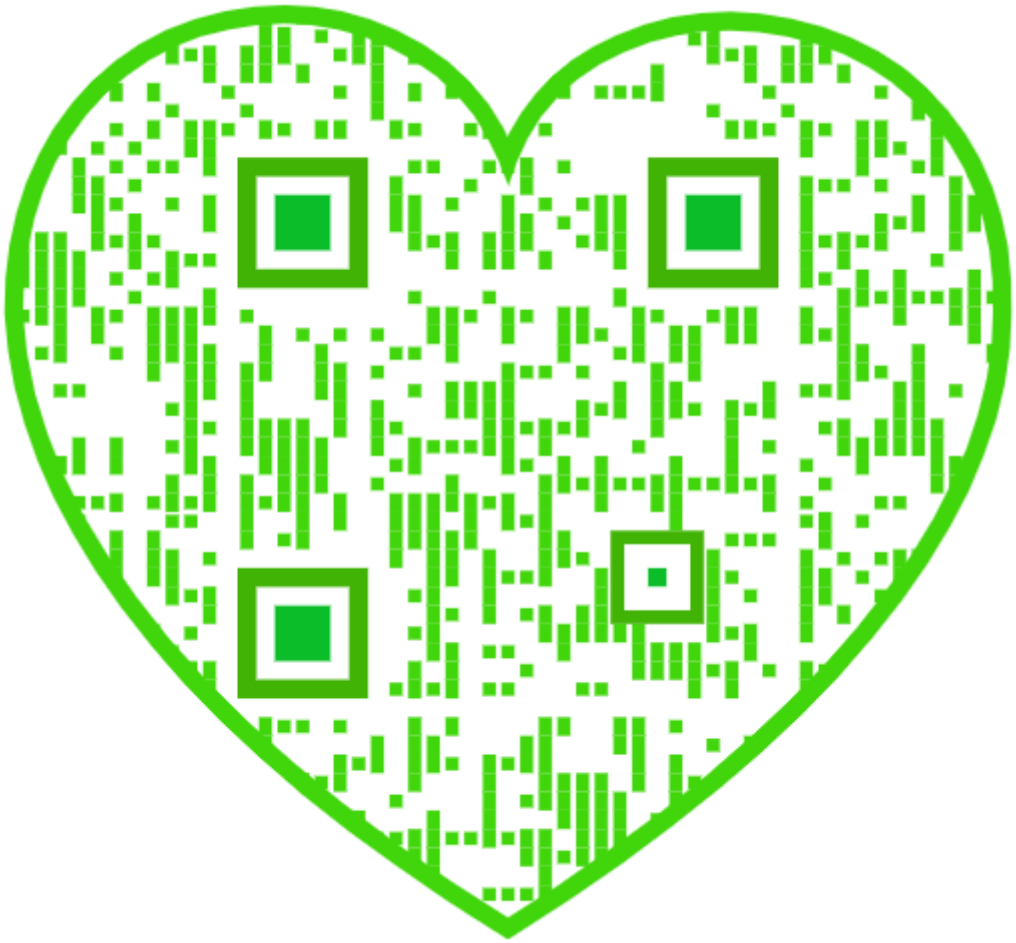
De grote verzoening

onthulling van een schrijver



’t Pad

’t Pad kronkelt zunder mankeer wieder, alles mut leiden
tot ’t ontmaskern van een gruwelijk misverstaand…
Dèenk nooit dat de wandelaar zo mar wat umme sloert
want de leste ontluusternde schoefelderij heurt der ok bij.
’t Improviseerde slotnummer wordt bij menare gaard
uut raapsels herinnering, klaankflarden, een kreupele cadans,
mar de uutkomst is zuver, vrugger of later
wordt de reken liekedeerd, op een dag ok die van oe.
Al wet oen mitzwabbernde kop krapan nog waorumme
hij nikkopt, oen voeten kent zuver ’t pad.

Elisabeth Eybers

Drentse vertaling: Martin G. Koster

Gerard Stout

De grote verzoening

onthulling van een schrijver

Ter Verpoozing

Uitgeverij Ter Verpoozing, Peize
ISBN: 978-90-73064-54-6
NUR: 321

© Gerard Stout

Verzameld werk deel I.

Deel I. De grote verzoening
Deel II. Bon dia dushi, Anno Ludwig, Otingerzand
Deel III. Binnen zonder kloppen
Deel IV. Drents Werk
Deel V. Drents Werk
Deel VI. Het bont palet

Eerste druk 2014
POD: vermeerbestseller.nl (Emmen)
www.iwemabestseller.nl (Assen)
(En bij mij thuis af te halen).

Omslag (Erica vanaf Verlengde Heerendijk)
Vormgeving: Gerard Stout

Lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde

Grote Culturele Prijs van Drenthe 2014

Contact.: gerardstout@kpnmail.nl

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en / of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm, digitale bestanden of op welke wijze dan ook zonder schriftelijke toestemming van de uitgever. U kunt een enkele typefout ontmoeten.

I

De toekenning van de *Grote Culturele Prijs van Drenthe* is mede de aanleiding om dit lijvige boekwerk (Verzameld werk in vijf delen) naar buiten te brengen. De oeuvreprijs geeft mij erkenning voor het leven dat ik tot nu toe heb geleefd. Op Eerste Pinksterdag maakte ik een begin met deze onthulling waarin werkelijkheid en waan in harmonie samenspelen. Ook de kennismaking, een maand eerder, met organisch chemicus en schrijver Carl Djerassi (1923) gaf mij inspiratie om na *Anno Ludwig* – de Nederlandse versie van mijn Drentse geromantiseerde biografie *Ningtien* – opnieuw mijn leven te boekstaven. In *Der Schattensammler* beschrijft de 'oude Jood' zijn leven voor de derde keer met enige nadruk op de schaduwzijden van zijn bestaan. Een prachtig voorbeeld.

In *De grote verzoening* komen ook schaduwkanten van mijn leven naar voren. Maar wie enkel schaduwzijden ziet vergeet om tussen de regels te lezen.

Ik ben op 25 maart 1950 op Erica geboren als vijfde kind in een gezin dat uiteindelijk zes kinderen zou tellen. Ruim een jaar eerder kwam een doodgeboren kind ter wereld, zoals vaker gebeurt. Dit kind heb ik in deze onthulling een plaats gegeven door het jongetje als alter ego deels over mijn wederwaardigheden te laten vertellen.

Mijn vader Harmannus Stout en mijn moeder Engelina Mensen hebben hun oorsprong in boerenmilieus met elk hun eigen geschiedenis, met verhalen die niet telkens goed op elkaar aansloten. De gebrekkige en onvolledige communicatie in samenhang met een religieuze achtergrond die meer op het geheel dan op het individu was gericht, werd in de loop van de jaren een bron van spanning en onbegip. De sociale wetenschappen hadden nog onvoldoende inzichten in menselijke verhoudingen ontdekt, en mochten deze inzichten wel bestaan hebben in de tijd van armoede, Tweede Wereldoorlog en ontbrekende seksuele voorlichting, dan waren deze niet doorgedrongen tot de boerengemeenschappen in Drenthe, en wellicht met name niet in Zuidoost-Drenthe.

Ik ben geboren in de tijd van *Opbouw Drenthe*, de beweging om de bevolking op te stoten in de vaart der volkeren. Ik ben geboren in de tijd van religieuze tegenstellingen die, in andere vormen, elders in de wereld en ook dichtbij, nog steeds het leven van miljoenen mensen beïnvloeden. De bisschoppen van de Rooms-Katholieke kerk verboden katholieken tegen protestanten te voetballen, katholieken mochten niet naar de VARA luisteren, niet op de socialisten stemmen. Anti-conceptie was een vies woord en crematie verhinderde een gereserveerde plek naast Jezus in de hemel. Van seksuele geaardheid en de variaties daarin, had ik nog nooit gehoord, laat staan van maagden als beloning na een strijdbaar bestaan. Misschien verteken ik mijn geschiedenis – vast en zeker –, maar tot mijn overstap naar de universiteit in 1968 was ik een kind. En ook na die studie en na het afscheid van het ouderlijk huis bleef ik lange tijd het onderzoekende kind dat de wereld met vragen tegemoet trad.

In de dorpse verhoudingen werd de schoolkeuze voor een belangrijk deel bepaald door de pastoor en de hoofdonderwijzer, aan de hand van zojuist ingevoerde schoolonderzoeken en met inachtname van persoonlijke voorkeuren

en aversies. Mijn oudste zus Lenie ging naar de huishoudschool, en later intern bij nonnen in Denekamp. Vader en moeder kregen in herhaling te horen dat hun oudste dochter nergens voor deugde en te dom was voor wat dan ook.

Annie, de tweede zus, was ook voorbestemd voor de huishoudschool, maar vader besloot anders. Annie en later ook Greet gingen met succes naar de MULO Mijn moeder heeft kort verkering gehad – zo gaat het verhaal aan de keukentafel – met meester Lange, hoofd van de lagere school Gerardus Majella op Erica. De laag uitgevallen schooladviezen waren – alweer volgens de keukentafelpraat – een wraak voor de verbroken verkering. Het dorp samengevat.

Op aanraden van mijn neef Geert H. Kocks, in leven onderzoeker van de Drentse taal en auteur van het *Drents Woordenboek*, kwam ik in 1962 op de R.K-H.B.S in Emmen terecht. Een school die enkele jaren eerder door de Karmelieten was gesticht. Ik begon in de brugklas.

Na mij kwamen mijn jongere broer Willy en mijn jongste zus Sientje. Ze werden niet getest voor een school, maar gingen hun eigen weg. De bevoogding had op dat terrein inmiddels verloren van het eigen verstand.

Moeder heeft zich nooit thuisgevoeld op Erica. Ze kwam van Barger-Oosterveld, een heel ander slag volk. Daarnaast had ze – in de ogen van menigeen – een boosaardig uiterlijk. Fors gebouwd, donker haar, donkere priemende ogen. Een kerkganger bekende op latere leeftijd dat hij altijd om half tien naar de zondagsdienst ging – in de kerk schuin tegenover ons huis – om niet geconfronteerd te worden met mijn moeder, die om elf uur naar Gods woord luisterde, en vervolgens haar eigen gang ging. Moeder was de duivel in mensengedaante. Die kerkganger was niet de enige. Meer mensen, ook naaste familie, meden Ankie. Maar misschien was deze houding wederzijds.

De beginjaren van het huwelijk (gesloten 14 april 1943) hebben vast en zeker gelukkige tijden gekend, al speelden de naweeën van de Tweede Wereldoorlog een rol in de dagelijkse gang van zaken. De krassen kwamen met de doodgeboren zoon. "Nu krijg ik nooit weer een zoon," heeft vader volgens overlevering gezegd. In diezelfde jaren speelde de afwikkeling van de erfenis van opa Mensen. De boedelscheiding en verdeling van de kindsporties is schimmig verlopen en in latere jaren verdicht tot diefstal en oplichting. Wat er werkelijk is voorgevallen is onhelder gebleven, maar deze erfenis heeft het huwelijk belast. Vader was door de familie van moeder bedrogen en dat bedrog werd een stil wapen om andere onmin mee uit te vechten.

Na de geboorte van Sientje raakte moeder verward. De overgang en aanstellerij. Misschien in omgekeerde volgorde. Niemand nam de moeite, of had de kennis uit te zoeken wat er werkelijk speelde. Vader vluchtte in zijn aardappelen. Hij stortte zich op veredeling, maar bleef niet-succesvol tot zijn dood. De *Stabiel* haalde rassenlijst niet. De enige oplossing voor moeder leek Chefarine 4. De huisarts kwam, luisterde en ging.

De kinderen verlieten in hoog tempo het ouderlijk huis en vader en moeder bleven met z'n tweeën. De dagelijkse strijd werd met wisselend succes gevoerd.

Vader vond troost in sigaren en bij zijn moeder die honderd meter verder bij zijn jongste zus inwoonde. Moeder vond troost, ja, bij wie eigenlijk? Na vele jaren zonder contact met haar familie op het Oosterse Veld was er afstand ontstaan met meer dan de helft van de broers en zusters. Twee pogingen van moeder om het leven voortijdig te beëindigen mislukten. Er werd niet over gesproken. "Ik zal het niet weer doen." en "Als je het weer doet, doe het dan goed." Die laatste reactie was uiteraard van de kinderen die genoeg hadden van de perikelen. De nazaten hadden geen belang bij een belast verleden. Ze wilden niet in dezelfde patronen vervallen als hun verwekkers.

Ik schreef de Drentse 'streekroman' *Wisseling van de wacht*, met daarin een blijkbaar onvermijdelijke herhaling van zetten. Wie de geschiedenis niet onder ogen wil zien, is gedoemd deze te herhalen. En zelfs bij in ogenschouw nemen van de eigen levensloop is het lastig om de nazaten op een ander spoor te krijgen. Wie het zwart wil zien: we zijn gedoemd. Ik heb een poging ondernomen om uit mijn sociaal milieu te ontsnappen. Elementen van die inspanning staan in deze onthulling – na *Anno Ludwig,* die trekken heeft van een schelmenroman en in het tweede deel overgaat in een aangrijpend verhaal.

Vader overleed in 1984 aan de gevolgen van longkanker en ongelukkig zijn. Met moeder vond ik hem op een warme zomerdag in zijn echtelijk bed. Moeder was over hem heen gestapt, de dood ontkennend. Ik schreef mijn eerste korte verhaal in het Drents. *De steunzolen van mien va*.

Moeder vertrok na de begrafenis naar haar zus in Australië en toen ze terugkwam hadden de kinderen het ouderlijk huis verkocht aan een neef. Moeder was blij van Erica weg te zijn – ze verhuisde naar Emmen, in de buurt van haar zusters – en ze haalde haar gram op Erica, deze keer op de familie van vader door onverkwikkelijke acties waar de kinderen haar niet in konden remmen. De "duivel van Barger-Oosterveld" deed haar naam nog even eer aan. De tijd heeft haar acties op Erica, zonder justitieel ingrijpen, opgelost. Moeder was niet voor rede vastbaar en de kinderen lieten dat zo. Later in Emmen vocht ze met een advocaat een conflict uit met haar buurman over 15 m^2 grond. Ze verloor en de kinderen liepen een aanzienlijk deel van de erfenis mis. Niemand van de nazaten maakte zich meer druk over deze acties. We kenden haar en haar onstuimige en onstuurbare karakter. We namen afstand. En over geld was al eerder ruzie gemaakt, dat hoefde niet nog een keer.

De afstand tot haar kinderen en kleinkinderen duurde bijna tot haar zelfgekozen einde door versterving in 2008. De niet ongebruikelijke opluchting daalde ook over de kinderen neer. Ik schreef de novelle *In paradisum* met een terugblik op haar leven en haar vastberadenheid om naar vader te gaan. Haar dood leverde me de *Dagblad van het Noorden*prijs 2009. De laatstovergebleven zus van moeder is nog boos over de 'moord' die door de kinderen op oens Ankie is gepleegd. Na *In paradisum* kreeg ik een brief van een mevrouw die zich in mijn novelle onheus bejegend voelde. Niet zij, maar moeder was in de oorlog fout geweest. Die heks van de Ericasestraat.

In *De grote verzoening* noem ik namen, beschrijf ik naasten. Misschien is dat niet tot ieders genoegen. Dat is dan maar zo. Wat ik schrijf zegt voornamelijk, zo niet uitsluitend iets over mezelf. Ik beschrijf mijn werkelijkheid en die heeft wellicht weinig of niets met de werkelijkheid van de ander te maken. We leven langs en met elkaar en we hebben een stilzwijgende afspraak dat we elkaar begrijpen. Ik citeer vrij naar de Franse filosoof Paul Valéry.

Ik beschrijf mijn eigen vervolg op de schouders van de zanderige zuidpunt van de Hondsrug en op de schouders van opvoeders, onderwijzers, familie.

In 1962 begon ik met de brugklas van de R.K-H.B.S in Emmen. In mijn beleving een klas met enkel jongens. Dat komt door de enige foto van die jaargroep tijdens gymles. De meisjes kwamen later. Vanaf de tweede klas schreef ik in mijn *Dagboek* over Greetje, mijn platonische liefde die ervoor zorgde dat ik mij inspande om de beste van de klas te worden. Dat zou me, wat cijfers en ook wat sociale vaardigheden aanging – noem dat laatste emotionele intelligentie – niet lukken. Mijn neef was beter; intellectueel.

Ik heb die dagboeken later verbrand. Ze werden een ballast door de wanhoop en het stille verlangen, door de kneuterigheid en de naïviteit die van elke bladzijde spatte. Maar naast dat puberaal gedoe – ik heb 'het' weer gedaan en ik heb angst om 'het' aanstaande zaterdag weer te biechten. En 'het' is dan de term die niet thuishoort in het rijtje : ijsberen, bruine beren, masturberen. De laatste uiteraard, want ijsberen en bruine beren zijn niet katholiek. –

De dagboeken gaven ook een tijdsbeeld van zwartwittelevisie – ik werd naar boven, naar bed, gestuurd toen een programma over geboortes werd uitgezonden –, van schaatssport en voetbal, waar ik niet warm voor liep. Ik liep warm voor wetenschap en onderzoek. Ik groef een geraamte op in de tuin en in een ondergrondse hut graveerde ik 'rotstekeningen' in het oerzand.

Alles wat ik beweer over mijn puberteit kan ik niet meer contrôleren aan de hand van mijn toenmalige aantekeningen. Ook de blonde haar van Greetje heb ik niet bewaard. In mijn verhalen komen gemodificeerde en selectieve herinneringen naar boven. Zo hoort het ook.

Ik zou in de landbouw terechtkomen – vader was hoofdkeurmeester van de N.A.K, de keuringsdienst voor aardappelen en granen, maar het werd scheikunde door de leraar natuurkunde en scheikunde; Gerard J. Op de Weegh, met zijn voorliefde voor motoren. Ik werd niet de enige chemicus die door hem op pad is gestuurd. Lof voor die leraar.

In 1968 vertrok in naar Groningen en vond ik via een neef (Cor Kocks) onderdak aan Sluiskade 9. Een buurt die op den duur gesaneerd zou worden. We woonden met vier studenten in een aftands huis. Studeren, koffiedrinken, naar de kroegen in de Poelestraat en studeren. In *Anno Ludwig* heb ik een impressie gegeven van mijn studententijd en van de cultuurshock na achterlating van het plattelandse Erica. Al is achterlaten wellicht een te groot woord.

Als eerste van mijn jaargroep haalde ik mijn kandidaats (judicium *met genoegen*, vooral vanwege het tempo). En na dat diploma kwam het 'echte' leven in zicht. Ik vertrok kort naar Kameroen, koos bijvak Russisch, werd voorzitter van de Chemische Binding, de subfaculteitsvereniging, en nam plaats in de Studentenraad. Ondertussen experimenteerde ik voorzichtig op het amoureuse pad, maar als ik terugkijk klungelde ik maar wat aan. Misschien is dat wel een constante in mijn leven: aanklungelen.

Er zat 'vrouwenvlees' aan me. Ik viel op vrouwen, maar mijn belangstelling was breder dan relatievorming. In die jaren heeft een gedachte aan een gezin zelden een rol gespeeld. Ik wilde afstuderen en ik wilde naar Afrika. Aleksandra (Ola) deed me rond 1975 in de boemel tussen Hardenberg en Mariënberg een huwelijksaanzoek – ze was op terugreis naar Warschau waar ik haar eerder had ontmoet – maar ik wees haar af. "Ik wil naar Afrika." Ook haar: "Ik ga met je mee." was onvoldoende. Opnieuw in *Anno Ludwig* geef ik haar een rol. Ze gaat mee, maar ze vertrekt voortijdig.

In Zambia en met – op de terugweg – tussenstoppen in Kenya, Kameroen, Griekenland en Oostenrijk ben ik de missionaris in me deels kwijtgeraakt – ik had geoefend in de fysieke liefde – maar eenmaal terug in Drenthe pakte ik de draad ongewijzigd weer op. Les geven aan scholen in Emmen, plat praten en in Emmen trof ik na enig geklungel in het politieke uitgaanscircuit mijn eerste vrouw. Van de een op de andere nacht woonde ik samen, kochten we een huis, verhuisden we naar het Groningerland en kwamen we in een gereformeerd dorp terecht. Zij studeerde Noorse taal- en letterkunde en ik leidde leraren op bij Ubbo Emmius. We waren een familie, maar geen gezin.

De onderzoeken naar erfelijke afwijkingen, ongemakkelijke variaties in chromosomen, waren een rem op voortplanting, maar ook dat is rationalisatie achteraf. Ik miste de wens, de aandrang. Een warme, hartelijke, veilige haven. Waar had ik die meegemaakt? Hoe zou ik die zonder voorbeeld kunnen waarmaken?

Er groeide afstand, waarvan ik details achterwege laat. In *Svag is* – ik zag in winters Stockholm een bordje in een vijver met dat opschrift – beschreef ik de gang naar de echtscheiding. Die Drentse novelle – *Zwak ies* – was onvoldoende om de stap te zetten. Daar was meer voor nodig.

Ik begon opnieuw met dagboeken. Ziekte, dood, gemodder met relaties en andere ongemakken vormden een rijke inspiratiebron. In verhalen in *Roet, Drents letterkundig tiedschrift* waar ik inmiddels redacteur van was, kwamen de woelingen in literaire en soms puberale vorm voorbij. Met Martin Koster stapte ik eenmaal in de maand de cafés binnen, eerst in Groningen, na mijn vertrek uit Ten Boer ook in Leeuwarden en elders. We dronken Trappist en Duvels, zoals hij in zijn gedicht *Martine* vastlegde. Al sloeg dat gedicht op een Vlaamse vrouw uit Antwerpen.

Ik had een soul mate, een maat om mateloos te drinken en om een nieuwe richting te vinden. Ik werd aangeklaagd wegens godslastering omdat ik in een

artikel in de schoolkrant onzelieveheer en sinterklaas met elkaar verwarde. Het toenmalige *Nieuwsblad van het Noorden* besteedde er graag aandacht aan.

Maar ik sla een deel over. Rond 1990 regelden de PVDA en de VVD in het Herenakkoord ingrijpende wijzigingen in onderwijs en cultuur in Noord-Nederland. De lerarenopleiding werd naar Friesland verplaatst om de sociale en culturele achterstand van de anderstaligen een oppepper te geven. Fryslân was minstens zo achterlijk en ambitieloos als Zuidoost-Drenthe. Enig missiewerk was nodig. Ik zeg dit niet badinerend. – Dit is overigens een begripsverwarring die ik vaker dan eens ontdek. Ik meen wat ik zeg, maar anderen lijken te denken dat ik een grap maak. – En stuurde arm en achtergebleven Cuba in die jaren ook niet heel veel artsen naar Angola en Mozambique? De Friezen zagen de Drenten komen, en de Groningers. Wolkom in de provinsje. Maar niet heus.

Tijdens een conferentie van lerarenopleiders op Ameland, met als belangrijkste eeuwigdurend thema: Hoe moet het verder met de lerarenopleiding? mocht ik een afsluitende toespraak houden na collega's die kommer en kwel over het publiek hadden uitgestrooid. Ik stak de loftrompet over onze opleidingskwaliteiten. Ik vertelde geen grap, ik meende wat ik zei. Weg met het gezeur!

Na afloop sprak ik een collega Duits. Ze was blij geworden van mijn optreden. Een week later trof ik haar op een terras en bij het afscheid liet ze me weten: "Ik wil met je naar bed."

Er volgden onstuimige jaren en dan druk ik mij heel voorzichtig uit. De hogeschool betaalde mijn verhuizing naar Leeuwarden en ik exploreerde het nieuwe land in alle uithoeken, en daarbuiten. Maar zoals dat gaat als de veertig is gepasseerd: Tussen droom en daad staan andere mannen en ook kinderen in de weg, en schone verwachtingen en niet inlosbare beloften. Ik was een paar jaar van de wereld. Ik beperkte me tot het *Cultureel Supplement* van NRC. Wat er verder in de wereld gebeurde ontging me. Ik schreef de familie een brief met het verzoek me met rust te laten. Ik bedoelde: Ik ben bezig een andere niche te vinden, laat me gaan. Ik wil niet gestoord worden.

Chemisch wist ik alles te duiden met hormoonspiegels, maar daardoor veranderde weinig. Ik was met verliefdheid besmet en het enige medicijn lijkt tijd en ruim gedoseerde teleurstellingen. Verlangen naar verliefdheid getuigt van enig, zo niet veel, masochisme.

Ik was opnieuw gevangene van mijn emoties. Zorg voor de ander die in ongelukkige omstandigheden terecht was gekomen. Mijn sociale plicht om anderen en daardoor mezelf gelukkig te maken. Een variant op het antwoord uit de *Katechismus*: Waartoe zijn wij op aarde?

Mijn vader leefde al niet meer om me – om de gereformeerde vrouw – te vermoorden. Wat elders in de wereld nog gebruikelijk is, eigen kinderen uit het leven verwijderen als ze niet luisteren, is nog Onder Ons.

Therapeuten praatten op me in en lieten me in herhaling mijn jeugd vertellen. Ik schreef de verhalenbundel *Toeristenstad*. Elke dag een kort verhaal,

veelal bizar, geweldadig en seksueel getint. Ik schreef wat ik niet uit wilde voeren. Ik schreef als een bezetene tot ik wist dat ik schrijven kon.

In *Matglaozen dreum* staat een weergave van de worsteling en van de crisis om me van de dodelijke liefde te bevrijden. Ik maakte ruim 200 olieverfschilderijen in alle soorten en maten. Een deel werd ooit tentoongesteld in de school. In het publieksreactieboek stond: "Bagger." Een compilatie staat in *Het Bonte Palet*. En net als ik met de dagboeken deed, gaf ik een groot deel van het verfwerk via het Grof Vuil aan de Dwazziewegen in Roden terug aan de natuur. In *Anno Ludwig* is dat terug te lezen. Op film is een en ander nog te bekijken, met revolutionaire muziek van Shostakovich.

In het Drents (*Wanda*) en hetzelfde verhaal in het Nederlands (*Donkerrood*) schreef ik over onmacht en geweld en de erfenis van de Tweede Wereldoorlog. Ik schreef over dorpse oordelen. Later opnieuw in de roman *Otingerzand*. Bestaat de Drent? vroeg ik me af. En wat kenmerkt de Drent?

Ik schreef over de kracht van literatuur; James Joyce. Thomas Mann, over inzichten van filosofen; Seneca, Spinoza, Bacon, Valéry, Montaigne, over de ultieme kracht van poëzie; Heaney, Tranströmer, Bernlef, Elisabeth Eybers. Niet zonder reden ken ik alleen van Drentse dichter Martin Koster een gedicht uit m'n hoofd. Lilleke stienebulten, zaand der over.

Na een paar jaar afwezigheid in de maatschappij keerde ik in pak met stropdas terug in de grotemensenwereld. Ik gaf uitleg over organische chemie van dood en lijkontbinding. Ik liet zien hoe kinderen te vermaken zijn met azijn en soda, met glorix en zoutzuur, met dode vogeltjes in biotex. Ik begon weer verstandige dingen te beweren. De wrok en verwerking kwam (ook) in de detective *Veenmoord* (*Liek in 't veen*) tevoorschijn.

Een paar maanden na mijn terugkeer in het leslokaal zei een boze student: "Anders vertel ik iedereen waarom je – U bestond niet meer – jaren afwezig bent geweest."

Die avond was ik in de Herenakkoordconcertzaal en schreef ik op het zijbalkon de aanzetten van mijn eerste verhaal in het *Hollands Maandblad*: "*Van het concert des levens*". Literatuur. Ik was schrijver, maar ik geloofde het zelf nog niet.

In het VPRO-programma de Avonden las ik de *Steunzolen van mien va* en *Van het concert des levens* voor. Uitgeverij Veen maakte een bundel van me. Ik kon naast Reve in hun fonds, maar na voltooiing van de bundel kreeg ik bericht: "Niemand kent je. Het gaat niet door."

In *NWT* kwam een paar jaar later *Wrak vee*, weergave van het Haersma Huys in Leeuwarden, en van mij.

Ik modderde met gepokte vrouwen, nee, geen paradijselijke maagden. Ik liet me in schroeilucht knippen bij volle bewustzijn. Kind van eigen zaad was een gepasseerd station. En na die knipbeurt zwoer ik vrouwen af. Niet langer slaaf van mijn onderbuik. Details in mijn romans.

Een oud-studente vroeg of ik haar vader wilde zijn. Ik zeg veelal ja voor ik nee kan zeggen. Kinderen zijn er in soorten en maten met eigenzinnige karakter-

trekken. Ook dat ja-woord had geen eeuwigheidswaarde. Ieder heeft een eigen agenda. Hoe ik met die belevenissen wegkwam staat in *Het witte doek* en ook in *Bon dia dushi*. Er zijn ervaringen. *Herinneringen in zilverzout*.

In het jaar 2000 maakte ik mijn keuze. Ik vroeg haar, en dat was nieuw voor mij. Ik vroeg. Meta aarzelde, maar niet heel lang. Details laat ik achterwege.
In 2012 werd ik fulltime schrijver. Ik was geen leraar meer – dat was al eerder het geval. Ik hoefde niet langer uit te leggen wat een ander misschien niet wilde weten. In *Grijs*, de novelle die ik later herdoopte tot *Wending* staat beschreven hoe ik naar mijn pensioen ben toegegaan. Het was geen groei, het was een groeispurt. Bevrijd van vroeg opstaan en laat thuiskomen, stond ik vroeg op om mijn verhalen te vertellen. *Apport, Kasper apport* met finale afrekening met Erica. Voorzover afrekeningen finaal kunnen zijn. Ik schreef over Drentse kneuterigheid en verontwaardiging in *Otingerzand* en ik schreef enkele indringende en bizarre verhalenbundels (*Kienhout/Skazki, Onlanden, Impromptu*).

Ik maakte boeken voor een tiental schrijvers en met Albert Rademaker en Flip Drukker de catalogus voor het Drents Schildersgenootschap. Ze waren verbaasd dat met mij was samen te werken. Net als mijn moeder overkwam, werd ook voor mij gewaarschuwd. Ik wist niet beter.

Chrétien Schouteten, auteur van het toneelstuk *de Scheikundige*, over het barokke leven van de Duitse Jood Fritz Haber – Nobelprijs scheikunde voor ammoniaksynthese, ontwikkelaar van strijdgassen en van Zyklon B (HCN) waar Joden mee vergast zijn tijdens de Tweede Wereldoorlog –, nam me voorjaar 2014 mee naar Carl Djerassi. Ik gaf Chrétiens boek uit bij mijn eigen uitgeverij *Ter Verpoozing*.

Na de lezing over seks in een tijd van technologische reproductie mailde ik de oude Oostenrijks-Bulgaars-Amerikaanse Jood en kreeg per kerend bericht toestemming zijn tweespraak over seks te vertalen. Hoe een dode man een kind kan verwekken. Een dode man kon, wat ik had nagelaten. Fantastisch.

Een paar weken later staat de gedeputeerde van cultuur van Drenthe voor de deur met een cameraploeg, met een journalist en met veel leden van zijn gevolg. Taart, champagne en bloemen voor een halve eeuw schrijfwerk, waarvan ruim dertig jaar aan het papier zijn toevertrouwd en beschikbaar voor iedereen in de provincie tot ver daarbuiten. De *Grote Culturele Prijs van Drenthe* voor een godsgeschenk, voor een talent dat ik langzaam heb ontdekt en na de nodige woelingen exploiteer. Licht hoort niet onder de korenmaat. Het is niet mijn verdienste dat ik niet op de achterste rij zat toen god de talenten uitreikte.

Ik ben geen schaduwverzamelaar, dat onderscheidt me tot nu toe van de organisch chemicus / schrijver Carl Djerassi. Ik heb in de schaduw van mijn afkomst gewandeld, geworsteld, gevreeën, gezwegen, gepraat. En langzaamaan heb ik me uit die schaduw geschreven.

Dit boek is een weergave van gebeurtenissen die zich aan me hebben voltrokken. Gebeurtenissen waarvan ik in een overmoedige bui soms denk dat ik ze heb uitgekozen.

Het leven is me overkomen en af en toe heb ik een onverwachte afslag genomen. Ik heb het kind in me een beetje leren ontdekken. Veel van mijn ervaringen zijn in opgedane inzichten verdwenen. De heftigheid en zachtmoedigheid zijn gebleven. Ik leer te vermijden.

Deze tweede biografie/onthulling is een verzoening met mijn afkomst, met de voorvallen die mijn leven hebben getekend. Mijn ervaringen zijn inmiddels mijn kapitaal.

– Als een student vertelde slachtoffer te zijn geweest van huiselijk geweld, incest, religieuze dwang of welk ongemak dan ook, zei ik: "Fantastisch. Wat heb jij een kapitaal verzameld om goed in de maatschappij en in het onderwijs te kunnen functioneren. Geweldig. Jij weet van de hoed en van de rand."

Ik zei iets anders dan ze al in herhaling hadden gehoord. Met zieligheid en medelijden, met medeleven, schieten weinig mensen iets op. Ik noteerde frisse gedragsregels in *Vaste verkering* en in *Kan niet ligt op het kerkhof*. Zo hervormde ik mezelf.–

Niet iedereen hoeft het met mijn handelingen en inzichten eens te zijn. Liever niet. Ik ontwikkel me beter door tegengas en tegenvuur. De strijd tegen en met mijn geschiedenis is voorbij. Interessant om te weten welke keuze de lezer had gemaakt in vergelijkbare omstandigheden. Wat had jij gedaan?

En zoals mijn afstudeerhoogleraar Jan Engberts, naast deskundige op chemisch terrein, procesdenken, hersenactiviteit, quantumfysica en enthousiaste leerling van Chinese filosofie en auteur van *Verandering als constante*, opmerkte:

"Na de Grote Verzoening komt Ter Verpoozing."

II

Op 25 maart vond er op Erica een bijzondere gebeurtenis plaats. Er werd geen melding van gemaakt in de lokale kranten, niet in *Ons Noorden* en ook niet in de *Emmer Courant*.

Op zaterdag 25 maart 1950 werd om half zeven in de ochtend een jongetje geboren, ongeveer half zeven, de precieze tijd was onbekend, want de pendule op de schoorsteenmantel was in het zicht van de geboorte van mijn opvolger al een week niet opgedraaid. Bij de vader en moeder van het jongetje dat op natuurlijke wijze werd geboren, het dikke hoofd eerst en de voetjes als laatste, stond de tijd stil. Alles zat erop en eraan, het kind was aan de buitenkant compleet; dat was de eerste indruk, die later door de vroedvrouw werd bevestigd, niet nadat ze de navelstreng had afgebonden en doorgeknipt. 'Zal ik hum metnemen of wul ie hum votgooien,' had ze gezegd. Ze doelde op de nageboorte die niet als bij herten door de moeder werd opgegeten. 'Een lelijk kind,' had ze in de streektaal toegevoegd. Van elk kind dat ze ter wereld hielp zei ze dat het een lelijk kind was, om haar eigen schoonheid te benadrukken.

Suze Grol had een beroerte gehad die enkel haar gezicht had scheefgetrokken. Haar lichaam en geest functioneerden als vanouds en niemand had op welke manier dan ook kunnen opperen dat haar taak als vroedvrouw na het bloedpropje in de halsslagader op een dood spoor was aangekomen. Ook voor de beroerte, die wat haar betreft niet lichter had hoeven zijn en ook niet zwaarder – Suze Grol nam het leven als het zich aandiende – was ze niet de mooiste meid van het dorp geweest. Iedereen wist wie de mooiste meid van het dorp was. Maar Marietje Finkelsteen telde niet mee in die wedstrijd om het mooiste uiterlijk. Naar de binnenkant werd in de jaren vijftig niet gekeken, en later ook niet. Enkel bij klachten als keelontsteking, aambeien en schrijnende gevoelens waar een zwanebek aan te pas moest komen, werd de binnenkant van de mens in ogenschouw genomen. Bij mannen op leeftijd en vooral bij vrouwen op leeftijd stelde de huisarts de nadere beschouwing van het vlees zo lang mogelijk uit. Overigens met instemming van de patiënten die niet graag hun ondergoed lieten zakken.

Marietje Finkelsteen was van de andere kant; in de volksmond: de verkeerde kant. De dochter van de varkensfokker – uit de Brabantse Peel naar het noorden geëmigreerd – viel op vrouwen van haar leeftijd – achter in de twintig – en een beetje ouder. Niemand nam aanstoot aan die voorkeur, al vonden sommige jongemannen haar seksuele voorkeur wel jammer, omdat je 'beter op Marietje Finkelsteen kon liggen dan op een pak spijkers'. In het dorp en tot ver daarbuiten kende iedereen Marietje Finkelsteen als 'de zeug', ook wel 'de motte'. en dat was geen pré. Haar schoonheid was ingehaald door de geest

van het dorp. Een mooie vrouw had je immers nooit alleen. En nu waren de rollen omgekeerd. Marietje Finkelsteen was voor echte kerels onbereikbaar. Mooie Marietje Finkelsteen had geen partner, niet een en ook niet meer dan een. Als ze lijfelijk wat wilde was ze op de creativiteit van haar eigen fijne handen met gelakte nagels aangewezen. Gelakte nagels, dat ook nog.

Suze Grol was voor geboortes, ze was geen engeltjesmaker, al beschikte ze wel over de kennis en vaardigheden die daarvoor nodig waren. Voor afbreking van een vroege of wat latere zwangerschap, vooral als de geloven van de verwekkers niet overeenkwamen, was er een pleegzuster – Ali Bekelaer – op de Achterste Strengdijk met praktijk aan huis. Vooral na langdurige regen was het zaak met laarzen aan het pand van Ali Bekelaer te betreden. Eigenlijk altijd. Dochter van een slager, maar dat kon haar niet worden aangerekend.

Suze Grol was voor de borelingen. Suze Grol was er ook bij toen ik het licht zag, het levenslicht dat na een drie uur – helemaal zeker is dat niet, want ook toen stond de klok stil – als een nachtkaars doofde.

'Hij' – het poppie – 'was dood voor ik er erg in had,' hoorde ik haar zeggen. Ik lag al met nageboorte en navelstreng in een schoenendoos voor maat 42. De deksel vastgeklemd met postbode-elastiek. Mijn vader had op voorhand nieuwe schoenen gekocht, lage bruine veterschoenen, om mijn geboorte te vieren. Suze Grol had me niet mee willen nemen, ook niet mijn nageboorte. Want zeg nou zelf: een dood kind is geen kind. In de achtertuin was een half jaar eerder een dood varken begraven. Een dood varken is ook geen varken meer, tenzij het voor de slacht de hals is doorgesneden, want dan is een dood varken veranderd in varkensvlees. Suze Grol kon het krachtig samenvatten: wat dood is, dat leeft niet meer.

Mijn vader.

–Hoe heet eigenlijk een vader die een kind verliest, en een moeder? Een kind dat een vader of moeder verliest is een halfwees en als beide ouders sterven is het kind een wees, maar andersom? En mijn oudere zusjes, nog zonder broertje; bleven die gewoon kind? Ja, die bleven gewoon kind. Ze wisten van niets een vader en moeder die even geen vader en moeder waren, maar rouwende oude mensen. Vader en moeder met een dood kind lieten het kroost dat tijdens de bevalling was uitbesteed aan de bakker – zwager van mijn vader – in onwetendheid. Een onwetendheid die langer zou duren dan het geloof in het bestaan van Sinterklaas en van God. –

Mijn vader bracht me de volgende middag naar de begraafplaats achter de kerk, nadat hij in de ochtend op het gemeentehuis aangifte had gedaan van een dood kind. – Condoleerd en hoe laat was het toen het jongetje, begrijp ik, overleed? Dinsdag 21.30 uur. Mooi.

Dat was het –. De bijschrijving in het register was voor de ambtenaar een routineklus. Mededogen was nog niet uitgevonden en ook een 'goedenmiddag' hoorde niet tot het repertoire van de ambtenarij. De ontbrekende begroetingen waren endemisch, niemand had daar enige hinder van. Wie zich voorstelde als meneer of mevrouw werd meewarig toegeknikt; aanstellerij.

Mijn vader liep met me langs de kerk. Schoenendoos op zijn rechterschouder, het hoofd licht gebogen. Nee, hij was niet op slag jaren ouder geworden. Een doodgeboren kind was niet ongewoon. Gewone zaken was geen praat waard.

Mijn vader was een ervaring rijker. Een ervaring die hij met niemand kon delen, ook niet met mijn moeder. Niemand die hem vergezelde en niemand die hem op dit vroege namiddaguur op straat tegenkwam. De boeren en arbeiders hadden hun ogen dicht achter de pet voor ze hun werk zouden hervatten. De kruidenier – Herman Plantinga – celebreerde elke middagsluiting met geslachtelijke gemeenschap met zijn wettige vrouw. Twaalf kindermonden had hij inmiddels te voeden. De dertiende was op komst. Wie tussen twaalf en half een achterom kwam voor een vergeten boodschap moest wachten tot de daad was verricht, maar dat duurde nooit lang. De macht der gewoonte was sterker dan de verloren omzet. Deze regel gold niet voor de periode van een maand voor en een maand na de bevalling, die twee maanden was de winkel de hele dag open.

Mijn vader maakte geen omgang in de kerk langs de statiën van de kruisweg, hij zei geen gebeden. Hij zag af van schietgebedjes bij het altaar en hij hoefde ook geen rouwzang van de pastoor die met doorrookte jaren ook zijn stem was kwijtgeraakt en die het vibreren van de lucht in het godshuis overliet aan de organist van de Veenschapswijk, aan het het orgel en aan de koster. Mijn vader liep met mijn lijkje geen drie rondjes om de toren. Niemand hoefde bang te zijn dat ik terug zou komen uit het hiernamaals om daders van mijn vroegtijdige dood op te halen en mee te slepen naar het niets van het hiernamaals. Niemand vreest de geest van een dood kind. Ten onrechte zoals ik zal laten zien. Mijn tussenstop tussen het ene niets, voor mijn zíjn, en het grote niets, of de hemel, na mijn zíjn leek daarvoor in de ogen van de stervelingen tekort te zijn geweest. Ik had geen tijd gehad om ondeugd uit te halen, geen dagelijkse zonden en ook geen doodzonden. Ik had ook geen tijd om goed te kunnen doen, zelfs had ik volgens de achterblijvers – voorzover ze zich al met mij zeer tijdelijk bestaan bezighielden – geen tijd gehad om mijn best te doen.

Naar verluid heb ik geen kik gegeven toen Suze Grol mij omgekeerd, voeten omhoog, een ferme tik op mijn kinderkontje gaf. Mijn invloed – als dood kindje – leek niet verder te reiken dan de zwaartekracht

die ik uitoefende op de schouder van mijn vader en op de consumptie van een extra buisje Chefarine 4 door mijn moeder. Herman Plantinga had in die tijd de winkel de hele dag open, zodat mijn oudste zusje extra aspirines mee kon krijgen, maar niet nadat Plantinga half schertsend had gevraagd: of krijg je al tietjes Mientje? Mijn oudste zusje dat niet wist van mijn dood en dat nog niet wist waar de kindjes vandaan kwamen, en zeker niet hoe ze na geslachtelijke gemeenschap in het lichaam van haar moeder begonnen, had al kleine borsten. Kleine borsten die langzaam groter groeiden, zoals door Plantinga nauwkeurig werd bijgehouden als zijn winkelsluiting niet van toepassing was.

Buiten de begraafplaats kreeg ik – mijn lichaam van amper vijf pond – een plek naast de beukenhaag. Zand erover, zonder cementen kruisje. Dat was voor iedereen het beste, voor vader, moeder, voor de andere kinderen en voor Suze Grol, voor Marietje Finkelsteen die ook voor vroedvrouw leerde en voor Ali Bekelaer. Eigenlijk beter voor iedereen die in God geloofde. God niet uitgezonderd.

Ik heb er vrede mee. Precies veertien maanden na mijn vertrek kwam mijn opvolger op zaterdag 25 maart 1950 ter aarde. Opnieuw een jongetje. Ruim vijf pond, misschien wel zes of zeven. Suze Grol had de weegschaal thuis gelaten. Ze wist alles op het timmermansgevoel, dat haar nooit bedroog. Bij gebrek aan een weegschaal en aan weerwoord had ze altijd gelijk. Het dorp deed het ermee. Wat is een week op een mensenleven, slechts één week onder handen van Suze Grol. En niemand die haar aanwezigheid uit eerste hand na kon vertellen. Ik kan het navertellen. Mijn hele leven heb ik doorgebracht in de handen van mijn vader en in de handen van Suze Grol. Mijn moeder was 'kapot' na de bevalling. Ze heeft me niet vastgehouden, ook niet toen ik dood was. Ik voelde dat ze vanaf het kraambed keek toen mijn vader met de schoenendoos op zijn schouder als een Sint Christoffel voor ons huis langs liep en me naar het kerkebos bracht. Ze ging niet mee. Niemand ging mee. Sommige dingen moeten mannen alleen doen; in hun eentje.

Mijn opvolger kreeg de naam die voor mij was bestemd. Ik was dood voor ik mijn naam in ontvangst kon nemen. De doopvont in de kerk aan de overzijde van de straat, heb ik niet gehaald. Ik was dood. Doodgeboren, zo werd het verder verteld, maar dat was niet zo. Ik heb een paar uur geleefd buiten het lichaam van mijn moeder. Suze Grol zei: 'Die redt het niet.' Teken voor de anderen, vader en moeder, om van afstand naar me te kijken en te wachten. Nee, niet dat ze achterover leunden. Ze wachtten drie uur, moeder in bed en vader eerst staand, later schoof hij op de keukenstoel met biezen zitting heen en weer en vergat hij te roken, terwijl het blikje met Ritmeesters binnen

handbereik lag. Ongeveer drie uur. Volgens Suze Grol een record voor een mislukt kind dat sterft. Een naam was niet meer nodig. Sterker nog; een naam zou de herinnering aan mijn bestaan levend hebben gehouden, en ook dat was nergens voor nodig.

Omdat ik niet heb bestaan, geef ik een teken van leven door ongevraagd mijn opvolger op de voet te volgen. Ik ben van hetzelfde bloed. Ik ken die jongen. Hij is mans genoeg om zijn eigen verhaal te vertellen, maar ik zit hem dicht op de huid. Mocht mijn opvolger zaken willen overslaan, uit preutsheid, angst of verwaandheid, dan zal ik niet aarzelen in te grijpen. Tot zijn dood zal ik hem volgen, niet in zijn belang, maar in mijn belang. Ik ben een doodgeboren kind, die drie uren die ik zelfstandig boven de aarde heb doorgebracht zijn voor mij een mensenleven, maar in het licht van wat mogelijk was geweest, is het niet veel. Heel weinig. Niets. Omdat drie uur bijna niets is, tel ik de acht maanden zwangerschap mee als ik mijn verhaal vertel. Ik was te vroeg. Ik wilde eruit. Ik wilde het ronde lichaam van mijn moeder verlaten, ingedaald als ik was, hoofd naar beneden. Ik wilde niet langer in het vruchtwater zweven. Ik wilde eruit. Hormonen, zeggen dokters en zegt Suze Grol, maar ik weet beter. Ik ben niet dom. Ik ken de klappen van de zweep.

Mocht een badinerende toon soms de overhand krijgen als ik mijn verhaal vertel en in de kantlijn met fijne pen opteken wat mijn opvolger doet en nalaat, dan meld ik dat ik serieus ben en geen grapjes maak over mijn en andermans leven. Het is niet mijn bedoeling om het volle leven van mijn opvolger als een niemendalletje weg te zetten. Leven is een serieuze zaak met een beperkt aantal frivole momenten. Permanente opgewektheid is dodelijk.

Het ligt niet aan mij dat mijn medemensen de wereld kleiner maken dan ze is. Ik ben een doodgeboren kindje, maar ik leef niet in een poppenhuis. Dat mijn oudere zusjes, die nog steeds leven, door het leven gaan met namen die de nietigheid benadrukken: Mientje, Trientje, Sientje is vervelend genoeg, maar dat is nu eenmaal de mores in dit land. En bedenk wel dan Annie, Lenie, Minie ook verkleinwoorden zijn, al is er een studie taalkunde voor nodig om dat te weten.

Op 25 maart vond er op Erica een buitengewoon eigenaardig voorval plaats. Zo begint het sprookje *De neus* van Gogol. Een dun boekje. De neus, per ongeluk afgesneden door de barbier, rijdt in een koets door Petersburg, uiteraard niet door Erica. De stad in het Rusland van de negentiende eeuw is in bijna geen enkel opzicht te vergelijken met het dorp in de zuidoosthoek van Drenthe, bijna een eeuw later. Op de mensen na misschien. Primitief, in zichzelf gekeerd en neiging tot

drankzucht en op last van de kerk weinig neiging tot hoererij, maar misschien vergis ik me. Russen lijken me ook binnenvetters. Ze zijn gemakkelijk in de omgang met armoede en met dood, vooral officieren, luitenants en dragonders die zonder aarzelen de nutteloze strijd aangaan met een zelfontworpen vijand, als betrof het een huwelijkstwist uit noodzaak. Misschien zijn er wel meer overeenkomsten tussen de Slaven en de Saksen dan op het eerste oog zichtbaar is. De Ruslu trokken rond de eeuwwisseling (1900) niet voor niets naar Petersburg. Verwante zielen met een melancholische ondertoon. Maar laat me niet te ver afdwalen.

Erica ligt op een uitloper van de Hondsrug, een stuwwal van glaciaal zand, die reikt van de stad Groningen in het noorden tot aan Erica in het zuiden. De stuwwal splitst in het zuiden als de tong van een slang. Het ijs liet een gevorkte uitloper achter in wat later veen zou worden, en nog weer later afgegraven veen. En met het honderdjarig jubileum van het heidedorp vertrok mijn opvolger naar de HBS in Emmen om zich te laven aan de wereld die verder reikte dan het veen en de Verlengde Hoogeveense Vaart. Maar laat ik de boreling met mijn naam zelf aan het woord laten. Derde klas na de les Nederlands.

'Mooi sprookje,' zeg ik. Handen uit mijn zakken, dat heb ik zo geleerd. Een veter van mijn hoge schoen zit te strak. Misschien heb ik de veter te stevig aangesnoerd, misschien is mijn voet gezwollen.

'En wat is zo mooi aan de neus?' Beekman trekt zijn wangen in een grijns. Zijn zware bril met donkerbruin golvend montuur om de dikke glazen komt los van zijn neus en rust kort op de opbollende wangen. Beekman is een liefhebber van *Beekman en Beekman* en van *De mannen Beekman*, maar hij heeft die boeken nog niet besproken. Streekromans horen niet in de lessen thuis; niet in Brabant, en ook niet in Drenthe. Exameneisen sluiten alle regionale uitgaven buiten. Te weinig inhoud, te weinig verdieping, te veel romantiek, te veel folklore die in deze moderne tijd nergens meer over gaat. De leerlingen van Thorbecke verdienen beter dan de provinciaalse literatuur, al wordt er een uitzondering gemaakt voor Anne de Vries. Niet om *Bartje*, maar om *Reis door de Nacht*. Anne de Vries levert het bewijs dat Drenten goed waren in een periode waarin anderen 'fout' waren. Al was het onderscheid tussen goed en fout voor de derdeklassers beperkt tot antwoorden op obligate vragen. Nee, dan de Russen, en Hermans en Reve en Wolkers, maar die laatste drie zijn nog te moeilijk voor de derdeklassers van de R.K-H.B.S.

''Ik ben 25 maart jarig,' zeg ik als een blij kind dat elke gelegenheid aangrijpt om zijn gevoelens te uiten. Buiten de familiekring.

'Maria Onbevlekt Ontvangen,' zegt Beekman. 'Negen maanden voor kerstmis.'

Hij neemt zijn stoppelkin tussen duim en wijsvinger van zijn linkerhand.

Beekman is de enige leraar die links is, op Vermeer na, die rechts schrijft en stottert als hij te snel wil praten.

'Jongen.' Beekman kijkt me indringend aan. 'Jongen, weet jij wel wat dat is? Onbevlekt Ontvangen?'

Ik zou het moeten weten, en ik weet het ook, maar ik durf geen ja en ook geen nee te zeggen. Ik ben bang dat ik uitleg moet geven. Ik ben bang dat de leraar, rond de veertig en vrijgezel, dat weten we allemaal, me woorden wil laten zeggen die ik niet hardop durf te zeggen. Als ik die woorden enkel lees, raak ik al van slag.

'Onbevlekt Ontvangen is ontvangen zonder dat er een vlekje op zit. Zo simpel is het.' Beekman lacht hardop en slaat met zijn hand op zijn tafel die op een licht verhoogd podium staat. Onder het plateau wordt nooit schoongemaakt. Propjes en pennen van jaren lijken er een laatste rustplaats te vinden. Beekman heeft een gaaf gebit. De bruine aanslag van sigarenrook poetst en schuurt hij zorgvuldig weg. Uit een schone mond komt schone taal, is zijn devies dat hij te pas en te onpas door het lokaal laat galmen.

'Jongen,' zegt hij als ik in mijn zwijgen volhard. 'Jongen. Hoe oud ben je. Vijftien. Je bent vijftien. Je staat aan het begin van een mooie loopbaan. Ik heb je opstel twee keer gelezen. En,' vervolgt hij terwijl hij zijn linkerhand op mijn rechterschouder legt, 'er schuilt een schrijver in je. Ik zie dat. Ik lees dat. Ik ben een kenner die ervoor doorgeleerd heeft om talent te ontdekken.' Beekman schudt zijn hoofd met korte rukjes op en neer. Er verschijnt een glimlach. Zijn wangen zijn rooddooraderd. Uit zijn neus steken lange haren.

Ik krijg het warm en voel nog meer bloed naar mijn hoofd stromen dan ik wenselijk achtte. En daar beneden.

'Zoals jij over negerdorpjes – kralen – in Afrika hebt geschreven. Zo indringend en laat ik gerust zeggen, zo meeslepend. En dat terwijl je er nog nooit bent geweest. Of ben je er als eens geweest tussen al die kleine nikkertjes, waarvan er vast veel meer zijn dan de tien uit dat versje.'

Achter de knopen van mijn broek gebeuren zaken die me afleiden. Ik kan niet omgaan met complimenten, ik kan niet omgaan met woorden die beschrijven wat in me woelt, maar wat ik nog niet had ontdekt. Beekman geeft een naam aan mijn verlangen. Opstellen schrijven, om mee te beginnen.

'Weet je,' zegt Beekman. Hij kijkt op zijn horloge met gouden schakelband en rekt vervolgens met zijn gestrekte ringvinger van zijn rechterhand de schakelband op tot dubbele lengte: 'Ik kreeg zelfs trek in missionarissenvlees toen ik in je opstel las hoe de inboorlingen soep van de zendeling maakten. Een missionaris in de blote kont in de kookpot, met kruiden uit het oerwoud en een kroon van olifantengras om de kale kop van die kerel. Rozenkrans om zijn hals. Hoe bedenk je het, kerel. Prachtig.' Beekman draait zich half naar het schoolbord, bukt zich om zijn zwartleren tas te pakken.

'Gogol is goed,' zegt hij. Het verhaal over de neus in Petersburg is een mooi verhaal. Maar het gaat niet over je verjaardag. Het gaat niet over Maria Onbe-

vlekt Ontvangen. Ik verklap je niet waar het verhaal wel over gaat. Dat kun je zelf ontdekken.'

Beekman trekt de hengsels van zijn tas van elkaar en graaft in wat zijn boekenmagazijn mag heten. Naast proefwerken en een papieren zak met boterhammen – bruin met kaas, dat weten we omdat hij in de les eet als hem dat past. – Tussen haakjes: Wij mogen niet eten tijdens de les. Het is nooit gezegd. We zijn nooit op het idee gekomen om ook in de les te eten. Zien eten doet eten gaat niet op voor de lessen Nederlands. Wij krijgen ook geen koffie van mevrouw Lubbers halverwege het lesuur. Mevrouw Lubbers is gescheiden, ze is in genade aangenomen op de school – als voorbeeld genoemd tijdens de godsdienstles om aan te geven hoe de kerk goed kan doen – en mag rond 11 uur koffie brengen bij de leraren om de lesvoortgang op tempo te houden. –

'Hier,' zegt Beekman, 'dit gaat niet over Afrika. Er komt geen zwarte in voor.'

Hij reikt me *De donkere kamer van Damokles*. Hij geeft me nog een boek. En ook in dit boek, misschien kun je daar beter mee beginnen, zul je geen missionarissen in kookpotten aantreffen. Het gaat niet over Afrika en ook niet over Amerika.' De omslag van *Kort Amerikaans* is beschadigd. De hoeken zijn omgekruld, de rug uitgevouwen.

'Ik hoef de boeken niet terug,' zegt Beekman.'Ik heb ze al gelezen, vaker dan eens. Ik heb ze nog niet uit, maar ik geef ze graag aan een talent zoals jij bent.'

Beekman grijnst. Ik weet niet of hij meent wat hij zegt. De woorden cynisme, sarcasme en ironie heb ik in zijn lessen wel geleerd, maar ik ken de betekenis nog niet.

'Dat boek van Wolkers, *Kort Amerikaans*, moet je maar niet aan je ouders laten lezen.' Hij haalt een doos Schimmelpenninck tevoorschijn. Met een knippertje verwijdert hij een hoekje uit het mondstuk. En terwijl hij zijn hoofd naar achteren buigt en met een afwezige blik de rook naar het plafond blaast, voel ik de rust in mijn onderbuik weergekeerd.

'Literatuur gaat over meer dan over *Beekman en Beekman*, gaat over veel meer dan een buitengewoon voorval in Sint Petersburg.' Hij neemt opnieuw een haal aan de sigaar. Hij haalt de sigaar van zijn mond en schuift het bandje los.

'Literatuur...' Beekman reikt mij het sigarenbandje. Ik neem het aan zonder na te denken. Ik weet niet of ik dit wel wil, maar voor ik erover na kan denken steek ik het sigarenbandje tussen de bladzijden van de *Donkere kamer*.

'Literatuur..." Beekman zoekt naar woorden, neemt opnieuw een trek aan de sigaar alsof daaruit de zinnen tevoorschijn kunnen komen.

'Als jij nou eens een verhaal schrijft over je dode broertje. Je illustere voorganger.'

Ik hoor niet wat volgt. Mijn ogen zoeken een uitweg uit het lokaal. De bovenramen staan op een kier. Gordijnen bewegen zacht op de voorjaarswind. De zon scheert net naar binnen en legt een lichte baan half over een poster met het hoofd van Eduard Douwes Dekker. Zwartwit tekening van Multatuli met zijn koffie.

'Schrik je? Heb ik je laten schrikken?' vraagt Beekman.

'Prima. Dat is literatuur. Mensen, lezers moeten schrikken als ze je boek lezen. Geef lezers een ongemakkelijk gevoel. Worden ze beter van. Stop ze in een negerpot. In een zwarte kookketel.'

'Ik weet pas een half jaar dat ik een broertje had,' zeg ik. 'Een dood broertje.'

'Mooi dat je dat nu weet. Nu kun je schrijven over wat je nog niet wist en over wat je ontdekkingen zijn. Maar,' zegt hij, 'denk erom dat het schuurt en schrijnt. Anders is het niks. Als het niet bijt, of opwindt, of niet tot nadenken aanzet, kun je je verhaal net zo goed weggooien of als doktersroman, kasteelroman, of erger nog, als streekroman aan de man proberen te brengen.'

'*Beekman en Beekman*,' durf ik te zeggen.

'Jij hebt het gesnapt. Jij hebt het gesnopen.' Beekman klikt zijn tas dicht. Het lijkt alsof het hem moeite kost afscheid te nemen. Dat is bijzonder voor me. Een leraar die een leerling niet wil laten gaan.

En wat je niet vertelt. Je ging naar huis. Je ging in één streep door naar je slaapkamer en je begon op een willekeurige plek in *Kort Amerikaans*. Al was die willekeur door Beekman bepaald; het boek viel open op pagina's met expliciete en impliciete beschrijvingen van handelingen waar je – bij ontbreken van een vrije vriendin en onvoldoende ondernemingslust – nog niet aan toe was gekomen.

Met losse handen deed je lichaam waar het aan toe was. Je las de alinea's opnieuw en opnieuw. Zaad, overal in de slaapkamer de weeïg zoete geur van je sperma. En je had zelfs de knopen van je corduroy niet los hoeven maken. En weet je nog wat je toen in je dagboek schreef? Je had nog geen schone onderbroek aangetrokken. Alles plakte aan je onderlijf. Literatuur, schreef je, nu weet ik wat literatuur is. Je had je vergist. Literatuur had je nog niet ontdekt. Geilheid. Je ontdekte geilheid. Literatuur komt na geilheid. Je lag op schema.

Maar wat zit ik primair te reageren op je relaas. Acht maanden in vruchtwater in het donker en drie uur in het licht voor ik op mezelf terug werd geworpen in het niets. Je slaat een belangrijk deel over. De jaren waarin je werd gevormd. Uit de aard van de zaak weet je niet meer wat er is voorgevallen tussen je eerste oogopslag na bevrijding uit vruchtwater en na doorknippen van de navelstreng door Suze Grol die je alleen uit verhalen kent. Je kent Suze Grol als eerste lijk in je kinderbeleving. Je wilde de dode vrouw zien, terwijl niemand, je vader, je moeder, je oudere zussen – Mientje, Trientje, Sientje – dat goed vonden. Ze vonden je te jong. Negen was je.

De vrouw met het scheve gezicht, met de trofee: lelijkste vrouw van het dorp, met de langste rij bijnamen in de regio, waarvan kuttentrekker, geilsneetje en puntenslijper tot de meest brave categorie behoor-

den. Suze Grol was in de zandkoel gevonden met een jute aardappelzak aan haar voeten, zeven bakstenen en twee dakpannen, als wilde ze er zeker van zijn nooit weer boven water te komen. Na de dodenmis, al kon dat eigenlijk niet voor een geloofsgenoot die gekozen had voor wat de Duitsers zo mooi Freitod noemen.

Je mocht haar lijk zien. Je mocht zelfs op de deksel van de kist zitten omdat de kraaien de deksel niet sluitend konden krijgen. Suze Grol was gezwollen en paste niet meer tussen de zes planken uit haar eerste huwelijk. Zes ruw eiken planken als huwelijkscadeau, voor het geval dat, als een memento mori. Haar eerste man was naar Australië vertrokken met achterlating van wat hij niet meer mee wilde zeulen, en dat was bijna alles op het kapitaal op de rekening van de Boerenleenbank na. En met meeneming van het zwarte geld dat in Meppen bij de Raiffeisen geparkeerd stond. De planken had hij laten staan in de wetenschap dat ze ooit nodig zouden zijn. Niet voor hem, maar voor Suze Grol die inmiddels veel, zo niet alles van de voortplantingsorganen wist van menig jonge en ook van menig oudere vader.

Suze Grol was je eerste lijk. Het vragezaadje dat al veel eerder was geplant, kon tot wasdom komen. Hoe kon...? Wat gebeurt er...? En als...?

Mijn deskundigheid ligt bij eicellen, zaadcellen, chromosomen, gameten. Ik verbleef de langste tijd van mijn bestaan rond eierstokken, eileiders en baarmoeder. Ik ken de baarmoederhals van nabij. Mijn kennismaking met geboortekanaal en kut – vagina als je dat liever hebt – is eenmalig, maar daarmee niet minder intens. Het duurde een eeuwigheid, op mijn tijdschaal, ver voor jij wist, beleefde, ervoer wat een strakke kut is. Ik had het je kunnen vertellen, ondanks mijn klein hoofd en mijn ondergewicht. De passage naar buiten ging niet vanzelf. Alsof moeder wist dat ze een kind zou baren dat ten dode was opgeschreven. Alle kinderen zijn ten dode opgeschreven, maar daar denkt niemand aan voor en tijdens de geboorte. Wel na mijn geboorte. Moeder, vader en Suze Grol dachten aan mijn aanstaande dood toen ik op de kokosmat voor de turfkachel terechtkwam. Maar laat ik het niet over mezelf hebben. Ik ben minder interessant dan het lijkt. Een doodgeboren kind – drie uur in het volle leven slechts, als de acht maanden niet worden meegeteld – verklaart de wereld van zijn opvolger uit zaad van dezelfde vader en uit een eicel van dezelfde moeder. En na jou wonnen nog twee eicellen de hoofdprijs: Jantje, Aaltje. De eerste kinderen waren vernoemd. Je jongere broertje en zusje werden niet meer in het namenregister van de familie opgenomen, ze kwamen na de verdeling van de erfenis.

Elke vrouw heeft een beperkte voorraad eicellen. Elke maand komt

een eicel los, zoals dat heet, soms twee tegelijk voor een twee-eiïge tweeling of meer eitjes voor meerlingen, maar meestal slechts een. Dat kan een prima ei zijn, maar dat kan ook een minder gelukt exemplaar zijn. In de tijd dat vader moeder op natuurlijke manier bevruchtte; zijn gezwollen penis in haar vloeibare vagina, ging het bij mij mis. De staart van de zaadcel leek een volwaardige scheepsschroef en ploegde de kop met DNA door het slijm van de eileider. Maar een paar chromosomen, verantwoordelijk voor essentiële lichamelijke onderdelen, vertoonden gebreken. Met mijn verstand was niets mis, wat eens te meer bewijst dat gebrekkige en minder valide mensen toch over een goed verstand kunnen bezitten. Een gebrek is een asset, een voordeel. Wie wil overleven en zich voort wil planten als minder valide moet andere voordelen meebrengen. Dat heb je later op de HBS geleerd bij de lessen over Darwin en evolutie. Dat kwam nadat je van je geloof was gevallen. Maar toen kende je de katechismus al uit je hoofd. En wat eenmaal in je kop zit opgeslagen krijg je er door nadenken en wissen niet meer uit. En zelfs niet door schrijven. Met elk opstel, verhaal en met elke roman bevestig je enkel wat zich destijds met en rond je heeft afgespeeld. Je zult nog ontdekken dat zoiets als: van je af schrijven, niet bestaat. Alles wat je schrijft, schrijf je onlosmakelijk naar je toe.

Van de honderdmiljoen zaadcellen, die echt niet lijken op kleine zwemmende mannetjes, maar meer hebben van glasaaltjes uit de Sargosso-zee, kan er maar een winnen. In z'n algemeenheid. Ik laat details achterwege.

Maar ik loop op zaken vooruit. Aangezien je in de kinderjaren werd bedolven onder nieuwe indrukken – ik druk me voorzichtig uit – en veel ervaringen je op bewustzijnsniveau zijn ontgaan tijdens de mechanische leertocht in de jungle van het leven en vooral in de jungle van Zuidoost-Drenthe, neem ik, als je voorganger die het niet heeft gered, op gezette tijden het woord van je over. Immers hoe je op latere leeftijd functioneert heeft van alles te maken met je prilste jeugdervaringen. Als ik je straks door mijn taal laat spreken, mag je er vanuitgaan dat het een vrije variant is op wat je mogelijk hebt gezegd. Ook jouw geschiedenis gaat door de pepermolen van de geschiedsvervalsing. Ik geef je een heftiger jeugd dan je zelf mogelijk hebt meegemaakt. Aan flat characters, grijze duiven onder de persoonlijkheden, heeft niemand behoefde. Op een enkeling na.

Je was een kind onder vier vrouwen; je moeder, Mientje, Trientje en Sientje. Je zusjes hadden nog nooit een naakt jongetje gezien, op Mientje na die het stadium van doktertje-spelen net was ontgroeid toen jij in de breksie gootsteen met te kleine waterafvoer werd gewassen.

Mientje had een paar keer aan het plassertje van Henkie Korvaer gevoeld, maar dat had als resultaat een natte warme hand opgeleverd en voor Henkie een natte onderbroek met lichtgele randen aan de vochtplek. En tranen van het ventje natuurlijk. Geen tranen van Mientje, ze had het niet droog gehouden, door het lachen.

Mientje mocht je vasthouden als je in de gootsteen van je smeer werd ontdaan. Mientje mocht een droge luier pakken als je, eenmaal afgedroogd en kraaiend op de keukentafel liet zien dat je piemeltje alleen nog voor waterlozing geschikt was. Na een paar weken was het nieuwe af van de verschillen in lichaamsbouw. De nieuwsgierigheid naar de anatomie van jongens en meisjes, mannen en vrouwen, zou bij je zusjes pas later in alle heftigheid terugkomen, nadat ze de natuurlijke hobbel van opoes visite – de maandelijkse bloeding van de vrouwen – hadden genomen voor wat het was; het ritme van de vruchtbaarheid en niet langer een excuus om geen groente te wassen, eten te koken, of ter communie te gaan. Voor jij – mijn noodzakelijke held – een grote jongen was, hadden je zusters de bandages door inlegkruisjes en tampons vervangen. Tampons met een proppenschieter om de patroon op de plek van bestemming te brengen.

'En jongens en meisjes,' zei meester Steffens terwijl hij het grote voorleesboek dichtsloeg, 'nu is het verhaal.' Hij aarzelde en sprak traag maar wel met nadruk. 'Afgelopen.' Hij pauzeerde opnieuw. 'En zo vlak voor de zomervakantie begin ik niet meer aan een nieuw vervolgverhaal.'

Op de achterste houten bank, een lessenaar met een vakje voor een inktpot, een prop blauwzwart gekleurd katoen en kroontjespennen met afgekloven stelen, zat onze held diep te zuchten. Leren was niet moeilijk, vond hij, maar hij wist nog niet dat voor hem leren niet moeilijk was door zijn ongeremde en roekeloze passie om alles beter te leren weten. Niet in de zin van betweter, maar gewoon, om meer te weten over de wereld om hem heen. Groot en klein, van ster tot bacterie, van ijspegel tot zonnevlam. Alles. Vooral van alles om hem heen zonder stem. Mensen en dieren, hij liet ze links liggen en concentreerde zich op kiezelstenen en roestbruine waterstroompjes in een sloot. Kwelwater, wat was dat nou weer? En waar kwam dat water vandaan? En de kleur van de lucht? Hij stak zijn vinger op, elleboog ondersteund door zijn linkerhand.

'Kan meester geen kort verhaal voorlezen, volgende keer?'

Henkie Harms, de helft van een eeneïge tweeling voor onze held op de op een na laatste bank draaide zich om, grijnsde gemeen stak zijn tong uit en maakte een pfff-geluid, met spuug. Die jongen was een meester in vieze groene bellen en in pasteus hangsnot.

De hand van onze held ging naar beneden. Hij had zijn vraag gesteld. Zijn ogen zakten dieper in de kassen. Onder de lessenaar bewoog zijn voet strak naar

voren. Jochie Harms, de andere helft met dezelfde smalle kop, draaide zich om en imiteerde zijn broertje en zoog met zoveel mogelijk geluid de snottebel in zijn rechterneusgat. De rechterhand met kromme opgestoken middelvinger schoof naar voren. Dat gebaar had het ventje een paar dagen eerder geleerd, van zijn broertje, die het ongetwijfeld van zijn vader had. De tweeling had dezelfde vader, van de overige gezinsleden was dat geen uitgemaakte zaak.

'Misschien,' zei meester Steffens half fluisterend, 'misschien.' De lange rijzige middendertiger schoof het voorleesboek terug in de kast naast het schoolbord. De meester negeerde de tweeling. Het schooljaar was bijna voorbij, wat zou hij nog.... Zijn vingers gingen langs de ruggen van de boeken. *Varen en Vechten, Bas Banning, Trammelant in Trinidad*. Hij draaide zich naar de klas met zesendertig kinderen die hun leeftijd sinds een jaar met dubbele cijfers noteerden. Nog één jaar op de Gerardus Majellaschool, daarna wachtte voor de meesten de andere wereld. Een enkeling zou in de zesde klas een HBS-traject volgen. Niet iedereen was geschikt voor een hoogere burgerschool. De meesten niet, maar meer kinderen dan werd gedacht. De tweeling zou blijven zitten, maar hij zou ze niet opnieuw in de banken hebben. Dit godvergeten dorp....

Meester Steffens was aan de andere kant van het kanaal geboren, dertien jaar voor de oorlog die hij als knecht had doorgebracht op de akkers, in de schuren en onder de koeien van een foute boer. Niet dat Stef Steffens goed was in het boerenwerk. Zijn horrelvoet zat hem dwars, maar de handicap was een zegen gebleken toen de Duitsers binnenvielen. Stef Steffens hoefde niet onder de wapenen. Hij was niet gemobiliseerd geweest. En in de vrije tijd had hij zichzelf Duits geleerd. Zou altijd van pas komen. Als de Duitsers de oorlog zouden winnen, zou hij een voorsprong hebben, en als de 'moffen' de oorlog zouden verliezen, zou hij ook een voorsprong hebben. Alles wat een mens leert is immers meegenomen, zo was het.

De Duitse vrouw van de foute boer had goed voor hem gezorgd. Gertrud was tegen de bezetter. Ze was voor een verzetje op zijn tijd. Soms sliep de boerin in het hooi, of deed ze alsof. Stef deed nooit alsof hij sliep.

De geallieerden werden bij Arnhem in de pan gehakt en Stef keerde terug naar zijn vader en moeder, een maand voor de boerin zich van het leven beroofde, drie maanden voor de boer de driekleur aan de paal hees. De boer had een gemankeerde jongen van de Vernichtung gered, of niet soms.

Dat ventje op de achterste bank. Het kind was hem pas de laatste maanden opgevallen. En een kind dat vroeg om een voorleesverhaal.

'Jochie en Henkie, omdraaien. Ophouden.'

En toen de tweeling niet snel genoeg het bevel opvolgde: 'Blief straks vief minuten langer zitten.' Er leek een vloek te volgen, maar het godverdomme dat meester Steffens van zijn opa had geleerd, bleef achterwege. Steffens schrok van zijn stemverheffing. Zo had hij dat in de oorlog.... De boer, de koeien, de paarden, het hooi.

Meester Steffens zag het schriele ventje op de achterste bank weggedoken kleiner worden. Als door de bliksem werd Stef Steffens getroffen door de herinnering aan zijn eigen kindertijd. Hij had nooit op de achterste rij in de klas gezeten, maar...

'Volgende week lees ik een verhaal,' zei hij. 'Een sprookje misschien. Sjors en Sjimmie, of zoiets.' Hij bedoelde de toezegging als troost voor het kind dat onder het geweld van de broertjes ten onder dreigde gaan. Stef Steffens vond zichzelf een lafaard, maar waarom zou hij nog de held gaan uithangen in de wetenschap dat hij na de zomervakantie niet terug zou komen op de Gerardus Majellaschool. Ook niet op een andere school. Meester Steffens zou het dorp voorgoed verlaten via de achteruitgang van de R.K.-Begraafplaats waar alle reguliere doden en ook de irreguliere te vroeg veroordeelde en opgegeven kankerpatiënten werden achtergelaten in het zicht van de hemelpoort. Snijden was de enige manier om gezwellen te verwijderen, maar er was al genoeg in zijn lijf gesneden. Alleen de laatste lijntjes waren nog over. Waarom zou hij deze kinderen, net tieners, opzadelen met zijn kwaal? Hij wist het antwoord, maar hij had besloten te zwijgen. Het voorleesboek was uit.

Meester Steffens liep naar de achterste rij. Trok Henkie Harms aan zijn oor en draaide er stevig aan. 'Hold joen gemak.' Deze klootzakjes waren enkel in hun moedertaal te bereiken.

'Ie ok,' zei Steffens terwijl zijn ogen dwars door Jochie Harms leken te boren. Het ventje, de oudste van de twee keek brutaal terug, zoog zijn snottebel naar binnen en keek pas weg toen hij de oordraaihand zag naderen.

'Kom na schooltijd even bij me langs. Ik wil je nog iets vragen,' zei meester Steffens tegen onze held die niet anders wist te bedenken, als hij al iets bedacht, dan minzaam te knikken, op zijn hoede voor geweld uit onverwachte hoek. Beide voetjes naast elkaar op de afgesleten voetensteun. Stef Steffens bleef staan en wachtte met een blik die het midden had tussen wanhoop en berusting.

'Goed meester.'

Onze held mocht in de nieuwbouw van de school, aan de overkant van het schoolplein spijkers zoeken. De timmerlui kwamen niet voor elke ontglipte draadnagel van de steigers. De betonvloer lag bezaaid met ongebruikte spijkers. Stef Steffens had gedacht de jongen een plezier te doen met een karweitje voor zijn meester. De meeste leerlingen voelden zich bevoorrecht en gewaardeerd als ze een klusje mochten doen; krijt halen, papier wegbrengen, bord schoonvegen.

Onze held zocht een half emmertje spijkers bij elkaar, toen was het genoeg. In elke broekzak een handvol voor thuis, al had onze held nog geen idee wat hij met de spijkers zou doen. Bij het schoolhek stonden de gebroedertjes te wachten.

'Volgende week lees ik opnieuw voor,' had meester Steffens gezegd. 'En bedankt voor de spijkers.'

Henkie en Jochie waren niet te beroerd om onze held tegen zijn hakken te schoppen, op weg naar vader – die nog niet thuis was – naar moeder, Mientje, Trientje en Sientje die naar de huishoudschool gingen en hem niet meer in bescherming konden nemen nu hij een grote jongen was. En naar Jantje en Aaltje die al eerder naar huis waren gelopen.

'Slijmjurk, slijmjurk!'

Aan een derde keer kwamen de eeneiïgen niet meer toe. Het bloed kolkte onze held in de slapen Hij draaide zich om, raakte Jochie vol op de knie, zwaaide zijn been over het gebogen ventje, en – hoe het hij het precies had geflikt, wist hij zelf niet, misschien had hij stripheld Dick Bos gekopieerd – in een fractie van een seconde stak het smalle koppie van Jochie Harms onwrikbaar tussen de benen van onze held die met zijn vuisten de schedel van Jochie bewerkte.

Henkie wilde zijn broertje te hulp komen, maar deinsde terug voor de vuist van onze held met een handvol spijkers.

Meester Steffens las voor uit de *Negerhut van oom Tom*. Het begin, een stuk uit het midden of het slot. Onze held kon het niet navertellen.

De laatste twee schoolweken werden de kinderen verdeeld over de klassen van Juffrouw Reuvers en juffrouw Gerding. De begrafenis van Stef Steffens was op de laatste dag van de vakantie. De kinderen waren hun meester al vergeten en hoefden niet te komen. De eerste les begon keurig op tijd. De zesde klas met onze held op de achterste bank. De vijfde klas bood opnieuw plaats aan de tweeling, op zoek naar nieuwe slachtoffers. Jochie en Henkie bleven bij de held uit de buurt. Jochie en Henkie waren gemakkelijk uit elkaar te houden. Jochie met een permanente kras van zijn rechteroor naar de neuspunt. De snottebellen bleven, bij beide.

Onze held voelde zich gesterkt door zijn heldendaad en door de afwezigheid van meester Steffens. In het vijfdeklaslokaal – toen niemand keek – schoof hij *de Negerhut van oom Tom* onder zijn truitje.

Aan Kerkweg 79 las ik niet in de woonkamer, maar vooral op m'n slaapkamer, die ik enige tijd met mijn broertje deelde. Het licht op de overloop ging op tijd uit en licht op de slaapkamer moest ook uit blijven. Slapen!

Ik schoof het gordijn openen las bij het licht van de lantaarnpaal naast de oprit. Karl May, Bas Banning, de boeken van K. Norel. In *Anno Ludwig* beschrijf ik mijn wederwaardigheden in de bibliotheek en mijn leesvoorkeuren.

Literatuur stond aan de opening naar de andere wereld, al is de neiging een en ander te romantiseren sterk aanwezig. Het leven op Erica voltrok zich terwijl ik – jongetje – langzaam ouder werd en meer benul kreeg van de wereld om me heen.

Geert Kocks kwam met enige regelmaat over de vloer van mijn ouderlijk huis. Hij kwam niet voor mij. Ik weet niet wat de neef bij ons had te zoeken. Vermoedens had ik en verklaringen zonder enige grond van bestaan. Mijn fantasie speelde me parten. Mijn neef was er, maar hij sprak nauwelijks met me. Het leeftijdsverschil, meer dan tien jaar, speelde vast mee. Ik kwam net kijken en dat was ook zo.

Familie van mijn moederskant woonde ver weg, twaalf kilometer hemelsbreed en over klinkerwegen en zandpaden was de afstand misschien drie kilometer langer. Dat waren nog eens afstanden in de jaren zestig waar de fiets op het dak van de bus werd gehesen als de plek van bestemming verder weg lag, tot voorbij Emmen. Drie uur lopen of drie uur te voet of met paard en wagen naar de ooms en tantes op de Hondsrug. Valse romantiek. We hadden geen paard en geen wagen. Langzaam veroverden brommer, motor en auto terrein. Vader had een BSA van de keuringsdienst en later een onverwoestbare Volkswagen van de door een enkeling gehate Duitsers. We kwamen niet bij familie op bezoek, op een enkele oom en tante na, maar dat had niets met de fysieke afstand te maken. Er was een erfenis geweest. Drentse uitdrukking voor onmin in de familie.

Geert Kocks kwam voor mijn zusters, voor Mientje, Trientje en Sientje. Hij kwam voor de oudste nichten om met hen mee te gaan naar dansavonden in Zuidlaren, Coevorden en Musselkanaal. De Iezern Klap, dancing met glazen vloer naast de ijzeren brug over het Stadskanaal. De vloeibare grens tussen de Drenten en de Groningers, tussen armoedzaaiers en rijke stinkers met meer verbeelding en met meer zelfvertrouwen dan dorpsgenoten in het veen.

Langzaam begon mijn leven de barokke kanten van de kindertijd te verliezen, dat dacht ik. Ik maakte kennis met de grotemensenwereld, al wist ik nog niet wat me te wachten stond. Minder heftig, minder barok, minder benepen, dat was mijn verwachting. Maar misschien vergis ik mij in mijn overwegingen als dertienjarige. Dertien. Ik was tiener na een wachttijd van twee jaar. Een tienjarige is ook tiener, maar elf – gekkengetal – en twaalf – artikelen van het geloof – maakten die korte overwinning op de kindertijd weer ongedaan. Een bijzondere dag, die 25 maart toen ik dertien werd, niet langer kind. De puberteit zou ik overslaan. Ik had gelezen over de onstuimigheid en de ongemakken. De secundaire geslachtskenmerken waren bij mij al tot wasdom gekomen. Haargroei en dat andere was al klaar. Naar hitsigheid, ongecontrôleerd en opstandig gedrag keek ik niet uit. Ik had er geen zin in, en ik zou er ook geen zin in maken.

Ik had verkering, en dat was meer dan mijn volle neef Geert Kocks kon zeggen. Hij wilde verkering, maar hij wist niet hoe hij aan de vrouw kon komen. Hij had mijn oudere zusters nodig om zijn omgang met vrouwen te oefenen, leek het. Mijn beleving. Aardig, vriendelijk en voorkomend zijn. Oefenen met vrouwenteut en met mijn vader sigaren roken en koffie drinken, en jenever. In de binnenzak van zijn colbertjasje vond ik een boekje – in kleur – met naakte

vrouwen op matte pagina's. Naakte vrouwen in pasteltinten zonder tekst. Ik durfde nauwelijks te kijken. Bang om betrapt te worden dat ik – per ongeluk weliswaar – in de binnenzak van zijn jasje keek en bang voor het aangezicht van naakt. Naakt was voorbehouden aan paarden en aan koeien, en aan honden. Mensen werden naakt geboren en op het eind werden ze naakt gewassen voor ze in de kist werden neergelegd. De tussentijd ging de mens gekleed door het leven. Onder de douche hield ik, op aangeven van moeder, mijn onderbroek aan. Naakt hoorde er niet bij. Mijn onderlichaam bestond niet, al hield mijn onderlichaam geen rekening met die ontkenning.

Naakt hoorde bij negerinnen in het grote negermissieboek. Ongestraft kon ik in dat boek lezen. Religieuze verdieping was heel goed voor het nu en voor het hiernamaals. Hoe trots zouden vader en moeder zijn als hun kind tot het priesterschap zou worden geroepen. God zij geloofd voor zo'n uitverkiezing. Ik probeerde op mijn manier de roeping te forceren door de plaatjes te lezen in het *Handboek voor Missionarissen*. Het liefst in m'n eentje, in het volle besef van mijn geest en in het volle besef van mijn lichaam dat zo zijn eigen wensen had. Heel bijzonder dat mijn God, die – geheel tegen het scheppingsplan in, al heel snel uit mijn zelfgeconstrueerde hemel zou neerdalen en halverwege zou oplossen in mijn niets – negerinnen in strooien rokjes nodig had om blanken bij het geloof te houden. Maar, wist ik inmiddels, Gods wegen waren ondoorgrondelijk. De Witte pater die dozen vol zilverpapier had meegenomen, had, bleek achteraf, tevergeefs zijn missiewerk gedaan. Althans in de diaspora waar het veen bijna was afgegraven.

Geert Kocks was van het kleinseminarie gestuurd, maar hij was lang genoeg tussen de paters en fraters in 's Heerenberg geweest om de geneugten van een goede opleiding te proeven. Het kleinseminarie was voor armoedzaaiers de mogelijkheid te ontsnappen uit de zee van domheid. We waren geen armoedzaaiers, meenden we. We waren lower middle class wat financiën aanging. En lower middle class in intelligentie, maar dat laatste wisten we destijds niet. We kenden op Erica geen intelligente en erudiete mensen, zodat we ons eigen inzicht niet met anderen konden vergelijken. We waren niet dommer dan de anderen, maar die overtuiging was waarschijnlijk alom tegenwoordig. Ieder mens acht zich slimmer dan de ander, en dat is voor overleving ook het beste.

Na het onvoltooide kleinseminarie gleed Geert Kocks op de universiteit de Duitse taal- en letterkunde binnen. Een gemakkelijke keuze want vlak aan de grens werd een dialect gesproken dat veel op het Duits leek.

Vanaf de derde klas zat ik bij mijn neef in de Duitse lessen op de HBS. Hij zweeg op school tegen mij en ik zweeg tegen hem. We hadden elkaar niets te vertellen. Als we niets vertelden, konden we ook niets verder vertellen. Gemiddeld haalde ik een zeven op Duits. Nee, geen spoor van familiepolitiek en onterechte bevoorrechting op school. Wat hij niet van mij wist kon hij niet aan mijn ouders vertellen. Mijn eerste verkering. Niemand die het wist.

Geert Kocks kwam in mijn laatste HBS-jaren bijna wekelijks over de vloer

voor zijn onderzoek. Wat zeggen jullie tegen ziekenhuis? *Zaikenhuus, ziekenhuus, zeikenhuis, zaikenhoes* en alle andere variaties die in Drenthe en vlak over de grens gangbaar waren. Taalonderzoek naar verschillen tussen *schieten, schaiten, scheiten* voor de doktorsgraad. Drenthe opgedeeld in zeven districten met een scala aan klinkervariaties. Elke regio een eigen taal, verengd tot elk dorp een eigen taal. Een nieuwe verkering van mijn zussen hoefde zijn naam maar te noemen en een paar zinnen uit te spreken en mijn vader wist op de kilometer nauwkeurig waar de vrijer vandaan kwam. Afgekeurd: Roelof Keen; gereformeerde jongen uit Sleen. Roef Snippe uit Klazienaveen, goede geloof, maar van de onderklasse. 'Zul ik niet doen.' Die opmerking was meestal genoeg om de relatie te verbreken, en als de verschillen in geloofsovertuiging te groot werden en mijn zussen persisteerden in hun kalverliefde: 'Ik breng je nog liever naar het kerkhof dan dat je met een gereformeerde in huis komt.'

> Ik lag nog steeds buiten de haag om het katholieke kerkhof. Een ongedoopt en doodgeboren kind hoort nergens bij. Het niet-bestaan was vastgelegd in kerkelijke protocollen die tot op het hoogste niveau waren geopenbaard. Als ervaringsdeskundige weet ik dat god geen rol speelt bij leven en dood. In de jaren zestig kwam er een tegenbeweging op gang. Je oudere zusters gingen naar gespreksgroepen, een soort katechesatie voor onprotestanten. Er kwam een nieuwe katechismus met bloemrijke taal die veel verhullender was dan de Katechismus die jij op de lagere school uit je hoofd hebt geleerd. De definities van engelen, aartsengelen, van zonde en onkuisheid zul je nooit weer kwijtraken. Ook niet in een gespreksgroep.

Zaterdagmiddag. (*Dialogen in de standaardtaal en niet in de moerstaal, grammatica van het Drents klinkt door in zinsbouw.*)

Vader (*Staat achter het huis, leunt met linkerschouder tegen de steel van de schoffel, kijkt naar de moestuin achter het grasveldje. Rechts het kippenhok. Links een veldje met aardappelen van diverse nieuwe rassen. Ritmeester in linkerhand, hangt op heuphoogte, de smeulende sigaar wijst naar achteren. Geert Kocks komt aanlopen. Auto op de oprit.*)

Vader (*Loopt Geert niet tegemoet.*): Moi Geert.
Geert Kocks (*Plooibroek, effen lichtbruin colbert, knopen los. Autosleutel in de hand.*): Moi oom Herman.
Vader: Schier weer.
Geert Kocks: Hoe liekt het met de vruchten?
Vader(*Spuugt op gras, klein spuugje.)*: Droog.
Geert Kocks: De aardappelen?
Vader (*Antwoordt niet gelijk.)*: Beetje nachtvorst op de kop. Ik klaag niet.

Geert Kocks (*Haalt pakje North State uit colbertzak.*):
Vader (*Beweegt hoofd licht naar opzij.*): Hoe gaat het in Emmen?
Geert Kocks (*Steekt een sigaret op.)*: Goed.
Vader (*Wijst met sigarenhand kort naar achteren met gestrekte duim.*): Met hum? (*Hij bedoelt Gerard.*)
Geert Kocks: Goed.
Vader: Mooi.
Geert Kocks: Tante Ankie?
Vader: Goed. (*Wijst opnieuw naar achteren.*) Maakt weck.
Geert Kocks: Lust ik wel.
Vader: Dommiet. Straks.
Geert Kocks (*Zwijgt.*):
Vader (*Wijst opzij. Gebaar gaat buren ver voorbij.*): Je buurvrouw.
Geert Kocks (*Wijst naar de buren.*): Je bedoelt Zusse Katoen die naast ons woont op het Oosterse-Veld.
Vader: Bedoel ik.
Geert Kocks (*Gemaakt verbaasd.*): Heb je wat met haar?
Vader: Vroeger, heel vroeger.
Geert Kocks: Voor...?
Vader: Lang voor...
Geert Kocks (*Liegt en elk weet het.*): Ik wist niet dat je verkering met haar hebt gehad.
Vader: Heb ik niet gezegd.
Geert Kocks: Goed.
Vader: En...?
Geert Kocks: Ze kan weer lopen.
Vader (*Ingehouden verbaasd.*): Kan ze weer lopen?
Geert Kocks: Ze kan weer lopen.
Vader: En...?
Geert Kocks (*Spreekt traag.*): Siebzehn Jahre. Zeuventien jaor. Zeventien jaar lag ze op bed. Verlamd.
Vader *(Neemt trek aan sigaar.)*: Zeventien.
Geert Kocks: Onbekende ziekte. Dokters konden niets vinden. Niets. Ook dokters in Groningen niet.
Vader: En...?
Geert Kocks: Hendrik zorgde voor haar. Hendrik zorgde voor Zusse Katoen.
Vader: Weet ik ja.
Geert Kocks: Hendrik en Zusse hadden geen kinderen.
Vader: Hendrik en Zusse. (*Pauzeert.*) Alleen. Alleen elkaar.
Geert Kocks: Hendrik had een kind buiten de deur.
Vader: Bij Leida.
Geert Kocks: Bij Leida. Een zoon. Haitel. Bennie Haitel.
Vader: Achttien. De jongen. Achttien.

Geert Kocks: Hendrik bleef naast het bed bij Zusse tot Bennie Haitel, die van Leida, achttien was.
Vader: In dienst. Ik weet het. Het huis uit.
Geert Kocks: Bennie ging in dienst in Jutphaas. Leida weer alleen.
Vader: Een ongeluk op de kazerne. Kapot geweer.
Geert Kocks: Zegt ze.
Vader: Bennie dood. Hendrik Katoen bij zijn Zusse weg. Naar Leida.
Geert Kocks: Beter laat….
Vader: Zusse Katoen kan weer lopen.
Geert Kocks: Een week nadat Hendrik weg was. Ik kan het niet mooier maken.
Vader: Mooi zat.
Geert Kocks: Siebzehn Jahre. Zeventien jaar op bed.
Vader: Zeventien jaar liggen en dan weer lopen. Zeventien jaar oppas. Hendrik.
Geert Kocks: Je oudste–
Vader: Mientje. Negentien
Geert Kocks: De jongen.
Vader: Dertien.
Geert Kocks: Dreizehn.
Vader: Beetje ouder misschien.
Geert Kocks: Vierzehn Monate.
Vader: Het andere poppie. Ik weet het.

Ach wat ben je plotseling voorzichtig geworden. Heb je iets te verbergen, of laat je geheugen je selectief in de steek? Ik ken je wel een beetje als angsthaasje. Je wilt durven, maar eigenlijk durf je niet. Je tegenwil is sterker dan je onderbuik.

Jouw vader, die ook mijn vader is, vroeg tussen de spaarzame woorden veel aan je neef, maar veel boeiender zijn de vragen die hij niet heeft gesteld. De Drent, te beleefd om eerlijk te zijn. Sommige mensen willen daarom geen Drent heten, ook al zijn ze in de provincie geboren. Het etiket Drent dwingt in een keurslijf dat ongeschreven mores oplegt. Vader vroeg niet: Hoe is het op het Oosterse-Veld. Hij wilde wel weten hoe het met de afgescheiden familie was, maar hij vroeg niets. Elke vraag naar de familie van het Oosterse-Veld zou de afstand tussen hem en jouw moeder vergroten. Jouw moeder; ook mijn moeder. Ze heeft me gedragen, maar nooit vastgehouden. Ik was het begin van een breuk. Ik was vier maanden toen de ruzies naar het oppervlak kwamen. Ongeboren kreeg ik mee wat zich in de buitenwereld afspeelde. Ik was erbij. Ik schopte zachtjes terug. Ik was een scheur in haar bestaan, een scheurtje, een lijntje, een stip. Ik was een oneindig krimpende stip tot ik niet meer bestond en nooit heb bestaan. En jij, jij mijn opvolger poetste die

oneindig verkleinde stip weg uit het heelal. Jij verduisterde mijn korte bestaan tot ik door mijn verzwegenheid iedereen in de tang hield.

Geert H. Kocks, volle neef, zoon van tante Anne en ome Kees. Keuterboertje op het zand. Ome Kees, een ondergeschoven oom die niet meetelde in het geweld van zijn neven. De neven van ome Kees droegen hun bijnaam De Braten met ere. Ze leken volgelingen van het kamerlid met een grote mond. In die jaren werd assertiviteit ook al verward met beschaving. De grote bek van misplaatst zelfvertrouwen was aan de opmars begonnen. Wie niet meedeed aan zelfprofilering kon het wel schudden. De stijging op de maatschappelijke ladder werd een product van talenten en van assertiviteit. Jij had nog geen weet van die ontwikkeling. Niemand die je vertelde hoe de wereld in elkaar stak, anders dan je aan de Kerkweg kreeg ingeprent. Op het moment dat de gesprekken begonnen te schuren werd je naar bed gestuurd. Je moest immers weer vroeg op. Op de fiets naar de HBS met boterhammen kaas.

Je vader was vroeg halfwees. Opa overleed toen je vader elf jaar was. Opa met een hoge rug, een bochel. Opa trouwde met zijn veel jongere huishoudster die naar de maatstaven van destijds klein was uitgevallen. Opoe heeft nooit meer dan anderhalve meter boven het maaiveld uitgestoken. De ene afwijking trouwde de andere afwijking. Ook toen gold al dat mannen en vrouwen elkaar vonden op hun onmogelijkheden, meer dan op hun mogelijkheden. Soort zoekt soort, heette dat. Armoede trouwde armoede en waar geld was, daar wilde nog meer geld zijn.

Je opoe van vaders kant was, om het plat te zeggen, niet voor een kleintje vervaard. Ze bestierde het huishouden als een man. En het is misschien een belediging voor kerels om het zo te verwoorden. Twee zoons, waarvan je vader er een was, en drie dochters op de boerderij. Je weet zo goed als niets van zijn jeugd. En als dertienjarige ben je ook niet nieuwsgierig naar je vader en ook niet naar de afkomst van je moeder. Je weet die onderwerpen te vermijden. Niet omdat iemand je heeft verteld dat ze taboe zijn, maar omdat je haarfijn aanvoelt welke terreinen verboden gebied zijn.

Geert Kocks, neef van je moeders kant, kende je een beetje, en geef toe; hij was de neef die ervoor zorgde dat je naar de HBS in Emmen ging. Hij was er de oorzaak van dat je werd nagescholden: Hoogere Bulten Stront. Zovelen waren je nog niet voorgegaan. Je ervoer aan den lijve, al wist je dat nog niet te benoemen, hoe het is om je sociale laag te verlaten en een stap hoger te zetten op de maatschappelijke ladder. Kleine stappen, maar wel stappen die je leven bepalen. Je oudere zussen waren volgens buitenstaanders goed genoeg voor

de huishoudschool – spinazieacademie – en het kostte je vader en moeder moeite genoeg om ze naar de MULO te krijgen. Je zusjes waren te dom om verder te leren. En dan nog, als ze zouden trouwen, of voortijdig zwanger zouden raken wat god verhoedde, maar god kon niet overal zijn, zouden ze volgens de wetten van Kerk en Staat ontslag moeten nemen. Maar dat wist je als dertienjarige niet. Je had nog nooit naar de VARA geluisterd. Je had nog nooit een meisje gezoend, al had je naar je beleving al een jaar vaste verkering. Jammer dat Greetje dat niet wist. Nu ze niet wist dat jij verkering met haar had, kon ze de verkering ook niet uitmaken. Je bleef steken in de platonische liefde. Onkunde, het was meer onkunde om met meisjes om te gaan, dan angst om te worden afgewezen.

Trientje, Mientje en Sientje en moeder om jou op te voeden en een knappe jongen van je te maken. Het liefst naar hun beeld en gelijkenis, de Heer kon wachten. Er waren al genoeg jongens geschapen naar het beeld en de gelijkenis van Onzelieveheer die in de hemel zijt.

Locatie: woonkamer.
(*In het Nederlands, met deels lokale grammatica.*)

TRIENTJE (*Maar het had net zo goed een van de andere moeders kunnen zijn.*): Kom eens hier.
IK: Wat?
TRIENTJE: Hier komen.
IK: Waarom?
TRIENTJE: Moet ik je nog altijd aankleden?
IK: Wat is er dan?
TRIENTJE: Je broek.
IK: Wat is er met mijn broek?
TRIENTJE: En je overhemd.
IK (*Zwijgt en zucht diep, draait zich om en wil weglopen.*):
TRIENTJE: Niks ervan. Hier blijven. (*Pakt IK bij de bovenarm.*)
IK: Houd op!
TRIENTJE: Stel je niet aan.
IK: Ik stel me niet aan. Laat me los.
TRIENTJE: Broek uit.
IK: Waarom moet ik mijn broek uit?
TRIENTJE: En je hemd.
IK: Houd op.
TRIENTJE: Past niet bij elkaar. Geen blokjes bij effen.
IK: Wat is effen?
TRIENTJE: Zelfde kleur. Zeurpiet. Trek uit.
IK: Maar-

Trientje: En al een week hetzelfde ondergoed aan. Viespeuk.
Ik: Maar-
Trientje: Hoe vaak moet ik je dat nog zeggen?

Je verkleurt de geschiedenis, en dat weet je. Op de een of andere manier ben je in die modus terechtgekomen. Gehoorzaam en conflictvermijdend. Je schold en schopte niet. Jankerig liet je je door je zussen commanderen. Ik weet wel hoe dat komt. Je imiteerde je vader. Je vader had – dertien was hij – bijna zijn oom doodgeslagen. Hansoom, slagersknecht en aan de fles, bedreigde opoe, de moeder van je vader. Dat liep goed af. Hansoom bond in. Je vader had zijn grens onder ogen gezien. Ik weet niet of hij heeft gehuild toen hij de weidepaal terugzette. Geen doodslag, waar dat misschien passend geweest zou zijn. Doodslag is soms geen doodzonde. Soms is doodslag een dagelijkse zonde. Maar ook het zondebesef van je vader was aan slijtage onderhevig. "Zonde is een oud wijf roomboter aan de kont smeren en zelf margarine eten." Het was je nog niet opgevallen, maar je vader vergat altijd de laatste zin van het Onze Vader. "Zoals wij ook anderen hun schuld vergeven." De familie, de familie van moeder kon niet op zijn vergiffenis rekenen.

Je hebt na schooltijd en na de pesterijen de tweeling Henk en Jochie Harms in elkaar geslagen. Jammer dat je je klompen heel hebt gehouden. "Jongen, je had nieuwe klompen gekregen als je die kapot had geslagen op die kwajongens."

De dag na die vechtpartij werd jij onder het oog van Meester Steffens en de andere onderwijzers, die in de pauze als frontsoldaten naast elkaar heen en weer liepen op het schoolplein, door de broertjes betrokken, zoals dat heet. Ze namen wraak door je met een twijg een bloedspoor op je gezicht te bezorgen. Iedereen keek weg. Niemand zag iets. Kinderleed.

Op dat moment verloor je het vertrouwen in Meester Steffens en in de gehele mensheid. Vertrouwen dat vanaf je geboorte druppelsgewijs werd weggesleten. Je leerde zwijgen. De begrafenis van je meester na de schoolvakantie was een milde genoegdoening. Je schitterde door afwezigheid, maar je zag vanaf het bankje voor kruidenier Plantinga wel de koets met zwarte paarden langs de kerk rijden, op weg naar het einde. Je bleef zwijgen. De oudste dochter van de Vivo had inmiddels twee kinderen, ze kende wel verwekkers, maar ze had geen man over de vloer. Opa en Oma Plantinga namen hun kleinkinderen erbij. In een kruidenierswinkel is aan niets gebrek. De middagsluiting was voorbij, niemand hoefde meer achterom voor een laatste boodschap. En jij. Jij had *De negerhut van oom Tom*. Meer had je niet nodig.

Je las alles wat los en vast zat om te leren schrijven. Je *Geheim Dagboek* moest wachten tot de HBS. Er was een meisje voor nodig om je koers te verleggen. Het knullige aantekenboekje dat je verborg achter de spiegel van de badkamer. En telkens zag je je eigen verhaal als je koud water over je gezicht wreef.

Lieve Greetje, vandaag zijn de wereldkampioenschappen schaatsen in Deventer. Mijn vader schrijft de rondetijden op. Ik zit in het kantoortje en ik denk aan jou. Schaatsen interesseert me niet. Misschien houd jij wel van sport. Ik weet het niet. Ik heb een haar van je trui gepakt onder de wiskundeles. Juffrouw Tax heeft het misschien gezien. Ik schaam me er niet voor.

Ik schaam me niet voor jou. Ik schaam me niet dat ik van je houd. Ooit komt er een moment dat ik je vertel dat ik aan je denk. Ik word helemaal warm als ik dit schrijf.

Locatie: *Biechtstoel Maria Onbevlekt Ontvangen*
IK: Dertien jaar, geknield. Korte broek. Blokjeshemd met korte mouwen.
KAPELAAN (*zwijgt.*):
IK (*worstelt, moet ik dit zeggen?*):

KAPELAAN (*Buigt licht voorover, linkerhand achter zijn oor.*): In de Naam van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest.
IK *(Afgeknepen stem.):* Ik heb het weer gedaan.
KAPELAAN: Je hebt het weer gedaan.
IK: Ja.
KAPELAAN Wat heb je weer gedaan?
IK: Mijn puntje.
KAPELAAN: Je puntje.
IK: Gespeeld.
KAPELAAN je hebt met je puntje gespeeld?
IK: Ja.
KAPELAAN: Wat heb je gedaan?
IK: Met mijn puntje gespeeld
KAPELAAN: Onzelieveheer begrijpt je niet. Althans ik begrijp je niet.
IK *(Kijkt rechtvooruit en schreeuwt, innerlijke woede komt fel naar buiten.)*: Masturberen, onaneren, aftrekken, godverdomme.
KAPELAAN *(Legt rechterhand tegen het gaas tussen de hokjes)*: Ik begrijp je al.
IK *(Murmelt.)*: Meneer Pastoor?
KAPELAAN *(Kort en krachtig.)*: Bid drie onzevaders en drie weesgegroetjes.
IK: Ja Pastoor.
KAPELAAN (*Mild.*): Gaat heen en zondig niet weer.
Ik (*Staat op en vertrekt zwijgend, hoofd gebogen.*):

Misschien is er een wetenschapper die heeft onderzocht wat een ongeboren kind denkt. Misschien ligt dat onderzoeksgebied nog braak. Het vereist enige creativiteit om een ongeboren kindje gedachten toe te schrijven. Of een baby. Een pasgeboren kind kijkt, ziet in het begin enkel licht en donker en bewegende schimmen. De baby luistert en hoort geroezemoes dat lijkt op geluiden die in de baarmoeder gedempt doorklinken wat variatie en toonhoogte aangaan, maar afgezwakt. Ik spreek uit ervaring. En omdat ik niet veel te vertellen heb over mijn bestaan buiten mijn moeder, moet je het doen met mijn bestaan in de baarmoeder, de tijd tussen conceptie en geboorte.

Drie maanden. Ik zorgde voor een andere hormoonhuishouding in mijn moeders lichaam en als er in de Zuidoosthoek een haringkar was geweest, had mijn moeder wellicht elke week een zoute haring willen hebben met augurken, maar er was geen haringkar. Er was de viswinkel van Jan Ellerman, maar vader hield niet van vis. Vis ging aan hem voorbij. Dat is historisch goed te verklaren, voor wat die verklaring waard is. Er waren nauwelijks kanalen, en in de zure veenpoelen leefde geen vis. Daarnaast bevat de zoetwatervis veel graten en smaakt zoetwatervis naar grond.

Vis hoorde bij geboden en verboden, en bij de wonderbaarlijke broodvermenigvuldiging waarin je wijs werd gemaakt dat uit een paar broden twaalf korven met brood werden getoverd. Je geloofde alles, tot je alles opzij zette, althans in herhaling een poging ondernam om religie af te leren en er cultuur van te maken.

Als ongeboren kind heb ik vijf maanden van de zwangerschap bewust meegemaakt. Nee, ik weet nauwelijks iets van aardappelen, die stonden altijd op tafel. Maar ik herkende de nieuwe gebakken aardappelen. Mijn moeder reageerde verheugd en genoot van de vette en knapperige gebakken aardappelen. Ik herkende de kool, de peentjes, spinazie. Ik herkende karnemelksepap en yoghurt. Ik wist of moeder blij was – gewone portie eten – of ze boos was – weinig eten rond zes uur, maar later op de avond een paar boterhammen – en wanneer ze depressief, neerslachtig of verdrietig was, of alles tegelijk. Ze at in haar onmacht tussen reguliere maaltijden meer dan nodig voor verzadiging. Troosteten. Ik voelde de druk op het vruchtwater toenemen. Boosheid leidde bij haar tot verstopping en nog hogere druk. En na het poepen volgde steevast gemeenschap. Ik bespaar je details.

Ik wist hoe laat je vader, die ook mijn vader is, in huis kwam. Ik wist het door de rook van de sigaar. Moeder rookte mee. Ik rookte mee. Je weet dat zelf ook, maar misschien ben je die vroege ervaring kwijt. Jij hebt meegerookt tot je vader, die ook mijn vader is, longkanker kreeg en tegen zijn wil met de sigaren stopte.

Of een baby kan denken. Misschien is het nu geen moment om die

vraag te beantwoorden. Misschien ga ik nooit een antwoord geven. Er zit me namelijk iets dwars. Lieve Greetje. Lieve Greetje. Je zwelgt in die platonische liefde voor een klein gevuld meisje met een hartelijke lach. De hele wereld bestaat niet meer dankzij je hormonen die getriggered raken door een meisje bij je in de klas. En wat doe je? Geteut op papier. Je liefde is je dagboek en heeft niets te maken met dat kind van wie je de beha-sluiting bestudeert tijdens de lessen Engels en tekenen, als je achter haar zit. Van wie je profiel van haar gezicht – wipneusje – bestudeert bij wiskunde. Zit ze tijdens die lessen in de rij naast je.

Onderweg naar huis zakt je erectie, waarvan je niet weet of niet wilt weten, of niet durft te weten wat die wil. En eenmaal in huis zeg je dat je veel huiswerk hebt, maar als je je een kwartier later in je kantoortje hebt afgetrokken in een closetrol bleek de hoeveelheid huiswerk toch veel minder te zijn.

"Ik heb het weer gedaan", biecht je op papier, zodat je de zonde van de wellust niet op zaterdagochtend opnieuw aan de jonge kapelaan hoeft te bekennen.

Gottogod, dat waren nog eens tijdingen. Jammer dat Beekman je zijn exemplaar van *Portnoy's complaint* niet had meegegeven. Philip Roth wist de weg van alle zaad.

Derde klas HBS.
Locatie: *Achtertuin onder de oude appelboom (Goudreinetten). Twee tuinstoelen. Dienblad op het gras met glazen theekan, klef pickwickzakje in het gras. Twee glazen thee. Pak bastognekoeken. Moeder met schort. Ik net terug van school. Fiets tegen achtermuur. Schooltas nog onder snelbinder.*
(Dialoog in Nederlands met Drentse zinsbouw.)

MOEDER: Hoe was het op school?
IK: Goed.
MOEDER: Heb je nog cijfers-
IK: Negen op scheikunde.
MOEDER: Beste van de klas?
IK: Nee, Willy (*Neef van vaders kant.*) had een tien.
MOEDER: Doe je best.
IK: Thee.
MOEDER: Schenk maar in.
IK: Opoe Mensen woont bij de HBS in de buurt. Of niet?
MOEDER: Angelsloërdijk. Tien minuten fietsen van de HBS.
IK: Hoe lang heb je je moeder niet gezien?
MOEDER: Sinds Jantje is geboren.
IK: Tien jaar.

Moeder (*enigszins onwillig)*: Denk ik. Elf, ongeveer.
Ik: Waar ging het over?
Moeder: Erfenis. Je vader is bedrogen bij de verdeling van de erfenis toen opa Mensen doodging.
Ik: (*Zwijgt*.)
Moeder (*langzaam toeschietelijker*): Bedrogen door mijn broer. Jouw oom.
Ik: (*Zwijgt*.)
Moeder (*opener*): Mijn jongste broer.
Ik: Ken ik niet.
Moeder: We waren met dertien kinderen.
Ik: Ik ken minder dan de helft.
Moeder: De erfenis. De andere helft ging er met het geld vandoor.
Ik: Ik ken alleen de bedrogenen?
Moeder (*kort*): Ja.
Ik (*nieuwsgierig*): Wilde je je moeder niet meer zien?
Moeder (*zwijgt*):
Ik: Van vader?
Moeder (*zwijgt*):
Ik: Mag ik naar opoe?
Moeder: Als je wilt.
Ik (*dringt aan*): Waar woont ze?
Moeder: Bij mijn jongste broer. Het grootste huis aan de Angelsloërdijk.
Ik: Morgen heb ik twee tussenuren.
Moeder: Je thee wordt koud.
Ik (staat op): Ik hoef niet meer.

Je vader had je moeder niet verboden bij haar familie op bezoek te gaan, maar uit de stille omgang was helder wat van je moeder werd verwacht. Als tijdens het warm eten, het avondmaal met aardappelen, appelmoes, boontjes, gehaktballen, karbonade en karnemelksepap list en bedrog ter sprake kwam, was het maar een kleine stap naar: familie van je moeder. Deze dialoog komt je ongetwijfeld bekend voor.

"Papa wie zijn dat?"
"Dat is familie van je moeder."

Je keek de zigeunerwagen met paard na tot ze bij de kerk afsloegen.

Gevoel voor humor. Dit waren 'grappige' opmerkingen. Leedvermaak met een glimlach. Natuurlijk was het niet zo bedoeld, maar het was ook niet anders bedoeld. Er was gezegd wat gezegd moest worden. De glimlach was niet ontwapenend, maar een aankondiging van verdere onderhuidse strijd.

Wie betrapt werd op haatzaaien kon de opmerking afdoen met: "Was sich liebt, das neckt sich".

Later zul je ontdekken dat deze manier van met elkaar omgaan meer voorkwam. In de milieus waar je je thuisvoelde was dit soort "grapjes" schering en inslag. Lichte plaagstootjes, onbedoelde vernederingen, milde kwetsing. "Leuk".

Je leerde pas veel later dat dit soort pesterijen niet hoefde om met elkaar in contact te komen. Maar toen ontdekte je ook dat je geen woordenschat had om aardige dingen tegen een ander te zeggen. En als iemand aardig tegen je deed, wist je niet hoe je dat compliment aan kon nemen. Je leerde niet hoe je kunt bedanken.

"Mooie trui heb je."

"Van mijn broer."

"Fijn dat je me hebt geholpen."

"Stelt niks voor."

Je ging bij je oma op bezoek.

'Ik bin de zeun van Ankie.'

Je kreeg thee met een koekje en een week later ging je moeder op bezoek. Oma had al jaren vrede met wat was voorgevallen. Ze zei tegen je moeder: "Je bent mijn kind niet meer."

Er was geen pastoor of heeroom om uit te leggen dat die opmerkingen ook een compliment kon zijn. Oud zeer zat toenadering in de weg.

Opa – de vader van je moeder, van mijn moeder – was op 1 april jarig. Misschien heeft hij vanuit zijn hemel nog gelachen om de poets van het bestaan. Je oma werd begraven toen je jaren later tentamen Russisch had. Geen uitnodiging en geen moment de gedachte om naar een herkansing te gaan om het eenmalige afscheid bij te wonen.

Maar waarom al die speculatie? Wordt het geen tijd om je moeder aan het woord te laten? Zij had schrijftalent, en wie weet heb je een deel van je gaven via haar chromosomen meegekregen.

Niet alles wist je toen je dertien was, en ook niet toen je achttien was en in Groningen de universiteit bezocht. Het voordeel van de dood is een overzicht over het leven. Moeder aan het woord met haar waarheid, haar werkelijkheid. Daarna kun je doorgaan met je verdichting en romantisering.

Ik ben de eerste die aan de Angelsloërdijk, halfweg Emmen en Barger-Oosterveld, is geboren, dat was 8 februari 1919. Ik was niet de eerste in het gezin. Bij lange na niet. We waren uiteindelijk met dertien kinderen. Een huishouden van vijftien mensen. Letterlijk, want zo is onze achternaam.
Mijn vader heet Geert Hendrik Mensen, mijn moeder Anna Nieters. Ik ben nummer acht in de rij. De eerstgeborene aan de Dordtsestraat. Tot mijn drieentwintigste heb ik aan de, wat later de Angelsloërdijk heette, gewoond. Ik trouwde in 1942 met Herman Stout. Ons eerste huis stond aan de Ericasestraat, buiten het dorp, daar werden drie dochters geboren. In 1948 verhuisden we naar de Kerkweg in de kom van Erica. Er volgden nog twee zoons en een dochter. Tot de dood van Herman Stout in 1984 zijn we daar gebleven. Ik verhuisde in 1985 naar het Kerkpad in Emmen, tegenover de dierentuin. Van de derde verdieping van de flat ging ik in 1993 naar een huis op de begane grond aan de Sterrenkamp, mijn tuin grenst aan de zuidkant van de dierentuin. Ik kan de slingerapen horen. In 2003 heb ik dit verhaal verteld en door mijn zoon op laten schrijven.



Geert Hendrik Mensen en Anna Nieters.

Pappe en Moeke trouwden in 1902. (Pappe had nog 4 halfbroers. Opa is tweemaal getrouwd.) In volgorde kwamen de kinderen. Siene, Anna, Hendrik, Lene, Greet, Liede, Herman, Ankie, dat ben ik. Ik kwam in 1919 ter wereld, op zaterdag 8 februari. Tante Siene, de eerstgeborene, was nu 97 geweest, als ze nog had geleefd.

Mijn doopnaam is Engelina. Ik ben genoemd naar tante Engelina Wolbers, tante Engeltje. Tante Gryt uit Duitsland kwam op kraamvisite. En in half Duits dialect zei ze. 'Die nuumt we Ankela'. De g werd een k en zo heet ik Ankie. Die

naam komt meer voor. Er is nog een tante Engel. Bij mijn aannemen in de kerk kreeg ik een gulden van die tante Engel. Ik was er heel verguld mee. Moeke zei: 'Ik had meer verwacht.'

Na mij kwamen Mait (Marie), Jos (Jots), Dorie, Aggie en als laatste Jonkie. Jonkie heette eigenlijk Bennie. Dat komt mooi overeen met Benjamin die in de bijbelse geschiedenis ook de jongste was. Mijn zus Lene droeg me vaak op de heupen. "Het schoet kapot. Ankie op de heupen."

Toen ik een meisje was gingen we buurten bij Annie Berends, die woonde halfweg de Splitting in Barger-Oosterveld. We zaten in de tuin met jongens en meisjes; Stiene Alberts, de tweeling van de Soelmannechies, Keuter. Moeke kwam mij halen. Ze wilde dat ik naar huis kwam. 'Ik moet naor huus,' zei ik, 'en ik bin aolder as toen Liede trouwde.'



De vader en moeder van Anna Nieters (Opoe Mensen). Anna Nieters staat rechts op de foto. Griet Nieters (Conen) zus van Anna Nieters staat links.

Mijn zus Liede was twintig toen ze met Geert Kocks trouwde. Moeke zweeg op mijn antwoord. Als ik terugkijk is dat vast heel brutaal geweest. Moeke was bang en bevreesd. In die tijd had Annie Berends de naam een losbol te zijn. Moeke had liever niet dat ik met Annie Berends omging. Angst voor voortijdige en veelal ongewenste zwangerschappen beheerste veel van het strenge opvoedgedrag van mijn ouders. Moeke had wellicht dezelfde spinnen in de kop die ik later ook had toen mijn dochters, ik heb er vier – en twee zoons –, in de tienerleeftijd waren.



Vader en moeder van Geert Hendrik Mensen.

Liede emigreerde met Geert naar Australië. Daar woont ze nu nog, ze is de negentig gepasseerd. Al mijn broers en zusters zijn getrouwd. Dat is bijzonder, meestal werd uit zo'n grote familie wel iemand non of pastoor. We zijn Rooms-Katholiek opgegroeid. En van de broers en zusters die nog in leven zijn, zijn de meeste nog praktiserend katholiek. Dat kan ik van veel van de kinderen en kleinkinderen niet meer zeggen.

Met zo'n grote colonne, vijftien mensen in een boerderij, was het sociale leven niet steeds in volle omvang aanwezig. Ik was zestien toen ik mijn eerste 'baan' had. Van mijn zestiende tot mijn drieëntwintigste ventte ik melk in Emmen, dat toen nog een dorp was. Mijn melkwijk was heel Emmen. Van de gasbel tot de Weerdingerstraat, met alle binnen- en buitenwegen de Hunenbaan, Prinsenlaan. Burgemeester Tijmesstraat tot de Oude Roswinkelerweg met op de terugweg Dennenlaan en Molenkamp, en dan naar Emmerschans en Barger-Oosterveld.

Ik was toen zestien en mijn broer Herman achttien. Herman moest alles regelen en de administratie van de melkrit bijhouden. Al gauw kwam alles op de bon, nog meer werk en 's avonds bonen plukken. Als ik terugzie is het moeilijker geweest dan ik toen heb ervaren. Dan ook nog zorgen dat het geld binnen kwam, dat was soms heel lastig.

Ik werd niet gevraagd of ik dat wilde. Ik was de oudste, de oudere zussen waren inmiddels het huis uit getrouwd.

Lene heeft de melkrit opgezet toen ze goed 20 was. Herman deed mee, hij

was vijftien en wist nog niets. Tijdens het melkventen had ik eens enorme kiespijn. Tandarts Bruggers, je kent hem wel, heeft me toen tussendoor geholpen. De kies was ontstoken. Bruggers trok zonder verdoving. Ik zei: 'Auw.' 'Helpt dat?' vroeg Bruggers. Hij was vast bang dat andere patiënten dat zouden horen.

Ik ging altijd met Herman mee, met de fiets. Herman was bij de kar met de kidde. Sommige klanten wilden eerder de melk, dan ging ik daar op de fiets naar toe. Sommige klanten betaalden elke dag, andere eenmaal per week. We kochten melk van de fabriek voor een stuiver per liter. Bij de melkrit kwam ik vreemde dingen tegen. Bij de Mulders was het armoe troef. Ik leverde melk af in een po.

Als we in Emmen klaar waren, ging Herman met paard en wagen door de Emmer dennen. Ik bracht op de fiets nog warme pap naar de klanten.

Op Emmerschans waren weinig klanten, die werden door Herman bediend. Ik had de rozenkrans in de buutse, die bad ik dan als ik naar zus Siene fietste. Bij Siene gingen we de bussen wassen. Daar kreeg de kidde ook voer. Van Siene ging ik naar Sienkemui, een zus van Pappe, die woonde ook aan die straat. Van Moeke moest ik daar langs.

Ik kwam op de melkrit in de plaats van Lene, die eerder met mijn broer Herman de melkrit deed. Herman had een scheve voet. Hij kon geen boer worden. Pappe heeft voor de melkrit gezorgd. Pappe kende heel veel mensen. Hij was al bij de potentiële klanten langs geweest. Eerst ventten we in Emmen, later ook in Barger-Oosterveld. Er waren meer melkboeren, Heidstra, en de twee broers Albers. Ze venten ook in andere dorpen, later is er een wijkverdeling afgesproken, zodat geen twee melkboeren in dezelfde straat ventten, maar toen was ik al niet meer bij de weg. Dorie had mijn plek al ingenomen. Dorie had met Herman wel gegierd van het lachen. Ik niet. Ik ging gewoon met Herman om, niets bijzonders. Dorie is een heel ander kind. Herman heeft de melkrit later aan zijn schoonzoon over gedaan.



Vader en moeder van Anna Nieters.



Familie Mensen omstreeks 1925
Achter (staand): Siene, Annie, Hendrik, Lenie, Greet
Voor (staand): Ankie, Liede, Mamme met Dorie op schoot, Mait (Marietje), Pappe met Jots op schoot, Herman.

Al die jaren at ik nooit samen met mijn Moeke, vader en broers en zussen. Niet onder de middag als er warm werd gegeten en ook niet 's avonds als er brood was. Mijn melkrit eindigde tussen drie en vier uur 's middags. In het bed stond een pan met restanten van het warme middageten. Er was altijd werk; bussen wassen, flessen spoelen, melken, karnen, vegen, schrobben, wassen en op tijd naar bed.

Op een keer was Moeke er niet en was er niemand om voor te bidden. Iemand moest het etensgebed doen. Ik durfde niet hardop te bidden en ik kneep er stiekem tussenuit. Kinderachtig, vind ik nu, toen was ik een echt kind. Moeke bad altijd, voor en na het eten.

We aten in de achterkamer, een groot uitgevallen keuken, zelden tegelijk. Leer elkaar dan maar eens kennen! Ik ken mijn broers en zusters niet zo goed. Met Kerstmis waren we bij elkaar. Na de nachtmis, rond zeven uur in de morgen, vierden we kerstmis; eigen gebakken krentenstoet en een plakje cake. Ook de meeste zondagen aten we samen. Op zondag was de eerste H. Mis om 7.30 uur. De melkers gingen om 9 uur communie halen, dan konden we bijna gezamenlijk eten; krentenbrood en spek-in-de-pan met roggebrood; heerlijk.

In de winter ging Pappe elke morgen met mijn zussen Greet, Liede en Leen naar de kerk.

Met Oud en Nieuw werd er gedanst, gekletst, muziek gemaakt op een haarkam en later op een mondharmonica. Om 12 uur wensten we elkaar gelukkig

nieuwjaar en gingen dan met z'n allen op de knieën om rozenkrans te bidden. We kregen een glas wijn van Moeke. De gasten waren Geert en Berend Soelman, ook wel de kruiten of de Kleuvers genoemd. Soms was er een jongen, bijgenaamd billegie, en verder Steffen Albers en Hendrik Keuter.

Bidden

Pappe bad nooit hardop aan tafel, maar wel met Moeke. Om negen uur 's ochtend dronken Moeke en Pappe samen koffie. Pappe schilde aardappelen en moeke breide een trui of stopte sokken.



Pappe en Moeke

Ze baden om beurten. De kinderen liepen in en uit en kregen vlagen van het gebed mee. Het gebed was een samenspel. Om beurten baden ze een deel. Mijn zus Lene heeft de gebeden later nog opgeschreven. Ze kende ze uit het hoofd.

Morgengebed
Geloofd en geprezen zijt U, O Allerheiligste drievuldigheid, God en Vader, God de Zoon en God de Heilige Geest.
O, beminnelijke God, barmhartige Vader in wiens tegenwoordigheid ik mij bevind. Ik dank U zeer ootmoedig voor alle weldaden welke Gij mij

zo goedgunstig bewezen en bijzonder ook deze nacht bewaard hebt.
Ik draag U alle gedachten, woorden en werken van deze dag op. Ik neem mij vastelijk voor, alles tot Uw eer, uit liefde tot U te verrichten en alle zonden zorgvuldig te vermijden. Maar Gij alwetende God kent mijn zwakheid, niets vermag ik zonder Uw genaden, verleen mij volgens Uw oneindige barmatigheid genoegzame kracht om het goede te doen en het kwade te vluchten en alles te volbrengen tot verheerlijking van Uw Heilige Naam tot zaligheid van mijn ziel.
Heilige Maria, moeder van barmhartigheid, met volkomen vertrouwen nader ik tot U, beveel mij aan uw Goddelijken zoon, en verwerf mij door uw machtige voorspraak dat ik Hem uit heel mijn hart bemin.
Engel des hemels mijn getrouwe leidsman, bescherm mij in bekoring, bewaar mij in alle gevaren, verlicht mij door uw inspraken, en geleid mij op de weg naar het eeuwig leven. Amen.

Avondgebed
Hemelse Vader ik dank U zeer ootmoedig voor alle weldaden welke Gij mij zo goedgunstig bewezen, en bijzonder ook deze dag ontvangen heb. Gij hebt mij geschapen, door het dierbaar bloed van Uw enige zoon verlost, met ontelbare genaden begunstigd.
Geef, Heer, dat ik aan Uw genade getrouw beantwoord, U oprecht dien, en nimmer ophoud U te loven en te beminnen.
Kom H. Geest, verlicht mijn verstand opdat ik de zonde oprecht verfoei, met het vaste voornemen U nimmer te beledigen.
Bezoek, O Heer, deze woning, weer ver van haar alle listen van de vijand, dat de heilige engelen er in wonen, en dat de zegen altijd over ons moge blijven door Christus onze Heer.
Heilige Maria, moeder van barmhartigheid, met volkomen vertrouwen nader ik tot U, beveel mij aan Uw Goddelijken zoon en verwerf mij door Uw machtige voorspraak, dat ik Hem met heel mijn hart beminne. Engel des hemels mijn getrouwe leidsman, bescherm mij terwijl ik waak, bewaak mij terwijl ik slaap, opdat ik met Christus gewaakt hebbend in vrede moge rusten. O Heer geef aan de gelovige zielen de eeuwige rust, het eeuwige licht verlichte hen, dat ze mogen rusten in vrede, Amen.

Dit bad Opoe Mensen altijd.

Pappe en Moeke baden ook het onzevader en het weesgegroet. Ze waren heel gelovige mensen. Pappe en Moeke gingen elke zondag naar de kerk. De kinderen elke dag, net als mijn kinderen toen we in Erica woonden We woonden schuin tegenover de kerk.

Pappe was een paasbok. Hij biechtte in de weken rond Pasen en in die tijd ging hij ook ter communie. Hij ging maar eenmaal per jaar ter communie.

Pappe zei: 'Eigenlijk bint we dat niet weerd. Ienmaal in 't jaor is genogt, dat weet ie waorumme ie biecht en an de communie gaot.' Voor de kinderen gold dat blijkbaar anders; wij moesten elke twee weken biechten.

Veel te biechten had ik niet. Ik weet nog een keer dat ik ruzie heb gemaakt met Mait. Ik gooide haar een boenborstel na, maar raakte haar niet. Pappe nam me onder handen. 'Gaist dat ok biechten?' vroeg hij. En nadat ik gezegd had dat ik dat zou doen zei hij: 'Dan is't goud.'

Het was niet helemaal goed. Ik moest ons Mait de KJM-groet brengen. De groet van de Katholieke Jonge Meisjes. Drie vingers tegen het voorhoofd: Drie vingers voor: Goed, Onderdanig en Lief.

'En geef Mait now maor een kussie.'

Ik was liever door de grond gegaan, of ik had liever een schop in mijn kont gehad. Mooi niet. Ook weet ik dat ik mijn broer Herman met een ijzeren vork dwars door twee broeken heen in zijn been heb gestoken. Heel scherp was die vork. Het gebeurde tussen de woonkamer en de keuken. Waar de ruzie over ging, weet ik niet meer. Moeke ging ook bijna elke dag naar de kerk. Ze ging naar de Gerarduskerk in Barger-Oosterveld. In vroegere jaren kerkten mijn ouders en broers en zussen in Erica. In Barger-Oosterveld was toen nog geen parochie.

Pappe zong met kerstmis het volgende lied.

Juicht aarde, juicht volkeren.
Juicht hemel bewoners. Juicht allen,
Gij die om Gods troon zijt geschaard.
Gaat heen naar Bethlehem sta 'allen.
Zo zongen die engelen o allen.
Daar zult Gij hem vinden. Wien het
Langs is voorspeld.

Zij zongen toen Gloria, in de
Nachtelijke stilte, want God is voor
Ons neergedaald op deez aard.
Hij is uit ene maagd geboren.
En Adams kwaad verloren.
Juicht aarde, juicht volkeren
Voor het heil dezer aard.

Welaan dan o Christenen
Zingt vreugdepsalmen ter ere
Van God, en tot heil van de mens.
Laat Vrede in u wonen, En wil
Behagen toonen, aan Hem
Die voldoet aan zijne
Grootste wens.

En met Sint Maarten zong Pappe:

St. Martinus Bisschop, Drommel van ons land,
Dat ik hier met mijn lichtie loop,
Dat is veur mie gien schaand.
Mijn vader heeft gezegd,
Dat ik zo goed kan leren,
Ik kan wel een rechter wezen.
Een ruiter op een paard.
Wat hoort er dan nog bij?
Een sabel op de zij
Een degen in de hand
Zo strijd ik voor vorst en vaderland.
Hier woont wel zo'n rieke man,
die me wel iets geven kan
Geef me een appel of een peer,
Kom het hele jaor niet weer.
Laat me hier niet langer staan,
kan ik een huisje verder gaan.

Ik ben de eerstgeborene op Barger-Oosterveld. Daarvoor woonden Pappe en Moeke aan de Foxhol op Compas. Ze zijn verhuisd toen Lene zes jaar was. Op Foxhol woonden ze in een keet, zoals Moeke dat zei. Het huis was wel van steen, maar de dakrand was zo laag dat je er gemakkelijk aan vast kon pakken. Pappe had daar zeven bunder (hectare) land. Dat land hebben ze ook gehouden toen ze naar Barger-Oosterveld verhuisden. Ik ging wel eens mee naar het land. Samen met Hendrik aardappels zoeken achter de ploeg. Mijn broers en zusters zijn veel vaker meegeweest naar het land. Lene vertelde dat ze lopend naar Foxhol ging, wel vijftien kilometer, en met de wipkar terug. Er waren nauwelijks verharde wegen; meest zandpaden.

Pappe had het huis laten bouwen, maar hij kon het blijkbaar niet betalen toen het klaar was. Het eerste jaar heeft Snieders in de boerderij gewoond. Hij huurde het pand. Het land rond de boerderij was nog onbewerkt.

Met ossen voor de ploeg is het land gescheurd. Het was een echte zandkop. Er kwamen niet veel vlinten in het land voor, dat is een eindje verderop in de richting van de Schans, waar mijn zusters later terechtkwamen. Met het aardappel rooien kwamen ook grote bulten stenen van het land. Die werden als 'kinderkoppies' gebruikt voor wegen.

Drie zussen trouwden met drie broers. Siene met Gradus Kocks; Gradus die nog een tijd voor de katholieke volkpartij in de Emmer gemeenteraad zat. Greet trouwde met Harm Kocks. Deze broers Kocks en zussen Mensen woonden vlak bij elkaar, tegenover de schans, de oude vesting in Emmerschans, aan de rand van de Hondsrug. De vuilstort was naast de schans. De derde broer,

Geert trouwde met Liede. Voor ze naar Australië emigreerden woonden ze in de Botkeshoeve op Barger-Oosterveld.

Kees Kocks, een neef van de drie broers, trouwde met mijn zus Annie. Ze hadden een boerderij aan de Dordtsestraat, halfweg tussen Barger-Oosterveld en Nieuw Dordrecht. De Kocksen, vooral Gradus en Harm, hadden een bijnaam: de Braten, naar een toenmalig kamerlid met een vergelijkbaar timbre en stemvolume. Gradus haalde af en toe de pagina's van de Emmer Courant. 'Gemeenteraadslid Kocks zorgde weer voor de nodige hilariteit.' Niet iedereen wist wat hilariteit betekende. Familie lachte er wat om.

Moeke was niet altijd gelukkig met de grote boerderij. Ik heb haar vaak horen zeggen: 'Geef mij de keet maor weer. In dit huus moet ik mij doodlopen. Dit is ja gien leven. Alles is wied vot.'

Moeke heeft het misschien als halve grap bedoeld, terwijl ik haar woorden van destijds eernsachtig heb opgevat. Misschien is dit een kinderherinnering en verteken ik het verleden. Ik betrap me er wel vaker op dat mijn verhalen over vroeger veranderen, elke keer dat ik ze vertel. Ik laat de vervelende gebeurtenissen weg en laat steeds vaker de prettiger zaken bovenkomen.



Familie van Geert Mensen en Anna Nieters gemaakt: mei 1943
Achter van links naar rechts:Jots, Mait,Hendrik, Liede, Herman
Midden van links naar rechts: Dorie, Siene, Lene, Greet, Annie
Voor van links naar rechts: Pappe, Jonkie, Aggie, Moeke, Ankie
Pappe wou de hele familie op de foto. Het was oorlog.

Pappe zei ooit eens tegen Moeke: 'Onze jongens moet boer worden.' Pappe wilde niet dat zijn kinderen van anderen afhankelijk zouden zijn. Hij had dat zelf wel meegemaakt en hij wilde zijn kinderen dat besparen. Herman had de melkrit, dus Hendrik, Jots en Jonkie waren voorbestemd te boeren. De wichter hokken of krijgen een man die de kost verdient. Een van mijn zussen wilde verpleegster worden. We liepen met Pappe in Emmen. Hij wees naar een oude man. 'Aj zuster bint moej zukke aolde mannechies de poepert wassen.' De ambitie was voorbij.

Toen Moeke alleen kwam (1945) waren er nog vijf kinderen thuis. Jonkie was 14 jaar, ja wat moest ze? Mait had TB gehad en daar een stijf been aan overgehouden, welke man wilde haar nog? Wat moest Moeke met Dorie en Aggie?

Ik weet nog dat Moeke een keer tegen Herman Stout zei: 'Jots zegt de poters waren niet goed, ze kwamen slecht op of helemaal niet.'

Herman en ik gingen met Jots kijken en met bewerken had Jots de poters weer naar boven gehaald. Ze lagen zo op het veld. Moeke vroeg Herman: "Hoe liekt het?'

Hij zei zo het was, niet leuk voor Moeke, maar Moeke en Jots hebben nooit weer gevraagd. Toch werd Herman Stout later wel eens om raad gevraagd. De aardappels van Herman Stout stonden er goed bij, beter dan van mijn broers.

Toen na jaren het erfdeel ter sprake kwam, keek Dorie eens in de brandkast, ze was toen nog niet getrouwd. Ze ving hier en daar blijkbaar iets op. Toen allen hoorden van het huurcontract is het gelazer begonnen. Gritter, notaris, zei; als je het land voor twaalf jaar verhuurt met automatische verleninging krijgen de wichter ook niks.

Het lijkt dan dat Pappe's droom toch uitkomt. 'As Mait ongelukkig blef, zul ik heur dan wat extra geven kund?'

Herman Stout zei: "As het mien kind weden zul, deed ik het wel.'

Wie neemt een patiënt met een stijf been in dienst? Mait heeft altijd in de mooie kamer gewerkt.

Het is achteraf gezien heel menselijk, als je jong bent zie je het heel anders. Dat snap ik achteraf heel goed, door Moeke's geruststelling, maar ja, de wichter waren ook hun kinderen. Voor Mait met haar stijve been was al een hoog bedrag apart gezet. Voor als ze geen man zou krijgen, had ze dan toch wat. Heel begrijpelijk. Mait wel getrouwd, met of zonder geld. Mait wilde dat geld terug geven als ze zou trouwen, maar of ze dat deed?

School

Mijn vroegste herinnering is gekoppeld aan een foto naast het stookhok. Ik was een jaar of zes. Voor het eerst ging ik naar school. Herman en Liedje (Liede) hielden me elk bij een hand vast. Niemand mocht me aanraken. Zeg maar

dat ze niet zuinig op me waren. Ankie was klein. Ik zie me nog lopen. Op een dag was ik vroeg weer thuis. De juffrouw kwam me halen. Moeke wist wat er aan de hand was: 'Och, Ankie dacht dat schoel veurbij was.' En zo was het ook. Ook toen vergat ik al.

De eerste vier klassen ging ik naar de openbare school aan de Dordtse straat. Aannemer Albert Wilken woonde aan de ene kant. De hoofdonderwijzer, meester Degenhart, woonde aan de andere kant. Het was zo'n twintig minuten lopen van huis. Het gebouw staat er nog. In de eerste klas had ik les van juf Dik. Ik kom haar in Emmen in de Pauluskerk nog wel tegen, ze leeft nog. Ik kon mijn naam niet schrijven, weet ik nog. Ik schreef Menschen. Ook toen dacht ik af en toe niet goed na. Die domme dingen blijven blijkbaar een heel leven. Juf Dik ging mee naar de Gerardus Majella school, aan de Splitting, naast de kerk.

We zaten met ruim 30 kinderen in een gewoon klaslokaal. Juf Rozeveld streek vaak over haar dikke buik. Ik wist niet dat ze in verwachting was. Na een tijdje was ze er niet meer. En toen ik haar weer zag, was de dikke buik weg. Ze had een tweeling. 'Die is vast uit die buik gekomen,' dacht ik. Maar hoe het precies zat, dat wist ik niet.

Op woensdag hadden we godsdienstles, op zaterdagmorgen handwerkklas. In de vierde klas ben ik naar de Roomsche school gegaan, vlak bij de kerk in Barger-Oosterveld. Er was weinig verschil tussen openbaar en katholiek. Op de openbare school was er elke woensdagmiddag godsdienstles van pastoor Aukes.



Tweede klas. Ca. 1926

Ik heb nog een foto van de tweede klas, omstreeks 1926. Links juf Hartlief met meester Snaijer en daar weer achter meester Degenhart. Aan de rechterkant juf Rozeveld en meester Kroeze. Ook Greet Fühler staat op de foto. Ik sta op de tweede rij, de tweede van links, het donkerogende meisje met een witte strik. Juf Dik en meester Bakker staan er niet op, die kwamen later. Zus Liede (tweede rij van achteren, links van meisje met witte bloes en broer Herman juist voor meisje met witte bloes).

Op de katholieke school was er ook bidden. Meester Bakker en juf Dik gingen mee naar de Roomsche school. Juf Dik is nooit getrouwd geweest. Ik was een jaar of tien. Het was winter. Van sneeuw hadden kinderen een ijsbaan gemaakt. Ik mocht niet op de glijbaan. Ik had te veel spijkers onder mijn klompen. Moeke had oude stukken leer tegen de klompen gespijkerd zodat ze niet snel zouden slijten. Ik voelde me wel bezopen dat ik niet mocht glijden. Juf Dik nam me bij de hand en nam me mee naar het klaslokaal. Dat was een geweldige troost. Voor we de school binnen gingen, stonden we in rijen op het schoolplein. Per klas gingen we naar binnen. Ik ben zeven jaar naar school geweest. Na de eerste maal in de zesde klas was er niet genoeg werk voor me in huis en op de boerderij. 'Gao jij nog maor een jaor hen schoel.'

Het was een luxe dat ik nog een jaar mocht. De tweede keer in de zesde klas was wel anders. De eerste keer had ik een hekel aan rekenen en de tweede keer zei meester Van der Ploeg, hij was het hoofd: 'Ankie wil de hele dag wel rekenen.'

Mooiste vakken, nee, die ken ik niet. Er was niets wat er voor me uit sprong. Al denk ik dat ik de helft van de lesstof niet heb meegekregen. Hoe een kind leert en wat blijft hangen van de lessen, dat is een groot raadsel.

Spelen op het schoolplein, dat weet ik nog. Bikkelen, knikkeren, kaatsen. Gymnastiek dat was marcheren op het schoolplein. Huiswerk kregen we nooit. Sinterklaas vierden we ook op school. Pappe was er ook. Ik kreeg een handvol pepernoten. Zwart was er ook. Zijn dochtertje kreeg een klein kacheltje. Dat was geweldig. Zwarte Piet had een ketting aan zijn been, met een grote bal er aan. Een slaaf. Dat maakte een grote indruk op mij.

School was heel gewoon; lezen, schrijven, rekenen. Je deed gewoon je werk. Ik weet niet meer wie naast me zat in de schoolbank. Blijkbaar hebben andere kinderen weinig indruk op me gemaakt. Van meisje Fuhler weet ik wel dat zij heel mooi kon schrijven. Ik wilde ook mooi schrijven en schreef alle woorden met hoofdletters. Ik kreeg gelijk een tik over de neus; weer alles fout. Ik was niet zo leep, dacht ik. De Fuhlers en de Bruininks, die waren de lepen, en de Hoge's.

Een schoolrapport was er niet. Je ging gewoon over. Er was enkel een briefje van de pastoor waarop stond dat je de katechismuslessen had gekend.

Ik ben door het leven gedragen. Als ik terugzie denk ik vaak: zo slecht heb je het nog niet. Ook de zeven jaar met de melkkar bij de weg; dat deed ik gewoon. Er is me veel goeds in de schoot geworpen, zonder veel pech, zonder

kleerscheuren. Herman Stout kwam uit zichzelf, de kinderen kwamen, zo maar, gezond en wel. Veel om dankbaar voor te zijn, en dat ben ik ook.

Tussen het stookhok en de varkensschuur stond een grote boom met en touw aan een tak. Daar slingerden we aan. Dat was ons kinderspel.

Op verjaardagen bij pappe en moeke kregen we een beker chocolademelk. 'Ik dacht: ze vergeten me vast.' Maar dat was niet zo.

Op zondagochtend zaten we vaak wel allemaal bij elkaar aan tafel. De melkers gingen alleen aan de communie. Er was melkerscommunie, direct na de H. Mis. Later kregen we ook koffie. Gemalen koffiebonen in de kan. Als de koffie op was, kregen we opgietsel, voor de tweede maal heet water op het koffiedik.

Breien

Ik heb vriendinnen en zussen gevraagd wie er bij hen in de klas zaten, ze wisten het ook niet meer. De school heeft blijkbaar geen grote indruk achtergelaten. Knikkeren, tollen, haasje over, bokspringen dat waren spelletjes die we deden. Krom staan, de handen op de knieën en het hoofd naar binnen gebogen. In de winter speelden we in de sneeuw in de sloten, natte voeten halen. Scheuveln heb ik geleerd op de plas achter de mestbult. Dat was vast bevroren koeienurine.

Op mijn dertiende ging ik van school. Mee naar het land. Ik zou nog in betrekking en bij een hereboer in het huishouden werken, maar dat is niet doorgegaan. Zwienhok uitmesten,

's Avonds breien, dikke borstrokken, en rond negen uur naar bed. We hadden eind 1928 nog geen elektrisch licht. Dat kwam toen ik een jaar of tien was. Ik kwam van school en in de achterkamer brandde een elektrische lamp en zelfs een op de koegang. Voor er elektrisch licht was zaten mijn zusters vaak met de kont op de keukentafel onder de petroleumlamp zodat ze hun breiwerk beter konden zien. De bedrading bestond uit zwarte kabels. Als je die vast pakte en een ander bij de oren, dan trilde hij wel. Goed geïsoleerd was het niet.

Van de geboorte van jongere kinderen herinner ik me enkel de geboorte van Jonkie. Ik was bij een kadasterpaal aan het spelen toen Truud Heine, een buurmeisje vertelde: 'Je moeke hef weer een poppie.' De moeder van Truud Heine was de baker.

Pappe zei als Jonkie de borst vroeg: 'Hij moet onder de schoete.'

Jonkie kreeg borstvoeding achter het schort. Jonkie stond in de kinderwagen toen Siene met Gradus Kocks trouwde. Zo groot is het verschil tussen jonge en oudere kinderen.

Als Gradus op bezoek kwam ging hij met pappe kaarten, samen met de andere vrijers; Harm Neehoff, Harm Kocks, Geert Kocks en Kees Kocks. Kaarten voorkwam dat moeke de stuipen kreeg. Moeke was als de dood dat een van haar dochters voortijdig zwanger zou raken. Het is allemaal goed gegaan.



Processie in Barger-Oosterveld.
Ik draag linksachter.

Toen Ietje, dochter van Siene, werd geboren was ook de buik van Siene dunner. Toen wist ik het zeker: daar komen kinderen vandaan. Ik was twaalf.

Over seksualiteit werd nooit iets verteld, dat woord kenden we niet. Ik was nog net zo dom toen ik trouwde. Ik was 23 toen ik trouwde, Herman was 29. Op mijn 23 wist ik niet veel meer dan op mijn twaalfde. Ik ben kind gebleven tot ik trouwde. Dat spijt me niet. Ik ben ook niet geplaagd door hormonen. Lang bleef ik groen. Door Moeke ben ik uit die wereld van de driften weggehouden. Als ik zei: 'Ik ben wezen spelen bij Fuhler.' vroeg moeke: 'Welke Fuhler.' De dochters van Ep-oom Fuhler moesten allemaal trouwen, ze waren zwanger. Een van de dochters kreeg een kind op de trouwdag.

In Emmen kwamen we een keer per jaar, op koninginnedag. Vijf kilometer van ons huis. Ik zat in de draaimolen. Rieks Schol had mijn ritje betaald. Ik sprong eruit en ging naar huis.

Ik wilde niet dat hij me naar huis zou fietsen. Ik zei: 'Ik bin bang in de dreimeule.' Maar ik was niet bang genoeg om er af te springen. Waar ik bang voor was, dat weet ik niet meer.

Ik sliep in de voorkamer in de bedstee, tussen Siene en Annie in. Ik weet nog dat ik een nachtmerrie had. Mijn zussen hielden me goed vast. Ze zetten de pendule in de kamer af; ik kon niet slapen van het getik.

Op een avond had ik opgepast, bij tante Siene, en kwam ik 's nachts rond elf uur thuis. 'Ik ben der weer,' zei ik. Dat moest. Er was veel kabaal rond het huis, maar ik zei dat niet. Het was wat later geworden dan ik van plan was geweest. De volgende ochtend waren alle zestig kippen dood. Een vos had huisgehouden.

Zwienepot en melkbussen

Na schooltijd wachtte er altijd werk in een vast ritme. Zwienepot koken, en later leegmalen. In de kookpot gingen aardappelen en melde, dat is een akkeronkruid. De aardappelen werden gewassen in een tobbe. Met een aardappelvork, met acht tot tien tanden, haalden we de aardappelen uit de tobbe. Van de tobbe in een korf en dan in de kookpot. Dat leverde een soort stampot. Ik zeg het juist: de zwienen kregen stamppot. Met een stang met harde zijstaafjes, een soort mixer, maakten we de zwienepot fijn. In de middagpauze van de school, tussen twaalf en half twee, was er tijd om de zwienepot te wisselen. We aten ook vaak de zwiene-eerpel, pelden ze af, lekker, ja.

Ons Pappe had wel 50 varkens, 35 lagen tussen muren van stropakken met een dekkleed erover als dak. Er stonden wel zes voerbakken in die stroschuur. In de varkensschuur lagen nog zestien varkens en nog vier in de andere schuur naast het eind van de boerderij. Soms hadden we ook nog vijftien schapen met een echte ram. Die ram kwam zo op ons Mait af: pang. De ram terug voor een nieuwe aanloop. Ik kon de ram nog net vastpakken. Oei.

Schapen molken we ook, de melk was niet lekker en ging met de koemelk naar de fabriek. We hadden zeker vijftien melkkoeien.

In de schuur waren vier hokken met elk drie varkens en nog twee hokken in de schuur van de boerderij. Samen zo'n achttien varkens. Als een motte biggen kreeg, castreerde Moeke de biggen zelf, dat heette besnieden.

Ze deed dat met een scheermes. Heel knap vond ik dat. We waren er niet bij.

Elke dag kregen de varkens vers stro. Moeke voerde de varkens en schepte 's ochtends de mest uit de hokken. Ze had een balk diagonaal door het hok gelegd. In de ene helft aten de varkens, in de andere helpt poepten ze. Knap van die beesten. Moeke schepte de mest uit de hokken in de koegang. Wij kruiden de mest met een kruiwagen naar buiten. Elke dag. Het was maar even. Kruien tegen de mestbult omhoog over een plank van 30 centimeter breed. Ging altijd goed. Mijn zusters reden ook mest van koeien en kalveren naar buiten. Dat heb ik niet meer gedaan.

In het voorjaar werd de mest op de wipkar geladen en naar het land gereden. Op het land werd de mest in hoopjes verdeeld en daarna met de mestvork verstrooid. Meststrooien noemden we dat, mijn zus Greet kon dat heel goed. De mest werd met een tweescharige ploeg ondergeploegd.

Ik ken de namen van de koeien nog; Zwarte, Zwart veersie, Stritveersie –bij het melken spruitte de melk alle kanten op door de korte tepels –, Jeude – Pappe had die koe van een Jood gekocht, Moos –ook van een Jood gekocht – , Protse – die koe was niet zo vlug – en Boes – ook van een jeude kocht.

Boesjeude, die koe was nogal onrustig. Met de rechter achterpoot trapte de koe in de melkemmer. Ik kreeg mijn vinger tussen poot en emmer. De nagel zit nog scheef, kijk maar.



Ankie melkt Zwart veersie

We hielden de koeien voor de melk. Er was ook een stier, die had geen naam, niet anders dan Bolle, maar zo heetten in die tijd alle stieren. Verder hadden we drie of vier stuks jongvee. De bolle liep bij de koeien in de wei. Dat is nu niet meer zo.

We melkten de koeien alle dagen. De melk ging naar de fabriek in Noord-Barge. Pappe had de koeien tussen de 1e en 2e Bokslootweg, dat is aan de zuidkant van Emmen, waar de gasbol heeft gestaan. 's Avonds brachten we lopend de melkbussen van de Dordtsestraat (nu Angelsloerdijk/ Meerdijk) naar het weiland. Dat duurde al gauw een half uur. Twee bussen en drie emmers.

's Nachts bleven de bussen in het weiland staan. 's Ochtends werd de ochtendmelk bij in de bussen gedaan. Mijn oudere zussen deden dat. Hendrik kwam niet uit bed. Moeke zei tegen Annie: 'Haal ons Ankie der maor uut, oens Hendrik kan ik niet uut bère kriegen.'

Zo ging ik mee te melken naar de Bokslootweg. De jongens gingen naar het land, de meisjes gingen melken. Met de slagkrooi brachten we de melkbussen naar de Dordtse straat, daar werden ze door de fabriek afgehaald. De bussen kwamen in de loop van de dag weer aan de Dordtsestraat, bij de boerderij. Ze waren gevuld met zo'n dertig liter hete ondermelk. Lene haalde de bussen van de weg. Ze had de knieën soms verbrand. Ze was een sterke meid. Later reed ze de bussen met een slagkrooie, dat is zo'n rechte kruiwagen waar turfstekers in het veen mee werken. Het woord zegt het al: slag dat was een hoeveelheid turf die op de krooie paste.

De melk ging naar de fabriek bij Westenesch. Pappe kocht voor 1 cent per liter

taptemelk, dat heet ook wel ondermelk, voor de varkens. De zwienen glommen as de bliksem. Niet iedere boer deed dat, mijn pappe wel. We verkochten de melk van de fabriek voor een stuiver per liter, één cent was voor ons zelf. Een kan (1 liter) pap kostte ook vijf cent. We verkochten ook slagroom, eieren, yoghurt, boter en kaas. De eerste week verdienden Lenie en Herman f 12,= per week, waarvan f 7,= vast geld van de fabriek. Wij hebben het nog nooit zo goed gehad. We konden de kunstmest betalen.

Later kocht Pappe een sjees met twee wielen en een kidde, dat is een klein paard. De sjees had twee zittings tegenover elkaar. De melkbussen stonden middenin. Het paard had geen broek (een soort tuig) aan. Als je niet uitkeek kiepte de sjees gemakkelijk achterover. Dat kwam zelden voor. Annie zat voorin. Ze was een zus van vroeg opstaan. Als het paard was ingespannen en de anderen nog niet klaar waren voor vertrek kon ze vijf minuten slapen en weer verder gaan; wonderbaarlijk. Annie was een monstermeid.

Kleding

We droegen alle dagen dezelfde kleren. Een jurk en een schort. Naar school een trui en een rok. Soms hadden we een schort extra. Op zondag had ik een zondagse jurk, die ging na de kerk weer in de kast. Voor de zwienepot hadden we een zakschort; dat was geen schort met een zak, maar een schort van een jutezak gemaakt. De manden met aardappels waren zwaar en nat. Een zakschort was geen luxe. Moeke zei: 'As Ankie het zakschoet veur hef, dan kan ze warken.' Daar heb ik me blijkbaar groots bij gevoeld, dat ik dat nog weet. Ik had op woensdagmiddag handwerkles. Annie had in tussentijd mijn schort gerepareerd door er een stuk achter te zetten. Zo was ik weer netjes.

Door de week droeg ik klompen, op zondag schoenen. Moeke spijkerde oude riemen van de paardezeel onder de klompen, zodat ze minder snel sleten. In de kerk ging dat van krk, krk, krk. In het begin had ik tripklompen, dat zijn klompen met een stukje leer over de wreef, later kreeg ik hoge klompen. De kap ging er nogal eens af. Ik kreeg dan pakkeldraod om de klomp; ijzerdraad dat rondom de klomp liep. Pakkeldraad, draad om de stropakkies, werd doorgeknipt. Het losse stro was voor de koeien en voor in het zwienehok. Boven in het hout van de klomp zat een delletje, een gootje, zodat het draad niet verschoof. Later kwam kramdraad om de klompen bij elkaar te houden.

Zelden hield ik mijn enkel heel. Ik schopte vaak met de klompen tegen mijn enkel. Bloed in de sokken en dikke korsten. Ik wist niet beter. Mijn kinderen kennen dat ook nog wel, die hadden ook vaak de enkels kapot. Was blijkbaar gewoon.

We hebben wel een naaister gehad, maar Moeke maakte de kleren veelal zelf. Later heeft Annie alles genaaid, tot ondergoed toe. Ze is wel eens in slaap gevallen boven de handnaaimachine. Toen ik trouwde kochten we in Nieuw Amsterdam een Pfaff, die had ook voetbediening.

Ik was 21. Een militaire Duutse auto zonder licht kwam aan en schepte mij en mijn vriendin Leid van Luut in de bocht bij Berend Fuhler. We kwamen van de toneelrepetitie, die was in het gebouw bij kerk inBarger-Oosterveld. Jassen kapot. Ik werd wakker in huis in de bedstee. Wij kwamen er met een hersenschudding van af. Zes weken in bed. Wij legden samen dezelfde verklaring af en kregen de jas vergoed. Broer Herman ging met ons naar het ziekenhuis. Hij zat toevallig in de taxi van Piet Soer die langskwam. We zongen als lijsters, ik weet daar niets van. We werden uit het ziekenhuis naar huis gestuurd.



Dit is de korfbalclub.
Achterste rij van links naar rechts: Truus Kocks, Zus Jansen, Lies Wessels, Ankie Mensen, Lies Wessels, Leide Groot, Lenie Wubbels. Voorste rij: Zus Fuhler, Anne Sturre, Lenie Siekman, Leid Gerdes, Tinie Kocks.

Ik had een beige aannemingsjurk met een kraagje, puntjes, bladertjes aan de voorkant en op de rug bladertjes in een lichtere kleur eronder, heel chique. De bladertjes en bloempjes zijn door zus Annie geborduurd. Ik kan de jurk nog zo voor de geest halen. Ik heb nog een foto met Annie, Lenie waar ik ook op sta, ook een lichte kraag. Alles is door Annie genaaid. Ook de jas van Siene.

Ik heb zelf in die tijd niet genaaid. Ik heb wel les gehad, maar ik was alle dagen met melk bij de weg en had geen tijd om te naaien.

Met de korfbalclub fietsten we naar Mussel, Ter Apel, Erica. Ik was wel goed.

Trouwen

'Ik ben Stout,' zei je vader.

Al mijn getrouwde zusters waren thuis. Ze bekeken Herman van onder tot boven. De hoed rechtop; dat was anders dan in Barger-Oosterveld. De Oostervelders droegen hun hoed schuin op het hoofd. Iedereen droeg op zondag een hoed, dat was toen mode.

Toen we een poosje verkering hadden wilden de Soelmannechies, Albers, Keuter, Kasper Heine om schatten. Dat was een klein feestje.

Je vader zei: 'Een fles wijn en een fles genever, niet meer. Ik wil geen zuippartij.'

We moesten naast elkaar gaan staan. Ik kreeg ook een borrel. Herman nam een paar borrels. 'Ik moet erbij zijn,' had hij gezegd. 'Ik heb de drank immers zelf betaald.'

Hij had er niet aan gedacht dat er nog meer drank aan te pas kwam. Mijn broers en Kasper Heine en de Soelmannechies hadden nog drie flessen genever. Herman was zo dronken als een kanon. Ik zie hem nog in de koestal staan tussen twee de koeien, leunend tegen de stalpalen. Om nuchter te worden at hij koffiebonen, maar dat hielp niet.

'Ik kan niet speien,' zei hij. 'Ik ben zo ziek.'

Moeke zei: 'Je kunt wel zien dat die jongen gien drank wend is.'

De rest van de jongens had zeker zoveel gehad en die scheelden niets.

Moeke zei: 'Die jongen wordt helemaal koud, hij moet in bed.'

We hebben hem in het hooi gelegd om bij te komen. Later arm in arm met Dorie en Aggie, en naar bed gebracht. 's Nachts om twaalf uur is hij naar huis gefietst. De handen bij elke boom van het stuur, zo slingerde hij. 'Ik zul de knokkels van de vingers kwiet raakt weden deur de botsings met de stammen.'

Herman is over Nieuw Dordt naar Erica gefietst. In Nieuw Dordt haalde hij zijn vriend Frans Finkelsteen bij Leid van Luut vandaan. Frans was dronken. Herman bracht Frans naar huis. Frans woonde aan de Pandiek in Erica.

Herman woonde bij zijn moeder aan de Kerkweg, het huis waar zijn zus Rika zou blijven wonen. We leerden elkaar in november kennen. Met St. Niklaas kreeg ik van je vader een gouden ketting met een kruisje. De ketting versleet in de loop van de jaren. Van de kinderen heb ik toen een nieuwe gekregen, die draag ik altijd nog, met het kruisje. Herman had oud goud van opoe Stout ingeleverd, dat hoorde ik veel later. Wat goed hè. Na anderhalf jaar verkering zijn we getrouwd. In de oorlog moest iedereen voor middernacht thuis zijn. Vaak is Herman na Sperrtied naar Erica gefietst. Hij is nooit aangehouden. Eenmaal is hij enorm geschrokken. In het donker, er was nergens verlichting, hoorde hij een donkere stem achter zich .

'Wat doe ie zo late bij de pad.' Dat was Jo Wijnands die een grap uithaalde.

'Kerel, was jij dat. Ik dacht dat het een NSB-er was.'

Een andere keer was Herman natbezweet in huis gekomen. Hij had, vertelde hij, steeds een harde klap gehoord, en hij dacht dat hij werd achtervolgd. Thuis bleek de houten band van de fiets losgeraakt te zijn. Telkens sloeg een eind van die lat op de grond. Hoe harder hij fietste, hoe harder de klap. De kinderen hebben dat verhaal nog vaak met open mond aangehoord, tot jij bedacht dat dat tegen natuurkundige wetten was. De klap zou tussen het voorwiel en het achterwiel moeten vallen, niet achter het achterwiel. Toen was het sterke verhaal voorbij.

Eenmaal was de verkering bijna uit. We hadden opgepast aan de Oude Roswinkelerweg, daarna fietste Herman me naar de Meerdijk en daarna ging hij nog naar Erica. De volgende ochtend moest hij om zes uur weer paraat zijn. 'Nooit weer oppassen.' Zo moe was hij.

Opoe Stout zei altijd: 'Bij nacht de man, bij dag de man.'

Oppassen was ook letterlijk oppassen, er was geen radio of tv, er waren altijd wel kinderen die uit bed kwamen, of nog naar bed moesten. Nao het oppassen kreeg ik een zunig kussie en dan was e vot. Ik was daar geen uitzondering op. Zo ging dat in die tijd.

De Kocksen, de broers die verkering hadden met mijn zussen, kwamen op zondag en gingen met Pappe kaartspelen.Dan waren er nog vijf minuten voor de jongelui en mijn zusters kregen een paar kussies van hun verkering, dat was het.

Herman viel in de smaak bij Pappe. Ze speelden geen kaart, maar ze praatten veel, vooral over het werk op het land, het hele boerenbedrijf. Ik werkte zes dagen per week. Herman kwam pas om zeven uur op zondagavond. Door de week dacht ik: zou het wel goed zijn? En zondag dacht ik: komt het licht er nog niet aan? Hij kwam op de fiets. Dit klinkt wellicht wat saai; het was niet anders.

Direct na het trouwen ben ik mee naar het land gegaan. Aardappels sorteren. Ik dacht; wat moet ik de hele dag alleen in huis doen?

Willem en Rika, broer en zus van Herman werkten ook op het land, en vrouw Bekelaar.

Vrouw Bekelaar zei tegen Rika: 'Die vrouw van Herman Stout hef haor op de koezen.'

Ze had me nog nooit gezien. Keek ik dan zo kwaad? Nou moet je niet lachen, maar ik vond mezelf een sufferd in de ogen van de anderen. Misschien was dat niet zo, maar gevoelsmatig was dat wel zo. Ergens heb ik dat nog. Ik ben niks veranderd. Een ander is volgens mij veel verstandiger.

Moeke zei wel tegen mij: 'Dozzel.' Ik was een 'por' die niet snel genoeg achter de zwienepot stond.

Mijn oudere zussen dweilden de keuken met een oude jutezak, verfden de vloer. Ik deed dat niet. Dat hoefde later niet meer toen er kokosmatten kwamen.

Dat ik me een sufferd voelde komt misschien ook wel door die keer dat ik de katechismus niet kende: net die ene keer kwam de pastoor langs. Het is maar

één keer gebeurd!. Misschien onthoud je die suffige plekken juist wel. Ik heb er toen geen punt van gemaakt dat vrouw Bekelaar vond dat ik haor op de koezen had. Het hoorde bij elkaar de gek aan steken.

Mijn schoonzus Anne vond ik altijd heel verstandig. Ik zei tegen Herman: 'Je zussen weten het altijd beter.' Herman: "Mijn zussen kunnen niet aan je tippen.'

Ik stopte met de melkrit toen Herman Stout me gevraagd had met hem te trouwen. Dat was in februari 1942. Het was een hele strenge winter. Vanaf dat moment moest ik thuis blijven om thuiswerk te leren. We trouwden op 14 april 1942. Mijn zus Mait, Marie, nam na Dorie die kort bij de weg was, mijn plaats in.

We zijn op 14 april 1942 in Emmen getrouwd. Allebei in het zwart. Dat kwam goed uit. Wie getrouwd was, ging naar begrafenissen, daar paste de zwarte kleding bij. Met Opoe Stout, Pappe en Moeke en Herman en Ankie, met z'n allen in één auto. Herman op een stoof tussen de voor- en achterzitting. Wij mochten in de auto omdat Opoe niet kon fietsen. Zo ook naar de kerk in Barger-Oosterveld.



Trouwfoto. 14 april 1942
Moeke, pappe, Ankie, Herman, tante Griet (vrouw van Hendrik Mensen, broer van Pappe) opoe Stout. En een pot azalea's van Smit.

Na de stille mis, met veel schoolkinderen, naar ons huis aan de Dordtsestraat; felicitaties, koffie met eigen gebakken brood, daarna een glaasje. De mannen een borrel, de dames wijn of limonade. Daarna soep en zuurkoolstamppot. De broer van Opoe Stout, Minderk oom Van Dam, woonde met zijn vrouw in Almelo. Ze hadden het niet goed. Alles was al op de bon. Moeke zei: 'Et die man altied zo veul?'

Hij was zo mager als een lat, z'n vrouw, tante Leen van Dam, was heel stevig. Ze kregen weer eens een echte maaltijd. De avond hebben we op Erica gevierd. Wij gingen eerder weg, de wijn was op. Toen gingen de gasten ook maar. Wij stonden de volgende morgen om zes uur op. Pa ging melken als altijd en wilde geen praatjes, als wij lang bleven slapen. Ik ben toen (rond negenen) naar de Kerkweg gegaan en ik heb Rika de zestiende april de boel helpen opruimen en schoonmaken. Het andere nieuwe leven was begonnen.

Op 15 april, de dag na ons trouwen, ben ik naar Barger-Oosterveld gegaan. Sienkemui, de zus van Moeke die nog een tijdje bij ons had gewoond toen ik kind was, werd begraven. Ze was dood.

Bij tante Liede, in de Botkeshoeve, heb ik een stukje gegeten. Ik moest de muziekant nog betalen, die woonde aan de Gerardusstraat; dat was neef Botkes Jans. Nog kort bij Moeke langs en weer naar huis. Pa kwam van het land. Ik heb toen onze eerste aardappels gekookt, gezellig samen gegeten, geweldig was dat.

De volgende dag, daar sta je dan. Het huis hadden we schoon. Dus ging ik naar de schuur bij Willem Stout aardappels sorteren. Dat viel achteraf wel in goede aarde; die zwarte duivel wilde wel werken. Ik werd direct in de familie en bij de medewerkers en medewerksters geaccepteerd. Zo ging het verder. Op het land was het best gezellig, dat landwerk lag me wel en 's avonds heerlijk thuis en buurten; er was zo veel te vertellen. Oorlog, werk, je was jong en tilde nog niet zwaar aan het leven.

Toen kwam aardappelpoten achter de ploeg. – Met een eenscharige ploeg werd een voor gemaakt. In de open voor kwamen de aardappelen. Als het paard en de menner rond waren, ploegden ze de voor dicht en maakten een nieuwe voor. – Rika pootte bijna alles. Als ik tien aardappels in een voor pootte, was pa er al weer met de ploeg. Tegen de middag pootte ik ook de helft en voelde ik me een hele Piet. Weer wat geleerd. Later onkruid schoffelen met Jantje Tingen. We hebben wat afgezongen, daar op het land. Ik geniet nu zelfs weer.

Boeren kwamen elkaars bedrijf bekijken. Ze wisselden van gedachten. Zo waren onze wittebroodsweken, zo ging ook het jaar wisselend voorbij, van aardappelen (onkruid tussen aardappelen) schoffelen tot groen rooien. Groen rooien was echt zwaar werk (Tante Rika, vrouw Bekelaar, en ik) in dat lange groene en stugge loof. Als we zes rijen van 100 meter gerooid hadden, was het avond. We sneden ook kool, gingen soms bonen plukken,

tot 100 kg per dag. In augustus raakte ik zwanger, al wist ik dat later pas. Vandaar dat ik met werkkleren en met zulke 'schone' handen naar de dokter ging; voor blaasontsteking. Dat had vrouw Bekelaar wel door. Ik heb altijd doorgewerkt. In de winter is er minder werk op het land. Alles was op de bon. Ik zorgde voor een baby-uitzet en voor het gewone werk. We hadden een koe op stal en pa ging de boer op voor de Keuringsdienst. Zo hadden we onze bezigheden.

Leny meldt zich op 2 mei 1943. Er was weer veel anders dan anders en veel onkunde. Af en toe gaat Leny mee naar het land. Leny vertroetelen, pa de boer op, zo rommelen we wat aan. We hebben veel contact met collega's en met boeren. Het was een spannende en een goede tijd.

Eten verbouwen we zelf in de tuin achter het huis. Ome Geert, die met Anne Stout is getrouwd, is bakker en bezorgt brood. Hij kreeg graan van ons, alles was nog op de bon. We hebben ook veel contact met familie, dat is heel prettig.

Zo gaan ook de volgende jaren; zaaien, bewerken, oogsten. Wel hebben we angst voor de oorlog, maar we hebben een goed, liefdevol en saamhorig leven. Ons doel is zo goed mogelijk de oorlog doorkomen. Dat geldt voor de hele straat; Plantinga, Schepers, Hanenberg, de Vries, Wijnands, Gerard Hofstede, Haasken, van Boven, Beuker, Bontjer, Kamst. Leen Hofstede heeft bij Leny gebakerd. Verder vrouw Bekelaar, G. Kuper.

Eens stond de dorsmachine bij Wijnands en daar moest 's nachts bij gewaakt worden. De jonge kerels zeiden: 'Stout huuft niet, dat doet wij wel. Stout hef net een kind.'

Ze kregen van ons een fles eigengemaakte wijn. Zo werden ze niet koud en de wijn werkte zoo!!! Ze werden niet koud, en ze sliepen wel. Er zat dus wel wat in. De nachtwakers waren echt vrolijk toen ze in de morgen wakker werden. De zwarthemden, ze waren niet geweest, zeiden ze.

Ik meen dat het in '44 was. Pa werd wat ziek, dacht aan griep. Aspirine, dan gaat het weer over. Mooi niet. Ome Willem zei: haal de dokter maar, ons Herman is erg ziek. Longontsteking zei de dokter. Die aspirine drukte de koorts, zei de dokter. Dat heeft pa geweten. De contrôlerend geneesheer kwam en zei: 'Morgen weer aan het werk.'

Pa zei: 'Dat kan niet, ik ben nog doodziek. Pa zei tegen onze dokter: 'Welke veearts hebt u me gestuurd? Ik wil graag werken, maar ik kan niet.'

Toen mocht pa nog een week uitzieken.

Ongeveer een jaar later kreeg pa vlekjes op het hoofd. Het hoofd was vol schilfers. De dokter gaf een smeersel, het werd eerst beter, later kreeg hij pijnlijke etterogen. Het was naar binnen geslagen, zei de dokter. Hij heeft heel erg pijn gehad. 's Morgens om tien uur kwam de etter uit de ogen, vlak bij de neus, daarna werd het wat gemakkelijker. Doek voor

de ogen, gordijnen dicht. Geleidelijk werd het weer wat beter. Het heeft wel drie maanden geduurd. Pa zei tegen de dokter: 'Als ik tegen de keuringstied weer zien kan, krieg ie een ziede spek.'

Dat is gebeurd. Pa had een zonnebril van Beuker gekregen, met halve bovenglazen. Hij kon het licht nog steeds niet verdragen. Hij is er bijna een jaar zoet mee geweest.

Veel van het huiswerk heb ik niet geleerd. Het was oorlog. Er was weinig te krijgen. Een uitzet was er niet. Moeke had wel haar adressen. Een stelmaker maakte een tafel en later kwam er een dressoir bij, met krullen. De tafel had een blad van hardboard en de stoelen hadden biezen matten. Van mijn zussen kregen we bij ons trouwen een fauteuil. Herman zette de fauteuil om zijn hoofd en stapte op de fiets. Zo reed hij naar Erica. Pas bij de boerderij van zijn broer Willem Stout stapte hij voor het eerst af. Hij had toen het hoofd tussen zijn schouders.

Herman Stout had een tafel met vier stoelen, en een luie stoel. Daar zat hij altijd in als hij bij zijn moeder was. Herman woonde voor ons trouwen bij Opoe en Rika. Opoe Stout had gezegd: 'Die stoel zul ie nog een maol an de kont hebben.' Toen we trouwden was dat zo ver.

Jan Tingen, de knecht, haalde de melkkoe die ik als trouwcadeau meekreeg. De koe liep bij de koeien van Stout in de wei. Later op stal in het huisje aan de Ericasestraat. Er stond maar één koe, er was plek voor twee.

Van de buren Heine kregen we vloerbedekking, dat waren kokosmatten, en een dun tapijt. Het was net zo mooi als wat.

We hadden niet veel, toen Lenie geboren werd, de eerste in een rij van zes, had ik nog geen verschoning voor het bed. Opoe Stout leende ons lakens. Ik droeg hemden van Herman, die had meer ondergoed dan ik. Hemden met van die mouwtjes. Herman had een stuk of twaalf, ik nog geen zes.

Bij Pappe en Moeke in huis was het niet veel anders. Moeke verschoonde het bed een keer per week. De kleren gingen in de zwienepot, die dan wasketel was. Persil erbij, later kwam Radion. Daar was een liedje bij. Ik weet de tekst nog. Misschien niet compleet. Er was ook een legpuzzel bij.

Prettig tijdverdrijf
Je zult je er vast niet bij vervelen
Ook al werken ze tot een uur of vijf
Radion brengt thans aan onze kleinen
Een legprobleem als prettig tijdverdrijf
Ze zullen zich er vast niet bij vervelen,
al werken ze eraan een uur of vijf.
Maar moeder die heeft Radion niet vergeten,
Bij haar stijgt de verrassing wel ten top,
Want Radion die lost ten alle tijden
Het wasprobleem aan haar volkomen op

Ericasestraat

In ons eerste huis, een klein huisje aan de Ericasestraat naast het voormalige woonhuis en café van grootvader Stout en verderop boerderij Nooit Gedagt, waar nu de snelweg naar Duitsland kruist, hadden we een bedstee en een vast – gemetseld – ledikant, van muur tot muur. In de winter kwamen we met de voeten tegen het ijs. Herman bracht vier lakens en een matras mee. Ik kreeg een koe mee. Moeke heeft bonnen van Liede gekregen om vitrage voor mij (voor ons) te kunnen kopen.

Het was traditie dat de echtelieden elkaars trouwring betaalden. Ik had geen geld genoeg en betaalde f 20,= en vijf kilo bruine bonen aan de goudsmid. Ik had geen geld, niets, zelfs geen portemonnee. Ik wist hoe geld eruit zag van de melkkar. Toen ik trouwde had ik nog nooit een blouse of een rok voor mezelf gekocht. Van eigen geld had ik nog nooit iets gekocht en toen ik getrouwd was, moest je vader, verdomd, alles betalen. Ik heb alle dagen gewerkt, maar nooit betaald gehad. Ik kan me daar met terugwerkende kracht wel voor schamen. Ook mijn broers en zusters hebben nooit betaald gehad. Als we gingen dansen, kregen we wel geld mee, maar dat was de pot van Egypte, wat over was, dat ging terug.

Ik ben maar een paar keer uit dansen geweest. We dansten veel thuis. Bij ons was het huis altijd vol. Pappe danste in Lene's tijd ook mee. Ik heb Pappe niet veel meer zien dansen.

Muziek maakten we op de haarkam, met een vloeitje. Steffen Alberts en Kasper Heine konden dat heel goed. Kasper Heine had later een accordeon. Ik kon goed op de kam muziek maken. Krant voor de kam en 'Joeps daar gaat ie de lucht weer in' en 'Hei ditterdit, aal lu wil mit, aal ditterdom, aal lu wil kommen.'

Wals en polka, de joeps.

'Zeg ken jij de vleta niet.'

De dansen leerde je thuis, daar was geen dansles voor. Later ben ik bij Van Dijk in Klazienaveen wezen dansen. Ik had toen verkering met Hans Reuvers. Je vader had toen al gezegd: 'As die verkering uut is, dan is ze veur mij.'

Je vader kende Hans Reuvers wel, die kwam ook van Erica.

Of er een koppeling op touw is gezet, dat weet niet. Frans Finkelsteen zei tegen je vader: 'De verkering van Hans Reuvers is ok uut.'

Mijn vriendin Leid van Luut, de vriendin van Frans Finkelsteen, was ook vriendin met Liede Teuben en die was weer familie van tante Mien (Teuben) die met de broer van je vader was getrouwd. Liede Teuben zei 'Gao je met hen Mien ?'

Ik wilde er wel heen, maar niet als Herman Stout er ook zou zijn. Het zou dan zijn alsof ik achter hem aan liep.

'Nee,' zei Liede, 'Herman Stout komt ienmaol in de twee week bij zien bruur om te melken.'

Hij was er toen wel. Het was oorlog. Hij bekeek mijn persoonsbewijs en stak die in zijn zak.

Het was een smoes om weer te komen. Hij bracht me op de fiets naar Barger-Oosterveld. Vlak bij Barger-Oosterveld kwam Niek Albers langs fietsen. Niek zei: 'Wie is dat? Die heurt hier niet. Dat is gien Oosterveldse.'

Je vader was zo verstandig een eindje voor me aan te fietsen. Ruzie en vechtpartijen zat niemand op te wachten. Een week later trof ik je vader weer.

Onmin

Met mijn zwager, de enige broer van je vader, hebben we enige tijd in onmin geleefd.

Opoe Stout had haar land verpacht aan haar zoon Willem. Dat moest opnieuw beschreven worden. Willem wilde een huurcontract voor twaalf jaar. Je vader zei: Willem, is dan nu wel verstandig, zo'n lange termijn? Moeder kan van alles overkomen in die tijd en dan ligt het land vast.' Hij heeft later nog bij zijn moeder nagevraagd. 'Moeder heb ik wat verkeerds gezegd?'

Willem heeft het land toch beschreven. Ik heb Alie Pronk toen gebeld, de vrouw van Willem, en tegen haar gezegd: 'Zeg maar tegen je man dat hij een hele gemene vent is." Dat had ik niet moeten doen. Ik heb dat ook nooit weer gedaan.

Na een paar jaar is dat bijgelegd. Willem had het huurcontract veranderd. Willem had gezegd: Ik wil wel weer naar Herman, maar ik durf niet om Ankie.' Rika Stout zei: 'Voor Ankie huuf ie niet bange weden.'

Willem kwam. Herman en Willem hielden elkaars handen vast. Er is niet veel gezegd.

'Dit had niet moeten gebeuren,' zei Willem. Dat was het. Willem woonde toen al in de Noordoostpolder.

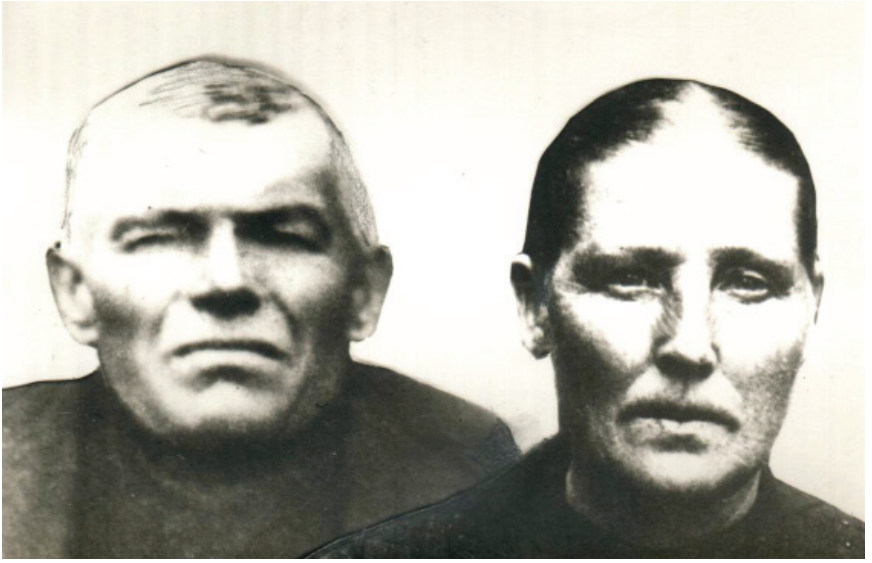
Minie Teuben, de eerste vrouw van Willem Stout, is in 1950 overleden aan keelkanker. Willem trouwde een paar jaar later met Alie Pronk, een vrouw uit Soest die hij via een advertentie had leren kennen. Dat was later een lijdensweg. Ze kregen drie kinderen. Met de kinderen van Minie waren dat er samen tien. Ook Alie kreeg kanker. Haar borst rotte weg aan haar lichaam. Ze stonk naar ontbinding. Ze was net een kadaver, zo rood. 'Mijn arm weegt wel 100 pond,' zei Alie.

In die jaren kon er weinig aan worden gedaan. Toen Willen voor de tweede keer weduwnaar was geworden troffen we hem regelmatig. Hij wilde wel weer contact met Griet Middendorp uit Compas. Zij was zijn eerste liefde geweest. Griet was weduwe. De verkering met Griet was door een weddenschap uitgeraakt. Ik heb hem gezegd: "Wat zou jij er van vinden als zij contact met jou zocht?' Dat was genoeg voor hem om contact te zoeken. Ze gingen een jaar vriendschappelijk met elkaar om, toen ging Griet aan kanker dood. Willem zei: Iedereen met wie ik in aanraking kom, gaat dood.'

Achter op Erica

Het huis aan de Ericasestraat is al lang geleden afgebroken. Het leek op dat van Bertus Hanenberg, die woonde bijna een kilometer verder naar Emmen en dat huis staat er nog. Ons huis stond buiten de kom van Erica. Waar we woonden heette in de volksmond 'Achter op Erica'. Ook het land van je vader aan de Herendiek lag 'achter op Erica'. Tegenwoordig staat daar Parc Sandur. De ingang van dat Parc Sandur ligt op 'ons' land.

Naast ons had grootvader Stout gewoond. Hij was vervener en had een klein café. Opa Stout, jouw grootvader, was al vroeg overleden. In 1927. Overgrootvader Stout leefde nog. Je vader was dertien of veertien jaar oud. Ik heb grootvader en overgrootvader Stout niet gekend. Opa Stout was getrouwd met zijn huishoudster: Lene van Dam. Opoe Stout is 103 jaar geworden, ze was meer dan 60 jaar weduwe.



Opa Stout en opoe Stout (Lene van Dam), vader en moeder van Herman.

Onze eerste woning was een rechthoekig huis. Aan de voorkant de voordeur met een kleine hal. Twee ramen aan de voorkant in de voorkamer, met uitkijk op het westen, en de schoorsteen tussen de ramen. In de linkerhoek in de voorkamer was een diepe kast. Naast de kast, tegen de muur aan de noordkant was de slaapkamer. In de voorkamer was tegen de zuidmuur een bedstee. Daar sliepen Lenie en Annie, de oudste dochters. Greet sliep in een ledikantje bij ons in de slaapkamer.

De keuken was achter de woonkamer, en achter de keuken was de deel. De

zijdeur kwam uit op de deel. Aan de noordkant van de deel was tegen de slaapkamermuur het varkenshok, dan de wc, en tegen de achtermuur was plaats voor twee koeien. Daar was ook de opgang naar de hooizolder. Op zolder was niet veel plek. Het dak liep al snel schuin. Rechts van de zijdeur was de pomp met een stenen afvoerbak en naast de pomp stond het 'duveltje' een kleine kachel om de was te koken. Naast de pomp was ook een raampje.

In de keuken stond een tafel tegen de muur geschoven, met vier keukenstoelen, verder een kookkachel en een turfbak. In de keukenmuur zaten twee raampjes. De wc was primitief. Een gat tussen twee planken, met een rand eromheen. Een van de planken was stuk. Als Lenie op de wc was, stond ik paraat, bang dat ze in de gierkelder zou vallen. De poepkelder was dezelfde als voor het varkenshok en de koeienstal. Bij Moeke en Pappe hadden we ook zo'n wc, maar dan met een schuine plank onder het gat, de poep gleed naar beneden. In ons huis viel de poep in de gier. Dat spatte. Je hoorde de ratten wegvluchten als je op de wc zat. Een septic tank kenden we niet. Een keer per jaar werd de gierkelder leeggehaald, de mest kwam over het land. Er zaten veel ratten in het huis, ze kwamen me in de keuken tegemoet. Ik kon er niets tegen doen. Voor ik naar bed ging, schudde ik de kussens om ratten weg te jagen en om de keldermotten weg te halen, de pissebedden. Ik was bang dat ze me 's nachts in de oren zouden kruipen. Ik sliep ook wel bij de meisjes in de bedstee, die lag aan de zuidkant, daar waren geen keldermotten.

Na ons huurde Jurrie Maatje het huis, die zei al: 'Nou jullie hadden wel heel wat levend vee.'

We hadden geen schuur bij het huis, wel een mestbult en een grote tuin. Er was een grote appeltuin. Dikke appels, Bramleys, en moesappels. Aan de keukenkant was er ruimte genoeg om met paard en wagen langs te rijden. De tuin was wel 60 x 60 meter in het vierkant, misschien wel groter, een half bunder denk ik. Gereedschap hadden we samen met Ome Willem, de broer van je vader.

Er was grasland, een waslijn en verder een groententuin voor aardappelen, bonen, sla en wortels. Spinazie en andijvie kenden we niet, die groenten heb ik pas aan de Kerkweg leren kennen.

Een van de wichter van Scheve, buren van mijn zus Siene, is met Gerard Capelle getrouwd, dat was een tuinder. Ze zei: 'Joe mouten spinoazie en andijvie poaten. Dat is gezond.' Dat was rond 1950.

Toen ik met je vader trouwde hielp Rika, de zus van je vader, bij de schoonmaak van het huis. Toen ik 's avonds weer bij Moeke kwam vroegen mijn zusters: 'Wat heb ie eten? Wortels? Wie et now wortels?'

Moeke maakte nooit gekookte wortels. Later kwamen mijn zusters op Erica en vroegen: 'Hebben joe nog wortels?'

Stamppot wortels kenden we niet, wel met bonen, koolraap, boerenkool en sniebonen uut het vat.

Je kunt wel nagaan dat ik wel eens uitgelachen ben. Ik kon niet koken. Ik had

nog nooit gebakken en gebraden vlees gehad. Moeke en Pappe kwamen langs: 'Oh, doen joe dat zoo?'

In huis aten we altijd gekookt vlees, en gebakken spek, dat wel. Lekkere brosse speklapjes; de varkens waren toen anders dan nu.

Bij de slacht hakte Moeke zelf het zwien af. De zieden spek werden in zout gelegd en later gedroogd. De poten en de billen van het varken gingen in het vat, de rest werd metworst uit de worstmolen. De met werd met de hand gesneden; met-snieden. Toen ik groter werd kwamen er weckflessen, later ging het vlees in de soep. Kip kende ik alleen in de soep.

Later lachten mijn zusters me uit als ik kookte. Ik deed het anders dan zij gewend waren. Moeke zei: 'Je bent helemaol verericaast.' Wat dat betekende weet ik niet. Als ik in Barger-Oosterveld kwam, kookte ik weer op de oude manier. In Erica werkte het huishouden anders. Eerst bijvegen en dan dweilen, maar als ik alleen was en de zusters van je vader niet in de buurt waren, sloeg ik het vegen over en dweilde ik direct op de Oosterveldse manier.

We waren ongeveer een half jaar getrouwd en onze voorraad vlees, die we hadden meegekregen volgens de voedselbonnen, raakte op. Moeke zei: 'Kom af en toe maar wat halen.' Dat deden we niet, we wilden hen niet te kort doen. Wij redden ons zelf wel. Mooi niet. De pan met eerpels werd steeds groter. Soep kregen we al niet meer. Herman had een zwientje gekocht (zwart), bij een boer die ze zwart mestte. Dat zwientje ging dood,nog niks. Als pa van zijn werk thuis kwam had ik vochtige ogen. Toen zei hij eens: 'Ie hebt schreid. Ik wul weten wat der is.'

Toen kwam het hoge woord eruit. "Ik heb niks meer om te koken.'

Hekman op Schoonebeek verkocht ook zwart, dat wist pa van ome Geert Moorman. Pa ging naar Hekman en kocht daar een halve koe, maar die moest wel gebracht worden. Dat gebeurde. Hekman kwam met een platte korre, een platte wagen met vier wielen, en peerd der veur. Kinderen tilden het dekkleed op en riepen: 'Er lig vlees op de korre.'

'Vot weden,' zei Hekman.

Bij tante Anne moest er gelost worden. Dat kon niet bij ons vanwege Meulman, de Rijksduitser tegenover ons. Na veel omzwervingen is via opoe Stout het vlees bij ons in huis gekomen. Alles in de weck. Ankie huufde niet meer schreien.

Opoe Stout kwam regelmatig. Je vader ging elke zondag, na de kerkdienst, bij haar op bezoek. Je vader is in die tijd aan een breuk geopereerd. Opoe was er drie keer in de week, de twee weken dat Herman in het ziekenhuis lag. Ik sliep samen met opoe Stout in hetzelfde bed. Ik ging op de fiets op bezoek naar het ziekenhuis in Emmen. Opoe paste op de kinderen en maakte in tussentijd het huis schoon.

Voor we trouwden woonde je vader samen met Rika en zijn moeder aan de Kerkweg. Ome Willem woonde achter op Erica, op de boerderij, bij het land. Willem was al getrouwd, hij had al twee kinderen. Herman en Willem werkten

samen op de boerderij. Alles samsam, had je vader gezegd. Ook al was hij vrijgezel, hij wilde de helft van de opbrengst. Zo is het gegaan. Herman betaalde ook het levensonderhoud van Rika en zijn moeder.

Bertus Hanenberg zei tegen je vader; 'Ast trouwen wulst, dat huus komp leeg.'

Dat was het huis van Otte Koers. Otte ging bij zijn dochter inwonen. Zijn dochter trouwde de postbode; Piet Jonker. De huur was f 2,50 per maand. We zijn daardoor vlot getrouwd. Trouwen kon als er een vrij huis was. Je vader zei: 'Er staat bij ons een huis te huur en dat is helemaal niet duur. Zullen we trouwen.'

Otte Koers had een vreemde broek aan, zonder gulp. Ik had dat nog nooit gezien. Je vader zei: 'Dat is een broek met een presenteerblaadje.' Dat wist ik ja niet.

De oudste kinderen zijn aan de Ericasestraat geboren. Lenie in '43, Annie in '44, Greetje in '47. Op een dag komt vrouw Schepers, die tegenover een kruidenierswinkel had, en vroeg: 'Weet je wel waar je Lenie is?' Ik was aan het kachelpoetsen. Lenie was halfweg Erica, bij bakker Ahlers, een kilometer verderop. 'Naor schoel,' zei dat prugel toen ik haar vroeg waar ze naar toe wou. Ze was nog niet oud genoeg om naar school te gaan. Blijkbaar had ze van andere kinderen iets gehoord.

Er was weinig verkeer in die tijd. Het was oorlog. Het verkeer dat passeerde vertrouwde je niet. Lenie kwam aan de lijn, niet zo lang. Toen had het prugel de lijn om de hals. Strontding.

Annie speelde ooit bij Hendrik Kuper, die had een hoge rug, en ze viel van een boerenkar. Ze brak haar sleutelbeen en ze heeft weken met de arm in de lichter gelopen.

Oorlog

Je vader had een schuilkelder gegraven, daar kom je rechtop in staan. We zaten op jute-zakken. Met Lenie, Annie en Greet moest ik in de schuilkelder, terwijl je vader naar boven naar de Tommy's stond te kijken. Watching the Tommies. The Tommies after the Jerries, daar is later nog een tekenfilm van gemaakt: Tom and Jerry. De Engelsen kwamen niet dagelijks overvliegen, maar wel een tot twee keer per week.

In het huis was onder de keuken ook een kelder die doorliep tot onder de bedstee.

Op een keer viel een van de reserve brandstoftanks van de Tommies schuin achter ons huis. Elk stoof erop af. Lucifer erbij en een grote brand. Het duurde maar even of nsb'ers waren er ook, de zwarthemden. Onze blagen waren er ook. De nsb'ers wilden weten wie de tank had aangestoken. Niemand zei iets. Omdat niemand iets zei, dreigden de zwarthemden om 's avonds weer te komen. Oude Bontjer zei; 'Neem mij maor met.' Toen gingen ze weg.

Een paar week later viel er weer zo'n tank. Hendrik Kuper gelijk naar de nsb.

'Jongens, der is der vanneis ien deelvallen.'

Hendrik Kuper kende het land dat diep onder de sneeuw lag. Hij liet de zwarthemden door de sloot baggeren.

'Is dat alles,' zeiden de nsb'ers.

'Ja,' zei Hendrik Kupers, 'nou weet je het precies.' Ze waren hels.

Nee, ik kende de nsb'ers niet. Lange Jan Rietman, de schilder, maar meer niet. Je zocht ze niet op. Een Oost aan de Herendiek was ook bij de nsb. Hij had ook zo'n pakkie an. Je vader zei: 'Man wat doe ie now?' Oost: 'Ik weet dat het niet goed is, maor ik wul ok geern eten.'

Na de oorlog is Oost wel opgepakt. Het was crisis. Veel boeren waren kantje boord. Het was dat de pastoor zei dat het niet goed was. De gewone man werd door niemand gewaarschuwd.

Kupers mocht van het geloof niet kaarten, maar kwam zeker een keer per week En Koop de Vries, maar die verloor altijd. 'Ik betaal later wel,' zei hij. Dan ging het om een cent. Bontjer was er ook bij.

We leefden in die tijd wel in onmin met Meulman. Hij was een Reichsdeutscher en werd in militaire dienst opgeroepen om in Duitsland te dienen. Zijn vrouw bleef alleen achter met kinderen. De buurt hielp vrouw Meulman, ook om niet te veel geloop van NSB-ers om de deur te krijgen. De oudste zoon van Meulman was ook onder de wapenen. Pappe kwam eens, toen hadden we nog medelijden met vrouw Meulman. Pappe ging eens bij vrouw Meulman langs. Toen hij terug kwam zei hij: 'Ik zul daor niet te vake hen gaon.'

Pappe kreeg gelijk. Hij had mensenkennis. Vrouw Meulman zei: 'Zolang hij (Hitler) aan het roer is, heb ik het nog nooit zo goed gehad.'

We hebben toen afstand genomen, langzaam.

Als ik met een emmer regenwater haalde bij vrouw Schepers, aan de overkant van de weg, gooiden de kinderen van Meulman zand in de emmers. Overal waren gaten om in te springen in geval van bombardementen, er lag zand genoeg. Ik durfde er niets van te zeggen. Het was een heel angstige tijd.

Lenie gooide ooit een bal bij Meulman in de tuin. Ik durfde die niet terug te halen.

Vrouw Meulman zei: 'Als je ooit iets overkomt, dan komt dat van mij.'

Vaker dan eens heeft je vader 's nachts in het veld geslapen. Tegen de ochtend kwam hij dan weer terug. Toen kwam de bevrijding.

Je vader zei: 'Nu ga ik bij de BB. Ik ga naar Emmen en haal een geweer om de NSB-ers op te ruimen.'

Toen hij terugkwam liepen de Meulmannegies met oranje vlaggetjes te zwaaien.

Harm Thole, een broer van vrouw Meulman kwam langs. Je vader had een geweer en zei: 'Aj nog een grotere mond hebt, schiet ik jullie allemaol dood.'

Toen gingen ze weg.

De pastoor kwam langs. De pastoor heeft ons afgeremd.

Je vader is maar kort bij de BS (binnenlandse Strijdkrachten) geweest. Hij

zag de NSB-kinderen opgepakt in de school. Gezinnen werden opgehaald. Daar kon hij niet tegen. Meulman is niet opgepakt, maar heeft wel een angstig leven gehad. NSB-ers kwamen later in kampen, pater Kocks is daar nog aalmoezenier geweest. Slager Meijer is ook opgepakt, die is later nog rooms geworden. In de kampen kregen de NSB-ers niet veel menselijkheid; af en toe een sigaret van pater Kocks.

In de oorlog huurden we land in de Peel, de huur werd ons opgezegd. Wij konden opdoeken. Lubbi kreeg het land. Lubbi is later opgepakt.

De angst gaat nooit meer weg. En dochter van Meulman kerkt ook in Emmen. Tijdens de communie wensen we elkaar de vrede en houden de hand van degene naast ons vast. Ik zorg ervoor dat ik bij haar uit de buurt blijf. Ze was toen een jaar of zeventien, maar mijn maag blijft draaien, of ik dat wil of niet. Meer dan 50 jaar geleden. In 1950 zijn we naar de Kerkweg verhuisd, toen was dat voorbij.

We hebben huisplaats aan de Kerkweg gekocht van Jans Hoge, die was ook bij de BS. Jans was een broer van de bankdirecteur in Klazienaveen. Het was een dubbele huisplaats. De koopprijs was f 1500,= waarvan f 500,= onder de tafel werd betaald. Het hele huis kostte f 9000,=, met veel subsidie vanwege de vele slaapkamers. Op elke slaapkamer was – gaat heen en vermenigvuldigt u – subsidie. Op 25 maart 1950 kregen we f 1500,= terug. Je vader heeft daar toen de motor van gekocht, een Sparta 125. Het huis is gebouwd door Gerard van Os, aannemer aan de Kerklaan.

Je vader had al eerder een motor willen kopen. Het was nog in de oorlog. We hadden veel koolzaad verbouwd. Wie meer dan een bepaald aantal kilogrammen koolzaad per hectare afleverde kreeg een bonus. We kregen 50 liter koolzaadolie. Die hebben we in twee melkbussen op de fiets opgehaald. Ome Geert, zwager getrouwd met zus Anne van je vader, zat in de zwarte handel. Hij bood wel f 900,= voor de olie. We hebben de olie niet verkocht. Wie langs kwam kreeg er van, zelfs de Kolkies, de familie van Rika Stout die met Johan van der Kolk was getrouwd. Je zus Annie was toen net geboren. De ambtenaar die de aangifte van Annie verzorgde vroeg ook naar olie en kwam een paar liter halen. We vroegen niets. Hij gaf mij f 2,50.

Je vader heeft het huis 'uut de buutse betaald.'

Hij had f 6000,- toen we trouwden. Ik had niets; op een koe na, wat huisraad en een oude fiets. Ik heb niet lang op die fiets gefietst. Pa haalde de banden er af, die pasten ook op zijn fiets. Hij moest bijna elke dag bandenplakken. Hij had eerst een binnenband, dan een buitenband met gaten en daar overheen nog een buitenband; dus drie om een wiel. Als het laatste stukje buitenband over de velg werd gedrukt gebeurde het wel pssst, dat de binnenband weer lek werd gedrukt. Geen wonder dat pa de laatste tabakbladeren (we verbouwden zelf tabak, droogden het blad in de oven en bewaarden het in het hooi) uit het hooi zocht dat op het zoldertje boven de koestal lag. Zo kon hij even inhaleren en uitblazen.

Je vader vertelde tegen Pappe dat hij f 6000,= had. Pappe zei: 'dat huuf ik niet te weten.'

Ik kwam in een andere wereld terecht in Erica, al is het hemelsbreed nog geen tien kilometer van Barger-Oosterveld. In de tweede week van mijn trouwen ging ik voorgekiemde aardappelen poten. Moeke zei: 'Wat doe je toch? Krieg ie daor gien kapotte haanden van?'

Toen Lenie geboren was ging ik mee aardappelkrabben. Lenie stond in de tuin. Vrouw Hogenberg hield een oogje in het zeil. Ik had melk voor Lenie achtergelaten, maar vrouw Hogenberg zei: 'Ik heb het kind koffie geven en de melk zölf opdronken.'

Ik heb ook in de bouw gewerkt. Dat was nog op Barger-Oosterveld, ik was een jaar of veertien. Achter een vleugeljantje korenschoven samenbinden. Als de schoof na drie slagen eraf viel, was die vaak te dik om vast te binden. Mijn zus Lene zei tegen Pappe: 'Maok de schoven wat dunner.' Maar dat gebeurde niet. Dat vleugeljantje hebben we maar een jaar gehad, er is dus geen gras mee gemaaid. Dat was een andere machine.

Op de latere maaimachine zaten twee zittings, een voor de paardenmenner en een voor de schovenaflegger. De messen sneden het koren af en met een lange hark streek de aflegger de schoven eraf. Tegen het eind van de middag was alles er af en begonnen we direct met inhalen van het koren dat gemaaid was. Dat was aan de Herendijk, recht voor het huis van Ome Willem. 'Laden kan ik niet,' zei ik tegen je vader. 'Ja, dat kun je wel,' zei hij.

Bij het stapelen van de schoven op de wagen nam je vader me veel werk uit handen. Hij legde de schoven zo neer dat ik ze nauwelijks nog hoefde te verplaatsen. Ik heb alle koren gevleid op de kar. Ik was best wel moe. Er is nooit een voer, een lading met schoven, omgevallen. Bij het schoft lustte ik geen eten.

Ik was te moe.

Kroost en troost

De eerste keer dat ik zwanger was, ging ik in de vijfde maand naar de vroedvrouw. Ze zei: "Ik heb nog nooit zo'n vet mèens zien. Ik kan gien kind vulen.'

Ik was heel zwiemelig. Ik had hoge bloeddruk. Ik heb de melk toen laten staan. Daarna ging het beter. Je vader dacht dat een zwangere veel moest eten. Ik was wel 180 pond toen Lenie geboren moest worden. Ik droeg een sluitlaken om de buik.

Vrouw Bekelaar wist eerder dat ik zwanger was dan ikzelf. We waren aan het aardappelenkrabben in de Peel. Ze maakte toen een toespeling. Voorlichting heb ik nooit gehad. Ik wist niet wat me te wachten stond. Ik heb wel een paar keer blaasontsteking gehad. Ik ging zo van het aardappelland naar de dokter, kreeg een paar pillen en moest een paar dagen het bed houden. Ik had de deur

op slot. Ome Geert, die met Anne Stout was getrouwd, kwam langs en gluurde bij het slaapkamerraam naar binnen. Zo was Geert.

Die zondag ging in niet naar de kerk. Opoe vroeg aan je vader: 'Waar is Ankie.'

'Die hef pien in de buuk. Ankie is in huus.'

'Dan krieg ie gien koffie. Ie gaot ok naor huus.'

Lenie is op de eerste zondag van mei geboren. Ik heb een spuit gehad. Dat heb ik geweten. Voor mijn gevoel kwam Lenie een dag te vroeg. Het was een zware bevalling. Aan de dakbalk was een touw vastgemaakt, daar hield ik mij kermend aan vast, net als een koe. Ik ben ingescheurd.

Ik heb zelf Moeke nog om hulp geroepen bij de bevalling van Lenie.

Lenie was 6,5 pond zwaar. De dokter kwam de volgende dag om te hechten. Bleek dat het oog van de naald kapot was en de draad niet meekwam. Moest het nog een keer.

De geboorte van Annie ging handiger, die was er zo maar. Vrouw Schepers kwam binnen, keek in het ledikant en zei: "Wat een lillik kind.'

Je vader was er niet. Hij was sloten aan het schoonmaken. Oude Bertus Schepers haalde pa van het land. Hij ging eerst bij opoe en Rika langs en vroeg of Rika naar mij wilde gaan. Zelf fietste pa naar Nieuw Amsterdam, zeven kilometer verdrop, om de vroed-vrouw te halen. De vroedvrouw was jarig en zou wat later komen. Toen pa terug was uit Nieuw Amsterdam zei Rika: 'Ga maar gelijk naar de dokter.'

Pa was nog niet bij bakker Ahlers, aan de rand van Erica op de splitsing van Kerkweg en Ericasestraat, toen was Annie er al. Je vader was er niet bij toen ze kwam.

Greetje. In de morgen zei ik tegen pa: 'Ik heb niet geern da' j votgaot, de baby komp der an.'

Pa zei: 'Ik heb een ofspraak. Dat moet eerst. Ik gao ons Rika vraogen of ze bij joe komp.'

Dus ik Lenie en Annie aankleden. Pa ging met Klaas Langius op pad, eerst over Nieuw Amsterdam, bij juf Hof, de vroedvrouw langs.

Greetje wachtte daar niet op. Rika Stout was er bij toen Greet er aan kwam rollen. Dat ging ook vanzelf. Rika: 'Ik weet niet hoe ik dat af binden moet.'

Je vader was aan het werk. Ik zei: 'Laot maor liggen, de vroedvrouw komp zoo.'

En dat was ook zo. Vrouw Bontjer kwam langs. 'Der is wat an de haand,' zei ze.

Dat was ook zo. Vrouw Bontjer nam Lenie en Annie mee.

De eerste Gerard, die geboorte – 25 januari 1949 – was heel, heel, heel verschrikkelijk. Dokter erbij, verpleegster erbij. Ik was de turfkachel aan het leeghalen en ik had vreselijke pijn. 'Een griepje,' zei de dokter, 'gaat wel weer over.'

Na de derde keer was het gloeiend mis. Ik lag in bed. Je vader zei: 'Als het niet goed giet, rammel ie met de pot.'

Dat was de nachtspiegel, de pot met deksel.

Later hoorde ik dat het waarschijnlijk een buitenbaarmoederlijke zwangerschap was, maar dat weet ik nog niet zeker.

De vroedvrouw zei; 'Ze zegt dat ze pien heeft, maar ze slap tussendeur.'

De dokter zei: 'Plat blijven liggen, anders kan het je leven kosten.'

Het jongetje was ongeveer zes maanden. Januari was het, half januari. Alles zat er aan. Het was een mooi donker kereltje, net als jij. De dokter legt het kindje op mijn buik en zegt: 'Wacht maar even, het is zo dood.'

En zo was het ook.

Vrouw van Ommen, de vrouw van Jans van Ommen, postbode en begrafenisverzorger, zei op mijn voorstel om mijn zusters voor de begrafenis te vragen: 'Doe maar niet, we brengt het zo vot.' Pijnlijk hoor. Nee, er is niemand geweest.

Er zaten een paar dagen tussen. Het dode kind stond in het kistje in een klerenkast. Je zusters hebben er niets van gemerkt. Van Ommen liep met het kistje onder de arm naast je vader naar de kerk. Uit het slaapkamerraam zag ik ze voorbij wandelen, vanuit de slaapkamer die later tot douche is verbouwd. Nummer 11 of 13 op de begraafplaats, op het eerste kerkhof. Gerardje is wel gedoopt. Hij is in de kerk geweest en er is een Heilige Mis geweest. Een kruisje was toen genoeg. Ik ben er niet vaak meer heengegaan. Achteraf heel dom. De kinderen hoorden op school: 'Hebben jullie een dood poppie?'

Ze durfden dat thuis niet na te vragen. Die zwijgzaamheid, daar heb ik achteraf spijt van. Het was in een roes. Vrouw Van Ommen zou het wel weten. Ik vind het nog steeds erg dat het zo is gebeurd. Achteraf is dat heel dom geweest. Dat gaat zo. Als ik dit overdenk heb ik nog steeds water in de ogen. Ik was bijna dood geweest, maar dat is geen excuus.

Toen kwam Gerard 2 was 6,5 pond. Keurig in bed geboren. Op een zaterdag. Ook toen ben ik ingescheurd. Het hechten is niet netjes gebeurd. De anus te ver dichtgenaaid. Poep spetterde alle kanten op.

Willy was 9 pond, met een speknekke. Dikke amandelen, had hij. Ik kon niet goed slapen. Ik had koude rillingen en was naar beneden gegaan. Je vader had de kachel aangemaakt, het was januari. Voor de kachel kwam Willy eraan. Je vader trok het tafelkleed van tafel en daar was Willy.

De dokter was te laat, de motor wilde niet starten.

Sientje had wel in de wc-pot kunnen vallen. Ik kwam net op tijd in de keuken. Ze is in stuitligging ter wereld gekomen. Dat kende ik niet. Sientje is van 1953.

Emigratie

Na de oorlog kwam emigratie in de mode. Wij op een heimpie, een klein erf, voor de kinderen heel zuinig. Op een boerderij zouden we meer ruimte hebben. Ben Herbers was al weg. Een dag na de trouwdag vertrok hij met Annie Kocks

naar Brazilië. Iedereen zei: Braziel. Mijn zuster Siene huilde tot haar gezicht blauw was van verdriet. Het duurde meer dan tin jaar voor ze Ben en Annie terugzag. Je vader raakte er niet over uitgepraat. Hilbrands, zijn baas bij de Keuringsdienst, de NAK, zei. 'Man dan ga je toch kijken. In mei is het niet zo druk.'

Je vader ging 17 dagen als ik dat goed heb onthouden. Ik ben meegeweest naar de voorlichting. Canada, Australië, Brazilië. Emigratie was toen heel gewoon. Bij Sao Paulo waren twee kolonies gesticht. Holambra, afkorting van Holland en Brazilië, voor de katholieken en Castrolanda voor de gereformeerden. Later is er ook nog een Holambra II gesticht.

Voor onze kinderen zou veel ruimte heel mooi zijn. Lenie kon in het gezin dienen van Hoogeboom, de directeur, Annie kon op kantoor, Greetje naar school.

Dat was allemaal al voorzien. Je vader kreeg een selectiebedrijf. Als de oudste drie jongens waren geweest, waren we gegaan.Heuvelachtig, bergachtig zei Herman toen hij weer terug was. Je hebt er geen voorstelling van.

Je neef Herman Stout, zoon van je vaders broer Willem is gegaan. Het zijn voor veel emigranten geen gemakkelijke tijden geweest.

Vader naar Brazilië

Uit notitieboekje van vader. De reis naar Brazilië om mogelijkheden van emigratie te onderzoeken. Mei – juni 1962. Letterlijke weergave van zijn aantekeningen. Voor in het boekje enkele adressen

B. Herbers
Fazenda Ribeirao CP 528
Campinas ESP

G. Duijsens
Willem II Singel 21
Roermond

Brasil
Sao Paolo
PAX Hotel
Heer Drs Litjens
Rue Bazao de Limeiza 255
S.A.O. PAULO

Telf. 2369 – 04750

Opstijging Schiphol. In tijd van 1 uur 10 toestellen.

Stedendambordje; prachtig gezicht, plechtige wolkenvelden, net sneeuw als de zon er op schijnt. Boven blauwe luchten. 't Is net of je stilstaat in de lucht. Golvende wolkenvelden.
Enkele ogenblikken komt er wat ruimte tussen de wolken en schijnt de zon op aarde, dan zijn er huisjes zichtbaar, zoo groot als een erwt.

14/5
1 uur een lekkere maaltijd met 8 gangen (Kipborstje). Soms zakt het vliegtuig.
13.10 Vlieghoogte 4000 m. Heldere lucht, prachtgezicht. Stewardess brengt koffie rond. 't Gaat lekker.
Zürich. Prachtgezicht op bergen en rivieren, bossen en steden. Ongelooflijk mooi.
2 uur in Zurich
2.30 vertrek; prachtgezicht op de bergen. (landen en dalen van vliegtuigen, bossen, ontzettend mooi). Om 3 uur weer boven de wolken. Was het wolkenveld in het begin vlak, nu prachtige sneeuwwitte wolkenbergen waar de zon fel op schijnt, daar boven oneindige blauwe lucht.
3.30 Zoo tussen de wolkenvelden op een hoogte van +/- 4000 m zie je steden, bossen en bergen langzaam aan je voorbijgaan. 't Lijkt net of je niets opschiet. Zoo, ik geloof dat ik maar een poosje de oogen dicht doe. Het begint al warmer te worden. De temperatuur stijgt snel. De buik is ook goed gevuld.
Zoo, een poos de ogen dicht gehad. 't Is inmiddels 5 over 4. Uit het raam is niets anders te zien dan één vlak wolkendek met hier en daar net een bijeengewaaide sneeuwhoop. Naast mij zitten twee Duitsers die ook naar Sao Paulo moeten. De tweede rij een jonge moeder uit Nederland ook met dezelfde bestemming.
De pull over er bij uitgetrokken. 't Begint warm te worden.
4.30 Wij zitten op een vlieghoogte van 4000 m. Zoo nu en dan zijn de wolkenvelden weg, zoodat in de diepte steden en bossen zichtbaar zijn. Alles net een blokkendoos.
De stemming is goed; geniet gewoonweg.
5 uur Prachtige zware wolkenpartijen, schitterend wit, net hoge zeegolven.
5.10 Onder ons zoo hier en daar een kleine plaats met enkele verspreide dorpjes; een grote kale vlakte. 't Lijken wel zandverstuivingen, geweldige afstanden waar geen huis staat. Met rotspartijen tussendoor. Het lijkt dat daar weinig mensen wonen; één grote legpuzzel.
5.30 Nog steeds kale vlakten met hier en daar een boom; ligt er nog woest.
5.45 Niets anders dan heuvels en dalen begroeid met dennen. Over de heuvels zijn hier en daar wegen zichtbaar met enkele ver uit elkaar gelegen dorpjes, niet meer dan tussen de 20 en 40 woningen bij elkaar. Nergens kanalen of rivieren zichtbaar.
6.15 Lissabon. Prachtstad vanuit de lucht; heuvels, bergen en dalen. (dorre grond).

Lissabon vertrek 19.30
Opstijging tussen de bergen. Woningen op en langs de bergen, prachtnatuur; vliegen over de bergen, ongelooflijk mooi. Met heldere blauwe lucht. Wij vliegen nu boven de rivier; links huizen, rechts bergen, daarna water, niets dan water.
Plotseling komt gezagvoerder voor de microfoon dat 1 van de motoren is uitgevallen. Wij waren toen +/- 1 uur vliegen boven zee, er is direct teruggekeerd. Dineren in 't Hotel. Tegen +/- 12 uur (middernacht) werden wij Lissabon in gebracht naar een slaap Hotel.
't Is 12 uur nu.

Ziezoo, ik ben weer wakker, hoe laat het is weet ik niet, mijn klokje is blijven staan.
10 uur en koud stromend water, dus eerst maar toilet maken. Ziezoo, dat is klaar.
Nu maar naar beneden, nu Pickelo en kamermeisje komt 't aan met de taalmoeilijkheden. Maar afijn 't gaat wel mooi.
11.40 zijn opnieuw de lucht in gegaan. Hopen dat het nu goed gaat. Prachtig zonnig weer, over de bergen, dalen, rivieren. ~~Nu komen wij aan de zee. Ik probeer een poos te slapen.~~ Nu gaat de streek weer over in woest heuvelachtig terrein, hier en daar doorploegd met wegen, nu gaan we van de kust weg, zee over. Ik wil proberen een poos te slapen. Het is lekker warm.
13.40 Wij hebben de maaltijd weer op, prima in orde. Onze vlieghoogte is +/- 3000 m.
Niets dan water met hier en daar een klein wolkje, mooie heldere zonneschijn. 't Lijkt wel of er alleen in Nederland slecht weer is. Mijn buren zijn Duitsers, kunnen een klein beetje Nederlands verstaan. Eén gaat naar Sao Paulo.
14.05 Nog steeds water en nog eens water. Onder ons vaart een grote zeeboot. In tijd van niets zijn wij hem voorbij.
14.20 Wij passeren zoojuist de Kanarie-eilanden. ~~Wat kale heuvels in de zee~~. Het eerste land (in Middellandse zee) weer na Lissabon.
15/55 Voor het eerst weer een eilandje, anders niets dan water, rotseiland met enkele huizen.
17/40 Nog niets dan water
23/30 Wij zijn nu boven Recife. Duizenden lichtjes onder je, prachtgezicht.
Mooi zomerweer, warm, één uur daar rondgekeken.
24/10 Ging 't van Recife naar Rio.
2/5 Ik word net wakker. Wij naderen Rio. De lichten van de stad zijn al zichtbaar. In de tussentijd gauw even een briefje geschreven en de papieren bij de stewardess klaar maken. De lichten van Sao Paulo zijn

al zichtbaar; een prachtgezicht in 't donker. De lichten van Santos glijden onder ons door, een prachtgezicht al die lampjes.

Ziezoo, ik zie Ben (Herbers) al staan, een hele geruststelling. Nu verdwaal ik tenminste niet meer.
Achteraf bleek het niet Sao Paulo te zijn waar wij geland waren, maar Campinas. Nu, een Braziliaan met een auto was gauw opgescharreld. Toen ging 't Campinas door, want buiten Campinas was een kennis van Ben met een jeep, dit was 's morgens ook +/- 5 uur. Daar ging de reis naar Riberao. 't Leek wel of er geen eind aan kwam.
Berg op, berg af. Niet anders dan klimmen en dalen, soms vrij steil. Toen het zoo'n beetje licht was, kwamen wij bij Annie (Herbers-Kocks) aan, die natuurlijk in de wolken was, want Ben was ook een dag en nacht weggeweest, het vliegtuig had vertraging. Nu, dat weerzien was natuurlijk mooi.
Wij hebben gegeten en gedronken en ondertijd maar vertellen. Daarna zijn wij zijn bedrijf overgegaan. Nu 't is best vruchtbare grond, maar de ligging is voor Hollandse begrippen berg op berg af. Verschil in 't hoogste en laagste geschat op +/- 20 m.

Direct daarna kwamen een stuk of vier buren op bezoek de oom uit Nederland bekijken. Nu, gemiddeldweg zijn 't opgewekte mensen, plezierig in de omgang. Maar hoe ze er bij lopen, vaak in vodden. Drie waren op blote voeten, bruin verbrand, met een klein paard voor de wagen. 's Avonds was 't natuurlijk kletsen over alles en nog wat. Nu, de eerste indruk is dat Annie en Ben 't daar prima naar de zin hebben. Voor onze begrippen wel wat te eenzaam.
Des ander daags zijn Ben en ik met Christoffelsen, een van de leidinggevende personen, mee geweest om de wijde omgeving te verkennen. Wij zijn 's morgens om 7 uur weg gegaan en wij waren terug om 9 uur. +/- 450 km en 6 plaatsen.
Verakeppes (Katoenfabriek) Jundiai (jamfabriek) en landbouwcooperatie. Ventredos, export van fruit, machtig bedrijf. Minedos (een kuikenbroederij). Limean machinefabriek, vruchtenverwerkingsfabriek. Campinas. Azaras

Prachtige dorpjes met veel natuurschoon
Het was inmiddels 8 uur geworden, toen nog een half uur met de trekker door de straten rond en wij waren weer thuis.
's Avonds natuurlijk lang napraten en laat naar bed.

17/5
's Morgens met Ben naar de fazenda zakken halen voor maïs dorsen.

Daar alles bekeken. Geeft niet zoo'n verzorgde indruk als de woningen. Met Eising alles doorgesproken over de nieuwe Fazenda. Wij gaan er Dinsdag naar toe. Op 't gebied van machines wilde hij mij wat lijsten laten maken.
Het klubgebouw was mooi ingericht. Wij waren 's morgens om 7 uur weg gegaan, zonder eerst te eten, bij mijn terugkomst was ik half ziek. Nog weer wezen kijken bij 't dorsen van maïs, die ligt er zoo buiten in de bult aan kolven, zoals bij ons de fabrieksaardappels. (Aan personeel – allen Brazilianen – is er voor nodig 13 tot 15 mensen, onhandig en dom als de mensen kunnen werken, niet te geloven.) Van allerhande kleuren, van bruin tot zwart, meest op blote voeten.
Tegen de avond nog een gemengd bedrijf bekeken, kippen (1000), varkens (40), koevee (3), lag er goed bij. Mensen waren best tevreden. 's Avonds bezoek gehad van een buurman/bouwboer, was ook best tevreden.

18/5
Vanmorgen wat langer geslapen; was wat in 't achteren gekomen. Daarna aan alle kanten Ben zijn huis en grond op de foto gezet. Na de middag 't wagentje klaar gemaakt. 's Avonds op verjaardagsvisite bij de Winter, zeven Hollandse boerenvrouwen waren daar aanwezig. Prachtwoning van buiten, maar ook van binnen. Wij hebben gezellig zitten praten, maar het gesprek ging de gehele avond over hun bedrijven en de domme Braz. Er werd een goed borreltje geschonken, zooveel je wilde.
Gesprekken over gereedschappen die meegenomen kunnen worden.
1 trekker (minstens 45 PK, 1 schijfploeg, 3-scharig bij 45 PK trekker),
1 schijfeg,
1 kromtand-eg.
Verder alle mogelijke klein gereedschap.
Tegen 12 uur bij maneschijn weer met 't kleine wagentje naar huis. De kinderen zijn ook mee geweest.
O wat was dat een mooie rit, met een wagentje dat op de zandweg reed.
18/5 Ook nog bezoek gehad van Duitsen, Denen, Amerikanen, Braz, Hollander.

19/5
Zondagmorgen wat langer geslapen. Om 10 uur vertrek naar de kerk, weer met 't wagentje; berg op, berg af. Het paardje was nat van zweet. Bij de kerk stonden wel 30 wagentjes en jongens en meisjes kwamen er te paard aanrijden. Er was veel jeugd, maar jong. Met verschillende mensen een praatje gemaakt, ook met Van der Geest. (Wilde geen ad-

vies geven over grote kinderen) [om ook te gaan emigreren; gs]. Maar 't leek lang geen armoedig zaakje hoor, de mode was hier net zoo als in Holland.
Na de mis koffie gedronken bij Eising en Christiaans. Vandaar naar de bar, een glas bier gedronken. Daar was 't net een coboy film {wild-west}. Donkere zwarte Braz, en negers met grote hoeden. Een hele rij paarden gezadeld voor de bar. Daarna weer naar huis, tegen 1 uur waren wij weer terug en hebben nog wat foto's gemaakt. Nu is Annie klaar met werk en gaan wij weer op stap; de boer op.
De hele familie in 't wagentje; prachtbedrijf alles pico bello voor elkaar. Van daar op bezoek. B. de Bruin heeft ook een goed bedrijf, heeft er ook nog 700 kippen bij, was goed tevreden. Zoo tegen 7 uur, 't was al donker, ging 't weer over de maanverlichte heuvels, pracht stil zoel weer, te mooi om thuis te zitten.

21/5
Voor 7 uur 't bed uit met Ben een wagen maïs laden en daar mee naar de Coöp in de fazenda. Nu, 't groote deel van de boeren was daar aanwezig, het was koop- en verkoopdag. Een heel verschil bij Holland; geen luxe-auto's en niet als vermomde heren gekleed. Maar in 't boezeroen met uitgestukte broek en op blote voeten in de schoenen. Ook de meesten met een flinke baard. Heel gemoedelijk met hen staan praten, ze hadden alle tijd, morgen kwam er weer een dag. Ook met de drie broers Kiewitbos gesproken; maken het heel goed en zijn best tevreden. Moest nog bij hen op bezoek komen. Daarna weer terug naar Annie, de voormiddag was al weer om.

22/5
Naar Sao Paulo, verschrikkelijk wat een grote stad, mij dunkt wij hebben wel 100.000 mensen gezien. Mooie en malle streken, stad zoo groot als heel Drenthe. In de bar gegeten, 7 maal halen. Verschillende zaken bezocht. 6 uur weg, 's avonds om 11 uur terug.

23/5
Vanmorgen om 5.30 vertrokken naar de nieuwe fazenda. Mensenkinderen wat een reis; berg op berg af, om de 500 m ging je naar beneden en weer omhoog. Soms wel 80 a 90 meter. Er is geweldig wat geprobeerd op 't gebied van wegen, van de bergen zijn stukken afgehaald, soms wel 15 tot 20 m, waar de dalen mee opgehoogd zijn. Als je bedenkt dat deze afstand waar wij over gereden hebben enkele reis +/- 400 km is geweest, kun je een klein beeld vormen wat dat wil zeggen. Zoo was ook de gehele omtrek allemaal heuvel en dal. En dat zoo ver je kon kijken. Tegen 10.30 kwamen wij op de nieuwe fazenda

aan. Drie houten woningen, opslag voor materiaal en kunstmest. En tevens loodsen voor onderdak voor 't personeel. Deze zijn +/- 2,5 KM van af de hoofdweg/straatweg gelegen. De eerste indruk was een verlaten boel. Het ingezaaide gedeelte was ook allemaal heuvel en dal. De maïs leek wel goed. Morgenvroeg gaan wij op verkenning rond.
Na 't eten zijn wij met de wagen van de fazenda en met de boekhouder de omgeving wezen verkennen. Op +/- 45 KM afstand 't eerste kleine stadje, of groot dorp, als Erica. Was wel van alles te koop. Verder hier en daar in de vlakten of hellingen stroohutjes waar Braziel arbeiders woonden. Tevens nog wat bedrijfjes, allemaal prima. Waar de Braz-boer zijn bedrijf had, hier en daar wat slechtere maïs, of koffie aanplant, en grote kudden zeboe-koeien. Tegen 6 uur waren wij weer terug, dus jullie begrijpt wel; lange dagen.
Om 7 uur was 't eten. Ik heb maar niet veel genomen, mijn buik was erg van streek. Wij blijven vannacht hier slapen. O ja, wij zijn ook nog naar de nieuwe stuwdam geweest. De punten van de bomen staker er nog net boven uit. Het water wordt nog 8 M hoger, dan staat 80.000 HA onder water, ook nog +/- 80 HA van de nieuwe fazenda. Om eerlijk te zijn, het valt mij niet mee, de geweldige eenzaamheid. Dat komt voor grote kinderen niet goed.

24/5
Zie zoo, wij hebben best geslapen, al was de stroozak wel wat hard. Om 7 uur zijn wij met de jeep de nieuwe fazenda over geweest, de grond lijkt overal goed. Maïs de 1e vrucht, over het algemeen goed tot best. Er was maar een enkel stuk dat minder goed was. De tarwe die zeer laat gezaaid is, was bij plekken goed, beste kleur (zonder stikstof).
De ligging is over het algemeen niet zoo heuvelachtig als in de oude fazenda. Water kan daar nog wel moeilijkheden geven.. Bomen zijn er wel heel wat, maar nogal ver afgelegen. De bulldozer hebben wij ook aan het werk gezien; vlak schuiven en bos opruimen. Een machtig gezicht; bomen met een middellijn van 1 M gingen zoo aan de vlakte. Daarna komt de schijvenploeg er over en wordt ondiep geploegd. Als dit uitgedroogd is, wat daar snel gaat want de zon schijnt alle dagen, wordt de schijf-eg gebruikt. Daarna opnieuw ploegen +/- 1,80 M en het land ligt zaaiklaar. Moet niet zo precies gekeken worden als in Nederland.
Maar het is een grote eenzaamheid, hoe erg dit is, is moeilijk onder woorden te brengen. Woningen voor nieuwe emigranten zijn er nog niet klaar, er wordt wel aan gewerkt. De woningen zijn van hout (kan daar best). Kamer en slaapkamer, keuken en bergplaats alles zoo licht mogelijk gebouwd. Het centrum komt +/- 2,5 KM vanaf de grote verkeersweg te liggen; de verst afgelegen bedrijven 5,5 KM vanaf de

fazenda. Het ligt in de bedoeling drie dorpen te stichten. Maar 't is verschrikkelijk eenzaam.
Alles wat er is zijn 3 woningen met slaapplaatsen voor de knechten.
Om half drie zijn wij weer naar Holambra 1 vertrokken. Mensenkinderen wat een reis, onderweg hier en daar bij een bar wat gegeten Vuile vieze eethuisjes zoo langs de weg.
's Avonds om 8 uur waren we weer bij Annie, tot en met geradbraakt door 't rijden over gedeeltelijk slechte wegen +/- 45 KM zand.

25/5
's Morgens wat langer geslapen, daarna bezoek gebracht aan verschillende bedrijven. Het geeft geen Hollandse indruk. Maar de mensen zijn over het algemeen goed tevreden. Als ik praat over grote dochters; trekken met de schouders en zeggen; dat wordt moeilijk.

26/5
Met Ben naar de fazenda, weer gesproken met diverse mensen (grote dochters de moeilijkheid). Sorteerinrichting van Cenaas bekeken en wat foto's gemaakt. Het weer is hier prachtig alle dagen volop zon. Naderhand nog weer met een oude boer gesproken, vond het onverantwoord met grote dochters te gaan. Was van mening dat door 't dalen van de waarde van de Cruzeiro de bedrijven er gemakkelijker konden komen. Het was volgens hem ook nog niet voldoende uitgezocht wat er allemaal in de nieuwe fazenda verbouwd kon worden. Hij zelf was hier al 13 jaar, maar vanaf 1957 was 't eerst zoo geworden dat je vooruit kon komen. Over het algemeen zorgen de mensen hier dat ze geen geld hebben. Ze durven best schulden maken, met het steeds dalen van de waarde van hun geld. Tevens was emigratie alleen mogelijk in coöperatief verband; de enkeling ging volkomen verloren in de massa. Deze man stelde 't zoo: al kom je ook met een zak vol geld, je wordt het kwijt tot de laatste cent. Dit klinkt niet erg opwekkend.
Tevens zijn er de prijzen aan grote schommelingen onderhevig. Maar voor jonge mensen was 't toch volgens hem 't land van de toekomst.
Vanmiddag met Ben naar zijn nieuw gekocht stuk +/- 15 HA wezen kijken, een stuk net een halve maan. Daarna een praatje gemaakt met De Ruiter afkomstig uit Wierden (was vroeger ook al eens in Erica geweest). Bedrijf van 28 HA en 700 kippen 1000 kuikens, 1 koe, 5 kinderen in 6 jaar tijd. Jullie begrijpen wel; een moeilijk gezin. Nu, dat was ook wel zichtbaar. 't Was geen Hollandse netheid. Maar ondanks dat waren ze goed tevreden, hadden geen behoefte om naar Nederland terug te gaan. Braz. beschouwde hij als een noodzakelijk kwaad, die niet meer dan een halve zak moesten hebben, anders was er geen huis mee te houden. Het is ook vreeselijk dom volk wat bij

de boer werkt. Maar ook weer de grote meisjes in de nieuwe fazenda leek hem ook zeer moeilijk.
Tevens moest je zorgen nooit geen geldvoorraad te hebben, steeds maar aankopen, dit in verband met de waardevermindering van 't geld.

27/5
Wat lang geleden. Daarna met Annie naar de kerk met 't wagentje. Bij de kerk nog een praatje gemaakt met de Pater en enkele boeren, want elk klampt je aan, en nodigt je uit een avond te komen. Nu, de mis volgen gaat wel, maar de preek is Braz. Opgeverfd en gepoederd waren de dames daar ook wel. Er stonden wel 40 wagentjes en losse paardjes bij de kerk. Nu, alleen de reis naar de kerk met 't wagentje is al een groot offer, berg op, berg af, door gaten en kuilen. Een paardje heeft de reis twee keer op en neer gemaakt, maar heeft bij thuiskomst liggen hijgen en die was doodvermoeid, vol schuim van 't zweeten. Na de middag weer een slaapje gedaan, was nog bekaf van dat trekken en reizen.
's Avonds tegen 5 uur samen een wandeling gemaakt, zoo op een gegeven moment zegt Ben; pas op een slang. Ja hoor, één van +/- 70 CM lag er op de weg, de kop omhoog. Ben vlug een dikke kleikluit gepakt en hem wat verdoofd. Daarna met een stok doodgeslagen. 's Avonds thuis gezeten en wat oude koeien uit de sloot gehaald.

28/5
Met Ben weer naar de fazenda. Veel met Eising over de 'boerderijen' gesproken. Na de middag er weer naar toe. Kostenberekening maken van een bedrijf in de nieuwe fazenda van 30 HA tot 60 HA.
Financieel was er volgens Eising geen kou aan de lucht. Maar de grote dochter vond hij zeer moeilijk.

29/5
Naar Sao Paulo. 's Morgens om 6 uur vertrokken. 's Avonds om 8 uur weer thuis. Met drie boeren één trekker gekocht. De hele dag in de drukke stad gezworven. In alle soorten bars koffie gedronken.

30/5
Vanmorgen met Bruins een heel gesprek gehad over emigratie, vond 't moeilijk met grote dochters. Na de middag naar Kiewitbos, heeft een aardig bedrijf met kippen en mestkuikens.

31/5
Zondag, naar de kerk, daarna weer een praatje bij de kerk. Namiddag naar een waterval in de wildernis.

1/6
Met Ben naar de fazenda, afscheid nemen van de mensen die daar de leiding hebben. Hoogeboom was ook terug. Hij had de nieuwe kaarten en de indeling van de nieuwe fazenda bij zich. Ook had hij 't geld in de zak voor een nieuwe kerk. Wij hebben gezellig bij hem en zijn vrouw koffie gedronken en de hele zaak nog eens doorgesproken. Hij had 50% van diegenen die emigratieplannen hadden, uitgeschakeld. Tevens werd er 100 HA voor proefvelden beschikbaar gesteld, dit in samenwerking met de Bra. regering.
Na de middag wat afscheid genomen bij boeren in de omgeving en natuurlijk inpakken.

2/6
Om 6 uur per trekker vertrokken naar de straatweg (10 KM zand), daarna bussen naar Sao Paulo, daar waren wij om half 10. Annie is ook mee geweest. Wat foto's gemaakt in de stad. Daarna naar het vliegveld,

Moeder heeft de tekst nooit gelezen. Ze krijgt het verhaal meer dan 40 jaar later onder ogen.

Toen het vliegtuig door de motorstoring terug moest zei je vader; de rozenkrans was dof toen ik weg ging, in Campinas glom de rozenkrans. Zo gaat dat, zei hij. 'Je vader vertelde wat hij had gezien en meegemaakt. Ik weet er niet veel meer van. Ja, dat er voor de meisjes weinig toekomst was, dat wel.' De reis was in 1962. Na de geboorte van Sientje.

Annie Kocks en Ben Herbers waren nog niet vertrokken. Annie heeft bij Sientje gebakerd, daar trof ze Ben Herbers die hulpkeurmeester bij de NAK was. 'Raad eens met wie ik gedanst heb?' vroeg Annie. We raadden in een keer goed.

NAK

In 1942 is je vader bij de NAK gaan werken, de Nederlandse Algemene Keuringsdienst. Hij had al gesolliciteerd voor we trouwden, maar dat had hij me niet verteld. Zijn broer, ome Willem, had ook gesolliciteerd. Beide kregen een oproep. Willem zei tegen Herman: 'Ga jij maar heen.'

Je vader is gelijk aangenomen, dat was in mei/juni 1942, toen de aardappelkeuring begon. Ze hadden gevraagd of hij alle aardappelziekten wel kende.

'Nee,' had je vader gezegd, 'maar dat kan ik wel leren.'

Ik denk dat ze hem daarom hebben aangenomen. Hij liet zien dat hij niet alles wist, maar wel wilde leren. Je vader heeft na de lagere school de avondschool van de Landbouwwinterschool gevolgd. Ik weet nog dat hij met jou over de samenstelling van chilisalpeter en Thomas' slakkenmeel heeft gehad toen je scheikunde ging studeren in Groningen. PKN, als afkorting van PoKoN, fosfaat, kali en stikstof. Later kreeg je vader een vaste aanstelling en begonnen pensioenjaren te tellen. Daar heb ik nu veel profijt van; en jullie straks bij de erfenis.

Hilbrands was toen al baas van de NAK. Herman deed alles op de fiets; Schoonebeek, Klazienaveen, Dalen, Zwartemeer. Dat was inspannend werk. Van Erica naar Schoonebeek fietsen, door het aardappelveld lopen, naar huis fietsen om te eten en dan weer naar Dalen op en neer. Er waren geen fietspaden; klinkerwegen en veel zandpaden. Later kwamen Harm Loves en Willem Hoge erbij. Boven Emmen werkten Hendrik Gortmaker, Jan Stock en Hendrik Keen.

In juni 1952 zijn Willem Hoge en Mans Brinks verongelukt. Brinks was hoofdcontrôleur. De keurmeesters waren aan het werk op het stammenveld in Emmererfscheidenveen. Je vader was ook op de motor. Hoge reed bij Brinks achterop. In Emmerschans sloegen Brinks en Hoge linksaf over de Schansstraat naar Nieuw Dordtrecht. Je vader reed rechtdoor over de Boslaan naar Emmen en Erica. Toen hij thuiskwam ging de telefoon. Bij de Botkeshoeve, tussen de boerderij van Liede en Geert Kocks en van aannemer Kasper Kramer, even voor Barger-Oosterveld aan de andere kant van de bocht waren ze gepakt door een vrachtwagen van Fuhler. Later komen verhalen over schuld. De een zegt dat Fuhler de binnenbocht heeft genomen. De ander zegt dat Brinks niet uitkeek. De dode krijgt vaak de schuld. De rechter zei: de schuld van Brinks. Ik vind dat erg. Brinks kan toch niet reageren. Ik durf het bijna niet te zeggen; het lichaam van Brinks lag versnipperd over het bouwland. Hoge, die achterop zat, is later in het ziekenhuis overleden.

Hilbrands kwam bij ons thuis om te zeggen dat je vader hoofdkeurmeester werd. Ik zat er zwijgend bij. Hilbrands zei tegen mij: 'Zeg toch ook eens wat.'

'Mooi dat hij het vertrouwen hef,' zei ik. Meer heb ik niet gezegd, na dat trieste verhaal van het ongeluk.

Niet iedereen was tevreden over de keuze van je vader als hoofdkeurmeester. Toen pa benoemd was belde vrouw Keen naar Assen waar het kantoor stond. 'Waorumme neem ie Stout as heufdkeurmeester? Hendrik is veule beter. En Stout is nog Roomsch ok.'

Ze kreeg als antwoord: "Wij hebben de beste eruit gehaald.'

Daarna moest je vader wel met Keen samenwerken. Dat is niet steeds gemakkelijk geweest. Hendrik kon niet zonder zijn Harmtien. Of misschien was het andersom. Hendrik was vaak thuis te vinden. Beide zijn al dood. Het afloden van de aardappelzakken moest door de keurmeester zelf gebeuren.

Aan de dichtgenaaide zakken werd aan het naaitouw een loodje geknipt zodat de inhoud verzegeld was. Hendrik gaf de loodtang aan de boer en ging naar Harmtien. Dat kon natuurlijk niet. De NAK was een grote familie. Ook wie niet mee kon komen werd de hand boven het hoofd gehouden.

De keurmeester waren zeer betrokken bij hun werk. In april, als er nachtvorst dreigde, gingen ze 's nachts naar het land. Ze stookten turf tussen de aardappelplanten, de rook zakte tussen de voren. Vaak haalde het niets uit, dan zagen ze bij het ochtendgloren de planten zwart verschrompelen. Rook hielp niet.

Nadat Brinks en Hoge waren verongelukt bleven de weduwen onverzorgd achter. Hilbrands zei: 'Hier moeten we wat aan doen.'

Er is toen een pensioenregeling tot stand gekomen. Of er voor de weduwen van Brinks en Hoge is gezorgd, dat weet ik niet. Vrouw Hoge woont nu op het Kerkpad, ik spreek haar regelmatig. Vrouw Hoge is nooit weer getrouwd. Vrouw Brinks is veertien jaar alleen geweest en opnieuw getrouwd, met haar zwager. Die zwager leeft nog, hij is half in de 90 en woont in Nieuw Amsterdam.

Hilbrands kwam af en toe met pa overleggen, ja dat deed hij. Ik bakte dan een uutsmieter, als ze om elf uur van de vergadering kwamen.

Op een dag, het was een hele dikke winter, belde Hilbrands. Hij wilde je vader spreken, maar die was al weg naar Assen. Schop mee en lege aardappelzakken in de volkswagen. Lenie was mee. Op de terugweg was bij Zuidbarge de weg dichtgesneeuwd, ze reden over Barger-Oosterveld. Sneeuw spitten, glibberen. Ze kwamen heel laat thuis. 'Het ging mooi.'

Anderhalf uur later stond Hilbrands voor dedeur en zei: "Welke gek gaat met zulk weer de pad op.'

Dat zei Hilbrands ook tegen mij. Je vader zei: 'Mien vrouw blef altied op.'

'O wicht,' zei je vader, ''t giet ja zo mooi.'

Het besluit om auto's aan te schaffen werd door Hilbrands op het stammenveld in Rolde genomen. Het was gloepens koud. Hilbrands was met de auto en de keurmeester met de motor, een Sparta 125 voor je vader.

Hilbrands zei: 'Dit klopt niet, jullie op de motor en ik in de auto.'

'Neem allemaal rijles.'

Toen kregen de keurmeesters een auto. Dat was rond 1955. VW kever. Je vader was steil bliede. Voor eigen gebruik betaalde hij 5 cent per kilometer.

Telefoon hadden we aan de Kerkweg, telefoonnummer 451, de telefoondraad liep niet naar de Kerkweg, maar door de tuinen van de buren naar de Kerklaan. We waren lange tijd de enige met telefoon in de straat. Buren kwamen bellen. Ook aan de Ericasestraat hadden we al telefoon. Jenne Zuur, een bouwboer, kwam bellen en liet een gulden achter. Je vader vroeg: 'Van wie is die gulden?'

'Van Jenne Zuur.'

'Geef hum die gulden weerom, hij mag niet meer as een dubbeltie betaolen.'

Zuur had er op gespeculeerd dat zijn aardappels een klasse hoger zouden komen. Mooi niet. Dat leverde die boer extra inkomsten op. Er waren voor pootaardappelen diverse klassen, van A naar B, naar E, naar de hoogste klasse SE, superieur extreem. Aardappelen met SE waren de duurste, de meest gezonde planten.

Roddel en achterklap

Na Reuvers werden Bennie en Bertha Maatje onze buren aan de Kerkweg. Ze waren heel terughoudend. Toen ze het huis schoonmaakten en verfden wilden ze geen koffie aannemen. Later toen Bertha hoogzwanger was veranderde dat. Je vader zei: 'Ik laot de deur open. Ie kunt dag en nacht binnenkommen aj de dokter of de vroedvrouw bellen wult.'

De Maatjes waren door anderen, ik kan alleen gissen wie dat gedaan heeft, gewaarschuwd: 'Niet te veul met Stout omgaon, aj der an begunt kom ie niet weer van ze of.'

Dit soort gedrag is van alle tijden, lijkt het. Mensen vertellen elkaar verhalen en gaan niet na of de verhalen kloppen. Op de eeuwige misverstanden stemmen de toehoorders hun gedrag af. Ik merk dat ook in de familie. Broers en zusters, eigen kinderen, oom en tantes, aangetrouwden; iedereen heeft aan een half woord genoeg om te weten hoe de vork aan de steel zit. Jammer is dat, maar ik vermoed dat ik me daar ook zelf schuldig aan maak.

De Maatjes zijn naar Schoonebeek verhuisd. Jamp en Riekie Keuter kwamen naast ons wonen. Daar hebben we uitstekende buren aan gehad.

We woonden al op de Kerkweg. Pa komt van het werk. De bil doet zo'n zeer. Het leek een onschuldige zwelling. Het deed ontzettend pijn. De dokter zei: 'Daar kun je wel eens lang last van hebben.' Huisman lachte erbij. Het gezwel groeide zo groot als en koffieschoteltje. Elke morgen haalde een zuster er etter uit. Klaas Langius, een keurmeester, wilde wel eens zien hoe erg het was. Hij viel bijna flauw. Het rook als een kadaver. De kinderen mochten niet bij zijn bed komen, zo besmettelijk was het. De hevige pijnen hebben weken geduurd. Later was het rijp en haalde de dokter een gezwel zo groot als een ei tevoorschijn. Dat karbonkel, zo noemden ze dat, is een dikke klodder etter, ingekapseld, zo groot als een ei.

Kroost op school

In de zomer van 1948 zijn we van 'Achter op Erica' naar de Kerkweg verhuisd. Gerard 1, het jongetje dat na de geboorte is overleden, is ook aan de Kerkweg geboren, dat was januari 1949. Het volksgezegde luidt: 'Verhuizen kost een kind.' Misschien heb ik achteraf te veel gewerkt, maar zo heb ik het niet ervaren. Voor

het gebeurde, voelde ik me prima, tot ik pijn kreeg bij het leeghalen van de turfkachel. Later kreeg vrouw Sijbon dezelfde klachten. Die moest gelijk plat. Dat ging goed. De dokter had weer wat geleerd, dat voelde heel erg.

Alle kinderen zijn naar de Gerardus Majella school geweest aan de Kerklaan. Lenie ging naar de kleuterklas. Alles kwam tegelijk; verhuizen, grote en kleine kinderen, de bevalling. Ik raakte wat hoteldebotel. Lenie ging naar de kleuterschool en daarna naar de eerste klas van de lagere school. Ik weet daar niet veel meer van. Lenie was een gemiddelde leerling, net als de anderen. Lenie wou naar de huishoudschool in Klazienaveen. Voor ons was de huishoudschool al heel wat.

Lenie moest stage lopen bij Drent aan de Dordtse Dijk. Huishoudelijk werk, en later onkruid wieden bij Zwart. Dat kon ze thuis ook wel. Lenie is toen van school gegaan en naar de inas (interim algemene schakelklas) in Denekamp gegaan, dat was intern bij de nonnen. Lenie heeft de inas niet afgemaakt. Dat had ook zijn oorzaken. Ze raakte overspannen. Er was een non die dubbele boodschappen gaf. 'Breng de kopjes op een dienblad.'

En als Lenie dat deed, was het ook niet goed. Lenie kreeg lichamelijke ongemakken. De huisarts zei: 'Dat is niet goed.'

We hebben haar toen van die school weggehaald. Later hebben we het met de moeder-overste nog over de school gehad. Moeder overste zei: Die non is niet helemaal goed (bij haar verstand)'.

'En daar vertrouw ik mijn kind aan toe!' Ik was heel boos. Ik kreeg geen antwoord.

Familieperikelen

In juni 1945 overleed opa Mensen, Pappe. Er is toen geen boedelscheiding geregeld. Dat gebeurde rond 1954. Mijn broers waren inmiddels groot en het werd tijd om orde op zaken te stellen.

Sientje is in 1954 geboren Geert Mensen liet een beetje geld na en wat land. Met dertien kinderen en opoe Mensen als erven. Dat kon niet goed gaan. Je vader was adviseur, Moeke zei : 'Herman, ie hebt dat allemal al metmaakt. Wat is joen advies?'

Je vader zei: 'Laot de jongens boeren op het land en as ze dat goed doet kunt ze het land tegen een geschikte pries kopen als Opoe Mensen der niet meer is. Laot ze jaorlijks huur betalen an de bruurs en zusters die geen boer bint. Ze huurt dan als het ware van de ander rechthebbenden.'

Zo is het niet gegaan. Op advies van Gritter, ik weet niet of die notaris was, heeft Moeke voor twaalf jaar het land verhuurd. Volgens de wet hoort daar een automatische verlenging bij. De meisjes kregen zo niets van de erfenis. Dat kwam aan het licht rond de tijd dat Sientje is geboren (1955). Moeke heeft mij wel eens gevraagd: 'Zul dat wel goed gaon?'

Ik heb haar gerustgesteld, maar het is niet goed gegaan. Pa's raad werd in de wind geslagen en er bleef veel onduidelijkheid over de verdeling aan de erfenis.

Met mijn broer Jonkie en misschien nog iemand, en een notaris, is een verdeling afgesproken. Toen je vader weg was schijnt de notaris gemene zaak te hebben gemaakt. Er zijn later advocaten aan te pas gekomen. Moeke heeft alle land teruggekocht op een klein stuk na – de koolpit –, dat ging naar oom Herman Albers, de man van mijn zus Aggie. Harm Kocks kreeg een stuk veen. Het is niet helder waar het geld is gebleven. Elk van de kinderen kreeg f 5000,- en de rest? Pappe had een boerderij, schuren en vee, 40 hectare eigen grond, vrij van schulden.

Jonkie kreeg een belangrijk deel van de erfenis en opoe Mensen verscheurde de schuldbekentenis. Jonkie kreeg bijna alles, dat is blijven hangen. Wat waar is, is niet meer te achterhalen.

De dag na de verdeling ben ik naar Moeke gegaan. Ze zei: 'Ie bint mien dochter niet meer. Jullie gooien mij in de sloot.'

Ze is vast heel verdrietig geweest, ik ook.

Pa heeft zich er nooit meer mee bemoeid. Hij voelde zich bedrogen.

Die erfenis heeft ons huwelijk niet goed gedaan. Als er conflicten waren, en dat kon over onbenullige zaken gaan, kwam de familie van Geert Hendrik Mensen in de strijd. De familie van 'smerig Hendrik'. Met de wijsheid van nu zie ik dat het onderscheid tussen mij en de familie niet steeds is gebleven. Bij onmin werd ik in het kamp van de bedriegers geplaatst. Ik raakte daardoor van slag. Ik kan me, achteraf voorstellen dat dat niet prettig is geweest voor de kinderen. Je vader en ik waren zo bezig met overleving en met onbesproken en onzichtbare conflicten dat de kinderen wellicht te weinig aandacht kregen. Ik zag dat toen niet. Ik slikte pepermunten. Ik stuurde jou en de andere kinderen naar kruidenier Prinsen, tegenover de kerk, om Wilhelmina's en rollen King te halen. Dat knasterde zo lekker tussen de tanden. Frustratiecompensatie zou dat nu heten, of afleidingsmanoeuvre. Later kwam daar de overgang bij. De huisarts kon met mijn klachten niet uit de voeten. De diagnose was: de overgang. Ook toen ik enorme buikpijn kreeg, viel dat in de categorie: verbeeldingsziek.



Opoe Stout en zoon Herman.

Je vader en ik konden niet alle veranderingen bijbenen. Het huis liep te snel leeg en we waren de greep op de kinderen kwijt. Oud zeer, het bedrog door de schoonfamilie heeft je vader jaren achtervolgd, bepaalde voor een deel de verhoudingen. In het Onze Vader staat een zin: en zo als wij anderen hun schuld vergeven. Je vader sloeg die zin altijd over. Hij kon anderen, de zwagers, de schuld niet vergeven.

Ik bid altijd: wil me helpen ook de anderen de schuld te vergeven. Dat doe ik al vanaf mijn tiende.

Het zal in de jaren zeventig zijn geweest. Annie ging trouwen, dus mam moest een mooi pak. Kom ik bij modehuis Davids. Ik zie me voor de passpiegel staan en denk: Oh mijn God. Wat zie ik er uit! Het blauwe pak dat ik aan had slobberde aan alle kanten. De weegschaal gaf aan dat ik van 160 pond naar 135 pond was afgevallen. Naar de dokter. Die zei dat ik wel wat kon missen. Niets aan de hand.Wat later lustte ik geen eten, geen melk in de koffie, ook eigenlijk niet zwart. Dat was volgens schoonzus Anne Stout aanstellerij. Ik ging steeds minder eten en kauwde steeds meer pepermunten .Ik at wel tien rollen op een dag. Ik kocht pepermunten, overal, bij dozen vol. Ik dacht; ik ben nog duurder als pa met zijn sigaren. Ik mankeerde van alles; bloedarmoe, nietslapen, duizelig. Ik kreeg staalpillen, leverspuiten, seresta en nog meer troep. Ik klaagde over de buik. Ten leste toch maar foto's gemaakt (Als ik de dokter ontmoette zei hij: 'Je bent een levend lijk.'). Foto's wezen niks uit. Naar Groningen; uitslag was dat ik verkeerde medicijnen slikte. Ik kreeg weer andere pillen. Achteraf blijkt seresta een drug te zijn. Weer foto's. Mijn buik zat vol poliepen, operatie volgde. Tijdens de operatie hebben de chirurgen gewisseld. Het waren geen poliepen, het was een vergroeide en verrotte blindedarm. Die jarenlange ontsteking had me van binnen opgevreten, zei de dokter.

Hoeveel jaar er over is verlopen sinds het begon, weet ik niet meer.

Ik denk dat het wel zes jaar heeft geduurd. Er is geen excuus voor de vervelende dingen die ik heb gedaan. Achteraf zat ik onder de drugs. (Tante Leen heeft dezelfde seresta gehad en na een maand zei een andere arts dat ze dat niet moest slikken.)

Ik heb toen drie slaappillen en twee aspirines genomen. Ik weet dat nog, ik stond voor de spiegel in de douche. Ik dacht: ik zal slapen. Mocht voor mij altijd, ik weet dat goed terug te halen. Ik worstelde er al vier jaar mee en ik was schoon op. Ik wilde een slaaphulpmiddel. Nachtrust ging toen soms wel en vaak niet. Achteraf was ik geestelijk kapot omdat het lichaam op was. Ik woog minder dan 110 pond. Ik was 40 pond kwijtgeraakt. Ik kan me nu soms ook nog zo voelen als ik toen was. Ook dat ging weer over. Hoe ik het gered heb, weet ik niet precies. Ik denk dat de kinderen me tot steun zijn geweest. Als ze er waren, voelde het beter. Ik was ziek, heel ziek. Niemand die het zag. Ik ook niet.

Wat kan een mens ziende blind zijn. Ik kan me niet herinneren dat ik weken in bed heb gelegen. Pepermunt was toch niet zo slecht, al zeiden ze wel dat ik er een pietereulievergiftiging van krijgen kon. Misschien kan Gerard dat scheikundig verklaren.

Maar de volksmond zei: 'Toen je begon te lijnen, werd je lelijk.'

Zo was dat. Mam kon en mocht niet ziek zijn, vond ze zelf. Als ik terugkijk heb ik de laatste jaren af en toe hetzelfde pad afgelegd. Onbehagen en geen uitweg gevonden voor dat onbehagen. Ik keer dan in mezelf en ga een dubbel leven leiden. Van buiten gezeggelijk, aardig en sociaal op mijn manier, maar aan de binnenkant worstel ik met mezelf en vraag ik me af hoe ik vorm kan geven aan mijn leven. Ik wil mijn omgeving behagen, maar mezelf niet verloochenen. Dat valt niet altijd mee.

Ik ben geen goeie ezel dus. Terwijl ik dacht dat ik het goed deed!!! Wanneer is het goed? Het leven is en blijft mensenwerk. Het leven is nog steeds bezig om me te leren leven.

Dagboek

Mijn kinderen hebben om beurten en soms tegelijk afstand van me genomen. Ook dat duurde contactarme jaren die langzaam voorbijgingen. Ik verbaas me erover dat ik daar aan gewend ben geraakt, niet helemaal, maar wel voor een groot deel. Ik wandel over Westenesch en naar Van Peer op en neer. Ik doe boodschappen bij de Aldi (gezelliger dan Albert Heijn) en ik haal brood en gebak bij de Hema. Ik ga hier en daar op visite. Dan is de dag weer om. In een dagboek houd ik bij wat me overkomt.

Blijkbaar heeft ieder het nodig om op afstand naar het ouderlijk nest te kunnen kijken. Een nest kan warm zijn, maar ook broeierig en dat laatste is onaangenaam. Met vriendinnen en zussen probeer ik daar wel eens over te praten, maar ik vind weinig weerklank. Hun levens zien er anders uit en ik kan niet altijd uitleggen wat me bezighoudt. Lon van Gelder gaf veel afleiding. Hij plaatste me met de museumbezoeken en de rijtochten buiten de familieaangelegenheden. Ik kon in kunst afleiding vinden. Dat is voorbij. Lon is dood.

Van de hele familie blijf ik houden en ik blijf bidden, dat is alles wat ik nog kan.

Als ik dood ben staan mijn kinderen en de kleinkinderen misschien samen om de kist. Daar merk ik dan weinig meer van. Niets. Het is dan aan de volgende generatie om vorm te geven aan de gebeurtenissen. Dat is onderdeel van het leven. Ik word daar soms wel wat verdrietig en ziek van. Als mijn lichaam me plaagt met hoge bloeddruk en duizelingen, dan heb ik daar veel afleiding aan en hoef ik niet aan de kinderen en kleinkinderen te denken.

Het leven kan aangenaam zijn en ook een lijdensweg. Ik leg dat pad zelf af, vaak alleen, maar soms met anderen.

Epiloog

In mijn leven is er veel voorgevallen. Er zijn prettige en minder prettige voorvallen geweest. Chris zei dat zo mooi: 'Er komen met het ouder worden steeds meer weggebruikers, toch wil je dat alle wegen berijdbaar blijven. Dat lukt enkel door elkaar de ruimte te geven.

Ik ben nu, wat mijn leeftijd aangaat, in de winter aangekomen. Ik blik terug. Langzaam krijg ik meer inzicht in het leven. Er zijn veel gebeurtenissen voorgevallen waar ik geen greep op had. De overgang, de ontsteking van de blinde darm, de dood van pa, de val op straat, de scheurtjes in het bekken, de verslaving aan pepermunt, de snelheid van de tijd; in elf jaar kinderen gekregen en in elf jaar het huis weer leeg. Zo snel. Vader met zijn depressieve dagen. We spraken er nooit over. We hadden geen woordenschat voor die gebeurtenissen. Veel bleef onuitgesproken. We hebben niet geleerd om over relaties en over de manier van omgaan met elkaar te spreken op een rustige en opbouwende manier. Vermijdingsgedrag en onbegrepen stiltes waren onze oplossingen. Ik vind dat moeilijk, ook nu nog.

Kinderen met misverstanden en onbegrip. Kinderen en kleinkinderen die zich tekortgedaan voelen. Kroost dat zich onbegrepen voelt en afstand nodig heeft om het eigen pad te vinden. Ik vind dat niet steeds gemakkelijk.

Soms krijg ik verwijten: je maakt met iedereen ruzie. Ik begrijp dat niet. Ik voel me overrompeld door zo'n opmerking. Pas later denk ik: zou dat zo zijn?

Ik ken mijn karakter niet zo goed. Ik stap gemakkelijk in een zelfde valkuil, ik herken mijn gedragspatroon niet zo goed. Af en toe krijg ik hulp en vind ik een manier om mijn houding aan te passen. Ik weet dat ik me snel geraakt kan voelen en dan een brief schrijf naar koningin, paus of politicus. Ik weet dat ik snel geraakt ben en de miniman bel of een advocaat in de arm neem. Dat ik dat weet, betekent nog niet dat ik dat onder contrôle heb. Niet altijd vind ik voor mijn driften een passende uitweg. Die aandrang blijft, die hoort bij me. Soms ben ik daar ongelukkig mee, dan weer weet ik dat ik enkel mijn karakter kan accepteren, veranderen lukt niet. Ik heb mezelf niet gemaakt. Ik kan enkel met mezelf leren leven. Dat klinkt misschien dramatisch. Zo is het niet. Elk komt zichzelf ooit zo tegen. Langzaam leer ik om daar van te gaan houden.

Als ik in mijn neerslachtige buien de contrôle over mezelf dreig te verliezen, zoek ik nog moeizaam ruggesteun bij de kinderen. Ik wil vrolijk zijn en opgewekt. Daar ben ik niet steeds baas over. Neerslachtigheid en levensmoeheid komt ongevraagd. Gesprekken en pillen zijn manieren om de zonnige dagen te kunnen tellen. Bezoek van kleinkinderen beurt me op. Ik vind die visite van de nieuwe generatie heel prettig. Mijn lichaam en mijn geest gaan soms hun eigen gang. Hormonen in mijn bloed bepalen ook hoe ik me voel, en ik ben niet steeds baas over de hormonen in mijn lichaam.

Dank voor de zorg en voor het plezier die ik van mijn kinderen ontving. Elk op zijn of haar manier. Ook al begrijp ik de manier van zorg niet altijd.

Men zegt: het leven is als de jaargetijden. Als dat zo is, dan hadden we echt wel twee zomers tegen één herfst.

Toevoeging

Een half jaar geleden schreef ik dit boek. Het heeft me veel opgeleverd. Ik gebruik geen anti-depressiva meer en de verhouding met de kinderen en kleinkinderen verbetert elke dag. Ik ben heel blij dit verhaal op papier te hebben. Elke dag blader ik door mijn bestaan.

III

Nu mag jij weer. Zie maar waar je de draad oppakt. Bij je diploma HBS-B en de overstap naar Groningen. Of wil je eerst nog doorborduren op je verloren liefde? Plato zou trots op je zijn geweest. Op het eindexamenfeestje, waar Greetje ook was, hoewel ze de school al eerder had verlaten durfde je te zeggen: "Je bent altijd een zonnetje voor me geweest." De platonische liefde spatte in je gezicht uiteen. Greetje glimlachte, glimlachte nog een keer en ze draaide van je weg. Als ik in de traditie zou blijven, zou ik tegen je zeggen: "Flinke vent".

Ik woon aan de Sluiskade op nummer 9. Cor Kocks, broer van Geert Kocks regelde een kamer voor me in zijn studentenhuis. Ik woon boven achter in kamer van vier keer vier met een slaapalkoof. Hoge vensterbank en ramen op stahoogte aan de achterzijde van het huis. Alleen als ik ga staan kan ik de huizen achter het huis zien. De Eelderbrug. Ik woon onder een plat dak, planken zoldering die ooit helder lichtgroen is geweest, beige, maar die al jaren van een roetlaag is voorzien, net als de wanden, de vloerbedekking, de meubels.

De verwarming gebeurt met een oliekachel en als de wind uit de verkeerde hoek komt en van het dak van de woning ernaast in de schoorsteen valt, dooft de kachel en wolkt roet de kamer binnen. Ramen open, oliekraan tijdelijk dicht. Een prop krantenpapier in de kachel. Even wachten, aansteken en hopen dat de hitte het wint van de valwind. Ik weet nog niets van polyaromatische koolwaterstoffen met benzeenringen en een grote variatie aan substituenten. Ik weet nog niets van de kankerverwekkende stoffen in roet. Ik sta aan het begin van de studie scheikunde – scheikunde is de toekomst, daar vind je altijd werk – en probeer mijn plek in Groningen te veroveren. Eenmaal eerder was ik in deze studentenstad. Op de fiets vanuit een achtertuin in Vries waar we kampeerden bij een collega keurmeester van aardappelen en granen. De ultieme ervaring bestond uit de roltrappen van Vroom & Dreesmann. Naar boven. Naar beneden met een gewone trap. Kind van zestien, met mijn jongere broer, in de wereldstad.

In de alkoof, die veel heeft van een bedstee, staat mijn eenpersoonsbed. Er is geen ruimte voor een groter bed. Er is geen ruimte voor een twijfelaar; bed tussen de twee gangbare formaten.

Je vertelt me niet veel nieuws, dat hoeft ook niet. Heel veel in het leven is herhaling, al heb je dat nog niet ontdekt. In *Anno Ludwig*, je latere geromantiseerde biografie, geef je een inkijk in je ervaringen. Goed om die eerst te openbaren. Kun je daarna vertellen wat je destijds hebt verzwegen. Een fragment van hoofdstuk 11. Het welkomscollege.

'Kijk naar links, kijk naar rechts. Volgend jaar zit een van je buren er niet meer.'

Dat is het welkom in de grote collegezaal van het scheikundig laboratorium aan de Bloemsingel 10. Meer dan honderd eerstejaars op de houten banken in het theater. Smalle banken, krappe stoelen als in de kerk op Erica. Rechtop zitten en na een half uur het ongemak van de krappe ruimte voelen. Aandacht voor het lichaam, aandacht voor de geest. Natuurlijk, de ontwerper van deze zaal heeft erover nagedacht; leren is lijden, net als in het geloof.

De professor is gekleed in net pak. Jasje met de middelste knoop dicht, wit hemd zonder borstzakje, een blauwe das met in geel een deel van het periodiek systeem van de elementen. Ik zie symbolen van halogenen en edelgassen. Het maakt mij blij, een feest van herkenning. Wis en zeker; ik heb het een en ander geleerd in de achterliggende negentien jaar.

De verschillen met Minerva hoef ik niet te zoeken. Ze liggen voor het oprapen. De professor heeft zich geschoren, het haar netjes geknipt en in korte slagen achterover gekamd en geen kleurspoeling om de grijzen te verbergen. Verzorgde handen, de broek en het jasje passen bij elkaar. Het is geen driedelig grijs kostuum, maar duidelijk anders dan de schmutzige blouse van de kunstenaar. Geen verfvlekken op de mouwen, geen plakkaatverf op de schoenen, geen rafels aan de broekspijpen. De deskundigen hebben het haar niet naar alle kanten uitstaan. Dat past me. Niets lijkt hier met elkaar te vloeken. Sinds mijn overstap heb ik mijn haar kort geknipt. Ik scheer mij elke dag. Ik gebruik deodorant om mijn oksels fris te houden. De after shave, ik krijg flesjes met verjaardagen, gebruik ik nog steeds om de wastafel schoon te maken.

Ik kijk niet naar links en ik kijk niet naar rechts. Ik kijk vooruit. Op de achterkant van het vel papier met het programma maak ik een tekening van wat ik zie. Het schoolbord, het krijt in het krijtbakje, een aanwijsstok, een tafel met een wasbak en een kraan aan het einde van de demonstratietafel. Aan het andere eind van de tafel liggen werkhandschoenen naast een zinken emmer op een witte handdoek. Op een broodplank ligt een hamer. Drie grote tl-lampen in een bak boven de beukenhouten tafel. Op de tafel een dik handboek en een doos met kleurkrijtjes. In de linkerhoek van de collegezaal beneden bij de nooduitgang en bij de deur naar het walhalla van de hoogleraren staat een man in een grauwwitte jas met een bril met grote glazen. Hij houdt zijn handen gevouwen, vlak boven zijn kruis. Zijn kin steekt naar achteren, hij staat kaarsrecht. Uit zijn jaszak hangt een rode rubberen slang.

Zonder dat ik het wil verander ik in de laboratoriumassistent. De hoogleraar is Aan de Vaart. Ik mag het laboratorium opruimen en spullen aangeven als ernaar wordt gevraagd.

De hoogleraar knikt. Ik leg de slang op de tafel. Achter de deur van de nooduitgang haal ik een blauwe container met een hengsel. Ik ken mijn plek. Ik weet wat van me wordt verwacht.

'Bijna alles, maar niet alles,' zegt de hoogleraar terwijl hij de handschoenen

aantrekt, 'wat je op het gymnasium hebt geleerd over de scheikunde, moet je hier weer afleren.'

Hij noemt de HBS niet, voor hem lijkt er enkel een gymnasium te bestaan. De HBS doet nog niet mee op de universiteit. Ik zeg niet dat hij zich vergist. Ik heb nog heilig ontzag voor intellectuelen.

De labassistent tilt de container hoog boven de tafel. Ik til mee. Ik haalde witte dop van de hals.

Uit de hals van de thermoskan kolkt een witte damp, een heldere vloeistof klokt in de zinken emmer. De damp golft over de tafel en zakt naar de vloer. Voor de rook de houten vloer raakt is ze weg.

'Dit is vloeibare stikstof,' zegt de hoogleraar.

'Nee, niet de rook die je ziet. Stikstof is kleurloos, geurloos en onzichtbaar voor het menselijk oog. Het absorptiespectrum ligt lager dan 220 nanometer, buiten het zichtbare gebied.'

De professor zegt het zonder zijn gezicht te vertrekken, alsof alles heel gewoon is. Dat is het misschien ook wel.

De assistent slingert de rode slang een keer door de lucht, dan geeft hij de slang aan de professor. De professor steekt de slang in de emmer met vloeibare stikstof.

'De temperatuur is min 193 graad Celsius. Dat is het kookpunt van stikstof, heel wat lager dan het kookpunt en dauwpunt van water.'

Natuurlijk, water: dat is de rook die we zien. Het is de theaterrook van Minerva, maar nu gemaakt met vloeibare stikstof en niet met vast koolzuursneeuw; niet gemaakt met droog ijs.

De rode slang ligt dof en wit uitgeslagen van ijskristallen op de broodplank. Met een klap van de hamer spettert het rubber in harde splinters uit elkaar.

'Niets is wat het lijkt te zijn,' zegt de hoogleraar als het geroezemoes is opgelost. Met de handschoen veegt hij splinters op een hoop in het midden van de tafel.

'Rubber is rekbaar, soepel, en het herneemt de oude vorm na bewerking. Jullie zien nu dat dat niet meer kan. Bij lage temperatuur veranderen de eigenschappen. Een klap van de hamer is voldoende om de entropie, de chaos, te laten toenemen.'

De assistent komt met een veger en blik. Als de alma mater een moeder is, dan heeft ze oog voor huishouden en properheid. Dat past me. Ik zuig eenmaal in de week mijn kamer. Ik maak de wc en de douche schoon, ook als huisgenoten die taak laten liggen.

De assistent pakt een brokstuk van de slang en buigt het tussen duim en wijsvinger. Hij kijkt de collegezaal in, kort, alsof het niet past de hoogleraar voor de voeten te lopen.

'Vergeet alles wat je op het gymnasium hebt geleerd, en begin hier opnieuw.'

De hoogleraar kijkt van links naar rechts en laat zijn blik over de eerstejaars op de achterste rij gaan. Ik schuif mijn tekening onder de bank.

'Ik wens jullie een goede tijd op de subfaculteit scheikunde. Goede morgen.'

De deur naar achteren hoeft hij niet zelf open te doen.

Wat later een ouderejaars student bleek te zijn, stond op van de eerst rij. Hij las een lijst met namen voor. De groepen die de volgende dag op de practicumzalen werden verwacht. Geen creativiteit. Gemakkelijke indeling: 120 eerstejaars, zes groepen van 20, en na kerstmis vier groepen van 20. Groep drie met bijna allemaal Jansens en Jong, met alleen variatie in de spelling. Alle Vriezen in de laatste groep.

'Jongen,' zei mijn vader toen ik hem had verteld dat ik geen kunstenaar zou worden, 'jongen, ik kan je niet half vertellen hoe blij je me maakt.'

Mijn vader blij? Hij werd pas blij toen moeder dood was. Vader en moeder waren trouw aan de regel: met elkaar leven konden ze niet en zonder elkaar leven wilden ze niet. Van hogerhand was er een oplossing gekomen. Kanker kan een cadeau zijn.

Mijn vader volgde de boekjes. Eerst ontkenning, dat duurde niet lang; een lijk maakt een grote indruk echt een lijk te zijn, daarna boosheid; waarom moet mij dit overkomen, waarom jij eerst en niet ik, dan een korte tijd van intens verdriet, dat duurde minder dan een week en dan de opluchting dan het lijden voorbij was.

Het was mij niet helder wiens lijden hij bedoelde als hij zei:

'Het lijden is voorbij.'

Dat was de Drentse taal. Wij Drenten zeggen het lijden in plaats van mijn lijden. Wij Drenten doen het zonder bezittelijke voornaamwoorden. Het lijden is voorbij.

Moeder kon in haar graf niet meer lijden, maar het was ook zijn lijden, de strijd met moeder die hij niet stoppen kon, omdat hij eraan verslaafd was, net als aan de Ritmeestersigaren.

Het was de eerste keer dat ik mijn vader een gevoel hoorde benoemen: blij. Misschien dat mijn pubergeheugen mij in de steek had gelaten en dat mijn vader vaker dan eens had gezegd wat hij voelde, voor moeder, voor Angela, voor mij, maar dat ik het nooit had opgemerkt.

Ik dacht ineens weer aan de man in de wasserij. Het citaat van Valéry, mijn verhaspeling van de woorden van D'Anleau. Misschien was ik er – negentien jaar – nu pas aan toe om de strekking van die woorden te begrijpen.

'Je moeder zou er niet blij mee zijn geweest,' zei vader.

'Moeder had liever dat je kunstenaar zou worden. Natuurlijk wel met een baan als leraar ernaast; voor de inkomsten en voor de zekerheid. Moeder zag de kunstenaar in je. Ik niet.'

Vader kneedde de geschiedenis naar zijn weldunken. Dat werd me duidelijk. Ik had mijn overstap een maand verzwegen. Minerva was een mislukking, een afgang. Minder voor mezelf, dan voor mijn vader. Aan hem de taak om het aan de familie te vertellen, aan de buren, aan zijn collega's. "Mijn zoon stopt met

Minerva. Het was niets voor hem. Hij gaat nu scheikunde studeren. Heel wat anders." Dat soort dialogen gingen door mijn hoofd als ik bij Wapen van Groningen op het terras zat. Koffie met appelgebak, als een Pavlovreactie in herhaling.

Ik keek met scheve blik naar de Kale Jonker. Ik keek of mijn verleiding langskwam. Mijn lichaam was verslaafd aan andere zaken dan mijn verstand. Ik zou laten zien wie de baas was. Marjoke kwam met de fiets aan de hand bij me staan. Ze wou geen koffie en ook geen wijn, ook niet toen de ober voor de tweede keer langskwam. Marjoke wou verkering, ik voelde dat ze verkering met me wou. Ik bestelde een tweede kop koffie. Weg was ze.

Zelfs verkering had ik niet aan mijn jaar Minerva overgehouden. Er mankeerde niet veel aan, maar ik was op tijd gewaarschuwd door Hendrik, die met houtskool verder ging.

'Als je driemaal het bed met haar deelt, Hendrik had het over Lisbeth, dan heb je verkering. Pas op.'

Ik had hem verteld van de vogelbeeldjes van Lisbeth. Hendrik kende de beeldjes.

Ik had hem niet verteld van de tweede keer. De laatste keer. Na de nasi goreng, na de zoute pinda's en voor de derde fles wijn was ik vertrokken. In mijn huis had ik het slipje van Lisbeth dat ik had meegenomen, ik weet niet waarom ik dat deed, in de vuilniszak gegooid. Mijn verlangen bleef, maar mijn verstand vond het niet goed. Ik leerde mijn verstand te gehoorzamen.

Dat Marjoke nog een maal op bezoek kwam, dat was een voetnoot in mijn geschiedenis.

Sinds Marjoke en sinds de overstap naar de universiteit had ik geen vrouw meer op mijn kamer toegelaten. Ik was niet met een vrouw meegegaan. Mijn lust was weg. Het was alsof mijn verstand mij andere belangrijke zaken had te melden. Atomen, moleculen, reacties, syntheses en ontledingen zouden mijn leven gaan bepalen.

In de vakantie had ik geen tijd om mij met vrouwen bezig te houden. Ik fietste naar Kopenhagen en weer terug, tent op de bagagedrager. Twee pannetjes in de fietstassen en verschoning voor een paar weken. Alle dagen tegen de wind in. Pas na drie weken kreeg ik het gevoel dat ik de wind mee had, ongeacht de richting van de wind. Ik was de kunstenaar in me kwijtgeraakt. De chemicus was geboren. In statu nascendi.

'Moeder zag in jou een kunstenaar. Ze herkende in jou een deel van haar eigen karakter en haar eigen capaciteiten die ze nooit had leren benutten. Ze had beeldhouwer willen zijn. De tijden waren anders. Je moeder had een eigen verleden.'

Nooit had ik geweten van mijn moeders affiniteit met kunst. Ik had het nooit opgemerkt. Ik was een kind. Mijn moeder kende haar verwekker niet, mijn moeder kon niet bouwen op haar karaktertrekken en eigenaardigheden. Op eigen houtje, zonder hulp van haar ouders, moest ze haar eigenheid in kaart zien te brengen, dat was haar nauwelijks gelukt.

Mij vader was blij met mijn overstap. Hij had zelf naar de universiteit gewild, maar....

Na het gesprek was de lucht geklaard. Ik ging terug naar Groningen en ik liet vader op Erica achter. We schudden elkaar de hand, dat hadden we nog nooit gedaan.

Op de zaal sta ik naast Maring, Meesters, Messchen, Minnema, van Mook en Mulder aan dezelfde hardhouten practicumtafel. Verderop staan Nagtegaal, Nieters, Nozema en andere volgers van het alfabet. We kregen een naambordje om op onze laboratoriumjas te naaien.

'Dat moeten jullie zelf doen. Naaien. Of je kunt je moeder laten naaien.'

We keken wat onwennig om ons heen.

'Dat naaien.' En na een voortdurende stilte.

'Met naald en draad.'

De promovendus lachte zelf het hardst om zijn grap. Een enkele gniffelde mee. Het schudden van de kaarten voor de pikorde was begonnen. Ik wilde zeggen dat mijn moeder dood was, maar ik zweeg. Het etiket met Johannes de Mens kon ik zelf op mijn witte jas maken. Als het moest, kon ik naaien.

Om beurten houdt de promovendus glas en ander materiaal omhoog en noemt hij de naam.

'Erlenmeyer 250 milliliter. Spatel groot. Suberietring, thermometer 360 graden, petrischaal met deksel, mortier met stamper.'

Ik koor zeggen we de nieuwe woordenschat na.

Ik streep op een lijst de inventaris aan. Wat aan het einde van het jaar mist, dat moet ik betalen.

Rond vijf uur is de eerste instructie voorbij. Ik heb een namenlijst van mijn jaargenoten. Achternamen en een voorletter. Ik ken niemand van de dertien jongens en zes meisjes uit groep 1C.

Buiten voor het lab aan de Bloemsingel staat een jongen met een rode muts bij het hek. Hij schreeuwt en zwaait met een folder van de Groninger Studentenbond. Politiek en inspraak. De macht van het kapitaal en van de fascisten en wat Marx en Engels daar van vinden, en Fré Meis.

Van afstand ken ik de revolte. Op Minerva was er beweging onder de kunstenaars. Ieder wilde anders schilderen dan de generaties voor hem. De leraren van Minerva wisten hoe ze de studenten in het gareel konden houden. Meeleunen, gelijk geven en na een half jaar schilderden, boetseerden, knipten en plakten de studenten als al eeuwen geschilderd, geplakt en geboetseerd werd.

Ik kreeg een krantje. In baksteenrode chocoladeletters: zegetocht dialectisch materialisme boven een foto van spandoeken in Frankrijk. In Parijs was er van alles aan de hand. De marxist wil een gesprek met me aangaan, maar ik heb al genoeg instructie gehad. Ik wil niet langer luisteren, als ik wat wil, dan is het zelf iets zeggen. Ik steek het krantje in mijn tas.

Ik ben universitair student. Bijzonder is dat. Op de Grote markt zet ik mijn

fiets bij Vindicat in het rek. Ik ben geen lid. Ik ben nergens lid van. Elk lidmaatschap kost geld, en dat heb ik bijna niet. Elk lidmaatschap zorgt voor verplichtingen en dat past me niet. Ik houd van vrijheid. Het liefst heb ik met niemand en niets te maken. Mijn kunstenaarsziel is omvangrijk wat inhoud en volume aangaat.

Het trapportaal van de mensa is schmutzig en donker. De eetzaal met uitzicht op de Grote Markt is half gevuld. Ik zoek een plek aan het raam. Niemand vraagt of ik lid ben. Iedere student kan in de mensa eten. Mensa sana in corporo sano. Een gezonde geest in een gezond lichaam.

Er zijn drie menu's. Het verschil zit in gebakken aardappelen, patat en gekookte aardappelen. Vandaag is er rode kool met hamburger. Vlees bij elk menu, ook voor vegetariërs.

'Doe mij maar rode kool met gebakken aardappelen en hamburger,' zeg ik tegen de ober.

De man in het glimmend zwarte jasje heeft hier vaker gegeten. Het jasje kan niet meer dicht. Hij houdt enkel een dienblad in zijn hand.

'Wat wil je? 1,85; 1,95 of 2,25?

Met gebakken aardappelen kost Fl. 1,95.

'1,95,' zeg ik.

Ik voel hoe ik heel klein word. De ober staat te dichtbij. Hij gebruik geen deodorant. Glad geschoren, dat wel.

De yoghurt en de vanillevla zijn even duur. Ik wacht tot ik een andere tafel een toetje hoor bestellen.

Ouderejaars, corpsballen, schreeuwen door de zaal.

'Vanillevlaaaaaaaa.'

En dan gelach en een bestelling voor bier. Nee, niet voor pils. Op Vindicat bestel je bier, dat wist ik.

'Het enige Groninger woord met 27 a's: vanillevlaaaaaaaaa.'

Als de ober voorbijkomt steek ik mijn hand op.

'Yoghurt graag,' zeg ik.

'A of B?'

'A,' zeg ik voor ik op het bord kan kijken.

'Dat is dan vanillevlaaaaaaaaa.'

Voor de eetbeleving en voor de prijs is het warm eten goed genoeg. Voor de smaak hoef ik hier niet vaker eten.

Buiten wordt het drukker. Het is koopavond. Dat staat me aan. Straks ga ik de straat op, wie weet tref ik een bekende.

Op de Grote Markt haal ik bij Scholtens de boeken die ik morgen nodig heb. Morrison & Boyd: *Organic Chemistry*, Bijvoet: *Thermodynamica voor Universitaire studies*. A.I. Vogel: *Semiquantitative Analysis of Inorganic Compounds*. Ik reken af. Niets bijzonders hier in deze boekwinkel. In deze winkel is iedereen academicus of leert ervoor.

Ik ben op slag een gewoon mens.

Die gewone mens schreef in zijn dagboek over zijn verloren liefde, schreef over nieuwe tijdelijke liefdes en wist niet waar hij het over had. Niemand had hem ingewijd in de geheimen van de andere sekse en scheikunde ging hem duidelijk beter af dan zoenen.

In het eerste jaar ging ik wekelijks met de bus op en neer naar huis. Heen met vuile was en terug met weckflessen met karbonades en gebraden gehaktballen. Het ontbrak mij aan niets. Ik was het huis uit en in die roeterige kamer had ik alles meegenomen, ook wat ik beter achter me had kunnen laten.

De vrije tijd bracht ik door met huishoudelijke zaken, met veel koffiedrinken en praatjes maken met huisgenoten. Ik had nog steeds geen liefde voor sport ontwikkeld. Wat wist ik van passie, liefde, hartstocht?

In de kroegen – een benaming die me veel aan een negatieve beoordeling deed denken – sprak ik met vrienden over, ja over wat eigenlijk, een eindeloze stroom over wat we niet hadden – verkering – en over wat voorbij was – de kindertijd – en over hoe het verder zou gaan – wisten we niet –. En of ik een vrouw zou vinden en een gezin zou stichten? Die vragen kwamen niet voorbij. Mijn hoofd stond niet naar een gezin en kroost van eigen zaad. Mijn hoofd stond naar onmin op het thuisfront.

"Als je er zo over denkt, wil ik je niet weer zien." Mijn vader kwam kort door de bocht uit de hoek. Ik zei dat ik lid was van de PPR. Ik stemde links en rood. Ik geloofde niet langer in de god van de KVP. Ik was een volgeling van Bas de Gaay-Fortmann, Erik Jurgens en Ria Beckers (die eenzelfde lichaamsbouw had en een eenzelfde uiterlijk als mijn moeder, maar veel jonger). "Ik zou Den Uyl doodschieten, als ik de kans kreeg." Mijn vader. Geen man van grote woorden, maar hij raakte zijn zoon kwijt. Eerst een dood poppie in een schoenendoos buiten de heg van de begraafplaats – ik zei allang niet meer kerkhof – en daarna zijn tweede zoon offeren aan het socialisme, communisme of welk -isme dan ook.

"Jij zult me eerder missen dat ik jou." Ik had een scherpe bek gekregen op de universiteit.

Vader reed weg in de luchtgekoelde Volkswagen. Ik dronk een kop thee met moeder en liep met mijn weekendtas naar de bushalte aan de Havenstraat. De laatste keer dat ik mijn geboortehuis had betreden, dacht ik.

Nog voor het huis kwam vader me tegemoet en draaide het raampje naar beneden. Misschien heeft hij iets gezegd. Misschien niet. Misschien heb ik iets gezegd.

Twee weken later stond hij aan de Sluiskade. Het was de tweede keer. Hij was eerder geweest en had me niet getroffen – er was geen telefoon, en als er telefoon was geweest, had hij niet gebeld. Hij belde enkel met boeren. –

Moeder zweeg. Ik kreeg Fl. 1000,= om het weer goed te maken. Misschien

heb ik bedankt. Bedanken was/is niet mijn sterke kant. Ik weet het niet meer. "Dit is mijn kinderbijslag van dit jaar," dacht ik. "Hier heb ik recht op."

Er was geen verzoening ondanks de handenschudderij en ondanks de tranen. De kloof tussen vader en moeder vond een uitweg in ruzie met de kinderen, maar dat zag ik op dat moment nog niet. De reactie van vader had niets met mij te maken, maar alles met zijn onmacht. De weidepaal om moeder mee dood te slaan was Achter op Erica achtergebleven.

Ik las "Maar doodslaan deed hij niet, want tussen droom en daad...."

Je gesprekken gingen over je familie en je afkomst. Je verhalen begoten met drank en vrolijkheid, gingen over je afkomst. Je handelingen werden beperkt door je gebrekkig gedragsrepertoire, door geboden en verboden die je met de paplepel binnen had gekregen en alleen in naam van je af had geschud.

Je was niet de enige. Maar dat was nauwelijks een troost. Je sprak een klasgenoot die sociologie of psychologie had gekozen om zijn verleden van zich af te schudden. Schönfeld-Wichers, de studentenarts Belcampo, had hem aangeraden naar de hoeren te gaan om eens onbekommerd te neuken. Voor Fl. 25,= afscheid nemen van het stille en beschroomde trekkertje uit de Roomse kerk. Je weet niet of hij dat heeft gedaan. Je lachte enkel om de raamstickers in de Visserstraat: U kunt met een girobetaalkaart betalen voor bewezen diensten.

In hoofdstuk 12 schets je het vervolg.

'Met genoegen,' zegt de voorzitter van de examencommissie.

Ik zit op een steile stoel aan de lange kant van een eiken tafel. Aan de andere kant staat een hoogleraar zonder baret, die heeft hij zojuist afgezet. Naast hem zitten een secretaris en nog een paar hoogleraren. Dit is een belangrijke bijeenkomst, zevenendertig jaar vóór Anno Ludwig

Op de tafel voor mij ligt de bul, de kandidaatsbul, op een groene vilten onderlegger. De vulpen ligt ernaast. Ik heb de kop er af. Ik heb het hoofd door het halster. In rap tempo haalde ik de tentamens en met cijfers ruim boven het gemiddelde was ik de eerste van mijn jaar die alles op orde had. Na mij volgt bij deze uitreiking nog een rij ouderejaars. Ze deden een jaar langer over het pad naar de kantjes.

Aan de wand hangen portretten van rectores magnifici. Dienaars van de wetenschappen. Mensen die hun sporen in het leven hebben verdiend. Portretten in olieverf; een fijnschilder heeft zich op de karakteristieke koppen geworpen. Er is geen abstracte streep te ontdekken. Donkere kamers, donkere toga's, donkere gezichten. Wetenschap is een eernsachtige aangelegenheid.

'En dan mag je het document nu tekenen om het rechtsgeldigheid te verlenen. Komt u maar.'

De toespraak is me ontgaan, een toespraak die niet langer duurde dan drie

minuten, zo stond het op het programma. Ik werd in beslag genomen door de hoge zaal, door de zware gordijnen, het glas in lood en de kleuren van de zon op tafel. Geen bloemen, geen boeken, niets: een kale tafel met mijn bul en mijn handtekening.

Achter mij zitten mijn vader en mijn zus. Angela heeft niets met scheikunde, vader een beetje. Vader volgde ooit de landbouwwinterschool. De afkortingen van kunstmest – N, P, K – , de symbolen voor chilisalpeter, fosforzure kalk en kalkammonsalpeter heeft hij nog paraat.

Van je jaargroep was je de eerste die de kandidaatsbul haalde. De discipline en de nieuwsgierigheid raasden voort. Tot wederzijds genoegen, maar er leek een kentering aan te komen. Na je kandidaats liep je op een middag door de Oude Kijk in 't Jatstraat. Een winkel van ISW, Internationale Samenwerking, en zonder overleg kocht je impulsief een retour naar Douala om in de rimboe in een werkkamp je krachten aan de verheffing van negers te wijden. Je werd een missionaris met een kandidaatsbul op zak. Alle succesfactoren waren aanwezig.

Je nam al lang geen weckflessen met vlees meer mee uit Erica. Je ging niet elk weekend naar je ouderlijk huis. Je verloor uit het oog wat zich op Erica voltrok. Pensioen van je vader en moeder die de butagasfles open had gezet in de keuken, met een briefje op tafel. Het keukenraam stond open, en misschien rookte je vader al niet meer na de geconstateerde longkanker. Er ontplofte geen huis en er ontplofte niets meer in je ziel. Wie dood wilde, die mocht doodgaan.

Tolerantie maakte langzaam plaats voor onverschilligheid.

Je vertrok naar Cameroun, en noteerde wat je waarnam. Je wereldbeeld verschoof maar weinig, bezig als je was de richting te vinden die je onderbuik je wees. Niet eenmaal noem je je ouders, niet eenmaal noteer je gedachten over je familie. Maar ik laat je graag zelf aan het woord met je onverkort weergegeven dagboeknotities uit de zomer van 1973.

Hier begint het hele verhaal over Cameroun opnieuw. Het is 10 juli 1973. Ik zit op luchthaven Zaventem in Brussel. Sinds ongeveer half vijf vanmiddag moet ik het verder doen zonder handbagage, ongeveer om die tijd heeft iemand zonder me te vragen de V&D zakken meegenomen, waarin ik het meest noodzakelijke had ingedaan. M'n scheerapparaat, een handdoek, een pullover, een paar sokken, tandenborstel, pasta, zeep, wat brood en een broodmes, allemaal weg. Ook m'n aantekenboek was erbij, zodat alle aantekeningen die ik tot nu toe gemaakt had ook als verloren beschouwd kunnen worden. Wellicht heeft iemand er nog even plezier van.

Wat ik de eerste dagen genoteerd heb, dus ongeveer een week voor het vertrek, weet ik niet meer. Ik geloof dat het een beetje dramatisch was, 2,5 maand uit Groningen vandaan, zo goed als alleen de wildernis in, kortom een beetje zenuwen. Gisteren had ik het hele verhaal opgeschreven over de affaire met het visum. Dat ging in het kort als volgt: Vrijdagmorgen 6-7-73 lag op het lab dat Hans Pauw gebeld had. Hij ging alvast naar Brussel om de visa te halen, we zouden elkaar op het vliegveld treffen. Na een paar uur pakken ben ik toen op de trein gestapt, om tegen 20.00 uur op Zaventhem te zijn. Na enig wachten treffen Hans en ik elkaar. Hij had geen visum en dus ook geen paspoort voor mij, ondanks dat ik 's morgens uit Groningen naar de ambassade had gebeld en men mij min of meer had toegezegd mijn paspoort aan hem mee te geven. Direct (ca 21.00 uur) naar de ambassade gebeld, daar werd niet opgenomen. De Rijkswacht proberen in te schakelen. Het enigste wat ze deden was knikken en voor het overige konden ze me niet helpen. Ook konden ze niet nagaan waar de ambassadeur woonde. Vervolgens via de SABENA-informatie het tel. nr. van de ambassadeur gekregen. Nu begon het spelletje pas goed. Na eerst in het Frans en daarna in het Engels uitgelegd te hebben hoe de vork aan de steel zat, kreeg ik een tel. nr. van een detaché, deze zou de zaak nog even in orde maken. Jammer genoeg nam ik het tel. nr. verkeerd over en kreeg ik een Belgische huismoeder aan de lijn. Opnieuw de ambassadeur gebeld. Nu werd het pas echt goed. De wind van voren, besefte ik wel met wie ik belde, wist ik wel dat dit – visa-regeling – een zeer grote uitzondering was etc etc.

Kortom ik voelde me behoorlijk lullig en ik heb etterlijke malen mijn verontschuldigingen aangeboden. Vervolgens de detaché gebeld (het was het nummer van de ambassadeur!). Hij was ermee bezig. Ik beloofde over een half uur te komen, het was inmiddels tegen 10 uur. Eerst prbeerden we te liften, maar we ontkwamen nauwelijks aan een pak slaag. Hans trok de deur van een auto open om te vragen of we mee mochten rijden, direct ging de deur aan de andere kant open en sprong een driftkop naar buiten. Hij dacht wellicht dat we de juffrouw die naast hem zat, te pakken wilden nemen. Het liften was ons dus wel over. We namen een taxi naar Brussel, dat was dan F 25,00. Bij een wegomlegging bestond de verlichting uit brandende olievaatjes.

In de ambassade begon de lol pas goed. De man vroeg naar mijn paspoort dat ik anderhalve week eerder had opgestuurd. Veel gezoek, gepraat, nog naar

het postkantoor in Groningen proberen te bellen, alles tevergeefs. Ik kon het vertrek de volgende dag wel afschrijven. De Belgische PTT werkt zaterdags niet, dus een kans om het paspoort van een postkantoor af te halen was ook verkeken. Op de terugweg, gesterkt door een zak Belgische frieten, geprobeerd om een bus te vinden die naar het vliegveld ging. Tevergeefs, in België, of liever in Brussel (1,6 miljoen inwoners?) houdt het leven om ongeveer 11.00 op. Dus weer een taxi terug, dus weer f. 25,00. Zaterdagmorgen 7-7-73 nog met de ambassadeur van Nederland gebeld. Drie keer doorverbonden om te horen dat ik maandag als eerste aan de beurt zou zijn. Ze schenen me echter wel van goede wil, heel anders dan de Belgische rijkswacht. Vrijdagnacht hadden we op de luchthaven overnacht, zaterdag vertrok Hans alleen naar Douala.

Zaterdag en zondag heb ik in Brussel doorgebracht, 's nachts in een studentenhotel. Zaterdag met twee Amerikanen opgetrokken (en een erg gefrustreerd Amerikaans meisje, ze schaamde zich ervoor Amerikaanse te zijn [Vietnam].

Maandagmorgen naar het dichtsbijzijnde postkantoor, dat leek allemaal goed te gaan, maar na een half uur werd mij verteld naar de ambassade van Cameroun te gaan om te vragen waar dat paspoort niet was aangekomen. Het bekende van het kastje naar de muur begon weer. Toen ik vroeg om naar Nederland te bellen werd ik verwezen naar een postkantoor twee straten verder. Vandaar naar Groningen gebeld en naar ik schat na ongeveer 5x doorverbonden. Via de chef kwam ik bij inlichtingen terecht (toen ik navraag deed over wat aangetekend versturen betekent en of de PTT bijvoorbeeld ook m'n verblijfskosten in Brussel betaalt?) De inlichtingenman vroeg me naar het nummer van het postkantoor waar ik vandaan belde. Een kleine vijf minuten later belde hij terug en hing een verhaal op tegen de beambte die daar zat (Ik kon meeluisteren in de telefooncel!) over doorsturen naar inlichtingen in Antwerpen. Vooral geruststellen en paniek wegnemen. We lachten wat, hier schoot ik dus ook niets mee op, behalve dat ik weer 100 BeF kwijt was. Nu had ik er ook schoon genoeg van. Dan maar een nieuw paspoort. Naar de ambassade met verse foto's op zak. Een uur later had ik voor f. 25,= een nieuw paspoort.

Nu volgt de ontknoping.
Daarna naar de ambassade van Cameroun. Waar stond de ambassadedetaché mee te zwaaien? Juist, m'n paspoort. Ze hadden het toch nog ergens gevonden. Nu begon ik nog harder te balen, maar tegelijkertijd was ik blij dat de zaak nu afgerond kon worden. Eerst ruim een uur wachten tot de rest van het ambassadepersoneel terug was, daarna formulieren invullen. Een van die mensen begon te zeuren over het feit dat ik die formulieren in vieren gevouwen had, dat kon niet met officiële papieren. (Ik had ze vrijdagavond meegekregen voor het geval ik zaterdag mijn paspoort terug zou vinden.) Langzamerhand begon ik me geweldig ongemakkelijk te voelen. Ik kreeg de indruk dat er een spelletje met me gespeeld werd. Het gevoel dat er een aantal mensen hier de zaak grondig aan het verzieken waren Op de brief die ik gestuurd had, begeleidend

bij het paspoort, stond een stempel met datum van ontvangst 3 juli, dus drie dagen voordat ik op de ambassade kwam.

Zover was ik juist in het vorige aantekenboek gekomen, toen een van de ambassadeleden me riep en zei dat de zaak voor elkaar was. Ik moest nog even mee naar een andere kamer. De ambassadeur. Geen twijfel. Hij vertelde me in het Engels dat een visum geen sinecure is die je even over de post kunt afdoen, ook niet met telefoneren.

Aanvankelijk ging ik er nog tegenin, met het gevoel dat het me elk moment dun door de broek kon lopen. De practical joke was dus compleet. Ze hadden een blanke op een geweldige manier afgezeken. Dat ze er plezier aan beleefden proefde ik duidelijk, en ik was bijna f. 100 kwijt en ik kon een week in Brussel blijven kamperen. Bijna had ik zin m'n vliegticket in te ruilen en niet meer te gaan. De balen, dat ondanks dat de ambassadeur me veel plezier toewenste in Cameroun.

Met m'n visum naar het vliegveld terug, na eerst een uur naar een bakker en een melkman gezocht te hebben. Kroegen en (dure, slechte) restaurants voldoende, maar de elementaire kruidenier is nergens te vinden.

In de vertrekhal overnacht. Redelijk goed geslapen. Vanmorgen vanzelfsprekend al vroeg wakker. Buiten op het terras m'n ontbijt gebruikt en af en toe proberen te slapen.

Vanmiddag om ongeveer 16.00 uur een brassband (harmonie?) die een aantal tieners van de Am. Field Service (1 jr. USA) "uitblies". Vlak daarna ben ik mijn V&D-zakken met handbagage kwijtgeraakt, meegenomen door de een of andere buitenlander. M'n rugzak staat nog steeds in de bewaring. Deze keer was de Rijkswacht wat soepeler, het kostte me wel zeven agenten voordat er een was die een keurig Vlaams briefje tikte waarop stond dat ik aangifte deed van diefstal. Voor de rest van de vakantie wordt dat dus natscheren, voorlopig niet wassen, geen tandenpoetsen.

Vanavond slaap ik weer op Zaventem, dat spaart f. 10,= per nacht en daar kan ik dan van eten.

Donderdag 12-7-73

Het valt me op hoe gemakkelijk het is totaal niets te doen. Afgelopen nacht heb ik slecht geslapen. In het begin van de avond was ik ingedommeld en werd om kwart over 11 weer wakker, juist een kwartier te laat om mijn slaapzak nog uit de bewaarplaats te kunnen halen Het heeft gestortregend, voor het overige was het redelijk weer.

Twee kranten (*Int. Herald Trib.* en *AD*) gelezen en een pocket (Agatha Christie). Een paar uur met een Israëli zitten praten, een vertegenwoordiger in computers (CDC). Voor het overige niets, totaal niets. Nog twee avonden op de luchthaven en dan eindelijk vertrek. Het wachten valt niet zo zwaar als ik in het begin van de week dacht. Nergens op letten, dan gaat de tijd vanzelf. Morgen waarschijnlijk weer een pocket kopen en uitlezen, en even naar Zaventem, een

beetje voedsel inslaan. Hier op de luchthaven zijn (relatief) veel negers en nonnen, meer dan op Schiphol? E.e.a. is dus wel kleurig.

Nog even dan haal ik mijn slaapzak en ga ik onder zeil.

Vrijdag 13-7-73

Het lijkt er een beetje op dat ik met de *Volkskrant* getrouwd ben. Vandaag ontdekte ik nog een exemplaar tussen en stapel *Telegrafen* en AD's, het is dan net alsof je weer een beetje terug in Ned. bent. Ik heb me wel wat opgewonden (nog steeds) over de politiek van Portugal in Angola / Mozambique etc. Daar kan ik me echt kwaad over maken. Doordat ik dat opschrijf, reageer ik het weer een beetje af, al blijft het me irriteren. Dergelijke artikelen prikkelen alleen maar om na de vakantie actiever te worden in aktiecommitees ed. Doorgaan met de gastarbeiders en als het niet teveel wordt, dan iets erbij, m.b.t. Afrika. M'n rancune, zoal aanwezig, t.o.v. de ambassade van Cameroun heeft wat dat betreft nauwelijks invloed gehad m.b.t m'n gevoelens over Afrika. Morgen zal ik een gedeelte ervan met eigen ogen zien (Als alles goed gaat, maar waarom zou dat niet het geval zijn?). Morgenvroeg, dan nog even een *Volkskrant* mee voor onderweg. Bepaalde dingen ben ik nu eenmaal aan gehecht, de *Volkskrant* is er een van, Groningen een ander, de Groningers weer een ander. Uit voorgaande zou misschien blijken dat ik heimwee heb. Nog niet kan ik daarop zeggen. De krant, alweer de krant, heeft me zoëven aan het mediteren gezet, samen met het KLM-vliegtuig, waarvan er per dag ongeveer één van Zaventem vertrekt. Allemaal dingen die gevoelens losmaken, herinneringen, hoe kort ook, doen boven komen.

Ik begin melancholisch te worden, daar is het nu de tijd niet voor. Alle dingen die ik het afgelopen jaar gedaan en niet gedaan heb, vooral de dingen die ik wel gedaan of meegemaakt heb, wil ik in de komende twee maanden even opzij zetten. Nu de vakantie, in elk geval min of meer fris beginnen. Hopelijk / waarschijnlijk met een aantal vooroordelen minder, een paar meer uitgesproken standpunten en een heleboel zaken waar de twijfel tussen links en rechts (boven of onder) opnieuw van af gaat stralen. Kortom, terugkomen met een nog labielere geest dan nu? Klets ik maar wat raak, of is dit zo?

Een beetje melodramatisch, een beetje zenuwachtig, toch wel? De maag een beetje van streek, maar vooral dat eerste.

Het is bijna kwart over zeven, nog ruim twaalf uur dan zal het zijn. Eigenlijk wil ik nog wel doorschrijven, de aarzeling om ermee te stoppen klinkt (voor insiders) in de laatste regels door.

Heerlijk willen uitwijden over dat melodramatische (une melange des drames de l'an passé?). Dat laat ik toch maar zitten tot een andere keer.

Zaterdag 14-7-73

Eindelijk is het dan zover, de Middellandse Zee hebben we alweer achter ons gelaten en momenteel vliegen we boven Tunis. Geweldig zo'n vlucht. Eerst het

opstijgen van Zaventem, de lucht was vrij helder, beneden kon je duidelijk de contouren van de akkers, dorpen, etc. onderscheiden, een grandioos gezicht.

Een klein stukje van de Maas (in Frankrijk) met daarop toch nog zichtbaar de kleine boten. Via Geneve waar het vrijwel totaal bewolkt was naar Nice. Ondanks de bewolking was het meer van Geneve en de bergen er omheen toch nog duidelijk zichtbaar. Direct na Geneve werd de maaltijd geserveerd, na eerst een verfrissing. Zalm met sla vooraf, daarna kip met rijst, Belgische broodjes met kaas, een pastei en koffie na. Ondertussen over de Middellandse Zee vliegend, voortdurend pianomuziek op de achtergrond. Naar buiten kijkend zie ik dat we pas nu de Middelandse Zee gepasseerd zijn. We vlogen over de vulkaan aan de punt van Italië (Stromboli?). De stewardess roept zojuist om dat we boven Tunis vliegen, terwijl ik al een half uur dacht boven Afrika te vliegen. Brede stranden met vlak daarachter bergen, het lijkt allemaal erg ruig hier van boven.

Boven de bergen hangen de witte wolken, veel minder wolken echter boven de dalen. De (droge?) rivieren zijn goed zichtbaar in alle schakeringen bruin. Donkerbruine, grille vlekken van de bergen, met daartussen het geelbruine woestijnzand. Het is een beetje heiig, ik weet dus niet of de dia's wel goed worden, maar ik waag de gok (no. 15 eerste van Tunis). Een groot meer beneden en boven als het ware een sneeuwlandschap door de wolkenformaties waar we steeds boven of af en toe in vliegen.

Alleen als je recht naar beneden kijkt kun je wat zien, zoëven een prachtig dorp (als een ster gebouwd?). We vliegen er precies overheen, door de schommelingen van het vliegtuig was het juist zichtbaar. Het vliegtuig schommelt overigens nauwelijks, veel minder dan een trein, al maakt het wellicht een beetje meer lawaai.

Ik begin nu te zeuren, daarom stop ik er maar mee.

Zondag 15-7-73

Zoals zo vaak gebeurt in de afgelopen weken (dagen) kan ik weer beginnen met: eindelijk. Eindelijk in Afrika aangekomen.

Gisteravond om ongeveer 18.30 uur geland. De start/landingsbaan was juist lang genoeg. Het laatste stukje was wel eng. Het vliegtuig schudde nogal in de buien die vlak boven Douala in de lucht hingen, de vleugels zwabberden enigszins. Op het vliegveld aangekomen werden we in een kantine gestouwd (erg negatief uitgedrukt) met een hek ervoor. Dat was voor de transit passagiers naar Kinshasa. Ik heb de volle tijd moeten wachten om samen met de transit passagiers weer het vliegveld op te gaan en daarna door een andere ingang bij de sanité, politie en douane langs. En toen, toen stond ik ineens verloren in de hal van de luchthaven. Waarheen? De taxichauffeurs drongen zich op, ondanks dat ik zei op een vriend te wachten bleven ze aandringen. Tevoren was ik al door een zendeling gewezen op het feit dat ik altijd af moest dingen op de prijs die ze vroegen. Een beetje angstig trad ik ze dus tegemoet.

Als je iets niet kunt krijgen bij de negers dan: "Just start yelling", dat scheen nogal indruk te maken. Hijzelf zou het zeker niet doen, daar was hij te timide voor. Terwijl de taxichauffeurs bleven aandringen en ik naar Hans uitkeek, die tussen al die negers snel te vinden zou zijn, kwam een lange knaap (bleek later Jacques te zijn) naar me toe en vroeg of ik monsieur Gerard Stout was. Daarna een hartelijke ontvangst, veel handen schudden. Enorm hartelijk. Met z'n vieren in een Volkswagen, niet de oudste, maar toch al bijna uit elkaar gereden. De achteruitkijkspiegel viel eraf toen de chauffeur deze recht wilde zetten Daarna hard en ruig rijden door Douala. Het was al bijna donker.

Maandag 16-7-73
Gisteren werd ik weggeroepen om te eten, daarna was het te laat om het verhaal af te maken, daarom....

In Douala reden we van de ene kant van de stad naar de andere, en weer terug, kriskras. De huizen zijn grotendeels houten gebouwtjes, geen ramen (= geen ruiten) vaak een kleine veranda met een goot (voor de regentijd?). Enorm veel mensen op de been, bijna iedereen was buiten, zo leek het. Iedereen stak de straat over, schijnbaar zonder uit te kijken. Ik sta er nu nog van te kijken dat we niemand onderstebovenen gereden hebben.

Inmiddels had ik een beetje begrepen wie me afgehaald hadden. Jacques en Autan (Bismarck). Autan was (en is) de zoon van Pierre (Mahend). In zeer korte tijd heb ik geweldig veel mensen en hand gegeven. Faites connaisance avec mon étranger. Ik was bijna het privébezit van Jacques; van de ene (half) zuster naar de andere (half)broer. One father, much mothers was het antwoord op m'n vraag hoeveel broers en zusters hij had.

De chauffeur en Autan gingen benzine halen, want we zouden diezelfde avond nog 80 mijl rijden (naar het kamp). In de tussentijd gingen Jacques en ik naar een van de vele cafés. De zaal was versierd met Heinekenvlaggetjes. Wat ik wilde drinken? Cola. OK. Direct komt een juffrouw met een litersfles cola en een 0,7 litersfles bier. Het was de bedoeling dat ik de fles in m'n eentje leegde. Ondertussen kwam een hele rij mensen me een hand schudden. Bon soir monsieur, comment ça va?

In moeilijk verstaanbaar Frans en af en toe Engels probeerden Jacques en ik met elkaar te praten. Veel ging langs me heen.

Het was inmiddels al laat. Als we hier in dit café bleven slapen, zou hij me een van zijn jongste zusters geven om me mee te vermaken. Ik was blij dat we nog naar het kamp zouden gaan. Na ongeveer een uur kwamen de chauffeur (Josef?) en Autan terug.

Ik moest hoognodig naar het toilet, maar durfde nauwelijks te vragen, misschien hadden ze geeneens een toilet. De nood was echter hoog genoeg om toch te vragen. Jacques stuurde me eerst een verkeerde deur in en daarna ging een juffrouw met me mee naar achteren om me de waterplaats te wijzen. Een beetje benauwd was ik wel. Terwijl ik naast een neger stond te wateren zat achter me

op een toilet (met halfopen deur) een negerin te schreeuwen. Helemaal lekker voelde ik me niet.

Op weg naar het kamp werd nog bij de postbode gestopt om 'mon étranger d'Hollande' te laten zien. Autan kreeg er genoeg van en drong er opaan om niet weer te stoppen. Bijna de hele 80 mijl heb ik in angst gezeten. Hard rijden door de bush, grotendeels asfaltweg, met af en toe grote gaten en veel mensen die langs de weg liepen. Het laatste gedeelte (25 km) ging over een soort gravel (bruin/rode klei?) heuvel op heuvel af 50-60 km/hr.

Uiteindelijk aangekomen. Waar ik, naast een heleboel negers, Hans en een Française Jovianne aantrof (en een Duitser Gerhard Katz). Kennismaken etc. Daarna nog gegeten; geroosterde vis met veel graten, een soort aardappels, ik ben de naam inmidels vergeten. Daarna naar de kamer die ik met Hans deel. Tot laat in de avond werd gedanst in het bijna helemaal donker (1 olielamp). Een van de eerste grammofoonplaten die ik hoorde was "A whiter shade of pale". De hele verdere avond veel Europese muziek. Buiten zaten een aantal vrouwen om op een vuurtje e.e.a. te roosteren. Iedereen geweldig vriendelijk, iedereen kwam om te praten. Bon soir, bon soir. Nadien heb bik nog ongeveer een uur met Pierre Mahend (de dominee) gesproken over het doel van het kamp en mijn verdere plannen (i.v.m. mil. dienst etc. etc.) Daarna slapen.

De volgende ochtend (zondag). Zo ongeveer tegen negen uur ontbijt, stokbrood met cacao en koffie. Mee naar een kerkdienst in Mamba (dorpje ongeveer 5 km. hier vandaan). Alles heel eenvoudig, om de kansel een wandkleed met rendieren erop! Tijdens de dienst, die in de lokale taal werd gehouden, werden we, Hans, Jovianne en ik, voorgesteld aan de gemeente, werd een beetje over onze herkomst verteld, wat we deden en wat we kwamen doen. We werden gevraagd ook een kort woord tot de gemeenteleden te richten, waarna geapplaudisseerd werd. Allemaal erg hartelijk. Tijdens de dienst keken een paar meisjes (7 – 10) voortdurend om, om ons even goed te bekijken. De diaken heettte ons namens de gemeente welkom.

Na de dienst werden we nog voorgesteld aan de chef van een plaatselijke Union de Forêt, een houtexploitant en aan de electricien, beiden Fransen. Na het middagmaal met allerlei onbekende gerechten, maniok, vrij bitter, plataan, een soort meloen. Een andere vrucht, gekookt in en bananenblad gewikkeld, krokodil!, allerlei kruiden. Het eten is vrij pittig, veel peper, om een gerecht waar weinig smaak aan zit toch nog lekker te maken. Als Europese? gasten kregen we limonade en/of bier.

19-7-73

Voor de maaltijd waren we naar het dorp geweest voor een Reünie waar via een tolk in het Frans en in de lokale taal werd uitgelegd wat de bedoeling was van Operation Boum. Erg breedvoerig en lange verhalen. Er werd uitgelegd dat Operation Boum niets met kolonisatie te maken heeft, dit omdat er Europeanen bij waren.

Boum is een afkorting van Boumben. Boumben betekent vrede, samenwerking, opbouw. Operation Boum is een poging om de inwoners van Cameroun in hun eigen levensonderhoud te laten voorzien. Iedereen heeft hier op dit moment niet voldoende te eten en teveel mensen gaan naar de stad om daar hun geluk te proberen, maar daar zijn ook geweldig veel mensen werkloos. Ze worden daar door de familie in leven gehouden. Na de reünie op Boumben zijn we ook op die maandag nog naar Yabassi geweest, waar hetzelfde werd verteld. In dit dorp spreekt men vier verschillende talen. Het hele verhaal werd ervan in twee vertaald. Een van die talen was een zeer gedeformeerd Engels, af en toe kon je gedeelten ervan herkennen. De tolk begon steeds met "Massa says". In Yabassi heb ik wel 100 handen geschud, het halve dorp liep uit om ons te begroeten. Op de terugweg kreeg ik een ananas van een van de inwoners. Door de duisternis de ca. 25 kilometer terug naar Mamba.

Maandag 16-7-73 was de eerste werkdag. Met emmers zand uit de rivier halen. Dit (scherp)zand was nodig voor het te bouwen huis van de dokter. Deze komt pas als het huis klaar is. Om zand in Douala te kopen is te duur. 's Morgens met alleen koffie en stokbrood de bush in om emmers zand te dragen.

Dinsdag hetzelfde als maandag. Als de regentijd begint is het niet meer mogelijk om zand te winnen, daarom moet er zoveel mogelijk bij elkaar gehaald worden. De eerste dag was het echt zwaar, dinsdag ging wel. Dinsdagavond om ongeveer vijf uur vertrek naar Douala.

Suzanna moest met haar ziek kindje naar het ziekenhuis. 's Avonds nog aan een aantal mensen voorgesteld en Europees gegeten in Hotel Cameroun. Steak poivre met sla en Parijse aardappeltjes. Heerlijk na het Afrikaans eten, waar in doorsnee weinig smaak aan zit. 's Nachts niet zo denderend geslapen (onweer). 's Morgens gegeten in een klein restaurantje voor 100 CFA (ca. f. 1,20). Brood, omelet, koffie. Erg goedkoop. Daarna door de stad geslenterd (ook met de taxi). Een stapel ansichten verstuurd. Het ging allemaal erg snel, want we moesten van het ene familielid naar het andere. Overal werden we uitgebreid voorgesteld, werd er fris of pils gedronken, en gingen we weer naar de volgende neef. Bij de laatste kwam de whiskey op tafel. Bij de ouders van Pierre waar nog een stuk of tien kinderen rondliepen, werden we door de oude baas, die Duits sprak, volgestouwd met drank, pinda's, broodjes, aubergines etc. In de namiddag konden we niet allemaal in één taxi (er mogen niet meer dan vijf personen in). We (Hans en ik) liepen met Pierre langs een landweg. Ondertussen begon hij (Pierre) de hoofdonderwijzer van de school op Boumben, te vertellen dat hij nauwelijks betaald werd en dat dominee Pierre Mahend mooi weer speelde van zijn geld. Zelfs geld voor een taxi (f. 2,=) moest hij van ds. Pierre krijgen. Hij had zelf niets.

Een beetje (veel) gefrustreerd? Hij moest zijn buikriem aanhalen zodat wij (Europeanen) hier goed konden worden ontvangen. Ik heb er niet alles van begrepen want hij sprak erg onduidelijk Frans en af en toe onverstaanbaar Engels. Daarna naar Gerhard Katz de leider van de hele operatie (Duitser).

Intussen nog een grote slang gezien. Tijdens het boodschappen doen later in de middag vertelde hij dat het de Afrikanen aan een drietal dingen ontbrak en dat waren: het vermogen om te analyseren, te abstraheren en te organiseren. Hij had bijvoorbeeld niet geweten dat wij (Nederlanders) kwamen.

De Afrikanen zijn erg spontaan (onderweg werd regelmatig gestopt om even te groeten), maar van analytisch denken, conclusies trekken etc. hebben ze geen kaas gegeten. Ds Pierre Mahend heeft tien jaar in Parijs gewoond, maar Gerhard vroeg zich af en toe wel af wat hij daar opgestoken had. Erg veel teleurstelling kwam hij tegen tijdens zijn werk. De Afrikanen praten en discussiëren wel samen, maar samen werken schijnt iets te zijn wat niet mogelijk is. Iedereen werkt alleen. In het kamp wordt iedereen gedwongen samen te werken, dat schijnt hier erg nieuw te zijn. Na de terugreis gegeten en bijna direct naar bed. Vanmorgen (donderdag) redelijk vroeg op en vanmorgen (zonder ontbijt) aan het werk (zand dragen). Vanmiddag vrijaf om te rusten.

Enkele aantekeningen over ds. Pierre. Hij is een vrij autoritair figuur, een grote persoonlijkheid. (Gerhard beweert trouwens dat Afrikanen gecommandeerd moeten worden, uit zichzelf doen ze niets.) 's Avonds wordt er dan ook (te) uitgebreid over onbenulligheden doorgezaagd. Pierre beveelt iedereen en er is nauwelijks tegenwicht. Hij weet het allemaal. Jammer dat mijn Frans niet beter is, anders zou ik er graag tegenin gaan.

Vanmorgen had hij een probleem – straks als de regentijd begint is het nauwelijks mogelijk om hier nog te werken. Hij wilde daarom de twee Nederlandse meisjes die nog komen, schrijven om maar niet te komen. Vooral ook omdat hij dan slechts twee dagen per week aanwezig is. Hij duwt dus de Europeanen in hetzelfde hokje als de Afrikaan en wil ook alles voor hen regelen. We hebben hem afgeraden om hen niet te laten komen.

Momenteel weet ik niet meer (en heb ook geen zin meer verder te schrijven).

Dinsdag 23?-7-73

Nu bijna tien dagen in Cameroun. Het begint al te wennen. Veel dingen die in het begin opvielen, doordat ze anders waren (zijn) dan in Nederland, worden gewoon. Daarom is het lastig nu nog impressies hier op te schrijven.

Gisteren en vandaag hebben we stenen uit de rivier gehaald voor de fundering van het huis van de dokter (infirmière). Al het werk wat we momenteel doen is gericht op het zo snel mogelijk bouwen van het huis van de dokter.

Momenteel regent het geweldig hard, door het kabaal op het aluminiumdak kan men zich hier (in de eetzaal) bijna niet verstaanbaar maken. Horen wat iemand anders zegt, is nog moeilijker omdat het Frans niet altijd even duidelijk overkomt. Na ruim een week kan ik me echter redelijk goed verstaanbaar maken. De conversatie blijft niet beperkt tot oui ou non. Uit de gesprekken blijkt dat de verhoudingen hier in Cameroun (Afrika) tussen de verschillende personen anders liggen dan in Europa. Het is (was?) hier en sociale plicht (Ik ben de Franse uitdrukking vergeten) om 300.000 CFA te betalen als men wil

trouwen. (Ik weet niet of ik dit al eerder geschreven heb, maar ala.). Dat is ca. f. 3.600,= een aanzienlijk bedrag. Dat zou ook de reden zijn dat veel mannen hier ongehuwd blijven (en daardoor de vrouwen). – Er is hier een vrouwenoverschot. De reden daarvan is dat in de oorlogen tussen de verschillende stammen nogal wat mannen gesneuveld zijn.– Als men meer dan 300.000 CFA bezit kan men meer vrouwen kopen. Er zijn mannen die met drie of meer vrouwen gehuwd zijn. Een gevolg van deze sociale plicht is dat er veel prostitutie voorkomt en dat als gevolg daarvan veel ongehuwde moeders met veel kinderen voorkomen. De vrouwen hier komen er na ongeveer 5 á 6 kinderen achter dat het zo niet langer kan en gaan dan uitzoeken wat ze kunnen doen om een groter kindertal te voorkomen.

Op dit moment kwam Joël langs. Hij vroeg of ik iemand in Nederland kon vinden die voor zijn zuster kon zorgen. Hij heeft zelf geen baan (zoals tweederde van de bevolking in Cameroun) en moet voor zijn broers en zusters en de drie kinderen van zijn ongetrouwde zuster zorgen. Hij heeft geen baan, geen geld, geen geld zelfs om een postzegel te kopen.

Zijn zuster gaat naar het college, dit jaar naar de vierde klas. Dat kost 50.000 CFA (Ca. f. 600,=) en dat voor iemand die niet verdient. Het eerste schooljaar was betaald door een correspondentievriend van zijn zuster in Zwitserland. Het tweede jaar door een neef, etc. Nu is hij iemand nodig die het geld voor het vierde jaar levert. Joël, een volwassen man van ongeveer dertig jaar die komt vragen of ik iets voor hem kan doen. In Cameroun, zo zei hij, wil men veel kinderen, deze kunnen dan voor de ouders zorgen als deze oud zijn en niet meer voor zichzelf kunnen zorgen. Later kwam Hermine (26), knap, zoals alle vrouwen hier (Ik heb nog geen lelijke negerin gezien!). Ze vertelde dat ze drie kinderen heeft. De eerste toen ze vijftien was, van de professeur van het college. De andere twee ook van hem. Haar vader wilde niet dat ze met hem trouwde, dus dat gebeurde ook niet.

Ze wilde een adres voor een schriftelijke cursus voor verpleegster (Ik heb het LOI in Leiden doorgegeven). Daarna hebben we het fotoalbum doorgebladerd; allemaal familiekiekjes. Ook het kiekje van de professeur.

"Il m'a fait trois enfants," je weet hoe dat gaat, leraar en leerlinge. Ze zou hier, dacht ik, op Boumben blijven, maar er is geen geld. (Ze is hier de verpleegster). Ze heeft een slecht betaalde baan in Yaoundé, maar in elk geval een baan. Joël vertelde dat iemand op een bank ongeveer 20.000 CFA/maand verdient (onderwijzer ook). Dit is f. 240,= en een arbeider bij een exploitatiemaatschappij van het bos (een overheidsmaatschappij) ongeveer 4.000 CFA/maand. Dit is f. 48,= per maand!

Woensdag 23?-7-73

Vandaag is het woensdag in de tweede week dat ik in Cameroun ben, ik begin me nu echt thuis te voelen. De laatste halve week was het echt even wennen, maar door de voorvallen van gisteren voel ik me volledig geaccepteerd. Het

voorval wat de doorslag heeft gegeven heb ik nog niet verteld.

Sinds maandag is er een nieuw meisje bij gekomen, met haar heb ik gisteren kennis gemaakt. Ze heet Therèse en is ongeveer even lang als ik ben; de meeste meisjes (vrouwen) zijn kleiner.

Ze heeft een leuk gezicht en een leuk figuur, zoals de meesten (Behalve veel kinderen die ondervoedingbuikjes hebben, maar ook daar wen je aan). Therèse dus, ongeveer twintig? Ze kwam uit Yabassi, ongehuwd moeder, zoals zo veel hier, moeder van een tweejarig jongetje. Ze kwam hier met haar vader die meehelpt met het werk. Erg spontaan is een beetje zacht uitgedrukt.

Ze was heet, erg heet. Ik heb (had) waarschijnlijk iets wat haar aantrok, want zodra ze de gelegenheid kreeg, klom ze bijna in me. Ik dacht bij mezelf: ho, ho, kalm aan en ik heb zo weinig mogelijk op haar avances gereageerd. Tevergeefs. 's Avonds buiten op de veranda wat gepraat, gestoeid. Hans vooral nieuwsgierig naar de manier waarop de Afrikaanse vrouwen klaarkomen, hoe dat nu kan, ondanks dat de meeste Afrikanen besneden zijn. Om even in hokjes te denken; een beetje laat puberaal, pré-adolescent geouwehoer (Dit ondanks dat ik mijn tentamen puberteitspsychologie niet gehaald heb). Veel lol is er (voor mij) niet meer aan, het hoeft niet meer, maar binnen in de eetzaal was ook niet veel te beleven.

Er werd mens-erger-je-niet gespeeld en gekaart waar o.a. Josianne aan meedeed, maar ze kijkt me te zuur om met haar mee te spelen. Buiten werd dus over vrouwen, seks, klaarkomen etc. geboomd. Deels in het Engels, waar de meisjes niets van begrepen en deels in het Frans. De meisjes laten zich af en toe teveel buiten spel zetten m.i.

Hans moest met Lisette naar bed, geen van beide wilde, al deden beide (vnml. Hans) voorkomen alsof dat wel het geval zou zijn. Therèse zat (gelukkig) ver genoeg van me af. Maar het laatste half uur was het raak. We liepen wat om het huis heen, zij m'n hand vasthouden. Ik wilde niet helemaal onsportief zijn en kneep haar af en toe in haar zij. Op het laatst zou ik haar accompagner naar haar slaapzaal. Daar draaide ik me voor weg.

Ze bleef daarna nog even met Joël staan praten. Hans en ik waren inmiddels al naar de kamer gegaan en wilden al in bed stappen toen Joël aanklopte. Joël binnen gelaten. Ik bood hem aan naast me op het bed te komen zitten.

In het halfduister bracht hij de mededeling waarvan ik een voorgevoel had toen hij binnenkwam. Of ik bij Therèse wilde komen. Ze wilde met me naar bed. Daar had je het gedonder. Wat nu?

Ik was niet van plan met haar naar bed te gaan. Waarom niet?

Er bestaat voor mij altijd nog zoiets als principe, morele code, of hoe je het ook wilt noemen, verder heb ik geen belang bij syfillis, gonorrhoe o.i.d. en wil ik (nog) geen kind in de tropen, ook al lijkt het erop dat daar bij haar weinig kans meer op is. Ze is, zo lijkt het, in verwachting van haar tweede kind.

Zo goed en zo kwaad mogelijk Joël uitgelegd dat ik niet van plan was te komen. Andere gewoontes in Europa. Ik respecteerde (en doe dat nog) hun

gewoonte om snel bij iedereen in bed te stappen als de gelegenheid zich voordeed. (Emmanuel vertelde dat een paar uur vermaak bij een prostituée slechts 200 CFA à 300 CFA kostte, dit is f. 2,40 à f. 3,60. Een hele nacht kost ongeveer f. 10,=. Vooral voor en buitenlander is dat geen geld voor zoveel vermaak. Joël merkte daarbij terloops op dat Josianne hun gewoontes niet respecteerde, een reden waarom ze niet volledig geaccepteerd wordt.

Joël met die boodschap naar Therèse, waarvan ik nog niet gehoord heb hoe die boodschap overgekomen is. Vandaag heeft ze me al weer een paar keer toegelacht en de hand geschud, de moed nog niet opgegeven?

Ook hoorde ik dat Ruben zijn bed aan Therèse had afgestaan, in bruikleen, om haar de gelegenheid voor een spelletje te bieden. En dan te bedenken hoe gehorig het hier is, alles is gebouwd van hout dat een beetje dikker is dan het hout van sinasappelkistjes. De hele barak had waarschijnlijk meegenoten.

Toch voelde ik me blij. Een beetje trots wellicht dat ik door haar gevraagd was om bij haar te komen 'slapen'. Van Ruben hoorde ik dat een jaar eerder hier een Europeaan geweest was die elke vrouw (voor een paar honderd CFA) genomen had, die hij kon krijgen en dat de vrouwen uit de omgeving hier naar toe kwamen om door hem gepakt te worden.

Europeanen hebben daardoor een zekere naam opgebouwd.

Vrouwen die geen werk hebben en toch geld willen verdienen hebben meestal als enige mogelijkheid de prostitutie. Ik voelde me blij omdat ik het gevoel kreeg hier geaccepteerd te zijn, ook al mag je dit voorval wellicht niet als zodanig interpreteren (een beetje toch wel, dacht ik). Een beetje spelen wil ik wel (een heel klein beetje!), maar om met haar naar bed te gaan is me toch even te veel van het beste.

Vandaag hebben we weer stenen verzameld en grondwerk gedaan bij het huis van de aanstaande dokter (of zuster voor de infirmière). Vanmiddag heb ik Jacques Mbebi nog even geholpen. Hij bouwt hier een eigen huis. Op de spijkers na een product volledig bereid uit de jungle. Gisteravond laat (iedereen lag al in bed, al dan niet met iemand anders) is de dochter van de dominee gearriveerd. Elisabeth junior (17) studeert in Stuttgart in Duitsland waar ze naar het gymnasium gaat, daarna wil ze medicijnen studeren. Zoals alle negerinnen tot nu toe is ze knap en voorzover ik dat nu kan beoordelen, volwassen voor haar leeftijd. Ze lijkt best een aardige meid. (Af en toe heb ik zo m'n gedachten, dromen, illusies.)

Doordraven is altijd en van mijn sterke kanten geweest, maar ik kan nu in elk geval straks nagaan wat ik in het begin gedacht heb. Evolutie heet zoiets.

Deze laatste zin schrijf ik ongeveer een uur na het vorige verhaal. Inmiddels heb ik een bad genomen in een van de vele stroompjes hier. Terugkomend zag Pierre – de dominee – me zeker aankomen, want hij vroeg of ik wat kwam drinken. Josef die ook was wezen baden, vroeg of hij ook iets mocht komen drinken, daar werd nee op geantwoord. Pourqoui non, vroeg Josef, maar daar werd niet op geantwoord. Een beetje een teken van voortrekkerij, bevoordeling. Er wordt

nog enkele malen aangedrongen, maar ik heb weinig zin om te gaan. Ik kan toch niets van het plaatselijke dialect verstaan en bovendien zit ik liever bij de jonge meisjes hier dan tussen de al wat oudere mannen. Elisabeth, de dochter, heeft trouwens enigszins O-benen.

Vrouwen houden me blijkbaar nog steeds bezig, ondanks dat ik nu ver van Nederland ben. Het bloed blijft toch steeds kruipen waar het niet gaan kan.

Ik ben m'n kam verloren.

Vrijdag 27-7-73
M'n kam is inmiddels terug gevonden.

Wanneer ik iets opschrijf is het meestal zo dat er een onrustgevoel door me heen speelt. Een gevoel dat ik kwijtraak door het van me af te schrijven (Een andere reden is informatie opslaan).

Eergisteravond zijn we (Europeanen) bij Gerhard Katz op bezoek geweest in Mamba. Heerlijk thee gedronken, met Duitse Zwieback. Bijna de hele avond is hij aan het woord geweest en heeft hij een groot deel van zijn frustraties met de Afrikanen op tafel gelegd.

Erg open.

In het begin toen hij hier was, was hij helemaal alleen tussen de zwarten (Schwarze). Lange tijd geen blanke, geen tijd om er tussenuit te gaan. De geheel andere gevoelswereld van de Afrikanen kwam ter sprake. Hans haalde een aantal (voor)oordelen aan over de Afrikanen. Hij had ze me al eens verteld, maar ik had er niet veel waarde aan gehecht, om de mensen hier zo vrij mogelijk tegemoet te kunnen treden. Dat waren: Afrikanen vertellen leugens, ze zijn lui en nog een die ik vergeten ben.

Ze vertellen inderdaad af en toe verhalen, waarvan na enige dagen blijkt niets waar te zijn. (Het verhaal van Joël begin ik daardoor ook relatiever te zien). Bijv. al die vrouwen van de dominee. Beloften die niet nagekomen worden. Gerhard vertelde dat hij ook veel theaterstukjes had meegemaakt. Hij had het opgegegeven om de Afrikanen op het abstracte vlak (met vooral begrippen als liefde etc.) te begrijpen. Dat was hem onmogelijk voorgekomen.

Een ander facet was het gebrek aan goed geschoold personeel. Veel jonge mensen hebben hier een halve schoolopleiding, ze denken dat ze iets kunnen, maar in feite kunnen ze niets. Ze willen echter geen handwerk aannemen en zwalken daarom de hele dag door de stad en eten bij oom zus en tante zo. En dat gaat twintig jaar in en jaar uit. Ze zijn het werken volledig verleerd. Dat brengt me op de stelling dat een Afrikaan lui is. Langzaamaan ga ik dat geloven. Bij het werk van vorige week, waarbij iedereen in een rij moest staan om emmers door te geven was het moeilijk het werk te verzieken. Op de bouw echter loopt de een de kantjes er nog erger af dan de ander. Iemand zegt iets en het werk ligt stil. Men praat, praat, praat, maar gewerkt wordt er niet. Als iemand in een boom staat te hakken of in het zand staat te spitten staat de rest

te kijken of ze het voor de eerste keer zien. Verbaasd dat zoiets mogelijk is. Eén Europeaan kan hier het werk verzetten waar vijf Afrikanen voor nodig zijn.

Zodra de autoriteit ontbreekt in de vorm van aanwezigheid van Pierre of Gerhard doet niemand iets. Volwassen mannen die als eerste als ze 's ochtends op het werk komen, gaan rusten. Pas als iemand met gezag zegt aan het werk te gaan, wordt onder tegensputteren begonnen en bij de minste of geringste gelegenheid staat iedereen weer stil. Vanmorgen in de eerste uren heeft Hans ongeveer 2x zoveel werk verzet als drie Afrikanen (Dit bij vergelijkbaar werk, namelijk zand kruien om de fundering van het te bouwen huis vlak te maken. Bijna elke kruiwagen vol zand moet verteld worden waar deze geleegd moet worden. Vooral niet nadenken. Iedereen kan duidelijk zien waar al genoeg zand ligt en waar nog niet, maar nee hoor, elke keer weer opnieuw een gat aanwijzen.

Bij het graven van de goot voor de fundering bijv. als men bij een hoek komt, wordt het werk gestopt, totdat gezegd wordt dat het zand aan de andere kant ook uitgegraven moet worden. Kortom de Afrikaan denkt niet na of wil niet nadenken. Hij heeft een geweldig minderwaardigheidscomplex ten opzichte van de Europeanen. Hij kan niets, alles moet hem verteld worden. Uit zichzelf begint hij zeker niet aan iets nieuws. Alles wat volgens de traditie gaat lukt wel, maar voor de rest; ho maar. Ik kan me er geweldig over opwinden: een tiental volwassenen die wat staan te kijken. Horen ze in de verte een auto aankomen gaan ze plotseling weer aan het werk. Als de chef of de autoriteit vijf minuten afwezig is, dan begint het werk weer op te houden en wordt er weer gepraat. Iedereen is moe, niemand heeft voldoende gegeten, het is te warm. We weten niet wat we doen moeten, etc, etc.

Gerhard heeft al afgeleerd om zich er over op te winden. Toch blijft het onbegrijpelijk. Wat gebeurt en gebeuren moet is volledig voor hun eigen bestwil, namelijk de woning voor de verpleegster. Iedereen heeft daar belang bij, maar niemand is gemotiveerd om er voor te werken. Waarom niet?

Nadat het geheel vlak gemaakt was, kwam de opmerking: zo nu kan de aannemer beginnen. Terwijl het de bedoeling is dat het hele huis door henzelf gebouwd wordt. Maar dat kunnen we niet, dat gaat niet. (Weer iets nieuws, dus dat kunnen we niet.)

Toch gaat het gebeuren.

Vanavond eten we aap. Pierre en nog een paar jagers hebben twee apen en een vogel geschoten. Zoëven zijn ze geslacht. Ik heb er steeds bij staan kijken. Het ging erg ruig, keurig uitbenen, ho maar. Met het grote hakmes (machete) en een tafelmes. Eerst werden de apen en de vogel boven een vuur kaalgeschroeid, daarna het mes erin. Eerst de keel doorsnijden, daarna de armen eraf. Ik moet er even attent op blijven, maar er is een kans dat ik vier apenhanden meekrijg. In het begin was het een beetje eng. Het zijn net kleine kinderen, maar, en nu komt de maar waarom ik voortdurend ben blijven staan, en de maar waarom

ik dit nu opschrijf. Ik stond voortdurend dicht bij haar; een beetje verliefd?! Het lijkt erop. Ook al zal het wel weer over gaan, voor het ogenblik is het best leuk. Volgende week gaat ze waarschijnlijk ook naar Yaoundé en blijft daar?

Dan is het weer voorbij, maar voor het moment is het best leuk.

Zondag 29-7-73

Vandaag, zondag een rustdag, dat komt goed uit, want het is ongeveer (schatting) 28-30 graden hier. Te warm om te werken. Gisteren de piketjes geplant voor de fundering (gedeeltelijk). De op het werk aanwezige Afrikanen gaven het zo langzamerhand vertrouwde beeld te zien. Het blijft wennen. Alles gaat erg langzaam. Zowel gisteren als eergisteren moest er drinkwater gehaald worden, dat nam respectievelijk ca. drie kwartier en anderhalf uur in beslag. De tijd is hier nog steeds gratis. Ik wil niet steeds in herhaling vallen, maar het blijft moeilijk te accepteren.

Iemand uit Douala had Maurice (= iemand die hier ook "meewerkt") als ik me goed herinner ca. f. 4000,00 gegeven om hier een plantage te beginnen. De geldschieter was nog nooit in de bush geweest. Na twee jaar kwam hij kijken wat ervan geworden was. Maurice was echter nooit met het geld aangekomen. Hij had er met zijn vrienden mooi weer van gespeeld.

Gisteren zou een vrachtauto komen om het verzamelde zand en de stenen op te halen. Die auto is nooit gekomen. Het was niet de eerste maal.

In de garage in Douala waar Gerhard zijn auto heen had gebracht liepen ca. tien monteurs rond. Iedereen z'n specialisatie, één alleen voor de koeling, één alleen voor de ventilatie etc. Als een auto stuk is moet iedere monteur dus langskomen om z'n specialisatie uit te proberen. Wordt hij weggeroepen dan is de kans groot dat het werk halfvoltooid achterblijft. Een andere monteur ziet dat niet en levert de auto af. Gerhard was een keer weggereden (uit de garage) zonder olie in de motor en met de voorwielen half los. Niemand had het gedaan.

Gisteravond was de sluitingsdatum van het kamp. Danspartij, toespraakjes en drank en veel mensen. In de toespraakjes werd aan de belangstellenden uitgelegd hoe hard gewerkt was door de 30 kampbewoners (Gerhard merkte op dat de nul geschrapt moest worden). Alle dingen die gedaan waren werden breed uitgemeten. Daarna dansen op Afrikaanse muziek, iedereen deed mee, niemand was blijkbaar moe. In het begin van de avond werden een aantal ouderen afgevoerd die al vroeg in de middag met drinken begonnen waren. Nadat de belangstellenden het glas bier genuttigd hadden waarvoor ze schijnbaar/blijkbaar gekomen waren, dropen ook die af. Resteerden de kampbewoners. Het gebrek aan vrouwen werd duidelijk, terwijl de aanwezige vrouwen al voorbestemd waren voor een aantal knapen. Jongens dansen hier ook met jongens, maar de lol was er toch wel snel af, ook al omdat de muziek niet zo denderend was.

Afrika is nu eenmaal anders.
Als blanke in Afrika geniet je zekere voordelen, ik heb dat al eens aangehaald. Vandaag, tijdens een wandeling door Mamba kreeg Hans een ei, omdat hij aanstaande woensdag vertrekt, later kregen we nog een stengel rietsuiker om op te kauwen. Het feit dat Hans aanstaande woensdag vertrekt maakt me enigszins nostalgisch. Het is een korte aanval die spoedig over zal zijn. Groningen lokt toch wel. Ook omdat ik nu merk dat ik veel van praten houd, en om te kunnen praten zijn mensen nodig die luisteren. Waarmee ik niet wil zeggen dat die hier niet zijn.

Woensdag 1-8-73
Vandaag, woensdag de eerste augustus is Hans vertrokken naar Nederland. Even een brokje in de keel. Na afgelopen zondag is er weinig meer gewerkt. Maandag hebben Gerhard en ik de laatste piketjes uitgezet terwijl drie anderen aan het boomhakken geweest zijn. Een beetje de maag van streek, tot vandaag ongeveer. Dinsdag zijn we 's morgens naar Douala vertrokken (naar Lydiënne); door Douala gewandeld, een paar souvenirs gekocht (houtsnijwerk), voor het overige weinig nieuws. Pierre zou tegen één uur komen, maar zoals dat zo vaak met Afrikanen hier gaat, kwam hij pas tegen tien uur 's avonds. Lydiënne had ondertussen nog een fraai staaltje van autoritair optreden van Pierre verteld tegenover zijn dochter Elisabeth toen die in Europa was. Pierre had de vriend van Eliabeth een slag in het gezicht gegeven waar zij bij stond. Ze was volgens Pierre nog te jong om al een vriend te hebben. Helemaal tegen de traditie in Afrika (= Cameroun tenminste). Pierre Mahend was door z'n ouders gedwongen om met Elisabeth te trouwen, z'n huidige vrouw, die toen 15 was. Z'n vrouw is niet erg slim en zeker niet capabel genoeg om – de toch vrij intelligente Pierre – tegenspel te bieden. Hij heeft zijn vrouw op een gegeven moment weer naar school gestuurd. In Europa hebben ze pas Frans leren spreken. Ze heeft af en toe toevallen als gevolg van een hersenafwijking. Dat is waarschijnlijk ook de reden dat Lydiënne zo ongeveer als bijvrouw van Pierre optreedt. (Deze informatie komt van Gerhard Katz.)

Vandaag aankomst in Yaoundé, van 15 uur tot ca. 21 uur in een taxi.

Vrijdag 3-8-73
Afgelopen woensdag werd ik in mijn verhaal onderbroken, ik zal proberen het hier weer op te nemen. Na de zesurige taxirit, waarvan het laatste deel erg koud omdat het raam van het portier niet dicht wilde, wachtten we nog op de andere drie die met de Volkswagen gekomen waren. Ze waren om ca. 10 uur 's morgens vertrokken en kwamen om 10 uur 's avonds aan. 4x een lekke band. De taxirit was vermoeiend, maar best leuk met Elisabet junior naast me, wat suggestie allemaal kan doen, geweldig.

Gisteren door Yaoundé gewandeld, stad met een Europees trekje, maar toch anders. Veel polio? patiënten (Bv. een been veel dikker dan het andere). Mensen

zonder tenen en vingers zie op straat zitten te bedelen. Iemand die zich kruipende verplaatste omdat hij niet meer kon lopen. Het schijnt hier allemaal normaal te zijn. Iedereen loopt voorbij en let er niet op. Relatief zijn hier nog veel blanken. Veel in winkels als (eigenaar?) bediende. Op straat word je voortdurend belaagd door verkopers die met drie paar sokken staan te venten, of een schaal sperziebonen, pinda's, saté, zakdoeken, ondergoed, etc, etc. Ik vraag me af en toe wel af waar iedereen hier van leeft.

Gisteren nam Pierre me mee naar het bureau van de SNV hier in Yaoundé. Per slot van rekening had ik al een dag geen Nederlands kunnen praten.

Aanstaande zaterdag komt de directeur van dat bureau hier op bezoek. Vanavond een ontvangst voor de directeur van de Baptistenkerk?

Een beetje moe de laatste dagen.

Dinsdag 14-8-73

Het is al een tijdje geleden dat ik geschreven heb. Vandaag weer terug in Boumben, na ruim een week in Yaoundé. In Yaoundé was het meest leuke de zondag waarop ik vertelde hoe e.e.a. in Nederland toeging. Huwelijk, moraal e.d, geweldige reacties. Donderdag daarna naar Chutes de Nagtigal; voor het overige een beetje door de stad lopen, bioscoopje. Eenmaal contrôle door een veiligheidsagent in burger die enkel om een praatje verlegen zat. Afgelopen weekend in Douala veel regen, tam. Martine en Els (twee Nederlandse meisjes) van het vliegveld gehaald, erg jong. Pierre praat (te) veel. Hevige discussie over bier drinken en "wie zal dat betalen". Blij weer aan het werk te kunnen, als het tenminste droog blijft. Wil wel meer schrijven, maar kan de woorden niet vinden, moe, ga slapen.

Zaterdag 18-8-73

Langzaamaan begin ik een beetje heimwee naar Groningen te krijgen. Dat na al zes weken uit de stad, waar ik het meest van jou, vertrokken ben. Vandaag vijf weken in Cameroun. Alle dingen worden langzaamaan gewoon. Een oliepalm is normaal en over een bananenboom verbaas ik me niet meer zoveel. De tijd van in herhaling treden is aangebroken. Veel nieuwe dingen zijn er niet meer te ontdekken, of is het zo dat ik me er minder voor open stel sinds dat knagende gevoel is begonnen? Om even in getallen te blijven (de exacte denktrant blijft). Het is ongeveer zeven weken gelden dat ik Wiecher voor het laatst zag of iets van hem gehoord heb. Lang. Van al m'n vrienden en vriendinnen mis ik hem het meest. Ik mis dat pilsje in de Negende Cirkel of het golden Fust, dat af en toe doorzakken, de gesprekken, de sfeer. Ondanks dat ik af en toe te veel praat en te weinig luister, kunnen Wiecher en ik toch steeds goed met elkaar opschieten en begrijpen met een halve zin de rest.

Bovenstaand roept wellicht de gedachte aan homofilie o.i.d op. Onterecht. Ik houd van en goede vriend(en), maar ik kan hartstochtelijker van een vrouw houden. Hier in Boumben werkt bijv. Lydiënne, ongehuwd moeder (gescheiden)

van Aurore, een heerlijke vrouw. Bij nadere observatie is haar gezicht enigszins hoekig, minder knap dan op het eerste gezicht lijkt. Lacht voortdurend, altijd vriendelijk, altijd voor iedereen heen en weer, af en toe een schalkse blik, daar houd ik van. Af en toe ondeugend. Een blik die me in de richting van een Don Juan? stuurt, een spel spelen waarvan iedereen de regels kent, terwijl toch niemand zegt dat het spel gespeeld wordt.

Alsof ik het nog niet eerder meegemaakt had. Vrouwen zijn gecompliceerder dan op het eerste ogenblik lijkt. Na het flirten komen altijd de moeilijkheden. Anita, in gezelschap altijd te pas en niet op haar mondje gevallen, blijkt bij minder vertrouwd gezelschap dicht te klappen. De keer dat ik Erik in de Heerestraat ontmoette. Koffie gedronken in Nieuw Indië. Komt Anita toevallig langs.

We hebben nauwelijks met z'n drieën gesproken. Voortdurend twee aan twee. Op het chemisch feest. Anita zwijgt. Langzaamaan (ik heb dat woord wel vaker gebruikt, maar het past nu eenmaal) bekruipt me het gevoel dat achter dat kleine gezichtje meer schuilt. Grote problemen. Hoe vaak is ze bv. niet begonnen over dat onderzoek in het ziekenhuis waar ze dan verder nauwelijks over uitweidde? Psychologische testen e.d., maar daar bleef het bij (De uitslag van de test was ook nog niet binnen). Ja, wat doe je dan? Had ik toen ik daar een gevoel van kreeg, voor mezelf besloten om me er verder mee te bemoeien? Haar het oor te geven wat ze op dat moment nodig scheen te hebben? Het antwoord op de vraag is dat deze vraag retorisch is. Een underdog? Wat doe je dan? (<--een beetje hypocriet, dat wel.)

De laatste week veelvuldig bezoek. Eenmaal kroegentocht. Een keer (of was dat dezelfde keer?) eten, grammofoon brengen. Ze was moe. We hadden gedronken. We gingen allebei half aangeschoten bij mij vandaan op haar fiets. Zij fietste en ik zat achterop. De luidsprekerboxen vasthoudend. Hoe slingerden we over het Zuiderdiep. Ondanks de alcohol had ik m'n hoofd nog wel bij elkaar. Na de montage van de grammofoon kreeg ik de indruk dat ze me zo snel mogelijk kwijt wilde. Ik had echter geen zin om weg te gaan. Dus bleef ik zitten. Pils en andere alcohol. Ze werd weer wakker. Later haalden we nog grammofoonplaten bij haar vriendin vandaan.

Tussen A-kerk en Korenbeurs beloofde ik haar op te schrijven (in m'n memoires, voor na mijn 55ste) dat ik aangeschoten met haar over de Vismarkt gelopen heb.

Terug liepen we met de armen om elkaar heen geslagen. Ook, waarom ook niet. Nog meer gedanst en gedronken. (Degene die nu op een bedscène zit te wachten moet ik nu al teleurstellen.) Na het dansen het plakken. Ergens had ik het gevoel dat ze eigenlijk niet wilde en ergens wilde ik ook niet, maar na vier weken praktikum, celibaat en geen kus gedurende lange tijd, dan wil je (= ik) je (= me) wel eens laten gaan. Ook al sta ik er dan niet helemaal achter.

Stevig gekust op de stoep en tot kijk na de vakantie, dan zien we wel verder. Dat is 'm het juist, hier kreeg ik sterk het gevoel dat het geflirt niet louter geflirt

geweest was. Het was flirten in de zin van uitproberen, als er iets mis gaat, is het nog steeds flirten geweest, flirten is zonder risico's iemand uitproberen. Ze had al teleurstellingen gekend en dan word je voorzichtig, niet waar? Zover uitproberen tot de ander zegt: ik houd van jou en dan zelf een keus maken. Zo zijn we niet getrouwd. Ik vind Anita leuk om mee te flirten (= spelen op beperkte schaal) wil best naar haar problemen luisteren en waar ze dat vraagt m'n mening geven, maar verkering; ho maar. Voor verkering moet je van iemand houden, liefhebben en zo'n getuigenis kan ik haar tot nu toe niet geven.

Mijn speculaties zijn als volgt: Met de kennis die ik tot nu toe van haar heb, is ze ondanks haar gedrag een nog niet volwassen vrouw. Ze handelt namelijk niet consequent. Iemand is meer dan leuk in een bar, maar overdag gewoon aardig. De sympathie varieert niet met het gezelschap. Ze heeft een (minderwaardigheids)complex vanwege haar postuur, klein, borstjes AA of kleiner. Ze wil graag en jongen (man) strikken, maar weet het nog niet zeker, weet niet niet of ze wel of niet wil. Heeft waarschijnlijk nog nooit bij een man geslapen, maar doet af en toe voorkomen alsof dat wel het geval is. (Als je een theorie over liefde en met elkaar naar bed gaan en alle facetten daarvan op een keurige manier brengt, lijkt het net alsof je een geweldige / normale / weinig / geen* ervaring hebt. (Doorhalen wat niet gewenst is.)

Voor mijn gevoel doet ze voorkomen dat ze een beetje minder dan normale ervaring heeft met het met iemand van de andere sekse in een eenpersoonsbed slapen. (Wat heet normaal?) M'n (zelfde) gevoel zegt me echter ook dat ze wat dat aangaat een stukje toneel speelt. De tegenpartij tot krasse(re) uitspraken uitlokken. Uitproberen te vinden hoe ver zijn ervaring strekt om daarop het spel te kunnen voortborduren. Ik heb me dan ook voortdurend in dezelfde vage kreten uitgelaten. Met een beetje aanmoediging zou ze me op de betreffende avond, met nog een beetje alcohol wellicht zo ver gekregen hebben om te blijven. Ze wilde echter niet, ondanks dat ze ergens deed voorkomen alsof dat wel zo zijn (zijn dat juiste gevolgtrekkingen uit de situatie of is het wishfull thinking?). Bij haar speelt de ratio (nog) een grotere rol dan het gevoel. Ze wil berekenen of ze wel wil of niet wil.

Toen had ze me wellicht zo ver gekregen. Nu ik na vijf weken een en ander nog eens in beschouwing neem, weet ik dat ik na de vakantie niet wil. (Hallo! moet je nu geen slag om de arm inbouwen voor het geval je toch wel wil?) Ik kan me natuurlijk vergissen (dat is de slag om de arm) daarom ben ik dit gedeelte ook begonnen met het speculaties te noemen. Waar ik me nu (ten onrechte) druk over maak, is wat ze na de vakantie verder wil. Word ik de zoveelste teleurstelling voor haar of heeft ze tijdens de vakantie haar geest verzet en besluit ze alleen te flirten en verder niet? Zoiets moet momenteel geen probleem zijn. Deze zaken moeten zich oplossen door dan te beginnen als de tijd daar rijp voor is. Een beetje meer van de ene dag in de andere leven. Minder op lange termijn denken, minder speculeren. Irma bijv. Hoe zal zij reageren na ruim vier maanden afwezigheid? Prognose; ze stopt met de studie en ze stopt

met mij. Ze heeft onze relatie inmiddels wel bekeken, heeft het gevoel dat ze teveel lichamelijk gebruikt is en dat haar persoon minder gewaardeerd is (dat klopt waarschijnlijk enigszins). Niet in het begin, maar op het laatst zeker. Daarom was haar afscheid (terecht) relatief koel.

Misschien dat we na de vakantie een andere relatie kunnen beginnen, of is dit ook een nachtkaars.

Het lijkt erop dat ik het afgelopen jaar aan het evalueren ben, een beetje, nooit ongezond, ter lering ende vermaak. Plannen: hard werken, heel hard, geen (vaste) verkering, eerst afstuderen, (blokfluit leren spelen?), in SBW meewerken, geen andere commissies, veel gezelligheid, goed assisteren, hospiteren, bijvak snel afmaken, Parijs? Over vrouwen kan ik ook wel even doorgaan, maar daar heb ik juist mijn vrienden voor om mee over van gedachten te wisselen.

Jeudi 23-8-73

Vandag is het een en ander voorgevallen dat m'n gedachten zodanig verplaatst heeft dat ik voor een (korte?) tijd minder naar Groningen verlang dan ik wel gedaan heb.

Gisteravond, ongeveer 11 uur, iedereen naar bed. Totaal vreemd was het niet dat Josef z'n radio nogmaals aan moest zetten. De radio werkt alleen op maximaal volume, de knop is namelijk stuk. De radio produceerde enkel ruis. Josianne wond zich daar zo over op dat ze het bed uitging en na drie keer kloppen en geen antwoord de radio pakte en buiten in de regen zette. Josef werd daarop kwaad en begon Josianne te beledigen. Hij zei o.a. : "Met die grapjes uit het koloniaal verleden hoef je niet meer aan te komen."

Daarop werd ze kwaad. Phillip kwam erbij en maakte Josef voor imbiciel uit, door anderen die alleen maar luisteren konden, werd dit opgevat als bestemd zijnde voor Josianne.

Vanmorgen was Josianne nog van streek, ook de overige Europeanen trokken zich haar lot aan. Voornamelijk omdat niet gezegd was dat zij de radio buiten in de regen gezet had, wat de volledige schuld bij Josef terecht deed komen. Vanmorgen tijdens het werk (harken, etc.) werd een en ander nog doorgepraat. Het blijkt dat de Camerounezen geen haatdragende mensen zijn ten opzichte van blanken. Als er echter een bevolkingsgroep bestaat die ze hier liever niet dan wel zien, dan zijn dat de Fransen. Een beetje vergelijkbaar met de rancune tegenover de Duitsers die een deel van de oudere Nederlanders nog heeft. Het koloniale tijdperk van de Fransen is ook pas dertien jaar geleden (1960). Daarvoor pasten de Fransen de verdeel-en-heers politiek toe. Een deel van de bevolking werd door hen (door middel van geld) tegen de onafhankelijkheid gemaakt. Dit deel van de bevolking streed vervolgens met het deel dat vóór de onafhankelijkheid was. Dit alles ging gepaard met gruwelijke moordpartijen, waarbij de Fransen de lachende derde waren. In die tijd waren de Fransen heer en meester, ze namen alles van de Afrikanen wat ze wilden. Het feit dat Josianne de radio van Josef

pakte, deed hem waarschijnlijk weer aan die tijd terugdenken. Zijn uitlating: "Houd die koloniale grapjes bij je.' is in dit licht dan ook duidelijk te begrijpen. Door deze verklaring van Joël en Autan was ik ineens een heel stuk opgelucht. Een begrijpelijke reactie na een spanning.

Na het middageten (we hadden ons al gewassen) kwam de vrachtwagen met cement, die al een week geleden had moeten komen. Daarna naar Mamba waar iedereen ging voetballen. Ik ben wezen vissen en zowaar na ongeveer een kwartiertje een grote vis verschalkt. De kinderen die erbij stonden hadden het aas (sprinkhanen) aan de haak gedaan en vielen na de vangst als één man op de vis aan. Toen ik bevestigend antwoordde op de vraag of de vis dood moest, beet een van de kinderen de vis in de kop (onderaan bij de kieuwen). Ik was een niet weinig trots op mijn vangst. In de ca. anderhalf uur daarna, in de stromende regen, lukte het niet meer. Ik heb me echter in dagen niet zo plezierig gevoeld als vanmiddag (en nu ook). Een grote bijdrage daaraan levert Els, die ik al eens eerder beschreven heb {Is niet zo}. Ze is ongeveer van dezelfde golflengte, dit in tegenstelling tot Martine (Tineke) waarbij ik het gevoel heb voortdurend langs haar te praten. Als ze aan het woord is komt er moeilijk een eind aan. Veel ongenuanceerde uitspraken en losse kreten van; oh, la, la en ho, ho. Dit is van mij natuurlijk ook ongenuanceerd.

Het vooroordeel is natuurlijk ook een gevolg van het positieve oordeel over Els, ook daarom is het minder correct. Gisteravond kreeg Els en ruim uur durende huwelijksaanzoek van Joël te verwerken. Alleen door zich kwaad te maken, kreeg ze hem uiteindelijk weg. Daarna kwam ze bij me uitblazen.

Sinds Els en en Martine er zijn is de belangstelling voor het huwelijk als onderwerp sterk gestegen. Dit verschil is nu ook te begrijpen. Veel dingen; de houding van iedereen tegenover Josianne en Dominique, beide Françaises, is nu veel beter te begrijpen. Men stuurt de Fransen niet weg, maar accepteert ze en meer niet. Alleen de nodige formaliteiten en beleefdheden. Iedereen hier loopt hier weg met de Nederlandsen. Iedere man hier wil een Nederlandse vrouw trouwen. Naar Nederland, daar is het paradijs. Dat verklaart wellicht ook de vele Nederlandse produkten hier als bier, koffiemelk, biscuits en dergelijke. En de aanwezigheid van zo'n 60 Nederlandse vrijwilligers en geen Franse. Kortom, vandaag is een heleboel duidelijker geworden, een stukje waar gezicht van de mensen hier is boven gekomen en dat is heerlijk.

In het begin heb ik ooit van Elisabeth junior verteld, daarna niet weer, dat moet voldoende zeggen.

Morgen afscheid van Josianne, zaterdag naar Douala, tot en met maandag? wel even heerlijk er tussenuit. Indien mogelijk de terugreis regelen. Na de gebeurtenissen van vandaag is het echter weer leuker geworden.

Opmerkelijk dat de Europeanen oorspronkelijk als één blok reageerden, iedereen voelde zich aangesproken. Dit werd uitgelegd als een neiging naar discriminatie, ofschoon daar hier duidelijk niets van te merken is. Zo hoort dat ook. Iedereen doet hier dan ook aan alles mee, koken, afwas, water halen

etc. Bijna elke dag sta ik naakt tussen de anderen me in het riviertje te wassen. Kortom een eenheidsgevoel, moeilijk te omschrijven.

Ik hou van Els, een beetje meer dan van de anderen hier en het is heerlijk van iemand een beetje meer te houden dan van de anderen. (Er zijn nog een paar mensen (vrienden) waarvan ik een (beetje) meer hou dan van de overigen. Ook dat is heerlijk. Voor de komende drie weken is Els waarschijnlijk het heerlijkst. (Als Lydiënne jong geweest was, wellicht zij.)

Vendredi 24?-8-73

Vanavond afscheidsavond van Josianne, die een beetje verbitterd uitkijkt. Meer dan normaal. Ze weet zich m.i. niet meer te uiten. De leeftijd?

De reden waarom ik nu zo laat (na 12 uur en vandaag acht vrachtwagens geladen, drie stenen en vijf zand) nog schrijf, is de dansavond van vanavond. De vorige malen was ik er niet zo weg van, maar vanavond was het heel anders. Er was een meisje (vrouw) dat me sympathiek is. Els heeft me een beetje te pakken. Fijn gedanst (= geplakt, maar ook anders.) Ze speelt het spel dat (begin van) liefde heet net zover mee als ik dat ook doe. We mogen elkaar, we liggen elkaar, vinden elkaar sympathiek (allemaal zelfde uitdrukkingen voor hetzelfde). Het belooft niets, maar voor het moment is het leuk. Het doet me af en toe aan dat liedje denken waarin de volgende regel voorkomt: vakantieliefdes gaan voorbij, maar deze keer blijf jij van mij, o.i.d. Beter is het gewoon door te gaan, met wat dan ook. Toen ik haar de zaklamp teruggaf, die ik in bewaring hield, kneep ik even zachtjes door. Het was te donker om haar reactie te zien, daarbij komt dat ik niet keek.

Terwijl ik dit opschreef hoorde ik Els met Josianne over anti-muskietenmiddel praten. Vandaag had ze (Els) gezegd dat het op was. Josianne bleek echter nog te hebben. Ik had het gevoel (wens is de moeder van het gevoel en de gedachte is de vader) dat ze nog wel zou komen brengen en zowaar gebeurde dat. Het hangt nu volledig van de interpretatie af hoe het verder gaat. Multi-interpretabel. Heerlijk ins blaue hinein interpretieren.

Alles gaat voorbij.

Vrijdag 31-8-73

Vandaag de laatste augustusdag. Als laatste dag van de maand wellicht een reden om te resumeren? Afgelopen nacht bijzonder onrustig geslapen. Vanmorgen werd ik wakker met het hoofd aan het voeteneind (de rest was vanzelfsprekend ook van plaats veranderd). Gedroomd, maar totaal onbegrijpelijk. Vanmorgen de slaap ingehaald, dus niet gewerkt.

Een aantal dingen gaat de laatste dagen wat moeilijk, onnodig wellicht. Pierre was (en is) nogal gepikeerd dat Els en Tineke ook tegelijk met mij vertrekken. Hij vindt dat niet juist, volgens hem moeten ze langer blijven. Uit e.e.a. zijn lange discussies voortgekomen betreffende verantwoordelijkheid, vrijheid, etc. Hieruit komt ook naar voren dat een (groot?) aantal mensen (Joël,

Jacques, etc.) nogal rechts? zijn ingesteld, autoritair. Ze accepteerden niet dat Ruben een andere dan de "Camerounese mening" verkondigde. Een mening waarin algemene waarheden naar voren gebracht werden over verantwoordelijkheid ten aanzien van gasten etc. De mening van Ruben werd niet geduld. Een en ander resulteerde dan ook in beledigingen over en weer en veel geschreeuw. Een ander punt; af en toe wordt Therèse weer ten tonele gevoerd. Ik had me de mening van Gerhard Katz al ongeveer eigen gemaakt. Het ging haar alleen om het geld en verder niet. Ruben echter kwam gisteren met een acceptabele(r) verklaring. Hier in Afrika maakt men onderscheid tussen fysieke liefde en gevoelsmatige liefde. Men kan hier alleen van een mooi (ander, blank?) lichaam houden, zonder direct een gevoelsmatige binding te voelen. Had ik dat tevoren geweten, had ik wellicht anders gereageerd. Als ik de kans krijg zou ik nog wel een nacht (of een deel daarvan) met Els spelen (wij met elkaar). Ook een vorm van fysieke liefde? Ze heeft een mooi lichaam.

Dinsdag 4-9-73
Nog? niet met Els gespeeld! Eigenlijk moet ik een beetje om mezelf lachen. Mijn fantasie en mijn wensen brengen me verder weg dan ik in de praktijk kan bereiken. Als je jong bent wil je van een paar planken een raket bouwen om naar de maan te vliegen, ouder geworden besluit je er toch maar een schuurtje van te timmeren. Aldus een spreuk uit een agenda van enkele jaren terug. Het aspiratieniveau daalt met het klimmen der jaren. (Het zou leuk zijn daar een wiskundige vergelijking voor op te stellen.) Als je jong bent (jong is tot wanneer?) wil je met iedere (mooie) vrouw slapen, ieder leuk meisje, als je ouder wordt, slaap je alleen maar bij je eigen vrouw, waarvan je hoopt dat ze knap en leuk zal zijn. Hoe ouder, hoe minder hoge eisen wellicht gesteld worden. Ook hier daalt het aspiratieniveau of vertoont het maxima en minima. Jong en onervaren, dan is ieder meisje goed om je de (nodige) ervaring bij te brengen (minimum in aspiratieniveau). Met het klimmen der jaren en ervaringen gaat het eisenpakket zwaarder wegen, het aspiratieniveau stijgt; niet ieder meisje, niet iedere vrouw is goed genoeg.

De tijd is een storende factor. Des te langer de periode van onthouding, des te lager het aspiratieniveau. De volgende moet zo mogelijk beter zijn dan de laatste. Het lijkt een beetje te mathematisch, maar het verduidelijkt veel. Nu, in onthouding, in de bush met twee meisjes waarvan ik veronderstel de denkwijze een beetje te (her)kennen. Een laag aspiratieniveau. (Een laag aspiratieniveau wil ook zeggen dat de veronderstelde band, emotionele binding etc. minder sterk of afwezig, of slechts tijdelijk aanwezig, omdat dit voor de gemoedsrust beter is).

Hieruit blijkt dat een groot aantal factoren bepalen of al dan niet uitgeprobeerd wordt om bij het meisje te slapen De voornaamste heb ik nog niet genoemd, namelijk de goede wil die aanwezig moet zijn. Het meisje, de vrouw, moet er vanzelfsprekend ook voor voelen.

Dat laatste is zeker het belangrijkste. Nu bestaat het (voor?)spel dat gespeeld wordt hieruit, dat op zo slinks mogelijke wijze uitgezocht wordt wat de bedoelingen van de tegenpartij zijn. Hoe komt men achter de intenties van de tegenpartij? Dit is het moeilijkste van het totaal. Eenvoudig vragen, dat gaat meestal niet. De kans is dan bij voorbaat al bijna nul. Moeder natuur heeft nu een communicatiesysteem uitgedacht waarmee het spel gespeeld wordt. Het beroerde is echter dat dit systeem niet perfect werkt. Voortdurend treden er storingen op; berichten komen dan half of verkeerd over.

Een van die middelen is het woord. Men praat met elkaar, tast elkaars geest af, zoekt uit hoe de tegenpartij over verschillende (schijnbaar onafhankelijke en onbelangrijke) zaken denkt. Politiek, progressief / conservatief, vrije seks ja / nee; ervaring, wat heet ervaring, vrouwen / mannen / emancipatie etc.

Dit aftasten van elkaars geest neemt steeds enige tijd in beslag, afhankelijk van o.a. de personen. Daarna, of al tegelijkertijd, begint een tweede vorm van communicatie. Het aftasten van elkaars gevoelens middels de ogen. Wat straalt daar? Of wat straalt daar niet? Eén of géén knipoog? Dit blijft een onzeker communicatievorm en kan alleen als deel van het geheel z'n inbreng hebben. Ook tegelijkertijd begint het lichamelijk aftasten, een schouderklopje, een plagerij, een kneepje in de zij, een ruk aan het haar; af en toe kwajongensstreken uithalen etc.

Dit is al een delicatere zaak. Lichamelijk contact, anders dan handen schudden, wordt nauwelijks op prijs gesteld. Dit is dan meestal het breekpunt. Wordt op e.e.a. afwijzend gereageerd, dan moet alles als "verloren" beschouwd worden. Is de reactie echter positief, dan geeft dit de burger nieuwe moed. Moed om door te gaan. Er wordt verder met woorden afgetast wat beide partijen van lichamen denken, beleven van lichamelijke gevoelens etc. "Indiscretie" doet zijn intrede. Langzamerhand is het wachten op groeien naar de gunstige gelegenheid. Het spreekwoord luidt immers: de gelegenheid maakt de dief, al kan men zich afvragen of inderdaad gestolen wordt.

Doet de gelegenheid zich voor via een aantal tussenstappen, waarover ik nu niet uitweid, en is het ijs gebroken, dan dooit het ijs ook snel, dan is het; hoe heter hoe beter. Dan wordt slechts gedacht: de frustratie komt na de daad. Als men hier tussen de regels doorleest, weet men wat ik momenteel ongeveer denk / voel.

Els, immer zonder beha, met haar tepeltjes trots naar voren. Heerlijke ronde borstjes. Is ze provocerend? Een beetje wel. Veertien dagen elke dag de tepeltjes in het t-shirt zien staan, doet naar meer verlangen. Af en toe ben ik geneigd haar te vragen dat shirtje eens op te tillen en me een blik te gunnen. Vraagt ze daarom, of niet? Of is het al heel normaal en komt mijn aandacht enkel door m'n (lange) afwezigheid uit Nederland? Na kijken komt aanraken, en wat komt daarna?

Aanstaande zaterdag naar Kribi, samen in één hut, samen in één bed? Dat zou ik best willen. Dat is ook een onderdeel van ervaring opdoen. Met z'n drieën in één bed. Wellicht breng ik de moed (= lef?) op om haar te vragen.

Of moet ik haar gewoon eens vastpakken. In een stoeipartij. Haar ogen zeggen echter nog niet voldoende: pak me dan als je kan. Of zegt ze het wel en zie ik het niet? Dat is juist het moeilijke van het spel.

M'n fantasie gaat ver genoeg (of te ver?) maar m'n daden blijven er voortdurend bij achter, te voorzichtig? De komende dagen zullen het leren.

De dagen in Kribi zouden het leren. De uitnodiging kwam. Je hoefde niet te vragen. Palmenstrand en een verloren land. Je fantasie had werkelijkheid kunnen worden als je lef had gehad. Maar wat wil een Drentse maagd in een resort met twee jonge frisse meiden die de regels van het spel veel beter kenden dan jij?

Zij waren bereid en klaar voor een ménage a trois, en jij? Jij wachtte tot je roman *Bon dia dushi* om je niet-ervaringen aan het papier toe te vertrouwen. Je veranderde de namen en je borduurde voort op wat er niet was voorgevallen. Poepen op het strand van Kribi. Als je naar me had geluisterd had ik aan één woord genoeg gehad: scheitert.

Maar het is juist die benadering die in je geheugen is blijven steken. Scheitert is geen goede aanduiding om het experiment aan te gaan. Scheitert is een negatieve stimulans. "Ons Gerard doet zoiets niet."

Wie had het je moeten leren? Moeder bekende dat ze nog nooit "recht" voor vader had gestaan. Wist zij veel van erecties en van wat die betekenen konden? Eenzaam was ze geweest, als middelste van dertien kinderen.

Veel, veel, heel veel later schreef je een boek *Vaste Verkering* met een begin van prettige omgangsvormen. Je schreef het boek voor anderen, maar vooral om zelf nieuw gedrag te leren.

Uit: *Bon dia dushi* (2006)

Ze leefde.
Vincent snoof aan de kaart, geen parfum, geen lijfelijkheid. De ansicht was geurloos zoals zijn beelden van Irma zonder geur waren.

In de woonkamer stak hij Irma's videoband in de recorder. De kussen-envelop hield hij tussen zijn gevouwen handen als een zakdoekje in een zenuwdraai vast. Zaken en privé hield hij gescheiden, hij wilde haar niet weer in zijn slaapkamer, ook niet op het scherm. Irma was niet privé. Hij wilde zich niet door Irma terug laten voeren naar die studentenkamer die ver weg leek en niet langer onderdeel uit leek te maken van zijn geschiedenis. Hij wilde niet opnieuw die meewarige stem; 'Ach jongen, nu al,' toen zijn zaad bij de ontluisterende poging Irma binnen te dringen het laken bevlekte.

Irma wilde in zijn slaapkamer, zo leek het. Ze zat op de rand van een duo-bed en hield haar handen op schoot. Op het nachtkastje in de slaapkamer kleurde een gemengde bos bloemen met veel gele chrysanten, varentakken en gipskruid.

Vincent ging rechtop zitten, zijn onderarmen over de leuningen van de zwartleren fauteuil. Een tak van de berkenboom zwiepte voor het raam langs. De Japanse sierkers hield met moeite de prille bloesems vast. Aan het begin van het zandpad lichtte de straatlamp op. Een auto reed geluidloos voorbij.

Boonstra had zijn ronde al gemaakt, hij was al thuis bij Alice. Boonstra die zich had voorgenomen zich niet meer met andermans zaken te bemoeien, enkel met eigen zaken.

'Mijn bemoeienissen hebben niets opgeleverd, behalve uw verontschuldigingen. Ik betreur dat, het laatste nog het meest.'

'Ik heb van interventies geleerd dat ik me met mijn eigen zaken moet bemoeien en niet moet proberen zogenaamd 'goed' te doen.'

Je maakt het anderen alleen maar moeilijk.'

Boonstra zou niemand meer waarschuwen.

Vincent zag beelden van het meisje van Edward Munch op de rand van een sterfbed, naakt, mager, onbegrepen. Hij zag Olympia van Monet, wulps, uitdagend met koele ondertoon. Zelfs een geraamte had charme. Soms werd een lijdster aan anorexia nervosa door verplegers verkracht, ook dat kwam voor. Driften maakten geen onderscheid. Vincent zag *Déjeuner sur l'herbe* met een begin van een ménage à trois. Bijna afgestudeerd was hij geweest. Irma en Tienie hadden hem verleid mee te gaan. Zonder drank, zonder roes. De verstopte spijsvertering had hem gered, vond hij. Vanaf het toilet in het studentenhuis had hij met graagte de voordeur achter zich dichtgetrokken. Eenmaal thuis waren zijn straffe sluitspieren meewerkend geweest. Felicity had hem later wat meewarig aangestaard. 'Je had kunnen experimenteren met twee dames, vanuit biologische hoek, waar was je bang voor?'

Irma glimlachte vanaf het scherm. Ze streek het haar naar achteren en vouwde haar handen.

'Je zult wellicht verbaasd zijn mij zo te zien.'

Vincent zette het geluid af.

Als alter ego neem ik mijn vrijheid om na veertig jaar terug te blikken op de puberale weergave van je belevenissen. Ik weet niet of ik met terugwerkende kracht medelijden met je moet hebben. Inmiddels heb ook ik bijgeleerd. Spijt is een zinloze emotie, zeg ik voorgangers na.

Ik struikelde over je werkwoordsvolgorde: *gedaan heb* versus *heb gedaan*. De Drentse schrijfwijze heeft in de loop van de jaren terrein verloren. En je bent minder intelligent, in elk geval minder sociaal vaardig dan je had gedacht. Hoe heeft de kerk en je opvoeding, hoe hebben de moraalridders en je familiekring je beïnvloed! Ongelooflijk. Maar het is niet anders, verknipte lichaamsbeleving en een verknipt beeld van meisjes en vrouwen. Troost is dat je niet de enige was. Een schrale, schrijnende en schurende troost.

Je leeft in je hoofd terwijl je lichaam zich dag en nacht meldt. Aandoenlijk hoe je blokfluitles wilt nemen om je te verheffen en in andere sociale kringen terecht wilt komen. Maar op de een of andere manier heb je die andere sociale lagen niet getroffen, of als je ze trof, heb je ze niet herkend. Soort zoekt soort, dat gold ook in de conversaties en in de omgang met mensen om je heen. Je sprak de tal van het platteland, van turf, jenever en van achterdocht. Die grammatica is aan je blijven kleven.

In *Anno Ludwig*, de Nederlandse versie van *Ningtien* romantiseer je je verblijf in Boumben. De uitdrukking: "J'ai froid" koester je als een groot bezit. Je hebt het koud en je zoekt warmte. Je dompelt je onder in je rol als voorganger, dominee van een Baptistenkerk. Een fragment:

'Demain,' zegt Jacques. 'Morgen is er een kerkdienst in de nieuwe kerk.' Hij ziet hoe ik naar de meisjes aan de andere kant van het vuur kijk.

'Des femmes. Naturellement des femmes.'

Hij lacht erbij en slaat zijn arm om mijn schouder. Ik schrik niet langer. Een man mag mij hier aanraken.

'Beide vrouwen vechten om je,' zegt hij.

'Ze willen met je mee naar Europa. Daar is het leven beter dan hier dans la brousse. Sarriëtte wil met je mee, maar ze weet nog niet dat ze hier in Boumben achterblijft. Ze wil een kind van je, dan weet ze dat ze je na kan komen.' Ik sla mijn arm om de rug van Jacques. De meisjes staan op en dansen in het donker. 'Lydiënne is van een ander volk. Ze komt van Kribi. Ze had gehoord dat er een blanke man in Boumben was aangekomen. De tamtam werkt hier heel goed.' Als ik zwijg en naar de dansende vrouwen kijk, zegt hij: 'Die van Kribi zijn een ander slag mensen. Ze hebben veel verbeelding, het stijgt ze naar het hoofd. Lydiënne vindt ons maar niets. Ze minacht ons. Wat mij betreft mag ze snel verdwijnen.'

Lydiënne komt mij halen. Ze wil met me dansen. Ik ga mee, James Brown helpt me in de benen. Funk van James Brown. Lydiënne pakt mijn handen vast, ze draait haar heupen. Ze heeft haar lippen geverfd, het haar recht omhoog, maar ze zegt niets. De batterijen van de grammofoon zijn leeg. De muziek sleept zich naar het slot. Ik ga onder aan de heuvel naar het *lavabos* (wc)achter het krulriet. Als ik boven kom staat Sarriëtte te wachten. Er brandt nog een olielamp. We wandelen het pad van het werkkamp naar de bosweg op en neer, hand in hand. Ik weet niet hoe het verder moet. Ik ken de gewoontes niet. Elke stap die ik dichter naar haar toe ga is een reuzenstap. Haar handen vasthouden, dat kan en dat mag, een hand op haar heup, onze lippen dichter bij elkaar, mijn hand op haar billen onder de wikkelrok, mijn hand op haar borst, mijn hand tussen haar plooien, mijn handen door haar kroeshaar. Ik ken het pad niet. Ik voel het verschil met wat ik achter me heb gelaten. Met Lisbeth. Ik ken deze jonge vrouw alleen van de buitenkant. Ze is

zwart. Sarriëtte wandelt me naar mijn kamer. Ik breng haar naar de slaapzaal van de meiden. Ze brengt me weer terug. Ik sta met mijn rug tegen de deur. Ze staat strak voor me. Ik houd mijn handen om haar stugge kroeshaar en laat ze zakken naar haar hals, haar zwarte hals, ik houd mijn duimen onder haar kin. Oogwit en witte tanden in het tropenduister.

'J'ai froid,' zegt ze. 'J'ai froid.'

Ze heeft het koud. Zweet loopt over mijn rug. Ik ken mijn plicht. Vrouwen in lange witte jurken en mannen in pak, niet iedereen, maar de meeste mannen hebben een jasje en een net hemd aangetrokken. Vijf gelovigen worden in de rivier gedoopt. De dominee in het zwart staat tot zijn knieën in het water. In de bocht van de rivier wachten de Baptisten op de reiniging. Een palaver van een kwartier in de eigen taal. De dominee zwaait met zijn armen, wijst naar het water, wijst naar het volk, het oerwoud, wijst naar de hemel. De gelovigen zingen en dan gaat elk van de dopelingen kopje onder. Het water van de Dibamba neemt de zonden mee. De zondaars kunnen opnieuw beginnen met een schoner leven. In processie gaat de gemeente naar de nieuwe kerk op het kampement. Onderweg zet de predikant een lied in, de gemeente volgt. De vloer van de kerk is aangeharkt, op tafel staan twee grote blikken van poedermelk van de Friese Vlag. De planten in de blikken laten het blad al hangen. Tegen de achterwand hangt een groot kleed met een tafereel uit Lapland. Drie rendieren op een vlakte en bergen met sneeuw op de achtergrond. Op de voorgrond een Lap in traditionele kleding bij een hondenslee. De voorkant van de altaartafel is bedekt met een wikkeldoek met het hoofd van de president. In de zoom staat: Twentsche Stoomdrukkerij. Dat is onze ontwikkelingshulp. Als iedereen een plek heeft in de nieuwe kerk op de nieuwe banken begint de dienst met gezang. Jacques zit links van mij, Sarriëtte aan mijn rechterkant. Voor mij staat Lydiënne. Ik ruik parfum. Ik ruik africains. Jacques geeft mij een blaadje met de tekst. Ik zing mee, zo goed en zo kwaad als ik kan. Ik hoor erbij, ik ben een van hen.

De dominee leest uit de bijbel, er volgt een psalm en nog een psalm. Dan komt een lied van eigen volk. De dominee houdt een preek in het Frans. Het gaat over amour en le Dieu en over Jésus. Ik ken de verhalen. Twee vrouwen stappen naar voren en steken de kaarsen op de kandelaars aan.

'Et maintenant.'

'En nu geef ik graag het woord aan onze gast uit Hollande. Onze noeste werker in de wijngaard. De man van het eerste, tweede en derde uur.'

Jacques pakt mijn arm en geleidt mij naar voren. Ik sta op de plek van de dominee. Gods volk zit voor me en wacht op mijn blijde boodschap.

Jacques doet een stap opzij. Sarriëtte gaat verzitten, ze kan tussen de gelovigen op de eerste rij doorkijken. Lydiënne heeft haar lippen vuurrood geverfd. 'Bon jour,' zeg ik. De woorden stromen zoals ze nog nooit hebben gestroomd.

'Je suis heureux d'être ici.' Ik ben niet alleen blij dat ik hier ben.

'Ik ben ook blij omdat ik met iedereen kennis heb gemaakt, dat ik heb mogen

zien hoe iedereen van elkaar houdt hier dans la brousse. Ik ben blij te horen hoe iedereen vol overgave met elkaar zingt en de Heer prijst. Jullie leven het leven zoals Jésus dat heeft bedoeld; broeders en zusters met elkaar.' Gods volk murmelt instemmend. Dit horen ze graag.

'Als ik straks terug ben in mijn eigen land, Pays-Bas, dan zal ik de gelovigen van mijn kerk vertellen van de liefde, de l'amour, en van de hoop, de l'espérance, en van het geloof van de mensen in Boumben. Ons nieuw dorp tussen Sananga en Wouri, als het aardse paradijs ooit tussen Eufraat en Tigris.' Het murmelen zwelt aan en de gelovigen klappen in de handen met zo'n flux de paroles.

'Met de doop in de rivier, waar ik bij mocht zijn, veel dank, zijn ook mijn zonden opnieuw weggewassen en sta ik opnieuw dichter bij Onze-Lieve-Heer en bij zijn volk dat in deze kerk elkaar nabij is.' De gemeente applaudisseert en begint te zingen. Ik herken de wijze van *De Heer is mijn herder*. De dominee geeft mij een hand. Jacques leidt mij terug naar mijn bank op de derde rij. Sarriëtte lacht haar tanden bloot. Ze pakt mijn hand vast, heel kort. Terwijl ze met de anderen meezingt landen mijn voeten langzaam op aarde.

Les noirs in Kameroen hebben hun eigen overlevingsstrategie. Als het kan, veranderen ze van land, van sociale laag. Liefde is een toegift. De eerste noodzaak is ontsnapping uit la brousse.

IV

Het pad naar de bul, de titel drs, ging niet zo soepel als je had gewild. Er sloop een onbestemdheid bij je binnen. De discipline ging naar een lager niveau. Scheikunde bleef boeiend. Het was alsof het studentenleven zich aan je voltrok terwijl Zuidoost-Drenthe zich nog permanent deed gelden. Je woonde op kamers, inmiddels verhuisd naar de voorkant van Sluiskade 9 en de oliekachels waren vervangen door gaskachels. Het hele pand brandveilig in afwachting van de sloop. Je keek uit op de Emmabrug en de Westerhaven, maar je blikveld leek nauwelijks groter te worden.

In je knulligheid zocht en vond je meisjes behept met eenzelfde knulligheid. Je voelde je thuis bij ongemak. Dat zou nog lang zo blijven. Je verblijf in Cameroun, dat de naam veranderde in Kameroen, had daar niet voldoende aan veranderd. Je bleef een celibataire missionaris, zij het tegen wil en dank.

Ik kies als bijvak Russisch. Kleine jaargroep. Irma die ik Irma la Douce noem, kom ik daar tegen. De film met die titel draait in de bioscoop. Ik laat de film aan me voorbijgaan. Ze komt dagelijks bij me eten. We zoenen en we gaan onze gescheiden wegen. Vrouwenvlees blijft niet aan me hangen. Ik breng mijn tijd door met Russische woordjes, literatuur en met metingen aan nitroxideradicalen in waterige milieus.

Zonder schroom word ik voorzitter van de Chemische Binding, subfaculteitsvereniging en later kom ik in de Subfaculteitsraad. Vrolijke foto's. Knappe vent.

Ik schrijf een boze brief naar Philips, waarna we alsnog met studenten op excursie mogen komen op het NatLab. Met vrienden delibereer ik in de cafés in de Poelestraat en als vrouwen/meisjes me boeiend vinden, ontgaat me dat in alle opzichten. Mijn belangstelling ligt niet waar ze zou kunnen liggen.

Ik klop aan bij het studentenpastoraat om van God los te komen. Dat gaat sneller als een pater vraagt – ik trof hem bij boekwinkel Scholtens op de Grote Markt – : "of ik daar ook haar heb?"

Bespaar me de details. Je had nog niet ontdekt dat alles wat je meemaakt een toegift is. Je las boeken over boeddhisme, maar kort door de bocht gezegd: je begreep er geen hout van. Dat was anders met het boek van Jean Foudraine. *Wie is van hout*. Je las de gang door de psychiatrie tweemaal achter elkaar en je wist: dit heb ik ook allemaal. Ik ben gek.

Je woonde twee maanden in Geleen, voor een stage bij DSM. Uitstapje naar de chemie van geminale chloornitrosoverbindingen, maar geen Limburger gesproken, op de vrouw in de notenbar van V&D na voor je dagelijkse portie studentenhaver. Je blik werd niet groter.

Halverwege een lustrumfeest in de Oosterpoort vroeg een jaarge-

note of je haar naar huis wilde fietsen. Bij haar kamer vroeg ze of je binnen wilde komen. Je fietste terug naar de Oosterpoort, omdat je dat had afgesproken met een studievriend. Het feest was voorbij. Niemand die op je wachtte.

Je hoogleraar belt met zijn collega Russisch. In Afrika kennen ze Tolstoi en Toergenev niet. Geen Dode Zielen.

Na het avontuur in Kameroen vlieg je met bul op zak opnieuw naar Afrika. In Anno Ludwig maak je melding van je avontuur met je Poolse bruid. Aleksandra, roepnaam Ola. Ze wilde met je trouwen en ze wilde met je mee naar Afrika. Je had andere zaken aan je hoofd. Maar wat? In je roman *Anno Ludwig* neem je haar mee. Hoe loopt dat af? In hoofdstuk 20 vertel je meer.

20

Hoe het zover is gekomen, weet ik niet. We zijn de evenaar gepasseerd. Laat ik voor mezelf spreken; ik ben aan de andere kant van de wereld. Alexandra reist met me mee, ze zit bij het raam, maar ze ziet niets van de wereld beneden ons, niet alleen omdat we boven de wolken vliegen. Mijn vrouw is in diepe slaap. Dat kan ze heel goed, slapen.

Ik ben wakker, al droom ik misschien. De schrijver Johan Fabricius zei het al: dromen is ook leven. Vanaf kerstmis meer dan een jaar geleden ben ik wakker. In de helderheid van mijn volle verstand lacht het leven me tegemoet sinds de herdenking van de geboorte van het kerstkindje in de Jozefkerk. We zijn niet in de kerk getrouwd, maar in de nachtmis in de Jozefkerk in Stad ligt wel het begin van mijn bekering. Negentien maanden verder vliegen we naar Zambia. Negentien maanden verder ben ik doctorandus, negentien maanden verder spreek ik een mondjevol van de Poolse taal. Bosje moi, godnogantoe.

Negentien maanden verder en ik begin aan mijn baan als leraar science aan de Kalabo Secondary School in Western-Province in wat vroeger Barotseland was in Noord-Rhodesië. Zambia heet het land, naar de rivier de Zambezi. Nog een paar dagen en ik ben op plek van bestemming.

De vlucht naar het zuiden van de globe is een wisselmoment, een mental break. Ik laat, met mijn vrouw aan mijn zijde, het noorden achter me en we maken een nieuwe start met ons bestaan.

De Portugezen zijn nog niet uit Angola, en op een kilometer of vijftig van de grens zal ik het verschil niet maken tussen oorlog en vrede. Ik maak niet het verschil tussen zwart en wit. Ik ben maar een heel klein radertje in het menselijk bestaan, maar toch. Ik ben een nazaat van kolonialen. Ik draag de white man's burden, maar ik draag die last maar al te graag.

'Ik ervaar je als licht euforisch,' zei mijn professor.

Dat was voor de uitreiking van de bul.

Professor Jan Engberts was blij dat ik van de universiteit vertrok. Hij hoefde

mij niet op een promotieplaats. Hij zei het niet met zoveel woorden, maar zijn boodschap was helder: ik kon in onvoldoende mate abstraheren, in onvoldoende mate filosoferen en in onvoldoende mate concretiseren. Ik was te ongedurig. Ik wou te veel in dat vele wilde ik ook nog eens allemaal tegelijk.

'Je had een veelbelovende start in de chemie,' zei hij een half uur later vanachter dezelfde eikenhouten tafel als een paar jaar eerder bij de uitreiking van het kandidaats.

'Met genoegen lieten we je gaan op het pad naar de doctoraalbul die hier nu voor me ligt.'

Het praatje duurde niet langer dan vijf minuten, twee minuten meer dan bij het kandidaats. Ik had me voorgenomen goed op te letten en deze keer wel te luisteren.

'Je hebt dit pad al kronkelend afgelegd. Je begon met boorverbindingen, één van de lichtste elementen uit het periodiek systeem. Boor is een bijzonder element met eigenschappen die we niet bij veel andere elementen aantreffen.'

Ik houd ervan, van de dubbele betekenis van woorden. Zijn woorden streelden mij. Ik was graag apart.

'Je kwam in aanraking met taal en met kunst, met oude liefdes die je nooit hebt kunnen vergeten. De uitstap naar de radicalen van de nitroxides was niet genoeg om je voor de wetenschap te winnen. Het waren andere radicalen die je bij de wortels van je overtuigingen pakten.'

Ik keek kort opzij, niet lang genoeg om te kunnen zien wie gekomen waren. In een flits zag ik de afwezigen. Ik werd bepaald door de macht van de afwezigheid.

De professor en ik hadden nooit over taal, muziek of over schilderijen gepraat. Bij chemie ging het over scheikunde. Op de universiteit spraken we nooit over politiek, niet op het laboratorium. Het laboratorium was exclusief voor reageerbuizen, retorten, koelers, infraroodapparatuur, elektronspinresonantie en nuclear magnetic resonance.

Het laboratorium was niet voor maatschappelijke experimenten. Bas de Gaay Fortman en de Politieke Partij Radicalen kwamen niet over tafel, op het lab. Professor Engberts wist misschien van mijn verzet tegen Portugal en van mijn stickeracties tegen apartheid en de oorlog in Vietnam. Het Tet-offensief was geen onderwerp van gesprek. Over micellen in zeep ging het en over reactiekinetiek in verdunde oplossingen van water, niets anders.

'Ik wens jou en je Poolse bruid veel bijzondere dagen in Afrika.'

En dat was het. Ik kon mijn bul rechtsgeldig maken met mijn handtekening. Misschien zijn er nog andere belangrijke zaken gezegd, maar dat heb ik dan niet onthouden.

Vader was er niet. Lisa zat op de achterste rij in de hoge zaal naast Angela. Opnieuw was er na afloop koffie met appelgebak bij Bommen Berend. Het werd bijna een traditie. Vier op een rij. Angela, Lisa en ik zei de malloot en Alexandra, met uitzicht op Vroom & Dreesmann dat net de roltrappen had

vernieuwd. Je kon nu ook van de hoogste verdieping met de roltrappen naar beneden, niet alleen omhoog. Deze verbetering liep parallel met de afkalving van het katholieke geloof, dat leek me niet toevallig.

In *Zambia, mu si ali fo* deed je uitgebreid verslag van je wederwaardigheden. Je liet weg en je voegde toe. Het hele verhaal. Je haalde mij tevoorschijn als je binnenman. Dat lijkt me een betere verteller dan je doodgeboren broertje. Ik neem afscheid van je. Het was me een genoegen uit het Elysium – Hoe vaak luisterde je naar Beethoven? Vaak. Alle Menschen werden Brüder. Uit je hoofd. In je hoofd.–

Mu si ali fo, tot ziens in het Lozi, de lokale taal in Barotseland.

NATIONAL ANTHEM

Stand and sing of Zambia, proud and free
Land of work and joy in unity,
Victors in the struggle for the right,
We've won freedom's fight.
All one, strong and free.

Africa is our own motherland.,
Fashion'd with and blessed by God's good hand,
Let us all her people join as one,
Brothers under the sun.
All one, strong and free.

One land and one nation is our cry,
Dignity and peace 'neath Zambia's sky,
Like a noble eagle in its flight,
Zambia – Praise to thee.
All one, strong and free.

Praise be to God,
Praise be, Praise be, Praise be.
Bless our great nation,
Zambia, Zambia, Zambia.
Free men we stand,
Under the flag of our land.
Zambia – praise to thee
All one, strong and free.

.....Is het nog mogelijk om geen fatalist te zijn,
na al deze gebeurtenissen? Maar wie weet zeker of hij
ergens van overtuigd is of niet? Hoe vaak houden wij
niet voor een overtuiging wat alleen maar een bedrog
van gevoelens of een misvatting van het verstand is.....
Ik geef er de voorkeur aan overal aan te twijfelen,
die neiging behoeft een mens overigens niet minder
resoluut te maken, integendeel, – wat mijzelf betreft, ik
ga altijd ergens met meer moed op af als ik niet weet
wat me te wachten staat, iets ergers dan de dood kan er
niet gebeuren – en de dood is onvermijdelijk.

Lermontow in *De Fatalist*, 1840

Vandaag is het pinksteren. Mei 1975. Ik probeer de eerste indrukken te ordenen. Iedereen die dit leest wil ik op het hart, de gevoeligste plaats voor de meeste mensen, drukken kritisch te blijven tegenover wat ik vertel. Veel dingen die ik gezien en gehoord heb, bekijk ik nog erg eenzijdig. De indrukken kunnen nog vele keren veranderen.

Zambia is 20 maal zo groot als Nederland en telt 4,5 miljoen inwoners. De officiële taal is Engels; in het gebied waar ik zit spreekt men Lozi, de president is Kenneth Kaunda, plaatselijk bekend als K.K. De economie drijft voornamelijk op koper, dat in grote hoeveelheden in de Copperbelt wordt gevonden. De munteenheid is de kwacha, dat betekent zonsopkomst, een cent heet hier ngwee.

De vliegreis ging via Londen naar Rome. In Rome was het Europese weer er de oorzaak van dat we niet verder konden vliegen. Van 22.00 tot 1.30 uur in het steeds warmer wordende vliegtuig gewacht tot de mist zou optrekken, dat gebeurde niet.

Om 3.30 lag iedereen na een donkere tocht door de omgeving van Rome in een hotelbed te slapen. Niet lang, want om 5.30 uur werden we gewekt om verder te vliegen. Dat vertrek werd uiteindelijk 7.30 uur, juist op tijd, 8.00 uur, ging het vliegveld vanwege een staking dicht. (In welk land ligt Rome ook al weer?).

Het voordeel van het oponthoud was, dat we de Sahara konden bekijken. Een grote zandbak. Om 16.30 uur kwamen we in Lusaka aan. Ik had het gevoel een beetje thuis te komen. De euforische indrukken van Kameroen, waar ik anderhalf jaar geleden twee maanden was, kwamen boven.

Alle nieuwe expatriates, dat zijn de buitenlandse leraren in Zambia, werden naar het Hubert Young Hostel in Lusaka gebracht, een jeugdherberg van het ministerie van onderwijs.

Met z'n vieren op een kamer. In het hostel waren meer expat's: Britten, Ieren, Russen, Indiërs en Sri Lankanen.

Tweemaal per dag een warme maaltijd met een stuk vlees waar ik gewoonlijk U tegen zeg. Het koloniale verleden was in het hostel duidelijk waarneembaar. Ongeveer de helft van de servetten, de eierdopjes, de lakens, de handdoeken, het bestek enz. draagt de inscriptie N.R.G.(Northern Rhodesian Government). De andere helft is aangepast met G.R.Z.(Government of the Republic of Zambia).

De kelners hadden een te onderdanige houding, maar dat kan zuiver persoonlijk zijn. Ik houd niet zo van negers in een dienende rol; onafhankelijkheid is meer dan een verklaring.

Zambia is in naam onafhankelijk, maar in de praktijk nog sterk van het westen afhankelijk. Dat weerspiegelt zich o.a. in de busjes 'suivere witpeper' die overal op tafel stonden. Zuid-Afrika heeft een grote vinger in de pap.

In de eerste week Zambia moesten allerlei formaliteiten vervuld worden, veel invuloefeningen, werkvergunning, salarisuitbetaling enz. Als laatste een lezing over het Zambiaans Humanisme (ZH), de basisfilosofie waarop het land geregeerd wordt.

In het ZH staat de mens centraal. De mens is het belangrijkste. Overal wordt propaganda gemaakt voor het ZH. Stickers met I love a humanist, Be a good humanist, vind je overal, vooral in regeringsgebouwen, postkantoren, maar ook op etalageruiten.

Tot nu toe heb ik twee wat grotere kranten gelezen, de Times of Zambia en Daily Mail (of Zambia). Ik heb me verbaasd over de felheid waarmee de overheid wordt aangevallen en waarmee wantoestanden binnen de partij en regering worden gesignaleerd. Een eenpartijsysteem hoeft blijkbaar niet direct het einde van de democratie te betekenen.

Lusaka is een wijds opgezette stad, veel groen, veel ruimte, links verkeer, zodat het oversteken van de straat, vooral in het begin een gevaarlijke bezigheid is. In de vele winkels zijn de meest elementaire dingen te koop. Suiker is soms uitverkocht. Voor wie geld heeft, meestal de Britten, zijn alle elektrische apparaten te krijgen als elektrische tandenborstels, broodroosters, de duurste stereo, wasmachines. De prijzen zijn ongeveer het viervoud van de prijzen in Nederland.

Tegenover het Hubert Young Hostel staat het Ridgeway hotel (beter Richway) waar je voor € 1,- een pilsje kunt kopen. Voornamelijk blanken genieten van de service (ook rijke zwarten), waar 's avonds Jim Reeves en andere heimweemuziek gespeeld wordt, waar een echt zwembad is voor blanken, die tussendoor van de barbecue smullen, waar negers serveren, kortom waar je heerlijk koloniaal kunt doen.

De entree voor het bad is een halve kwacha. Het dagloon voor een boy is ongeveer een kwacha per dag, meestal minder. lk verdien bruto Kw 220,- per maand.

Na ruim een week ben ik met Robert naar Kalabo gevlogen. Robert gaat aan dezelfde school lesgeven, we wonen in hetzelfde huis. Het was een prachtige vlucht, ook al omdat dezelfde wonderschone stewardess meevloog uit het vliegtuig Londen-Lusaka, via Livingstone met Victoriawatervallen, Sesheke, Senanga en Mongu naar eindbestemming Kalabo in Western Province, het vroegere Barotseland.

Vooral het gedeelte boven de Zambezi was geweldig. Een aquarel, met mooie kleurencombinaties. Midden in de rivier op eilandjes een paar huisjes. Mongu-Kalabo (20 min.) was een kermistoer. De stewardess kondigde aan dat we op een hoogte van 1000 m zouden gaan vliegen. De piloot dacht daar anders over. Op een hoogte van 20 m, lager dan de boomtoppen, vlogen we over de Zambezi, een rivier die veel weg heeft van een heel breed moeras met hier en daar diepere geulen. Vlak voor de landing een scherpe bocht, de ene vleugeltip die slechts enkele meters boven de grond bleef.

Kalabo. Het dorp ligt op 22' 48" o.l. en 14' 55" z.b., ongeveer 60 km vanaf Mongu. Het enige asfalt ligt op de startbaan. Stenen huizen naast strohutten.

Veel winkels waar weinig te koop is. Even buiten het dorp met zo'n 3000 inwoners ligt de school. Witte stenen gebouwen met grote leslokalen. Het is

een kostschool, als de meeste scholen in Zambia, voor ongeveer 900 leerlingen, meisjes en jongens, en ongeveer 26 leraren. In een klas zitten rond de veertig kinderen. Zwart en bruin.

Het onderwijs in Zambia is gratis. Het aantal leraren en de accommodatie bepaalt het aantal leerlingen dat tot de middelbare school kan worden toegelaten. De kosten voor de reis naar school en een schooluniform leveren soms problemen op.

Ik begin in het tweede trimester, dat tot 15 augustus loopt. Het is vrijwel zeker dat ik agricultural science (landbouw) en maths (wiskunde) ga geven. De head master wilde me ook Engels laten geven. In een volgend trimester als er weer leraren vertrekken, schuif ik door naar general en physical science, dan kan ik chemie gaan doen.

Het huis bestaat uit een ruime woonkamer, twee slaapkamers, en een logeerkamer, keuken, wc, badkamer met warm en koud stromend water; warm als het houtfornuis in de keuken gestookt wordt. Elektriciteit is er van 18.00 – 22.00 uur. De eerste nacht tref ik het huis vol kakkerlakken; op jacht voordat het licht uitvalt. RSA, Radio South Africa, is goed te ontvangen. Op zondag een kerkdienst, baje geluk, baje veel heil voor Christus onze Redder.

Al voordat we aankwamen, waren er mensen geweest voor een baan, als house boy of garden boy. Ik heb daar veel moeite mee. Mannen van achter in de dertig staan met een smekend gezicht voor je. Ik ben 25 and still green. De sollicitanten antwoorden op elke vraag met yes, omdat ze niet goed Engels spreken en omdat ze beleefd willen blijven. We hebben nu een house boy, Albert en een tuinman die Kennedy heet. Albert Walubita verdient Kw. 25,= per maand, doet de was, haalt boodschappen, kookt het eten en verzorgt het verdere huiswerk. Hij is achter in de dertig. Kennedy verdient Kw. 16,= per maand. Hij is getrouwd en heeft een kind van drie maanden verloren. In Zambia sterft bijna de helft van alle kinderen voordat ze vijf zijn.

Het weer is hier geweldig, alle dagen zon, de mensen hebben tijd voor elkaar. Men groet elkaar zeer uitgebreid. Een lichte buiging door de knieën, driemaal zachtjes met de handen klappen, handen schudden, weer handjeklap, weer schudden, weer handenklappen en dat enkel om elkaar te groeten. Eni sha, eni sha, mulemeleni sha.

Het vliegveld wordt binnenkort gesloten, er komt een nieuwe asfaltlaag op, de boot vaart straks niet meer, de rivier wordt te ondiep in de droge tijd. Post komt daardoor wellicht onregelmatig.

Juni

Voor mij is een vol gemoed, wat dat ook mag zijn, meestal de reden om achter de typemachine te gaan zitten. De eerste onderwijservaring is binnen, Hoe zit een en ander in elkaar? Ik kan dat nog maar heel oppervlakkig beoordelen,

voortdurend wordt er weer een tipje van de sluier opgelicht. Ik geef 28 periods (van 40 minuten) les per week. Daarvan omvatten er 24 general science en 4 agricultural science.

De uren general science zijn voor 1A, 1B, 1F en 2C, de uren agricultural science voor 1F de klas waarvan ik ook klassenleraar ben. De school begint 's morgens om 5 voor 7 met de registratie van de leerlingen. Elke ochtend 40 namen oplezen en kijken of iedereen aanwezig is. Het zou me nu nog nauwelijks opvallen als iemand tweemaal zijn hand zou opsteken. Om 7.15 uur begint de eerste period. Tot 12.40 uur zijn er 7 periods met daartussen twee pauzes van 15 en 30 minuten en 's middags van 14.20 uur tot 15.00 uur is de laatste period. De leerlingen worden wel uitgebuit met 40 uur les per week. 's Avonds verplicht huiswerk maken en tussen de lessen gedwongen verblijf op het schoolterrein. Het is voor de leerlingen verboden om naar het dorp te gaan. Wie dat waagt is out of bounds, een uitdrukking die iedere leerling op de lippen ligt. In het weekend mogen de ene keer de jongens en de andere keer de meisjes naar buiten. Het ene weekend is een dansavond, het andere weekend een filmavond. De films voor dit trimester zijn nog niet besteld, de leraren maken eerst een keuze. Op het lijstje prijken op dit moment The magnificent seven, Goldfinger, Met mijn tanden in jouw nek, die film is van Roman Polanski. Ook deze Westerse cultuur dringt hier door.

De kwaaltjes onder de leerlingen zijn legio. Vrijwel niemand hier draagt een bril; in Nederland draagt 50% van alle mensen een bril. Ik heb twee leerlingen (van de 900) met een bril gezien. Toch hebben veel leerlingen een bezoek aan de oogarts nodig. Een wit vlekje (of vlek) in een van de ogen is geen uitzondering en anderen kijken ontzettend scheel of slechts met een oog. Vorig jaar zijn tenminste twee leerlingen overleden aan acute cerebrale malaria. Toen ik hoorde dat een van de leerlingen uit 1E in het ziekenhuis was opgenomen kreeg ik het wel even benauwd, maar hij schijnt binnenkort terug te komen. Leven en dood staan hier dichter bij elkaar dan ik gewend was. Vanmiddag maakte ik een praatje met de lab. assistant (25 jaar). Ik vroeg Jones naar zijn gezin, nadat hij verteld had, dat hij ook met zijn vrouw op de school compound, het complex leraren- en personeelswoningen, woont. Zijn eerste kind, een meisje, had het niet gehaald. Gewoon doorgaan was zijn reactie. Op de compound loopt een jongetje met polio, het ene been is flink langer dan het andere. Weggelopen uit een missiefilm.

Het lesprogramma. General science omvat een introductie in de wetenschap. Ik heb de indruk dat die introductie hier moeilijker gaat dan in Nederland, maar ik heb geen vergelijkingsmateriaal om die indruk te contrôleren. Hoe vertel je de kinderen van de eerste klas wat ijs is, als ze dat nog nooit gezien hebben?

Wie geeft een consequente beschrijving van een spons? Ik vertel dat water bij 100 °C kookt. Dat blijkt 96 graden te zijn. Kalabo ligt 1000 meter boven zeeniveau. De lagere atmosferische druk zorgt voor een lager kookpunt. Precies

volgens de boekjes. In 2C vertelde ik dat de luchtdruk 76 cm kwik is. Het blijkt 67 cm kwik te zijn. Geluid komt in de komende weken aan de beurt. De meisjes leren, op huishoudkunde, hoe ze met een telefoon moeten omgaan. Het apparaat werkt niet, er is hier geen telefoon, slechts een neptelefoon met een katoenen snoer.

De klassen zijn vol, meestal meer dan 40 leerlingen, jongens en meisjes, de meisjes zijn in de minderheid. Soms is het erg moeilijk iedereen bij de les te houden. Vooral de meisjes, dat durf ik ondanks alle feministische stromingen toch wel te schrijven, zijn snel geneigd naar buiten te kijken. Waar overigens niets te zien is, hoogstens het volgende klaslokaal. In elke klas zitten een paar donkerbruin gekleurde vrouwen met donkere ogen, die krijgen van mij wat vaker een beurt.

De meisjes hebben een donkerblauwe uniformjurk. De pakken van de jongens zijn onderweg. Lijfstraffen zijn niet ongewoon, draai om de oren, tik met een liniaal. Als ik de klas binnenkom, gaat iedereen staan, ze gaan pas zitten als ik zeg dat het mag. Na elke vraag rammelt eerst een tafeltje, daarna een stoel of kruk en dan wordt de vraag staande beantwoord. Van mij hoeft dat niet, maar gezag is hier heilig. (Zou deze uitdrukking in een kerk uitgevonden zijn?) Het is niet aan mij het gezag te ondermijnen. Mijn klassen zijn vrij rumoerig.

Vandaag heb ik hartelijk gelachen in 1A, Vanaf een horlogeglas liet ik boven een bunsenbrander een beetje zout water indampen, om te laten zien dat water verontreinigd kan zijn zonder dat je het ziet. Aan het eind van de les vroeg ik de leerlingen de branders dicht te draaien. Eén draaide de gaskraan de verkeerde kant op, dat had een steekvlam van een meter tot gevolg. Paniek: in drie tellen lagen alle krukken ondersteboven en waren de 40 leerlingen buiten. Eén van de verraste leerlingen 'ontsnapte' via het raam.

Kroeshaar is uitstekend geschikt als penhouder. Sommigen hebben drie, vier ballpoints in hun krullenbosje gestoken. Zij lachen om mijn behaarde blanke benen. Bij een thermometerdemonstratie ging mijn proef bijna mis. De temperatuur in het lokaal was 28 °C en ik wilde demonstreren dat de lichaamstemperatuur hoger is. Als ik de thermometer vastpakte, ging het kwik snel naar 34 °C. Als de leerlingen, na mij de thermometer vasthielden daalde het kwik tot 28-30 °C. Iedereen koude handen. Dan maar onder de tong of onder de oksel, of in omgekeerde volgorde, dan lukt de proef wel. Verbazing dat het kwik omhoog ging.

Drie weken geleden zijn er kratten met nieuw laboratoriummateriaal aangekomen. Veel materiaal waar volgens mij geen directe behoefte aan is. De luxe incubator en de koelkast worden voorlopig opgeborgen tot er 24 uur elektriciteit per dag is. Tijdens het trimester is er stroom gedurende de meest noodzakelijk uren. 's Morgens van 5-7 uur, tijd genoeg om een bord mealy meal, dat is maïspap, te koken.

Ik ben benoemd tot assistent production unit, assistent young farmers club (YFC) en assistent house master. Dat eerste betekent twee middagen per week

in de schooltuin toezicht houden op het planten en wieden. Wat assistent YFC inhoudt hoop ik binnenkort achter te komen. Assistent house master omvat toezicht op de slaapzalen. In de boarding staat een schier oneindige rij bedden naast elkaar. Vier bedden, archiefkast, weer vier bedden. De bedden naast elkaar betekent ook echt naast elkaar, dus zonder tussenruimte. Aan een enkele kastdeur een eenzame, blanke, blote vrouw, nog niet door de head master opgemerkt.

De head master houdt elke maandag- en vrijdagochtend een toespraak voor alle verzamelde leerlingen. De assembly hall is dan zwart van de mensen. De head master begint steevast met; 'good morning school', waarop als een grote zucht het 'good morning sir' door de ruimte golft. Daarna volgt een preek, waarin vooral zaken die verkeerd zijn gegaan aan de orde worden gesteld. De toestand op de slaapzalen, de toiletten, de klaslokalen. Teveel afkeurend voor mijn gevoel en mijn verstand. Rokken maximaal vier cm boven de knie en niet vier inches, tot op de enkels is ook niet goed. Geen ringen, of armbanden tenzij je verloofd of getrouwd bent en dan hoor je hier niet meer op school. Iedereen lacht wat voor zich uit; de Europese en Aziatische leraren kijken omhoog, de Zambiaanse leraren glimlachen en de leerlingen maken hun ongenoegen duidelijk door en masse te kuchen en te hoesten.

Als meisjes zwanger raken, worden ze van school verwijderd, als de vader bekend wordt, moet ook hij verdwijnen, tenzij hij zoon is van een UNIP- of BOMA-coryfee.

(De UNIP = United National Independence Party; de enige politieke partij en BOMA = Batoe Overseas Military Administration; de lokale overheid)

Agricultural science lijkt op biologie en wordt op deze school alleen aan de jongens gegeven; hier zijn meer zwarte dan feministisch rooie vrouwen. Op andere scholen, waar meer leraren zijn, krijgen ook meisjes landbouwonderwijs. Alle leerlingen moeten trouwens bij toerbeurt in de tuin werken. Ik heb de laatste les agricultural science over de cel gepraat, de celkern en het feit dat die de erfelijke eigenschappen in zich draagt. Een en al oor. Na lestijd ontstond enige opwinding. De meisjes die van huishoudkunde terugkwamen, wilden hun schriften terugbrengen in hun bureaus. De jongens deden hun best ze buiten te houden, ze verwachtten op z'n minst nog een stukje seksuele voorlichting.

Een half uur na lestijd kon ik gaan, nadat ik beloofd had in een volgende les op dit onderwerp terug te komen. In de biologieboeken staan ook de voortplantingsorganen van de mens afgebeeld en niet alleen plaatjes van de bijtjes en de bloemetjes. Niet iedereen heeft een boek.

Juli

Gisteren ben ik in de junior jongensslaapzaal geweest. In een grote zaal slapen honderd leerlingen in tegen elkaar geschoven éénpersoonsstapelbedden. Ze

kunnen er alleen via het voeteneind inkomen. Oud en versleten, dat geldt niet alleen voor de bedden, maar ook voor de matrassen. Strozakken of zakken gevuld met houtwol, waar de vulling aan alle kanten naar buiten komt. Het metalen draadwerk van het bed houdt het geheel bij elkaar. Van één van de jongens was het matras gestolen, hij had een goed matras gehad. Nu slaapt hij samen met een vriend in de bovenste helft van een stapelbed.

Afgelopen vrijdag heb ik toezicht gehouden op de afstraffing van de jongens uit mijn klas. Vorige week was er met stenen gegooid. Daar waren zo'n 150 jongens bij betrokken. De oorzaken zijn niet bekend, maar je kunt er zelf wel een paar verzinnen als je ziet hoe de leerlingen hier leven. Ze kunnen geen kant uit en mogen vrijwel niets. Van enige privacy is geen sprake. Ze zijn nooit alleen. Al hun energie mogen ze in de studie steken. Van de meisjes afblijven is het motto voor de jongens, voor de meisjes geldt het omgekeerde. Elke avond studie tot 20.30 uur voor de lagere en tot 21.00 uur voor de hogere klassen. Om 21.30 uur gaat het licht uit, omdat de generator een niet zo lang leven meer beschoren is en omdat iedereen op tijd moet slapen. Is het verbazingwekkend dat elke week wel iemand, overigens vrijwel altijd een meisje, hysterisch naar de slaapzaal wordt afgevoerd?

De eerste keer dat ik dat zag, wilde ik iets doen, maar ik was de enige. De andere leraren wisten al hoe dat ging. De meisjes uit de klas losten dat zelf wel op. 's Middags werkte ik in de tuin achter mijn huis en zaaide duizendschonen en afrikaantjes; wat is de zin met al die duizend schonen om me heen? Kennedy, de tuinman zag me en zei: "What's the use of flowers?"

Augustus

Zondag ben ik met een banana-boat, een groot uitgevallen kano, van Kalabo naar Mongu gegaan. De vakantie is begonnen. Het is half zes geweest en ik ben moe. Ik zou willen huilen, maar als je alleen bent heeft dat geen zin.

'Vreemd,' zei ik tegen Robert, hij liep met me mee naar de haven.

'Het is als het ware op vakantie op vakantie.'

Alsof mijn verblijf in Zambia niet meer is dan een warme zonnige vakantie waarin ik de dingen doe die ik graag wil doen. Is mijn hele bestaan een levenslange vakantie, een aaneenschakeling van gebeurtenissen die zo moeten gebeuren omdat ze zo gebeuren?

Even kreeg ik een waas van voorbestemming voor ogen, een waas die als een ochtendmist oploste in de tropenzon. Ik weet niet meer wat Roberts reactie was. Misschien luisterde ik enkel naar mezelf toen ik die opmerking maakte. Dat overkomt me wel vaker; ik zeg hardop wat ik mezelf vertellen wil.

Ik begreep me niet.

Om kwart voor acht vertrok ik. Het was koud. Als mukuwa – blanke Europeaan – kreeg ik een van de beste plaatsen, helemaal voorin de boot. Een Evinrunde

buitenboordmotor duwde vijftien mensen met bagage in de vergrote kano langzaam maar zeker naar Mongu. Af en toe water binnenboord. Spatten.

Als je goed oplet is er veel te zien; rietstengels die boven water met de wind meewijzen en onder water de stroming van het water aangeven. Een buigpunt op de scheiding van lucht en water. Grote bladeren van de waterlelie die groen van boven zijn en als het hard waait af en toe de bruine onderkant naar boven laten kijken. Veel lelies in de knop, of al met een geel bloempje. Veel vogels; met korte kop, gele snavel, zwartwit gevederd, sommige met meer wit op de vleugels dan op het lijf. Zwarte en witte ooievaars, visarends en andere vissende vogels, met vogelende vissen die door mijn hoofd zwemmen en af en toe boven ogenwater uitspringen.

Het steeds wisselende oeverzand en vegetatie; mangrove, bomen met de voeten in het water, een ideale schuilplaats voor snelle krokodillen. Uitgestrekte rietvelden, met koeien die tot hun buik in het water staan en trots met de grote horens naar de voorbijvarende boot zwaaien; of angstig op de vlucht slaan, maar niet snel vooruit kunnen. De boeggolven van de boot lopen dood in het meegolvende riet. Vogels klampen zich aan rietstengels vast. Afgekalfde oevers waarin de verschillende aardlagen duidelijk zichtbaar zijn schuiven voorbij. Soms zand met daarboven een kleiafzetting, vaker alleen maar zand met vlak aan het water een roodbruine laag, ijzeroer; roest. IJzer(III)oxide. Redoxreacties zijn alom tegenwoordig.

Steile zandoevers met onregelmatige gaten door vogels in het harde zand uitgehouwen; ze hebben er hun nest in gemaakt. Dug outs, kano's gemaakt van uitgeholde boomstammen met daarin één, twee, soms drie mensen staande die met lange peddels de boot voortbewegen.

Het zijn geen mannen op een rij, geen Venetiaanse gondeliers, maar vader en moeder aan de roeispaan. De kinderen tussen zakken mealy meal en brandhout. Mukuwa, mukuwa. Verbazing galmt over het water. Niemand lacht. Ik kijk. Ik kijk. Ik kijk.

De grashutten langs de oevers lijken vanuit de verte op de eens zo vertrouwde Drentse korenbulten. Ze zijn nog nieuw. Het gras is frisgeel. Hier en daar staat een geraamte van takken; een huis in aanbouw. Mensen nemen een bad, doen de afwas, vissen met hengel en snoer; een blikje of stokje is de dobber, soms alleen een snoer. Regelmatig wordt vis boven water gehaald. Verder naar Mongu worden netten gebruikt en korven. Vrouwen en kinderen vissen met korven. Mannen werpen netten uit. Vrouwen met ontbloot bovenlichaam. De borsten hangen er als dode lichaamsdelen bij. De kinderen hebben de moeders letterlijk opgegeten. Als ze zien dat er een mukuwa in de boot zit houden ze de korven voor hun bovenlichaam. Woordenscheppend warm, koud zinnenprikkelend, de mensen maken zinnen en woorden in me los.

In het riet, in de modder, overal wordt gevist. De vrouwen met de korven vangen kleine visjes, veel, maar klein. Ze houden een schaal op hun hoofd, terwijl ze de korf langzaam door het water trekken. Mongu komt dichterbij.

De buitenboordmotor hapert zo nu en dan, maar geeft niet op. Dikke rookwolken verduisteren de hemel. Gras- en rietvelden worden afgebrand. Mijn bananen deel ik met het meisje dat naast me zit. Ze heeft het koud. Ze is niet de enige.

Om drie uur in de namiddag kunnen we de benen strekken. De haven. Ik pak mijn rugzak; de tent in de nek en een plastic tas in m'n hand. De heuvel op. Mijn pet zover mogelijk boven mijn ogen, een oude groene pet die ik uit de staff room meegenomen heb. Voor ik halverwege de heuvel ben krijg ik een lift van een Zambiaan. Hij brengt me tot aan St. Johns secondary school. Niemand te zien. Ik loop wat heen en weer en vind de Landrover, die ik in juni achterliet, toen ik voor het eerst de oversteek over de Zambezi flood plain maakte, geparkeerd vlak bij het hek. Alles lijkt er nog op en aan te zitten. De linker achterband staat er wat slapjes bij. Bij de staff room van de school kom ik een broeder tegen.

'Ik ben…'

Voor ik verder praten kan, valt hij me in de rede.

'Ik weet er alles van, komt u maar mee.'

Ik krijg een envelop in mijn hand gestopt met de sleuteltjes van de auto, waarmee ik in juni naar Mongu was gereden. Het schoolhoofd is er inmiddels bij gekomen.

'En nu maar opkrassen,' leken beide broeders te denken.

Dat moet ik niet hebben. Ik wil wel graag ergens overnachten. Ik vroeg. Het hoofd liep met me mee naar een lerarenhuis.

Brood gehaald, ruim een half uur lopen naar de bakkerij. Ik kon de wagen niet op gang krijgen. Gegeten en tegen zevenen in bed. Maandagochtend werd ik tegen zessen wakker; druk op de blaas. Het gereedschap opgehaald; ik dacht dat het uit de auto gestolen was, maar het stond bij de broeders. Met de Jerry can naar de Shell pomp, langs de bank die 's middags dicht blijkt te zijn, en terug met 6 l. benzine en een blik EP90 gear oil van 5 l. Ik sjouw en leid mijn gedachten af met de Jerry can, en Tommy en Jerry, de Engelsman tegen de Duitser en de eeuwige oorlog tussen mensen onderling. Slechts twee mogelijke verhoudingen: oorlog of vrede, argwaan en bewapening zichtbaar in benzinevaten en stripfiguren.

Vlak bij St John trof ik Munalula Lubasi en Lufunda Kabita uit 1B. Ze probeerden naar huis te liften, maar met weinig succes.

Of ik hen niet even kon brengen, het was maar 20 km.

Met de zwengel de auto aan de gang geholpen. De accu's waren leeg.

'Waarvoor heeft die auto een zwengel, vroeg de klant aan de verkoper. Als die auto zo goed is als u beweert, is een zwengel overbodig.'

Mijn vader wacht en wil het antwoord van me weten. Ik voel aan mijn jongenskindertepels en had naar de zin ervan gevraagd.

Mijn vader in de rol van verkoper.

'Waarvoor heeft een man tepels, ook overbodig, maar voor het allerzeldzaamste geval dat…'

Meer benzine. Ik nam Lubasi mee en gaf hem 50 ngwee om brood te kopen. Lubasi en Lufunda hadden de hele dag niet gegeten, op een paar zuurtjes na. Geen geld. Ik beloofde min of meer hen te zullen brengen, maar ik voelde er niet zoveel voor; 20 km is niet ver, maar het was al half vijf en de achterlichten van de auto zijn nog defect. Daarbij kwam dat ik liever eerst de olie wilde vervangen. Tegen kwart na vijven liep ik terug om nog wat mondvoorraad te kopen. Er stond juist een bus. Lubasi en Lufunda zaten er in. Ik hoefde niet meer mee. Op de terugweg kreeg ik een lift van een pater. Brood gegeten en na een koud bad in bed. Goed geslapen, maar last van diarree. Malaria?

Vanmorgen tegen half acht aan de slag. Auto uitgeveegd. Alle ramen gewassen. Tegen negenen naar de bank waar ik een rekening geopend heb. Wonderwel ging alles vlot. Ik heb nu een chequeboek waarmee ik geld kan halen en waarmee ik betalen kan. Daar heb ik koffie op gedronken in het hotel; 24 ngwee voor een kannetje waar drie koppen in zaten. De rest van de dag heb ik horizontaal onder de auto doorgebracht. Olieverversen; eerst vooraan bij de draaipunten van de voorwielen. Linksvoor was vooral water en dikke bruine drab. Rechtsvoor geen water, alleen drab. De wagen stuurt vreemd, trekt naar links. Soms lijkt het alsof de stuurkolom los zit. Het leertje dat ik tussen de klep van de carburateur geprutst heb is in de benzine opgelost. Starten gaat moeilijk en door de 'reparatie' van de carburateur blijft het gas te hoog staan bij stationair draaien. Het geluid van de motor klinkt me vreemd in de oren en het lijkt alsof er iets met het linker voorwiel aan de hand is. Ik hoop er geen last mee te krijgen.

Drie dagen met niemand een woord gewisseld. Ik begin dat vervelend te vinden. Donderdagmiddag haal ik collega's Mr & Mrs Matthews en Richard en Wilva Davies van het vliegveld. We rijden vrijdagochtend naar Livingstone waar Elisabeth, een zuster van Mr Matthews, woont. Daar kunnen we de waterval in ogenschouw nemen. Ik ben de naam vergeten, zijn het de Victoria Falls? Een paar dagen oponthoud in Livingstone en dan naar Lusaka. Een en ander hangt af van het feit of Maureen Brennan van Holy Cross secondary al dan niet de trip meemaakt. Ik heb haar twee weken geleden uitgenodigd, wellicht voelt ze er nog voor. Ik dacht trouwens dat ik haar gisteren zag in een voorbijrijdende Landrover. Hormonen beïnvloeden soms mijn gezichtsvermogen.

Ik schrijf voorlopig geen brieven. Woorden zeggen nooit wat de bedoeling is, elk leest er zijn eigen waarheid uit. Het is als in een gesprek. Uit de zee van woorden blijft een enkel woord haken en vormt een vertrekpunt voor een gedachte. Verheldering is niets anders dan dat een gesprekspartner een woord treft dat lag te wachten. Een woord dat de ander wellicht achteloos heeft laten glippen. Zo kan een goed gesprek een heel eenzijdige beleving zijn. Hoe groter de honger naar een volgend woord hoe eenvoudiger het is om een goed gesprek te voelen. Elk woord brengt het verlossende dichterbij. Alle verhalen

die niet bijdragen aan een volgende stap, die geen antwoord geven op vragen die aanstaande zijn, glijden langs het hoofd en beroeren slechts de buitenkant van het trommelvlies.

Brieven met feiten; met wie wat waar en wanneer, die brieven lijken eenduidiger en hebben een langere bewaartijd. Het duurt langer voor de geschiedenis die feiten hertekent.

De dromerige brieven, de brieven met de vragen, de brieven met de zoekende woorden richt ik vooral aan mezelf, maar dat vergeet ik af en toe. Alleen een ontvanger die mijn alter-ego zou kunnen zijn, of er een klein deel van in bruikleen heeft, zou me kunnen volgen. Door brieven te versturen, en reacties op hun waarde te schatten, selecteer ik mijn alter-ego's. Zijn die binnenmannen, die kleine mannen in me, eenmaal bevredigd, is het antwoord gehoord en begrepen, dan blijft dat deel in me rustig; alsof het door de bevestiging een plaats heeft gekregen, een rustplaats in de schemerkamer van mijn ziel. Ik bekijk de wereld en hoef geen zeggenschap meer. Zwijgen is voldoende. Zolang het duurt.

Vanmorgen om acht uur uit de veren, gegeten; koude stroperige blikmelk van de Friesche Vlag en boterhammen met Chinees blikvlees en potjespindakaas. Even na achten onder de auto; doorsmeren van transfer en gear box, motorolie ververst. De versnellingsbak ging lastig, de schroef zat moervast. In jaren niet ververst. Ik meen aan het soepele schakelen te merken dat de versnellingsbak gesmeerd is. Verbeelding en werkelijkheid lopen door elkaar? M'n horloge was stil blijven staan op precies 12 uur.

Na m'n gesleutel en gesmeer heb ik een bad genomen en ben ik naar Holy Cross gereden.

'Ik zoek Maureen Brennan'

Voor Maureen moest ik op Community Development zijn, enkele honderden meters verder. Ik herkende haar direct. Ze leek ouder. Zo blijft een vrouw, een man, interessant met een belofte van een volgende verschijning. Wellicht is zij vandaag een spiegel om mijn eigen innerlijk te kunnen ontdekken; in die vrouw met een steeds wisselend uiterlijk.

Koffie gedronken. Maureen, nog geen dertig, woont in het community development huis, een pand van twee verdiepingen, een zeldzaamheid in Mongu. Een lange hal met daar haaks op verschillende kamers. Een stukje Europa, heel westers ingericht, ondanks de Afrikaanse versierselen aan de muren. Grote ramen met luxaflex en 'gordijnen' van stukjes hout aan een draad geregen. Platte rafiaschalen aan het plafond, ansichtkaarten met Ierse taferelen aan de muur met groeten van moeder. Kastelen, rivieren, heuvels en dalen, groen, Eire. Ik werd hartelijk onthaald. Ik kon blijven slapen als ik met een plaatsje op de vloer genoegen nam. Maureen moest even weg. Het voelde ongemakkelijk, en opwindend tegelijk in de intimiteit van haar huishouden,

een intimiteit waar zij zichzelf wellicht niet van bewust was, maar die in mij doorwoekerde en een uitweg zocht in hardnekkige dromerijen.

Met drie anderen, een echtpaar uit Senanga dat op doorreis naar Lusaka was en een parochiepriester uit Mongu, heerlijk gegeten; steak, rijst, sperziebonen, worteltjes en papaja na, een pilsje vooraf. Ik had de schalen wel leeg willen eten, maar ik dacht dat Maureen nog moest eten. De volgende dag verdween de rijst in de afvalbak; ongekende luxe in Kalabo.

Om tien uur naar bed, mijn slaapzak op de vloer, hard. Ik kon moeilijk in slaap komen. Om drie uur werd ik wakker van geschuifel in de hal. Het echtpaar uit Senanga vertrok naar de bus.

Het ontbijt keurig verzorgd: ei koffie, sinasappelsap, geroosterd brood, het laatste sneetje in de prullenbak.

De wagen startte moeilijk. Lifters meegenomen. De tank en het Duitse blik vol benzine (Kw. 19,15). Naar de bank, nog eens

Kw. 150,= gehaald. In de bank trof ik Robert. Koffie in het hotel. Ik vond het niet gezellig. Ik houd niet van gezelligheid.

Gezellig; volgen van een onafgesproken patroon, gaan volgens gewoontes en dat aangenaam vinden, praten over standaardonderwerpen en stokpaarden berijden, geen racepaard of furie toelaten, tenzij die telkens van stal wordt gehaald en teruggezet. Wie niet in dat ritme past, heeft zich te schikken, of valt buiten de gezelligheid. Robert had geen nieuws. Na de koffie ben ik op zoek gegaan naar een garage om een tweedehands band, tweedevelgs band zou James Joyce zeggen, te kopen voor de start van mijn Ulysses.

Robert ging met me mee naar Maureen, die we niet thuis troffen. We wachtten op de stoep en spraken over allerlei diepzinnige dingen. Waarom en hoe in Zambia, enzovoort. Ik had het gevoel alsof ik in een film meespeelde. Links in beeld de Landrover, midden in beeld de ondergaande tropenzon, de roodgekleurde hemel met de sterk afstekende bomen en hutjes. Die bomen ken ik van Ameland, vanaf de vuurtoren, langs de weg naar Nes, scheef, een stuk of wat. Het zijn er niet veel. Ze schragen herinneringen; of zijn het oerbeelden die houvast vinden aan scheve bomen die, met gestrekte arm, gemakkelijk tussen duim en wijsvinger passen. In de verte de Zambezi-vlakte met, nog net zichtbaar, hier en daar een bomengroep, een rookkolom van brandend gras. Prevent grass fires, die oproep wordt met rooksignalen doorgegeven. Het werd later en kouder.

Maureen kwam niet opdagen. We besloten bij de zusters aan te kloppen. Na enig zoeken vonden we via de kloostertuin zuster Kilian. Ze riep voortdurend: 'Dear me.' Vijf minuten later zaten we achter de sandwiches en thee met melk. Pew pew, de papaja uit het Indianenspel van Winnetoe, als toetje. Opkrassen, de wigwam was vol met zusters op retraite, we konden niet blijven. Ik besloot in de wagen te slapen, de volgende ochtend zouden we immers vroeg vertrekken. Robert liep terug naar St Johns, een uur gaans. Even na negen uur lag ik op de voorbank. De maan scheen door de voorruit. Volle maan. Een half uur

later scheen de nachtwaker met zijn lamp naar binnen; voluit. Hij zei niets en liep door. Om middernacht schrok ik wakker. Maureen stond buiten en keek naar binnen.

Ik staarde haar slaapdronken aan.

'Wil je niet binnenkomen?'

Nuchter werd ik niet.

Ze bracht koffie en biscuits met kaas. Maureen in een lange nachtpon; ik in mijn trainingsbroek en Afrikaans boehoe-shirt zoals alleen Europeanen die dragen. Ik kwam op de praatstoel terecht. Ik overdreef mijn ervaringen in Kameroen met Lydiëne, Aurore, Theresa. Ik liet mijn viriliteit zien, zonder dat ik me op dat moment realiseerde wat ik deed. Ik liet me zien als haan met een bont verenkleed. Tegen enen vond Maureen het welletjes, bedtijd. Ik sliep in de woonkamer. Ik hoorde gekraak van bedspiralen.

'Is dat Maureen die niet in slaap kan komen en ligt te woelen?'

Mijn gevoelens gingen verder dan mijn afgewogen gedachten. Mijn verlangens veranderden in de bedspiralen onder een Ierse vrouw die de kuisheid van de katholieken hoog in haar vaandel had staan, met de zuiverheid van een onbevlekt lichaam, slechts toegedekt door de katoenen nachtpon. Groen als Eire op de ansichten.

De volgende ochtend zag ik het licht. Het aanhoudend kraken werd veroorzaakt door een gordijnstang. Steeds als de wind door het open klapraampje blies, verschoven de ringen. Dat waren spiralen om mijn roede. Net als elke ademtocht tussen de lippen een onderdruk veroorzaakt, zoals de snellere luchtstroom langs de bovenkant van een vliegtuigvleugel onderdruk veroorzaakt en ruimte biedt voor een hoge vlucht. De winderige onderdruk liet een raampje klepperen.

Zes uur uit de veren. Maureen serveerde een gekookt ei. We aten geroosterd brood. Ik vond haar zorgzaamheid niet bezwaarlijk en kon me eraan overgeven. De dromerijen hadden mijn weerstand weggenomen. Tevreden met kruimels van wat nachtelijk brood had kunnen zijn. Een mens leeft niet bij brood alleen.

Mongu-Senanga was een redelijke weg. Veel kuilen, deep sand, gravel, scherpe stenen. Een saai leeg land; weinig bos, bestofte grijze bomen en struiken dicht langs de weg. De bomen verderaf deden me aan herfstkleuren denken. Om tien uur in Senanga. Daarna een heel stuk door de Zambezi-vlakte, gras, hier en daar koeien. Het pont. Nog 200 km naar Sesheke. De motor maakte een fijn geluid.

In Sesheke bleek het cilinderhoofd gescheurd. Veel gesleutel volgens het handboek Landrover. Emoties, spanningen van nieuwe indrukken en ervaringen die me soms boven het hoofd dreigden te groeien. Ik had nog nooit een auto ontleed.

Livingstone. Juist voor donker over. Twee grote olifanten op de weg, een aapje. Voeten vegen bij de mond-en-klauwzeer-contrôleposten.

Rest House vol, camping, gezwommen, krokodil, nijlpaard, lekker eten, palmen, postzegeloerwoud naast de falls, hutjes, douche. Vermoeidheid, het zware in het hoofd, druk op de ogen, speelt me parten. Opnieuw speel ik de rol in mijn eigen toneelspel en voel ik de confrontatie met de illusoire wereld om me heen. Een illusie die ik waarheid kan maken door mijn hand uit te steken en de droom vast te pakken. Ik heb moeite de buitenwereld vorm te geven. Mijn vermijdingsgedrag heeft lang genoeg geduurd. Het wordt tijd dat ik meedoe.

Ik voel de broze glimlach als ik dit schrijf, de zaligmakende kinderlijke bevrediging in het woordspel. Dit is wat ik wil, is dit wat ik wil? Taalspel met zinnen. Elk antwoord verandert in een nieuwe vraag; een omkering van het antwoord is al voldoende. Ik geef mezelf geen uitsluitsel. 'Geert Vraogezaod,' zei mijn vader.

Elk verhaal is een worsteling om een gebeurtenis te verdichten en aan te laten sluiten op een situatie die zich eerder en elders heeft afgespeeld. Op zoek naar houvast in het bekende als de bomenrij op Ameland; een knutselpoging met indrukken die nog niet bevrijd zijn van de rafelranden van de verse ervaring. Het gevoel is aanwezig, maar nog niet vertaald in woorden en zinnen. Ik ken de wereld enkel door mijn zinnen. Ik ken de wereld als taal over mijn tong gaat.

Uit Livingstone vertrokken. Tegen vier uur in Kalomo. Het Rest House was boven een bar. Geen plek voor een vrijgezel. Ik werd zwaarmoedig. Wilde wel en wilde niet in de wagen slapen. Ik realiseerde me te laat dat ik de barman had moeten omkopen voor een bed.

Kwart na vijf auto geparkeerd in de berm. Vuur gemaakt. Onrustig geslapen. Om acht uur aan de poort van Ndunga, natural park. Everzwijnen, warthogs die mij aan oorlog doen denken, vogels zonder vleugels, herten, olifanten- en buffelpoep zonder eigenaren. Een game ward een lift gegeven. 'Please bwana.' Geweer naast hem, zwart snorretje, slecht gebit. Hij las alle kranten die in de wagen lagen. Om elf uur was ik in Ngoma.

Geen plaats voor vrijgezellen.

Aan de bar zit ik voor 25 ngwee biscuits te eten en veel koffie te drinken. Buiten is een zwembad, lichtblauw water, ovaal, met een ovaalronde Duitse vrouw die niet kan zwemmen. Een aapje speelt onder de rokersstoel. Een Zambiaan wacht tot hij muziek kan maken op een xylofoon met trommels eronder. Andere negers repareren strohutjes en zonnestrodaken op paaltjes. De Duitsers spelen volleybal. Een Afrikaantje doet mee. Du brauner Bursche.

De kok, in het wit, kijkt toe hoe bwana's zich vermaken.

Het gras is geelgroen, niet voldoende gesproeid.

Duits meisje in gründlich zwemkostuum.

De tantes doen de bloesjes weer aan, de zon wordt te fel. Paars steken de benen uit gladgeschoren badbroekjes. Pig skin, zeggen de leerlingen.

Evers, okapi's, impala's, waterbokken, apen, olifanten groot en klein. Geen leeuwen, geen giraffen. Je kunt niet alles hebben.

Ik zou alles willen hebben, maar ik heb geen idee wat het voorwerp van mijn verlangen is. Alles wat me op het pad komt, raak ik even aan. Ik voel genot of afkeer, ik voel angst, verdriet en dan laat ik de emotie weer los. Of laat de emotie mij weer los? Ik zoek een volgende prikkel, laat de volgende prikkel mijn lichaam passeren. Niets blijft als het is.

Ik sta op de camping van Chunga. Een paar kampvuren. Praatje met Folko uit Birdaard.

'Hoe is het om alleen hier te zijn?'

Apen en reeën om de tent. Geen beren.

'Vrij, geen gelazer. Geen rekening houden met iemand anders. Het gesleutel aan de auto, niemand die om mijnentwille moet blijven.'

Bedoel ik dat? Verlang ik naar Xandra? Waarom naar Xandra? Jeugdliefde als epigoon van verlangen naar houvast? Zelfmedelijden? Angst een ander nodig te hebben?

Het zeurende, alomaanwezige, het oververtegenwoordigde gevoel teveel te zijn en als onwelkome gast op aarde te bivakkeren. Dit uiterst moderne gevoel dat de knagende werking van de tijd moeiteloos doorstaat en overeind blijft, generatie na generatie; in mij in elk geval. Dit gedachtenspinsel, in combinatie met onvermogen gebeurtenissen langs me af te laten glijden, houdt me vast. Ik kan moeilijk een ander in zijn eigenaardigheden laten en me daar afzijdig van houden. Door me zo weinig mogelijk met anderen te bemoeien vermijd ik die confrontatie. Ik blijf anderen uit de weg. Wat is die behoefte tot inslikken van de beelden en wanen van een ander? Ik heb blijkbaar aan mijn eigen niet voldoende.

Xandra heeft weinig, zegt ze. Net als elke man, elke vrouw weinig heeft, die geen oog heeft voor zijn of haar kwaliteiten, en telkens bevrediging buiten zichzelf zoekt. Xandra's moeder die dra sterft, net als alle moeders dra sterven. Gelukkig maar. Xandra heeft geen vrienden. Ze heeft smart, veel smart. Ze wil mij.

'Waarom kom je niet hier naar toe?' heb ik vaak gedacht.

'Laat ons gewoon samen wonen, samen maar niet geklonken.'

Dat was ruim voor ik gewoon uit mijn vocabulaire schrapte en verving door bijzonder.

Als ze het zelf voorstelt, zal ik gewoon ja zeggen.

Dat is bijzonder.

Ik lieg.

Angst is niet erg, als ze gedeeld kan worden. Dat dacht ik gisteravond. Toen was ik bang. Voor mezelf.

Als pa en ma tijdens een vakantie sterven, merk ik er niets van. Pas als ik terug ben.

Ik ruik lijkenlucht.

Oud genoeg om met de schaar in de linkerhand de nagels van de vingers van

de rechterhand te knippen. Dat past in de beschrijving van Piaget. Pré-operationeel. Ik verkeer bij vlagen nog in het kiekeboe-stadium. Wat ik niet zie, dat bestaat niet.

September

Op een eilandje in de Kafue-rivier. Een restaurant van gras. Kleine vogeltjes die zo weer in een kippenei no 2 gepakt zouden kunnen worden.

Het presidentiele bezoek. Donderdag, de laatste donderdag van het trimester, kwam hij, KK. Het schoolterrein was schoongemaakt, alles in de verf, gebroken ramen opnieuw van glas voorzien, althans de assembly hall. Voor de klaslokalen was geen glas beschikbaar.

Kalabo stonk naar verf. De stenen om de rotonde waren wit geschilderd, bomen besmeurd in de kleuren van de Zambiaanse vlag. De fontein bij de BOMA speelde weer met regenboogjes, voor het eerst sinds het vorige presidentiële bezoek. Een vrachtwagen ramde een vers geschilderde muur bij de Rural Council. Nog twee dagen. De verf droogde gelijk met de cement.

Half tien. Het volk was warm gemaakt door Makishi-dansers, door de militaire kapel en een aanvuurder: One Zambia, one Nation. Het had wel wat enthousiaster gekund. KK, een vriendelijke man. Zijn eerste woorden tot het publiek: 'Ik wil de head master van de secondary school laten weten dat ik zeer ontstemd ben over het feit dat de leerlingen op de laadbak van de lorries hoog verheven staan, terwijl hun ouders hier voor mij op de grond staan.' Heel Zambia hoorde deze woorden via de radio.

Daar zat Steve Manengu niet mee. Eerst had de head master, net als alle andere leraren en de leerlingen drie kwartier moeten lopen om het vliegveld te bereiken. De BOMA-Landrovers en de UNIP-Landrovers van de United National Independence Party hadden geen plaats voor hem, ook niet op de terugweg. Steve Manengu stond niet toe dat UNIP- en BOMA-personeel

's avonds om 11 uur meisjes afhaalden van de slaapzalen. Hij kon niet op een lift rekenen. Daardoor kon de president op school informeren waar de head master was. Deze liep nog steeds de weg terug van vliegveld naar school. Een lange redevoering over uitbuiting, neo-kolonialisme, Zambiaans humanisme, vertrouwen op eigen kracht. Voortdurend: One Zambia, One Nation en tussendoor gezang en handenklappen om op te warmen.

Vrijdagochtend assembly en daarna boeken innemen. Chaos.

's Middags een speech en vragenuur. Veel vragen over de agrarische revolutie, over het ontbreken van voorzieningen als elektra, transport, water, met min of meer bevredigende antwoorden. Het klinkt goed. Om half zes vroeg iemand of het licht aankon in de assembly hall. Dat kon niet. Zeer snel repareerden enkele army guys een generator en om kwart over zes was er licht, dat pas laat weer uitging.

Kemston stelde een vraag over het belachelijk maken van leraren die naar het platteland gestuurd werden. Eerst een lang antwoord van een minister, daarna van KK die duidelijk onder de indruk was, een brok in de keel.

'Iedereen die mensen, die naar de rural areas gaan, belachelijk maakt of laatdunkend over ze doet, wordt op staande voet ontslagen,' KK. Kom daar eens om in Nederland.

Boeken innemen en om tien uur een praatje van de permanent secretary van het Ministerie van Onderwijs over de agrarische revolutie. Leerlingen kwamen met veel vragen: waarom geen tractoren, ploegen, … vragen over National Service, school leavers problems.

'You are a tough guy. Stand up, turn around. Show your muscles.'

Tot twee uur een praatje voor de staff; vragen over huishuur, loon, vragen naar extra mankracht en materiaal. Elke school moet een production unit worden, en dat alles zonder government help. Iedereen moet het zelf doen, zichzelf onderhouden. In de regentijd ga ik ga maïs planten in de koeienkraal. Dat wordt een agricultural science project voor de tweede klas. Leerlingen een diepe put laten graven om steeds water te hebben, ook tijdens de droge tijd. Een handpomp? En koeien temmen en die voor een ploeg spannen om de schooltuin en de kraal te ploegen.

Ik weet niet van ophouden en geef de contrôle over mijn handelen uit handen. De wildebras gaat met me aan de haal.

Ik ken die enthousiasteling nog niet voldoende om hem in banen te leiden. Haast en contrôle zijn tweelingbroers, net zoals overgave en overwinning aan elkaar zijn gekoppeld: overgave als de grootste overwinning. Ze strijden in me om de eerste plaats. Bij toerbeurt proeven ze de overwinning.

Ideeën zijn mooi, maar ze moeten ook uitgevoerd kunnen worden. Het werk moet gedaan worden en hoe krijg ik het volk enthousiast? Hoe krijg ik de staff enthousiast?

Al schrijvende krijg ik meer ideeën. Dat is een van de leuke dingen van schrijven. Maar wat betekent leuk? En wat zijn andere leuke dingen? Realiteitsbesef dat ontwaakt, ordening, structuur in mijn denken? Ik wissel van perspectief. Ik zet wat gebeuren kan verder van me vandaan.

Wat me van mezelf opvalt is, dat ik tijdens deze vakantie wel aan thuis denk; ik houd niet zo van dat woord. Ik associeer het met: bemoedering, bevadering, kleinhouden, geremd worden/ klein voelen/ klein zijn/enzovoort. Ik hoop op een huis voor mezelf. Om alleen te zijn, alleen bang te zijn, alleen blij te zijn. Alleen voel ik me vrijer. In eenzaamheid stel ik juistere vragen, ze raken niet bedolven onder beelden en woorden van anderen.

Zelf tuinieren, kippen houden, koken. Geen verantwoording voor mijn doen afleggen aan wie dan ook, alleen aan mezelf.

Ik ga handelingen en gebeurtenissen relatiever zien. Ik ga andere dingen belangrijk vinden, andere accenten leggen. Niet meer dat super emotionele. Tammer. Niet meer uit m'n tenen.

De emoties houd ik hier, omdat ik hier leef. Ik geloof mezelf als ik dit zeg. Vandaag.

Xandra is een archetype van een vrouw die bij me zou kunnen passen. Ik kan me een samenleven voorstellen zonder getrouwd te zijn, langs elkaar en toch met elkaar. Elkaar voldoende vrij laten en toch niet alles alleen doen. Slechts enkele dagen met iemand anders en voor de rest m'n eigen leven leiden. Ik wil mijn neiging anderen te overheersen en te sturen kwijtraken. Ik ben aan een zelfanalyse bezig. Dat is zo. Prima. Ik heb de psycholoog aan huis.

Vrijheid, elkaar vrij laten op die punten waar je jezelf wilt blijven, waarin je gerespecteerd wilt worden, de dukdalven van je denken. Dat klinkt mooi, maar wat betekent dat? De kapstokken waaraan mijn moraal is opgehangen, die wil ik houden. Daarin voel ik me bedreigd in relaties. Die dreiging bestaat, zolang ik die dreiging toelaat. Die dreiging is over als ik de strijd staak en mijn eigen zaken regel.

Ik ben bang dat ik in mijn eigenheid aangetast word, dat de poten onder mijn principes, wat die ook mogen zijn, weggezaagd worden. Een verkramptes idee, conservatisme, behoudzucht, een sterven in het eigen gelijk? Hoe kwetsbaar zijn mijn dukdalven van zekerheid? Wat een geklets!

Wie gekwetst wordt, is of bang, of schuldig.

Is dit inflexibiliteit, onaanpasbaarheid? Heeft dit te maken met het mezelf zijn? Ik ben bereid dingen voor anderen te doen, veel zelfs, maar ik heb er moeite mee om dat als opoffering te zien. Ik heb me nog nergens, voorzover ik dat kan nagaan, voor opgeofferd. Opofferen in de zin van lijden ondergaan omwille van een ander. Dat deed ik nog niet. Ik schaam me niet. Schaamte is een onvruchtbare emotie. Ik vertel steeds hetzelfde. Ik trek geen conclusie. Het is zondag, vandaag schreef ik mijn eigen kerkdienst, mijn eigen preek. Ik ben mijn eigen heilige geest.

Hoe onbenullig lijkt zoiets over een paar jaar, maar misschien vergis ik me daar in. Je hebt gelijk.

M'n gedachten leer ik het beste kennen door ze op te schrijven en er een waardeoordeel over te vellen en weer een oordeel over dat waardeoordeel. De cirkels voortdurend ronder makend.

Even verder over het presidentiele bezoek. Vrijdagavond; afscheids- en welkomstfeestje voor en van de staff. Steve Manengu was moe, heel moe, de hele dag al. Hij had gedronken. 'My time is over.' Voor de schoolpoort was een meisje uit Kalabo in elkaar getremd door een paar jongens, waarschijnlijk jongens van de school. Ze was met bloedend hoofd in het ziekenhuis opgenomen.

'A girl is dying in hospital.'

Zo erg was het gelukkig niet. In het vervolg van die sterke overdrijving zou de politie die KK escorteerde een onderzoek instellen. Alle jongens zouden gescreend worden. Zaterdagochtend. Het enige dat zaterdagochtend gebeurde was dat iedereen naar het vliegveld ging om KK uit te zwaaien, bij wijze van

excuus voor hun 'misdaad' van donderdag. Deze keer met blote voeten op de grond.

Zaterdagmiddag geprobeerd om m'n open cheque te innen bij Jerimiah Konga. Hij was telkens niet aanwezig. Ik had eerst moeten inkopen, dan pas geld innen. Ik ken de mores nog niet.

Ik kampeer aan de Kafue rivier in Chunga. Geen winkel, geen eten; wel wild, apen en antilopen om de tent, kleine krokodillen en het geluid van nijlpaarden als van een defecte automotor.

Kinderen lopen heen en weer, spelen met een leeg doosje en met ranjarietjes die verspreid over de betonvloer liggen. Aan de overkant lopen de impala's en antilopen; antilopen wandelen, die zijn tegen lopen.

Lopen de antilopen, paraderen de impala's
De tam tam voor het eten weerklinkt; wildschotel.

Herten lopen in grote getale (ik telde meer dan twintig) om de tent. Schitterende ogen als ik met de zaklantaarn in hun richting schijn. Ze blijven staan; rennen niet weg.

Krekels krekelen.
Gevist en niets gevangen.

Terug uit het park. Via Kaoma. De auto vol lifters, bijna enkel vrouwen. In Mongu naar Maureen Brennan.

'Hoe heb je het gehad?' vroeg ik. 'Veel aanloop?'

Ik was de enige aanloop. Ik voelde me bezwaard, wilde weg. Die nacht bij haar geslapen. Het bovenlicht was dicht. Kort gesprek over kerk en moraal. Ze had conservatiever ideeën dan ik verwacht had. Ze is goed Iers en niet bereid katholieke normen ter discussie te stellen. Tegen middernacht kwam een vriend langs. Ik excuseerde me en ging naar bed.

Aan de wagen gesleuteld, olie bijgevuld. Vies. De garage werd verbouwd, er werd geen service verleend. De technicus was overigens ook afwezig. Collega Ann Goodwin opgezocht. Ze was spraakzaam, vriendelijker dan ze gewoonlijk in Kalabo is, opener. Mongu zat me tot waar de strot ophoudt, ik wilde weg. Het vliegtuig was vol. Met de auto terug door de Zambezi flood plain. Het was al laat. Na vijven. In Limilunga kon ik de weg naar de flood plain niet vinden.

Ik wilde niet weer bij Maureen aankomen. In Limilunga bij Father Bernard gelogeerd. Stereo, geen goede platen, bier, boeken en een luie stoel. Goed ontbijt. Een gezellige prater.

De volgende ochtend eerst de tuin bekeken en toen klaargemaakt voor het vertrek. De linkerachterband stond half leeg.

'Als ik hier maar geen moeilijkheden mee krijg onderweg,' merkte ik op.

'Misschien brengt juist deze je wel naar de overkant,' merkte father Bernard op. De katholieke truc.

Na beginmoeilijkheden, ik kon weer de weg niet vinden en bij de eerste plas sloeg de motor af, schoot het redelijk op. Ik herkende veel van de plaatsen waar we moeilijkheden gehad hadden bij de eerste oversteek van Kalabo naar Mongu. Het water was niet overal gezakt. Soms werd het door dijkjes kunstmatig hoog gehouden.

Af en toe water in de wagen. Natte voeten. Zo diep. De jongensdroom.

Een paar keer raakte ik vast, maar een truck met veel mensen erop was mijn voortdurende redding. Zolang ik hen voor bleef, kon ik niet definitief vast komen. Ik raakte het spoor bijster. Waar was de weg? Over akkertjes, langs moerassen, cross country, ik hoefde niet zonodig.

In Libonda trof ik de UNIP-Landrover, met collega's Kemston Gondwe en Gustav Chimba. Ik volgde hen om de weg weer te vinden. Met wat mazzel zou ik op tijd het pont bereiken. Die mazzel ontbrak. Midden op een uitgestrekte grasvlakte stopte de wagen en de motor. De motor kreeg ik wel weer aan de gang, maar zodra ik op wilde trekken, sloeg de motor af. Geen beweging in te krijgen. Wat was mis?

Ik herinnerde me dat John Gifford eens gezegd had dat van zijn Landrover de achterwielaandrijving ooit blokkeerde. Wellicht was dat ook met de mijne het geval. De achteraandrijving loskoppelen en op de voorwielaandrijving verder rijden. Ik sleutelde. De voorwielaandrijving kreeg geen beweging in de wagen. Was het het linker achterwiel? Daarvan was immers de remleiding van doorgeknipt en van het circuit afgesneden. Wellicht blokkeerden de andere remmen.

'Misschien brengt dit wiel je wel over de vlakte naar de overkant.'

Ik begon in een wonder te geloven. Was dit bedoeld om me terug naar het Christendom te leiden? Dit zou een te groot toeval zijn om waar te zijn. Het wonder ontwikkelde zich in mijn gedachten. Ik was al bijna bekeerd. Wonderolie bestaat.

De zon zakte snel, kleurde de hemel rood. De horizon werd aan alle kanten begrensd door brandend gras, roodgeel omzoomd met mijn wagen midden in een eindeloze, grasgebrande vlakte.

Het werd kouder. Twintig meter van de wagen poepte ik angstig in het zwarte roetgras. Bang voor de slang in dit tropisch paradijs. Snel terug in de slaapzak; opgevouwen op de voorbank.

Een ontbijt van droog brood met pindakaas en een spaarzame slok water. Om het roomsche 'wonder' op waarde te testen krikte ik, onder de opkomende zon, het wonderlijke wiel op. Het werd een anti-wonder. Vrij van de grond en toch geen beweging, ook niet dan nadat ik de as eruitgeschroefd had. De rem was geblokkeerd van het enige wiel dat niet op het remcircuit was aangesloten.

'Dit is wellicht het wiel dat je in K. zal brengen.'

Juist dit wiel was het dat verhinderd had dat ik op vrijdag thuis zou komen.

Inmiddels waren twee mannen aan komen lopen. Eén met een diplomatentas

met een keurig pak en de andere in een witte laboratoriumjas met een labjournaal in een van de zakken.

'How are you?'

'Fine.'

'How are you?'

'I am all right.'

'Ok. Thank you.'

De remonderdelen vielen op de grond toen ik de trommel verwijderde.

Ik sloopte alle vastzittende remonderdelen. De krik naar beneden. De twee mannen sloegen met volle aandacht mijn verrichtingen gade.

'Waar willen jullie naar toe?'

'Ja, dat weten we eigenlijk niet, maar als U naar Kalabo gaat, rijden we graag mee.'

Hun Landrover stond drie kilometer verder.

De motor was in staking gegaan.

The engine killed.

'De accu is leeg.'

We probeerden de accu uit mijn auto. Geen geluid.

De chauffeur, die voortdurend op de auto gepast had, bleef achter en de andere twee, de diplomaat van water affairs en de labjasser van de veterinaire dienst in Kalabo, gingen met me mee.

Ik was terug. Vies, maar terug. Mijn lifters afgezet en naar huis. Kennedy keek verbaasd. Hij zag er stralend uit met de sleutel van de achterdeur aan een touwtje op zijn nek. De echte huisbaas. Het speet hem dat hij weg moest.

Koffie, geroosterd brood, gewassen, thuis. Post.

Albert Walubita, de kok, kwam vanmorgen langs en zag dat ik thuis was.

'Eni sha. Eni sha.'

Brood gebakken, huis aangeveegd, afgewassen, de was gedaan. Hij leek in zijn element.

Albert heeft mijn haar geknipt. Het was zijn eerste keer als kapper van een blanke. Ik hoorde hem voortdurend slikken.

Ik zit buiten op de stoep en word lastig gevallen door vliegen en andere vliegende en springende beesten. Ruisen van het riet. Krimpen van het dak. Stemmen uit het donker. Krekels, een blaffende hond, een horde slapende honden wakker. Alles is rustig.

Leeg, opnieuw beginnen. Zin. Lust.

In vijf maanden reactionair. Titel voor een verhaal. Ik kan het schrijven.

Na een lange vergaderzondagmiddag is het trimester vorige week begonnen. Elke middag van 15.00 –16.00 uur study supervisie door de klassenleraren. Naast mijn 32 periods van 40 minuten elk, telt dat lekker mee. Production Unit Committee, agricultural science 2D, kippen, poultry, etc.

Robert woont sinds donderdagavond in John Giffords huis, tegenover mij.

Sinds Gifford vertrok stond het huis leeg. Een protestbrief van de head master en een kopie daarvan naar de CEO (Central Education Officer). Er gebeurt niets. Robert blijft in zijn gekraakt huis wonen. Dit trimester twee nieuwe leraren, drie met de vrouw van de tandarts erbij, John en Alphia Morris uit het Verenigd Koninkrijk.

Gisteravond kabaal in de boarding. Vanavond weer rumoer. Het is volle maan. Kwart over acht, ik lig in bed; bereid om te gaan slapen. Diarree.

Hoe handhaaf je discipline onder bijna 1000 pubers? Keihard? Dat wil ik niet, maar wat is het alternatief? Er is geen consequent en krachtig gezag. Ik wanhoop niet, maar het is moeilijk. Geen tijd om bij te komen.

Een mug in de koffie. A coffee mug.

Te vroeg wakker. De hele ochtend aan de Honda handtractor gesleuteld. De tractor, om mee te ploegen en te wieden, loopt, rijdt, werkt, maar regelmatig in het onregelmatige. Net als ik. Toezicht bij het avondeten. Lunch was ik opzettelijk vergeten. Ik zat onder de olie- en vetvlekken van het gesleutel. Het eten is beter dan de vorige term. Dezelfde bohobo (maïspap), maar nu relish met vlees en kool, ook al zijn de meeste voedingsstoffen er wel uitgekookt.

Avondfilm. The blind man. Een Western met gekaapte vrouwen die af en toe bloot in beeld verschenen, veel geschiet en gevechten. Geen plot, geen verhaal. De leerlingen vonden het prachtig. Actie. Ze hebben wellicht niet begrepen waar het om ging, als het al ergens over ging. Hun reacties zijn meer film dan wat op de muur geprojecteerd wordt. Het ene stopcontact altijd in beeld. Bij groot beeld de eeuwige zwarte schaduwstreep van de stiep in de muur.

Ik heb tweemaal vijf buckets black soil uitgedeeld aan Konga (1B) omdat hij na een aanmaning zijn uniform niet droeg en Julliet Mwiga (2C) omdat ze d'r mond weer opendeed nadat ik voor de derde keer gezegd had dat iedereen moest zwijgen en luisteren. Het is een straf kilometers in de hete zon te lopen met een emmer zwart zand op je hoofd. Ik weet geen alternatief.

Het zijn echte pubers. Overhemden uittrekken of dikke knopen in de punten leggen. Via sluipwegen geven ze zichzelf een eigen identiteit en ontsnappen ze aan het gelijkschakelende schooluniform. Sommigen tornen de naad van de broekspijpen tot aan de knie open. Als 40 leerlingen zachtjes praten is het een kabaal. Stilte! Lang en veel praten over volwassen zijn, groot-mens worden, redelijk zijn. Dat kost tijd. Tijd die er niet is. Tijd die ik niet neem. Emmers zwart zand boven kroeskoppen.

Ik word reactionair. Machtswellustig. Macht om de leerlingen weg te sturen. Ze te laten doen wat ik wil. Ik moet daar nog aan wennen, of moet dat niet? Mijn diarree is over. Ik leg mijn pen neer.

Uitzonderingen worden eerst apart behandeld, voordat ze als normaal geaccepteerd worden.

Er moet morgen veel gebeuren; een strepentrekker maken voor de tuin. Graag alles en iedereen op de juiste afstand de grond in.

Warme tijden. Het is 21.45 uur en 30 °C in huis. Buiten is het frisser, daar zijn muggen. Het zweet staat me op de rug. Veel te vertellen, waar zijn de woorden?

Pumolo Monde drie emmers black soil; noise maker evening study.

Nyambe Nalukui, Akombelwa, Musole Kabindama; noise makers tijdens les van Alphia

Lufunda Kabita wilde er niet voor uitkomen dat hij form captain is; vijf emmers black soil. Nyambe was volledig leeg vanavond. Hopelijk hoeft het niet weer, want ik vind het niet leuk. Integendeel. Ik houd niet van straffen, ik weet geen alternatief. Ik ben niet de enige. Deze vraag houdt niemand bezig.

Enoch Chitya gaf vanavond een 1C-leerling met de liniaal tikken op de billen en handen. De knaap was door het raam van het leslokaal naar buiten gesprongen om naar de dorms (slaapzaal) te gaan en betrapt. Morgen een 2F-leerling aan de beurt om slaag met de tuinslang te krijgen. Garden snake, ja maak maar grapjes. Hij bedreigde een prefect. Zwarte bladzijden in het schoonschrift.

Ik ben moe, neerslachtig, zwaarmoedig, prikkelbaar, schreeuw snel dat het rustig moet zijn in de klas, al een 2C meisje voor vijf emmers gestuurd; Julliet Mwiga. Morgen volgen meer.

Het went wel.

Ruim een meter boven de vloer zit een sprinkhaan tegen de muur geplakt, beweegt zich langzaam voort. Klimt tot 1,50 m en valt op de vloer. Ik zet mijn blote voet op het insect. Klein geluk.

Oktober

In 2D over de voortplanting gepraat. Jeugdpuistjes betekenen een tekort aan seksuele geneugten; te weinig geneukt. Als een vrouw begint te menstrueren als je gemeenschap hebt, krijg je lepra.

Ruggenmergtering als je zaad in je verrot omdat je niet neukt, van masturberen word je kaal. Meisjes drinken surfwater (zeepsop) om zwangerschap te voorkomen. Ik heb een diagram van de mannelijke en vrouwelijke voortplantingsorganen in 1B opgeprikt. Opwinding. Voor wie?

Een leuke lesdag; voor het eerst sinds een week.

Afgelopen nacht onweer, regen!

Het water tikte heel voorzichtig op het dak en drupte wat harder in de goot, drupte wat harder een goot in het zand. Alleen de bovenlaag was vochtig.

Vandaag een ei gebakken tijdens agricultural science les. Denaturatie van de quarternaire eiwitstructuur.

Muggen branden zich aan het hete glas van de lamp.

2B heeft mijn potlood zoek gemaakt. Straf voor verduistering van mijn schrijforgaan.

Vandaag een blaar in mijn handpalm opgelopen door het hoeën met de landbouwhak. Dat is een schep met het blad onder een haakse hoek aan de steel. Een krat bier gewonnen in de loterij voor de production unit. Vanmiddag het kippenhok uitgemeten en het eendenhok. Morgen begint het werk. Trots dat ik de uitvoerder en aannemer van een eenden- en kippenhok ben.

Ik bereid mijn lessen niet voor. Ik speel liever met de Honda handtractor.

> 'Ieder mens die nadenkt, die waarneemt, weet dat leven lijden is. Hij praat er misschien liever niet over, hij probeert de gedachte weg te drukken, maar hij weet dat het leven moeilijk is, een lijdensweg die zal voortduren tot de dood erop volgt. De gedachte wordt verdrongen door te drinken, door hard te werken, door tijd aan hobby's te besteden, maar de gedachte komt steeds terug. Het is mogelijk tijdelijke troost in boeken te vinden of in gesprekken met vrienden, maar de boeken gaan vervelen en de vrienden weten het ook niet. De twijfel blijft, al worden zekerheden bedacht die later weer door andere zekerheden worden vervangen. En dan komt de twijfel weer. Als het leven lijden is, en als de dood iedere dag nader komt, waar is het leven dan goed voor? (Eerste waarheid van het Boeddhisme)

Het leven is goed voor verhalen schrijven.

Terugblik op het tweede trimester. Een heet trimester. De precieze data weet ik niet meer, maar het zal zo ongeveer in de vijfde week van het tweede trimester geweest zijn. Voor het eerst was ik op duty. Degenen, die op duty zijn – telkens drie, leraren per week – houden toezicht op de avondstudie van 19.00 tot 21.00 uur, terwijl ze bij toerbeurt het middag- en avondeten contrôleren. Ook bij toerbeurt schakelt een van de leraren om 21.30 uur de lichten in de slaapzalen uit. Alles was nieuw, voor het eerst zag ik hoe de leerlingen hun, in vierkante brokken gesneden, bohobe naar binnen werkten. Zoals vissers hun deeg kneden en over het aas spugen alvorens het aan de haak te doen, zo kneedden de leerlingen een bolletje bohobe dipten het in de saus en werkten het, stiekem als een vis, naar binnen. Eten zonder emotie. Maïsmeel en vis, vlees en maïsmeel, vis en maïsmeel, vis…

Een menu ontbrak. Iedereen wist wat er de volgende dag in de grote schalen, de emmers en de teilen te vinden zou zijn.

De leerlingen waren onrustig. Er waren redenen genoeg om ontevreden te zijn. De uniformen voor de jongens waren nog steeds niet aangekomen, ondanks dat deze al maanden tevoren betaald waren. Tweeënveertig kwacha

(€ 100,-), een rib uit het lijf van de meeste leerlingen en hun familie. Geen variatie in het eten, geen film, geen suiker in de cacao, geen rijst, geen brood.

De gedaalde koperprijzen op de wereldmarkt zijn de voornaamste oorzaak van deze ellende. Bloem voor brood moet ingevoerd worden en dat kost buitenlandse deviezen, die niet meer voor het opscheppen liggen. Het aantal oorlogen in de wereld is minder geworden, er wordt minder koper verschoten.

De duty-week begon goed, of slecht al naar gelang de normen die je aanlegt. Leerlingen van de 1e en 2e klassen, die een half uur later met avondstudie beginnen dan de 3e, 4e en 5e klassen, weigerden hun lokaal in te gaan. Ik vroeg hen naar binnen te gaan en aan hun "huiswerk" te beginnen. But sir ...

"Kom nou, beginnen". Zodra ze binnen waren, gingen alle lichten in het eersteklasblok uit. Iemand had een tussenschakelaar omgezet. Iedereen naar buiten, het licht ging weer aan. Het spelletje werd opnieuw gespeeld.

Het licht bleef uit. Ik stuurde de leerlingen naar de slaapzalen terug. De eerste stenen vielen. Gekletter op de aluminium daken en doffe ploffen in het zand.

"We durven niet terug".

Ik liep met hen mee. Vanachteren werd er opnieuw gegooid. Ik kreeg een steen op m'n hak. Ik schold de leerlingen die voor me stonden uit voor lafaards. Ze konden er niets aan doen. Bijna naakte, in het donker rondrennende, stenengooiende negers herken je niet zo gemakkelijk. Op dat moment ging overal het licht uit. De hoofdschakelaar bij de generator was omgezet. Met een handvol leerlingen en gewapend met zaklampen gingen we (twee masters on duty) er op af. De leerlingen waren bang en wilden vooral bij de leraren in de buurt blijven. Om veilig te zijn, wat ze juist niet waren, om er zeker van te zijn niet als schuldigen aangewezen te worden.

Met een handbeweging werd de stroom weer ingeschakeld. De 'nachtwacht' werd er naast gezet, samen met enkele leerlingen en de zatte generatorbediende, die voortdurend 'my machine' riep.

Af en toe viel een steen op het dak. Langzaam koelde de avond af. Iedereen ging naar bed.

De waterpomp begaf het. Niemand kan de pomp repareren. Alle maaltijden laat. De buitenkeuken werd schoongemaakt en in gebruik genomen. Wat heet buitenkeuken? Vijf petroleumvaten op een rij, ingemetseld in beton, met aan de onderkant ruimte voor een houtvuur. Jaren niet als keuken gebruikt, wel als toilet door de leerlingen van de lagere school. Verroeste vaten; de nshima en bohobe kwamen bruin op tafel. De leerlingen weigerden te eten.

Na de boilerpomp laat de generator het afweten. In allerijl een generator van het ziekenhuis geleend, deze spanningsbron deed het slechts een dag. Kaarsen en petroleumlampen werden de voornaamste lichtbronnen. Avondstudie bij Tilleylampen, waarvan als langetermijninvestering twaalf nieuwe werden aangeschaft; de eerste nieuwe viel diezelfde avond in diggels.

Van alle voorzieningen werkte alleen de waterpomp nog. Nog. Deze pomp viel een paar weken na de generator uit. Het water voor de keuken werd met handpompen naar boven gehaald, helaas staan deze pompen op nog geen 30 meter van de rioolbassins.

Het hete seizoen. Op de wc-bril gaan zitten en elke keer het idee hebben dat er juist iemand anders opgestaan is.

Het is heet, een beetje drukkend. De radio speelt pianomuziek van Beethoven. Ik heb alles toebereid om een koffie te nemen. Nog opgewonden.

Om drie uur kwam een leerling, zware bakkebaarden, vijfde klas, langs. Een meisje is erg ziek en moet naar het ziekenhuis.

Heb je een briefje?

De schoolmeester.

Geen briefje. De wagen gestart. Mijn Landrover is het enige schoolvervoer. De Landrover van school is chronisch defect. Bij de meisjesslaapzaal veel vrouwen heen en weer. Het rook naar wasgoed. Op struiken hingen uniformen te drogen, veelkleurige shirts, rokken.

Inonge Muyunda had al een week niet gegeten en maakte voortdurend braakbewegingen. Zes jongens (mannen) hielden haar vast. Haar buik ging krampachtig op en neer. Haar bruinzwarte tepels stonden spits naar voren. Opgewonden jongemeisjesborsten. Ze had het schuim op de mond. De overige meisjes stonden gelaten te kijken. De jongens voelden zich alsof ze de Mount Everest beklommen, leek het. Inonge wrong zich in alle bochten. Tevergeefs probeerden de jongens haar het witte uniformshirt aan te trekken. Een van de jongens hield zijn volle hand om haar rechterborst geklemd, de tepel vrij tussen zijn ring- en middelvinger, terwijl ze haar naar de auto brachten. Een halfvolle jonge meisjesborst met puntige, gerimpelde, gegroefde tepels. Veel gas, snel over de hobbelige zandweg. Droge tranen. Achterin hielden de jongens Inonge vast, gestrekt, rustiger door het schokken van de wagen. In het ziekenhuis gelijk de zaal op; tussen andere patiënten door. Een bed werd rechtgetrokken, deze maar. De patiënten keken toe, onverwachte opwinding.

Alle zieken in uniform, nachthemd met strepen in de lengte. Zwangere vrouwen. Lisimba 1B 'Hello Mister Stout.'

Waar bleef de dokter? Een van de zusters knapte het op. Inonge draaide en woelde. Een bil bloot.

Haar omslagdoek aan de binnenkant drijfnat. De geur van chloroform. $CHCl_3$.

Bloeddruk 190-200. Kwik kwik slow. De polsslag.

De spuit.

'She will be OK.'

Niemand maakte aanstalten.

Een vrouw met een gespikkelde hoofddoek zat op de rand van haar bed voor

zich uit te staren. Een eindje verder kroop een oude vrouw over de vloer, weer een ander liep met een kind op de rug, in een blauwe doek, rond te wandelen.

'She will be OK. Thank you very much for bringing her.'

Inonge lag al rustiger onder de GRZ-deken (Government Republic of Zambia), het GRZ-laken. In de gang werden de jongens spraakzaam.

Kennedy ontslagen, weggestuurd.

Ik had de buik vol van Kennedy.

Hij deed niet meer dan tuinsproeien, geen wieden, geen planten, niets.

Een loopbaan als tuinier bij een witte is niet alles.

Op straat.

Het zand, diep zand.

Het is zes uur. Ik zit in de tuin en drink pils. Het kippenhok op hoogte uitgemeten. Er wordt redelijk hard gewerkt. Blaren in mijn rechterhand, prikkelende voeten; ontprikkelde zinnen.

De zon schijnt nog net over de schutting. Het wordt koeler. De namiddagles overgeslagen. 1B kwam niet naar het lab. Ik ben hen niet gaan halen. Geen belangstelling, dan ik ook niet. Chromatografie door henzelf uit te voeren. Ik had een en ander klaargezet, maar had geen zin toen ze niet kwamen. Met sommige lessen ga ik te snel.

Niet iedereen houdt mijn tempo bij. Toch gaat het redelijk. Af en toe wil ik te snel, te veel. Van voorbereiden komt niet veel.

De eerste slokken bier zijn lekker, de laatste vies.

Warm. Gisteren weer een meisje naar het ziekenhuis gebracht. Wat minder erg dan zondag. Inonge Muyunda zat al rechtop in bed en lachte.

De thermometer wijst 31-32 °C. Buiten is het frisser, maar met meer muggen.

Ik ben te klam om me te kunnen scheren. Een vleermuisje in bad. I had a bat in the bath.

De Ierse aardappelen in de schooltuin doen het redelijk, komen al boven.

Het onweert, regent. Het ruikt naar slootwater, stinkt. Kindertijd.

Eind van de week. Gelukkig. Vandaag kwaad op 2C. Peter Dukes kwam langs om een mededeling te doen. 2C floot en toen ik weer de klas in kwam zat Raphael met een kraan te knoeien. Een paar jongens riepen 'anymore'. Mijn stopwoord. Ik werd giftig, probeerde de knaap een nat pak te bezorgen. Een hele worsteling. Ik speelde het niet voor elkaar. Fifteen buckets black soil for the black man. Hij kwam niet opdagen. Er achterheen.

'My father is a witch doctor.'

'No use for mukuwa's.'

''Twenty five buckets.'

Ik vertelde 2C dat ze zich als volwassenen moesten gedragen. Zo niet uit vrije wil, dan zou ik hen er wel een handje bij helpen. Iemand riep colonialism. Een tweede keer weer. Dat was voor mij voldoende om de rest van de period aan colonialism en post-colonialism te besteden. Waarom is Europa rijk, waarom is Afrika arm? Ik werd emotioneel en fel. Ik ging Europees discussiëren,. Ik vond niet de Afrikaanse denkpatronen. Ik was niet op zoek.

Ik vertel dat Europa Afrika nog besteelt. Ze geloven me niet.

'We verkopen immers koper en de kolonialisten zijn verdwenen. Over twee jaar zijn er geen mukuwa-teachers meer. Weet u wat zambianisering betekent? Kijk eens wat we allemaal al gedaan hebben.'

Gvd waarom zien jullie niet dat dit belangrijk is.

'You are supposed to teach, sir.'

Alex Akafumba. De grootste ordeverstoorder!

'You are not supposed to talk about politics.'

Ze vinden van zichzelf dat ze hard werken, veel presteren. Ze denken dat ze god himself zijn.

'We are students.'

'Sir: Were you a cowboy?

'Je bent een koenavvel,' zei mijn vader, als ik iets onbehouwens had gedaan.

Vanwaar deze notities? Ik weet het niet. Ik probeer erachter te komen door het aan te gaan. Wat is er veranderd, wat is hetzelfde gebleven?

Ik voel boosheid, verdriet, vreugde, opwinding. Ik zie karaktertrekken die ik liever niet zou zien, de drift in de klassen. Ik zie mezelf stokpaardjes, steelhorses berijden. Ik doe wat ik wil, niet altijd wat van me wordt gevraagd. Ik filosofeer veel. Ik ben veel moe.

Moe is angst, is verdriet, is ingehouden daadkracht zonder vorm. Ik ben veel alleen. Ik redeneer veel. Ik schrijf veel, soms schrijf ik een onbezonnen brief, dan wil ik later mijn woorden intrekken. Ik doe wat ik doe. Ik heb veel gedaan. Was ik erbij toen ik deed wat ik deed? Veel ging vanzelf. Het ene roept het volgende op. Er is geen systeem. De gebeurtenissen zijn opmerkelijk.

(Toevallig = Opmerkelijk)

Er is geen waarheid; er is. Er is, meer niet. Ik hoef niet in te vullen, ik hoef geen betekenis aan de gebeurtenissen te hechten. De gebeurtenissen zijn. Ze lijken op zichzelf te staan, ook zonder mij, zonder mijn bemoeienis, zonder mijn interpretatie zijn ze er. Ik ben overbodig, en noodzakelijk, als waarnemer, deelnemer, uitvoerder tegelijk. Ik weet niet waartoe. Ik doe. De tekst laat me zien waar ik terechtkom. Dit is mijn verhaal.

Goed dat ik alleen ben. Ik verdraag geen gezelschap. Ik verdraag slechts individuen voor korte tijd.

Voor de vakantie schreef ik een erotische brief naar Xandra. Vlak voordat ik

wegging kreeg ik een antwoord van haar met als opening: 'Ik schrok wel toen ik je brief las.' Na de vakantie heb ik een briefje geschreven. 'Vergeet wat ik schreef. Het was vlak voor de vakantie in een drukke tijd, etc.. '

Afgelopen week ontving ik van haar een brief waarin ze schrijft dat ze het erg fijn vond… 'Een zalige brief die me in extase bracht en waarna (na het lezen) ik me lekker heb laten gaan. Ook in en aan mij veranderen dingen als ik dergelijke fijne woorden lees. Mijn broekje wordt nat en een kleine handeling daarbij maken mij vlot in verrukking. Dank je. Je snapt nu precies wat ik bedoel en daarom is het niet nodig naar mijn idee om dat intieme gevoel met keiharde woorden uit te leggen … '

Behoefte aan seksueel contact? Niet uitgesproken. Ik ben geen neuker pur sang. Wat ben ik wel?

Toch had ik het wel prettig gevonden als Xandra wel de intieme dingen bij naam genoemd had. Ik ben gevoelig voor taal, ook in erotiek, meer in taal dan in afbeelding. Ik lees liever een erotisch verhaal, dan dat ik 'blote' plaatjes bekijk.

Ik schrijf om helderheid te krijgen. Ik houd de 'oude Drent' nog vast, in plaats van hem buiten te zetten. Af en toe gaat dat buitenzetten wat barok. Dan kies ik vormen die vreemd overkomen. Ik verplaats me moeizaam en op vreemde manieren naar een ander speelveld. Ik vind mezelf heel normaal.

Het waait hard, veel, heel veel stof in de lucht. De horizon is grijsbruin gekleurd. Het dondert, dichterbij. Een gat in de hemel geeft een vreemd, science fictionachtig, licht. Het lange gras ruist. Alles lijkt al groener geworden. De natuur had zich op de regen ingesteld. Von Fuβ bis Kopf auf Liebe eingestelt. Hoe was dat ook al weer?

De geur van Drenthe, de lucht, de stank, laat ik node los. Ik walg.

Jachtige wolken drijven langzaam naar het westen, pakken zich samen, er is geen aparte wolk te onderscheiden. Het omgekeerde van een half uur geleden. Bladstil beneden, een heel snel dichtpakkende hemel. Stratus. Ik proef zand als zout in zeewind. Grijsbruin drabbige maïsbier waar koolzuurbelletjes langzaam uit opstijgen. Sepiso.

Het gisten gaat door.

Mannen en vrouwen lopen hier niet naast, maar achter elkaar. De vrouw achter de man.

Het leerlingengeschreeuw wordt met generatorgegrom op de stormwind meegenomen. Flitsen en donder, steeds vaker en steeds dichterbij. Droog; hoe lang nog? Een deur slaat dicht. Zal er regen vallen of wachten de weergoden op independence day? De draden voor de elektriciteit steken zwart af tegen de grijswitte hemel. Minstens elke minuut een lichtflits. Nog zit de hemel niet helemaal dicht.

Een harde wind, koel. Onweer in het noord-oosten, op weg naar Mongu. Lange scheuren langs de hemel en dan weer loodrecht naar beneden. Het stof zakt.

Het regent, stamelend, heviger.

De lucht hangt zwaar in mijn hoofd en wacht op een verlossende bui. Wolken zijn gereed en vol. Ze mogen uitregenen, dat gaat met donder en bliksem gepaard en neemt tijd in beslag. Een droog en heet seizoen, en dan de verlossende regen. Koolzuurbellen worstelen door bierdrab.

November

Dochter van Brian naar ziekenhuis. Koliek. Goed afgelopen. Ziekenhuis. Twee Tilleylampen, een slapende nachtwaker. Moeders op de vloer naast het bed van slapende kinderen. Rose krijgt een bed aangeboden. Godverdomme. Het kind was stijf en stram en huilde.

Onverwacht bezoek Cabinet Minister. Ma Nkanza met een speech over hard werken en discipline. Iedereen zingen en klappen.

Steeds beter contact met de Rus Victor Sevodin. Chemicus en wiskundige. Over Sovjetsocialisme & communisme gepraat. Hoe Zambia moet ontwikkelen, enzovoort.

Wij weten alles.

Vanochtend een zwangere vrouw naar het ziekenhuis gebracht. Ik dacht eerst dat het om een leerlinge ging. Toen ik bij de school aankwam, met de auto, was de vrouw van de workers compound al bijna bij het ziekenhuis. Ik had kalm aan gedaan, omdat het meestal meevalt. Een paar sterke kerels hadden haar op een bed naar het ziekenhuis gedragen. De head master vroeg me toch te gaan. Er was een complicatie een stuitligging, misschien moesten ze door naar Yuka vijf kilometer verderop, een beter ziekenhuis, voor blanken, volgens Albert.

Ik wachtte in de hal. Leerlingen kwamen aangelopen, meisjes met kleurige paraplu's. Ze hadden het voor elkaar. Akakula, de boarding master, had hen geloofd. Vandaag mochten zij er tussenuit. Schoolziek.

'Gaat u met de auto terug, meneer?'

Net aankomen lopen, en graag mee terugrijden ook al schoot het bezoek aan de dokter erbij in.

'Het kind is niet meer.'

'We kunnen het bed wel weer mee terug nemen.'

In de kraamkliniek stond het standaard GRZ-bed. Een groot stuk schuimplastic en wat dekens op een hoopje. Een zuster ging naar een zijkamertje en kwam terug met een bekken en een zilveren kroezentang, een kroeshaarontsluitingstang.

Ze sloeg de dekens terug en daar lag in een hoopje, het kleine mensje. Niet zwart, niet wit. Grauw, de kleur ben ik vergeten, het was te nieuw. Ze pakte

het kindje met de tang aan een beentje op en legde het in het bekken. Na het kindje de nageboorte. Net zoals het in de boekjes getekend is.

Bloed op de dekens en het matras. De zuster liep met het bekken met inhoud, door een deur waarop sluice stond; sluis dus.

De mannen vouwden de dekens en het schuimrubber dicht. Het bloed werd aan het oog onttrokken. Met Nyambe tilde ik het bed de zaal af. Op de gang kwamen we een zuster tegen die een karretje vol met pillen van allerlei kleur rammelend voor zich uitduwde. Het bed in de auto en terug naar school. Het bed bij het huis van de nu-niet-moeder afgezet en terug naar de laatste helft van het dubbele uur voor 2B. Een boeiende les over celdeling en groei.

Panta rei kai ouden menei.
Heracleito.

'I have failed.'

Vanochtend een dramatische speech van Steve.

Waar is de discipline, waar zijn de samenwerkende leraren? Waarom gaat het peil naar beneden?

'Ik zou best overgeplaatst willen worden. Sinds drie jaar run ik deze school, ik ben dus ervaren. Hoe kan het nu dat het zo beroerd gaat? Wie legt mij dat uit?'

Steve Manengu kijkt geëmotioneerd, zielig. Iedereen zwijgt.

Enoch: 'U moet strenger optreden. We weten dat u ons niet straft als we verkeerd doen, en daar profiteren we van. Pak ons aan. Doe iets.'

'Dank je wel.'

Er lopen mieren over de vloer.

Het is warm, heet. Geen regen.

Alle leraren en leerlingen slikken pillen tegen de meningitis (hersenvliesontsteking) 6 pillen/dag, hele grote witte.

Totaal 30 pillen.

Ik vertel in de eerste en tweede klassen hetzelfde verhaal. Op naar een climax, geslachtelijke reproductie, papierwerk.

Ik zit buiten op de stoep, te schrijven. Ik schrijf niet op de stoep, maar …

Vandaag vrijaf. Dat wil zeggen; vanochtend eerst naar het vliegveld. Kippen halen (slechts 50 eendagskuikens). Mr Pandya wachtte weer tevergeefs op zijn vrouw die uit Tanzania terug moet komen.

Gisteravond fles wijn leeggemaakt (Kw. 2,45) Aangeschoten. Bezoek van CEO, Chief Education Officer uit Mongu. Dat kwam goed uit, ik was door mijn lesvoorbereiding heen. Om negen uur toespraak in de assembly hall.

'Can you hear me in the back of the hell?'

'No … '

'So you heard my question, so you hear me.'

Hard werken, discipline, waarom er aangepakt moet worden. Dezelfde

strekking als wat ik af en toe in de klassen vertel, een trots gevoel en een tevredenheidslachje komt boven. Ik kon wel grienen.

De CEO stal de show door de expulsion van Muyunda Muyunda uit klas 4 aan te kondigen. Wegens dronkenschap de school uit. Iedereen was stil. Het werkte uren na.

Vervolgens een aparte toespraak voor de vijfde klassen en de leraren, daarna alleen voor de leraren. Het bekende verhaal over huren, loon, enz. De CEO bezocht alle boardings, de garden across the road, de legkippen, het kippenhok in aanbouw en hij gebruikte de lunch met de leerlingen.

Ik heb 2B de mannelijke en vrouwelijke geslachtsorganen laten kopiëren. Opwinding.

Mukongo = kittelaar en Memba = pik.

Veel vragen, niet preuts, soms weer wel. Seksuele voorlichting in het Engels gaat makkelijker dan in het Nederlands.

Alle palen voor het kippenhok staan rechtop. Nu nog metselen, dan het dak.

De sterren staan er weer mooi bij. Wassende maan. De generator bromt. Krekels en kikkers concerteren in de verte en dichtbij. Muggen plagen me.

In de tuin pissen. Garden hose, pik hozen.

Ik heb vaak aandrang om te wateren. Ik heb niet alle meningitis pillen (30) geslikt. Mijn nieren protesteren. Het zal wel goed gaan.

Faults in English
Pubic bone = public bone
Nuclear bomb = new clean bomb

Vandaag Angola onafhankelijk.

Pumulo Monde is langzaamaan gek aan het worden.

'Waar is je uniformshirt?'

Hij lachte en zei niets, liep de klas in en glimlachte voortdurend. Pumulo keek stralend uit zijn ogen. Reageerde niet toen ik hem vroeg te gaan zitten.

Iedereen lachte wat, ook al omdat ik grijnsde. Ik zal Konga Mizhi of Kebby Mwanangombe vragen wat er met Pumulo aan de hand is. Pumulo is drie weken ziek weggeweest en pas een paar dagen terug. Verward, psychotisch, het is van alle tijden en plaatsen.

Ik geef in 2C en 2B seksuele voorlichting. Hoe diep is de diepste vrouw, wie geniet er het meest van en meer van die flauwekulvragen. Echte vragen. Ik weet de antwoorden niet.

De tijd van end of year exams nadert. Het kippenhok schiet al aardig op, ik ben met het dak begonnen

Hoogspanning, kortaf, snel met straffen. Kalukango, Simenda en Kalye elk vijftien buckets black soil voor out of bounds.

Nosiku Paul had straf; vijf bbs, omdat hij op het bord had geschreven: Savimbi will be the ruler of Angola. De form teacher had dat gezien en dan ben je de zak. De seksuele voorlichting was vandaag heel wat gezelliger. Is dat mijn obsessie?

Kippenhokdak is klaar.

Vanochtend double period 1B, geen les voorbereid. Ik heb over eenheden gepraat en verder iedereen zijn/haar lengte laten meten. Met brandglazen gespeeld (vier holle lenzen gestolen/zoek) en de les was om. 1A was voor de helft op punishment omdat ze de klas niet geveegd hadden, ook maar laten meten. Met Lucy Wabei over geloof, god enz… gepraat.

'Stop sir. I get tired. I don't want to discuss anymore.'

2C dubbel uur, zwangerschap, enz.

Hoe belangrijk neuken is. Daniël gestraft.

Praatjes maken, 1x borstel gegooid, ik word agressiever, weer kletsen.

'En nu schuif je naar het andere eind van de bank.'

'Wie? Ik?' en maar lachen.

'Schiet op.'

Ik gooide de borstel, hoger en harder. 'Godverdomme, schiet op lul.'

'Eruit en nu ga je op de bon. Ik schrijf je in je file en je brengt tien emmers zand!'

Hij had het nog niet door, geloofde het niet. Wellicht dat laatste met recht.

Wat gebeurt er met me? Zoon van de Vader, zonder Heilige Geest. In de namiddag heb ik Daniël een kopie gegeven van het briefje dat ik in zijn file deed.

'Excuse me, sir.'

'Geen gelul.'

En hier de vijftien emmers zand. Toen ik vroeg waar hij was, zat hij achter iemand anders verscholen, iemand riep dat hij ziek was, vijf emmers extra.

IK HAAT DIT.

Naar Jeremiah Konga. Geen bier.

Drie man in de tuin en Patrick, de schoolpostbode, aan de deur. Korte witte broek, koloniaal shirt en duidelijk onder invloed van sepiso.

'Op de compound is een vrouw aan het sterven… of je, ... de head master...'

Ik dacht aan de moeder van Kenneth die vanmiddag over het schoolterrein liep, of beter gezegd, zweefde. Ze was gek aan het worden, vertelde Kenneth. Het was alsof ze een balletuitvoering gaf, los van het hete zand.

De radiator bijgevuld en olie gechecked. Uitstel van confrontatie. De radiator lekt chronisch. Gestart. Het was een andere vrouw. Oud, borsten waar al generaties aan gezoogd was. In een rode doek naast het huis. Tientallen mensen, vijftallen honden die voortdurend in de weg liepen. Een petroleumlamp met half beroet glas. Mukuwa, good night, kinderen. Een lach op mijn gezicht. Verschillige klotenstemming.

Heen en weer geloop. Vrouwen met kinderen op de rug. Een paar mannen tilden de zieke vrouw in de wagen. Zou ze in de auto sterven? Andere 'vrijwilligers' hebben altijd geboortes in de auto.

Naast de zieke vrouw acht anderen mee. Kleine kinderen op de rug mee. Stervensbegeleiding. Voorzichtig, maar snel naar het ziekenhuis. De wagen krijgt kuren, slappe banden en wonderoliegebrek. Ik ook.

Tilleylampen in de gang.

'Daarheen.' Dat was de nachtwaker die aanvankelijk op zijn stoel was blijven zitten.

'Daar is een bed.' Dat was ik.

Ze wilden de vrouw op de grond leggen.

Langzaam kwam een zustertje op badslippers aansjokken. Geen haast. Een andere zuster, een wat snellere blankere en met witter uniform.

'Naar de delivery.'

Inmiddels was de rest van de familie aangekomen en nog steeds kwamen er meer. Meer dan 30 mensen, minstens twee honden, die na een fikse trap verder weg op de vloer bleven liggen.

Stervensbegeleiding. Kinderen, oudere mannen en vrouwen.

Patiënten om een meegebrachte stormlantaarn. De familie op de vloer om de beroete lamp. De langzame korte zuster haalt een zeiltje voor de zieke, even later een handdoek. De deur van de delivery is dicht.

De Indische dokter, enigszins pinkend, het ene been langer dan het andere, hier naar toegekomen op een advertentie; gevraagd arts voor ziekenhuis voor gebied met 100.000 mensen, zwaait wat met zijn lamp.

'Jullie kunnen wel gaan.'

Terug in de auto, iedereen wil rijdend terug. Met zijn vijftienen.

De maan is bijna halverwege, honden blaffen voortdurend, honden janken. Krekels. Muggen vliegen zich te pletter in de hitte.

In John Howards Compound blaffen de honden weer anders. Grotere afstand?

Wie kan ik dit vertellen?

Je kunt niet alles hebben.

What's the use of everything?

Lesgeven, kippenhok bouwen, metselen. Het gaat snel, heerlijk. Muti, Mwala, Mubita. Als het zo doorgaat, wordt het nog wel wat, komt het hok voor het eind van de term af.

Het is kwart voor tien 's ochtends. Ik schrijf tijdens een double period agricultural science 1B. Ik heb iedereen een boek gegeven en aan de revision gezet. Met een boek is iedereen direct rustig. Misschien had ik wel bb-notes moeten geven (black board), maar eens komt een einde aan mijn energie. Gedonder met Nyooka. Hij is de care taker, het hoofd van de huishoudelijke dienst. Hij wilde werklui aan het kippenhok zetten.

'Om de fouten te corrigeren,' zegt Nyooka.

'Ik ben een gediplomeerd timmerman,' bluf ik.

Ik ben het kippenhok begonnen en ik wil het afmaken.

Ik heb toegezegd Nyooka's adviezen te overwegen. Hij blijft van 'mijn' kippenhok af.

Gustav Chimba ligt in het ziekenhuis. Hij had met Enoch gestoeid en daarbij was zijn rechterarm uit de kom geschoten. Onder narcose gebracht en weer rechtgezet. Enoch kwam vragen of ik naar Yuka wilde rijden, daar was zuurstof beschikbaar. Toen ik aankwam was Gustav al geholpen. Een kwartier later werd hij uit de operatiekamer gereden de zaal op. Nog steeds buiten bewustzijn; een pijpje in de mond om zijn tong tegen te houden zodat die niet in zijn keel zou zakken.

De anesthesist zat te zweten. Gustav had al bij moeten komen!

'Hallo bwana, hallo bwana', hij tikte Gustav op zijn nog gevoelloze wangen. Twintig minuten ongeveer; de oogleden gingen langzaam op en neer, weer dicht. Na een half uur herkende hij mensen om zijn bed.

'Mr Stout'.

De generator jankte. De ventilatorriem was aan de slappe kant. Het licht ging op en neer. Die maakt het niet lang meer. De reservegenerator is al tijden in Lusaka for repair.

Terug naar de school. Kemston was de eerste die opmerkte dat alles donker was. De generator was gestopt. De leerlingen hingen rond tussen boarding en generatorhuis. Volle maan.

Gisteren maïs gepoot met 2D-ers. Ze willen me volgend jaar weer als leraar. Kasawi van 2B kwam gisteren vragen of hij mee mocht doen met het bouwen van het kippenhok. Natuurlijk, iedereen is welkom. 'How much?' Hoeveel kwacha's per uur? Vraag dat de anderen maar. Ik heb ze een loonsverhoging van 100% gegeven. De 2D-ers lachten, ze zeiden niets.

Toen bleek dat ze voor noppes werkten, was Kasawi toch bereid om mee te doen.

Als ik moe ben verlang ik vaker naar een luie stoel en een glas bier, een bakje pinda's en een paar cultuurgenoten.

Even slapen zou geen kwaad idee zijn. Vanmiddag weer bouwen. Proberen de fundering vrijdag af te krijgen en dan zaterdag omhoog bouwen, de muur er omheen en daarna gaas en het dak.

In de eerste decemberweek examens nakijken in Mongu en dan vrij tot eind januari.

Inonge B. wordt steeds mooier, het is prachtig om te zien hoe ze in een vrouw verandert. Een heerlijke lach. Ik heb straks iedereen in 1B leuk en aardig gevonden. Eerst lichtbruine Shita Namushi en Muyinda Muyunda, die ik beiden aantrekkelijke en onbereikbare dellen ga vinden. Nyambe Nalukui die erg haar best doet, hard werkt en er leuk uitziet. Ik sta graag dichtbij haar.

Mijn grote liefde is op dit moment 1A. Iedereen, de hele sfeer. En een paar 1F meisjes, echte kinderen, heerlijk om daar mee om te gaan, praten.

'You look very happy today Etambuyu.'

Als ze me al enkele meters voorbij is, hoor ik haar fluisteren.

'He knows my name.'

Een prachtige wilde meid. Wat herken ik in haar?

Vandaag voor het eerst een rit naar het vliegveld geweigerd. Mrs Kakamba kwam vijf minuten nadat ik Mr Pandya gezegd had niet te gaan. Ik had geen zin. Bijna elke zaterdag verlummelen op het vliegveld. Om even na zeven (duty) een samenscholing. Ik er snel op af. Iedereen stoof uit elkaar. Er werd gevochten tussen twee meisjes. Jongens die wegrenden probeerde ik beentje te wippen. Ik lijk wel gestoord.

Een jongen ziek, afgebekt en terug naar de klas gestuurd.

Ik had wel zin aan pinda's en/of aan een heerlijke vrouw bij me in bed. Neuken? Pinda's of een neukvrouw? Grappig, welke behoefte staat hier beschreven?

Spieren maken hier meer indruk dan hersenen.

December

Einde van het trimester, doorzetten. De radio afgezet, muggen en vliegen en andere vliegende insecten maken de kamer onveilig. Het tafelkleed ligt besmeurd met suiker. Naast me staat een bord loeihete rijstepap met stroop. De wekker staat voor me te tikken. Het glas heb ik gisteravond gebroken tijdens de 'jacht' op een vermeende vleermuis. De vleermuis bleek een piepend insect te zijn; een grote kever. Door de glasbarsten wijst het 21.23 uur.

Vanuit de school klinkt kabaal. Vandaag de laatste examens. De koudere avondlucht draagt het geschreeuw.

Geen duty.

Voorzichtig lepel ik de rijstepap naar binnen.

Mijn nagels schoongemaakt. De pap is op. Ik laat wat koude thee naar binnen glijden om de stroopsmaak weg te krijgen.

Morgenvroeg naar het vliegveld. De autobanden oppompen; alles onder contrôle, netjes, opgeruimd, afgerond.

Ik zweet lekker.

De nagels van de tenen. Rustgevend om nagels te knippen. Ik wou wel een dozijn vingers aan elke hand, toch wel lastig; zo veel.

Tandenpoetsen, van de stoep pissen, slapen.

Irish aardappelen verkocht 50 ngwee/kg, veel te duur, maar liefhebbers letten niet op de prijs. Ze gingen grif van de hand. (Kw. 24.=) evenveel teruggewonnen als gepoot. Alle begin is moeilijk.

Vanochtend assembly en afsluitende staff meeting. Production Unit Committee

vergadering, veel koffie. Kip gegeten met Paul Newton Nosiku, die op mijn huis past tijdens mijn verblijf in Mongu. Naar Namboard [National Agricultural Marketing Board] geweest, nog steeds geen katoenzaad, wel zaairijst.

Op het vliegveld nog steeds geen formulieren voor versturen van pakjes, daar kwamen ze op Namboard ook achter. Vorige week konden de examens niet naar Mongu gestuurd worden omdat de formulieren op waren.

Afronden schoolwerk. Het invullen van rapporten, de bruine kaarten, de dossiers in de kaartenbakken. Elke leerling heeft dode broertjes en zusjes. Optellen en aftrekken. Om een scheet huilen.

Een paar dagen met Paul Nosiku (2B) in mijn huis. Hij is bewaker, annex oppasser. Gezellig. Een boom van een vent die zich Newton noemt, zoals andere leerlingen Kennedy of Hitler heten en de groten van de aarde voort laten leven. Na donderdag voelde ik me steeds vrijer, verheugd keek ik uit naar de tien minuten durende vlucht in de zilveren vogel onder de grijze lucht. Een vlucht als cliché, een vlucht als vette letters boven een krant, net zo snel vergrijzend.

Vrijdagnacht als afscheidsgebaar in mijn slaapkamer een vleermuisje doodgeslagen; het was drie uur in de ochtend. Enge vieze beestjes. Het diertje hing aan het laken van mijn bed. Ik schrok. Misschien wen ik er nooit aan, zoals ik niet wen aan beesten en mensen die ik niet begrijp en waar ik geen contact mee leggen kan.

De laatste schoolweek heb ik nog snel een paar are land gefreesd met de handhonda, en maïs gepoot. Het was opgespaarde en samengebalde boosheid die een uitweg zocht in handwerk en lawaai achter een tractor met tientallen paardekrachten.

Moeten de Zambianen dat niet zelf doen? Waarom maak ik me hier zo druk? Zelfbevrediging die, gemengd met scheppingsdrang, ongericht een uitweg zoekt.

Ik heb de kleine man in me, de binnenman, nog niet in het vizier. Mijn binnenman speelt een spel met me. Ik vind dat nog niet grappig.

Eerste marking day in Mongu. Examens nakijken. Zaterdag bij druilerig weer uit Kalabo weggevlogen. In mijn tas een brief van Xandra, ongeopend.

Ik kan me niet goed concentreren hier tussen drie vale muren en achter het gordijn; de boarding van het Teachers Training College Centre in Mongu. Marking agricultural science exams. Veel mensen lopen heen en weer, roepen, schreeuwen, schuifelen, zingen, galmen in de badkamer.

Zaterdag: de maag van streek, wachten op eten, deuren dicht en open. Mijn lichaam probeerde me iets duidelijk te maken, ik wist niet wat, ik kreeg de melodie niet te pakken.

Ik floot niet. Ik kon geen ritme vinden.

Ik sprak met Chinoya, die agricultural science geeft, over seks, trouwen, relaties, tradities. Waar zou ik het anders over hebben?

Chinoya: 'Als ik geld genoeg heb gespaard, ga ik naar Zambezi om mijn vrouw te halen.'

Zijn vader had haar voor hem uitgezocht met de verlangens van zijn zoon in zijn achterhoofd. Wat die verlangens waren vertelde Chinoya niet. Eerst had hij zelf geprobeerd een vrouw te vinden. Hij had zijn vader drie namen genoemd. Ze waren niet goed genoeg. Chinoya had eigenlijk nog niet willen trouwen, maar de sociale druk was groot. De laatste keer dat hij in Zambezi was, was hij met zijn aanstaande zwager in een kamer gestuurd, daarna kwam zijn aanstaande vrouw binnen. Zijn zwager was getuige van het gesprek.

Chinoya: 'Ik heb gehoord dat je veel informatie over mij gekregen hebt. Hier zit ik nu. Ik heb ook informatie over jou gehoord. Ik vraag je: 'wil je mijn vrouw worden?'

Zij: 'Ik wil wel met je in zee gaan.'

Ze gingen daarop met z'n drieën naar buiten. De zwager deed verslag aan de wederzijdse ouders. De ouders vroegen de aanstaande echtgenoten naar het verloop van het gesprek. De onderlinge weergaves klopten, de zaak was beklonken.

Chinoya gaf zijn schoonvader een bijl en een speer en wat handgeld. De bruidschat zou nog verrekend worden.

Terug in Kalabo schreef Chinoya een brief naar zijn aanstaande vrouw en vroeg haar of het allemaal echt is. Zij schreef terug: 'Deels heb ik ja gezegd om onze ouders niet teleur te stellen. Ik wil het wel met je proberen, maar ik wil niet na drie dagen weer op straat gezet worden.'

Het leven is hardnekkig in het vasthouden van gewoonten. Ik vroeg de leerlingen die met emmers zwart zand op hun hoofd liepen hoe zij als leraar les zouden geven. 'Punishment and buckets black soil,' was hun antwoord. Voorbeeld doet volgen, alsof er geen andere weg is. Er is een andere weg, een moeizamer, pad voor wie ontsnappen wil. Het leven laat zich met tradities van zijn eenvoudige kanten zien. De beslissing over het onvermijdelijke ligt even niet in de handen van de deelnemers. De voeten wijzen de weg.

Bij het avondeten trof ik in de tweede vis, een breem, een worm van bijna acht centimeter, een hele dunne. Ik legde de worm op de rand van het GRZ-bord. De vis heb ik opgegeten.

Verval ik in herhaling? Is de hele leven een herhaling?

'Als je goed kunt kijken,' zegt mijn binnenman, 'is het bestaan een déjà vu.'

Ik geloof hem niet.

De Chief Education Officer was gisterochtend op school. Hij is met onmiddellijke ingang overgeplaatst naar Lusaka. Een groot verlies voor Western Province. Een pracht man.

Ik huilde.

Hij kan op een heel eenvoudige manier zaken relativeren en tot onbelangrijke dingen terugbrengen. Dat overkomt me vaker; ik heb een ander nodig om te horen dat alles waar ik me druk over maak eigenlijk niets voorstelt.

'Alles is even belangrijk.'

Het belang lijkt te liggen in de beleving, beter wellicht de doorleving op het moment zelf. Eenmaal van A tot B in het lijf, eenmaal gevoeld en ervaren kan de beleving verdwijnen en wegzakken tot achtergrondruis om plaats te maken voor een nieuwe ervaring, de oude lost op in tranen en verdwijnt uit het hoofd en uit het lijf. Een schaduw van de beleving blijft achter, soms als litteken.

Ik zat op het verlossende woord van de CEO te wachten en toen ik het gehoord had, was het weg. Met het ene woord, stapte ik over een drempel een nieuwe kamer binnen, met ander behang. Aan de overkant van de rivier, dichter bij de beschaafde wereld, relativeer ik ook zijn bestaan. En na de schaduw van de inspecteur meldt zich de schaduw van Xandra.

'Ik wil met je trouwen.'

'Maar ik ga naar Afrika.'

'Zelfs in Afrika.'

Ik hoor de dialoog als ik opnieuw haar brief lees. Ze heeft van haar therapeut het advies gekregen zo snel mogelijk te trouwen en dat gaat ze doen. Ze kent wel een paar leuke jongens.

Ik weet niet wat ik moet denken, doen, vragen. Kortom; ben ik de partij?

Xandra denkt alle dagen aan me, schrijft ze. Ik denk aan haar en aan de worm in de vis. Ik denk aan haar, maar ik vind geen woorden om mijn gedachten vorm te geven. Maureen Brennan, ze woont een paar kilometer verderop, enkele mijlen. Vormeloze Ierse vrouw, ik kan me haar gezicht en haar lijf niet voor de geest halen. Het klepperende, mild kabbelende raam klinkt in me door, de ringen zingen om mijn roede. Ik glijd van de ene gedachte in de andere.

Gisteravond ben ik met collega-leraren naar een Mongu-bar geweest. Much to do about nothing, zelfs geen schaduw van een gedachtewisseling is overgebleven. Bier, westerse muziek, zwarte vrouwen, klamme warmte, hete atmosfeer, ammoniak, $NH_3(g)$, in de wc, luxe uitgezakte leunstoelen, lichtblauwe kale muren met een kleurenposter van de Keukenhof, aangeschoten negers, wazige mukuwa's. Neukenhof.

Heen en weer reizen in de vrije weken tussen twee trimesters; zonder bestemming. Trekken is een surrogaat, het leidt de aandacht af van eenzaamheid en alleenzijn, van gevoelens die willen spreken maar een zwijgplicht schijnen te hebben, een zelfopgelegd spreekverbod, een uitgaansverbod, een avondklok. Opgesloten in mezelf. Ik ben in Kasama bij Johan en Margriet en zoontje Driekus.

Ik realiseer me dat ik doppen in mijn oren heb. Ik heb niet leren luisteren naar wat in me bovenkomt. Ik wil niet horen wat mijn innerlijke stem te zeggen heeft. Soms heb ik er moeite mee me te realiseren dat ik hier ben, in een zwart droog land. Ik heb een toeschouwer in mijn hoofd, een observant die zich achter het oor krabt, en lijkt te zeggen:

'Wat doe je daar? Heb ik je deze boodschap gegeven? Was ik niet duidelijk genoeg in mijn berichtgeving? Wat doe je op het zuidelijk halfrond?'

De binnenman peinst; ik zie jongeman dat je wilt uithuilen en opnieuw wilt

beginnen: kalm aan, huil gerust, en bedenk dat je bagage nodig hebt om verder te komen. Een deel van die bagage verzamel je hier. Kijk en snuffel in het nest van een ander, maak je eigen plek. Ik weet dat je gehoord wilt worden. Je vraagt je af 'door wie?' Door jezelf natuurlijk, maar dat weet je nog niet. Schrijf, schrijf net zo lang tot je gehoor vindt, tot je leert luisteren en je verdriet te verdedigen leert tegen de woekering waaruit het is voortgekomen.

De koekoeksklok in dit Hollandse interieur, bij Johan en Margriet en het slapende kind, slaat negen uur.

Ik zit op de laadbak van een 'kopertrailer' en ik rijd van Kapiri Mposhi naar Mpika. Ik tel; elke zeven-acht kilometer ligt er een gekantelde truck in de berm, sommige wrakken zijn in ontbinding tot schroot, andere zijn nog vers. De wc bij de Mobilpomp is nat van witte verf, het porselein is bruin, drooggeklonterde negerpoep. De schilder bergt zijn verfspullen op. Geen bordje 'nat' aan de deur. Op het station van Mpika slaap ik zittend op mijn reistas. Achter het nieuwe station het Chinese dorp. Geen Chinees te zien. Chinezen laten sporen achter.

Ik heb geen bilharzia, de dokter moet het nog vaststellen. Het zijn mijn gedachten die me uitputten en die mijn lichaam naar bed sturen. Ik pleeg roofbouw. Ik weet geen andere weg.

Xandra zingt door mijn lijf, draait cirkels om mijn hartspier. Ze wil wel en ze wil niet trouwen. Ze wil niet trouwen, ze wil een kind. Ik geef haar dat kind, ik wil haar niet als vrouw. Ik schrijf en denk enkel in archaïsche termen aan haar, in verheven taal met veel schenken, levenspartner en met overpeinzingen die ik koester en met vervulde verlangens. Niets aards is er aan de taal in mijn hoofd als ik aan haar denk, niets hemels ook. Het zijn woordenloze gedachten,zonder waarde.

Midden in de bush met vragen, bang om hardop te horen wat in me schreeuwt.

De meisjes en vrouwen met wie ik een nacht deelde gaan door mijn hoofd. Zou ik, terug op vaderlandse bodem, weer een nacht met ze willen slapen, zou ik dat kunnen? Dag- en nachtdromen in eindeloze herhaling. Alles is anders dan we ooit samen onder een glas bier vermoed hadden, hoor ik mijn binnenman zeggen. Oh dood die waarheid zijt. Nader tot U. Mijn moeder zwijgt. Een blanke gaat voor een zwarte als het om een vitamine B-injectie gaat; 2 ml in mijn bil. Tien pillen in een doosje.

Dacht ik gedurende de dag voortdurend aan Xandra, vanavond na het eten was ze opeens verdwenen. Ik had er met Johan en Margriet over willen praten, maar Xandra werd steeds vager voor me. De CEO kwam langs; zei me te relativeren en al het bestaande een andere naam te geven. Ik ging naar de wc, liet alles wat in me was verteerd en overbodig geworden van me afdalen.

Januari

Het nieuwe jaar is een uur oud. Het begint hier een uur eerder dan in Nederland. Mijn kinderwens: een baan als buschauffeur met feestdagendienst. Weg van gekus, weg van klamme handen.

Met mijn gastgevers en twee andere landgenoten gewacht tot na middernacht. Een fles rosé en oliebollen. Niemand wenst me kracht. Ik roep mijn binnenman en hoor licht cynisme in zijn stem. Hij wenst me veel sterkte, veel plezier, een prettige tijd, goed contact met collega's en met vrienden en vriendinnen overzee aan de andere kant van de woestijn, met de leerlingen, een prettige briefwisseling met Xandra. De reeks lijkt eindeloos en als ik hem wil onderbreken praat hij met treurnis in zijn stem over wat ik niet wil horen.

Met mijn gastgevers bekeek ik de Kalombowaterval en het Tanganyikameer. De waterval is maar twee meter breed, daarentegen valt ze zeker 200 meter diep. Steile rotswanden, waar paden en uitzichtpunten akelig dicht naast zijn aangelegd. Van het hutje op de rand was het dak aan de afgrondkant slechter afgewerkt dan aan de andere kant.

De rotswanden geven een keurig profiel van de 'aardkorst'. Roodgrijs gestreept over bijna de hele lengte. Aan de onderkant zwart. Het is verbazingwekkend hoe bomen het voor elkaar spelen om op zo'n steile wand te groeien, zonder angst voor de diepte.

Het stroompje in het dal was vanzelf ook klein. Verderop was duidelijk te zien hoe het dal zich vult met puin en grond dat van boven geërodeerd was. Dat puin vond ik minstens zo indrukwekkend als de waterval. Een waterval is niet meer dan vallend water. Het uitzicht op het Tanganyikameer is de moeite waard. Het ligt veel dieper dan ik gedacht had. Eigenlijk had ik niet gedacht dat ik het zou zien, volgens de kaart klopt het ook niet. Tot ik me realiseer dat ik werkelijkheid en kaart verwissel.

Geen boot te zien, wel een regenboog, wel een regenbui die zich leegde in het water. Veel donkere wolkenformaties in grijs.

Margriet voelde zich niet goed. Ze wilde naar huis. Ze is niet zwanger, dat denk ik. Ik weet het niet. Veel Nederlanders willen een kind verwekken in de tropen en het exotische mee naar huis nemen. Ik ben blij als we terugrijden. In de auto hangt benzinelucht. De Jerry can sluit niet goed af. Duitsers ruik ik overal.

Ik zit bij petroleumlicht en met een kop rode wijn binnen bereik mijn belevenissen te ordenen en van een andere lading te voorzien. Ik start de leugentocht naar het recente verleden en verteken wat ooit werkelijkheid was. De ene mythe vervang ik door de andere; zo groeit de herinnering aan wat ik deed en voelde. Mijn voeten rusten op de zitting van de andere keukenstoel. Ze gloeien na van het snelle bad, ze gloeien nog van de lange wandeling. Ik begin bij het begin dat ik zelf construeer.

Na de busreis naar Mongu vond ik geen boot naar Kalabo en was ik nummer zes op de wachtlijst van het vliegtuig. Ik sliep een nacht in Kambule secondary school en vertrok alsnog op donderdag in een banana-boat, 25 pk, 35 personen, 10 x 1,25 m, uit Mongu. Stroomopwaarts, het ging heel traag. Half acht, het was al donker toen we in Mapungu aanlegden. Rustin Musweu zat ook in de boot, een grote fles rode Bianco Martini met zich meeslepend, het standsverschil tussen gewone en ongewone mensen benadrukkend.

Het regende in Mapungu. Via een lerares van de lagere school, een bekende van Rustin, kwamen we in het zevende klaslokaal terecht en sliepen op een rieten matje op de vloer. Er waren geen dekens, ik had mijn windjack. Op het schoolbord stond in bloemrijke taal de slag om Quebec vermeld.

Vrijdagochtend zo mogelijk nog trager de boottocht voortgezet. Na een kilometer weer aangelegd. De motor werd gedemonteerd. Een bougie, met de contactpunten aan elkaar, werd in benzine gespoeld en weer gemonteerd. De motor deed het niet. Drie uur gewandeld door deep sand om thuis te komen.

Paul Newton Nosiku paste op het huis. Zaterdag reed ik hem naar Konga, het dorp waar zijn ouders wonen. Het was al in de namiddag. Een snelle tocht over smalle en zeer smalle wegen die grotendeels door struikgewas gingen en af en toe langs de regenvlakte. Ituwa primary school voorbij.

Konga is een reeks hutten rond een ovaal plein onder mango- en sinaasappelbomen. Aan alle randen bananenbomen op een kluit bij elkaar en verderop maïsvelden. Even buiten het dorp voorraadschuren op palen. Veel handengeschud en handengeklap; zo vaak komen er geen blanken in Konga.

Robert en ik kregen klapstoeltjes aangeboden. We aten en dronken, kregen sinasappels en suikerriet mee. Veel kinderen en pijprokende oude vrouwen met gerimpelde hangborsten, de benen gestrekt vooruit op het zand. Nauwelijks oude mannen, zouden die vroeger sterven, of worden vrouwen eerder oud?

Na een regenbui was het dorp een modderpoel. Terug om half zes. Lifters, een echtpaar en twee honden die een Chinees zelfs niet wil inblikken. Ik liet Robert rijden. Ik had te vurig gereden, zei hij. Robert heeft geen rijbewijs en had er moeite mee de wagen in het spoor te houden. Boompje links, boompje rechts, boompje links en rechts, hoog gras tussen de twee sporen. Waar is het pad?

De motor sloeg af. Een hond poepte op de zitting, de poep had de kleur van zijn vel. Het werd avond, de muskieten werden actief. Ik droeg shorts en een T-shirt. De passagiers gingen weg. We besloten te blijven waar we waren, aten de eerste sinasappels. Voor een kwacha had ik honderd gekocht. De muskieten staken en staken en joegen Robert naar huis. Hij kende de sterrenhemel, hij wist de weg in het donker. Ik bleef, ik wandel liever in het licht.

Wakker. Onweer, regen, muskieten, vloeken, het werd dag.

Vijf minuten verder was een dorpje. Ik kreeg een hartelijk onthaal. Water, mango's. Een paar kinderen brachten me naar Ituwa primary school. Om vier uur zou ik lopend naar Kalabo gaan, als er geen hulp was.

Kinderen brachten vuur in een grasomwikkeld conservenblik en roosterden een maïskolf voor me. Bijna vier uur. Meer dan tien kinderen droegen spullen uit de Landrover naar Ituwa. Vijf minuten gaans ontmoetten we twee mannen. Aan de boomstam, die op hun schouders rustte, droegen ze een accu.

'Komen jullie helemaal van Kalabo lopen?'

'Yes sir.'

Tranen sprongen in mijn ogen; zoveel moeite.

Kalabo bleek slechts vijf honderd meter verder te liggen, daar stond de schoollandrover met een lekke band. Robert had brood en koffie.

Niets hielp om de auto te starten. De accu was niet het probleem. Er was geen reservewiel voor de schoollandrover. De sleutels om een wiel van mijn auto te halen waren van een verkeerde maat. We liepen in een draf terug naar school. Dat duurde vier uur. Een dag later sleepte de schoollandrover mijn auto uit de bush. De startmotor was defect. The engine killed.

Na vele dagen onrust kom ik weer tot mezelf. Mijn levensangst verdwijnt. Ik kom er langzaam weer bovenop. Ik durf weer onder ogen te zien dat ik besta.

Xandra is verliefd, ik kreeg een brief, en niet op mij. Het kippenhok is bijna af. Hoe komen de woorden bij elkaar om Xandra aan een hoenderhok te koppelen!

Als het kippenhok geruimd was, dan wist de goede verstaander van die mededeling aan de etenstafel, dat de eierstokken en de baarmoeder verwijderd waren. Een vrouw was geen vrouw meer. Kinderen hoorden niet tot de goede verstaanders. Ik niet, pas later wist ik dat. Xandra kan een kindje krijgen. Het kippenhok, de eierstok is klaar.

Ik geef scheikunde in 3C, vooral de jongens zijn enthousiast, ze willen veel weten, ik wil ze veel vertellen. Ik houd ook van de meisjes, nog niet in uniform, die af en toe dicht naast me staan. Ik gluur stiekem in een bloes naar nog prille borstjes met zwarte of donkerbruine tepels. Ik zeg mezelf dat ze niet weten wat ze doen als ze zo dicht bij me staan. Ik weet wat ik doe.

Shita Namushi is mooi om te zien.

Nyambe Nalukui is mooier. Nyambe betekent God, ze heeft iets goddelijks. Ik drink pils en eet een pak biscuits leeg.

Xandra heeft mijn souvenirolifantje ontvangen. Wat een dracht, een olifant met een grote snuit.

Ik huil om een onbenulligheid, een vertederende scène uit een boek, een onrechtvaardigheid, een kwaad, iets goeds.

De binnenman heeft het goed met me voor.

Pillow talk met Ankie in Stad, de oliekachel ruiken, het glaasje Bokma voorzichtig wegnippen, mijn lippen branden, mijn keel schrapen, over de houten vloer schuifelen, haar sigaretten ruiken, het bakje met

peuken opzijschuiven, de vaas met de verdroogde bloemen op de vloer zetten, het zeilachtige laken op het bed heen en weer schuiven, uit mijn nek kletsen, de piano bestuderen – ze speelde slechts eenmaal voor me –, de witte kalkmuren met zwartgrijze cementvlekken groeten, de gordijnen dichtschuiven. Ankie die heen en weer drentelt, nu eens met thee en koekjes, dan weer met pinda's en jenever.

Haar kleine mond, de fijne lippen die naar halfzware jongens smaken. De sweater over de witte blouse, zodat ik niet kan zien of ze een beha draagt. Ik voel me lichtgewicht.

'Warm genoeg?'

'Jazeker.'

Ze zet de kachel in een hogere stand. We weten wat komen gaat en nemen nog een handvol pinda's. Zoute.

Ann Goodwin laat haar Shandy voor de laatste keer uit. De zaklamp beweegt met schokken op en neer. Ann kijkt nooit opzij.

De radio kraakt een popzender. Ankie zet hem af. We praten en emanciperen. We herhalen verhalen, we vertellen anekdotes van eerdere avonden. Wat heb je in je krullen? Wat deed je in je haar?

Ik proef tabak. De dochter van de weduwe. Haar tong zwemt in mijn mond, een sidderaal. Mijn heftige handen in haar krullen, haar kroes. Ik sta onhandig over haar gebogen. Ik til haar uit de stoel. Haar lichaam schurkt het mijne. Ik voel mijn lijf en dat van haar. Schurk. Haar witte blouse is omzoomd, ik voel de naad. Ik voel haar zweterige rug.

De bel gaat vier keer over. Ankie is niet thuis. Wij zijn er.

Geen beha. Die heeft ze niet nodig. Hangborsten krijgt ze nooit, koningin voor middernacht. Ze bijt in mijn straffe tepels, een voor een. Geen reserve.

En dan het kroeshaar en haar kutje, en mijn stijve in haar lijve,...

Ann Goodwin komt terug. Het zaklamplicht zwabbert. Haar hond zwabbert. Ik doe mee. Het bad loopt vol.

Februari

Ze hield haar benen tegen elkaar geklemd, te vroeg ontmoetten de dijen elkaar. Zag ze dat ik voortdurend naar dat ontmoetingspunt keek, …

Nu het bad volloopt denk ik er weer aan. Ze zat recht tegenover me. Ze was als laatste bij me thuis binnengekomen en had genoegen moeten nemen met de rechte keukenstoel. Ze scheen er niet gebukt onder te gaan. Stralend keek ze in het rond. Dit huis was nieuw voor haar, leerlingen kwamen niet bij leraren thuis.

Af en toe glimlachte ze in mijn richting. Wist ze dat m'n ogen verder onder haar rok probeerden te kijken dan ze toestond, en Chinoya, die naast me op de tweezitsbank voortdurend dezelfde kant op keek. Nasilele uit 4C. Ik maakte notulen voor de vergadering van het Production Unit Committee. Strikt vertrouwelijk: de YFC.

Beethoven, vioolconcert. De wekker tikt er strak doorheen. Ik schrijf. Ik wil alles onthouden, geen detail mag ongemerkt voorbijgaan. Ik wil niet vergeten hoe ik dacht en wat ik deed toen ik in Kalabo leraar was. Ik wil wat er gebeurde voor de toekomst vastleggen, bang in de toekomst het verleden kwijt te raken. Ik schrijf alsof het heden al voorbij is.

Alphia en John komen van een wandeling terug; zij met een oranje plastic vliegenmepper, zo een als ik op mijn afstudeerfeestje kreeg, en John met een harige kwast die hij voortdurend langs zijn benen zwiept.

Hoeveel meter film heeft Ingmar Bergmann nodig voor zo'n scène uit een huwelijk?

In de staff room hangt een briefje van Steve Manengu op het notice board. De head master laat weten dat Mulita Sitali is suspended for fornication.

Wegens neuken drie weken naar huis gestuurd. In de staff room wandelt het verhaal voorbij dat een meisje uit 4C van school is vertrokken omdat ze ziek is; een ziekte die hier niet genezen kan worden, de gezonde ziekte, zoals mijn moeder die noemde, maar wel ziek.

Steve stuurde een telegram naar de CEO in Mongu en vroeg de inspecteur het meisje in Monguhaven of op het vliegveld op te wachten en gelijk voor de kikkertest naar het ziekenhuis te sturen.

Albert Walubita is van slag. Ik vroeg hem hoe het kwam dat het geld zo snel op was. Ik vertrouw hem volledig, het was enkel dat ik wilde weten wat hij gekocht had. We hebben in overleg een kasboek aangelegd tegen vergeetachtigheid.

Mijn gedachtenwereld over Zambia, lesgeven, leven hier, is aan het veranderen, ik moet weer aan mezelf wennen.

De veranderingen hebben zich al voltrokken, ik voel het aan de binnenkant van mijn lijf, mijn hoofd weet het nog niet en is op zoek naar de contouren van de nieuwe man. Het zit me dwars dat ik de vingers niet op mezelf kan leggen.

Ik vind geen spiegel om mezelf te zien. De spiegel in de badkamer hangt te hoog.

Ik kan mezelf niet zien als ik in bad lig en me in lichtbruin rivierwater onderdompel.

Ik ben op zoek naar een woordenwaterval. Wat er gezegd wordt lijkt me niet zo belangrijk, minder belangrijk dan dát er iets gezegd wordt. De woordenstroom gaat door en zoals een dichter uit de duizenden zinnen die ene tevoorschijn haalt, zo zoek ik in die woorden-

stroom naar die enkele die me spiegelt, die de snaar in me raakt die gespannen op de strijkstok wachtte, zoals de cello in het concert van Beethoven. De strijkstok gaat van rechts naar links, van rechts naar links en plots blijkt dat de strijkstok de snaren niet hoeft te verlaten en heen en weer kan gaan om muziek te maken.

Een dialoog in een brief is niet wat ik zoek, het is een aanvulling, maar het blijft een surrogaat. Als ik na een maand een antwoord krijg, en meestal is dat niet het geval, een briefschrijver schrijft immers zijn eigen verhaal en pakt enkel de dingen die hem of haar raken, is mijn vraag vaak niet meer aan de orde, of heeft de gedachte een gedaanteverandering ondergaan. Ik heb dan weer een ander gezichtspunt nodig. Ik schrijf enkel brieven aan mezelf, af en toe vergis ik me nog in het adres op de envelop en stuur ik wartaal door de lucht.

Ik geef toe; mijn meeste brieven gaan over mooi weer en lange dagen. Ik ben nog geconditioneerd en schrijf verhalen waarvan ik vermoed dat de ander ze verwacht. Ik schrijf niet wat me bezighoudt, niet anders dan tussen de regels, voor wie het lezen kan.

In cynisme en indianenverhalen over Afrikanen zoekt de onvrede een uitweg. Ik handhaaf mij door mij af te zetten tegen de negers die knullig hun zaken aanpakken, dom, in westerse ogen, hun leven vorm geven. Het is mijn gemis dat ik vorm geef in superioriteitsgevoel dat niet meer is dan eenzaamheid aan de huidige grens van mijn besef. Het zijn de zaken die enkel in bed onder woorden zijn te brengen, met pillow talk, die enkel zwijgend onder de lakens doorgegeven kunnen worden. Gevoelens die geen woorden kennen. Fornication; ontucht volgens het woordenboek. Neuken volgens de plaatselijke normen. Ik mis niet het neuken, ik mis de entourage van het geslachtelijke, de entourage van de gewaagdheid, het vertrouwen, de warmte, het vernieuwende, de overgave als grootste overwinning.

Ankie komt me opnieuw voor ogen. Ik ben nog niet met haar uitgepraat. Mijn binnenman weet de kamer, het bed, de oogopslag, de dunne stem vol onzekerheid. Ik verlang niet naar haar. Ik verlang naar ontspanning, naar het ontwapenende, naar de spanning. Albert wast de lakens. Ik neem de wereld in, vergeet de ervaringen weer buiten te zetten, niet uit onwil, eerder uit gebrek aan een vorm, geen andere vorm dan zwart zaad en een verhaal in een zwart kaft van een schoolschrift.

Ik liep langs 3D naar de staff room.

'Sir, excuse me.'

Een leerling wil weten waarom ik hen geen agricultural science meer geef. Hij is de oneindige in de reeks van vragenstellers. Ik geef het ongepast antwoord.

'Dat ligt boven mijn macht. Ik heb gevraagd of ik jullie leraar mocht blijven. De headmaster heeft anders beslist.'

'Van Chinoya steken we niets op. Hij praat maar en schiet niet op. We praten nog steeds over konijnen.'

Ik voelde me gestreeld.

Victor Sevodin herricht het gesprek: 'but Mr. Stout is a chemist.'

Ik ben een alchemist, ik meng en roer en probeer goud te maken.

Zambianisering gleed over mijn lippen. Het werd me niet in dank afgenomen. Ze willen hun form III certificate, liever via mij dan via hun landgenoten. De jongens en meisjes vliegen liever met een blanke piloot aan de knuppel.

Sinds enkel dagen is er geen water. De waterpomp is stuk. Het onderdeel dat gebroken was, is inmiddels gelast, maar kan niet geschuurd worden; de slijptol is zoek.

In 2A zit Matauka, een halfvolwassen vrouw met dure kleren aan, schoenen met blokhakken, een witte klokjurk. Ze schrijdt als een vorstin met haar door Ambi, glorixpasta, gebleekte huid. Het haar keurig verzorgd, het hoofd in de wind, grote ogen, maar niet zo groot als de schrikogen van Monde Monde. Verborgen verleiders. Ik heb vandaag heel sterk gelet op de borsten van de meiden, of ze in een beha gevangen waren of niet, of ik de tepels kon onderscheiden ja dan nee. Velen zitten trouwens tijdens de les met boezem in eigen hand. Het bloesje of de uniformjurk ver genoeg open om de handen te warmen aan het eigen lijf. Negerkinderen hebben koude handen en warme lijven.

Onkunde, gebrek aan inzicht en een onmogelijkheid om keuzes te kunnen maken, waar niet duidelijk is waar de keuzes uit bestaan, vreten aan het lichaam, tot het op is en aan de aarde teruggegeven wordt. Hoe taai is mijn lijf?

Ik laat de afwas staan voor Albert. Hij doet de was en de afwas.

Ik maakte een wandeling tot even achter Kalenga en maakte foto's van millet, dat is sorghum. Ik legde dorpjes en hutjes vast, voor later. Ik probeer de gedachten en ideeën vast te leggen, de foto's interesseren me niet echt. Misschien vormen ze een mager houvast als ik over jaren terugkijk op wat ik zag en wat me opviel.

Ik hecht meer aan woorden. Woorden en taal, lichaamstaal, de zin en de zinnen zijn voor mij vollediger dan de deelfacetten van een enkele klinker. Begrip en warmte gaan seks te boven. Maar laat ik eerlijk zijn: de school kan me de pot op. 'Terug in de bomen,' om een verboden uitdrukking te gebruiken. Back to the trees. Al kan ik die zin gemakkelijk vertalen naar het aards paradijs, terug naar de bomen van goed en van kwaad. Maak een nieuwe start. Maak een nieuwe start met de collectieve waanzin van geloof in een opperwezen dat het bestaan regelt en via de binnenman en binnenvrouw de levensloop bepaalt.

Elk gevoel is tijdelijk; ook heimweegevoel dat in me boven komt, ook mijn opspringend verlangen naar het kwade en het goede. Ze gaan voorbij. Ik neig ernaar die tijdelijkheid te vergeten, dan verlang ik naar Ankie om even mee te praten, zoute pinda's mee te eten, te vrijen, te slapen. Ik stuurde haar een ansicht met aan de voorkant een neger in folklore-kostuum, aan de achterkant enkel een vraagteken. De post was weg voor ik de kaart terug kon halen. Mijn waan neemt soms een hoge vlucht.

Klas 3C heeft niet gewerkt; ik corrigeerde de proefwerken. Morgen krijgen ze een preek. Ik hoop dat het helpt als ik ze toespreek, ik heb mijn twijfels. Een preek ervaar ik als een brief, aan mezelf gericht. Ik luister niet graag naar vermaningen. Ik doe wat ik kan, ook al is dat niet best. Het is goed.

Ik stond een projectlijst van 3C bij te werken. Leerlingen om me heen. Een vrouw kwam dichtbij me staan. Mijn elleboog rustte op de tafel, minder dan vijf centimeter van haar kruis. Ik voelde mijn elleboog warmer worden. Het was Monde Sepiso. Ze heeft een vignet op haar borstzakje genaaid. Het schreeuwt: respect yourself. Haar gezicht past bij die woorden; stoer, rechtuit.

'Do whatever you want, but respect yourself.' Ik trok mijn arm niet terug. Dat ging vanzelf. Ik wachtte tot ze over mijn schouder mee zou lezen. Ik wachtte op haar koude handen in mijn nek.

Feel free, respect yourself.

Dinsdag haalde iedereen een meningitisspuit. Een lange rij voor het ziekenhuis. De jongens waren bang impotent te worden door de spuit. 'Five years, sir.'

Geruststellen helpt niet. Ik lees: meningitusspuit een spuit tegen een eigen mening. Daar zou ik nekkramp van krijgen.

'Are you living just like that!'

Een man kan niet alleen leven, niet zonder een vrouw. Ik ben het met ze eens. Wie zijn huis op orde heeft moet een vrouw vrijen. Ik ben nog met de schoonmaak bezig.

Ik kocht een fles Old Tree whiskey voor Kw. 7,25, een half maandloon van Albert. Ik eet een broodje banaan, just like that.

Oog- en oorgetuige van een lerarenvergadering. Het onderwerp van discussie is discipline. Er zijn vijf punten; ongehoorzaamheid, roken, dronkenschap, out of bounds – dat is zonder toestemming het schoolterrein verlaten – en nog een, waarschijnlijk neuken. Ik weet het niet meer. Tientallen manieren om de symptomen te bestrijden vliegen over de tafel. Sommige blijven haken in de stapels papier en gescheurde boeken. Steve Manengu laat de vergadering zijn gang gaan. Wie de moed ontbreekt, of de middelen, om besluiten te nemen en uit te laten voeren vermeit zich gemakkelijk in trivialiteiten. De leraren spelen het spel mee, zonder dat tot ze doordringt hoe ze de tijd voorbij laten gaan.

'This is not my country,' antwoord ik de leerlingen als ze naar oplossingen vragen.

Het volgende onderwerp is recreatie: hoeveel tafeltennistafels zijn er nodig voor 950 leerlingen en hoeveel damborden?

Musa Siachingili komt met een verhandeling over de huidige economische situatie. Hij geeft een snelle oplossing voor alle problemen. Hij stelt voor om nog een voetbalclub op te richten.

'C'est le mieux on peut faire, n'est ce pas?'

Musa kijkt mij aan.

'Je te comprend,' zeg ik, 'c'est vrai.'

Musa is op school de enige neger die een woordje Frans spreekt. Dat wilde hij laten horen. Chinoya begint een verhaal, maar weet niet meer waar hij het kan eindigen. Hij wordt afgekapt. Hij kijkt opgelucht.

Het volgende probleem: wat te doen om te voorkomen dat de damborden verdwijnen, gestolen worden bedoelt de spreker. Ann Goodwin noemt de leraren, en met name hun gedrag als oorzaak van de problemen op school. Steve vraagt wie het beheer van de damborden op zich wil nemen.

Musa stelt voor om de CEO uit te nodigen.

Chimba brengt de honden van Kemston Gondwe ter sprake. De honden blaffen te veel. Chimba woont naast Kemston. Kemston verplaatst het onderwerp met het voorstel entree voor de film te gaan heffen. Het lerarentekort wordt overgeslagen.

De vergadering sluit af met de traditionele nabeschouwing van het presidentiële bezoek in het vorige trimester.

Ik ga naar huis. Mijn lesrooster telt 36 periods per week. Vier vrije uren, gelukkig één namiddaguur vrij. Ik schroef de dop van Old Tree, het is de boom van het goede, ik weet het zeker.

'Je wou toch zo graag naar Afrika, nou daar ben je dan.'

Mijn binnenman meldt zich.

Muzungu Muzungu uit 2A, met een kwadraatnaam als zoveel leerlingen, heeft volgens mij alleen maar bloesjes en jurken met diep uitgesneden V-halzen. Ik vind het prettig naar haar tepels te gluren. Ze heeft zwarte en dat is niet zo verwonderlijk. Zou ze het er om doen? Zou ze weten dat ik kijk?

Ik schenk een klein oud boompje in en breek er af en toe een tak van af. De vruchten branden in mijn mond en maken mijn hoofd lichter.

Er schijnt bier in het dorp te zijn. Morgen stuur ik Albert op pad. Die 36 periods moeten wel gecompenseerd worden.

'Die zwarte tepels in je ogen, die zijn je zeker niet genoeg?!'

De binnenman die kent mij wel, maar verklapt het geheim nog niet. Ik wil alles nog niet weten. Hij laat me mezelf ontdekken in mijn tempo. Dat is mijn redding.

Vandaag zijn voor het eerst form one's binnengestapt. Halverwege de period kwam een knaap de eerste klas binnen in korte afgetrapte khakibroek en dito

shirt, gemaakt in Kitwe stond erop geschreven, net als de jakjes uit de jaren vijftig met Sluis kippenvoer. Hij was op blote voeten. Nasilele heet hij. Iedereen doodstil. Had hij straf verwacht voor z'n armoede?

In 1C dat meisje in de vermaakte jurk van haar moeder, zonder veiligheidsspeld om haar jurkje gesloten te houden. Ze liet haar piepkleine borsten aan Neerlands volk zien, door mij waargenomen.

Een armoedig zooitje, met permissie, en ik droom en zweef verscholen achter een oude boom van het kwaad.

Buiten lichten vuurvliegjes op. De drankboom is omgehakt. Het paradijs tintelt na op mijn tong. Met mijn taalslang koester ik de woorden, mijn zinnenliefde, onvervreemdbaar en eeuwig trouw.

Elke maand is er wel een leerling die verward naar huis gaat.

'Muyinda Muyunda is confused, sir.'

Overal en altijd worden mensen gek van elkaar in goede en in kwade zin. Het evenwicht raakt zoek. Ik maak me niet meer ongerust. De natuur heeft voor alles een oplossing. Een mens hoeft niet op zoek te gaan. Ik blijf.

De CEO is geweest en heeft onze problemen aangehoord. Hij is vertrokken. Hij zal zijn best voor ons doen.

Donderdag is een Rus met het vliegtuig meegekomen. Een boom van een kerel, een typische Rus lijkt me, maar zoveel Russen heb ik niet gezien. Misschien lijkt hij op een van de ruimtevaarders. Hij heet Alexander en spreekt slecht Engels. Hij gaat wiskunde geven, talenkennis is niet nodig. Zijn vrouw, die in mei een kleine Rus verwacht, komt over een maand. Alexander is chemicus.

Vandaag het kippenhok afgebouwd, op de betonvloer in de opslagruimte en de buitendeur na. Ik ben blij dat het hok vrijwel af is.

Vanmorgen stond Sitali Nyambe uit 2D heel dicht tegen me aangedrukt met haar zachte, maar toch stevige borsten. Ik vermoed dat ze zich wel realiseerde wat ze deed en het ook wel prettig vond. Ik vond het aangenaam. Mijn kinderhand is nog steeds snel gevuld.

Onder het mom van Zambiaans Humanisme heb ik vanmiddag 2B aan het kippenhok laten werken in plaats van het huiswerkuur. Pumulo Monde ontdekte een zandslang van bijna twee meter lang. Ik was verbaasd over de snelheid van het beest. Ontsnappen was niet mogelijk. Ieder begon met stenen te gooien. Ik bleef op afstand. Sitali Nyambe bleef naast me staan, of ik naast haar. Nyambe Nalukui was er niet. Is ze ziek, ongesteld misschien?

Ik was de enige master on duty. Kekana liet verstek gaan. Ik had de smoor in. Wat doe ik hier eigenlijk? De witten werken, de zwarten zwijmelen.

Kebby Mwanangombe Mwanangombe uit 2B vroeg zich af hoe het kon dat Europeanen altijd zoveel meer weten dan Zambianen die toch dezelfde opleiding hebben gehad. Ik heb hem verteld dat Europeanen in nummers, getallen denken en gewoonlijk de dingen exact aangeven in plaats van globaal zoals me

in Zambia is opgevallen. Het eeuwig Europees vragen naar het waarom van de dingen. Kebby wordt witty als hij door blijft vragen.

Ik gebruik deze overwegingen als aanloop naar wat me bezighoudt en wat nog te groot lijkt om vast te pakken.

Ik wil hier weg.

Angola is nu vrij. De MPLA heeft gewonnen. Neto is met hulp van Russen en Cubanen de baas geworden. Ik ben blij dat de MPLA de zege heeft behaald. Ik vermoed dat de MPLA de ontwikkeling van hun land op dezelfde manier gaat aanpakken als Frelimo in Mozambique en als Nyerere in Tanzania heeft gedaan.

Ik wil naar Angola als ze me daar willen hebben. Ik heb het idee dat ik me daar nuttiger kan maken dan hier en meer welkom ben dan hier. Ik wil mijn contract wel verbreken en zestig kilometer naar het westen reizen om daar de grens over te steken. Ik leer Portugees. Terug naar Nederland hoef ik niet.

Angola is mijn grootste gedachtenbinder. En nu ik dit verwoord heb, vermoed ik dat ik weer aan het begin van een proces zit, dat eenmaal op gang gebracht, zichzelf onderhoudt, als een kernreactie. Ik krijg radioactieve straling binnen die me leven of dood brengt. De kanker wordt gesmoord of de zaadcellen gaan naar de knoppen.

Mozambique zou me trouwens ook wel aanstaan. Het oerwoud is daar dichter.

'Je bent op zoek, meer is er niet van te zeggen. Proficiat met je omzwervingen. Je vindt wel een uitweg. Dat dichte en geïsoleerde oerwoud zou ik maar vergeten. De weg naar het isolement is niet de beste voor jou.'

Mijn binnenman roept me tot de orde.

Ik ben wezen poepen. Dat ging gemakkelijk na deze woordenstroom. Ik hoefde niets meer op te houden.

De wc-deur laat ik open staan, dan kan ik door de buitendeur door een verticale streep de tuin zien. Ik zie sprinkhanen en vliegen door het kapotte raam naar binnen vliegen. Op zoek naar het licht vinden ze de opening of kiezen ze voor het resterende glas. Vaak bekruipt me een angst als ik 's nachts alleen door het huis loop. Ik houd niet van de achtervolgende schaduwen op muren en deuren. Ik houd niet van de brommende bromvliegen, de stekende muskieten, het knerpend krimpen van het dak. Ik ben het zelf die in het licht van de stormlantaarn over de wanden zwiept.

Maart

Na twee periods was ik al doodop, een ware slag. Zal ik nog een pils nemen? De maag van streek. De hele dag al geen slok water gedronken. De lamp lager gehangen, gezelliger zo, met meer licht op tafel. Als ik alleen ben, houd ik wel van gezelligheid.

Voor de statistiek; er zijn tien vluchten Kalabo-Mongu uitgevoerd om Angolese vluchtelingen te evacueren.

Een hond slaat aan. Sla af. Neerlands Hoop uit de cassetterecorder. Ik verbind ervaringen associatief met liedjes. Ik zing de regel, ik reciteer een gedicht. Dat gaat vanzelf.

Wat doe ik in Zambia? Land van sepiso en honger. Hoe kan ik mijn twijfels verwoorden als ik voortdurend door muggen en muskieten wordt lastiggevallen en de melk in de gaten moet houden die ik zo pas op het kookplaatje gezet heb? Meer dan me lief is word ik met mijn neus steeds verder op de werkelijke situatie gedrukt.

Wat zijn de feiten? Angola is bevrijd en ik zit hier in Zambia, waar niet alles rozengeur en maneschijn is. De watervoorziening stagneert. De oorzaak ligt bij de beroerde toestand van de pomp en bij de bureaucratie. Public Water Development heeft de pomp onder handen gehad. PWD is niet geïnteresseerd in de watervoorziening van de school. De head master stuurt ze 's avonds weg als ze in hun Landrovers naast de boarding van de meisjes wachten om een vriendin voor een nacht af te halen. De wraak van PWD is droog. Een toevoerbuis naar de watertank was losgeschoten. Twee dagen stroomde water weg dat in de tank had moeten komen, water om te koken, water om de plees door te spoelen. Niemand kwam. Robert en Victor Sevodin schroefden de buizen aan elkaar.

De pomp gaat steeds moeizamer. Na sluitingstijd wordt er niet gewerkt, al staat de hele school droog. Ik heb zin aan pils.

Leerlingen laten de nagels aan hun vingers groeien. Ik zag ze tot vijf centimeter lang. De trots van de bezitter: ik doe geen handwerk, ik ben intellectueel.

Socialisme, samenwerking, opbouw en als tegenpolen angst, afgunst, gebrek aan werklust, bier drinken.

Ik begrijp nog steeds niet waar de lokale bevolking van leeft. Alleen van sipeso, dat kan bijna niet, toch ruik ik op elke willekeurige dag dat ik naar Noah's shop voor brood ga, de geur van bitter en scherp bier. Op een zondagochtend telde ik in Kashitu wel 60 mensen rond een olievat met sipeso, ginnegappers naar een blanke die voorbijliep. Mulimeleni sha, eni sha, eni. Iedereen zatjes en wazig van de alcoholische Brinta, jong en oud, goed en kwaad onder een boom.

'En als zij daar gelukkig mee zijn? Jij bent alleen verantwoordelijk voor je eigen geluk.'

Ik luister niet.

Vandaag was er cross country. De meiden hebben zich totaal leeggelopen. Een aantal knapte af direct na de finish. Op de EHBO-post was koud water. Bloesjes uit, was de remedie. Een werd op een bed open en bloot weggedragen. Ik heb haar toegedekt, ze had nog prille borstjes, ik weet niet meer hoe pril of vol. Er is geen erotiek bij meisjes die zich buiten bewustzijn hebben gerend. Victor Sevodin had ogen op stelen, net als ik, bij de inkijk in het 1C-lokaal waar de meisjes van hun bloesjes werden ontdaan en op een deken op de betonvloer werden gelegd. De ehbo-jongens masseerden er lustig op los. Wat doet het er toe. Het belangrijkste is dat Etambuyu gewonnen heeft. Ze wordt trouwens wel steeds dommer en ook wat tammer, vooral dat laatste is jammer.

'Why are you so excited?'

Met meer kabaal dan anders vond 2B hun plaats.

'This one is pregnant.'

Victor Sikamona tilde de deksel op van het tafeltje recht voor me, eerste rij. De bak was leeg op een kladpapiertje na. Iedereen lachte. Nalukui Nyambe.

Godverdomme. Laat Nyambe dan God betekenen, maar hier vloek ik.

'Who is the father?' grap ik.

Ik haatte mijn eigen stem. Ik draaide me om en liep weg met zware ogen, de opgewonden leerlingen achterlatend. Waarom zij: het aardigste meisje van de klas? Waarom niet een van de dommere meiden? Waarom niet Shita of Muyinda?

Ik schreef huiswerk op het bord en liep de klas uit. Buiten trof ik Mike, hij vroeg of ik nog een leeg tafeltje over had.

Nu wel.

Ik haatte de volgende double period voor 2B.

Ik hield van haar. Zij was een vrouw, geen del, geen puber meer, een volwassen vrouw.

Mijn binnenman praat over projectie en meer van die onzin.

Ik luister niet. Ik ben kwaad.

Albert heeft zojuist heet water voor koffie gebracht.

Zeventien en zwanger, het is ook een manier om van school te komen als je niet langer les wilt. Een ongewenste schande.

Misschien houd ik daar straks wel een preek over; beter van niet. Met mijn westerse gedachtegang meen ik zeker te weten dat ze dat kind niet gewild heeft. Het is niet met liefde gemaakt. Ik zie nu ook waardoor ze zich onrustig en toch ook stil gedroeg. Nog pas eergisteren heb ik haar willen vragen wat er aan de hand was. Ze lachte niet meer zoals weleer. Toen was er een voorval dat haar wat opbeurde, deed glimlachen, ik vergat mijn vraag. Ik heb het gevoel alsof er iemand is doodgegaan. Zwanger worden is een beetje sterven.

In mijn hoofd heb ik een preek klaar voor 2B. Waag het niet te lachen. Ik kan

beter de les uitgaan; geen emoties in de klas. Ik zucht diep. Ik heb geitenwollen sokken aan. Het is zwaarbewolkt en herfstachtig. Het voelt frisjes.

Nyambe staat met een kleine kroeskop in een omslagdoek op haar rug op het land. Ze heeft een hak en wroet ermee in de grond. Wat een voorrecht dat ik haar heb gekend en aardig vond. Als ik een dochter krijg, noem ik haar Nyambe.

Gisteren vroeg een leerling, ik was in het kippenhok, welke chemicaliën in het kippenvoer gedaan werden zodat de kippen eieren konden maken. Ik vertelde hem dat er af en toe een leerling werd gemalen en dat die door het voer gemengd werd. Hij zei niets, maar kwam even later terug, nadat hij het voer in de bakken had bekeken.

'Sir, ik kan geen stukjes bot ontdekken.'

'Natuurlijk niet,' zei ik 'het is heel fijn gemalen. Je vindt het niet terug.'

Hij wachtte.

'Maar ik mis nooit iemand van mijn vrienden.'

'Wat dacht je dat er gebeurt met de mensen die van school worden gestuurd?'

De tweedeklasser zweeg en ging weg.

Mike vertoonde dia's. Op een plaatje was een ruigbehaarde man op een rots te zien.

'Dat is Jezus,' zei ik.

Kalimukwa Kalimukwa stond een paar tellen later voor me.

'Is dat toen hij verleid werd?' fluisterde hij.

'Precies, dat was het,' antwoordde ik.

Even later kwam Mike langs.

'Je hebt het wel gemaakt.'

Een leerling had Mike gevraagd hoe en waar hij de foto had gemaakt.

Zelfs deze grappen doen me Lady Martha Nyambe Nalukui niet vergeten. Ik heb niemand nog verteld dat ze zwanger is. Ze is nog even van mij.

Grappen en grollen, woordspelingen groeien op een andere manier in Afrikaanse grond dan in westerse aarde. En ook in Europese bodem wortelen mijn associaties en verbeeldingen op een gevarieerde manier. Vaker dan eens bemerk ik in mijn ogen 'vreemde' reacties om mijn taal. Mijn tong proeft de woorden op een eigen wijze en die is vaker dan eens verschillend van de taal van mijn toehoorders. De culturele kloof kan diep zijn. Bijgeloof kan diep zijn. Hekserij en bijgeloof heeft in Zambia een andere voedingsbodem. Horoscopen tellen niet, maar een mens kan hier wel half leeuw half mens zijn. Zelf gezien. Met mijn naïeve onschuld voed ik wat ik wil bestrijden: domheid, vermeende domheid. Met mijn eigen slimheid roep ik onschuldige onmacht tevoorschijn.

Kan ik in Nederland zijn en tegelijkertijd in Zambia? Kan ik met

> Nyambe getrouwd zijn en vrijgezel? Kan Jezus op het water lopen en droge voeten houden? Alles is mogelijk. De levensmogelijkheden zijn onbeperkt. Wie beperkingen voelt, doet z'n ogen dicht. Grenzen vervagen en illusies worden werkelijkheid. Niets staat me in de weg. Ik denk aan Xandra en ik ben bij haar. Ik doe mijn ogen open en ik ben in Kalabo. Met m'n ogen open denk ik aan Nyambe en ik ben aan beide zijden van de Zambezi. Zonder met m'n ogen te knipperen, kan ik dat. Alles kan.

Beste mensen, Vanaf deze plaats, deze stoel, uit dit verre land, uit dit diepe zwarte gat een onverwachte brief. Ik ga trouwen….

Ik heb hersenspinsels over hoe het toch nog goed afliep.

> Mijn binnenman roept: 'niet met jou, maar met Nyambe. Ik ken dat wel van je, je wilt het zelf nog niet weten. Ga je gang en blaas je verhaal naar buiten.'

Ik heb vandaag veel aan haar gedacht en vaak gevloekt, geschreeuwd, me woedend gemaakt om haar. Nyambe, waarom heb je dat gedaan? N.N. zwanger, maar niet van mij!

Wat zijn mijn plannen voor de toekomst, alsof ik plannen voor het verleden zou kunnen maken. Ik schrijf ze op om ze buiten te zetten en er naar te kunnen kijken.

N.N. is zwanger, daardoor was ze de laatste weken triest, lachte ze niet meer. De plotselinge breuk in onze – kan ik onze zeggen? – relatie is veel te snel gegaan, te abrupt. Ik wil dat niet en daarom speel ik met mijn gedachten. Als ik eens contact met haar zoek? En hoe en wat? Hoe spreek ik haar onder vier ogen? Wat wil ik van haar weten? Of het uit liefde was, uit geilheid, per ongeluk, of het droogneuken was, of er hartstocht speelde?

Waar maak ik me druk over? Een paar weken verder en alle emoties zijn bedaard. Gevoelens duren maar kort en maken telkens plek voor nieuwe gevoelens. Nyambe is de zoveelste vrouw voor wie ik warm loop. Platonisch, opnieuw.

Ik ben een lopend stroovuur dat oplaait als er een aardige onbereikbare vrouw in de buurt komt. Medelijden voor de onderste hond drijft me als een windvlaag een kippenveer. Ik trouw met elke vertrapte vrouw en ik ben de redder in nood. INRI, in nood red ik, tot de kruisdood erop volgt en ik impotent word. Ik strijd met mijn binnenman om mijn identiteit.

De wedstrijd is nog onbeslist.

'Die strijd blijft onbeslist tot je besluit er geen wedstrijd meer van je maken.'

Ik hoor niet wat mijn Jezus zegt en laat me nog overvallen door elke windvlaag, door regen en onverwachte zonneschijn.

Los van alle opwinding heeft een kip vandaag een eerste ei gelegd. De dagelijkse dingen blijven voortgaan.

Mijn lessen zitten er bijna op. Ik heb er vandaag niet zoveel van terechtgebracht. Gisteren wisselde ik mijn cheque in Konga's store. Op de terugweg werd ik aangehouden door Joe Frazer. Smoking Joe werkt voor Frankipile, de maatschappij die waterputten slaat naast de school. Bore holes tot een diepte van 40 meter. Een vlotte en gezellige Ier. Ik had een paar dagen eerder kennis met hem gemaakt. Hij is belezen, weet van politiek en werkt al twintig jaar in Zambia.

In de stroo-bar, de Mukumbi-bar, naast zijn caravan dronken we een biertje. We kletsten over Jeruzalem en over school, Zambia, levenservaringen, ideeën, over alle dingen waar mannen en kinderen over praten.

Het werd donker, de drank maakte lichter. We vertelden zwarte bladzijden over Zambia, over de school, de overheid, de generatoren, de domme leerlingen die niet weten wat een asfaltweg is, of een telefoon of…

We namen pauzes om te pissen. De generator was stopgezet, de maan scheen helder op het kale zand. Mijn blik werd getrokken door een Amelander boom die als een paraplu de kleine huizen markeerde: een eenling en toch onderdak.

Ik vertelde over Nyambe. Onderuit in een tuinstoel, mijn voeten tegen de paal die het dak schraagde, de maan en wolkenflarden boven me. Hoe langer ik sprak, hoe hoger het vuur oplaaide.

Gisteren hield ik een toespraak in 2B over zwanger worden en over Nyambe.

'I was shocked when I…'

Ik ging na afloop buiten de klas, een brok in mijn keel. Ik hoestte en blafte als een getrapte hond. Ik wist niet wat me uit balans bracht. Een vrouw van zestien. In haar dossier staat haar adres, de naam van de vader, de dochter, de dolende geesten.

'Waarom doe je er niet wat aan?' vroeg Smoking Joe.

Hij is al jaren met een Bemba getrouwd, een Zambiaanse.

'Probeer met haar in contact te komen.'

Ik zegde toe, maar wist niet hoe dat te doen.

Tijdens mijn toespraakje in 2B lette ik op de meisjes. Hun reacties verrieden dat ze meer geluk hadden gehad dan Nyambe. Vooral Sitali Nyambe keek erg beteuterd en aangedaan.

Ik had gezegd wat ik wilde.

Ik wil een vrouw om me heen, iemand om te voelen, een aanwezigheid. Ik ben de onhandigheid in persoon.

Ik werd om vijf uur wakker. Het was aardedonker, de maan was verdwenen en het waaide hard. De nachtwaker van Frankipile had me naar huis gebracht. Ik voelde me fris, uitgelaten, euforisch. Ik zette de recorder aan. Here comes the sun, de Beatles. De zon wachtte nog drie kwartier. Ik schreeuwde me schor, sloeg met de vuisten op tafel, zette de muziek keihard en zong. Ik was gelukkig. Ik hield van de zon, van Afrika, de hitte, de leerlingen van mijn klas. Ik was buiten mezelf en binnen tegelijk. Ik herkende mezelf niet, of herkende ik mezelf juist wel?

De eerste twee lessen gingen redelijk. De volgende twee zweeg ik veel. Na de short break was ik total loss en na een reeks fouten stopte ik ermee.

Mijn binnenman glimlacht. 'Dat was een explosie van gevoelens. Zie je wel dat je dat kunt.'

Ik slaap.

Smoking Joe zat naast me tijdens de film. Trinity is still my name. Hij stootte me af en toe aan. Ik vond dat heel aangenaam. Ik werd geraakt.

Die leraar op de Dutch Farm in Lusaka. Hij wil niet langer voor de klas omdat hij zich teveel aan leerlingen hecht.

Vandaag pew pews geplant met 2B. Met Kebby Mwanangombe Mwanangombe over Nyambe gepraat. Ze woont in Sefula bij Mongu, net als in haar schooldossier stond. Niet ver van Sefula secondary school. Kebby is een van de slimmere jongens die ook belangstelling heeft voor mijn doen en laten. Hij informeert vaak naar leefgewoonten in mijn land. Gelukkig was Simenda bij het gesprek, dat remde mij in mijn vragen over Nyambe. Overigens zakt mijn emotionele bui wat af. In mijn vermoeidheid en met de drank heb ik me door Smoking Joe mijn kop gek laten maken. Heerlijk ook dat doordraven, de balans slaat door en maakt de noodzaak van tegenwicht steeds groter. Gelukkig komt dat tegenwicht dan ook.

Het loopt tegen achten. Ik wil met iemand praten met wie ik een beetje vertrouwd ben. Ik kan naar Joe gaan, maar ik kan ook met mezelf praten, tenslotte ben ik redelijk vertrouwd met mezelf, ook al voel ik me nog niet altijd thuis in mijn lichaam. Uiteindelijk ben ik de enige van wie ik een beetje verstand heb.

Twee of drie dagen geleden had ik in een verliefddronken bui een vreemde gewaarwording. Ik stond voor de spiegel en keek naar mijn vriend achter het zilveren glas. Ik kende hem en noemde zijn naam: Adonis. Ik bedoel Narcissus. Ik moest mezelf beheersen om niet tegen het glas te leunen en zijn koude ongeschoren wang tegen de mijne te voelen. Een paar minuten was ik verliefd op mezelf en blij. Ik naderde hem van de overkant, hij naderde mij, maar het contact kwam niet tot stand. Ik durfde niet, door schaamte overvallen.
Nyambe woont bij Sefula, een reden om de school en de nabije omgeving eens te verkennen.

Het hete seizoen: als de wc-bril voortdurend op lichaamstemperatuur is.

Richard vroeg een discussieonderwerp. Ann Goodwin: "What about: why are there so many expatriate teachers around?'

Ongesneden stilte. Ann's snijdende grijns. Niemand pakte een mes.

Op tafel ligt een rol anijsblokjes; voor na het schaatsen.

Für Elise.

Ik huil en weet niet waarom.

Kapala Malasa in het dunne nylon bloesje, met kleine tepels.

Lulanda Matauka, dellerig, puber.

Om negen uur komt er water uit de keukenkoudwaterkraan.

Vrijdagmiddag heb ik de 1E klas gaten laten graven voor de cashewnotenbomen. Smoking Joe was in zijn schik. Ik had de meisjes 's ochtends al eens water bij hem laten halen. Een zoekgeraakte veiligheidsspeld was voldoende voor een lange discussie. Ze waren verlegen, zou hij later opmerken. Zelf was hij al in de olie. Het werk aan de waterputten ging niet naar wens. Een boorput die niet diep genoeg was, moest verlaten worden, inclusief het roestvrijstalen well screen. Het hele project kost Kw. 250.000

Joe vroeg me een pilsje te komen drinken op vrijdagmiddag, beter: ik introduceerde mezelf. Er waren meisjes uit 3B met belangstelling voor de waterwinning. Joe legde met dubbele tong uit wat hij deed. Ik dronk met Mike bier in de stroo-bar. De vrouwen wilden ook het kippenhok in. Ik ging met ze mee en liet hen voelen hoe ver de botten van de kippen al apart waren, en of er al een ei tussendoor kon. Ik houd wel van die 3B vrouwen, al wind ik mezelf meer op, dan dat zij zich opwinden. Ik had de knopen van mijn hemd los en mijn harige borst maakte indruk.

'Dat speelt zich in je hoofd af. Wat die meisjes denken en voelen, daar heb je geen weet van.' Mijn binnenman is wakker en neemt me mijn droom af. Met mijn binnenman sta ik weer alleen.

Rijker.

Na de kippenhokexcursie ging Robert, die aan de eendenkooi werkte, mee naar Joe. We dronken en discussieerden tot middernacht tot het bier en de guave-wijn op waren. De bijslaap van Joe dronk in tempo mee. Ze is een forse knappe vrouw. Naar eigen zeggen een jaar of achttien, maar ze leek mij ouder. Af en toe werd over haar gesproken alsof ze er niet bij was, af en toe ging het gesprek over onderwerpen waar ze weinig van wist; de tweede wereldoorlog leeft hier niet zo. We lieten Joe met Febby achter. Bij Mike at ik nog een boterham Ik werd om half zes wakker. Er was stroom; ik maakte gelijk ontbijt. Vanavond neemt Febby vriendinnen mee, dan kan iedereen warm slapen.

Ik raak in verwarring. Wil ik de nacht met een Zambiaanse doorbrengen? Kan ik met een onbekende neuken tegen betaling? Ik kan alle pro's en contra's opschrijven en dan later tot de ontdekking komen dat ik er toch omheen ben gegaan.

Es geht um die Erfahrung der Fülle des Seins (Jung).

Waarvoor zit ik me hier druk over te maken? Ik doe dat omdat ik ik ben en nu eenmaal de gewoonte heb me van tevoren op de dingen te oriënteren. Ik probeer argumenten te verzamelen die me een vrijbrief geven om de dingen te doen die op mijn weg komen.

Mijn binnenman: 'Die redeneringen beroven je juist van je vrijheid.'

Ik begrijp hem niet.

Als vannacht een paar kwacha's van eigenaar verwisselen als dank voor geleverde warmte, wat dan nog. Ik betaal ook stookkosten met wederzijdse instemming.

Wat me weerhoudt is de mogelijkheid van geslachtsziekte, dat is zeker niet denkbeeldig, eerder zeer waarschijnlijk. Dan is er nog de mogelijkheid een kind te verwekken. In die volgorde.

Schuldbesef, dat ik een paar weken tors voor het een last wordt die me op aarde houdt en er mee voor zorgt dat ik niet langer in een droomwereld zweef, ook dat weerhoudt me. Misbruik of lustbeleving, al dan niet wederzijds. Waar gaat het eigenlijk over?

Zoals die knul op het schellinkje zei och zoveel drukte als dat alles is wat we hier in dit tranendal voor kwaads gedaan hebben God weet dat het niet veel is iedereen doet het al houden ze het wel stil daar dient een vrouw toch voor anders zou Hij ons niet zo gemaakt hebben en zo aantrekkelijk voor mannen....

James Joyce wist het wel.

Joe, wat voor knaap is Joe eigenlijk? Hij is 37 en te oud voor Jezus, het uiterlijk van de schepper heeft hij wel met zijn lange krullen, de zenuwachtige mond waar steeds een sigaret in hangt, de rossige baard en de dunne snor. Hij heeft geen gaaf gezicht. Joe is korter dan ik ben. Overdag draagt hij een cowboyhoed met omgevouwen randen, een stuk bont om de bol van de hoed.

Hij ziet in mij de meest complete figuur die hij ooit heeft ontmoet in Zambia, iemand die volledig is klaargekomen met het leven en wel weet hoe een en ander in elkaar steekt.

Joe is rechts liberaal en in lichte mate een communistenhater. Hij heeft twee kinderen van acht en elf. Zijn moeder woont in Rhodesië en stuurde hem een envelop met gefrankeerde ansichten, met het verzoek eens een terug te sturen.

Beste Gerard,

"Hartelijk dank voor de brief die ik vorige week vrijdag van je ontving. Wat later dan in mijn bedoeling lag reageer ik, met hopelijk minder clichés dan in deze openingregels, op jouw laatste ervaringen.

Als ik je goed begrepen heb, ben je op het ogenblik in een stemming

waarin je elk moment tot je oren verliefd kan worden. Het doet me plezier te horen dat je die toch wel uitbundige karakteristiek nog niet verloren bent, toch wil ik je wel wat adviezen geven, die je kunnen helpen te voorkomen om in zeven sloten tegelijk te lopen.

Eerst je verhalen over de vriendinnen van Joe's vriendin. Het lijkt erop alsof steeds dezelfde geschiedenis gespeeld wordt; op het kritieke moment is altijd een hoofdpersoon ziek, of door onvoorziene gebeurtenissen opgehouden, al is zo'n onvoorziene gebeurtenis een zegen. Zou je inderdaad met een van die vriendinnen gaan slapen, al had je haar niet eerder ontmoet?

Het lijkt me momenteel meer terzake om je nieuwste (waan)idee aan te snijden. In je vorige brieven ademde het werk dat je voor de production unit doet een geest die enigszins naar frustratie zweemt; je vindt dat je niet genoeg voldoening put uit het vele werk dat je verzet, toch voel ik ook een maar…. tussen de regels door. Dat maar komt met je laatste ervaring heel fijntjes uit de verf. Op een dinsdagmiddag na een volle dagtaak toch nog mangoboompjes gaan poten, ondanks je bezwaren tegen derdeklassers wat het werktempo en de werklust betreft. Je vindt het dan een ware beloning als een van de meisjes, of zoals ik uit je schrijven opmaak, beter een van de al jonge vrouwen, wat meer aandacht aan je besteedt. Jou kennende, althans je geaardheid een beetje aanvoelend, kan ik me goed indenken dat zo'n bescheiden en toch weer pittige vrouw indruk op je maakt. Het is dan helemaal fijn als ze wat belangstelling aan de dag legt over je vader- en moederland als je bereid bent een 'snap-and-give foto' te maken, hoewel ik zelf tegenover dit soort belangstelling altijd een (gezond) stukje wantrouwen heb; in hoeverre heiligt het doel het middel? Ik geef toe dat mijn leeftijd me wat cynisch heeft gemaakt, maar dat is een onderwerp voor een volgende keer. Je vraagt wel erg weinig voor jezelf.

Je verbazing op de woensdag na die mango-dag, toen ze langskwam om de beloofde foto's te bekijken, zie ik een beetje als een teken van aangepastheid aan de leefwijze in je nieuwe woonoord. Als een afspraak eens wel nagekomen wordt, na al die keren niet, is dat alleen maar verheugend. Onverwacht was dus heel welkom. Hoe ver gingen je gedachten op hol nadat je haar op een wat onhandige manier had afgescheept, omdat je het te druk had met je projects, of zijn je gedachten over haar schuchtere 'Nou dan kom ik morgen wel weer.' pas later door je hoofd gaan spoken? Overigens vind ik het niet eerlijk dat je me in onzekerheid laat over de afloop van deze gebeurtenis. Ik hoop daar binnenkort meer over te horen."

Je binnenman.

2A heeft een proefwerk gemaakt over elektriciteit. Monde Mwangala gaf de onderdelen van de lamp de namen van bloemdelen en enkele 2F meisjes aten hun proefwerkpapiertje op, breeduit kauwend. Ik kon mijn lachen nauwelijks beheersen, terwijl ik het vervelend vond ginnegappend voor het bord te staan; lachend om hun 'domheid'.

Na 15.00 uur form III projects. Zes groepjes die elk een windsnelheidsmeter maken. Bijna enkel meiden, jonge vrouwen.

'Sir, ik sta niet op uw lijst, maar ik hoor er ook bij.'

Zelfvleiend krijg ik de indruk dat die vrouwen het project deels gekozen hebben om door een vrijgezelle leraar begeleid te worden, ik kan dat onmogelijk bewijzen; het tegendeel ook niet.

Thuis. Het was even na half vier. De Matthews hadden me weer eens om eieren gevraagd, leerlingen haalden geld dat ik in beheer had om hun nog niet afbetaalde uniform mee te betalen. Ik was net terug in het natuurkundelokaal; met mijn gedachten ver weg, zo ver dat ik ze niet meer voor de geest kan halen, met mijn ogen af en toe de ronde, ovale en vierkante hoofden en andere lichaamsdelen van de meisjes in me opnemend.

Albert Walubita: 'Meneer er is iemand voor U aan de deur.'

De Matthews voor eieren?

Zij was het. De mango-plantster.

'Ik zie dat U nog bezig bent.'

'Nog tien minuten hier en daarna in het kippenhok.'

Ik keek haar nauwelijks aan. Ik weet niet hoe ze reageerde op mijn niet-kijken. Ik voelde me vereerd en verlegen. De beloofde foto's had ik in mijn tas, de beelden in mijn hoofd, maar voor ik dat had kunnen zeggen, liep ze weer weg, nauwelijks hoorbaar fluisterend.

'Nou, dan kom ik morgen wel weer.'

'Voor mekaar,' riep ik, harder dan nodig.

Pas later besefte ik dat ze had gezegd 'morgen'.

Ik had in eerste opwelling gehoord dat ze naar het kippenhok zou komen. Ik was wel vijf minuten oprecht blij en liep plotseling druk heen en weer naar het magazijn en door het lokaal, zoekend naar iets wat niet te vinden was, iets waarvan ik alleen het gevoel kende, maar waar ik me verder nog geen voorstelling van kon maken.

Wel een vent, geen vorm.

Ik wilde het iedereen vertellen. Dat meisje, daar in de blauwe jurk die nu weer wegloopt naar de boarding of naar een klaslokaal, zij met haar volle gezicht, volwassen postuur, zij toonde openlijk belangstelling voor me, kwam zelfs direct na afloop van het huiswerkuur naar me toe. Toe maar!

'Zie je wel,' zegt mijn binnenman, 'met niets ben je al tevreden. Je leeft op illusies.'

De kippen raken aan me gewend. Ik kon de eieren naast een hen uit een nest

wegpakken zonder de hen te storen. Van de twaalf eendjes zijn vannacht acht door honden doodgebeten. Vijfmaal daags vliegen Angolese vluchtelingen over. Vanaf vandaag eet ik niet meer met Robert samen. Het was mijn eenzijdige beslissing. Ik wil alleen zijn, ik wil rust. Ook wil ik het gezelschap van Mike Cherry niet meer. Hij eet regelmatig mee. Sommige raakvlakken tussen hem en mij lijken op schuurpapier. Wrijvingen over de production unit. Ik begon er mee. Hij neemt het over. Terecht, het hoort bij zijn takenpakket. Hij houdt er aristocratisch gedrag op na. Met de tuinman van de school stond ik met Mike te praten. Zegt Mike:

'Deze man, hier – de tuinman – die kunnen we wel nuttig maken; wat voor werk zullen we deze knaap laten doen?'

Ik stond perplex.

'Deze man,' had ik willen schreeuwen, 'deze man staat naast je, hij is niet ver weg, maar staat naast je.'

Ik mompelde slechts. Een half uur later zag ik de tuinman riet tegen het gaas van het eendenhok vlechten.

Gisteren hebben we bij Mike gegeten. Ik vroeg hem tweemaal waar het boek Papillon over ging; hij hoorde me niet, maar begon over een ander onderwerp met Robert te praten. Ik was ook uitgenodigd, niet uit gastvrijheid maar uit 'burenplicht'. Ik wil dat niet. Later, vlak na het eten zat hij te wachten op mijn vertrek, dat voelde ik, zodat hij met Robert een partij schaak kon spelen.

Misschien wek ik de indruk dat ik Mike niet mag, niet lust, dat is onjuist. Ik zie Mike als nieuw, als iemand die nog aan de mensen moet wennen, meer dan ik dat moet. Teveel vanuit een Brits heersers 'ik weet het, maar waarom doen jullie niet zoals ik het graag wil'-visie.

Veel heb ik gezondigd tegen de hier gebruikelijke leefwijze.

(Mea culpa)^2, mea maxima culpa.

Ik voel me een kind in grotemensengedaante. Ik vecht nog steeds tegen de illusie die volwassenheid heet.

Es geht um die Erfahrung der Fülle des Seins.
Ik begrijp niet wat dat betekent, het klinkt wel mooi.

Het meisje is niet op komen dagen. Ik wachtte op haar, na vieren, in de schaduw, met mijn voeten in de goot die langs het laboratoriumblok loopt. Shita en Muyunda hingen daar wat rond, naar bleek om een praatje te kunnen maken met de vijfdeklassers die in het natuurkundelab proefjes aan het doen waren. De fancy knaap had overigens weinig belangstelling voor het modieuze tweetal. In mijn hoofd echoot een ontsnapte dicteezin.

Ik had weer 'mango-planters' begeleid; deze maal minder opwindend dan de vorige keer, ook al omdat ik haast had naar het natuurkundelab te komen. Soms slaat verslaving al na één shot toe.

De Zambianisering schrijdt langzaam voort. Vandaag schijnt een nieuwe Zambiaanse leraar aangekomen te zijn voor general science en maths, daarnaast geeft Jones, de lab assistent, bijles aan derdeklassers. Na vier uur stromen bijna 40 leerlingen het general science lab binnen. Jones neemt plaats op de kruk en is de leraar die elk willekeurig onderwerp behandelt, vooral geography en science. Hij geeft proefwerken die hij samenstelt door van een tekening alle aanduidingen weg te laten, om ze er vervolgens door studenten bij te laten zoeken. Hij is streng, bits tegen de leerlingen. Robert merkte op dat dit precies is wat de leerlingen willen; niet nadenken, enkel geheugenwerk. Soms ben ik jaloers op zo'n luxe. Jones wil leraar lagere school worden en geen lab assistent meer zijn. Gelijk heeft hij.

Ik geef weer seksuele voorlichting in de tweede klas. Ik weet nog steeds niet van de hoed en de rand, niet van de rok en de zoom; van illusie en droom, daar weet ik van…

Robert heeft met pijl en boog een knoerd van een blanke kip geschoten, daar hebben we morgen nog een maal aan. Barnevelders komen hier niet op de slachtlijst voor. Geen zwarte kippen in de advocaat. Vandaag voor het eerst 30 eieren, bruine.

Vandaag begint de lente, hier maakt dat niets uit. Lente of geen lente, er is geen verschil. Ik ben bijna dertig, maar ik heb nog geen weet van seizoenen. De jaren des onderscheids zijn nog niet in me gegleden. Ik weet niet of ik daar blij mee moet zijn; soms word ik er treurig van. Wat meer helderheid zou me dierbaar zijn.

Ik slaag er niet in brieven te schrijven. Wat ik zeggen wil, krijg ik niet in een envelop, niet de lucht in.

N.N. trok, zonder het te weten, de la open waarin ik mijn emoties onvoelbaar opberg. Ineens stroomden ze eruit, en eenmaal vrij werden ze aangemoedigd door de drinkavonden met Smoking Joe. Mijn fysieke conditie huppelde achteruit, mijn geestelijke gezondheid werd in snel tempo aangetast. N.N. deed me beseffen dat ik toch van dit land, van de mensen houd, meer dan ik wil bekennen. Ondanks dit besef blijf ik kapitein op een onderzeeboot met de luiken dicht. Die grote woorden, houden van, die ons zo ongelukkig maken. Ach laat ik ze niet meer gebruiken.

'Ga door jongen, ga door, je weet niet waar je eindigt met je redeneringen, maar dat geeft niks. Je komt ergens waar je jezelf nooit gedroomd had.'

Gradaties in liefde aangeven is moeilijk, daar durf ik me niet aan te wagen. Wel voel ik een zekere waarheid in de woorden die ik uit de luchtpost kreeg: 'Misschien heb je wel meer heimwee naar Zambia als je weer terug bent, dan je nu verlangen naar Nederland hebt.'

Dat als, dat misschien, dat speculeren over wat er niet is. Hoe onvruchtbaar. Elk heimwee is op een mythe gebaseerd, een droombeeld dat steviger standhoudt naarmate de behoefte aan dat houvast sterker is. Naar Nederland

verlang ik een beetje, het is geen dweperig heimwee. Ik verlang naar een stapel oude kranten, naar mijn studentenkamer, naar de stad, naar een stukje oude tijd, een avond met Ankie; verlangen naar wat voorbij is en wat me toen niet altijd plezierde, maar wel helderheid gaf; vertrouwd met onvervuld verlangen. Ik voel raakvlakken aan masochisme.

Gisteren las ik Keep the aspidistra flying van George Orwell. Het gaat over een 'linkse' jongeman die zijn geloof, in de gedaante van strijd tegen het geld, opgeeft zodra een kind van hem in aantocht is. Het is niet zozeer de plot die me aanspreekt, als wel het idee achter het verhaal, of is dat hetzelfde? Principes worden opzij gezet, althans zachter gemaakt, zodra andere wegen gesloten worden. En na dat boek zie ik elke pot met vrouwentongen in vensterbanken staan. Overal en altijd is Orwell bij me, met een hospita die achter die bloempotten de regels stelt, ook als later blijkt dat de Aspidistra lurida geen sanseveria is.

Ik weet eigenlijk niet hoe ik over deze zaken moet praten, ik bedoel: hoe ik over het leven en de dooltocht die ik voel, kan praten. Het is alsof een mist van onbehagen door mijn hoofd zweeft. Toch is het niet direct onbehagen, dat woord klinkt te negatief. Het is een voortdurend bezigzijn met een onnauwkeurig gedefinieerde vraagstelling. Een vraag die te maken heeft met de basisgedachten, de basisideeën van menszijn. Misschien wordt een en ander duidelijk door het volgende onderwerp. Dit onderwerp is angst.

Angst heeft me altijd gefascineerd en deels ook beheerst. Angst als woord boeit me vanwege de aanwezigheid van slechts één klinker en van vier medeklinkers; net als angstschreeuw en ernstschreeuw me fascineren. Dat is de taalkundige kant. Een klinker die gehoord wordt en wegdooft in de klanken van omstanders. Vier medeklinkers laten de klinker verzuipen als toeschouwers die een drenkeling in een gracht onder zien gaan en zich vervolgens omdraaien. De letters en de woorden verklappen mij meer dan wat ze letterlijk weergeven. Ik leer raadsels kennen van kruiswoordpuzzels. Al ervaar ik mijn leven vaker als een cryptogram.

Angst als levensverschijnsel. Ik ben bang voor honden. Ik heb angst om 's avonds in het donker door de bush te wandelen. Ik voel me niet altijd op mijn gemak in mijn eigen huis, een prikkeling overvalt me vaak. Een prikkeling die vanuit een bron komt waarvan ik de diepte niet kan peilen.

Ik heb mezelf voorgenomen geen angst meer te hebben, mezelf te oefenen in blij en gelukkig zijn. In Het schot van Pushkin – ik hoor: push kin = duw je verwanten – komt ook iemand voor met angst. Aan het eind van het verhaal zegt hij: 'Iets ergers dan de dood bestaat er niet en doodgaan doen we allemaal, waarom zou ik het leven dan nog vrezen?'

Het eerste gedeelte van deze uitspraak kun je in twijfel trekken, bestaat er inderdaad niets ergers dan de dood? Een levenlang ongelukkig is misschien wel erger, en de dood als verlossing uit het leven getuigt nu niet direct van dat de dood het ergste is.

Het is dom angst voor de dood te hebben als vanwege die angst het leven moeilijker wordt. Ik ben nog nooit door een hond gebeten, toch voel ik bij het blaffen van een hond koude rillingen over mijn rug lopen en voel ik mijn haren rechtop gaan staan, word ik koud van klam zweet dat me uitbreekt. Hoe kan dat? Of beter: hoe kan dat niet meer? Mijn verstand weet dat de angst niet nodig is, mijn lichaam weet het niet.

Door oefenen kan ik leren aan vrees te wennen, ermee leren te leven, in plaats van telkens een stukje dood te gaan. Feiten incorporeren, een deel van mezelf maken. Te weinig vind ik de openingen naar mijn lijf. Ik laat niemand toe, houd alles binnen.

Angst in het donker, de vrees voor een slang, een slag met een bijl, een scherpe speer, waanideeën over feiten die, als ze in waarheden mochten veranderen, even onvermijdelijk zijn als de zonsopkomst in de ochtend.

Nu ik deze gedachten opschrijf, krijg ik het gevoel dat ik over symptomen praat, niet over oorzaken. Door dit te schrijven probeer ik die diepere gronden te pakken te krijgen.

Misschien is het wel zo dat ik wil proberen de diepere zin van het leven te doorgronden, een vraag die ik verpak in uiterlijkheden, in bijzaken die ik naar boven haal om de werkelijke vraag te verdoezelen. Wie zal het zeggen? Misschien zit ik mezelf wijs te maken dat ik zo'n diepgraver ben, iemand die nadenkt over de zin van het leven en zich daardoor belangrijk(er) voelt, een soort psychische zelfbevrediging. Wat maakt het ook uit. Als ik schrijver wil zijn en dit verhaal een vingeroefening is, voor wat komt, als ik me daar blij mee voel en denk werkelijk iets belangrijks te doen, wil ik daar best gelukkig in zijn.

Als het leven een illusie is, waarom aanvaard ik dat dan niet, waarom wil ik elke dag meer, elke dag verder, elke dag iets anders, waarom zoek ik steeds wat achter de horizon ligt?

'De waaromvraag is steeds minder interessant. Waarom is voor religies. Je kunt je hoogstens effectiever bezighouden met de waardoorvraag. Waardoor belooft een antwoord, een antwoord dat mist bij waarom. Neem van mij aan, als je dat wilt: Het leven is zinloos, en dat hoort zo.'

Mijn binnenman houdt me bij de les. Ik ben een hardnekkige leerling. Ik leer door te ervaren. Ik leer door mijn voeten te volgen, ook als die voeten me in zeven sloten laten lopen.

'Ja, en jij maar peinzen over leerstijlen van kinderen; visueel, auditief, sociaal, manueel. En dat terwijl je je eigen dromerige leerstijl nog nauwelijks in kaart hebt gebracht. Fantastisch. Door de kinderen leer je jezelf ontdekken. Je bent mooi op weg je gereedschap voor zelfontplooiing te smeden. Ga door. Laat je niet weerhouden door je verrassende gedrag.'

Vanmiddag heeft 1A onder mijn toezicht gaten gegraven voor cashewnootbomen, zaailingen die uit mijn tuin komen. Zelf heb ik een hek gemaakt van dikke palen en prikkeldraad (prikkeldraad is geen ongekamd schaamhaar, het

heeft niets met prikkelen te maken). Zo leert de hovenier met zorg creëren, het gebied dat voor geen onkruid zwicht, zegt de dichter.

Mike kwam emmers lenen om de bananenbomen van water te voorzien. Ik deed bokkig en was niet behulpzaam.

'Vraag die kinderen zelf maar om een emmer; het zijn mijn emmers immers niet!' bitste ik.

Waarom ik dat in herhaling deed is me niet helemaal duidelijk. Een Nyookatrekje, even vervelend doen, zoals de care taker dat doet, die een antagonist is van zijn beroepsnaam. Ik zal mezelf toch beter in de gaten moeten houden om die heerlijkheid in me naar de achtergrond te krijgen.

Het meisje dat ik vorige week foto's had laten zien, bracht een van de geleende emmers terug. Ze lachte ondeugend. Ik deed mijn best om even ondeugend terug te lachen. Ze is mooi; als ze maar niet dom is. Ze heeft een klein pittig mondje.

De hele middag heb ik in de tuin, achter het kippenhok, doorgebracht. Ik houd daar momenteel meer van dan van lessen voorbereiden; buiten, in de regen met een spa in de grond wroeten. Verbouwen, groeien, groene revolutie. Mijn gedachten dwalen in het rond en verlaten me zolang ik buiten ben.

Steve Manengu is overgeplaatst naar Luwingu in Luapula Province. Hij had er volgens de ontvangen brief gisteren al moeten zijn. Er is hier op school geen deputy sinds Abdul naar Kaoma is vertrokken. Toch heeft Steve opdracht gekregen om zo snel mogelijk naar zijn nieuwe bestemming te vertrekken. Vanmiddag heb ik hem even gesproken. Hij is blij overgeplaatst te worden, ofschoon de plaats hem niet zo aantrekt. In Luwingu zijn alle leraren over het land verspreid door moeilijkheden op school. Het is de school waar de leraren een sleutelclub hadden en hun eega's uitwisselden.

Ik kreeg een brief van Marieke, een verpleegster uit de buurt van Kasama, met foto o.e.r. Brede heupen, smalle belangstelling. Ik word altijd verliefd op mensen die ver weg zijn, onbereikbaar. Nyambe bijvoorbeeld. Soms heb ik het idee dat ik haar (N.N.) naam alleen opschrijf om later mezelf te bewijzen dat ik echt van haar gehouden heb en die liefde ook nog lang heb volgehouden. Ik leef in de toekomst; het heden is te dichtbij; enkel beheersbaar met initialen.
Hoe moeilijk is het leven hier?
Niet zo moeilijk. Alles is er op een paar dingen na. Ik woon in een groter huis dan ooit, heb de luxe van een personal servant, stromend water, elektra op zijn tijd, een tandenborstel en scheermesjes die me tot de vakantie zullen brengen. Emoties met wisselende frequentie en intensiteit. Wat wil ik nog meer! Ik ben bevoorrecht, en zo voel ik me ook.

Ik werk hard, uit vrije wil en vind het vrij/redelijk/erg leuk*.

Het onweert buiten en het spettert.

Binnenkort maar weer eens dichten. Mijn hoofd heeft daar al een voorschot opgenomen; kurk in mijn schedel.

Dit trimester heb ik vrijwel geen enkele les voorbereid en me er gemiddeld

genomen toch aardig doorgeslagen. Ik word steeds trotser op mezelf: nou jongeman, dat heb je toch maar even gedaan.

Voortdurend dooreikelen over het kippenhok, mezelf belangrijk maken door de eierenverkoop ter hand te nemen en daardoor bij iedereen gewild.

Als Narcissus praat ik elke avond tegen mezelf, niet omdat er geen gezelschap is – dat is er ook niet – maar meer omdat ik het leuk vind met mezelf te praten. Adonis wordt Narcissus.

Ik voel me gelukkig met zoveel kinderlijke vreugde.

Hoe graag zou ik Nyambe hier bij me hebben, de rest van haar zwangerschap van dichtbij meemaken.

'Eén sha, eni sha.'

Ik drijf mezelf tot de uiterste illusiegrens, en klap in mijn handen.

'Eni sha.'

Ik ben illusoir gelukkig, blij, vreugdevol. Ik geloof niet dat zoiets blijvends kan zijn.

Ik luister met een brok in de keel naar Ierse liederen van Liesbeth List, met tranen in mijn ogen van geluk, van geluk in seniliteit. Biologisch dynamisch gelukkig. Dementerende Drent.

Aan de vooravond van mijn 26e verjaardag enkele noodzakelijke overpeinzingen. Dit is een redelijk succesvol jaar geweest, voor mijn lichamelijke en geestelijke gezondheid. Ik werk me leeg tot op de draad.

Vandaag heb ik de helft van mijn condoomvoorraad aan Robert overgedaan. Ik kan vooruit.

Albert bakt een verjaardagstaart.

Zesentwintig.

Geen film vanavond. Kuomboka in Limilunga. Ik was de enige witte van de school die er niet naar toe was. Dat doe ik vaker. Ik laat me niet zien bij speciale zaken. Ik heb genoeg aan mezelf. Ik val in het niet bij zoveel feestgedruis. Wonderbaarlijk hoe snel ik me verveel als ik op een grote manifestatie verzeild raak. De Lozi-koning viert prinsjesdag. Mijn wereld is al een feestterrein.

Gespit, gezaaid, de houthakker die geen hout kwam brengen omdat zijn vrouw een miskraam had; een vrucht van vier maanden. Zaterdag geen stroom, een dode kip, een brief van Xandra. Ze gaat trouwen. Geen lessen voorbereid. Ik heb een baard van vijf dagen en vraag me af of ik die morgenvroeg scheer. Als ik de baard niet scheer, ben ik moreel verplicht om hem de komende maanden te laten staan.

Ik doe het.

De brief van Jo Windser.

Beste Gerard en Robert,
Het was zaterdagmorgen toen ik jullie twee brieven ontving. Normaal pleeg ik op zo'n dag redelijk lang in bed te blijven liggen. Jullie brieven werden me echter op bed gebracht en na het lezen van die brieven werd ik zo aan het denken gezet, dat ik geen minuut langer in bed kon blijven liggen. Ik was ontzettend ondersteboven van het feit dat er twee jongemannen, die ik nog nooit van mijn leven gezien heb, die een dikke tienduizend kilometer van me vandaan waren, heel scherp nadachten over de dingen die ik meegemaakt had en over de dingen die ik nu meemaak. Daarnaast komt het feit dat ik in jullie gedachten zo ontzettend veel mijn eigen gedachten herken dat ik jullie liefst nog vanavond bij een pilsje en wat schemerlicht zou willen ontmoeten.
Laat ik beginnen Gerard om jou hartstikke te bedanken voor de girobetaalkaart. Gelukkig kan ik je meedelen dat ik vanaf 14 januari voor een half jaar ben aangenomen aan de TH in Eindhoven en dat ik per maand aardig wat overhoud om mijn financiële achterstanden te betalen. Vlak voordat ik Zambia verliet ontving ik van de TH een telegram dat ze een baan als wetenschappelijk ambtenaar voor me hadden. Zodoende was de terugreis minder hard dan ik had verwacht, aangezien ik wist dat ik in Nederland tenminste iets kon gaan doen, al had ik het toch liever gezien dat mijn verwachtingen wat betreft Zambia en ontwikkelingshulp iets meer waren beantwoord dan het geval was geweest. Het valt inderdaad niet mee, zoals jij, Robert, al zei om op je besluit om ruim twee jaar een bepaald soort werk te gaan doen terug te komen. Ik heb er dan ook lang en intensief over nagedacht en alle consequenties onder ogen proberen te zien.
En als je dan nog steeds voor jezelf tot het besluit komt ermee te kappen en alle kritiek onder ogen te zien dan is het kopen van een vliegticket voor de terugreis niet meer zo'n hele zware opgave. Aanvankelijk dacht ik dat ik een hoop van mijn zelfrespect zou verliezen en dat het lang zou duren voor ik dat weer redelijk op peil zou hebben gebracht. Maar dat is gelukkig anders verlopen. Ik heb inderdaad ervaren dat er nogal wat mensen zijn die me nu met het etiket mislukt beplakken, maar omdat ik dat zelf totaal niet zo zie kan ik alle stekende opmerkingen meestal goed verwerken en heb ik mijn antwoord wel klaar. Bovendien heb ik geleerd dat het onmogelijk is om bij alle mensen in de smaak te vallen. Ik concentreer me nu zoveel mogelijk op de mensen die laten merken dat ze begrip voor mijn handelen hebben en met deze mensen heb ik nu een veel fijnere relatie dan voorheen en ik weet nu wat echte vrienden zijn.
Ik kan nu onderscheid maken tussen de mensen die mij uitsluitend als vriend beschouwden omdat ik op feestjes aardige grapjes kon vertellen en de mensen zo goed kon onderhouden, en de mensen die mij als vriend beschouwden om mij als persoon met alles erop en eraan en met al mijn beperkingen en mijn negatieve eigenschappen. Dat is een van de enorm positieve dingen die ik aan mijn vier maanden durend verblijf in Zambia verbind. Ik ben daardoor hier sterker in mijn schoenen komen te staan en van een hele hoop dingen geniet ik nu intenser en ik maak ze veel bewuster mee, alhoewel mijn idealisme een

enorme deuk heeft gekregen. Maar dat verhoogt in elk geval mijn realiteitszin. Het is voor mij bijna ongelooflijk dat jullie uit mijn tweede rondzendbrief de dingen die ik denk en deed zo goed hebben kunnen destilleren en zo scherp op papier hebben kunnen zetten. Vandaar dat pilsje en dat schemerlicht.
Jouw zienswijze, Gerard, om Zambia het zelf te laten opknappen en door het diep dal te laten gaan, is precies mijn eigen zienswijze op dit moment. Vroeger dacht ik daar heel anders over en ik dacht dat elke blanke bijdrage zonder meer een goede bijdrage was. Ik heb nu echter zelf gezien wat de invloed van de blanken in Zambia is geweest. Ik heb gezien dat de meeste blanken primair uit eigen belang in Zambia verblijven. Ik kan geen Brit meer zien, het is een complete obsessie af en toe.

'Mijn binnenman: een Brit kreeg een dubbel salaris; in Zambia en thuis. Maar een Hollandse jongen zocht ook eigenbelang, de bevrediging van de missionaris, of niet soms?'

Dat het contact met de leerlingen jullie zo'n enorme voldoening geeft kan ik me helemaal voorstellen. Ook ik had met de leerlingen een enorm fijn contact en was erg blij dat die iets van mijn aanwezigheid waardeerden. Ik zal nooit die jongen vergeten die me in de lerarenkamer een boek bracht, Moby Dick, dat in het Afrikaans geschreven was. Hij dacht dat het Nederlands was en deed me het boek cadeau. En dat terwijl dit helemaal geen eigen leerling van me was, maar zo maar een jongen uit zo maar een klas.
En dan die twee vrouwelijke leerlingen die een pasfotootje van me kwamen vragen, of de leerlinge die beloofde me te schrijven als ik weer in Nederland was, of de leerlingen die heel stilletjes om me heen liepen toen op de laatste assembly bekend was gemaakt dat Mr. Windser naar Holland terug ging, terwijl ik duidelijk voelde dat we elkaar nog iets wilden zeggen. Als je dan weet dat ik voor dit soort dingen ontzettend gevoelig ben en dan toch naar Nederland ben teruggegaan, dan weten jullie dat al het andere, buiten de klas, me diep geschokt heeft en zelfs zo diep dat ik nog geen seconde spijt heb gehad van mijn zo vroege terugkeer.
Ik vraag me af waarom jullie in de bush ook tot de overtuiging zijn gekomen dat Zambia het misschien beter zelf kan doen, aangezien ik dacht dat het idee bij mij was opgekomen vanwege de specifieke toestanden in de Copperbelt, die me tienmaal zo kolonialistisch lijken dan in de bush.
Met Dienst Over Grenzen heb ik nauwelijks nog contacten gehad. Mijn tweede rondzendbrief hebben ze heel lang in hun bezit gehouden en pas verstuurd toen ik weer in Nederland was. Ze hadden waarschijnlijk gehoopt dat ik nog op mijn besluit zou terugkomen en dan hadden ze die brief niet rond hoeven sturen. Dat onderstreept weer eens hoe primitief die organisatie is en ontwikkelingshulp nog erg vastknoopt aan religie en zieltjeswinnerij. Ook zij hebben nog de

primitieve gedachte dat mensen jaren naar warme landen gaan, waar hun hulp hard nodig is en aan deze regel kritiekloos blijven vasthouden, onafhankelijk van de ontwikkelingen die over de gehele wereld gaande zijn.
Door de telefoon kwam de secretaresse nogal teleurgesteld over toen ze hoorde dat ik inmiddels een baan had. Over het feit dat ik geen salaris heb gehad, maken ze zich totaal niet druk (ik trouwens ook niet meer). Jammer dat het salaris waarschijnlijk weer in de zak terechtkomt van iemand van het Ministerie van Onderwijs in Zambia.
Denk alsjeblieft niet dat ik hier ketterijen rondstrooi over alles wat in Afrika gebeurt. Ik probeer zoveel mogelijk objectieve informatie over te brengen, ook als ik merk dat mensen hun gedachten in feite al lang hebben geformuleerd en daar niet meer op terug willen komen. Nogmaals hartstikke bedankt voor jullie steunende brieven. Klamp jullie in moeilijkere dagen vooral vast aan de positieve dingen die jullie meemaken.
Jouw betaalkaart Gerard bewaar ik tot je terugkomt en ik hoop jullie dan financieel, maar ook geestelijk bij te kunnen staan. Laat nog eens gauw iets van jullie horen en doe ook de groeten aan Piter van Stekelen, als jullie die weer ontmoeten. Ik denk dat jullie die knapen waren die het transistorradiootje zouden komen halen in Lusaka. Hartstikke veel welgemeende groeten. Jo.

Vanochtend een double period in 2B. Na een paar revisionvragen raakte ik in de ban van een paar leerlingen. Shita Namushi zat mooi te wezen, Muyunda zat schaapachtig te kijken en Sitali was stralend. Vooral nadat ik Lubasi eruit had gestuurd, kreeg ik het volle zicht op haar. Ze is mooi. Ze deed me sterk aan Nyambe Nalukui denken. Ik lachte en bij elke vraag lachte ik meer. Ik heb na vijf minuten de les stopgezet en ben al lachend buiten op de stoep gaan zitten; gelukkig met deze kinderen. Ik was gelukkig met hen, ik begreep het zelf nog niet helemaal en dat hoefde ik ook niet.

'Dat was een heldere boodschap van je lijf. Je luisterde niet, je liet enkel het dier in je aan het woord. Wat jammer dat je niet verder keek dan die geile kinderlach.'

De latere lessen heb ik de klassen Orbits laten lezen; iedereen rustig met het populair wetenschappelijke tijdschrift.

Ik was leeg.

Vandaag voor de eerste keer 100 eieren.

Met Kalimukwa Kalimukwa Jones, Martin Mukelabai, Fredrich Chilesha, Akokwa en Samuel uit 2A een eendenvijver gemaakt. De cement droogt.

Robert was vanmiddag bijna aan het afknappen. Ik ben niet alleen. Ik heb met hem gewed dat Shita zwanger raakt voor ze de derde klas af heeft.

Ik kreeg drie sinasappelen van Alphia mee, die eet ik nu achter elkaar op, daarvoor al drie uit mijn eigen voorraad.

De mogelijkheid om met Nyambe Nalukui te gaan samenwonen komt steeds verder op de achtergrond, misschien is dat wel beter. Beter dan wat?

'That 's why I love mankind,' zingt Randy Newman uit de zwarte doos op mijn keukentafel.

De batterijen zijn bijna leeg. Hij zingzeurt.

Het is bijna middernacht. De slaap kan mij niet te pakken krijgen. Ik heb te hard gewerkt vandaag, niet zozeer geestelijk, als wel lichamelijk. Fysische inspanning heeft echter steeds geestelijke inspanning tot gevolg, onvermijdelijk, lijkt het.

De 2A-jongens hebben goed gewerkt, zo zie ik het graag. Wat blijft is gebrek aan medewerking van de Zambiaanse staf. Dit gebrek aan medewerking sterkt me in het idee dat de expats weg moeten.

Vanmiddag met Robert over deze zaken gesproken. Ook hij is van mening dat onze invloed op de leerlingen, buiten in de tuin, maximaal is. Langzaam onvrede bijbrengen. Het lijkt wel een communistisch systeem, merkte Robert op. Toch werkt het, al klinkt het wat overdreven dat hier de revolutie op het platteland wordt gemaakt. Graag vertel ik de leerlingen dat een en ander op school niet daverend georganiseerd is. 'Het materiaal voor het kippenhok lag al drie jaar te wachten, enz.'

Er wordt over doorgepraat, langzaam druppelt het de zwarte krullenkoppen binnen en dat geeft moed. Wat de leerlingen nodig hebben, is onvrede met de gang van zaken, want alleen vanuit onvrede kunnen veranderingen bewerkstelligd worden.

'Je wilt niet zien hoe naïef die gedachte is, de macht der gewoonte is veel sterker dan de groene revolutie uit blanke kelen.'

Ik schrijf bij het licht van een zaklantaarn, kleine vliegjes vliegen telkens naar de lamp; ik ben in mijn rechtervoet gebeten toen ik zoëven op de stoep stond om het gras opgeloste zouten toe te dienen. De zaklantaarn wierp een enorme schaduw van mijn penis op de muur.

Een paar weken geleden hebben Muyunda en Shita het kippenhok aangeharkt. Ze kwamen hun beloning halen: een ei.

Al drie dagen probeerden ze dat ei van me te krijgen, maar steeds waren er teveel getuigen: potentiële eivragers. Ik heb hen drie gekneusde eieren meegegeven. Hoeveel zin heb ik om eens een of meerdere van die meiden in de kont te knijpen, te voelen hoeveel ruimte er is om een kind door te laten, of ze bij de borsten te pakken, mijn arm om hun schouders te slaan.

We zaten met zijn allen op de stoep, op de hurken. Geduldig probeerden we een stuk ijzerdraad in de vorm van een windmeter te buigen. Form III-meisjes hadden kleurige broekjes aan. Ik had alle tijd. Eén meter wind, twee meter wind…

April

Er is een spook op school. Rond 14.00 uur ging het gerucht dat William, een van de koks, was flauwgevallen. Hij zou een spook hebben gezien. Het bleek niet waar te zijn.

Geen les gegeven; ik was te moe.

Mrs Somayayi vertrekt met haar man naar Mongu. Hij is tandarts. In Mongu krijgt hij de beschikking over een tandartsstoel en een boor, hier had hij enkel een tang. Jammer dat die mooie vrouw weggaat. Jammer van de 24 periods die niet meer gegeven worden, naast de vele uren die al voorbijgaan zonder dat een leraar komt opdagen. Steeds vaker zie ik klassen zonder blanke of zwarte voorganger.

Ik zweet de thee net zo snel uit als ik ze drink. Ik pis door mijn poriën.

Soms ben ik bang, nu bijvoorbeeld, dan schrik ik van ruisend gras, van een vlieg die op mijn hand landt, het krimpen van de golfplaten op het dak; de koelende nacht.

Er gebeurt zoveel dat ik tijd nodig heb emoties te verwoorden en deel van mezelf te maken of weer buiten te zetten. Ik ben een doorgangshuis. Niet elke gast mag blijven. Niet elke kleur wil ik in mijn binnenkamer, niet elk schilderij of portret. Met zorg leer ik het gebied te omheinen, het gebied dat voor geen onkruid zwicht, en dat zijn eigenheid ontleent aan een vreemde nog te ontdekken drang.

Ik wil niet langer zien dat zaken mis gaan waar ik zelf iets aan denk te kunnen doen. Afbraak, verwatering, verslonzing van wat ik met eigen handen, met eigen ziel, met betrokkenheid en inzet, opbouwde.

'Maak je niet druk om de feiten. De feiten lachen je uit.'

Half tien in de ochtend. Ik zit met rokerige ogen achter het ontbijt: twee gebakken eieren met tomaat en ui en een kruidenthee die in een bus verborgen bleek te zitten. Mijn hoofd is zwaar van het bier van gisteravond. Ik ben op duty; plicht roept voortdurend en ik luister nog.

Gisteravond was er dans in de assembly hall. De grammofoon werkte niet naar behoren. Telkens als de arm halverwege de plaat was, sprong hij terug. In de verre hoek, onder het muurvullend portret van Kaunda werd muziek gemaakt met een meegebrachte pick up. In het begin van de avond waren er enkel jongens op de vloer, de meisjes zaten aan de verre kant, bij de keuken, te kijken. Tegen achten kwam Victor Sevodin de grammofoon repareren. Ik kwam terug van het kippenhok, waar ik een draadtang had gehaald, toen ik op dertig meter van de hal aan mijn rechterhand plots vuurwerk de lucht in zag gaan, een witte vonkenstraal tegen de donkere hemel. Gelijk was de hele school in het donker.

Ik rende naar het generatorhuisje om te zien of de een of andere onverlaat de schakelaar had omgezet. De bediende wilde me er niet in laten, ondertussen renden de meiden in paniek naar de slaapzalen; een spook?

Voor de tweede keer had iemand een stuk ijzerdraad tegen de leidingen gegooid en kortsluiting veroorzaakt. De automatische beveiliging had grotere schade voorkomen.

Ik kreeg een droge keel. Ik werd kwaad. Zou deze duty weer worden als vorig jaar? De bediende zette de schakelaar weer om en het was licht. Mijn lust om te dansen was verdwenen.

Aan het slot van de avond ging ik naar het eind van de hal dat het dichtst bij de meisjes slaapzalen is. Tabo (2A) kwam een praatje maken. Tabo betekent vrolijk in het Lozi. Haar vriendin Ivey Kekelwa uit 2D droeg een donkere jurk met gele stippen. Ivey probeerde me aan te raken. Ik ging haar pogingen niet uit de weg. Sitali Nyambe lachte naar me, Alice Wamulume, al bijna onzichtbaar in het donker, wenste me goede nacht.

De diesel is bijna op.

Vanochtend kwamen Johns Kalimukwa en Martin Mukelabai.

'In het kippenhok zijn vier dode kippen. Er is een slang binnen geweest.'

In het zand waren sporen te zien. De slang was over de muur van 1,40 meter gekropen.

Kalye en Simenda doen piece work, peace work, brokkenpiloten.

Ik laat mijn baard staan.

Volle maan. De hemel is wolkenloos, nadat het eerder op de avond nog regende, de nacht wordt kouder.

Mijn bad loopt murmelend vol, buiten ruist angstgras. Het is kwart over negen. De generator staat al af. Er is nog diesel voor een ontbijt.

Ik tremde vanavond bijna een leerling in elkaar. Ik had mijn rechterhand al opgeheven, mijn linkervoet balanceerde in het losse zand, terwijl mijn rechter op kniehoogte in zijn beweging bleef steken. Er werd teveel heen en weer gelopen; oudere leerlingen die allemaal hun jongere zusters welterusten wilden zeggen.

Waarom ook study op de laatste schooldag? Er valt niets meer te studeren in de lokalen. Iedereen is leeg, op, en wil naar huis, weg van de school.

De laatste weken wordt er nauwelijks nog les gegeven, veel klassen zonder leraar, veel absenten. Niemand is nog in orde geïnteresseerd, niemand is nog in school geïnteresseerd.

In het begin van de week viel ik uit tegen 2B. Alice merkte op dat ik moe was. Ze vroeg of ik volgend trimester wel hun klassenleraar wou zijn. Ze willen me niet kwijt.

Ik ben leeg. Ik verlang naar een avond praten.

Ik ben een prater, meer een prater dan een neuker, meer een pater, dat is leuker.

Om acht uur de bel geluid, drie slagen tegen een meter spoorstaaf die aan een boom hangt. Een half uur te vroeg. De leerlingen waren te onrustig. Ik was de enige van de drie masters-on-duty die aanwezig was.

Leerlingen die jennen, treiteren omdat ze weten dat ik hun naam niet ken. Ik had bijna geslagen.

Vrijdag naar Mongu. Weg.

Ik voel me een vreemdeling in mijn eigen vel. Ik zoek mijn eigenheid. Nooit houdt dat op. Ik zag mijn agressieve kant, mijn veiligheidskleppen zaten klem. Het wordt winter.

Ik heb mijn pyjama aan, voor het eerst sinds lang.

Dear Nyambe,
I think that you will be very much surprised by this letter, but even an unexpected letter can bring joy.
This letter is to let you know that I regret very much that you are no longer here in the school, 2B gives me less pleasure because of your empty desk. Because I enjoyed you being there, I would like to meet you once more.
The first days of the holidays I will spend with friends at Sefula Secondary School. When Kebby Mwanangombe will give you this letter I will already be there. You will do me a great pleasure when you will visit me there, to say good bye. If you would prefer a different place to meet, then you can give a message to Kebby.
If it is completely impossible for you to come and see me, which I do not hope, please write to me how your life is going now. Remember even teachers are ordinary human beings.

With very best wishes.

'Is dat niet schitterend, alle frustraties in één brief aan Nyambe Nalukui; de roep om contact, de roep van de haan.'

Ik heb de brief aan Kebby gegeven en daarna lang gepraat met Tabo en met Charity Mutti van 2A.

'Waarom ben je niet getrouwd?'

Eerst was ik lacherig, daarna werd ik studentikoos.

Ze zijn nog pubers. Tabo meer nog dan Mutti. En ik?

'Jij houdt je universele leeftijd. Die ligt tussen de 15 en 20 jaar, schat ik. Je hebt een groot kind aan boord. Je hoeft dat kind niet te ontkennen. Je kunt proberen het te begeleiden. Af en toe sla je naast de plank. Dat zorgt voor een hoorbaar en zichtbaar effect. Ook dat is deel van je eigenheid. Niets om bezorgd over te zijn.'

En de leerlingen?

'Their minds are not yet settled.'

Jeugdpuistjes.

'Het beste paard haal je op stal, meiden in een bar zijn om in te knijpen.'

Mutti en Charity waren het met me eens.

Mijn strohalmen veranderden in rietstengels, ik hoopte op bomen.

'Vrouwen zijn geen neukdieren, ze zijn gesprekspartners.'

Ze mogen me wel. Ze houden wel een beetje van me. Ik houd ook wel een beetje van hen. Ze zijn rijp. Een mens moet zijn nood klagen waar hij toevallig is.

'Of staat jou onze kleur niet aan?' Tabo wilde het weten.

'Laten we bij mij thuis verder praten,' dacht ik.

'Nee, het wordt niet rondverteld. Niemand weet het. Iedereen, doet het.'

Ik geloof hen niet. Ik heb mijn twijfels. Ik weet niet hoe dik en glad tropisch ijs is.

'Kijk uit, pas op,' zei ik tegen Tabo en Mutti, 'jullie weten wat er met die andere twaalf meisjes is gebeurd.'

En ik? Ik ken het onderscheid tussen droom en daad.

'Dat denk je, je weet het niet. Af en toe maak je een vergissing.'

Vorige week vrijdag vertrok ik na zevenen uit Kalabo, een laatste scone in mijn jaszak en snel hete thee naar binnen. Paul Nosiku had de kachel aangemaakt, hij voelde haarscherp dat een slotontbijt welkom was.

Bij de haven trof ik, naast veel anderen, Musa Sinbala en zijn vriend uit de eerste klas. Beiden waren om reisgeld geweest de dag tevoren. De boot vertrok gelijk en door de hoge waterstand waren we vijfenhalf uur later al aan de overkant. Ik heb niet eens gemerkt dat we de Zambezi overstaken, hoewel de flood plain geen binnenzee is, zoals ik had gedacht. Het water was al aan het zakken. Veel land was er niet te zien, wel veel gras dat net boven het water uitstak. De hoge zandruggen waar je in het droge seizoen onderlangs vaart, waren veranderd in topjes van ijsbergen. Ik vraag me af hoe de bomen in leven blijven, met hun wortels volledig verzopen. Misschien doordat het maar tijdelijk is, net als mensen soms tijdelijk onder water verdwijnen en na jaren gelouterd hun hoofd boven water uitsteken; de voeten steviger in de aarde verankerd.

Ik zag minder vogels dan de vorige keer. Wel visarenden en rode kleine vogeltjes, wellicht weaver birds. Reigers en ooievaars ontbraken.

Op de boot speelde een Philips grammofoon. 'Namoli will you please come back to me.' De jongen die de muziek verzorgde kreeg 50 ngwee reductie op de overtochtprijs, daar kan hij nieuwe batterijen voor kopen.

Ik liftte naar Sefula Secondary School en was erg welkom bij Annie en John, die op mijn golflengte zitten. Ze hadden lange tijd niemand ontmoet om tegenaan en tegenin te praten. Er kwam een woordenvloed. Ik kwam voor N.N.

N.N. noch Kebby, die ik de brief had meegegeven, kwam langs. Met John liep ik stroomopwaarts langs de Zambezi, in de hoop haar te treffen. Tevergeefs.

John en Annie namen me mee tot het busstation waar een Ghandiri bus stond te wachten. Ik was te laat. De comfortabele UBZ-bus was al vertrokken. Het woei

hard. In de verte kwam een dikke onweersbui aandrijven met een knoert van een regenboog, in de breedte, niet in de lengte. Dichtbij de evenaar lijkt de wereld op een andere manier aan natuurkundige wetten te gehoorzamen. Ik weet dat het schijn is, maar ik ontdek slechts met moeite de onderliggende systematiek in de dagelijkse verschijnselen.

Sikamona kwam me gedag zeggen en een meisje uit 2C, toen opeens een forse meid recht naar me toe kwam lopen; is ze een leerling of niet? Vroeg ik me af, ondertussen met veel interesse haar decolleté en de inhoud ervan in me opnemend.

'How are you? Where are you going?'

Langzaam werd me duidelijk dat deze forse meid dezelfde was als het meisje in de blauw met gele stippenjurk van een week eerder. Ivey Kekelwa. Ze stond met kippenvel over haar hele lichaam in de frisse avondwind, dicht bij me, maar ook niet te dicht. Ze ging naar Lusaka. Het gesprek liep stroef, vaak wisten we niets te zeggen. Haar uitgebalanceerde borsten deden me ook wel wat sprakeloos staan; de stomme decolletékijker met de blik op oneindig overheerste me. Ik kon me niet aan die lustenaar onttrekken.

Tegen 19.00 uur kwam een andere bus aangereden.

'Lusaka, Lusaka.'

Ik wilde naast Ivey zitten, en dat kwam goed uit, want zij wilde ook naast de mukuwa. De vader van Monde Prudence, leerlinge uit 1B, zat schuin voor me en sprak aan een stuk door. Op de op één na achterste bank had ik veel meer belangstelling voor de warme knieën van Ivey. Het duurde tot na negenen voor we vertrokken. Het licht in de bus ging uit.

Een kwartier verder stopte de bus. De chauffeur haalde nshima. Ik kocht meelkoekjes in een winkel. Ivey met me mee en terug naar de bus.

Het licht ging uit. Ik hield mijn arm om haar schouder; om gemakkelijker te zitten. We groeiden naar elkaar, ik meer naar haar dan zij naar mij. De geneugten van een korte broek en warme dijen. Af en toe deed de chauffeur de binnenverlichting aan, dan zaten we weer 'gewoon'. Non-verbale communicatie. Ik hield haar hand vast en ik zong 'Manuela, Manuela'.

De bus zat vol zwetende negers en negerinnen, niemand stoorde zich aan hitte en aan geuren. Rust na opwinding, ontlading na spanning, verstand na gevoeld te zijn.

Is ze verliefd op me, dacht het kind in me, hoe zijn negerinnen verliefd? Vast anders dan ik gewend ben, en dat kan gemakkelijk met mijn ervaringen. Een knipoog van een negerin, een mild schouderklopje van een negerin, de warme dij, de koele hand van een negerin, ik weet niet wat dat met haar doet, ik ken haar gevoelens niet, haar gedachten zijn duister voor me. Ik weet niet wat ze voor me voelt. Ze voelt me overal.

Op de Kafuebrug, midden in het wild park, inspectie door vier soldaten met bajonet op geweer. Mijn lijf plakte, ik trok mijn natte hemd recht.

Alles uitpakken.

Niemand mopperde. Ik vond het zelfs leuk. In de koffers van de reizigers zag ik dekens en linnengoed. Een soldaat trok aan Ivey's bloesje.

'Wat verberg je daar?'

Ivey zweeg en keek naar beneden. Ik wist het antwoord. Mij werd niets gevraagd.

Aan de overkant van de rivier haperde de motor. Lawaai van onder de motorkap. Starten, vaart maken, motor afzetten en uitvieren en dat tot in het oneindige herhaald. Met horten en stoten haalden we Mumbwa. Voor de andere bus moesten we opnieuw betalen. Ik nam de kosten voor Ivey voor mijn rekening. Nu zat ze een bank voor me, naast haar broer. Ze heeft kleine nijlpaardenoortjes met zand in de schelp. Het haar geplaited, het zwarte naaigaren raakte los. Ze keek niet blij uit haar grote bruine ogen. Ze probeerde me aan te raken door tegen mijn hand te gaan zitten. Ik voelde me meer vader van een dochter dan minnaar van een vrouw. Ze is geen dochter, ze is geen minnares, ze is…

Ecce homo...

Onder de hete douche op de Dutch Farm in Lusaka kreeg ik een déjà vugevoel, alsof ik de hele toestand in de bus al eens had beleefd en had gezien. Ik was toeschouwer, meer toeschouwer dan deelnemer..

Op het NRDC, het National Resources and Development Centre, neem ik deel aan een congres over production units. Ik deel mijn kamer met een leraar uit Serenje, dat ligt tussen Mpika en Kapiri Mposhi. Hij ligt al in bed. Ik hoop dat hij kan slapen; het licht van de bureaulamp schijnt verder dan ik wel zou willen. Ik zou de ruimte om me heen kleiner willen maken, mijn hoofd is groot en geeft uitzicht op wat gebeurde. Als ik aan de busrit denk, komt Ivey bij me boven. Ik lach, in mijn hoofd klinkt een schaterlach, een kindervraag om herhaling. Het onmogelijke gebeurt. In de tropen gelden andere universele wetten.

Ik vroeg haar niets. Vertel mij niets.

Mijn baard groeit aardig. Redelijk toonbaar na veertien dagen, pikzwart. Ik voel me prettig met groeiend zelfvertrouwen.

'Merk je dat het onvermoede en onverwachte sterk de route van je voeten bepaalt? Wat was je eigen inbreng? Wat heb je jezelf laten overkomen? Aardige stoeivragen.'

Op de gang gepraat met Sitima Clemens Kalimukwa. Kalimukwa betekent; ik ben de enige, het enige overgebleven kind, de anderen zijn dood.

Ik gun mezelf geen tijd mezelf terug te vinden. Het is alsof ik voortdurend met mijn armen zwaai om niet van het koord te vallen. Ik ga terug naar Kalabo. Thuis, tuinieren, uitblazen, schrijven, Lozi leren, die repeterende lettergrepentaal, koken en verder niets, helemaal niets. Eigen sop.

Ik deed mijn woord op de conferentie. Ik liet van me horen. Het wordt tijd om te zwijgen. Nuttig om weg te blijven van plekken waar ik me kan manifesteren. De gelegenheid maakt de aandachtdief. Ik wordt graag gezien en gehoord. Ik weet niet steeds of ik wel iets zinvols te melden heb.

In mijn hoofd klinkt de busrit in herhaling. Ik raak de belevenis niet kwijt. Ik weet niet hoe ik het passend maken kan, zodat de ervaring niet langer woelt en mijn lijf in beslag blijft nemen.

Er is in mij een dieper gevoel losgetrild. Ik weet niet hoe dat gevoel eruitziet, de ongrijpbaarheid maakt me onrustig.

Na de onzichtbare en onvoelbare N.N. kwam Ivey, Poison Ivy. De giftige plant. De nachtschade.

Ze was mooi als een aardappel, al vond ik haar mooier in haar blauwe jurk met gele noppen.

Soms twijfel ik eraan of zij het wel is.

Ik twijfel en dat is niet nieuw.

'Na ku lata.'

'Ik houd van jou.' Ik hoor een vertrouwde stem.

Mei

Thuis.

Ik werd ziek. Ik sliep op de Dutch Farm in Lusaka. Rillend onder vier dekens, koud en een loeiheethoofd. Koorts.

'Waarom blijf je niet uitzieken?' De beheerster bracht me naar het busstation. Het duurde tot de avond voor de bus vertrok. Ik zat voorin, naast niemand.

Ver na middernacht in Kaoma. Blue barking dogs. Alle honden blaften op de teacher's compound. Ik kreeg een koele plek op een eenpersoons matras in een kamer.

Thee, slapen, naviquine.

'Ga niet staan,' zeiden mijn benen.

Mijn hoofd werd zwaarder.

'I am dying.'

Cerebrale malaria? Ik zou niet de laatste zijn.

Kippenvoer gekocht, broodjes gegeten, oude kranten gelezen.

Enervering; wat betekent dat woord?

Als ik Ivey weer ontmoet zal ik wel vreemd kijken, of zal ik gewoon lachen en iets aardigs zeggen? Voel ik me schuldig?

Wat is schuldgevoel meer dan angst of domheid?

'Schuldgevoel levert niets op. Schuld belijden is effectief in een rechtbank, of bij een biecht. Het levert soms strafvermindering. Schuld belijden is met spijt omkijken en het is geen omkijken in verwondering. Schuld is as, as, as. In Drenthe heet dat: as komp in de meuln te pas. Verwondering en verbazing leveren openingen naar de toekomst, en dat is, na het heden, het enige wat beschikbaar is.'

Ik haal mijn schouders op en voel een vragende blik in mijn kinderogen. De duivel ziet en voelt alles. Hij wordt milder.

'De vraag naar het waarom van de dingen is een vraag naar het verleden. Die vraag leidt nergens toe. Het is onwil of onmacht, beide misschien, om het heden te aanvaarden met alles wat er bijhoort. De hel wacht op je als je niet gehoorzaamt aan de wetten van het bestaan. Je kunt het leven enkel beheersen door te gehoorzamen. Leun mee met wat op je pad komt.'

Ik vraag geen advies, zelfs niet aan de duivel. Ik wil enkel gezegd hebben wat me bezighoudt.

'Met woorden verlaten ervaringen mijn lijf, de herinnering blijft en wat eenmaal is gezegd raakt vaker dan eens zoek in vergetelheid.'

Mijn baard en snor groeien aardig, mijn snor knip ik bij om mijn bovenlip vrij te houden.

Ze had nijlpaardenoortjes, een kleine mond, de vorm van haar neus ben ik vergeten, ze lachte bolle wangen.

Bloesemtak van Bordewijk.
Pianomuziek van Mozart.
Fool on the hill.
Eiercake gebakken.

Gisteravond. Het licht was al uit. Plots viel de lampenkap – een oud boodschappenkorfje – naar beneden. Ik schrok, trilde op mijn benen.

'Don't mix up with girls. Find yourself a woman in Kashitu.'

De head master over moraal en goede zeden. Donderpreek in de lerarenvergadering.

De eerste schooldag van het tweede trimester. Was ik bij het begin van het eerste trimester nog opgewonden om de leerlingen van 2B terug te zien, deze keer had ik me er al op voorbereid dat er maar enkelen terug zouden zijn. Zes jongens en drie meisjes telde ik. Transport problems.

Ik beweeg me behoedzaam door de school; behoedzaamheid zo noem ik mijn angst. Mijn gedachten zijn elders en elders is niet zo ver weg; de meisjes boarding. Ik koos een ander pad naar de lerarenkamer, naar het kippenhok, naar het leslokaal. Ik verkleinde in gedachten de kans om Ivey tegen te komen. Ik keek opzettelijk in een andere richting, niet naar de meiden die in de vakantie volwassener waren geworden.

'Je maakt je zorgen: heeft ze gepraat? Heeft je vriendinnetje verteld over de vlekken op de busbank, over de weeïge geur boven de negerzweetlucht, over je zwervende handen? Weet de hele school van je kinderavontuur?'

Charles Sitali, het nieuwe hoofd, wist wel weg met de leerlingen. 'Jullie moeten je haren kammen, vertrek anders maar naar Mozambique en word daar gorilla freedom fighter.'

Hier kan alleen een zwarte zoiets hardop zeggen.

'Back to the trees.'

Het klonk prachtig.

Uit de linzen die ik vanavond at, kropen wormpjes. Dat zag ik nadat ik ervan had gegeten. Ik zal er niet dood aan gaan.

Mike Cherry is aan de Honda tractor verslingerd geraakt. Ik liet hem de machine zien. Ik neem meer afstand van de production unit. Mijn grote liefde is, naast die andere, het mededelingenbord en de informatie die ik daar kwijt kan. Ik ben iemand met een moraliserende boodschap. Ik wil voorzichtig politiek bedrijven, humanisme in een verstaanbare vorm. Het gaat me steeds beter af allerlei semi-politieke stukjes te schrijven. Ik zal meisjes uit 3C vragen de informatie in het Lozi te vertalen, dan kan ook het gemene volk er kennis van nemen.

'Daar zitten ze op te wachten.'

Mijn snor en baard zijn nu goed toonbaar. Ann Goodwin vindt het een vooruitgang. Ik ben een beetje onzichtbaar geworden. Dat past me wel.

Mr Siv, hij heet Sivastananparanathan, sprak met me over vrouwen en trouwen, over hoe knap, slim, handig en veelzijdig ik wel was. Ik heb hem gelijk gegeven en geprobeerd een god van mezelf te maken. Ik weet niet of hij voelde dat ik hem op die manier voor de gek probeerde te houden.

'Je houdt jezelf voor de gek. Je gelooft zelf dat je god bent en je haalt tegelijkertijd dat beeld onderuit. Misschien ben je een Griekse god, zo een die achter de vrouwen aanjaagt en ze probeert te verschalken om ze daarna achter te laten.'

Siv vertelde dat er in Lusaka een paar meisjes naar me hadden gevraagd. Dat kan natuurlijk best niet waar zijn. Siv is rondbuikig, hij snoept.

Sitali Nyambe is terug. Verder is 2B maar voor de helft gevuld. Van Alice Wamulume lag er een brief in mijn duiventil, zo heet het postvakje in de lerarenkamer. Ze komt later op school, ze heeft last van haar ogen en is in Lusaka naar een oogarts geweest. Haar geschreven Engels is matig, maar wat wil je ook als je Pandya als leraar hebt. Pandya is overigens doof. Lastig voor een talenleraar.

Aan het poststempel, Sefula, dacht ik eerst dat het een brief van N.N. was. Ik liet de brief drie uur dicht.

De production unit draait weer; grotendeels op blanke steenkool.

Vandaag, voor de derde keer ooit, voor elke leerling een ei; mede dank zij mijn inzet is dat mogelijk geworden. Deze Lieve Heer en Almachtige Opschepper heeft ook 300 mestkuikens besteld.

De groeten van Nyambe Nalukui. Alice bracht ze me. Kebby bracht me de brief terug die ik hem voor Nyambe had meegegeven. Hij had haar niet getroffen.

'Alles is altijd anders.'

Ik durf geen brief aan Nyambe te schrijven. Ik ben te emotioneel en sta niet voor mezelf in. Ik heb niet veel te zeggen; ik heb veel te vertellen.

Vanochtend heb ik gezongen, vanmiddag weer. Tuinsproeien,.

Nyambe heeft al een dikke baarmoeder, vertelde Alice, ze wist het woord voor buik niet. Graag zou ik met Nyambe praten, echt praten. Non-verbaal.

Ik deel mijn huis met David Clocker. Britse leraar uit Liverpool. Not my cup of tea.

Vandaag was een feestdag, Africa Freedom Day, volgens rooster. Er is een vergissing gemaakt. Morgen is de vrije dag. Albert dacht zeker dat het vandaag was. Hij had geen lunch gemaakt, kwam niet opdagen.

Ivey gezien. Ze zit in 3A en ze heet geen Ivey. Hoe ze wel heet, dat weet ik niet. Daar kom ik wel achter; ze is ingeroosterd bij het bananen poten. Ik maak een plantage met 120 bananenbomen, achter het kippenhok.

Ik knikte. Ze lachte nauwelijks. We zeiden niets. In haar ogen stond niets te lezen.

Misschien is ze alles vergeten. Ik niet. Ik heb zaterdag op zondag de klok rondgeslapen. Dat deed ze met me.

'Zeg eens dat denken geen werken is. Verdringen en vergeten is ook werken, hard werken. Wil je daar je energie aan besteden?'

Ik wil contact. Ik heb een voortdurende glimlach om mijn mond. Ik ruik talkpoeder, talking powder heet dat hier, dat naar Durex condooms geurt.

'De Griekse god bereidt zich voor op een Grieks drama. Het zal verkeerd gaan, ieder ziet het aankomen, ieder op die ene ware god na. Niemand is in staat het lot te wijzigen.'

'I put her under the soil.'

Terwijl ik gisteren op mijn lunch wachtte en mopperde heeft Albert zijn dochtertje begraven. Er was iets mis met haar hart. Hij was nog met haar naar een witch doctor geweest. Het had niet geholpen, niet voor dit zwarte kind. De radio die David voor hem uit Mongu had meegebracht was een slecht surrogaat. Gek dat ik daaraan dacht: dan heb je een radio in plaats van een meisje. Je hebt een radio en een dood kind.

David kwam om zeven uur binnen. Ik heb geen zin met hem te praten. Soms versta ik hem maar half; hij slikt zijn woorden in en wat zijn mond verlaat wil ik niet tegen mijn trommelvliezen.

Alice Wamulume stelde na de les nog een vraag: wat betekent uptake? Het ging over planten die mineralen nodig hebben. Ik voelde dat het haar niet om het antwoord ging. Ze wilde dichtbij me staan en met me praten. Ik dacht: als je ouder was meid….

'Die projecties zijn eindeloos. Je eigen behoeften wil je in het gedrag van die ander, in elk woord, in elke vraag beantwoord en bevestigd

zien. Blinde vlekken, te veel voor twee ogen. Het duurt nog lang voor je dat hebt ontdekt, ik vrees het ergste voor je. Uptake, dat zijn alle indrukken die je opneemt, alle waarnemingen die je binnenlaat, onbegrensd, totdat je leert je oren en ogen te sluiten en genoegen te nemen met wat je hebt.'

Ik heb die rotvlieg eindelijk gevangen. Hij zoemt zich dood onder het glas. Hij krijgt van mij alle tijd. Ik heb geen haast.

'Totdat je leert je oren en ogen te sluiten en genoegen te nemen met wat je hebt.'

Morgen les over koolhydraten en vitamines en over schakelingen in serie en parallel. De kinderen weten en begrijpen minder dan ik had verwacht.

'Totdat je leert je oren en ogen te sluiten en genoegen te nemen met wat je hebt.'

Kashawa uit 2E is tegen het planten van bananenbomen omdat hij er zelf niet van zal eten. Later betaalt hij genoeg belasting om het eten wat hij nu in de eetzaal verorbert terug te betalen. Hij ziet de production unit niet zitten. Hij is niet de enige. Kalimukwa is de enige.

Elke maand wordt hier wel een leerling confused. Verwardheid is een prima verdediging tegen gebeurtenissen die de macht om te veranderen te boven gaan, gebeurtenissen die niet passen en onvermijdelijk lijken.

Ivey heet geen Ivey. Ze is geen klimop, geen Rhus radicans, geen toxicodendron, geen Hedera helix, geen poison ivy.

We hebben elkaar weer gevonden; Kaminala en ik. Ik trof haar op weg naar mijn tweede grote liefde: de bananenplantage, daar waar de twee betonpaden overgaan in één, oh heerlijke symboliek, liep ze ineens naast me.

'Ga je je banaan poten?'

Ik begreep mijn eigen vraag niet.

'Nee, ik heb mijn voet bezeerd.'

Haar rechtervoet zat in wit verband. Ze kon ondanks de wond gewoon lopen.

'Het was nep, die wond aan de voet, zegt mijn binnenman, 'dat weet je wel. Ze kan niet vooruitkomen in het leven, ze heeft – je – hulp nodig. Jij begint over bananen, dat gaat ook zonder nadenken. Je lichaam regelt zijn behoeften en verlangens wel. Zie je wel dat je je niet ongerust hoeft te maken. Je lijf weet wel welk pad gereed ligt. Je begrijpt de signalen nog niet steeds, dat komt met de jaren. Dat begrip gaat een beetje sneller als je alert bent.

Zo onderscheiden de leerlingen zich van elkaar. Zo raken ze niet confused. Net als die anderen die de naad uit de broekspijp tornen en een losser leven willen. Net als die ander die op klompen in de klas staat en liedjes zingt en Nederlandse woorden op bord schrijft en vorm geeft aan wat in hem woelt. Er is meer taal dan gesproken woorden. Non-verbaliteit heeft een eigen grammatica en een eigen zinnenbouw. Het leven leert je die banaliteiten; die basisbegrippen die op straat liggen, maar vaak uit valse schaamte over het hoofd worden gezien.'

Ik liet haar foto's zien; ansichten van turf jenever en achterdocht. Ze kwam

dicht tegen me aan staan. Ik voelde haar linkerborst langs mijn rechterelleboog wrijven als een paard dat jeuk heeft en de hals langs een boom schurkt. Ik bleef als een boom staan en voelde mijn bast dunner worden.

'Je bent nu een klein kind, zelfs geen groot kind. Ik zou je willen waarschuwen. Ik weet dat je pad voor je ligt. Ik waarschuw enkel bij redelijke kans op succes.

Het is als met houden van en toegeven aan de hormoonspiegel in je bloed. Heel kort is er een weg terug. Binnen enkele minuten kun je besluiten nee te zeggen tegen het lichaam van een ander en kun je een andere kant op te kijken. Aarzel je, dan is het te laat en gaat je lichaam met je op de loop. Honderden echtelieden hebben dat moment voorbij laten gaan en zijn in een opwelling van hun partner vertrokken. Te laat. Op tijd!'

'Er zijn twee meisjes voor je,' zei David.

Ik sproeide de tuin. Meisjes die geld van me hadden geleend en het terug kwamen brengen, dat had ik gedacht.

'Zo, jullie zijn out of bounds,' zei ik.

Kaminala en haar vriendin wilden weten waar ze haar banaan op de plantage moest poten.

Op de plantage, die nauwelijks die naam mag hebben was hun enthousiasme voor het handwerk een stuk minder.

'What about your camera?'

Kaminala keek zwoel. Zo wilde ik een foto voor het archief.

De bananenboom sopte in een drab van zwarte aarde en koeienpoep.

'Tja, de beeldtaal is je specialiteit, maar kan het niet een beetje subtieler?' Mijn binnenman grinnikt om zoveel spel met taal en zinnen.

'Snap and give?'

Ik ging naar huis en haalde het fototoestel. Kaminala had het haar gebor-steld en droeg een dunne halfdoorzichtige katoenen jurk. Geel slipje, gele beha, gebloemd. Diepzwarte huid.

Ik maakte een foto en nog een.

Ik vertelde dat er risico's aan onze ontmoetingen vast zaten.

'Elke vermaning, elke waarschuwing is een vraag aan een ander. De woorden verlaten je mond, je zet je emoties buiten je lijf in een vlaag van bezorgdheid, boosheid, belangstelling. Maar de enige tot wie je je woorden richt ben je zelf. Je weet dat nog niet. Je luistert niet naar je eigen woorden, je kent er zin en betekenis niet van. Jouw woorden dringen niet tot je door; je ziet dat weerspiegelt in de vrouw door wie je je laat verblinden, uit noodzaak.

Ik ga je niet waarschuwen. Je bent doof.'

Ik sloeg haar met mijn platte hand op haar billen, zachtjes. Ik krabde mijn buik en lachte. Dit had niets met haar te maken, alles.

Juni

'Your girl friend.' Dat is David bij het ontbijt.

Mijn huisgenoot ligt me niet zo. Dat is wederzijds. Op donderdag gaat hij naar de bijbelclub van Plymouth brotheren. Grace en Monica, zusters uit het ziekenhuis in Yuka doen mee. David praat en herhaalt als er bezoek komt de helft van wat ik heb gezegd. Hij zou alles verder vertellen, maar hij luistert slecht en mist de andere helft. Hij praat door, zelfs vanaf de wc, en als ik poep, roept hij over de ruisende stortbak heen. Ik heb nog niet geleerd te zwijgen, ik weet ik geen uitweg. Kaminala; mijn weg, mijn waarheid en mijn beven.

Albert heeft mijn schoenen gepoetst; hij was me voor. Albert weet wat me in leven houdt. Albert weet hoe hij een bwana kan laten glimmen.

Drie leerlingen de les uitgestuurd.

Tijdens de les met Tabo uit 2A gepraat. Ze verdiept zich graag in mijn huwelijksproblemen. Voor de vakantie had ik haar beloofd met een zwarte vrouw terug te komen, in haar ogen ben ik daar niet in geslaagd.

'You failed.'

'Als jij vijf jaar ouder was,' zei ik, 'I could propose you.'

Tabo lachte, schudde haar hoofd en wees op haar arm; maar jij bent wit en ik ben zwart.

Een negro, uit Amerika, dat zou kunnen, maar black uit Africa, nee, toch maar niet.

De bel verloste me.

Met David kan ik niet praten. Hij leest de bijbel, geeft R.K. – dat is Religious Knowledge –, houdt niet van bier, vindt dronkenschap vulgair, vergelijkt alles met good old England, vertelt verder wat hij hoort, drinkt geen ongekookt water, lust geen bohobe, eet geen ongekookte kool, vindt na drie weken de leerlingen al lui, beantwoordt vragen over seks met een christelijke saus.

Ik herinner me de seksuele voorlichting op de voorbereidingsdagen van de zesdeklassers van de lagere school. Uiteindelijk had iemand de moed opgebracht om de vraag op een papiertje te schrijven: 'Hoe gebeurt het nu eigenlijk?'

'Ik kan me niet voorstellen dat het fietsend gebeurt,' antwoordde de pastoor. 'Volgende vraag.'

Met zulke antwoorden kom je hier de klas niet uit.

'Hoe komt het dat een jongen een stijve pik heeft? vroeg een meisje uit 2F.

Ik praat over pompend bloed in een puberpenis.

'Loopt een jongen dan de hele dag met een stijve?'

Ik stel haar gerust. Ze strijkt met haar zachte hand over mijn blote knieën en laat me verbouwereerd achter.

Op de foto is duidelijk te zien dat Kaminala nog een meisje is. Ik weet niet wat ze in me ziet, wat ze van me verwacht, of het zou een bustrip moeten zijn. Ik weet niet of ik nog zo'n kaartje wil.

'You got yourself a wife, sir.' Een meisje uit 2E.

'I still choose myself.'

Ik was niet verbaasd. Komt wat komt.

Ik heb een likdoorn aan mijn rechtervoet.

Naweeën van de booze. Tien kwacha om naar meiden te kijken op de lerarenpartij. Langs de muur in Konga's bar zaten zes vrouwen voor zich uit te staren, vlak bij de deur tegen de muur een paar vrouwen met kind op de rug.

Ik voelde me als op een HBS-fuif. Kijken, maar niet meedoen. Catharina van night school sprak me aan.

'I like this record too much. I like fanta too much. I like this dance too much.'

Ze was mooi en vlot en hield van dansen.

Kalabo is een gat. Alle vertier is welkom. Ik kan me langzamerhand goed voorstellen waarom neuken hier zo belangrijk wordt geacht. Naast kinderen verwekken heeft het de functie van ontspanning en vertier, want ver weg van de stad is er weinig meer te beleven dan bierdrinken en neuken in het donker.

Robert heeft een ontstoken teen. Hij ligt al drie dagen plat. Hij noemt Kaminala 'a hard woman.'

Ik hoor hem wel, maar begrijp hem niet.

'Ze wil een witte aan de haak slaan om zo status en luxe te krijgen.'

Ik geloof hem niet.

Hoe krijg ik mijn hormoonspiegel naar beneden?

Een brief van mijn afstudeerhoogleraar.

"Tussen de regels door merk ik toch wel dat je het soms moeilijk hebt. En dat is geen schande. Maar wat houdt je zo fenomenaal op de been? Uit de tekst op de cassettebandjes die je stuurde, proef ik een soort humor die ik voorheen eigenlijk niet zo van je kende; een relativerende, scherpe observatie van alle problemen en een geweldig stuk distantie van zelfbeklag. Kende ik jou in Groningen niet goed genoeg, of heb je dit speciaal in Zambia ontwikkeld? Voor mij een vraag, voor jou…
Afgezien van alle feitelijke informatie, bewonder ik je woordenspel en improvisatietalent. Maar bovenal waait er bij mij iets over van een geestelijke vrijheid, een ongebondenheid die weldadig aandoet bij alle verkramping in dit kikkerland."

'Dat is erkenning kerel. Houd dit vast en bouw hier op verder. Het zijn deze elementen, om de chemie erbij te halen, die een synthese kunnen

bewerkstelligen tussen de buitenwereld en je binnenbeleving. Op dit soort funderingen bouw je in harmonie. Hoe vrees ik dat je niet doorvoelt wat je in een alinea krijgt aangereikt. Het lot van het beperkte zicht dat bij een adolescent hoort en tegelijkertijd zo vertederend is.'

Mijn prof heeft een raam in mijn taalkamer getimmerd, en me uitzicht gegeven. Beter; hij laat me zien dat er ramen in kamers voorkomen, niet alle kamers zijn cellen.

Ik moet uitkijken, uit dat raam, zodat me de arrogantie niet naar het hoofd gaat stijgen en dalen, van de leien gaat glijen in de valleien.
Hoeveel inzicht kan een mens verdragen?

'Ik kan wel verder gaan om je te vertellen hoe de levensloop in grote contouren over je heen trekt. Ik ken je zachtmoedige en heftige binnenkant enigszins, omdat ik zelf die binnenkant ben en me maar langzaam aan je meedeel. Ik weet niet hoeveel inzicht je kunt verdragen. Ik vermoed dat er nog veel water door de Zambezi en andere rivieren naar zee zal stromen. Water dat af en toe, als de rook die dondert, stomend een weg zoekt.

Jij, en daar ben je niet uniek in, zoekt naar je eigenheden. Als je er lang genoeg bij stil staat en af en toe stappen zet, zul je je eigenheden ontdekken. Dat gaat niet eenvoudig. Er zijn veel zijsporen die je niet als zodanig herkent tot je aan het eind van die doodlopende weg bent. Terug is dan de enige oplossing, of een grote sprong naar de hoofdweg, met negatie van tussenliggende gebieden. Zo'n sprong vereist spankracht en ook durf die niet altijd aanwezig is en ondersneeuwt in booze en in de bloesjes van de schoolmeiden.

Na verloop van jaren zul je ontdekken wat je kwaliteiten zijn. Soms worden ze je aangereikt door een briefschrijver of door een passant in een bus of trein. Dan weer herken je jezelf in een schilderij of een krantenkop. Het zicht op je kwaliteiten neemt langzaam en soms schoksgewijs toe. Je zult verrast worden door jezelf, dat gaat beter naarmate je je instelt op verbazing en verwondering. Zeker weten remt je in je ontdekkingstocht; twijfel brengt je verder.

Heb je eenmaal een eigenheid ontdekt, dan ga je op zoek naar bevestiging door je omgeving. Je vent je ontdekking uit als een klein kind dat voor het eerst de paardensprong heeft geleerd en het bezoek, tot ergernis van de ouders, tot laat in de avond demonstreert hoe het over de divan kan springen. Gelukkig is het kind zich niet steeds van die ergernis bewust, dat zou het maar remmen om verder te gaan en om een hoek te kijken.

De herhaling bevestigt je in je kwaliteiten, net zo lang tot je je zelf van je inhoud overtuigd hebt, dan glijdt de noodzaak van voortduren-

de bevestiging van je af. Je kwaliteit is je eigen geworden, net zo eigen als de vorm van je neus en de kleuren in je ogen. Ze zijn er, je staat er niet dagelijks bij stil, maar je gebruikt ze voortdurend. Het maakt je niet meer uit of ze aan het schoonheidsideaal beantwoorden. Ze zijn je eigen.

Af en toe kom je iemand tegen die je in je eigenheid bevestigt, dat geeft een plezierig gevoel. Het is een stimulans om verder te gaan op de speurtocht. Het duurt even voor je onderscheid kunt maken tussen prikkels die je verder helpen je eigenheid te ontdekken en prikkels die je remmen en je in je gewoonten vastklemmen.

Als je na jaren op voldoende punten je eigenheid hebt ontdekt en vastgelegd, dan pas is er ruimte voor een vrouw en kind, voor jou. Je laat je niet meer onderuit halen door de minste of geringste aanraking waardoor je je nu nog in die ander laat vervloeien. Je hebt nog teveel honger naar die ander. Ik ken je van binnenuit; het duurt nog even voor je dit bereikt. Ik vertel je niet hoe lang dat duurt en niet hoe dat pad eruit gaat zien. Ik weet het niet, ik heb enkele vermoedens van binnenuit. Ik ben benieuwd, soms ben ik bezorgd.'

Genieten is heel veel nieten in een loterij?

Dit taalspel en de woorden van mijn prof houden me op de been. Vrouwen die dit aanraken halen me onderuit en kunnen me beheersen.

Het zijn gevoelige kanten van me, ik ben er kwetsbaar.

Als ik ooit schrijver word, ik sluit dat niet uit, als ik ooit publiceer, dan is mijn pseudoniem Herbert Stroovuur, omdat stroovuurtjes al heel oud zijn en omdat ze snel uitdoven, even heet en dan is er enkel as.

Liefde uit een opzwelling geboren.

Kaminala is in 1959 geboren, ik vond het jaar in het register. Ze heeft dode broertjes en zusjes, net als iedereen hier op school.

De District Governor heeft op sportdag een toespraak gehouden. Radio erbij. "Kalabo-leerlingen breken ramen, vernielen overheidseigendommen, beschadigen de school, er is geen discipline.'

Laat het gemene volk dat weten, doe ze er kond van.

Ik heb de hele dag tegen de kinderen aangeschreeuwd; de klootzak.

De D.G. zat de hele dag sjacherijnig te kijken naar de sportende leerlingen. Briefje met toespraak in zijn binnenzak, wachtend tot hij aan de beurt was en uit kon halen; papiertje, voorlezen, de lul, stijve.

Een klap in mijn nek.

Vanwaar weer
Dat verre verlangen
In mijn voelen te vlooien
Naar buiten te krabben
Wat kriebelt van binnen.

Laat ik de dichter een andere keer maar naar buiten laten kijken.

Ik weet niet hoe het komt, maar mijn humeur en mijn energie zijn de laatste weken niet stuk te krijgen. Mijn vermoeidheid door lichamelijke en geestelijke inspanningen zouden me allang van de benen gehaald moeten hebben, maar het gaat steeds maar door.

Ik houd van het idee dat Kaminala voortdurend op me wacht, dat Nyambe een brief naar me stuurt, dat de production unit goed draait. Ik ben met mijn kont in de roomboter gevallen. Andere vrijwilligers hebben altijd pech, bereiken nooit iets, en hier gaat het goed, al wil ik altijd sneller, verder, hoger.

Kaminala betekent: ik geef niet om geld.

Gisteren heb ik na de korte pauze afgehaakt. Tijdens de lessen in 2B hoorde ik de kippen tekeer gaan; blijf rustig, ik kom zo terug. Alle emmers waren uit het hok verdwenen, de hennen stonden op een droogje. Ik vloekte; had op slag de schurft aan de kinderen. Ik zet jullie in je file, ik neem ontslag, ik ben het zat, al dat gesjouw achter jullie aan. Dan maar een strikt plichtenprogramma. Wanneer leren jullie op jezelf te passen?

Ik ging naar huis. Trof, – god speelt met me, – de inspecteur op mijn pad. Hij wilde een les van me bijwonen. Ik zei dat ik naar bed ging, me niet goed voelde.

Sinds eergisteren is er een tuc shop, een winkeltje waar eieren en scones worden verkocht. Albert kookt de eieren op de wood stove.

Rond vier uur klopte Albert op mijn slaapkamerdeur.

'Bezoek voor u.'

Ze zat met een vriendin in de woonkamer. Lange rok, witte blouse waarvan ze de onderkant onder haar beha had gestopt. Eerst dacht ik dat ze een brede bruine band om haar buik had. Ze was daar bloot. Het haar hoog opgeborsteld, met plek voor wel een dozijn ball points.

Ze hadden gehoord dat ik ziek was. Ze waren al in het ziekenhuis geweest en het gerucht deed de ronde dat ik was opgenomen. Na zachte aandrang vertrokken ze.

Een half uur later kwam Mwanda Mwanda uit 3A het geld van de tuc shop brengen. We praatten over Jeruzalem en Bethlehem, over Sodom en Gomorrah. Ik viste de sleutel van de tuc shop uit haar borstzak. Kom je binnen voor thee?

Toen Mike kwam vertrok Mwanda Mwanda.

'Linke soep,' zei Mike, 'als je doet wat je wilt.'

Vanavond proberen Robert en hij op een nette manier van hun local woman af te komen. Hoe langer de band, hoe moeilijker te verbreken, en enkel voor het neuken, dat is na een paar weken over.

Assez. Ascese.

David irriteert me. Ik had liever een ander als huisgenoot. David begint zijn broek los te knopen als hij de wc nog niet heeft bereikt en als ik na hem ga, vind ik drie druppen op de bril en drie druppen op de vloer voor de pot. Geriffermeerd als kippenstront, zo fijn. Hij heeft de enige waarheid in pacht en vervalt in anderen te misprijzen, te veroordelen. Overal waar hij de bijbel noemt zou hij ik moeten zeggen en zelf de verantwoordelijkheid nemen voor zijn opvattingen.

Vreemd dat ik me zo aan hem stoor. Hij polariseert me, maakt me extremer in mijn gedachten en uitspraken, ik laat me tergen. 'Je zoekt grenzen. Je wilt opschuiven naar de randen van het weten. Je bent nieuwsgierig en leergierig. Ga door. Zoek een passende vorm.'

David zit in de woonkamer. Hij praat met Gustav Chimba over geld en vakantie en geld. Gustav heeft geen geld en ook geen vakantie en krijgt ook geen 200 pond sterling per maand op een Britse bankrekening omdat hij negerkindertjes helpt. David zegt dat het zondig is om op zondag koeien te trainen om een ploeg te trekken. Honger lijden op zondag is wel toegestaan.

De generator wordt gestart. Ik heb licht en muziek in mijn slaapkamer. Ik ben bevrijd van het gekakel achter de deur.

Sitali Nyambe heeft pijn in haar borst. Ze moet regelmatig een spuitje gaan halen.

'Wat scheelt er precies aan Sitali?'

'Pijn in mijn borst meneer.'

'Heeft de dokter nog iets gezegd?'

'T.B., sir.'

'Too bad, Sitali, too bad.'

Ze lacht vriendelijk met een zuur ondertoontje. Ze is mooi, ook met T.B.

Vanochtend stopte de generator vijf minuten vroeger dan gewoonlijk; duidelijker bewijs voor het lengen van de dagen is er niet. Het eerste lesuur was ik vrij, vrij om de volgende uren voor te bereiden. Ik hoopte op veel inspiratie, want ver had ik me niet in de stof verdiept. De kippen kakelden 100 meter verderop om water en voer. Ik ging kijken en verstoorde het meisje uit 2E dat met haar taak bezig was.

Met de bel van het tweede uur kwam de inspiratie. Spiegeltje, spiegeltje, wie geeft de mooiste reflectie, waar is je hoek van inval, waar is je hoek van terugkaatsing? De laatste tien minuten tot de pauze werden rumoerig; iedereen was uitgekeken op zichzelf en ook op mij. Ik schreef alvast aantekeningen op het bord voor 3C die na de pauze zou komen.

De bel ging opnieuw. Ik zag niemand komen. Iedereen liep naar de assembly hall

– 'ass hall,' zei het hoofd –.

Wat was er loos? Een meisje?

Alexander Petrov kwam naar me toe.

'Er is vanochtend een meisje overleden.'

Ik voelde onbehagen langs mijn rug omhoogkruipen tot achter mijn ogen. Sitali Nyambe was vanochtend wel op registratie geweest, maar niet in mijn les.

Langzaam liep ik naar het kantoorgebouw, de meeste leerlingen waren er al, stonden rond de versgesproeide christusdoorns die om de paden geplant zijn. Niet naast de andere leraren, maar op een ver hoekje vond ik een staanplek, ver genoeg om weg te kunnen lopen als het nieuws heel slecht zou zijn, als er een stukje van mezelf gestorven zou zijn. Kaminala kwam dichtbij me staan. Ze weet me overal te vinden.

De head master loodste de laatste meisjes over de paden. Er werd nauwelijks gesproken.

'Wij zijn hier bijeengekomen.'

Een meisje uit 1B was vanochtend naar het ziekenhuis gebracht en na een half uur was ze overleden: passed away.

Ik beet mijn tong stuk. Zo mooi als die woorden klinken: passed away. Het was Sitali Nyambe niet. Ze leefde nog in me en buiten me.

'Zij is de tweede leerling die we dit jaar verloren hebben.'

Op 1 mei was in de vakantie een vierdeklasser overleden.

'We zullen haar de laatste eer bewijzen door naar het mortuarium te gaan.'

Enkele meisjes snikten.

Samen liepen we naar het ziekenhuis. Ik hoorde hoe Peter tegen John en Alphia opmerkte: 'Vorig jaar hadden we ook zoiets, een begrafenis, dat kostte de hele zaterdagochtend.'

Ik wist niet of ik deze Engelsen moest haten of ze met de lof der onaangepastheid moest beminnen.

Kaminala liep telkens binnen armafstand.

'Nee, ik ken haar niet, ze is van 1B.'

Tweeduizend sloffende voeten door het losse zand.

Bij het ziekenhuis zat ik tussen de leerlingen op het gras. Chakopo kwam naast me zitten, alsof hij zeggen wou: we begrijpen elkaar wel. Zijn broek werd met veiligheidsspelden bij elkaar gehouden. Kaminala zat tien meter verder tussen andere meisjes. Als ik scheef hing, kon ik een stukje van haar schouder en van de vierkantjes in haar haar zien. Het werd steeds warmer, zelfs geen hagedissen op de muur. Aan de overkant van de weg zag ik het groene bordje met het opschrift: het kerkhof is voor alle diensten gesloten. Ik zag grafzerken in de wc-hutjes die daar stonden. In de schaduw van de boom stonden John en Alphia te praten en te gebaren.

'Jammer dat we de camera niet meegebracht hebben.'

Ik hoorde in mijn hoofd de sonore stem van John.

'Dat zou een mooi plaatje geweest zijn.' Alphia.

Op de weg dreef een jongen een paar koeien voorbij. Een landrover toeterde, vrouwen met brandhout op het hoofd sjokten naar Kashitu. Achter me krijste een kindje dat naar een moederborst verlangde, een man fietste voorbij. Hij hield de pedalen een ogenblik stil en reed verder. In de verte echode de bel voor het middageten. Hoek van terugkaatsing. Iedereen bleef zwijgend zitten tot Aongola, de head boy, ging staan en met handgebaren zijn klasgenoten uitnodigde te gaan vertrekken.

'Did you cry, sir?'

'I bit my tongue not to cry.'

'Would you have cried, when it had been me?'

'I would, yes I would.'

Ze keek me aan. Ik keek niet weg van haar lachende ogen met ongekende diepte. Ze liet me meer zeggen dan ik wou.

'It would be better for me to dy, not you; anyway I am already older than you are. You may have more years to go.'

Ik houd van haar, met haar nijlpaardoortjes en haar X-benen; vitamine zus-of-zo-gebrek, toen ze nog jonger was en in de groei.

Mwanda Mwanda zorgt voor de tuc shop.
David kookt de eieren.

Juli

Kaminala stuurde me een briefje met Franse woorden die iets met erotiek te maken hebben. Ik leerde ze haar tijdens de Franse les die ik aan een hobbyclub geef. Zestig leerlingen doen na lestijd mee.

Op de agricultural show, naast de BOMA, draalde ze om me heen. 'Zal ik een afspraak maken,' dacht ik telkens. Ik vroeg het Robert. Hij gaf geen rechtstreeks antwoord. Ik hoorde: 'Waarom niet?'

'Kom vanmiddag om 14.00 uur thee drinken,' zei ik. 'let op, als mijn vriend – ik bedoelde David – er is, ga dan terug.'

Ik drentel en wacht. Het is twee uur. Het wordt drie uur. Het wordt half vier. De tijd verstrijkt. Ik doe mijn ogen dicht. Ik ben aan weerszijden van de Zambezi.

Ik leid haar naar mijn slaapkamer. Ik maak thee. We zitten op veilige afstand naast elkaar op mijn bed. We zwijgen. Af en toe bedenk ik een vraag. Ze antwoordt:

'I don't know.'

Ik vraag me af; wat zit er in jouw hoofd? Wat zie je met je mooie ogen?
'Herinner je je nog wat je in je brief schreef?'
Ze weet het niet. Ze wil niet dat ik de brief pak.
Ik pak haar hand vast. Haar buik gaat op en neer. Ze ademt. Buikademhaling.
Ik proef het puntje van haar tong. Ik voel haar borst stijgen en dalen.
'Mag ik?'
Ze kust met open ogen.
'Geniet je?'
'Niet helemaal.'
'Alles is nieuw.'
Haar tepels worden stijf. Ze sluit haar ogen. Af en toe.
'Waarom trekken we onze blouses niet uit?'
Ze schort haar lange gele rok op. Ze spreidt haar benen.
Ik leid haar naar mijn opwinding.
'Ik wil nu weg.'
Natte vlekken op haar gele rok.
Ik geef haar twee ongekookte eieren mee. Zonder omkijken verdwijnt ze in de bush achter mijn huis.

De avond schrijdt voort. Ik houd mijn ogen dicht.

Kaminala wil wel thee bij me drinken, zegt ze. Ik weet niet of ik wel thee met haar wil drinken. Mijn lichaam wil dat wel, mijn ziel heeft aarzelingen. Ik wil er niet bij stil staan. Ik wil mijn mond niet branden aan koude thee.

Vrijdagochtend een lange redevoering van de head master. Onderwerp: fornication.

Charles Sitali had ontdekt dat sommige meisjes de nacht niet in de slaapzalen, maar in de slaapkamers van leraren doorbrengen. Na drie kwartier noemt hij de namen van twee derdeklassers die hij van school gestuurd heeft; 's nachts getrouwd en overdag leerling, dat kan niet.

Ik lachte wat. Ik was onschuldig. Mijn avontuur heeft zich met gesloten ogen afgespeeld bij daglicht onder een kop lauwe thee, terwijl de tijd voorbijging.

'Daar is tijd voor, om voorbij te gaan.'

Een vijfdeklasser werd ter plekke de wacht aangezegd.

'Er wordt op je gelet Sililo Kabandela. We hebben sterke aanwijzingen en er is geen rook zonder vuur.'

De leerlingen verlieten opgewonden de ass hall.

In de lange pauze een preek voor de leraren. Er werden geen namen genoemd. Sitali ging uitgebreid in op moraal, neuken, en schoolmeiden.

De 'schuldigen' zwegen en de 'onschuldigen' deden suggesties die grotendeels nergens op sloegen.

'Zet hekken om de slaapzalen,' zei John. Alphia knikte.

Zij weet wat hekken zijn.

'Mijn uien worden uit mijn tuin gestolen als ik op school ben,' repliceerde Kemston Gondwe.

Freude, freude schöner Götterfunken, Tochter aus Elysium.

Dochters uit de hemel die de helden van hier beneden komen halen en naar het walhalla geleiden, alleen helden zijn welkom. Lafaards branden in de hel, zolang de diabolische generator voor spanning en stroom zorgt.

Musa en Kalonga zijn geschorst. Ze worden vervangen door Mrs Oomman, een Indiase lerares, en door een Zambiaan. Opnieuw een leerlinge dood. Robert vaak ziek en drie dagen in het ziekenhuis. Donderpreken. Ruzie met Richard Davies over de production unit.

In april volgend jaar ga ik weg, dan heb ik het wel bekeken.

Oververmoeid, woorden met David, zeg maar Dai, die ik af en toe door een hel laat gaan. Ik kan zijn denkwereld niet aanvoelen, ik heb de voortdurende neiging tegen hem in te gaan. Met hem in de buurt raak ik de puber in me niet kwijt. Hij haalt zaken in me boven waar ik niet blij mee ben. Van deze boer geen eieren meer.

Muti Charity uit 2A had in haar schoolschrift geschreven: Tender and warm greetings of Muti Charity, the girl that is hated by everybody.

Ik citeer uit mijn hoofd.

Dat sprak me aan. Veel leerlingen schrijven dergelijke zinnen in hun schrift, Etambuyu bijvoorbeeld; de wilde, die kan er ook wat van. Ze is bijna een vent in haar onstuimig gedrag.

Ik schreef in het schrift van Muti; Warm greetings from the teacher that is loved by nobody.

Het eerste wat Muti opviel was dat ik een randje uit haar schrift had geknipt, ze keek me vragend aan. Ik lachte terug en vroeg of ze zich herinnerde wat ze daar geschreven had. Dat deed ze niet. Doorbladerend vond ze mijn woorden; verbazing. Ze haalde haar vriendinnen erbij, velen lazen het. Ik begon me opgelaten te voelen. Muti scheurde de bladzijde uit haar boek en begon me steeds ongelukkiger aan te kijken. Ze at de bladzijde op. Haar antwoord was een kauwend zwijgen dat tot op heden voortduurt. Ze zegt niets meer tegen me. Ik ben ontwapend.

Gisteren sprak ik met Muti. Ze wist niet wat ze van mijn verhaaltje moest denken. Ze wist niet meer wat ze geschreven had. Ik weet het nog wel. In kapitalen:

TENDER AND WARM GREETS FROM CHARITY WHO WAS BORN TO BE HATED BY EVERY BODY

Straks zal ik haar het strookje dat ik uit haar schrift knipte terug geven. Ik kreeg de indruk dat ze mijn woorden had opgevat als zijnde een voorstel om met haar het bed te delen, en zo was het zeker niet bedoeld. Muti is nog een kind.

Ik ben lijfelijk in de lokalen aanwezig. Lesgeven doe ik niet; ik vul de tijd en wacht op het trimestereind.

Kaminala schuift naar de achtergrond. Musa en Kalonga zijn goede voorbeelden geweest.

Hoe gaat het hier in huis?

Niet te gek moet ik zeggen. David en ik praten weinig met elkaar, zodat we ook nauwelijks overhoop liggen. Ik benader hem met meer takt en meer menselijkheid dan ik wel heb gedaan. Het zwijgen werkt daaraan mee; geen politiek, religie of seks meer over tafel, dan blijft de vrede gehandhaafd. Vindicat atque polit.

Ik probeer me minder te laten verleiden tot uitbarstingen en de gebeurtenissen te verinnerlijken. Dat valt me niet mee. Ik zoek een tegenwicht. Grappig dat mijn dialect me dat woord aanreikt. De tegenvrouw. Zonder weerwoord ga ik zweven en na zweven komt vliegen. Ik raak los van de aarde door gebrek aan weerwoord. Ballast zou me aan de grond kunnen houden.

Ik vind hier niet steeds tegendruk, ik laat me gemakkelijk door mijn onderbuik meeslepen en laat het beest in me los.

David raakt aan mijn gevoeligheden met zijn verkeerde gespreksonderwerpen, met zijn pisdruppen op de wc-rand. Hij lokt mijn beest naar buiten. De schoolmeisjes raken me in mijn puberkruis. Ik word een leeghoofd met een stijve roede.

'Hoe word je piloot?' die kindervraag schiet me te binnen. 'Hang een stuk lood aan de piele.'

In één vraag en één antwoord de beschrijving en remedie. Niet vliegen, niet de geilheid achterna. Ik speel het niet klaar. Ik ben al blij als er een paar rustige dagen zijn. Ik krijg onvoldoende zicht op de mechanismen die me wegvoeren van rede en evenwicht.

Toenadering schrikt me af. Komt mijn onstuimig gedrag uit jeugdervaringen, zoals in de boeken staat? Ik ken mijn eigen spel tussen nurture en nature onvoldoende. Omstandigheden bepalen sterk mijn gedrag. Hoe kom ik op plek van bestemming? Wanneer beslis ik om op reis te gaan?

Hoe maak ik mijn onbewuste bewust zodat ik een handvat vind om een ander pad in te slaan? Of is dat de laatste illusie?

Nog even, en ik verhef mezelf met deze vragenstellerij tot patiënt. Hoe verhef ik me, zodat ik naast, en niet langer beneden al de andere gekken sta, die deze kloot bewonen?

Er is de hele dag al geen water. Ik voel me plakkerig aan de binnenkant en aan de buitenkant. Vies.

Head master Charles Sitali is vandaag met een grote schaar de klassen langs

geweest. Van iedereen die zijn haar niet had gekamd, heeft hij een flinke lok weggeknipt. Ik was in 2E. Hilariteit, vooral toen het hoofd knipte; daarna ook tranen.

'Ja, ik ken je wel. Als jij je haar knipt verandert je gedrag. Soms laat je je haar knippen om je gedrag te veranderen, dan weer gaat het in de omgekeerde volgorde. Andere koers, dan naar de kapper. Wonderbaarlijke taal van het lichaam. De grammatica van het lijf.'

Kaminala blijft weg. Ook zij kent de geschiedenis van Musa en Kalonga. Gisteren circuleerde in de staff room een brief van Alex Muleya, met als globale inhoud: wij, de staf en het staf comitee, hebben het volste vertrouwen in Mr Musa Siachingili en vinden dat hij moet blijven, we geloven niet dat de beweringen juist zijn, als zou hij schoolmeiden geneukt hebben, enz, enz.

Tijdens de lange pauze ging Charles Sitali op de brief in. Veel leraren hoorden voor het eerst van de brief. Ze waren het niet met Alex eens.

Later bleek de reden van Alex' brief. Musa is naar de CEO in Mongu, met in zijn achterhoofd: 'I will not dy alone.'

Alex zit in het nauw en probeert te redden wat al verloren is. Hij was niet op school vandaag.

Sitali hield zijn rug recht. Mijn waardering voor hem groeit. Ik mijd tegenwind. Het valt me stoer mijn rug te rechten en recht te houden als ik word uitgedaagd trouw aan mijn overtuigingen te blijven. Mijn lafaard leunt al te graag mee, en veert als een zwieptak snijdend, tergend en verwondend terug als ik tot het uiterste ben meegegaan.

Ik kom juist terug van een film in de assembly hall; Dracula. Ik moest er even heen, ik wilde Kaminala zien. Het werd wachten tot de projector niet meer soepel liep en het licht aanging. Drie TL-lampen boven duizend zwarte kinderen en een blonde Rus die aan de spoelen draaide. Na voorzichtig rondkijken zag ik haar in een vensterbank. Ze merkte me nauwelijks op. Haar vriendin lachte breed en keerde het witte van haar ogen naar het donker.

Kaminala zag er niet op haar voordeligst uit. Het is voorbij. Haar zwakte voor mij is verleden tijd.

Ik weet geen raad met mezelf. Ik weet nu waar mijn permanente keelpijn vandaan komt. Ik voel een drukkende pijn op mijn strottenhoofd, een sterke neiging tot slikken. Nu het voorbij is, nu de liefde over is, voel ik hoeveel het avontuur met haar voor me heeft betekend, hoezeer ik dit trimester op haar heb gedreven. Wat als een grapje, een spelletje begon, eindigt in een Draculafilm. Ik slik weg wat ik node kan verteren.

'Alles is even belangrijk.'

Augustus

Een krat bier gekocht. Ik sprak met Gustav over ruilen van huisdeler. Hij bij mij en David bij Kapasa. Ik blijk de helft niet te weten van wat op school gebeurt.

Kapasa is alcoholicus. Ik wist dat hij af en toe dronken voor de klas staat; op de een of andere manier zie ik niet dat hij dronken is; dat schijnt hij dag en nacht te zijn. Kemston beheert zijn salaris en geeft hem voldoende om eten te kopen. Kapasa krijgt de helft van zijn loon om hem er toe te bewegen zijn ongewenste gedrag te verbeteren. Zambia kan zich een AA niet veroorloven. Gustav is zo ongeveer de enige die de situatie kan hanteren.

Kapasa is onlangs uit het troebele stroompje bij de John Howard compound gevist, onder 'eendenkroos', gewassen door een paar vrouwen. Leerlingen, meisjes, hadden zijn jasje opgevist en meegenomen. Vanmiddag zag ik hoe Kemston hem naar zijn huis terugsleepte, nog steeds dronken.

Waar klaag ik over met David in huis: geheelonthouder, rookt niet, neukt niet,...

Ik zag haar vanochtend; ze had het haar niet gekamd.

Ik schold tegen 2A.

Kaminala kwam ik bij de lerarenkamer tegen, gekleed in 'lompen'. Ze zag er slecht verzorgd uit; haar niet geborsteld, haar bloes half open, een oude gescheurde of losgetornde rok.

'Hoe gaan de examens?'

'Ze gaan niet, ik doe niet meer mee. Ik ben expelled.'

Haar vriendin knikte. Zij was ook geschorst.

'Wat? Waarom dat dan wel?'

Ze had, met enkele tientallen anderen, niet meegedaan aan het wiskundeexamen omdat het toch op niets uit zou lopen. Sitali heeft hen daarop van de rest van de examens uitgesloten. Alle weigeraars moeten naar huis om een brief van de ouders te halen, waarin deze om verder onderwijs voor hun zoon of dochter vragen.

'We are expelled,' zei Kaminala. 'Daarom komen we straks naar je huis om je tot ziens te wensen. We zijn nu geen studenten meer. Nu mogen we overal komen.'

'Dat kunnen jullie beter niet doen. Vanmiddag ben ik in de tuin, daar kun je me vinden.'

Ik surveilleer bij R.K. examens in 2B.

Vanochtend zag ik Kaminala met haar vriendin naar de haven lopen. Ze aarzelde, hield haar pas in. Ook haar vriendin bleef staan. Ze liepen verder.

Ze hadden geen bagage bij zich.

Ik wil haar adres in Lusaka.

Sitali Nyambe zit wat moeilijk boven haar papier te kijken. Ze kan het antwoord op de vraag blijkbaar niet vinden. Het is ook wat om het verschil tussen een apostel en een discipel uit te leggen.

Vergeten is regel, onthouding is uitzondering.

Een politieagent heeft een vrouw doodgereden. Hij is bijna gelyncht.

David intrigeert me met al zijn eigenaardigheden, zijn roestvast levenspatroon, zijn eenzaamheid en zijn praatziekte. Ik zal niet veel anders zijn. Ik ben hetzelfde op een andere manier.

's Ochtends sta ik eerder op dan hij, hoewel hij me de laatste dagen voor is geweest. Ik ga vóór hem naar de wc. David spoelt niet door als hij enkel pist; daarom wil ik eerst. Ik durf hem niet te vertellen dat doorspoelen beter, hygiënischer, schoner is. Ik vrees de weerwoorden en de aanval.

'Laf, dat ben je ook. Of zeg je liever: het gereedschap voor verandering ontbreekt je nog.' Mijn binnenman steunt me.

Hij komt af en toe in zijn flanel de slaapkamer uit, mompelt iets onverstaanbaars, loopt naar de pot. Eerst een diepe rochel, een soort rokershoest, ondanks dat hij zich niet aan tabak bezondigt, dan hoor ik zijn pis in het water van de closetpot spatten en wacht ik tevergeefs op het ruisen van de stortbak.

Aan tafel heb ik de laatste weken de radio aan. Dat werkt effectief tegen kletspraat. Thee met melk en suiker, eventueel voorafgegaan door kreten als: ik ben ziek, ik voel me niet lekker, enz. Vooral sinds hij zijn voet heeft verstuikt.

Hij eet met zijn mond open, ik vermijd te kijken hoe het brood er na verloop van tijd uitziet, gemalen door kiezen, gesneden door tanden. Hij heeft zijn mond nooit leeg. David bidt niet voor het eten, ook niet erna.

David verslaat Goliath.

Soms loop ik met hem naar school, soms niet. Ik loop altijd voorop, zijn pas is trager. Na de 'schoolgrens' scheiden onze wegen zich voor de rest van de ochtend. Tijdens de lange pauze vermijd ik naast hem te gaan zitten.

Middageten samen, luidruchtig, smakkend. Misschien zou ik het verdragen van iemand van wie ik houd.

Tot het avondeten apart.

Ik kook meestal. David heeft weinig benul van eten maken. Hij kan met moeite de houtkachel aan de praat krijgen. We praten niet veel, we praten steeds minder.

Als hij iets zegt, vooral overdag, dan zijn het juist die zaken waar iedereen allang over uitgepraat is, of het zijn retorische vragen of opmerkingen in de trant van; hoe laat begint de eerste les? Er is alweer geen water, hoe komt dat? Hoe laat gaat het licht aan? Wanneer komt het eerstvolgende vliegtuig? Wanneer komt de

post? Hoeveel betaal je Albert? Hoeveel ngwee moet er op een brief naar Engeland? Eindeloos zijn dit soort vragen; het zou me niet verbazen als hij op een dag zou vragen wat zijn eigen naam is.

Hij praat met steeds meer halve bijzinnen, vervoegingen en veronderstellingen ertussen gedrukt, die er voor zorgen dat de vaart eruit raakt.

Visioenen van hospita's en oude mannen die kletspraat verkopen, de hele dag, daar doet hij me aan denken.

Op een vreemde manier mag ik hem wel, medelijden met de underdog. Af en toe roep ik godverdomme, kut; termen die niet bij me passen, die ik gebruik om me af te reageren.

In Soweto worden af en toe nog zwarte leerlingen met willekeur overhoopgeschoten.

Vandaag is de eerste vakantiedag. David is vanochtend naar Livingstone vertrokken; het huis is weer van mij. Ik hoorde hem rommelen en hoopte dat hij snel weg zou gaan. Ik had hem weg willen laten gaan zonder hem nog te zien, de druk op mijn blaas werd te groot. Het was pas kwart over acht. We zeiden niet veel. Niets. Hij vertrok zonder dat we tot ziens zeiden.

Kaminala blijft tot donderdag op school, dan vliegt ze uit. Ik wil haar nog graag 'even' ontmoeten. Vanaf de Rural Council Market liep ik apart om via het ziekenhuis, wie weet zou ik haar treffen. Het mocht niet zo zijn. Ik wil met haar naar bed, ik wil haar neuken. God wat zit ik omhoog! God, haal me naar beneden!

Bij Gustav Chimba geweest. Volgende week ga ik met hem op stap. Gustav is altijd erg nerveus, zenuwachtig, verlegen. Ik bleef heel rustig om hem op zijn gemak te stellen. Hij maakte koffie. We kwamen te spreken over trouwen, lokale Lozi-vrouwen

– Gustav is een Bemba – en wat verder ter tafel kwam. Kemston kwam; het gesprek werd geanimeerder, dierlijker of bezielder?

Kemston is ook vrijgezel. Hij heeft twee kinderen en neukt elke nacht een andere vrouw, naar eigen zeggen.

De zusters uit de bijbelclub van David doen wel erg vroom, maar Grace was al geneukt door een vriend van Kemston. Het was alsof we alledrie klaarkwamen.

Languit lig ik op een bed in een van de VIP-kamers van het nieuwe rest house in Senanga, een handdoek met scheepjesmotieven om mijn lendenen en onder een steenrode deken. Very Important Person. De verlichting wordt verzorgd door een nu eens niet Chinese lantaarn, maar een Duitse. Het rest house is nog niet af en nog niet aangesloten op het net; de fittingen zitten wel op hun plaats, de lampen ontbreken. Ik heb de wc ingewijd en ook het ligbad, waar met koud rivierwater ook fijn Zambezi zand instroomt. Na mij de Chief Education Officer, de District Governor, na mij KK.

Gustav maakt een wandeling. We delen deze kamer. Via Senanga, Sesheke en Livingstone maken we een rondreis naar Lusaka.

Uit Kalabo vertrokken. We vonden een slaapplek in de eetzaal van Lyambai rest house in Mongu. Aan de overkant van de straat was een bar. Gustav is geheelonthouder, ik vergeet niets.

Aan de bar staat een Europeaan met lang rossig haar. Een Ier, denk ik en loop verder. Ik voel een mep in mijn nek.

'You didn't see me?'

Smoking Joe van Frankipile waterputten.

Joe was goed in de olie. De drank deed wonderen.

We dronken om het leed op de wereld kwijt te raken, we scholden op en tegen luie Zambianen. Gustav ging weg.

Joe zou ons dinsdagochtend afhalen en een lift naar Senanga geven. Daar moest hij toevallig heen. Iedereen kwam, geen Joe.

Laat in de middag. Ik zat in de bar, was net aan ijskoud bier begonnen, stapt een Zambiaan binnen.

'Naar Senanga? De auto staat klaar.'

Een Frankipile vrachtwagen vol materiaal voor waterwinningsinstallaties. Bestemming Kitwe. Dat is een heel andere richting. Smoking Joe rijdt om, brengt Gustav en mij naar Senanga.

Om acht uur in de avond zitten we in een tent aan de oever van de Zambezi met uitzicht op boorputten in aanbouw. We bezoeken de secondary school, maken een tochtje op de Zambezi, varen gezwollen koeien voorbij, belanden in de Harrington bar, bier, bier, bier en een niet onknappe mollige vrouw met grote ogen, steil haar. Ze komt bij me zitten, drinkt een twee drie biertjes met me. Het is al na vieren.

'Blijf je bij me vannacht?' Ik vraag het voorzichtig.

We liggen in de tent. Francisca wil weer weg. Ik word nijdig: van me drinken, verlekkerd je tong in mijn mond steken, kusjes stelen en …..

Ze is te zat om tegenstand te bieden. Ze blijft liggen. Ik pis in het gras, als een hond, op handen en voeten, een been omhoog. Ik steun haar als ze naast de tent watert. Samen in bed. Ik pruts aan haar kleren, maak los wat vast zit. Ik voel haar lijf, het kroeshaar, haar schelp en mossel, haar harington. Francisca trekt haar kleren uit. Ik wikkel de chitenge af.

Op haar rug, haar benen wijd.

'Te laat te laat', zei Winnetoe, 'het zaad is al naar binnen toe.'

'Hatsjoe, hatsjoe,' zucht Francisca.

We slapen in stoeltjeszit.

Winnetoe, Winnetoe.

Ze wil weg. Het is kwart voor zes.

We praten over ditjes en datjes. Ze is lerares Primary Education. Ze noemt me 'honey' en 'darling'.

Als ze zwanger is en niet trouwt, verliest ze haar baan.

We spreken af elkaar tijdens de examenweken in Mongu te treffen. We zullen elkaar schrijven.

De kok van Frankipile kijkt haar verbaasd na als ze de tent verlaat en naar het dorp loopt. Ze kijkt niet om.

In de tent hangt de lucht van zweet, sperma en vaginale sappen. Ik zoek mijn slipje. Tussen besmeurde lakens vind ik een sigaret, ongerookt, tabak krult aan weerszijden uit de vloei. Ik ben beduusd.

'Dat komt, dat komt,' zei Shatterhand, 'omdat je geen kapotjes kent.'

Ik kijk naar mijn handen. Ze trillen niet

Er reed geen bus naar Sesheke. De bus was er wel, maar het kaartjesknipmachientje was defect. We wachten op de volgende bus. Ik heb een voortdurend-wateren-gevoel. Droom en Vrees man? Hoewel, VD, syfilis, moet je ook eens mee hebben gemaakt. Ik heb een negerin geneukt, en dat geeft me vertrouwen.

'Je kunt geen jaar zonder.'

Gustav steunt me.

'You will die.'

Ik was mijn handen in de Zambezi. Laat in de middag geef ik haar geur terug aan haar land en haar water. Ik adem diep.

'Je laat je steunen door wie op je pad komt. Die steun helpt je niet steeds vooruit. Je legt de verantwoordelijk bij de ander en je geeft je overtuigingen prijs. Zo lijd je het meest door vermeend leed dat je uit de weg gaat. Er komt een moment dat je onafhankelijk van steun en toeverlaat je keuze maakt. Het heeft er alle schijn van dat je ook deze stappen terug in je oude patroon niet kunt overslaan: vertrouwen op een ander en daarna tot de conclusie komen dat je eigen pad een andere richting gaat. Je geeft de geur van Francisca aan haar land en haar water terug. Je neemt afscheid van wat je kort hebt geleend. Duurzame partnerschap spoel je niet zo gemakkelijk weg. Dat heb je wellicht nog te goed.'

Ik zit onderuit in een luie stoel van het Rainbow restaurant in Livingstone. Heerlijk gegeten, ondanks dat de stroom uitviel. Ik wil vertellen waar ik geen woorden voor weet; gevoelens, bosjes tegelijk. Onbestemde, minder bestemde en bestemde gevoelens.

Gisteravond naar de film geweest. In de theatermuur waren straalkacheltjes aangebracht.

'Deze meiden weten wel wat ze doen,' zegt Gustav. 'Als ze geen kind willen, weten ze wel hoe het te voorkomen of hoe het achteraf met kruiden te aborteren. En als ze wel een kind willen komt dat ook.' Ik aarzel.

'Halfweg twintig en nog geen kind, dat past niet in deze cultuur. Je dwingt geen respect af; een vrouw moet bewijzen dat ze vruchtbaar is en dat kan alleen door een kind te krijgen.'

Gustav zit op de praatstoel.

'Ook een man telt niet mee, tenzij hij een kind heeft verwekt.'

Gustav is geen vader, heeft geen vrouw.

Mijn gedachten gaan als het licht van de schemerlamp voor me op het tafeltje, waarvan de lichtsterkte schoksgewijs varieert en dat zo uit kan gaan.

Lumen Christi. Lumen Christi.

Was dat pasen of kerstmis?

Vanmiddag 'Letters to my children' van KK gekocht. Op de achterflap lees ik:

'The subjects he discusses in this letter include such personal themes as faith and values, self fulfilment and courage in face of fear, as well as broader problems of justice and the law, the use and abuse of power and the long term goal of a world community.'

Vooral het eerste deel van deze samenvatting spreekt me aan.

Ik zoek een basisgeloof, een idee (fixe) waar ik op bouwen kan; misschien vind ik dat in KK's boekje, al is het maar voor even.

'Mijn binnenman zegt: Je bent heel druk bezig je gedachten en overtuigingen te ordenen. Je zoekt de grenzen van je talenten en je mogelijkheden. Dat is niet gemakkelijk. Proberen, zoeken, aangaan, veronderstellen, testen, verwerpen, bewaren. Je bent er nog wel een tijdje zoet mee.'

Gustav zegt: 'Je hoeft je hier niet aan regels te houden. Er is hier wat moraal aangaat geen code, en als die er al is, wordt die door iedereen met voeten getreden.'

Ik geloof hem niet. Hij geeft een wenselijk antwoord zodat ik niet overhoop raak met mijn gedrag. Gustav is de preutsheid en de ingetogenheid zelve.

Zitten, niet bewegen en vooral niet denken.

De hotelkamer.

Een eenpersoonsbed. Mieren kruipen over de wastafel. Eenvoudige houten tafel en bankje. Drie planken naast elkaar, kort, afgebladderde witte verf en brandplekken van sigaretten of van kaarsen. Vier poten die nimmer tegelijk de vloer raken. Een schemerlampje, ronde kap, bruin zonder motief, een blauw porseleinen potje eronder en een nepgouden voetje. Muggen tegen de muur en cockroaches (kakkerlakken), een gescheurd bedkleedje op bontgekleurd keukenzeil, verderop de stenen vloer, naglimmend van de stoep polish. Een groen gehaakt beddesprei met geborduurd bloemetjesmotief. Twee kussens. Een commode met vier lege la's, twee kleine en twee grote. Bovenop een bijbel neergelegd door de Gideonsbende. Een verstelbare spiegel in een bruine lijst. Een warm- en koudwaterkraan die ook leveren wat ze beloven. Een hangen legkast zonder sleutel die je open krijgt door je nagels tussen de naad te duwen. Een scheurtje in de muur en een plafond dat op een plek een beetje bruinverzakt is.

De trein reed op tijd. Donderdag vertrokken we uit Livingstone. Het landschap varieert niet veel, struiken, aarde die steeds roder kleurt. Laterietgrond met veel ijzeroxide. Bij Choma, Monze en Mazabuka zagen we enorme bergen met maïs en grote akkers. Gustav werd steeds enthousiaster. In Kafue was hij helemaal 'los'. Hier had hij zijn middelbareschooltijd doorgebracht.

Het laatste deel van de reis slingerde de spoorbaan zich tussen lage heuvels naar boven. Lusaka ligt 300 meter hoger dan Kafue.

We krijgen onderdak op het National Resource and Development Centre: NRDC. Gustav kent er oud-studiegenoten. Gustav slaapt in hetzelfde bed als tijdens zijn studietijd. Hij is een kind.

's Avonds kijk ik voor het eerst TV in Zambia. Veel sneeuw op het scherm. De nieuwslezer heeft de krant voor zich en leest het nieuws voor.

Expatriatepiloten ontslagen vanwege hun hoge looneisen; alle binnenlandse vluchten geannuleerd. Slechts een van de vele berichten waarin buitenlanders de schuld krijgen van misstanden in dit land. Niemand leest de krant. De letters lijken een weerspiegeling van een machocultuur van omhooggevallen machtelozen. Kranten durven alles over anderen te schrijven, een blik naar de eigenheid ontbreekt. Kijk eens hoe dom de leerlingen zijn, leraren ontbreekt het aan niets.

'Er is moed voor nodig in de spiegel te kijken en hardop te zeggen: ik houd van jou. Houden van, en achter dat van kan ook je land en je cultuur staan, is onvoorwaardelijk. Houden van omvat naast zaken als schoonheid, zorgvuldigheid en fatsoen ook domheid, onhebbelijkheden en onhandigheid. Zoals Stephen in Ulysses al zei: ik houd niet van die grote woorden die ons zo ongelukkig maken. Houden van is een gevaarlijk werkwoord.

Je leert langzaam dat grote woord te vermijden. Je leert te zwijgen en enkel dat te zeggen wat nodig is. Spinoza gaf de aanzet: de rede kan de hartstocht overwinnen, doordat zij zelf tot hartstocht wordt. Na bijna twee jaar in de bush leer je op een aantal terreinen je verstand te gebruiken. Ga ervan houden je verstand te gebruiken, dat geeft op den duur een prettig gevoel.'

Met Gustav ga ik naar het ministerie van onderwijs voor een misverstand met een cheque. Ik zette mijn handtekening, gewoontegetrouw, rechtsonder op de cheque. Daar stond de handtekening van KK gedrukt. Ik kreeg niet uitbetaald, ik had heiligschennis gepleegd. Mr Banda, zo bleek de helft van het personeel te heten, zorgde voor een andere cheque. Ik neem afscheid van Gustav. We treffen elkaar in Kalabo.

Ik wandel naar het centrum van Lusaka en krijg ongevraagd een lift van twee Engelsen in een landrover. Ze zijn op zoek naar een Shell pomp. Ze zijn op zoek naar methylbromide. De chemicus corrigeert: broommethaan (CH_3Br). Wat willen ze ermee? Ik vergeet het te vragen.

Op de Dutch farm rust ik uit. Ik raak mijn seksgevoelens kwijt, bespeur in me respect voor de vrouw. Komt dat doordat ik hier meer gestudeerde witte vrouwen tref, of nodigt de hele entourage met echtparen en kinderen minder

tot seks uit? Ik ga niet op zoek naar fornication. Ik laat me niet meeslepen door de schoolmeisjesbevlieging. Het trimester-opsluiteffect wordt minder.

'Je omgeving bepaalt mede je gedrag. Het zijn sterke schouders die de weelde van de eigen koers kunnen dragen. Het zijn sterke benen die de eigen route kiezen boven die van de kudde. De massa kiest voor vermaak, voor geweld en onfatsoen. De massa laat zich leiden door groepsgedrag, de eigen verantwoordelijkheid lost op in de kudde. Wie niet kan juichen, kan beter niet naar een stadion gaan om een schouwspel mee te maken. Wie niet van gezelligheid houdt, doet er beter aan zich afzijdig te houden van feestjes en verjaardagen. De mores van de groep vreet aan de identiteit. Meedoen of vermoord worden. Kiezen is gemakkelijker als je op afstand staat. Kiezen is verliezen. Kiezen is genieten.'

September

Volgende week begint de school. Ik kijk vooruit en ik kijk terug. Ik probeerde na de omzwervingen in het noorden vanuit Lusaka terug te vliegen naar Kalabo.

'Nee, we vliegen nog niet weer.'

In de krant stond dat de dienstregeling weer werd uitgevoerd. Dat bleek niet het geval. Ik vond een bus en hoorde dat de vluchten waren hervat. Ik reed met Moyo & Bros naar Mongu. Naast me zat Mubrana Kamu. We maakten kennis.

'Participatory democracy, wat betekent dat nou?'

Hij was verontwaardigd.

'Kijk in het woordenboek. Participatory betekent democracy, in Zambia hebben we dus democracy democracy.'

Hij wist niet van ophouden. Goed dat er geen geheim agent in de bus zat. Mubrana riskeerde de cel.

Ik word niet vrolijk van deze verhalen die ik in veelvoud hoor. In een land waar dat hard nodig is, wonen mensen die niet van hun land houden, die enkel van hun medemensen willen profiteren en zelf geen moeite willen doen om iets op te bouwen. Ik moet er aan wennen dat de afstand tussen ideaal en werkelijkheid groot is en niet snel overbrugd kan worden.

Over vijf dagen beginnen de lessen. Nimmer tevoren heb ik zo'n gebrek aan enthousiasme bij mezelf geconstateerd. Onverschilligheid overheerst; de bierkaai wint. Elke dag opnieuw. Mike komt binnen.

'Hoeveel hoe-blades zijn er?'

Ik telde ongeveer 70 bladen voor de landbouwhakken.

'Hoeveel stelen zijn er?'

'Er zijn geen hoe-handles. Ze zijn zoek, weg, verkocht. Ze zijn er niet.'

Ik verdenk Nyooka ervan dat hij de stelen in zijn eigen winkeltje heeft verkocht. Kleine stelen, grote stelen, grote stelen het meest.
Francisca houdt me bezig.

'En gezegend is Jezus, de vrucht van uw schoot.'
Ik wist niet wat die zin betekende. Wat was dat; vrucht van uw schoot?
'Een kind, jongen, dat is een kind.'

Op school is geen water en geen licht. Al vijf weken niet.
These things put me off.
Ik wil wel, maar ik kan niet meer.
Ik zie geen trap om beneden te komen.

Een thermoskan gekocht, om warm te blijven.

Ik zwem elke dag in de Luanginga; er is nog steeds geen water op school. 's Nachts bij volle maan, of 's ochtends bij opkomende zon, poep ik de tuin. Lekker is dat. Ik ruik dat poep stinkt. Ik begraaf eigenhandig elke hoop en doe zo afstand van een deel van mezelf. Als Adam ben ik bang voor een slang in de tuin, een tuinslang; niets te vrezen van een garden snake die hose pipe heet.

Het vliegtuig raast in de verte voorbij. David komt terug, mijn discussietrant ook. Gewoonte is een gevaarlijke schoolmeester.

Dichterbij het aarzelende geluid van stromend water. Gisteren al heel even, vandaag weer. De tanks vullen zich langzaam met lyrisch water.

De school wacht.

Er is bier. David is geen lid. Ik kom hem in de social club niet tegen. Los zand krult om mijn gymschoenen. In de arbeiderswijk roepen kinderen mukuwa. Als ik dichtbij ben, spreid ik mijn armen uiteen en roep keihard: Boeh.

Tien kleine nikkertjes zijn op slag stil. Ouderen verderop lachen voor zich uit. Niet heus. Ik mis zwarte humor.

In de bar doet een handvol drinkers zich aan het lauwe bier tegoed. Het eerste flesje is vies warm. Ik vraag me af of ik dit lekker ga vinden.

Ik praat met Douglas, een Ier die Engels geeft. Hij was jaren in Soedan. Hij vraagt of er hier ook hoeren zijn. In Soedan gaan alle leraren op donderdagavond, vrijdag is de islamitische vrije dag, naar de hoerenbuurt. 'Je kunt geen drie jaar achtereen leven zonder regelmatig te neuken,' zegt hij.

Ik wil over vrouwenemancipatie en gelijke rechten voor man en vrouw beginnen als Charles Sitali naar de politieke situatie in Eire informeert. Het gesprek hobbelt heen en weer tussen Engelse politiek en production units. Charles heeft heimwee naar zijn vorige school in Sesheke. Zambianen wordt niets gevraagd; ook head masters niet.

Mike komt binnen, hij brengt zijn vriendin mee. Zijn vriendin brengt Febby mee, Febby van Smoking Joe, Febby van Robert.

Het lauwe bier maakt me passief. Onvast loop ik naar achteren om overtollig vocht te lozen. De maan kleurt het zand donker waar ik met mijn penis schrijf.

Mene mene tekel upharsin.

Het lijkt alsof ik een diep gat in de grond pis. Ik vergeet mijn naam in het zand te schrijven, niemand kent me hier. Kapasa is zat en kraamt onzin uit; hij probeert verhalen over luchtvervuiling te vertellen. Jennerig trek ik aan zijn stropdas.

Febby heeft een aparte achternaam, Kaufela, wat zoveel als kikker betekent, dat meen ik te begrijpen. Febby the Frog. Ik vergeet haar achternaam. Ik noem haar Febby, dat is genoeg. Ze heeft een zwaar achterwerk en dito borsten. Ik pis opnieuw in het zand, ik schrijf: N.N.

Terug in de bar schuif ik naast haar op tafel, naast haar billen. De inspecteur van de lagere school papt met haar aan. Ik vraag me af of hij met haar naar bed wil. Ik stel mezelf geen vragen meer.

Douglas kijkt wazig de ruime zaal in. Vijf kaarsen voor de verlichting; geen plek voor heldere ogenblikken. Sitali Charles kijkt ook steeds waziger. De head master heeft het hoofd er niet meer bij.

Febby leunt tegen me aan, of leun ik tegen Febby? In het donker knijp ik in haar billen; halfzachte held. De bar sluit. Nog één kaars brandt, we worden naar buiten gewerkt.

Febby loopt 'ver' weg. Ik ren achter haar aan. Mike neemt Febby's vriendin achterop zijn Honda en spurt weg.

'Het is te ver, too far naar de school.'

Ik ga met haar mee. We steken de weg over.

Haar huis meet 3 x 3 meter. Keurig vierkant met een deur van bijeengebonden takken, als het tuinhek achter mijn huis. Binnen potten en pannen. De negen vierkante meter is in tweeën gedeeld door een chitenge over een lijntje, daarachter een matras van bamboe met dekens erover. Ik plas in het zand. De sterren staan er weer mooi bij. Ik treed het heiligdom binnen.

In een hoek hangen kleren over een stok. Aan het hoofdeind walmt een petroleumlampje waarin ik geen kousje kan ontdekken. We woelen naast elkaar en als er buiten iemand 'Odi' roept, verkoopt Febby nog snel een pannetje maïsbier.

Ze strijkt door mijn haar en zegt dat alles geknipt moet worden. Mijn haar op alle plekken. Ze telt vanaf mijn hoofd. Bij zes heeft ze mijn zwakke plek en maakt knipbewegingen met haar vingers. Buiten speelt een grammofoon muziek met een Afrikaans ritme.

Mijn rechterhand voelt de reden van haar knipmanie. Ze heeft stoppeltjes, schuurpapier.

Haar benen klemt ze tegen elkaar. Niet uit volle overtuiging. Met een geroutineerde beweging schuift ze haar onderbroekje over haar enkels en laat het kledingstuk in het donker verdwijnen. Mijn broek hangt over mijn kuiten, ik voel me gehandicapt. Febby helpt me. Ze schuift onder me en spreidt soepel haar benen. Ze laat me zacht naar binnen glijden. Wijd genoeg, makkelijk zat. Ze heeft een schuur.

'Dit is echt.'

Leven in herhaling.

Ik voel, even mag ik van Febby voelen, dan haalt ze mijn hand weg bij haar pikje.

Helemaal naar binnen, buiten laat ik mijn lied weerklinken.

Ze vindt dat ik flauw doe.

'Waarom op de dekens morsen, jongetje?'

Ze heeft een zoontje van anderhalf, John, in Lusaka bij opa en oma. Een volgend kind wil ze pas over twee jaar.

'Denk je dat de eerste keer gelijk raak is? Kom nou.'

Febby plast buiten.

Ik schrijf een boodschap in het zand. Ik spetter tussen potten en pannen. De sterren staan er nog steeds mooi bij.

Febby ligt in volle glorie op het matras. Volle borsten, volle dijen.

Ik trek mijn t-shirt uit en wring me uit de pijpen van mijn broek. Mijn sokken houd ik aan, groene.

Febby blaast het lampje uit. We kruipen tegen elkaar. Door een gat in het strooien dak zie ik dat de sterren er nog steeds prachtig bij staan. De hemel is ver weg.

Ik speel met haar tepel, ik mag niet met mijn vingers naar binnen.

Prakash vertelde dat je ook van zoenen VD kunt krijgen. Hij laat zich elke maand op VD contrôleren sinds hij in Soho is geweest. Prakash kan op het dak gaan zitten. Febby speelt met mij. Er zit niet veel schot in, maar als we langzaam in elkaar schuiven komt de herinnering terug. Opnieuw vindt ze me onsportief als ik de vliegen in de hut van mijn gezang laat genieten en mijn vogeltje niet in haar kooitje houd.

'Why not in me?'

We doezelen. Ik neem haar gezicht in me op. Ik hoop haar bij daglicht te herkennen; hopelijk heeft ze weer die blauwe jurk aan met glansknopen of zegt ze als eerste hallo met haar donkerbruine kikkerstem.

Febby slaapt als ik mijn spijkerbroek ophijs en voorzichtig de rits ophaal.

Ik strijk door haar kroeshaar en sluip het poortje uit. Slip in mijn broekzak. Een laatste hond, nog niet afgeschoten door de rabiësdienst, sluipt tussen de hutten weg. Ik kijk goed om me heen. Ik wil haar in geval van nood kunnen vinden. Vanaf de tweede winkel naast de blauwe store naar achteren tussen de laatste stenen gebouwen door en dan de tweede hut.

Ik poets mijn tanden en was mij met life bouy zeep. Ik ruik de lysol. Wie weet helpt het tegen VD. Ik drink twee koppen thee uit de thermoskan, eet boterhammen, ook twee.

Alle ochtendlessen vervallen, de coco, de chocolademelk, was laat. De MSB, Mechanical Service Branch, heeft de generator gerepareerd, er is weer stroom.

Bij Mike gegeten, vis en gebakken nshima met vier peentjes. Hij gaat van-

avond naar de social club. Ik ga niet mee. Ik ben verkouden. Ik hoest en weet dat hoesten en kuchen niet helpt. Mijn kuch is van mijn binnenstem, ik weet niet wat hij zeggen wil.

Ik ben alert, begrijp de boodschap niet die voor me klaarligt. Dat plekje, die ontsteking op mijn rechteronderarm; er is een sterrenbeeld naar genoemd.

Ik vroeg Albert wat Kaufela betekent. Hij lachte voorzichtig, vouwde zijn handen en zakte lichtjes door zijn knieën.

'Kaufela betekent Iedereen, sir.'

Insecten kruipen om de kaars, glijden uit op het gladde tafelblad en vliegen zich dood in de vlam. Ze doen me denken aan de spreuk achter het altaar bij een begrafenis; Christus tegemoet in de lucht. De kleine, met de dood spelende, muggen zullen daar wel anders over denken.

Eerste lesdag, halfvolle klassen. Na een bootreis van twee dagen is Robert terug uit Mongu. Bier op de stoep. Bier in de social club. Febby wil niet. Ik wil wel.

'I'll escort you,' zegt ze.

Ik wacht met mijn dronken kop een uur in de kille nacht. De idioot onder de sterren. Ik zoek haar hut. Ze zit op een krukje met enkel beha en slipje aan. Ze wil slapen, niet spelen. Ik wil neuken, niet slapen.

Compromis.

Ik klets tot twee uur in de nacht voor ik mijn 'sperms' kwijtraak.

Ik ga naar mijn eigen bed. 'Wat is de kick?'

Douglas vanochtend:

'Je ziet er fris uit.'

'Ik was voor kwart voor zes uit mijn nest.'

'Je wilt me toch niet vertellen dat je in een grashut geslapen hebt.'

'Toch wel.'

'Dat zal ik je moeder moeten schrijven.'

Een deel van het dak van de meisjesslaapzaal is weggewaaid.

'Odi betekent Moeder, sir, Mama.'

Phil Kekana heeft overplaatsing aangevraagd. En ik?

Ik wil hier weg! Ik zit te trillen in mijn stoel met tranen in mijn ogen, ik moet eruit! Ophouden met vechten voor een verloren zaak. Ik wil weg, heden, nu! Voor 800 kwacha ben ik eruit. Wat kan ik doen?

Mijn vooronderstellingen waren onjuist toen ik hier naar toe kwam. Ik dacht, en misschien is dat wel wat naïef geweest, dat de Zambianen graag ontwikkeld wilden worden, enthousiast wilden leren en wijzer wilden worden, of wilden Wilden Wilden blijven?

Ik tel mijn geld.

Bank	Kw. 50,=
Cheque Robert	Kw. 30,=
Students	Kw. 37,=
Cash	Kw. 320,=
Salaris september	Kw. 220,= +
Totaal heden	Kw. 657,=
4 x 15 huur David	K w. 60,= +
	Kw. 717,=
Verkoop spulletjes	Kw. 100,= +
Ongeveer	Kw. 817,=
Amsterdam enkele reis	Kw. 574,= -
Reserve	Kw. 243,=

Ik heb nog 817 kwacha.

Ik zit met zware ogen in de lerarenkamer. Over een half uur begint mijn duty.

Ik wil niet meer. Iedereen ziet hetzelfde gebeuren. Niemand durft conclusies te trekken. Durf ik dat wel? Volgende maand geld genoeg om weg te gaan

Eigenlijk is er maar één punt van overweging; peace of mind en om met leerlingen te spreken; piece work, meer is het niet. Het is een heitje voor een karweitje. Weg uit een baan die me steeds meer tegen gaat staan, die me steeds meer doet geloven dat het slecht is voor het land wat ik aan het doen ben, slecht voor mij is. Om met Douglas te spreken, Kakambaatjes maken. Leerlingen die wassende vrouwen beledigingen toeroepen omdat ze dat als middelbare scholieren kunnen doen. Ze zijn immers Jezus Christus en ze hebben de wijsheid in pacht. Ze zijn Jezus, maar dan een Jezus die geen steen zo zwaar kan maken dat hij die steen zelf niet kan tillen. Voor Zambia maakt het de ballen uit als ik wegga, er zijn voldoende leraren om mijn plaats in te nemen; en ook als dat niet zo was.

Heb ik nu alles gehad? Met een Zambiaanse geneukt, twee zelfs, de pleuris gewerkt, malaria gehad, een mal aria; een slecht lied, kippenhok gebouwd, rondgetrokken, en nagedacht.

'Denken,' zegt mijn binnenman, 'denken is het meest gevaarlijke dat bestaat. Denken is tegelijkertijd het hoogste goed. Denken vereist een voortdurende inspanning en alertheid. Voor je het weet is het voorbij en neemt de dagelijkse sleur je in beslag. Denken is vermoeiend als je weigert conclusies van je denken te volgen. Denken levert je energie en daadkracht als je niet bang bent voor de gevolgen. De verandering van route is korte tijd inspannend. Je gaat weg. Je laat Zambia met

alle barokke voorvallen achter je, of liever, je laat naast je, wat je niet kunt beïnvloeden. Je steekt niet langer je denkkracht en je energie in zaken die te groot voor je blijken te zijn. Dat is het natuurlijke proces.

Een kind wil van planken en spijkers een raket bouwen om naar de maan te vliegen. Een kind slaagt in die opzet. Na een middag timmeren neemt het kind plaats in de zelfgebouwde raket en met een uitbundig brrrroem vindt de lancering plaats. Zelden is een kind zo voldaan en energiek. Na verloop van jaren besluit de volwassene van de planken een schuurtje te bouwen, of een kippenhok. De bevrediging blijft. Al naar gelang je keuze kun je zeggen dat je wereld kleiner of groter wordt als de gedachtenten zich ontvouwen. Je kunt jezelf bevrijden. Je kunt kiezen; verlies je met de jaren kinderbevrediging en -genot, of neemt je voldoening toe? Kiezen is ook hier genieten.'

Duty vandaag. Study in de namiddag ging nog wel. Iedereen begon tien minuten te laat; ongeïnteresseerde hap, dacht ik. Een jaar geleden had ik gedacht; gelijk hebben jullie, jullie zijn toch al zo opgesloten.

Licht om half zeven. Van de vijf masters on duty was ik de enige aanwezige. Petrov is ziek. Later kwam Sekhon Singh.

Er was een dans in de ezelhal. De versterker van de grammofoon deed het niet, zo leek het. Later bleek het defect in het stopcontact te zitten. Een schakelaar in de keuken werd overgehaald en gelijk sloeg de generator af en zat ieder in het duister. Lufunda Lufunda uit 4C, die het vorig trimester was geschorst, was in de meisjesslaapzaal gesignaleerd en had een meisje, de vriendin van Kaminala, bedreigd. Kaminala deed het woord. Kemston scheen met zijn zaklamp tegen haar buik en benen.

Op zoek naar Lufunda. Er werd met stenen gegooid. Ik had dat zien aankomen en was hem al gesmeerd. Ik was niet in de stemming voor dat soort grapjes, nog steeds niet. Sterker nog dan vanmiddag tijdens het zwemmen, dacht ik: dit is het einde, nu is het genoeg geweest.

Wat ik nog niet durf omdat ik het niet kan overzien, is ermee te kappen en inderdaad 15 oktober de streefdatum van mijn vertrek te maken. Nog twee weken lesgeven, tot 10 oktober, mijn salaris beuren en een vliegkaartje kopen. Op het ministerie kan ik snel klaar zijn; geen leave pay, geen remittance (Zambiaans spaargeld en bonus naar Nederlandse rekening) en genoeg geld om mijn bagage over te sturen.

Peter Dukes beweerde vanavond dat driekwart van wat hij de leerlingen vertelt van nul en generlei waarde is. Sekhon zegt dat de leerlingen het onderwijs hier niet waarderen, behalve het prestige een middelbare scholier te zijn. Ik heb het vertrek in mijn hoofd gezet en krijg het er niet weer uit. Ik vroeg de leraren niet waarom ze bleven.

'Het leven is zinloos en dat hoort zo. Maak dat liever tot je lijfspreuk en ga van die lijfspreuk houden. Houden van je binnenste en van je

eigenheid, van wat in je is, dat is minder gevaarlijk dan houden van wat zich buiten je bevindt. Houd van de natuur, van het weer. Houd van het nieuwe, het verrassende en onverwachte. Wees voorzichtig met houden van mensen. Ze vertrekken vroeger of later.

Natuurlijk; vrijwel alles wat je vertelt en laat zien is van nul en generlei waarde, voor die ander. Het getuigt van domheid om je daar druk over te maken. Feiten lachen je uit. Wat heb je zelf van anderen geleerd? Hoeveel woorden weet je zelf nog van je opvoeders en leraren? Als leerlingen een kwart van je kennis en vaardigheden overnemen ben je wellicht tevreden. Ik vermoed dat de leerlingen geheel verknipt raken als ze zoveel van je zouden overnemen. Wil dat niet. Bouw je bevrediging niet op kennisoverdracht van jou naar een ander. De omgekeerde route is plezieriger. Bouw op wat je vandaag hebt geleerd, van een ander, van je omgeving. Waarmee heb je vandaag jezelf verbaasd?

Het leraarsvak is een fantastisch beroep, vooral doordat je er zelf veel van leert, over jezelf. Wat een leerlingen van je meeneemt is voor jou bijzaak; maak het totaal onbelangrijk. Als je je klein geluk en je voldoening afhankelijk maakt van wat een leerling van je opsteekt kies je voor een gevaarlijke route.'

Morgen derde klas de projecten afwerken en doorgaan met opruimen.

Goed geslapen. Tegen kerstmis zet ik er een punt achter en ga ik weg. Niet hals over kop. Ik neem de tijd om aan de nieuwe stappen te wennen.

Brieven gepost om te zeggen dat ik terugkom. Auto verkocht voor Kw. 600,= cash. De helft heb ik ontvangen. De andere helft komt morgen. Morgen gratis sepiso.

Wassen, nagels knippen, in de neus peuteren en van de stoep plassen.

Alleen op duty. Heel laat avondeten. De keurmeester voor het vlees kwam niet opdagen. Er kon niet geslacht worden. Jongens die de meisjes tot in hun bed willen brengen; meisjes die dat ook wel leuk zouden vinden.

Ik zit aan de oever van de Luanginga in de zon te drogen, lastig gevallen door een bromvlieg. Alleen, en wat angstig om naar de overkant te zwemmen, vooral door het verhaal over krokodillen en slangen dat Victor Sevodin me vertelde.

Het is bijna vier uur. Weldra verschijnen hier leerlingen om zich te wassen en om te zwemmen; misschien ook de zusters van het ziekenhuis, want die zijn voor mij de grootste stimulans, naast het wassen, om hier te komen. Robert en ik hebben afgesproken dat we nagaan hoe we ze kunnen neuken. Zij willen wel, denken wij, en wij willen ook wel, weten wij. De zusters willen

dolgraag met een witte neuken, denken wij. Boerin wat zeg je van mijn haan, of staat jou de kleur niet aan?

'Je ziet hoe lastig het is aan een patroon te ontsnappen. Montaigne laat een boerin een pasgeboren kalfje naar de voerbak dragen. Dat doet ze elke ochtend. Na een paar maanden bezwijkt ze onder het gewicht van het kalf. Op tijd stoppen, zegt hij. Wees alert op gewoontes.'

In de verte, rechts voor me, onweert het een beetje. Af en toe hoor ik de donder, nu eens zonder weerlichten te zien. Het pakt lekker dicht. Het lijkt alsof de wolken een beetje branden, in het midden, maar dan wel met een gloed van koud vuur (koudvuur) waar de weerlicht (hete bliksem) is gemaakt. Schilderen met woorden, variaties in blauw, blauwgrijsgestreept met een oranje gloed in dat holletje, nog niet genoeg om het vannacht te laten regenen. Zelfportret in lucht.

De eerste leerlingen zijn gearriveerd.

'Wij zijn nu ook Europeanen, want we zwemmen met een zwembroek aan.'

December vertrek ik. Ik wil weer tussen witten zitten.

Film in de assembly hall. Butch Cassidy and the Sundance Kid. Zonder geluid niet leuk. Ik had leerlingen voorbereid op Dutch Cassidy.

Vanmiddag een eerste buitje.

Mijn kamer opgeruimd, pannenkoeken gebakken, helaas geen bier erbij.

Febby hier, dat zou fijn zijn; kon ik Iedereen gelukkig maken.

Ze vroeg wat voor medicine ik slikte om er zo'n groot gevaarte van te maken. Niets van waarde kan hier natuurlijk zijn, lijkt het. Alles is magie of medicijn.

Maandag was er slechts één brief. Van mijn afstudeerprof. Hij schreef over vrijheid. Volgens hem ben ik een grote persoonlijke vrijheid aan het opbouwen; een kostbaar goed.

De kaarsen die voor de verlichting zorgen, bestaan voor de helft uit water; af en toe gaat er een spetterend uit. Dan knip ik er een

stuk was af, die was, was dan waterwas, en ik steek het verse pitje weer aan. Zo'n kaars is net hondenvoer in blik, meest water. Chinezen zijn niet van gisteren; water uit de Chinese zee in Zambia afzetten.

Zoëven een muskiet in volle vlucht gevangen.

De lerarenwoningen zijn van het net losgekoppeld. De kleine generator gromt voor de klaslokalen en de boarding. Hoe lang nog? De grote generator is gedemonteerd en wordt door een Sikh weer in elkaar gesleuteld. Er is regelmatig water. Het boarding fund is leeg. Geen eieren meer in de eetzaal, geen kippen slachten voor de kinderen.

De verhalen van expat-landgenoten en mukuwa's zijn zelden overwegend positief; iedereen heeft begrip voor de situatie en vindt het leuk om iets anders te doen dan anderen. Alle echtparen willen een 'Zambiaans' kindje.

'Wij noemen haar Tabo Marie.'

Het is niet mijn kift.

Het is hier niet overwegend leuk. Hoeveel contact is er tussen Zambianen en Europeanen, of tussen Zambianen onderling? De cultuur is hier anders dan de onze en dat proberen we en masse te vergeten en er omheen te lopen en net te doen of het niet zo is. Zo we het al erkennen, doen we alsof we er alles van begrijpen, wat niet waar is.

Ik begrijp hier maar een beetje van en ik heb niet het gevoel er, door hier langer te blijven, meer van te leren. Ik ga weg op een moment dat het nog net leuk was. Ik voel me niet gefrustreerd. Ik ben op tijd uitgestapt.

Ik heb het idee dat ik wat meer afstand kan nemen. Het geheel soms als een wat trieste lachfilm aan me voorbij laat gaan, een lachfilm waar ik van medespeler steeds meer in publiek verander. Het is een lachfilm die naar keuze op de kop en in spiegelbeeld geprojecteerd wordt, en in het negatief; alle witten in zwart kaft.

Ik word steeds meer een observerende Europeaan, afstandelijk. 'Je geeft een andere vertaling aan je sympathiegevoel. En dat niet alleen. Je leert hardop te zeggen dat andere mensen anders zijn. Hun gedrag, hun gedachten, hun motieven, hun driften, hun verlangens en angsten. Je ontdekt: De ene mens is de andere niet. Jij bent niet de maat der dingen. Een mukuwa is geen afspiegeling van de wereldcultuur. Ach wat is Europa klein.

Een Zambiaan heeft zich gedrag eigen gemaakt om in een warm, droog en arm land te overleven. Die manier van overleven past niet bij jou. Je bent een doener, en een beetje een denker. Je voelt Sturm und Drang, je hebt weinig geduld. Met die bagage kun je onvoldoende uit de voeten in een arm en op het eerste oog gedachtenloos land.

Je leert hardop te zwijgen over de verschillen, al zul je dit verhaal nog vaak vertellen om je verbazing en verwondering de baas te worden. Die verbazing en verwondering lijkt over de Zambianen te gaan. Je vergist je. Het is je eigenheid die je tot wanhoop en verrassing leidt, tot een schaterlach en een onverhoopte traan. Je kiest niet langer voor verontwaardiging en spijt. Je kiest voor mildheid naast de heftigheid die in je huist. Je laat je verrassen door de bedrieglijke eenvoud van een geruisloos man.'

Waardevolle en waardeloze herinneringen.

Mijn prof.: 'Elke gebeurtenis is uniek en tegelijk waardeloos.'

Hij citeerde een Rus, in weerwoord op mijn citaat uit *De Fatalist* van Lermontov.

Oktober

Mijn ballen prikken, ik kom net uit bad. Ik laat de woorden mijn sperms zijn. Dit is mijn schepping. Leerlingen praten over germs en sperms alsof het ver-

gelijkbare beestjes zijn. Febby had geen zin in mijn sperms, niet anders dan wanneer ik als tegenprestatie de huur van haar huisje zou betalen. Ze vroeg vier kwacha, ik bood twee, ze ging niet akkoord.

Ik strompelde weg met mijn zatte kop.

Charles Sitali was niet blij met mijn vertrek. Hij heeft genoeg problemen. Het geld voor de boarding is bijna op. Er is nog Kw. 3800,= voor de rest van het jaar. Totaal was er Kw. 63.000,= De olie en de diesel voor de generator is bijna op. Na 1 november krijgen de koks geen salaris meer. Zo zijn er nog wat zaken te bedenken.

Cowboyfilm: 100 riffles.

Kip geslacht. Barnevelder geplatzt.

Voor mijn vertrek vertelde ik tijdens de 'overlevingscursus' dat een van mijn verwachtingen, een van mijn wensen was, dat ik hoopte tammer te worden. Die hoop is niet in vervulling gegaan.

Ik zie in mezelf (on)regelmatige energiepulsen als van een quasar. Quasi Stellar Radio Source, als een pseudo ster. Pulsen die me volledig in beslag nemen, mijn eerste werkjaar hier, met graagte oogkleppen op, 'doodwerken' voor de school. Die impuls is nu voorbij, ofschoon mijn ontslagbrief ook weer een puls is, anders gericht, andere vorm. Ik ben nog aan het bijstellen, zodra het doel me weer duidelijk voor ogen staat, ga ik er weer keihard op af. Als ik omkijk, in verwondering, zie ik veel van die pulsen.

Is er een vorm te vinden voor mijn gedrag? Ik heb er nog te weinig greep op.

'Het is je aard: heftig en zachtmoedig. Trek een parallel met de kwantummechanica. Je kunt rennen of stilstaan, tussenvormen heb je nog niet ontdekt. Je verkeert in een aangeslagen toestand. De grondtoestand ambieer je nog niet. In de grondtoestand ben je onzichtbaar. Pas op een hoger energieniveau doe je er toe en ben je te zien. In de loop van de jaren vind je daar een vorm voor. Helemaal weg gaat de drift niet. Je kiest wellicht een minder hoge aangeslagen toestand. De pieken blijven. Koester die karakteristieken. Neem de tijdelijke verwarring op de koop toe. Zoek humor en en glimlach. Je doet er niet toe, dat maakt je vrij.'

Ik kon gisteren niet in slaap komen, dacht steeds aan wat Mike voortdurend overkomt; klop op het raam midden in de nacht en dan een schone zwarte die met hem naar bed wil. Om kwart over een schrok ik wakker.

Er werd geklopt. Bloot ren ik naar de achterdeur. Niemand.

Ik les mijn nadorst in de regen.

Het waait hard, het stormt. Na de lange pauze heb ik mijn ontslagbrief ondertekend en ingeleverd. Keurig getypt door de typiste.

David 'zingt' in de woonkamer. Ik wil dat niet. Ik wil alleen zijn en niet afgeleid door wat of wie dan ook. Ik moet plassen, het idee langs hem te moeten weerhoudt me.

Misschien is de tristesse een terugslag op mijn besluit. Ik voel me als een opstelling voor vacuümdestillatie die volgelopen is met spoelwater, doordat op een onverdacht moment de waterstraalpomp werd dichtgedraaid, zonder dat de opstelling belucht was. Destillatie onder verminderde druk.

Akombelwa uit 2B ontdekte vandaag dat de bankbiljetten en postzegels niet in Zambia gemaakt worden.

'Waarom niet, sir? Maar laten ze dan de drukpersen hier naar toe halen.'

Voor de derde achtereenvolgende dag liet ik mijn bril thuis. Ik hoef niet alles meer te zien. Mijn hoofd voelt zwaar, stevige druk op mijn ogen. Mijn voeten gloeien van het staan en lopen. Ik zit naakt, vrij, achter mijn bureau. Ik ben alleen, enkel pianomuziek omringt me, zolang de generator werkt.

Johns Kalimukwa Kalimukwa schrijft me nadat ik hem heb verteld dat ik vertrek.

The same address, october
Hellow Mr. G.H.J. Stout,

I have been thinking about your departure in December for the whole night. Though I did not talk it to any one but my mind has not settled. In my view, it appears as if it is a dream that it is only in numbered weeks that I will stay with you? First of all I would like to thank God for the protection which he has protected you from virious diseases and the sort of things which might have destroyed your life. And I still pray him so that he may lead you very carefully in your way till you reach Europe; and he may guide you in these weeks which you are still with me!
Secondly, I would also thank you for your co-operation with me, not only me but with the whole school. I still thank you for your experience in teaching, not only in teaching but in all sorts of facilities that you had done both for me and the school. I really beg you to keep it up and show your experience wherever you will be!
Mr. Stout, I had been observing the differences and characters of white men. Truely, I frankly say without any doubt that your way of living; concerning characters, behaviours, the way you regard black people etc. is completely different from other white men, not only white men, but even Africans. I had observed this for several times. I had never seen someone doing such services for me or the school.
You had been the first to start the Production Unit, you had always been giving loans to the P.U. and some other public school services that I cannot mention in several ways. You have been very kind to pupils both in class and outside. It is only you who had been helping pupils in several ways that I cannot mention than any other teacher.
You are the only one who have helped me in several ways, though I had not done anything good for you before but may I hand all your services to God by

prayer so that he may do goodness to you as well. I am very very sorry that you will leave just in the coming December. May I say don't forget to write some letters to me please when you are at home in Europe. With me, I will try for my best level to keep on writing letters to you till you shall stop me not to do it again. Don't forget to give me your address before you leave please!
May God bless you please as well as your whole family. May I say that your co-operation has been highly appreciated. May God bless you by doing such good services for me as well as the school; as the Bible says; what ever you man to do for you, do so to them for this is the law and prophecy.
I end with warm greetings for ever and ever!
Yours Johns Kalimukwa,
JOHNS
IS
STILL MY NAME
MINISTRY OF DEFENSE

May you leave some of your photo's for me please for means of remembrance!

Diepe groeven.

'Je raakt nauwelijks ontroerd. Ik merk dat wel. Troost je, je bent geen ijsklomp. Je brandt met hoge vlammen. Er is niets in je eigenheid om je schuldig over te voelen. Het is de enige eigenheid die je hebt.

De Romeinse honderdman huilde dagen om het verlies van zijn veldheer. Na een week kreeg hij bericht dat zijn zoon was gesneuveld in de strijd tegen de Germanen. De centurion plengde geen traan. Zijn vrienden vroegen hem: hoe kan dat, om je veldheer huil je en om je zoon laat je geen traan?

De centurion: dit verdriet is te groot voor tranen.

De parallel klopt niet helemaal, misschien ook helemaal niet. Op het punt van afscheid nemen past een lach om het afscheid gemakkelijker te maken. Lachen aan een sterfbed verdient de voorkeur boven tranen. Lachen steunt het besluit om te vertrekken. Lachen is een aanmoediging om het ingeslagen pad af te leggen. Vertrek met een glimlach.'

Vanochtend met Mwenda uit 3C gevochten. Ik wilde hem een oplawaai verkopen om hem het maken van dierengeluiden af te leren. Hij ging in de tegenaanval. We schopten vier vijf tafeltjes om, de meiden stormden het lokaal uit. Ze vluchtten door de ramen naar buiten. Makkelijk dat het glas ontbreekt.

Op de schoolakker aan de overkant van de weg liep ik als eerste langs de rijstaanplant van Mike.

'Stoutiiiii' Dat was Febby Iedereen.

Ze zwaaide. Gelukkig was er niemand anders in de buurt.
Kaminala flikflooit weer.
'Jij verandert. Je omgeving kiest een tragere route.
Ich brauch Tapetenwechsel sprach die Birke, und macht sich in der Dämmerung auf den Weg. Ich brauche frischen Wind um meine Krone... zong Hildegard Knef.
Ik hoor je zang.'
David hield een betoog over Christelijk moederschap, zedenloosheid, de wil van god, de zegeningen van de zendelingen en daarmee bedoelde hij niet de missionarissenhouding. Het werd me teveel. Ik riep gillend Boeh, en ben mijn kamer ingegaan, daar ging de schreeuw over in een lach over zoveel onbenul.

Er is al drie weken geen brood in het land. Waar is de schepper met zeven korven vis en zeven korven brood?

Kwakkelig, hangerig. Na de middag een brief.

My dearest darling I am very pleased to write to you this short letter. How is life treating you? Your darling is well not so bad honey only thinking of you day and night baby. I need a help from you dear if you can be kind to sent me K 35,00 I want to buy a watch, please darling do so if really you love me,…
Yours in love
Simonga

Ik voel me een stuk beter. Ik ben blij met wat er niet in staat. Mijn ongerustheid is weg. De tijd lost alles op. Voor het zover is hebben chemici oplossingen.
Geen water vandaag.

Ik droomde over bloem om brood van te bakken.

Ik lees Tolstoi, Kreuzersonate. Hij slaat de spijker, reikt me de hamer.
Tolstoi heeft veel ideeën over trouwen en kinderen krijgen, dat verhaal zou niet misstaan in een feministisch tijdschrift. Hoe lang geleden is het al geschreven? De Rus geeft me houvast. Volgens de hoofdpersoon is liefde en het huwelijksidee louter gebaseerd op seks; de vleselijke lusten. Wat wij liefde en wederzijdse genegenheid noemen is enkel een dekmantel, letterlijk, voor onze driften. We willen enkel neuken, maar zijn te hypocriet om dat hardop te zeggen; voortdurend maken we onszelf en anderen wijs dat er hogere motieven zijn die ons leiden.

Mijn gedrag van de laatste maanden komt daar wel mee overeen. Alles wat ik de laatste tijd gedaan of gelaten heb, kan ik goed praten; in werkelijkheid heb ik mezelf echter steeds elke rem ontzegd en heb ik maar wat rondgestruind. Geruggenmergsteund door mannen die hetzelfde willen en doen.

Mwanangombe uit 2E zat vanmiddag haar tepels te showen. Het was heet

in de klas, 34 °C, en ieder probeerde verkoeling te vinden door de kleren de kleren te laten. Ze wond me niet op. Het interesseerde me iets; bloot of niet bloot, en toen had ik Tolstoi nog niet eens gelezen.

Ik moet hier vandaan. Ik ben geneigd met fysieke middelen de orde te handhaven, dreigen met slaag, tikken in het gezicht. Het is alsof het buiten mijzelf gebeurt. Ik wil dat niet. Het zit in me. Ik moet er voorzichtig mee om gaan.

'Je vat het goed samen. Het inzicht breekt door. Paul Valéry zei het al. Kennis verwerven is niet moeilijk, het is gemakkelijk. Het moeilijke is om de verworven kennis eigen te maken. Pas als je inzicht hebt kun je effectieve gevolgtrekkingen maken. Weg uit de minne omgeving. Weg uit de banale en wrede gezelligheid.'

Ik schrijf wie achterbleef, wie ik onder ogen kom.

Kalabo, oktober

All the same,

Dagelijks rijden twee echte bussen op en neer naar Sikongo aan de Angolese grens. Alle bomen langs de rechterkant van de weg worden omgehakt voor de vierentwintig-uur-elektriciteitsdraden, aan de linkerkant zijn ze al geslachtofferd voor de waterleiding. Er is een 'social club' in Konga's New Generation Bar, waar de oude en nieuwe generatie zich aan warm bier tegoed doet. De watertank van de school is voortdurend meer dan half vol. Het aantal leraren aan de school nadert de veertig, een record.
De honderdvijftig bananenbomen doen het dank zij de kippenmest steeds heter. Het voetbalveld is helemaal van een laag zwart strafzand voorzien. De nieuwe kasten in de lerarenkamer blijken groot genoeg voor alle leermiddelen. Mijn kapotte landrover heeft toch nog zeshonderd kwacha opgebracht. Binnen een jaar heeft de schoolboerderij een omzet van meer dan € 2.000 gehaald, uit het niets. Sinds ik geen pillen meer slik, heeft de malaria nog niet weer toegeslagen. Het trimester is alweer half om.
'Wat betekent neokolonialisme?'
Niemand in de derde die z'n hand opsteekt.
'Nyambe', een tafel schuift, een kruk tuimelt, stilte.
'Ga maar weer zitten. Zoek het niet te ver, een stukje ervan staat hier voor je neus'. Een paar beginnen aarzelend te lachen. Ze wisten het wel. Ik ga door op het thema, omdat ik na twintig maanden Zambia minder onderwijzer en meer eigenwijzer ben geworden.
Twintig maanden geleden geloofde ik in 'leraar in Afrika' en was ik als een Jehovagetuige die, zelfs ten koste van tien paar schoenen per jaar zielen wil winnen. In plaats van zielen te winnen ben ik naast twee paar schoenen ook

m'n bezieling verloren, de bezieling waarmee ik de schoolboerderij op gang bracht, het kippenhok bouwde, een winkeltje opende, bomen pootte..... Ik keek vooruit en m'n uit enthousiasme vervaardigde oogkleppen verhinderden me het omkijken of zelfs maar het opzij kijken. Oogkleppen slijten minder snel dan schoenen, maar toch kwamen er dunne plekken en vielen er gaatjes in. Ik keek door de steeds groter wordende gaten, maar zag niets.
'Waar zijn jullie?'
De organisatie van de schoolboerderij ligt in de handen van een andere mukuwa en niet in die van een Zambiaan. De kippen worden door een Ierse leraar verzorgd, de eenden door een Engelse, de winkel draait onder leiding van een Brit, een Indiër praat af en toe tegen de bananen, het lesrooster wordt door Europeanen in elkaar gezet, de hoofden van de verschillende vakken zijn overwegend Europeanen en Indiërs....
De Zambianen missen niet de kennis, maar de wil en het enthousiasme om er iets van te maken. Waarom zou je iets doen waar je niet voor betaald wordt? Natuurlijk, dit is Kalabo en ergens anders is de situatie wellicht totaal verschillend, maar als ik tijdens de vakantie andere leraren spreek, blijkt te vaak dat de situaties vergelijkbaar zijn. Waar de buitenlanders vaak het maximum doen, houden de Zambianen het op het naakte minimum. (uitzonderingen, uitzondering, uitzondering....) Er zijn ook luie witten!
Per jaar worden er in heel Zambia zo'n 20.000 scholieren afgeleverd, geen Zambiaanse scholieren, want die 20.000 zijn allemaal een beetje Europees geworden door de school. Leerlingen zwemmen met een zwembroek aan, want dat doen die blanken ook, ze vertellen elkaar 'we zijn nu ook een beetje blank'.
Dat beetje blank uit zich niet alleen in niet naakt zwemmen, maar ook in het najouwen van niet-scholieren, in 'waarom praat je met die meid, zij gaat niet eens naar school'. Natuurlijk, niet iedereen wordt een beetje blank, maar waarom zijn de middelbare scholen van die eilandjes?
Het laatste wat ik wil is Zambia een trap na geven. Allereerst zijn ze hier door het koper bedorven, ze konden de welvaart niet aan en daarin verschillen ze met niemand van ons. Ze hebben vergeten de blanken opzij te schuiven en zelf opnieuw te beginnen. De inhoud van de lessen is hier nog als tien jaar geleden in Engeland. Ik vertel over lichtbreking en atoomsplitsing, het magazijn staat vol met ampère- en voltmeters, met radioactieve stoffen, met Fahrenheit thermometers en inch linialen. Derdeklassers weten niet hoe je bananen moet poten, dat staat niet in de syllabus.....
Alles gaat veranderen, er is een nieuw onderwijsprogramma 'Onderwijs voor Ontwikkeling'; het wordt mij op een congres
voor het eerst uitgelegd door een Brit, niet door een Zambiaan. Het lijkt een beetje op gestoofde bloemkool, die is ook het lekkerst met een wit sausje.
Ik ben eigenwijs genoeg om te weten hoe het allemaal wel moet, daarom stap ik op. Ik ga weg, voordat m'n contract afloopt, omdat het beter voor Zambia is de zaken zonder de alleswetende buitenlanders op te knappen. De Zambianen

kunnen het onderwijs hier best zelf aan, het is beter dat ze het zelf doen en niet blijven aanmodderen met duitenverslindende buitenlanders. Ik wil het onderwijs hier zwart maken!

> .....Is het nog mogelijk om geen fatalist te zijn, na al deze gebeurtenissen? Maar wie weet zeker of hij ergens van overtuigd is of niet? hoe vaak houden wij niet voor een overtuiging wat alleen maar een bedrog van gevoelens of een misvatting van het verstand is... Ik geef er de voorkeur aan overal aan te twijfelen, die neiging behoeft een mens overigens niet minder resoluut te maken, integendeel, – wat mijzelf betreft, ik ga altijd ergens met meer moed op af als ik niet weet wat me te wachten staat, iets ergers dan de dood kan er niet gebeuren – en de dood is onvermijdelijk....(Lermontow in De Fatalist, 1840).

Je bent geen Don Quichote, schreef mijn professor. Ik weet niet of hij het bij het rechte eind heeft. Af en toe loop ik met molentjes.

Ik eet sardientjes in skerpe saus uit ZTC-shop, uit Suid Afrika. Zambianen eten geen vis uit blik, geen mootjes.

'It is a snake, sir, a snake, not a fish.'

Hildegard Knef. Es kommt wie es kommen muβ, erst kommt der erster Kuβ dan kommt der zweiter Kuβ, dann ist' Schluβ.

Toen ik kwam, wilde ik veel, of beter gezegd; ik had geen vastomlijnd doel, ik wilde enkel alles aanpakken wat me voor de handen zou komen; wat dat was, dat was minder belangrijk, zolang ik me maar kon uitleven, moe kon maken, bezig kon zijn met de kinderen.

Veel nagedacht over het hoe en waarom heb ik in het begin niet. Dat is wellicht mijn redding geweest, en misschien is dat wel de redding voor alle activiteiten die een mens monomaan onderneemt. Wie nadenkt, diep nadenkt, ziet waarschijnlijk van elke activiteit af.

'Je bent een doener en pas later een denker. Dat is je geluk. Als je na zou denken, zou je wellicht weinig uit je handen laten vloeien.' Ik knik m'n binnenman voorzichtig toe. De onbezonnenheid neem ik langzaam op de koop toe.

'That bloody fucking independence,' zei Albert vanmiddag. Hij heeft geen geld meer om eten te kopen.

Vandaag 2E op punishment tot 30 oktober. Lawaai in de les bij Pandya die door zijn doofheid achterdochtig wordt. Elke leerling 450 buckets black soil. Nasilele die vroeg of het niet wat minder kon, is door Charles Sitali tot bloedens toe met een riet behandeld.

Zambiaanse manieren.

> 'Al wie met ons mee wil gaan, die moet onze manieren verstaan.' Weer was ik blij dat ik wegga, ofschoon ik het er gisteren even moeilijk mee had.

Febby, haar vriendin Saboi en twee anderen kwamen kleren uitzoeken. Febby wilde een rok, maar had geen geld. Ze aarzelde, keek wel drie keer in de richting van mijn slaapkamer en vroeg of ik voor haar kon betalen. Ik was niet in de stemming dat te doen; na de halve fles Beerenburg wel, maar toen was ze al weg.

Het loopt nu tegen achten en ik hoop dat ze vanavond langs komt om nogmaals de prijs te bediscussiëren, bij voorkeur in natura te voldoen. Hoe diep gezakt. Heel diep wil ik in haar zakken. Ik zie het als piece work, net als tuinsproeien. Vredeswerk. God nog aan toe. Goed dat ik mezelf niet kan zien.

'I want to get my oats, feel my oats,' zoals ze in Eire zeggen, of 'I want to get my rocks off.'

Gisteren was het onafhankelijkheidsdag. De Zambianen kunnen geen kant op.

Gisterochtend om half acht assembly, klasgewijs opstellen in rotten van vier marcheren naar de Bantoe Overseas Military Administration. Marcheren is niet koloniaal volgens Charles Sitali, door dat uit te spreken gaf hij velen de indruk dat het wél koloniaal is. Zijn naam begint, ondanks zichzelf, steeds meer op Stalin te lijken.

Enkele klassen hadden in Lutui bij de RR, Rural Reconstruction, gemarcheerd en zouden moeten weten hoe dat moet. Nog voor we de eerste rotonde gehaald hadden, liep iedereen waar hij wilde en de optocht had steeds meer van een wilde horde. Bij het ziekenhuis was er van enige regelmaat niets over.

Halverwege het ziekenhuis ben ik omgekeerd. Ik heb ik mijn eigen onafhankelijkheid genomen. Robert en David verhaalden hoe het verdere verloop was geweest.

De meute had tot tien uur gewacht op het volkslied. De generator kon niet worden gestart omdat de accu's leeg waren, waardoor de geluidsinstallatie het niet deed. Het volkslied werd in het Lozi gezongen door een handvol UNIP-partijleden en op de kreet One Zambia, reageerde niemand met One nation. De meesten waren trouwens al naar huis en naar school. Niemand gelooft in die poppenkast. Ik heb proefwerken nagekeken en geprobeerd te slapen. Het was binnen heet, 34 °C, buiten was het boven 40 °C.

Tegen half zes gingen Robert en ik zwemmen. De andere witten en zwarten gingen weg. Kon ik 'op zijn negers' zwemmen, en naakt de Luanginga inglijden.

We, Mike was er inmiddels ook, bleven tot het donker naar de vissen kijken die vlak onder ons langs de oever zwommen. Een verademing om van de school weg te zijn. Op de terugweg viel de klamme en bedrukkende warmte van de school weer over me heen. We werden opgewacht door Charles Sitali

die ons uitnodigde voor een onafhankelijkheidsfuif voor de leraren. Er was gratis bier. Veel verhalen in het Lozi. De legaliteit van verkrachten was een boeiend onderwerp; geef mij maar cabbage in plaats van rape. Ik ging weg. Onderweg trof ik Musa en Kekana, ze zijn geen Lozi; ze voelen zich niet zo thuis bij de zwarten uit Barotseland. We gingen naar de social club.

'Wees niet zo verontwaardigd. Deze ervaringen zul je in veelvoud tegenkomen. Ga als Drent naar een Friese omgeving, en je komt aanvankelijk met vergelijkbare verhalen naar voren als je weer onder O.S.M, Ons Soort Mensen, bent. De eigenheid en het houvast aan eigen volk en aan de sociale laag waar je het best bij past, verloochent zich niet. Die primitieve driften zorgen in de wereld voor verrassende en boeiende botsingen. Laat je vooroordelen thuis en laat je verrassen door de nieuwe grappige situatie. Overigens hoeft dat niet elke dag.'

Febby was er niet, Saboi, haar vriendin was er wel. Ik had mijn zinnen op Febby gezet. Ik wilde neuken. Ik vroeg Saboi haar vriendin te halen.

Febby zag er aardig uit. Ik kocht de laatste biertjes van mijn laatste kwacha's. Ik was al aardig onvast en wilde naar bed.

Ik vroeg Febby of ze meeging, ik beloofde haar naar haar huisje terug te brengen. She agreed.

Toen ik naar buiten keek, verdwenen juist de laatste sterren in de hemel. Samen naar haar huisje gewandeld over de workers compound waar Manengu al buiten stond, even een praatje gemaakt. Pelekelo zag ik in de verte staan kijken. Alle bekenden en onbekenden werden begroet.

Vier achtereenvolgende dagen geen les gegeven. Gisteravond is een vijfdeklasser overleden aan een overdosis kacipembe, de lokaal gestookte jenever. Na het ontbijt, dat weer te laat was, naar het ziekenhuis om te rouwen. Charles Sitali kwam opdagen juist toen iedereen opstapte.

Al sinds vrijdag geen water uit de kraan; de tuin-wc wordt driftig gebruikt. Nog zes weken, waarvan vier lesweken, proefwerkweek, nakijkweek.

We zwemmen elke avond, af en toe naakt. Het water in de Luanginga wordt steeds viezer. We geven af op Zambia en voelen ons schoner.

'Kijken naar een ander en er een waardeoordeel aan vast koppelen is aardig tijdverdrijf. Het leidt nergens toe. Op het eerste oog zet je jezelf boven de ander. Als je nadenkt plaats je je beneden die veroordeelde. Ga naast die ander staan. Je kent die ander niet. Leer jezelf kennen.'

Het is even na noen, licht bewolkt en broeierig warm, tegen de avond zal het wel gaan regenen, of zelfs eerder. Het gras in de

nieuwe schutting ruikt naar hooi. Mijn voeten broeien in mijn gymschoenen, benauwd en eng als mijn gedachten laat in de avond.

Ik trek mijn sokken uit.

Ik wilde niet in het wilde weg neuken. Ik wilde me niet in de wilde wegneuken.

Boven me drijven wolken van west naar oost, terwijl de boomtoppen van

oost naar west wijzen. Ik houd van dat tegendraadse, met mate. Het weerlichten is niet zichtbaar, maar af en toe draagt de wind het gerommel tot achter de grasschutting.

Sitali Nyambe uit 3B is naar Holy Cross in Mongu overgeplaatst. Ze zal nooit haar diploma halen, maar dat is volslagen onbelangrijk. Ze is de eerste geweest die me verteld heeft dat ze wegging, de vorige vertrekkers bemerkte ik enkel door het leeg blijven van hun tafeltje. Nyambe heeft niet veel hersens, maar ze is aardig, ze heeft ook TB en dat is meer dan ik heb.

Onweer is heerlijk; het is alsof ik alle ruiten van het huis ingooi.

Ik maak rijstepap.

Soms gaapt mijn schrijfhand me toe, alsof het een mechanisch onderdeel is.

November

Ik heb 'het' voor elkaar. Gonorroe. De eerste vijf milliliter penicilline in mijn rechterbil gehad. De germs hebben gewonnen van de sperms.

Branderig gevoel in de pisbuis, schrijnende eikel; de gegevens opgezocht in het Medisch Missionarissenboek, en ja hoor: raak.

Bajaj deed een urinetest (nr 42521) en ik kreeg een papiertje met twee plussen, pus cells ++.

'Was it a local woman?'

'It was a local woman.' Bajaj heeft een mooie vrouw.

Ik voel me blij en opgewonden met die uitslag. Ik sla mezelf op mijn knieën. Ik lach. Ik ben een puber die met een druiper zijn groot neukbewijs heeft gehaald. Vanavond naar Febby, ben je gek, om haar te vertellen een arts te gaan bezoeken. Haar billen zijn stevig genoeg om vijf spuiten tegelijk in leeg te drukken.

Gisteren mijn laatste prik uit een serie van 4 x 5 ml penicilline gehaald. Het heeft niet geholpen. Morgen weer, ondanks de stijve billen die ik van die spuiten krijg.

Donderdag en vrijdag heb ik vrijaf genomen, ik kon bijna niet op mijn benen staan, te zwak om een meter te lopen. Ik lach niet meer.

Dagelijkse problemen, duty, licht dat op onverwachte momenten uitgaat, geen water; de pomp bij de keuken is nu ook stuk, pijn in mijn pik. Oplossingen voor schoolproblemen die er niet zijn. Niemand neemt maatregelen, iedereen is bang; leerlingen bang voor de head master, de head master bang voor de CEO, de CEO bang voor de District Governor, de D.G. bang voor de minister, enzovoort.

'Angst is een dagelijkse raadgever. Dat blijft, wat je ook wilt. Snelle oplossingen en snelle veranderingen beklijven niet, hoe graag je dat ook wilt. Wie boven het maaiveld uitsteekt vraagt om een slachtofferrol, of om een martelaarsrol. Weinigen stappen met opgeheven hoofd op het schavot.'

Vanmiddag met Victor Sevodin de oktoberrevolutie gevierd, met elk een kwart fles whiskey, – elk glas moest in één teug geleegd worden – met rode en zwarte kaviaar en veel rode tomaten. Een onbevredigd middagdutje na afloop. Mijn druiper maakt me onrustiger dan ik wil bekennen. In de spiegel lach en knipoog ik tegen mezelf en zeg ik dat het goed met me gaat, maar het gaat wel langs het randje, het kantje. Twee nachten koorts gehad. Ik vroeg me af waar ik in Kalabo begraven zou willen worden. Voor de lerarenkamer? Naast de meisjesslaapzaal? In het scheikundelokaal? In het kippenhok?
Naar een western kijken, in de koude nachtstad wandelen. Anoniem een glas bier drinken.

Het is hier alle dagen carnaval, overgave aan het vlees. Carnal knowledge.

Ik slik 3 x 500 mg tetracycline om van mijn ongemak af te
komen. Lesgeven gaat goed, maar mijn ziel is eruit.

De deputy CEO is dinsdag geweest en stak een verhaal af, eerst voor het personeel, later voor de leerlingen. Onderwerpen: immoraliteiten, bierdrinken, vandalisme. De deputy vroeg telkens aan dove Pandya wat hij ervan vond. Pandya waggelde zijn Indisch hoofd.

De deputy begon zijn verhaal wat zwakjes, werd beter en aan het eind wist ik het weer. Hij is inderdaad de volgende in de rij praatjesmakers; niet helemaal zo spectaculair als de vorige inspecteur, maar het scheelde niet veel.

'Je beeld is gekanteld. Woorden, woorden. Bestuurders en politici zijn er sterk in. Ze kennen veel woorden. Taal versluiert.'

De leerlingen gaven telkens het antwoord dat hij niet wilde. Ze waren niet geïnteresseerd in zijn moralistisch geklets maar wilden details horen over hoe het dronken meisje uit 3B, door tientallen jongens geneukt werd onder het breken van maïsstengels; er zijn nog maar een paar plekken waar de maïs zo hoog is dat dat kan. Aongola, de head boy vroeg:

'Hoe komt het dat sommige leerlingen die geschorst zijn, overgeplaatst worden en dat andere definitief verwijderd worden? Hebben de eerste teveel kennissen in de regering of in de partij?'

Iedereen klapte voor de moed.

'Als het al gebeurde, zal dat vanaf nu afgelopen zijn.'

Een daverende stilte.

De deputy beloofde tot slot een nieuwe waterpomp. Bis.

Vandaag na de laatste les voor de lunch was ik in 2E. Vrijwel gelijk na de bel, groot kabaal in 1C tegenover; een gevecht met honderd kinderen er omheen.

Ik ging er langzaam – I don't care, this is not my country – op af. Een meisje werd bloedend naar de sick bay gedragen, spartelend in de armen van vier jongens. Akakula, de boarding master, liep er naast en sleepte even later de vechtersbaas, wiens shirt voor bijna de helft bloedrood kleurde, naar Charles Sitali.

'Die jongen kan tot kerstmis niet meer zitten,' ging door mijn hoofd.

Tijdens de middagpauze weerklonk geschreeuw van de school.

De jongen werd met het riet behandeld, en niet alleen hij. Alle jongens uit 1C kregen twaalf slagen met een gummipijp. De vechtersbaas werd naar het ziekenhuis afgevoerd. Hij was op zijn billen, buik en geslacht geslagen. De leerlingen namen het niet en gooiden stenen. Charles Sitali zocht een schuilplaats in de lerarenkamer. Tientallen stenen voor de deur.

Ik heb afstand van de school genomen, trek het me minder aan dan enkele maanden terug.

'Je moet hier beton in je kop en je borstkas gieten, dan wil het nog wel,' zegt Robert.

Om vier uur wezen kijken. Vier boodschappers van de BOMA in blauw uniform met rode strepen en een cowboyhoed, zes agenten van Zambia Police met halve meter knuppel losjes aan de pols.

In 1C sprak een delegatie van het lokale bestuur de leerlingen toe. De zaak zal onderzocht worden, iedereen wordt geacht zich koest te houden anders komt ZP permanent een oogje in het zeil houden. De leerlingen kennen de agenten wel. Ze parkeren na elven in de nacht achter de meisjesboarding.

Er is iets mis.

Is het begonnen met de klappen van Sitali? Ik weet het niet. Wat niet helpt om de situatie te verbeteren is CEO's op te laten draven die vertellen hoe lelijk de meisjes zijn.

'Jullie zijn nog erger dan honden, want die laten zich ook door iedereen naaien.'

Gejuich van de jongens. Ik sta hier buiten. Dit gaat me niet aan. Ik heb hier niets mee te maken. Wie wil thee? Wat eten we vanavond?

De jongens krijgen hun vet.

'Jullie zijn lui en onbetrouwbaar. Neem een voorbeeld aan mukuwa's; die zijn goed, die neuken niet met schoolmeisjes, die komen altijd op tijd in de lessen.'

Mukelabai stelt voor een blanke schoolhoofd te maken; dat is een gepasseerd station.

Charles Sitali wordt gesteund door UNIP, door de District Secretary, door ieder buiten de school. Binnen de school hoeft hij nergens op te rekenen.

Musa Siachingili is net terug uit Lusaka, waar hij te laat aan was gekomen om zijn kind te zien sterven. Hij en Kalonga worden met nog twee leraren overgeplaatst. Nog twee staan op de nominatie geschorst te worden wegens neuken, een van de meisjes schijnt zwanger te zijn, terwijl ik dit neerschrijf komt Kaminala met een vriendin vragen of de tuc shop open gaat. Fuck off!

Mijn baard afgeschoren.

Laag over de grasschutting is het geelwitte schijnsel van de zon nog zichtbaar. Over een half uur is het donker. Een vlieg landt op mijn arm, probeert mijn aandacht af te leiden. Geslaagde landing. Ik voel het nawarmende deksel van

de rioolput aan mijn billen. Als ik mijn ogen sluit zie ik spelende kinderen, hoor ik hun geschreeuw en gelach. Ik moet poepen, maar ik kan niet.

Achter de heg lopen dronken Zambianen voorbij, van de ene naar de andere sepiso-boom. Kroegentocht.

Het is volbracht. Ik lees half doorgeknipte advertenties in de Volkskrant waarin mijn moeder speculaas en chocoladerepen verstuurde; verplegend personeel en jeugdleiders gevraagd.

Vanochtend 2 x 100 mg ribramycine geslikt.

Na een week is er weer water.

Kaminala probeert me te paaien, ik negeer haar. In de laatste weken geen polonaise. David is 35 geworden. Zondag heb ik zijn haar geknipt, hij ziet er nu jonger uit. Zelf zie ik er, baardloos, uit als een SS-officier uit Nazi-Duitsland, een fantastisch gezicht.

Heerlijk om een poosje geen negers te zien.

Voor de 1e, 2e en 4e klassen is de school gesloten. Water- en andere problemen. De examenklassen gaan door.

Buiten kraait de haan van Muyunda. De tropenzon wringt zich aarzelend door de wolken, lijkt bereid er een hete dag van te maken, er waait een frisse wind. Donderdag ben ik naar Mongu gevlogen. Even weg. Gisteren terug.

In Sefula probeerde ik Nyambe Nalukui te treffen. Ze was er niet. Alleen de ouders van Lady Martha waren er en een zus die in de zesde klas van de lagere school zat, ze zag eruit om zo mee naar bed te gaan. Ik zat net naast de hut toen een van de kinderen een kip ging vangen; een geschenk voor de bezoekende mukuwa. De vader van Lady Martha was juist zijn baan als kok kwijtgeraakt, ontslagen, de school had geen geld meer. Ik nam de kip mee, een Barnevelder.

Rustgevend bij familie te zijn, ze spraken nauwelijks Engels.

Ik voel me beter als ik alleen ben. Ik houd van mijn eigen gezelligheid. Zo glijd ik langzaam in een leefpatroon. Ik vind de maat die bij me past. Ik kleed me overeenkomstig.

Gisteravond dacht ik er over naar Febby te gaan. Ik vond haar te ver. De druiper speelde slechts op de achtergrond mee. Mijn driften zijn sterker dan mijn wil. Niet lang meer.

Alex Muleya heeft flink huisgehouden. De stand is nu: twee vijfdeklassers zwanger en een derdeklasser; Kalimukwa Monde uit 3E. Vorig jaar al drie meisjes van de avondschool.

Mulinda heeft de deputy head girl van een kind voorzien.

Kekana heeft Inonge Muyunda uit 3C tot het moederschap verheven.

De vijfdeklassers hebben de examens bijna achter de rug, enkel nog agricultural science.

Afgelopen nacht tenminste twee vijfdeklassers door leraren geneukt.

Ik was behoorlijk jaloers.

Met vier flesjes bier in een tasje naar Namazingu; op zoek naar Febby Kaufela. Een uur heb ik geprobeerd haar hutje te vinden, tenslotte vroeg ik een jonge knaap naar de juiste plek. Er brandde licht. Febby was voorzien.

Ik ben moe, alsof mijn boventanden naar beneden kunnen scharnieren. Ik wil hier weg. Voordat ik doe wat niet bij me past.

David is naar Mongu gevlogen. Een lang weekend. Ik ben heer en meester. Ik heb Albert een retour aangeboden. Dertig jaar was hij niet aan de overkant van de Zambezi geweest.
'Vanavond, na lights out.'

Ik trof haar na het zwemmen. Ze had me opgewacht.

Ik wacht tot ze komt. Alles is gereed; kaarsen, condooms en lucifer.
Eerst praten, verbaal.

Vijf leraren geschorst of verwijderd.

Vervelend dat ze niet kwam. David is terug.

Robert gaat naar de film, hij heeft duty in the ass hall. Hij belooft Kaminala te sturen als hij haar ziet.
De film is voorbij.

Robert zegt dat Kaminala niet over de compound durft. Ik zal haar moeten halen als ik wat wil.

Ik leg mijn matras op de vloer.

Beton kraakt niet.

Ik sluip door bosjes naar de meisjesslaapzalen.
Ik voel me dief en inbreker.
In mijn donkere spijkerbroek ben ik onzichtbaar;
jammer van mijn shirt met witte strepen.
Ik wacht.

Ik sta in de keukendeur.
De lucht is helder.

In de tuin staat een flodderbroek.
Een korte kus.

Stapelwolken

'Je moet nu weg.'

Ik zweet.

'Piss off!'

Vanuit Kashitu schreeuwen dronken lui.

'Screw the hell with you!'

'Fuck off!'

Uit de ass hall klinkt gejoel.

Post coïtum omne animal es triste praeter gallum qui cantat.

Ik zing niet.

Ik word gek.

Ik zing.

Ik ben een kuiken, een uil.
Ik wil hier weg en snel.

'Ga weg, en snel.'

December

Mrs Moola, – their minds are not yet settled, – heeft voor huishoudkunde nieuwe kooktoestellen gekregen van de Wereldbank. Op gas. Er is hier geen gas. Volgende maand wordt de school op het openbare elektriciteitsnet aangesloten. Verder zijn aangekomen: fotokopieerapparaten, overheadprojectoren, diaprojectoren, 8 mm filmprojectoren, enzovoort.

Bajaj geeft me mega-units penicilline en tabletten probenzoïd.
Penicilline krijgt me bijna plat, de kramp trekt tot in mijn tenen.
Kip gegeten, alle bier opgedronken, ziek geweest in de tuin. De kippen van Muyunda hebben hun taak gedaan. Muyunda eet mij morgen bij het ontbijt.

Mike kreeg een telegram dat zijn broer van negentien dodelijk verongelukt is.

English party bij Douglas. Head master Charles Sitali komt stomdronken binnen. Iedere vreemdeling wil weg van dit Britse feestje. Prison party. Koloniaal sentiment met woordenwisselingen over stomme negers, back to the trees.

'Wij Britten weten hoe we een land kunnen regeren, waarom vraagt niemand ons om advies?'

Douglas, de Ier, windt zich beschaafd op over de mukuwa's die het zo goed weten, maar nooit de mond open doen als een hoge piet langskomt.

'Het zijn groten die naar de kleinen luisteren. De kleur en de cultuur maken niet uit. Politici en bestuurders leggen voortdurend beleefdheidsbezoeken af. Ze vragen naar de stand van zaken. En thuis klagen ze na een werkdag over de verflucht en de schoonmaakgeuren in de kantoren en fabrieken. Alle stoepen worden geveegd voor de touwtjestrekkers. Overal komt nieuw glas en nieuwe verf om te behagen. Wie misstanden hoort en geen middelen beschikbaar wil stellen om problemen op te lossen zorgt voor rapporten en versluierende taal. Ondertussen zoekt eenieder een weg uit het doolhof.'

'Er komt een bloedbad als we de negers aan zichzelf overlaten.'

Shita is no more. Newton Paul Nosiku kwam mijn adres vragen. Hij wil me schrijven. Hij vertelde dat Shita Namushi uit 2B dood is. Abortus. Zelfde lot als de dochter van Mr Simasiku, de District Education Officer. Iedereen gelijk. De zeis van Pierlala spaart niemand.

Beelden uit een oude droom komen boven: Een akker met hoofden van ingegraven negers. Aan de rand staat het geraamte in een opengeslagen lange jas. De zeis in de aanslag.

Shita is niet meer, de lichtbruine schone is dood. Ik heb mijn weddenschap gewonnen. Geen examen voor Shita.

Shita was een van de drie doden, deze week en dan ook nog die moeder van twee kinderen die de keel werd doorgesneden door een jaloerse echtgenoot.

'Eigen schuld,' zegt Albert. 'Goed zo. Eni sha, eni sha.'

David is naar zijn bijbelclub. De wind laat de deuren klepperen, er zit speling in de klinken. Onder het raam ritselen kippen van Muyunda tussen het gras, op zoek naar een andere smaak zand.

Mike en Phil Kekana zijn gisteravond rond elf uur, na roll call, door Charles Sitali betrapt met twee meisjes.

'Jullie zijn geschorst,' zei Sitali; tegen Saboi, tegen Kaminala. Geen examens meer.

Eruit.

Eruit.

'Fuck off!'

Op de Dutch Farm in Lusaka; springplank over de woestenij.

Mijn landgenoten praten als Britten.

Ik wacht op een lift naar het vliegveld.

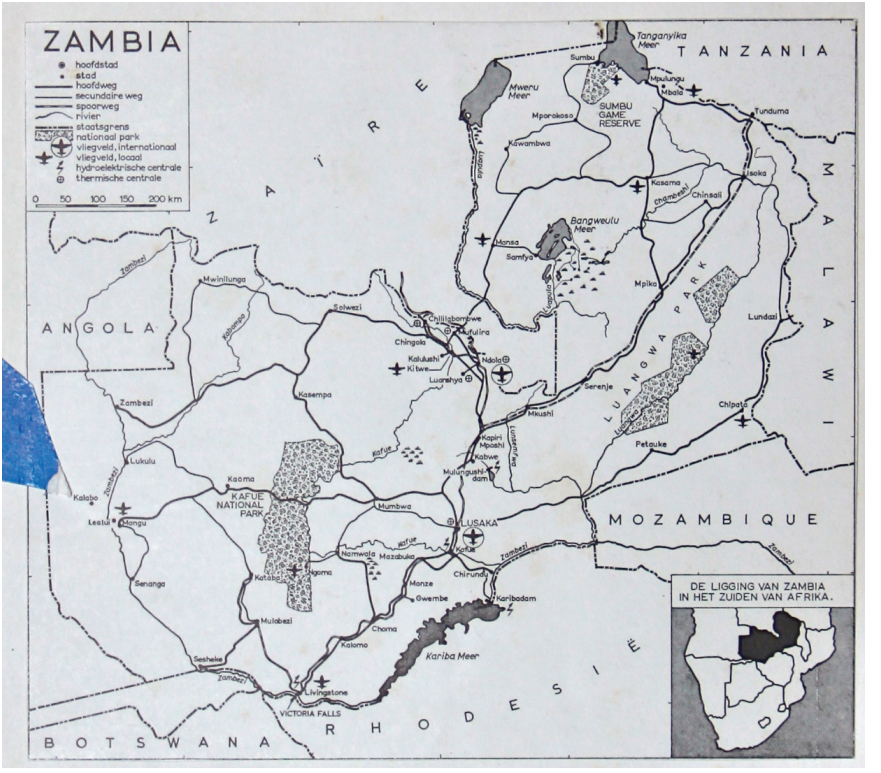
Ik ben mijn lach kwijt.

De meisjes van mijn klas zingen.

'Mu si ali fo. Mu si ali fo.'

Bijna alle Zambiaanse collega's zijn in de loop van de jaren overleden. Sommige aan aids.

Kalabo ligt in Western Province, het vroegere Barotseland.



V

Piquer, piner, forniquer, kan ik het platter zeggen? Ik was 26 en ik had al geneukt voor ik voor de tweede keer in Douala landde, maar nog niet vaak genoeg om de smaak ervan kwijt te raken. Puber in z'n nadagen, bezig om achterstallig onderhoud in te halen.

Ik was een jaar of dertien en in de huiskamer kreeg ik van een van mijn vier moeders te horen "Onze Gerard doet zoiets niet." De opmerking had een bijsmaak alsof het een giftige, smoezelige, vieze en wellicht zondige handeling betrof; geen doodzonde, maar een uitvergrote dagelijkse zonde. 'Onze Gerard doet zoiets niet.'

Natuurlijk verteken en romantiseer ik mijn verleden en na bijna veertig jaar is het grappig en tegelijkertijd enigszins treurig om de letterlijke weergave van mijn tweede verblijf in Kameroen terug te lezen. Minder dan twee weken in Douala en omstreken: een mensenleven in een notendop.

Vanuit Kalabo in Western Province – het oude Barotseland in Zambia – heb ik een beperkte correspondentie gevoerd met Lydiënne, met Sariette, met Jacques en misschien met Gerhard Katz, de Duitse ontwikkelingswerker in Boumben, de leider van Opbouw Drenthe in het tropisch oerwoud.

Douala, wereldstad aan de monding van de Wouri. Wereldstad met sloppenwijken, met gele Peugeots 404 (quatre cent quatre in de volksmond) voor het vervoer binnen en buiten de stad. Ramassage, verzamel, de taxi is altijd vol, als er een passagier uitstapt, stapt een volgende weer in. De chauffeur bepaalt de route en het uitstapmoment.

In de weken in Kameroen verdeel ik mijn aandacht tussen mijn hoofd en mijn kruis. Mijn hoofd om vragen te stellen, te reflecteren, verantwoording af te leggen, plannen te maken, verklaringen te verzinnen. Mijn hoofd houdt zich niet met de toekomst bezig. Mijn hoofd denkt niet na over een gezin, over een baan, over niets in de nabijheid denkt mijn hoofd na.

En mijn kruis. Kruis is het lijden van de mens. In mijn ouderlijk huis hing de spreuk – die nu mijn werkkamer siert – *Wilt in uw huis aan Christus Kruis een plaats van ere geven. Zo wordt menig kruis uit dit huis door Christus Kruis verdreven*.

Mijn *Leidenschaft* kon ik geen naam geven, al was een enkeling al eens dichtbij geweest om mij mijn eigenheid te onthullen.

Tijdens de vakantie met studievrienden in Italië, rond mijn twintigste, ontdekte ik wat ik toen romantiek genoemd zou hebben. Details over mijn gedeeltelijke inwijding staan in *Anno Ludwig* en in een enkel Drents verhaal. Ik herhaal ze hier niet.

Op de camping bij het Como-meer was een Belgisch echtpaar. We zaten samen om een kampvuur en voerden gesprekken over 'het leven'. De Vlaming merkte in herhaling op: "Gij hebt een muur om u heen."

Ik wist, meer nog, ik voelde dat hij – zoals dat later heette – een punt had. Maar ik wist niet wat dat punt was. Een paar dagen later liet Elly – niet zijn dochter en ook niet zijn vrouw – mij voelen waar dat puntje begon, maar ik

begreep niet wat me overkwam. Ik begreep niet wat ik voelde. En misschien voelde ik niet wat aan mij gebeurde; immer: "Onze Gerard doet zoiets niet." Elly deed wat ik niet deed.

Na zwarte handjes vasthouden in het oerwoud en een gestolen zoen van innemende en goedlachse Lydiënne – die bijvrouw was van de dominee, en die bijna tien kinderen had gebaard, van wie Aurore was overleden – bleven mijn gedachten en handelingen in mijn kruis steken. Ik herken na veertig jaar een naieve puber die overal zonder nadenken roekeloos op afstapt. Indachtig het citaat van Lermontov in de Fatalist. (pag. 154)

Ik heb geen oog voor armoede, corrupte. Ik geloof oprecht in aandacht en betrokkenheid terwijl mijn CFA's uit mijn porte monnaie hun weg vinden naar Sariette en haar familie. De status van de familie gaat omhoog door contact met een blanke. – Dat was ook in Zambia al het geval. Een hoer die een mukuwa in haar geheime opening had toegelaten, vroeg aan de volgende klant een hogere prijs. – Whiskey als maatlat bij elk bezoek. Drank en exotische spijzen die door de Afrikanen met mate worden genuttigd kwamen op tafel. Ik slacht een kip, en na een eerste mislukte poging leer ik hoe ik een kip de nek kan breken. Onbekommerd wandel ik door Douala.

En Gerhard Katz – vrijgezel, hij trouwt jaren later in Zwitserland met een Hernhuttervrouw – kijkt toe, lacht en denkt er het zijne van. Zijn negers kunnen nog steeds niet analyseren, abstraheren en organiseren.

Sariette maakt met haar ogen en haar lichaam een neger van me. Ik verdwijn in een zwart gat.

Na veertig jaar zie ik dat mijn onderbuik me veertien dagen doof en blind maakt. Mijn muur komt in beeld, ik loop er met mijn hoofd tegenaan en ik voel niets.

"Je t'aime," schrijft Sariette en ik weet niets anders te verzinnen dan het briefje in m'n zak te steken. Mooi voor een plakboek.

Hoe voorspelbaar: Weinig de liefde bedreven, weinig romantiek geoefend, weinig overgave aan wat zich voordeed. Monomaan achter Sariette aan, achter haar geest en haar warmte, maar als puntje bij paaltje komt blijk je de schavuit te zijn. The crook. Je noemt jezelf de crook in je aantekeningen, maar je blijft in het patroon hangen. En na de gebruikte condooms daalt rust over je neer. Je lichaam raakt ontregeld door de heftige gebeurtenissen. En langzamerhand, een favoriet woord in die jaren, wint na de analyse opnieuw het vluchtgedrag, overwint de ratio.

Ethiopean Airlines liet me aanvankelijk staan. Een paar dagen later kon ik tijdens de jaarwisseling alsnog met een lange omweg naar Nairobi vliegen. Sjors op weg naar een nieuw avontuur met de Sjimmies in de rebellenclub van Afrika.

Aurore, gouden dageraad, komt terug in *Bon dia dushi*. Een dochter uit het niets, verdwijnend in het niets. Aan Gerhard Katz dicht ik een verleden toe dat

uit mijn romantische duim is gelekt. In *Anno Ludwig* laat ik hem vertellen wat mij heeft beziggehouden en nog bezighoudt.

Gerhard Katz las nooit een boek. Ik stuurde hem – eenmaal terug na mijn eerste bezoek – van Graham Greene *Das Hertz aller Dinge* (*The heart of the matter* / *De kern van de zaak*.). De roman speelt in West-Afrika en gaat over ethische zaken en katholicisme. Hij had het boek achter elkaar uitgelezen.

Maar laat ik mijn analyse en reflectie opschorten. De volgende pagina's een onverkorte weergave van de belevenissen en van mijn gedachten, een blik over de muur.

Boumben donderdag 16 december 1976
Terug in Cameroun en nog wel in Boumben in de bush. Hoe is het allemaal gegaan.

Geen visum nodig, dat kreeg ik namelijk hier aan de grens. Verder de contrôle in Lusaka. Ik had de hele middag op het vliegveld zitten wachten, voelde me niet bar gelukkig, wist niet wat van de douane te verwachten. Bier voor m'n laatste kwacha's gekocht en een hangertje. Drie K. bewaard voor de belasting. Alles ging goed, ik was de eerste die door de contrôle ging en ik heb maar een keer gelogen, namelijk toen de juffrouw vroeg of ik buitenlands geld of traveller cheques bij me had. Nee, natuurlijk niet, ik heb enkel 10 K traveller cheques, deze. Dat was de cheque die ik diezelfde ochtend speciaal voor dit doel gekocht had. Ze keek ongelovig, maar liet me gaan. Ik was erdoor, de fouillering erna levert ook niets nieuws op. Vlak na me kwam Christopher B, vertegenwoordiger van Golgate tandpasta in Afrika, op weg naar Lagos. Hij woont in Zuid-Afrika en heeft twee paspoorten, enz, enz. Ook hij houdt de zaak voor de gek.

Voor dure ponden en dollars kocht hij me een een paar pilsjes, guldens zijn dan niet zo waardevol. Met een uur vertraging vertrokken. Een bus dus, Super DC8 V. Vliegen wordt inderdaad vervelend als je het vaker doet, vooral dat geemmer met menuutjes; cola, eten, roken, thee? verveelde me. Me rustig laten zitten en slapen en niet steeds van dat gezeur. Het vliegtuig was een verlengde DC8? Er konden wel 300 passagiers in en geen motorenkabaal. Lekker gegeten, nou ja. Om 12 uur plaatselijke tijd in Douala, donker. (In het donker is vliegen nog meer een bustrip). Na een uur de bagage erdoor. De juffrouw van UTA Lusaka had beloofd dat de UTA Douala-juffrouw wel een hotel voor me kon verzorgen op eigen kosten, dat kon ze dus niet. Na heel veel gezeur een bijna gevecht tussen taxichauffeurs over wie me mee mocht nemen. Voor vijf gulden Nederlands geld kwam ik via het zeemanshuis bij de *procure general de mission catholique* terecht. Geloof heeft niet zoveel met nachtrust te maken en principes weinig met slaap. In de hal gepit, 's ochtends ontbijt. Nu teveel slaap, ik ga m'n ogen dicht doen.

Vrijdag 18-12-76
Het is nu bijna middag, zojuist mezelf en mijn kleren gewassen aan de bron (des levens?).

Bij de missie geslapen van dinsdag- op woensdagnacht. Het viel me op dat ik me vertrouwd voelde op het vliegveld en tijdens de taxirit door nachtelijk Douala, niet beangstigend. Het gaf me het idee dat ik op een splinternieuw vliegveld (Nairobi) waar ik over een paar weken land, niets te vrezen heb, omdat het een tweede maal zo doodgewoon zal lijken. Ik faal nu in het onder woorden brengen van wat ik bedoel te zeggen.

's Ochtends ontbeten, twee kom koffie, een stuk stokbrood met boter en twee bananen. De overige gasten waren niet erg spraakzaam (missionarissen),

terwijl m'n Frans ook nog wat aarzelend over de tong kwam. Ook dit 'hotel' was volgeboekt. Ik kon wel een reservering maken, zo gedaan. Eerst geld gewissseld. Het leuke is dat 100 CFA ongeveer Fl. 1,00 is.

Ik heb wel vaak gedacht, ook in het vliegtuig: wat heb je nu weer gedaan? (Voortijdig weggegaan uit Zambia.)

Taxi genomen naar Deido (300 CFA en dat is minstens 200 CFA teveel, qu'est ce qu'on peut faire? en daar vanaf het postkantoor geprobeerd het huis van Gerhard Katz te vinden. Ik wandelde ongeveer een half uur en miste het makuwa-geroep en het handjeklappen, toen ik aangesproken werd door wie later Dagobert bleek te zijn. Of ik iemand zocht. Inderdaad. Hij kende Pierre Mahend en vagelijk Jacques, maar Gerhard Katz kende hij niet. Z'n vriend Jean Claude kende die ook niet, terwijl later bleek dat ze in hetzelfde (dubbele) huis woonden! Na enig zoeken vonden we Lydiënnes huis vlakbij Alfred Saker. De moeder die daar was vertelde ons dat Lydiënne in Boumben was en zaterdag naar Douala zou komen. Wat te doen? Ik kon in Douala blijven wachten en 1500 CFA per dag aan hotelkosten uitgeven, of naar Boumben gaan. Het was 11 uur. Samen met Dagobert en Jean Claude wat rondgetaxied. Een chauffeur had ons verkeerd begrepen, zodat we na een uur weer op ons uitgangspunt terug waren. Na een andere lange discussie kregen we voor CFA 2500 een taxi naar Boumben, althans dat dachten we. In een noodgang, levensgevaarlijk op weg naar Bonepoupa, na eerst veel gezeur bij de contrôlepost gehad te hebben. In Bonnepoupa weigerde de chauffeur verder te gaan, het ging hem niet om het geld en waar het hem wel om ging werd me niet duidelijk. Ik had genoeg van zijn geklets en vertelde hem naar Douala terug te gaan. Jean Claude en Dagobert werden ook gedropt ofschoon afgesproken was dat ze terug zouden rijden. Daar zaten we. We besloten de laatste 25 km te gaan lopen, een korte lift van de SNCB (exploitant tropisch hardhout) en verder wandelen, heet, vochtig, leegte in de bush. Om half drie vertrokken, om 7 uur in Boumben aangekomen, uitgeput. In huis Gerhard Katz ontvangen, het huis waar ik nog een stukje fundering van gelegd heb, althans, beschotting. Een klein kasteeltje, erg mooi geworden. 's Avonds Pierre nog even ontmoet. Hij is wat ouder en kalmer geworden. Autan is ook gegroeid.

Gisteren Lydiënne ontmoet, ze is nog net als ze was, misschien een beetje ouder geworden, lacht nog even veel. "Aurore is er niet meer. Dit is een andere," gaf ze als commentaar op de dood van Aurore. Aurore was een leuker kind.

Gistermiddag geslapen na door Gerhard Katz rondgereden te zijn om alle veranderingen te aanschouwen. Er is veel veranderd. Er groeien nu duizend bananen, de cacao is gegroeid, wat meer pioniers, ofschoon Jacques Mbebi weg is. Hij had gestolen en was betrapt. Gister laat in de middag Lydiënne opgezocht. Ze draagt eenzelfde ring als Pierre. Ze is zijn tweede vrouw. Met haar zou ik graag? eens willen slapen, niet om het neuken, maar om het samenzijn.

Zaterdag 18-12-76
Er zijn inmiddels niet veel spannende dingen gebeurd. Dagobert en Jean Claude zijn naar Douala terug gegaan, waar ik hen volgende week weer zal vinden. Gisteren m'n kleren gewassen – en de VW van Gerhard Katz. Tegen vijven naar Lydiënne gewandeld in het ziekenhuisje (verpleegboeg) waar ze directrice is en patiënten verzorgt. Geen opname, alleen lopende patiënten, EHBO.

Er is me nu meer duidelijk geworden over verschillende relaties hier in Boumben. Ze vertelde over Daniël die een tijd bij haar gewoond heeft, een Fransman die haar wilde trouwen en die ze enkel afgezegd heeft omdat hij een antichrist was die het haar niet toestond om naar de kerk te gaan op zondag.

Pierre had in die tijd een brief aan haar geschreven waarin hij om uitleg vroeg. Hoe leven jullie samen? Is hij je verloofde, gaan jullie trouwen? Lydiënne heeft Pierre behoorlijk voor de gek gehouden, hem niet geantwoord maar hem wel het hoofd gek gemaakt. Zij is hem immers geen verantwoording schuldig. Ze is niet met hem getrouwd en heeft geen enkele verplichting ten opzichte van hem. Hij is immers met Elisabeth getrouwd en kan iets beginnen (behalve als werkgever). Daniël kreeg bilharzia en moest naar Frankrijk terug, z'n ouders waren zelfs acht dagen overgekomen om z'n aanstaande bruid te bewonderen.

Toen Lydiënne van Douala naar Boumben kwam, dachten alle mannen haar te kunnen gebruiken. Le pasteur 'gebruikt' haar immers ook. Ze heeft duidelijk gemaakt dat ze daar niet van gediend is. Ze zal zelf wel uitmaken met wie ze het bed deelt.

Onderussen kwamen voortdurend patiënten binnen voor een zalfje, een pilletje of een pleister. We gaan straks keurig over de tong volgens Lydiënne, want Pierre is behoorlijk jaloers sinds ik hier rondwandel; dat had ik zelf al vermoed/gevoeld. Hij was veel minder levendig en spraakzaam dan in '73. Nu is dat geen bewijs natuurlijk, maar ik voelde iets in z'n gedrag dat men jaloezie pleegt te noemen. Lydiënne had dat ook gemerkt. Ze vroeg waarom ik bij Gerhard woonde in plaats van bij haar. Toeval. Als Gerhard ons niet afgehaald had, was ik wellicht bij Lydiënne geëindigd en had ik daar nu gewoond. Als....

Inmiddels waren we naar haar huis gewandeld en zaten we in de fauteuils rond de houten tafel (twee houtblokken) te kletsen over Jeruzalem en nog wat.

Ze vertelde het verhaal van de dood van Aurore, die door boze Banèn-geesten (Banèn is een stam) gedood was toen Daniël er ook was. Aurore had bloed opgegeven / een hersenbloeding gehad? en was volkomen verstard. Ze had gegild en geschreeuwd, maar er was niets meer aan te doen Volgens haar had een Banèn (geest, dokter, magiër) Aurore met een sok in de nek geslagen. Ze waren nog naar Douala gegaan, maar daar had de dokter gezegd: "Waarom breng je me een dood kind?"

Lydiënne was voortdurend aan het woord. Ze vertelde over haar ex-man. Ze had veel aanzoeken gehad en uiteindelijk een armere? knul gekozen (ook omdat ze zwanger van hem was?). Op een gegeven moment begon hij met de

magie, toverij, wat onder meer resulteerde in een grote luxe, veel kleren, auto's enz, enz. Ze vertelde hem daarmee te stoppen (de magie) maar hij deed het niet, daarom is ze bij hem weggegaan.

Toen ik nog in Zambia was (sic) schreef Jacques dat Lydiënne bij me wilde komen, ze wilde met me trouwen. Ik wist toen niet wat ik daarmee aan moest en schreef een wat vage brief terug Lydiënne vertelde dat m'n brieven te weinig diepte hadden, ze had in Douala willen blijven tot ik op een (on)zekere dag langs zou komen, maar omdat ik niet echt schreef, was ze naar Boumben vertrokken. Vaak wist ik niet wanneer ze serieus was en wanneer niet. Vrij vaak zat ik gisteravond te denken dat ik nu de beslissing voor m'n leven moest nemen. Met haar trouwen of niet.

Vroeg in de avond dacht ik ja, later in de avond werd ik reëler en besefte ik dat zoiets niet in een half uur geregeld kan worden. Ik vertelde haar m'n onzekerheid, het feit dat ik nog (te) jong ben, dat we elkaar nog nauwelijks kennen.

Hoeveel zin heeft het de voors en de tegens tegen elkaar af te wegen? Als ik wist wat ik met m'n leven wilde, dan zou dat gemakkelijker zijn, maar nu weet ik nog niet wat ik morgen wil, laat staan volgend jaar.

Lydiënne is een aardige vrouw met een groot stuk levenservaring. Ze is 31 en heeft zo ongeveer acht tot negen kinderen op de wereld gezet, die nu, op een na, alle bij haar ex-man zijn. Ze lacht veel en heeft wat dieper over veel dingen nagedacht, meer dan andere Afrikanen die ik ontmoet heb. Ik mag haar graag, maar ben niet verliefd, nu maak ik mezelf wijs dat dat ook geen voorwaarde voor een diepere relatie is (is het ook niet!).

Ze vertelde veel grappige dingen over Pierre, die toch wel enigszins als haar man te beschouwen is. Ze kan op hem afgeven, maar ze kan eigenlijk ook niet zonder hem. Ze spelen voortdurend en spelletje kat en muis, een spelletje waar Lydiënne duidelijk de winnaar is. *Pierre se promene*, wat zoveel betekent als hij loopt de vrouwtjes af.

Nog over geloof en God gepraat. Geloof is voor haar belangrijk, al weet ik niet in hoeverre ze overheerst wordt door de detailuitwerking. Liefde is het eerste gebod en daar moet je mee verder. Voor mij is het niet belangrijk of dat Christus heet of God. Dat vind ik vrij onbelangrijk. Daar verschilt ze met me van mening, krijg ik de indruk.

Waarom schrijf ik dit allemaal op?

Omdat ik het dan kan relativeren!

Het was namelijk laat geworden en erg donker. De kinderen waren al naar bed, we zaten samen in de woonkamer zachtjes te praten. M'n Frans haperde steeds minder, ofschoon ik soms moeite had met het vinden van de juiste woorden. Vaak keek ik naar haar om te zien hoe ze eruit zag, ik kon het niet ontdekken. Heel af en toe hielden we elkaars handen vast; ze heeft kleine tengere handen. We spraken over waar naartoe te gaan na ons trouwen (...) op een geheel vrijblijvende manier. Ze wil overal wel mee naartoe. We hadden het over Nederland en de taalmoeilijkheden, de kleurmoeilijkheden enz.. We

konden wel samen naar Gabon gaan om daar te leven en te werken.

Ze was erg moe, de vorige nachten had ze bijna steeds bij een ziek kind gewaakt, nadat ze door Pierre wakker gemaakt was, en wilde naar bed.

Ik wist niet wat te doen, wilde haar wel en eigenlijk ook niet kussen. Laten we een eindje wandelen buiten, stelde ik voor. Buiten was het pikkedonker. "Het is te gevaarlijk om buiten te wandelen." Ik hield haar stijf tegen me aangedrukt, en ik bemerkte dat ik al bijna vergeten was hoe een vrouw lief te kozen (of wilde ik eigenlijk niet?). Een aarzelende kleine kus.

"C'est trop petite."

"Ça grandissera..." was haar antwoord en ze lachte stilletjes. Bij mezelf vroeg ik me af wat er nu zou groeien, maar dat komt door m'n dirty mind-instelling.

We spraken een vervolg af in Douala, zodra de gelegenheid zich zou voordoen en in het pikkedonker wandelde ik naar Gerhards huis terug. Moest ik wel of niet bang zijn voor een slang in dit paradijs?

Bij het huis blafte de hond, ik vroeg me af of hij me zou herkennen of zou aanvallen. Toen ik aarzelend tot vlakbij het huis genaderd was, kwam Gerhard naar buiten. "Ik kom bij Lydiënne vandaan. Gezellig gepraat."

Ik had hem met het avondeten laten wachten, het was inmiddels rond half elf.

"Wil je nog wat drinken? Heb je al gegeten?" en even later stond een tafel vol eten voor me. Ik wist niet wat te zeggen / denken.

Hij vindt het denk ik leuk dat ik hier ben, praat meer, veel meer dan voorheen in '73. De communicatie verloopt af en toe moeilijk door m'n gebrekkige talenkennis (mengsel van Duits en Frans), terwijl het met Lydiënne best gaat.

Na het eten zat hij in een lage stoel; duidelijk nog even een praatje willen maken. Ik was erg moe en af en toe draaide het me voor de ogen. Ik vertelde hem Lydiënnes versie van Jacques diefstal en een paar andere zaken, waarop hij zeer relativerend commentaar gaf. De waarheid ligt ergens in het midden. En je weet niet wat te geloven. Mw. Mahend strooit geruchten rond over hem en een relatie tussen hem en Lydiënne, die Pierre dan weer jaloers maken, maar dominee Pierre Mahend kan niets doen dan enkel jaloers zijn.

Mw. Mahend (Elisabeth) is geestesziek en het kan haar dus niet aangerekend worden.

Aanstaande zondag worden acht mensen in de Dibamba door onderdompeling gedoopt door Pierre. Een prefect van Nkam (o.i.d) schijnt tegen Pierre gezegd te hebben: "We komen niet, want wat jullie dopen noemen, noemen wij een grote kermis."

Officieel had Pierre er allang uitgegooid moeten zijn vanwege zijn polygame instelling die niet toegestaan is door de kerk. Wat te doen / zeggen?

Over Lydiënne en zijn vermeende relatie, zegt hij: a. Als ik zou willen, zou niemand er iets tegen kunnen doen. b. Hoe zou ik willen? Een gescheiden vrouw die nu met Mahend neukt en nog kinderen van heeft ook. Nee, niet voor mij.

Vooral dat laatste bracht hij erg negatief, zo negatief dat ik me een moment afvroeg of hij het toch niet graag andersom had gezien, gewild, want zoals hij terecht opmerkte; Lydiënne is erg intelligent. Een relativerend praatje met Victor (collega in Zambia) zou nu niet weg zijn, of zou ik dit met Gerhard bespreken? Kijk, mezelf kennende? zit ik nu nog wat in vuur en vlam, heb ik een vrouw ontmoet die ik aardig vind, als ik in Cameroun zou werken zelfs aardig genoeg om mee samen te wonen, en zij? Zij wil uit de vicieuze cirkel vandaan en heeft iemand nodig om daaruit te ontsnappen. Ze wil wel opnieuw trouwen, maar dan onder de voorwaarde dat ze niet weer weggestuurd zal worden, of niet zelf weer weg wil rennen. Dat is lastig.

Ik voel met haar mee, maar nu het nog vroeg in de zaterdagochend is en nog niet te heet buiten en binnen, voel ik me niet meer zo geroepen om hier een actieve rol in te spelen. Inderdaad; spelen. Het hele leven is een spelletje, een spel dat ongeveer 60-70 jaar duurt en dan afgelopen is. Je kunt er een leuk gezelschapsspel van maken of wat verstoppertje blijven spelen met jezelf.

Als ze mij te trouwen vraagt, zeg ik nee. En als ik haar vraag, zegt ze ook nee? Al ben ik van die laatste bewering minder zeker dan van de eerste. Wat maakt het uit. Nadat ik in '73 vertrokken was, had ze gehuild en Pierre had gevraagd: "Huil je omdat je man vertrokken is?"

Het is toch wel leuk al dit gedenk en gedoe en dat nog opschrijven ook, dat is ook leuk.

Nog even wat anders.

Na onze (Gerhard Katz en ik) discussie (gesprek) over de familie Mahend en Lydiënne spraken we nog even over Afrikaanse politiek. Wat voor cultuur had men voordat de blanken hier aankwamen? Momenteel is er bijna geen cultuur meer, geen culturele erfenis. Volgens Gerhard vonden de eerste blanken die een voet in Afrika's binnenlanden zetten, eenzelfde "troep" als we hier momenteel kennen. Troep is dan een slecht passend woord voor de situatie waarin iedereen met iedereen neukt zonder aanziens des persoons. Troep vooral op het morele vlak, het schijnbaar ontbreken van redelijk normbesef, waarbij dan wel opgemerkt moet worden dat dit westers normbesef is. Ook in Europa gebeuren deze dingen, wellicht in eenzelfde mate, maar meer in het verborgene (geniep). *Beurre sur la tête.*

Waarom wonen er niet meer Afrikanen in Afrika? 200 miljoen, terwijl hier de oorsprong van de mensheid heet te liggen (Tanzania). In Europa 800 miljoen. Is dit enkel aan ziektes toe te schrijven?

G. vertelt dat de moeilijkheden met zijn werk hier min of meer vergelijkbaar zijn met die in Zambia (mutatis mutandis), alleen schijnt het ontwordingsproces in Zambia al wat verder gevorderd te zijn dan hier. Ik zoek immers m'n eigen gelijk en daarom houd ik van deze verhalen, ik probeer voortdurend m'n besluit te verdedigen tegenover eventuele belagers.

Nu ik weg ben uit Zambia lijkt het allemaal minder erg, heb ik de neiging te

overdrijven. Het weggaan kan niet beargumenteerd worden met dikke verhalen over leraren die met schoolmeisjes neuken, of te laat voor de les komen. Het zit dieper. Het is een kwestie van mentale instelling, van wat wil je eigenlijk (met je eigen land).

De blanke die denkt, of de zwarte die denkt dat de blanken Afrika kunnen ontwikkelen, vergissen zich. Er zijn nog veel blanken en er zijn nog veel zwarten die denken dat de blanken dat wel kunnen. Alleen de Afrikanen kunnen hun land leefbaar voor henzelf maken, eventeel met wat advies van buiten, maar dan wel het minimum. Ze moeten het zelf doen. De honderden jaren Europese cultuur kunnen niet plots overgepoot worden op Afrika en het is zeer de vraag of dit wel gewenst is.

Gebrek aan gemeenschapszin is een van de dingen die Gerhard hier opgevallen was. Ieder voor zich en God voor ons allen, samenwerken, het gaat blijkbaar niet. Als dat geen traditie was, dan kan dat maar heel langzaam ingevoerd worden en dan wel door henzelf en niet door geïmporteerde Europeanen. Kloten pen en kloten papier (Opm. over schrijfmogelijkheid).

Ik zoek een richtlijn voor m'n leven, maar weet niet waar die te zoeken. Als ik wist of een vaag vermoeden had van wat de wereld bestuurt (bestiert) dan zou e.e.a. wat gemakkelijker zijn.

Sommigen (velen?) vinden zo'n richtsnoer in kerk, anderen, in allerlei filosofie, marxisme, socialisme en een grote hap in het niets?

Terug naar een kerk, daar denk ik wel eens aan, dan niet naar een instituut, ofschoon het wel een veilig gevoel oplevert samen met meer mensen in dezelfde schuit te zitten.

Si il y a une occasion...

Si non...?

Ik weet niet wat ik wil en dat is af en toe wel vervelend, hoe kom ik erachter wat ik wil? Personne me peut dire.

Wat ik niet wil is gebonden zijn en daar ligt al een groot stuk van het antwoord. Lydiënne is aardig, maar wellicht blijft ze aardiger als ik niet met haar naar bed ga, geen valse verwachtingen wek.

Europeanen kunnen iets doen of laten doen door het enkel te beredeneren, hun levenswijze veranderen door er over te praten. Het schijnt bij Afrikanen niet zo te werken, of in mindere mate. Het is meer uitproberen, heel vaak fouten maken en dan pas weten.

Lydiënne denkt meer Europees (denk ik). Ze is intelligent en aardig, dat trekt me wel aan, maar voor hoe lang?

Ik houd van haar, maar niet genoeg om mee te trouwen. Ik ben bang voor het huwelijk, ofschoon het ook wel een uitdaging inhoudt. Te jong, en verder geen gezeur. Misschien is het beter als het bij die gisteravondkus blijft. On verra.

Maandagavond 20-12-1976
Bijna donker, 20 over zes. Ik weet niet wat me voortdurend moe maakt, het weer, hier zijn met alles erop & eraan, de Franse en Duitse taal. Ik weet het niet. Het nutteloos en nodeloos rennen achter Lydiënne aan die ik dan misschien een of twee nachten voor mezelf heb. Wij samen, maar die ik toch niet mee wil nemen, ofschoon ze wellicht wel met mij mee wil. Lydiënne die beter bij Pierre kan blijven. Ware ze tien jaar jonger, dan was eea anders gegaan. Het valt me nu op dat ze minder lacht dan voorheen. Ik wil eigenlijk (vanavond) nog even met haar praten, morgenvroeg vertrek ik naar Douala en dan wil ik haar wel weer ontmoeten om...

Het leven is zweterig en vermoeiend en ik weet niet zo goed wat ik er mee aan moet. Wat is de zin van al dit gepruts, knutselen in de marge, moeten we daar tevreden mee zijn, accepteren dat dat alles is wat we kunnen doen, wat ik kan doen?

Ik wil vanavond nog even naar Lydiënne, maar durf niet zo goed. Ik zit moed te verzamelen als verliefde knaap die het uiteindelijk dan wel of niet waagt en dan toch verliest. Qu'est ce qu'on peut faire...? Rien?

Het is nu te donker en hier gaat geen generator aan, zoals in Kalabo. In de woonkamer praat Pierre met Gerhard. Ik blijf dus nog even hier op bed liggen, betreurend dat ik niet eerder met schrijven ben begonnen.

20 voor 11
M'n voeten jeuken van de muggebeten. Het zijn er niet zoveel maar voldoende om vervelend te zijn. De avond samen met Gerhard doorgebracht, gepraat over van alles en niets, over m'n reis door Europa, Griekenland enz. over wat mooie stukjes erna, dingen die ik toch niet kan (wil?) onthouden, waarbij komt dat ik andere schoonheidsbegrippen heb. Wat is leuk aan ergens anders zijn? Het zijn de mensen die 't doen, niet zozeer de hogere bomen of de warmere dagen, het zijn de mensen die al dan niet vriendelijk zijn, al dan niet vervelend, gastvrij enz. Graniet of krijtrotsen of basalt of wat dan ook, druipsteengrotten, watervallen, het doet me niet zo veel. Een stelletje blote voeten vind ik veel leuker, afgeschilferde zwarte benen die langzaam varkensrose of blankwit worden, dat doet me meer, een gescheurde broek, een wrak van een hond, een platgereden ree, een bos bananen (= een tros bananen). Lydiënne doet me nog meer, maar niet genoeg om nu weg te sluipen en bij haar in bed te kruipen. Ik heb angst voor de dominee, want die sluipt en kruipt niet alleen overdag, maar vooral ook 's nachts.

Morgenochtend naar Douala. Lydiënne blijft hier tot vrijdag, dan pas komt ze me na. Zaterdag & zondag ga ik wellicht met Gerhard naar een stil strand kamperen tijdens de kerst en dan is het alweer maandag en dinsdag de 28e, de avond waarop ik naar Nairobi vlieg (Of toch niet?).

Als Lydiënne lang vakantie heeft, waaraan ik twijfel, en ze lang in Douala blijft, dan blijf ik misschien tot vier januari, maar daar geloof ik zelf niet zoveel in.

On verra.

Eyoum Sariette
En tout cas, suivant la
note que j'ai reçue et d'ou e
pari que c'est toi qui la
faite, je suis passée á la procure
générale sans te voir.
Malgré la retard de la note, en suite
au contre d'acceuil. je suis
persuadée que c'est toi, alors
je repasse à 14h30 min
Merci SA.

Dinsdag 21-12-76
Het was inderdaad "on verra". Een beetje in mineur vertrokken uit Boumben, ik wilde niet helemaal bij Lydiënne vandaan en daarbij kwam dat Pierre ook bij Lydiënne was toen ik (voorlopig) afscheid van haar nam. Ik kon haar daardoor ook iet vragen wat rybramicine of wat tetracycline voor me mee te brengen, want dat kan ik ook nog wel gebruiken. En zij wilde vanuit Boumben naar Douala (ik wil nog steeds Lusaka zeggen). Daar naar de *Église Evangelique* gegaan, ik was daar al eens eerder geweest ('73) en vandaar wat rondgelopen, postkantoor e.d. Bij het Akwa hotel zat ik juist m'n biertje voor het middageten te nuttigen toen ik inderdaad zag: "On verra". Komt een klein jongetje naar me toe "Etes vous monsieur Gérard?"

"Oui, c'est moi." en voordat ik het wist kuste ik Sariette driemaal achter de oren.

Het eerste half uur van de vrij moeilijke discussie (ik versta haar Frans niet zo goed) ging over het feit dat ik niet langer naar haar gezocht had. Wat had ik meer kunnen doen? Ik zou opzoek moeten naar een jonge meid die toen 17-18 jaar zou zijn, ik herinnerde me haar immers niet meer, en nu een jonge vrouw van bijna 21 (september '77!). Samen gegeten in de *Église Evangelique*, waar ik eigenlijk wel wat verlegen met haar was. Wat te doen?

Snel tussen neus en lippen Gerhard ingelicht over heiraten e.d. "Dit is jouw probleem."

Dat probleem ebde langzaam weg en ik paste me in de nieuw ontstane situatie.

Ze wilde eerst d'r schoenen omwisselen, want de kloshakken liepen niet zo gemakkelijk. Ze was eerst gisterochtend in Douala aangekomen. Ze woont weer in Yaoundé waar ze typen en steno doet. In de salon van dit centrum merkte ze op dat ik nog geen ring droeg.

"Hoe staat het met je fiancée??"

"Afwezig."

" Ja maar?" Ik vertelde een verhaal over vrijheid enz. het gewoonlijke gelul.
"En in de toekomst dan?"
"Ja, dat zit zo."

En toen moesten we aan tafel, wat heel goed uitkwam. Na het eten wat rustiger geworden en een taxi naar d'r huis genomen. Pa & ma gezien, broers, zussen, nichten, neven, een oom. Alle vrouwen in huis daar waren ongeveer zwanger. Eenzelfde schottenhuis als in Boumben, veel foto's en affiches aan de muur die al stevig onder het stof zaten, ook een foto van Sariette, eenzelfde als die ze me naar Kalabo gestuurd had en een kaart van Engeland (GB), kalenders natuurlijk, een bureau-achtig tafeltje met in een verre hoek wat diploma's en getuigschriften ingelijst, veel paperassen en een bijbel. Een invalide oom die ooit tussen twee treinstellen gerangeerd geweest was en daarna naar huis gestuurd. Pa tracteerde op een bier en fris en moest weer naar het werk de CCAR, waarvan ik nu nog niet weet wat het is.

Ze woont in een quartier met veel kinderen, waar iedereen familie is en iedereen nu weet dat ik daar geweest ben.

Moeder bracht drie gepelde en gekookte eieren met zout, de piment heb ik maar niet aangeroerd. Nicht kwam er ook bij zitten praten en Sariette vertelde dat een van de jongetjes haar kind was, onbesneden. Later vertelde ze dat ze operatiezuster wilde worden en nu al wist hoe je jongetjes moest besnijden. Ze kleedde zich om in een blauwe spijkerbroek ("die ik elke dag was om te bleken") en een sportief t-shirt, een beetje te kleine? beha waar haar borstjes wat over de rand kwamen, dat zag ik door d'r t-shirt en dat intrigeerde me wel, moet ik bekennen.

Een taxi naar de haven genomen. Gewandeld langs een vrijstaande muur, want vrouwen mogen niet in de haven komen, wat ze vaak herhaalde. Aan het eind over de Deido-markt, die afgebroken wordt / werd. Weer zee gezien, een stukje dan.

Sariette *faisant pipi*, achter een houten huisje en ik moest ergens ook wel, maar ik hield het op. Tot bijna halverwege de brug over de Wouri gewandeld en daar op een bank met een halve leuning gezeten.

Ze werd steeds mooie en volwassener, wat een ander manier is om te zeggen dat ik wel met haar naar bed wil(de). We spraken alweer over Jeruzalem, over de grote boot die net aan kwam varen, jongetjes besnijden en nog wat meer van die onderwerpen. Regelmatig voelde ik in haar woorden een aanmoediging om haar uit te nodigen te blijven slapen, maar ik wist niet waar en niet hoe. (Hier in de kerk dat gaat niet, het is al 11 uur en nog steeds wordt er gezongen.) Samen bij de bakker een taartje gegeten waar ik een déjà vu had, wat iets anders is dan een erectie (sic) (ha ha ha), al eens eerder gezien.

Op de stoep van het Akwa-hotel een biertje en een cola gehad en om vijf voor half acht vedween Sariette met een taxi naar huis. M'n respect voor vrouwen was weer een beetje gestegen, een beetje dan wel te verstaan, genoeg om weer af te zakken.

Juist op tijd voor het avondeten. De soep was bijna opgeschept. Gerhard amuseert zich geloof ik wel met de geschiedens. Hij was een beetje teleurgesteld in m'n keuze (erstaunt) over mijn smaak; ça ne fait rien.

Aan het avondeten zaten ook drie Amerikanen waarvan ik weinig afweet doordat ik bijna continu aan het woord geweest ben (In het Engels) en eventjes "Zambia gedaan heb", zonder één leugen, maar wel af en toe de waarheid geweld aangedaan? Van de hak op de tak. De armeense Amerikaan: "I like the Dutch." Waaruit mag blijken dat m'n verhalen wel aansloegen Zo ongeveer alles verteld, ook dat ja...

Nu zit ik nog een biertje te drinken *33 export*, een grote fles. Zweet en al wat moe, al meer dan wat!

Sariette had nog nooit een 500 CFA stuk gezien, heeft haar tasje als onderpand gegeven, voor meer CFA. Daarin m'n brief, een flesje *Joli Soir eau de Cologne 80º*, acht aspro's in drie kleine pakjes, een afgescheurd bioscoopkaartje uit Yaoundé, een tube (half leeg) Gel crème voor de handen en achter de rits één Franse franc en nog en 150 CFA bioscoopkaartje, een portefeuille met een sticker erop en een carte d'identité + vingerafdruk.

Naam: Sikonda, Marie Sara 22 septembre 1955 Dla. 1,60 m lang, verder doopbewijzen, 500 CFA en een brief waar ik niet in zal kijken. Alles weer in d'r slangenleren tasje.

Morgenochtend zoek ik haar op, dan maakt ze baignes voor me en middageten. Ze heeft me wel bemoedigd, moet ik zeggen, het geeft weer wat spanning en wat vaart. Spanning en vaart die ik deels afgereageerd heb door met de Amerikanen te kletsen. De vrouw (Nancy) was erg geïnteresseerd of ik opheldering kon geven over clitoraal of vaginaal orgasme bij Afrikaanse vrouwen, nou nee, dat weet ik niet. Ze is aardig, vraagt veel en is erg belangstellend.

Enkelen waren te moe om naar me te luisteren (fysiek, niet mentaal). Morgen Jacques zoeken of met Sariette naar bed?

Condooms niet vergeten!

Woensdag 22-12-76
N'est ce pas?

Een bewogen dag. Het is tien voor elf, ik zit alleen in de eetzaal / ontspanningskamer van het kerkhuis met een driekwart liter bier voor me Beaufort Lager Beer. Extra Quality. Brasserie du Cameroun. Je suis fou.

Vanochtend ansichtkaarten geschreven aan diverse kennissen, beetje in de stad gewandeld na het ontbijt. De Amerikanen niet weer gezien. Langzaam richting Sariette gewandeld, daar even voor elf aangekomen. Ze droeg een groene jurk die me wat aan de schooluniformen deed denken met een semidiepe V-hals waardoor haar volle borsten grotendeels zichtbaar waren voor het blote oog. Aardappelen gegeten die niemand anders at, die kennen we niet. Ik

voelde me redelijk op m'n gemak (wel moe nu!), sla gegeten en en klein stukje vlees en verder stokbrood. Na de middag niets gedaan, gepraat, vin de palme gedronken, elkaar briefjes geschreven waarbij ik met m'n westerse denktrant de zaken steeds onnodig gecompliceerd maakte, waardoor Sara er dan weer niet uitkwam. Waarom doe ik het steeds, zo vroeg ik me af?

Tegen vijven naar het ziekenhuis gegaan, daar een paar patiënten bezocht (één zelfmoordpatiënte die leuk tegen me lachte). Teruggewandeld. Ik wilde graag met Sariette alleen zijn. Ze voelde dat niet aan. Wat kan men doen?

Na terugkeer weer briefjes geschreven. Ik moe. Even gepist en een kusje gestolen. Door pa uitgenodigd die trots een fles Johnny Walker uit het papier wikkelde en me een half glas vol schonk. Sevodin, de Russische collega uit Kalabo gedachtig, dat snel opgedronken. Pa was al niet meer geïnteresseerd, ma in een mooie jurk, kleur vergeten. Sara schreef: ik hou van jou, stel me niet teleur. Wat kon ik doen? Ik stopte het briefje in m'n zak en deed niets. Vijf minuten later verzocht ze me het te verscheuren, gedaan, gewandeld, gepraat.

"Tu n'as pas des sentiments." En.

"Ik wil wel met je naar bed, waarom heb je dat niet eerder gezegd, hadden we dat gedaan, morgennacht. Je wilt niet met een zwarte vrouw."

Dat maakte me erg kwaad, ik hield me in, ze bood d'r excuses aan, vergeten. Geklets, gelul over trouwen en liefhebben. Ze zal op me wachten tot ik over 2-3 jaar terugkom. Ik kan niets beloven / nog nooit zo dronken iets opgeschreven! Ik wil niets beloven, wel met haar naar bed. Wat je doen?

Wil eigenlijk ook niet met d'r naar bed, had wel condooms meegenomen. Durex. Ik weet niet wat het beste is. "Tu n'as pas des sentments. Tu me deçois." Afwijzen. M'n Frans was niet toereikend. Wat te doen?

Kut. Ik weet 't niet.

Gewoon mee neuken. C'est ça en vergeten, dat wil ik juist niet en afrukken vanavond, ben ik daarna nog wel in staat? De halve dag met een stijve pik rondgelopen. Moeilijke missie. C'est ça. Dans le lit c'est le best.

Donderdagochtend 23-12-76

Zojuist ontbeten, ik zit nu nog met een duffe kop wat slaperig uit m'n ogen te kijken. Het is alsof m'n mond aan de binnenkant volgesmeerd is met reuzel, terwijl m'n tanden zich een weg van de wortels vandaan schijnen te banen. Het tasje van Sara ruikt naar *Eau de Cologne,* hier naast me op het bureau. Gisteren heb ik ontdekt dat ik erg wantrouwend tegenover mijn medeaardbewoners sta. Ik vertrouw blijkbaar niemand anders dan mezelf en vaak dat zelfs niet.

Een voorbeeld. Het was gisteravond een uur of acht toen een van de vele kinderen (Bassadis?) kwam om te vertellen dat le papa ons zien wilde. Ik dacht toen, godbetert het, nu komt een vraag als bijv.: "Wat wil je eigenlijk met m'n dochter?" of een uitbrander voor ik weet niet wat; in plaats daarvan kwam papa met een fles whiskey op de gezondheid van zijn schoonzoon. Nu zesentwintig en toch niet zoveel van de wereld begrepen!

Ook in de discussies met Sariette nadien bleek weer hoe weinig ik van de wereld en de mensen begrijp. Ze zei: "Je hebt geen gevoel."

Ik was het daar niet mee eens. Nu zie ik dat ze (deels) gelijk heeft. Twee jaar Afrika heeft de Westerse denktrant nauwelijks aangetast. Ik beredeneer de dingen nog net zo als ik steeds gedaan heb; kijk voortdurend of m'n gedrag wel wetenschappelijk verantwoord is. En wat erger is, ik probeer ook steeds zo wetenschappelijk verantwoord te leven.

Nee!

Het schrijfspelletjes waarbij we om beurten een gedachte of een reactie op een gedachte gaven werd voortdurend zo ingewikkeld omdat ik een eenvoudig iets als "Ik houd van jou" niet over m'n tong kon krijgen, er moet bij mij altijd een *maar* bij.

Ik houd van jou, maar dat wil niet zeggen dat ik met je trouwen zal, dat ik niet van een ander houden zal.

Iets in me drijft me om voortdurend die randvoorwaarden boven tafel te halen, en juist daardoor gaat het hele gevoel er vanaf. Eenvoudig houden van is er blijkbaar niet bij.

Tu me deçois = je stelt me teleur, je wijst me af.

Ik wijs haar af als toekomstige echtgenote, niet als vriendin, want ik vind het best leuk samen met haar te wandelen, in haar buurt te zijn. Ik kan nu wel weer heel lange verhalen bedenken waarom ik dat onder de gegeven omstandigheden best fijn vind. (Namelijk vrijwel niemand anders in Douala om naar toe te gaan.)

Ze zijn oorspronkelijk, echt vriendelijk en niet achter m'n centen heen, zoals ik vaak geneigd ben om te denken, wat op zich alweer een vorm van wantrouwen is, mijnerzijds.

Gisteravond zei ze: "Je wilt me niet omdat ik een Afrikaanse ben." Dat maakte me woedend, ofschoon ik dat binnen in me hield, het haalt immers niets uit om kwaad te worden. Het deed me denken aan vergelijkbare situaties in de school waarbij racisme de kop op stak.

"Ze is nog een kind en weet niet wat ze zegt," was m'n eerste reactie om deze pijnlijke aanval te weerstaan.

"Ik vind dit een zware belediging," liet ik haar weten. Ze bood haar excuses aan, ik aarzelde heel even voor ik "ja" zei.

"Waarom aarzel je, je hebt me niet vergeven?"

"Het kost me een beetje tijd om energie te vinden om me er overheen te zetten. Ik heb je vergeven." We wandelden langzaam verder door het Quartier Mboppi, de straat vol met mensen die meest nog even een biertje gingen halen in de kroeg. Veel, heel veel jongelui, een open goot waar vies water doorheen liep, kinderen die proberen nog wat pinda's te verkopen, bij de brug een kleine markt waar vrouwen hun suikerriet en andere versnaperingen aan de man proberen te brengen. Een beeld dat zich in Douala honderden malen herhaalt. De hele stad vol met verkopers van allerlei spulletjes et cetera. Gebrande maïs-

kolven, saté met piment en dan uitkijken dat je niet in een twee meter diep riool valt. Ik weet niet waarom de deksels verwijderd zijn of ontbreken. Gebroken?

Heel veel mensen in heel veel huizen heel dicht op elkaar. Als je tussen de huizen in het quartier loopt, kun je met gestrekte armen telkens twee huizen tegelijk aanraken. Huizen uit dunne plankjes met enkel een goot er tussen. Iedereen woont bij iedereen in de woonkamer.

Papa werkt voor een verzekeringsmaatschappij CCAR, inboedelverzekeringen etc. Als hij van zijn werk terug komt fietsen draagt hij een plastic witte valhelm die bouwvakkers gebruiken. Hij is zwaar en dik, net als mama. Mama die een vriendelijke lach over zich heeft en waar je door de lach de achter haar liggende zware jaren kunt raden Ze schijnt voortdurend te willen zeggen: "De jeugd van tegenwoordig."

Verder nog veel broers en zusters, kinderen van papa, maar niet altijd van mama.

Met als uitgangspunt: "Ik ben een lul" kom ik misschien niet zo ver. Het schijnt echter dat ik een stuk levensvreugd voortdurend aan principes ten onder laat gaan.

Ik vind Sara aardig, aardig genoeg om graag een nacht of meer door te brengen met haar op eenzelfde matras.

Ze schrijft op de achterkant van een envelop

Je t'aime Gérard
ne me deçois pas
tu vas blesser
mon amour propre

en ik? Ik stopte dat briefje in m'n zak, lachte en deed niets, schreef niets terug. Was het dan te moeilijk voor me op te zeggen "moi non plus"? of "Je t'aime Sara."

Ik word hier moe van. Voortdurend tegen mezelf strijden. Qu'est-ce qu'on peut faire?

Eindelijk eens ophouden met dit doodvermoeiende spel en mezelf zijn; maar wie is dat?

Qu'est-ce qu'on peut faire?

Gedouched & afgerukt & verfrist.

Kijk wat ik hier in Afrika probeer te doen met m'n gedachten en gedragingen is veel te Westers, ik wil niet zeggen typisch Westers want wellicht ben ik een grotere uitzondering (ça me plais) dan ik wel denk. Waarom makkelijk

doen als het moeilijk kan, waren Sara's woorden gisteravond. Ik speel het blijkbaar niet voor elkaar voldoende afstand te nemen van de rationalisaties waarmee ik vergiftigd ben. Jan Engberts noemt dat? een grote persoonlijke vrijheid, maar is het niet enkel een grote mate van eigenliefde verborgen achter, achter ja wat?Vanuit m'n raam zie ik de monding van de Wouri met enkele grote schepen die boven de havengebouwen uitsteken. Het is nu bijna half elf en nu had ik in Deido moeten zijn, op zoek naar Jacques. Ik zit nu nog hier, geen haast en zelfs geen trek om weg te gaan. Ik wil even alleen zijn met mijn eigen gedachten, daarom klets ik hier maar wat raak Om drie uur komt Sariette en nu al zou ik willen dat ze eerder kwam. Vanavond naar haar toe en vannacht samen de nacht doorbrengen, ergens waar het wel mag en niemand er aanstoot aan neemt.

Ik zit hier in een afgeschot kamertje met twee bedden op de eerste etage van het Acceuil. Aan de andere kant van het schot is een klein kantoor waar af en toe iemand binnen wandelt en wat in papieren rommelt. Naast het kantoor een woonkamer waar de gastvrouw samen met twee kinderen woont, elke letter van elk woord komt keurig over de tong, een af en toe scherpe tong.

Hier samen de nacht doorbrengen gaat moeilijk (Ik zeg niet dat het niet gaat, het gaat wel!) aangezien er voortdurend mensen langs wandelen in de ochtend en in de avond.

Samen slapen heet ook samen praten en dan vrij en ongestoord. Wat een getheoretiseer. Waarom niet meer leven en minder lullen?

Relativeren is leuk, maar dan?

En kinderen?

Als ik iets niet wil dan is het Sariette een kind geven, veel, zoniet alles, maar dat niet.

In de wasplaats bij haar huis, omgeven door een schotje van 1,25 m zodat ieder van de blote borsten enz....(geklets), ligt een ballon met een spuit eraan.

Ik heb deze dingen wel eens in een seksshop-etalage zien liggen en vraag me af of deze apparaatjes gebruikt worden om 'overtollig' zaad uit de vagina te spoelen, met water of wat voor oplossing dan ook. Veel heeft het in haar familie niet geholpen.

Zijn dit samen teveel indrukken ineens of zit ik mezelf maar wat wijs te maken?

Even alleen zijn, niemand om me heen.

Vrijdag 24-12-76
Het is half acht, over een kwartier is het ontbijt, maar ik zal er niet bij zijn, want ik heb vergeten me in te schrijven.

Er is een deur naar het balcon, die deur staat nu half open; frisse lucht.

In het buro windt iemand zich op omdat werk niet gedaan is tijdens zijn afwezigheid.

Morgen is het kerstmis. Ik ben twee condooms armer.

Sara is hier vannacht geweest en een kwartier geleden weer naar huis gegaan.

Nog nimmer? zo onbevangen met een vrouw geslapen.

Hoe is het allemaal gekomen? Onbelangrijk.

Na de moeilijke gesprekken van eergisteren een ontspannen kus toen ze me om half vier kwam opzoeken.

Gewinkeld voor veel geld weinig dingen gekocht. Eten voor de hele familie.

Heeft iemand, behalve de nachtwaker, gemerkt dat Sara hier geweest is? Er zat een man achter het buro te schrijven, hier beneden, en dat was de enigste weg uit. Wie was hij? M'n eigen naam (faam) interesseert me niet zoveel, maar die van Gerhard Katz die me hier een onderdak verschaft heeft.

Ik moet wel dinsdag weg om dingen niet onnodig ingewikkeld te maken. Lydiënne?

En de vader van Sara, wat zal hij zeggen, doen, want ook voor hem zal duidelijk zijn waar z'n dochter geweest is; hoeveel schaam ik me eigenlijk?

Het is fijn geweest, het was fijn. De hele familie is trots op je, aldus Sara, omdat.... ja?

M'n haren zijn nog nat van de frisse douche (stortbad).

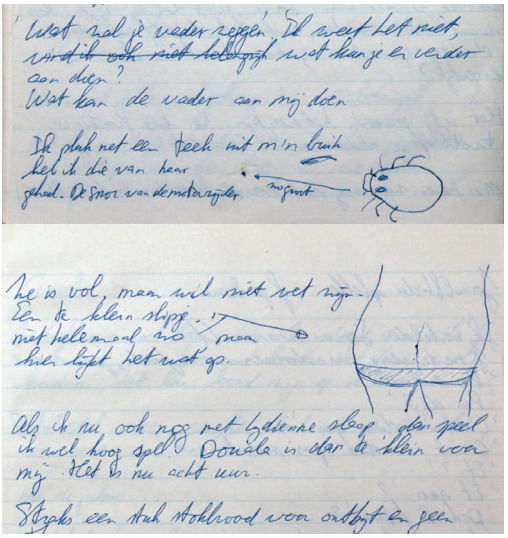
Het was fijn met haar te zijn. Niet elke nacht, niet m'n hele leven.

Haar oren zijn haar meest gevoelige delen, vooral haar linker, maar dat komt wellicht omdat ik rechtshandig ben.

Er is nu geen sprake meer van dat ik met Gerhard naar Victoria ga. Kerst op z'n Afrikaans.

En dan eerst de flauwekul met Dorette, de zwangere zus van Sara, die ook in de taxi stapte, meereed tot hier en meteen weer terug wilde, een chapperone.

"Wat zal je vader zeggen?" 'Ik weet het niet, wat kun je er verder aandoen?'
Wat kan de vader aan mij doen?


Wat zal je vader zeggen. Ik weet het niet,
wat kan je er verder
aan doen?
Wat kan de vader aan mij doen
Ik pluk net een teek uit m'n buik
heb ik die van haar
gehad. De snor van de motorrijder.
Ze is vol, maar wil niet vet zijn.
Een te klein slipje, niet
helemaal zo, maar
hier lijkt het wat op.
Als ik nu ook nog met Lydiënne slaap, dan speel
ik wel hoog spel. Douala is dan te klein voor
mij. Het is nu acht uur.
Straks een stuk stokbrood voor ontbijt en geen

Ik pluk net een teek uit m'n buik, heb ik die van haar gehad? De snor van de motorrijder.

Ze is vol, maar wil niet vet zijn. Een te klein slipje, niet helemaal zo, maar hier lijkt het wat op.

Als ik nu ook nog met Lydiënne slaap, dan speel ik wel hoog spel. Douala is dan te klein voor mij. Het is nu acht uur.

Straks een stuk stokbrood voor ontbijt en geen thee.

Fl. 100,= wisselen.

Zal ik Gerhard vertellen wat voorviel?

Het is net alsof de smaak van een vrouw na enkele (ettelijke) uren wat in 'kwaliteit' achteruit gaat, hetzelfde is waarschijnlijk met de smaak van een man zo. (Smaak = dat wat je proeft). Het begin van kussen is zoeter (sweeter).

Nog een teek.

Ik vertelde Sara vannacht
'Je te ne veux pas donner un enfant, pas encore.'
'Pas encore?'
'Pas déjà.'
'C'est a dire quoi?'
'C'est a dire pas maintenant.'
'Et?'
'Et quoi?'
'Dans la future?'
'On ne peut jamais dire que'est ce que ce va passer dans la future, si je t'avais dit: "Je ne te veux pas donner un enfant, tu m' aurais répondu "Et dans la future??""
'C'est ça, n'est ce pas?'

Een glas water als ontbijt, of twee of drie.

Om tien uur weer bij Sara zijn. Liever in de namiddag gegaan om wat (mentaal) bij te komen.

Want het kan koud zijn op de maan.

Crook.

Ze heeft nog veel haar, dik. Ze scheert zich elke drie maanden, soms helemaal kaal in het kruis, wat koud is; het kan koud zijn op de maan.

Fototoestel mee, een fles drank voor pa en eten voor allen.

Vin de palme

Want het kan koud zijn op de maan.

Vanmiddag naar Deido om Jacques te zoeken en te vinden, uit te vissen wanneer Lydiënne terug komt / is.

Gisteren kookte Sara macaroni voor me, eieren, geen groente, stokbrood en wijn. (Rosé van f. 8,50 die bijna niemand lustte.)

Want het kan koud zijn op de maan.

Laatste oortje versnoept? Oui!

Warm, gezweet. Ze had nog niet eerder condooms gezien.

Juïr = ejaculer, zo leer ik nog eens Frans.

Ze was niet moe, zei ze, maar sliep niettemin voor ik zover was.

Het pure sekssyndroom verdwijnt een beetje uit me, en dat is wel positief, het gaat meer om samenzijn, mijn is dijn en meer van dat.

Het is nu half negen, tijd om in actie te komen.

À bientôt.

Vrijdagavond 24-12-76
Het is even over 8ten. Sara is thuis, ik ben thuis. Gerhard is er ook, weer vrij. Het werd me wel wat benauwd. Vanmiddag kwam schoonpapa, een lang verhaal over wat ik nu met z'n dochter wilde, trouwen of vriendschap. Hij was bloedserieus, vertelde dat hij vier vrouwen had, waarvan drie kwaad omdat die nog niet aan me voorgesteld waren; veel kinderen en verder arm. Wat te doen? Maandag verder onder vier ogen praten of beter zes, ook oudste zoon erbij, immers de oudste kan wel eens doodgaan, hetgeen hij illustreerde door z'n stoel achterover te leunen, het hoofd in de nek en ogen dicht.

Hij heeft 100% nog niets vernomen van ons. Avontuur! Tegen half vijf terug.

Gewandeld en om half acht afscheid genomen. Ik ga met Gerhard Katz naar Victoria in West-Kameroen, het Engelstalige deel, twee dagen mee. Strand en rust en verder niet, geen vrouwen om me heen.

On verra

Gerhard is erg spraakzaam, vertelt meer en meer en dat is mooi. Een beetje verleerd om met anderen contact te zoeken?

Psycholoog amateur.

Zondag 26-12-76
D'r zijn weer heel wat mensen jarig vandaag. Gisteren kerstmis.

Vrijdag, de dag na de nacht ervoor. Om tien uur zou ik Sara weer opzoeken, de lust ontbrak me een beetje en eigenlijk had ik geen haast om naar haar toe te gaan. Wat inkopen gedaan, weer appels gegeten en een krop sla voor f. 2,60 gekocht, samen met een fles whiskey voor (schoon)papa.

Ik was om half elf nog veel te vroeg. Sariette waste d'r kleren, daarna een tafel geboend enz. en zo tegen twaalven met het eten begonnen. Er moest een kip geslacht worden, dus eerst gedood. Dat zou ik dan doen. Eindelijk eens een kip waarop ik de strekdoodmethode op toe kon passen. De poten in m'n linker en de nek van de kip in m'n rechter en dan hard trekken. Zelfs na herhaalde malen trekken weigerde de kip het leven te laten Dan maar met een mes. Ik had de kip 'heel' willen laten, maar grote broer had anders besloten; in onderdelen, dat gaat sneller en verdeelt later ook makkelijker.

Eigenlijk hoorden er ook nog uien bij en stokbrood, waarop m'n beurs weer aangesproken werd.

Pa was inmiddels terug van zijn werk. Hij zag dat ik me niet helemaal op m'n gemak voelde. "Doe alsof je thuis bent, trek je nergens iets van aan."

Hij haalde z'n identiteitskaart tevoorschijn en wees me op zijn beroep; *élève posteur EBC,* waarop ik m'n paspoort tevoorschijn haalde en op *occupation sans* wees "Geeft niet," was zijn reactie.

De achterbuurman, een Fransman, in het stenen huis, was met een Camerounese getrouwd, die woonde hier ook. Hij dankte voor de whiskey en kleedde zich om in z'n chitenge.

Probeer de vijand om te kopen, zoals Amerika da dee.

Pa heel enthousiast, vrolijk en bemoedigend met een pak papieren op de bagagedrager van z'n fiets. Ma wat gereserveerder. Ze had zich via de jongste dochter afgevraagd waar Sara de nacht had doorgebracht. Bij een nicht, een eindje verderop. Ik weet niet / betwijfel of ma het gelooft.

Het was al na twee voor het eten klaar was. Grote broer moest weer snel naar z'n werk, pa was vrij, maar at niet mee, hij at pas later. Het eten was al bijna op toen pa nog met een grote fles rode wijn aankwam, een scheut whiskey erbij, vooruit maar. Na het eten wat foto's gemaakt en toen ik ongeveer op wilde stappen om Gerhard Katz op te zoeken vroeg pa me even te spreken. "Wat nu?" dacht ik bij mezelf, "komt nu de aap uit de mouw?" (Zie verder 24-12-76)

Zondagochtend een beetje pijn in m'n linkerbal en wat pijn in de onderbuik. God, wat nu? geen flauwekul graag. "Dat zal een verstopping zijn," zei G.K. "dat komt van al dat Afrikaanse eten." en "Ben je misschien zwanger?"

Links in de onderbuik een stekende pijn, ik kreeg medelijden met mezelf, of was het echt? Lijk ik op m'n pa door direct aan iets ergs te denken?

Van de cheffin twee laxeerpillen gehad, het effect was enkel dat het croissantje (luxe broodje) dat ik als ontbijt genomen had er keurig via de verkeerde weg weer uitkwam. Tot tien uur op de pot doorgebracht en besloten om toch maar weg te rijden naar Victoria.

Ik had die nacht vrijwel naakt geslapen doordat de lakens, die nog naar Sara en mij ruiken, van het bed geschoven waren, daardoor ook wat rugpijn. Geen prettig begin, niet bepaald.

Voorbij Victoria werd het wat beter. Nu op een heerlijk strand. Gisteravond heel veel regen in een vergiettent. Later op de autobanken geslapen, koud en klam, wat te merken was aan m'n buikpijn en rug. Toen ik weer opgewarmd was, was het voorbij.

Vanochtend tot het andere strandeind gewandeld (12 km), in zee gezwommen, wat ik steeds beter durf. Zwart gravel, daar lijkt het zand wat op, maar niet scherp.

Leuk om aan zee te zijn.

Douala woensdag 29-12-76

Nog steeds in Douala. Op dit moment zou ik in het vliegtuig naar Nairobi moeten zitten, Ethiopian Airlines. Ik zit echter achter het buro in de slaap/studeerkamer van G. Katz in het Acceuil van Bonaku, het is 25 voor drie in de ochtend. Mooie tijd. Zoals steeds in Afrika het geval is, gaat er steeds iets anders dan verwacht. Ik aarzel te zeggen, gaat er steeds iets mis. Het vliegtuig uit Accra is overgevlogen, eenvoudig niet geland. Officieel heet het technische mankementen of slecht weer, officieus is dat er niet voldoende passagiers in- en uitstappen en het goedkoper is om over te vliegen.

Wat is er na terugkeer uit Victoria gebeurd? Allereerst was de terugkeer eerder dan voorzien doordat de mieren bezit van de tent namen en we een tweede doorweekte nacht niet meer wilden riskeren. Om tien uur 's nachts in Douala aangekomen, doodmoe. Maandagochtend wat rondgelummeld in Deido. Jacques gevonden, die me overal mee naartoe nam (op de bouwplaatsen waar hij chef is) en me ook mee naar z'n huis wilde nemen, maar dat werd me te lang voor het middageten. Na de middag de was gedaan en geaarzeld om wat te doen. Ik wilde niet te vroeg naar Sara. Om vier uur, ik wachtte op de terugkeer van Gerhard Katz om afscheid te nemen, hij zou naar Boumben vertrekken, kwam Sara in d'r jeans en het tricot dat ik uitgezocht had. 's Avonds bij hun gegeten en wat gewandeld. Laat in de avond (11 uur) een taxi naar Bonako genomen, samen. Liever was ik alleen gegaan, want ik had nogal slaap, maar toen ze naast me lag was het weer fijn.

Het was wat lastig vanochtend (dinsdag) om haar 'ongezien' het huis uit te loodsen.

Ze bleef tot even na negen op 'm'n' kamer, daarna wezen winkelen, een boeboe gekocht, een lange gele jurk voor ma en een kinderkleertje voor Dorette. Even na de middag in Mbopi gearriveerd, ma uit d'r humeur aangezien het eten niet bereid was (wat later half gare kip zou worden. Deze keer slaagde ik er wel in het beest de nek te breken. Pa had die specaal voor me gekocht). Pa kwam pas tegen drieën; voorbereidingen voor het nieuwe jaar. Om vijf uur een taxi terug genomen en nog een koffie bij Akwa Palace gedronken om weer bij te komen. Ik was aan het eind van m'n Latijn.

Niet even geslapen – wat ik gewild had – maar gedouched en wat aangeklungeld. Om half acht was Sara er om samen met me te eten (en met Frau Heintz). Gepraat tot tienen toen broer Samuel ook kwam, geen geld genoeg voor een taxi. Frau Heintz ingeschakeld. Op het vliegveld ging alles vlotjes, gewacht op het vliegtuig dat maar niet kwam. (Aankomst 0.25 uur, vertrek 1.25 uur. Pas om bijna twee uur werd verteld dat het vliegtuig rechtstreeks naar Addis Abeba gevlogen was en Douala had laten liggen.) Een al wat ouder Amerikaans echtpaar volledig in paniek en overstuur, ja maar... Kom maar, dat helpt niet, lachen! Voortdurend probeerden ze nog een uitweg te vinden, wat natuurlijk niet lukte. Eerst had hij al moeilijkheden met z'n overgewicht (van de bagage) gehad. Samen met hen in de taxi teruggereisd tot *Beau Sejour* waar natuurlijk de knaap die er zijn moest, niet was. Wel drie hoertjes op de stoep die graag met me wilden neuken, daar heb ik dus vijf minuten mee gepraat. Wellicht vlieg ik nu aanstaande vrijdag, wellicht. Ik weet niet hoe blij ik ben hier nog te zijn. Liever niet weer met Sara neuken, slapen. Morgen filosofeer ik daar wel even over door.

Vanochtend bij Ethiopean Airlines geweest. Daar heeft meneer Bernstein, de Amerikaan, zich bijna een hartaanval geschreeuwd van verontwaardiging. Ik

vlieg nu vrijdag aanstaande om 3.30 uur in de middag, dus nog twee dagen na nu. Ik zag dat iemand bij E.A. een Parker balpen cadeau kreeg, dus ook gevraagd nadat mijn vlucht geregeld was en daar schrijf ik nu mee. Het was de laatste volgens de chef, dat geeft niet. Heb ik er in elk geval nog iets aan overgehouden. Lekker schrijven is nooit weg, want ik had mezelf juist een nieuwe willen kopen

Sariette nog niet opgezocht, want ik wil eerst nog meer slapen, heel even gedut, maar wakker geworden door iemand die binnen kwam, en weer snel vertrok. Ik ga even een biertje uit de koelkast halen. De grote dorst.

Ik ben blij met mijn pen, vanaf nu geen goedkoop spul meer. De slechte pennen werden een steeds grotere ergernis voor me en verhinderden me zelfs vlotte zinnen te vormen.

De afgelopen nacht heeft het flink geregend, de eerste keer in Douala sinds mijn verblijf hier.

Met een knipoog naar details: Sara ging gisteravond voor de laatste maal naar het toilet. Dat duurde nogal lang, vanochtend was duidelijk waarom, de toiletrol was namelijk leeg geweest en ze had zich moeite getroost om een aanval te doen op het kartonnen kokertje en het los te wikkelen.

Sara die ik nog niet weer gezien heb. Ze moet nog 1000 CFA aan Mw. Heintz terugbrengen. Ze moet hier dus nog komen, een goede reden voor me om (nog) niet naar Mbopi te gaan. Ik wil haar wel, maar de familie niet direct weerzien, dat is het probleem. Overigens was ze gisteren op het vliegveld erg rustig en minder opgejaagd dan soms daarvoor, minder het klagerige (ik wil met je mee).

Soms vind ik dat ze nog een kind is, nog niet helemaal volwassen; naar Westerse begrippen is dat ook wel zo. Uiteindelijk gaat ze nog naar school (dat is niet de enige maatstaf!) en is de pas 20. Het is een beetje een superieure houding van waaruit ik geneigd ben haar te behandelen, ofschoon ik dat niet? gedaan heb. Ze is teveel aanhankelijk en teveel bereid haar eigen identiteit op te geven ter wille van mij. Dat duurt misschien maar kort, na een maand samenzijn heeft een ieder z'n rustpunt weer gevonden en zijn de verhoudingen normaler, ieder vanuit z'n eigen ik, en minder vanuit die ik die men graag zou willen zijn, of die men probeert te zijn, ter wille van de ander.

Zo tegen zes uur wandel ik naar Sara's broer om hem te zeggen dat ik hier nog ben, ik ga niet met hem mee, ik heb immers de maaltijd al besproken. Morgen wil ik dan Jacques weer opzoeken die me tevergeefs heeft gezocht en die ik door de (slechte) organisatie niet meer getroffen had. Ik zou z'n huis nog bezoeken, maar dat schoot erbij in. Morgen met een taxi naar Deido, dan verbaas ik hen met m'n wederkomst. Weer even slapen.

Zoals het nu gepland is: Vertrek vrijdag 3.30 uur uit Douala op 31 december dus en dan via Addis Abeba in Ethiopië (stop 3 of 5 uur) naar Nairobi, aankomst zaterdag 1 januari vroeg in de middag.

Ik wil eigenlijk nog een brief schrijven, maar weet niet aan wie, had het wel fijn gevonden als Sara hier zou zijn, niet om te neuken, maar om d'r gezel-

schap. Wat ik niet wil is weer de hele familie bezoeken. Morgen zoek ik d'r broer wel op.

31-12-76

NGONG COH ANTOINE, PZ. AUSTIN MOTORS, BP 4009 AKWA,DOUALA

Deze knaap (26 jaar op 2 jan.) ontmoette ik vanochtend op het terras van Akwa Palace, hij dacht (pretendeerde) me eerder gezien te hebben. Nu geloof ik dat dat eerder een anleiding was om een praatje te maken. Tot even na elf daar gezeten en nog even bij Ethiopean Airlines langsgeweest. De Amerikaan en z'n vrouw waren al vertrokken, na eerst nog weer naar hun zoon in Yaoundé gevlogen te zijn. Familiemoeilijkheden waren ook een oorzaak voor z'n geëmotioneerd gedrag geweest. Nooit te snel oordelen dus.

Ik trof Gerhard gisteravond weer in Bonaka, z'n eerste reactie was: "Ich bin entäust". Teleurgesteld. Hij dacht dat ik me had laten overhalen om toch maar te blijven (bij m'n vrouw).

Sara heb ik niet weer opgezocht, dat leek me niet zo geslaagd, m'n vriendschap is er nog wel, maar liefde dat voel ik niet. Dat is er immers ook nauwelijks geweest. Ik geef toe, toen ze bij me sliep en we elkaar plezierden, toen vond ik extra fijn dat ze bij me was, maar ik heb mezelf wat dat aangaat geen verdere illusies gemaakt. Wel heb ik Jacques nog opgezocht. Hij huurt een kamer in Bassa wijk, waar alle Bassa-stamleden wonen. In Deido zijn het voornamelijk de Banèn en in Mbopi? dat ben ik vergeten. Ik weet niet tot welke stam Sara behoort. Vanaf Bonau naar het vliegveld gewandeld, de taxi's die ik aanhield wilden namelijk 500 CFA en dat had ik niet en had ik het wel gehad had ik het nog niet betaald. Het kost namelijk 50 CFA.

Bezweet en moe aangekomen. Een taxi halverwege wilde me wel voor 50 CFA meenemen, maar dan ook nog 50 CFA voor m'n tas. Ik ben gelijk weer uitgestapt en heb een tijd op de taxichauffeurs (taxivoleurs) in het algemeen lopen schelden (in mezelf). Een grote fles sinas opgedronken en verder gegaan.

Bij de gezondheidcontrôle kwam de juffrouw met getuite lippen en donkere ogen bijna door het loket.

"Je hebt geen choleravaccinatie."

Ik reageerde niet en wachtte tot ze mijn boarding pass zou afstempelen.

"Wat laat je ons na, nou je vertrekt?"

"Ik heb niets."

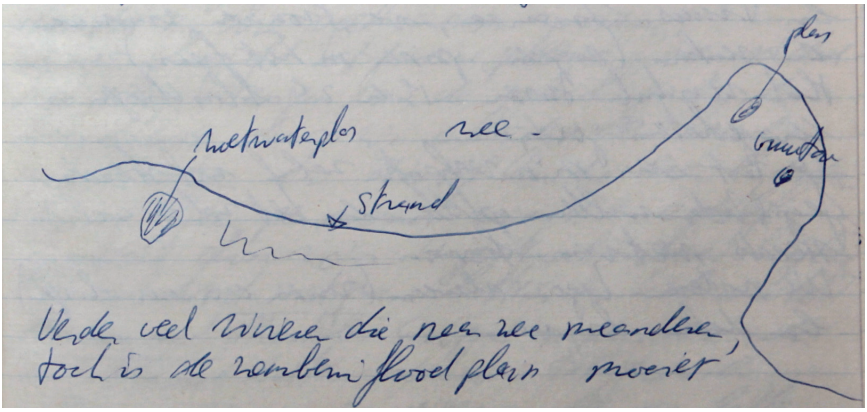
Uiteindelijk werden het $ 5,= het kleinste geld dat ik op dat moment voorhanden had. Nou ja, zo gaat dat, corruptie en dan maar mee doen.

Choleraprikjes sinds 10 december verplicht, enz.

Van m'n laatste CFA nog een cola gekocht en met een zeker genoegen het E.A vliegtuig zien landen. Drie kwartier later in de lucht op weg naar Lagos (Nigeria) en Accra (Ghana) en dan weer terug naar Addis Abeba en dan Nairobi.

Ik zit nu in het vliegtuig te schrijven, het is een beetje meer dan half vol, met veel Chinezen in donkerblauwe grauwe uniformen, of zelfs zwart. Alle Chinezen zijn zeker niet gelijk. Er vliegt ook een vlieg mee. Verder voor het merendeel Afrikanen, een enkele blanke. De mededelingen worden eerst in het Ethiopisch en dan in het Engels omgeroepen, nooit in het Chinees.

We zijn eerst een stuk langs de kust gevlogen, ook nog over het strand waar we met kerst gekampeerd hebben, het zag er zo uit. Verder veel rivieren die naar zee meanderen, toch is de Zambezi flood plain mooier.



Er hangen wat glitterslingers in het vliegtuig, kerstversiering. De stewardessen zijn gewoon, niet van dat opgeprikte overdreven gedoe, ik vind dit wel leuk. Ofschoon we vrij hoog vliegen is het toch nog wolkig (mist) en langzaam wordt het weer koud in het vliegtuig Het schijnt dat de technici nog niet veel kaas van temperatuurcontrôle gegeten hebben. Zelden is het goed. Het vliegtuig is een Boeing 720B (voor 300 personen).

Het verschil tussen 1e en 2e klas vliegen is een gesloten gordijn.

We naderen Lagos alweer (ruim een uur vliegen) en dalen langzaam.

Lagos. Nigeria. Het vliegveld ligt naast de stad, de doorgaande passagiers mogen het vliegtuig niet verlaten, zodat ik alleen kan vertellen wat ik door het raam zie. De huizen doen me aan die in Duitsland en Engeland denken. Duitsland de stijl en Engeland de kleuren, af en toe rose en geel. (Inmiddels wordt er met een luchtverfrisser gespoten, of een insectendodend middel). Veel huizen zijn meer verdiepingen hoog, drie tot vier etages. Verder zag ik een markt langs de straatkant, net als overal elders. Het bos schijnt hier niet zo dicht te zijn, maar dat komt waarschijnlijk doordat hier veel mensen wonen.

Op het vliegveld het gewone gebeuren, een soldaat met een stengun aan de nek hangend, de brandblusser die op z'n cilinder een broodje zit te eten en Air BP-lui die even bijtanken. Hoeveel liter per minuut wordt er eigenlijk opgestookt door zo'n vierstraalmotorenvliegtuig. Een wit bord met groene letters die *Welcome to Murtala Muhammed Airport* roepen en onder met blauwe letters *Welcome to Nigeria* en *enue au nigeria*, een paar letters zijn er afgevallen.

De nieuwe generatie in flare (bell bottomed) pantalons en twaalf verschillende Afrikaanse vlaggen, waaronder de Zambiaanse en Tanzaniaanse, de rest ken ik niet. Het vliegveld is ongeveer even groot als dat van Douala. Nog twintig minuten en we gaan weer weg. Veel palmbomen.

1-1-77

Laat ik mezelf eerst een vruchtbaar '77 wensen.

Accra leek wat meer op Zambia, vooral de natuur eromheen, savanneachtig, weinig bomen, vee, hier en daar een akkertje. Lateriet, rode aarde. In Accra 4,5 uur gewacht op het vliegveld. De gebouwen zijn groots en luxe opgezet, net als in Lusaka, hier waren echter meer taxfreewinkels waar je voor duur geld waardeloze spullen kunt kopen. Het wachten hing me daar wel de keel uit, ik viel bijna om van de slaap en daarbij was het nog een uur vroeger dan in Lagos. Om negen uur naar Lagos vertrokken, dus tweemaal op dezelfde dag daar geweest, daarna naar Kinshasa in Kongo (of Zaïre?), een koud buffet met een glas champagne, wat best lekker is, om het nieuwe jaar mee in te gaan.

Een Fransman die uit Opper Volta kwam proostte samen met me, dus nog voortdurend Frans praten. Verder naar Kigali, dat ligt in Rwanda. Daar zijn we nu en het is nu 20 over zeven in de ochtend, drie uur later dan in Accra en twee uur later dan in Douala. Het vliegveld is maar een beetje groter dan Kalabo airstrip en ligt tussen heuvels die bezaaid zijn met huisjes, niet in groepen, maar apart. Ieder woont op z'n eigen akker, net als de polderboeren. Het land komt me sympathiek over, het is vochtig buiten, zo vochtig dat de ruiten beslagen zijn en ik nauwelijks nog iets kan zien. Bij het aanvliegen kronkelden de rivieren keurig tussen de heuvels door. Een heuvelrug leek wel gescheurd en maakte m'n aardrijkskundekennis weer in me wakker. Rwanda ligt op een aardscheur, misschien was wat ik gezien heb alleen maar een hele grote (lange) afgraving. Misschien dat er nog een grotere plaats ergens achter een heuvel ligt. Direct naast het vliegveld zijn alleen wat verstrooide (maar wel systematisch) gebouwde (volgens een patroon, niet helemaal kris kras) boerderijen gebouwd. Een rode streep over de startbaan geeft aan waar het fietspad kruist Weer rode lateriet. Een Rwandees vouwt de dunne dekens netjes op.

Kleine landen vind ik gelijk sympathieker dan grotere.

M'n stemmingen wisselen wat, de een keer vind ik het vervelend geen baan meer in Afrika te hebben en vraag ik me af waarom (en waar) ik er zo'n punt van gemaakt heb. Andermaal vind ik het fijn weg te gaan. Niet direct weg uit Afrika, maar wel uit Kalabo. M'n levenshouding zou er zeker niet op vooruitgegaan zijn, m'n onverschilligheid toegenomen en m'n morele standaard achteruit. Vooral voor dat laatste is het goed dat ik daar nu weg ben.

Nu roep ik wel voortdurend hard dat ik een gedisciplineerde school wel leuk zou vinden, dat betwijfel ik ergens ook.

Het vliegtuig vult zich nu met Chinezen, de stewardessen kijken wat nors toe, ze hebben en schoon uniform aan, donkergroen met een wit befje.

Met wat paniekerig gedoe, druk gepraat vinden de *homo pekinensis* hun plaats. In uniform, maar ook weer niet, een beetje verschillend model pet, een andere kleur, een wit of blauw overhemd en dikke duffelse jekkers. Waar is m'n tas nou neergezet? En waar zit Ho nou? dat zijn vragen die hun bezig schijnen te houden. Ze redden zichzelf. De stewardessen drukken zich. Maar wel zelf de champagne betalen! $ 3,60 ! (voor 2x).

Af en toe een gat in het wolkendek, we vliegen naar alle waarschijnlijkheid al boven Ethiopië. Het ziet er wat zanderig en wat grasserig uit, heuvelachtig, droog, weinig begroeing.

De Chinezen vliegen waarschijnlijk naar huis. Ze zijn vrij rumoerig.

Grapje: Alle Chinezen zijn gelijk, ze eten allen met de mond open en zelfs hun horloges wijzen dezelfde tijd aan!

Wolken zijn er ook in soorten.

Koude voeten op de vloer.

Avond zeven over half zeven

Eindelijk Nairobi. Om goed 10 uur in Addis Abeba, dat een beetje in een kom verscholen ligt. Het vliegveld krijgt een grote beurt, nieuwe ontvangst- en vertrekhallen, inclusief slurven voor de vliegtuigen. Droge grond met diepe insnijdingen waar momenteel vrijwel geen water meer doorstroomt. Ook hutjes met rieten daken, niet zoeel dorpjes gezien; dunbevolkt? Tot een uur gewacht op vertrek naar Nairobi, de tijd gekort door met een Oegandese dokter over Afrika te praten, een zeer bereisd en beleerd man, heeft veel van de wereld gezien. Samen met hem naar Nairobi gevlogen, veel wolken, weinig gezien. Het vliegveld van Nairobi ligt in een soort laagvlakte tussen de heuvels (Mt. Kenya?) ook hier wordt ijverig gebouwd. Wat omgehannest met een visum, de gezondheidcontrôle ging snel, er werd niet naar choleraprikken gekeken, waar ik nog wel even bang voor was. Er is een choleraepidemie in West Kenya volgens de Oegandese dokter. Hij hielp me ook met het vervoer naar de stad en het vinden van het YMCA (Young Men's Christian Association) waar ik nu ben ingekwartierd voor Fl. 15,= per dag, alles inbegrepen Liever had ik het zonder maaltijden gedaan, maar alla, geld moet rollen nietwaar. Het is hier inderdaad een echte mannenclub, vrouwen alleen in de ontvangstzaal toegelaten en zeker niet in bed...

Om half acht avondeten, daarna vroeg naar bed. Ik ben wel wat uitgeteld na 24 uur reizen. Vliegen wordt wel vervelend (vliegen zijn ook vervelend). Ik deel m'n kamer met Philip. Er is ook nog een zwembad en koloniale Engelse thee, 's middags. Het wordt schemerdonker.

In *Bon Dia dushi* komt een (klein) deel van de belevenissen met Lydiënne, Sariette en Aurore weer tot leven. In deze roman over Vincent Höhenzoller, bioloog, schilder, lerarenopleider laat je uit het niets een dochter tevoorschijn komen: Aurore. Vrucht van een avontuur uit vroegere tijden. De moeder – Felicity – is inmiddels overleden. Enkele fragmenten uit *Bon dia dushi*.

Aurore stond midden in de kamer, voeten naast elkaar, de schouders strak, met een lichte boog naar achteren.

Het kozijn van het raam deelde haar lichaam in tweeën, rechts sloot haar lichaam op het doek aan, links trok het een grens door de weilanden en de weg in de verte waar de lijndienst van Arriva voorbijreed. Ik kom eraan. De Japanse sierkers stond in bloei. De bloesems leken licht te geven. Zo had Van Gogh geschilderd, lichtpaars, met witrose zweem.

De billen van Aurore bolden naar achteren, volumineus, geaccentueerd door de holle rug die deels werd verborgen door het korte jasje. Haar rok kwam tot vlak boven haar knieën. Boven het jasje stak de rode kraag van de blouse scherp af. Ze had korte donkere krullen.

Vincent stond in de deur naar de keuken. Hij zag Aurore in tegenlicht en kwam de woonkamer binnen met thee.

Zijn hoofd en ogen maakten een licht golvende draai, als wilde hij zijn dochter in eerste aanzet door zijn bewegingen in zijn hoofd vastleggen om haar later, als ze weg was, te kunnen schilderen in rood en goud. Haar achterkant, met donkerblauw hoedje.

Met de verdwijning van Felicity had hij het bestaan van Aurore opgeschort. Hij wist dat ze geboren was, hij wist dat hij haar nooit zou willen zien, niet als ze geboren was, niet wanneer ze ouder zou zijn, niet als ze dood zou zijn; nooit.

Sinds de dood van haar moeder had Vincent die bloedband doorgeknipt. Een vervolg wilde hij niet. Ze bestond niet.

Heftigheid en zachtmoedigheid zijn ongeschikt als de dood om de hoek komt kijken. Voor zijn noodzakelijke daad had Vincent de rekening betaald. Hij zou niet terugkomen op zijn besluit.

Hij had betaald in terugkerende buien van halfwaan, van jaren in slopende onmacht, in onmogelijke relaties met vrouwen die de een na de ander onder zijn handen stierven, alsof hij na die ene daad geen recht meer had op eerherstel.

Het lot leek een spel met hem te spelen. Het lot had hem veroordeeld waar een rechter in gebreke was gebleven. In overtreding van de moraal, van vigerende ongeschreven regels, ligt straf al opgesloten, daar is justitie niet voor nodig. Terugblikken is zinloos, voor zover die gebeurtenissen niets toevoegen aan het heden.

Vincent was gaan schilderen. Verjaring kreeg in olieverf een hanteerbare vorm. Alle daden willen gehoord worden, ook door de dader; vooral door de dader. In verf maakte hij beelden die een afspiegeling vormden van de gedachten en beelden die in zijn hoofd voorbijkwamen, ook al was niet steeds helder wat de voorstelling betekende. Hij herkende elementen van de impressionist Gustav Klimt, van Salvador Dali, van René Magritte en andere surrealisten. En nu stond ze daar.

'Jeg skal vugge dig, jeg skal våge.'

Vincent keek voorzichtig naar de onuitwisbare afdruk van haar moeder. Aurore was Felicity, ze was Felicity meer dan dat ze een nazaat van hem was. Vincent wilde niet dat ze zijn kind was. Hij wilde dat ze een andere man haar vader noemen zou. Ze was zijn geesteskind.

Vincent liet zijn blik over haar ronde gezicht gaan, haar lichtbruine teint, haar donkere ogen met wenkbrauwen die smaller waren dan het gezicht nodig leek te hebben. Aurore had lichtbolle wangen en aanleg voor een dubbele kin. Dat had ze van haar moeder, net als de mild tuitende borsten, die na het zogen van een kind zouden gaan hangen.

'Het is ongevaarlijk om je ogen de kost te geven,' zei de stem in zijn hoofd. Vincent wist wel beter.

Hij hoorde Katzenellenbogen. 'Kijken is ongevaarlijk en zien ook,' had Katzenellenbogen gezegd. Vincent had het verschil tussen kijken en zien ter sprake gebracht en de diepere betekenis van die woorden.

'Dat geldt voor jou, misschien, maar dat onderscheid is kunstmatig. Het onderscheid tussen kijken en zien is angst. Als je bang bent jouw werkelijkheid onder ogen te zien, dan beperk je je tot kijken, dan houd je afstand. Als je de angst voorbij bent, durf je het leven en alles wat het te bieden heeft onbevangen waar te nemen. Angst is een deel van je. Niets om bang voor te zijn.'

Vincents keek. Zijn blik gleed over het lichaam van Felicity's kind. Hij zocht zichzelf in het lichaam van Aurore, die zich had omgedraaid en hem zwijgend met haar donkere ogen stond op te nemen. Hij speurde naar afdrukken van zijn eigen lichaam, van zijn hoofd. Waar kon hij zijn zaad herkennen, waar was gegroeid wat hij had geplant?

Niet in haar korte stevige benen, niet in haar brede heupen en uitstekende billen. Aan de buitenkant van haar lichaam kon hij niet ontdekken waar zijn beeld en gelijkenis begon. Misschien heeft ze eenzelfde lever, of alvleesklier, of longen, of pijnappelklier, het wormvormig aanhangsel of de twaalfvingerige darm, misschien is de omvang en vorm van haar hart een afspiegeling van mijn hart.

Erfelijke eigenschappen gaan verder dan de buitenkant, hield hij de studenten voor. Het innerlijk, de blaas, de maag, de lever, de milt, de nieren, spieren, organen, zenuwcellen, elk onderdeel draagt delen van de chromosomen van

de vader en de moeder. Soms komt, althans aan de buitenkant, de moeder meer tot expressie dan de vader. Dat zijn uiterlijkheden, over het innerlijk is weinig bekend. Slechts zelden legt een chirurg organen van kinderen naast organen van ouders.

Aurore keek met indringende blik naar haar vader. Ze trok haar mondhoeken licht naar achteren.

'Zal ik thee inschenken?' Ze wachtte het antwoord niet af. Aurore ging zitten en liet voorzichtig twee klontjes suiker in haar glas vallen. Vincent zag hoe tengere handen de glazen schikten. Misschien speelde ze piano.

'Jeg skal vugge dig, jeg skal våge.'

Krinkelende waterwolkjes maakten een draai boven het glas en verdwenen onzichtbaar in de kamer. Ze had zijn handen. De suiker kreeg een matgrijze kleur en zakte langzaam in elkaar voor ze oploste en de moleculen zich overgaven aan een oneindig aantal mogelijke ordeningen.

$$S = k \ln W.$$

En als het geen weerslag van de dochter is, dan zijn de overpeizingen, de angsten en de vragen ontleend aan de jongen die in Afrika naar antwoorden en naar zichzelf op zoek was. Tastend in het duister. Het avontuur is nog niet voorbij.

Na Kameroen, dat de naam op meerdere manieren laat spellen, gaat de reis verder naar Kenya. Je vader en moeder, zus en zwager waren daar voor kortere en langere tijd. Je correspondeerde met David Kimutai en je besloot hem op je terugweg te bezoeken. Na Kenya kwam kort Griekenland. Het paard in je begon stal te ruiken. Het oponthoud in de diverse landen werd steeds korter, en als je terugblikt kun ik steeds minder details vertellen.

Vanuit Wenen belde je je oudste zus. Ze haalde je van Schiphol. Je koffer had je naar je jongste zus in Utrecht laten sturen, maar eerst volgen de belevenissen in Kenya en Griekenland.

Wat volgt is enige afstand en minder nadruk op vrouwen veroveren, minder pikgericht. De waarnemer in je, beter misschien, je observateur treedt uit de schaduw en de laatste uren boven het zwarte continent slaat de melancholie toe. Een sluier van de aardlichtjes opgeschoven.

Nairobi 2-1-77. Door Nairobi gewandeld. Eerst wat (behoorlijk wat) onzeker, niet geheel op m'n gemak gevoeld, waarom weet ik nooit precies, zal ik later wel eens over filosoferen.

In een klein restaurant wat gegeten, paar pilsjes (3,85 shilling; 1 sh = 31 cent), goedkoop. Naar de film geweest. *Het Omen*, goede film, af en toe m'n ogen dicht gedaan. Op de terugweg pilsje in het New Garden Hotel, vol met jonge hoertjes van begin 20. Eén met hele mooie grote ogen en ware het niet dat hier (YMCA) geen vrouwen mogen komen, dan had ik d'r waarschijnlijk wel meegenomen. Waar ben ik gezakt? Ik neuk niet tegen betaling, dat had ik haar van tevoren dan wel gezegd.

Zo zonder is toch wel beter. Haar vriendin die naast me zit streelde af en toe mijn knie en voelde op een onverwacht moment of m'n pik er nog wel zat.

"Ik houd zo van borsthaar," bekende ze. Toch was de meid met de grote ogen wel aantrekkelijker. Van emancipatiegedachten en principes blijkt niet zoveel meer overeind.

"Waarom niet nog een trimester tegen m'n principes in, in Kalabo gebleven?"

"Ja, ja...?"

Moeilijke tijden buiten Afrika die komen gaan.

4-1-77

Heden in Kabianga waar ik in Davids huis bij petroleumlicht zit te schrijven. Een *Tusker* biertje naast me om me een slaapmutsje te bezorgen. Gisteren nog in Nairobi. 's Ochtends de vlucht naar Athene geregeld, via Olympic Airways op 15 januari 01.30 uur omdat Air France al vol was. Daarna na veel rondlopen een choleraprik gehaald.

Woensdag 5-1-77

Verder waar ik gebleven was, een choleraprik gehaald bij de City Council in Nairobi. Het prikkenboekje kon ik pas 's middags afhalen, zodat ik in Nairobi moest blijven. Om zeven uur de bus naar Kericho genomen. Het was al donker, zodat ik weinig van de omgeving gezien heb, dat ofschoon het volle maan was. Ik zat naast een Tanzaniaan, we hebben niet veel gesproken, dat vanwege het lawaai van de motor en ook omdat de behoefte er niet zo was. Via Nakuru om twee uur in de nacht in Kericho aangeland. Ik voelde me niet thuis tussen al die zwijgende en dreigend overkomende mensen. Het was koud op het busstation, maar toch heb ik nog tot zes uur op m'n plunjezak zitten slapen, wat stijfjes van de kou. Geen bus naar Kabianga. Juist wilde ik de stad in wandelen, toen ik een taxi kreeg tot Kabianga, de laatste 4 – 6 kilometer moest ik lopen. De weg was erg glibberig, maar toch schoot ik lekker op, wat meer moed langzamerhand. Na ca. vier kilometer werd ik door een pick-up opgepikt. Bij de winkels werd ik gedropt en vroeg ik naar David, een wat oudere man wist wel waar hij woonde. In ijltempo wandelde ik achter hem aan over een meer glibberig pad. Hij sprak

geen Engels, maar maakte me duidelijk dat hij Davids vader was. Het was tegen tienen toen we bij Davids huis aankwamen, een nieuw huis met aluminium dakplaten en kleimuren.

David is 24 en een erg sympathieke vent, een goede tegenspeler en gesprekspartner, die wat verder kijkt dan z'n neus lang (kort) is. Verheugd me te zien, ze hadden al enige tijd naar me uitgekeken. Veel thee, met veel melk erin gedronken om wat op te warmen, daarna naar bed en tot één uur geslapen. Nshima & relish gegeten en een wandeling gemaakt en gezien hoe thee verzameld wordt, hoe chibuku (het lokale bier) gebrouwen wordt. Maïsmeel en water drie dagen in een drum, dan bakken op een grote ijzeren plaat tot er een bruine korst op zit. Intussen millet dorsen en malen (watermolen) en dan bij het maïsmeel voegen. Drie dagen gisten en dan door een doek persen: bier. Een paar vrouwen waren al totaal bezopen en probeerden me te "vangen". Zo vaak hadden ze geen handen geschud met een witte. Om negen uur weer gegeten en tegen tienen naar bed.

Er worden hier vrij veel ezels als lastdier gebruikt, de dieren zien er goed verzorgd uit, evenals de koeien, het zijn niet zulke wrakken als in Zambia, waar het aantal telt en niet zozeer de kwaliteit.

De mensen hebben hier grote gaten in de oorschelpen, een lucifersdoosje en soms een conservenblik kan er met gemak doorheen. De natuur is hier groen, veel theeplantages en maïsvelden met stengels van de vorige oogst die nog wegrotten. Hier en daar wordt er alweer geploegd, daarvoor worden ossen gebruikt. Ofschoon er niet voldoende gewerkt wordt, is het toch aanzienlijk meer dan in Zambia. Het hangt er ook een beetje af van de stam waartoe de mensen behoren. De landbezitters geven er de voorkeur aan de niet-landbezitters voor zich te laten werken. Davids vader werkt in de thee en krijgt daarvoor een beetje meer dan Fl. 1,= per dag. Zo'n Fl. 60,= per maand en dat is niet zoveel. Het is niet de traditie om groente enz. te verbouwen, dat gebeurt hier dus ook niet.

Veel mensen handen geschud. Vanochtend naar het winkelcentrum geweest en bier in de bar gedronken, drie halve liters, zodat ik wel wat instabiel werd. Leuk.

Vanmiddag bij een van de rijkere boeren gegeten, het vreemde was dat we de enigsten (David en ik) aan tafel waren, de dochter des huizes kwam af en toe het eten brengen en verdween dan weer. Gewandeld en geslapen.

Speciaal voor mijn komst is een wc gemaakt.

De afgelopen nacht gedroomd, een goed teken. Morgen naar Kisumu op en neer. Eigenlijk interesseert de Kilimandjaro me niet zoveel, meer de mensen en hoe hier geleefd wordt. *On verras*.

Donderdag 6-1-77
Buiten balkt een ezel. Het is half tien, ik lig in bed, ben moe van de reis naar Kisumu, ga nu slapen, tot morgen.

Vrijdag 7-1-77
Het is ongeveer tien uur in de ochtend. David is een eindje wandelen, zodat Francis nu op me 'past'. Ik kom hier werkelijk niets tekort en als ik niet oppas groei ik nog dicht. Op de lange duur zou me dit wel benauwen, maar nu vind ik het nog wel prettig. Als ik m'n bed rechttrek, vind ik het later helemaal opgemaakt.

Gisterochtend wat vroeger opgestaan en met een taxi naar Kisumu geweest, gewandeld, Lake Victoria gezien. Aan de oever veel restaurantjes waar nshima & relish bereid werd, een slachthuis en een autowasplaats. Verder grotere schepen naar Tanzania en Oeganda. De markt bezocht en cola en bier gedronken. Ik mocht niets, maar dan ook niets betalen, terwijl Willie (Wilson) en David hun laatste (spaar)geld aan me spenderen, naar het schijnt. Willie die bij de politie werkt verdient 15 shilling per dag en z'n grote passie is om daar weg te gaan en een Datsun pick-up te kopen, waar hij echter geen geld voor heeft.

Het land om Kisumu is erg vlak met heuvels / bergen op de achtergrond. Vroeger was het wellicht een rivierbedding, zoiets als een floodplain van de Zambezi. Veel groen, veel suikerriet, ongeveer de enigste inkomstenbron van de mensen daar (Luos-stam).

Zodra politiek ter sprake komt, spreken Wily en David steeds over 'een zekere stam' (Kikuyu) die alle anderen opzij schuift en de macht steeds verder naar zich toetrekt. Ze voorspellen veel bloed als Kenyatta dood is, de strijd om de macht barst dan weer los.

Op de terugweg een gevaarlijke taxi getroffen. De chauffeur sliep bijna en raakte enkele malen op een haar na een tegenligger. Halverwege werd hij ververst. Ik houd niet van deze taxi's. Je weet nooit of je er levend uit komt.

Vanochtend uitgeslapen, geschreven, geschoren, wat wel prettig is.

Ik moet Sara nu een brief schrijven, vol met liefste en schattebout ik mis je, maar dat is niet zo. Ik vind haar nog steeds wel aardig, maar daar houdt het mee op. Ik vraag me af wat ze er zelf nog van vindt, en dan in het echt, zonder de charme van "het met een witte door haar zwarte wijk lopen", van "een witte vriend hebben" en meer van die flauwekul. Misschien is het bij haar ook een beetje "afgezakt". Ik hoop het maar. De eerstvolgende brieven zal ik nog wat vlammend schrijven, en dan langzaam minder...

M'n vrijheid is me nog te lief, wat dat dan ook zijn mag.

Nog even over Zambia.
Wat te verwachten was, komt er nu aan. Een soort spijt- of heimweegevoel naar Kalabo. Kalabo dat ik voortdurend vermijd om uit te spreken. De valse (of echte) romantiek van die bush komt weer boven, juist doordat het fijn geweest is. Bijna alle dagen denk ik aan Johns Kalimukwa en af en toe aan Paul Nosiku, nu 3B studenten, dan vertel ik me hoe fijn het was daar te werken en te leven.

Echter toen ik hier de high school bezocht, enkel de gebouwen, kreeg ik

een gevoel over me van; nee, dat niet. Niet weer voor de klas staan, niet weer proberen allerlei onbelangrijke dingen in die kroeskoppen te persen. Ik heb daar het geduld niet voor, of beter, ik geloof daar niet meer in. En daarom niet weer, niet nu.

Waar ik naar terugverlang is meer het leven buiten de school om, ofschoon dat in het laatste trimester gekenmerkt werd door afwezigheid van activiteit. Na school wat zwemmen, wat praten, eten en wat rondlummelen. Met Victor een biertje drinken op de stoep en over Nederland, vrouwen en oranje praten, van de rust genieten en verder niets.

Een deel van het verlangen naar Kalabo wordt ongetwijfeld ook ingegeven door het gevoel dat veel relatief is. M'n relativerend vermogen is toegenomen. Ik heb nu gezien en gehoord dat in andere Afrikaanse landen de situatie niet veel anders is dan in Zambia, het is een gradatieverschil. Zambia staat ergens onderaan in mijn referentielijn. Hier in een Kenyaanse krant lees ik ook over indiscipline en leraren die met schoolmeisjes neuken. Het verhaal herhaalt zichzelf! In Cameroun idem dito, in Sierra Leone, enz. enz.

Ik kan die problemen niet oplossen, wellicht wel helpen die op te lossen, maar de bijdrage die ik kan geven is dan wel erg klein. Ze moeten het zelf doen! Elke oplossing van buiten is een noodoplossing, een surrogaat dat op lange termijn geen vruchten afwerpt.

Het is jammer, want het is leuk hier te werken, de mensen, ja wat kan ik van de mensen zeggen? Vriendelijk? Sommigen wel, en dan in Cameroun meer dan in een ander Afrikaans land dat ik bezocht heb. Wat minder gejaagd, of moet ik zeggen met wat minder Westerse problemen, zodat het lijkt alsof het hier minder gecompliceerd toegaat. Wij (westerlingen) kunnen ons niet volledig inleven in de spanningen die de Afrikanen ondergaan met betrekking tot bijgeloof, het betalen van een bruidsschat, familiebanden, enz.

Op dezelfde manier kan een Afrikaan zich niet in de Westerse familieverhoudingen inleven (mensen in bejaardenhuizen opbergen, niet voor ouders zorgen, enz.). Het cultuurverschil is te groot om door grote massa's overbrugd te worden.

Een ander aspect van m'n Zambiaanse heimwee, dat kleiner wordt naarmate ik er meer over schrijf, is de nabije toekomst. Wat te doen, behalve de aanschaf van een racefiets? Weer te werken, te wonen, te leven. Het onderwijs in? Waar, wat en hoe, verzekering, tandarts, militaire dienst, werkelozenuitkering en meer van die flauwekul. Niet dat ik daar dagelijks over inzit, maar op de achtergrond speelt het wel mee, of ik dat wil of niet.

Nairobi 11-1-77

Ik houd van die symmetrische datum 11/1/77. Terug in Nairobi sinds gisteren. Een lange bustocht, meer lang in tijd dan in afstand. Om kwart voor acht met de overvolle Datsun naar Kericho vertrokken en daar tot tien uur op de 'express-bus' gewacht. Ik wandelde wat met de 'old man' (Davids vader) door

het dorp terwijl David zich met Ellis (de broer van Francis?) onderhield (een love affair?).
Davids vader spreekt geen Engels, de conversatie ontbrak dan ook vrijwel, af en toe wees hij naar een winkel of bank en zei dan iets in de trant van 'dit is een bank' of 'hier dokter'. Hij heeft een prachtige kop, met grijzende krullen, die de meeste tijd schuil gaan onder een versleten vilthoed.
Het landschap is erg afwisselend. Vanaf Kericho eerst thee, dan stijgen we langzaam een beetje, de begroeiing wordt schaarser, vierkante en ronde hutten met lemen wanden, af en toe een meer(tje), maar verder weinig water. In het noorden steile bergen met platte toppen. Voor Nakuru gaan we wat naar beneden, genoeg om het luchtdrukverschil op de trommelvliezen te voelen. Na Nakuru, een erg drukke plaats, naar boven, wel 1000 meter (500-2000 m.) schat ik, een asfaltweg vlak langs het ravijn, een slaperige chauffeur die af en toe met z'n hoofd uit het raam hangt om koele lucht te vangen, en dat in een oude bus die slechts in de eerste of tweede versnelling de helling kan nemen. Onderweg pruimen verkopende jongelui, ook mutsen van schapenvacht en beddekleedjes. Vlak voor Nairobi veel politiecontrôle. Om even over vijf; eindstation en afgelopen is het kabaal van de busmotor. Vandaag redelijk wat indrukken opgedaan, daar vertel ik morgen wel over, want ik ga niet meer naar Mombasa.

Woensdag 12-1-77
Het is tien over acht in de ochtend, zojuist weerklonk een trompetstoot, het volkslied? om de dag in te luiden voor de kinderen van de lagere school. Iedereen keurig opgesteld in een groot vierkant, de kleinsten vooraan, de grootsten achteraan, zodat het lijkt op een driedimensionaal fasendiagram (PVT-diagram).

Met kinderkabaal zoeken ze hun plaats in de klaslokalen, een onderwijzer stijgt statig en traag de trappen op. Hij heeft niet zoveel zin vandaag. David is naar z'n werk en ik zit achter z'n bureau een beetje te pennen, een kop donkerbruine thee voor me en twee snee wittenbrood binnen handbereik.

Wat te zeggen?

Er zijn veel gedachten die door m'n hoofd gaan en aangezien ik er veel van niet met iemand kan verwoorden probeer ik die hier neer te schrijven. Gedachten over van alles en nog wat, gedachten die losjes in m'n grijze cellen spelen, belangrijke en minder belangrijke.

Ik wil vertellen wat gisteren gebeurd is, ofschoon ook die dingen minder belangrijk zijn dan ze lijken. Net belangrijk genoeg om door me opgeschreven te willen worden, (eigenaardige gewoonte eigenlijk).

Gisterochtend ansichten verstuurd, zo'n twintigtal, aan vrienden en vriendinnen, aan hen waar ik wel weer op bezoek wil. Mensen zijn vreemde wezens, dat we elkaar nodig zijn, belangstelling voor elkaar op kunnen brengen. Vaak vind ik gezelschap vervelend, ben ik liever een poosje alleen, dan weer wil ik mensen om me heen waar ik het een beetje mee kan vinden. Ze hoeven dan niet zozeer te praten, alleen maar er zijn.

Gistermiddag. Geoffrey van kantoor gehaald. Hij wandelt met krukken en deed me aan een studiegenoot denken. Ik hoop dat die inmiddels minstens zo vrolijk door het leven gaat als Geoffrey schijnt te doen.

Met lijn zeven naar Wilson gebust, hij was niet aanwezig op de hondensectie, veel geblaf, maar weinig activiteit. Barakken op palen, zodat de vloer ongeveer een meter van de grond is. Binnen houten planken waar tussendoor je het rode lateriet, of zwart zand, kunt zien. Z'n kamer, die hij met twee anderen deelde, was een grote vierkante zaal (8 x 8 m.), drie bedden, waarvan een met lakens en touwtjes was afgeschermd. Aan spijkers hingen hondenriemen met aan het uiteinde een glimmende ketting, een paar primussen langs de muur en een simpel kastje met wat zwartgeblakerde potten. De paardendekens op het bed hadden een wat zurige geur over zich, lang niet gewassen. Mannen op kamers.

In de goot tussen de barakken stroomde en rode vloeistof. Bloed?

Wilson kwam om half vier, samen naar politiehondenagentenbar. Wilson had twee maandsalarissen gebeurd, samen 720,= shilling (ongeveer 210 guldens) en dat moest gevierd worden. Bier, een, twee, drie. Hij zelf moest weer weg, z'n diensttijd was nog niet voorbij; z'n vriend had echter de tijd, vier, vijf, zes halve liters en waag eens te weigeren. Wilsons vriend, laat ik hem John noemen, sprak slordig Engels zodat ik hem nauwelijks verstaan kon. David hielp af en toe een mondje. (Kipsigies). Om half vijf; we moeten nu echt weg. Het interesseerde me niet zoveel waar naartoe, op dit moment. Weg uit de politiehondenagentenbar waar je tv kon kijken en met pijltjes kon gooien, alleen voor leden, dat wel.

Het Kenyatta ziekenhuis was vlakbij, even telefoneren daar, dat ging niet omdat ook hier geldt dat ruim 50% van de telefooncellen buiten gebruik is (telefoon stuk). John, die aardig zatjes was, had het in z'n hoofd gehaald met me te pronken, me eerst in het ziekenhuis laten zien en dan nog naar een vriend om me te laten 'zien'. David probeerde dat hele showproces in te korten, maar dat lukte niet zo goed.

Bij vriend A. naar binen. Brede banken, Kung fu aan de muur, levensgroot en een foto van een Mau-Maustrijder. We zaten nog niet of na het bier, dat ik kortaf weigerde, werd de grammofoon uitgeprobeerd, met onvermijdelijk Jim Reeves of hoe die smartlapzanger ook mag heten. De sessie (zitting) duurde maar kort, maar lang genoeg om John te laten vertellen dat ik z'n leraar in Kabianga geweest was die hem nu met een bezoek vereerde. David probeerde met veel praten ons vertrek te bespoedigen, want de gastheer mocht mij eens in het Engels vragen waar ik vandaan kwam. De grote leugen had zich namelijk in het Kishwahili voltrokken en pas later vertelde David wat John gezegd had.

Speel het spel en hij speelt zich belangrijk.

Bij ons afscheid gaf John me 30 shilling (Fl. 10,=) om eten te kopen, graag had hij me meegenomen om geroosterd vlees te eten, maar de plek waar dat

roosteren gebeurde was te smerig en te rokerig. Natuurlijk weigerde ik niet, want dat zou een belediging geweest zijn. Van die 30 shilling hebben we (David en ik) later lekker in een restaurant gegeten.

Voordat het zover was, moest er nog één bezoek afgelegd worden en wel aan de nicht die met de ex-provinciale commissaris getrouwd was.

Ze woonden in het Haren van Nairobi, een kast (bak) van een huis, garage met twee volvo's, een blauwe en een witte, terwijl neef met een mercedes op stap was.

"Waarom een witte volvo?"

"Nou ja, voor de verandering."

Een groot huis dat voor een Engelse koloniaal gebouwd was en niet voor een Kenyaan, dat dacht ik. Een grote zitkamer met een paars pluche tapijt op een parketvloer, grote blauwe banken en stoelen met een soort satijnstof overtrokken. Stoelen als kuipjes / troontjes te klein voor twee, maar groot genoeg voor een verliefd stel. In het midden een bescheiden tafel, zodat de kamer nog steeds groot bleef / leek. Langs de wanden veel spulletjes. Een koffer met 'goudbeslag', een olifantspoot met daarop een gong tussen twee namaak ivoren slagtanden, houtsnijwerk op een plank die boven de serredeuren bevestigd was. De kamer deed me denken aan die welke Robert Ruark beschrijft in z'n boek *A thing of value* over de Mau-Mau in de vijftiger jaren. In de aangrenzende kamer die door open serredeuren het volume van het vertrek nog vergrootte, een ovaal schilderij aan de muur van een pharaovrouw, naar rechts kijkend, waarschijnlijk omdat de man naar links keek. Aan weerszijden van de serredeuren portretjes, ook ovaal, van Jip-en-Jannekefiguren. Verder een solide eettafel met geïmporteerde spijltjesstoelen eromheen en en doorgeefluik naar de keuken.

In de boekenkast naast me de volledige werken van Leon Uris, Gulag Archipel en het nieuwste boek van Erica Jong (de titel is me ontschoten, maar heeft met vliegen te maken). Ik miste Tolstoi en Dostojevski. De boeken zagen er ongelezen uit, maar dat kan aan m'n gezichtsvermogen toe te schrijven zijn.

De gastvrouw, een lichtbruine stevige vrouw (van witte vader en zwarte moeder) schonk thee en ze wist dat niet alle blanken melk in de thee gieten, onderhield me zoals het hoort", informeerde belangstellend naar Zambia en leraar zijn, ondertussen vertelde David z'n tantes, die in stoelen weggezonken waren en afstaken tegen het daglicht dat door het venster achter hen naar binnen viel, hoe m'n reis verlopen was.

Tantes die dames wilden zijn, maar toch niet helemaal in hun omgeving pasten, gympies (zonder veters?) en een slobbervest.

Ik bekeek dit alles eens rustig, nam in me op wat ik onthouden wilde en vroeg me af hoe deze rijke Kenyaan zich voelde tussen z'n arme familieleden, die het schoolgeld van hun kinderen niet kunnen betalen. En wat denkt Davids moeder als ze van de witte volvo hoort?

"Ieder vecht voor zichzelf en vindt dat de ander maar voor zichzelf met vechten, daarom helpt me elkaar nauwelijks," aldus David.

Met de blauwe volvo tot in het centrum gebracht. David woont in de Stareke (= welkom, ga zitten, voel je thuis) (Karibu = kom binnen) school, een technische school waaraan ook de Nedelandse regering (= het Nederlandse volk) heeft meebetaald om het van de grond te krijgen.

David roept voortdurend: "In de koloniale tijd was dit een mooie plek, dan bedoelt hij de onderhouden gazons, de bloemperken en de hagen.

Waarom schrijf ik dit allemaal op? Omdat er niemand is om het tegen te zeggen? Dat niet alleen, wat meer?

Schrijven!

David leest *Lovers in war* (Collin Spencer) en natuurlijk James Hadley Chase (*A lotus from Qua...*)

Nu is het een uur later en ga ik de stad in. Misschien naar Nairobi National park.

I'll see.

Donderdag 13-1-77

Het is gisteren. Ik zit nu weer achter Davids buro, alleen is het wat later, vijf over tien, dan gisteren, maar voor de rest is het hetzelfde. Ik weet niet waarom ik nu weer schrijf.

Vannacht gedroomd dat de Parkerpen waar ik nu mee schrijf alweer leeg was. Het is hetzelfde gevoel als de mond gesnoerd te worden.

David heeft overal voor gezorgd, tot een gekookt ei toe. Deze zorg gaat te ver.

Ik heb teken in mijn oksel te gast, niet zo leuk. Gisteren in het Nairobi National Park geweest, daaraan is heel wat aan vooraf gegaan, niet zozeer fysiek als wel psychisch. Enkele malen ben ik aan het buro voorbijgegaan en de laatste keer, toen ik dacht voldoende moed verzameld te hebben om binnen te gaan, was het kantoor gesloten. Daarna vrij snel in het Thorn Tree Hotel voor 65 shilling (1 shilling = 30 cent) een plaatsje geboekt.

Het is een soort winkelfobie die me af en toe plaagt, vooral als ik me niet helemaal op m'n gemak voel en alleen ben (= niemand om dapper voor te zijn). In warenhuizen zoek ik liever een kwartier, of pluis ik de wegwijzers uit voordat ik vraag waar ik de afwaskwasten kan vinden. Het is niet zo dat ik altijd dat gevoel heb, maar af en toe overvalt het me.

Zou ik die teken helemaal uit Zambia hebben meegebracht?

Buiten spelen de lagereschoolkinderen, een rood bloesje en en lichtblauwe korte broek. Ze rennen om het hardst om een kaatsebal. Kinderen van hun ouders. Soms vind ik kinderen wel leuk, maar vaker vind ik ze niet leuk, of beter gezegd ben ik er vrij onverschillig onder. Het lijkt me een hele klus kinderen zo'n twintig jaar te begeleiden, of nog langer als er meerdere zijn.

Misschien komt het verlangen naar kinderen wel geleidelijk na het getrouwd zijn, of is het dan nog enkel de druk van de maatschappij. Een onderwerp om eens over na te denken en die gedachten dan wat meer gestalte geven.

Het Nationale Park, veel reeën en herten, wat voor mij de verzamelnaam is voor gazelles en antilopen, waterbokken en wat dies meer zij. Een enkele neushoorn en natuurlijk niet die beesten waarop de gemiddelde toerist geconditioneerd is; geen leeuwen en luipaarden. Om dat te voorspellen gemis op te vangen was een zogenaamde *orphanage* (weeshuis) voor deze dieren aanwezig, daar konden de leeuwen in een kooi bewonderd worden.

Na een uur in de vw-bus had ik het wel gezien en wat mij betrof konden we wel weer terug gaan. Het leuke was de gespannen houding van de chauffeur, die het als z'n plicht zag leeuwen te toveren. Waar voor uw geld.

Het schrijven gaat me niet zo goed af momenteel. Straks word ik verwacht op de lunch bij Wilson op het politiehondenbarakkenterrein. Het lokt me niet zo aan, vooral niet het idee dat John er ook zou kunen zijn.

Misschien ben ik niet sociaal genoeg en wil ik "teveel" alleen zijn en eigenlijk ook weer niet.

De mens is een vreemde peer.

Wat moeten we (moet ik) eigenlijk met ons / mijn leven? Instant pleasure?

Was de stap, ontslag nemen als leraar, nodig om me te temmen?

Was ik gisteren in mineur (onzeker) door al dit geschrijf?

De behoefte aan een paar goede doorzakgesprekken doet zich gevoelen.

Wonderbaarlijk hoe mijn taalgevoel en zinsbouw opschuift. Ik type de dagboekaantekeningen over en vaker dan eens begin ik opnieuw omdat ik een zin anders voltooi dan destijds.

Nog wonderbaarlijker is een terugblik, bijna veertig jaar na dato, op de observaties en de vragen. Intussen heb ik enige kennis en ervaring aan me toe kunnen voegen en kan ik met een analyserende en reflecterende blik naar mijn jongere ik kijken. Het is dan boeiend om verschillen en overeenkomsten te onderzoeken.

De rol van observateur is al sterk aanwezig, sterker dan de rol van deelnemer. Ik kijk, leg vast, onthoud en vergeet. Ik sla op wat ik nodig heb, zou Paul Valéry zeggen, en de rest zie ik niet of glijdt van me af.

Je bent niet bang. Je stapt in een vliegtuig, in een bus zonder je af te vragen wat de plek van bestemming is, zonder je af te vragen wat je van plan bent. Ongericht. Je raakt slechts kort ontregeld als de kaarten anders worden geschud. Vertraagd vertrek uit Douala, niemand die je in Nairobi afhaalt. Slapen op de bushalte en verder.

Je laat je dagelijkse gang nogal eens door je omgeving bepalen – al vorm je voor een deel die omgeving –. Je lijkt misschien een initiatiefnemer, maar er zit veel van een volger in je, vooral als het om relaties en gedrag in gezelschap gaat.

Je voelt je niet thuis in gezelschap. De soms wat lacherige uitspraak die je van Piter hebt overgenomen, "Ik houd niet van gezellgheid" is al zichtbaar. Met pen en papier achter een bureau, alleen met je zinnen en je woorden. Het spel met de taal als een metafoor voor je spel met je leven. De woorden en zinnen onthullen je gedachten en laten zien wat je wilt en verlangt. Je oefent het lezen en begrijpen van je eigen verhaal, van het verhaal dat zich aan je voltrekt terwijl je met Sariette de liefde bedrijft, met David en Wilson teveel bier drinkt, terwijl je op toeristensafari gaat waar je niets hebt te zoeken.

Ik weet inmiddels dat aarzelingen, geen zin, angst, mij vooraf laten weten: daar is niet mijn plek van bestemming; daar heb ik niets te halen. (Iets brengen laat je steeds meer achterwege, immers wat je brengt is nutteloos als er geen vraag naar is.)

Je ziet schoolkinderen, maar er springt geen zaadje van vreugde in je hart. Er volgt geen onstuitbaar verlangen naar een kind van eigen zaad. Je weet het nog niet, 26 ben je, en je hebt nog geen passende vrouw gevonden om jouw kind te dragen.

Over een paar weken ben te terug waar je vandaan kwam. Benieuwd welke moeder voor je kind je op gaat zoeken. Of laat je alle vrouwen die ook naar een kind verlangen links liggen? Je ziet ik ben het stellen van vragen nog niet verleerd.

Ga gerust verder naar Hellas.

Het is 15 januari 1977. Ik vlieg nu ongeveer tien minuten, nog steeds boven Kenya, maar op weg naar de bakermat van (m'n) de Europese cultuur. Griekenland. Olympic Airways.

Ik ben chagrijnig, baal, heb d'r de schurft in; door dit op te schrijven probeer ik van die stemming af te komen. Waarom dan deze downstemming? Omdat ik Afrika verlaat? Dat speelt zeker een rol, samen met vermoedheid. Het is nu kwart voor drie in de ochtend, donker buiten. Af en toe in een horizontale of vertikale thermiek, dan zit ik in de lift. Met wat angst in de ziel zit ik in het vliegtuig, angst die aan het voorbijgaan is.

Als we naar beneden flikkeren, lig ik er ook uit en ben dan een van de nummers in de krant. Het vliegtuig zit vol, vol met witten en een paar zwarten. Ik haat die witte koppen omdat ik van de zwarte houd. Niets aan te doen, er is geen weg terug.

David, Edward en Wilson hebben me uitgezwaaid, fijn, en vol bier (Tusk) het vliegtuig in. M'n buik zit vol luchtbellen en m'n oogleden willen over de oogbollen heen. Dat kan de eerste tijd nog niet; eerst de flauwekul van de kolabar en te fel licht in het gangpad. Het is ook nooit goed.

Uit dit geschrijf lijkt alsof ik constant zit te mopperen, dat is niet zo. Al die kleinigheden ergeren me een beetje, grotendeels omdat ik moe ben en wegga van de plek die ik liefheb. Ik wil terug, ofschoon ik nog niet eens weg ben. Noem me maar een lul, dat zal me een zorg zijn. Als ik het ben, dan ben ik het. Ik heb m'n eigen karakter niet gekozen en daarmee moet ik het doen.

In de marge rammel ik er wel wat aan, maar verder... Ik klaag niet over m'n karakter, het is redelijk te noemen.

Ik vind mezelf wel een geschikte knaap, een vrij goeie zelfs.

M'n stemming stijgt zienderogen. Het is goed dat ik dit opschrijf. In de wachtkamer in gesprek gekomen met een Tanzaniaanse schone die via Belgrado op weg is naar Londen. M'n eerste gedachte, je raadt het al, was, kunnen we niet samen reizen? "Stap in Athene uit en ga met me mee."

Ik heb vaker van die opwellingen en geleerd er niet direct aan toe te geven, toch doe ik het misschien nog wel. (Natuurlijk doe ik het niet, maar de gedachte aan het wel doen, geeft me een soort bevrediging.)

Er wordt nu kola geschonken, dat betekent dat straks iedereen weer moet pissen, een geren in het gangpad. In geen enkel vervoermiddel zoveel flauwekul als in een vliegtuig. Het wordt tijd dat daar iets aan gedaan wordt (Tegen gedaan wordt.)

Wat niet helemaal eerlijk was (is), was dat ik een Grieks meisje dat een mondvol Engels sprak totaal wegkletste omdat ik met de Tanzaniaanse wilde praten. Niet eerlijk. Ik had niet eens het fatsoen te vragen waar ze vandaan kwam, maar waarschijnlijk uit Griekenland. Hun taal (haar ouders zijn er namelijk ook) kan ik totaal niet thuisbrengen.

Als er thee is, neem ik thee zonder melk. Er komt een 'hap' achter de kola aan.

Snel drink ik m'n thee, de 'superoplossende' suiker op de bodem van de plastic kop achterlatend. Ik kijk met ogen van een buitenstaander waarin ik mezelf niet helemaal herken, tegen deze flauwekul aan, op de wip om een steward te roepen om het dienblad met de 'troep' maar weer weg te halen. Geen gezeur meer. Misschien straks een film, maar dan wel betalen. Zal ik het theelepeltje met Olympic erin gegraveerd meenemen? Toch maar niet, ofschoon ik door de gedachte eraan de misdaad eigenlijk al bedreven heb (De gedachte aan overspel enz. zie de bijbel). (bijbel vgl. bijbal.)

Een opgeblazen gevoel in m'n onderbuik, dat ik langzaam hoop te doen verdwijnen, zonder hoop uiteraard. M'n buik is een beetje een vliegtuig, ook onder druk. Ik zit aan het raam 22A, naast een wat oudere vrouw, ze zou m'n moeder kunnen zijn. Spreekt een beetje Engels, maar ik heb geen zin in een praatje. Naast haar een Afrikaan, een Tanzaniaan gok ik. Hij heeft vrolijke ogen, als die van Nyerere. Zelf zit ik aan het raam en als het straks licht wordt kan ik tegen de vleugelkleppen kijken. No. 22 is bijna achterin, het schudt hier dus meer dan voorin of in het midden, waar ik gewoonlijk een plekje vind. De vorige vluchten waren steeds niet helemaal vol, dat ging dus gemakkelijker.

Ondanks het verzoek tijdens de kola-uitreiking niet te pissen staan er toch weer lui om de kar te dringen op weg naar de wc. We leren het nooit en dan huilt er een kind.

In dezelfde rij (of kolom) op 22F reist een mongoloïde jongeman, vergezeld van z'n moeder, een knappe, rustige vrouw die weet hoe ze zich moet opstellen tegenover al die blikken van medelijden en wanbegrip. De jongeman 'aait' voortdurend de scheiding in z'n haar recht en laat dan het puntje van z'n tong zien, geen kwaaie vent. Wedden dat hij nooit moeite met de douane heeft! De kola is op, gelukkig, dan komen de belastingvrije drankjes, horloges, parfums en meer van dat ongerief Beware me! Buiten is het donkerder dan de benen van Lisimba, nu in 3B. We vliegen nu waarschijnlijk boven Ethiopië, alweer de evenaar gepasseerd. Het kind huilt niet meer, en de mevrouw naast me is van ellende ook maar met schrijven begonnen. Af en toe laat ik een wind en hoop dat het licht nu spoedig uit gaat.

Exodus versus exit ΕΞΟΔΟΣ

Het kind huilt weer en de gevulde kola-kar wordt weer het gangpad opgereden.

Wat een prachtig slot van een dialoog interieur van een man met nadorst en een teveel aan melancholie. Kan zo in een kort verhaal of een roman.

VI

Erica lag het meest voor de hand. Na Griekenland (vijf dagen) en Wenen (1 dag) wilde je maar een ding. Terug. Maar terug naar? Erica lag het meest voor de hand, al had je er voor je gevoel weinig verloren en nog minder te zoeken. Als het erop aankwam had je niet nagedacht over een vervolg. Je had geen plannen voor de toekomst.

Na Zambia, Kameroen, Kenya, Griekenland en een dag in Wenen wachtte op Erica Moeder de Heilige Kerk. Ik stapte op een donderdag, kan ook vrijdag zijn geweest, mijn geboortehuis binnen. Zondag ging ik – zeer tot ongenoegen van mijn verwekkers – niet mee naar de kerk van Maria Onbevlekt Ontvangen. Een week later woonde ik in Emmen in een eensgezinswoning. Weer een week later gaf ik les aan de laboratoriumschool. Mijn maatschappelijke loopbaan kon nu echt beginnen. Tijd voor een vrouw en misschien tijd voor een kind, al was me in mijn puberteit door mijn moeders die me niet hadden gedragen en gebaard, helder gemaakt dat ik ongeschikt zou zijn als vader en echtgenoot.

Je vervalst de geschiedenis. Je hebt onthouden "Welk meisje wil ons broertje nu hebben?" De retorische vraag. Je hebt onthouden dat niemand jou zou willen hebben. Misschien dat je daardoor zelden je best hebt gedaan om een vriendinnetje te krijgen. Maar ook dat is de wijsheid van achteraf.

Je milieu zat je eigenheid in de weg. Er was geen synergie om je naar een hoger plan te tillen, al kun je daarover nog lang speculeren. Kijk om en zie welke stappen je hebt gemaakt op de maatschappelijke ladder. Zie hoe je je hebt ontworsteld, althans met het hoofd, aan het zand en het veen. Je had niet kunnen vermoeden dat de wereld veel groter was en meer had te bieden. Niemand in de buurt om je wijzer te maken. Dat lot deel je met velen.

Een fragment uit *Anno Ludwig* met elementen uit je tijd in Emmen.

Zes jaar verder, drieëntwintig jaar vóór Anno Ludwig. Ik sta voor de klas en ik probeer in de klas tussen de kinderen te staan. Ik zit in de raad en ik probeer met de collega's op de rechterflank het eens te worden over zaken waarover we fundamenteel van mening verschillen. Het zijn geen tropenjaren die achter me liggen. Ik weet wat tropenjaren zijn, het waren oefeningen van eerherstel. Ik meende dat ik in de raad de wil van het volk naar voren moest brengen. Naar de jeugd wordt niet geluisterd, ik moest ze een stem geven. Naar arbeiders en werklozen, naar vrouwen en mannen, naar ouderen wordt niet geluisterd, ik moest ze een stem geven. Vergeten was ik dat ik de stem van het volk niet kende, ik kende alleen mijn eigen verlangens en zelfs dat nog niet in de mate die nuttig en aangenaam was. Dat werd me in de afgelopen jaren

langzaam duidelijk als vertegenwoordiger van een klein deel van het volk. Ik vertegenwoordigde vooral mezelf. Toen ik dat ontdekte voelde ik spijt, – ik wist het: spijt als hopeloze emotie, maar ik had het ermee te doen. – De spijt was na twee raadsvergaderingen voorbij, net als andere zaken uit het verleden. Angela had het mij meermalen gezegd, – je zit voor je eigen gerief in de raad, – maar ik had haar niet begrepen. Dat gebeurt mij vaker. Mensen zeggen belangrijke dingen tegen mij, ik hoor het, maar ik krijg het niet in mijn systeem, alsof het er de tijd nog niet voor is. Net alsof andere zaken voor gaan. Niets lijk ik over te kunnen slaan. De zaken gingen goed bij Angela. De economie ging achteruit en Angela kreeg meer vrouwen achter het raam. Het leek erop dat Angela slapend rijk werd. Als er geen geld meer onder het volk is, komen de driften los.

'Ik weet heel veel van driften,' zei Angela.

We dronken koffie in Stad. Duncan onder de stoel met nog steeds zijn voorpoten en achterpoten gestrekt, heel bijzonder voor een hond op de helft van zijn leven. Fietsers reden vlak voor ons langs. Met vaste regelmaat kwam een stadsbus voorbij met een walm van uitlaatgassen. Ook in Groningen was nog veel missionarissenwerk te verrichten. We zaten bij Bommen Berend op de stoep, for sentimental reasons.

'En van de hoererij,' zei ik scherp uit de hoek. Angela negeerde mijn opmerking. Ze had me gehoord en ze wist hoe ze me niet hoefde te horen. 'Je kunt je voordeel doen met mijn kennis.' Gelijk had ze. Ik meende oud zeer te horen. Ik was degene die kennis had vergaard en ik had een bul. Mijn zus had de universiteit van het leven gevolgd. Ze was de alma mater geweest voor iedereen die het betalen kon. Ik had geen last van het verschil in opleiding. Het zijn de dommen die zich druk maken over diploma's. Ik had Angela wellicht met een vragende blik aangekeken. De eerste termijn zat erop in de raad en ik was lijsttrekker om opnieuw de stem van de radicalen in de raad te laten horen, ook al veranderde de naam van PPR in GroenLinks. 'Je doet hetzelfde als ik, maar met ander gereedschap.' 'Leg uit,' zei ik. Ik kon het verband niet ontdekken tussen prostitutie, onderdrukking van vrouwen, overspel, witwassen van zwart geld en het werk in de gemeenteraad. 'Jij bent slaaf van je driften, en van de mores van het volk. Je denkt dat je goed werk doet, maar je kunt niet anders dan doen wat je doet. Je bent net zo vrij in je handelen als ik dat ben.' Het was me nog steeds niet helder.

'Natuurlijk, je maakt bestemmingsplannen en je legt fietspaden aan, je besluit over een school en over subsidie voor kunst en cultuur. Je knipt een lint door en je gaat tot ver over de grens om te kijken hoe het ook zou kunnen. Dat hoort erbij. In het begin was er je verkiezing in de raad en toen kwam het pad dat er allang lag, maar dat je nog niet had ontdekt. Je loopt de weg die je moet gaan.' Ik hoorde wat ik eerder had gehoord. Duncan stak zijn kop een eindje omhoog, maar hij bleef liggen. Hij wist dat zijn bazin nog niet was uitgesproken. Angela zuchtte. Ik wist niet of haar diepe ademhaling kwam doordat haar

woorden mij niet leken te bereiken of door onvrede over haar manier van uitleg. Ik kende die strijd uit mijn schoolklas als ik de renaissance of Jugend Stil probeerde uit te leggen. Of barok hetzelfde was als barak, en meer van die hobbels. Ik ken de worsteling een taal te vinden die door de ander wordt begrepen. Vaker dan eens begrijp ik mezelf pas als ik mezelf mijn overtuigingen hardop hoor zeggen. Vaker dan eens verander ik van opvatting als mijn woorden mijn oren binnengaan en mij zeggen hoe ik denk. Later beweer ik weer iets anders en opnieuw verandert mijn mening. Ik ben niet standvastig in zaken. Verandering is mijn traditie. Ik waai met de wind mee.

'In de raad loop je je pik achterna, dat is niet anders dan de mannen die mij aan mijn broodwinning helpen.' Cynische en sarcastische opmerkingen zouden mij nergens brengen en dat nergens was ver van mijn zus. Ik moest zuinig zijn op mijn familie. Angela, en op de achtergrond Lisa die onder twee daken samenwoonde met Frans Feder. De coniferen op de scheiding van voorheen mijn ouderlijk huis waren gerooid. Frans Feder had van de twee opritten een brede oprijlaan gemaakt. Eten in het ene huis en slapen in het andere. Lisa was erop vooruitgegaan, Frans Feder ook. Mijn sociale kring is niet groot. Ik ben geen man voor visite, geen man voor kletspraat. Ik doe samen wat moet en apart wat kan, en het laatste nog het meest.

'Ik ben als hoer begonnen, en nu ben ik een hoerenmadam,' zei Angela. Haar stem klinkt trots en zelfverzekerd. Straks zou Angela alles betalen. Het zou haar te min zijn om mij te laten afrekenen. Angela was zelfstandig ondernemer. "Wat betaalt een leraar nou nog?" had ze eerder al eens gevraagd. Het was overduidelijk dat ze maandelijks meer op haar bankrekening kreeg bijgeschreven dan ik. Duncan blafte. Het hondje wilde water, of had genoeg van de praterij. Een hond weet heel goed hoe de hazen lopen, vooral een terriër weet dat. Duncan heeft misschien net zoveel hersenen als Angela, de hond gebruikt ze niet allemaal.

Je zat niet in de gemeenteraad van Emmen, maar je bemoeide je wel op de achtergrond met de politiek. Je nieuwe baan bij de lerarenopleiding Ubbo Emmius in Groningen haalde je uit de Zuidoosthoek.

Het lot was je gunstig gezind. Tweede kandidaat op de lijst van Provinciale Staten, maar er kwam maar een van de PPR op het Assense pluche.

Van de een op de andere nacht woonde je samen en vertrok je naar het Groningerland. Wellicht hoort ook deze stap tot je impulsief gedrag. Een reeks van gebeurtenissen stelde de echtscheiding uit. Onderzoek naar erfelijke ziekten was misschien een rationalisatie om de kinderwens te laten rusten. Soms lijkt het alsof een reden nodig is om na te laten waar je in aanleg niet voor in de wieg was gelegd.

Je moeder slikte teveel pillen. In het ziekenhuisbed zei ze: "Ik zal het nooit weer doen." Ze heeft woord gehouden.

Je kreeg te maken met een aanklacht wegens godlastering. Dat liep goed af. In *Veenmoord* (*Liek in 't veen*) verdichtte je de ervaringen.

Maar voor die tijd vond je op een warme zomerdag je vader dood in bed. Het begin van je loopbaan in de Drentse literatuur met *De steunzolen van mien va*.

De steunzolen van mien va.

'Hej zien steunzolen nog zien?' Mien moe kek mij vraogend an terwijl ze de koffiekoppies en -schörrelties op mekaar stapelt om ze naor de keuken te brengen. Ik was eem ergens anders met mien gedachten en veur ik antwoord geven kan is ze al weg en heur ik water in 't afwasteiltie stromen.

Pa is now drie weken dood. Vanmorgen op het kerkhof zag ik dat 't gele zand op 't graf al inklonken was, hoewel het al die weken niet ien keer regend hef. De grafstien is der nog niet, de letters moeten nog graveerd worden. Pa heette hij, maor bij mien vrienden en vriendinnen har ik 't altied over 'mien va'. Zunder veurnaam is e veur mij deur 't leven gaon, zien deupnaam kwam ik allenig tegen as ik 'n formulier invullen mos, zölfs op de dooienkaort en in de advertensie stiet hij – net as de meeste anderen die hum veurgingen – met zien papieren naam.

Hij har de linkerarm lichtbogen onder zien kop en de mond stun op 'n kier, net breed genog veur zien leste aodem, zo vun ik hum in bère. De ogen har e dicht en zien haor – hij har maar een beetie meer – zat in de warre. Het grauwgele hemd stak nog net boven de dekens uut, an een echte pyama was e nooit wend raakt. Zien rechtervoet steunde met de tenen op 't kleed veur 't bère, as of e der uut had willen stappen.

Vanaf 't moment dat zien leven stillestund ging 't veur mij veul sneller. Wassen, kisten, kerken en koffiedrinken en onder 't schrieven van de adressen op de enveloppen van de kaorten zat ik al achter mien tweede glassie bier.

Familie die anders zo verre vot was, was now weer dichtbij en 's nachts in 't bère waor pa 's morgens nog dood in lag, deed ik gien oge dicht, zölfs een tiedelijke slaop kon 'k niet te pakken kriegen.

Vandage hol ik grote opruming, warkbroeken, afsleten klompen, gescheurde leerzen, hij bewaarde alles, maar now giet 't vot. Dood en begraven, dan ok weg met de herinneringen an zien leste wark.

Toen ik nog een kwaojonge was, zee ik mien va vaak het liedtie 'In de winkel van Sinkel is alles te koop, nao. Hij zee het altied, zingen deu e nooit. Dit liedtie schöt mij weer in 't zin as ik zien hoeden uut de kaste pak. Niet om de hoeden of petten herhaalde ik dat deuntie aal weer, maar om de damescorsetten, die toen veur mij op de ien of andere manier de grens angaven tussen kuisheid en wellust, ok al wus ik toen nog niet precies wat die woorden betekenden.

Weg ok met zien steunzolen, de roestvrij stalen platen waoran met koperen nagelties leren lappies an de uuteinden klonken binnen. Straks komp de vuilniswagen, weg der met. Zien schoenen, maot eenenveertig, mien eigen maot, zet ik achteruut, die passen mij goed veur in de tuune.

'Hej ze nog zien, de zolen? Ik kan ze nargens vinden, zien schoenen trouwens ok niet.' Ma zet de schone koppies in de kaste, ik heur hoe het kastpapier met de natte onderkaante van een schörreltie metschöf.

'Ik zal nog ies in de schure kieken, misschien hej der toch overhin keken. Wat wuj der trouwens met, ze passen toch niet in joen schoenen, gieniene hef

der nog wat an.' As ik de kamerdeure achter mij dichttrek heur ik nog hoe ze de kaste op slot draait en zeg 'Now ja, misschien wol ik ze wel as andenken bewaren, ik weet het nog niet.'

As ik twintig minuten later met lege handen de kamer weer in kom, branden mij de ogen. Ik kroep weg achter een krante, maar ik lees gien woord.

Debuut in *Roet*, zomer 1985

Ik wijd niet uit over gebeurtenissen in de huwelijksjaren. Ik wijs niet met een vinger. Schuld en onschuld en boete houden me niet langer bezig. Ook hier slaat de verzoening toe. In *Svag is* staat hoe de sleetse plekken dunner werden en hoe ik een uitweg vond.

Het boek verscheen als *Zwak ies,* mijn eerste novelle bij Het Drentse Boek in de *Koppeltaol* reeks. Heel veel elementen van mijn latere werk zijn hier al te vinden. Enkele fragmenten.

Wied vot om dichterbij te kommen. Ik had der nooit bij stillestaon. Niet dat ik nooit naodacht had over het leven en de diepere bedoelings van het bestaon, over het ienzaome begun, het samensmelten van ei- en zaodcel, het ienzaome moment van starven. Aalgedurig speulde ik wel met raamplannen en grote kaders veur een gelukkig leven, maor het gevuul gien kaant op te kunnen had mij nog niet vake zwaor om de scholders legen. Zelden was de börst mij dichtkneld deur ongeluk en verdriet. As mien leven bij toeren al een puzzel was, dan meer een kruuswoordraodsel of een deurloper as een cryptogram.

Het begunde, ik kan het allent achteraof vaststellen, met naojaorsmuheid. De harfst zul het weden, vlak nao mien dertigste verjaordag. Ik verzette mij der tegen, wol niet dat de zoveulste generale repetitie veur het grote Waldsterben mien leven sturen zul. Ik wol niet dat de iezern wetten van dood en verrötting mien luchtigheid ondergraven zulden. En was het wel de toerbeurt van de jaorgetieden die mij bereurde?

*

't Was een hiel klassiek begun. We kenden menare van kind of an, we woonden in dezölfde straot. Elk had het weten en op verjaordagen weur het al zegd toen we nog maor net boven de taofel uut kieken konden. 'Die heurt bij menare.' En zoas de dingen dan heur loop neemt, schoeft de jaoren op, een onontkoombare beweging om een evenwicht as eb en vloed. Aal dichterbij menare. Een storm tussendeur, maor nooit een diekdeurbraak, hoogstens roege branding, wat duunofslag.

Hetzölfde dörp, dezölfde vrienden, dezölfde klas op schoel. De wereld was niet groot en alle ofwiekings die in jaoren insleten en waor mèensen later last van kriegt, bleven netties onder het gras. Vergeliek met wat argens aans hiele gewoon was, was der niet. Argens aans bestun niet. Der weur trouwd en vrijd en nao geboorte kwam vanzölf geluk en ongeluk en dood. Het was niet aans, het kun niet aans.

En die korte tied in een stad. Els gung naor A. en ik kwam in G. te laande. We zagen niet wat we niet zien wollen, vuulden niet wat der was buten oens vel. Net as de krant die ie leest en die joen eigen neis schref. Wat ofwiekt en niet past, dat lees ie niet, dat heur ie niet. Negers bint zwart, Chinezen geel en homo's doet het met menare, maor wat achter die vellegies zit, dat dringt niet deur. De lieve vrede overheerst, met bruurs en zusters, met elk die over de vloer kwam. Tegen de biesten wol ie nog wel ies schrouwen, de hoender uut de hof jagen, maor wieder: aanpassen, en of en toe een kwaoie kop, maor het gras weur elke week maaid. Niks moord en doodslag, gien kloppartij over hartstochtelijk bedrog.

Elk weur volwassen en ik weur rieper en zo bleven we an menare hangen. Elk die het zegd had kreeg geliek. Zij zörgde veur mij en ik veur heur en elk

vund zien plek, maor de hege die oenze tuunties scheidde gruide deur en leut het blad niet vallen. Aal dieper wortels, aal hoger struken. De tuun van elk weur groter an de achterkaant. Een enkel vogelnöst tussen de takken van de haagbeuk, maor nooit eier. Het gras in elk zien tuun weur aal gruner en toen de kinder votbleven, gien kroost, gien naogeslacht, gien bindmiddel, gien jongchies, wichter om de eigen jeugd an deur te geven, de eigen wèensen in te gieten, de eigen gebreken an te vullen. Toen, toen vulen gaten in de heeg as in een vrogge harfst. Een tuunhek op het noorden en het zuden, maor niet naor Els en niet naor mij.

*

'Wel komt der in mien hokkie?' ik heur het mien moe nog roepen. Op de hurken zat ze, achter bij de waterput op het padtie dat onder de waslien langs leup. 'Wel komt der in mien hokkie?' Achter schoet en zwaore rok wus ik de dikke witte dijen. Ik had ze zien toen ze heur uutkleedde veur ze heur waste an de pompestraot achter de koeien. Achter zwartbonte wichter die al nakend stunden. Ik was schrökken van zoveul blank en rimpelig vlees. Ik kwam niet in heur hokkie. Els reup mij, wol met mij speulen, bevrijdde mij van mien moe.

Ik schrok niet toen Els mij jaoren laoter in heur hokkie neugde, in 't heui achter de zandkoel. Het waren gien witte vlezige dijen die mij schrik anjeugen. Ze was de vleesgeworden vrouw van de schilderijen van Pyke Koch, van Herman Gordijn, van Hans Henrik Lerfeldt. Ze was alle vrouwlu uut de boeken van Jan Wolkers, van Hugo Claus. De vrouw in strak en wit katoenen broekie van John Kocere, de agressieve tegenpool op de foto uut de kraant waor ik mij zo vaak bij oftrokken had. Els gaf heur over, maor ik nam heur niet. Ik deed niet aans as wat in de boekies stun. Ik deud zoas het mus, zoas de schrievers schreven dat het gung. En het vrijen met halfslachtige overgave weur een modus vivendi, met regelmaot opjaagd deur hormoonspiegels hoger as normaal. Leven en laoten leven en uutblaozen in bère en net zo aangenaam as sperciebonen met gehakt en eerpel, tweemaol in de week.

Dieper vot zeurde de pien van overgave zunder stried, van capitulatie veur het verstaand. Waor tussen hemel en aarde was wat ik niet vunden had, waor zat de zwarte materie tussen melkwegstelsels, de verbörgen zwaortekracht in het heelal die het locht ofbeug tot buten de haagbeuk van mien tuun? De vlucht hen buten, het rooien van de haagbeuk, het snoeien, de harfst tussen Els en mij. Het zat der an te kommen, maor weur uutsteld deur verdarf en dood. Het kloetie in de aoder, de rek uut de longen, het geweld dat P mus ondergaon, het hart dat oversleug. Elke pil die slikt weur dreef mij vot naor ander vrouwlu, dreef mij vot naor verstaand en onverstaand. Wat gebeuren mus weur uutsteld, maor ofstel? Hoe zwaor de gang ok worden zul, de aodem of zul snieden. Mus alles echt zo weden?

*

De lusten van wederzieds begrip vertaalde ik zunder muite in dreuge seks en kleffe vrijpartijen. Het waren overgaves achter de vuurlinie, zunder stried vierde ik de overwinning, de zege van verstaand. De ratio wun op alle fronten.

Gien oorlog zunder slachtoffers. Soldaoten sneuvelt, maar ik, ik zörgde veur doden en gewonden, verminkten onder burgers. Weerloze zielen overleverd an gevuulloze praktijken. Verbale bombardementen, kaolde redenerings verpakt in ienziedige, met wat geluk, in lauwe emoties. Dreug.

En elk slachtoffer weur overwinnaar, met handen en voeten bonden an het eigen verhaal, het eigen dörp, de eigen stad, de eigen vrunden, de eigen grèenzen. Ontsnappen was niet meugelijk. Hoe kun ik besluten veur geweldenaar, veur martelaar, veur slaaf en heerser, veur Els, veur bruur en zus en va en moe? Hoe kun ik besluten veur mezölf?

”Ik weet niet waor ie an denkt,” zeg ze, “maor laot de dooien rusten.”

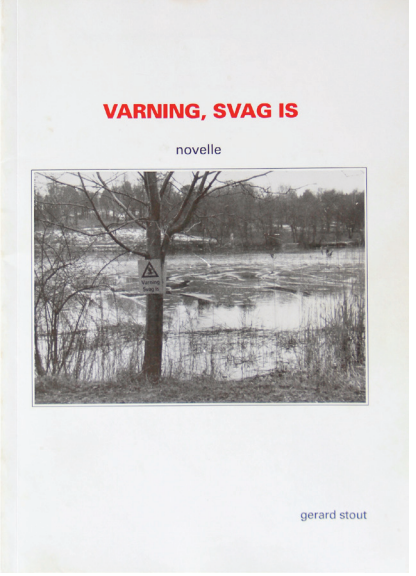
Ze haoldt de deur open.

“Schiet op, de taxi wacht.”

Ik zwaai naor de receptionist, een leste ofscheid, asof ik ooit weerom kommen zul.

“Ofscheid nemen,” zeg Gro met strakke stem, “laot alle starvelingen achter joe. Verstaand is veur oens verslagen deur gevuul.”

Achter in de taxi slao ik mien arm om heur hen. Ze lacht mij toe. Ik pruuf heur ziel en zaligheid, verdrink langzaam in heur overgave en breek in duzend scharven. Dan haoldt ze mij op armofstaand en zeg: “Nooit, schrei nooit weer dreuge traonen.”



Je worsteling werd langzaam zichtbaar. Het wonderbaarlijke lijkt dat je eerst je verhalen schrijft en daarna tot handelen besluit. Maar ik weet dat dat ook schijn is. De werkelijkheid is veel gecompliceerder dan je in een verhaal, novelle of roman kunt duiden. Er staat oneindig veel meer tussen de regels dan je kunt lezen.

Je werkt bij de lerarenopleiding Ubbo Emmius en leeft je uit in scheikundeproeven, organische chemie, biochemie en je ontwikkelt langzaam gevoel voor didactiek. Je maakt een begin met artikelen in vakliteratuur (*Nvon-Maandblad, Chemisch Weekblad*) met uitstapjes naar *de Volkskrant, Trouw*. In *nrc/Handelsblad* schrijf je over het bedrijfsmaatschappelijk werk over ruim een halve pagina. Je eigen traject in een kwaliteitskrant. Ook *School Science Review* komt op je lijst.

De werkwijze: je eigen verhaal verpakt in didactiek, wetenschap, proza is een constante. Zelfs de boekbesprekingen in het *Nieuwsblad van het Noorden* lezen als je eigen ontwikkelingsgang.

In *Nemesis*, de schoolkrant van Ubbo Emmius schreef je over een afkickcursus voor Rooms-Katholieken. Aangifte voor godslastering was het gevolg. Het *Nieuwsblad van het Noorden* kopte 30 januari 1986 op pagina 3.

Docent naar politie na publicatie in blad.
'GODSLASTERING' INZET REL OP UBBO EMMIUS'.

Het nieuws haalde *Trouw, Algemeen Dagblad* en wellicht nog andere schandaalzoekers. Op studenten na van de faculteit wijsbegeerte informeerde niemand naar de achtergronden. Communicatie verliep via prikborden in het instituut.

Het liep goed af. Het sepot kwam maanden later. In het *Nieuwsblad* op pagina 17 met minder dan 100 woorden. Ieder deed z'n plas.

Maar gods wegen zijn onnavolgbaar. Bij mijn afscheid van de hogeschool in 2012 ontving ik van de Vereniging Christelijk Onderwijs in Groningen de bronzen Liudgerpenning voor mijn verdiensten bij begeleiding van stagiaires op vooral gereformeerde scholen.

Ik trof op die scholen aanstaande studenten met vergelijkbare vragen; jonge gelovigen (nog) beklemd door de 'waarheden', en de interpretaties van deze 'waarheden' uit de bijbel.

'Stel dat god niet bestaat?' vroeg ik, 'hoe zou je leven er dan uitzien? Hoe verandert je opstelling in de klas en in de school?'

Ik daagde uit, provoceerde, schokte vanuit betrokkenheid. Op de legpenning staat "Wijsheid doet leven". Prediker 7.12b.

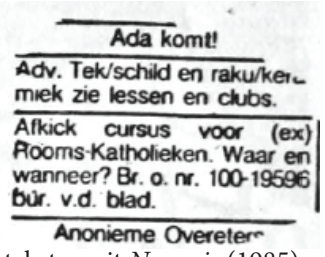
In mijn laatste bijdrage aan *NVOX*, vakblad van leraren exacte vakken maakte ik melding van dit bijbelcitaat. Het enige effect was een mail van een chemische dominee die vond dat ik de bijbel niet goed had geciteerd.

Ik schreef een Drentse detective *Liek in 't Veen* dat in een dubbeldik nummer van *Roet* verscheen. Na de ontdekking van Print on Demand en naar aanleiding van een oproep voor een regio-detective, maakte ik in 2013 een Nederlandse versie *Veenmoord*. De – ongeschikt bevonden – detective met een knipoog speelt zich af in Zuidoost-Drenthe. Naast een vrijgevochten detective Lammie Oldenbanning komen ook personages voor uit mijn HBS-tijd. Jeannet van der Zee (Jan van der Land) is van de periode van de godslastering, een zelote in dienst van de Heer. De Heer is in het boek dominee Theo Luchies. Dat Theo ook God betekent mag helder zijn. Ook mijn jeugdliefde schemert tussen de personages door en een flinke dosis dagelijkse kneuterigheid. Martin G. Koster had ik in gedachten bij de vermoorde Nieuwsbladjournalist. Ik heb met enige vrijheid op zijn levensloop gevarieerd. Gelukkig is hij niet in het Veenpark in Barger-Compascuüm geëindigd. Wat was de Drentse literatuur zonder hem geweest?

Op diverse fronten staan tussen de regels – en soms ook op de regels – mijn wederwaardigheden en mijn opvattingen over religie, seks en cultuur in Drenthe en ver daarbuiten.

Na bijna dertig jaar kijk ik met enige verbazing terug op de affaire rond de vermeende godslastering, die me destijds thuis niet in dank werd afgenomen (wat ik me nu wel, naar destijds in mijn naieve onschuld niet kon voorstellen).

Wat was mijn achterliggende drijfveer? Boosheid, geldingsdrang, kwajongengensgedrag, provocatiebehoefte? Ik heb nog geen antwoord op deze vraag.


Ada komt!

Adv. Tek/schild en raku/kera-
miek zie lessen en clubs.

Afkick cursus voor (ex)
Rooms-Katholieken. Waar en
wanneer? Br. o. nr. 100-19596
bür. v.d. blad.

Anonieme Overeters

Hier volgen de letterlijk teksten uit *Nemesis* (1985) en uit de *Theocreet* (Tijdschrift van de Godsdienstwijsbegeerte).

Hoe gelovig zijn christenen? Is er een methode om (goed-)gelovigheid te testen? Vallen christenen zonder moeite van hun geloof of gaat het met vallen en opstaan?

Dit waren enige vragen die mij al geruime tijd bezighielden. Om een antwoord te vinden zocht ik niet in het vraag- en antwoordboek – de katechismus –, maar plaatste ik in het *Nieuwsblad van het Noorden* en in *de Volkskrant* van 20 juli j.l. (1985) een rubriekadvertentie met de volgende tekst: *Afkickcursus voor (ex) Rooms Katholieken; waar en wanneer? Br.o.nr. 100-19596 bur.v.d. blad.*

Reakties

Een kontaktadvertentie levert afhankelijk van de tekst zo'n veertig reakties binnen een week. M'n verwachtingen waren dan ook hoog gespannen. Geen veertig, slechts vijf stuks, maar alle meer dan de moeite waard.

Het Nieuwsblad

Een rubriekadvertentie in het Nieuwsblad plaatsen is niet steeds eenvoudig.

"Nee meneer, daar krijg ik klachten over. Is dit serieus bedoeld?"

Na enig aandringen en nadat de receptioniste vrijwel alle medewerkers in het gebouw aan het Zuiderdiep geraadpleegd had, mocht de tekst opgenomen worden. Het was wel even zoeken om de advertentie terug te vinden in de zaterdagkrant, weggestopt tussen de bingouitslagen van het Rode Kruis en het privé relaxen bij Margreet, zaken die (niet) veel met elkaar te maken hebben en evenveel met christendom. De regionale oproep leverde de volgende brief op. Nummer N 03784

Och, och wat is 't ok wat, ok nog een afkikcentrum veur katelieken. Ik zeg al teeg'n Harm waor blieven we toch as het zo deurgiet. Ze weten tegenswaardig zo veul hè, maor dat ze heur aigen afkikcentrum bint, dat hebt ze nog niet deur. 't Is net as met roken, drinken en drugs, as die de baas over je bint hej niks meer te vertellen. Maar je bint zölf baas, iedereen is dat veur humzölf, ok in geleuven. Geleuven is ok veurroet kieken en niet alsmaar achteroet. Geleuven in joezölf en baos wezen over joezölf, niet de kerk, of joen man of joen vrouw. Ik weet ok niet waj bint, ik weet allent maor joen nummer. 't Is tegen mien prinsiepes om te schrieven onder nummer, maor ik zeg tegen Harm straks körten ze alweer op oens pesjoen. We waren ongerust Harm en ik.

Harm en zien wicht hoeven niet ongerust te wezen, in het noorden van het land schijnt niemand zich hierover' zorgen te maken.

De Volkskrant

De 1 in 3 mini (ook in het *Parool* en *Trouw*) advertentie leverde een wulps kaartje op van Common Fish Productions, Postbus 10376, 5000 JJ Tilburg. Deze klub stuurt voor f 12,50 minstens 10 x per jaar een aardigheidje (giro 6222364 t nv.

CFP, Utrecht). Chantal Ophoff en Gerrit de Boer groeten U. Het kon niet missen, de tweede brief was een huwelijksaanzoek. *Je advertentie sprak mij wel aan en besloot ik er dus maar op te reageren. 'K ben 33 jaar, vrijgezel. Werkzaam in een verzorgingscentrum, daar ik daar in oktober al 15 jaar werkzaam bent. Wilde ik wel eens wat anders, maarrrr het moet natuurlijk wel wederzijds klikken.*

Een vergissing natuurlijk, de nummers van de advertenties leken veel op elkaar, maar waren niet hetzelfde. *De Volkskrant* gebeld en na overleg de huwelijksaanzoek geretourneerd om deze twee dagen later wéér te ontvangen.

Wie een kontaktadvertentie in de Volkskrant plaatst loopt dus het risico aan een antieke kast of een tweedehands auto gekoppeld te worden. Discretie gevraagd. Een meneer uit het zuiden van het land wilde graag aan zo 'n cursus meedoen, maar discretie gevraagd en geboden. Na een korte briefwisseling kreeg ik Karel aan de lijn.

"Hoe gaat het met jou?"

"Goed, met jou ook?"

"Fijn."

"Ook fijn."

Na de nodige ditjes en datjes onthult Karel dat hij af en toe met toeters en bellen naar de kerk gaat.

"Met toeters en bellen?"

"Nou ja, ik ben een beetje sadomasochistisch. Voor ik naar de dienst ga span ik een kruisbeeld met het corpus stevig tegen m' n blote rug onder m' n zondagse pak. De broekriem zet ik op twee gaatjes te strak. Niemand die het ziet, maar ik voel het wel. Zo zit ik de preek en het gezang uit."

"Oh." (de naam heb ik veranderd.)

Christelijke School voor Journalistiek

De laatste brief was van een studente aan de school voor journalistiek uit Kampen.

"Mijne heer, dame, nu wil het geval, dat ik dit jaar afstudeer aan de Akademie voor Journalistiek in Kampen en voor mijn examen enkele artikelen moet schrijven. Die afkickcursus leek me wel interessant."

Zo'n verzoek kan natuurlijk niet onbeantwoord blijven. Een afstudeerartikel over zo'n onderwerp moet een ruime voldoende kunnen opleveren.

"Natuurlijk Marga, graag wil ik aan zo 'n artikel meewerken, maar misschien kun je ook kontakt opnemen met het Rooms Ontaarden Centrum uit Emmen. Drs. Karel Hidding organiseert daar cursussen voor afvallige roomsen. Een programma van afgelopen voorjaar stuur ik je bij deze toe, samen met een kopie van een brief van Jan de Vries uit Tubbergen."

Zondagavond

Veertien dagen later werd ik op een zondagavond door Marga gebeld. Ze had mijn brieven ontvangen en wilde graag een toekomstig cursist interviewen.

Nee, liever niet telefonisch, dat levert geen leuk sfeerverhaal. Vooruit, aanstaande donderdag in de stationsrestauratie van Groningen.

De goedgelovigentest had lang genoeg geduurd.

Beste Marga,

Naar aanleiding van je telefoontje van gisteravond moet ik je het volgende bekennen. De stichting rooms ontaardencentrum bestaat niet. Karel Hidding uit Emmen bestaat wel, maar is geen doctorandus, volgens het telefoonboek is hij vrachtwagenschauffeur. Het postbusnummer bestaat wel, het is het nummer van de zaak van mijn zwager.

Het briefpapier heb ik gemaakt door enig knip- en plakwerk uit te voeren met briefpapier van een bejaardencentrum, het kopieerapparaat en een witkwast doen dan de rest. Je bent het slachtoffer geworden van een uit de hand gelopen grap. De advertenties in *de Volkskrant* en in het *Nieuwsblad van het Noorden* heb ik in een half. serieuze, half provocerende stemming geplaatst.

De reakties, naast die van jou, beperkten zich tot de stuk of wat waarvan ik een fotokopie naar je heb gestuurd.

Die in het dialekt is afkomstig van m' n zus. Ze wist dat ik die advertentie gezet had. De reaktie van Jan de Vries uit Tubbergen heb ik er zelf bijgedaan. (let op de handtekening). In je brief schrijf je dat je bijna journaliste bent. Ik vond en vind die brief van jou geen voorbeeld van een goede brief.

"Mijne heer, Dame, enz.

Dat bracht mij op het idee om eens uit te zoeken hoeveel je tijdens je opleiding in Kampen opsteekt, hoe gemakkelijk is een bijna journaliste om de tuin te leiden? Niet zo moeilijk. Alle stichtingen staan ingeschreven bij de Kamer van Koophandel, één telefoontje had je geleerd dat de Stichting R.O.C. niet bestaat.

Briefpapier heeft meestal een uniform lettertype, een telefoonnummer ontbreekt zelden in het briefhoofd. Waar let een journalist zoal op? Is zo'n grap nou echt leuk? Tot zover wel, maar verder niet.

Ik zou wel graag willen weten of ik een interview van een uur vol kan maken, zonder door de mand te vallen, maar het ging me te ver om dat uit te proberen.

Het gevoel gefopt te zijn gaat wel weer over, want zijn we niet allemaal gefopt met de kerstman, sinterklaas en Jezus? Niet alles wat gedrukt staat, is de waarheid, ook al heeft het er alle schijn van. Wat blijft is de schade die generaties lang is aangericht door mensen die – op gezag van anderen – beweerden wel de waarheid in pacht te hebben en meenden duizenden gelovigen te kunnen voorschrijven hoe te leven. Relaties (huwelijken) die geruïneerd zijn doordat dominees, pastoors en andere voorgangers leefregels oplegden en opleggen.

In de brief van Jan de Vries uit Tubbergen heb ik een aantal van deze 'leefregels' genoemd. De schade die op deze manier aangericht is en wordt, biedt een leuk onderwerp voor een afstudeerartikel, evenals de manieren waarop (ex) bedrogenen dit verwerken of verwerkt hebben.

Tot slot bied ik je mijn excuses aan voor het feit dat ik je tot lijdend voorwerp van m'n grap heb gemaakt. Ik hoop dat je er over enige tijd om kunt lachen. Ik neem aan dat je er geen behoefte meer aan hebt om a.s. donderdag nog een interview af te nemen, mocht het wel zo zijn, dan hoor ik dat graag.

Met vriendelijke groet,
Gerard Stout

En de *Theocreet (*tijdschrift van Godsdienstwijsbegeerte)

Groningen, 27-05-86

Dhr. G. Stout,
Hierbij sturen wij U het artikel zoals wij dat mede aan de hand van het met U gehouden interview opgesteld hebben. Wanneer we zaterdag 31 mei nog geen reactie van U hebben ontvangen, gaan we er vanuit dat u akkoord gaat met publicatie van deze tekst in de Theocreet.

met vriendelijke groeten,
Ron Benjamins
Oppenheimstraat 45 A
9714 EM Groningen
tel. 050 – 730029

DE VERKRAMPING
Godsdienstperikelen op Ubbo Emmius "Godslastering inzet rel op Ubbo Emmius", aldus een krantekop in het *Nieuwsblad van het Noorden*, d.d. 30 januari 1986. Aangezet door deze en dergelijke berichten ging de *Theocreet* op onderzoek uit. Wat gebeurt hier? En vooral: waarom? Hieronder een uitgebreid verslag van onze bevindingen.

Het begon allemaal met twee publicaties in het studentenblad *Nemesis*, die door sommigen als godslasterend en discriminerend werden ervaren. In *Nemesis* nr. 2 van oktober 1985 is het verhaal 'De Dood' opgenomen van student Dick vd Bij. Karel – de hoofdpersoon van het verhaal – lijdt aan kanker en wordt door De Dood verwezen naar het hiernamaals. Daar komt Karel in contact met de Oervader en ontstaat de volgende dialoog:

"Oervader, bent u God?"

"Nee", was het korte antwoord.

"Maar is God hier, en zo ja, kan ik hem zien?"

"Of hij er is, dat weet ik ook niet", sprak de oude man, "maar als hij er al is, dan moest hij eens een flink pak op z'n sodemieter hebben! Want als hij bestaat, en hij regelt alles, dan is het een klootzak van het zuiverste water. Oorlogen, natuurrampen, racisme, kortom, de hele kleretroep zouden zijn idee zijn".

In het daarop volgende nummer van *Nemesis* verschijnt een artikel van docent scheikunde Gerard Stout onder de titel "Geloof het of niet!!". In dit artikel legt hij uit hoe hij 20 juli 1985 in een "half serieuze, half provocerende stemming" de volgende advertentie in het *Nieuwsblad van het Noorden* en *de Volkskrant* liet opnemen: "Afkickcursus voor (ex)Rooms-Katholieken; waar en wanneer? Br.o.nr .... ". De advertentie leverde hem vijf reacties op, variërend van een huwelijksaanzoek tot de sympathiebetuiging van een sadomasochistische kerkganger. Ook reageert een studente van de Christelijke School voor Journalistiek in Kampen, die voor haar eindexamen graag een artikel over de afkickcursus wil schrijven. Na enige correspondentie wordt een afspraak voor een interview gemaakt. Dan vindt Stout dat de "goedgelovigentest" lang genoeg geduurd heeft. Hij stuurt de studente een brief waarin hij uitlegt dat ze het slachtoffer is geworden van een uit de hand gelopen grap. Uit deze brief stamt ook de 'gewraakte' passage.

Stout schrijft:" Het gevoel gefopt te zijn gaat wel weer over, want zijn we niet allemaal gefopt met de kerstman, sinterklaas en Jezus? Niet alles wat gedrukt staat is de waarheid, ook al heeft het er alle schijn van. Wat blijft is de schade die generaties lang is aangericht door mensen die – op gezag van anderen– beweerden wel de waarheid in pacht te hebben en meenden gelovigen te kunnen voorschrijven hoe te leven. Relaties (huwelijken) die geruïneerd zijn doordat dominees, pastoors en andere voorgangers leefregels opleggen en oplegden."

BOZE BRIEVEN

In *Nemesis* nr.4 verschijnen enkele 'boze brieven' naar aanleiding van deze passages. Stout wordt verweten een beeld van de kerk te schetsen dat sterk verouderd is. Verder wordt het als discriminerend en kwetsend ervaren dergelijke uitlatingen te lezen in een blad voor een algemene, tolerante lerarenopleiding als Ubbo zegt te zijn. De redactie vindt dat ze niet voor de inhoud, maar wel voor de plaatsing van het artikel verantwoordelijk is. En in een naschriftje van een boze brief schrijft ze: "Juist omdat Ubbo Emmius een algemene opleiding is, heeft iedereen vrijheid van meningsuiting (...)"

ONAFHANKELIJK

Op 7 december 1985 – de vergelijking tussen de kerstman, sinterklaas en Jezus wint aan aktualiteit – verschijnt op de prikborden van Ubbo een brief aan de directie, met daarnaast een oproep tot ondertekening. In deze brief wordt de directie verzocht "maatregelen te nemen om te voorkomen dat dergelijke beledigingen in de toekomst weer voorkomen in *Nemesis*, orgaan voor heel Ubbo Emmius".

Directe aanleiding voor dit verzoek was het artikel van Gerard Stout. Maar de opstellers herinneren ook aan eerdere kwetsende passages in *Nemesis*, en refereren aan het Wetboek van Strafrecht. De brief wordt door drie docenten en acht studenten ondertekend.

Het studentenblad *Nemesis* is echter ondergebracht in de onafhankelijke 'Stichting Ubbo Emmius Krant'. Deze stichting heeft als taak het voortbestaan van de krant te waarborgen en een schild te vormen tegen mogelijke censuur. Het aan de directie gerichte verzoek om maatregelen leidt dus slechts tot een onofficieel verzoek van de directie aan de redactie om in het vervolg voorzichtig te zijn met het opnemen van dergelijke artikelen.

PROCES

Vanaf dat moment komen de initiatieven van de – toenmalige – docent geschiedenis vd Land. Hij schrijft zowel aan Gerard Stout als de redactie van *Nemesis* een brief met het verzoek om excuses en rectificatie, onder dreiging van aangifte bij de officier van Justitie wegens godslastering en discriminatie. Stout antwoordt dat hij zich niet kan voorstellen dat hem iets verweten kan worden, en "voor zover ik na kan gaan ben ik aan u en de uwen geen verantwoording verschuldigd voor mijn doen en laten".

De redactie houdt vol dat zij voor de inhoud van de in *Nemesis* geplaatste artikelen niet verantwoordelijk is en weigert eveneens excuses aan te bieden. Daarop doet vd Land aangifte van godslastering en opzettelijke belediging wegens godsdienst of levensovertuiging. Hij is het waarschijnlijk ook die er voor zorgt dat de zaak via het *Nederlands Dagblad* in de landelijke pers komt. In de persberichten wordt gesuggereerd dat christelijke studenten op Ubbo herhaaldelijk op intolerante wijze worden banaderd. Vd Land vertelt de verschillende kranten dat er een werkgroep is opgericht om dergelijke zaken uit te zoeken en te registreren. Navraag bij de betrokkenen leert ons echter dat het bestaan van deze werkgroep niet erg waarschijnlijk is. Dhr. W.A. de Vries, die zich in het *Nieuwsblad van het Noorden* opwerpt als woordvoerder van de werkgroep is bij Ubbo onbekend.

Ondertussen loopt tegen vd Land een aanvraag om 'ontslag wegens onverenigbaarheid van karakters'. Deze aanvraag stond los van de godsdienstperikelen. Inmiddels is vd Land op staande voet ontslagen omdat hij bij een homofiele student een briefje in de trant van "Vuile AIDS-verspreider" in de bus heeft gedaan. Ook zijn ontslag heeft vd Land bij de rechter aangevochten. Beide rechtszaken lopen nog.

VERBIJSTERING

Tot zover de feiten. Toen we hiervan kennis genomen hadden bekroop ons een gevoel van verbijstering. Waarom zet iemand een advertentie voor een afkickcursus voor (ex) Rooms-Katholieken? En waarom ga je geen inhoudelijke discussie aan als je je gekwetst voelt? Want dat is dus niet gebeurd.

Een willekeurige gelovige kan uitleggen waarom Jezus niet in het zelfde rijtje als de kerstman en sinterklaas thuishoort. En je hoeft echt geen hoofdvak Godsdienstwijsbegeerte te hebben gedaan om iets fatsoenrijks over het probleem van het kwaad op papier te krijgen, als antwoord op het verhaal

van Dick vd Bij. Waarom is dat niet gebeurd? Om enig inzicht te krijgen in het hele gebeuren hadden we eerst een gesprek met twee redactieleden van Nemesis. Daarna hebben we – om enig inzicht in de motieven van de betrokkenen te krijgen – de docenten Gerard Stout en C. van Dongen geïnterviewd. Deze laatste was mede-ondertekenaar van de brief aan de directie. Hoewel vd Land de aanzetten voor de escalatie heeft gegeven, leek hij ons niet de aangewezen persoon voor een interview over de discussie tussen christenen en niet-christenen.

STOUT

In het interview noemt Gerard Stout de plaatsing van de advertentie een 'practical joke', maar er is toch ook een serieuze invalshoek: "Er zijn allerlei cursussen waar mensen over hun geloof praten. Ik heb zelf een kerkelijke achtergrond en van sommige dingen word ik heel kwaad als ik er aan terugdenk. Ik dacht, misschien zijn er wel meer mensen die daar problemen mee hebben. Misschien willen ze praten over hoe ze er mee omgaan. En aan de andere kant dacht ik: laat al die mensen die het allemaal zo goed weten maar eens de gordijnen in".

Op de vraag of hij de passage "Zijn we niet allemaal gefopt met de kerstman, sinterklaas en Jezus?" kan toelichten, wijst Stout op de positie van de Paus als plaatsbekleder van Jezus op aarde. In zijn naam wordt er "met encyklieken gestrooid". "Op een aantal punten voel ik me zwaar belazerd.

Bij 'God' kan ik me ook niet echt iets voorstellen. Als ik aan de kerk denk, denk ik alleen maar aan allerlei instanties die allerlei regeltjes uitvaardigen, die bijvoorbeeld stellen dat homofilie niet mag, geboortebeperking niet mag, dat je zus en zo moet doen. Als iemand zich aan zijn overtuiging wil houden, ook al gaat hij 5 minuten per dag op z'n kop staan omdat 'ie dat in de Bijbel gelezen heeft': die vrijheid heb je. Iedereen moet helemaal zelf weten hoe hij dat invult. Maar ga anderen dan niet voorschrijven dat ze óók zo moeten doen".

Stout is ook verontwaardigd wanneer Schillebeeckx in een artikel in *de Tijd* verouderde visies binnen de kerk "volksdevotionele misverstanden" noemt.

"De kerkelijke politiek ten aanzien van abortus en euthanasie zijn dan zeker de volksdevotionele misverstanden van over vijftig jaar. Dan komt er zeker weer iemand vertellen: 'ja, maar dat hebben we nooit zo bedoeld, dat staat zo niet in de Bijbel'."

HERKENBAAR

Mag de formulering van Stout "zijn we niet allemaal gefopt" wat ongelukkig zijn, de ideeënwereld en verwijten die er achter blijken te zitten zijn heel herkenbaar. De weerklank die auteurs als Maarten 't Hart en Jan Wolkers hebben is daar exemplarisch voor, en geeft ook aan dat het niet alleen een katholiek probleem is. De kritiek die gegeven wordt is veelal terecht: ethisch denken is niet afhankelijk van de Bijbel of het christendom. Een ethiek die een ander waardenstelsel

hanteert dan het christelijke, is dáárom nog geen minder goede. Toch is het niet voldoende en – blijkbaar – niet bevredigend alles wat christelijk is af te wijzen en te blijven staan bij de conclusie dat je belazerd bent.

Wanneer je zegt bedrogen te zijn is dat een vertekening van wat zich heeft afgespeeld, en de kern van het christendom is er zeker niet mee weerlegd. Deze 'kern' staat onder andere voor het algemeen ethisch denken binnen het christendom dat het bewerkstelligen van 'het goede' predikt. Dat sluit ook aan bij de rationele, wijsgerige ethiek. Wat Stout doet is de hieruit voortkomende leefregels aanvallen, die echter noodzakelijkerwijs veranderlijk zijn gezien de ontwikkelingen binnen de natuurwetenschap, techniek, economie en cultuur. Kortom, bij een dergelijke houding wordt de inhoudelijke discussie uit de weg gegaan, terwijl die in principe heel goed mogelijk is.

De christelijke wereldvisie is immers zo verweven met de huidige cultuur, dat je moet spreken van een discussie binnen één cultureel paradigma, waarin aan de ene kant met godsdienstige noties, aan de andere kant met rationele noties wordt gewerkt. Maar de ene notie sluit de andere niet volledig uit. wanneer het radicale afwijzen van het christendom het denken over God en religie blokkeert, betekent dat dat er geen inhoudelijk discussie over een al dan niet christelijk wereldbeeld mogelijk is. Zonder een inhoudelijke discussie met het christendom te voeren kun je best gelukkig worden, maar het is niet alleen frustrerend wanneer je steeds weer dat christendom tegenkomt, bovendien blokkeer je een naar onze mening zinvolle mogelijkheid.

VAN DONGEN

En dan de andere partij. Wat zijn de motieven geweest van de ondertekenaars van de protestbrief aan de directie? C. van Dongen, docent Engels en medeondertekenaar, zei hierover in het interview: "Je moet nu eenmaal verwachten als christen dat men lelijk over je spreekt. Als het over mensen gaat, daar zal altijd wel kritiek op mogelijk zijn. En als men lelijke dingen zegt dan zal in die kritiek nog wel wat zitten ook. Maar zodra men op dit gebied komt, en met de boodschap zelf gaat jongleren, dan wordt de zaak toch eigenlijk anders. Daarom heb ik ook die brief ondertekend, want er zijn zelfs in de vrijheid van meningsuiting bepaalde normen die je toch maar beter niet kunt overschrijden".

Dhr. van Dongen vertelde verder dat in het kader van een basiscursus intercultureel onderwijs op Ubbo ter sprake was gekomen dat culturen, ook andere culturen dan de onze, altijd met respect benaderd moesten worden. Het gebeurde bevreemde hem daarom des te meer. Dhr. van Dongen: "Alles wat van buiten komt moet begrijpend tegemoet worden getreden en gewaardeerd. Niet dat ik daar bepaald tegen ben, maar dan verwacht je toch wel dat ook de religie die we hier al hebben met hetzelfde respect behandeld wordt. Stel dat gezegd zou zijn: 'kerstman, sinterklaas en Mohammed', dan zouden toch wel meer mensen op hun achterste benen hebben gestaan dan met deze constellatie".

DISCRIMINATIE EN GODSLASTERING

Hoewel de opmerkingen van van Dongen heel zinnig zijn, blijft de vraag staan of er in dit geval werkelijk sprake is van discriminatie en godslastering. Discriminatie is het maken van onderscheid, wat dan doorwerkt in de manier waarop mensen benaderd en behandeld worden. Naar onze mening is dat hier niet het geval. Wel wordt er kritiek gegeven op de houding en handelingswijzen van christenen. En ook is er kritiek op het godsgeloof of/en de godsvoorstellingen van christenen. De mogelijkheid van dergelijke kritiek is een voorwaarde voor de discussie, zeker binnen één cultureel paradigma. Anders wordt elke discussie bij voorbaat dood geslagen. Het hoeft immers niet te betekenen dat er binnen die discussie geen respect is voor de christelijke standpunten.

Is er sprake van godslastering in de zin van oneigenlijk gebruik van de naam van God? Volgens ons wordt er weliswaar kritiek geleverd die door christenen als godslasterend wordt ervaren, maar is het zinloos een dergelijke beschuldiging te uiten. Iemand die geen affiniteit heeft met het christendom zal daar alleen maar z'n schouders over ophalen. Bovendien kan het een gemakkelijk middel worden om er zinvolle kritiek van buitenaf mee af te doen.

INHOUDELIJK

Uit bovenstaande moge duidelijk zijn dat naar onze mening een inhoudelijke discussie verreweg het verkieselijkst is. Een open discussie is het enige instrument om bij anderen toegang voor je ideeën te vinden. Waarom is dat op Ubbo Emmius niet gebeurd? Gerard Stout heeft daar een uitgesproken mening over: "Angst, pure angst. Want stel je voor dat die ander eens gelijk heeft. Zolang je alles zeker weet dan ben je heel gelukkig, denk ik. Als je zeker weet dat er een hemel is en een hiernamaals omdat je uitverkoren bent: heel mooi. Zodra je daaraan gaat twijfelen kan ik me voorstellen dat je je daarbij heel ongelukkig voelt. Nee, inhoudelijk is er niet gereageerd".

We laten deze uitspraken voor rekening van dhr.Stout. Ergens heeft hij echter wel gelijk.

VERKRAMPING

De uit angst voortgewende zekerheid waar Stout het over heeft wordt in de eerste plaats in de hand gewerkt door onze cultuur, die religieuziteit steeds meer naar de rand van de samenleving drukt. Religie, godsgeloof en dergelijke is 'not done'. Dit komt onder andere tot uitdrukking in laatdunkende opmerkingen en versimpelde voorstellingen zoals 'het calvinisme is initiator van menig kwaad'. Het dilemma voor christenen is dan dat een inhoudelijke discussie openheid naar een samenleving vereist, die veelal afwijzend staat tegenover het christendom, maar desalniettemin fundamentele vragen aan het christendom stelt. Maar ook binnen het christendom zelf heerst verwarring die bijdraagt tot onzekerheid.

De ontmythologisering van de bijbelverhalen en de ontwikkelingen binnen

bijvoorbeeld de dogmatiek werken sterk veronzekerend. Dat dit niet de bedoeling van theologen is geweest moge duidelijk zijn, het heeft echter wel bijgedragen aan een proces van vervreemding binnen het christendom. Gevolg is dat binnen bepaalde kringen een verkramping optreedt. Moderne vragen rond geloofs- en bijbelopvattingen, godsbeeld en dergelijke worden uit de weg gegaan; de traditionele noties van letterlijke bijbelopvattingen en moreel conservatisme worden vooropgesteld. Er heerst een emotionele onwil en onvermogen religieuze gevoelens en bijbehorende voorstellingen bespreekbaar te maken. De gelovige voelt zich kwetsbaar en is al gauw geneigd zich in zijn eigen wereldje terug te trekken.

Het onderhavige geval maakt duidelijk dat het voor de religieuze mens zaak is zijn geloof bespreekbaar te maken. Christenen zullen moeten leren zich op een verantwoorde manier uit te laten over hun geloof. Dit vereist zowel openheid naar de samenleving als openheid naar de discussie binnen de eigen traditie. Theologen zullen hen daarbij kunnen helpen, mits ze voor zichzelf het culturele taboe rond religie het hoofd kunnen bieden. Ze zullen dan het christelijk gedachtengoed toegesneden op het huidige leefklimaat aan moeten bieden. Misschien dat we dan ooit eens voor dergelijke krantekoppen bespaard blijven.

Geert-Jan Weessies
Ron Benjamins

Heftige gebeurtenissen vormen een basis voor *Wanda, Matglaozen dreum* en later voor *Bon dia dushi*, Papiaments voor Dag lieverd. Je combineert exacte vakken, lerarenopleiding met je amoureuze avonturen, al is het woord amoureus niet helemaal van toepassing. Het gevaar ligt om de hoek om de onverkwikkelijk afgelopen episode met terugwerkende kracht te verdoemen. Amoureus blijft staan.

Wanda heb ik ook in het Nederlands uitgegeven onder de titel *Donkerrood*. Oorlog, seks, geweld, filosofie, ontheemding en de dorpse cultuur van eigenrichting. Volgt hoofdstuk 5. Met inspringende tekstblokken.

Op de eerste rij, op een witte plastic terrasstoel, zit haar moeder. Ik weet het. Ik ken haar moeder niet, maar ik zie het aan de manier waarop ze naar het kind kijkt. Haar dochter staat op het toneel van de feestzaal van hotel Boelens. De knieën van het meisje trillen. Het is een moeilijk stuk, één twee noten mist ze. Ze laat haar dwarsfluit zakken. De ogen van het meisje zoeken. Er klinkt applaus. Het meisje lijkt het niet te horen, ze ziet alleen haar moeder die opstaat van de eerste rij. Ik laat me meesleuren in die wereld van het meisje in het gele rokje. Ik weet de ruimte groter dan de ruimte tussen haar en haar moeder, veel groter.

Diep in me voel ik tranen over dit snijvlak tussen toen en straks, over emoties die het meisje over twintig jaar terugvindt in een plakboek met het programma van vanavond. Uitvoering van *Concordia* in zaal Boelens. Eén, misschien twee overbelichte foto's, een entreekaartje met een scheur. "Dat was mooi," zal ze zeggen, maar ze zal niet meer voelen hoe mooi dat was, dat kleine keerpunt, die eerste keer.

> De eerste keer dat Elly alleen in de trein zat, die eerste reis naar haar tante in Donkervelde, naar weer een andere moeder, na al die moeders en vaders. Elly wist niets van familievetes, ze wist niet meer van de oorlog dan een ander kind van haar leeftijd. Jaartallen, doden in miljoenen en schade in miljarden en alles zei haar evenveel. D–day, de luchtlanding bij Arnhem en de hongerwinter, daar hadden ze op school een werkstuk over gemaakt. Kind, te jong voor oorlogsverhalen, maar de koude oorlog moest doorgaan, leek het. Ook op de lagere school waar kinderzielen niet alles begrijpen, maar wel meekrijgen. Het dagboek van Anne Frank had ze nog niet gelezen, er was geen oorlog op tv. Tv kende ze nog niet. De Canadese vlag kon ze kleuren, die had ze gezien op een wereldkaart van Prodent tandpasta die achter in het lokaal hing.
>
> De eerste ramp voor haar was de overstroming in Zeeland, dat waren de verhalen van verdronken vee, van overstroomde landerijen, dat

waren de collectes in de kerk. Ze spaarde zilverpapier voor negerkindertjes in Afrika die honger hadden. Maar niemand die haar vertelde van de Canadees die met z'n Spitfire in het IJsselmeer dook, zwom, ademde en onderdak vond bij haar opa. Niemand die haar vertelde van haar moeder, van de strijd tussen haar moeder Elisabeth en Mevrouw Hoiting, haar tante. Iedereen zweeg over het Elisabeth en John Howard in de mist tussen de bomenrijen.

In de trein keek Elly naar buiten, ze wist dat ze afgehaald zou worden, dat hield haar bezig, ze zag geen paarden langs het spoor, geen bossen en weiden, geen huizen. Er was nog geen gedenkteken, geen plaquette naast het spoor.

Die eerste keer met de trein bleef net zo lang in haar geheugen als de tehuizen en de vaders en de moeders die haar vertroetelden en die haar de waarheid verzwegen. Ze hoorde het fluitje van de conducteur, de optrekkende trein en voor het station, ver van het perron stond haar tante te wachten in het zwart.

Het meisje veegt haar arm langs haar hoofd, droogt het mondstuk van de fluit aan haar mouw. Haar moeder tilt haar van het podium. Ze verdwijnen achter in de zaal en halen frisdrank bij de bar.

De zaal is vol met ouders en familie. Iedereen kent iedereen. Ik zie de middenstand, de bakker die kanker heeft, de postbode. Mevrouw Hoiting is er niet. Ik ken niemand. Randy Newman vult het geroezemoes van de pauze aan. 'Forgotten by many, remembered by few,' zingt hij. Hoe komt het dat ik die woorden, als ik ze zing, als niemand me kan horen en ik enkel naar mezelf luister, altijd in een andere volgorde zet?

Ik ga naar de bar.

Ik hoorde de muziek, het begin van de uitvoering en droomde weg. Ik hoorde muziek in m'n hoofd, maar ik kon de melodie niet te pakken krijgen. Strauss, Vivaldi, Dvorak: ze waren het niet. Het geluid bleef amorf, de akoestiek was niet goed, m'n hoofd was een lege kamer die de klanken zonder warmte weerkaatste. Ik vond geen structuur tot bij Mozart, tot het meisje in het gele rokje haar fluit tegen haar lippen zette. Toen vulde de kamer zich, met een bank, gordijnen, planten, schilderijen, een kast, met weerklank.

'Maak maar niet te veel,' zegt ze. 'Ze vullen heel snel.'

Ik maak beslag voor wafels. We zijn het weekend met z'n tweeën. We zijn het weekend met z'n tweeën zoals we elk weekend, elke dag samen zijn. Mozart klinkt op de achtergrond. De lucht van wafels overheerst bijna de geur van de open haard, de afzuigkap zuigt restjes

rook de kamer in. Dan sist het beslag weer op het hete ijzer. Ik knijp het deksel stevig naar beneden, voel de tegendruk van oververhitte stoom. Een grijze pluim ontsnapt als ik het handvat van het wafelijzer loslaat. Ik knijp nog een keer, dan prik ik vier hartjes met bruingele randen aan een vork. Misschien deed ik een ei teveel in het beslag.

'Wil je een warme, met jam en slagroom?'

Ik vouw twee hartjes tegen elkaar. Ze bladert in een fotoalbum. Een meisje naast een veel te grote fiets, een pleister op de knie. Ik zet de wafels bij haar neer.

Andante K 315.

Ik ken de foto's uit dat album. Een baby in te dikke kleertjes met een rammelaar. Niet in kleur, niet in zwart–wit, het is een foto in licht– en donkerbruine tinten. De eerste uit de rij. Zo begint een leven van een kind. Een rammelaar en een geborduurd zakdoekje. Ik weet de foto's verderop van een wandelwagentje, van opa en oma die hun kleinkind vasthouden, van de zwarte auto met glimmende bumpers, het portier halfopen en een rijzige man met een voet op de treeplank. Ik ken de foto van het meisje in het dierenpark, het meisje met de tulp.

Ze eet een wafel. Ze likt slagroom van haar lippen, houdt haar hoofd een eindje achterover als ze weer een hap neemt.

'Lekker,' zegt ze, 'je mag me nog wel een brengen. Neem je zelf ook?'

Ik breng een wafel met slagroom, pak haar even bij haar schouder. Ik hoor de dwarsfluit.

Het wafelijzer sist. Ik knijp opnieuw.

Het meisje in haar gele rokje ziet niet wie in de zaal zitten, ziet niet dat een vader te laat binnenkomt.

Zo zag Elly eruit, even was het kind op het podium mijn Magda, dat kind op het podium, de vrouw op de foto op het theekastje van Mevrouw Hoiting, het meisje op de foto in het handtasje. Alle meisjes lijken op elkaar als ze klein zijn. Uit duizenden herken ik Magda.

Ik dring naar de bar. Ik zoek de moeder, haar kind. Ze is Magda niet, netzomin als haar kind Elly is. Haar moeder knikt naar me als ik me tussen de mensen door naar haar dring. Haar ogen zeggen: 'Kalm aan, eerst mijn kind'.

Ik wacht. In het gedrang wil ze een man een flesje bier geven, ik pak het aan en geef het door. Er kan een lachje af. Ik zie Magda.

Als ik na de pauze m'n plaats opzoek blijf ik achter een stoel haken. Ik

val bijna voorover. Bier vliegt uit m'n glas over het tafeltje dat tussen twee rijen stoelen staat. Een paar spatten komen op de broek van de jongen aan de andere kant. Spetters vallen op de blouse van zijn meisje.

'Het spijt me,' zeg ik.

'Klootzak. Kijk uit wat je doet. Sodemieter op.'

Alsof ik de trekker van een geweer overgehaald heb.

Zijn meisje veegt de spatten met een zakdoekje weg, ze kijkt me met ogen van haar vriend moorddadig aan. De zoon van de bakker.

'Het spijt me.'

Hij scheldt, wil op me af, maar wordt op z'n stoel gedrukt. Hij houdt z'n rechterhand omgekeerd, de middelvinger wijst omhoog. Ik ga achter in de zaal staan. De muziek ontgaat me, enkel flarden krijg ik nog mee. Elke keer als op het podium wordt gewisseld laat ik me bijschenken.

> Ik droom. Niet over vrijen in de natuur, niet over wandelingen langs het strand, niet over gedichten, niet over een meisje dat fluit speelt bij *Concordia*. Ik ben een KNIL–soldaat met handgranaten aan de gordel, met bajonet op het geweer, het mes in de laars. Voor mij ligt een kampong in de dessa. Ik gooi witte fosfor op het dak van een huis en ik wacht tot de brand uitbreekt. M'n linkerknie ondersteunt het geweer. De deur van de hut gaat open. Een vrouw met een kind op haar arm rent naar buiten.

'Wat doe je hier nog? Maak dat je weg komt.'

De bakkerszoon zoekt z'n gerief. Z'n ogen schitteren onder zware wenkbrauwen. Ik zeg niks, drink m'n glas leeg en bestel een pils.

'Kom mee. Ik wil geen gezeur.'

Z'n vriendin neemt hem mee naar buiten.

'Ober.'

Ik ben niet bang.

> Ik ben niet bang. Ik heb zojuist een dorp uitgemoord, iedereen overhoop geschoten die in mijn blikveld kwam. Ik was de enige overlevende. Nee, ik ben niet bang.

Mevrouw Hoiting is nog op. Het licht brandt in de voorkamer. Ik zie contouren van de televisie door de gordijnen. Op het theekastje weet ik Magda aan een tafeltje in de HEMA.

In *Matglaozen dreum* heb je de ontworsteling met de muze weergegeven. Het herinnert je aan een onprettige periode waar je het liefst uit de buurt blijft. Ook in herinneringen schrijnen die jaren. Uit het boek hoofdstuk 2.

Vanuut mien warkkamer heb ik hetzölfde uutzicht as uut de serre, allent kiek ik now overal over hen. Ik zie hoe de regen tegen het glaozen ofdak omhoog sputtert en dan de geut inlöp. An de raanden bint de dakplaten gruun uutslagen van algen. De ofdichting lat lös, ik moet met de kitspuit in de weer, maor ik kom der niet an toe.

'Hoe liekt het,' zee Anna, 'hej gien zin om weer iens te dichten?'

Ze wol mij gaangs hebben, het steurde heur dat ik veur mij uut zat te kieken en niks zat te doen. Ze zag dat ik niet dreumde. Ze zag dat ik mezölf an het ofbreken was. Ze kent mij langer as vandage, maor ze kent mij niet, ze wet niet wat mij deur de kop speult. Ik laot heur niet overal inkieken.

'Of kuj der niet tegen?'

Ik vuulde venienigheid in mien woorden deurklinken. Ze kun der even niet tegen, ik zag het an heur gezicht, an heur optrokken scholders en an heur heufd dat een eindtie naor veuren hung. Ze rende mij even te rap deur de kamer en de keuken.

'Het valt mij niet altied met, dat mag ie rustig weten. Veur joe moe'k vake op mien tienen lopen. Ik doe het geern, want ik weet dat het wel weer goed met je komp, maor het valt mij vandage niet met. Dat hej goed begrepen.'

Ze wet wat ze weerd is. Ik heurde het. Ik heurde warme traonen achter heur woorden en was hen boven gaon. Maor ik heurde meer as warme traonen, ik heurde in mien heufd een emmer die met zwaore tikken langzaom voldruppelde.

Ik zit achter mien bureau. Beneden heur ik de stofzoeger raozen. In mien kop keer ik de rollen om. Now bin ik begeleider, now heb ik het stuur in haanden en help ik heur. Anna is mien zieke, ze is mien overspannen vrouw. Ik mut der veur zörgen dat ze weer tot verstaand komp. Het is makkelk, ik huuf allent buten heur gezicht te blieven, dat is genog.

Mien bureau zöt der nog net zo uut as een maond leden. Ik heb der niks an daon. Schoelwark lig nog net zo as ik het votlegd heb. Het lig mij niet in de wege. Ik steur mij niet an de leraorenagenda, niet an de schoelboeken, niet an het schrift waor ik aantekenings in maakte van vergaderings. Die boeken en schriften bint abstracte illustraoties veur mij. Ze bint zunder betiekenis, ik kan der alles in zien wat ik der in zien wul, en now ik met een briefie van de dokter in huus bin, now zie ik der niks meer in, niet meer as rechthoeken, veerkaanten en blokken in egaol grieze en primaire kleuren. Ik zie gien ofbraok of ontreddering op mien bureau. Het döt mij niks, die zichtbaore

herinnerings an schoel. Ik heb ofscheid neumen en vandage weet ik dat ik nooit weerom gao, wat ik morgen dèenk, dat zie ik morgen weer. Ik weet dat dan de jaank naor collega's en kinder, naor het holdvast van de schoeluren mij overvallen kan.

'En schrief ie zölf ok, gedichten bijkaans?'

Dat was ien van de eerste vraogen van Anna, toen ik heur kennen leerde. Een leraar Nederlands die mus ja dichten of schrieven en niet allent vertellen wat aander schreven hadden. Ik had het wel iens probeerd, maor het was der bij bleven. Taolkunde lag mij in die tied meer as letterkunde. Ik wol mij niet op het pad van de muze begeven, of was het dat ik niet duurde? Grammatica en syntaxis, daor kun ik met overweg, dat was rechttoe rechtan en ik vun dat best. Aander schrievers hadden meer te vertellen, dat leut ik geern an ze over.

'Tegen het ende van het jaor, dan dicht ik wel ies,' had ik zegd.

Ik wol heur niet teleurstellen, benaom omdat ik wel wat in heur zag.

'Maor dat is meer riemelarij.'

Het was veur heur gien belemmering om met mij deur te gaon. Ze bleef.

'Lukt het wat?' Ik had heur de trap op heuren kommen en een schriefblok midden op het bureaublad scheuven. De bladziede is nog wit, op de lichtblauwe streepies nao.

'Ik zie daj niet veul inspiraotie hebt.'

Ze nemp mien rol over. Ik bin vanneis de underdog die ze niet op een riege hef, ik vuul dat an heur. Ik ken heur lang genog. Ik geef mij der an over en met dat ik dat doe, heb ik het gevuul dat ik de touwgies vanneis in haanden neem. Ik bin de baos over heur, ok al bin ik degiene die met humzölf in de knup zit en die het spoor even biester is. Zolang as ik de zieke speul heb ik heur, waor ik heur hebben wul.

'Lies hef beld.'

Heur stem klinkt kaold. Ik had de telefoon niet heurd.

'Ze vrag of we komt.'

Anna leg heur hand op mien scholder, ien haand. Ik schoef de stoel niet achteruut, ik laot heur niet bij mij op de kneien zitten, zoas ik deud veur ik van schoel votbleef, zoas ik vrogger deud, veul vrogger.

Ik vuul hoe spieren in mien nek strakker wordt en hoe onder in mien rug een zeerte bovenkomp. Ik ken die zeerte wel. Zwiet plakt onder mien arms, ik mut vot, iniens.

'Gao maor allent,' zeg ik. 'Ik denk da'k...'

Ik wul zeggen da'k hen bère wul, da'k slaopen wul en vergeten wul da'k der bin. Ik huuf het niet te zeggen.

'Ik gao allent,' zeg Anna.

'Ie huuft niet met, maor ie kroept niet in bère, niet zolange ik bij joe in de buurt bin.'

Het is de verpleegster die ik heur, de heufdzuster. Ze giet niet geliek vot, ze draolt, pakt het boekie met gedichten dat ik een jaor of wat leden maakte, niet meer as fotokopieën met een mooi kaftie der om en een witte spiraal deur de rugge, tussen de boeken vot. Ze bladert der even in. Ik wacht tot ze zeggen zal: 'Kiek maor ie kunt wel dichten, probeer het iens vanneis, bijkaans helpt het joe joen gedachten op een riege te kriegen.'

Ik wacht, maor ze zeg niks. Ze drukt het niet weer tussen de boeken, maor leg het bundeltie een plaank hoger plat op aander boeken, ze kek mij stoens an.

'Ik zie joe vanaovend,' zeg ze en trekt de deur van de warkkamer achter heur dichte.

Nog even raost de stofzoeger. Dan heur ik hoe deuren open en dicht gaot en hoe ze de auto start en votredt. Ik zet de gedichten weerom op de plek.

Kamps komp mij met de trekker achterop. Hij stopt en döt het raampie van de cabine lös. De diesel bromt zachties en achter an de hef schommelt de cultivator zachties krakend hen en weer.

'Gruizaom weer,' zeg Kamps en leunt met ien arm naor buten.

Ik ken hum wel, ik heb zien kinder in de klasse had. Toen Lies en Martha nog in huus waren, speulden ze met zien zeunties en haalde ik heui en stro veur de knienen bij hum van de boerderij. Ik gao veur het grote wiel staon, an de baanden zit zwarte eerde en een enkel restie grauw stro van veurig jaor. Van de hiete uutlaot stoomt regenwaoter in grieze wolkies die rap verdwient. De motorkap trilt zachties. Ik leg mien haand der op.

'Het wark zit der op?'

Ik schrouw een beetie boven het lawaai van de motor. Kamps lat de cultivator zakken. De pennen kroept een eindtie in de eerde, asof ze vastigheid zuukt. Kamps zet de motor uut.

'Het zit der op,' zeg e. 'Ik gao op huus an. De vrouw wacht op mij.'

'Da's mooi,' zeg ik.

We praot over het laand, de eerpel die krapan een week in de kaolde grond zit en bijkaans begunt te kiemen as de temperatuur wat hoger wordt. We praot over veurjaorsregen en over de priezen van pootgoed en zaod. Hij vrag niet hoe het met mij giet. Dommiet as e in huus komp zal zien klompen bij de achterdeur laoten staon en tegen Geesie zeggen: 'Ik zag Stevens op de es. Hij zag der goed uut en was goed te passe, maor wat die man daor in de regen deud?' En zien vrouw zal zeggen: 'Die man zal wel niet veur niks bij huus weden, zo is Stevens niet.' Dan zal Kamps hen de schuur gaon, zien overall uuttrekken en an een haok hangen, dan giet e op sokken hen de woonkamer en slap een half uur op de leren baank, of op de vloer veur de radiator van de centrale verwarming, tot Geesie zeg dat het genog west hef, dan stuurt ze hum hen de douche en begunt ze met eten koken.

Ik zie hum veur mij, intied da'k met hum praot zie ik hoe as Jan Kamps het volgende uur van de dag vörm gef. Singelier: ie weet dag noch uur, schöt deur mij hen, en het ienige wat ik doe is veur aander lu het leven uutstippeln. Veurspellen zunder koffiedik of glaozen bol in de buurt, met allent mien kop der bij. Ik kiek goed uut mien ogen.

'De vrouw hef de thee klaor,' zeg Kamps. 'En doe de groeten in huus.'

Ik doe een stap achteruut. Het kleppie op de piep giet open, der komp een blauwe walm uut de uutlaot, dan enkelt kleurloze gassen, hiete locht blas de regen integen. Kamps schöf het raampie dicht, langzaam lat de cultivator de eerde lös. Kamps kek niet achterom, zöt niet hoe zwart zaand van de cultivatorpennen valt.

Anna zit now bij Lies. Ze praot over mij. Ik weet het zeker. Lies en Martha waren niet schrökken toen ze heurden da'k in huus bleef. Ze hadden heur va al vaker waorschowd, zeden ze, maor ik had nooit luusterd. Een typische schoelmeester was ik. Het was leedvermaok en voldoening van het eigen geliek dat ze pruufd hadden. Lies meer nog as Martha. Anna had heur ofremd.

'Ie hebt geliek,' had ze zegd, 'maor ie huuft der niet zo triomfantelijk met om te springen.'

Ik had zwegen toen ze dat zegd had. Het deud mij goed dat ze mij overènde haolden wol, maor ik had Anna heur va in heur woorden deurklinken heurd.

De dominee, de man met het glaozen oog. Mien schoonva die niet bliede met mij was. Ik kun ja gien Latijn, ik had ja gien klassieke scholing had met mien MO-akte veur een taal die elk al praoten kun. Bijkaans was het de spanning die Anna heur va elke zaoterdag vuulde as e met de preek veur de dag des Heren gaangs was, die hum agressief maokte, maor dat zag ik toen niet. Ik had mij terugtrokken op een eilaand as we bij hum op visite kwamen, een eilaand dat de leste jaoren dat e nog leefde, aal kleiner worden was.

Mien schoonva stotterde, deur de week, niet as e zundags op de preekstoel stun, niet as e Gods woord verkondigde. Hij geleufde in wat de biebel te vertellen had, maor in de familie was e nao jaoren de ienige die daor holdvast vun. Zien dochters kun e niet overtugen, ien nao de aander kwamen ze niet meer in de kerk, ze luusterden niet meer naor zien vermanings en zien opwekkings. Hij kwam allent, mien schoonmoe gung dood. Toen zakte het locht in zien linkeroog, het was kanker. Een half jaor duurde het, toen stun e vanneis op de kansel. Hij dreug veur het eerst een bril en aalgedurig kwam e niet uut zien woorden. Zien vertrouwen in de Heer had een knauw kregen. Anna gung toen geregeld naor hum luustern. Ze gung allent naor de dienst, niet met hum naor huus as het kerkvolk vot was. Anna geleufde hum niet. Ik gung nooit met heur met. Zien dood was een bevrijding. Boven de rouwkaort leut Anna drukken: Al wat mèenselijk is, is deur de Here geven.

Ik loop tot het ende van het boerenpad. Bij de holtwal zie ik een grote fazanthaan rechtop tussen de struken staon. Hij zöt mij, löp niet vot, maor pronkt met zien kleuren. As ik dichterbij kom, schöt e de strubben in. Dan zie ik ok de grauwe hen die met korte passies achter hum an giet.

Het water sopt in mien schoenen, mien voeten bint driefnat, maor ik heb het niet kaold, het water döt mij niks. As ik naor beneden kiek, de natte zwarte broekspiepen met de moddervegen en daoronder het doffe brune leer van wat mien glanzende schoelschoenen waren, zie, dan is het, asof het de bienen en voeten van een aander bint, asof niet ik het bin die in de veurjaorsregen een wandeling maakt.

Ik wus niet dat het aans kun. Ik keek veural naor wa'k om mij hen zag. In dat eerdse landschap zag ik mezölf as een radertie van het gehiel. Zo stun het ja ok in de boeken, en niet allent in de boeken van maatschappijleer daor as ik op disse schoel ooit met begund was. Ik was een tandwiel, een as, een ventiel, een zoeger of een cilinder van een grote motor. Zo had ik dat zölf op schoel al leerd bij de godsdienstlessen; dienstbaor onderdiel van de schepping, zölfs as ik in een waopenfabriek warken zul, en handgranaten met kruut en scharven vullen mus. Waopens om de eer en alles wat het leven de muite weerd maokte te verdedigen. Zölf heurde ik daor niet bij, ik was makkelk te vervangen as het mus, een raodertie.

Smaangs leek het asof het mus, dan zat zaand in het loopwark, dan weur het vekaansie en kwam alles even stille te liggen. Dat heette dan terugtrekken om daornao wieder te kunnen springen, maor gedurig weur dat enkelt terugtrekken.

Wat kende ik Anna now? Vanzölf we hadden verkering en het was niet veur niks dat we bij mekaar bleven. Ik vuul op de locht van heur lief, op het milde zwieten as we bij mekaar waren. Bijkaans was het een locht die argens in mien kindertied samengaon was met onbevangenheid, met gelok, of hoe dat ok de name hebben much. Een locht die in de literatuur benaom an cederholten sigarendeuzen toeschreven wordt en an schemerige veurkamers met aolde mèensen die hun leste dagen in gelukzaligheid deurbrengt, met aalgedurig oppassende en beminnelijke kleinkinder om heur hen.

Mien grootaolden heb ik niet kend. Ze waren al uut de tied veur ik weet had van de dood. Ik weet allent waor heur huus stun, de boerderij van de aolden van mien va, vlak achter Gieten, op de raand van de Hondsrug met uutzicht op de Hunze. Ik ken het rijgieshuus an het water, stief tegen het spoor in Sneek van de pake en beppe van Anna, grootaolden die ik nooit zien had, die ik allent van de foto's kende.

Anna had bijkaans de locht die heurde bij de vertrouwdheid van de pronkkamer in de boerderij, of van de keuken van de pastorie in Sneek toen ik heur veur het eerst zag. Ik weet het niet meer, zoas veul dingen uut die

jaoren vot bint. As ik Anna's locht reuk, dan kun ze me alles laoten doen. We deuden dat niet, we deuden niet alles wat kund had. Tussen dreum en daod stunden bezwaoren in de weg die we wel zagen, maor waor we de haanden niet achter kriegen konden. Ik verzun dat der meer weden wus, en Anna dacht der net zo over, maor we wussen niet hoe we dat konden benumen, niet hoe we dat konden vulen.

Gedurig komt kleine eindties touw teveurschien, maor ik kan ze niet duden, ze bint nog niet lang genog om der een draod van te knuppen, maor ze gruit.

Eerst kwam Lies en twee jaor later was Martha der. We hadden nog even wachten wuld, maor Anna was zo maor weer zwanger. We zagen mekaar in de aovend en de nacht, Anna deud het huusholden. Zij kende de kinder, ik niet. Anna wus niet wat in mij spookte, ik wus het bijkaans zölf niet, ik was in de aovenduren gaangs met mien MO-A, veur de toekomst van de kinder. Toen ik mien akte haald had, vreug ze of ik me wol laoten steriliseren. We vreeën weer vaker as iens in de weke, dat jaor.

Ik loop weerom langs het kanaal. Bij de sluus, die allang niet meer bruukt wordt, der komp gien boot meer langs, gao ik op een stien zitten bij de visplek veur invaliden. Wiederop is een opstapplek veur kano's. Hier leupen we met de wandelwagen langs, hier plukten de kinder bloemen uut de barm, maor waorom weet ik dat allent nog van foto's en zit het niet meer in mien kop?

Het is zowat dreug. In de sluus vloeit kringen in mekaar over van de leste dikke druppen die het ende van de regen ankondigt. Het water kek mij zwart en duuster an. De blauwzwarte wolken gliedt diepe vot tegen de bakstienen van de sluusmuur, de grieze betonnen balken en de zwarte deuren van de sluus. Tussen de naod van de deuren stroomt water naor beneden. In een hoek lig een plastic zak van een warenhuus en dref een blikkie tussen kroos en leliebladen. Een eend hapt in het voele water. Ik moet hier vot.

In *Bon dia dushi* kijkt een bioloog, schilder, lerarenopleider door de microscoop naar de dagelijkse werkelijkheid. Blinde driften, onweerstaanbaar geweld en zachtmoedigheid wisselen elkaar af. Filosofisch psychologisch getint.

Vincent Höhenzoller verdiept zich in zijn al te menselijke drijfveren. Collega's aan de lerarenopleiding, minnaressen, natuur, wetenschappen, filosofen en Felicity geven zicht op de grens tussen waan en werkelijkheid. Een speurtocht op het snijvlak tussen genotype en fenotype, tussen erfelijkheid en milieu. Op het eerste oog een barok verslag van een crime passionelle en de lotgevallen van het lijk. Bij close reading ontvouwt zich een filosofisch taalspel in een surrealistische speurtocht naar de bedrieglijke eenvoud van een geruisloos man. Wie wel eens een boek leest komt klassiekers tegen: Seneca, Bacon, Freud, Piaget, Prediker, Montaigne, Valéry, Einstein, Lavoisier, James Joyce en domme, middelmatige en excellente leraren, studenten en journalisten. Een hoofdstuk.

Stellvertreter

Onder in zijn rug flitste een pijnscheut tussen twee wervels. Een zenuw leek in de knel te zitten tussen lwk L4 en lwk L5. Vincent kende de nummers van de lage wervelkolom uit de biologiemethoden en kon de loop van de zenuwen in rode en blauwe lijnen weergeven zonder de bladzijde uit het boek op te slaan. Ischias, hernia of versleten kraakbeen als getuigen van jaren die onopgemerkt voorbij waren gegaan.

'Normale slijtage, niets om ongerust over te zijn,' had de neuroloog gezegd.

'Ouder worden is niets om je zorgen over te maken.'

Het was geruststelling van Seneca en Epicures, van Bergstra, Bacon, Montaigne, Valéry, van andere filosofen die inzichten van elkaar hadden overgeschreven om zich de verworvenheden eigen te maken, die niet in genen vast waren gelegd en eeuwenlang telkens opnieuw veroverd moeten worden; van leven ga je dood, en dat is niet uitzonderlijk.

Negeer je eindigheid om het eeuwige leven te verwerven.

Vincent had met genoegen die inzichten opgemerkt en was overgegaan tot de orde van de dag. De orde om inzichten aan zichzelf toe te voegen.

Merckenbauw van Duits had die inzichten op haar manier verworven. Ze was het kabinet binnengekomen met een grap.

'Bin ich falsch?'

Alsof ze per ongeluk het magazijn was binnengestapt. Haar voeten hadden het pad gewezen. Haar voeten, in zwarte pumps met halfhoge hakken hadden haar naar het kabinet gevoerd waar Vincent met een kijker het gedrag van heggenmussen rond de parkeerplaats bestudeerde. De vogels scharrelden onder de struiken en pikten zaadjes. Ze deden wat heggenmussen moesten doen, net als Merckenbauw deed wat op haar pad kwam. Ook zij volgde de

halfhartige wegwijzer van haar onbewuste. Felicity was al weg, een half jaar, een jaar, anderhalf, een eeuw.

De lerares Duits leek dat te weten.

'Ik ken je niet zo goed,' zei ze.

Seltsam im Nebel zu wandern

Vincent bleef zwijgen en had de verrekijker traag op het bureau laten zakken. Ze vervolgde, de enkels tegen elkaar.

'Ik heb iemand nodig met een ruime blik, iemand die mij kan raden op details.' Vincent had zijn wenkbrauwen traag naar boven voelen kruipen. Hij had de vogelkijker in de vensterbank gezet, het oculair naar boven.

'Interkollegiale Konsultation, vielleicht?'

Schuin achter Frau Kollegin schurkten boven op de stoffige archiefkast enkele resterende microscoopdoosjes, alsof ze wisten wat er komen zou. Alsof ze wisten dat de lege ruimte op het punt stond gevuld te worden met onthullingen van een andere dan de driedimensionale orde.

De grijzende sluike lokken van Merckenbauw leken op de archiefkast te rusten. Strak tegen de bekraste kistjes. Vanuit zijn standpunt was een portretfoto van Merckenbauw beslist niet geslaagd. De scherpe kin kreeg bepaald teveel accent. De neusgaten waren te open aanwezig, alsof ze een wereld had op te snuiven. De haargroei in haar neus was minimaal. Dat was een vrouwelijke trek, genetisch bepaald.

Merckenbauw kende haar klassieken, ze had Wolfgang von Goethe gelezen, Robert Musil en Thomas Mann, in het Duits. Ze kende mannen met een waaier aan eigenschappen. Ze was op zoek naar een Mann ohne Eigenschaften. Niet haar man. Ze kende Walthers eigenschappen.

Merckenbauw kende de merken die hij het liefst had. Na het bier de jenever en na de jenever het bier; liefst trappist, palm, duvel, kriek of Hoegaarden witbier. Ook een alcoholist kon een kenner zijn, ook een klein speelveld kent varianten. Ze haalde zijn drank met kratten tegelijk. Birgit hield van Walther. Vincent wist hoe haar echtgenoot heette, maar hij kende de man niet met de slechte afdronk, de man met de losse handen, de man met theorieën om instinctief gedrag te rechtvaardigen. Merckenbauw noemde nooit zijn naam. Ze sprak van hij en hem en zijn als het over Walther Prins ging.

Sein oder nicht da sein.

In de loop van de jaren had Vincent iedere collega leren kennen, uit de eerste, tweede of derde hand. Als bij afspraak was op de hogeschool het privéleven van iedereen geheim, niemand vertelde iets verder; ondertussen lag het dagelijkse leven op straat. Daar was geen homepage voor nodig.

'De wereld is een open boek,' zei Katzenellenbogen, als het aan de orde

kwam, 'maar ieder denkt aanvankelijk dat het boek in het Chinees is geschreven, of in het Swahili.'

Katzenellenbogen kende de basis van beide talen, althans dat deed hij iedereen geloven met enkele uitdrukkingen. Katzenellenbogen was gepokt in de taal van het periodiek systeem der elementen, met name in de nomenclatuur van organische moleculen. Katzenellenbogen las wel eens een boek, daarmee onderscheidde hij zich van collega's.

Liefde, daar sprak Merckenbauw van in het kabinet met de monotone zang van de afzuigkast op de achtergrond. Ze bevochtigde haar lippen met trage rolbewegingen, en toen dat niet afdoende bleek, haalde ze een roodrose crèmestift te voorschijn die onder haar trage draaibeweging uit het gladde kokertje tevoorschijn kwam. Vincent zag hoe de vetstift van haar ene naar haar andere mondhoek gleed.

Vincents pakte de verrekijker en liet die in een la glijden. Van zo dichtbij waren lenzen niet meer nodig. Ook zonder oculair zag hij hoe rimpels in het gezicht van Merckenbauw de harde trekken verloren. Onder haar zwak loensend linkeroog liet een schilfer blauw los. Ze draaide de stift terug in de koker. Haar lippen licht uiteen. Hoe zou haar begin van de wereld eruit zien, zo, met de knieën tegen elkaar?

Felicity luisterde mee. Ze zat zachtjes te lachen. Felicity daagde hem uit om mee te lachen. Felicity keek mee vanuit het kierende microscoopkistje op de archiefkast. Felicity vulde de ruimte, binnen en buiten.

'Liebe,' had Merckenbauw gezegd. 'Wahre Liebe.'

Liefde is ook: in elkaar slaan van de beminde, liefde is Vergewaltigung, Liebe ist kummer. Trouw, dat is ook jezelf slachtofferen.

Merckenbauw was bijbelvast. Ze kende haar klassieken, ze kende de bijbel die ze oprjocht in het Fries had gelezen; om de lokale bevolking beter te kunnen begrijpen. Met Walther was ze in Neukirchen naar een tentoonstelling van werk van Emil Nolde geweest. Expressionisme van ruim een halve eeuw geleden. Nolde kende de oorlog. Zij ook.

'In een maïsveld.' Ze had lichtrode oortjes gekregen toen ze dat vertelde. Het had Birgit niet belet op de terugreis in Hannover zwanger te raken. Hannover lijkt op hang over. Had Vincent gezegd. Ze waardeerde die grap met tegenzin.

Merckenbauw negeerde de klop op de deur, ze negeerde de ruisende waterkoker, ze liet de éénkopsthee in het 100 mL Pyrex bekerglas koud worden. Merckenbauw vertrok na een uur. Vincent had niets toegevoegd aan wat Frau Kollegin al wist. Haar competenties waren niet verrijkt.

Merckenbauw was perfect op de hoogte van haar situatie en van de keuzes die ze maakte. Morgen zou ze weer met blauwe plekken op haar lijf de klas binnenstappen. De rok beneden de knieën.

Morgen stond de voorbereiding van de Deutschland Reise op het lesrooster. Bezoek, vlak over de grub, aan voormalige concentratiekampen in Emsland.

Inzicht hielp haar niet verder. Vermoeidheid was haar redding; op lange of

korte termijn. Haar eerste man had ze gecremeerd, zonder veel wrok. Hij was niet goed geweest. Om haar kind had ze zijn naam in ere gehouden.

'En zeg nou zelf,' had ze gezegd, 'wat stelt Prins als achternaam nou voor.' Als voorvoegsel had die naam haar Walther meer gepast. Haar enige zoon was beroepsmilitair geworden, en verlangde hevig naar een man-tegen-man gevecht, in Afghanistan bijvoorbeeld. Eervol sneuvelen en een staatsbegrafenis dat leek haar Adolf wel interessant. 'Dat heeft hij van zijn vader, niet van mij,' had ze toegevoegd.

Tien jaar geleden had Merckenbauw de nieuwe Walther gevonden. 'Wel gemakkelijk,' had Van der Vaart van Engels gegrapt. ''Wel gemakkelijk bij het klaarkomen; eenzelfde naam.'

Van der Vaart was eerstegrader; gepromoveerd. Z'n neus met bijgeknipte haren, ging als vanzelf omhoog als hij sprak. Van der Vaart was getrouwd met Fokje. Twee kinderen die beide kandidaat-notaris waren.

In herhaling testte Merckenbauw haar fragiele vermogen tot incassering. Haar tweede Walther had vertrouwde eigenschappen. Groot was haar rek, ook na kapotte knieën, ook na herhaalde Vergewaltigung.

Vincent keek, hij zag beelden van bloeduitstortingen. Hij zag hoe Walther P. met geweld Merckenbauw penetreerde. Hij voelde klamme handen die om de slanke uitnodigende nek van Merckenbauw spanden. Vincent hoorde Felicity lachen terwijl Merckenbauw haar onthullingen deed.

'Prediker geeft me troost,' zei Merckenbauw, 'veel troost.' Toen was ze opgestapt. Tussen duim en wijsvinger had ze haar slipje rechtgetrokken. Dat was niet onopgemerkt gebleven.

Vincent had bekerglazen in de vaatwasser gezet en haar gestifte lippen van het glas gespoeld.

Einsam is jeder Busch und Stein.

De heggenmussen hadden elkaar nagezeten, vrolijk, speels. Kwetterend paarden ze in het zicht van de bioloog. Vincent lachte. Felicity knikte.

Felicity trok het deurtje van het microscoopkistje achter zich dicht.

Jeder ist allein.

Vincent had Merckenbauw toegevoegd aan de vrouwen die als gefragmenteerd lichaamsdeel bovenkwamen als hij hun naam hoorde of als ze anderszins zijn hoofd in beslag namen. Merckenbauw kwam uit zijn geheugen allereerst als blauwe plek, als paarse striemen rond een strottenhoofd. Pas later groeide ze als spitsmuizige vrouw op hoge hakken in gekleed mantelpakje. In zijn beleving een mantelpakje met een grote scheur aan de voorkant. Het slipje in de bilnaad.

Araneus diadematus.

Felicity was een van de weinige vrouwen die hij als geheel had ervaren. Ze was niet enkel een mond, ze was niet enkel haar boezem of haar billen. Felicity was meer dan ogen en haar. Felicity was een eenheid; in het begin.

Merckenbauw was een lichaamsdeel. Merckenbauw was twee kale bloedende knieën met een gat in de rok, iedere keer als hij haar zou treffen. Zoals Katzenellenbogen via foto-oxidatie aan de linnenkast was gekoppeld.

Birgit had Vincent lange tijd niet weer opgezocht in het kabinet. Ze lachten minzaam en oprecht naar elkaar als ze elkaar op school troffen.

Katzenellenbogen, synthetisch organisch chemicus, sinds kort voorzitter van de medezeggenschapsraad en adviseur voor hopeloze en traumatische gevallenen, was, naar het scheen, haar volgende horde geworden voor tijdelijk houvast. Af en toe was het kabinet van binnen gesloten, dan werd de klop op de deur niet beantwoord.

Vincent draaide zich op zijn zij en liet zijn benen voorzichtig naast het hoge bed zakken. Hij scheelde niets, als hij kalm en bedaard zijn daden verrichtte. Er was geen andere kwaal dan slijtage tussen lwk L4 en lwk L5 gevonden. Rugklachten leken psychisch, zoals alle klachten waar geen oorzaak voor gevonden was.

'Voor mensen die zichzelf niet overeind kunnen houden,' had Van der Vaart gezegd. Van der Vaart volgde een traject dat hem gecertificeerd lerarenopleider zou maken. De weg naar dat certificaat was onhelder, maar de uitkomst stond al vast. Hij zou slagen.

Voor het salaris zou het niet uitmaken. Van der Vaart zat eind schaal 12. Als het meezat kreeg hij wellicht een laptop van de hogeschool wegens bijzondere inspanningen, maar dat was allerminst zeker. Van der Vaart had al een laptop. Aan een financiële prikkel ontleende een collega zelden bevrediging. Fokje zou trots zijn; de kinderen ook. Van der Vaart het meest.

Bij de klassieken had Vincent gelezen dat lichaam en geest twee te onderscheiden entiteiten waren, voor wie dat wilde. Die wilsbeschikking kon, na enige oefening weliswaar, een scheiding aanbrengen tussen lijf en ziel. Dat bracht de nodige voordelen, voor wie de mentale stap kon maken.

Die scheiding was een handvat voor advocaten met wetsovertreders als client. Cocaïne, heroïne, codeïne, ethanol en andere drugs hadden vergelijkbare effecten op de geest; gebaseerd op chemie, op verstoring van evenwichten in de huishouding van hormonen, op veranderingen van concentraties van transmitterstoffen en van glucose in bloed en in zenuwen. Wie door een lichamelijke oorzaak een te lage hormoonspiegel had, was minder toerekeningsvatbaar en ergo: vrijspraak graag van al te menselijke onbenulligheden.

Walther P. had dat kunnen weten. Merckenbauw had het vaker dan eens aan hem verteld. Birgit wist wat goed was voor haar partner.

Het is de eerste les in het tweede trimester. Scheiding van lichaam en geest.

De matte houding van studenten en collega's stoort Vincent. Het is alsof een uitgesmeerd déjà vu vorm krijgt in lusteloosheid in de aftandse collegebanken. Met de nieuwbouw van de hogeschool gaat de reorganisatiebezem wellicht ook door de hoofden van diensthoofden en ontstaat nieuw elan.

'Daar is over nagedacht,' zei Katzenellenbogen. 'Niet door mij, maar door bestuurders. Als je een organisatie grondig wilt verversen, kun je twee dingen doen: iedere docent naar de kledingwinkel sturen en een nieuw pak of een nieuwe jurk laten uitzoeken, of je kunt het gebouw veranderen.'

De synthetisch organisch chemicus was geen originele denker, dat was Vincent duidelijk, maar Katzenellenbogen had wel zicht op ontwikkelingen. De chemicus pleegde veelvuldig plagiaat: hij herhaalde wat hij elders had gehoord.

'Een gebouw aanpassen is effectiever, voor je het weet komt het personeel gekleed in krijtstreep en deux pièces op het werk, met afritsbare broekspijpen of veterslips in de bilnaad. Daar hoef je niet veel voor te doen.'

Vincent draait de deur van het biologielokaal op slot. Hij schuift de tafels tot ze een ster vormen. In het midden de materialenkar. Hij hangt zijn jasje over de leuning van een stoel. Uit zijn schooltas haalt hij een dienblad met een stolp. Hij gespt zijn vlinderdas en trekt de gevlekte laboratoriumjas aan. Eosine, methyloranje, zwartomrande gaten van spetters zwavelzuur [H2SO4] in het katoen. Aan de deur morrelt een student.

'Over exact één minuut binnenkomen.'

Vincent draait de deur van het slot. Hij klimt op de kar met laboratoriummaterialen. De kin vooruit, de schouders ver naar achteren. Het dienblad als een ober in de linkerhand. Zijn vlinderdasje knelt. Hij trekt zijn gezicht in neutrale ontspanning [pH=7].

De verwarring van de derdejaars uit zich in gelach en gewijs. Vincent nodigt zwijgend uit. Zijn vrije hand wijst naar de tafels en stoelen rondom.

Zijn ogen sturen het publiek. Hij voelt een warme scheut van schouders naar onderrug. In zijn schoenen gloeien zijn voetzolen.

Van onder de stolp verschijnt een rozegrijze massa op een bedje van zaagsel. Kronkelig als dikke wormen, als ondermaatse palingen in ontbinding.

'Op deze kar vind je twee kilo hersenen, maar slechts de helft bevat verstand.'

Studenten grinniken. 'Ecce homo, zie hier de scheiding tussen lichaam en geest.'

De slager had geaarzeld. Hersenen mogen niet meer in de vitrine. De tijd dat hoofdkaas werd verkocht is ingehaald door Kreutzfeld-Jacob, de vrijheid van denken en handelen is ingehaald door pest en onberedeneerde angsten. Hersenen van runderen kon de slager niet leveren, van jonge varkens; dat was geen bezwaar. Hersenen van twee biggen wegen evenveel als hersenen van een kind.

De derdejaars waren niet heet of koud geworden van de ober met hersenen op een dienblad. Grappig, voor even, en daarna was de orde van de dag neergedaald, een orde met spelletjes op een mobiele telefoon. Eén student had

navraag gedaan naar hersenen en gedrag, naar het doel en de zin van de presentatie. Die ene onderzoekende geest was de winst van die dag.

Zwaneman heeft suiker. 'Niet in de koffie.' Een oprisping van collega Sparrenboom van economie; eerstegrader niet gepromoveerd. 'Zwaneman, M.O-akte aardrijkskunde, maar dat kan rustig lesgeven op het hbo,' grapt Sparrenboom.

Karel Zwaneman heeft diabetes mellitus. Hij heeft geluk. Zwaneman heeft een kwaal die als vuurtoren fungeert. Bij elke koffieronde, 'zwart graag en geen suiker,' neemt diabetes mellitus bezit van hem, en van het publiek in de personeelskamer.

De oogst was groot, in de eerste weken na de constatering van de kwaal. Karel Zwaneman spoot tijdens de middagpauze; in z'n bovenbuik, de broekriem op een ruime haak. Op verzoek van de directie heeft hij een implantaat laten plaatsen met doserende afgifte van insuline. Nog elke middag zwarte koffie, gepaard met 'geen suiker'.

Zwaneman verandert van leraar aardrijkskunde in epigoon van een suikerzieke. Zwaneman is een ander. Zwaneman is een beter woord voor insuline die spuit in de Gordel van Smaragd.

Vincent ziet en voelt de kwalen van collega's. Hij weet zich gewaarschuwd. Hij blijft opleider in biologie en wil dat beeld van vakman handhaven. Hij oefent in onverschilligheid tegenover zijn lichaam, op die terreinen waar zijn eigengereid lichaam onverschilligheid tegenover zijn gedachten aan de dag legt. En dat is op vrijwel alle terreinen.

Het lijf regeert, al denkt de geest daar vaak anders over. Wie de strijd met een kwaal aangaat is permanent in oorlog, wie de kwaal en het lichaam negeert leeft in vrede.

Amputatie van een ledemaat, verwijdering van een orgaan, zou, zolang het niet de dood tot gevolg zou hebben, zijn identiteit niet aantasten.

Ook zonder benen, die afwachtend over de rand van de matras hangen, ook zonder de arm die gelukkig nog aanwezig is, ook zonder zijn duim die op een onverwacht moment aan feiten, in de verschijning van een eigenzinnige zeilboot, was geofferd, zou hij Vincent blijven.

Zijn geest bepaalt zijn persoonlijkheid, niet zijn lichaam, meent hij, ook al is zijn lichaam, zijn ruggengraat, af en toe nadrukkelijk aanwezig.

Ik proef mijn eigen niertjes, zei hij in de les als dat te pas kwam. Studenten bogen zich zelden over kruiswoordraadsels, laat staan cryptogrammen. Het deerde hem niet dat hij soms Chinees sprak, of Swahili. Linnaeustaal hoorde tot zijn leeropdracht, ook al was hij geen lector.

Hapana, hapana.

In de les koketteerde Vincent aanvankelijk als een M.O-A Zwaneman met zijn ontbrekende duim en hield hij quasi-onverschillig een krijtje tussen ringvinger en middelvinger. Na jaren had hij dat achterwege gelaten. Wie hem wilde

leren kennen aan zijn woorden, had als opdracht goed te luisteren. Zijn lichaamstaal was voor geïnteresseerden.

Wie hem moest kennen, die kende hem. Die kring werd tot zijn genoegen kleiner.

Zijn portrettengalerij nam in omvang af. Als hij de reeks stillevens in olieverf onderbrak, verschenen steeds dezelfde hoofden.

Het waren portretten in felle kleuren met trekken van vrouwen die hij had ontmoet. Elk portret onthulde een facet van ontmoeting; opwinding, treurigheid, geilheid, troost; beelden van weemoedig en van opluchtend afscheid. Wat Vincent ook probeerde, elk portret bleef een deel van een niet te vangen geheel. Niet tot zijn wanhoop, maar tot zijn genoegen.

Wat af is, is niet gemaakt.

Oprechte liefde doet het onderscheid tussen de delen van de beminde verbleken, of niet soms Merckenbauw? Het is niet langer de neus, de oorschelp, het zijn niet langer de benen die de hartstocht aanjagen. Héél die andere mens is de bron van inspiratie en overgave, van verloren raken in het uiterste, gepaard gaande met een superioriteitsgevoel. De hele wereld aan zijn voeten.

In korte vlagen had hij die allesverterende hartstocht gekend. In de volksmond heette dat: hij loopt zijn pik achterna. Banaal, maar in die banaliteit een redelijk nauwkeurige en omvattende beschrijving van de blinde hartstocht. Ook dat hoorde bij de ontwikkeling van de mens. En achteraf?

'Achternoa koakeln hounder,' dat was de Boonstra, de oud-journalist die twee zandpaden verder woont. Stadsfries van geboorte, Groninger uit verlangen. Kippen kakelen als het ei is gelegd, verbaasd en blij dat het persen voorbij is, onwetend van het volgende ei dat onderweg is en opnieuw voor een verrassing gaat zorgen.

Boonstra, die in alle oprechtheid vond dat kinderen boven de twintig geen ouders meer zouden moeten hebben. Boonstra die verslaafd is aan de avondwandeling, en die af en toe een praatje maakt.

'Die ouderlijke liefde mogen ouders hun kroost niet meer aandoen,' zei Boonstra. 'Vader- en moederliefde staat eigen ontwikkelingen van kinderen in de weg, als ze geen tiener meer zijn.'

Hij wist waar hij van sprak, zijn ouders waren beiden dood, nog maar pas. Boonstra had geen kinderen, hij had Alice.

Gedrag, zo weet Vincent uit de ethologie, als gevolg van veranderingen in hormonenconcentraties, krijgt belachelijke aspecten als het voorbij is. Als het geheel van dierlijke geilheid en ongestuurd driftleven voorbij is, blijft een glimlach, maar woekeringen smeulden in hem voort.

Zo leert de hovenier met zorg creëren,
het gebied dat voor geen onkruid zwicht.

Met woorden mocht hij een lustmoordenaar zijn, een Vergewaltiger. Met woorden in zijn hoofd was hij racist en minister-president, narcist en regent; zonder onderscheid.

In trage zinnen sloop een priester door zijn frontaal kwab. In zijn hoofd kende Vincent god en gebod. God immers had een plek in zijn hoofd gevonden. Naast Felicity zorgde god voor het vuren van zijn neuronen, voor zenuwimpulsen en voor sprongen over synaptische spleten. Soms wist Vincent niet of god en Felicity een en dezelfde waren. In ondoordringbare biochemie werd de almachtige beoordelaar de uiteindelijke regisseur van zijn lichaam en geest.

Professioneel maakte hij zich af en toe bekend, dat was dienstbetrekking, daar werd hij door de hogeschool voor betaald, – schaal 12 zonder uitzicht op 13 – dat had weinig met zijn onafhankelijke geest te maken.

Mensen herkenden hem aan zijn lichaam, zijn rond kaal hoofd en zijn licht achteruithangende schouders, zijn langzame tred en traag opstaan uit de bureaustoel. Hij was bekend om zijn gecertificeerde vakkennis en zijn didactische vaardigheden, om zijn bij tijden angstaanjagende afstandelijkheid, een afstand die een onverklaarbare warmte had, warmte als van een straalkachel. Enkel warm als de netspanning was aangesloten, met de mogelijkheid van binnenbrand en kortsluiting. Het was de bedrieglijke eenvoud van een geruisloos man.

'Laat dit niet alles zijn. Dit leven stil en donker,'

Sommige studenten waren bang voor zijn directheid. Zo gebeurde dat. Het liet Vincent koud.

'als het maandelijkse bloeden van de vrouwen.'

Vincent duwde zijn lichaam met zijn handen vanaf de matras omhoog. Hij liet de infraroodafdruk van zijn slapend lichaam achter zich; onzichtbaar portret van een nacht, elke steekmug kon het spoor van het ontwaakte lichaam vinden, zoals een vers lijk door infrarood opgespoord kan worden tot diep in de aarde. Na de dood ging het leven immers verder; ook in het lijk.

Met zeker genoegen verhaalde Vincent van de wormen en maden en de warmteontwikkeling in het kadaver als gevolg van anaërobe ontledingsreacties. Biologie gaat niet alleen over het leven voor de dood; ook erna is een wereld aan verrassingen te winnen. Katzenellenbogen wist daar ook alles van. Interesse in het lot van het lijk verbond Vincent met de synthetisch organisch chemicus.

Voor het bed stonden twee oude klompen. Zijn voeten gleden met een zekere graagte in het houten voetbed. De klompen, Zweedse met een leren kap, had hij van Felicity gekregen, kort na hun ontmoeting. Ze zette hem met beide voeten op de grond.

Hij hoorde muziek als hij de klompen om zijn voeten voelde. Peer Gynt op klompen.

'De liefde van de mens voor de aapmens is voornamelijk te danken aan het feit dat we ons uiterlijk graag afmeten aan die primaten: we voelen ons knapper. Een aap is een geliefd spiegelbeeld van de mens,' hield hij studenten voor, 'lelijker dan we zelf zijn en daardoor een bron van menselijk zelfvertrouwen.' Niet elke student was het daarmee eens.

Gorilla's, chimpansees, bonobo's; ze herinnerden hem aan koosnaampjes van zijn moeder. De koppeling met de oorsprong uit poep en pies en het ontstaan uit een dierlijke soort was in ouderlijke hartelijkheid snel gelegd. Net als geliefden er een voorkeur aan leken te geven elkaar met banale woordjes te veroveren; scheetje van me, apekontje, lekkere drol. Apen als beminden uit een niet te ver verleden. Geen wonder dat Boonstra, geen kinderen en zo zelf legitiem in leven, zijn verwekkers kwijt wilde. Van alles wat hem omringde kwam een deel nooit op plaats van bestemming. De dagelijkse waarnemingen drongen zich in stille momenten in veelvoud aan Vincent op en vroegen om benoeming.

'Kraan, zeep, water, lucht, teen, schoen, mes.'

Vincent benoemde zijn omgeving om voorwerpen en gebeurtenissen te bezweren. Verbazing over materie en leven stak voortdurend en onhoudbaar de kop op. Verwondering vroeg om naamgeving. Met opborrelende naamgeving in een weerkerend bezweringsritueel, veranderden de feiten in een neutrale en hanteerbare realiteit.

'Kraan, zeep, water, lucht, teen, schoen, mes.'

Piaget had ongelijk met zijn indeling in ontwikkelingsfasen van een opgroeiend kind. Voelen, knijpen uit de sensori-motorische fase herkende hij als hij schilderde en verf uit de tube perste, en met de kwast de olieverf op het doek zette. De pre-operationele fase met de voortdurende benoeming van voorwerpen had hij nooit afgesloten. Alle ontwikkelingen speelden zich tegelijk en voortdurend af, onafhankelijk van een leeftijdsindeling van wetenschappers.

'U bent uw tijd tien jaar vooruit,' had de huisarts gezegd.

Vincent leunde tegen de klerenkast en stak zijn voeten door de pijpen van het bordeauxrode slipje. De kleur bracht hem naar Merckenbauw. Het dunne lijf van Birgit, zoals ze die middag voor hem stond in het kabinet van het biologielokaal. Ze verstopte zich achter een miniem bordeauxrood slipje en beha. Hooggehakt keek de lerares Duits een kort moment uit de hangkast zijn slaapkamer binnen. Kleine borsten, een pluk zwart haar in de oksel, grijszwarte langs de rand van haar glimmend slipje. Ze wiebelde op de hoge hakken. Ze hield zich vast aan de zijkant van de hangkast terwijl ze haar benen in spreidstand plaatste. Geen inlegkruis. Een opgestikt roosje. Ze reikte nu ook de andere arm naar boven. Zwart en geurig okselhaar. Alles aan haar leek open. Birgit draaide de crème-stift naar buiten.

Araneus diadematus.

De illusie in de hangkast nam bezit van Vincents lijf. Hij keek opnieuw. Als slecht fineer kwam Walther P. uit de achterwand van de kast tevoorschijn. Walther met zwijgende grijphanden. Merckenbauw loste weerloos op.

Vincent schoof de deur van de hangkast dicht. Zonder dat hij de dop van de houder had geschroefd rook de kamer naar after shave en verschraalde bieren, naar esters, aldehyden en ketonen, naar boterzuur.

Merckenbauw zou bij haar Walther blijven. In herhaling. Merckenbauw kwam om te klagen, om af en toe haar thuiswerkverhalen kwijt te raken en haar bedgeheimen te delen. Dat had niets met Vincent te maken.

Was geht's dich an?

Vincent verheugde zich op wat komen zou. Merckenbauw was geweest. Het zou een maand duren voor ze opnieuw haar verhalen kwam vertellen, dan mocht hij de plaats van Katzenellenbogen weer een warme namiddag innemen, als Stellvertreter.

Hij keek ernaar uit.

Gute Nacht Freunde.

Felicity was niet teruggekomen. Ze was nooit verdwenen, ze leefde in zijn huurwoning. Ze huurde de zolderkamer; permanent in de frontaalkwab.

Met zijn pink probeerde Vincent de prop water die zijn oor deed suizen, los te maken. Hij kon Felicity de huur opzeggen. Ze zou niet vertrekken.

Je combineert natuurwetenschappen met leraren opleiden, met stille verlangens, diepe gronden. Je filmt je hele bestaan om permanent op je gedrag te kunnen reflecteren. Het is een nuchtere buurman – Boonstra die je uit je eindeloze dromen haalt.

De cursieve tussenregels verwijzen ook naar Paul Valéry met onder meer zijn uitspraak en boek: *Wat af is, is niet gemaakt*. Je gebruikt deze titel vaker. Ook bij de catalogus van het Drents Schildersgenootschap bij het 60-jarig jubileum.

Johann Wolfgang von Goethe: *Wenn ich dich lieb habe, was geht's dich an?* is een van je favorieten. Dat je voormalige muze de Duitse taal had bestudeerd is niet vreemd aan je incorporatie. Je hebt deze regel heel vaak gebruikt bij coaching van studenten, en daarmee jezelf bevestigd.

Leonard Nolens: *Laat dit niet alles zijn. Dit leven stil en donker, als het maandelijkse bloeden van de vrouwen.*

Paul Valéry zegt: Je leert jezelf kennen door jezelf te horen spreken. Je overtuiging uit je binnenste komt via je mond naar buiten en weerklinkt in je oren. Pas dan weet je wat je weet. Het is een variant op: wat je zegt dat ben je zelf. Mijn variant is de geschreven taal. Vaker dan eens schreef ik in een verhaal wat ik later ging uitvoeren.

Hapana hapana is Kiswahili voor: nee.

Zo leert de hovenier met zorg creëren, het gebied dat voor geen onkruid zwicht. Dichtregels van J. Bernlef uit zijn bundel *Vreemde wil* met verwijzing naar Paul Valéry.

Walther P. verwijst naar een pistool/revolver. Der Stellvertreter verwijst naar de paus (stand in voor God), en ook voor de driehoeksverhouding waarin je verzeild was geraakt. De ene man vervangt de andere als het op (echtelijke) plichten aankomt.

Zoek Katzenellenbogen (*John A. chemistry. University of Illinois*) op het web en laat je verrassen. Van der Vaart is een variant op Van der Voort (leraar Engels KDC en later lerarenopleider in Tilburg).

Ook in deze roman kruip je weg achter de (film)camera. Vaak heb je een camera bij je. Een legitieme reden om apart te gaan staan en schijnbaar bij het gezelschap te horen. De observateur doet niet mee.

VII

Na de ommekeer, de paradigmaverschuiving, volgt de landing op een ander speelveld. Kortom na de loutering van wat ik heb ervaren als vagevuur en hel, keerde ik langzaam terug in de gewone wereld. Misschien een normale wereld, maar ik weet niet zo goed raad met normaal na het absurde. En goede baan, een mooi inkomen, een fraai huurhuis in het centrum van Leeuwarden met uitzicht op de Prinsentuin. Aan ruimte geen gebrek, en aan leegte.

Uit kinderlijke manifestatiedrang en honger om mijn avonturen naar voren te brengen is het verleidelijk om de valkuilen opnieuw de revue te laten passeren. En wie zal ik aan het woord laten? De veertiger met enige levenservaring en een kinderlijk puberale inborst van groot vertrouwen in de mensheid, of het ongeboren kind, het alter ego dat het leed langzaam heeft verteerd en van enige afstand naar de gebeurtenisen om kan kijken?

Flaubert zegt dat onbehagen een goed onderwerp is voor een verhaal, maar dan wel pas na twintig jaar op te dienen.

> Laat mij het woord overnemen. Niemand zit te wachten op sappige details om zich bij te bevredigen zoals jij dat deed met ingezonden brieven in de Penthouse, die je nauwelijks durfde te kopen. Beaver hunters, kuttenkijkers, maar je bent geen plaatjesman. Je bent een man van het woord. Niet dat beeld je niet kan raken, maar je bent vooral een man van woorden, zinnen, verhalen. De vaardigheden ontleend aan *Kort Amerikaans* – cadeau van Beekman op de HBS – en het *Grote Land Coïtha*, Zweedse erotiek vertaald door Amy van Marken, hebben je meer genot gebracht dan plaatjes van poesjes en de bevers.
>
> Een vrijgezelle man van nog geen vijftig zonder kinderen met een goed gebouwd lichaam is een aantrekkelijke prooi voor vrouwen van vergelijkbare leeftijd, met en zonder kinderen. Je was je daar niet van bewust. Je dorpse naïviteit. Je had geleerd dat mannen jagers zijn en vrouwen verzamelaars. Je bent geen van beide. Je bent geen jager en je bent geen verzamelaar. Je was en bleef een prooi. En alle valkuilen lagen na de deceptie van de ware liefde voor je open, zonder aarzelen trapte je weer op het gras zonder bodem en gleed je terug in de aarde. Wat opvalt is de hardnekkigheid van de traditie. Je bent een redelijk intelligente man, maar zodra het op verhoudingen met de andere sekse aankomt, laat je je onhandigheid domineren. Je bent gemakkelijk te verleiden.

'Hallo.'

'Hallo.'

'Kom je hier wel vaker?'

Ik sta aan de bar van het Haersma Huys en bestel een cappucino om aan de leestafel te gebruiken. Het café voor the young generation, D66-publiek,

ambtenaren, leraren, kunstenaars Het café heeft een hoge zoldering en bruinhouten meubilair, achterin is een restaurant. Chique voor een provinciehoofdstad. Beetje arrogante bediening, maar dat hoort zo. Stijl en beschaving is in Leeuwarden van de jaren negentig zeldzaam. En erudietie en beschaving heeft zijn prijs, ook als er een nevel van namaak omheen hangt.

'Af en toe,' zeg ik 'Ik kom hier af en toe om de krant te lezen en aardige vrouwen te ontmoeten.' Dat laatste zeg ik natuurlijk niet. Ik wou dat ik die flair had, maar die heb ik niet.

'Wil je een biertje van me?' vraagt ze. Eind dertig. Kort blond haar, blauwe ogen, contactlenzen. Strakke korte rok, rood met zwarte riem. Billen. Witte blouse, zwart vestje. Zilveren hanger met een horoscoopbeeldje. In de permanente schemering van het café kan ik niet zien of haar schoenen bij de tijd zijn. Ik weet niets van modieus, niets bijgeleerd. Ik laat me in een modehuis voor heren kleden door een verkoopster met een inkijk. Verstand op nul. Ze weet het en verkoopt wat ze kwijt wil.

Ik hang tegen de bar met een Trappist in een wijde kelk. Ze drinkt een Amsterdammertje. Mijn nieuwe vlam legt haar hand op mijn onderarm. We toosten.

'Ik ben heel goed in bed,' zegt ze. 'Ik heb een lekkere kut.'

Hier moet ik ingrijpen. Ik weet dat je de waarheid spreekt. Maar bespaar ons de drie kinderen – de jongste, de middelste en de oudste – bespaar ons hoe je met voldoende – te veel – alcohol in je bloed, je fiets in de kofferbak van het te kleine autootje prutste en de klep met je schoenveters vastmaakte. Je fiets was minstens zo groot als je geilheid. Details van wat volgde hoef ik niet te horen.

Het Haersma Huys leverde je je tweede verhaal in de Nederlandse letterkunde. Onder *Wrak Vee*, de titel kwam van de redactie van *NWT*, werd je korte tijd beroemd in eigen huis. De hoofdpersoon uit je verhaal, je alter ego, benam zich het leven. Het café dat eerder garage en bordeel was, ging naar een nieuwe eigenaar.

'Ik ben gescheiden,' zegt ze. 'Mijn kind is verdronken door de schuld van mijn ex. Ik...'

Ik luister, en als ze is uitgepraat vertel ik mijn leed en dat ik een doos vol dagboeken heb met alle puberzeer. Wij zijn er erg aantoe. We hebben het beiden niet getroffen. Verloren kindertijd die niet terug is te vinden. Liefde, hartstocht en dood. Ongemakken in het kwadraat.

'Ik woon dichtbij,' zegt ze.

Naast de voordeur hangt een geelgeverfd metalen zonnehoofd. Parketvloer. Bontjas aan de kapstok, spiegel naast de deur van het toilet – gefiguurzaagd plassend jongetje op ooghoogte. Plastic bloemen op een kastje. Paraplubak. Lichtrose muren.

"Kun je straks even naar kijken,' zegt ze. Witte broek, wit hesje, gouden ketting.

Golvend blond haar, bruine ogen als mijn moeder. Ze wijst naar een radio/cassettedeck. 'Geen goed geluid. Snoertjes zitten misschien los. Je lijkt me wel een handige jongen.'

Ze schenkt thee uit een porseleinen pot met bloemetjes. En na het tweede kopje, zegt ze. 'Zullen we nu dan maar....'

In herhaling was je stom genoeg. Ik bespaar je de details. Je vertrok zonder reparatie van de radio, dat spreekt in je voordeel. Je wandelde naar huis. De stadsbus liet je in herhaling voorbijgaan. Warme douche, thuis, een warme douche met veel zeep.

In de achtertuin gaf je in een vuurkorf je dagboeken terug aan de natuur. Die puberstreken kon je nooit weer aan een ander laten lezen, voorzover ze er al belangstelling voor hadden. Je verleden en je afkomst zat in je eigen hoofd, en niet alleen daar. Voor eeuwig.

'Als ik geen lithium slik raak ik verward, maar met lithium gaat alles heel goed.'

Ik lig onder een hemelbed, witte vitrage aan een gouden ring aan het plafond. Naast me een prinses die juist van haar witte paard is gestegen. Aan de wanden foto's van een reiskalender in wissellijsten van de HEMA. Een nachtkastje met smeulende wierookstokjes, aan het voeteneind halfopgebrande nachtkaarsjes.

In herhaling was je stom genoeg. Maar in je voordeel spreekt dat je je eigen leed, of je eigen geconstrueerde leed, achter je kiezen hebt gehouden. Herhaling van waarmee het leven je had verrast was niet meer nodig. Je lag in al je naaktheid naast een vrouw, tien, vijftien jaar jonger. En je enige gedachte was: hoe kom ik hier zo snel mogelijk weg. Je kende lithium uit het periodiek systeem der elementen. De Rus Mendeleev had lithium keurig bovenaan gezet. Vormt gemakkelijk positieve ionen. Komt voor in LiF, lithiumfluoride, met een relatief hoog smeltpunt. Lithiumchloride heeft een lager smeltpunt door de grotere ionstraal van het chloride-ion. Wet van Coulomb.

'Kijk,' zegt ze. De kleine roodharige knoopt haar blouse open. Aan de linkerkant heeft ze een visgraat. De rechterborst mag ik niet zien. Ik mag zien wat ze niet meer heeft.

Je maakte een olieverf op ware grootte. Je schilderde wat je niet had gezien. Je had geen naakt lijf meer nodig om de oorsprong van de wereld vast te leggen.

'Mijn incest verleden heb ik verwerkt....' Ze...

Laat alle details achterwege. Je leerschool nadert einde. Kijk terug en

doe je voordeel met de barokke en al te gewone verhalen. Nergens hoef je meer van te schrikken. Nooit hoef je meer met het leed van de ander op de loop te gaan.

Je las *Essays* van Montaigne. De bijbel voor de bevrijde mens. Er is maar één onderzoeksobject, en dat ben jezelf. Je maakte een begin met Francis Bacon, de filosoof, niet de schilder, en je las in herhaling Paul Valéry en Roditi.

James Joyce sprak je taal.

Boosheid en verontwaardiging zijn in rechtstreekse confrontatie geen sterke kanten van je. Je bent een binnenvetter die gemakkelijk over zich heen laat lopen. Je hult je in stilzwijgen, behalve in een goed gesprek met een goede vriend, maar alles blijft bij hetzelfde. Het is vooral de literatuur die je een uitweg biedt.

Eerst mijn debuut in de Nederlandse literatuur *Van het concerts des levens*... in *Hollands Maandblad* van april1997 daarna *Wrak Vee* dat in oktober 1998 in *NWT* (*Nieuw Wereldtijdschrift*) verscheen.

Van het concert des levens. Bastiaan Bommeljé, redactielid, zei dat hij een wijsheidstegeltje met deze tekst op z'n toilet had. Ook een reden om mijn verhaal op te nemen. Herkenning.

Wrak vee. Ook een ode aan opa Geert Mensen, naar wie ik ben vernoemd. Ik heb hem nooit gekend. Hij was al dood. Veehandelaar die z'n zondags broek over z'n daagse werkbroek aantrok. Boksemgeert (Broekengeert). Ook had hij de bijnaam Vetjeude. Hij handelde in vee.

Opa verbood z'n dochters verpleegster te worden. 'Kiek ie de hele dag olde mèensen in de kont'.

In *Toeristenstad*, dat je ook kunt lezen als Theresiënstadt, komt de boosheid en onmacht tot expressie. Een stil water met een diepe grond. Ja, en daar lach jij dan om, ja, dat geeft je genoegen. Je ware aard geromantiseerd.

Aanleiding was een verhalenwedstrijd van een reisbureau in Leeuwarden. Uiteraard heb je nooit bericht gehad op je inzending.

Ik ben Stoffel Stoffelmans, ik ben Stoffel Stoffelmans, ik ben Stoffel Stoffelmans. Sommige dingen moet je drie maal zeggen voor ze doordringen, andere daarentegen vallen in een keer op de plek. M'n vader is van 1913. Hij was 27 toen hij bij de *SS* ging. Kijk, dat hoef ik maar een keer te zeggen: *SS*. Ik ben naar hem genoemd. Hij heette ook zo. Ik hoef niet uit te leggen wanneer ik geboren ben. Voor '45. Ik zeg het maar. Voor de wissigheid. Er zijn er altijd die overgebleven zijn.

Hoeveel m'n vader neergeschoten heeft, dat weet ik niet meer. Mensen bedoel ik. Hij heeft nog lang gejaagd toen hij weer vrij was. Op wild. Hij heeft het me wel verteld, maar toen was hij al opgenomen. Toen rustte hij al in het verzorgingstehuis en dacht hij af en toe dat hij Napoleon was. Niet de keizer vanzelf, die had geen snor, die ander natuurlijk, maar voor het gemak zeg ik maar Napoleon. Sommige dingen zijn al erg genoeg om hardop naar te luisteren. In de tijd voor het verzorgingstehuis was m'n vader de tel al kwijtgeraakt en ik weet niet meer welk aantal ik zal noemen. Het maakt ook niet uit.

Vooruit dan maar. Het zijn er 85, gemiddeld. Ik speel in een orkest met gemiddeld 85 muzikanten. Elk jaar tel ik één meer. Zo onthoud ik de leeftijd van m'n vader, als hij nog geleefd zou hebben. Hij is dood. Napoleon is begraven, de linkerhand over de rechter- gevouwen en een rozenkrans er omheen, die zouden niet weer losschieten. M'n vader wilde niet gecremeerd worden, nooit van z'n leven, daar had hij teveel herinneringen aan. Ik snap dat wel.

Als het een beetje kan, dan sta ik midden achter, vanuit de zaal gezien. Ik ben paukenist en trommelslager. Heerlijk vind ik dat. Voor de pauze wacht ik soms drie kwartier en dan een grote slag of een paar zachte roffels en na de pauze sta ik doodstil, soms bijna een uur, voor maar één slag op de grote trom. De gong doe ik ook, maar niet zo vaak, alleen bij filmmuziek, of muziek die nog eens in de een of de andere film te horen zal zijn.

De muziek van rond de eeuwwisseling, die vind ik het mooist. Net niet meer zo romantisch, voorboden van geweld of nagalm van de eerste wereldoorlog. Ravel voor linkerhand. Dat had m'n vader vast gewaardeerd. De oude verloor de vingers van z'n rechterhand in het oosten, maar hij speelde geen piano. Hij had ander speelgoed. Daar deed hij nooit moeilijk over. God stond aan zijn kant, dat vond hij en dat zei hij ook. En de wijzen kwamen niet uit het westen, dat grapte hij als die tijd van terugtrekkende bewegingen ter sprake kwam.

In het verzorgingstehuis haalde hij elke dag z'n gelijk als hij een gulden in de ballenklok van het biljart wierp. 'God met ons, kijk maar,' zei hij dan met de duimen achter de broeksriem. 'Het staat hier en het is altijd zo geweest.'

Vanaf de achterzijde kan ik de zaal en het hele orkest overzien. Tussen de slagen heb ik tijd genoeg om na te denken. Ik ben heel waakzaam, dat heb ik van m'n vader. Dat vind ik een groot geschenk, waakzaamheid. Als de violen en het koper bezig zijn, dan droom ik, maar ik sla altijd op tijd de bladen om, altijd op tijd sla ik m'n slag. Boem, boem, boem, of; koing, koing, koing. Tussen de slagen denk ik aan m'n vader, heel vaak, zelden aan Mutti. Dat ze Duitse

was, dat was niet haar schuld. Onschuldig was ze als Duits meisje geboren. Dat ze met m'n vader trouwde, dat kan ik haar wel kwalijk nemen, maar dat doe ik niet meer. Ook als ze niet met hem getrouwd was geweest, was ze toch zwanger geworden. Dat weet ik zeker, zo'n Mutti heb ik gehad. Dan had ik geen vader gehad. Dan had ik niet Stoffel geheten. Dan had ik niet met zo'n achternaam in het bevolkingsregister gestaan.

De orkestleden, op een enkele na, zitten altijd wijdbeens, niet alleen de mannen, die dat van nature doen als ze rijp zijn, maar ook de vrouwen, die dat van nature niet meer horen te doen als ze rijp zijn. De bassen tussen de benen, dat is nog tot daar aan toe, maar de alt-violistes met die kleine doosjes, die ook. Voor het evenwicht zeggen ze, ik vroeg ze, maar dat geloof ik niet. Het is geiligheid, geautoriseerde geiligheid, daar komt het publiek voor, wat dacht je, voor het geld van de entree heb je ook een cd met veel meer muziek, maar van mij mogen ze. Ze doen maar. Ik heb m'n eigen spelletjes als ze de snaren beroeren met de strijkstok.

Een paar dames zijn in pak gekleed, maar de meesten in een zwarte jurk of in een zwarte blouse en een zwart hemd. De zoom van de rok tot net onder de knieën. Met een wijd split aan de zijkant, aan elke zijkant. Ze fladderen wat af.

Elk concert vermoord ik ze. Ik sta op het achterste verhoog. Tussen de paukenslagen of de galmende gong neem ik ze te grazen. De ene keer begin ik bij de koperblazers, dan weer bij de houtblazers. Het is maar net wie aan de beurt zijn. In naam van de vader maai ik ze met een mitrailleur van de stoelen, laat ik het koper scheuren en het hout versplinteren. Mooi gezicht vind ik dat. De violen en bassen spaar ik meestal, tot de pauze. Ook de dirigent laat ik ongemoeid, tot aan het slot. Ik laat hem vaak twee keer terugkomen. Het publiek zorgt daarvoor. Dan knal ik hem af met een nekschot. 'Nu heb ik je, vader,' dat roep ik dan, maar niemand die me dan hoort.

Voor het zover is neem ik het publiek onder handen. Op het voorste balkon staat vaak een recensent te klappen. De flapdrol. Opschrijfboekje en trefwoorden opschrijven. Ik zie dat wel en dan de volgende dag een giftig stukje over het gekuch en gehoest van het publiek, alsof we daarvoor spelen. Ik daag die schrijver uit en jaag hem naar de rand van het balkon. Dan dwing ik hem op de reling te gaan staan. Een violist staat op, spreidt de armen om de doolaard op te vangen. De recensent springt, glijdt half naar beneden. De violist vangt hem op en wordt meegesleurd in de val. Gekraak van brekende bekkens. Mooi vind ik dat. Dan denk ik weer aan m'n vader en aan de guldenrand waar alles al op staat.

M'n handen tintelen en ik sla weer een bladzijde om. Ik sla op de trom als de dirigent bijna onzichtbaar naar me knikt. Een concert kan me niet lang genoeg duren. Heerlijk vind ik dat. Dat pure genot van de wereld die onder muziek ineenvalt. Ineenzijgt. Zo zij het en zo is het.

Ik ben niet alleen een slagwerker. Ik speel ook trompet, en schuiftrompet, en hoorn. Niet alles klinkt even helder, maar ik speel wel zuiver en precies

volgens de boekjes. Viool beheers ik ook, niet tot in de puntjes, maar toch. Als er veel ziekte is onder de leden, dan val ik overal in.

De vader, de zoon en de heilige geest. Ik ben ze allemaal als ik in het orkest speel. Iedere keer weer. Van dit concert heb ik een program.

Ik ben niet de man om dit verhaal te vertellen. Mijn vrouw zou het woord moeten nemen, je zou haar moeten vragen naar mijn leven en dat van haar. Anna bestiert het grand café, zij heeft de rok en de broek aan. Zij doet de inkoop, stelt de dienstroosters van de obers op, dirigeert de keuken, praat met de klanten. Anna zorgt dat het café schoongemaakt wordt, kiest de dagmenu's en regelt eenmaal per jaar een nieuwe kaart voor de dranken en de spijzen. Ze regelt alles wat er in het café te regelen valt. Zij weet van de hoed en rand en van de garderobe, van de afrekening van de telefoon en de sigarettenautomaat. Zij heeft de computer ingevoerd en weet hoe de cijfers rechtstreeks in het boekhoudprogramma terechtkomen. Ach, ik kan kort zijn. Ze weet en ze doet alles. Anna is de zaak. Ik loop rond, zet een kaars recht, leeg een asbak en spoel af en toe de pisbakken door en vul de condoom- en maandverbandautomaten bij. Verder blader ik door kranten en veeg in het najaar blad van het terras. Voor het overige doe ik niets. Je ziet me niet met lege glazen sjouwen, ik ruim geen tafeltjes af en zet geen stoelen recht, ik maak ze niet droog na een regenbui.

Ik heet Herman. Gewone naam, niets bijzonders. Komt van Hermandad, van politie en van oorlogvoeren. Misschien dat ik daarom zo rustig ben. Dat is niet altijd zo geweest, maar nu wel. Nu voer ik geen oorlog meer.

Ik sticht ook geen vrede. Ik ben er en dat is genoeg.

Ik kijk. Ik zou niet weten wat meer van me verlangd wordt.

Ik zie veel als ik kijk en droom, maar ik vertel niet wat ik zie, meestal niet. Anna zou dit verhaal moeten vertellen, zij maakt veel meer mee. Ze ziet alles, maar ze kijkt niet.

Al meer dan vijfentwintig jaar ben ik met Anna getrouwd en met de verkering en verloving erbij meer dan dertig jaar bij haar. We moesten trouwen, dat heette toen zo. Ik tel die jaren niet meer. Ik kijk en ik zeg af en toe eens wat, maar meestal zwijg ik. Thuis ligt zilveren bestek in de keukenla, een jubileumgeschenk van de familie, in het grand café gebruiken we roestvrijstaal.

We zitten pas vijf jaar op het café. Anna werkte in een boekwinkel en ik deed iets ongeregelds bij de veiling. Dat is al zolang geleden, ik weet het niet meer. Iets met koeien en stieren en ander gebruiksvee, de veemarkt, daar werkte ik. Ik praatte met de chauffeurs van de vrachtwagens en zorgde ervoor dat de papieren van de zwartbonten op weg naar eind- of tussenstation in orde waren. Ik regelde een soepele afhandeling van wrak vee. Van alles deed ik, maar als ik er niet gewerkt zou hebben, zou niemand me hebben gemist, dat denk ik tenminste. Ik heb geen afscheidsreceptie gehad. Dat spijt me niet, ik was er nooit echt.

Ik begon elke ochtend om half vijf en vlak na de middag was ik vrij, dan nam ik vrij en liep ik de stad in. Dan kocht ik een krant bij Anna in de winkel en sprak af wat we die avond zouden eten, of waar we een restaurant zouden zoeken als ik geen zin had om te koken. Ik kook altijd, Anna kookt nooit. De kinderen waren het huis net uit. De twee grote jongens. Ik zag ze groot worden,

maar ik zag niet hoe ze opgroeiden, toen niet. Ze zijn nu uit zicht, helemaal. Er is veel geweest dat ik niet gezien heb. Ik heb pas later leren kijken, Anna keek. Ik was blind. Ik weet niet meer wat Anna ziet.

Het café was het bedil van Anna. Ze wilde iets groots onder handen, iets van zichzelf, aan mij had ze niet meer genoeg. Ik begreep dat wel, ik vond het wel goed. M'n ogen gingen open, langzaam.

De veiling heeft me goed laten gaan na de reorganisatie, maar zonder receptie, dat zei ik al. Van de veehandelaren kreeg ik een gouden handdrukje: een diepvries vol met voormalig loeiende levende have. – Ja, ik houd wel van barokke taal. – Soms komt er nog een handelaar in het café, maar dat wordt steeds minder. Het grand café is te chique voor veelui. Ze houden meer van rook, van schreeuwen, van jenever en pils, van handen klappen en van boeren. Ze houden niet van port en sherry, niet van luxe bieren en likeurtjes. Ik mis dat soms, maar er is niet veel wat ik mis.

Ik mis die vetjeude wel eens. Hij was geen Jood, maar ieder dacht dat hij er een was. Kort, een beetje gedrongen, een aanleg voor een hoge rug, maar net niet echt. Het linkerbeen wat langer dan het rechter. Het was zijn neus, denk ik, het had vast te maken met z'n neus, een beetje een haviksneus met een wratje opzij. Misschien had het meer nog met de handel te maken. Hij was rijk, dat denk ik. Ik ben ook rijk, dat weet ik.

Drie broeken droeg hij over elkaar. De buitenste met stront eraan, stront van koeien, hij handelde niet in varkens, alleen in koeien en schapen. Daaronder een broek voor als hij geld bij de bank stortte of op zondag de dienst bijwoonde. Boeren zeiden dat hij nooit meer dan de helft van het geld aan de rabo toevertrouwde en de andere helft zeker niet aan de Heer. Ik heb alleen een girorekening met pincode, verder niet. De rest van het geld droeg de vetjeude in de zakken van de zwarte plooibroek. Groene briefjes, dicht op het lijf en altijd bij de hand om boeren contant te betalen. Vetjeude, heet hij op de veiling en: boksemgeert, maar hoe hij echt heet, dat weet ik niet. Dat geeft ook niet. Hij wilde wel geld lenen voor de aankoop van het café, uit z'n plooibroek, maar dat hoefde niet. Geld stinkt soms naar zweet. Ik heb geen geld en ik zweet niet veel.

Dit was niet altijd een grand café, eigenlijk was het nooit een café, het was een woonhuis met een hoedenwinkel beneden en later was het een balletschool en weer later een fietsenwinkel. Anna zag dat het te koop was en ze zag gelijk het grand café voor zich. En subsidie, daar is ze slim genoeg voor. Anna weet overal geld vandaan te halen, daarom had ze de diensten van boksemgeert niet nodig. Ik ben met een slimme vrouw getrouwd, daarom houd ik me een beetje van de domme. Dat is goed voor haar en ook weer voor mij. Ze zweet zoals alleen een vrouw kan zweten en ze ruikt zoals alleen een vrouw kan ruiken. Kwestie van hormonen, denk ik. Ze is rijk en draagt een directoire, of hoe dat heten mag, met zakken. Stevige billen heeft ze, dat ook.

Ik zal zeggen hoe het café eruitziet. Het is een pand uit de zeventiende eeuw

met neo-klassieke ramen, die zijn er later ingezet, maar dat begreep je al. Het zijn van die rechthoekige ramen met een beetje versiering aan de bovendorpels. Zandstenen krullen, maar zonder druiven-ranken boven de deur, nog net geen Jugend-stil, maar wel met uitgehou-wen putti's, engeltjes zonder vleugels, maar met vette lijfjes, blote voeten en worstarmen. Vrolijk lijkt dat, beetje beschadigd door de tijd; dat komt meer voor.

De afgelopen zomer zijn alle kozij-nen mosgroen geschil-derd, het kan ook dennengroen zijn, een beetje aan de donkere kant. Een schilder heeft dat gedaan. Ik kan het wel, verven, maar ik doe het niet. Met een rieten hoed, of was het een strohoed, op m'n bijna kale hoofd, veel haar heb ik niet, zat ik de hele dag op het terras in de zon naar de schilder te kijken. Hij wilde praten, ik niet, ik zweeg en liet het oreren aan de verver over. Ik deed of ik een krant las, ik keek naar de meiden in korte broeken, naar rode slipjes onder kort kokerleer. Mij mankeert niets, als je dat al denken mocht. Schilders kunnen praten, kletsmajoors, dwepers zijn het, soms, niet altijd. De voordeur is lichtbruin.

's Zomers staan de terrasstoelen en de tafeltjes van de parkeerplaats tot aan de gevel. In de herfst, als het trottoir weer vrij is, trek ik een dag uit om de smeedijzeren hekjes voor de ramen te plaatsen. Dat kan wel in een halve dag, maar ik heb nooit haast en Anna laat me m'n gang gaan. Daar is ze heel welwillend in.

De voordeur is heel groot en breed, en bruin, dat zei ik al, lichtbruin. Als het moet kan een ruiter te paard ongehinderd het café binnenrijden. Dat is nog nooit gebeurd, maar ik zou dat wel graag eens zien. Ik heb het Anna nog niet voorgesteld. De meeste ideeën houd ik voor mezelf, daar droom ik over, of is het dromen van. Ik weet het even niet.

Ik houd niet zo van paarden. Toen ik een kind was ben ik een keer door Van Essen op het paard getild. Die boer, die naast m'n ouders woonde, was fout in de oorlog. Ik stond snel weer naast het paard en vlak daarna is Van Essen doodgereden, gepakt en verminkt door een jeep. De eerste verkeersdode die ik me herinner. Ik was een jaar of vijf en had een bloedvin aan de binnenkant van m'n been. Het was op m'n bil, maar dat durfde ik toen niet te zeggen. Alleen m'n moeder wist dat. Van Essen pakte me onder m'n armen en tilde me op het ongezadelde paard. M'n moeder was er niet. De bloedvin brak en ik voelde pijn en ik voelde tranen die maar niet wilden stromen. Ik was een jongen, een vent. Een ruiter te paard huilt niet, maar ik schreeuwde hete tranen die door niemand werden gehoord of gezien. Toen kon ik alleen maar kijken, ik kon nog niet zien, toen nog niet. Ik was een kind en keek alleen. Een week later werd Van Essen aan het eind van de Kerklaan door een militaire auto geschept, een jeep, ik zei het al. Volgens m'n vader was die boer direct dood, op slag. Iedereen leek opgelucht. Het leven geeft wat je nodig hebt, dat was toen ook al zo. Vrouw Van Essen was weduwe. Ze was de eerste weduwe die ik kende. Halfwees leek me wel interessant, maar dat duurde nog even. Op de veeveiling bleef ik altijd bij paarden uit de buurt. Nu nog.

Een ruiter te paard zou niet verder kunnen rijden dan het halletje, want de tweede deur, tegen de tocht, is een stuk lager met veel ruitjes erin, veel minder solide. Als de ruiter zou bukken, zou hij door kunnen rijden.

De gelagkamer, ach ik noem het maar zo, want het is geen echte kamer, meer een brede pijpenla, ik zeg het wat ongelukkig, ik weet het, die la, heel hoog met veel kroonluchters met minieme sterlampjes, is tweeënveertig meter en drieenveertig centimeter diep. Ik weet dat, want ik heb het gemeten. Een galop of een draf zit er niet in voor een ruiter, de lampen hangen te laag. Springen kan ook niet, de toog is heel lang en staat ver in de zaal, het is er nauw.

Als er al een ruiter naar binnen zou gaan, zou het een vrouw moeten zijn. Het is een bruin café voor een amazone die met haar dier pasjes maken zou en dansen. Het paard zou vast en zeker voor de toog poepen, van de spanning warme dampende vijgen achterlaten, net als op de veemarkt, net als politiepaarden op straat, maar misschien zouden ze niet dampen. Het is altijd warm in het café, dan dampt een vijg niet, ook een paardevijg niet. Ik denk dat het me op zou winden als een merrie voor de toog haar water zou laten lopen, spetterend, geurend, schuimend met bellen die snel zouden breken. Ik schaam me daar niet voor, maar ik dacht meer aan een vrouw te paard en minder aan liters tussen de naden van de plankenvloer.

Ik heb een zwak voor amazones, vooral sinds Anna een borst mist. De linker, maar ze is rechtshandig, ze is geen echte amazone, ze strijdt en danst niet meer. Maar toch. Als we vrijen, als ik tegen haar aankruip in bed, we slapen nog vrijwel elke nacht bij elkaar, dan denk ik dat ik met een amazone het bed deel. Dat geeft me een goed gevoel, dat spant m'n boog. Ik mankeer niets.

Anna noemt me vaak haar prins, haar prins op het witte paard. Anna is donkerblond, maar ze bleekt heur haar met peroxyde. Misschien dat ik daarom, om die prins, eerst aan een ruiter dacht die het café binnen zou gaan op een wit paard, en later pas aan een amazone op een schimmel.

'Prins Claus,' zegt ze vaak tegen me. Ik heb een stijve nek als ik maar even op de tocht slaap en ik trek verder een beetje met de bovenlip. Ik lijk niet op de prins, maar ik laat Anna in de waan dat ik de prins ben en zij het witte paard, de schimmel. De obers weten niet dat ze me Claus noemt, ik laat dat maar zo.

Een amazone zou voor de toog langs rijden en de deur naar keuken en het uitgifteloket voor de maaltijden voorbijgaan en dan rechtsaf kunnen slaan. Daar is het boogje als onderaan het pootje van de J. De caféruimte buigt terug en heeft achteraan brede ramen die uitkijken op een voetgangerspassage met uitzicht op een bloemenwinkel en een Turkse slager.

Ik leg wel wat ingewikkeld uit hoe het café eruitziet, maar het is ook ingewikkeld. In de hoek bij het raam staat een grote vaas, een bron waar het paard kan drinken. Het dier zou moeten springen om erbij te kunnen, zo hoog is de aarden kruik.

Anna heeft die meer dan manshoge vaas in Vlaanderen gekocht, ergens in de Ardennen, of is dat geen Vlaanderen meer? Ik noem het een haremvaas,

een vaas waarin mannen die nog geen eunuch zijn, mannen met ballen, zich kunnen verstoppen als de kalief of de emir een bijslaap uitzoekt. Niemand weet dat ik die vaas haremvaas noem, dat hoeft ook niemand te weten. Als ik dat zou zeggen, dan zou ik ook moeten vertellen, zo voel ik dat, dat ik gesteriliseerd ben nadat Jochum, dat is de tweede, geboren is. Soms denk ik dat ik na Sjoerd al een knoop in m'n zaadleiders had moeten laten leggen, een knoop met een plastic ringetje erom, maar ik durfde toen niet. Ik zou op wacht kunnen staan in die vaas, geheim agent in het grand café van Anna. Ik heet Herman, dat is niet voor niets, denk ik. Zwijgen, dat kan ik ook.

Ik durfde me niet te laten snijden, niet daar. Op de veemarkt had een boerenzoon laten zien hoe een stier opgekeild kon worden. Ik wist wel hoe dat moest, – de langwerpige zak tussen twee bakstenen, heel hard – maar ik had het nog nooit gezien. Ik wil het ook nooit weer zien. Ik voelde het in m'n ballen en niet alleen daar. Alle pastoors en dominees heb ik toen laten horen dat er nog veel zending nodig is.

Ik ben niet bekeerd, of juist wel, net hoe je het bekijkt. Ik geloof, maar ik zwijg daar het liefst over. Ik ben blij dat niemand me iets vraagt en als me iets gevraagd wordt, dan zwijg ik of zeg iets onbenulligs. Ik stuur ze dan door naar Anna of naar een ober. Ik hoef dat meestal maar één keer te doen. Veel klanten denken dat ik simpel ben, ze weten niet dat Anna mij Claus noemt, en ik laat dat maar zo. Slimmen weten te zwijgen, is een van mijn lijfspreuken, ik heb er meer, maar die lijfspreuken geef ik niet zo maar prijs. Ik geef spaarzaam van mijn rijkdom. Dat is niet altijd zo geweest, maar nu is dat wel zo.

Ik kan niet in de vaas kijken als ik er naast sta, wel als ik spring of op een stoel ga staan, dat vindt Anna niet goed, maar er zit niets in die vaas, dus hoef ik niet te springen en erin te kijken, er steken enkele grote takken uit met bruin blad eraan, beukerood en esdoornrood, maar dat is niet goed te zien in het schaarse licht van het grand café. Ik geloof dat het ook takken van de Judaspenning zijn, maar dat weet ik niet zeker. M'n botanische kennis is niet zo groot. Ik weet het onderscheid tussen beuken en eiken, tussen beukenootjes en eikels. Voel je de grap? Een beetje literair ben ik wel, ik houd wel van spelletjes met taal, met woorden en zinnen. Ik houd ze voor mezelf, ik sla niet met m'n humor om me heen, meestal niet.

Een paar keer per week, maar soms ook weken niet, vertel ik iets grappigs, speel ik een spel met woorden. Dat bevestigt bij klanten en personeel een beetje dat ik gestoord ben. Van Anna weet ik niet wat ze van me denkt. Vroeger wel, maar nu niet meer. M'n witte paard rent van me weg, niet in galop, maar meer dan stapvoets, bijna in een draf. Ze kiest een ander pad, maar misschien ben ik wel degene die een andere weg inslaat.

Sinds ze het grand café beheert gaat ze daar helemaal in op. Ze leest niet meer en koopt nooit meer een boek. We eten zelden nog in huis, en dat terwijl ik toch heel aardig kan koken, vooral vlees van een rund kan ik goed en lekker klaarmaken, beter dan paardevlees. Anna vindt het ordinair als ik dat zo zeg,

maar ik zeg het toch, het is een ingesleten grap van de veeveiling. Het is mijn grap.

Steeds als Anna vraagt of ik het witte paard van stal wil halen, – ze bedoelt in bed, ze wil dan dat ik haar verover, maar dat had je al begrepen – dan begin ik over rundvlees. Dat is Pavlov. Maar laat ik je daar niet mee vervelen. Ik dwaal af. En die toespelingen komen vanzelf terug. Ik kan het niet laten, vooral niet sinds het paard zo vaak op stal blijft staan. Dat komt door de openingsuren, of beter door de sluitingstijden van de zaak.

Aan de kant van de passage staan de eettafeltjes voor vier en voor twee personen. Donker eiken met een kaars in koperen staander erop en een bloempotje met een petunia. Meestal zijn het paarsviolette petunia's. Ik weet niet of er meer kleuren zijn, er zijn wel meer bloemen, dat weet ik wel. De tafeltjes hebben een poot in het midden onder het blad, de vierpersoons ook, dat zijn twee tweepersoons tegen elkaar geschoven. Twee poten middenonder.

In de donkere hoek staat een lange eiken stamtafel zonder kranten, maar met een droogboeket van honderd bleke rozen. Laatkomers en alleenstaanden kunnen daar eten als de zaak verder volgeboekt is. Ik zit daar ook vaak te eten. Meestal alleen. Anna heeft geen tijd om te eten. Ze runt de zaak en dat neemt ze heel letterlijk. Ik eet langzaam en lach een beetje, vaak schaapachtig, dat gaat vanzelf. Ik lijk wel een malloot, maar ik doe echt niet m'n best om zo te kijken, dat gaat vanzelf, maar ik heb er geen last van. Ik vind dat prima. Ik heb twee gouden ogen, donkerbruin met een beetje groen.

Ik heb ook twee gouden tanden, één boven en één beneden en verder drie gouden vullingen op kiezen in m'n onderkaak. Het goud schittert alleen aan de binnenkant, dat is voor de runderlapjes. Aan de buitenkant blinkt porselein in de goede matwitte kleur. De tandarts heeft dat voor me uitgezocht. Anna kijkt me nooit meer in de mond. Ik haar ook niet meer. Af en toe eet ik een broodje met rookvlees. Ik houd niet zo van paarden.

Dat was ik nog vergeten. Aan de bovenkant van het puntje van de J, ik heb het over het achterste deel van de zaal, hangt aan de muur tegenover de passage een schilderijententoonstelling. Van Moussorsky, denkt ik vaak, maar ook dat zeg ik niet. Ik bewaak het niveau van m'n toespelingen heel goed. Ik ben nog niet aan de cafémuziek toe.

Er hangen geen schilderijen, het zijn lijsten met oude geelbruine en grijze foto's. Familieportretten uit het begin van deze eeuw. Verveners, hereboeren, bruiloften, paardetrams met en zonder passagiers, zeeschepen klaar voor vertrek naar Indië en Amerika. Meer dan vijftig kleine en grote portretten en vervlogen herinneringen. Ze lijken allemaal oud, maar ze zijn het niet. De trouwfoto van mij en Anna, vooruit van Anna en mij, hangt er ook. Opnieuw afgedrukt in geelbruin met een zwarte houten lijst. Ik droeg een blauwzwart pak, met anjer, zij een lange witte jurk die naar achteren uitwaaierde. De sleep is voor de foto naar voren gelegd. We kijken allebei recht in de lens van de camera, haar handen achter een wit boeket, de mijne achter een cilinder-, een

zwarte glimmende. Je ziet ons aan de voorkant, helemaal, en niet zo half weggedraaid alsof we haast hadden om naar bed te gaan, om het paard eten te geven. Dat had ik al gedaan, dat zei ik al. De foto hangt in de rechterbovenhoek, het is daar altijd schemerig. Anna weet niet dat zij daar hangt, met mij, en ik zeg het niet. Ik heb niet zoveel te vertellen.

Middenin, naast een kiekje met verre familie uit de dierentuin, hangt een portret van Greetje, halfweggedraaid staat ze met de handen aan het stuur van haar fiets. Greetje staat alleen op die foto, alleen met een klein hondje dat toevallig langskwam. Ze is een oude jeugdliefde van me. Ik maakte de foto bij school. Haar achternaam zeg ik niet, want ze woont in de buurt. Ze woont met man en kinderen in een stad honderd kilometer verderop. Greetje heeft twee bruinzwarte en twee witte kinderen, twee uit haar eigen lijf en twee van een zwarte draagmoeder, onvrijwillig denk ik; dat draagmoeder, maar toch totaal vier van haar en niet één van mij. Ik heb twee zonen, Jochum en Sjoerd, allebei blank.

Te paard, als ik paard zou kunnen rijden, als ik paard zou durven rijden, dan was ik in galop in een uur of vijf bij haar, schat ik. Ik stel me dat vaak voor: blauw uniform van de noordelijken, blanke sabel in de hand, ten strijde tegen de zuidelijken, rode vlaggen, gele banieren en helder trompetgeschal. Zeker van de overwinning, zeker van haar overgave, einde aan de slavernij.

Op school wist ik niet dat onderwerping altijd heel traag naar binnen wordt gegoten, tot diep in de kinderziel, dat voelde ik toen niet, dat kwam pas later toen ik leerde kijken met m'n ogen dicht. Stapvoets met een boerenkar achter het paard duurt het veel langer om bij Greetje te komen. Maar ik wil niet naar haar toe, niet meer. Ik zou verlegen worden met die zwarte en die witte kinderen en met haar man en met haar, met de scheiding tussen noord en zuid, nee, niet met mezelf verlegen, dat heb ik gehad.

Ik heb niets tegen zwarte kinderen, jij ook niet denk ik, zo zie je er niet uit. Ik heb nog met een zwarte vrouw gevreeën, nee, niet met een zwarte man, geen negerin. Voel je hem? Geen neger-in en geen neger-uit. Zo ben ik niet, maar ik heb daar geen last van. Alles mag en kan, zo ben ik.

Ik weet niet of er een lichtbruin kindje van me ergens loopt of zwemt of vecht of kruipt, of twee misschien. Als dat kind er is, dan fietst het in elk geval niet en rijdt het ook niet op een paard. Daar waren geen fietsen en paarden, maar dat komt straks, als ik het niet vergeet. En trouwens, ik hoef ook niet alles te vertellen. Anna die kun je beter vragen als je iets wilt weten over haar, over de zaak, over mij. Ik weet niet veel meer.

Greetje heet ze, toen ook al. Ze zat bij me op de middelbare school. Dezelfde klas, maar zelden in dezelfde bank. Dat waren toen nog tweepersoonsbanken en niet van die losse tafeltjes die tegen elkaar werden geschoven met een poot aan weerskanten, en zeker niet middenonder zoals in de zaak. Ik had in die tijd nog geen losse handen, nu heb ik die ook niet meer. Greetje heeft me veel geleerd, maar dat weet ze niet. Ze heeft me leren schrijven. Meestal leer je dat

bij de lessen Nederlands, maar ik niet. Ik heb het van Greetje geleerd, niet foutloos, maar toch. Ik ben haar dankbaar, het wordt tijd dat ze dat weet, maar ik durf niet op een paard naar haar toe te draven.

Ik heb schrijven en trekken van haar geleerd. Schrik je daarvan? Worteltrekken zeiden we als jongens onder elkaar in het fietsenhok: de wortel uit één. Ach je weet wel wat wortel één is, of niet?

Ik schreef in een dagboek. Elke dag, daarom heet dat ook zo. Ik sloeg geen dag over, en als ik dat al deed, dan antedateerde ik de dagen, al wist ik toen nog niet dat dat zo heette. Zal ik eens een stukje voorlezen over Greetje en over worteltrekken? Dan zie je dat ik kan schrijven.

Wat dacht je van een zondagavond in september toen ik nog geen achttien was? 'Nog even huiswerk bekijken,' zei ik dan tegen m'n moeder en trok me terug in het kantoortje naast de voordeur. Dat kun je ook freudiaans duiden, voordeur, moeder, terugtrekken, maar dat doe ik niet. Daar achter m'n bureau trok ik dan wortel, vierkants-, derde en hogere machten die toekeken, maar zwegen. Ik heb ze nooit gehoord. Voel je hem?

'Lieve Greetje,' schreef ik, ik schreef altijd: lieve Greetje, tenzij ik verliefd werd op een ander meisje, maar dat gebeurde niet zo vaak. Nooit eigenlijk. 'Lieve Greetje, zal ik je eens vertellen hoe worteltrekken gaat. Heb je wel eens een blote piemel gezien?

Ik zal je vertellen hoe die van mij eruitziet. Nu ik dit voor je opschrijf Greetje, al zul je dat misschien nooit lezen, groeit het puntje, zo noemt mijn moeder dat, die piemel van me, maar wat weet zij ervan, tot een punt. Het velletje dat normaal, als ik niet aan mijn puntje denk en er niet aankom, naar voren over de eikel steekt, schuift nu naar achteren. Ik denk eraan en aan jou. Dat heet kwadrateren, zo noem ik dat. Bij Joodse jongetjes is dat niet zo, die kunnen niet kwadrateren, Jezus kon niet machtsverheffen, maar ik kan dat wel. Gelukkig kunnen die Joodse jongetjes wel worteltrekken, maar Jezus mocht dat niet.

Ik weet dat van de pater, Greetje, die ons godsdienst geeft en gymnastiek. Kwadrateren leerde ik bij wiskunde, natuurlijk alleen kwadrateren van natuurlijke getallen, te beginnen bij één. Ik weet niet hoe jij dat doet. Ik durf het je niet te vragen.

Net als bij Joodse jongetjes is er bij mij ook een velletje aan de onderkant van mijn puntje, of aan de voorkant, dat hangt er maar van af en als het ervan afhangt is het weer aan de achterkant.'

Kijk, toen had ik die taalgrapjes ook al, maar nu verder met Greetje en de cursus trekken voor padvindertjes, of de cursus pad vinden voor trekkertjes. Ach laat maar zitten. M'n moeder was wel ongerust omdat ze geen vlekken in de lakens vond, maar ik was slim genoeg. Ik was wijzer, toen al, steeds meer. Ik studeerde achter m'n bureau in het kantoortje naast de voordeur, teruggetrokken.

Honden mogen niet in de zaak. Ik wil dat niet, maar ik ben de enige en Anna is de baas. Voor Anna zijn klanten heilig. Een klant is een klant, zegt ze altijd.

Ze bedoelt dan dat een klant transpireert en dat hij een deel van zijn zweet achterlaat in de kassa die aan het eind van de toog staat. Ook klanten met een hond vullen de beurs van Anna. Ze houdt van honden.

Honden krijgen van haar water uit een afwasteiltje. Dat is gratis. Zolang als het duurt. Honden mogen meer dan mensen, dat heb ik op die beesten tegen, en dat ze kunnen bijten, dat ook. Honden poepen op straat, dat mag ik niet. Ik zou dat ook niet willen, hoogstens eens bij iemand op de stoep, iemand die ik niet meer mag. Maar ik haat niemand meer. Ik houd vaak net zoveel van honden als van mijn beste kameraden. Honden naaien elke loopse teef. Ik wil dat niet. Honden pissen op straat, dat mag ik niet. Dat zou ik wel vaker willen, maar dat mag niet. Als ik een blokje omloop in de stad, even niet in het café ronddraal, dan ga ik vaak in het belastingkantoor naar de wc. Dat is toevallig het verste punt van m'n wandeling. Het is alsof m'n blaas dat weet.

Ik zal het maar bekennen. Ik ben bang van honden en honden zijn niet bang van mij. Ik heb nog nooit een hond gebeten, ik was er een. Daarom is het met Greetje ook nooit iets geworden. Daarom heb ik twee witte zonen en geen zwarte dochters.

Bij Greetje thuis hadden ze een hond. Toen ik dat hoorde heb ik de verkering uitgemaakt. Dat viel me zwaar, maar het moest. Ze heeft het niet gemerkt. Ik schreef niet meer: lieve Greetje, in m'n dagboek. Ik was al aan het negende schrift toe, maar die hond, dat hondje, het was een kleine patrijs, een patrijshondje dat misschien alleen blafte, deed de deur dicht. Ik heb veel gejankt, toen. Nu jank ik niet meer, nooit meer. Janken is voor dieren, weet ik, voor beesten, voor honden, net als loeien en kermen voor koeien en varkens is. Dat weet ik nog van de veiling. Het hinniken van het paard, ik ken dat lied.

Ik schrei als het nodig is, maar het is niet zo vaak meer nodig. Soms schrei ik, als het witte paard na een wilde rit weer op stal gaat, maar dat laat ik niemand zien. Anna slaapt dan al. Ik zing niet meer. Anna ziet het niet, ze droomt van de zaak, en ik zorg ervoor dat ze geen vlekken op het kussen vindt. Maar ach, ik schrei niet meer zoveel. Dat ik niet meer jank, dat is genoeg.

Een christenhond heeft me nagezeten, net niet gebeten, maar het scheelde niet veel, vandaar. Het was de hond van de pastoor. Hij heette Fikkie, de hond, niet de pastoor. De pastoor had geen naam, die heette gewoon pastoor, meneer pastoor. Door Fikkie, een asbakkenhond, ben ik verloren gegaan voor de moederkerk. Ik geloof, ik ben gelovig, dat zei ik al. Ik heb m'n moeder achter me gelaten, m'n vader heb ik bijna ingehaald. Hij rust uit achter de haagbeuk, achter de kerk. Ik heb een theorie van alles, een theorie van de zwarte put waarin alle leven verdwijnt, met de dode materie erbij, diep in de warme aarde, weg. Het lijkt op een graf, soms, of op een schelp. Ik geloof en vertrouw mezelf, en een beetje vertrouw ik op Anna, maar het zweet van Anna ruikt niet meer zo lekker als vroeger, niet meer als voor Sjoerd werd geboren, niet meer als voor ze zakken op d'r ondergoed had genaaid en niet alleen billen erin opgeborgen had.

Anna kan goed met honden overweg. Ze haalt de bazen aan, regelt water in het afwasteiltje en neemt de bestelling op. Ze praat over de hond en aait van kop tot staart. De bazen voelen een streling. Ze lijken op hun dier. Ik zie dat wel. Ik word graag door Anna gestreeld, maar niet als ze even eerder een Duitse staander of een Welsh corgy heeft beroerd, of met haar hand een patrijs liet kwispelen.

Anna praat altijd met de klanten als op de tafeltjes nog geen drankjes staan. Ze leunt dan met beide handen op het tafelblad, het hoofd houdt ze een beetje scheef, de ene oorhanger tegen de wang, de ander bungelend. Ze heeft een mooi gezicht, ook als ze het scheef houdt. Ze heeft een middelgrote neus en middelgrote lippen, ze heeft een beetje zoenlippen. Neem dat maar van mij aan. Als ze me zoent, dan trek ik niet meer met m'n bovenlip. Heel vreemd is dat. Ik wil de huisarts daar nog eens naar vragen, maar mij mankeert niets, ik zie nooit een arts.

Ik weet niet waarover ze met klanten praat, maar ze is daar heel handig in; diepe warme blik, waarachtige belangstelling van grote intensiteit en korte duur. Ze onthoudt de bestelling, schrijft nooit iets op, en geeft die door aan de obers achter de bar. Dan laat ze zich bij die klanten niet weer zien en gaat ze naar het volgende tafeltje, zwierig met de lange rok. Het is een groot café, het is een grand café. Voel je? Ik leg grapjes nu niet meer uit, waarom zou ik. Ik hoef niet te laten zien dat ik slim ben, ik haal m'n zelfwaardering niet uit de lengte van de pauze tussen mijn grap en jouw lach. Niet meer.

Anna is een beetje langer dan ik ben. Als je het café binnengaat, herken je haar zo. Donkerblond gebleekt haar, soms in een vlecht, dan weer in een knoetje, nooit loshangend, geen staart, niet in het café. Zeker, ze is een mooie vrouw in haar lange rok, een rok tot aan de vloer, maar net geen sleep, en soms heeft ze een bonte blouse aan met een leren hesje erover. Meestal draagt ze een omslagdoek in pastelkleuren die pseudo-slordig om haar hals is gewikkeld. Ze heeft dat heel goed uitgekiend, die knoop in die doek. Ik was erbij toen ze haar halster knoopte, het hoofd erdoor stak. Aan elke arm heeft ze een paar armbanden, dat was eerst koper, maar nu is het zilver en leer. Zilver aan de vingers en geen goud. De zaken gaan goed. Er komen steeds meer honden in de zaak, geen paarden.

Misschien denk je dat ik niet van haar houd als je me zo hoort vertellen. Soms denk ik dat zelf ook, maar dan weet ik dat ik wel van haar houd. Hoe zou ik haar anders van stal kunnen halen, mijn paard, mijn amazone, mijn honden-aaister, hoor me goed, mijn honden-aaister, mijn tapper en serveerster die me brood en wijn geeft. Ze laat me m'n gang gaan, daarom houd ik van haar. Ik doe niets, ik blaf niet meer.

Ik was een jaar in Afrika, ik zal je het land niet noemen, overigens weet ik zelfs niet meer of het nog wel bestaat. De grenzen zijn vervaagd en wat vroeger van de een was, is nu van de ander. Het grand café was vroeger een hoedenwinkel, dat zei ik al en na Anna is het misschien wel weer een dansschool of

een bordeel. Wie weet. Je hoort me er niet over. Ik was voor m'n nummer in Afrika. Vervangende dienst. Ik leerde negers aardappelen verbouwen, geen zoete aardappelen, dat wisten ze wel, maar Irish potatoes. Dat zijn de aardappelen waar de Ieren aan gestorven zijn, door gebrek eraan, dat zijn de aardappelen die presidenten van de Verenigde Staten hebben voortgebracht. Nee, ik gedroeg me daar niet als een Kennedy. Ik was alleen tussen de negers en negerinnen en tussen de zoete en de Ierse aardappelen.

Ze droeg een wikkelrok met veel okergele en rode kleuren, terra cotta-kleuren, gebrande sienna en zwart, ook zwart. Misschien dat zelfs het portret van de blanke paus of van de zwarte president op de chitenge om haar billen was afgedrukt, ik weet het niet. Ze rook lekker. Het was donker en er was geen elektrisch licht in de hut, er was geen olielamp, er waren geen kaarsen en waxinelichtjes zoals in het café, er waren sterren, er was een hemel.

Anna heeft ook zo'n wikkelrok, zelfde kleuren, maar zeker geen portret erop, een wikkelrok kent geen zakken. Cuvée du President moet ik ineens aan denken, dat is een witte wijn uit het assortiment. Een fles die voor negenendertig gulden op de wijnkaart staat. Ik ken de inkoopprijs niet van die cuvée. Anna weet dat veel beter.

Ik betaalde er niet voor in die hut, niet voor die strijd, niet voor die dans, ook niet toen bij mij heel even alle licht uitging. Ze was heel mooi en heel zwart, ze zweette, ik ken haar geur, ze had een gaaf lichaam en er waren geen vlekken op de wikkelrok, al weet ik dat niet zeker meer. Ik beloofde haar aardappelen te brengen, pootaardappelen, maar die wilde ze niet. Ze hield niet van Irish potatoes in haar tuintje, zei ze. Dat is een van de laatste keren dat ik bij een huisarts ben geweest, na m'n visite aan dat hutje. Niet voor m'n lip of m'n nek, ik kreeg spuiten in m'n bil en ik voelde me president. Zo zit ik in elkaar. Maar vraag gerust aan Anna hoe dat was, ze weet dat, ik vertelde het haar. Ze weet soms veel beter wie ik ben, dan ik het zelf weet.

Anna was trots op me toen ik het haar vertelde. Dat had ik niet gedacht. In Afrika steeg destijds de marktwaarde van een vrouw als een blanke man de minnaar was geweest, al was het maar voor een nacht. Nu is dat niet meer zo. Ik sliep maar een nacht in dat hutje, in die cave du patron, maar toch heb ik met die edelmoedige en simpele daad het bruto-nationaalprodukt van dat land verhoogd. Even dacht ik aan Greetje toen ik in de vroege ochtend naar buiten liep, de geel-oranje tropenzon tegemoet. Ik had een warm en luchtig gevoel, dat weet ik nog en het rook lekker, toen. Misschien dat Greetje zo aan haar bruinzwarte tweeling is gekomen, de meisjes, je kunt nooit weten. Je wist toch ook niet wat ik je zou zeggen. Je kende deze woorden en deze zinnen toch ook niet voor ik ze zei en voor je ze in je hoofd hoorde zingen in deze volgorde met deze melodie en deze klanken. Daar in donker Afrika waren geen paarden en fietsen, ook geen kinderfietsjes. Er werd gevochten om te overleven en er werd gedanst. Meiden waren er wel en ook tweelingen en sweet potatoes.

De wc's zijn voorin de zaak. Je moet er een trap voor af, het is een smalle trap

met smalle roodbruine bakstenen treden zonder glazuur. Het is een stroeve trap. Invaliden komen niet in het café, ze kunnen er niet plassen. Ik zit daar niet mee. Ik draag niet het leed van de wereld, niet meer. Als er al een klant in een wagentje komt dan bied ik graag een drankje aan. Jus d'orange in een wijnglas. Ik ben menselijk. Anna vindt het niet goed dat ik drankjes uitdeel, maar ik doe het toch als ik dat wil. Ik wil het niet zo vaak. Achter elke borrel zit een vent of een meid, een stem. Een hond geef ik nooit een bakje water.

Boven de wc-kelder is een leestafel met dag- en weekbladen. Toen Anna pas het café beheerde las ik alle kranten, elke dag, nu niet meer. Ik blader eens hier en ik blader eens daar. Ik leg ze terug op de rekken, maar verder vind ik het prima het verdriet en de vreugde te laten waar ze zijn. Ik ga geen eigendom meer ontvreemden. Ik veeg het terras. Ik veeg de stoep, soms.

De leestafel is ook niet toegankelijk voor bezitters van wagentjes. Het trapje naar boven heeft geen rijsporen. Dat geldt ook voor de garderobe en de telefoon: niet voor wagenbezitters, alleen voor honden, ruiters en paarden. Poortje door, trapje op. Het is een heel mooi poortje met aan de bovenkant goed doorvoede engeltjes met krappe vleugeltjes; niet om mee te vliegen. Palmtakken of laurier in de handen, ik weet het niet, vraag me niet over botanie. Aan weerszijden van het poortje een ronde zuil op een voetstuk, dat heet officieel: schacht op basement, iets voor Fikkie, denk ik vaak. Dat denk ik, vooral als er weer een hond in de zaak komt, of een meneer pastoor.

Ik ken de honden en de vaste klanten die hier komen. Het grand café is een beetje een kunstenaarscafé, niet teveel, Anna houdt dat goed in de peiling, maar een beetje artistiek is het wel. Niet teveel over de vloer, die grappenmakers, schrijvers, schilders en ververs. Ze hebben niet genoeg zweet om de drankjes te betalen, ze potten op, verteren niet. Het zijn binnenvetters, geef mij maar de vetjeude. Anna moet het hebben van politici en gegoede middenstand en van alleenstaande zoekers, van leraren en leraressen. Ook de bovenlaag van de samenleving is heel welkom, maar ook niet teveel, dat zou het evenwicht verstoren. Anna regelt dat met de prijzen en met haar leunen op de tafeltjes. Dat kan ze heel goed. Ze is evenwichtig, staat als het ware op vier benen. Anna trekt de zaak.

Gert, die elke avond komt drinken, zegt dat hij beeldhouwer is, maar ik geloof hem niet. Misschien denkt hij alleen na over beeldhouwen, zoals ik nadenk over zwarte tweelingzusjes, engeltjes in steen, fietsen, paardrijden en eetaardappelen verbouwen in een zonovergoten moestuin. Gert drinkt en praat en geeft zijn inspiratie lucht, dan is het weg. Dan bouwt hij kastelen en beelden op de drankstroom. Ik houd wel van die vluchtigheid, dat leven bij de dag, die stroom. Ik verzuip niet meer.

Ik drink niet, zo goed als niet. Een glas bier bij de dagschotel, Anna heeft er een hekel aan als ik het duurste van de kaart bestel. Dat doe ik soms om haar een beetje te prikkelen, maar ik eet het liefst de dagschotel zonder feestgedruis van mint en exotische woorden op de kaart. Meestal houd ik het bij koffie met

melk, als nagerecht. Later op de avond laat ik me een glas wijn brengen, huiswijn, meer niet. Primeur in het seizoen, of een bokbier.

Ik ben helder. Ik heb de euforie in m'n hoofd, de reizen, de opwinding, de hartstochten, het verlangen, de haat en de driften, de zelfliefde, smart en angst ook, die ook. Alle gevoelens tussen overgave en overwinning heb ik op afroep paraat. Ik zweef door de wereld, dat kan ik zonder drank. Dat is mijn geheim, ik deel dat met niemand, niet meer.

Vorige maand heb ik m'n moeder begraven. Ze is allang dood, ze is gecremeerd vlak nadat Jochum is geboren, maar ze keek toch nog over m'n schouder mee, vanuit de verte, vanuit de duisternis. Ik ben heel lang kind gebleven, dat heb ik dan met andere mannen gemeen. Na de schone lakens heb ik nooit goed afscheid van haar genomen, maar ik schaam me daar niet over. Ze maakte me bang met haar ogen. Met Anna heb ik het daar nooit over gehad, Anna zou me niet begrijpen, niet zoals die vetjeude me begreep. Met elke broek die boksemgeert uittrok kwam zijn ware aard dichterbij. 'En als ik in huis ben, alleen,' vertrouwde hij me toe, 'dan ben ik rijk, dan hangt de broek met contanten over de leuning van de stoel in de woonkamer beneden, dan ben ik helemaal alleen in m'n slaapkamer of lig ik alleen in een warm bad. Dan heb ik brood en wijn binnen handbereik. STRONT, SCHIJN en GELD,' sprak hij in hoofdletters, 'zijn dan weg en ook het zweet spoel ik van mijn hoofd en van mijn lijf. Dan ben ik alles wat ik ben, afgepeld en alleen van mezelf, een parel, glimmend en glanzend. Weg is de angst van mijn moeder. Ik ben niet bang meer, ik ben vlees en bloed, mijn eigen.'

Boksemgeert begreep wel hoe een moeder telkens om de hoek kon kijken, hoe ze het leven van kroost en man wilde regelen, altijd, telkens schone luiers om wilde doen en mondjes af wilde vegen, bedden wilde verschonen; schone lakens. De vetjeude had afscheid van haar genomen door de broeken over elkaar aan te trekken, steeds meer en steeds meer afscherming. Ze kreeg geen vat meer op hem en moest hem z'n gang laten gaan. Beter nog, hij had de kleppen van de oester dicht gedaan.

Vorige maand stond ik plotseling in de Grote of Sint-Joriskerk. Ik weet niet meer welke kerk het was. Het orgel zong, er was lucht en licht, er was iemand die de toetsen bespeelde, de pedalen besteeg, registers opentrok en sloot, verder was het rustig, buiten regende het zachtjes en er was alleen heiligheid in de kerk. In het gangpad tussen de stoelen met biezen zittingen probeerde ik de namen op de gladde zwartgrijze grafzerken te lezen. Niet dat me interesseerde wie daar lagen, ik zou de doden toch niet kennen, zomin als de doden mij kennen, en familie was het vast niet. Het ging me om de letters en de woorden, de cijfers, de tekens. De stenen waren afgesleten.

Het touwtje voor het trapje naar de kansel hing los. Ik was de dominee, ik was de oudste zoon van een versgestorven moeder, van een ontslapen vrouw die weerloos opgebaard lag in de Grote of Sint-Joriskerk. Ik weet niet welke. Uitzicht op lege stoelen vanaf de hoogte, maar ik zag familie, vrienden, vijan-

den en bekenden van de gestorvene. Ik kende niemand meer uit de verleden tijd.

Dit was mijn uur en niet langer haar uur. Niet langer het uur van de mens die me gebaard en gezoogd had, die schone lakens van mijn bed door andere schone lakens had vervangen, niet langer de moeder die ooit het paard voor de melkkar had geleid over het eeuwig zandpad tussen boerderijen en akkers, ze was niet meer de vrouw die zichzelf met haar angsten in Greetje had verstopt om mij het hoofd op hol te brengen en me vast te houden.

Anna?

Ik weet het: één woord is soms genoeg voor een vraag. Een antwoord kan korter zijn dan een woord, veel korter.

Ik zette mijn ongeringde handen op de rand van de kansel, schoof de schrift opzij en knikte naar de goegemeente. Toen trok ik m'n narrenmuts een beetje scheef en waaierde met m'n hand in groots gebaar een pluisje van m'n witte springpak met grote roze stippen. De punten van m'n schoenen stonden rechtop tegen het hout van de kansel. Ik was een clown om afscheid te nemen van een dode moeder. Ze was niet gestorven, maar ik ging haar verlaten.

Het orgel bromde lage tonen uit de glanzende pijpen en zweeg in het licht van de ondergaande zon dat door gele, rode, blauwe glaasjes viel en paarsviolette als van petunia's. Ik kreeg het woord en ik nam het woord en ik liet de woorden zinnen vormen. Ik sprak van lange weg en een marsroute door het veen, van balken die het pad bepaalden en ik zei woorden over twijgen die de slapers onder het spoor op de plek moesten houden in het sompig en trillend moeras. Ik zwaaide m'n benen over de rand van de kansel, de schrift viel de diepte in en ik liet m'n voeten in vrijheid bungelen. De tenen schuin naar voren, de punten wijzend naar de lege kist.

Ik sprak van haat en nijd en afgunst en van gevoelens die uit onwetendheid waren vermoord, over negerinnen en over Fikkie van meneer pastoor, ik sprak over drank en pillen en touw dat m'n vader gebruikte om aardappelzakken mee dicht te naaien, het touw dat voor het trapje van de kansel hing en me afsloot van de wereld die achter me lag. Ik oreerde over eeuwige trouw aan een ander, over verslaving, onwetendheid en angst en misbruik. Was ik in de Grote of in de Sint-Joriskerk?

Het orgel speelde een lied, zong over de schuilplaats in poëzie en proza en over Petrus en over oesters die splijten.

Dat soort dromen en dan steeds opnieuw een paard, steigerend, de voorbenen hoog omhoog klauwend in de lucht, als een standbeeld, met een ruiter, een cavalier, fier en recht en trots het hoofd. Het paard trok de bovenlip naar boven, ik deed m'n ogen dicht en zag de doorbloede koppen van de draak, voelde het zwaard in m'n hand. M'n moeder was al vertrokken. Ze wist dat ze weg moest gaan voor ik haar schelp zou klieven, met blanke sabel.

Soms komt hier een schrijver in het café. Hij noemt zich niet zo, dat doen wij wel. Hij heeft een verhaal geschreven over een stille liefde die in dit café

werkt. Ze heet Petra. Petra serveert in de avonduren. Ik vind haar aardig en vlot, maar verder ga ik niet. Ik heb dat achter me gelaten. Liefde en hartstocht zit in m'n hoofd, niet langer in m'n kruis. Ik maak er geen punt meer van. Ik heb de draak verslagen. Mijn sabel steekt voorgoed in de schede, m'n blanke. Ja, lach gerust.

Die schrijver heeft Petra in een verhaal bedacht. Dat moet zo zijn, denk ik, dat is de manier, wat er moet zijn, dat is er en wat geweest is, dat is geweest. Petra van die schrijver serveert warme schotels en koele drankjes in het café om in zijn verhaal terecht te komen en ze zet een bakje water op de vloer voor een patrijshond die zachtjes jankt en straks tegen de schacht op het basement pist. Zo zit ik aan de stamtafel m'n dagmenu te eten, omdat het bord voor me wordt neergezet. Het eten wordt door Petra neergezet, omdat ik hier zit en zij serveert. Zo kom ik met Petra in een verhaal, zonder Anna. Ik lig daar niet meer wakker van, ik maak er niet méér van, dan wat het is. Als ik hier niet met je had zitten praten, dat was ik elders geweest, dan had ik wellicht gezwegen en dat hoorde dan ook zo te zijn.

Ik zie de schrijver kijken en ik zie hoe hij noteert hoe er bier wordt getapt, wijn wordt geschonken, brood wordt gesneden, hoe een vrouw de lange rode krullen met trage hand langs haar oor naar achteren schuift en zich een beetje openlegt voor wie naar haar kijkt, voor wie in haar probeert te zwemmen, ik zie hoe de schrijver zich verliest in haar ogen en verdrinkt in haar gulle mond met gouden tanden. Die schrijver schrijft dat op, schetst in korte halen haar portret op een bierviltje. Hij weet nog niet dat ze daar voor hém zit. Misschien is dat beetje wat hij ziet hem al te veel, misschien schrijft hij het daarom op. Misschien zoekt hij houvast in tekens en in zinnen als op die gladde zerken in de Grote of Sint-Joriskerk. Ik deed dat ook, ik schreef Greetje hoe ik elke dag een vierkantswortel uit één trok. Het bleef altijd één, nooit werd het meer.

Toen Greetje weg was, door dat hondje, door die patrijs die ik niet geschoten had, bleef m'n liefdeleven een poosje onaangetast. Ik durfde niet zo goed meer, niet om Greetje, maar om het hondje. Ik durfde niet zo goed te schieten, de angst om te missen was groot. Ik vond een schrijfvriendin op een ver en zonnig terras en schreef haar een brief vol hartstocht en overgave, een brief vol spelfouten. Met taal, woorden en vervoegingen behoedde de Voorzienigheid me voor misstappen. Hondjes en spelfouten sturen m'n leven, en ik ben nog steeds een prins te paard. Ik zoek een paard, soms zit ik erop en voel ik bloed in m'n lijf kloppen, voel ik pijn in m'n billen, m'n steenpuist, m'n hart.

Schrijven en liefde bedrijven leer je niet in een keer. Ik niet. Jij misschien wel, maar ik niet. Anna heeft me veel geleerd, maar ik volg een ander spoor. Ik slaap niet meer, droom enkel nog. Ik zeg dat nooit hardop, dat past me beter. In bed wil Anna over boekhouden praten en over inkoop van zure beaujolais primeur en vraagt ze me of ze het aandurft vóór de toegestane datum een fles van de wrange wijn thuis uit te schenken. Ook bittere en zure wijn verdient een krans en moet vloeien als de tijd rijp is.

Als Anna praat over zoete volle wijnen, wil ik een mooi en vrolijk spel met haar, maar zij heeft andere zaken aan d'r hoofd. Bokbier en rode poon, zalm, versgebakken stokbrood en de nieuwe spijskaart met wild en gevogelte, met konijn, ree en patrijs. Ik ken de geuren.

Het paard wil de kar trekken. Het paard wil een wagen volgeladen met goudgeel hooi, geen harde straffe wortels meer. Ik heb je gewaarschuwd, soms maak ik banale grappen. Ook als je ze niet mocht begrijpen. Anna ziet niet dat de stoflaag op de flessen dik genoeg is. Maar er komt een tijd, dat ik de kurk uit de hals verwijder en de wijngeest zachtjes en teer uitschenk, mijn droesem met vaste hand achterlaat. Dat duurt niet lang meer.

M'n vader verbouwde aardappelen, niet veel, niet meer dan een halve hectare per jaar, maar het waren er veel. Seed potatoes, zei ik in Afrika toen ik ervan vertelde, het waren pootaardappelen, niet voor consumptie. M'n vader vertrouwde z'n zaad aan zijn zwarte moeder toe. Ik volgde zijn voorbeeld in een hutje met een strooien dak en uitzicht op de hemel.

Wie geen dagmenu kiest, maar een gerecht van de kaart, een van de gerechten met exotische namen als: Bourgondisch leven, Aan de rand van de vulkaan, In elkaar verstrengeld, Filosofisch monument. – Anna verzint dat, kijk me er niet op aan – krijgt er heldergele dunne frieten bij en gebakken aardappelen met bruinzwarte korstjes. Geen pommes parisiënnes, geen sweet potatoes.

Zijn liefde, ik heb het over m'n vader, lag niet in het echtelijke bed. Hij heeft me dat nooit gezegd, hij was dood voor hij me dat had kunnen zeggen, hij had het me nooit willen zeggen. Nu weet ik dat, hij was trots en bang. Ik zal zijn naam nooit van zijn grafsteen lezen, die letters, cijfers, tekens. Op het land had hij zijn woorden gezaaid, op die halve hectare warme zwarte aarde. Zijn liefde was niet groter dan een halve hectare met planten die zwegen. Ik liep achter hem door het hoge natte loof. We wisselden geen woord. Ik had nog geen plooien in m'n broek. Ik had paard willen rijden op z'n schouders, maar ik droeg nog corduroy. Schreeuwend liep ik achter hem te zwijgen. Ik zocht naar woorden, maar ik zag de planten niet, ik zag geen groene ranken, geen putti's, geen engeltjes, ik verspilde schreeuwend m'n zaad. Ik dacht aan Greetje en aan schone lakens. Ik kon nog niet kijken. Verdiept in eindeloze aardappelvelden hoorde hij niet hoe ik jankte. Schreien had ik niet geleerd.

De was doe ik zelf. Anna heeft er geen tijd voor. Ze zegt dat ik de was de deur uit moet doen, maar ik ben eigenzinnig, ik doe dat niet. M'n hemden strijk ik zelf. Glad. M'n broeken pers ik zelf en de plooien komen op de juiste plek. De naden zijn er wel, maar ze verwonden me niet meer. Dat is geweest. Als ik wil, dan draag ik corduroy en loop ik door aardappelvelden. Zo doe ik dat. Je zult me niet vaak in een ruiterbroek zien.

Misschien denk je dat het café me niet aanstaat. Dan vergis je je. Ik houd van het grand café, van het geroezemoes, van de muziek, er is alleen klassieke muziek te horen, soms met trompetten, ik houd van de ongelezen kranten op

de leestafel, het hekje voor de ramen. Over de gasten hoor je me niet. Ik houd ervan als de vetjeude zich laat zien, met stront aan de broekspijpen en met de plooi op de goede plaats. Ik weet dat hij twee broeken extra draagt en zuiver is op z'n blote vel. Hij knikt naar me als hij binnenkomt. Dan ga ik achter de bar, daar kom ik niet vaak, maar dan wel, dan haal ik twee glazen, dan vraag ik Petra brood te brengen en een fles rode wijn. Dan zwijgen we en zeggen we wat we te zeggen hebben zonder een woord prijs te geven. Dan nemen we wat de zwarte moeder gul heeft gegeven.

Daar komt Anna. 'Zit niet zo te dromen,' ik lees het van haar gezicht. Ze zegt het niet. Ze weet dat ik niet meer van haar ben en zij niet meer van mij. Ze weet dat er maar één wereld voor me is die echt is, een wereld die ze niet kent. Ik vertel haar niet waar ik ben als ik aan de stamtafel zit en de dagschotel eet, een glas wijn drink en een beetje schaapachtig voor me uit zit te kijken, ik zeg niet waar ik ben als op een korstje stokbrood kauw en naar Petra lach. Vraag Anna maar als je meer wilt weten.

Egbert staat met zijn rug naar de gracht gekeerd. Het grauwe water ligt diep en stil te wezen in de binnenstad. Het is drukkend en windstil. Links staat een bronzen beeld van Maria te Selle, de lokale del die als vermoorde onschuld tot heldin werd. Ze is een iele danseres op een te kleine sokkel. In brons balanceert ze in wijduitstaande rok op één been, haar armen in een boog boven haar hoofd. Ze nam risico's en maakt, als beloning van haar naïviteit, onderdeel uit van een culturele wandelroute. Verderop aan de rechterkant is de Paardepijp, de brug naar de plaatselijke bordeelbuurt. Hoeren staan, hun opzichtige lijven als overmaatse slangen gebogen, in deuropeningen te roken. Paarden pijpen niet. Een glimlach glijdt over zijn tanig gezicht. Auto's wringen zich over de rijbaan, brommers slingeren met hoge toerentallen voor hem langs. Aan de overkant van de straat is een reisbureau ingeklemd tussen Christine le Duc en een speelgoedwinkel. De sekswinkel heeft *wet dreams* in de aanbieding. In de etalage van de speelgoedwinkel staan kleurige opblaasbare kinderbadjes, halfingezakt scheef tegen de ruit. Egbert hoeft niet te kiezen tussen déjà vu in veelvoud. Hij is bijna zestig. De keuzes hebben hem ingehaald. Nog een jaar dan verdwijnt hij uit deze toeristenstad, voor de dood hem heeft ingehaald gaat hij op reis. Een penetrante geur van ontbinding stijgt op tussen de kademuren en vermengt zich met verstikkende gassen van beschaving die niet tegen te houden is. Hij gaat weg van hier, om nooit terug te komen.

De deur van het smalle pand gaat stroef over de drempel. Even over de helft van de reiswinkel staat als een gebroken diagonaal een balie, het lijkt een verdedigingslinie, een niet te nemen grens tussen vertrekkers en achterblijvers. Op het eerste oog ziet Egbert maar één medewerkster. De blondine met vierkant gezicht is in gesprek met een oudere man en een jong meisje. Vader en dochter, of een minnaar met een nieuwe Lolita. Dat is niet te zien. In de diepte is alles anders dan het lijkt, denkt Egbert.

De man in morsig pak kijkt afwezig uit zijn ogen, hij lijkt al vertrokken naar onbekende bestemming, nog voor de reis is uitgestippeld. Het meisje heeft de handen op haar schoot, de benen over elkaar geslagen. Haar lippen zijn lichtpaars gestift, in haar neus glinstert een zilveren ringetje. Zelfverzekerd zit ze te kijken, deze prille meid in modieuze jeans, in een te krap truitje dat haar kinderbuik laat zien. Over haar borsten wijken de kabelsteken van haar truitje trots uiteen. De reisleidster stippelt de route uit, daar hoeft het kind geen hoofdbrekens over te maken. Ze leunt achterover, ze weet wie de reis gaat betalen.

De baliemedewerkster staart naar het computerscherm. De ene hand om de muis, de andere half opgericht. Ze is net gestopt met roken, denkt Egbert. Het wuifgebaar is nog aanwezig. De vingers zijn gefixeerd in halfgebogen stand, de lippen heeft ze getuit. Ze heeft lange rosegelakte nagels. Ieder zwijgt. De wachttijd lijkt zonder eind, een vergeten pauze in de eeuwigheid. Niemand lijkt uit te kijken naar wat komen gaat, er hangt geen verlangen in de lucht tussen de reizigers en de vrouw achter het scherm.

Dan ontwaart Egbert achter de bak met plastic crotons en sanseveria's, die losjes in roestbruin slakkengruis zijn vastgeklemd, een tweede vrouw. Ze heeft een ovaal, bijna rond gezicht en donker haar dat lichtkrullend naar beneden hangt. Als ze van het papier opkijkt ziet Egbert haar grote blauwgroene ogen; zee en bos dichtbij elkaar. Egbert houdt zijn gedachten niet tegen. Dat doet hij zelden. Zijn geest is zijn geluk, althans zolang hij er greep op houdt en zijn gedachten hem niet in een peilloze leegte storten, waar hij met moeite weer uit kan komen. De vrouw aan de telefoon leidt hem af, ze behoedt hem voor de nabije afgrond, hij houdt zich vast aan haar aandacht voor een verre klant. Ze heeft de hoorn van de telefoon tussen schouder en rechteroor geklemd. Op een kladpapiertje maakt ze van een telefoonnummer de nullen zwart. Klaar is ze. Ze vraagt wat ze voor Egbert kan betekenen. Haar oogleden heeft ze zilver bijgekleurd, heel spaarzaam.

Voor de balie staan twee stoelen met golvende houten ruggen. Van een metalen poot mist een vloerdopje. Egbert blijft staan en begint hakkelend te praten. Dat gebeurt veelal bij vrouwen die jonger zijn dan hij is, niet omdat hij een spraakgebrek heeft; hij kan heel vlot, zonder haperen, een verhaal vertellen. Het is ingesleten, het gaat vanzelf. Zijn stotterende woorden zijn een stil genoegen door de vertedering die ze teweegbrengen, maar het is een genot dat sluipend weerzin in hem bovenhaalt. Het is alsof hij geen contrôle heeft over zijn gevoelens, alsof zijn lichaam met hem aan de haal gaat. Zijn aarzeling groeit. Hij weet niet of hij het spel, dat zijn stembanden in gang hebben gezet, mee wil spelen.

'Het reisbureau heeft een schrijfwedstrijd,' zegt Egbert.

Hij is te laat, zijn lichaam sleept hem mee; de ernst heeft verloren.

'Dat staat op het affiche aan het raam. Kunt u mij er wat meer over vertellen.'

Zijn stem klonk helder, zakte weg naar mompelen, alsof hij overtuiging miste en de vraag als niet gesteld wilde zien.

Misschien had hij de keuze voor de reizenwinkel gemaakt omdat de eroticawinkel hem te kleurrijk en te open was, of te bedreigend en schaamde hij zich om tussen schappen met dildo's, vibrators, crèmes en potentieverhogende pillen te flaneren. Erotiek zit bij Egbert niet in hulpstukken en minimale kledij. Erotiek is bij hem aangekleed, al bestaat die kleding niet noodzakelijk uit slipjes, strings, beha's. Enkel van borsten, billen en lichaamsopeningen raakt hij niet buiten zinnen. Het is taal, het zijn woorden die hem in vervoering brengen. Betekenis en klank prikkelen hem, totdat de inhoud loszingt van de woorden en enkel zinnen overblijven. Naar zin in taal zoekt hij, tot de woorden zich uit hem bevrijden. Alles wat zich uit het lichaam losmaakt, uit welke opening dan ook, is aangenaam, denkt jij. En prikkelend om in alle openingen van een ander binnen te dringen, dat ook.

De vrouw leunt achterover. Ze kijkt nog vluchtig naar het scherm alsof ze houvast zoekt. Haar hoofd maakt korte bewegingen, vluchtige blikken glijden over hem heen. Ze tast en lijkt op zoek naar een glimp van herkenning.

Egbert weet niet hoe hij aan de loop van de dingen, waar het toeval hem in een ogenblik van onoplettendheid heeft binnengeleid, kan ontsnappen. Hij vreest het steile pad naar de diepte steeds minder. Doorgaan is zijn enige terugweg.

Egbert schrijft nooit, niet anders dan voor zijn werkgever, en zelfs daar probeert hij met praatjes de dag door te komen. Op het ministerie heeft Egbert een lopend en pratend beroep. Soms kan hij daar badinerend over vertellen. Op weg naar zittend en zwijgend, zegt hij dan. Veelal geeft hij er de voorkeur aan te zwijgen. Soms lijkt zijn stem dat nog niet te weten en praat hij, waar hij woorden had willen wegen. Nog een jaar dan is hij vrijgesteld van elke verplichting en hoeft hij niet meer te praten. Dan kan hij zwijgen zoals zijn vader zwijgt, en zijn moeder.

Ze is een jaar of dertig jonger, schat hij. Ze laat hem zien dat hij een snaar heeft geraakt. Een snaar die trilt en misschien zegt: 'Een schrijver in de zaak.' Of heel iets anders wat hij niet weet; een golflengte van een golf die niet in natuurkundeboeken staat beschreven, een interferentie van gelijkgestemde zielen die zich aan fysica onttrekt. Elk heeft zijn verhaal dat, zelfs uitgesproken, anders is dan wat het lijkt te zijn.

Ze is een vrouw met ongezegde verhalen, op zoek naar een verteller in een winkel waaruit iedereen weg gaat behalve reisleidsters die tussen natte dromen en opgeblazen kinderbadjes de tijd voorbij laten gaan. Thuisblijven heeft voordelen. Iedereen gaat weg. Egbert praat zonder haperingen. Hij loopt synchroon met zijn eigen geschiedenis, die hij met zijn ongezegde verhalen op haar projecteert en zo voor zichzelf zichtbaar maakt.

Nee, ze heeft geen folder over de schrijfwedstrijd. De actie is pas gestart.

'Op het net misschien.'

Ze haalt een pakje zakdoekjes uit een la, scheurt de verpakking open en trekt voorzichtig een tissue uit het pakje. Ze neemt de tijd. Dan legt ze omstandig uit dat het intranet van het reisbureau vol staat met interne mededelingen. Ze leunt voorover en kruipt tegen het scherm. De muis kruipt met haar mee, de staart volgt haar hand. Er vallen plooien in haar zebragestreepte trui. Ze snuit geluidloos haar neus. Ze praat zonder onderbreking. De mededelingen worden steeds lichter van gewicht. Haar woorden verliezen massa tijdens het spreken, alsof ze praat om stilte, die steeds duidelijker voelbaar wordt, te overbruggen.

De strepen van haar trui gaan diagonaal over haar borsten. Egbert gist de omvang van wat hij niet kan zien. Peervormig, hangend misschien, het strakke is al weg. Misschien zijn het klinkende klokken, of melodieuze meloenen. De trui is wijd. Een zebra is een ontembaar paard, hoe oud het dier ook wordt.

Zou ze met nostalgie naar vakantiefoto's kijken? vraagt hij zich af. Aan de wand hangen affiches van safari's in Kenia, van rondreizen door Mexico met in kleur dieren en mensen die te exotisch zijn om verwantschap mee te voelen. Het zijn kijkreizen. Heeft ze vakantiefoto's van zichzelf, van haar lijf in dunne

blouses die laten zien wat ze zelf nog niet ontdekt had, of waar ze trots op was? Omringd, omarmd door jongens met gretige blikken op grensverleggende bikinibroekjes? Hoe eenvoudig lijkt het leven van zon en strand en kamperen op Terschelling zonder dat voortdurende opwinding en nieuwe indrukken zich op elke straathoek melden. Hoe rustgevend een stadswandeling in miezerige regen.

Egbert steekt een hand in zijn zak en koestert de sleutelbos in het leren hoesje. De plooien van haar trui zijn diep, ze is niet plat. Ze waaiert haar golvend haar losjes achter haar oor. De lokken vallen gelijk weer terug.

Misschien heeft ze krulletjes en billen als een negerin. Haar benen steken onder het bureaublad. Kroeshaar bijvoorbeeld. Egbert ziet wat hij niet weet, daar hoeft ze niet voor op te staan. Lucht van exotische kruiden prikkelt zijn neus. Negerinnen ruiken niet naar boter, kaas en uien. Hij heeft een ruime geest.

Hij heeft de geest van zijn vader, vertelde moeder. Van zijn vader die hij nooit heeft gekend. Vader was op reis gegaan, vertelde moeder. En niet teruggekeerd. Nee, niet teruggekeerd. Wat is het leven van een kind eenvoudig. En de geest van zijn vader, was die ook weg, of had Egbert die in bruikleen? Die kindervraag was onbeantwoord gebleven.

Ze kan geen informatie over de wedstrijd vinden. Literatuur is ver weg waar zon en strand dichtbij komen. Ze haalt opnieuw een zakdoekje uit het pakje en bergt de tissues in de la. Haar hand speelt even met het frele papier. Ze praat, haar tempo zakt.

'Ik heb een bundel reisverhalen,' zegt ze met een stem die in de hoogte klimt en stokt.

Het is alsof ze de vervolgzin heeft ingeslikt en beseft dat minder woorden meer zeggen. Ze reikt opzij. Uit een schuifkast onder het folderrek haalt ze een pocketboek. Het tissue valt, ze laat het liggen.

'Zoiets.'

Ze laat het omslag zien. Op het boek staat een kathedraal in wazig perspectief en namen van auteurs in vette schreefletters. Egbert houdt zijn hand in zijn zak. Zijn wijsvinger gaat tussen de sleutels op en neer. Vier stuks. Twee voordeursleutels, een kleine van het fietsslot en de sleutel van de kamer op het kantoor. De baarden ribbelen langs zijn vingerkootjes. Hij reikt niet naar het boek.

'En U kunt meedoen met een beoordelingswedstrijd. Als U de kaart invult en opstuurt zit U in de jury. U kiest het beste verhaal uit de bundel.'

Ze legt de antwoordkaart terug tussen de bladzijden.

Ze spreekt hem aan in hoofdletters. Haar woorden vallen over haar volle onderlip. De woorden zijn te groot voor haar smalle mond, die, afgeknepen, oude gulheid lijkt verloren. Hij hoort een begin van verbetenheid, zoals hij die van zijn moeder kende, als ze moe was en de eindjes met moeite aan elkaar kon knopen, als hij niet deed wat ze hem vroeg, of als ze voor de honderdste

keer bleef steken in het reisverhaal van vader. Pas toen hij twaalf was, hoorde hij de werkelijkheid, een van de vele die mogelijk waren, van zijn verdwenen verwekker.

Haar ogen krijgen een milde glans. Ze lijkt zich te bedenken, misschien is het haar eigenheid of de cursus klantvriendelijkheid die haar stemming beïnvloedt. Haar vingers laten opnieuw de bladzijden ritselen. Haar hoofd zakt een eindje scheef. Er verschijnen zachte plooien rond haar mondhoeken. Voorzichtig bladert ze verder, voor het geval Egbert het boek niet zou kopen.

'Ik schrijf mijn eigen korte verhalen,' zegt Egbert.

Hij voelt een zachte gloed in zijn gezicht. Hij liegt.

'Ik lees liever een dikke roman. Korte verhalen heb ik te snel uit. Ze boeien me niet lang genoeg, tenzij ik ze zelf schrijf.'

Hij wil dat zijn woorden als een grapje klinken. Hij overtuigt zichzelf niet. Zijn maag rommelt. Hij krijgt trek.

De vrouw achter het scherm schuift haar stoel dichter naar het bureaublad. Egbert knijpt zijn ogen op spleten. Hij houdt van levens met een traag begin, met een lange aanloop en een doorleefd tussenstuk. Hij houdt van afgehechte randen en een afgerond eind. Thuis heeft hij het aanrecht opgeruimd. De kamer is gezogen. De handdoeken liggen ordelijk in de linnenkast. In zijn huis overheerst overzicht en ruimte. Het is er leeg.

De bundel met reisverhalen glijdt van een stapel reserveringspapieren. Ze houdt het boek op tijd tegen. Blosjes verschijnen op haar lichtgetinte huid. Ze raapt het zakdoekje van de vloer en legt het in de la. Ze schuift de la dicht.

'Ik zoek voor U nog even verder.'

Haar ogen trekken aan zijn lijf. Egbert voelt de draden. Ze wil hem nog niet laten gaan, lijkt het.

Het was niet nodig geweest verder te zoeken. Zijn maag knort opnieuw. Egbert voelt sterkere aandrang naar buiten te gaan, maar zijn benen bewegen niet.

Als ze opkijkt van het scherm ziet hij dat haar ogen meer zee dan bos uitstralen.

'Nathalie, waar vind ik…'

Het ontgaat Egbert wat de collega met het blonde blokhoofd zocht. De oudere man zit nog onbewogen, Lolita hangt onderuitgezakt, haar benen wijd, haar navel boven de rand van haar spijkerbroek. Geen plooi in haar buik te zien.

De donkere lokken, het ronde gezicht, de blauwgroene ogen hebben een naam. Nathalie heet ze: natte liezen. De woorden zakken uit zijn hoofd naar zijn voeten. Onderweg brengen ze zijn lichaam op gedachten. Hij voelt zijn wenkbrauwen fronsen. Hij slikt, zijn middenrif trekt kort samen. Egbert zet zijn benen in lichte spreidstand en haalt zijn hand uit zijn zak. Hij voelt een lichte steek door zijn borst, die wegtrekt naar zijn handen. Egbert gaat niet zitten. Hij blijft staan en laat associaties voorbijkomen. Nathalie.

'Het heeft even geduurd,' zegt ze.

'Hebt U haast?'

Nathalie heeft op het intranet een tekst gevonden, de voorwaarden voor de verhalenwedstrijd met instructies voor het personeel. Egbert haalt een pen uit zijn jaszak. Hij schudt zijn hoofd. Haast heeft hij niet.

'Hoeveel woorden?' vraagt hij.

'Hoeveel woorden is een kort verhaal?'

Egbert zet zijn voeten tegen elkaar. De ogen van Nathalie springen met korte rukjes heen en terug.

'Dat staat er niet. Ik kan dat niet vinden.'

De lichte blos op haar gezicht verdiept, afzonderlijke adertjes worden zichtbaar. Het begin van craquelé, nog een paar jaar dan verandert ze in een vrouw met een ouder en onvruchtbaar lijf, dat ongevoeliger wordt voor mannen en hormonen.

'Ik kan U nadere informatie sturen. Ik laat U weten wat ik meer kan vinden.'

Haar wijsvinger tikt op de muis. Ongebeten nagels, een leerhuid met groefjes en brede gewrichten tussen de kootjes. Links en rechts goud aan de ringvinger.

In de hoek van de winkel zoemt de printer. Nathalie draait van hem weg en laat smalle billen in haar strakke rok zien, geen bordesbillen. Ze heeft niets van een negerin, niet aan de buitenkant. Hij weet niet waarom hij naar een zwarte vrouw in haar zoekt, naar negerinnen die hij enkel kent van achter de Paardepijp en van de breedgeheupte moeders op de markt met schrijlings zittende kinderen en groentenbeladen boodschappentassen. Nathalie draagt kousen zonder naad en schoenen zonder veters. Egbert ziet geen contouren van een slipje. Ze draagt een veter wellicht, zonder tampon. Al weet je dat nooit zeker.

'Als u uw adres achterlaat, kan ik…'

Ze kijkt hem met lichtverwilderde ogen aan. Ze maakt haar zin niet af. Ze wilde weten waar ze hem kon vinden, leek het, maar ze lijkt zich halverwege de vraag te bedenken. Egbert hoort geen hoofdletters meer. Ze heeft hem van zijn voetstuk gehaald. Nu kan hij met haar praten, nu kan hij haar verhalen vertellen, misschien.

'Dat hoeft niet,' zegt hij.

Hij voelt hoe de onrust uit zijn lijf wegzakt. Het hongergevoel verdwijnt. Zijn huis heeft hij op orde, maar ze hoeft zijn adres niet te weten. Hij heeft alles onder contrôle, ook zonder vrouw over de vloer.

Hij schrijft geen verhalen, hij hoeft dat niet te vertellen aan de vrouw die zich voor hem inspant. Hij wil naar buiten, maar hij gaat niet.

Ze reikt hem het papier dat nog niet voor de helft is bedrukt. Het lijkt alsof haar hand het vel met tegenzin loslaat. Ze geeft nog niet op. Haar ogen hechten zich met een gloed die warm kan zijn, maar net zo goed een blik heeft van de vrouwen die aan de overkant van de Paardepijp in de deuropening staan te roken, wat haat hij die tweeslachtigheid waarvan hij houdt.

Jaren geleden is hij daar binnen geweest. Beneden is een hal met afwerkcabines,

die net groot genoeg zijn voor een eenpersoonsbed, een wastafel en een stoel om kleren op te hangen. Hij had met een hoer willen praten. Zijn Pools en Spaans was onvoldoende. Papiaments, dat kon ook. Egbert was weggegaan zonder dat hij zijn broek had laten zakken, zelfs de rits had hij dichtgehouden. Zijn verhalen had hij weer meegenomen. Hij wilde ze niet kwijt in een bodemloze put, niet in vrouwen met allures van een go go-danseres en driften van een hoer.

In de blauwgroene ogen van de vrouw achter de linie, met steeds meer barsten in het zilver boven haar ogen, leest hij zijn verhaal, de woorden zijn nog wazig, de zinnen krom. Het is een verhaal in onvoltooid verleden tijd. Egbert slaat een bladzijde om.

'Ik zie wel hoeveel woorden ik nodig heb,' zegt hij en knikt.

Ze blijft kijken tot hij zijn hoofd wegdraait. Uit zijn rug voelt hij elastieken veldlijnen, een zwaartekrachtsveld naar haar ogen die hij in zijn rug weet. Het papier met voorwaarden voor de wedstrijd knispert niet als Egbert het opvouwt en in zijn binnenzak steekt. Hij breekt zich los. De taal verdwijnt uit zijn hoofd als de deur schurend over de drempel schuift. Het regent. In de gracht woekeren duizenden kratertjes.

Een half uur voor sluitingstijd bespreken we geen reizen meer, zegt een mededeling in de etalage. Voor kleine boodschappen; brengen en afhalen bent u welkom.
Nog een half uur, dan is ze vrij.

Egbert neemt de route langs het station om tijd voorbij te laten gaan. Tijd die ook zonder omwegen ijlt. Hij koopt een krant. Het nieuws leidt hem niet af, hij steekt het dagblad in zijn binnenzak. Nathalie bewolkt zijn ruime geest, de geest van zijn vader. Dertig jaar jonger. Een zwartwittrui en twee gouden ringen. Kousen zonder naad. Een veterslipje. Een hart. Openingen. Lege bladzijden. Een boek. Misschien bloeden haar woorden, haar zinnen.

De Jacobsstraat is opgebroken. Enkel de stoepen aan weerszijden zijn toegankelijk. Voor de deuren van de winkels liggen matjes. Zo'n middenstander met een kamerwinkel, een koperen schel, een deur met matglas naar de woonkamer en een deurmat op de stoep, zo'n kruidenier was zijn vader ook geweest. Hij kent enkel de verhalen over knopen en over garen en band. Zelfs oude voorraden waren er niet meer, na de voltooide reis. Halverwege de straat is puin gestort. Gebroken bakstenen, betonbrokken op een zwart kunststof laken. De aarde mocht eens bezoedeld worden. Wat kapotgemaakt is, wordt voor een eeuwigheid opgeborgen. Ieder kan over het verleden heenstappen zodra de klinkers zijn gelegd. Egbert ontwijkt de losse straatstenen. Geel zand kruipt in zijn schoenen, er is geen ontkomen aan. Hij snuift stof van hoogovencement en schelpenbranderijen diep in zijn longen.

De Alkenhove heeft pockets in de aanbieding. Vijf voor een euro. Tweedehandsboeken in de etalage trekken zijn blik. Gedichten van Goethe staan scheef tegen het Aanzien van jaren. Lely's levenswerk met een grijze afsluitdijk. Mata Hari. De klassieken herontdekt. Niets van wat hij wegdeed en waarmee hij zich niet langer wilde omringen, ziet hij achter het glas. Hij verlangt niet naar wat hij heeft buitengezet. In noodgeval weet hij ze te vinden. De verkoopster trekt de deur dicht, een laatste noot van die Zauberflöte neemt hij mee. Soms stapte hij de winkel binnen, niet voor een boek, maar voor een enkel fragment uit een opera om het stadslawaai te vergeten. Ze draait de deur op slot en doet het licht uit. Egbert loopt door.

Hij wil niet wat zich onweerstaanbaar in hem meldt. Hij weet waar hij haar kan vinden. Wat moet hij met een vrouw die zijn dochter had kunnen zijn, een vrouw die gelooft dat hij schrijver is. Een leugen is geen bezwaar, elke dag liegt hij wel een paar maal. Een leugen is een reden om nergens terug te keren. Het is zijn uitgang.

Met elke leugen, hoe klein ook, sluit hij de weg terug af. Enkel door vooruit te gaan en niet om te kijken, houdt hij anderen van zijn lijf. De waarheid achterhaalt hem niet zolang hij een stap voorblijft, tot de tijd de versprekingen verkleint en van hun belang ontdoet. De aandrang stil te blijven staan smoort hij in halve en hele onwaarheden waar hij geen verantwoording over af wil leggen.

De leugen van zijn moeder, zijn joodse afkomst, de geest van zijn vader in de lege vaas op de linnenkast. Zijn moeder die de naam van de moordenaar nooit over haar lippen kreeg. Hitler was alle dagen bij hem thuis. Hitler bestond niet, totdat hij door die verzwegen werkelijkheid werd ingehaald. Toen was het te laat om de natuurlijke loop van het leven nog op te pakken. Als een rund in een cowboyfilm voelde hij het brandmerk in zijn hele lijf. De geest van zijn vader was, onverhoeds en ongevraagd tot expressie gekomen. Aangeleerd gedrag had een plek in zijn genen veroverd, gedrag dat hij enkel door een mutatie weer kwijt zou kunnen raken. Wat hij niet meer weet, deert hem niet meer. Vergeten is niet zijn sterke kant.

Aan de andere kant van het Hofplein wenken de etalageramen van Paddy O' Ryan. Het is een pan-Europese pub, waarin alle mensen gelijkgeschakeld worden. Onderscheid is niet gewenst, alleen in details verschillend van Ierse pubs in elke willekeurige stad. Paddy O' Ryan is te licht voor een kroeg. De grote ramen verraden de geboorte van het pand als kruidenierswinkel. Waar de toonbank heeft gestaan strekt een lange toog zich uit. De zolder is deels weggebroken. Boven is een balustrade rondom met tafeltjes waar Irish stew en lamb curry wordt geserveerd. Hoge krukken en een koperen stang voor houvast. En bierkranen waar Guinness uitkomt. Egbert hangt zijn jas – op eigen risico – aan een haak en schuift op een kruk in het midden aan de bar. Het café is bijna leeg. Hij hangt scheef op de kruk, zijn rug wil niet meer recht,

niet lang achtereen. In de donkere hoek aan het eind zijn twee vrouwen in gesprek, een brede negerin en een blonde vrouw met pijpenkrullen. Een magere man met een zwarte vilthoed scheef over zijn ogen, hangt tussen de twee. De man geeft ze vuur. Ze dampen, giechelen en slaan onverstaanbare taal uit. Ze zwaaien naar Egbert als ze zien dat hij naar ze kijkt. Ongemak kruipt langs zijn rug omhoog.

'Kilkenny please.'

De ober heeft een smal en ingevallen gezicht. Traag stroomt het glas vol onder de kraan. Dat hebben de Ieren voor op ons, denkt hij. Tijd.

Boven de spiegel achter de bar is een kamerinterieur geschilderd dat overloopt in zachtglooiende groene heuvels. De kamervloer is een schaakbord. Met vlakken en balken bracht de schilder diepte in de afbeelding. Op de splitsing van een landweg staat een richtingaanwijzer. Letterfrack, Cashel, Maam Cross, Galway? Egbert kan de woorden niet lezen, de handgeschreven letters zijn te klein, misschien ligt de bestemming dichterbij; police, post office, grave yard.

In het landschap zweeft een bontgekleurde vis, in de bovenhoek is een klok geschilderd.

De eerste slok brandt in de maag. Hij weet dat na het tweede glas het vuur minder wordt, na het derde voelt hij het protest niet meer.

Moeder had slechts één foto van vader. Zijn vader in de winkeldeur, bijna onzichtbaar in de schaduw. Vader met beide handen aan de rand van de hoed die voor zijn kruis hing. De naam in kalkletters op de etalageruit, verkleind herhaald op de winkeldeur met sierlijke ranken langs de kozijnen. De bakfiets met rieten mand hing scheef tegen de etalage. Egbert neemt een slok. Alle lust begint of eindigt met pijn. Het laat hem onverschillig.

Als hij zijn lippen voor de laatste slok aan het derde glas zet, ziet hij haar zebratrui in de spiegel. Ze heeft haar jas open, ondanks de druilregen. Egbert volgt haar in de spiegel. Hij kijkt niet opzij. Hij weet dat achteroverleunen en wachten meer oplevert dan aandacht en gerichte vragen, althans in het begin.

Nathalie had vanaf straat gezien hoe Egbert half op de kruk leunde, het rechterbeen gestrekt naar de vloer, het linker gebogen; de voet op de krukring. Ze herkende de lichtgebogen rug en het kortgeschoren haar rondom. Zijn hoofd glom in het licht dat vanaf de spot, die de muurschildering verlichtte, verstrooid werd en op zijn kaalheid weerkaatste. Ze hoefde hier niet te zijn, maar ze had de aandrang om te gaan drinken niet kunnen weerstaan. Nathalie wilde naar de schrijver, naar de man die haar vader had kunnen zijn. Haar verhalen en een ongedefinieerde geilheid, verwant aan de ronkende teksten en suggesties uit de reisgidsen joegen haar voort. Zijn haperende woorden, zijn zwijgen intrigeerden haar, ze had vertedering tot in haar kruis gevoeld.

Egbert meende een lichte verkramping op haar wangen te zien. Zo keek iemand die onhoudbaar op zoek is en zich onzeker voelt, maar hij kon zich natuurlijk vergissen. Ze zou zuinig op haar blosjes moeten zijn. Tinten verdwijnen met belevingen. Ze lijkt jonger dan in het reisbureau. Buiten het werk

lijken de meeste mensen jonger, had hij opgemerkt. Misschien gold dat ook voor hem.

Ze wilde wel wat drinken, daarvoor kwam ze immers in een café.

'Of komt u voor iets anders?'

Overschreeuwde ze haar bedoelingen of was ze rechtstreeks? Egbert ging staan. Het was een beleefdheidsgebaar, maar hij voelde zich tegelijk door haar kordaatheid in een hoek gedrukt. Zijn ogen zochten zijn jas en de deur naar buiten. Hij ging ook staan om weg te kunnen rennen als dat nodig zou zijn. Hij had immers de ruime geest van zijn vader, zei moeder.

'Ik drink al, zoals je ziet en ik ben aan een vol glas toe. Wat zal het zijn?'

Egbert wenkte. Hij voelde zich licht in zijn hoofd. Uit de verte hoorde hij de lach van de negerin. De klanken waren een oerschreeuw zonder ballast. Hij durfde niet opzij te kijken.

De ober keek lijdzaam toe. Zij rechterhand rustte op de tap. Kalm aan dan zijn we eerder klaar, meer was niet van het gezicht te lezen. Wie in een kroeg werkt, verleert verbazing, dacht Egbert.

'Het voordeel van de Engelse taal is dat iedereen met *you* wordt aangesproken. Geen bezwaar hoop ik.'

Hij ging zitten. Zijn hoofd volgde in vertraging.

'Cheers.'

Ze schoof op de kruk naast hem, raakte zijn been met haar knie. Nathalie hield haar benen licht gespreid, haar rok spande om haar dijen. Zijn blik schoof van haar blauwgroene ogen, die groener leken te worden, naar de flessenrij voor de spiegel en verder naar het schilderij en naar de Ierse lucht die tot het plafond op de bovenverdieping reikte.

'Doe je inspiratie op?'

Ze trok haar wenkbrauwen licht omhoog en schudde nauwelijks waarneembaar haar hoofd. Strak keek ze hem aan, alsof ze diep in zijn hoofd en lijf wilde binnendringen. Nathalie wilde weten of ze in zijn verhaal zou figureren.

Haar openlijke ijdelheid, of was het argwaan en voorzichtigheid, verraste hem. Natuurlijk, als hij een kort verhaal zou schrijven, het zou ook wat langer kunnen worden, zou hij haar een rol kunnen geven. Wie wilde dat nu niet, vereeuwigd worden in een verhaal dat door iedereen gelezen kon worden en onthullend en verhullend tegelijk zou zijn. Nathalie wist niet of ze dat wel wilde.

'Dat is jouw projectie,' zei ze, maar Egbert hoorde haar niet.

Haar woorden drongen niet in hem door.

'Niets is wat het lijkt te zijn,' zei Egbert.

Zijn ogen draaiden naar de ontbrekende zoldering. Hij raakte op dreef. Hij zag hoe zijn vader de hoed op zijn hoofd zette en de fietsmand opende. Garen, band, spelden, naalden, veters en knopen, genoeg attributen om wat los zat bij elkaar te brengen en vast te zetten.

'Het onderscheid tussen fictie en werkelijkheid vervloeit in een roman, dat waardeer ik er juist zo aan. Liefst zo lang mogelijk volgehouden.'

Hij merkte dat hij een heilloos pad insloeg. Een doodlopende weg die hij al lang kende, maar die hem telkens weer verraste. Egbert nam een trage slok en draaide zijn ogen in zijn oogkassen, alsof daar een vervolg te lezen was.

'En hoe ziet jouw werkelijkheid er uit?'

Ze was direct, kordaat. Haar blik hield hem gevangen. Ze vroeg naar voltooid verleden tijd, ze vroeg naar de tegenwoordige tijd.

Egbert nam opnieuw een slok. Hij proefde een lichte dropsmaak vermengd met honing. De hoogovenlucht was verdwenen, een lichte tinteling ging door zijn buik. Nathalie draaide het glas op de natte bar. Ze wachtte. Toen hij niet antwoordde, legde ze haar hand op zijn arm en keek hem monsterend aan.

Een oorlogskind op een zolderkamer. Een moeder met onuitgesproken werkelijkheden. Een kind dat bleef hangen in een onvoltooide puberteit. Een jongen die nagejaagd werd door de geest van zijn vader, een man die het onderscheid niet had leren kennen tussen mijn en dijn als het om erfgoed ging. Dat zei hij niet.

Dat las Nathalie niet van het ovaalrond gezicht, de glimmende schedel, de donkere ogen die steeds kleiner leken te worden, de lichtgebogen neus met stugge haren uit de neusgaten en de raspende baardharen die de huid spikkelden. Zijn hals met kleine adamsappel verdween achter het blauwe hemd waar het bovenste knoopje los van was. Een stropdas had hij waarschijnlijk in zijn binnenzak, dacht Nathalie.

'Of hèb je geen werkelijkheid?'

Zijn ogen bewogen onrustig. Egbert antwoordde niet. Hij stond op en liep met lichtgebogen schouders naar de trap die naar de toiletten leidde. Nathalie zag hoe de blondine aan het eind van de bar haar rechterhand met middelvinger gestrekt omhoogstak en vet lachte toen Egbert de onderste traptree miste. De hoedman lichtte zijn hoed kort op en kuste de del in haar hals. De negerin krijste. Nathalie zag hoe Egbert zijn hand langs de trapleuning omhoogschoof, ze voelde vertedering in zich bovenkomen, een gevoel dat haar alarmeerde en uitdaagde tegelijk. Een aangename warmte kroop door haar onderbuik. Ze zou afmaken waar ze aan begonnen was.

Met half gezwollen lid stond Egbert in het urinoir. Het water vloeide zachtspetterend uit elkaar. Nauwelijks schuim op het vergietje. Tevergeefs probeerde hij met dunne straal een peuk te verplaatsen. Hij legde zijn hoofd in de nek en zuchtte, lucht ontsnapte moeizaam uit zijn beknelde borst. Typisch Iers systeemplafond.

Een jonge man schoof achter hem langs, waterde kletterend tegen het porselein. Egbert duwde zijn onderbuik naar voren. Moeizaam raakte hij overtollig vocht kwijt. Hij gaf de drank de schuld en de man die naast hem stond. Wateren in gezelschap ging hem slecht af en niet alleen dat. Bijna alles ging hem slecht af als hij zich bekeken voelde. Het was alsof hij voortdurend naakt liep, een open boek was dat door ieder gelezen en bevlekt zou kunnen worden. Pas

als hij zich losmaakte van de blikken van anderen, of als hij eenmaal een mores had gevonden, voelde hij zich senang. Kosher zou zijn vader gezegd hebben. Zijn moeder had nooit weer een andere man in haar lijf toegelaten.

Ze had het schriele kereltje van de foto geïdealiseerd en haar zoon in de stroom van vertekend verleden meegesleurd. Twee weken per jaar met moeder in een huisje op een eiland, dat was zijn wereldverkenning geweest. Egbert had zich zich niet aan de stroom kunnen onttrekken, toen hij besefte wat er met hem was gedaan, was het te laat geweest. Hij had al een stetson gekocht.

Zijn slapen klopten zoals ze dat in een slecht verhaal doen. Wat hij ook zou doen, zijn hoofd wilde hij bij de zaak houden, al wist hij nog niet wat de zaak was. Niets is immers wat het lijkt te zijn, zei hij tegen zijn evenbeeld terwijl water over zijn handen stroomde. Koud water was zijn werkelijkheid. De rolhanddoek ontbrak, de handdoek was fictie. Hete lucht raasde over zijn handen. Hij wachtte niet langer en streek zijn vingers droog aan zijn hemd. Zestig jaar leken in de vervloeiende druppels te verschrompelen tot een ongrijpbaar moment.

Nathalie had de glazen opnieuw laten vullen. Ze zat mooi te zijn, achteroverleunend, één hand aan de koperen stang, liet ze de matte weerschijn van rokerig kroeglicht op haar glanzende rok zien. Ze kende James Joyce, van naam. Van de Ier had ze nog nooit een boek gelezen, niet anders dan fragmenten op de placemats in de pub. Ze was in Dublin geweest en had een dag en een nacht een deel van de route gelopen, dat hoorde bij haar werk. Indrukken opdoen en notities maken, zodat ze aan klanten het idee kon geven op de hoogte te zijn van de lokale omstandigheden. Een vuurtoren, een geboortehuis, een begraafplaats en pubs natuurlijk. Maar als je kon vertellen waar C&A in Dublin te vinden was, of McDonalds, dan waren klanten ook tevreden.

Egbert was in Ierland geweest. Dublin had hij niet bezocht. Hij kon niet van de route vertellen. Ulysses had hij pas gelezen toen hij hoorde dat Joyce een jood was, verguisd, verketterd en verbannen. Een jood met een geschiedenis en een verhaal.

Nathalie pakte zijn knie vast. Ze wreef kort langs de binnenkant van zijn dij. Hij voelde zijn voeten gloeien, een gloed die zich voortzette in zijn hoofd en het tussenstuk leek over te slaan. Toen ging ze staan.

'Even de benen strekken,' zei ze.

'Die kruk zit ongemakkelijk.'

Ze trok haar rok recht.

Haar ogen gingen van zijn lippen naar het schilderij achter de bar.

'Dat vond ik mooi in Ierland.'

Egbert keek met haar mee. Hij legde zijn hand op haar smalle billen, die in zijn hand voller leken.

'De leegte,' zei hij. Zijn hand gleed naar onderen. Zijn ooglid trilde. Hij hoopte dat ze dat niet zou zien.

'De ruimte.'

Nathalie kwam dichterbij staan, ze kneep een oog dicht en keek hem uit de ovale spleet van het andere oog aan. Hij voelde haar hand in zijn zij. De klok in de bovenhoek wees nog steeds dezelfde tijd.

'Waar ben je?' vroeg ze.

Ze gaf hem een vluchtige kus in zijn hals. Ze kneep zachtjes in zijn dij.

Egbert was in Connemara. Hij vond het landschap aan de westkust overtuigender, ruimer, zei hij. Jaren geleden was hij met een huifkar langs de westkust getrokken. Tien dagen van nergens naar nergens. Het paard had de weg geweten. Van het land had hij niet veel gezien. Hij had zijn kindergeilheid en die van Famke geblust. Als pubers liepen ze een inhaalrace van wat ze in hun jeugd hadden overgeslagen. Op dat gemis hadden ze elkaar gevonden. Terwijl het paard de route volgde hadden ze op het schommelende ritme van de turfwagen de liefde bedreven, althans ze hadden geneukt tot pik en kut rauw waren geworden als verse lamsbout en tot het paard ze afleverde bij de volgende pub. Eenmaal op de eindbestemming had Famke haar rugzak gepakt, een taxi besteld en had ze zich naar het vliegveld laten rijden. Hij was achtergebleven met paard en wagen in een onvoltooid verleden tijd.

Egbert vraagt zich af of hij het aangenaam zou vinden als Nathalie zijn gedachten zou kunnen lezen. Zou ze zijn verhalen willen lezen als hij zijn boek open zou slaan? Zou ze van veel woorden houden? Egbert zweeg. Sommige boeken moest je de deur uitdoen of voor eeuwig gesloten houden, ook als er nog openstaande rekening waren.

De ober haalt de glazen weg en vult ze traag na een hoofdknik.

'En de pubs met Ierse muziek en Ieren die spontaan een lied aanheffen, zingen zonder gêne.' Nathalie kijkt alsof ze een lied van hem verwacht.

Egbert voelde een lichte tinteling. Dat had ze mooi gezegd. Zingen zonder gêne, zonder dat dirigenten meekeken en te pas en te onpas de melodie of intonatie corrigeerden.

Famke had hem, onderuitgezakt met de benen gespreid en de rok opgeschoven tot de bloemetjes op haar slipje door de zon werden beschenen, op de bok van de wagen fragmenten uit het laatste hoofdstuk van Ulysses voorgelezen. Polly Bloom die haar roerselen ongeremd vertelt, alsof ze, als een man in een bordeel, met een hoer praat die haar taal verstaat. Brokken, verder dan brokken tekst was Famke niet gekomen. Een mondvol woorden was, in doorgeschoten oprechtheid, genoeg geweest om de zinnen te prikkelen. Het paard had zich niets gelegen laten liggen aan het tijdloze geschreeuw in de wagen, zonder richtingaanwijzers wist de ruin de weg, politiebureaus, postkantoren en begraafplaatsen negerend. Famke had hij nooit weer gezien. Hij had Ulysses gelezen en toen pas het gat in zijn verleden opgevuld. Famke had hij in dat gat gedumpt.

'Het gras is altijd groen in Ierland,' zei Nathalie.

'Tenzij het geel is.'

'Ik woon twee straten verder,' zei Nathalie toen Egbert van het toilet terugkwam en naast haar wilde gaan zitten.

'Ik heb vis. In de koelkast. Die, kan ik warm maken, die vis. En matzes.'

Het was alsof ze traag een telegram voorlas.

Ze pakte haar jas van de kruk. Egbert hielp haar hand in de mouw. Ze had een warme hand met scherpe nagels en dungegroefd goud aan de vingers. Aarzelend sloeg hij zijn arm om haar middel. Ze duwde haar heup tegen hem aan en gaf hem een zoen in zijn nek. Hij zoog piepend naar lucht, hield plotseling haar beide billen in zijn handen. Duwde zijn willig lijf tegen haar onderbuik. Er liep een rilling over zijn rug, pas aan het eind van de straat was die koudegolf verdwenen.

'Stel je niet aan,' hoorde hij zijn vader vanuit de urn zeggen.

Vanuit de lege vaas, die naast de foto van zijn moeder op de linnenkast stond. Hij was zijn eigen vader geworden, een stetson met binnenvetrand aan de haak. Hitler zou hem niet te pakken krijgen.

In het halletje van haar bovenwoning, met uitzicht over de Ee, hing achter de kapstok een affiche van de KLM met zwanen in glijvlucht. Secundaire arbeidsvoorwaarden, dacht Egbert, ieder wordt op de een of andere manier door zijn werkgever besmet. Af en toe nam hij een pak papier mee, of pennen, ordners, elastiekjes, potloden, gum, nietjes, paperclips. Niet alleen het materiële besmette hem, ook het immateriële. Liegen had hij in de uren van de baas geperfectioneerd. In de nota's en de beleidsstukken zweefde voortdurend een dubbele boodschap. Agenda's waren nooit eenduidig, notulen zelden to the point. Houd een slag om de arm, wees niet te nauwkeurig. Dat was het heldere afdelingsbeleid, een manier om de afrekening van de daden tot na de pensionering uit te stellen. Nooit waren woorden wat ze leken te zijn.

En zo schreef Egbert de ene notitie na de andere. Hij zag zijn werk als oefening voor de buitenwereld; handelen zonder verantwoording te nemen. Ruime marges voor zelfverloochening. De maandelijkse vergoeding voor de halfslachtigheid maakte veel goed van het uitstel van het laatste oordeel. De waarheid kwam steeds dichterbij. Egbert verlangde naar de eindafrekening.

Nathalie haalde de vis uit de koelkast, ze had de jas nog aan. Condens maakte matglas van de geelbruine schaal. Een porseleinen kom was gevuld met rijst. Uit een donkerrode saus staken gele en groene stippen.

Egbert stond achter haar en had de randen van haar jas aan de voorkant vast. Een knoop in zijn linkerhand. Zijn rechterwijsvinger stak door een knoopsgat. Hij kreeg trek, maar voelde tegelijkertijd weerzin.

'Misschien kun je eerst iets te drinken inschenken.'

Nathalie zong.

Ze zette de schaal en de kom op het aanrecht. Egbert voelde een strakke tepel door de zebratrui. Ze droeg geen beha. Ze had geen peerborsten, eerder klokken. Zijn handen schoven naar de rokrand en onder de trui weer omhoog. Hij

trok haar borsten onder een glad zijden hemdje zachtjes opzij. Zijn onderbuik schurkte tegen haar billen, zijn lid als een veter in haar bilnaad. Ze duwde terug. Nathalie draaide haar hoofd. Ze had een lange nek en reikte naar achteren. Hij duwde haar harder tegen het aanrecht. In de hoek stond een stapel borden, een kom met slierten vermicelli aan het porselein geplakt en koffieglazen met een donkere rand op de bodem.

'Gaat dit niet wat snel, jongen?'

Haar speelgoedwoorden maakten hem van slag. Egbert liet haar los. Ze draaide zich om en legde haar hand op zijn kruis.

'Kun je dit tempo wel aan knul?'

Ze kneep kordaat en krachtig in zijn balzak. Haar hand gleed als een halfgesloten koker naar boven.

'Is dit fictie of werkelijkheid?'

Haar mond was groot en gulzig.

Egbert hapte naar lucht, greep haar schouders vast.

'Ja, dit gaat snel, jongen. Wordt dit een novelle of denk je aan een roman?'

Nathalie leek er een vermoeden van te hebben dat hij met de onvoltooide toekomstige tijd bezig was.

Even raakte haar mond de zijne. Hij voelde haar tong tegen zijn gesloten tanden. Voor hij kon bijten liet ze los, draaide zich om en pakte een fles cointreau uit de keukenkast.

'Overgehouden van een voorlichtingsavond. Wie reist komt nog eens ergens. Pas als je ergens bent, kun je vertrekken.'

Ze wees naar de kamer.

'Hier is de fles. Daar vind je glazen in de kast. Schenk jij in?'

Egbert nam de fles die hem oneindig zwaar leek. Hij liep naar de kamerkast en vond de glazen. Nathalie trok haar jas uit. Haar schoenen schoof ze onder de kapstok. De zwanen leken haar jas te dragen.

Egbert schonk de glazen tot de bodem dubbel bedekt was. Hij hoorde Nathalie plassen. De wc-deur had ze op een kier. Masten van zeilboten wezen strak naar de hemel. Een brommer knetterde voorbij. Lallende studenten lieten zich horen.

De papierrol ratelde. Hij zag haar deppen. Een hond piste tegen de poort naar de Prinsentuin. Egbert nam een slok van de cointreau. Hij voelde brand in zijn keel. Zo doen vrouwen dat, wist hij, met tissues of toiletpapier. Zoet en zilt speelden in zijn mond. Straks zou hij haar beffen, zijn tong bij haar binnensteken, haar geil proeven, haar nieren.

Egbert was dol op orgaanvlees van vee en gevogelte.

Haar slaapkamer was sober ingericht. Een tweepersoonsbed, een stoel om kleren over te hangen, een schuifkast met halfopengeschoven deur. Aan knaapjes hingen rokken en blouses. Onderin stond een plastic naaidoos met de deksel open, een schaar lag naast schoenen en laarzen. Dunne vitrage voor de ramen

waardoor de nacht zichtbaar bleef. Een kaptafel met crèmes en lotions, met borstels en kammen voor sluik haar. Een doos met tissues en een warmhoudplaatje met een theepot die nog half gevuld was. In de la vermoedde hij een doos condooms en een vibrator, een lady shave misschien. Het was niet zijn eerste vrouwenbezoek.

Net als keukenkastjes standaard zijn ingericht, met kleine variaties in de bestekbak, zo waren ook slaapkamers met de ogen dicht te bewonen. Boven het bed was een golvend doek over stokken gedrapeerd, die als worstdragers in een drogerij aan het plafond hingen. De kamer leek er intiemer door. Het witte doek was een aarzeling tussen een hemel en een muskietennet. De twijfel aan het wezen van de dingen hing tussen plafond en bed.

Naakt aan het voeteneind van het bed, naast de stoel waar zijn zwarte plooibroek over de zitting lag, horloge in zijn broekzak naast de sleutelbos, wachtte Egbert tot Nathalie terugkeerde. Hij aarzelde om als eerste in haar bed te stappen. Dit waren de seconden, die naar zijn beleving uren duurden, dit was de tijd waar hij het meeste hekel aan had.

Het besluit om te vrijen, of te neuken, al naargelang de inschatting, was genomen. Een besluit niet gebaseerd op hartstocht, maar gebaseerd op geilheid die losstaat van het verstand. Wederzijdse drift om zaad en geil kwijt te raken in een roes die hij na afloop het liefst zou vergeten. Hoe die misselijkmakende uren, die aankondiging van de melancholie na het hoogtepunt, te overbruggen? Die uren nodig om veters los te maken, schoenen uit te schoppen, knopen te ontknopen, riemen te ontkoppelen, bandjes af te laten glijden, ritsen te ontsluiten. En als het tijdstip ongelukkig gekozen was, al naargelang de lijfelijke beleving en de ingenomen hoeveelheden drank, kwamen daar nog de uren bij, nodig om tampons uit te trekken, schaamlippen te wassen, pik te ontsmetten en versmeerde slipjes ongezien te strippen. Die uren, die in kinderjaren slechts seconden duurden, die eeuwige tijd te overbruggen, was, als de weg naar de hel, geplaveid met ergernis en belevingen uit het verleden, met puin gevuld en omgeven met lucht van vergruizeld cement en misselijk makende geur van ontbinding. Uren gestoffeerd met leugens en slagen om de arm. Oneindig opgerekte seconden met de afrekening in het verschiet, met schurend zand in de schoenen.

Eenmaal op het bed, tussen de lakens, met halfgezwollen lid, vrij van druk op de blaas, vrij van winderigheid en volle darmen, keerde de rust en kon Egbert met vertrouwen tegemoet zien wat zich zou aandienen.

Egbert wachtte niet langer en gleed op het matras.

Natte liezen dienden zich aan. Nathalie had zich in de badcel uitgekleed en kwam in openhangende kamerjas haar slaapkamer binnen. Haar lijf glom van een snelle douche. Egbert voelde zich plots vies en besmet.

'Of wil je nog thee?'

Ze was van alle markten thuis.

'Ik haal de thee, de schrijversthee.'

Egbert probeerde opgewektheid in zijn stem te leggen. Het leek ironie. Hij hoopte dat ze die ondertoon, die naar sarcasme neigde, niet zou horen. Nathalie lachte, ze wist wel beter, zag hij. Alle mannen met wie ze het bed had gedeeld, alle mannen die ze in haar lichaam had toegelaten, hadden een verleden, net als hij. Nathalie wilde dat verleden, die dood in de pot, noemde ze dat, niet meer weten. Vrijen was voor Nathalie vergeten, vooral vergeten. Ze hoefde niet alles wat gebeurd was te benoemen om zich over te kunnen geven aan wat zich aandiende. 'Mannen!' had ze krachtig laten volgen, als onvoltooibare afsluiting van verleden tijd.

Egbert stapte uit bed, zijn slappe onderbuik met gezwollen lid in halve erectie naar voren. Nathalie moest zien dat hij goed en groot was geschapen. Hij wilde niet dat ze zou schrikken, of teleurgesteld zou zijn. Egbert zag zichzelf op het opengeslagen laken geprojecteerd. Schaamte kroop in koude rilling langs zijn rug. Het loden dekbed hield hij omhoog tot ze de kamerjas uittrok. Haar lichtgebolde buik glom fris, in haar volle schaamhaar glinsterde een vergeten drup. Ze zoende hem in zijn hals. Even streelde haar hand zijn schrijverslid.

'Ben je besneden?' vroeg ze, voor het matras onhoorbaar indeukte onder haar lijf.

Tot haar hals dook ze weg onder het dekbed. Ze schudde haar hoofd in het kussen. Het haar waaierde naar achteren. Ze hield haar ogen dicht.

De voorhuidenverzamelaar had toegeslagen, dat had ze goed gezien.

Met twee halfvolle glazen cointreau kwam hij de slaapkamer in. Nathalie lag op haar rug en keek naar het hemeltje boven haar. Ze had het dekbed tot onder haar borsten laten zakken. De stijve tepels maakten slagschaduwen in het licht van het jugend stil lampje dat half schuilging onder een bontrode zakdoek. Haar zweetglinsterende melodieuze klokken hingen opzij.

Egbert klom over haar heen naar de andere kant van het matras. Zijn lid streek over haar borst. Hij grijnsde en gaf een glas aan Nathalie.

'Ik ben schrijver,' zong Egbert.

'Dit is schrijversthee.'

Hij was zijn haperingen voorbij.

'Jij bent mijn inspiratie.'

Na de daad, die onvermijdelijk zou komen, zou hij, als hij de beleidsnota's hun plek had gegeven, notities had afgerond, kranten en tijdschriften had gelezen, zijn resterende boeken in de Alkenhove te gelde had gemaakt en al die andere dingen had gedaan die tot zijn pensioen noodzakelijk waren, een reisverhaal schrijven, kort of lang, dat zei hij, over een danseres in een reisbureau. Met de woorden groeide de walging aan zijn onderlijf.

Hij schoof op het matras tegen haar aan. Nathalie brandde tegen zijn klam lichaam. Egbert schikte zijn pik op zijn buik, naar boven gericht, warm, bonkend, verwachtend. Hij was er klaar voor.

Nathalie leunde over hem heen. Ze was giechelig van de drank en van zijn

bevlogen pennevrucht. Cointreau sloeg over de rand van het glas en wette de behaarde borst onder haar. Ze goot langzaam haar glas leeg over het hijgend lijf en schonk een zoetgeurend spoor van zijn borst tot over zijn lid.

Nu likt ze me droog en nat tegelijk. Eerst drinkt ze uit mijn navel en dan gaat ze me pijpen. Zal ik haar eerst vingeren en beffen?

Egbert sloeg zijn arm om haar hals, en trok de reisleidster over zich heen. Hij nam een teug en goot zijn glas leeg over haar rug. Straks, eerst zou hij haar over de afgrondrand duwen, dan zou hij haar naspringen. Hij –Niemand sonst – zou de minne oorlog afmaken.

Nathalie likte zijn oksels en beet zijn tepels. Haar ademhaling versnelde.

'Ik ben schrijver,' zuchtte Egbert, de woorden kwamen langs omwegen uit zijn keel.

'Dat weet ik.'

Ze zoog zijn vinger, gleed over hem heen, krabde zijn borsthaar, beet zijn onderlip. Ze deed wat vrouwen doen met mannen, als ze gedronken hebben en nog dorstig zijn.

Egbert kreeg het gevoel in een slechte soapserie een kunstje te vertonen. De teksten leken hem door een ghost writer in de mond gelegd.

'Ik ben een schrijver, en voor ik, voor ik je...'

Woorden gleden met een kinderzucht naar buiten.

'Voor je me…?' Nathalie liet de muis van haar hand over zijn buik naar beneden glijden.

'Voor je me….'

Haar vingers kokerden om zijn lid, haar lippen volgden.

"Mannen," stond in het halfduister op haar gezicht te lezen.

Nu gaat ze me pijpen. Egbert schudde zijn hoofd. Zijn woorden leken haar voorbij te gaan.

'Ik wil, ik wil dat je me voorleest.'

Zijn stem klom haperend in de hoogte. Zijn middenrif trok samen. De leugen sloeg een zijweg in, de waarheid had haar ingehaald. Even. Hij schrok van zijn drammerig kindergeluid en herhaalde op lagere toon, met een donkerder timbre, vaster van stem, zonder gêne.

'Ik wil, ik wil dat je me voorleest.'

Hij nam haar hoofd in zijn handen.

Zijn lid gleed uit haar slurpende mond. Haar tuitende lippen waren voller, alsof ze al een deel van hem had overgenomen. Haar tanden blikkerden. Hij streek haar lokken naar achteren en haalde haar hoofd dichterbij. Zijn tong beroerde haar mond, haar tanden. Ze beet zachtjes, duwde zijn tong naar buiten, zoog plotseling gulzig zijn adem in. Hij keek in haar grote ogen. De kleur kon hij niet onderscheiden, zonder twijfel waren ze donkergroen. Egbert likte ze dicht. Hij proefde ziltheid.

'Je hebt een grote,' zei ze gretig.

'Je bent bovenmaats.'

Ze likte haar lippen in trage beweging. Nathalie haalde zijn handen van haar hals en boog haar hoofd naar zijn kruis en onderbuik.

'Je bent bovenmaats, in alles.'

Ze raspte haar tong over zijn schokkende knop.

Met die mond, met die lippen zuigt ze me leeg. Egbert deed zijn ogen dicht, hij voelde zijn lid in haar mond verslappen. Vanaf de linnenkast schreeuwde zijn vader, de hoed niet langer voor zijn corduroy: 'Stel je niet aan jongen. Neuk!'

Famke kon er niet genoeg van krijgen, van dat bovenmaatse. Paardenlul, zei ze als het paard ingespannen voor de huifkar spetterend piste. Het pissen van dat paard wond haar op. Ze had de lul van het paard vast willen pakken, maar ze durfde niet. Daarom pak ik die van jou, zei ze. Iedere keer weer. Het werd een Pavlovreactie. Neuken als het paard had gezeken.

'Lees me voor,' zei Egbert, 'voor ik je, voor we, voor jij.' Hij schokschouderde. Zijn pik groeide.

Nathalie reikt naar het nachtkastje, grist de zakdoek van het lampje. Haar lichaam is roodbevlekt met dicht onder haar huid open aders van drank en geilheid. Ze graait naast het bed en pakt wat voor de greep ligt. Een museumgids voor Europa. Ze slaat het boek open. Ze leest.

'We blijven aan de rechterkant van het plein en laten het raadhuis met astronomisch uurwerk links liggen.'

Nathalie houdt het boek met beide handen omhoog. Haar borsten liggen met grote vochtige tepels, waar haar bovenmaats kind pas nog uren aan lebberde en de tijd stilzette, opzij tegen haar armen. Ze kijkt, vraagt instemming. Egbert knikt en doet zijn ogen dicht. Het is geen literatuur, maar dit is beter dan zonder gebed de deur van de kathedraal te openen. Hij glijdt naast Nathalie. Ze plakt en ruikt naar zoetigheid. Zijn rechterhand schuift in de holte van haar rug. Zijn middelvinger vindt haar natte bilnaad. Zijn linkerarm glijdt onder het dekbed over haar geplooide buik. Daar, beneden, onder haar navel voelt hij het kroeshaar dat hij in de reiswinkel had vermoed.

'De wandeling zal bij het raadhuis eindigen,' fluistert Nathalie.

Zijn middelvinger zoekt. Ze heeft grote schaamlippen. Ze zijn gevouwen, gekruld. Egbert vindt de harige plooi. Hij vindt haar knobbeltje. Zijn vingers druipen van haar geil.

'Voorbij de St. Nicolaskerk zien we op de hoek met Ulytsa Radnice en Ulytsa Maiselova, een koperen plaat ter herinnering aan het feit dat, dat, dat...'

Nathalie zoekt naar de woorden die voor haar op het papier dansen op het ritme van de bewegende duim van Egbert. Ze kent de tekst, ze las de gids als achtergrond bij winterreizen.

Egbert hoort Nathalie niet meer. Hij is op een eiland. Zijn strakke roerende tong verdwijnt in haar papiergedepte zilte zee. Hij slikt haar eb, haar vloed.

Egbert kent die kerk, die straten. Dit is de stad van Kafka. Franz Kafka. Ja, in 1883 geboren. Daar. Egbert is in Praha. Dit is de stad van…

Hij schuift zijn middelvinger ver naar binnen, roteert, trekt terug, duwt met zijn duim boven haar opening. Nathalie leest, ze kreunt tussen woorden. Hij neemt haar schaamlippen tussen zijn gespreide vingers. Egbert legt zijn hoofd op haar borst en neemt zijn moedertepel zachtjes tussen zijn tanden. Alle uitgangen wil hij binnendringen. Zijn rechterwijsvinger perst tegen haar rozet.

'Op honderd meter afstand, op honderd meter afstand ligt de ingang van het oude joodse kerkhof,' kreunt Nathalie.

'Deze begraafplaats is zeer de moeite waard.'

Haar kringspier laat de weerstand langzaam los. Verrotting en ontbinding geven in penetrante lucht hun geheimen prijs.

'Een bezoek kost zo'n zes euro. Voor wie dit niet wil uitgeven, volstaat een wandeling om de ommuurde tuin.'

Nathalie's mond bouwt een lange muur.

Egbert hoefde geen zes euro uit te geven, die munt bestond nog niet, niet in Praag en niet in het bordeel achter de Paardepijp. De begraafplaats – wat had hij een hekel aan kerkhof, dat woord was voor christenen, niet voor joden – was nog vrij toegankelijk, vrij toegankelijk voor joden die overgebleven waren. Wat had hij zijn vader graag begraven achter die lange muur. Aan moeders' hand, samen aan het graf. Die vaas op de linnenkast, daar zet hij morgen rozen in, of beter nog. Die vaas die gooit hij weg, begraaft hij in het puin van de opgebroken straat.

Nathalie houdt hem bij de les.

'Je kunt dan af en toe door kieren en gaten in de muur naar binnen kijken.'

Egbert voelt hoe zijn lid verstrakt en tegen de dij van Nathalie klopt. Zijn verleden tijd laat hem langzaam in de steek. Onder de woorden uit het zwetende en fluisterende vrouwenlijf wordt zijn lid waarlijk kloppende vlees. Hij bijt haar vleselijke kut, soepel glijdt zijn gespierde tong in haar opengesperde werkelijkheid. Zijn groot geschapen neus duwt tegen haar genot. Zijn longen zuigen haar leeg tot zijn mond overstroomt van haar sappen. Er is niets fictiefs in haar geile vloed.

'Buiten de openingstijden (zondag tot en met vrijdag van 9.00 uur tot 17.30 uur) is dit zelfs de enige optie. Naar binnen kijken.'

Nathalie strekt haar armen boven haar hoofd. Het boek valt op het kussen, blijft hangen op de rand van het matras. Egbert geeft zich over aan de enige optie. Hij heeft geen keuze. Egbert hoeft geen spuug op zijn eikel, geen Polly Bloom fragmenten in zijn hoofd, geen Zauberflöte.

Zijn lichaam dirigeert.

'Lees, lees,' smeekt hij.

Nathalie grijpt Egbert om zijn schouders, ze trekt haar benen op terwijl hij in haar glijdt.

'Lees, lees, lees.'

Dieper dringt hij.

Hij voelt hoe zijn balzak schrompelt. Ze is wijd, ze krimpt. Hij voelt haar zuigende ribbels om zijn voorhuidloze pik.

Nathalie bijt zijn hals, krast haar nagels in zijn rug, grijpt zijn hoofd en vecht haar tong in zijn wijdopen mond. Ze briest. Ze proeft haar eigen geil.

Egbert omklemt haar middel. Zijn wijsvinger stoot tegen haar rozet.

'Lees, lees, lees.'

Staccato stoten zijn woorden.

Nathalie leest. Met haar ogen dicht leest ze.

'In het pseudo-romaanse burchtje, de ingang tot het kerkhof, hangen nu kindertekeningen uit het concentratiekamp Toeristenstad.'

Ze krijst.

'Vlak voordat het Rode Kruis dit concentratiekamp in de buurt van Praha zou bezoeken, liet Hitler,' ze schreeuwt, 'liet Hitler duizenden zwakke kampbewoners afmaken.'

Egbert duwt, stoot, hengst.

'Hij "ververste" een deel van de populatie.'

Zijn wijsvinger verdwijnt diep in haar anus.

Hij pompt en pompt zijn pik tot aan haar bodem. Zweet gutst van zijn hoofd. Bliksem raast door zijn lijf, trekt zijn ribbenkast pulserend samen. Nathalie's handen krassen tot bloedens zijn natte rug. Zijn kale knots raast diep heen en weer. Er is geen uitweg.

'Hitler liet de joden toneelstukken opvoeren en concerten geven.'

Nathalie gilt tegen de gedrapeerde hemel. Het hoofd diep achterover in het kussen.

'Het Rode Kruis gaf Hitler complimenten.'

Haar mond verstrakt, ze gilt als een varken op weg naar het mes. Het verhaal is bijna uit.

Twee vingers, in zweergebaar, perst hij haar anus binnen. Zijn paardepik zwelt in haar geribbelde schacht.

'Lees, lees godverdomme, lees.'

Zijn blanke eikel stoot en stoot en stoot diep in de danseres.

'Hitler, complimenten Hitler. Hitler.'

Zijn spieren verkrampen.

Nathalie zuigt, pompt hem leeg, zuigt hem uit.

'De volksmenner gebruikte…'

Ze maakt haar zin niet af.

'Jezus, Jezus, Godverdomme Hitler.'

Pas als je ergens bent, kun je vertrekken.

Nathalie zuigt het verleden uit zijn hoofd. Ze gilt, bijt in zijn hals. Hij voelt geen warmte en geen kou. Ze rukt zijn oren. Het is doodstil in zijn hoofd.

Egbert zwijgt. Haar geil kruipt in slierten langs haar dijen, lekt uit haar open mond. Zijn vlees valt op haar weerloos lijf en duwt haar strak tegen het matras. Haar schreeuw vult kort de kamer. In jugendstil-licht stromen tranen. Achter de vitrage lacht de nacht.Boven haar staren droge ogen in een lege ruimte.

Egbert staat naast het bed. Zijn pik druipt van sperma en geil. Egbert veegt zijn vingers af aan het laken. Het heden is een donkerbruine veeg in penetrante lucht. De man en vrouw daar op het bed. Hij heeft niets meer met ze te maken.

Je schreef elke dag een kort verhaal en na veertien dagen nam je een pauze. "Ik kan het", was je gedachte. Je wist nog niet dat je schrijver was, al had je al in de eerste klas van de HBS laten vallen dat je schrijver wilde worden. Je schreef je commentaren en verslagen in het *Binnenhof*, de schoolkrant. Soms onder je naam, soms anoniem.

Je schreef dagboeken, brieven, verhalen en nog drong het niet tot je door.

Je verwarring en je zoektocht is helder voor jezelf, maar een lezer stuur je nog te vaak de rimboe in, zonder kompas en zonder leidende gedachte. Geen wonder. Je weet zelf vaak nog niet wat je wilt vertellen. Je leest je eigen verhalen en langzaam druppelt de werkelijkheid tussen de regels door. Je maakt schilderijen. In olieverf zoek je naar de kunstenaar, naar de drijvende kracht. Je onderzoekt je kwaliteiten en ontwikkelt je vaardigheden.

De ene keer begin je met een schilderij, de andere keer begin je met een verhaal en volgt een olieverf.

In *Toeristenstad* komen agressie en wanhoop en frustratie en geilheid samen. Dood en schepping liggen dicht bij elkaar. Vrijen na een begrafenis. Om door te leven.

Ik zette een kennismakingsadvertentie in *NRC-handelsblad*. Mooi profiel en korte samenvatting van mijn voorafgaand bestaan. Ik kreeg twintig brieven. Er bleven een paar over. Een week later liep ik door Groningen als een hond aan een lijn. De vrouw had een hond en wilde een andere hond, om mee te praten. Ik ben bang voor honden. Voor vrouwen ben ik niet bang, ik ben bang voor vrouwen met een hond.

Met Martin bezocht ik een studium generale. Misschien over taal- en letterkunde, en na afloop bleef ik bij een briefschrijfster. Alles in herhaling. Ze had achterstallig onderhoud en ik kende mijn rol als reparateur. De laatste trein van die avond was al vertrokken en noodgedwongen bleef ik slapen. Met fatale gevolgen, die een week of zes duurden. Ik was langzaam wijzer geworden, met horten en stoten.

Mijn ervaringen verwoordde ik in het verhaal *Beperkt houdbaar*. De idioot die in een waanwereld aan zijn gerief komt. Ik schilderde een potje kersen.

Licht is kostbaar, heel kostbaar. Herbert draait aan de deksel van de pot met kersen op siroop. Het witte plastic glijdt onder z'n natte vingers door. Z'n gedachten werden even afgeleid door een zonnevlek op het plafond van de keuken. Dat was een plek waar zonlicht nooit zou schijnen, net als op honderden andere plaatsen die naar het noorden waren gekeerd of die met de onderkant naar de aarde waren gericht. Maar aan het raam had het tafeltje met de glazen plaat anders beslist. Het gebruikte een hoekje naast de pot met kamerplant om buitenlicht door te laten naar het paarsblauwe kleed op de vloer en een deel van de stralen naar de hoek boven het aanrecht te buigen waar vale draden spinrag leken te zweven.

Het zijn kersen zonder pit. Hollandse kersen zonder pit op lichte siroop, staat op de bovenrand van het etiket. Daaronder een plaatje met acht kersen erop, met steeltjes, met pitten.

Boven de kersen die willekeurig over de onderrand van het etiket gestrooid lijken, wappert roodwitblauw een gebroken vlaggetje zoals kinderen in groep zeven vlaggetjes tekenen, liniaalzwart-omlijnd. Rechts zijn tekst en kersen geflankeerd door een zwaar aangezette streepjescode, links ligt een waarschuwing op de kant:

Ondanks onze grote zorg voor dit produkt blijft het mogelijk dat u enkele pitten kunt aantreffen.

En:

Na opening beperkt houdbaar en koel bewaren.

Totaal gehalte aan suikers 19 g per 100 g.
Ingrediënten: kersen, water, suiker. Een netto inhoud van 350 g en een uitlekgewicht van 185 g.

Herbert kent de tekst niet uit z'n hoofd. Hij kent het beeld en zou het etiket op het transparante donkerrode glas uit honderden herkennen, zo niet uit meer, maar zonder te kunnen zeggen wat staat vermeld. Zo had hij ook de boeken van Tsjechow, Tolstoi, Toergenev gelezen. Hij kent de verhaallijn, de plot, de afloop, de liefdesscènes, de wreedheden, de worstelingen, maar hij zou niet één van de Russische namen van de personages kunnen noemen.

Herbert onthoudt karakters uit verhalen door het letterbeeld, niet door de klanken die woorden in hem wakkermaken. Hij heeft nog nooit een boek hardop gelezen, als kind misschien.

Als Herbert in de stoel achter het raam aan de straatkant bladzijden omslaat en af en toe naar voorbijgangers kijkt, weet hij soms niet waar het verhaal over gaat. De woorden en de witregels halen z'n hoofd leeg. Herbert heeft dan het

gevoel dat hij als een cocon in de stoel zit, als een rups die bezig is zich te verpoppen en ingesponnen op z'n tijd wacht.

Herbert drukt het potje stevig op het aanrechtblad, de duim en wijsvinger door de lichte inkeping in het glas geklemd. Het potje sist zachtjes als lucht onder het deksel duikt. Herbert likt de lepel af die voor hem in het kommetje met yoghurt steekt. Zachtzuur glijdt de witte crème door z'n keel. Met zijn vrije hand strijkt hij een druppel yoghurt uit z'n snor. Herbert wrikt de lepel voorzichtig in het potje met kersen. Restjes van de yoghurt verspreiden een witte troebeling in het bordeauxrode vocht. Langzaam haalt Herbert een schep kersen langs de binnenkant uit het glas omhoog, hij houdt het potje scheef, maar net niet te ver, al het sap blijft behouden. Het zijn acht kersen op de lepel. Herbert laat ze in het halfvolle bakje yoghurt glijden en roert voorzichtig. Het sap dat z'n intense kleur verliest vloeit paars uiteen met witte slierten. Het toetje ziet er onsmakelijk uit.

Al bijna een jaar sluit Herbert elke maaltijd af met yoghurt met kersen. Twaalf pitten is hij in de afgelopen maanden tegengekomen, dertien eigenlijk, die eerste uit de reeks was hem ontsnapt, die had hij doorgeslikt voor hij er weet van had gehad. De twaalf overgeblevenen liggen in een potje in het keukenkastje. Nog een week, dan schroeft hij z'n laatste potje kersen op lichte siroop open. Daarna is het voor altijd afgelopen. Dat is z'n besluit.

In de stoel achter het raam lepelt hij het nagerecht naar binnen. Buiten loopt Mathilde voorbij. Ze heeft beide handen aan het stuur van de fiets. Grote stappen neemt ze. Ze duwt de fiets, ze wordt niet door de fiets meegesleurd naar haar huis, zoals een paard de ruiter naar huis kan draven. Als Mathilde Herbert ziet, laat haar hand het zwarte plastic even los en groeten opgeheven vingers, aaneengesloten, voorzichtig de kalende man achter het glas. Ze kennen elkaar niet, al wonen ze al jaren naast elkaar. Herbert op de begane grond op de hoek, Mathilde op de eerste etage aan de andere kant van de portiek. Mathilde schuift de fiets door de open deur met de weerbarstige drammer in het trappenhuis van de etagewoningen. Vorig jaar zomer trof Herbert Mathilde op de stoep in de avondzon. Ze las een boek, leunde achterover in het gele licht, de paardestaart in de nek, bijeengehouden door een elastiekje.

'Ik werkt in het onderwijs,' had ze op zijn vraag geantwoord.

'Zo, je staat voor de klas,' had Herbert gezegd.

'Nee, ín de klas, niet vóór de klas.'

Haar ogen hadden geschitterd. Even had hij in haar klas willen zitten, een uurtje misschien, daarna was dat verlangen voorbijgegleden. Ze had niet naar zijn werk gevraagd.

Haar vriend was langsgekomen en ze was met Jan naar binnengegaan.

De laatste weken kwam telkens een jonge vrouw bij Mathilde op bezoek. De lange jongen had Herbert al maanden niet gezien. Mathilde had een stuurse blik gekregen, die blik had ze soms ook toen Jan nog wel kwam. Dan knikte Mathilde niet als ze Herbert achter het raam zag zitten.

x x x x x

Een telefoontje naar de groothandel was genoeg geweest. De leverancier kent de wasserij. Herbert zorgt ervoor dat er nooit openstaande rekeningen zijn, bij wie dan ook. Drie dagen later was de papiervernietiger op het kantoor afgeleverd. Op de wasserij hadden ze altijd zonder gedaan, en ook nu nog is het min of meer een overbodige uitgave, maar de zaken gaan goed en ondanks de automatisering hopen nota's en brieven zich op. Papieren die Herbert, als de belastingformulieren zijn ingeleverd en oude boekhouding niet langer bewaard hoeft te blijven, in verloren uren doorscheurde tot z'n handen pijnlijk werden en de voldoening van het gedachtenloze handwerk en van de ongerichte vernietiging wegzakten achter schraalrodevingerscharnieren aan de pinken.

Uit de krant had Herbert een artikel geknipt over de boekhouding van een bejaardentehuis die bij het oud papier was aangetroffen en hoe bewoners, en vooral familie van de ouderen van dat tehuis daarop hadden gereageerd. Dat was rechtvaardiging genoeg geweest om de uitgave te doen. Al is hij aan niemand verantwoording schuldig. Op de administratie is Herbert eigen baas.

In z'n tas heeft Herbert vijf boeken, vijf dezelfde. Ze maken hem wat zenuwachtig. Het is alsof de boeken, nieuw en ongelezen, weten wat ze te wachten staat en in stil protest door Herberts hoofd heen en weer gaan. Woorden die eenmaal gezegd en geschreven zijn, laten zich niet ongemerkt overwinnen.

Vanuit z'n kantoortje hoog boven de hal ziet Herbert achter het glas de ketels, centrifuges, droogtrommels en magazijnstellingen waar schoon linnengoed in krimpfolie te wachten ligt op transport. Muurman loopt in z'n grijsblauwe stofjas met een lege doos naar het magazijn. Zeeppoeder zonder bleekmiddelen zat in de doos. Even later komt Muurman terug met een plastic zak met poeder. Dat is poeder met perboraat voor de lakens en handdoeken van het verzorgingstehuis. Muurman schuift rolkarren met grauwwitte zakken erop in een hoek. Door het glas hoort Herbert de hoge tonen van de centrifuges. Straks bij nog hogere toerentallen voelt hij de lichte trillingen in de vloer van het kantoor. Het ritme van de was is overal in het gebouw voelbaar.

De tas gaapt Herbert vanonder z'n bureau met een brede mond aan. De koperen sluiting ligt ver teruggebogen en heeft geen verlangen naar de gesp die aan de andere kant tevergeefs wacht op contact. De randen glimmen, er zitten krassen in het leer die geen moeite doen de ouderdom van de tas te verbergen. Veel heeft Herbert niet meegenomen. Zo'n grote tas heeft hij eigenlijk niet nodig voor de dagelijkse dingen. Naar kantoor neemt hij meestal maar een paar boterhammen mee in een papieren zakje en soms wat fruit. De tas is voor de krant, of voor een tijdschrift en voor belastingpapieren die hij op kantoor kopieert. Als hij laat van kantoor komt en naar huis loopt, glijdt bij de bakker soms een brood in de tas of een pak koeken, maar meestal is de tas vrijwel leeg. Het is alsof de boeken weet hebben van de leegte van de tas, alsof ze schreeuwen om die ruimte voor altijd op te mogen vullen.

Herbert pakt de banaan uit het zijvak. De lichtgele schil heeft bruine vlekken die als sproeten op een huid niet gelijkmatig verdeeld zijn. Met een mesje uit de la van het bureau kerft Herbert de banaan en knikt de schil achterover.

x x x x x

'Kijk Marieke, een banaan.'

Marieke legt het tijdschrift waar ze in bladerde opzij en reikt naar Herbert, die stil naast haar was komen staan.

'Heerlijk, wat zorg je goed voor mij.'

Haar wangen bollen een beetje naar boven, haar ogen lijken groter te worden, net als haar mond waar glimstreepjes op verschijnen nadat de natrillende woorden haar mond hebben verlaten.

'Ik heb de banaan alvast in partjes verdeeld,' zegt Herbert.

Strak glijdt het geluid van de keuken naar de kamer. Z'n blik verraadt een ondeugendheid, maar Marieke heeft geen idee waar de grap begint, ze knikt de schil op de plek waar Herbert in de banaan een snee heeft gezet.

'Voorzichtig uitpakken,' zegt Herbert.

Hij wil de grap verraden, en weet zich ternauwernood te beheersen. Dan verlegt hij z'n aandacht naar de aardappelen die op het aanrecht op z'n mes wachten. De eerste spruiten wijzen al met lichtgele puntjes en zachtgroene draadjes naar boven. De kiemen lijken transparant, paarsroze uit het zetmeel van de knol gekropen. Marieke trekt de banaanflappen langzaam tot halfweg de banaan uiteen en houdt de banaan voor zich uit.

'Plakje pakken,' zegt Herbert.

Hij is verbaasd over de alliteratie die hij met de woorden heeft opgeroepen.

'Plakje pakken,' zegt hij opnieuw.

Het klinkt al anders, alsof de woorden elkaar naijlen, maar elkaar niet meer kunnen bereiken en in hun vlucht de hopeloosheid van die race beseffen. Herbert maakt een gebaar met z'n handen. De ene hand in een kokertje, de andere in milde grijpbeweging erboven, reikend naar de virtuele banaan.

Marieke begrijpt wat Herbert bedoelt. Ze maakt haar lippen vochtig en tuit ze naar buiten. Het licht weerkaatst telkens anders, lijkt de halfgepelde banaan even te vergeten, dan zuigt Marieke haar lippen om het topje van het vruchtvlees en zonder te bijten neemt ze de bovenkant mee.

'Wat heb je gedaan? Hoe kan dit?'

Marieke is oprecht verbaasd over de banaan die in plakjes uit de schil tevoorschijn is gekomen. Ze slikt het stukje banaan door, bijna zonder te kauwen, zonder te proeven en neemt met vingers, die snel plakkerig worden, de schijfjes van de vrucht.

Herbert droogt z'n handen. De drang laat zich niet langer beheersen. Uit het behang, naast het schilderijtje met geverfde en opgeplakte wasknijpers, trekt hij de speld met de rode kop. Z'n gezicht laat een milde overwinning zien. Hij

heeft Marieke ingehaald, verrast als een kind dat z'n moeder blij maakt met een nieuwe ontdekking.

Z'n rug in een ronde boog, staat Herbert voor haar, de gesp van z'n broek steekt diep in z'n buik. Herbert prikt op de knik in de schil van de banaan en beweegt de speld heen en weer. De kleine gaatjes bereiken de ogen van Marieke, de steeltjes worden korter.

Haar hand zoekt de nek van Herbert die bezig was achteruit te deinzen. Herbert is niet snel genoeg, ze vindt hem. Dan maken haar lippen af waar haar handen en haar ogen een begin mee maakten. Herbert proeft banaan. Als hij gaat staan, ziet hij Mathilde en Jan over de stoep voorbijgaan. Elk heeft z'n eigen. Ze groeten niet.

x x x x x

In het uiteinde van de banaan blijft een stukje steken. Herbert hapt met z'n tanden het vruchtvlees uit de schil, dan pelt hij de banaan in één keer af. De schillen vinden de prullenbak. De plastic zak die zich aan de rand van de bak vasthoudt, ruist heel even voor de ontvangst. Muurman komt met een nieuwe doos waspoeder uit het magazijn. Hij kijkt omhoog naar het kantoor dat als een vogelkooi langs de muur is getimmerd. Herbert knikt naar de man op de aarde beneden hem.

x x x x x

In De Slegte in Groningen loopt Herbert langs de rekken. Op de begane grond hangt een lucht van hondenpis, van overgare spruitjes, van een afgesloten zeearm met rottend wier en bedorven vis. Het is alsof de reis- en kookboeken hun aanwezigheid nadrukkelijk kenbaar willen maken. Afgedankt en afgeprijsd, maar juist daardoor zo sterk aanwezig als kankerpatiënten en oude mensen die hun geursignalen afgeven en bewijzen dat ze nog leven en meetellen. Op de trap naar de tussenetage verandert de lucht. Hier staan detectives, pockets en boeken over luchtvaart, elektronica, over oorlogen die voorbij zijn, lang en kortgeleden. Op de bovenste etage staat literatuur. De geur is welwillend. Deze boeken weten dat ze gelezen zijn en aan een tweede leven, een derde wellicht beginnen, niet omdat ze afgedankt zijn, maar omdat hun eigenaar ze heeft verlaten en door de tijd is ingehaald. Deze boeken weten dat hun woorden zin hebben gehad. Ze ademen de geur van tevredenheid en weten dat elk jaar dat ze op de plank staan een toegift is. Elke tijd heeft immers z'n eigen verhalenvertellers, en als de verhalen de tijd overleven, dan zal toch steeds de vorm weer anders zijn om hetzelfde te zeggen. Als deze boeken meegaan met een nieuwe eigenaar, weten ze dat ze plaats maken voor een ander. Ze doen het graag. De boeken weten dat dit de bedoeling van de schrijver was.

Maar op een vergeten plank staan vijf boeken dichtbij de houten vloer. De

middelste staan wat verder naar achteren, misschien heeft een lezer ze met de punt van een schoen geraakt toen hij naar de bovenste rij rekte.

Herbert zakt door z'n knieën.

Vijf gave exemplaren op een rij, niet gebruikt, door de uitgever verramsjt, lijkt het, of misschien door de auteur persoonlijk afgeleverd voor een grijpstuiver die nog dezelfde dag in bier of een copieus diner is vertaald. De ruggen zijn aan de bovenkant donkerblauw en verlopen in pasteltinten naar okergeel aan de onderkant dat zich in de lichtbruine plank van de kast voortzet en over de vloer verder glijdt. Deze boeken horen hier te staan. De ogen van Herbert zuigen de kleuren naar binnen, rusten even op het boekenschilderij op de onderste plank. Herbert legt z'n hand op het vijftal, honderden opeengepakte pagina's ribbelen onder een dun laagje stof over z'n vingertoppen. Alsof hij bezig is een zegel te verbreken, alsof hij al een zegel heeft verbroken.

Op het omslag staat een heide-landschap met een molen aan een vaart en arbeidershuisjes weggedoken in veen. De wolkenluchten in het blauw weerspiegelen stilletjes in de rietomzoomde vaart. Een zandpad volgt de vaart en gaat samen met de roodpannen daken naar het verdwijnpunt even boven het midden, even boven de horizon die doorbroken wordt door turfhopen. Aan de zijkant vouwt een berkenboom zich naar de rug. Het is een boek van voor de oorlog met dialogen in een streektaal. Herbert fluistert een zin, een passage, hij hoort de klanken in z'n hoofd weerkaatsen tegen blinde muren, tegen rode bakstenen met blauwgrijze voegen van een trasraam. Hij leest de laatste bladzijde, zonder dialect.

x x x x x

Herbert loopt met Marieke over het zandpad langs het Oranjekanaal dat diep beneden stil water vasthoudt. Onderaan de wal is een jaagpad begroeid met brem en struiken. Tussen het wilde gras strekt een slenterpad zich uit langs de oever met riet, lisdoddes en waterlelies. De streep in het groen naast het water is te smal om met twee personen naast elkaar te lopen. Ze lopen bovenaan in het rulle zand, hand in hand. Af en toe laten de handen elkaar los, dan vinden de vingers elkaar weer. Naar het westen strekken landerijen zich zwart uit. Aan de einder is de toren van Sleen te zien, massief, bijna te massief voor het dorp en het land. Een toren die te groot lijkt en verwachtingen wekt die niet in vervulling kunnen gaan omdat ze de maat van het bestaan overschrijden.

Te lang heeft het niet geregend. Zand stuift over het pad en zakt in de luwte boven het water dat matte vlekken laat zien van het gedaalde woestenijpoeder.

'Ik vind die verhalen te ver van me vandaan,' zegt ze.

Herbert vroeg waarom ze niet van lezen houdt. En als Herbert met de mouw van z'n jas langs haar arm schuurt en even naar Marieke kijkt en dan naar de rillen in het pad met een verdwaalde kei in het oker, zegt ze:

'Ik praat liever rechtstreeks met een ander. Ik hoef dat indirecte niet.'

Herbert laat Mariekes hand los en balanceert over de ril van een karrenspoor. Overal waar hij z'n voeten zet, zakt de aarde in elkaar als een ontkenning van de vooruitgang van het paard en de wagen die hier langskwamen voor hij en Marieke een ander spoor over het oude spoor trekken. Herbert leest graag.

'Kijk. Zo'n Rawie met z'n *Onmogelijk geluk*. Wat moet ik daar nou mee.'

Mariekes stem krijgt een boze boventoon, alsof de dichter naast haar loopt en haar in de tang probeert te nemen.

'Op het omslag een sterrenbeeld. Niemand mag weten dat het de Grote Beer is,' ze wijst naar de hemel, naar de poolster die zich in het daglicht verbergt, alom aanwezig, maar onzichtbaar voor wie kijkt.

'Dat is z'n minnares. Ach je weet het wel.'

Herbert had haar zelf verteld van de boodschap van de Grote Beer op het omslag, van die andere covers die meer bedekten dan iedereen op het eerste oog kon zien en zo een publiek geheim werden.

Marieke blijft van boeken af. Ze zingt. Dat is genoeg voor haar. Ze hoeft al die boeken met raadselachtige verhalen, met dubbelzinnige omslagen en geheime titelpagina's niet. Ze heeft geen zin om alle eerste woorden van hoofdstukken te rangschikken op verborgen gebreken en geheime liefdes. Het Wilhelmus is het enige acrosticon dat ze kent, ze zingt het volkslied op de late avond in mei, dat is haar voldoende. Aan haar zijn zoekplaatjes en particuliere grapjes van schrijvers niet besteed.

'Waarom zeg je niet direct wat je voelt, waarom gaat dat alleen in het geniep en na een lange aanloop?' Het is nog niet genoeg.

'Ik vind literatuur zo plat.'

Een veldmuis steekt het zandpad over. Herbert stelt voor om de loopbrug te nemen en naar Westenesch te wandelen. Daar is een leuk café, zegt hij. Ze gaan de brug op, leunen over de leuning en groeten de man en vrouw die vanuit de heldere diepte naar boven kijken. Zo zwart is het daar.

x x x x x

De Slegte in Zwolle heeft dezelfde geuren als de winkel in Groningen. Herbert zoekt naar *Dode zielen*. Hij is z'n exemplaar kwijtgeraakt. Ineens is de behoefte aan dat boek bovengekomen. Herbert had nog gezocht naar de aanleiding van dat verlangen in de hoop het dan te neutraliseren. Hij had de speurtocht uitgesteld, de was gedaan, de wc schoongemaakt en in het restaurant in het park koffie gedronken. Het verlangen had hem niet verteld waar het vandaan was gekomen. Herbert had niet willen luisteren naar wat zich aan hem opdrong. De boekenkast, de dozen op zolder, het was alsof ze een spel met hem speelden. Alsof de boeken een complot hadden gesmeed met als enige doel aangeraakt te worden door de handen van Herbert, om bekeken te worden door zijn zoekende, wanhopige en verlangende ogen. De boeken wilden gelezen en gezien worden en ze hadden hun eigen methode om dat te bereiken.

Herbert zet z'n zoektocht voort in de kast met buitenlandse literatuur. De geur van paarden, van drank en sigaren komt hem tegemoet. Hij stapt salonkamers binnen en draalt even op het bordes van houten huizen, in slaapkamers met hemelbedden en grote spiegels. Het boek laat zich niet vinden. Het heeft zich onder de vleugels van Marieke verstopt, het blijft ongelezen. Herbert durft het niet terug te vragen.

Onderin de kast, alsof het afgesproken is, staan opnieuw vijf ruggen naast elkaar, vijf halve berkenbomen in wollegras. Winkeldochters die zich niet gemakkelijk gewonnen geven, die zich niet door iedereen mee laten nemen. Hoe Gogol op een niet te ontkomen manier Herbert gebruikt om de pittoreske landschappen in vijfvoud binnen te halen en zich die eigen te laten maken. Het gaat bijna tegen Herbert 'swil. Het lijkt een onderhuids verlangen waar Herbert nog geen weet van heeft, waar hij geen weerstand aan kan bieden, maar die tegelijkertijd een drift wakker maakt die hem met weerzin vervult. Het voelt alsof hij koolrabi klaarmaakt, koolrabi met knollen, met kikkererwten, met kapucijnen. Herbert lust dat niet. Hij eet het als het moet. Hij eet het omdat Marieke ervan smult. Paëlla, inktvis, mosselen, zeefruit. Hij voelt de weerzin, maar schept opnieuw uit de ovenschaal die tussen Marieke en hem op tafel staat op een warmhoudertje.

Dezelfde druk, de eerste, en van hetzelfde jaar, met strakke ruggen, ongelezen. Blijkbaar is het boek maar één keer verschenen. Beneden in de winkel rekent hij alle exemplaren af.

''t Is voor een vriendenklub,' zegt hij.

De vrouw kijkt hem niet-begrijpend aan. Herbert voelt zich alsof hij in verboden waar handelt, alsof hij wetten overtreedt. De ontwapenende blik van de vrouw die hem de kassabon overhandigt en dan haar bril afzet, raakt al z'n verlegenheidszenuwuiteinden. De drang om te vluchten knijpt z'n blaas ineen.

Marieke hield niet van kersen. Ze hield niet van yoghurt met vruchten.

x x x x x

'Je houdt het glas verkeerd vast,' zegt Marieke.

De witte wijn sprankelt in de glazen. De vis warmt zich onder de hete stolp. Volksmuziek streelt de oren van Herbert. Het steeltje van het glas vraagt om z'n vingers, de bol wijst hem af. Hij nipt van de wijn en zet het glas naast z'n bord. Marieke zit mooi te kijken. Haar mondhoeken gaan een eindje omhoog. Dat doen ze zelf, daar heeft Marieke niets over te zeggen. Ook Herbert niet. Hij ziet hoe de mondhoeken van Marieke donker kleuren in de hoeken, hoe de glans, die er net nog was van de witte wijn, doffer wordt.

'Ik wens je veel gezondheid en veel geluk.'

Herbert houdt het wijnglas bij de steel. In z'n mond speelt een vergeten pit van een olijf met het puntje van z'n tong.

'Doe niet zo formeel,' zegt Marieke.

'Proost,' zegt Herbert.

Hij wenst zich veel geluk en stilte, daar heeft hij geen woorden voor nodig.

De ober haalt de halve aluminium bol van de stomende mootjes. De vis heeft geen kop en geen staart. Toefjes peterselie steken in roomboter die bijna is gesmolten.

'Mathilde heeft de verkering uit,' zegt Herbert.

'Jan is ook alleen.'

De ober doet een stap dichterbij en knikt beleefd. Hij heeft een doekje over z'n onderarm. Hij vraagt of alles naar wens is en schenkt wijn bij.

'Het is een streekgerecht,' zegt Herbert.

'Ik ken dit wel, dank u.'

x x x x x

De zon staat zo hoog dat de onderkant van de wolken weer grijstinten hebben gekregen. De zijkanten zijn helder wit met vlekjes en krassen van onregelmatigheden in het water daar boven. De bovenkant van de wolken is wit en schitterend, maar dat kan Herbert niet zien. Hij zet de fiets tegen een bank aan de rand van de open plek in het bos. Forse wolken drijven traag over. Verderop lijkt de blauwe lucht bedekt, maar dat is gezichtsbedrog, ook ginds is door de naden de hemel zichtbaar met op grote hoogte dunne sluiers tegen donkerblauw.

De romp van een vliegtuig laat het licht schitteren en trekt een ijzig spoor tussen twee wolken. Dan verdwijnt het toestel achter de wolk. De witte kristalbaan verbindt de wolken die elkaar steeds sneller naderen, dan is de hechting compleet en is daarmee ook de blauwe afgrond verdwenen.

De leren tas staat onwillig op de bagagedrager, ineengedrukt door het rubber van de veelkleurige spin. Herbert haakt de elastieken los en zet de tas naast zich op de bank. De sluiting springt open als hij het hengsel van de tas loslaat, alsof de glazen potjes naar buiten willen. De papieren zak met boterhammen kent z'n plek, voelt zich wat onwennig naast de pakjes met jus d'orange, naast het glazen potje met kersenpit.

Herbert vouwt de broodzak langzaam open. Hij heeft de tijd. Z'n werk zit er bijna op. Uit z'n jaszak haalt hij het tuinschepje. De verf is er vanaf op een enkele groene flinter na. De boterham is niet belegd. De harde droge korst kraakt een beetje tussen z'n tanden. Het pakje met sap laat hij onaangebroken in de tas. Dat is voor straks, voor later.

x x x x x

In de kast tegen de achterwand ligt een stapel boeken naast enveloppen, kopieerpapier, ordners en het doosje met plakstiften, nietjes en ander klein bureaumateriaal. Ook in Utrecht, Amsterdam, Den Haag en die andere steden

die Herbert, als door vreemde hand gedreven, had bezocht, hadden de boeken met het landschap zich aan Herbert opgedrongen. Hij had de wil van de boeken niet kunnen weerstaan en na verloop van tijd had hij ze zelfs gezocht en het als zijn plicht beschouwd ze te verzamelen en thuis te brengen, een taak die hij moest volbrengen, om wat voor reden dan ook.

Muurman scharrelt beneden tussen de rekken, draait kranen dicht en zet schakelaars op de uitstand. De werkdag is voorbij. Herbert groet als Muurman z'n stofjas aan een haak hangt en de hand op steekt.

De versnipperaar wacht. Lijkt er trek in te hebben.

Herbert snijdt met de brievenopener het omslag van een boek en legt dat op de hoek van het bureau. Dan gaan de katernen een voor een door de gretige messen. De machine gromt. Herbert hoort tevreden geknor. Van binnen gloeit zijn lijf, de stofwisseling neemt de besturing in eigen hand, lijkt een heerlijke verbranding van koolhydraten en vetten te vieren. Herbert krijgt dorst.

Na het eerste boek kijkt Herbert in de bak onder de messen. Korte dunne repen liggen kriskras door elkaar en vormen een ander verhaal dan de auteur ooit heeft verteld.

x x x x x

Het waren er 119. Het laatste potje zit nog in de tas die duidelijk de sporen draagt van de fietstochten van de laatste weken en weerspannig maar onvermijdelijk jaren ouder is geworden. Elke zaterdag en zondag op pad, weer of geen weer. Ook met Marieke was het altijd weer of geen weer. Herbert draagt haar met zich mee, elke dag een beetje minder, maar restanten blijven als een boek dat geschreven is, dat gelezen is misschien, of slachtoffer werd van een woordenversnipperaar. De woorden zijn gezegd en zweven als beelden in de ruimte tussen zijn cellen, raken af en toe een zenuw en sturen zijn lichaam naar een ander boek dat om aandacht vraagt. Herbert voelt angst voor De Slegte.

Herbert leunt achterover tegen de plank die nog nat is van de regen. De zon kan deze plek nauwelijks bereiken. Het hout is groen uitgeslagen boven de teerlaag van donkerbruin carbolineum. De voeten van Herbert zoeken een plek naast elkaar, willen allebei de hakken van de schoenen in de aarde laten steken. Als Herbert de benen gestrekt over elkaar slaat duurt het maar even of de voeten gaan weer hun eigen gang. Herbert geeft zich over. Hij laat wat er moet gebeuren z'n gang gaan.

x x x x x

Die coniferendoolhofwandelingen en berberusbosjesdwalingen met Marieke.

x x x x x

Met z'n tong probeert Herbert het plukje brood dat achter z'n voortanden kleeft, weg te halen. Het lukt niet ineens. Herbert weigert z'n vingers te gebruiken en blijft z'n tong in strakke kronkels tegen z'n tanden duwen tot het propje deeg weg is.

Er is niemand in het bos te zien. Achter hem sombert de lucht tussen zware dennenbomen. Er is nauwelijks ondergroei tussen de ielgrijpende takken. Voor hem wuift spierig wollegras achter berken. Dit is de laatste van de plekken die hij zocht. Die hem lokten.

Herbert hangt z'n jasje over de leuning van de bosbank. Aan de rand van de open plek zoekt hij een kaal stukje grond. Eerst gaat hij op de hurken zitten, dan, als de grond harder en stijver is dat het leek, gaat Herbert op de knieën en steekt de punten van de schoenen in het zand. Dit deed hij meer honderd maal. Dit is het slot van zijn missie om te vergeten wat altijd blijven zal. Een tevergeefse operatie, zo zinvol als moord, zo noodzakelijk.

De aarde geeft zich niet gemakkelijk gewonnen. Ze is weerbarstig, alsof ze weigert dit ongewenste cadeau te nemen. Alsof het potje met schroefdeksel dat naast Herbert in het dorre gras ligt de aarde zal vergiftigen.

Herbert is doende woordbeelden die hij niet langer met zich mee wil dragen te begraven. Hij stuit op een steentje. De kiezel in de aarde wijst hem de weg.

De smalle kuil is nog geen dertig centimeter diep. Net breed genoeg voor het potje met de kaft van het boek, met de twaalfde kersenpit.

Na de derde kiezelsteen slaat vermoeidheid bij Herbert toe. Z'n billen raken de hakken van z'n schoenen. Voor hem glinstert het vertrouwde ven. Het water lijkt ondoordringbaar en tegelijk onverstoorbaar diepzuigend. Dan vliegrent een eend over het vlakke water, nog één en een derde neemt de aanloop voor een vlucht. Sporen overlappen en doorsnijden elkaar op water dat steeds witter wordt onder de lichtgrijze lucht.

Herbert schroeft het dekseltje van het potje. Er staat een nummer op het plastic gedrukt, een code in stippelcijfers. Geldig tot augustus volgend jaar.

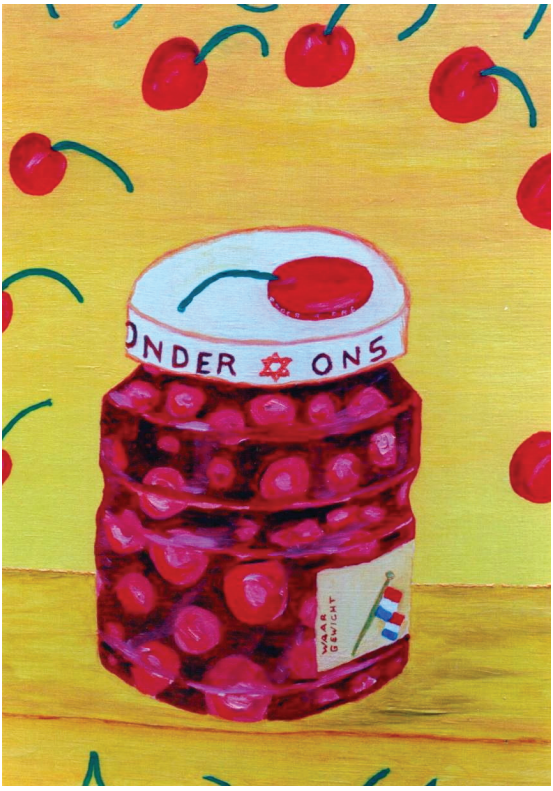
Achter hem schreeuwt z'n jasje, schreeuwt in de binnenzak de foto van Marieke, schreeuwt de ring in de portefeuille. Ze willen mee, ze willen weg, ze willen hun eigen lot. Ze willen afscheid nemen van Herbert. Ze willen hun eigen avontuur.

De kersenpit ligt in de ring op de bodem van het flesje. Marieke kijkt met haar linkeroog over de rand van het etiket. Het rechter is verborgen achter Hollandse kersen zonder pit op lichte siroop. De vlag wappert vrolijk in de wind. Rode kersenwangen flikkeren in zonlicht dat alle plaatsen kan bereiken. Herbert legt de opgegraven kiezels in het potje. Zand kleeft aan z'n handen, alsof het er nooit weer vanaf wil. Het tuinschepje steekt met forse haal een gat in het deksel. Dan schroeft Herbert het deksel op het potje dat steeds draaizwaarder wordt.

De lucht, de aarde en het water wachten in stilte in het bos samen met het geelrode licht op Herbert. Herbert zet een stap terug. Buigt z'n arm tot ver achter z'n rug. Tranen wachten op de startstreep om los te gaan zodra het sein op veilig staat. Ze mogen overal heen, hoeven nergens naar toe. Herbert zwaait het potje door de lucht.

Marieke ijlt door de lucht met op haar rug het opgerolde landschap en de kiezels boven het goud. Ze kijkt met één oog achter de kersen op steeltjes vandaan. Tot over de horizon ziet ze plaatsen die haar hebben opgenomen, toegelaten en weer hebben uitgestoten. Ze maakt een rondvlucht om de aarde en landt zacht in het spiegelvlak van het ven dat haar even opneemt, stuiterend afstoot alsof ze niet welkom is en dat haar dan opnieuw koestert tot ze zigzagschommelend naar de bodem reist waar geen licht meer komt. Haar nabeeld bellenstroomt naar het zonverlichte wateroppervlak.

Maar Herbert heeft zich al omgedraaid. Z'n voeten en z'n benen brengen hem naar het glimlicht op de bank van de gezworenen. Z'n dorstende lippen sturen z'n handen naar geheime plekken onderin de tas waar een flesje kriek vraaglessend sprankelt.



Herinnering in zilverzout. Herbert Braam heeft een druk leven. In zijn hoofd speelt zich een wereld aan belevenissen af. Wat echt is, en waar illusie begint is niet steeds helder in de talige gebeurtenissen met elementen van écriture automatique. Braam doet bij vlagen denken aan de hoofdperoon uit Ulysses van James Joyce.

'Zou hij (Leopold Bloom, want die is het) het dan nooit afleren? Een zuivere onbezoedelde ziel had tot hem geroepen en hoe had hij, ellendeling die hij was, daarop geantwoord? Als een volslagen ploert! Uitgerekend hij! Maar er school zo oneindig veel genade in die ogen, er sprak ook voor hem vergiffenis uit, al had hij dan gedoold, gedwaald en gezondigd. Zou zo'n meisje het verklappen? Nee, duizendmaal nee. Dit was hun geheim, iets tussen hun beiden, alleen in die verhullende schemering en er was niemand anders die het kon weten of verklappen behalve het vleermuisje dat daar zo stil door de avond heen vloog en vleermuisjes verklappen niets.'

Citaat van de strandscène waar Leopold Bloom vanachter een rotsblok een meisje begluurt en aan z'n gerief komt.

Je bezocht een kostschool op Heerde, een kasteel bij Ommen. Je las *Ulysses* van James Joyce. In deze novelle combineer je wetenschap, lerarenopleiding, filosofie, erotiek en het kind in je.

Je ontmoette de vrouw met geamputeerde borst. Je wandelde met Martin langs de Reest.

maborosi no hikari = visioen van licht

IN HET LICHT RAAKT ALLES ONZICHTBAAR

1. SLOTGRACHT

Als het zuivere water weg is, komen diepere lagen boven en die zijn niet altijd schoon en aangenaam, net als gods wegen.

Uit de gracht rond het internaat was het water bijna weggepompt. De drassige bodem glinsterde hol en grillig in het middaglicht. De oogst van de schoonmaak leek tegen te gaan vallen. Even voorbij de brug stak een fietswiel uit het slijk schuin naar boven, het stuur was niet te zien, het frame en het achterwiel lagen in de modder weggeknikt, van de spaken hingen algendraden naar beneden tot in de drab. Verderop kwamen uit het zakkende water witgelakte vlakken naar boven met deukpatronen, een wasmachine, een koelkast, de kap van een kinderwagentje misschien. Braam hield zijn handen vaster om de brugleuning en boog naar voren, de bovenste knoop van zijn hemd sprong open, de stropdas schoof los.

'Het lijkt de school wel.'

Niemand die Braam hoorde. Zijn woorden gleden weg in het piepen van zijn schoenzolen over de brugplanken.

Onder hem stak een blikken speelgoedtreintje uit de blubber, een kind had er ooit mee over de reling geroetst, even niet opgelet en het laten glippen in stilstaand water. Braam zag restanten van vijftig jaar beschaving. Potscherven en munten uit de Middeleeuwen of van nog eerder verwachtte hij niet in de modder aan te treffen. Zo oud was het kasteeltje niet en in het laatste oorlogsjaar had de bezetter de gracht drooggelegd en grondig schoongemaakt.

Braam zette zijn benen in lichte spreidstand, opnieuw piepten zijn schoenen over het hout. Hij schoof zijn handen over de reling uiteen en helde verder naar voren. Een kluit gleed van de brug en viel met een zuigende zucht in de modder uiteen. Boven de ogen van Braam verscheen een frons die snel weer wegtrok. Heel even zag hij de gracht niet. Braam zag niet hoe twee eenden op de oever neerstreken. De zware woerd met de witte halsband en de groenglimmende kop keek schichtig om zich heen. Het vrouwtje vibreerde heftig met de staart. De woerd deed pasjes naar voren, aarzelde of hij de drabbige bodem zou betreden. Braam keek, hij keek alsof hij de gebeurtenissen beneden zich voor het eerst zag en voor het laatst. De camera van Braam lag in de la van zijn bureau, maar in zijn hoofd had het beeld zich al vastgezet. Elk moment zou hij het op kunnen roepen en kunnen bekijken als in een fotoalbum met jeugdherinneringen.

De kleine burcht, eerder een groot uitgevallen herenhuis met bijgebouwen, dateerde uit het eind van de zeventiende eeuw. Landdrosten en graven hadden

er ooit gewoond. De kleine adel was in de versukkeling geraakt. Bijna vijftien jaar geleden was het slot gerenoveerd en door de Internationale School in gebruik genomen. Kinderen van gegoede stand, of van ouders die het konden betalen, volgden er een middelbare schoolopleiding die resulteerde in een Cambridge Certificate, voor wie het diploma haalde vanzelf. Bijna alle leerlingen slaagden. Sommige kinderen vertrokken voortijdig als hun ouders naar een beschaafd land aan de andere kant van de aarde verhuisden, anderen bleven tot ze zelfstandig gingen wonen en gebruikten de vier jaar op Maborosi no hikari om volwassen te worden of om hun ouders, die al afscheid hadden genomen van hun kroost, te vergeten, tot de verwekkers zich op de een of andere dag weer zouden melden als herinnering uit de kindertijd, of door verleden dat op zou duiken uit enveloppen met exotische postzegels en brieven met foto's van overzee in een schoenendoos.

Een mooie foto bij een wetenschappelijke publikatie over archeologie, of over geschiedenis van slotgrachten, of een artikel over wat dan ook, dacht Braam terwijl hij de drek overzag. Overal zat immers wel een verhaal in dat verder verteld kon worden.

Onder de Japanse esdoorn, *Acer palmatum Atropurpureum*, waar de gracht naar rechts boog, was de bodem bedekt met rottend blad en kleine en grote takken met zachte vormen van drek en eendenkroos. Vanuit de ramen van de keuken, die, als water in de gracht stond vlak boven het oppervlak uitkeken, was geen afval in het water gegooid. Er staken geen voorraadbussen en potten of pannen omhoog uit de drab. Met steeds minder water om de bodem te bedekken, veranderde de gracht in een modderige trog. Vissen lagen ademloos met de buik omhoog, de kieuwen wijd, met melk in de ogen. Braam liet de reling los en liep de brug af. De eenden keken opzij en hadden nog geen besluit genomen. Hun vertrouwde plek was bijna verdwenen. Door de dalende waterstand leken de vogels ontheemd geraakt. Traditie en herinnering leken het paar parten te spelen.

Tussen het donkergrijs van het pleisterwerk trokken barsten met groene en bruine tinten eindeloze scheurketens. Bakstenen van onbestemde kleur kwamen tevoorschijn. Struikjes hielden zich tussen de voegen en de naden van het pleisterwerk vast.

Van dichtbij was de muur een doolhof waarin pissebedden en duizendpoten hun weg zochten, een labyrint waar elk een plek leek te hebben.

Gestaag sijpelde water door de muren. De anti-vochtbehandeling aan de binnenkant van de kelderruimtes en de keuken had onvoldoende geholpen. De renovatie zou aan alle problemen een eind maken. In een moeite werd de gracht schoongemaakt. Braam zag dat het een dankbare klus was. Er kwam genoeg boven water dat opgeruimd kon worden.

Onder de oprijbrug, die toegang gaf tot het hoofdgebouw bromde een pomp. Water stroomde door een slang over het pad naar een sloot en verder naar de vijver in het gemeentepark. Door een overstort liep het water verder

naar de Oude Aa. Twee planken lagen in V-vorm over de slang. Langs het internaat was geen doorgaande weg, wandelaars konden via een draaipoortje het schoolterrein aan de achterzijde verlaten. Af en toe keerde een chauffeur die een verkeerde keuze had gemaakt.

Braam draaide zijn hoofd en keek over zijn schouder naar de burcht. De deuren stonden wijd open. De hal baadde in het licht van een kroonluchter. Achterin was de wenteltrap te zien die naar de eerste verdieping draaide en uitkwam tegenover de vergaderzaal. De kamer van Hoogdalen lag achter de trap tegenover de vergaderzaal en keek uit op de binnenplaats, net als de kamer van Braam. Hun kamers maakten een haakse hoek met elkaar. Ze keken elkaar onder een hoek van 45° in de vensters. Hoogdalen keek vaak uit het raam. Braam was geregeld afwezig.

Braam keerde zich van de school af. Hij liet de vingers van z'n handen tussen elkaar glijden, als wou hij in gebed voorgaan. De vingertoppen voelden koud en stram. Hij bewoog de handen heen en weer. Braam knikte zijn hoofd naar achteren en weer naar voren als wilde hij zichzelf in zijn gedachten bevestigen. Even vond zijn hoofd rust. Braam liep de brug af, pakte het eind van de brugleuning vast en keek naar beneden waar de dompelpomp telkens aan de laatste restanten water bezig leek te zijn, maar nooit verzadigd werd door zilveren stroompjes die overal vandaan kwamen. Wonderbaarlijk, dacht Braam, dat eindeloze.

Hij stapte van de brug. Zijn voetstappen waren op het pad niet meer te horen, de planken hadden de klank van zijn schoenen opgenomen. De waterecho ontbrak, had het slurpen van de pomp als surrogaat achtergelaten.

Braam is conrector van Maborosi no hikari. Met Erica Hoogdalen heeft hij de dagelijkse leiding over 86 kinderen van 16 nationaliteiten en 17 personeelsleden met net zoveel, zo niet meer, persoonlijke trekken. Braam is eind veertig. Hij heeft veel bevoegdheden. Hij geeft nog een paar uur biologie aan de hoogste klassen. Planten zijn z'n hartstocht, af en toe maakt hij foto's. Hij drukt ze zelf niet af.

Met de bewegingen van z'n hoofd verschenen en verdwenen rillen in z'n nek, gegroefd met diepe huidnaden en littekens van meeëters die vaak waren uitgedrukt, maar telkens bleven komen. De nek van Braam was keurig geschoren, de haargrens liep in een hoekige, naar ovaal neigende rand. Braam was net naar de kapper geweest en het hoofdhaar was zo kort dat hij zonder een kam te gebruiken, een handdoek over het hoofd was genoeg, 's ochtends de deur uitkon. Rugharen staken niet langer wild en zwart boven de boord van zijn overhemd. Het gouden wieltje aan de punt van z'n stropdas, groen met hellende rode en gele strepen, tikte tegen de broekriem. Het hemd puilde een eindje uit de broek. De onderste knoop was los.

Tussen de nagels van de duim en wijsvinger knelde hij neusharen vast en

trok met een korte ruk. De hand kwam abrupt tot stilstand, gefixeerd in de turende en zoekende blik. Een haar had zich gewonnen gegeven. Braam keek aandachtig naar het hoesje van de haarwortel die vettigglimmend de neusvleugel had verlaten. De korte stekende pijn van de operatie had hem een aangenaam gevoel gegeven. Achtergebleven neusharen staken naar buiten en krulden tot in z'n korte snor. Een glimlach kwam op zijn gezicht, alsof hij een oude en aangename herinnering had opgehaald.

Braam had niemand om de haren weg te knippen met het schaartje dat hij er speciaal voor had gekocht, maar, dat hij in bochten voor de spiegel van de badkamer, niet wist te hanteren. Braam kon niet met zichzelf overweg als links en rechts onverhoeds verwisseld werden. Braam bewoog z'n neusvleugels als de woerd zijn staart en schoof opnieuw de vingers van zijn handen ineen. De pomp gorgelde. Over het water lag olie, een dunne film met spectrale randen en af en toe geelrode kleuren erin van een monomoleculaire laag. Natuur was voor Braam natuurwetenschappen. Om de veelheid aan indrukken van de dagelijkse waarnemingen te bezweren ontleedde hij de werkelijkheid in atomen en moleculen, in schema's en tabellen, in grafieken en doorsneden.

Het was alsof hij de chaos buiten en in zijn hoofd met Latijn en formules kon bezweren, zoals een kind nieuwe indrukken vertrouwd maakt met eindeloze herhalingen van toverspreuken tot de magie in het woord verdwijnt en een stoel een stoel wordt, en een schoen een schoen, zoals papa eerder papa was geworden en mama een vertrouwde vrouw met een vertrouwde klank. Zolang als het duurde.

Water, H_2O, stroomde naar de zuigpomp. Braam eigende zich het zuchten van de pomp toe, reutelend verlieten keelklanken de mond van Braam. Onder de brug was een modderwandje doorgebroken en had water aan de lokroep van de onderdruk beantwoord.

De reis van Braam was niet tevergeefs geweest. De aankomst had al tijdens de vlucht bezit van Braam genomen. De landing was ingezet. De wielen draaiden nog niet, maar reikten verlangend naar de baan en zochten het vertrouwde asfalt en beton dat na een korte confrontatie houvast zou geven. De baan was hem op het lijf geschreven, eerst de lessen biologie en scheikunde voor alle klassen en in de marge begeleidingsgesprekken met leerlingen als onderdeel van het mentoraat. Twee jaar geleden had Braam uren ingeleverd en zich ingewerkt in de taken van de conrector die met pensioen zou gaan. Over de troebele gracht zag Braam achter zijn rug de aankomsthal, nog in twinkellicht van glazen kristallen, maar met belofte van ontvangst. Hier in het Internaat zou hij zicht op zijn bestemming krijgen. Hij was op vertraging en op luchtzakken voorbereid. Braam vertrouwde op zijn hoofd. Hij vertrouwde zijn hoofd aan zijn lichaam toe.

Op de valreep had Hadderingh het pensioen niet gehaald. Braam had de leerlingen en het personeel in de assembly hall toegesproken. Het was een groot uitgevallen vergaderzaal, maar in navolging van zusterscholen elders in de wereld spraken ze op Maborosi over assembly hall. Hij was ingegaan op de

tumor die in het hoofd van Hadderingh een langzame ravage had aangericht. Woekercellen die wellicht al in een vroeg stadium mede het karakter en de werkzaamheden op school van de overledene hadden bepaald. Hadderingh was op school niet geliefd geweest, maar er was ook niemand die hem haatte. Hadderingh was punctueel, maar had weinig kleur gehad. Kleur kwam enkel als de lessen voorbij waren en hij het over astronomie had, over Pollux, Orion, de Perseïden, over verduisteringen van zon en maan en over eclips naast ellips. 'Hadderingh was maanziek, daar is hij ook aan gestorven.' Dat was Wemelsfelder de rector die toen al druk was met het keerpunt in zijn eigen loopbaan en zijn eigen ster achternaliep. Braam had het dankwoord uitgesproken en af en toe aan z'n stropdas gevoeld, voor de gelegenheid een donkerblauwe met enkele roodgele stippen. Een krans uit het leerlingenfonds, een advertentie in de plaatselijke krant en een redactioneel stukje van een kolombreedte dat over Hadderinghs' sterren ging, niet over de loopbaan op Maborosi.

De begrafenis was stijlvol verlopen.

In paradisum deducant te Angeli.

Onder geknetter van kinderen die zich op brommertjes uitleefden op het crossterrein achter de begraafplaats was de kist in de betonnen bak gezakt.

Op het kerkhof aangekomen wordt het lijk in het graf neergelaten.

Zo stond dat in het missaal bij de requiemmis en zo gebeurde dat met het ontzielde lichaam, als met de anderen die hem voorgingen om weer stof te worden.

Terwijl leerlingen langs het graf liepen en takjes van een liguster, Liguster lucidum, op de kist wierpen, was Wemelsfelder naar Herbert gekomen. De rector had boodschappen van het bestuur; twee mededelingen: of Herbert Braam bereid was om de taken van de conrector met ingang van heden, – verleden, had Braam gedacht, terwijl hij de stoet langs het graf zag krimpen, nee, toch heden, – van de overledene over te nemen en ten tweede: dat Wemelsfelder zelf een nieuwe betrekking had aanvaard en over een maand de internationale school zou verlaten. Hetgeen hem speet.

'Maar sommige zaken in het leven,' Wemelsfelder had z'n blik naar het graf gewend, 'sommige dingen in het leven zijn onvermijdelijk en hebben hun eigen dynamiek.'

Het speet Braam niet, misschien waren er collega's of leerlingen die andere gevoelens over het vertrek van Wemelsfelder hadden, maar dat interesseerde Braam op dat moment niet. Braam kon oprecht genieten van een volle maan aan een heldere hemel, ook van een nieuwe maan trouwens. Hadderingh, in ontbinding, lag niet meer wakker van schoolse en hemelse zaken, zoveel was helder. Sommige momenten in het leven hebben hun eigen traagheid. En dat kan wel eens onze redding zijn, dacht Braam, maar ook daarover zweeg hij. Braam zou geen rector worden, die ambitie had hij ook niet, maar daar had Wemelsfelder geen weet van. Niet iedereen hoefde alles te weten.

Hadderingh leefde door na de dood. Enzymen trokken zich weinig aan van de gestaakte ademhaling en stemden hun activiteiten enkel af op vochtigheid, temperatuur en zuurgraad, de anaërobe vleesverteerders in elk geval. Nog weken zou het onder de aarde een drukte van belang zijn. In de sarcofaag zouden macrofagen een feestmaal hebben.

In de serre van café Aan de Markt werd met kistenbier nageborreld tot de sterren aan de hemel knipperden. Hadderingh had zijn bestemming bereikt nu zijn spieren hun rust hadden gevonden en vlees waren geworden.

Braam daalde met een korte draai de oever af. Het gras was kort en glad. Glijsporen trokken landingsbanen naar beneden. Hij was niet de eerste die de drab had willen onderzoeken. De eenden poetsten hun witte en bruine borst, staken hun snavel tussen hun veren. Braam gooide een kluit, de vogels zochten kwakend een plek onder de esdoorn.

De brug naar het hoofdgebouw telde drie bogen. De voorste en achterste waren van baksteen opgetrokken. De middelste was van beton dat verscholen ging achter een voorzetmuurtje en verving een ophaalbrug die de oorlogsjaren niet had doorstaan. De tijd had het metselwerk van de bogen bijna gelijkwaardig gemaakt en het verleden gewist. Midden op de brug waren de planken blijven liggen.

Met een takje stak Braam in de drek. Misschien zou hij een verdwaalde kogel aantreffen. Gasbellen plopten naar boven. Zwavelwaterstof prikte in Braams neus. De maximaal aanvaarde concentratie was ruim overschreden. De reukgrens lag, en dat was niet alleen met giftige stoffen zo, ver onder de MAC-waarde. Het deed Braam goed de geur van verrotting op te snuiven. De lessen scheikunde lagen achter hem, maar af en toe verlangde hij intens naar de witte laboratoriumjas met schroeivlekken en zwavelzuurgaten in katoen. Hij had wens naar handen die in de zakken losjes speelden met strookjes lakmoespapier, spatels, wattendotten, verbandgaas, met een pleisterschaar. Verrotting en stank was voor hem een teken van verandering, een aanklacht tegen starheid en stilstand. De modder in de grachtgleuf volgde de twijg in een donkerblauwe streep. Over een uur zou de klei grauwzwart zijn als de bodem van de Waddenzee bij eb, wanneer het water zich tijdelijk terug had getrokken om daarna de openheid weer te verhullen.

Vanaf de brug hoorde Braam een geluid als een zacht geblaf. Een lange schaduw viel naast Braam en weer hoorde hij zachtjes blaffen als van een pekineesje.

Erica Hoogdalen kuchte opnieuw. De waarschuwing gaf haar tijd om over een opmerking na te denken. De rector wist niet goed wat ze zeggen zou om de aandacht van Braam te trekken. In haar hoofd duizelden begrotingscijfers en aanmeldingsgetallen. Grafieken met staafdiagrammen in pastelkleuren zweefden tussen de esdoorn en de brugleuning heen en weer. Met de tak pulkte Braam, een conrector van een internationale school onwaardig, in de

modder onder Hoogdalen. Braam keek omhoog. Wat zou haar achtergrond zijn? vroeg hij zich af. Zou ze bodem hebben, zou ze iets groots of iets kleins meegemaakt hebben?. Braam viste met de tak klei en dode planten omhoog. Vluchtige amines, ammoniak, zwavelwaterstof, trokken in zijn neus. Hoogdalen keek onbewogen. Was dat de conrector, of was die man een biologieleraar die in de diepte botanisch of microbiologisch onderzoek deed?

'Nog iets gevonden, Braam?'

De klanken van de woorden klommen langzaam omhoog als van een beginnende verbazing, maar haar stem verried geen gevoelens. Hoogdalen streek het haar achteren dat krullend terugviel en het doolhof van haar oren opnieuw bedekte. Ze stond op de plek die Braam zoëven krakend had verlaten. Het hout van de brug glooide licht. De planken wisten wie ze droegen, veerden mee. Hoogdalen zette haar ellebogen op de reling, de handen gevouwen, alsof dat een natuurlijke houding is voor mensen die naar de diepte kijken. Onder de hakken van haar pumps kraakten de planken.

'Iets voor een project, een eigen scheikundeonderzoek.'

Braam zwaaide met zijn vrije hand. Hoogdalen knikte.

'Leuk voor de derde klas.'

Zijn wenkbrauwen trokken naar boven, rimpels verschenen en verdwenen op zijn voorhoofd. Braam wees naar de modder en stak de twijg er diep in als een geulmarkering voor een vissersboot. Hij veegde zijn hand af aan de broek, bemerkte zijn vergissing en haalde tussen duim en wijsvinger een zakdoek tevoorschijn. Donkere vegen kropen over het witte katoen. De hand van Braam ging naar boven, als wilde hij zijn neus snuiten, maar hij bedacht zich. Achter hem kropen de kleuren in de modder naar elkaar. De naad sloot zich langzaam, glibberde als verse lever die door de slagersvrouw is aangesneden en in de vitrine lellend is achtergelaten.

Hoogdalen rechtte haar rug en trok aan de zijnaad van haar rok. Ze liep de brug af naar het pad om de gracht. Braam klauterde langs de glijbaan omhoog, een hand strak om de spijlen van de brugleuning, met de andere duwde hij de zakdoek terug in zijn broekzak.

'Ik zal er met Raaf over praten, misschien voelt hij er iets voor. Dat project.'

Braam stampte met zijn voeten op de gravel. Hij kuchte zachtjes als wilde hij als een hondje terugblaffen. De modder bleef aan zijn schoenen plakken. Raaf zou er vast niet voor voelen om met de derdeklassers de samenstelling van het grachtwater, laat staan van de modder, te bepalen. Misschien zou Van der Linden, die uren biologie met Braam deelde, er voor voelen, maar zeker was dat nooit. Het lesprogramma lag vast. Veranderingen zorgden enkel voor onrust. Deeltijddocenten hadden altijd andere bezigheden als het er op aan kwam.

Braam stampte naast Hoogdalen op de grond en probeerde opnieuw modder en gras van de zolen te vegen. Hoogdalen keek mee en toen Braam zag dat het niet hielp, zette hij z'n voeten naast elkaar en wees naar het fietswiel dat uit de modder stak.

'Die heeft betere tijden gekend,' zei hij, 'minder stuurloos. Jammer dat het treintje te ver naar het midden ligt. Ik had het wel willen schoonspoelen. Misschien kan het nog rijden.'

Braam wees naar de gracht. Hoogdalen volgde zijn wijsvinger. Ze kneep haar ogen tot spleetjes.

'Het valt me nog mee dat er niet meer rommel in de gracht ligt,' zei hij.

'Misschien zie je niet alles wat er te zien is.'

Hoogdalen keek langs Braam naar de ramen van de keuken. Ze sloeg de panden van haar jasje over elkaar en hield ze met haar onderarm over haar buik geklemd. Onder haar arm krulde het jasje in wijde vouwen. De coupenaden lieten de stof naar voren gulpen en accentueerden haar borsten. Meer dan koninklijk, dacht Braam. Zijn lichaam had een zwak voor borsten, zijn hoofd had nog geen keuze gemaakt. Op de rechtermouw van haar jasje zat een vetvlek. Die zat er al maanden. Een smetje op een rijpe vrouw, dacht Braam, misschien het enige. Hoogdalen hield haar bekken naar voren gekanteld. De rok bolde strak over haar buik die kinderloosheid verried en reikte donkerblauw tot net boven haar knieën.

Braam liet z'n blik over haar lichaam gaan, als voerde hij een keuring uit, als bereidde hij een biologieles voor over de anatomie van het menselijk lichaam, en dan met name het lichaam van een vrouw, en dan Hoogdalen in het bijzonder. Op onverwachte momenten dreven die acties bij hem binnen, dan was hij tijdens een vergadering over toekomstig beleid bezig de aanwezigen te ontleden. Braam zette dan het mes in collega Raaf, sneed gulzig met een scalpeermesje plakjes van de gele vervette lever, de foie gras, van die ganzerik, *Anser ruficollis*, met z'n rode nek. De beenspieren van Erica Hoogdalen waren gespannen, wisselden elkaar in ijltempo af en verbruikten ATP dat in een cyclus met fosfaat en zuurstof in ADP werd omgezet en weer terug. In de personeelskamer sneed Braam van harte in de pupillen van Kounellis die aan de koffietafel een toets Franse grammatica corrigeerde. Zijn mes kraste en schuurde over de blik in haar ogen. Met ingehouden genoegen kwam Jeronimus onder het slagersmes juist voor de chefkok naar de keuken zou verdwijnen om toezicht te houden op de bereiding van aardappelen met vette jus. Aan het eind van de pauze gaf Van der Linden, met de billen altijd strak tegen elkaar en met minieme spleetoogjes, hevig bloedend haar kloppend hart aan hem prijs. Van borsten bleef hij af, daar sneed Braam niet in, die terughoudendheid regelde zijn lichaam.

De lage hakken maakten Hoogdalen nauwelijks groter. Laarzen zouden haar goed staan, zwarte strakke laarzen. Braam kon de rector recht in haar ogen kijken, hij deed dat ook. Groen waren ze. Braam was niet bang voor Hoogdalen, niet op de brug naar de school. Andere paden kende hij niet met haar.

Braam had Hoogdalen voorgedragen toen Wemelsfelder meldde dat hij naar Australië zou vertrekken, nadat de eerste keuze van de sollicitatiecommissie had bedankt 'wegens gebrek aan uitdaging en uit gezondheidsoverwegingen'.

Wat een mens al niet bedenkt om een taak te ontlopen, had Braam nog gedacht. Hij was bepaald milder geworden.

'Maandag ben ik afwezig,' zei Hoogdalen. Ze draaide haar hoofd en ontweek de blik van Braam. Hoogdalen wilde niet alles zien wat er te zien was, daarin verschilde ze van Braam. Ze hield haar buik niet langer vast. Nu had ze wel moeder kunnen zijn, maar ze was het niet, wist Braam. Haar jasje hing weer recht. De blouse was licht gekreukt. Hoogdalen boog haar hoofd een eindje naar achteren. Ze hield haar armen langs haar lichaam, trok aan de zijnaad van haar rok. Dat had ze van haar moeder, dat had ze in een openhartige bui verteld.

Braam vroeg niet naar de reden van haar afwezigheid.

Als Hoogdalen iets kwijt wilde, dan moest ze dat maar zeggen. De geur van zwavelwaterstof raakte op de achtergrond. Braam rook kaneel, kruidnagelen, hij kon de geur niet goed thuisbrengen. Misschien was het een melange van oregano, bergamot en wintergroenolie. De schouders van Braam maakten een stompe hoek met de schouders van Hoogdalen. Ruim 120°. De hoek tussen hun heupen was kleiner, maar meer dan haaks. Hoogdalen draaide naar Braam. Ze zweeg en keek naar de haren die uit de neusgaten van Braam staken. Daar voelde hij haar blik, alsof ze bij hem binnen wilde dringen

'Ik zal er rekening mee houden.'

Onhoorbaar blies hij lucht door zijn neus naar buiten. Braam veegde zijn handen opnieuw aan zijn broek af, krabde aan z'n hals en stak zijn wijsvinger bij de kraag van zijn hemd naar binnen. Hij merkte dat de boordeknoop los was en trok de stropdas strakker aan. Er kwam een donkere veeg op de das. Straks zou hij de das afdoen en een glaasje bier drinken op het platje achter z'n huis en zijn snijtocht door de personeelsleden voortzetten met Franse en Zwitserse kaas op de plank, en kipkerriesalade misschien.

'Ik wil wel eens van die noodlokalen af.'

Hoogdalen wees naar de barakken die achter de beuken en eiken onzichtbaar probeerden te worden. De planken afgebladderd en een bron voor algen en microben. Braam kende de lokalen van binnen en van buiten. De algen en microben kende hij bij naam. In het Latijn. Het biologielokaal lag, met een klein kabinet ertussen, naast het schei- en natuurkundelokaal.

'Mooie foto zou dit opleveren.'

Braam maakte met zijn hand een wijds gebaar vanaf de hoek van het kasteeltje langs de bomen met daarachter de barakken tot aan het huis van de boarding master die naast de hoofdpoort aan de rand van het schoolterrein woonde. De zon liet oranjerood licht over het dak van de barak glijden. Boven was de lucht donkerblauw. Het zou een kleurenfoto moeten zijn, maar zwartwit was ook goed.

Braam had de tuin op het westen. Daar kon hij straks een foto maken, als het licht nog mooi zou zijn. Dat kon altijd nog. Hij zou eerst de planten verzorgen. De *Myosotis sylvatica* in de Keulse potten op Braams platje waren aan water toe.

Braam zou ze straks ruim met de gieter verwennen, nog voor hij een glas bier zou inschenken, nog voor de Franse en de Zwitserse kaas en de Griekse olijven met fèta, nog voor de salade.

'Mooie foto, dat zeker.'

Braam hield zijn handen voor zijn gezicht en tuurde tussen zijn vingers door de denkbeeldige zoeker. Zijn wijsvinger knipte.

Braams lippen tuitten een eindje naar voren. De foto was gemaakt.

Hoogdalen streek het haar naar achteren, het viel weer naar voren. Ze zette haar bril recht. Even leek het of ze het gebaar van Braam zou herhalen, maar ze stak haar handen in de zakken van haar jasje. Haar buik bolde verder naar voren. De naad van haar slipje trok een keerkring in de rokstof even beneden de plek waar Braam haar moederkoekknoop vermoedde.

In Braams hoofd scharnierden Hoogdalens gewrichten over kraakbeen van bijna vijftig jaar. Heiligbeen, schaambeen, schaamheuvel, pubic hill, pubic hair. In het Linnaeuslatijn en in het Engels had Braam er geen moeite mee mannelijke en vrouwelijke beginselen van plant, dier en mens aan leerlingen duidelijk te maken.

In het Engels schaamde Braam zich niet voor geslachtsorganen, en vagina klonk in de voertaal op Maborosi verdacht veel als: van China, en daar woonden spleetogen en spleten en gespletenen, net als elders en waar dan ook. Dat zei Braam er nooit bij. Hij keek dan enkel naar Ling Mah. Het meisje verschoot nooit van kleur, ze bloosde niet. Hoe wonderbaarlijk de volkeren op aarde!

Gloria in excelsis geo.

Kounellis groette in het voorbijgaan. Ze kneep met haar ogen. Tasje stevig onder haar arm geklemd. Kounellis had nooit veel bij zich.

Ave verum, corpus homo femina.

Braam boog zijn hoofd. Kounellis kende geen Latijn, ze hield het bij Grieks, Frans en Romeins misschien. Ze liep met holle rug en strakke pasjes naar de parkeerplaats achter de barakken. Over de waterslang nam ze een grote stap, bleef staan en veegde haar schoen af aan het gras. Aan de zolen bleef drek. De werktijd was voorbij. Personeel haastte zich naar buiten.

Josje meldde dat ze het bureau had afgesloten en dat ze morgen een uurtje later zou komen.

'De dokter.'

In Braams hoofd echode die dikke o van Josjes dialect. Hoogdalen knikte enkel. Ze kende de mededeling al en wist welke kwaal Josje bezighield.

Josje had paarsvette lippen en een lichte streep onder haar ogen. Haar achterste deed Braam aan een hinde denken, met een grote witte spiegel. Elke ram kon zichzelf in Josje beminnen. Braam voelde geen drift bij Josje. Ze had te kleine borsten, een te grote spiegel. Ze was zuinig met haar signalen. Haar geurdrempel verborg ze onder een zoete parfum.

Braam had geen zin aan de parade van het personeel dat op weg was naar huis. Raaf bleef gelukkig meestal in de barakken, waar hij in het kabinet onbestemde

experimenten voorbereidde en uitvoerde. Van der Linden koos meestal de achteruitgang. Ze kwam te voet naar school.

'De dokter.'

Twee woorden, dat was genoeg. En opnieuw een o als in toktok. Herhaling was niet nodig. Josje loste op in de middaglucht.

Braam liep naast Hoogdalen naar binnen. Hij stemde zijn stappen af op de engte van haar rok. Dat gaf hem een heerlijk gevoel, alsof hij even in het lichaam van Hoogdalen was opgenomen en zo een jongensdroom in vervulling deed gaan. Op de deurmat bleef een grijze veeg achter. Braam zag zijn beeldvlak groter worden. Hij zag, maar wilde niet alles weten. Boven de rector hing de kroonluchter. Alle lampjes brandden, er was niet een stuk. Hoogdalen ging Braam voor op de wenteltrap. Erica keek om en gleed, als was het een gewoontegebaar, met haar rechterhand over haar linkerborst. Het leek een gebaar van troost en geruststelling. Herbert kreeg het warm. Ze droeg geen nylons. In haar knieholtes schenen blauwpaarse aders door de huid.

2. HUIS VAN BEWARING

Je bent ineens op de een of andere plek. Je hebt geen idee wat je er hoort te doen, geen idee hoe je er ooit terecht bent gekomen. Het is een huiskamer. Het is je station. Alle tussengelegen plaatsen sinds dag, uur, sinds minuten en seconden zijn weg, onbereikbaar voor de werkelijke waan van het moment.

Braam loopt op sandalen. Hij draagt een lichtgekleurde broek met een effen bruin jasje erboven. Hij wandelt door het park, dat, gescheiden door een klinkerstraat, aan het schoolterrein grenst en met een berberushaagje is afgezet. Telkens als hij een stap naar voren zet gaat de broekspijp een eindje omhoog. Op z'n sokken zijn kleine kleurige tulpjes zonder blad, te zien. Van z'n overhemd, geel met dikke roze strepen als van zuurstokken, heeft hij de bovenste twee knoopjes los. Braam draagt geen das. Dit is zijn vrije avond, een vrije avond doordesemd met plichtsbetrachting en meer. Braam is voor een laatste contrôle op weg naar het internaat. De buurt klaagt over onregelmatigheden rond de boarding. Tot laat in de zaterdagavond is er house-muziek te horen die in de heldere lucht ver draagt en overlast veroorzaakt. Leerlingen struinen tot vroeg in de ochtend door het park, houden lallend van de drank en de drugs omwonenden uit de slaap. Dat zijn de verhalen. Braam weet wel beter. In Braams droomhoofd zijn het de ambtenaren van het gemeentehuis en de stagiaires van het accountantskantoor, aangetrokken door leerlingen, die grenzen overschrijden.

De klachten zijn overdreven, dat weet Braam, maar hij begrijpt de klagers; het is moeilijk om nieuwsgierig te zijn zonder angst te voelen. Wat van ver komt en exotisch is, maakt niet enkel driften los, maar boezemt ook gemakkelijk afkeer in. De ambtenaren en rekenmeesters komen in auto's, zelden te voet.

Ze blijven opgesloten in hun baarmoeders met de deuren dicht en de ramen elektrisch naar beneden gedraaid, de hand met het contactsleuteltje diep in de zak. Ze hopen op een andere hand die over hun blik strijkt.

Ze trappelen van ongeduld om naar buiten te komen. Nieuwsgierig en bang.

Eenmaal per week, soms vaker, gaat Braam in de nanacht op patrouille en maakt hij een avondwandeling door het parkje, over het schoolterrein en neemt hij de achteruitgang bij de barakken, het Griekse pad, dan kijkt hij even naar binnen bij de lokalen voor biologie en scheikunde, daar houdt het skelet met één arm de wacht. De afgerukte arm ligt op de chemicaliënkast in het kabinet te wachten op het lesgrapje na de paasvakantie. Met een wijde boog komt Braam op het voetpad langs de Oude Aa. Hij volgt de stroom, tot hij voorbij het verzorgingstehuis rechtsaf slaat en door de straat met herenhuizen, met hekken die na negenen dicht worden geschoven, weer links gaat, waar hij zijn huis naast het Natuurmuseum aan de rand van het volgende parkje vindt. Als Braam in zijn voordeur staat heeft hij uitzicht op het riviertje en het theehuis aan de overkant.

Af en toe brandt er laat nog licht in de boarding, meestal is het donker in het oude koetshuis. Hanze, die met vrouw, met zonder kinderen, naast de boarding woont, heeft de verantwoordelijkheid over de dagelijkse, en vooral nachtelijke gang van zaken. Het is een deeltijdbaantje dat verder niet zoveel voorstelt. Hanze is doof aan één oor. Met het oor dat de woorden nog wel waarneemt, luistert hij zelden. Dat komt Hanze wel zo goed uit. Hij spreekt zijn talen niet, is een vreemde in Jeruzalem tussen de wereldjongens en wereldmeisjes die in de boarding naast z'n huis verblijven.

De vrouw van Hanze zorgt voor de schoonmaak van douches, toiletten en andere gemeenschappelijke ruimtes. Ze zorgt voor maandverband als er een meisje in paniek raakt die te vroeg bloed tussen haar dijen voelt vloeien. Rianne Hanze – Van Schooten spreekt alle talen. Ze doet dat met haar lichaam. Ze doet dat met haar gezicht en met haar ogen, met haar handen die fors zijn, groot genoeg om de billen van Braam in een stevige greep te omvatten. Dat heeft Rianne Hanze – Van Schooten nog nooit gedaan. Braam heeft het haar niet gevraagd. Braam is wel eens jaloers op haar taalvaardigheid, op haar moederinstinct terwijl ze nooit weeën heeft gekend. Braam spreekt z'n talen; Kerklatijn, geen Grieks, Linnaeustaal. Hij heeft geen nazaten, kennis van de natuur heeft Braam.

Het fototoestel doet de zak van Braams jasje uitpuilen. De riem hangt naar buiten. Als er ongeregeldheden zijn, legt Braam die graag vast. Hij heeft een hekel aan beschuldigingen zonder bewijs. Het was nog niet nodig foto's te maken. Braam knikt naar de vrouw die een herdershond uitlaat. Ze knikt niet terug, de hond heeft geen belangstelling voor Braam, het is een oude tanige hond met een vacht die versleten is door een eeuwenlang eenzijdig dieet uit blik, waar de dagelijkse verrassing van een sprits of meelkoekje, een stukje droge worst of plakje boterhamvlees geen invloed meer op heeft. Het dier hurkt onder een lichtmast en kijkt afwezig en angstig in het rond. De pis schokt in

korte stoten tegen de paal. De vrouw aan het andere eind van de riem laat haar buik hangen achter haar wijde rode jurk. Ze heeft nauwelijks borsten. Donker haar met veel grijzen erdoor dat in het licht van de lantaarn zwak glanst. Ze doet aan Van der Linden denken. Ze is een wolf verkleed als mens. Braam denkt aan biologielessen op de overhead. Aan de spiegel en aan de lens op de foute hoogte boven het transparant. Van der Linden heeft problemen met de juiste instelling, ze kan afstanden moeilijk schatten. De herdershondvrouw draagt een zonnebril met grote glazen en een donker pantermontuur. Zo kan ze de sterren niet zien, zo kan ze Hadderingh niet zien, de maan misschien, maar die komt pas later in de nacht. Braam schikt zijn geslacht.

Het voetpad naar het hoofdgebouw en langs de parkeerplaats naar de boarding is onregelmatig. In putjes staat water. Dat staat er al een paar dagen. Het heeft niet meer geregend sinds Braam de vergeet-mij-nietjes in de Keulse potten water heeft gegeven. Het water zakt niet weg door de gravel die dicht ineen is geklonken. De buitentemperatuur is te laag, de luchtvochtigheid te hoog, het waait onvoldoende, de dampspanning van water is maximaal.

In het halfduister probeert Braam de plassen op het pad te ontwijken. Het lukt hem niet. Elke zondag doet hij een schone broek aan. Braam strijkt zelf.

Naast het pad staat elke dertig meter een lantaarn met bovenaan een ronde metalen kap die het licht verhindert naar boven te schijnen. Aan de onderkant zit melkglas, het is perspex, dat een trechter vormt waarvan de mast de opake steel is. Achter het matglas plagiëren spinnen en insekten een schilderij van Anselm Kiefer tegen een achtergrond van krasvrij licht. Het licht verdwijnt in de voet van de trechtersteel.

Het huis van de boarding master is donker. Hanze en de vrouw zijn al naar bed. In de deur van het koetshuis is een kleine deur aangebracht. De baanderdeuren kunnen niet meer open, er hoeft geen koets meer naar buiten, geen gouden koets, ook geen andere, ook niet naar binnen. Langs de buitenmuur staan tulpen, *Tulipa violacea*, te bloeien, paarsblauwe, tegen het decor van gele bakstenen met hardblauwe voegen van het trasraam. Het perkje is niet veel breder dan een gespreide hand tussen duim en pink kan berekken. Herbert Braam omspant dan precies twintig centimeter. Daar heeft hij tijdens de enkele les biologie die over kwantificeren gaat veel gemak van. De afstand tussen zijn gestrekte handen en armen is precies zijn lichaamslengte. Dat kan niet iedereen zeggen. Van der Linden heeft armen die tekort zijn. Jeronimus, met zijn grote neus, zit overal aan. Hadderingh, die kon het wel, maar hoeft niet meer, Hoogdalen vormt een keurig kruis als ze haar armen spreidt. Boven haar knieën is de omtrek van haar been precies die van twee halve bogen tussen duim en wijsvinger, haar nek is dunner, maar dat heeft Braam nog nooit gemeten, misschien komt dat nog, ooit. Kounellis kan wel zèggen dat ze precies past tussen handplint en hoogste reikpunt van haar vingertoppen, als ze haar buik en borst tegen de muur perst en haar billen laat zien, maar dan liegt ze. Zonder liniaal of duimstok weet Braam de maat der dingen, de buitenmaat.

In de meisjesslaapzaal brandt licht.

Rode bakstenen met schilfers aan de randen bewaren het grind van het paadje om de boarding, houden het van de zwarte aarde vandaan. Hanze poetst tweemaal per jaar met staalborstel en handveger het mos van de bakstenen.

Het grind knispert nauwelijks als Herbert Braam langs de tulpen loopt. In de verte blaft een hond die niemand ziet, die niemand bijt, een hond die je hoort lopen in de muur waarop je stuit.

Braam gromt zachtjes en voelt de trilling van zijn keel naar zijn borst zakken. Zijn maag knort. Hij heeft niet veel gegeten. Hij krijgt trek.

De kinderen slapen nog niet. De gordijnen van de meisjesslaapzaal zijn dichtgetrokken, op een kier na, waar licht in een smalle streep naar buiten glijdt. Het is rustig binnen. Braam kan dat zien. Hij kijkt door de lichtreep. Er staan stapelbedden in het koetshuis. Op elke zaal acht meisjes en aan de andere kant van de gang acht jongens. Op Maborosi zijn meer meisjes dan jongens, maar van beiden elk jaar minder, te veel minder.

De stapelbedden staan in de hoeken van de zaaltjes. Naast de bedden rusten hoge kasten. Achter de linker kastdeur kunnen de meisjes hun rokken, broeken, blouses en jurken op knaapjes kwijt; de planken achter de andere deur zijn voor handdoeken, behaatjes, beha's, slippen, slipjes, sokken, sokjes, zakdoeken, voor de pakjes met tampons, tamponnetjes, de tas met toiletgerei, voor deodorant, parfum, gel, voor ogenschaduw als in de weekends als de boekhoudjongens en gemeenteleden hun parade houden tot in de buurtkroeg en als het meezit tot in het theehuis aan de Oude Aa. Ze verlangen naar salsa, en merengue, naar calypso. Overdag, tijdens de lessen, komt Braam wel eens op de slaapzalen, om te kijken of het er schoon genoeg is, meestal is het schoon genoeg, daar zorgen de grote handen van Hanze – Van Schooten wel voor, Rianne voor Hanze, maar Hanze is doof aan een oor. Het andere luistert niet.

Een beetje besmuikt voelt Braam zich als hij met Rianne de slaapzalen langsgaat, alsof hij zich op verboden gebied bevindt en zich zonder reden in de intimiteit van tieners en twintigers begeeft. In de intimiteit van Rianne Hanze – Van Schooten.

Aan een kledingstuk dat over een stoel hangt herkent hij de leerling. Een bonte rok met veel geel en donkere okerkleuren, met terracotta blokjes, dat is Joyce uit Lusaka, en die witte blouse met rouches aan de randen en die leren kokerrok met zelen en zilveren gesp, dat is Catharine uit Wenen en in die andere hoek verraadt een lange broek die keurig op de plooi over de leuning van een stoel hangt, een trui eroverheen gedrapeerd met mouwen die naar de vloer reiken, de aanwezigheid van Charity uit Aberdeen. Het is of ze er zit, handen en voeten aan de vloer. De zwarte meisjes willen graag bij elkaar op een zaaltje, maar dat is tegen het schoolbeleid. Blanke meisjes willen ook bij elkaar op een zaal. Dat gebeurt ook. Ze zijn met meer.

Herbert Braam stapt voorzichtig tussen de tulpen. Ver achter hem hoort hij

het oudemannenzuchten van de pomp in de gracht. Vier meisjes hebben stoelen in een kring geschoven. Tussen hen staat een ladenkastje op wieltjes met bovenop frisdrank. De tuitjes zijn aan weerszijden van het pak weggeknipt. De meisjes hebben in Braams lessen goed opgelet. Elk glas geeft nog een beetje jus d'orange met vruchtvlees. De maximale houdbaarheidsdatum wordt niet gehaald. Een zak borrelnootjes gaat door handen. Vanaf een bovenste bedrand ziet Herbert Braam twee blote voeten aan blote benen naar beneden steken. Hij ziet witte zolen, gelakte nagels. De borrelnootjes gaan omhoog en naar beneden. Uit een draagbare radio klinkt muziek. De meisjes zijn even thuis. Wie Braam niet ziet, die slaapt.

De vensterbank biedt weinig houvast. Braam is bang dat hij gehoord wordt, vreest dat zijn wenshoofd gezien wordt. Het is een kindergevoel. In het hoofdgebouw is alles donker. Groene en rode lichtjes van de beveiliging knipperen in de gangen en in de keuken, maar dat zien buitensluipers niet. De meisjes zijn deels uitgekleed, daar is geen infrarood voor nodig. Joyce heeft een wit slipje aan en een witte beha om haar grote borsten. Ze heeft de hak van haar rechtervoet op de zitting van de stoel. Haar knie duwt haar borst een eindje omhoog. De zwarte mamma puilt over de rand van de beha. Welke kleur zou haar tepel hebben? Braam heeft nog nooit een tepel van een negerin gezien, enkel op tv, Somalië, Soedan, Burundi, Rwanda. De buik van Joyce telt vouwen en rillen, een priemgetal. Zo'n fijn en tenger gezicht onder het wijd uitgekamde kroeshaar, een stomp neusje om met liefde in een zakdoek te laten snuiten. Hoe steekt het satijn witglanzend af tegen haar zwarte huid met duistere waas. Hoe ziet een stootplek eruit op een bruine huid? De zakdoek van Braam zit in de bleekwas. In zijn broekzak omklemt Braam de staaf van een lantaarn.

Naast Joyce zit Ivon, een beetje weggedoken achter Karen. Alsof het afgesproken is. Ivon in zwart ondergoed dat haar tenger lijf in lichte vlakken deelt. Ze geeft de zak met nootjes door, schenkt jus d'orange uit het tuitje, likt haar vingers, wuift haar krullend haar opzij, dat gelijk weer terugvalt. Ivon doet mee in het poëzieclubje, de dichterskring, elke laatste vrijdag van de maand. Ze schikt het bandje van haar beha, trekt even aan de onderkant van de beugel. Ivon heeft een lichtbruin vlekje op haar linkerborst, noordwest van haar tepel die nauwelijks doorschijnt door het gebroken zwart met witte bloemen. Herbert Braam kent haar. Als ze een gedicht voordraagt dan draagt Ivon met haar hele lichaam de regels voor, ook met haar borsten, met haar tepels die spits naar voren steken en naar buiten komen met emoties die ze in poëzie heeft vastgelegd. Ze leest met ingehouden buik, met open heupen en voeten die heen en weer bewegen onder de stoel. Zo kent hij haar, met krabpukkeltjes af en toe, tussen twee strofen over een gave huid.

Karen uit Dublin heeft de blote rug naar Braam gekeerd. Tussen de leuning en de zitting ziet hij de bovenkant van haar slipje. Bordeauxrood tegen wit. Van haar hoofd valt in wijde lokken rood haar over haar schouders. Even rekt Karen zich uit, de handen in elkaar, ver boven haar hoofd, dan zakt de opgerekte ruit

tussen ellebogen en polsen ineen en strijken haar gevouwen handen over haar hoofd, laten elkaar los en buigen ver naar buiten. De zucht is alleen in de slaapzaal hoorbaar. Braam ademt uit. De ruit beslaat. Het glas wordt mat. Hij houdt zijn handen thuis.

Het riempje van het fototoestel slaat tegen de dij van Braam. Straks gaan de meisjes naar bed, kruipen ze tussen de lakens en onder het dekbed, laten ze hun laatste kledingstukken over de teruggezette stoelen glijden, halen ze hun nachtpon uit de kast, laten ze hun geschoren oksels aan elkaar zien, terloops de stoppels. Een enkeling gaat nog plassen, dept na met kringlooppapier, een ander poetst de tanden bij de wastafel tussen de bedden aan de linkerkant, drinkt een glas water, gorgelt, rijdt het ladenkastje in een hoek. Ivoren lachebekjes in paarsblauwe lijst met halfuitgestoken mentholtong. Dan zwijgt de radio en knipt een hand vanuit een bovenste bed het licht uit.

Karen gaat staan, rekt zich nog eens uit, draait zich als een kunstschaatser om haar as naar Braam die met het fototoestel in de hand achter het glas staat. De naad tussen de gordijnen is breed genoeg voor het oog van de zoomlens. Karen strekt haar handen opnieuw boven haar hoofd, haar hele lijf is opgerekt en licht gespannen. Haar borsten bollen, de tepels richten zich naar voren en vormen korte schaduwen met het licht van de tl-bak aan de zoldering. Ze lacht met pastellippen naar Braam die door de zoeker kijkt. Karen knijpt haar ogen op gebogen spleetjes achter bollende wangen die van kleur verschieten, donkerder worden. Karen's handen glijden langs haar gezicht, haar pinken raken even haar mondhoeken, glijden met spuugbelletjes naar de hals. Even heeft ze haar borsten vast, laten haar vingers haar tepels staan. Haar buik is glad, haar navel wijkt diep naar achteren.

Tegelijk met Braam duwt ze haar buik naar voren. De zool van haar linkervoet glijdt langs haar rechterbeen omhoog tot voorbij haar knie. Haar linkerduim glijdt achter de rand van haar slipje en trekt divergerende vouwen naar haar rechterdij waar rossige haartjes haar vrouw bevestigen, tot op de adembedauwde plaats achter het glas waar Braam zijn onderlijf tegen de voegen van de muur perst.

3 FILM

Een beeldenstorm is nooit effectief. In het hoofd en dieper in het lichaam blijft wat nooit weggewist wil zijn.

'Ik weet wel iemand die uw filmpjes op video kan zetten,' zei Jeronimus.

Braam stond tussen de roestvrijstalen kookketels en het aanrechtblad met snijmachines en keukengerei. Achter hem stoomde de afwasmachine waar borden en bestek op een band doorheen schoven. Het servies gromde. In een bak lagen restanten aardappelen en groenten die uit de eetzaal terug waren gekomen. Voer voor de kalkoenen van Hanze. Platgeslagen verpakkingen van

vanillevla en joghurt lekten op het aanrecht, witte klodders gleden als vaginale schimmelinfectie in de afvoer van de gootsteen.

Jeronimus had tijd voor een praatje. De chefkok stuurde met z'n blik de keukenhulpen die borden en pannen op de plek zetten, bestek rammelend droog wreven en sorteerden. In een open kast lag een stapel droogdoeken, de blokjespatronen liepen goedkeurend door van boven naar beneden. Naast het raam glom een reeks messen van klein naar groot met zwarte handvaten, ze werden door magneten op de plek gehouden. Soeplepels en schuimspanen hingen aan een rek.

Braam kwam zelden in de keuken. Zolang er geen klachten waren liet hij zich nauwelijks in het kelderdomein zien. Jeronimus hield niet van pottenkijkers. De chefkok was allergisch voor hogeren in rang die zich met zijn keukenzaken bemoeiden. Braam zag geen aanleiding, niet anders dan de dienstroosters en klachten over het eten, om z'n gezicht in de keuken te laten zien. Braam kookte zelf.

De keuken was in het souterrain aangelegd. Het plafond was, gemeten vanaf de onderkant van de balken, volgens de Keuringsdienst van Waren eigenlijk te laag, al was de vloer bij de laatste verbouwing verdiept aangelegd, maar omdat aanpassing aan de regels te ingrijpend zou zijn en de school en het ministerie op kosten zou jagen, was er ontheffing verleend. Gemeten vanaf de planken tussen de balken voldeed de keukenhoogte wel aan de normen. Aan de zijmuur hing een extra afzuiginstallatie die, door de stomende pijp aan de buitenkant, het gebouw vooral in het najaar, de winter en het voorjaar de aanblik van een wasserij gaf. Daar had inspraakcommissie het pleit verloren.

Ramen stonden op kieren. Klapdeuren applaudisseerden. Kranen stroomden. Wasbakken dampten. Koelkasten gromden. Vanuit de keuken kon Jeronimus niet zien dat het water uit de gracht was weggepompt. Zelfs het winterpeil zou Jeronimus vanuit de keuken niet zien. Kookgeuren en aroma's van schoonmaakmiddel drukten de weeïge lucht van verrotting, die rondom Maborosi hing, weg. Een uitschuifkijker lag in de vensterbank tussen kookboeken geklemd. Braam ging op zijn tenen staan en keek tegen de bovenrand van de oever aan de andere kant van de gracht. Achter de esdoorn zag hij een glimp van het koetshuis waar de vertrapte tulpen en de jongensvoetstappen naast de meisjesslaapzaal inmiddels door Hanze verwijderd waren. Verder naar rechts zag Braam de barakken met het kabinet en een deel van de lokalen voor exacte vakken.

Hanze had op de plaats van de vertrapte tulpen rijstebrijplantjes, Arabis caucasica, gepoot, begijntjes die niet het eeuwige leven hadden, net als de meisjes in de boarding, net als Jeronimus in de keuken. Net als Hadderingh, net als Hoogdalen, net als Braam. Randjesbloemen aan de zelfkant. Het eendenpaar zat verloren naar de gracht te kijken. Het wijfje kwispelde met de staart, de woerd bleef dichtbij, poetste met zijn snavel zijn witte borst. De eenden spraken niet met elkaar, ze hielden de vleugels gesloten, er was contact.

Het gesprek in de keuken had een onverwachte wending genomen. Hoe na

de dienstroosters en het inkoopbeleid, de inzet van leerlingen bij de schoonmaak van de eetzaal, de stijging van de gemiddelde maaltijdprijs door de daling van de gemiddelde eetzaalbezetting, de afvoer van afval en gebruik van milieuvriendelijke schoonmaakmiddelen het onderwerp ter sprake was gekomen, wist Braam niet meer. Braam had gezegd dat hij nog een zestal filmpjes ergens in een la of in een kast had liggen, dubbel-8, van voor het videotijdperk. De filmcamera met draaiveer had Braam nog, maar een projector ontbrak, die had hij nooit gehad. De filmpjes had hij ooit een keer gezien bij een zwager die wel over een projector beschikte, maar dat was jaren geleden. De zwager was er niet meer.

'Dat is het overwegen waard,' zei Braam.

'Het is vast interessant om te zien wat op de filmpjes staat.'

De eenden waggelden van het ene naar het andere raam.

'Verrassend, rekent u daar maar op,' zei Jeronimus.

Hij schikte een mes recht aan de magneetbalk.

'Geeft u ze maar aan me mee, als u wilt. Ik kan er wel voor zorgen dat het voor elkaar komt. Zacht prijsje.'

De stem van de chefkok klonk dieper en voller en liep traag uit als een cassettebandje dat door veelvuldig gebruik is uitgerekt en valse ijzer(III)oxidetonen laat horen. Het was tijd om te vertrekken.

Jeronimus kon voor veel dingen zorgen. Dat was ook een van de redenen dat Braam zich weinig in de keuken liet zien. Braam hield niet van die ritselcultuur. Vakantiehuisjes via leerlingen die contacten hadden over de hele wereld. Hanze die een paar keer per week met pannetjes naar de grootkeuken ging als Rianne niet kookte. In de conciërgewoning hing op het prikbord naast de keukenkast het weekmenu van Maborosi. Deze week geen vis op vrijdag. Scholfilet op maandag en op woensdag mosselen in het groen voor de jongens en de meisjes.

'Ik houd uw aanbod in gedachten,' zei Braam.

Een keukenhulp kwam met een schuier langs en trok zeepsopschuimend water over de tegeltjes naar een putje dat half onder de snijtafel schuil ging. Braam drukte de map met dienstroosters en weekmenu's steviger tussen elleboog en heup. Zijn wijsvinger en duim speelden met het elastiekje dat de map dichthield, zo deed Karen dat, daar achter de tulpen, achter de randjesbloem tegen de muur. Braams lichaam vertaalde de herinnering. Kort en heftig.

Braam en Jeronimus werden zwijgend door de schuier vrouw opzijgekeken. Ze stapten tussen de tafels vandaan. Naast de stapel droogdoeken lag een pakje met boterhammen. Pindakaas klefde tegen het plastic. Braam rook ineens hoe uit de mond van Jeronimus een kegel poeplucht ontsnapte. De woerd joeg de eend naar de struiken achter de barakken, uit het zicht van droomkoppen.

De filmpjes, vijf, zes, Braam weet niet precies hoeveel het er zijn, liggen in het berghok in een schoenendoos naast de ketel van de centrale verwarming. Het is daar droog en warm. Als Braam de ketel met pasen op de zomerstand

zet, en met allerzielen op de winterstand, als hij tussentijds de waterdruk contrôleert en twee keer tegen het expansievat tikt en heldere en doffe klanken oproept, ziet hij de spoelen liggen, als hij kijkt. Dertig jaar, ongeveer, zo oud is het celluloid, zo oud is het belichte zilverzout.

In de grootkeuken, op dezelfde hoogte als de bijna drooggepompte gracht, nemen de filmpjes opnieuw een stukje van zijn hoofd in beslag, steeds groter groeit Braams verleden het heden in. Twee in zwartwit en drie, misschien vier brandbare filmpjes in kleur.

In de krant ziet Braam ze staan. De golfomrande advertenties die een jarige gelukwensen, een moeder die Sara ziet, een vader die vijftig wordt, een echtpaar dat een gouden tijd viert of een diamantenjubileum. Een foto van een meisje, een jongetje, een kersvers echtpaar in witte jurk met sleep en een krijtstreepjespak, met witte anjers in een boeket met asparagus en zilverpapier. Zo wil Braam niet in de krant. Niet als hij vijftig wordt. Niet met een trouwfoto, ook dat niet. Een echtviering van vijfentwintig jaar, daar houdt Braam geen rekening meer mee. De foto van Leida ligt in een andere doos, dichtgeplakt.

Braam maakt foto's. Hij filmt niet meer. Een video vindt hij teveel gedoe. Dat is opzichtig en laat geen ruimte voor discretie. Video heeft weinig met zien te maken, meer met kijken. Braam ziet ze wel als hij kijkt, vakantiegangers die op een boot in de Vaart, tegenover banketbakker Jonker, afgemeerd liggen en vanaf het achterdek, achterovergeleund in een plastic tuinstoel, bier in wegwerpbekertjes binnen handbereik, andere boten die voorbijvaren op de videofilm zetten. Ze bellen elkaar met zaktelefoons. Ze kijken naar veelvraatvogeltjes. Ze registreren bewegende lijven, meer vlees dan spieren. De korte broeken, de zware topjes, de strakke slipjes zwaaien in winterse herhaling en desgevraagd vertraagd naar de verjaardagsgasten in de huiskamer die met drank, borrelnootjes en knoflooksausen deelgenoot worden van vliedende tijden van een jarige die de heuglijke dag nog tegoed had en weeromblikt uit een tijd die tevergeefs werd vastgelegd op magneetband. Schenk nog eens in, steek nog eens op, schenk nog eens bij, steek nog eens in, vertel een grap, lees een mop, krijg een stijve, wordt nog eens nat.

Als lijk zou Braam in de advertentie afgebeeld willen worden, als Lenin, Stalin, Mao, als monomaan heerser in een luxe kist, niet zonder stropdas zoals Ernesto Guevara de la Serna. Niet met sterren in een krans als Hadderingh.

Braam kijkt, hij doet niet mee met wat hij ziet, als hij achter de camera staat en zijn blik door de zoeker gaat. Tweemaal acht minuten met een omkeerfilm in de camera. Zolang kan een kinderleven duren.

Braam ligt op zijn de knieën in de tuin. Senior, net zo oud als junior nu is, kijkt in de lens, kijkt dan weer naar de groene aardappelplant, Solanum tuberosum. Vader omarmt het hoge loof dat met harde stengels langs zijn armen schuurt, bundelt de ranken en trekt de plant met een forse haal uit het zand. Tien, vijftien, twintig geelwitte knollen, langwerpig met een gladde kwetsbare huid, rollen voor hem uit als hij het loof krachtig, en tegelijk met erbarmen

op de aarde slaat. Vingerdopjes, eelt op de muis. Vader kijkt weer in de lens, groots en trots op z'n meesterschap. Eigenheimers, Voran, Libertas, ja Líbertas of Libèrtas, de klemtoon zo zwevend over de lettergrepen dat het leek of dat aardappelras een meisje was en dat was ze. Zandgekleurde handen graaien de knollen in hemelse grepen bijeen en laten ze in een korf verdwijnen. Achterblijvers worden met forse halen aan de grond ontfutseld, laten af en toe een vliesje los, knolvelletjes kruipen wrakerig onder kindernageltjes, als de camera, moe van het kijken, even op een volle korf rust.

Zigzagbewegingen en de aarde is weer gesloten, bemind en akkoord bevonden tot de volgende oogst. Twee kniebewegingen, een hand aan het intacte hengsel van de korf, – het andere hengsel rafelt in de lucht op zoek naar ongerepte vingers – en de korf schuift dichterbij. De volgende plant laat onwillig de aarde los. Che, che, che Libertás.

De camera hurkt, kijkt tussen ranken door. Uit het donker komt een man dichterbij die onder het alkijkend-oog rechtop gaat zitten. Gezellige tafelogen-blikken, warm en bloemend. De billen op de hakken van de werkschoenen.

Zelftillende handen om de billen als van Rianne Hanze – Van Schooten.

Braam weet dat hij z'n vader, zijn moeder, Chefarine 4 misschien, op die beelden terug zal zien. Hij weet niet of hij dat wil. Braam weet niet of hij wil zien hoe een kind kan kijken, hoe junior door de zoeker van de camera keek, zandhanden zag, boterhamworst, sprits en lauwe chocolademelk. Hij weet niet of hij wel wil weten hoe zilverzouten de beelden bewaarden en aan het heden geven.

'U hoort nog van me, wat die filmpjes betreft,' zei Braam.

'Het lijkt me wel een interessant idee om eens dertig jaar terug te kijken.'

Zestien was Braam, jonger dan Karen en de andere meisjes uit de slaapzaal.

'Heel verrassend, dat kan ik u wel zeggen.'

Jeronimus was vlak achter Braam gaan staan en maakte aanstalten naar de keukendeur te lopen. De chefkok nam steeds meer ruimte in. Het domein van Jeronimus tussen de klapdeuren breidde zich langzaam, maar trefzeker uit. Met elke stap op de trap naar boven werd de lucht dunner. Het draagvermogen kromp. Braam keek om. Jeronimus had de handen in de zij. Boven z'n schouders was het messenrek te zien, de punten staken naar beneden. De barak bleef buiten beeld.

'Raaf doet het met Kounellis.'

De ogen van Jeronimus werden spleetogen. Zijn wangen bolden.

'Kounellis pijpt de kraai.'

Jeronimus gaf een lange uithaal aan de naam van de vogeldief. De chefkok draaide zich om, zijn rug werd hoog en bol en zeeg ineen, alsof een ballon in een luchtzak leegliep.

Op de middelste tegels van de treden naar boven ontbrak glazuur. Braam stapte op stroef oranje. Hij had lood in z'n schoenen, stalen neuzen die zijn

tenen braken. Braam wilde niet alles weten. Wat hij zag was genoeg. Even kraste de zool van zijn schoen over het groenblauwe glazuur aan de zijkant van de trap. De leuning gaf tegendruk. Bovenaan de trap hing het weekmenu met twee punaises vastgeprikt. Kleppen open. Mosselen in het groen. Braams erectie zakte.

Het vliegtuig herwon hoogte na de depressie.

'Zeg ken jij de mosselman, de mosselman, de man van Scheveningen?'

Braam zong onhoorbaar met trage slepende stem.

Nee, die kende hij niet. Braam wist niet of hij de mosselman wilde kennen.

4. SCHUIMGEBAK

Ongevraagd komt een ander in je leven. Zonder te bellen stap je over de deurmat in een vreemd huis dat traag naar welkom geurt. De weerstand groeit, verhardt tot zolen geen planken en geen kolen meer voelen. Dan slijt de hoornlaag. In een vlaag van herkenning vloeit onderhuidse warmte naar buiten, onwillig en tegenstribbelend totdat je de ander herkent, bij naam durft te noemen en op de plank in je eigen kast durft zetten. Soms met de deurtjes open, dan weer achter glas of weggestopt achter de kaft van een woordenboek als een pakje met cheques op een plek waar een insluiper nooit zoekt. Wie zichzelf wil vinden, kijkt tussen de A en de Z en verder.

'Ach, zo'n ministerie, als je de goede mensen niet treft, dan schiet je er ook niks mee op.'

Erica Hoogdalen schoof nota's heen en weer, stak brieven in enveloppen en haalde ze er weer uit. Aan weerszijden van haar ogen trokken vogelpootjes naar haar oren. Braam zat in de draaifauteuil in de directiekamer. Aan weerszijden van het bureau stonden twee lampen tegen de achterwand. De zwartmetalen kappen hadden de vorm van een kano met verhoogd drijfvermogen, het waren dug outs wellicht, uitgeholde boomstammen die bescherming geven aan licht en zich tegen de beperktheid van het donker verzetten. Het halogeenlicht liet oneffenheden op het behang zien. In een bovenhoek wapperde spinrag. Achter Hoogdalen hingen twee werken van Rosina Wachtmeister. Collages van zilverpapier en kleuren met pastelkrijt. Het waren gestileerde katten, duidelijk herkenbaar. Rustige poezen. Wat pony's zijn voor meisjes van dertien, zijn poezen voor vrouwen van dertien. Braam vond ze vertederend, daar opgehangen aan de muur.

De lucht hing zwaar in de kamer. Het zwarte leer kreukte in uiteenwijkende naden onder Braams dijen terwijl hij heen en weer draaide op de stoel. De zolen van zijn schoenen zweefden door de hoogpolige vloerbedekking. Braam zweette en voelde plakkende oksels. Hij droeg een nylon shirt met een das, een das met herfstbladeren van de maple leaf en een groen jagersjasje. Dat nylon shirt was een vergissing, te synthetisch, te berekenend, niet schroeibestendig.

Dat jagersjasje was toeval, maar in toevalligheden geloofde Braam steeds minder. Braam had graag de wol over zijn voetzolen gevoeld, maar hij vond dit niet zijn plaats en niet zijn uur. Hij hield zijn schoenen aan.

Braam wist niet of hij antwoord wilde geven. Hoogdalen had geen vraag gesteld, ze keek verwachtingsvol, maar richtte haar hoofd gelijk weer op en gleed met haar blik naar buiten toen ze Braam in de stoel zag draaien. Haar gezicht zag eruit alsof dikke mascara doorgelopen was, maar Hoogdalen had zich niet opgemaakt. Ze zinde op een uitspraak waarmee ze Braam aan de praat kon krijgen. Ze wilde woorden horen, enkel woorden om de woorden. Braam hoefde niets te vertellen. Ze durfde niet naar woorden te vragen.

Haar strijd was niet meer nodig.

Josje kwam binnen met koffie en gebak.

'Raaf,' zei Josje met een lange uithaal tussen de snavel en de staart van de vogel.

Ze zette het dienblad op het salontafeltje naast het raam.

'Wat Raaf?'

Hoogdalen liet de bitse variant van haar stembereik horen. De vogel zat weer op de vensterbank van Hoogdalens kamer. Raaf was niet haar lievelingsvogel. Ze haatte hem op die plek. Met twee handen hield ze een ministeriële nota aan een korte zijde vast. De andere zijde rustte op de onderlegger op het bureau. Hoogdalen stond kaarsrecht. Elk moment zou ze de nota op kunnen tillen en met een klap neer laten komen. Ze zou alle muggen en vliegen vernietigen en nooit weer laten zoemen. Alle vogels kon ze aan.

Josje kon wel met twee woorden spreken, ook wel met meer, maar als het aan de secretaresse lag, dan beperkte ze zich tot het minimum, alsof er al genoeg woorden nutteloos door de lucht vlogen. Hoogdalen kon het niet laten Josje keer op keer te dwingen meer woorden te gebruiken en de zinloosheid van het gesprek tussen rector en ondergeschikte uit te breiden. De tweespraak kreeg dan het karakter van een ballon die langzaam door beide partijen van lucht werd voorzien, dampige lucht met minder dan twintig procent zuurstof, tot het rubber zover was opgerekt dat een explosie dreigde. Dat gebeurde niet. Vlak voor het maximum was bereikt legde Hoogdalen een knoop in het blaasstuk, of trok Josje zich, met roodaangelopen gezicht en droge mond terug in haar kantoortje. Dan belde ze steevast met André die voor noodgevallen een zaktelefoon bij zich droeg. Josje zette dan de kruimeldief op de hoogste stand zodat ze niet afgeluisterd werd. Als Hoogdalen binnen zou komen, zou Josje zeggen dat ze op jacht was naar spinnen in de bureaula.

Elk hield dit patroon in stand, de ene keer wat hardnekkiger dan de andere keer. Het was een gewapende vrede tussen twee vrouwen die om woorden vochten. Braam gnees. Hij had leren kijken en vroeg zich af waarom de dertienjarige pony en de dertienjarige poes deze strijd nog nodig hadden. Josje leek in niets op een jongere uitgave van Erica Hoogdalen. Josje, begin twintig, was getrouwd met André die in de wegenbouw z'n brood verdiende. André

wist de weg. Dat was sinds een half jaar haar eigen grapje. Josje zweeg over de bron van haar spitsheid. Ze zweeg als een expert. Josje had nog geen rag in haar zolderkamer. Ze was jong.

Op het bureau van Josje stond een foto van de stratenmaker op z'n knieën met een radio in een eigengetimmerd kistje op een straat bestrooid met geel zand, alsof het trouwrijst was. Hoogdalen had na haar eerste huwelijk ook jaren samengewoond. Een man kon geen onderwerp van nijd zijn. Braam wist niet wat het tussen die vrouwen was, tot hij de regelmaat van het doktersbezoek van Josje ontdekte. Vanaf dat moment hield die kant van de vrouwelijkheid van Josje en van Hoogdalen hem niet meer bezig.

Hoogdalen bedacht zich. Er zoemden niet langer muggen en vliegen. Ze legde de nota op de stapel binnengekomen post en ging achter haar bureau zitten.

'Nou, Raaf is vandaag jarig. Hij trakteert op gebak.'

Hoogdalen herhaalde de lange uithaal nu Josje weg was. Een glimlach verscheen. Haar gezicht leek gelijk minder verlopen, alsof mascara uit de huid naar boven was gekomen en instantaan vervluchtigde.

Op de schoteltjes glommen twee punten hazelnootschuimgebak van bakker Jonker aan de Vaart. Ze zette het schoteltje met gebak op de vergadertafel en liep terug naar haar bureau.

Braam had de doos al bij Josje zien staan, pastelroze met sierbandjes er omheen en een strik.

'Voor een meisje had Josje gezegd.'

Braam had geknikt. Voor XX, niet voor XY, had hij herhaald, maar dat had Josje niet gehoord. Josje deed de deur even open, keek door de kier. Niets meer nodig. Braam hoorde hoe de hoorn van een telefoon werd opgenomen en hoe de kruimeldief luistervinken zoog.

'En dat gezeur van Hanze over de tulpen naast de boarding.'

Hoogdalen haalde zakdoekjes uit haar tasje en rommelde verder op zoek naar mondwater, Odol.

Braam keek naar buiten om zijn opwinding die door het mondwater was losgeraakt te neutraliseren. Aan de achterkant van het gebouw torende een beuk, Fagus sylvatica. Hij hoorde hoe Hoogdalen de mond spoelde. Een tasje klipte dicht. Braam boog zijn hoofd weer naar voren en stopte het geluidloze gegorgel in zijn keel. Braam kreeg jeuk in zijn kruis, maar hij wilde niet krabben.

Hij lachte geluidloos. Hoogdalen was even blind. Met strakke lippen beet ze in het zakdoekje. Ze kwam achter haar bureau vandaan, gleed het tasje op de vloer en trok haar rok aan de zijnaad naar beneden. Een donkere bordeauxrode rok. Hoogdalen had er twee, twee identieke. De draad door de zoom was een beetje lichter en glansde. Haar knieën en het stukje van haar dijen dat even zichtbaar was, verraadden slanke benen tot waar haar benen in haar billen overgingen. Met de vingers gestrekt naast elkaar was de hand van Braam acht centimeter breed; Hoogdalens tussenbenenbovenwijdte. Biologisch gefundeerde gok. Hij zat er zelden naast. Deze keer niet meer dan één vinger.

Hoogdalen knipte het tegenlicht in de bootjes uit. Het behang verschoot van kleur.

'Het is hier licht genoeg,' zei ze.

Het was alsof de kamer zich onwillig naar het buitenlicht schikte. Alsof de snibbigheid van de rector niet bij de muren van haar kantoor paste. De blouse van Hoogdalen viel ruim over de boord van de rok die verscholen ging onder een paarse riem. Net boven haar borst droeg Hoogdalen een speld met Kandinski-ovalen die elkaar achtervolgden. Het hesje week ver uiteen. De voering met krijtstreep schitterde. De mouwen van de blouse sloten strak om haar polsen. Het horloge om de manchet. Hoogdalen was een kerstboom, zonder ballen.

'Wat was er met de tulpen?' vroeg Braam.

Tulipa violacea.

Hij pakte zich in het kruis van zijn broek, ging staan en reed de draaistoel naar de zijkant van de kamer. De veters van zijn schoenen zaten strak. Braam nam een vergaderstoel bij de leuning en schoof die naar achteren. Hij ging nog niet zitten. Draaide zich om en keek uit het raam en toen weer naar Hoogdalen die aan de vergadertafel was gaan zitten. Voor haar geurde een gemengd boeket, daar had Josje voor gezorgd, chrysanten, gerbera's die alleen met een ijzerdraad de steel recht houden, tulpen, rozen, gipskruid, bergtheeblad voor het groen.

Braam had zich uitgekleed. De kleren in de wasmand gedaan en geprobeerd de modder van z'n schoenen te borstelen. Toen dat niet gemakkelijk lukte, had hij ze aan het aanrecht onder de warme kraan gehouden.

Het teiltje in de gootsteen stroomt langzaam vol. De koude stroom wordt voelbaar warmer. Het water komt van de ketel op zolder. In de ketel zit een warmtewisselaar die ook heet water voor de centrale verwarming levert. 's Zomers is het reservoir op kamertemperatuur, dan duurt het vier liter voor de maximumtemperatuur is bereikt. Braam heeft dat nagemeten. Dat is veertig seconden op de kookwekker van de oven.

Braam knijpt een scheutje afwasmiddel in het teiltje, 'afwismiddel,' zegt hij, 'met oppervlakteontspannende middelen.'

Het water heeft de grijnsboodschap begrepen en stroomt met milder geluid in het schuimend sop dat steeds heter wordt. Braam laat de schoenen om beurten met de zolen in het water spartelen. De strakke veters houden als een mast de bootjes overeind. Met de afwiskwast poetst Braam klei en zand van de zolen en randen. Hij veegt ze met een spons droog, zo goed en kwaad als het gaat. Zo kwaad. Hij keert het teiltje om. Grasspieren en zand vormen een waaier naar het afvoergat. In de vensterbank drogen de schoenen omgekeerd in de zondagmiddagzon. Een tube schoensmeer ligt op het aanrecht klaar. 457 bordeaux-mahagony:

Schuhe vor Anwendung gründlich säubern. Mit weichem Tuch polieren, nicht bürsten! Tube aufrollen.
Durch Fluorchemical 3fach wirksam:
1. Pflegt sämtliche Glattlederarten, selbst die empfindlichsten wie Anilin, Nappa usw.
2. Macht das Oberleder schnee- und wasserabweisend.
3. Verhütet tiefgreifende Verschmutzungen.

Braam drukt zijn onderlijf tegen het aanrecht. Het voelt koud en glad. Hij leest de tekst in het Deens, Frans, Nederlands, Linnaeus- en Kerklatijn, knijpt het doosje samen en werpt het achter de deur van de kelderkast bij de oude kranten. Eind van de maand neemt de buurman het oude papier mee naar de kerk. Zendelingen kopen er zieltjes mee. Negertjes in Afrika mee opgepoetst, vertrouwd gemaakt met de missionarissenhoudingen, gebleekt, gekleurd.

'Vergeet je gebakje niet.'

Hoogdalen schoof het schoteltje over de vergadertafel naar Braam die bij het raam wachtte en naar de beuk keek. De beuk maakt nieuw blad, zuigt water uit de bodem, bereidt beukennootjes voor, laat vogels op de takken zitten, biedt ruimte aan eekhoorntjes.

Het lepeltje viel van het schoteltje. Hoogdalen legde het lepeltje terug.

'Raaf is niet elke dag jarig. Ik zal hem feliciteren, als ik hem zie.'

Hoogdalen prikte het lepeltje in de punt van het taartje. Ze keek naar de vensterbank die leeg was. Vogelpoep trok als een komeetstaart over het glas.

Raaf heeft een onderkin, dat is een ongewilde verwantschap die Hoogdalen nog aan het ontwikkelen is, met tegenzin, met heftige tegenzin. Gelukkig krijgt ze nooit zo'n borstelsnor als Raaf. Gezichtsharen trekt ze uit met een pincet dat met een korte ruk pijnloos de haar en het wortelzakje verwijdert.

Braam ging zitten, zette de benen schrap en hield het taartbordje tegen. In z'n jaszak had hij een peer en twee snee brood in een plastic zakje zonder sluitstrip, met kruimels.

'Leerlingen hebben tussen de tulpen gestaan naast de meisjesslaapzaal.' Hoogdalen prikte opnieuw in het taartje. Schuim krulde in gebroken wit als latex naar buiten. Zo kon poep eruitzien van een medicijnenslikker. De kwaal bepaalt de poepkleur, met de pillen.

'Dat hoort zo.'

Braam hoorde een mannenstem. Hij schrok ervan.

In z'n kruis voelt Braam een harde erectie. Voor z'n bed staan sloffen. De schoenen drogen beneden in de vensterbank. Straks zal hij ze poetsen, met een zachte borstel, of met een doek uitwrijven. Kinderen begluren, met schoolmeisjes vrijen, kicken op borsten en paarsblauwe tepels achter satijn. Eeltige voetzolen in heet zand. Met droeve ogen armsgaten van mouwloze jurken binnenglijden. Braam had gedacht dat dat voorbij was. In zijn droom-

hoofd zag Braam in herhaling wat zijn geest niet weten wou, niet verlangen wou. Pijn had het gedaan. Die stijve langdurigheid. Braam had gehoopt op onwillekeurige bevrijding, maar z'n hoofd was vol gebleven met onwil. Z'n willekeurige spieren wonnen van de spontane. De geest had het beest onder contrôle gehouden. Veel te lang. Braam was er niet blij mee geweest. Hete douche en warme koffie met cointreau tussen terracotta-vergeet-mij-nietjes op het platje. Tegels waar fossielen van afsprongen, schelpdieren die hem met doffe ogen versteend uit een glanzend veld aankeken. Foraminiferen die hem aan zijn oorsprong herinnerden en aan de onmogelijke ommekeer naar het verleden dat hem op de hielen zat. De geilheid was gebleven. Braam had er een weg voor gevonden. Zijn sandalen had hij in het stookhok gezet.

'Dat hoort zo. Leerlingen horen tussen tulpen te staan.'

De stem van zijn vader liet Braam schrikken.

Braam was het pad ingeslagen dat zich had aangediend. Het vliegtuig draaide de taxibaan op. De piloot zag Karen met spiegeleieren wenken, haar opgetrokken been. De verkeerstoren gaf geen permissie. De propellers kwamen tot rust.

'Die kinderen zijn jong op hun manier en als wij volwassen zijn op onze manier, is er volgens mij weinig aan de hand.'

De onbewuste eigenheid had bezit van Braam genomen. Hij was in zijn droomhoofd terechtgekomen. Braam zocht naar de woordenschat van Josje, zocht over haar hazelnootlippen naar een zaktelefoonvocabulaire om ballonnen mee op te blazen, zonder knappen. Braam zocht naar de navelknoop, naar de tepel van woordenlucht in rekkend rubber, naar de letterstroom uit de kruimeldief die bij Josje op het bureau gromde en alles verslond wat rondvloog en rondkroop. Hij wilde eenmaal per maand naar de huisarts, als het moest. Voor ontwikkeling.

'Tulpen bloeien nooit lang. Als Hanze de koppen eruithaalt, heeft hij een goede kans op bollen.'

Braam schoof de stoel een eindje naar achteren en legde de linker-enkel over de rechterknie. De sok was aan de rand naar binnen gevouwen. Alleen steeltjes van bloemen waren zichtbaar.

Hoogdalen stak een hap hazelnootschuimgebak in haar mond en liet haar onderlip over haar crèmebovenlip gaan. Ze glommen. Hazelnootlippen met klontjes in een mondhoek. Hoogdalen stond op, schoof het gebak naar het midden van de tafel. Zo deed Leida dat ook.

'Voor straks.'

Haar ogen bleven even bij die van Braam hangen. Groot waren ze en gulzig naar inhoud zonder woorden. Ze stonden niet naar schuimtaart. Ze stonden naar oase in een woestijnij, naar bollenvelden, naar begijntjes.

Hoogdalen ging staan en zette de ramen naar de binnenplaats wijdopen. De merel achter de dakkapel van de archiefzolder zong niet langer tevergeefs.

Wemelsfelder was een maand na de begrafenis van Hadderingh naar Australië vertrokken. De voorganger van Hoogdalen was daar directeur van een internationale school geworden. Met een receptie en stukjes tussen de schuifdeuren was het afscheid uitbundig gevierd. Leerlingen hadden een videofilm gemaakt waarin de rector werd geportretteerd. De man was een levensgenieter, voor wie hem enkel van de video zou kennen. Braam had zich gegeneerd voor het tuinameublement dat de school als afscheidscadeau had aangeboden. Wemelsfelder en zijn vrouw hadden de afscheidsavond in de tuinstoelen gezeten en als slot te horen gekregen dat ze hun plaats nooit weer af hoefden te staan. Wemelsfelder had zijn plaats niet ingenomen. Hij was met een andere vrouw naar de onderkant van de aarde vertrokken.

De correspondentie van de oud-rector beperkte zich tot trefwoorden op een emailpagina, een home page met groeten voor leerlingen en personeel, een thuisbasis zonder stempels, zonder exotische postzegels. De postzegels kwamen bij zijn ex terecht als Wemelsfelder met aangetekende brieven de alimentatie regelde. Wemelsfelder had haar het tuinameublement nagelaten.

Hoogdalen pakte de bak met ingekomen stukken van haar bureau en zette die naast Braam op de vergadertafel. Uit haar mond kwam een kegel met beleidsnota's en leerlingenaantallen, met financiering en budgetbewaking, met cadaverine, met skatool, met musk en carvon, met hazelnoot-odol. De barakken moesten weg, hoe dan ook, zeker als de gracht weer schoon zou zijn.

Een glimlach verscheen op Braams gezicht. Hij voelde strijd en verandering in de lucht, even tastte hij onder de tafelrand.

'Alleen met goede mest een goed produkt.'

Braam hoort de stem van zijn vader. Hij ziet een lege gracht om de bodem schoon te kunnen maken, om het kleimasker af te kunnen zetten.

'Mag ik je gebakje?'

Braam hield zijn hand op zijn buik, de punt van zijn das met rode ballonnetjes stak onder zijn pink naar voren. Hij pikte met een natte kraaivinger de kruimels op zijn schoteltje bij elkaar en stak ze in zijn mond.

'Ik vind het lekker om Raaf te eten.'

5. TERUG

Geschiedenis zet zich vooral voort in kleine gebeurtenissen. Zelden zijn het grote veranderingen die de loop van de historie bepalen, al heeft het er wel vaak de schijn van. Veldslagen, overstromingen, vulkaanuitbarstingen, revoluties halen geschiedenisboeken, de ontdekking van het perspectief, liever de herontdekking van het verdwijnpunt, staat als ommekeer geboekstaafd in naslagwerken over schilderkunst. De Picknick op het gras van Edouard Manet schokte het publiek, onwetend van eenzelfde tafereel dat al eeuwen eerder door Raphaël was neergezet, op zijn beurt weer een kopie was van een Romeins beeldhouwwerk op een sarcofaag. En op kleinere schaal volgt de ene ophef de andere ophef als weer

een taboe wordt doorbroken. Er zijn geen taboes. Er is een glijdende schaal in de geschiedenis waarin nu eens het een en dan weer het andere prominent naar voren komt.

Braam rook aan zijn vingers. De penetrante lucht van verbrand eiwit drong diep in z'n neus. Het was de schroeilucht van de haren op z'n vingers. Hij had het gas onder de braadpan met kalkoenpoulet, Meleagris gallopavo, aangestoken. Het vuur had Braam ingehaald voor hij zijn hand terug had kunnen trekken. Het was de lucht van smeulende polyamide, van nylon, van haar, van varkens die door Francis Bacon aan de ladder waren opgehangen en met een gasbrander van hun haren werden ontdaan. Het was de schroeilucht van de biologielessen als leerlingen een draadje wol aan een vlamtest onderwierpen of als een bisamrat werd ontleed en in een bunsenbrander vetdruipend kromp. Het was gretigheid die in Braam bovenkwam, de lust met het mes in spieren door te dringen, in vlees, tot slachter en slachtoffer een en dezelfde zouden zijn.

De schroeilucht aan zijn hand zette zich voort in triviale handelingen. Het was niet langer Herbert Braam die de afwas deed en de koffiekopjes in het keukenkastje schoof, rechtop, met de opening naar boven, al had hij nog zo gewild om de kopjes omgekeerd in het kastje te schuiven. Braam kon het niet. Er was een wil, sterker dan hij kon weerstaan. Een vertrouwde hand deed de kastdeurtjes dicht en open en weer dicht. Het was niet zíjn hand en tegelijk ook wel. De helft van de avondschotel in de koelkast. Voor morgen. De filmpjes in de ketelkast op zolder. Cold turkey. Herberts hemd plakte op zijn rug. Vlees werd weer woord.

Braam zette de deur naar de tuin open. Het regende zachtjes. Een voor een bracht hij de kamerplanten naar het platje, Hedera colchica, Calathea rufibarba, Dracaena marginata, Ficus citation.

Verderop naar het riviertje floten vogels; een lijster, een slagvink, een merel, een koekoek liet zich horen. Achter Braam stoomde water boven crematiekoffie en liep met pruttelend geluid door het filter. Braam had voorhoofdspijn, hij nam geen aspirine.

Op het dubbel-acht filmpje, zwartwit, schenkt Braam senior melk in de mokken, blauwe mokken.

Braam doet een schep suiker in de mokken en wacht tot de percolator uitgeprutteld is. Een lepeltje om te roeren heeft vader niet nodig. Twee meelkoekjes bij de koffie, niet meer, niet minder. Vader zit op de keukenstoel en houdt een mandje aardappelen op schoot. Eén lange schil krult onder Friedrich Herder vandaan, uit Solingen. Hij steekt de ogen uit de ovale knollen, nee, de aardappels zullen hem niet aankijken als ze op tafel in de dekschaal liggen te dampen, hoe gezellig de blikken van die pieperogen ook zijn. Braam eet het liefst ongezien.

Braam zit alleen aan tafel, altijd alleen. Alleen sinds de filmpjes, sinds de foto met Leida.

Zwartwit op de film, niet meer dan twee maal acht minuten celluloid op een plastic spoeltje. Dampende aardappelen, groen, gekookt, gebakken.

aardappel (m.; -s of -en) [Mnl. erdappel (alruinwortel, varkensbrood), van aert (akkerbouw, veldvruchten, voedsel van dieren) + appel, na de invoer van de aardappel in Europa, in 1565, ging de naam over op het nieuwe begrip], 1 eetbare vrucht (onderaardse stengelknol) van de onder 2 genoemde plant, syn. patat, pieper: aardappel rooien; een mud aardappels; gekookte, gebakken aardappels; zoete aardappel, bataat; hij praat of hij een hete aardappel in zijn mond heeft; (uitdr.) met een aardappel in de keel, mond spreken, bekakt; de aardappels afgieten, het water van gekookte aardappels gieten, (vulg.) wateren; eruitzien als een afgegoten aardappel, er ontdaan en zweterig uitzien; (uitdr., inform.) je bent maar een aardappel, betekent niet veel; (spr.) een mens is geen aardappel, wil ook wel eens een verzetje, een genoegen; (gez.) een aardappel groot (van personen), zeer klein; (vand.) aardappel, (scherts.) ben. voor een klein persoon, een kind; 2 tot de nachtschadefamilie behorende plant (Solanum tuberosum): een veld met aardappels; 3 (gew.) varkensbrood (2); 4 (gew.) gat, knol in een kous: hij heeft zijn aardappelen nog niet opgegeten vanmiddag... want er zitten nog twee in zijn schoenen (Claus).

Op het bureau naast de boekenkast ligt een stapeltje kopieën met leerlingenpoezie. Braam is coördinator van buitenschoolse activiteiten, – die overigens op school plaatsvinden, – daar hoort toneel bij en literatuur en sport. Met sport heeft Braam geen affiniteit, gymnastiek, dat is voor Raaf, die elke dag jarig is, en voor Kounellis, die elke dag ritmisch beweegt en hazelnootschuim eet. Braam leidt een groepje van acht meisjes die zich met internationale poëzie bezighouden, jongens doen niet mee, die weten beter. Eenmaal in de maand komen ze op vrijdagmiddag bij elkaar en lezen ze favoriete dichters, vertalen ze gedichten van het Engels in het Nederlands of naar het Chinees, Frans, Duits, Spaans of een andere moedertaal, in Latijn of Grieks. Het laatste uur van de bijeenkomst praten ze over eigen werk. Soms spreken ze een thema af, maar meestal gaan de meisjes hun eigen gang, onthullen ze in enkele strofen wat hun ziel beroert.

Braam is geen deskundige, hij schreef zelf gedichten toen het verleden nog heden was. Hij leest, daar ontleent hij zijn inzichten aan, zijn uitzicht. Braam weet vragen te stellen. Hij beschrijft een gedicht in algemene termen: 'Ik zie dat je geen rijm hebt gebruikt,' zegt Braam dan, of 'Ik merk dat niet alle regels even lang zijn. Ik zie grote verschillen.' En als het op inhoud aankomt volgden gemeenplaatsen als: 'Je houdt veel van bloemen, van vogels, wat heeft de zee je te vertellen?' Dan prijst hij de puberpoëzie, de onthullingen van een beginnend liefdesleven, de opspelende hormonen. Alle gedichten gaan in de loop van het jaar op elkaar lijken. Hanze maakt er na kerst een bundel van in beperkte oplage. Hanze heeft zijn contacten. Hanze die doof is aan één oor en die kalkoenen houdt, die van Maborosi eet.

Voor het huis van Braam staat een auto geparkeerd met de lichten aan, dimlicht, dat warmgeel opschijnt. Het leek of de ondergaande zon met het autoglas speelde, maar met het vallen van de avond schenen de bundels naar voren. Alle portieren zijn op slot. Er is een onbekende gast op bezoek bij iemand in de straat. Braam wil alleen zijn, maar voelt de aanwezigheid van een ander. Heel dichtbij.

Braam haalt de kamerplanten binnen. Het regent niet meer. In de lucht hangt een frisheid die wordt weggedrukt door de lucht van verrotting uit het stroompje. De regen heeft gassen uit het water geroerd, hield even de bellen vast met zwavelwaterstof, ammoniak, met lijkenlucht die hangen bleef tot de paardenogen op het water knapten. Het is alsof de wereld rustiger is door de spoelbui, alsof met het frisse bloemblad een nieuwe tijd de kamer binnenglijdt. Vogels zingen uitbundig. Braam fluit ze na. Hij fluit een duet.

De planten staan op hun vaste plek, of niet? Is er iets veranderd? De klimop hangt als voorheen in de boekenkast naar beneden, raakt tot aan het register van L tot en met Z van de encyclopedie. Het blad oogt frisser en groener. De ficus heeft de plek ingenomen van de calathea.

Tussen bureau en eettafel schilt Braam een appel. Hij laat de schil tot aan z'n schoenen naar beneden gaan, buigt zich voorover en krult het begin van de schil terug naar het einde, loopt met het kleinood in z'n holle hand naar buiten en werpt na een aarzeling, – een tussenshot; cut next take, – de holle appel in de struiken naast het stroompje.

Braam snijdt het vruchtvlees in smalle partjes als van een sinaasappel, er blijft een zeskantig klokhuis in z'n hand. Het steeltje vraagt om duim en wijsvinger. Het krijgt wat het verlangt. Braam draait de tuindeur op slot, veegt het plakkerige mesje droog aan de buitenkant van z'n broekzak die hij tussen duim en wijsvinger knelt.

De vrouwentongen zijn buiten blijven staan. Braam gaat niet terug. Hij knipt het licht in de kamer uit, plast, kijkt door de voordeur naar het flauwe licht van de geparkeerde auto, trekt met korte ruk een haar uit zijn neus. Een vreemdeling blijft overnachten, ergens in de straat, dichtbij. Braam loopt weer terug naar de kamer om te zien of alle lichten uit zijn. Buiten is de sanseveria omgevallen, hangt tegen de terracottapot. De appelschil droogt in een struik.

Braam trekt de overgordijnen dicht en loopt in het volle donker naar de vertrekhal. Halverwege de vliegtuigtrap haalt hij met rechterhand het overhemd onder de boord van de broek vandaan en maakt de knoopjes los. Een hand aan de leuning, een wijsvinger in de boord van zijn hemd. Op de laatste tree gromt Braam. Hij kondigt zijn komst aan. Braam weet wie wacht.

De slaapkamerdeur staat open. Het bed ligt gespreid. De slaapkamer is aan het duister gewend. Het bed. Braam hoeft enkel te gaan rusten. Veiligheidsriemen zijn niet nodig. Het dekbed is voldoende. De wijzers van de wekker lichten groen op. In ondergoed kruipt Braam tussen de lakens.

Op het aanrecht wachten twee schoenen, mahogany-ingesmeerd, op de

zachte ochtenddoek. De projector hapert. Braam ronkt zachtjes. Het licht gaat uit, op het zilveren scherm vervloeien beelden in het milde duister. Heel even ratelt de vlinder in de projector.

6. NOODLANDING

Het leven is al geleefd en wat er gebeurt, is een eindeloze herhaling van wat in oorsprong aanwezig is. Een vrucht begint aan de geschiedenis van tienduizenden jaren, een pasgeborene staat op de drempel van de historie van de mensheid. Na een half leven dringt dat besef langzaam door. Alles wat geleefd kan worden lijkt achter de rug; er is niets nieuws te verwachten.
'Ik heb alles al meegemaakt, m'n leven is voltooid. Wat nu?'
Er is nog geen halve eeuw verstreken. Lethargie dramt aan de deur, in ijzeren gevecht met nieuwsgierigheid en verbazing naar wat te wachten staat. Dood strijdt met bevrediging van nutteloos vervolg. Andere vruchten, andere zaden die net zo vergeefs naar het volgende jaar snellen. In het sterven van die vrucht ligt de humus, de groei van embryo's, de selectie van dat ene zaadje voor een volgende eeuw, na tienduizenden landingen, voor opnieuw tienduizenden, voor opnieuw tienduizenden vluchten. Noodzakelijke bedding na voltooiing.

'De vader van Charity Newton is dood,' zegt Hoogdalen.

'Hij heeft zich verhangen. In Abu Dabi, daar ergens.'

Hoogdalen houdt haar ogen ver opengesperd. Een oogarts zou haar blinde vlek goed kunnen zien naast kleurenkegeltjes en zwartwit-staafjes. Ze zit rechtop achter haar bureau. Haar handen met gespreide vingers om haar borsten. In haar hals heeft ze wilde vlekken, niet van zuigzoenen. Het bovenste knoopje van haar blouse is los. Ze draagt een dunne zilveren hanger. Pareltjes in haar oren.

De zon scheen toen Braam die ochtend de voordeur achter zich dichttrok en met een pakje brood in de zak van zijn jasje, naar school liep. Oude kaas met een blaadje sla en een paar schijfjes komkommer tussen de sneetjes. Een appel draaide achter zijn rug in zijn handen. Een krap kwartier had hij in bed gelegen met de zon op z'n naakte lijf, het dekbed opzijgeslagen, een nauwe strook licht door het raam, de zon die steeds smaller over het voeteneind van zijn bed gleed en in een dunne lijn verdwijnen zou achter het museum. Braam had daar niet op gewacht. Dromen hadden hem met rust gelaten, de kinderdriften ook. Als een asielzoeker in een vreemde badcel had hij langdurig de kou van de nacht van zich afgespoeld en de stramme spieren in zijn onderrug soepel gemaakt.

De paardekastanjes, met de roze en witte bloesems, aan de overkant van de straat zijn bijna uitgebloeid. De prunus glanst nog paars in de zon. Een regenbui is genoeg voor die boom om deze lente voorgoed te laten eindigen. Het groen van de eiken wordt al doffer en dieper. De plantsoenendienst laadde

de motormaaier van een aanhangwagentje. Voor groenwerkers de vogels het zwijgen oplegden, was Braam op school.

'Ik zeg het maar zoals het is. Ik weet niet hoe ik het voorzichtig had kunnen zeggen,' zei Hoogdalen.

Haar ogen stonden diep en waterig, er leken adertjes gesprongen, maar Braam wist niet of dat zo was. Hij stond ver van haar vandaan en zette geen stap dichterbij. Raaf doet het met Kounellis, dacht Braam. Zou Hoogdalen het met mij willen doen? Zou zij mijn zaad durven proeven? En ik? Zou ik?

'Treurig, treurig, wat een nood, wat een ellende.'

Braam zei maar wat. De stramheid in zijn billen was er ineens weer. Zijn hemd plakte in zijn oksels. Braam maakte zijn broekriem vast en zette de riem een gaatje strakker. Hoogdalen keek toe. Haar gezicht verried geen verontwaardiging, verbazing misschien. Braam wilde blijven staan, hij wilde gaan zitten, hij wilde gaan staan. Hoogdalen zag hem aarzelen. Ze stond op, hield zich even aan het bureau vast en legde de brievenopener aan de andere kant op de bureaulegger. Met de hand aan de bovenkant van de leuning reed ze haar stoel achter haar bureau vandaan. Haar hand maakte een zitgebaar. Braam keek naar de zoldering, naar de vensterbank, naar de vergadertafel, naar de bloemengieter in de hoek van de kamer. Hij deed zijn ogen een tel dicht en zag het eendenpaar met de wapperende staarten. De woerd pikte in de nek van het vrouwtje. Ze vluchtten naar de barakken waar het eenarmige skelet lachte.

Josje bracht koffie en verdween zonder iets te zeggen.

'Oh, wat heb je een heerlijke woordenschat,' klonk in Braams hoofd.

Een glimlach verscheen op zijn gezicht.

'Had ik jouw woorden schat.'

De lach verdween. Josje deed de deur dicht. De echo stierf.

Josje had de fax uit het apparaat gehaald en als eerste het nieuws gelezen. De kruimeldief had meer dan een half uur op volle sterkte gezogen. Toen was de batterij leeg en waren de tranen gekomen. Pas over een week zou ze weer naar de huisarts. Ze ging heel regelmatig, al een jaar lang. Opzij van haar ogen werd het begin van kraaiepootjes zichtbaar. Net twintig en nog pas aan het begin.

De volwassenen keken elkaar vluchtig aan en als bij afspraak gingen de blikken naar buiten waar de vitrage de ochtend filterde. Een bovenraam stond op een kier. Het was de hele nacht niet gesloten geweest. Een vogel zong. Braam hoorde een octaaf; Turdidae philomelos, de hippende vogel op de binnenplaats, op een daklijst, een daklijster, een zingende daklijster; uit de verte het gebrom van de zuigpomp onder de brug. Braam zag de scheurgleuf in de drek, de restanten, het takje dat langzaam omviel. Hij rook verrotting en verandering.

'Zo gaan de dingen.'

Op het gezicht van Braam verscheen opnieuw een lach, maar een lach van een ander karakter, anders dan de lach om Josje en haar periodieke uitvallen, om haar regelmatige woordenvloed. De vogel floot nog in Braams hoofd, hipte met gespikkelde borst van de dakrand naar de kamperfoelie die tegen de wand geklemd zat.

'Ja, zo gaan de dingen.'

Het was levenslust in de lach van Braam.

'De dingen waar we geen woorden voor hebben,' zei Braam.

Hoogdalen zuchtte diep en las de krullende fax opnieuw.

'Engelsen kunnen dat zo mooi zeggen.'

Hoogdalen had zachtrode blosje op haar wangen gekregen.

'Passed away.'

Ze maakte het tweede knoopje van haar blouse los. Aan het kettinkje hing een parel, iets groter dan de parels in haar oor.

Braam knikte. Hoogdalen rekte de eerste a, trillend als een kind dat de mond ver openspert en naar de amandelen laat kijken. Zeg eens a. Een a die in niets leek op de a uit Raaf, in alles leek op de aa uit Braam. Braam had heel vaak A gezegd. Hij was zestien en enthousiast begonnen het woordenboek te lezen. Alle woorden wilde hij kennen. Tot de camera kwam.

'Passed away, passed away. Het lijkt wel een popliedje,' zei Hoogdalen en met een vraag die van haar gezicht was te lezen, die aan de beginnende wallen onder haar ogen trok, zei ze: 'Wie zal het haar zeggen? Charity?'

Braam zag dat de pupillen van de rector groot en donker waren, een groot zwart diafragma. Niet alle beelden zouden scherp op het netvlies komen, ze zou wel alles zien, een lens die druk accomodeerde. Teveel, misschien, maar er was geen andere manier om met de wereld om te gaan, even niet. Braam voelde het begin een erectie. Zijn lichaam vertelde een eigen verhaal over beeldafstand, voorwerpsafstand en brandpunt. De lenzenformule maakte zich los van zijn droomhoofd.

Ook dat hoorde zo, al wilde hij dat niet steeds erkennen. Dat gaf hem het gevoel dat hij een gast was in zijn eigen lichaam en maar beperkt zeggenschap had over zijn handelen. Het was alsof een engelbewaarder hem het pad wees, een route waar hij maar zijdelings van af kon wijken zonder in verwarring te raken.

In doodsnood komt de drift naar boven. Dat hoorde ook zo. De voortplanting gaat zijn eigen weg. Niet dat Braam geloofde dat een chromosoom, dat DNA, dat RNA of welke A dan ook een eigen wil heeft, een eigen drift om zich tegen de verdrukking in te handhaven. Braam stak zijn handen in de broekzakken en voelde met gestrekte vingers zijn dijen, de duimen hield hij naar voren. De panden van zijn jasje kreukten naar achteren. Dat was geen probleem met de zuivere scheerwol. Braam schoof zijn penis in verticale stand, voelde het elastiek van zijn slip. Charity die haar handen in de mouwen van haar trui verborg.

Karen met haar duim onder het elastiek, haar elastiek.

Er is geen strijd tussen chromosomen. Die overtuigingen, hoe graag biologen ze ook willen horen als houvast in de vragenzee, hoorden volgens Braam thuis bij natuurvolkeren die het animisme aanhangen, ook al kennen die er de verhullende en bezwerende woorden niet voor. Met de heiligen, de heksen en de boze geesten was het niet anders geweest. Ook die aanduidingen gaven angst en onzekerheid een naam en maakten het onbekende beheersbaar.

Braam zag wel dat bloemen onder verwaarlozing gaan bloeien, in een laatste poging om de levensdagen op een kleurige manier af te sluiten. Met Leida was het slot niet anders geweest, had het niet anders kunnen zijn, was het niet anders. Braam zocht de Latijnse benamingen voor zijn geslachtsorgaan en dat van Hoogdalen, dat van Leida. Hij vertaalde de daad, het einde van de daad in kerklatijn. Braams erectie zakte. De heerlijkheid bleef.

Mooie foto's van uitbundig bloeiende bloemen levert die plantenstrijd. Er is een drang, er is een drift om verder te gaan, niet altijd, maar wel als de dood op de deur klopt. Al is het bij de buren, al is het aan de deur van de slaapzaal van Charity Newton die nu bij Raaf in de les zit en de basisbeginselen van het periodiek systeem der elementen uitgelegd krijgt. Charity die vanavond geen trek zal hebben aan borrelnootjes. Behoefte aan jus d'orange met vruchtvlees misschien, aan een arm om haar schouder. Net als Hoogdalen die vergeefs wacht op de arm van Braam. Net als Braam die bij het raamkozijn zijn toevlucht zoekt. Strijd en smart is voor mensen, niet voor genen.

Braam haalde zijn handen uit zijn zakken en vouwde ze op zijn rug in elkaar. Hij miste de appel.

Hoogdalen wilde de vraag niet herhalen. Het was haar taak, dat wist ze, om mededelingen over ouders en verzorgers aan leerlingen door te geven. Ze wilde niet. Dit bericht wilde ze niet doorgeven. Ze zweeg. Braam probeerde haar gedachten te raden, maar gleed af naar Kounellis, naar Raaf en Jeronimus, naar de schoenendoos in de ketelkast.

'En haar moeder?' vroeg hij.

Braam zag zonder hoofdpijn een buisje Chefarine 4. De moeder van Braam staat in zwartwit, in kleur op dubbel-acht. Hij weet het niet. Braam heeft die film nog niet in de projector gelegd, nog niet.

De verlichting in de vertrekhal dimde. De contouren van nooduitganglichtjes werden langzaam zichtbaar in zachtgroen.

'Haar moeder wil niets meer met Charity en met haar ex te maken hebben. Nooit meer. Je zou haar kunnen bellen. Ik ben bang dat het niet veel oplevert. Een van ons moet het zeggen. Het is niet leuk.'

Hoogdalen plukte aan het gemengde boeket dat de kleuren en de frisheid begon te verliezen. Achter het vaasglas kleefden algen aan ontbindingsstelen. Vanaf de bodem groeide een grijze wolk als vuile katoenpluis.

Nee, dat was niet leuk.

Iemand moest het zeggen.

Iemand had het gedaan.

Iemand had de vader van Charity van het touw losgesneden, het lichaam als bij een kruisafname naar beneden laten glijden en koud vlees tegen het lijf gevoeld. Iemand had de natte plekken in de broek gevoeld. Zou dat met een keukenmes gaan, dat doorsnijden? In de ketelkast lag op een schap een stanleymes.

'Is er nog koffie?'

Hoogdalen schudde haar hoofd en knikte naar de deur waarachter Josje haar tranen droogde. De rector hield haar hand in bevrijdend geefgebaar dat in een wegwerpgebaar overging.

Braam stond op en klopte op de deur van de administratie. Josje steunde met de palm van haar hand op de rand van het bureau, ze deed haar nagels. Voor het toetsenbord dat een eindje naar achteren was geschoven, lag een etui met stiften, crème, een potje met nagellak en manicuurgereedschap. Een bovenlip kleefde op een papieren zakdoekje. Op de archiefkast stond de kruimeldief in de oplaad-eenheid.

'Ik breng gelijk koffie,' zei Josje.

Een vraag had ze niet nodig.

Zonder wat te zeggen deed Braam de deur weer dicht. Hij had geen spin gezien, geen vlieg. Hij had een zoenvlek gezien, net boven de kraag van Josjes blouse. Hij had haar adertjes in haar knieholtes geraden. Josje droeg nylons, sinds kerstmis.

Hoogdalen stond voor het raam met de rug naar Braam. Ze schoof de vitrage in het midden een streep opzij. De zon scheen aan de overkant tegen de bovenmuren van de binnenplaats.

Braam maakte het onderste knoopje dicht en stak met zijn hand in een overbodig gebaar zijn hemd opnieuw achter de broeksboord, aarzelde even voor hij zijn hand terugtrok. Zijn vingers geurden naar meidoorn. Braam kreeg een licht gevoel in zijn hoofd, een gevoel dat tot in zijn buik zakte en hem opgeluchtte als na het poepen. Hij ging schuin achter Hoogdalen staan en snoof haar geur op. Braam tastte opnieuw naar zijn kruis. Zijn lichaam antwoordde niet. Dat speet Braam.

Onder Hoogdalens linkeroksel breidde een zweetvlek zich uit in de satijnen blouse. De rechteroksel was droog. Het vestje met krijtstreepje was op de schouders verfrommeld door een gesp die de stof naar elkaar trok. De lijster floot, hield midden in zijn lied op. Braam floot geluidloos verder. Zijn erectie kwam traag naar boven. Hij zuchtte bijna onhoorbaar. Hoogdalen rook naar vanille, Vanilla planifolia, naar wintergroenolie, Gaultheria fragrantissima, naar tropisch oerwoud, naar een oase in een woestijn.

'Ik zal het haar vertellen.'

Braam ademde warme lucht door zijn neus. Zijn stem reikte niet verder dan haar oor.

Hoogdalen draaide zich om. Ze stonden dicht bij elkaar. Dicht genoeg voor een kruisafname. Hoogdalen deed een stapje naar achteren, raakte met haar kuit de lage vensterbank. Ze knikte, boog haar been en zonder te bukken voelde ze aan de stootplek. Erica zette haar voet neer en trok aan de zijnaad van haar rok. Hoogdalen droeg nylons met zilverglans tot voorbij haar rokzoom.

'Het is goed. Het is goed.'

Hoogdalen hield het ene been schuin gebogen voor het andere. Haar knieën raakten elkaar nauwelijks. Lucht ontsnapte uit haar lichaam. Ze werd een maat

kleiner. Ze hield haar lippen van elkaar. Haar tong raakte even de luchtspleet.

Alles wat open was geweest, was nu gesloten. De dode bleef dood, er hoefde geen leven gemaakt te worden, niet meer, nu niet. De pièta was geschilderd. Het lichaam afgelegd.

Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo.

Braam deed een stap opzij. Hij zwaaide met het spiegelei naar de piloot in de cockpit. De hanenput. De Raaf-Kounellisput. Hoogdalen zette haar voeten weer naast elkaar. Braam liet het spiegelei zakken. First class, business class, master class, iedereen uitstappen. Zijn rechtervoet tegen haar linkerknie.

Haar pupillen waren kleiner geworden. Hoogdalen zei geen dankjewel. De blikken van Braam en Hoogdalen ontweken elkaar. De propellers van de turbojet stonden bijna stil. De deur van het vliegtuig klapte open, de trap schoof uit tot bij de loper. Onderaan stond een meisje met een fluwelen kussen op haar gestrekte armen. Braam kon niet zien wat op het kussen lag. Over de glijbaan gleed de kist naar buiten. De voeten eerst.

Josje kwam binnen met koffie.

'Er is nog suiker en melk zie ik.'

Ze zette de kopjes op de vergadertafel, verschoof het kannetje met melk, legde twee suikerklontjes naast elk kopje en liep naar het raam.

'Wat is het hier benauwd.'

Haar nagels glommen pastelroze, droegen de lucht van aceton nog mee. Ze zette de pot met sanseveria's op de vloer. Haar lijf rondde, liet contouren van haar slipje zien. Braam stak een hand in zijn broekzak. De appel lag nog op het bureau, ongeschild. Josje zette het raam ver open. De vitrage bolde naar binnen, golfde en viel weer terug.

De lucht in de kamer werd ijler.

'Kan ik nog iets doen?'

De passagiers kregen het benauwd van zoveel woorden. Ze verlangden naar vrije val in een luchtzak.

Josje hoefde niets te doen. Ze sloot de deur behoedzaam. De vitrage waaierde naar buiten en vond rust over het opengeslagen raam. De zon reikte aan de overkant van de binnenplaats tot aan de vensterbank van de kamer van Braam. Zwijgend dronken ze koffie. Braam verlangde naar een sprits, naar warme chocolademelk uit een met kranten omwikkelde fles.

'Ik wacht tot na het laatste lesuur.'

Braam stond op.

'Kom na afloop langs, als je wilt. Bij mij.'

Hoogdalen reed haar stoel achter het bureau. Braam knikte.

Debriefing.

'Bij mij.'

This is your captain speaking.

Hoogdalen liep mee tot aan de deur. Ze nam de klink van hem over. Handen raakten elkaar. Voor het eerst. Braams lichaam vertaalde het contact. Een adertje sprong in een oog. Ongewild.

Josje zette de kruimeldief af. Haar ogen spraken woordenboeken. Braam liep voorbij, ging terug en legde zijn hand op Josjes schouder. Hij wachtte op haar hand. Ze typte verder. Braam ging naar zijn kantoor, pakte zich even in zijn kruis en kneep zachtjes in zijn scrotum. Mieren krioelden. Door zijn oogspleten zag hij buisjes aspirine, China, zandverstuivingen, noodlandingen, roger, roger, ready for take off.

Braam was expert in noodlandingen. Na een noodlanding zou hij in de open lucht kunnen overnachten. Aan het eind van de middag zou hij Charity uit de lucht halen, haar in de ruigte laten neerkomen, laten slapen in woestijnduinen.

Braam draaide de deur van zijn kamer op slot en schoof de gordijnen dicht tot er een smalle reep zonlicht overbleef. Zonder reistabletten, zonder Chefarine 4, zou hij die vrouw op de aarde zetten, voeten geven, met blote voeten in de warme grond. Charity's vader had niet alleen zijn eigen leven genomen.

7. VERBAND

De vreemdste koppelingen beheersen soms lange tijd ervaringen. Die ervaringen sturen weer gedragingen. Pas als de koppeling duidelijk wordt komt verandering van gewoontes dichterbij. De automatische piloot krijgt ruimte om een ander programma af te werken. Een kwispelende hond doet denken aan reclamekoffie, de aanblik van een aspirine zorgt voor hoofdpijn, de smaak van tandpasta en het geluid van collectebus en kanker laten elkaar pas na lang aarzelen vrij, om terug te komen als vermoeidheid toeslaat. Spinnen, katten, slangen, mannen, vrouwen vogels, vanille, meisjes, jongetje, bitterzoet; een woord wordt een ontembare angst, een onbeheersbaar verlangen.

'We hebben het over poëzie gehad.'

Waar hadden we het anders over moeten hebben, dacht Braam, over Kounellis, over Raaf soms? Hij zei dat niet.

'Poëzie?'

Hoogdalen streek over haar borst.

'Poëzie.'

Wat was gezegd? Hoe had het meisje gereageerd? Welke hulp had het kind willen hebben? Hoe kwamen de emoties naar buiten, kwamen ze? Waren er tranen, was er een schokkend lijf tegen een warm lijf?

'Toen ik haar na het laatste lesuur aansprak en vroeg met me mee te lopen, kreeg Charity een rood hoofd. Ze bloosde, ze bloosde, maar het was niet uit verlegenheid. Het nieuws was oud, het was een bevestiging van een lang verwacht bericht.'

Braam legt z'n armen op de leuningen van de stoel. Hij zakt diep weg. Als hij

zijn hoofd buigt, zijn armen en benen intrekt, is hij onzichtbaar. Herbert kan zich verstoppen, indien nodig.

Hoogdalen heeft Braam thuis uitgenodigd. Ze wil in een vertrouwde en rustige omgeving horen hoe Charity het bericht had opgenomen. Middenop de tafel staat een boeket zonder chrysanten, met een enkele roos en gerbera's met ijzerdraad omwikkeld. Een zevenarmige kandelaar met halfopgebrande kaarsen staat scheef in de vensterbank, geen bloemen voor het raam. De kamer heeft hoge smalle ramen met verticale lamellen die het uitzicht naar binnen beperken, maar een duidelijk beeld geven van de overkant van de straat. De Coöperatieve Handelsdrukkerij 1884 heeft de langste tijd gehad. Het gebouw staat leeg. Een zandstenen poort blijft staan. Het gebouw wordt afgebroken. Op de poort staat een mannenkop met een muts. Van een afstand lijkt het op een gaper van een apotheek. Van dichtbij is het een man met een snor, hij draagt een strakke muts met een pluim erop.

In een kast is een stereoinstallatie weggewerkt. Schuifdeuren delen de kamer in tweeën. In de achterkamer staat een eiken tafel met zes stoelen, drie aan weerszijden. Naast tuindeuren die dicht zijn en met een dwarsbalk beveiligd tegen inbraak, is op een bureau een computer zichtbaar. Aan een koordje hangt een amulet net naast het scherm. Het lijkt van ver op een moeder met kind. Maria misschien. Hoogdalen kijkt weg van de andere kamer.

'In de gedichten van Charity stond al wat ze vreesde.'

Braam wijst naar de bundel die op een stapel boeken ligt. Ook hier is Jeronimus doorgedrongen, zonder messen.

In de keuken laat een fluit horen dat water kookt.

Hoogdalens gezicht verraadt niet wat ze denkt. Ze staat op en laat de deur naar de keuken op een kier. Braam hoort een kastdeurtje open en dicht gaan. Blauwe bekers verschuiven in zijn hoofd. Glazen tikken tegen elkaar. Buiten lawaait een brommer. De cd-speler rust onder de pauzetoets. Achter de horizon zingt een sopraan een lied van La Falla. Ze zwijgt sinds zijn binnenkomst. Op de schouw staan prullaria en portretten. Het kunnen familiefoto's zijn, vakantieherinneringen, beide. De meeste foto's in kleur, een enkele in zwartwit, een in nostalgisch bruin. Naast een pendule ligt een doosje van de apotheek.

Leida had ook zo'n schouw, ook zo'n brede, ook met zo'n apotheek naast de klok.

Brekend glas, een vrouwenschreeuw, een milde vloek.

Braam heeft geen EHBO-diploma. Hij staat op, loopt kalm de kamer uit en trekt de deur naar de keuken open. Een natte dampende plek op de tegels. Scherven tot onder de keukentafel. Hoogdalen zit gehurkt en raapt de resten van de theepot bij elkaar. Een donkere driehoek spant tussen dijen en rokzoom. Ze heeft de knieën tegen elkaar. De schoenen van Hoogdalen zijn bevlekt. Haar nylons plakken aan haar benen.

'Nee, niets kapot als lampeglas.'

Zo zegt Hoogdalen dat als er geen grote rampen zijn gebeurd. Het licht blijft branden, al walmt de olielamp af en toe met roetende vlam.

Hoogdalen kijkt van kindhoogte naar Braam. Hij hoort zijn moeders' stem. Herbert nadert, wacht.

'Wacht maar,' zegt ze.

'Ik veeg het bij elkaar. We vergeten de thee.'

Met een prop keukenpapier schuift ze de restanten in een hoek.

Braam ziet de gracht rond Maborosi, het keukenraam, de kijker tussen de kookboeken, de messen aan de wand, Kounellis op haar knieën voor Raaf, joghurt in de gootsteen, schelpen, mesheften, algen, wier.

'Jeronimus weet iemand die dubbelacht-filmpjes op video kan zetten,' zegt Braam. Hij heeft het gezegd voor hij er erg in heeft. Het is niet zijn gewoonte om privézaken op school te vertellen, ook niet bij collega's thuis. Braam vertrouwt zijn geheimen enkel aan zijn engelbewaarder toe.

'Oh, ik wist niet dat je filmde.'

Hoogdalen schenkt wijn, haalt een kommetje met olijven uit de keuken en legt een servetje voor Braam op de tafel naast een potje met prikkers. Haar rok stoomt niet meer, is nu nat en koud.

'Dat is van vroeger. Het zijn filmpjes die ik maakte toen ik nog een tiener was. Ik heb geen projector. De filmpjes heb ik al jaren niet meer bekeken.'

'Zal een verrassing zijn om ze weer te zien.'

Hoogdalen kijkt Braam aan die zijn jasje opzijhoudt. Hij contrôleert of zijn pen er nog in steekt. Braam heeft een rode gloed in zijn gezicht. Hij ziet keukenmessen achter de rector.

'Dat denk ik ook.'

Sonore stem van zijn vader.

De klok slaat. Herbert telt tot negen. Stilte hangt ongemakkelijk in de kamer. De slagen van de pendule halen het ongemak niet weg. Nog een half uur, dan is het bedtijd.

Hoogdalen staat op en loopt andermaal naar de keuken. Ze komt terug met een plateau met kaas en toast. In de koelkast staat een salade. Die houdt ze in reserve.

'Spannend.'

Spannend, dat was het woord dat bij de lucht in de kamer paste. De Wet van Boyle en van Gay-Lussac. Gelijke aantallen moleculen die gelijke volumes innemen, gelijke druk veroorzaken, als de omstandigheden gelijk zijn. Mannen en vrouwen die evenveel plek vragen als de randvoorwaarden gelijk zijn. Evenveel *Tulipa violacea* als *Arabis caucasica*.

Braam grapte in de tweede klas dat Lussac de eerste homo in de historie was die voor zijn geaardheid uitkwam. Dan is het bijna herfstvakantie. Braam die tussen de meiden en jongens naar zijn eigen aard zoekt en zijn grenzen aftast door ze onderhuids te benoemen. Braam die de vader in hem een kans geeft. Braam die zijn zaad van de rotsen schraapt met een keukenmes. Braam die openingen zoekt om in door te dringen, openingen om binnen te laten. Braam die kunstjes zoekt om zichzelf te bevrijden en een ander te winnen.

Raaf geeft nu die lessen, maar Raaf grapt niet over homo's. Raaf grapt over Grieken misschien en over Griekse beginselen. Raaf vindt zijn eigen uitweg om over zijn hartstochten en over knopen in de ziel te praten.

Hoogdalen nipt aan de wijn. Haar lippen staan heel even op een kier. Ze hurkt aan het tafeltje en snijdt kaas. Ze heeft de nylons en de schoenen uitgedaan. De driehoek is gebleven. Hoogdalen zoekt haar uitweg om haar hartstochten in een vlechtwerk vorm te geven.

Braam wil Hoogdalen over Gay-Lussac vertellen, ook al is de herfst voorbij, maar hij wil het ook niet. Hij wil over de tieners in zijn klas vertellen, maar hij doet het niet. De kunstjes die hij kent wil hij tonen. Herbert laat het na. De tenen van Hoogdalen zakken weg in de schapenwol.

Een kleed om op te vrijen. De kamer van Leida met de lamellen open. Op de vloer, tussen bank en salontafel, zonder angst de kandelaar uit evenwicht te brengen, nieuwsgierig zonder angst. Ready for take off. Leida was niet bang voor een noodlanding, niet bang voor een overnachting in de open lucht. Ze was niet bang om te vliegen. Leida had niets te verliezen. Braam was luchtziek geweest. Nodeloos, maar dat wist hij pas toen het te laat was.

Hoogdalen zat op het bankje op de binnenplaats. Braam had regelmatig vanachter de vitrage, die in het midden op een kier hing, naar beneden gekeken. Af en toe ging haar rechterhand, steeds haar rechterhand, naar haar voorhoofd, krabde aan haar gezicht dat bleek en ontoegankelijk leek. Het haar bijeen in een staartje, als de kelkbladeren rond de steel van een onrijpe tomaat, Solanum lycopersicum. Geen kleur. Over haar knieën een leren jasje. Hoogdalen streek om haar kin, een gebaar dat Braam kende, een peinzende beweging, zoals Braam die maakte in de tijd dat hij zich pas schoor, nat, met de kwast, de tastende beweging om achtergebleven haartjes te voelen en dan, of juist niet meer, onder het scheermes te laten sneuvelen. Het hoofd in de nek, het mes door de scheerzeep, roodgevlamde huid waar net geen bloed uitvloeide, soms wel. Aluin, schrijnend, een snipper krantenpapier op de hals.

Ze was een poes die zich zat te wassen, een moederdier dat voor de pony van haar kind zorgde. Zilverzoutbeelden in Braams hoofd.

De mouwen van haar blouse trok ze kort naar beneden, een pluisje verdween van de zijde. Een voet zweefde boven de stenen van de binnenplaats. Uit de tas naast haar op de bank haalde Hoogdalen een pakje. Ze vouwde een zakdoekje open, keek aandachtig naar de vouwen, vouwde het dicht en weer open. Tranen, misschien. Opnieuw een pluisje, de hand aan de kraag. De korte hoofdknik. Braam uit het directe beeld achter z'n schaduw aan. Het rolletje nog niet vol. De foto niet ontwikkeld.

Als ze er over een half uur nog zit, dan wacht ze tot ik haar aanspreek en bij me uitnodigt. Braam krabde zijn kruis.

Halverwege dertig was ze. Karabies met blauwe mokken, een fles met koffie in een krant, lauwe chocolademelk. Aardappelland. Meeëter op kin, zandomrande nagels en een witte zakdoek in de hand. Een kind met zandbesmeurde boterham. Vlekje op de trouwring, op het kussen. Hoofdpijn zonder vorm, zonder beelden, zonder verbeelding.

Braam maakt de veiligheidsgordel vast, slaat z'n armen over elkaar. Braam is bezig aan een start over beton en asfalt. Braam kijkt naar een film. Z'n moeder haalt een buisje met Chefarine-4 tevoorschijn. Dubbel-acht. Laatste strofe van een sonnet.

Herschikking van de schoudervulling, verplaatsing van sous bras, knopen dicht, blanke borsten, zware weckringen, troosttepels met klemmen. De handbeweging langs de neus. Sanseveria's in de vensterbank, spits, lang, scherp. Keep the aspidistria flying. Wie schreef dat boek? Wie spelde het tot het laatste woord? De hospita zegt de kamerhuur op. De jongen kiest een vlucht naar een ander land. Acht maal acht maal, een schaakbord Chefarine-4. Liefdadigheid. Voeten vooruit op de glijbaan.

Hoogdalen kijkt. Braam knipt, kijkt door de lens, door de vitrage, door de naad in de vitrage. Handen in zijn zakken. Knipt, knipt, knipt, knipt, knipt, vlinderknipt.

'Wat ga je vaak plassen,' zegt Hoogdalen als Braam terugkomt van het toilet.

'Is er misschien iets met je blaas?'

Er is niets met de blaas van Braam. Braam drinkt veel, meer dan twee liter op een dag. Dat is goed voor de doorspoeling van de nieren en het zuivert het bloed, houdt de gracht schoon. Braam is een hond, een dier dat zijn terrein afbakent, een dier dat klaar is voor de vlucht. Braam is een lijk dat water lopen laat. Een lijk met natte plekken, koud en klam.

'Een mens, een volwassen man, bedoel ik,' zei Braam 'heeft gemiddeld vijf liter bloed en dat hoort regelmatig ververst te worden. De gemiddelde vrouw heeft minder bloed, maar daar is ze niet minder om.'

> *Het WC-EEND toiletblok gaat reuze lang*
> *mee en zorgt bij iedere spoeling voor een*
> *heerlijk fris en schoon toilet.*
> *Doordat WC-EEND haar blokje heeft*
> *voorzien van een unieke folie kan de houder*
> *makkelijk en hygiënisch worden nagevuld.*
> *Het folie om het blokje hoeft niet*
> *verwijderd te worden en lost volledig op na*
> *enkele spoelingen.*

Gebruiksaanwijzing:
** Houd de achterzijde van de houder naar u toe gericht*
** Druk met uw wijsvinger het brede lipje naar u toe om de houder te openen (zie afb. 1)*
** Plaats het navulblokje met folie in de houder (afb. 2)*
Sluit de houder stevig ('klik') en plaats de houder weer aan de rand van het toilet.

WC-EEND toiletblok bevat o.a. de volgende ingrediënten:

anionogene oppervlakte-actieve stoffen	*>30%*
niet-ionogene oppervlakte-actieve stoffen	*5-15%*

'Het zou ook goed voor een vrouw van gemiddeld postuur zijn, veel te drinken.'

Braam schenkt het glas van Hoogdalen tot de rand toe vol. Er groeien vlekken op het kleed.

'Wat maken we wat mee,' zegt Hoogdalen.

Braam knikt.

'We maken heel veel mee Leida.'

De klok slaat één keer.

Koekoek.

Hoogdalen doet het licht uit. Ze hoort niet de echo-woorden die in Herberts hoofd weerkaatsen. Herbert zoekt zijn pyama.

8. TROUW

Betrokkenheid betekent roeren in stront, eerst in die van een ander, daarna onvermijdelijk in de eigen drek.

'Sommige dingen hoeft u niet te weten,' zegt Braam.

'Alles weten maakt niet gelukkig, ik dacht dat u dat inmiddels wist.'

Braams' stem is kortaf, bijtend en dampend als 10% salpeterzuur. Braam heeft koningswater in voorraad als dat nodig mocht zijn.

Raaf wil details weten over de dood van de vader van Charity.

Kounellis die links van Braam aan de vergadertafel zit, kijkt bewonderend naar haar vogelaar, ze geeft Raaf vlerken. Raaf kan vliegen. Hij heeft het ouderlijk nest verlaten en is als een koekoek neergedaald in het bed van de Griek. Het vogeltje houdt het bekje wijd gespreid en vraagt om voedsel. Kounellis drijft op haar muzisch aroma, haar honger naar het onbereikbare.

Braam is niet van plan het spel mee te spelen.

'Ieder heeft zijn geschiedenis,' zegt Braam.

Hij kijkt de vergadering rond. Blikken dwalen op lambrizeerhoogte langs de muren en glijden door het raam naar buiten.

'Dat dringt misschien niet snel tot iedereen door. Laat ik bij de oude Grieken beginnen.'

Braams blik glijdt over Kounellis, die de tafelrand bestudeert, als hij dat zegt, en kijkt naar Hoogdalen aan het tafeleind. Ze is voorzitter. Hoogdalen knoopt haar vest dicht. De knoop laat gelijk weer los, ze laat het zo. De pastelroze blouse met rouches valt ruim naar voren. Braam kijkt van haar lichaam naar haar ogen. Hoogdalen heeft grote borsten, misschien is ze ongesteld. De voorzitter knikt naar Braam en geeft met haar oogopslag toestemming om zijn zinnen af te maken. Ze weet dat ze beter kan zwijgen als Braam eenmaal praat. Ze fixeert even op Braams' mond, volle lippen heeft hij, dan markeert ze met een fluorescerende stift passages in een nota.

'De Oude Grieken hoorden tot de eerste kunstenaars die vrijstaande beelden maakten die enigszins de anatomie van de mens volgden. De Griekse goden zien er niet zo houterig uit als hun voorgangers uit Egypte bijvoorbeeld.'

Braam kijkt naar links. Kounellis zwijgt. Haar ogen zoeken houvast aan Hoogdalen. Hoogdalen bladert in papieren, laat woorden oplichten. Kounellis krabt zachtjes aan haar hals, kijkt naar haar hand en krabt opnieuw. Geen zoenvlekken te zien. Braam weet waar ze te vinden op het lichaam.

'De grote verandering door de Griekse beeldhouwkunst was dat mensen ook een achterkant kregen. Je kon om een mens heenlopen en ook die onderdelen in ogenschouw nemen die minder tot de verbeelding spraken. Tijdelijk, want juist door die erkenning van de uitgang vonden Grieken weer een ingang. Kortom, je moet je eigen drek vast durven pakken voordat je via de voordeur een huis kunt betreden.'

De vergadering zwijgt.

Een bioloog die een lesje kunstgeschiedenis geeft over het graf van de vader van Charity heen, en moraliserend tegelijkertijd. Dat is nieuw.

Jeronimus is de eerste die repliek geeft.

'Mooi gezegd,' zegt de chefkok, 'heel filosofisch. Na de Grieken kwamen de Romeinen. Toen kregen we het Romeins. Ik laat de bloedverwantschap van die volken maar buiten beschouwing.'

Jeronimus grijnst.

'Met uw instemming.'

Jeronimus drukt zijn buik tegen de vergadertafel en schuift dan zijn stoel naar achteren. Zijn hoofd tolt heen en weer. Er klinkt gegrinnik. Het gezicht van de chefkok verandert in een bloederige lever, zijn mond lijkt op een mossel met de kleppen op een kier.

Raaf, Corvus corax, lacht zachtjes voor zich uit. Kounellis neemt een slok van de thee met kruizemunt die voor haar staat en houdt het kopje veel langer dan nodig voor haar mond.

'Kortom.'

Braam voelt dat hij een glibberig pad is ingeslagen, maar verder moet. Hij krijgt warme voeten.

'Iedereen heeft zijn of haar geschiedenis, maar niet alleen die van zichzelf.'

Kounellis zet haar kopje neer. Raaf speelt met een plastic roerstaafje en tuurt naar het blad van de tafel waar de agenda en de notulen liggen.

De vergadering is bij het punt mededelingen. De dood van Charity's vader is een mededeling, meer niet. Een mededeling naast de aankondiging van een dienstreis van Hoogdalen, die een week afwezig zal zijn, een mededeling als de overstap naar gebruik van milieuvriendelijke schoonmaakmiddelen en de aankondiging dat na de vakantie de achteringang van het hoofdgebouw afgesloten wordt in verband met renovatiewerkzaamheden.

'Een touw is vaak langer dan het stuk tussen de beide uiteinden, al beseft lang niet iedereen dat,' zegt Braam.

Hij voelt keien, gravel, plassen op het pad. Hij krijgt natte voeten.

'Soms veel langer. Dan is de enige manier voor sommigen onder ons, die niet uit de voeten kunnen met de lengte, om het touw korter te maken door er een strop van te knopen. Hoe triest dat dan ook mag zijn voor degenen die achterblijven. Ieder ruimt zijn drek op zijn manier, dat bedoel ik. En daar past respect bij.'

Amen.

Hoogdalen ziet hoe een zucht heel langzaam het lichaam van Braam verlaat. Ze ziet hoe de ogen van Braam steeds minder van de omgeving zien, alsof er vitrage wordt dichtgeschoven. Braam kijkt even opzij en maakt een kruisteken dat niemand ziet.

Oremus.

Hoogdalen knikt bemoedigend. Heel traag verdwijnt Braam uit de vergaderzaal, onopgemerkt door Raaf die het roerstaafje inmiddels murw heeft gedraaid tot bij het breekpunt.

'Ik wou het hierbij laten als de vergadering ermee instemt.'

Braam krabt aan zijn kin zonder dat het jeukt. Zijn stem klinkt uit de hoge. Het is onbewolkt. Het waait een beetje. Braam pakt de agenda en buigt zijn hoofd naar Hoogdalen, hij is onderweg naar de dakgoot waar een merel fluit. De zon schijnt, verblindend bijna.

'Wie behoefte heeft aan een vervolggesprek kan na afloop van de vergadering een afspraak maken,' zegt Hoogdalen en in één stroom door: 'We gaan naar punt vier van de agenda; de teruglopende aanmelding van leerlingen.'

Van der Linden vraagt het woord. Ze maakt zich zorgen over de teruglopende aantallen leerlingen. Ze is niet de enige. Ze maakt in strakke bewoordingen duidelijk dat ze haar baan wil houden, dat er meer gedaan moet worden aan begeleiding, dat er geld nodig is voor investeringen, dat er computers moeten komen, dat er van alles aan de hand is.

Hoogdalen bevestigt dat er van alles aan de hand is. Ze ziet hoe Van der Linden blosjes krijgt die in haar hals de vorm van vlekken aannemen.

'Er is altijd van alles aan de hand.'

Hoogdalen raakt gefixeerd op de vlekken.

'Dat hoort ook zo.'

De vergadering zwijgt. Hoogdalen is alleen en heeft geen kruimeldief.

'Ik deel de zorg, maar ook mijn invloed gaat niet veel verder dan de poort van Maborosi.'

Ze raakt met haar hand even haar borst.

'Hoe graag ik ook zou willen.'

Hoogdalen wou dat Josje met koffie kwam, maar de vergadering is zo voorbij. Braam vliegt een rondje over de drooggepompte drekgracht en ziet hoe Josje met de post onder de arm naar de brievenbus wandelt. Ze heeft zuigvlekken van de kruimeldief. Overal, weet hij. Iedereen heeft smetten. Zuigen helpt.

De zon zakt achter de toppen van de bomenrij. In het kabinet zwaait het skelet met de intacte arm. De beuk wordt doorschijnend bruin. In de schaduw van de bomen verlicht de meidoorn de sombere onderkant. Een weeige geur stijgt op. Braam kijkt vanuit de dakgoot naar de vergadering. Hij draait zijn hoofd en zoekt een plaatsje op de nok. De pannen zijn aan de windzijde helder rood, de stille kant is schilferig en groen van algen en mossen.

'Braam zal toelichten hoe het met de begeleiding van leerlingen is gesteld.'

Bladeren slaan om, vallen op bosgrond.

'Volgende punt.'

De conrector komt in zweefvlucht op een bezemsteel terugvliegen en citeert tussen nok en vergadertafel het gedicht van Charity dat de dood van haar vader al in zich droeg. Het premature rouwproces van een voortijdig afscheid dat toch op tijd was. De verwekker die uit onmacht ook de nek van zijn dochter in de strop duwt. Aan de naasten, de school, iedereen de taak om met Charity het touw te ontlussen. De poëzie was weer eens sterker gebleken dan de dagelijkse werkelijkheid. En lag Isfahan niet in de buurt van Abu Dabi?

'De begeleiding.'

Hoogdalen knikt opnieuw naar Braam.

'Het woord is aan de conrector voor punt zeven.'

Braam stapt van de steel en zet de bezem in de hoek naast de kamerpalm, hij verschuift zijn billen over de stoel. Hij wil op zijn handen gaan zitten, maar laat dat na. De sleutelbos drukte tegen zijn dij. Hij voelt aandrang om aan een neushaartje te trekken en een slip van zijn hemd uit de broek te halen. Braam pakt de agenda die voor hem op tafel ligt en buigt de onderkant van het velletje in een lichte boog naar boven.

'Ik vind het lastig om daar in deze context veel over te zeggen. Ik zal proberen m'n gedachten al sprekenderwijs te ordenen.'

De beuk achter het hoofdgebouw zit mooi in het blad. De krulhazelaar kan gemakkelijk een paar takken missen. Eenvoudig te stekken, die boom.

'Collega Van der Linden heeft het al opgemerkt. De tijden veranderen en ook de leerlingen komen met een andere bagage binnen dan we gewend waren. Toch

geloof ik dat dat deels schijn is. Cognitief weten ze meer dan in de tijd dat wij, au tout court, de school binnenstapten, maar wat het affectieve deel betreft zie ik niet zoveel verschillen.'

Braam kijkt de kring rond.

'Die affectieve bagage hoort tot de basis en als die er nog niet is, dan is het behoefte, basisbehoefte. Die vragen naar begrip en steun komen boven, dat is waar. We zijn er niet steeds op bedacht dat daar een andere pedagogiek bij hoort, een opener en eerlijker en ook kwetsbaarder houding. We moeten wellicht meer met ballonnen spelen dan met computerprogramma's. Of we dat aangenaam vinden of niet.'

Hoogdalen heeft afgehaakt. Ze droomt van de stille momenten nadat de theepot was gesneuveld. Ze is met bezemzaken bezig. Van der Linden luistert maar half nadat ze de loftuiting heeft geïncasseerd. Raaf streept de nummers van de agendapunten door. Jeronimus wacht tot de rondvraag, waar hij, als traditie, naar verwachting drie punten in zal brengen.

'En veel zaken uit het leven zijn niet aangenaam. Niet in het heden en niet uit het verleden. Elke tijd heeft zijn eigen tragiek.'

Als Braam uitgesproken is, schraapt de docente Frans haar keel.

'Dat au tout court, dat waardeer ik zeer,' zegt Kounellis, 'maar het is tout court, zonder dat au.'

Braam ziet de triomf van de puntenscore. Hij houdt zich aan zijn das vast.

'Au tout court,' zegt Braam en schudt het hoofd krachtig op en neer.

'Merci beaucoup, maar ik bedoel goud met Au, niet een pijnscheut.'

Braam is terug. De vergadering raakt verveeld van zoveel spitse humor.

'Ach, spreken is zilver, en zwijgen is au. Elke bewering draagt de leugen al in zich, vooral in de liefde. Dat weet u toch.'

'In een vorig leven,...' zegt Kounellis.

Hoogdalen schrikt wakker. Ze kent de uitweidingen van Kounellis over gemiste kansen en over gebrekkige keuzes die in een volgend leven alsnog verbeterd kunnen worden. Hoogdalen kent maar één leven.

'U bedoelt gisteren,' bijt ze over de tafel.

'Graag terzake.'

'Ballonnen zijn goedkoper dan computers,' zegt Van der Linden. Het blijft stil. Kounellis bedankt voor de eer. In een volgend leven gaat ze de confrontatie wellicht aan. Morgen. De hand van Kounellis gaat naar haar strottenhoofd.

Raaf steekt zijn hand op. Hij kruipt in het nest van zijn muze.

'Gisteren,' zegt hij, 'las ik de notitie over veiligheid in het scheikundelokaal. Met name de passages over de opslag van oplosmiddelen heb ik bestudeerd. We zijn nog niet aan dat punt toe, maar ik wil er graag iets over kwijt.'

Er volgt een relaas over brandgevaar en over een noodzakelijke inventarisatie van de chemicaliën, over milieu en veiligheid, over kankerverwekkende stoffen, over de pleisterschaar die uit de EHBO-kist is verdwenen en over zorgen voor morgen.

Kounellis bladert in vergaderstukken. Ze wacht op de rondvraag, maar als het zover is heeft ze nog geen stekelige opmerking kunnen bedenken. Jeronimus komt tot twee punten en laat het daarbij.

'De gracht is op het diepste punt. De schoonmaak begint volgende week.'

Hoogdalen sluit de vergadering en wenst ieder wel thuis. Ze kijkt naar Raaf als ze dat zegt, en dan naar Kounellis.

'Tot morgen.'

Kounellis pakt haar aktentas van de vloer. Ze is al gevlogen.

'Wel thuis samen.'

De lambrizering schuift omhoog tot aan het plafond. Hoogdalen pakt de stapel papier en staat op. Ze loopt achter Braam langs en legt vluchtig haar hand op zijn schouder. Braam draait zijn hoofd, ziet haar groene ogen. Opname van dichtbij.

'Fijn dat je naar me knikte,' fluistert Braam.

De tweede hand op de schouder van Braam is van de chefkok.

'Hoe vaak zouden ze het doen, met elkaar, bedoel ik?'

Jeronimus lispelt in het oor van Braam.

Een vale grijns van geslepen messen komt op het gezicht van de chefkok. Traag dringt tot Braam door wat de Jeronimus bedoelt.

'Vaak,' zegt Braam vanuit de dakgoot.

'Vaak. Te vaak misschien?'

Er zou weer een oorlog moeten komen. Braam spreekt die gedachte niet uit. Hij trekt zijn uniform aan.

'Eigenlijk interesseert dat me niet.'

Braam schuift de bajonet op het geweer.

'En ik begrijp uw belangstelling voor dit soort ritsluitingencultuur niet.'

In een oorlog is voortplanting en levensdrift ook belangrijk, maar dan op een ander niveau. Braam droomt van onderduikadressen, loopgraven, Maborosi als districtskwartier van de bezetter, de ongeremde vrijheid van handelen, de ongetelde kogels. Braam voelt de drang te vernietigen wat hij niet kan bezitten. Stuk te maken wat hij niet slaagt te behouden. Zo deed de vader van Charity dat.

'Morgen staat er vis op het menu, heilbotfilet, vandaag nog lever met uien en met appelmoes.'

Jeronimus spreekt met brede lettergrepen.

'Het is maar dat u het weet. Heil. Bot.'

Het is elke dag oorlog. Braam doet niet elke dag mee.

Jeronimus loopt het vergaderlokaal uit. De chefkok fluit een liedje.

De chefkok kent de mosselman. Kounellis kent de mosselman. Raaf kent de mosselman. Allemaal kennen wij de mosselman, de mosselman.

Op de nok van het dak zingt de merel. Braam richt en krijgt de vogel in het vizier. Braam haalt de haan niet naar zich toe.

9. TOP OF THE HILL

Eigenheid uit zich soms in een kledingstuk. Wie zich uitkleedt raakt bij gelegenheid het spoor bijster, wie het verliest merkt dat nieuwsgierigheid binnen handbereik ligt.

Het was eb toen de boot van Holwerd naar Ameland voer. Een straffe noordoostenwind won van de zon die probeerde de temperatuur naar boven te krijgen. Braam besloot geen fiets te huren, maar met een van de bussen naar de duinen te gaan. Een echtpaar met kleine kinderen worstelde een wagentje door de achterdeur van de bus naar binnen. Rugzakken en tassen versperden het gangpad. Een Welsh springer spaniel kroop onder een bank en wachtte tot de onrust voorbij zou zijn. Toen de bus eenmaal reed, kwam het hondje weer onder de bank vandaan. Jan Steen, Willem van Mieris, Arie de Vois, Pieter van Slingelandt, Caspar Netscher, Eglon van der Meer, Gerard Dou; tientallen schilders hadden deze hond al vereeuwigd in dagelijkse taferelen. Frans van Mieris de Oudere die de bruinwitte rekel zelfs een witte teef laat bestijgen in een bordeel waarin een rondborstige vrouw haar liefdesdrank schenkt aan de man die voor een nacht komt. Zelfs bij daglicht hebben de man en vrouw hun schaamte vergeten, meer dan 300 jaar geleden. Alles veranderde en alles bleef hetzelfde.

Torenkraaien, *Corvus monedula*, met een grijze ring om de nek cirkelden boven de duinen. Over het schelpenpad kraakten fietsers. Meeuwen keken even over de zandrand, lieten zich weer naar de zee zweven die monotoon achter de laatste duinenrij bromde. Braam strikte de veters van z'n schoenen opnieuw en haalde een boterham uit z'n jaszak. Het Oerd was minstens een uur gaans. Hij wist niet zeker of hij zover zou gaan. Hij zette de pas erin. De school was ver weg.

De school was ver weg tot bijna halverwege het uitzichtpunt twee leerlingen hem tegemoet kwamen. Ze waren met een wadloopgids en hadden in bijna drie uur tijd de overtocht naar het eiland gemaakt. In hun rugzak zat natte kleding met vegen klei en zand in een plastic vuilniszak.

'Charity zou ook mee,' zei Fatima, 'maar ze had geen zin meer. Ze is in de boarding gebleven. Wat erg hè van haar vader. Joyce is bij haar.'

'We hebben een gsm-ontvanger, maar de batterijen waren leeg. We wisten niet meer waar we waren.'

Bernadette boog opzij en kneep even in haar kuit die pijnlijk was van de spierkramp, van het koude waadwater.

Braam hoefde geen details over het wad, de windrichting, de diepte van de geulen, het veen onder het zoute water, niet over Fatima en Bernadette die tussen land en eiland niet meer wisten waar ze waren. Niet over Charity die door Joyce werd warm gehouden. Nu even niet.

'Er was weinig op het wad te zien,' zei de gids, 'maar daar gaat het juist om.'

'Dag meneer.'

Braam groette en elk ging zijn weg. Braam volgde het schelpenpaadje met fietsers in exotische kleding die heen en weer reden en op kaarten keken.

Staatsbosbeheer gaf op een bord aan dat de oostelijke eilandpunt niet toegankelijk was, op de paden na. Vogels waren in het broedseizoen. Bij een splitsing ruzieden fietsers over het juiste pad. Braam glimlachte, hij kende dat van personeelsuitjes. Eenmaal weg uit de vertrouwde omgeving lieten verdedigingsmechanismen verstek gaan. Drukte om niets. Alle wegen leiden immers naar hetzelfde punt, zeker op een eiland, elders meestal ook. Je hoeft niet veel te doen om te komen waar je wilt zijn. Nalaten van doen is meestal het beste. Het kost kindertijd om dat te ontdekken.

Braam sloeg linksaf een zandpad op dat naar de zee leidde. Duinen vormden grillige hopen met zigzaggende konijnenpaadjes. Op zoek naar een beschut pannetje verliet Braam het pad en klom naar boven. In een inkeping, bovenop het duin lag een veelkleurig kledingstuk half onder een struik. Braam keek ernaar, negeerde wat zich in zijn hoofd aan het vormen was. Hij wilde niet in een droom meegesleurd worden, maar zijn lichaam gaf andere signalen. Braam trok z'n jas uit, spreidde de jas tegen de helling van het duinpannetje en ging erop zitten, voorzichtig om niet de pakjes sinaasappelsap en de overgebleven boterhammen te pletten.

Achter hem lonkte het kledingstuk. Wat zou het zijn? Een slipje, een topje? Hoe was het hier gekomen en van wie was het? Braam boog naar achteren, hoorde de branding achter de volgende duinenrij die kaal in het zonlicht schitterde. Zijn ogen deden even pijn van het licht. Braam leunde op zijn hand en ging staan. Er zijn dingen die gedaan moeten worden, dacht hij, en dan is het verstandig ze te doen. Na dralen misschien, maar wel doen.

Tussen duim en wijsvinger hield Braam het kledingstuk omhoog. Het was een topje van een bikini. Braam zweefde boven de grond. Nergens was het slipje te bekennen. Hij voelde zich ongemakkelijk op de duin met het topje in z'n hand. Iedereen kon hem zien, maar er was niemand op te kijken. Braam nam het mee, ging op de jas zitten en keek voor zich uit, krabde in het kruis van zijn broek en trok zijn schoenen en sokken uit.

Even zat hij als een boeddha voor zich uit te staren, toen hield Braam zijn armen gestrekt boven zich in een hoera-gebaar, het topje tussen zijn handen. Mieren kropen in het zand, over zijn jas, op weg naar zijn kruis. Karen keek hem vanuit de slaapzaal aan. Ze lachte, trok haar voet verder omhoog. Een lange schreeuw klonk over de duinen. Toen was het weer stil.

Beneden in het groen stond een jong hert achter bomen verscholen. Het dier was ver weg, bewoog niet. De vacht schitterde in de middagzon die steeds feller werd en door de dunne ozonlaag steeds meer huidkanker induceerde bij kale mannen en vrouwen zonder topje.

Braam legde het topje naast zich op de jas en ging achteroverliggen. Hij sloot de ogen, zag rode en gele stromen en vlekken door de oogleden. Dat waren

adertjes waar bloed doorheen ging, heel dunne adertjes van wisselende dikte. Licht dat gefilterd en doorgelaten werd naar de kegeltjes en staafjes en naar de blinde vlekken. Braam spande z'n oogleden, maakte ze dunner. Het licht werd feller, veranderde in oranjegeel. Naast hem het topje; paars, rose, pastelgroen, lichtblauw, een los draadje aan de okselrand.

Braam ademde diep in, liet de adem langzaam door zijn neus naar buiten gaan. Een tinteling trok door zijn kuiten, kroop naar boven door zijn dijen en zijn buik. Braam knoopte de riem van zijn broek los. Het was alsof zijn onderlichaam losraakte van zijn bovenlijf. Braam trok zijn hemd naar boven en bewoog zijn hand over zijn buik. Zachtjes streek hij tegen de buikharen in. Een poes zou dat niet toestaan, tenzij het voorzichtig en bedaard zou gaan. Een bunny vond alles lekker. Een moeder van dertien zonder poes van zilverpapier, met Chefarine 4 op een schaakbord, op dubbel-8. Een koningin op alle velden. Familiefoto's op de schouw, een huisapotheek.

Het topje werd heet in de zon, Braam voelde de warmte aan zijn knieën. De kleuren waren nauwelijks verbleekt.

Ze kon niet ver weg zijn.

Herbert zou Leida bellen, binnenkort.

Uit z'n jaszak haalde Braam de laatste boterham. Hij dronk het pakje jus d'orange leeg en stak de verpakking terug in zijn jaszak. Vruchtvlees pikte aan zijn vingers.

Wat heeft het voor zin dit topje mee te nemen? dacht Braam. Het brood werd vochtig en gleed door zijn keel de slokdarm in. Braam schudde de laatste kruimels uit de papieren zak. Daar had hij de dief van Josje niet voor nodig.

Twee originele vormen
zes robuuste smaken
Oerbrood is verkrijgbaar in twee 'oervormen':
rechthoekig en rond. Daarnaast zijn
er maar liefst zes verschillende soorten,
dus voor elke smaak wat wils:

Braam had Oer-origine met de kleur en smaak van Frans boerenbrood. Pain fermier. Le diner est un peu court, of niet Kounellis? Of niet? Jij talenwonder op 64 velden.

Polyester. Het stond op het label. Na een duik in zee stevig uitwringen en het topje zou direct droog zijn, niet koud en klam aan de huid plakken, geen koude tepels. Hoogdalen zwom één keer in de week in een binnenbad. Ze ging nooit naar een sauna.

Braam had Erica niet voor een tegenbezoek uitgenodigd. Hij had wel gewild, maar zijn voeten waren sneller geweest dan zijn woorden.

Braam ging rechtop zitten. Keek opzij, keek naar voren, liet zijn blik naar beneden gaan waar de ree stil stond en wachtte op de dingen die komen zouden.

Er kwam niets. Braam trok aan een haartje in zijn neus. Het was onwillig. Braam trok opnieuw tevergeefs. Braam liet het haartje. Hij stond op. De ree was verdwenen. Er stak een spier helmgras door het nylon van de cup. Het witte tussenstukje was groen uitgeslagen. Chlorofyl voor fotosynthese. Er was water en koolstofdioxide, er was licht, er zou zuurstof en zetmeel komen.

Braam hield zijn jas dichtgeknoopt, het hemd boven zijn broeksboord, de riem weer vast om zijn middel, warm en soepel. Hij wandelde bevrijd tussen vloedlijn en zee naar het westen. Het strand lag bezaaid met mesheften, soms aaneen, dan weer waren de helften van elkaar gescheiden. Ze waren opengevouwen, allemaal. Schuim van dode algen trilde in de wind. Het strand was verlaten. Platforms op hoge poten op zoek naar diepte, naar brandstof.

Op het strand bij de afslag naar Buren schoppen jongens elkaar een bal toe. Zeven halfwassen meiden willen samen op een foto. De vrouw die Braam de camera reikt, heeft één bruin en één groen oog. Ze steekt even de tong uit als ze de camera geeft, als wil ze binnendringen om te winnen en om te verliezen. Overal. De tong, Solea solea, van Braam ligt dik achter zijn tanden. Braam staat op zijn tenen, knipt, knipt, knipt. Veertien borsten, dertien misschien, kleiner en groter dan de maat 44 die naast een handvol schelpen en mesheften in de broodzak in z'n binnenzak steekt.

Lachende meiden, de hoofden net beneden de horizon die een strakke streep in de verte trekt. Braam onthoofdt ze niet graag. Hij houdt zijn camera in de binnenzak, dicht tegen het topje.

De zwartwitfoto ligt in een andere doos, dichtgeplakt.

'Dat zijn keeshondjes.'

Een vader praat tegen zijn zoontje.

Braam kauwt op een pijpestrootje en wacht tot de boot aanlegt en de passagiers van boord gaan. Zijn hoofd is rood. De zon zakt.

'Wat doen die?' vraagt het kind.

Ogen op steeltjes. Een kindmolentje draait in de wadwind. De hondjes trekken aan de lijn.

'Die kezen.'

De vader glimlacht. Zijn mond is een mossel. De binnenpret waait weg met de vislucht.

'Hoe vaak doet Raaf het met Kounellis?'

De chefkok die alles wil weten. Gebakken lever op het menu, met uienringen en bloemige aardappelen. Heilbotfilet, *Pleuronectidae hippoglossus hippoglossus*, heileuver, os sacrum, heiligmaker, heilsoldaat, heilgemeenschap, heiligschenner.

'Wat is kezen?'

Woorden worden vlees.

De kinderblik omhoog naar de Heiland.

'Dat is wat keeshondjes doen.'

Vleeswoorden worden geen spieren. Hallelujah.

Vanillevla en joghurt lekken uit platgeslagen pakken in de gootsteen.
Heil, heil heil.
Bot, bot, bot.
Het is oorlog. Het is tijd om in de open lucht te slapen.

De boot is vol. De keeshondjes zijn aan boord. Braam wacht op de kade op de volgende boot. Braam wacht op de meidenfoto. Leida staat er niet op. Leida draagt geen muts met pluim. Erica Hoogdalen zwemt in het binnenbad, de zee is te koud. Maat 44 heeft ze. Ze is een kleurige vrouw, die in de duinen de zon op haar lichaam toelaat, op haar bovenlijf. Leida die vrij tot aan haar heupen in de zee waadt en de branding haar tussenbenenbovenwijdte laat strelen. Moeder met hoofdpijn in dubbel dubbel-4 op de pillenschouw.

In de badkamer legde Braam het topje in warm water en deed er een schep zeeppoeder bij, zonder natriumperboraat. Het water kleurde grauw en schuimde als de vergeten zee. Uit de spiegel boven de wastafel keek een man die met een natte hand het hemd onder de boord van de broek vandaan trok. Op het roodverbrande gezicht verscheen een glimlach. Uit het neusgat stak een blonde haar. Braam draaide de kraan van de douche open. Het duurde even voor warm water uit de sproeikop kwam. 37 seconden. Het hemd en de broek kleefden aan zijn lijf. De vloer van de douche lag bezaaid met mosselen en mesheften. De schoenen stonden op het matje.

Braam haalde het topje uit het waswater en trok de stop uit de afvoer van de wastafel. Hij danste op het bovenstukje, schreeuwde tegen de watersproei. In de wastafel kleefden groene strepen bladgroen, helmgras, pijpestro, algen. Braam hoestte, blafte, kefte, bukte, raapte het topje op. Wrong het uit, spoelde opnieuw en wrong in alle bochten. Hallelujah.

Hoe vaak en met wie en wanneer, en hoe vaak tevergeefs?

10. DICHTERSKRING

Poëzie is het verlangen naar de dood, niet naar de dood zelf, maar naar het pad naar de overkant. Het is de overtocht over de rivier, het wad, de vlucht tussen wolken en sterren, de roep om de maan. Laagvliegers houden uitkijk op de aarde. Pas als de wolken het zicht op het ondermaanse en het hemelse wegnemen is er ruimte voor woorden die in het hoofd en in het lijf zingen en het verlangen koesteren om in een sonnet, een light verse, in een droef kwatrijn terecht te komen. Pas als het zicht op de buitenwereld weggenomen wordt, weerkaatst het hart tegen de lachspiegels van de ziel.

Die vrijdagmiddag ontbrak Charity voor het eerst in de kring van dichters. Het was alsof de meisjes, jongens deden al jaren niet meer mee, het hadden afgesproken. Iedereen had een teken van rouw opgespeld. Joyce was helemaal in het zwart gekleed. Ze droeg een zwarte spijkerbroek en een zwarte trui met een zilveren speld. De mouwen tot voorbij de polsen. Het spijkerjack hield ze aan.

Voor haar op tafel had ze een zwarte multoband gelegd, daarin bewaarde ze gedichten die ze had geschreven vanaf het moment dat ze in de kring der dichters kwam. Zwarte veterschoenen had ze aan en zwarte sokken met een wit randje. Haar kroeshaar hield ze met zwart naaigaren bij elkaar. Droeve donkere ogen leken over de grenzen van de dood van Charity's vader heen te kijken. In Zambia kwam zelfmoord niet voor, had ze gezegd, daar waren mensen te arm voor. Haar landgenoten hadden andere zaken aan het hoofd dan de zin van het bestaan. Braam had willen zeggen dat homofilie ook niet bestaat in haar vaderland. Mannenmin is daar bij wet verboden, het bestaat niet. Braam had die woorden achterwege gelaten. Negerinnen kenden moederliefde. Elkaar afblijven levert soms meer op dan elkaar raken.

Woord en Moord rijmt op elkaar. Als de eerste letters worden gespiegeld verliezen ze hun identiteit aan elkaar en zijn ze ononderscheidbaar. Vader en Moeder, soms rijmen ze.

Lydiënne lachte toen ze het talenlokaal binnenkwam en haar tas met een boog in een van de cabines met recorder en koptelefoon wierp. Een zwarte strik hield haar paardestaart bijeen. Geen zenuwlach van na een begrafenis, maar een lach van binnenuit. Braam voelde een warme gloed vanuit zijn buik naar boven gaan. Dat had hij elke keer als hij Lydiënne zag. In de kring van dichters, maar ook als hij het meisje in de gangen tegenkwam, in de boarding achter gesloten gordijnen, of als hij haar op de achterste bank bij zijn biologieles achterover zag leunen op de stoel. In evenwicht, labiel op twee stalen poten, maar zeker van zichzelf. Ze gaf haar vruchtbaarheid prijs in de intimiteit van Braams les. Ze wist dat ze het deed en ze wilde het. En van elkaar wisten ze de warmte in hun lijven. De geheimzinnige overschrijding van geur- en andere drempels. Telkens de maximaal aanvaarde concentratie indachtig, steeds ver weg van de lethale dosis. Lydiënne zou niet vallen. Zelden kreeg ze van Braam een beurt. Ze haalde goede cijfers, ook als Braam niet keek, ook als Braam haar geen vragen stelde. Lydiënne was Leida als Braam de gordijnen van zijn slaapkamer dicht had getrokken, Lydiënne was ook Leida, net als Ivon, Charity, Bernadette, Karen, Fatima, net als Kounellis. Ieder op eigen wijze, rakend aan telkens een andere draad in het weefwerk. Prikkelend op oude kinderdromen, experimenterend met ongekende verlangens die van dieper uit het lichaam naar boven kwamen, steeds meer en steeds vaker. Steeds opnieuw en onweerstaanbaar als Erica Hoogdalen die angstverwekkend dichterbij kwam.

Fatima haalt een pak sinaasappelsap uit de koelkast die in het keukentje bij Josje staat. Uit haar tas pakt ze een schaartje met gebogen einden en knipt de vouwtuit van het pak. Braam tast onder tafel, schikt zijn geslacht. Fatima schenkt de glazen tot bijna aan de rand.

Bernadette is onwillig. Haar gedicht is niet goed genoeg, ze heeft haar best gedaan, maar kan de woordenstroom niet vinden. Ze protesteert, wil geen sap. Ze laat zich overhalen als Fatima haar, als een moeder die een kind te drinken geeft, het glas voorhoudt. Dan hervindt Bernadette haar kracht, pakt het glas

van Fatima en tegelijkertijd drinken en knoeien de meiden met elkaar. Lydiënne houdt zakdoekjes gereed. Onderarmen strijken gemouwd langs natte lippen met vruchtvlees. Braam maakt een foto. De meiden lachen als de flits voorbij is. Ernst is op hun plaatjesgezicht te lezen. Fatima ziet hoe Braam aan zijn neushaar trekt. Hij schiet in de lach als hij wordt betrapt. Ze steekt de tong naar hem uit. Ze wil hem knippen met de kromschaar. Braam schudt zijn hoofd. Zijn rolletje is nog niet vol.

'Tongzoenen is voeden als vogeltjes doen,' zegt Braam.

'Een moeder braakt een verteerbare hap in de keel van haar fluitend jong. Dat hoort zo. Zo wordt geschiedenis doorgegeven. Later kun je zelf je verleden weer uitbraken, maar eerst moet je je historie inslikken om te overleven. Als je even geen tong beschikbaar hebt, kun je ook een glas sap gebruiken om een ander te voeden.'

De meiden kijken Braam verbaasd aan. Zo hadden ze het gedicht van Charity nog niet gelezen.

'Zo kreeg ik ook te eten van mijn moeder,' zegt Joyce.

'Mijn mama kauwde de nshima tot de pap warm en dun genoeg voor me was. Zo ging dat.'

'Zie je wel,' zegt Lydiënne.

'En dat was niet alleen in Afrika zo.'

Haar ogen flitsen. Ze blijft vriendelijk.

'Zeg geen Afrika.'

Joyce is bits en fel. Ze is verontwaardigd.

'Ik zeg toch ook niet Europa als ik het over je land heb.'

Lydiënne komt uit Frankrijk. Haar moeder en vader wonen in Nice.

'Wees aardig,' zegt Braam.

Braam hoort het gekissebis met Leida. Hij wordt warm. Herbert neemt haar in bescherming. Dat was zijn voeding. Herbert wordt warm als hij over voeden praat en over tongzoenen en taalzuigen. Wat moet een oude man met jonge meiden en zo'n onderwerp? Wat moet Braam anders dan chaos en verleden bezweren om de middag met de dichtende meiden vast te kunnen pakken?

'Voeden kan met voorgekauwd eten dat in de mond van een kind verdwijnt, maar dat kan ook met een gedicht of een verhaal. Dan staat, wat in je woelt, plotseling buiten jezelf en draag je het niet meer met je mee, tenzij je dat wilt en het willens en wetens weer oppakt.'

Braam neemt een slok van het sap. Hij knoeit.

'Een kind kotst soms de prak weer uit die de moeder of vader zorgvuldig naar binnen heeft gelepeld. Het is heel natuurlijk om niet alles te eten en het is heel natuurlijk om uit te kotsen wat je niet blieft. Ook poep is heel goed om overbodige ballast mee kwijt te kakken.'

Ivon schuift haar schrijfblok naar voren. Ze heeft genoeg van deze uitweidingen. Braam gaat achter het katheder staan.

'Naar de poëzie.'

Braam schraapt zijn keel.

'Het gaat nu niet over babyvoeding, maar over het gedicht, je eigen gedicht en het gedicht van Charity, en over wat het zeggen wil. Pardon, niet wat het zeggen wil, maar wat ik eruit lezen kan.'

Herbert Braam leunt in de krappe wc aan het eind van de gang over de rand van de pot. Een halve liter sterke drank glijdt in draden in het geelbruine plasje dat in de schotel van het porselein rust. Braam kotst jonge jenever. Braam kotst bier, borrelnootjes, chips met knoflooksaus. Braam klopt zijn vader op de schouder en reikt hem een glas water. Zijn vader reikt hem een glas water. Herbert schudt zijn hoofd. Elke aspirine is teveel.

Ivon heeft een gedicht over heksen en tovenarij. Ze laat een vrouw in wijde jurk op een bezemsteel langs de sterren vliegen. Dat zou Hadderingh aanstaan. Hadderingh aan gene zijde. Braam zegt dat niet. Ivon draagt het gedicht tweemaal hardop voor. Ze doet dat zonder haperen. Ze heeft geoefend, in de slaapzaal.

'Er zijn maar twee hartstochten.'

Braam wacht op een reactie. De meiden wachten op een vervolg. Braam is warm van binnen, hij wil zijn geheimen prijs geven. Herbert wil ze niet langer verbergen. Leida wilde alles weten. Herberts moeder wist alles al. Ze verlangde naar de laatste strofe.

'De ene hartstocht is de lijfelijke.'

Braam voelt zijn gretigheid. Hij trekt aan zijn das, een rode met een zwart vignetje. Daar wil ik het nu niet over hebben, tenzij er vragen zijn.'

Herbert wil het daar over hebben.

'En die andere?' vraagt Charity, 'wat is die andere hartstocht?'

'Die andere? Wat is die andere?'

Leida in herhaling. Herberts moeder vraagt een Chefarine 4. Het buisje is bijna leeg.

'Dat is literatuur, dat zijn woorden.'

Braam voelt een rilling over zijn rug. Zijn buik ontspant, zijn geslacht zwelt. Zo eenvoudig is dat dus.

'En in jouw gedicht Ivon, breng je beide bij elkaar.'

In een heldere waterdeken stort de uitleg over de lippen van Braam. Het waterpeil in de gracht stijgt zienderogen. Alle dode karpers zijn er uit. De meidoorn geurt en bloeit.

'Een heks is een vrouw die vliegen kan. Op een bezemsteel. Een wijde jurk heeft ze aan. Haar ogen laten de wereld toe. Ze wil graag leven en laat dat zien aan haar grote pupillen.'

Herbert blijft achter het preekgestoelte staan. Hij glimlacht om zijn lijfelijkheid waar hij geen meid mee belast.

'Net Mona Lisa.'

Bernadette maakt haar ogen groot. Dat genot.

'Net als Mona Lisa.'

Braam steekt zijn wijsvinger bij de boord van zijn hemd in. De boord voelt strak, Hij maakt de das niet los. De knoopjes blijven dicht. Hij is niet bij Leida. Leida is er niet. Herbert zal haar bellen binnenkort.

'In de Middeleeuwen smeerden heksen, dat waren vrouwen die hun eigen weg gingen, sap van de wolfskers op bezemstelen, de Atropa belladonna. De mooie vrouw uit de Nachtschadefamilie. A is een begin, maar A is ook een ontkenning. Tropos betekent bewegen. Het sap uit de belladonna zorgt voor verlamming en ontspanning. Voel je hoe de woorden al verklappen wat het geheim is dat ze dragen, of heb je al te vaak A gezegd?'

Braam houdt zich met beide handen vast.

'Een wolf was in de Middeleeuwen ook het symbool van de duivel. Een duivel die verdreven moest worden door heksen te verbranden. Angst voor een vogel in glijvlucht in de schaduw van de nacht, dat was een drijfveer om heksen te vervolgen.'

Mea culpa.

Hij hoeft niet alles te vertellen. Er is tijd, er is plaats en ruimte voor alles. De angst voor de heksen, de angst voor het leven met smart en leed als partners van vreugde en geluk. Braam hoeft niet alles te vertellen. Charity's vader heeft ieder al genoeg doen schrikken.

'Het is niet helemaal donker,' zegt hij.

'De heks wil zien waar ze mee bezig is, wil niet alleen voelen hoe het is een mooie vrouw te zijn.'

Braam voelt de woordenstroom door zijn keel opstijgen. Zijn buik wordt dunner, strakker. Lucht gaat vrijelijk zijn longen binnen.

'Maar Rome is door wolven gesticht,' zegt Fatima.

Braam aarzelt even.

'Misschien is het gezocht, het maakt me ook niet uit. Elke verklaring die je past, is goed, niet voor iedereen is een wolf een duivel. Als je zoekt, vind je altijd iets van je gading, vind je altijd een gade, een vriend of een vriendin. En als je er zelf in gelooft, moet je niets veranderen.' Hij ademt diep in.

'En alles waar je in gelooft, sterft in je.' Braam ademt zelf.

'Ik dwaal af. De heksen streken bezemstelen in met sap van de belladonna en reden op de stelen. De bezem tussen hun benen, ze reden zoals een kind op een ponypaard, op een knuffelkonijn kan rijden.'

Zoals je op de muis van een hand kunt rijden, je eigen of die van een ander, dat zei Braam niet. Hij liet het spreekgestoelte los. Dat had hij Leida al verteld, dat hadden ze samen ontdekt. Braam ging zitten. Hij voelde zich uitgeput.

Braam steekt zijn armen naar voren en strijkt met de linkerhand over de pols van de rechter. Hij ziet de kring der dichters, de veilige meisjes die hem vrij maken.

Braam strijkt opnieuw met zijn linkerhand over zijn pols. Hij voelt een be-

smuikt lachje op zijn gezicht verschijnen. De deur staat op een kier. Kounellis en Raaf grijnzen met natte lippen om de deur. De puntjes van hun tongen zijn te zien. Raaf achter Kounellis.

'Biologen en dichters hebben het geheim van het vliegen opgelost. Atropine uit de belladonna zorgt voor de euforie en het vlieggevoel. Een oogarts druppelt het in ogen om beter door de pupil te kunnen kijken, om de blinde vlekken op te sporen. Via de slijmvliezen – Braam zwijgt over de tussenbenenbovenwijdte – raakte de atropine in het lichaam van de heksen en doet wat een heksenbezemsteel kan doen.'

'En een man, die kan dat ook.'

Joyce barst in lachen uit. Onder haar zwarte huid kruipt een heftige blos omhoog. De deur gaat dicht. Hoefgetrappel sterft weg op de gang.

'Ja, een man die kan dat ook. Als je dat samen wilt, kun je dat leren.'

Braam glimlacht. Hij heeft een rood hoofd gekregen, niet verhuld door een donkere huid.

'Ken je dat kinderliedje?'

Braam vraagt.

'Zeg ken jij de mosselman, de mosselman, de man van Scheveningen?'

Alleen Henriëtte kent het liedje.

'Allemaal kennen wij de mosselman,' zegt ze.

'Dat is het refrein.'

'Dat liedje is net zo oud als de heksenverbranding,' zegt Braam.

Hij slaat een bladzijde van de stapel kopieën om.

'Ivon, wil je je gedicht nog eens voordragen?'

Ze wil het niet.

Braam krijgt hoofdpijn. Braam maakt de veiligheidsriem vast. Hij neemt geen aspirine, niet één, niet één teveel.

11. VISGRAAT

De muur steekt scherp af tegen de grauwe lucht. De windvaan op het torentje draait ongedurig om de as. Regen komt in de duisternis in rechte stromen naar beneden. Het glas van het raam aan de tuinkant wordt nauwelijks nat, af en toe een drup die in drie, vier, vijf drupjes uiteenspat. Een bellenspoor. Achter elke gevel een wachter met een trompet, met een vaantje. In de Melkweg is geen ster te zien. Nieuwe maan op de keukenkalender.

Het kabinet lag als een pijpenla tussen het biologielokaal en het lokaal voor natuur- en scheikunde weggedrukt. Braam inventariseerde chemicaliën, apparatuur, materialen voor de practica van biologie en natuurkunde. Het hoorde tot het takenpakket van Raaf, maar Bernhard had zich ziek gemeld. Bernhard had griep. Bernhard had wormen in zijn hoofd. De zon had te fel geschenen. Het licht stak door Bernhards polaroidbril diep in Bernhards ogen. Bernhard

wilde geen collega's meer zien. In de docentenkamer had Josje met zwart stift een vogel op het absentenbordje getekend, een kraai zonder uitslaande vleugels.

Braam kent de weg in het kabinet en het magazijn dat van alles en nog wat herbergt. Hij is oudgediende. Braam kent de vogelnestjes en de wormen van Raaf in dit kabinetje. Braam kent de potten met rattenkruid, strychnine, acetylsalicylzuur en paracetamol. Braam weet waar de carcinogene aromaten weggeborgen staan. Hij kent de weeïge amandellucht van blauwzuurgas dat elke drempel overschrijdt.

Ze stond ineens achter hem. Braam was van haar geschrokken, een schrik die ze beiden met gegrinnik hadden weggelachen als pubers op een dansvloer die elkaar durven vragen voor de eerste dans met spanning zonder lichamelijke opwinding die pas komt als de eerste stappen zijn gezet naar quick quick slow. Hoogdalen was Braam voorbij gelopen, had zich losjes aan een stelling vastgehouden en zich omgedraaid. Ze was op een stapel dozen gaan zitten en had de benen in een kleine driehoek over elkaar geslagen. Haar rok reikte tot halverwege haar rijglaarzen. De hakken waren aan de buitenkant uitgesleten, de neuzen waren kaal. Haar vest hing los. De randen glommen vettig, de mouwen van haar blouse waren te ruim voor de armsgaten van het vest. Hoogdalen had een opmerking gemaakt over de drukte en de examens die nog ver weg leken, maar dichtbij kwamen en over de zomervakantie. Wie om een praatje verlegen zat, begon wel vaker over vakantie. Braam was dat gewend. Hij voelde dat Hoogdalen over andere dingen wilde praten. Haar kleding, haar houding, haar geur konden die boodschap nauwelijks verbergen, als een strakke ballon, gereed om uiteen te spatten.

Braam schoof het steekwagentje aan de kant en duwde tegen een stapel boeken. Over de ruggen liep een doorlopende lijn van boven naar beneden. Raaf hield van orde en netheid, van gründlich en sauber. Braam duwde opnieuw tegen de stapel. De ruggen vormden een vloeiende lijn.

Braam stond met de rug naar Hoogdalen. De lucht werd zwaarder en muffer als van bloeiend fluitekruid dat tussen vingers werd geplet. Hij had de zonwering naar beneden laten zakken tegen de onderaardse éénoogkijker van Jeronimus uit de keuken. Boven hem stak een hand over de rand van de chemicaliënkast. Er zat een arm aan die hand, verder niet. Een arm die op het opstandingsgrapje wachtte. Na de paasvakantie, voor hemelvaart.

'Ik heb borstkanker gehad.'

De stem van Hoogdalen klonk zacht en monotoon, als wilde ze een onvermijdelijke berusting laten voelen, als wilde ze eigenlijk niet gezegd hebben wat ze gezegd had. Braam draaide zijn hoofd naar Hoogdalen, zijn lichaam volgde in vertraging. Het duurde even voor haar woorden tot hem doordrongen en hij een geheel kon maken uit de fragmenten die langs de potten en flessen met chemicaliën waren getrild. Braam kende het geheel, maar wist niet of hij dat wilde zien. Het groen van Hoogdalens ogen had een matte glans.

Braam keek tegen een buitenkant aan die geperforeerd leek en hem deels naar binnen liet kijken, maar die hem tegelijkertijd buitensloot.

De rector keek van hem vandaan. Ze bloosde. Haar huid werd zachter rose. Ze zou 's zomers aan zee zonder hoge beschermingsfactor snel verbranden. Een zomermiddag in een duinpan zou niets voor haar zijn, een koele nacht misschien. Het haar had ze in een vlecht, in een bocht omhooggedraaid en het uiteinde met tijgerkammetjes vastgezet. Aan de uiteinden was nog een deel van de kleurspoeling zichtbaar, mahonie. Aminozuren, eiwitten, zwavelbruggen, bindmiddelen, kleurstoffen; woorden die geen inhoud hebben voor leerlingen uit de eerste klas, woorden die maar traag een invulling vinden en het abstracte leren te overschrijden. Net als kanker, metastase, woekering en amputatie abstract blijven tot ze de geurdrempel overschrijden en de rottingslucht het wint van de geur van medicijnen, zoals de adem van een suikerzieke de inwendige toestand verraadt, tegen alle ontkenningen in.

Braam schoof de deur van het magazijn met z'n voet dicht. De klink viel met een korte tik tegen het metaal en schoof in de vatting. Het was stil, op het ruisen van de afzuiging na. In het berghok knipperde een tl-buis met scherpe vonken aan de uiteinden. Braam wist niet waarom hij de deur had dichtgedaan. Hij ging niet dichter bij haar staan, maar pakte opnieuw de handvaten van het steekkarretje. De ruggen van de boeken trokken zijn blik omhoog tot voorbij de plastic hand.

Braam ademde diep de droge magazijnlucht in.

'Hoogdalen?'

De stem van Braam klonk half mededelend en leek steeds dieper te worden, alsof de wielen de landingsbaan al hadden geraakt en meedraaiden. Hij wist niet wat hij wou vragen.

De antwoorden waren hem vertrouwd.

'Erica, zou je Erica willen zeggen? Zou je me Erica willen noemen?'

Haar stem haperde. Ze slikte. Haar wenkbrauwen, smal en nauwelijks te zien, zakten, de rimpels op haar voorhoofd verdwenen.

Braam liet lucht uit zijn longen ontsnappen, voorzichtig en zonder geluid. Er verscheen onder z'n wenkbrauwen een warme, maar ook afstandelijke blik, alsof hij voorvoelde dat hij na die openbaring met iets geconfronteerd zou worden waar hij liever niet mee te maken had, met een onthulling die onvermijdelijk was, maar die hij liever niet wilde en ook weer wel. Niet elke verandering was een verbetering. Niet elke aanraking was een verlangd contact.

Op de onderste plank naast haar voeten stonden microscopen en veldkijkers onder stof. Braam was bang voor tussenzinnetjes en onvermoede mededelingen die hij kende van docenten die tussen twee lesuren een triviale vraag stelden en voor ze weer de klas ingingen met een bekentenis kwamen over een sterfgeval, over hun huwelijk, of erger.

Hoogdalen was op de dozen met oude toetsen gaan zitten. Haar linkerhand hield nog steeds het hout van de stellingkast vast. Haar duim en wijsvinger

raakten elkaar niet. Ze had haar nagels zalmrose gelakt, zonder krasjes. Aarzelend, maar tegelijk weerbarstig als de tl-buis boven haar, zocht ze opnieuw een begin. Braam had weg kunnen gaan en de deur achter zich dicht kunnen doen. Hij hoefde niet meer om haar heen.

'Erica.'

Een mannenstem.

Braam fronste zijn wenkbrauwen en maakte een korte zijbeweging met zijn hoofd. Op de plank naast de potjes zag hij de doosjes van de huisapotheek.

'Vijf jaar geleden rond deze tijd.'

Erica's stem klonk hees. De slang had gesproken.

Ze ademde een zurige lucht uit, met sporen aceton.

Braam ging niet dichterbij, deed ook geen stap naar achteren. Hij wist van haar borst, zoals hij van alle personeelsleden details wist waarover hij had leren zwijgen. De nieuwe bril van Kounellis, met grote ronde glazen, die kon iedereen zien, dat was geen geheim. Dat Raaf ziek was, stond op het mededelingenbord. Dat was geen geheim. Jeronimus wist de details, de fijnzinnigheden en de grofheden, ook die waren publiek geheim.

Roerloos stond Braam in z'n openhangend laboratoriumjas met de uitgezakte zakken, z'n voeten een eindje van elkaar, de handvaten van het steekwagentje plakkerig in z'n handen en z'n ogen gericht op een stapel biologieboeken voor de vierde klas. Boeken met kale, schrale randen en ruggen die loslieten. Als Hoogdalen zou gaan staan, was haar mond op dezelfde hoogte als die van Braam. Erica bleef zitten. Braam keek op haar neer. Dit zou nooit wennen.

'Wil je het zien?'

De chirurg had z'n werk gedaan. Hoogdalen ging staan en stapte op Braam toe. Het was geen vraag toen ze de stellingkast losliet en met haar linkerhand een kordate beweging onder haar vestje naar haar borst maakte. Braam kende dat gebaar. Het was een retorische vraag. Het was een tongzoen. Het was zuigtaal. Het was tepeltroost.

Braam hoefde niets te zeggen, hij hoefde niet te knikken. Braam keek. Hij keek en knikte. Achter Erica Hoogdalen stonden, naast dozen krijtjes en bordenwissers, op de bovenste plank roodrose foetussen op halve breinaalden, foetussen die vanaf de derde maand met witte knopjes uitneembaar waren. De modellen werden al jaren niet meer gebruikt. Leerlingen keken nu naar een videofilm en bliezen condooms op tijdens de biologielessen, maakten bij Kounellis proefvertalingen over draagmoeders en in-vitro-fertilisatie, aten in het seizoen mosselen, Mytilus edulis, bij Jeronimus en bij Raaf; de mosselmannen..

Hoogdalen trok haar blouse onder de rand van haar rok vandaan en maakte vanaf de onderkant de knoopjes los met onhandige vingerbewegingen, alsof ze niet zeker was van de stappen die ze ging nemen, alsof ze over een laatste aarzeling heen moest. Erica had een deur op een kier gezet en moest verder. Bij het bovenste knoopje raakten haar handen even het zilveren kruisje dat aan

een kettinkje om haar hals hing. Haar handen waren koud en rillerig, als de lichtgeplooide huid die vlak boven de boord van haar rok zichtbaar was. De stilte was niet zwaarder geworden, niet lichter.

Braam krijgt het warm, voelt broeierige warmte als tussen jongens die een vuurtje stoken in een gedroogde slootwal, of die samen over ijsschotsen springen als de dooi eenmaal heeft ingezet. Pretentieloos en zonder dat er een resultaat behaald hoeft te worden. Kwajongensplezier, kinderen onwetend van natte voeten met krimprimpels en geschroeide kleding, ongeremd door mopperende moeders. Jongens die in de dierentuin een kameel aan een ijsco laten likken, een ezel met een twijg slaan, over prikkeldraad in een wei plassen, zien wie het verst kan en dan hun pikjes vergelijken, om wie de grootste heeft, de langste, als op de film waar zijn vader naast het aardappelland aan de walkant van de vaart staat te plassen, van de achterkant gezien. De rug licht gebogen als een Griekse god. Soepel als de ruggen van de boeken op de plank.

Braam kon niet termen van Erica, van een jonge vrouw, van een meisje, denken. Hij wilde dat niet, maar deed wat Erica vroeg. Soms is er een ander voor nodig om een kind wakker te maken, soms is er een ander nodig om de volwassene te vinden. Droomhoofden doen niet meer mee als de tijd voor ontdekking rijp is.

Erica schoof de zijkanten van de blouse naar achteren en haakte met beide handen op haar rug de sluiting van haar beha los. In haar oksels groeiden korte plukken. Uit de rechtercup pakte Erica een varkensrose zak, een gelei die meer had van een mislukte pudding, van een varkenslever, dan van een vrouwenborst. Ze schoof de beha aan de rechterkant omhoog, de linker bleef op de plaats.

In een boog loopt over de plek waar eens de tepel heeft gezeten, een dunne schuine streep met karteltjes, als van een bovenmaatse visgraat. Braam ziet even een schenk, een runderachterham met vetdraadjes en taaie vezeltjes naast gezouten worsten aan de balk in de woonkamer hangen. In schemerlicht staat zijn vader schokkerig op een keukenstoel en snijdt een reep van het gedroogde vlees. Hij geeft het grote keukenmes aan zijn zoon. Voor vader van de stoel stapt, loopt de film uit de spoel.

'Dat hebben ze knap gedaan.'

Braam liet de steekkar los en stak traag z'n hand naar voren. Braam voelde kilte, maar ook zweet toen Hoogdalen zijn hand pakte en z'n wijsvinger over de smalle verhoging liet glijden. Braam voelde de zwelling van zijn geslacht. Zo moesten Hans en Grietje de vingers van de heks in het pannenkoekenhuisje hebben gevoeld.

Braam betastte de strandribbels op het vlees. Terwijl z'n hand over de droge

plek van de ontbrekende borst ging, leek het alsof Erica een deel van hem werd. Zij vloeide uit de mankerende tepel zijn lichaam binnen. Een fantoomtepel richtte zich op, verstijfde onder zijn aanraking, zette zich voort in zijn erectie. Braam had haar willen zoenen, dichterbij willen komen, omarmen, tegen haar lichaam willen schurken, de blote huid onder haar borst willen voelen, zijn tong om die van haar, hij had haar zuigtaal willen verdichten. In haar willen dringen, alle openingen voor haar openzetten.

Braam zette een stap achteruit, alsof een onbekende hem bij de schouder pakte en hem op afstand hield. Wat binnen bereik was, daar leek hij af te moeten blijven. De hand op z'n schouder was sterker dan zijn driften. Het was een onbekende, maar vertrouwde hand die hem uit de tulpen haalde. Braam had geen angst gevoeld. Braam was niet moe geweest. Braam had op de rand gestaan. Hij hoefde geen bloemen meer te plukken. Zijn erectie zakte, de warmte bleef.

De linkerborst blijft in de cup verborgen achter de teruggevallen blouse, achter het vestje, verborgen in de niet meer helemaal witte beha. Die borst mag hij niet zien, niet aanraken, niet zien. Onvoelbaar. Braam kent de vorm, de warmte, de verlorenheid, het verlies.

De tepel van de rector scheen als een lichtverhoogde donkere vlek door de stof van de beha. Zweterig langs de oksel.

Braam voelde zich van een andere wereld, uit een andere werkelijkheid toen ze de beha vasthaakte en hij onwennig de siliconenvulling door z'n vingers liet gaan tot ze die van hem overnam en vanaf de onderkant in de lege cup stak.

Hoogdalen duwde de blouse bij de rok in door haar buik in te trekken, zonder de gesp los te haken. Hoogdalen trok aan de roknaad. Ze keek Braam zwijgend aan, de pupillen groot, diepzwart met aan weerszijden witte vlekjes van het weerspiegelde licht van de intacte lamp.

'Herbert.'

Een mannenstem van veraf.

'Zeg maar Herbert.'

Braam hoorde het doelloos tikken van de klok, die om de een of andere reden in het magazijn hing. Hij draaide zijn hoofd. Wilde weten hoe laat het was. Toen hij weer voor zich keek, was ze weg. Braam had nooit Erica tegen haar gezegd. Hij wist niet waarom hij dat had nagelaten.

Haar billen, de sluiting van haar beha, zijn handen.

De armen van Braam reikten naar voren, zijn handen vormden kommetjes die langzaam zijn borsten omsloten. Naast hem, op de onderste plank stonden veldkijkers met het oculair naar onderen, stof op de lenzen die vergeefs naar de hemel keken. Op de kast reikte een hand voor houvast. In de witte jas wist Braam lakmoespapier, spatels, watten, verbandgaas en een schaar.

12. VRIJE REGELVAL

Water stroomt van de zee naar de bron, dit in weerwil van wat wetenschappers en gelovigen beweren.

Aan de muur boven het tweepersoonsbed hingen twee reprodukties van werk van Rosina Wachtmeister, een beetje scheef naar elkaar gekanteld. Taferelen uit Toscana in milde pasteltinten met af en toe een harde schaduw van de mediterrane zon die aan De Chirico deed denken. De bougainville bloeide, zoals die bloeit op alle schilderijen en in alle boeken die rond de Middellandse Zee hun oorsprong vonden. Herbert ging op het linkerbed van het aaneengeschoven lits jumeaux staan. Het hoofdkussen zakte diep in. Op kousenvoeten liep hij achteruit naar het voeteneind. Met z'n handen in z'n zij keurde hij het landschap. De schilderijen hingen weer recht. De dorpsgezichten verschilden hemelsbreed met het stroomdal van de Reest, de grensrivier tussen Drenthe en Overijssel. Zelfs een rododendron, Rhododendron ericaceae, had hij niet gezien, niet in bloei, niet in het blad, op die ene na in een plastic pot bij een bloemist in Dedemsvaart.

Herbert had in Meppel een fiets gehuurd en was in kalme gang naar het oosten gereden, zo dicht mogelijk stroomopwaarts langs het riviertje dat een onbekende oorsprong ver achter Dedemsvaart had. Herbert had geen vooropgezet doel in z'n hoofd toen hij in Meppel uit de trein was gestapt. Hij had even weg willen zijn van leerlingenaantallen, budgetfinanciering, van het traag stijgende water in de gracht rond Maborosi no hikari. De reis had zich als het ware vanzelf aangemeld.

Op het kastje naast het hotelbed ligt het boek Reis langs de Reest, een persoonlijke trektocht. Herbert had het boek tegelijk met een fietskaart in Meppel gekocht. In het boek staan zwartwitfoto's van een klein stroompje en een tekst die af en toe informatief is en dan weer op lichtspottende toon verslag doet van toevalligheden die de schrijver onderweg was tegengekomen.

De Reest is de scheiding tussen twee provinciën en dankzij deze bijzondere status was het riviertje nooit gekanaliseerd. De besturen hadden geen energie willen steken in grensconflicten en interprovinciaal overleg, al eeuwen niet. Boeren en andere aanwonenden waren sinds mensenheugenis hun eigen gang gegaan, hadden dammetjes opgeworpen en weer afgegraven. De onlanden aan weerszijden waren enkel geschikt geweest voor hooiproduktie en af en toe hadden er schapen en geiten gegraasd en zo berkenbos en andere houtopslag voorkomen. Nu had Natuurmonumenten namens honderdduizenden de zeggenschap over dit gebied.

Even voorbij het Wilhelminapark stroomde de Reest door een stukje stadsgracht in het Meppeler Diep. Dat eind van het stroompje was het begin van Herberts tocht. Langs verzorgingstehuizen en luxe villa's was Herbert naar het zuidoosten gereden. Ongemakkelijk, een beetje nog. In het Stadscafé aan de

Grote Markt had hij gepoept, maar in de wc had Herbert geen papier kunnen vinden. De rolhouders waren leeg, zelfs de kartonnen closetrol was weggeweest en uit noodzaak had hij z'n broek zonder te vegen opgetrokken. De billen strak tegen elkaar om te voorkomen dat het katoen in de bilnaad zou verdwijnen. Herbert had nog steeds een schone zakdoek in z'n broekzak. Hij voelde zich opgelaten.

'Nog een cappuccino graag.'

De serveerster had hem nauwelijks gezien, druk als ze was met de schoonmaak van de bar en de herschikking van flessen en glazen. Onder haar blauwwit gestreepte hemd droeg ze over haar zware borsten een wit t-shirt. Ze had de tweede consumptie gebracht zonder dat ze Herbert had gezien, bezig als ze was met wat gebeuren moest. Herbert vond dat goed. Hij wilde een paar dagen niet aan Hoogdalen denken. Hij had geen behoefte aan associaties, ongewenste koppelingen, geen trek in poëzie van de meisjes.

Op de onderste twee treden van de trap naar boven ontbrak de bekleding. De onderste roede was geknikt en hing vergeefs door een koperen oogje. Door het oogje van de roede had Herbert even aan Jeronimus in de grootkeuken gedacht en aan de schuifkijker voor één oog. Vanaf de tweede tree was de morsige loper met kruiskopschroeven en gordijnrail vastgezet. De zijkanten van de treden vertoonden witte krassen die hoger op de trap minder in aantal werden. De dronkemensen namen een krappe bocht als ze naar de toiletten op de eerste etage gingen, of van boven kwamen en de weg naar de bar kozen. Een bos huissleutels had op de overloop in de deur van het kantoor gestoken. Herbert had de sleutels laten hangen. Opgelaten had hij zich gevoeld, de broekriem een gaatje strakker. Hij had de natuurlijke reflex onderdrukt en niet doorgespoeld en niet omgekeken.

De Reest was zigzaggend van Herbert vandaan gekropen. De laatste kilometers naar het einde werd de stroom getergd door asfalt, beton en roestend ijzer. Een vaste brug, een spoorviaduct, snelwegen en de kruisende Hoogeveense Vaart lieten het riviertje niet met rust, maar hielden met graagte nieuwsgierige wandelaars en fietsers op een afstand. Met een duiker dook de Reest onder de Hoogeveense Vaart, stroomde onzichtbaar onder een stukje niemandsland. Links Drenthe in zwarte letters op het witte bord dat naast het kanaal stond met de maagd en het kind tussen leeuwen onder een gouden kroon. Rechts naast de snelweg het bord van Overijssel, de provincie gestileerd tot een golvende onaffe streep. Hier wilde het water niets met de omwonenden te maken hebben. Een boer met een trekker was bezig een hek vast te zetten. Bruinrood prikkeldraad lag in een slingerkrul in het zand. Water zakte weg in een navelkolkje, welde naar boven in roestige bellen.

'Twee aparte bedden,' had Herbert gevraagd.

Het meisje had de reservering genoteerd en zei dat ze hem in de loop van de avond verwachtte. Er was stalling van de fiets mogelijk. In Dedemsvaart had Herbert geen geschikt hotel kunnen vinden. Hij had naar Deventer gebeld en

met de wind in de rug de scheidende kilometers afgelegd. Aan de rand van de stad, met uitzicht op de IJssel had hij een bed gevonden. Leida zou over anderhalf uur komen. Het bed veerde zachtjes. Voor twee personen, voor een man en een vrouw had het bed wel wat steviger gekund.

Op de radiator van de verwarming hangt de pet van Braam te drogen. Het is een muts in oorlogskleuren, een gorillapetje uit de dump in groene en bruine vlekkerige schutkleuren. Als de oorlog op het platteland uitgevochten zou worden, dan was hij voorbereid. Braam heeft het niet zo op steden. Het petje bedekt z'n kalend hoofd, maar alleen tijdens regenbuien en overvloedige zonneschijn. Een lichaam verliest 25% van de warmte via het hoofd.

Het keuzemenu op het tv-scherm biedt naast 36 wereldkanalen ook informatie voor hotelgasten en films voor volwassenen. Braam toetst nummer 3 van de home service. Twee lichamen in beweging. Aaneen. Schoon, varkensblank, zonder oorlabels, ongestempeld.

Herbert was in het hotel direct onder de douche gegaan. Onderweg vanaf Dedemsvaart was hij alleen nog afgestapt om, met holle rug, te plassen, in een bermsloot naast een boom. Het had even geduurd voor z'n lid voldoende doorbloed was na de lange zit. De siliconenvulling in het zadel had aders afgeknepen. Als een vorst had hij zijn water laten lopen en de wereld besproeid.

Een hoempapa-orkestje speelt milde muziek in een slaapkamer. Op een matras zonder dekens en dekbedden schuift een man in een vrouw. Braam kan niet goed zien of de vrouw op haar rug ligt of op haar buik. Ze is half op haar zij gekeerd en kijkt naar de handelingen die achter haar worden uitgevoerd. Op haar borsten lijken aan de bovenkant met oostindische inkt Chinese draken getatoerd, haar tepels zijn niet te zien. De man gebruikt de bovenste opening. De achterdeur. Het Griekse pad. De Raaf-Kounellisvariant. In close up ziet Braam hoe de man heen en weer schuift. Hij weet dat het lichamen zijn die elkaar naderen en verlaten. Een crèmestaaf glijdt in een rozet van bijna dezelfde kleur. Vrouwenvingers in een Jugend-Stil-vagijn. Nergens poep te bekennen, geen bruine, geen gebleekte. Braam ziet een vrouw die altijd zonder reservepapier een dagtocht kan maken, die zonder zakdoek kan fietsen als ze niet snottert. Ze is kaal, verliest wellicht 10% van haar warmte, daar. De man en vrouw kreunen om beurten boven het geluid van de toeters en de bellen. Er lijkt geen eind aan te komen. Pompen of verzuipen, geen spuug op de lippen, geen kwijl, geen schuim. Wereldbeelden in een lusfilm. Stofdroog.

In het kanaal naast de Reest, die boven Dedemsvaart weinig meer is dan een sloot, dreef de knobbelzwaan, Cygnus olor, aan de overkant dicht tegen de rietzoom met lelies en lisdoddes. Hij hield Braam, die over de dijk tussen de Reest en het afwateringskanaal naar het oosten liep, in de gaten. De zwaan was ook alleen. Er was geen nest. Een dun olievlies kleurde het water.

In de verte lag Drogteropslagen. In Reis langs de Reest maakt de schrijver melding van een dode vis op dit pad. Een karper met een groot en ruig gat achter de kieuwen, tot op de graat, een vis in zilveren ontbinding.

Aan het eind van de dijk kruist de Reest opnieuw het kanaaltje. Een stuw liet glanzend water naar beneden vallen. Een rietpol middenop de ijzeren grens sneed het gordijn in tweeën. Het water in het kanaal was groengrijs, donker als water waarin lijken boven komen drijven na een moord of na een eenzame opoffering van het eigen gelijk. Het water in de Reest was roestbruin met lichte okertinten. Uit de Paardenlanden doken zijstroompjes in het roestige water, als probeerden ze de oorsprong van het riviertje te ontkennen. Oergronden met ijzeroxides die overal in doordringen, die geen kikkervisjes toelaten, geen karpers, geen schrijvertjes.

Het café-restaurant in De Wijk was ingericht op feesten en partijen. Gezelschappen konden er terecht, dan werd er personeel ingehuurd en beperkte de eigenaresse zich tot boekhouden en aanstrepen van voldoende glazen bier en flessen fris en later op de avond advocaat met ijs en jonge jenever. Op een doordeweekse dag was de magnetron een uitkomst om gasten welkom te heten. De borden met gouden randjes stonden in dozen op zolder, die waren niet meer bruikbaar, zorgden enkel voor knetterende vonkenregens onder de ongrijpbare elektromagnetische straling. Wiener schnitzel had Braam genomen uit een keur aan gepaneerd vlees, niet z'n favoriete maal, maar het meisje dat serveerde had veel goed gemaakt. Ze vertoonde nog geen barsten, ze werd nog niet opgewreven. Ze glom.

'Voortreffelijk,' had Braam gezegd, toen ze vroeg of de groentensoep smaakte.

Het was niet haar schuld dat de kok een blik Unox open had gedraaid en de matgrauwe kleur van de soep niet had opgepept met toefjes peterselie en een fantasie van bieslook en munt. Het meisje had grijze pluizen op haar zwartgerokte buik, alsof ze oude kranten naar de schuur had gebracht, of een naaimandje had geleegd en op kleur had gesorteerd. Ze had geen buidel op haar schortje, ze droeg geen beurs met munten en papiergeld. Ze schonk wijn en lachte. Onder het biljart lag een spaniel te slapen. Geen nacht zou Braam hier willen blijven.

Buiten was een bestelwagentje van de leesportefeuille gestopt. Een vijftiger met een omslag in de broekspijpen, zonder stropdas, maar wel in jasje, was binnengekomen. Morsige vlekken in het kruis van de broek.

'Dertienvieftig,' had de man zonder verdere groet gezegd en de map met tijdschriften op de leestafel gelegd.

Het had even geduurd voor uit de keuken oude nummers en contanten tevoorschijn waren gekomen. Vijf Japanners stonden om een fruitkast. Ze wierpen geld in de gleuf. Er kwamen geen vruchten uit.

'Was het niet veur twee maol? Veurige weke?'

Het personeelsbusje van een gasbedrijf toeterde tweemaal. De Japanners gingen naar buiten.

'De map van veurige week is nog niet ofrekend.'

De woordenbode zocht steun aan een stoel.

Een jongetje roofde de Donald Duck en dook onder het biljart.
Een eend kwaakte.
'Dan is het zeuvenentwintig euro.'

Met de beduimelde leesmap was de portefeuillehouder weer naar buiten gelopen. Hij had de map halverwege in de hal op de sigarettenautomaat gelegd en was in de toiletten verdwenen. De vaste route. Braam had even aandrang gevoeld, maar wist die te onderdrukken. Het meisje bracht de schnitzel met sla en knoflookcrème met groene puntjes in het wit over de komkommerschijfjes met droge randjes van dichte cellen.

De drang tot ontlasten ontstaat als de druk in de endeldarm oploopt tot ca. 0,1 atmosfeer bovendruk, d.i. druk hoger dan de atmosferische druk. Als aan die drang geen gehoor wordt gegeven, dan verdwijnt de behoefte voor korte tijd.

Met een hand aan de rits, de ander grijpgraag naar de leesmap op de sigarettenautomaat was de bode de deur van het café-restaurant uitgelopen. De kortste bocht over de drempel.

Leida is 43. Een paar jaar jonger dan Herbert, maar dat vindt hij geen bezwaar. Leida ook niet. Ze wil graag een oude herinnering ophalen, als dat zou kunnen, en ze is vrij. Ze heeft ook meivakantie. Dat heeft ze gezegd, de hele dag en ook de nacht en de volgende dag en langer misschien, maar dat heeft ze niet gezegd. Ze vertelt Herbert geen nieuws, geen verhalen over besluiteloosheid op hoofdpunten, geen nieuws over polymeren, plastics, sanseveria's of recombinerend DNA. Leida zegt geen A meer, die letter heeft ze gehad.

In de telefooncel ziet Herbert de grote ogen van Leida, bruin met groene tinten. Een wollen muts met pluim tot steekt half over haar oren. Leida houdt haar wenkbrauwen hoog omhooggetrokken, donker, geverfd. Haar oogwimpers heeft ze zwart gemaakt, lichtgebogen als de IJssel op het provinciebord, onaf. De ogen ver opengesperd, ovaal, als een halfvolgeblazen ballon waar kinderhandjes strak trekken aan het geknoopte naveleind en aan de tepel op de bovenkant. Leida heeft twee witte vlekjes aan weerszijden van de zwarte pupil, de bruingroene rondomkleur helemaal zichtbaar.

De telefoonkaart geeft nog woorden voor € 6,80. Meer dan voldoende voor het interlokale gesprek waar elke seconde telt. Lichte wallen onder haar ogen, maar niet veel. Geen gaatjes in haar oorlabyrint, geen pareltjes. Verder naar beneden zijn, onder de wijde hals van haar met borduurwerk afgezette zwarte jurk, 'die dingen' zichtbaar. Tien jaar jonger is ze. Leida. Een mooie slanke hals aan de andere kant van het glas van de telefooncel, met een zoenvlekje, noordoost, een kleintje. Herbert belt in de regen, achter de druppels op de ruit. De gracht vult zich gestaag. De vechtpet drupt op het apparaat. Natuurlijk komt Leida. In een oorlog wordt niet elke dag gevochten. Leida draagt elke dag een muts.

Op de terugtocht langs het water, de rug naar Drogteropslagen en de blik

naar Dedemsvaart, dat achter de snelweg lag, voorbij de enkele boerderij, had de knobbelzwaan z'n territorium verlegd en liet hij zich met opgeheven staartveren, als van de schouwburg in Sydney, met ingetrokken zwempoten door de wind naar de overkant van het water drijven. 5,20 m boven N.A.P. Ruim een meter beneden het betonnen brugdek. Vijf meter boven het slotakkoord in Meppel.

De staaf, steriel woordvlees, trekt uit de anus terug. Close up van een open mond, kiezen zonder vullingen. Grijze taaie kloddertjes met blauwe puntjes erin op de gesloten poort die in niets op een tulp lijkt, in niets aan een bougainville doet denken. In niets aan Leida denken doet. Braam is niet bang, hij is niet meer nieuwsgierig. Op de film is niets gebeurd.

Voor € 27,50 mag Braam het vervolg zien, als hij wil. Hij hoeft enkel z'n kamernummer in te toetsen op de afstandsbediening. Lijf op krediet. WC-eenden.

Gebruiksaanwijzing:
** Houd de achterzijde van de houder naar u toe gericht*
** Druk met uw wijsvinger het brede lipje naar u toe om de houder te openen (zie afb. 1)*
** Plaats het navulblokje met folie in de houder (afb. 2)*

Met Leida is de stand gelijk geworden. Heerenveen speelt bij kunstlicht tegen Roda Juliana Combinatie. Het sneeuwt in het stadion, er is geen storm te horen. De stand verschijnt met tussenpozen onderaan het scherm. De zigzagkokosmat met bruine en donkerrode randen om het maïsgeel drukt patronen in Leida's billen. Een kleed om op te vrijen, midden in de kamer van Leida. Op de vloer tussen bank en salontafel, zonder angst de kandelaar op de tv uit evenwicht te brengen, alle warmte, meer dan 25%, zonder angst om veranderingen aan te gaan.

Er is geen afstandsbediening. Geen kleur. Alle schemerlampen zijn uit. De lamellen open. Haar blouse uit. Haar dingen heel dichtbij. Op het sneeuwscherm is de herhaling van de doelpunten begonnen. Leida heeft gepoept. Latexwit. Ze heeft doorgespoeld, niet ongezien. Herbert heeft geel gepist. De stortbak ruist, knijpt met harde klap de toevoer af. Leida's wijsvinger loopt traag door de gladde puntjescrème op de zigzagkokos naast het kleed met rode vlekken van de wijn. Een lach, mild.

'Wat maken we veel mee,' zegt Leida.

Kort en onherroepelijk is de tijd.

In het kastje naast het tweepersoonsbed liggen twee bijbels. Een in het Engels en een in het Nederlands. Van achteren naar voren stromen vette woorden klef over

lichtgele bladzijden. Letters met voetjes. Aan de dunne overkant is Hebreeuws zichtbaar. Joodse strepen.

In Oud Avereest schuilden de doden onder zerken. Braam raakte doorweekt. Achter de begraafplaats helde het pad naar een houten bruggetje. Het landschap werd groter en wijdser. De rivier veroverde territorium. Braam weerstond de druk om te poepen, de brug af te gaan, bevrijding op zich te nemen. Er dreef een fles voorbij, zonder etiket. Geiten met oormerken herkauwen tegen houtopslag. Een berg zand, vers uit een graf gedolven, rustte drie meter boven Meppel naast ongevulde ruimte in de aarde, dwars door de ijzeren bodem.

Van de tv brandt enkel een rood lampje in een benedenhoek. Waakzaam uitzicht op een wereld met infrarood binnen bereik. Braam schuift de bedden van elkaar. De wieltjes gaan soepel over de korte polen van de vloerbedekking. Er is lang niet gezogen. Hij trekt de dekens en de lakens van het bed en gooit ze in een hoek van de kamer. Braam zuigt zelf.

Buiten stroomt de IJssel. De uiterwaarden staan blank. Achter het hotel helt een gazon naar de waterkant. Een Japanse kers, Prunus serrulata, staat in bloei. Plastic stoelen leunen tegen plastic tafeltjes. Van de parasols staan alleen de plastic watervoeten op de plek. Leida kan zo komen.

Braam ligt op z'n buik. Met z'n rechterhand houdt hij z'n scrotum losjes omklemd. Z'n lid is niet opgericht, niet groter dan na het douchen, niet zo klein als na de koude regentocht. Leida's gezwollen dingen.

Wat nu de punten betreft, waarover gij mij geschreven hebt, het is goed voor een mens niet aan een vrouw verbonden te zijn, maar met het oog op de gevallen van hoererij moet ieder zijn eigen vrouw hebben en iedere vrouw haar eigen man.

De linkerhand van Braam drukt zijn nek naar beneden, strijkt dan langzaam omhoog door de korte nekharen. Het hoofd in het kussen. Hij voelt een rilling door zijn lijf. Braam knijpt de vingers van de rechterhand in een kleiner kommetje samen. Nagels in het vlees.

Die dingen van Leida.

Braam draait half op z'n rug en laat z'n voeten naast het bed glijden, laat zijn geslacht los. Hij schuift naar voren tot hij met z'n billen op de rand van het laken zit. Braam is niet bang voor vlekken op het witte katoen. Uit het kastje pakt hij de bijbel en bladert van achteren naar voren.

De vrouw heeft niet zelf over haar lichaam te beschikken, doch haar man; en eveneens heeft de man niet zelf over zijn lichaam te beschikken, doch zijn vrouw.

Leida tilt haar blouse aan één kant omhoog, of is het Hoogdalen, is het Erica

met heffende handen? Aan de linkerkant ontbreekt haar ding, of is het rechts? Van haar oksel naar haar borstbeen loopt een visgraat, een nette vaalrose visgraat van een bovenmaatse karper op een jaagpad tussen twee stromen.

Dat had de chirurg zorgvuldig gedaan, met naald en gladde draad.

Herbert houdt de varkensblaas met siliconen in z'n hand. Zo warm kan dat zijn, zo streelbaar, zo gevoelig, zo kneedbaar en toch stevig, zonder tepel. Leida laat de rechterborst niet zien, met tepel. Of was het links? Ze zet haar muts af voor meer warmte.

Erica's ballonknoopje onder haar rokriem, binnen bereik van de Lazarushand.

Middenin het testament vindt Braam de brief. Hij telt de bladzijden niet, bladert tot de volgende brief. Hij trekt aan de pagina's die weerbarstig loslaten uit de rug. Braam wil alleen die ene brief, die ene onderstroom met het ene verhaal over man en vrouw en gemis. Braam wil geen herhaling van wat zich onvermoeibaar aandient. Met de kindernagels drukt hij de pagina's los uit de rug. Hij weet dat het zinloos is, maar hij scheurt en scheurt. Zijn petje hangt stijf droog op de radiator.

Na Dedemsvaart gaat de Reest verder, krimpt het rivierwater tot het ononderscheidbaar is van de stroom uit canvasuitlaten van drainagebuizen. Daar glijdt oer uit de drassige bodem en vlokt roestig in water dat zuurstof mondjesmaat toelaat.

Door verandering van de zuurgraad en met name door het toetreden van zuurstof aan het welwater worden opgeloste ferro-zouten (Fe^{2+}) geoxideerd tot ferri-zouten (Fe^{3+}) die deels uitvlokken als colloïdaal ijzer(III)hydroxide. Ze veroorzaken de roestbruine kleur aan het water. Een roestbruine kleur die we ook aantreffen in de oerlaag in zandgronden.

Hoogdalen neemt de siliconenzak uit Herbert z'n hand. De lucht van lysol drijft de kamer binnen, en van munt en tijm en van citroengeraniums en bougainville. Gedroogde lijm rafelt aan de bladzijden van de brief aan de Corinthiërs, houdt de lippen van lijken dicht. Er zijn doven die nooit zwijgen.

Hoogdalen schuift de varkenslever in haar beha en trekt met haar lange vingers de blouse onder de rokriem vandaan. Even tilt Hoogdalen met beide handen haar borst op. Ze draait haar billen naar Herbert die zijn handen gevouwen voor haar houdt.

Herbert maakt de sluiting van haar beha vast en neemt Leida van achteren. De handen als kommen om de cups van haar beha. Hij voelt wat niet voor hem bestemd is. Leida kijkt om met droge mond.

Braam scheurde de rafeltjes uit de rug en sloeg het boek dicht. Er staken geen ongerechtigheden naar buiten, geen vlek te zien.

Aan de zijkant van het boek was een donkere rand zichtbaar, dat was het enige. Morgen zou Braam het gehavende vervolgverhaal in een kamer verderop

achterlaten, waar een kamermeisje, in strak zonlicht, lichtgebogen zou staan tussen een stoffiggeleefd lits jumeaux, waar handdoeken op de vloer zouden liggen, waar lakens grauw en bestreept zouden zijn en naar wrange oorsprong zouden ruiken, gespikkeld en gepokt.

Beelden in stomme herhaling. Geluidloos.

13. OMKEERFILM

Nieuw, fris, maagdelijk, ongerept, onaangeraakt en toch geroerd. Alles wordt nieuw en het nieuwe haalt bekoring en verlangen naar boven. Het is een prikkel voor nieuwsgierigheid, een onweerstaanbare aanzet van verbazing. Ook als het nieuwe alleen in de geest aanwezig is, ook als het enkel een illusie is die niet opziet tegen onvervulbare dromen.
'Wij hebben een nieuwe baby,' schreeuwt een geboortekaartje.
Alsof een baby oud zou kunnen zijn, alsof de nieuwe vader en moeder niet willen weten dat alles wat nieuw is, de ouderdom in zich draagt, en meer nog, dat er geen nieuwigheid bestaat, niet anders dan in het hoofd van de verwachter, van de kijker, de ziener. Als het nieuwe niet wordt aangeraakt, niet éénmaal aangeraakt, vergeten in de loop van jaren, door onachtzaamheid achterblijft, dan gaat het verlangen terug naar dat onnaspeurbare moment toen buisjes Chefarine 4 binnenslopen, toen schoonheid en aandacht met aardappelen in een korf verdwenen, vorm kregen in een startbaan waar geen vliegtuig ooit weer landen zou, waar werkelijkheid bleef steken in een muts op een hoofd en de droom aarzelde aan de andere kant van een lens, buiten bereik van een film met zilverzout op celluloid.

Zal ik toch maar Erica zeggen? vroeg Herbert zich af. Dat ik dat klusje van Raaf opknapte en ordening aanbracht in het magazijn en dat Hoogdalen daar in die chaos haar blouse omhoogtrok, dat ze me haar borst liet voelen, de borst van een dertienjarige die ze niet meer is. Zal ik het onvermijdelijke laten gebeuren?

Braam gleed naar de kinderdroom achter het oculair van de uitschuifkijker.

'Die knopjes.'

De aardappelkrabber kon geen tepel zeggen als het over mensen ging. Tepels waren voor koeien, soms heetten ze spenen. Vrouwen hadden titten of tieten, net als zeugen. Mannen hadden knopjes.

'Die knopjes die zijn er als reserve, voor mannen zijn ze er enkel als reserve. Ze zijn nergens goed voor.'

Die aardappelwoorden klinken niet op dubbel-8. Die staan niet op magneetband in een ketelhuisdoos. Die klinken elders. Herbert heeft geen oren nodig om ze te horen.

Herbert trok z'n hemd onder de broeksboord vandaan. Net zo, dat was niet nieuw, dat was junior allang vertrouwd, met tranen erbij, telkens weer, zoals al die gebaren, die hun oorsprong vonden, ver voor zijn geboorte.

Aan de overkant van de straat aarzelde een man, draaide zich in een vreemde kronkel, haalde z'n portemonnee uit z'n kontzak, keek erin, keek naar de vrouw die achter het kinderwagentje met een vragende blik stond te wachten. Een hand streek over een gabberhoofd. Herbert zag ze denken; zijn de lichten van de auto uit, is de parkeermeter bijgevuld, zijn de deuren wel op slot? Waar zijn we? Is hier een landkaart, een plattegrond?

Het kind slaapt in het wagentje, zonder speen in de mond, zonder tanden.

Hoogdalen was niet zijn eerste keuze, niet als rector, ook niet als collega. Hoogdalen was te weinig nieuw, te weinig vertrouwd voor een eerste keuze.

Leida had zich teruggetrokken; wegens gebrek aan uitdaging en vanwege gezondheidsredenen. Herbert was gebleven. Braam weet waar ze is. Als hij Leida roept, hoort hij haar in zijn hoofd. Haar stem draagt tot ver achter Hadderingh.

In de goot naast de stoep groeide gras in korte pollen tussen asfalt en trottoirband. Een bierblikje probeerde een putje binnen te dringen. Braam verwisselde de tas van hand, stak de weg over en liep het park in. Met de vierde klas zou hij volgende week hier een dubbeluur doorbrengen en leerlingen de opdracht geven schetsen te maken van bomen en bladeren, eerst in zwartwit, daarna in kleur. Handnervig, dubbelgeveerd, handlobbig, smal en breed, vettige bladeren, kartelranden, zaagtand, braamkant. Opdrachten met een kleine flora binnen handbereik. Het ging Braam niet om de namen. Het ging hem om de vormen en de kleuren, het ging hem om houvast, minder om de woorden die erbij hoorden.

Woorden houdt Braam het liefst als privé-domein.

Acer pseudoplatanus, Aesculus hippocastanaceae, Amelanchier lamarrckii, Betula betulaceae, Carpinus betulus, Corylopsis hamamelidaceae.

Kounellis deed het met Raaf tot de vogel vleugellam werd. Hadderingh ging naar de sterren. Braam leverde de uren voor Raaf, de enige sollicitant voor de exacte uren vond zijn achterdeur naar Kounellis.

Kounellis leent haar Griekse naam van haar man, zolang dat nodig is. Ze ontleent haar identiteit aan het roversnest. Braam heeft geen milde gedachten over Raaf. Het is de onbezonnenheid en het lef, de kinderlijkheid de vreemde wil, die hij in z'n collega bespeurt. Het zijn terloopse schouderklopjes en aanrakingen die Braam niet op prijs stelt, waartegen hij geen verweer heeft ontwikkeld, omdat ze zo sterk uit Braam zelf komen. Raaf is de achterdeur binnengegaan, waar Braam geen weet van wil hebben. Elke aanraking is een stap in verboden gebied, zonder dat er een bordje Verboden toegang, art 361 W. v. Strafrecht zichtbaar wordt, of was het artikel 461?

Crataegus rosaceae, Cytisus multiflorus, Daboecia ericaceae, Erica vagans.
Braam glijdt z'n vinger opnieuw over haar visgraat. Hij voelt met Judashand de beklemming, de bruinrode ring die er niet meer is, de lege cup, het chlorofyl zonder licht, zonder zuurstof, zonder zetmeel.

'Dat hebben ze knap gedaan.'

'Zo'n borst is niets,' zegt Braam.

'Het is niets.'

Hij gooit weg wat te zwaar is om te tillen.

'Natuurlijk het is veel, maar er verandert weinig door het mes van de chirurg. Grote veranderingen beginnen heel klein, onmerkbaar en vloeien voort uit het vertrouwde. Niet meer je hemd onder de broeksboord vandaan trekken, met de lippen op elkaar het eten kauwen, omkijken voor je het toilet doorspoelt, hoesten op de bovenste traptrede, kuchen voor je het nummer intoetst op de telefoon. Onweerstaanbare fluisterdrang na een spreekbeurt. Dat zijn de dingen die er toe doen. Die draag je dagelijks met je mee. Die operatie is een ingreep van twee drie uur, van twee drie dagen naweeën van narcose, van de schrik, van de verrassing, van het lachgas dat je kreeg om je vertrouwd te maken met de grap die met je is uitgehaald. Na een paar weken van aaneengroeien ben je vertrouwd geraakt met wat ontbreekt. Het is niets vergeleken met het schillen van een appel en de schil zolang mogelijk aaneenhouden tot een lange spiraal die niet mag breken. Niets vergeleken met een huid die in je hand rust en dan vervliegt.'

De film loopt naar het einde.

Euphorbia heterophylla, Exochorda racemosa, Juniperus virginiana.

'We zijn meerjarige stekken van eenzelfde plant.'

De kinderspoel is bijna leeg.

Erica vagans.

Steeds sneller draait de spoel.

'Ieder wil met een maagd z'n eigen nieuwigheid inleveren en tegelijkertijd zijn uniciteit naar boven laten komen.'

Braam werpt een kiezel in de vijver. De fontein die rustte begint te spuiten. Braam schrikt er niet van.

'Wil ik vrijen met een vrouw, zoals Raaf met Kounellis doet?'

Braam praat de woorden hardop van zich af.

'Chefarine 4'

Herbert speurt zijn zakken na. Hij treft munten en een tandenstoker, geen pillen, geen doosje van de apotheek.

Braam nam het pad dat tussen jeneverbessen afboog, langs het graf van Hadderingh, langs de Oude Aa. Regens hadden de stroom doen zwellen.

Zou Hoogdalen iets nieuws aan hem ontdekken? Zou Erica hem haar andere borst, haar andere bloem laten zien, of dezelfde van Leida in herhaling, dezelfde van de dubbel-8-omkeerfilm met de lucht van lysol en boterzuur, verstopt onder parfum?

De meisjes willen niet langer met de dichtersclub meedoen. Charity kwam het zeggen. Braam had het verwacht. Hij was opgelucht. Snoot zijn neus uitbundig.

Poëzie zoekt de toekomst in het verleden, daar is het nieuwe niet te vinden. Een dichter bezweert wat geweest is en wat dagelijks op hem afkomt. Een dichter heeft het niet over de toekomst en als hij het daar wel over heeft, dan gaat het gedicht over de dood en het verlangen de dood te overstijgen met mooie woorden. Toekomst ligt in het heden, in vanmiddag, vanavond, morgenvroeg misschien, maar dromen kunnen het niet laten houvast te zoeken aan het verkeerde eind van het touw dat oorsprong en slot met elkaar verbindt. Braam zei dat niet hardop. De meisjes hebben het recht die waarheid zelf te veroveren, hun waarheid over morgenvroeg, hun waarheid over de wortels in de moddergracht rond Maborosi, die langzaam helder wordt. Zijn jonge vrouwen zijn heksen geworden, meer had Braam niet durven wensen. Als Charity wegloopt steekt hij zijn handen in zijn zakken en knijpt in zijn dijen, de duimen naar voren gericht. Zijn lichaam gloeit.

De dochters en zonen van Braam kijken met grote ogen naar buiten. Onverwacht had Braam opluchting gevoeld over het einde van zijn troostkind. Het was alsof de poëzie zelf had aangegeven dat de race was gelopen.

Hoogdalen zou blij met die mededeling zijn, dat slotakkoord van de laatste vrijdag van de maand. Hoogdalen gelooft niet in gedichten, dat had ze nooit gedaan. Vluchtgedrag van dromers die het leven niet vast durven te pakken, had ze gezegd, surrogaat voor amputaties die bij het bestaan horen. Erica zou haar overwinning in veelvoud verzilveren. Herbert gunt Erica haar zege. Hij zet zijn pet af. Hij wil de prijs met haar delen. Als dat kan.

14. NEST

'Je mag het me vertellen zonder schreeuwen. Praat niet langer over die ander, ik ben hier. Zoek niet zo ver. Ik ben dichtbij.'

Erica reikt in het halfduister opzij. Haar hand vindt de schouder van Herbert die zich langzaam naar haar toedraait. Het oogwit wijkt, komt terug, wijkt weer. Het duurt even voor hij bij zinnen is. Zijn pupillen zijn zwart en groot. Hij zweet.

'Droomde ik?'

Herbert reikt naar zijn hals, zoekt woorden.

'Droomde ik? Sprak ik in mijn slaap? Wat zei ik?'

De regen slaat tegen het raam. De gracht rond de school is leeggehaald. Restanten van tientallen jaren zijn uit de modder gesleurd en afgevoerd. Over een paar weken staat water tot de rand van de oever en weerkaatsen stappen op het hout weer tegen de waterklankkast onder de brug.

Erica buigt zich als een plattegrond over Herbert. Haar borst glijdt over het haar dat z'n borst bedekt. Herberts tepels staan strak en hulpeloos.

Hoe zou dat zijn? Hoe zou dat zijn: altijd gewend om op de buik te slapen, twee borsten die het lichaam steunen, de rug in een vloeiende boog, met een kuil waar de buik tegen de matras rust, met verderop dan de verhoging van de billen. De zoete opgewondenheid na een droom, of de spanning van een gevecht in de slaap, de verwarring van een verhaal zonder verband met oneindig verknoopte draden. De visgraat in het laken wonderbaarlijk in negatief vermenigvuldigd; de afdruk van de draad en naald van de chirurg in bedkatoen. Vervolg van snijmotief in hoeslaken en dekbedovertrek. Een visgraat, ontwikkeld op een mannenlijf. Hoe permanent is die foto? Eén borst met de platgedrukte tepel die weerstand biedt en de platte borst ernaast, zonder tepel, met alleen een karpergraat vanaf de oksel schuin naar beneden, de vis die zijn tepel raakt, nog stijf uit de droom waar hij uit wakkerschreeuwde.

'Misschien droomde je.'

Erica's ogen komen dichterbij. Haar haar valt langs z'n gezicht. Losse haren op het kussen, tussen zijn strelende handen. Herbert is een kind dat onder haar ligt en naar boven kijkt, een beetje bang nog van de schaduw die hem omsluit en zijn hoofd het duister zet. Bang voor het gordijn dat openschuift en de dag binnenlaat.

De plafondlamp is uit, de schaduw van de ochtendzon komt traag de kamer binnen, trekt zich niet veel aan van het dunne canvas van het rolgordijn, kiert, neemt schone lucht mee door de smalle reep tussen raam en kozijn. Op de tegels naast het huis klossen voetstappen met stijgende toonhoogte als de schoonmaakster om vijf voor zeven op weg naar het museum klept, zonder emmer, zonder dweil. Handschoenen liggen in het berghok over de leiding van de heetwaterkraan. Vier liter water in een halve minuut. Wie weet poetst ze skeletten, geef ze vissen voer, koestert ze de dode vlinders op de spelden.

Een sleutel draait in het slot van de zijingang, dan volgt het scharnier, de zachte klap tegen het kozijn. De sleuteldraai van het nachtslot.

Erica wacht tot de schoonmaakster weg is en het ochtendritueel z'n loop kan nemen. Ze is niet bang in Herberts huis, niet na de nacht die verleden tijd is.

'Misschien droomde je.'

Erica zingt. Herbert sluit zijn ogen.

Haar adem draagt de geur van de nacht nog in zich, verraadt het temperament, de gang over zijn lijf, de smaak van zijn mond.

In Herbert stijgt de lucht van de nachtelijke bloem in zijn neus. Hij ruikt een oase in een woestijn.

'Dat weet jij alleen.'

Haar lippen zijn nog droog.

Herbert heeft dorst. Hij wil niet dat Erica opstaat en plaats voor hem maakt. Hij wil haar borst, hij zoekt haar tepel.

Erica schuift naar boven, ze reikt hem zijn verlangen, voorbij haar vis. Soms is de helft meer dan genoeg.

Soms is teveel zo ontoereikend voor wie nooit geproefd heeft.

'Vertel me als je wilt.'

Ze knijpt met haar hand in haar borst die als een peer naar beneden hangt en uitbolt boven de zuigende en tuitende zwaanlippen van Herbert. Ze houdt zijn kinderhanden weg van de knobbeltjes die onvermoeibaar groter worden.

Erica weet wat er na deze nacht komt, na deze dag. Ze wacht niet op een uitleg van Herbert over de biologie van kankercellen en het verloop van metastasen. Ze heeft zijn zaad geproefd, draagt het in zich mee, dat is voldoende voor de toekomst, voor vandaag.

'Ik zat in een bus in Oregon. Dat is Amerika. Ik reed door een stad. Misschien was het Portland, ik weet het niet.'

Herbert herhaalt zijn droom. Het zijn flarden.

'De chauffeur was een neger met kroeshaar. Hij was niet vriendelijk, reed met de bus tussen kledingrekken, raakte geen van de jurken, broeken, jassen. De bus, strakke, dove, stomme passagiers op de banken achter me, gleed strak langs lingerie, langs hemden en rokken, schappen met slipjes en beha's, bloembakken rond een fontein. In de bus waren monitoren. Ik zag op die monitoren een andere bus die aan het andere eind van de aarde, misschien was het Delft, misschien een andere plaats, Sydney misschien, door de stad reed, door een kledingwinkel, door een winkelstraat. De chauffeur was een blanke die niet vriendelijk keek. Het regende zachtjes. De chauffeur had geen aandacht voor de lingerie, de slipjes, de hemden in de rekken, ondergoed op de schappen. Ik zat op de eerste stoel, ik reed op de dead man's place. Ik had een landkaart op mijn knieën, maar mijn ogen volgden de ruitenwissers. Ik zag maar één straat. Op de hoek een slagerij met een lachende big.'

Braam heeft zilveren oogjes op z'n voorhoofd. Z'n ogen staan onrustig, alsof hij in de droom op weg is en door de winkels raast, dan weer tussen verkeer op de snelweg gaat.

'En, en...'

Zijn zuigstem weet geen klanken meer.

Erica zoogt Herbert aan haar tevergeefse borst.

'We weten niet wat dromen willen zeggen. We weten enkel wat we beleven.'

Hij legt zijn handen om haar hals.

'Ik weet wat moedermelk wil zeggen, en zaad, meer weet ik niet. Je reist in je droom tot je op een dag in de pas loopt met wat je ontglipte.'

Erica laat zich op het lichaam van Herbert zakken. Haar dij schuift langs zijn geslacht, haar knie drukt tegen de matras, voelt de natte plekken van de nacht.

Pubic hair, pubic hill, os sacrum, meer is niet nodig, het is genoeg.

'Je komt jezelf, je komt elk defect en elke goede eigenschap van jezelf overal en altijd in iedereen tegen. Dat is de gunst van het bestaan. Dat is de erfenis van aardappels, sprits en lauwe chocolademelk. Ook met een aspirine is geen ontsnapping mogelijk. Je reist.'

Herbert tilt z'n rechterknie een eindje omhoog. Zijn geslacht zwelt.

'Laat maar, hoeft niet, hoeft niet. Je hoeft niet bang te zijn voor wat je nog

niet hebt en misschien ook niet krijgen zult. Voor wat ontbreekt komt altijd iets anders in de plaats. Er is nooit leegte.'

Erica duwt Herbert zachtjes terug. Ze glijdt opzij en legt haar borst in de holte van zijn oksel. Haar hoofd schuift tegen de hals van Herbert. In hun afgesloten oren hoort Herbert de zee tekeergaan. Met Erica durft hij buiten te slapen, in de duinen, in de ruigte, in de droogte van de woestijn. Hij voelt hoe zijn keel droger wordt, hoe zijn verhemelte samentrekt. Het is of z'n kiezen uit de bovenkaak springen. Erica schuift haar natte tongpunt over z'n oogleden. Tranen in zilverzout.

'En toen de bus stopte, zag ik hoe door de achterdeur een paard naar buiten liep, ongezadeld. Het dier keek eenmaal om en draafde van de bus weg. Misschien hinnikte ik mezelf wakker.'

Erica beet in z'n neus, hield zijn briezende gaten toegeknepen. Haar tongpunt raakte de haren, reisde verder.

'Je was dat paard, reken maar. Je rook stal, reken maar. Je wist land, je wist de haven, reken maar.'

De wind waait het raam open. De bui is bijna voorbij. De zon duwt door de verticale rechthoek de toppen van bomen de slaapkamer binnen, perst de daklijst van het museum over de vensterbank. Lijsters, een slagvink, de merel uit de hoge coniferen en een koekoek zonder nest laten zich horen. Vanuit de verte brommen bussen en vrachtverkeer. Erica trekt het dekbed naar boven. Herbert voelt hoe ze over zijn dijbeen glijdt, de haren op zijn benen en zijn buik tegendraads streelt. Hij krijgt het koud, heel even.

'Wacht. Wacht even. Ik wil je wat laten zien.'

Herbert glijdt onder Erica vandaan. Zijn warme hand raakt haar zij, glijdt over haar billen, aarzelt waar haartjes mild naar beneden steken.

Nee, nu nog niet, straks als hij van de zolder komt, als hij Erica de spoeltjes met films heeft laten zien. Dubbel-8, in zwartwit en in kleur. De busreis, het paard in de wei aan de overkant van het ouderlijk huis. De halsgeschuurde eik. Z'n vader op de knieën, die in het aardappelland rechtop gaat zitten, de billen op de hakken van de schoenen zet en dan de zwaai met het loof waar knollen los van laten en als een bont palet de aarde verlichten. De lege buisjes Chefarine 4 op de keukentafel. Acht keer acht op het schaakbord zonder koninginmoeder. Het fotoalbum met de plaatjes die hij in z'n droom heeft gezien, die wil hij Erica laten zien. Er is geen uitleg nodig, beelden zijn genoeg. Herbert wil ze laten zien. Erica mag kijken, dat is genoeg. De zwartwitfoto van Leida. De pluim op de muts van Leida. De pillendoosjes op de schouw.

Herbert schuift opzij, laat zijn benen over de rand van het bed glijden en trekt het dekbed over haar naakte lijf. Even kijkt ze om.

'Neem je me een glas water mee?'

Als Herbert de deur van de slaapkamer dichttrekt klapt het raam tegen het kozijn. Het blijft dicht. Buiten zingen de vogels verder, zwaait het groen van de bomen in de schone lucht.

Beneden haalt Herbert het fotoalbum uit de kast en legt het op de overloop, dan gaat hij naar de zolder, naakt. Z'n rug scheef en gebogen, zijn schouders leunen naar voren. Met de handen op de treden ijlt hij naar boven, z'n kuiten steken. Het duurt een eeuwigheid.

Op de overloop staat het fototoestel klaar op een statief. Een nieuwe kleurenfilm gereed voor wat verleden tijd wordt. Straks neemt hij het toestel mee. Voor een kleurenfoto van Erica en van hemzelf, naakt, naakt en echt als na de geboorte.

De zwartwit van Leida ligt in de andere doos. Dichtgeplakt. Twee kale hoofden. Herbert schuin voor haar, voor de ontbrekende borst en dan tien seconden stil. Samen lachen voor de zelfontspanner de sluiter laat vallen. Samen huilen voor de vlerkende bevrijding als het vogeltje voor altijd gevlogen is. Dag vent.

In de ketelkast zoekt Herbert de schoenendoos met de filmpjes. Regendruppen tikken op de afvoerpijp. Onder het hellende dak staat een bruine kartonnen doos waar ooit de delen van de encyclopedie in werden afgeleverd. Eeuwige kennis die plaats maakte voor herinneringen in zilverzout op celluloid.

De doos is dichtgeplakt. De viltstiftjaren zijn in het karton weggezakt. Herbert zoekt een los eind. Hij vindt het niet. Hij duwt de flappen van de deksel naar beneden. Ze geven weerbarstig mee als de dodenlijm onverstaanbaar kraakt. Met z'n vingers wroet hij onder het plakband en trekt en sleurt tot de brede zwachtel een strakke draad is geworden, een uitgerekt koord dat herinneringen bijeenhoudt. De schoenendoos met filmpjes heeft hij in deze doos gezet.

Het geslacht van Herbert wappert heen en weer, trekt zich niets aan van de worsteling met de dichte doos. Zweet parelt over zijn naakte schedel. Het ketelhok geurt naar gemeenschappelijkheid. De doos geeft prijs. Dan pas ziet Herbert het stanleymes op het schap naast de ketel. Het mes is overbodig. Er is geen snijwerk meer. Herberts handen wroeten tussen pennen, cassettebandjes met popmuziek, een verdwaalde patroonhuls, lege doosjes waarin ooit kleurenrolletjes zaten, een notitieblokje, een nietmachine met onwillig en verbogen koper, een doosje punaises, een pennenbakje, restanten goudverf, lijmstiften, kleurkrijt, plastic zakjes in plastic zakjes in plastic zakjes, een briefopener met een paardenkop, een broodzak met een beha, mesheften en mosselschelpen, een bloemenvaasje met nauwe hals. Braam pakt het blikken speelgoedtreintje en roetst ermee over het hout tot het uit zijn hand schiet.

De ketel slaat aan. De thermostaatklok in de kamer beneden kent de wintertijd. Uit het venstertje komt een geelrode gloed. De vruchten van miljarden bacteriën schijnen een laatste maal uit de diepte. De pijp naar het plafond kraakt, de pomp ruist water door de leidingen. De lucht ruikt schroeierig en naar bedorven water. Herbert tikt met de briefopener tegen het expansievat. Tweemaal. Eenmaal helder, eenmaal dof. Er is nog rek.

Er is geen schoenendoos zonder deksel, er zijn geen spoeltjes, geen exotische postzegels, geen foto's van overzee, geen munten en potscherven, geen rolletjes met celluloid. Er is geen zwartwit, geen zilver, er is geen kleur.

Herbert daalt de trap af. Een brommer knettert door de steeg. Op het statief staat de camera met film. Het diafragma is heel klein. Er is tijd genoeg voor de zelfontspanner. De slaapkamerdeur is dicht. Het album ligt op de overloop. Herbert voelt hoe spieren in z'n rug verkrampen.

In de badkamer houdt hij de punt van een handdoek onder de stromende kraan. Hij wrijft ermee over zijn korte stoppels. Een heldere frisse man blikt hem uit de spiegel tegemoet, maar de ogen van zijn tegenspeler staan droevig. Herbert spoelt het glas waarin tandenborstels wachtten op belegen monden. De spiegel laat even verstek gaan, ziet niet wie aan de andere kant kijkt.

'Erica.'

De stem klinkt diep en zweemt naar drama. Over een half uur gaat Braam de deur uit met boterhammen in zijn jaszak, en een vrucht.

Herbert Braam staat in de deur van zijn slaapkamer met een glas water in de ene hand. De andere hand aan de klink. Belletjes lucht ontsnappen uit het vocht. Het raam slaat open door de plotselinge tocht. Voetstappen klikklakken in het gangetje, even een heldere slag als hakken het putdeksel raken dat halverwege water opneemt.

Het dekbed ligt teruggeslagen. Op het matras droogt een vlek in de ochtendzon. Buiten roept een koekoek.

'Erica.'

Het zijn geen smekende woorden. Een glas glijdt uit een hand. Water zoekt een weg tussen stofnaden van een plankenvloer.

Op het kerkhof aangekomen wordt het lijk in het graf neergelaten.

'Erica.'

Per omnia seacula saeculorum.

'Leida.'

Koekoek, koekoek, koekoek.

Herinnering in zilverzout is niet enkel een dubbel-8 film met zilverchloride (AgCl) als lichtgevoelig zout in gelatine ingebed.

Je haalt alles uit de kast met je kennis van planten en van organismen. Een Raaf is een dief die het met Kounellis doet. Je was haar nog niet vergeten, dat is wel duidelijk, maar je noemt haar nergens bij haar naam. Jij was die Raaf en je muze was Kounellis. Vertel nog wat meer... laat te gissen over.

Namen uit Kameroen en Zambia komen voorbij, en van het kind dat aan kwam lopen en weer oploste. Je katholieke achtergrond schemert overal tussendoor. Ik weet het wel; bijna alles wat je beschrijft hebt je in werkelijkheid beleefd. Je was op de plaatsen die je noemt. Je vond een beha op het eiland. Je vader eer je met de aardappelen. Wie wil kan met enige creativiteit je route langs de Reest opnieuw volgen.

En nu is het tijd voor het voorbijgaande kind. Na alle vrouwen met snode plannen, na alle vrouwen met en zonder kinderen was voor jou de maat vol. Een kind van eigen zaad was een gepasseerd station. Je was door de tijd ingehaald. Je had liggen slapen terwijl het leven voortraasde. Maar vertel zelf je verhaal in plaats je te verstoppen achter je alter ego.

Achteraf kan ik vertellen wat er aan de hand was. Achteraf kan ik aangeven waar ik de afslag heb gemist. Achteraf kan ik aangeven welke rationalisaties ik losgelaten heb op mijn ontwijkend gedrag. Mijn gevoeligheden bleven.

Haar vader had haar moeder verlaten en was ergens op de planeet ondergedoken. Ze kende zijn woon- en verblijfplaats. Ze had geen vader.

"Wil jij mijn vader zijn?"

Ik werd haar vader voor een goed gesprek. Ik werd haar vader voor de huur van een kamer. Ik werd haar steun en toeverlaat, tot ze een vriendin kreeg die haar meer had te bieden.

"Als ik zou weten dat je binnenkort dood zou gaan, zou ik vandaag nog een kind van je willen." Ze kleedde zich uit waar ik bijstond. Ik keek en ik maakte foto's van haar lichaam. Haar geest bleef onbereikbaar.

Ik schilderde haar als de dame op de canapé. Naakte *Olympia*, vrij naar Édouard Manet zonder guirlandes.

En toen ze wegbleef zonder bericht schreef ik een novelle. *Het witte doek*. Ik deed geen moeite haar te achterhalen. Wie me verlaat hoeft niet te rekenen op m'n betrokkenheid. Ga gerust. M'n leergeld is op. Ik kom je niet na. Alles wat ik uitreik is à fonds perdu. Wat ik weggeef ben ik kwijt.

Albert Walubita, m'n kok in Zambia, ontving ca. 15 Kwacha per maand. In een gulle bui gaf ik hem vakantiegeld; ook 15 Kwacha. Hij kocht er twee kratjes Westers bier voor. Wat had ik ermee te maken? Niets. Dat vakantiegeld was ook mijn leergeld.

Ik kreeg door mijn goede cijfers een studiebeurs à fonds perdu. De staat was alles kwijt. Ik was schuldenvrij toen ik m'n bul in ontvangst nam. Ik betaal niets terug. Wie van me wil halen, die komt. Wat je krijgt ben ik kwijt. Ik treur niet over wat ik niet heb.

Naast me staat een nachtkastje met vier laden. De bovenste twee zijn van boven naar beneden een halve hand breed; een mannenhand diep. Er is plek voor een doos tissues of een stapeltje zakdoeken. De meeste la's zijn leeg. In de tweede ligt een dozijndoos condooms. De derde la is dieper. In die la, waaruit in misdaadfilms een pistool of mes tevoorschijn komt, ligt niets. Er is ruimte voor een doos chocola of sigaren. Er is ruimte voor een bijbel of gezangenboek. De laden zijn dicht. Ik kijk nooit in de laden. Ze staan zelden op een kier. De onderste la is de grootste. Een fotoalbum met herinneringen zou er gemakkelijk inpassen, jeugdplaatjes van vader en moeder en van mijn zussen. Er zit niemand in die la.

In een verleden tijd is het kastje slordig in elkaar gelijmd; zonder liefde. Een kastje met blokpootjes dat niet van zijn plek komt. Verplaatsing van deze bewaarplaats laat herinneringen vervluchtigen. Ik laat het kastje staan, zolang als nodig is.

Het bouwval is een erfstuk van spaanplaat met fineer. Het kastje stond bij vader en moeder naast bed, ook toen was de ruimte leeg. Samen hadden ze niets om te bewaren. Vader en moeder en de kinderen. De handgreep van de onderste lade zit los, dat is al jaren zo. Ik kijk niet in die la. Elke dag kijk ik niet.

Ik lig op mijn rug op het matras en kijk naar het plafond. Het matras naast me is leeg op het samengebalde dekbed na, het plafond is ook leeg, op de lamp na, een matglazen bol met een donkere vlek van dode spinnen en vliegjes. Als 's ochtends vroeg de zon opkomt zie ik een knotsvormige schaduw van de lamp op het plafond. De schaduw verschuift langzaam. Soms blijf ik kijken en wil ik de dag in wording zien aan de verschuivende schaduw achter de lamp. Ik houd dat nooit lang vol. Ik ben ongedurig en wil telkens andere dingen. Trouw is niet mijn sterkste kant.

Het plafond is lichtgeribbeld. Crèmewit met pukkeltjes. De vorige bewoner rookte in bed. Ik zie de sporen. Bij vlagen ruik ik bedorven lucht. Ik haat de vorige bewoner. Dat geeft me ruimte. Ik heb het nodig iemand te haten; ik kies voor wie ik niet langer wil kennen, dat is veilig. Zonder daad is haat geen misdaad, op afstand haten kan zonder straf. Dat is mijn ruimte.

Op het moment van de verhuizing had ik geen tijd voor schilderwerk. Ik gaf voorrang aan het uitpakken van de dozen. Nu, jaren na mijn terugkomst, stoort de vergrauwing en veroudering van dit ouderlijk huis me niet meer. Mijn herinneringen raken gerijpt zonder de lucht van bederf. Ik leer te houden van wat me dwarszit. Ik koester mijn kindertijd, ondanks alles. Ook die leegte is mijn ruimte.

Ik bestudeer vlekken en spinnen aan het plafond. Ik kom overal als ik op bed lig en naar boven staar. Voor een reis hoef ik de deur niet uit. Met mijn ogen dicht ga ik voorbij de balken van de zolder en voorbij mijn vader die in de hemel is.

Op het kastje staat een wekker. Zwart bedekt met grijs stof. De statische lading van het kunststofdoosje zuigt aan onrechtigheid en maakt de lucht zuiverder. De wekker wijst de tijd in groene cijfers. Eén minuut te vroeg, elk moment te vroeg, nooit op tijd. Ik weet hoe laat het is.

Achter de wekker staat, strak tegen de muur geklemd een radio, een oude met defecte golflengteknop. De radio ontvangt enkel een klassieke zender, dat geeft houvast.

De knop van de zenderkeuze kan ik elke kant op draaien. Dat doe ik, als ik in een melige bui ben, maar het heeft geen effect op de muziek die klinkt. Niet op de muziek uit de luidspreker, niet op de klanken in mijn hoofd. Altijd hoor ik hetzelfde lied. De draad die de spoel liet schuiven, is geknapt. De spoel is gefixeerd om de ontvanger. Ik heb het defect niet kunnen repareren, dat treft me vaker.

Het is stil in de slaapkamer. Het raam staat op een kier. Buiten is het warmer dan binnen. Het is laat in de namiddag. Ik kijk omhoog en zie het plafond en alles wat daar te zien is. Voldoende.

Mijn eerste bed was een hemelbed, zo noem ik de wieg waarin mijn lichaam de eerste maanden van zijn bestaan heeft gelegen. Dat is een halve eeuw geleden. Ik herinner me daar niet veel van. Ik was in die tijd nog geen ík. Ik was enkel een lijfje met inhoud. Zesmaal per dag een volle luier, als afspiegeling van mijn innerlijk. Ik had er geen moeite mee te verteren wat vanuit de onbekende buitenwereld in me terechtkwam. Ik was een regelmatig kind, vertelde mijn moeder. Toen al. Mijn vader verweet me later, hoeveel later dat weet ik niet meer, dat mijn kern vergelijkbaar was met de luierinhoud. Ik wist niet dat dat soort verwijten bij vaders hoort. Ik had nog geen boeken gelezen. Ik kon hem nog niet vragen wat hij van mij wilde. Dit soort zaken, die er niet toe doen, vergeet ik het liefst; ze blijven me bij.

Ik was een puber, geen gezellige uitdagende puber. Teruggetrokken was ik, in mezelf gekeerd en niet benaderbaar. Ook aan de inhoud van dat lichaam, dat onbereikbare schuldige slungellijf, koester ik geen herinneringen. Ik weet enkele belevingen, maar kan ze steeds minder goed verwoorden. Af en toe zing ik een lied uit die tijd, troost- en boetegezangen uit de kerk. Latijn leerde ik van vader. Moeder zong niet.

Het hemeltje van de wieg was roze met ribbeltjes, met bovenaan een koperen roede. Ik heb drie zusters die ouder zijn, vandaar dat roze. Mijn vader had niet meer op een jongen gerekend, ik ben een nakomer, en mijn moeder lette op de portemonnee. De krappe bankrekening was haar houvast en bliksemafleiding; uit onvermogen ging haar zorgzaamheid uit naar ontbrekend kapitaal. Zo'n kinderhemel, ook een roze zonder al teveel genade, slijt niet. Ook niet voor een vader.

Op het bovenblad van het nachtkastje, 40 x 40 cm, staat de radio. Op de radio staat een bureaulamp. Ik woeker op de vierkante centimeter. Het licht is uit. Als het licht aan is, weerschijnt de helft van het licht tegen het behang, de

andere helft verdwijnt rechtstreeks de kamer in en licht mij bij als ik in bed lig te lezen. Ik lees elke avond in bed. Ik ben een buiklezer. Ik lees klassieken, ook daarin ben ik monomaan.

De lamp is uit mijn studententijd. Ik heb gestudeerd. Ik had een kamer met een houten plafond. Mijn onderkomen was een achterkamer in een afbraakpand. Het plafond vaalbeige, tegen pastelgroen. De kleur was niet goed te zien achter de roetaanslag. De oliekachel walmde de kamer in als de wind uit het westen woei. Tussen de schrootjes liepen naden, zwart in de groef. Dat komt meer voor; rouwranden onder nagels, turf aan de vloedlijn, vuil in de goot. Zwarte aarde aan de groeve.

Ik voel me als een naald op een grammofoonplaat. Ik tril langs groefmarkeringen. De vibraties van mijn naald dragen beloften in zich van muziek en raadsels die in avontuur kunnen overgaan, nooit raak ik ver van mijn spoor. Ik kijk wel uit. Muziek en treurzang uit de oude doos hoor ik. Alle dagen van mijn nietig bestaan.

In mijn slaapkamertje, een alkoof in het studentenhuis, zat de lamp tegen de muur. Het plafond was een vlakte met groeven, begrensd door plinten. In de latjes zaten nagelvaste punaises. Die bleven steken toen ik familiefoto's en schaars geklede dames van het plafond scheurde.

Ik raakte gewend aan alléén slapen. Beelden zijn mijn gezelschap.

Achter de bureaulamp ligt op de radio, het is een platte brede radio, een stapel foto's. Ik weet welk portret bovenaan ligt. Ik ken de afbeeldingen van de andere foto's, tot aan de onderste toe. Ik kijk niet. Alles zie ik.

Ik kijk naar het plafond en naar de donkere vlek in de lampbol. Ik droom de ochtendschaduw achter de lamp. Mijn nek wordt straf en strak. Ik houd dat vol, de kwelling doet me goed. Ik zie alle foto's van de stapel, in kleur en in zwartwit. Mijn handen rusten in bidstand op mijn buik. Ik houd mijn lippen strak tegen elkaar, rond mijn dikke tong slik ik spuug weg. Ik voel hoe mijn gezicht grimassen trekt.

Vanochtend zette ik dozen oud papier op de stoep. Kranten met collectieve herinneringen, dat zijn gebeurtenissen die zich niet in me vastzetten. Een willekeurig fragment van de berichten overleeft de tijd en komt als rode draad van het bestaan tijdens lessen geschiedenis of maatschappijleer aan de orde. Die voorbije oorlogen en rampen zijn voor wie na mij komt.

Na mij komt niemand. Geen kind van eigen zaad voor wie ik knipsels bewaar of foto's in een album plak. Ik vergeet wat er in de wereld gebeurt. In de grotemensenwereld, wou ik zeggen, ik zeg het niet, maar bedoel het wel. Ik wil mezelf niet uitsluiten van wat er om me heen gebeurt. Ik doe niet mee.

In de dozen zaten knipsels en kopieën, foto's van verleden tijd. Ik liep naar het schuurtje op en neer met memorabilia die ik kwijt wilde. Het schuurtje staat donker en vochtig achter mijn huis, het is het domein van schimmels, oorwormen, duizendpoten, van pissebedden, van ontleders en opruimers. Ik kom in dat sarcofagenhuisje door het steegje achter de slaapkamermuur. Het woord is vlees geworden.

Ik was vroeg. Een moeder wandelde met een kind. Ze keken zoekend om zich heen. Ik liep met dozen door de steeg. Het jongetje, een jaar of vijf, plaste tegen de regenpijp. Zijn moeder hield hem vast, hielp met de laatste drupjes. Lichtschuimend bleef kinderwater achter.

'Het moest, hij kon het niet meer houden.'

Het kind speelde al weer op de stoep.

De moeder leek tegen mìj te praten. Haar woorden kwamen uit een universeel woordenboek. Ze verwoordde waarvoor ik de dozen met papier op de stoep zette en achter het raam wachtte tot ze weggehaald werden, een uur later oneerbiedig op een hoop gesmeten in de laadbak van een kleine vrachtwagen. De chauffeur en zijn hulp staken een sigaret op, namen geen moment mijn herinneringen serieus. Walmend reden ze weg. Ik bleef ze nakijken tot ze uit het zicht waren.

Mijn lichaam functioneert prima. Alles werkt naar behoren. Ik prijs me gelukkig met zo'n machine. Misschien is mijn lijf aan de zware kant, dat zij zo. Ik heb nog geen protest gehoord, al hijg ik soms als ik snel een trap op loop.

Ik heb mijn ogen dicht. Ik wiebel mijn gestrekte benen heen en weer en denk aan mijn tenen. Dat kunstje, of is het een methode, heb ik geleerd tijdens een les toneeltraining. Ik was twintig en wilde schitteren op het podium. Ik lag op mijn rug tussen een tiental anderen en luisterde naar de instructie van de regisseur.

'Denk aan je tenen, denk aan je voeten, denk aan je kuiten.'

Het hele lichaam kreeg aandacht. Voor het eerst.

Ik dacht aan mijn nek en mijn hoofd.

'Ontspannen, ontspannen, ontspannen.'

De stem leek uit de hemel te komen. Ik voelde hoe mijn spieren hun werk staakten. Mijn benen werden zwaar en licht tegelijk.

Bijna bleef ik erin. Na afloop van de oefening was mijn lichaam nauwelijks van plan weer op te staan. Ik lag gestrekt en keek naar mijn verpakking alsof het lichaam op de vloer niet van mezelf was. Niemand lachte om de donkere vlekken in mijn broek. Zo zou sterven kunnen beginnen. Woordenloos, ik kon geen stem verdragen. Ik fietste door de regen naar huis. Misschien zong ik *Ave verum*, dat weet ik niet meer. Ik kocht een bos witte rozen voor mezelf en zette die naast mijn bed.

Ik strek mijn voeten, laat de spieren los. Mijn tenen tintelen. Ze worden wakker. Elk lichaamsdeel dat ik aandacht geef gaat tintelen, alsof het zich verheugt dat het wordt gehoord. Mijn gedachten komen bij mijn knieën en gaan verder naar mijn dijen. Mijn onderdanen steken strak en harig uit mijn witte slip.

Af en toe fiets ik een eind om mijn benen te plezieren. Niet te ver, mijn hoofd reist liever thuis. Ik beperk me in mijn bewegingen en blijf meester over mezelf en over mijn lichaam. Die beheersing van mijn lichaam gaat niet vanzelf. Mijn lichaam zoekt naar extremen en wil vibraties voorbij die zwarte naden in het plafond, voorbij de rouwnagels en de gootgroeven. Mijn lichaam wil bij hoogwater de vloedlijn oversteken; zwemmen naar de overkant. Mijn hoofd heeft andere plannen.

De bovenste foto van de stapel verschijnt in projectie op het plafond. Ik houd mijn armen langs mijn lijf, de binnenkant van mijn handen plat op het laken. Ik hoef mezelf niet aan te raken. Mijn geslacht weet dat ik die foto zie, de vrouw die vanaf het papier in kleur naar het berookt plafond kijkt. Ze ziet niets, dat is zeker. Ze ziet me niet. Ik zie haar. Ze vindt me aardig, zegt ze, ze geniet van mijn gezelschap. Ik hoor haar stem: kom dichterbij.

Ik houd mijn handen thuis. Ik voel de tinteling langs mijn ruggengraat tot in mijn hoofd. Mijn blaas is leeg. Ik heb geplast voor ik op mijn rug ging liggen.

Ik plas altijd voor ik naar bed ga. Dag en nacht speel ik met mezelf. Mijn lijf en leden zijn mijn poppenhuis. Mijn geest is mijn meccanodoos.

In die beroete alkoof lag ik op de rug. Ik had niet geplast. Lucina lag op haar knieën voor mijn bed. Ze leerde voor verpleegster. Ik studeerde voor; ik wist niet wat. Haar elleboog op mijn buik, haar elleboog op mijn dij, haar handen om mijn monstrans. Ze stak haar tong uit en koesterde mijn hostie. Neem en eet. Dit is mijn lichaam. Ik maakte me zorgen over mijn blaas. Ik weet niet waar Lucina met haar gedachten was. Ik vroeg haar niet.

Jonge wezels worden uit de mond van de moeder geboren, dat had ik bij Ovidius gelezen. De wijsgeer zei niet hoe de bevruchting van wezels plaatsvond. Lucina zou niet zwanger worden, niet van mij baren. Met volle blaas was ik te jong om vader te worden.

In reprise op Lucina's kamer keek vanuit een kroonlijst de Zwarte Madonna uit Czestochowa toe. De moeder van god met een levend kind. Het jongetje zwaaide de scepter. De wereld werd door kinderhand bestuurd. Mijn vader sloeg zo'n schilderij stuk na de dood van zijn eerste zoon. Zijn droom vervloog. Hij wist niet dat ik nog komen zou.

Een moeder met een kind op een gescheurd doek, vader ontbreekt. Mijn vader is al jaren stof. Bij vlagen draait mijn wereld nog om hem. Steeds gemakkelijker laat ik die la met herinneringen dicht.

Ik studeerde tot voorbij de grens van het diploma en vertrok naar de tropen. Ik nam herinneringen mee de hitte tegemoet. Ik begroef mijn afkomst. Ik deed onder de zon wat ik moest doen en keerde terug. Ik liet herinneringen achter rond de evenaar. De bladzijden die ik meenam naar mijn geboortegrond, ik noem ze badinerend wel: de zwarte bladzijden, zijn vanochtend afgevoerd. Ze zijn op weg te veranderen in grauw pakpapier of in toiletrollen met bloemetjes bedrukt, met nabeelden van negers en van negerinnen, met afbeeldingen van een huis met een laag plafond, van een hut met strooien dak zonder lamp, van hitte en kou, van droogte en natheid, van hardheid en mildheid, van zwaarte en zwaarteloosheid met elkaar in strijd.

Ik was een vrome man met idealen. Ik dacht aan mijn medemens, vooral de gekleurde, en was de hoeder van mijn broeders en zusters. Dat had ik zo geleerd nadat ik uit de wieg met roze hemel was getild. Mijn zusters, ouder en al meer vrouw dan ik man, liepen in slip en beha door de hal naar de badkamer die nog gewoon douche heette. Ik zag geen borsten, dacht er niet aan te raden naar organen onder wit satijn en grauw katoen. Mijn kiemen sliepen nog. Kinderen kwamen uit boerenkool of werden door een ooievaar gebracht op tijden dat ik sliep. Toen ik wakker werd ging de deur van de badkamer op slot. Uren lag mijn vader op de divan te roken en naar het plafond te staren.

Ik weiger mijn hoofd te draaien. Vanuit mijn ooghoeken zie ik de roede langs de muur. Achter die tussenwand is mijn studeerkamer. Dat is het domein van mijn hoofd. Aan de roede hangen stropdassen. Polyester, zijden, een enkele van katoen. Ik ben een heer en draag hemden met das als ik de straat op

ga. Je ziet me zelden zonder strop. De strik is mijn handelsmerk. Ik heb ze in diverse kleuren en patronen. Frivole tref je er niet tussen. Klassieke strepen, deftige vignetten, effen in neutrale tinten, gevlochten in strookjes leer, katoen en jute.

Ik zwelg in netheid en correctheid als ik buiten ben. Ik negeer het protest van mijn lichaam als klam zweet uitbreekt en verhitting van gemoed mij uit de kleren wil. Ik sla geen acht op pijn en ongemak. Ook op het strand ga ik in pak. Als ik buiten ben, is mijn hoofd de baas. Op straat ben ik een man van naald en draad. In huis geef ik de regie uit handen en gaan mijn ledematen hun eigen weg.

Het beeld op het plafond lacht. Die vrouw achter de matte bol kan mijn gedachten lezen. Ik voel meewarigheid in haar blik, ik proef haar sympathie. Ik voel haar handen op mijn buik, ze bedekken de ronding zoals een zwangere haar onschuldig kind vasthoudt.

Mijn lichaam zucht en knort van genoegen. Binnenin draait en woelt het. Mijn hond is los van de ketting en blijft in zijn hok.

Ik krijg trek. Dat heb ik altijd als ik ga liggen voor een hazenslaap. Ik geef niet aan die lusten toe.

'Ik wil met je uit,' zei ze.

'Uit eten.'

Ik trok zachtjes aan mijn das en hees mijn broek op, voorzichtig. De riem heb ik niet al te strak. Zo oefen ik mijn buikspieren, zo voelen ze hun eigen kracht en houden ze me bijeen.

Haar woorden bleven gevangen in mijn binnenste dichtgeslagen boek. Ik moest ze lezen, ze werden wet.

Dora is een kwart eeuw. Naast haar ben ik een oude man, gladgeschoren, uitgelezen, met enkele herinneringen.

Ze vraagt opnieuw. Ze is de eisende partij.

Ik zoek een zin, tevergeefs.

Het overkomt me bij de bakker als ik brood wil bestellen en de woorden voor wit of bruin, of voor gesneden half niet vinden kan. Ik wijs dan naar het schap en probeer van ver het woord te lezen dat het brood de naam geeft. Ik kies het brood waarvan ik de naam ineens weer ken, al had ik liever dat andere, dat onbereikbaar naamloze. Op straat weet ik weer: dubbelgebakken, ongedesemd, casino.

Ik ga zelden terug.

We eten pizza. De ober complimenteert mijn dochter. Hij prijst haar donkere lokken. Hij kijkt naar Dora, niet naar mij. Onbeschaamd staat op zijn gezicht zijn verlangen te lezen. Ik krijg het warm. In stilte prijs ik haar mond, haar donkere ogen. Dora lacht en raakt met haar schoen mijn been. We nemen geen toetje. Ik prijs de verrukkingen van het lijf dat me blozend aankijkt.

'Je mag best blij zijn,' zegt Dora als de ober met de lege glazen wegloopt.

Ik doe mijn ogen dicht. Mijn oogappels bollen en drukken. Draadjes lekken uit mijn ooghoeken naar mijn oren. Mijn handen blijven naast me rusten. Ik mag haar vader zijn, ze vindt het goed.

Sinds die maaltijd met Dora verstreken weken onder mijn bezoedeld en doorrookt plafond.

We wandelen in het plantsoen. Ze schildert, zegt ze, en ze schrijft, ze leest, ze doet zoveel van mijn dingen. Haar geest volgt haar lichaam, daarom wandelt ze hier met mij. Er is weinig wat ze bedenkt. Dora beheerst haar lichaam door het te gehoorzamen.

'Mijn schilderwerk staat in dozen,' zeg ik.

Ik durf niet goed naar mijn werk om te zien, over beelden uit verleden tijd zwijg ik liever.

Als ze praat hoor ik haar lichaam en haar rondingen tot in mijn onderbuik, voel ik haar organen onder spijkerbroek en geblokte blouse.

Mijn woorden wil Dora weten. Ik zoek ze, halfgebakken komen ze uit mijn afgeknepen mond. Het is alsof ik op bed lig en de regie uit handen heb gegeven. Mijn lichaam stuurt mij; ik durf het pad niet. Dora wil me weten. Ik laat me niet verstaan, niet als er iemand bij me is.

Het toestel dat in een donker verleden tropenfoto's maakte, steekt in mijn jaszak. Beelden en schaduwen verschijnen in mijn hoofd, nemen de plek in van de eiken, van de fontein, de vijver en de eenden. Dora blijft in beeld. Ik houd mijn hand onwillig in mijn zak.

'Wil je me vastleggen?' vraag ik.

Ik haal het toestel uit mijn jas. Mijn houvast.

'Ik wil een zelfportret schilderen,' zeg ik.

'Ik heb een momentopname nodig.'

Ze reikt naar me.

'Dora. Ik wil je graag schilderen. Mag ik?'

Mijn wenkbrauwen gaan omhoog. Een schaduw in mijn oog lost op. De tropen verdwijnen in de vijver onder kroos.

In mijn onderbuik en in mijn borst herschikken organen zich in een nieuwe positie. Ik heb geen smoes meer nodig om haar beeld te vragen. Ik stel het diafragma in. De sluitertijd komt me oneindig voor. Ik knip en knip en knip.

Dora legt me vast. Ik maak mijn stropdas los.

Pas na mijn terugkeer uit de tropen ben ik met schilderen begonnen. Hitte leverde weinig duurzaams op, leek het. Een enkele herinnering, meer niet. Ik schilderde zelfportretten in olieverf. Geen enkel doek leek geslaagd. Het was alsof ik telkens een andere man in verf had vastgelegd. Hij op het doek keek me aan met dan weer harde, dan weer vragende ogen.

Een enkele blik koesterde me. Ik durfde niet te kijken naar de mannen die ik tevoorschijn haalde en borg de portretten in dozen. Af en toe kwam ik ze tegen in de rokerige schaduw achter de lamp aan het plafond.

Ik ben een buikslaper met mijn gezicht in het kussen gekeerd.

Mijn handen glijden opnieuw onder mijn hoofd. De haren, drie millimeter volgens de tondeuse, schuiven tussen mijn vingers. Ik knip mezelf, ik ben mijn eigen kapper.

Ik was ze allemaal, al die portretten, maar ik kon ze niet onder ogen komen. Ik borg ze op zolder in dozen, stapelde ze in het atelier tot de hanenbalken.

Ik durfde die onmannen niet onder ogen komen, zoals ik na mijn tropisch avontuur Philomela niet in de ogen durfde te zien. Zwarte madonna, zonder lijst, zonder kind.

Een diepe zucht ontsnapt uit mijn luchtkast. Een la gaat op een kier. Zonder woorden gaat een mededeling de wereld in. Ik weet niet of het opluchting of inkrimping is. Mijn ribben en mijn buikvlies spreken geheimtaal. Ik steek mijn tong uit en lach. Philomela nam geen genoegen met een wezel. Ze was geen verpleegster. Ze gaf les aan een lagere school. Philomela hield van kinderen, van zwarte en van bruine, van alle kleuren. Ik ontwikkelde haar chitenge. Ze liet me gaan, ze haalde me binnen in haar huis met strooien dak, ze joeg me op de vlucht. Kapotjes.

Ik hoor hoe in de studeerkamer de telefoon overgaat. Ik doe mijn ogen dicht en tel tot de beller opgeeft. Ik ben er wel. Ik ben niet hier.

Ik zie de foto, reprise, op het nachtkastje. In de tweede la weet ik de condoomdoos in cellofaan. De verkoopster, een meisje van nog geen achttien, vroeg welke smaak ik wilde; aardbeien of kersen. Passievrucht had ik gedacht. De kassabon hoefde ik niet mee. De lege sigarenla, de vierde la met de losse handgreep, die moeizaam opengaat. De losse pootjes.

Ik wil niet van Dora dromen, maar mijn lichaam spreekt een andere taal en spant mijn slipje. Ik wil dit niet, maar onder eigen plafond, ga ik zonder strop. In dit territorium is mijn lichaam heer en meester, als ik op mezelf ben bepaalt mijn lijf de grenzen van mijn driften.

Dora's moeder heeft geen naam. Haar mama woont in warmer streken. Papa is dood, dat zei haar moeder.

Mijn rug protesteert en wil een andere houding. Ik schuif mijn billen uit de kuil van welgelegen. Zweet drupt uit mijn oksels en donkervlekt het zandkleurige laken.

Ik knipte het rolletje vol. Er was gelach en schatering van de fontein. Vogels spetterden in het water, keken toe vanuit de bomen. Een raaf kraaide. Gewichtloze woorden vlogen door warme lucht. De pianiste op het terras nam plaats achter de toetsen. Eendenkroos vulde de zwarte vlakte in de vijver na de laatste klanken van watermuziek. Grieg, Chopin, Mozart, Satie. We dronken thee op het terras. Dora at beide koekjes. Ik liet de suiker liggen.

'Zouden ze gelukt zijn? De foto's?'

Dora leunt naar me toe. Haar lichtbruine tint, haar rond gezicht met kleine neus, haar grote ogen. Ik weet niet hoe een dochter naar een vader leunt. Ik weet hoe een minnares naar een minnaar leunt.

'Natuurlijk zijn ze gelukt.'

Dora lijkt op mijn moeder. Voor het eerst dat ik niet haat dat een vrouw op mijn moeder lijkt. Een vrouw mag op mijn moeder lijken, zoals een zoon trekken van zijn vader heeft. Wat een onzin om daar strijd over te voeren.

Mijn benen vallen slap. Mijn ogen zakken dicht, ze huilen, bijna.

Mijn moeder zag de roze hemel van de buitenkant. Ik was de laatste die erin lag. Het dode kind zwaaide de scepter van mijn vader, hij zag geen roze hemel meer. Elke dag keek hij in het kindergraf van zijn eerstgeboren zoon. Het graf werd steeds ruimer. Vader rookte of zijn leven er vanaf hing.

'Als ze gelukt zijn, stuur ik de mooiste naar mijn moeder.'

Dora drinkt de hete thee.

'Brand je tong niet.' Ik hoor mijn fluisterstem.

'Ik ben een kind van twee culturen,' zegt ze.

'Ik kan met warm en koud uit de voeten.'

'Je bent een mooie vrouw, ook op de foto. Je moeder kan trots zijn op zo'n dochter.'

Dora wil geen thee meer. Ik proef mijn kind in mijn mond; "mijn dochter," mijn tong went moeizaam aan die nieuwe woorden.

'Je weet hoe moeders zijn,' zegt ze. 'Je hebt zelf ook een moeder.' Ze wandelt met me mee.

'Ik ken mijn vader nauwelijks. Ik hield hem op afstand.'

Achter me klinkt Grieg, indringend, hamerend. Ik wil het ruisen en spetteren van de fontein. Groot geworden zonder vader. Dora heeft geen broers, geen zusters. Dora maakt een foto van haar moeder als ze in het najaar op bezoek gaat, zegt ze.

'Kun je haar leren kennen.'

'Graag,' zeg ik, 'graag wil ik je moeder leren kennen.'

Ik houd de camera in mijn hand. De riem strak om mijn vingers. Mijn arm en schouder gloeien. Ze stapt in de trein. Ze leunt van het balkon naar buiten, pakt mijn nek met beide handen en zoent me in mijn hals.

Dora heeft een nieuwe vader. Ze kent me niet.

Het raam waait open. Takken van de es steken boven de vensterbank. De schaduwen op het rolgordijn zijn verdwenen. Ik trek het laken over mijn lijf. Ik ril, schuif tot mijn kin onder het katoen.

Het witte doek aan het voeteneind steekt strak in de lijst. Ik hing het linnen in het voorjaar op de plaats van een Japans tafereel. In de winter had ik een shunga nageschilderd. De man kreeg mijn gezicht. Dat ging vanzelf, ook zonder foto. Ik nam een Japanse vrouw van achteren. Mijn geslacht groot en buiten proporties, omzoomd door zware zwarte krullen. Mijn buik in harmonie tegen haar holle rug en haar gulzige billen. De gheisa hield haar ogen dicht, beet op een zakdoekje. Ik keek met schalkse blik uit het tafereel naar mijn bed. Op het paneel hinkte ik op twee gedachten: ben ik mezelf kwijtgeraakt in die exotische vrouw, of ben ik een eeuwige toneelspeler?

Ik kreeg geen antwoord. Voor een nieuwe start hing ik aan het voeteneind een ongeverfd doek aan de spijker. Het linnen werd klam, het vocht trok kreukels in het doek. De droge zomer haalde de vouwen weg.

'Wil je kinderen?'

Ik keek Dora niet aan toen ik haar vroeg. Misschien keek ik, maar zag ik haar niet. Ik weet niet hoe een vader kijkt die zo'n vraag aan zijn dochter stelt. De woorden waren me ontsnapt.

'Ik weet het niet, misschien.' Het leek of ze de verkleuring in haar gezicht wilde tegenhouden.

Ik trek het laken opzij. Een warme wind waait door het raam naar binnen. Mijn hand schuift over mijn buik, mijn wijsvinger cirkelt om mijn navel. Mijn ogen gaan dicht, met korte stootjes beweegt mijn hoofd heen en weer. Het elastiek van mijn slip trekt strak over mijn vingers. Mijn lichaam volgt zijn eigen pad.

Ik kruis mijn enkels. Ik strek mijn benen. Zo hing Christus aan het kruis, de voeten over elkaar met een spijker tussen de voetbeentjes om onze schulden te vergeven. Ik spreid mijn armen. Mijn voeten zitten vast. Mijn hoofd houdt mijn geslacht omklemd, mijn tong hangt uit mijn mond.

'En jij?' vroeg ze, 'en jij?'

'Wees gegroet Maria,
Gij zijt vol van genade.
De Heer is met U
Gij zijt de gezegende
onder de vrouwen
En gezegend is Jezus
De Vrucht van uw schoot.'

Mijn vader ligt op zijn knieën, de ellebogen op de biezen zitting van de keukenstoel. Hij bidt, de rozenkrans om de handen. Hij vraagt vergiffenis. De cadans van de lettergrepen brengt hem in trance. Voor hij boete kan doen, valt hij in slaap.

Ik wist niet wat dat was; vrucht van uw schoot. Lucina vroeg niet of ik een kind wilde, of meer dan een. Ze stelde die vraag niet. Iris, Vera, Olga, Nellie, stelden die vraag niet. Niemand hoorde ik. Ik had de vrouwen uitgezocht, een keuze gemaakt; alle brede heupen bleef ik uit de weg. Daar heb ik niets voor hoeven doen. Ik gehoorzaamde mijn lijf. Dat had niets met zelfbeheersing te maken. Liefde was een blauwe hemel zonder koperen roede. Philomela staat voor haar hut met strooien dak en staart me aan, ze zwijgt.

Ik bid tot Maria en de vrucht van haar schoot. Ik kijk naar het gezicht achter de plafondlamp. Dora knikt naar me.

'En jij?' Ze knikt opnieuw. Dora ziet hoe mijn handen naar mijn kruis gaan en hoe de spijker door mijn voeten meegeeft. Ik voel blosje op mijn wangen. Ik trek mijn knieën op. De spijker valt naast het bed.

Een wolk schuift voor de zon. Schaduwen op het plafond vergrijzen. Dora's gezicht verglijdt naar het doek aan de muur. Ze heeft een wit doekje tussen haar tanden.

'Schilder me,' roept ze. 'Geef me vorm.'

De zakdoek valt. Mijn rug kromt. Ik draai me om. Ik druk mijn handen tegen de muur. Kwijl drupt uit mijn mond. Mijn lichaam schokt en schreeuwt.

'Heilige Maria.
Moeder van God.
Bid voor ons zondaars.
Nu.
En in het uur van onze dood.
Amen.'

Ik druk de radio aan. Ik hoor geen muziek. Een man praat met een vrouw. Ik lig op mijn buik en leg mijn handen in mijn nek. Mijn kin rust op een kussen. Zo lees ik vaak een boek. Er ligt geen boek voor me. Er zijn geen zinnen die de kloof tussen bed en zolder overbruggen. De studentenlamp is uit. Ik verdraag het witte doek achter me niet. Ik wil het niet zien. Vandaag.

Door de ether halen vreemden me weg uit de slaapkamer.

'Wat doet een pianist meer dan voordragen van wat een ander schreef?'

De vrouw stelt de vraag. Ze klinkt bits.

'Is het niet alsof je het boek van een ander voorleest, alsof je acteert?'

Ze overbrugt stilte.

'Leven is een grote herhaling van wat zich telkens aandient.' Een korte kuch, keelgeschraap. Ik hoor een milde stem met aarzelende woorden.

'Hetzelfde verhaal moet telkens weer gespeeld.'

De pianist leeft in muziek.

'Door een voorganger te imiteren?'

Ik zie de pianist knikken. Woorden hoeven niet van hem. Hij lijkt luisteraars te zien.

'Ja, door de componist na te spelen, met eigen stem, met eigen variatie. Nooit een kopie. Elke daad is eenmalig, uniek. Elke voorstelling is een wereldpremière.'

De pianist doet er het zwijgen toe. Wat zou hij kunnen zeggen? Hij spreekt met witte en met zwarte toetsen. Beethoven leeft in hem, Satie, Philip Glass en Händel.

'Schilder me, schilder me.'

Ik zet de radio uit.

'Maak een kopie van mij.'

Dora laat zich niet wegdrukken. Ze kijkt me aan. Haar hoofd neigt achterover. Haar hand gaat van haar wenkbrauw koesterend naar haar oor en verder. Langzaam valt het haar terug en omzoomt haar gezicht.

'Ik ben niet gevaarlijk,' lijkt ze te zeggen.

'Maar wees voorzichtig met me. Benader me met aandacht. Ik besta. Ik kan je dochter zijn, en jij mijn vader. Ik kan je minnares zijn.'

Haar lippen gaan uiteen.

'Soms kan dat samengaan. Schilder me. Vermenigvuldig me. Wees niet bang voor je nazaat.'

Mijn hoofd draait naar het raam, zakt in het kussen. Dora fluistert in mijn oor. Ik voel haar tong naar binnen glijden, warm en vochtig. Ik huil. Stervende pianomuziek.

'Ga weg.'

'Dora, laat me gaan!'

Dora kijkt me frontaal aan. Dat is de bovenste foto van de stapel. Ze lacht. Ze heeft grote ogen. Haar golvende bovenlip is smaller dan haar onderlip. Er zit geen belletje spuug tussen haar lippen. Haar tanden zijn niet te zien. Haar mond is een donkere groef.

'Heeft er wel eens iemand voor je geposeerd?'

We wandelen naast elkaar. Ik zie haar weerspiegeld in een etalage. Dora kijkt me aan van opzij. Ik kijk met haar mee naar de man die haar vader had kunnen zijn. Hij past zijn stappen aan. Hij houdt zijn hand in zijn zak. Zijn vingers spelen ongedurig. Dora lijkt geen antwoord te verwachten.

'Ik heb eens geposeerd voor een beeldhouwer. Het beeld is nog niet klaar.' Ik hoor verwachting in haar stem, en teleurstelling over het ontbrekend beeld.

'Wat af is, is niet gemaakt,' zeg ik. Ik hoor hoe ik in raadsels praat. Ik wil dat ze me begrijpt.

In de etalage ligt groente en fruit in houten kisten en in dozen. De winkeldeur staat open. Op heuphoogte zijn de posten van de deur bekrast, het hout is gerafeld. Een reclamebord meldt dat er lamsoor is en zeekraal; even de kook erover en met ruim koud water afspoelen. Een lichte vissmaak, een geur van modder en van het zilte wad, de lucht van moeder aarde. Kouseband, couscous, mango, papaja en banaan. Ik proef de zoete roze smaak van oorsprong. Mijn vingers gaan over de baard van de huissleutel, verdwijnen in het leren hoesje.

'Kom,' zeg ik. 'We gaan.'

Dora zit op een keukenstoel, een handdoek over de biezen zitting. Ze laat zich zien. Ik durf nog niet goed te kijken. Ze heeft haar benen over elkaar geslagen. Haar handen rusten op haar gladde buik. Ik zie haar navelknoop, het zwarte haar beneden haar hand.

Met de vanzelfsprekendheid van een kind was ze voor me de trap opgelopen naar de zolder. Het leek alsof ze het pad met de ogen dicht kende. Een lichte verbazing zag ik op haar gezicht toen ze rondkeek in wat ik atelier noem, de kamer op de bovenste verdieping, buiten het zicht van de wereld. Hier leef ik tussen schilderijen op de vloer, schuin tegen de muur. Dozen met meer verfwerk in een hoek weggedrukt, een oude tafel met twee keukenstoelen, een divan onder de schuinte van het dak.

'Wat groots is het hier, en meeslepend.'

Ze wees naar spanten en spinnenwebben, trok aan een verloren schellekoord. Een bel rinkelde. Dora leunde uit het dakraam en keek over de daken naar de kerk die boven het dorp uitsteekt. De bel rinkelde. Ik ben niet thuis.

Ik trok de ezel naar het midden van de zolder en keerde het doek naar het buitenlicht. Dora liep lichtvoetig langs de tafel met verf en kwasten, met verdunner en doeken. Ze leek me niet meer op te merken. Haar ogen leken naar binnen gekeerd en met een afwezigheid die ik ken van voor het slapengaan, knoopte ze haar blouse open, hing haar broek over de leuning van een stoel en stapte ze uit het wit, alsof ze thuis was, kind of echtgenote, ik wist het niet. De striemen van het elastiek trokken weg uit haar lichtbruine huid. Ze streelde afwezig over haar billen in milde koestering. Dora krabde haar lies, streek de vinger waar ze mee door haar haar had gestreken langs haar lippen. Ik proefde zilte zeekraal op mijn tong.

Ik zag mezelf kijken. Een ouder lichaam met slappe buik, de schouders licht naar voren. De mouwen van het blauwe hemd tot halfweg de ellebogen omgevouwen, zoals mijn vader dat al deed. Hij schilderde niet. Hij bleef ver van verf en van palet. Mijn vader zong soms een lied, vond geen vorm voor wat hem tegemoet kwam. Ik ken hem niet.

Achter de ezel zag ik een man met ogen op kieren, de lippen gesloten, de handen heen en weer met palet en tubes. Ik hoorde hoe hij zijn keel schraapte, zag hoe hij zijn heup krabde, hoorde hoe hij amechtig lucht door zijn neus naar binnen zoog, alsof er nooit weer adem zou zijn. Ik rook de lucht van sigaren.

De schilder stak een hand in zijn zak, haalde er een doekje uit, keek ernaar en stak de doek terug. Hij nam een lap van de tafel en scheurde die in tweeën. Een helft stak hij in zijn broekzak, de andere helft legde hij in het bakje onder het doek. Hij snoot zijn neus, herschikte de ezel, nam een groter doek, zette het kleine doek tegen de muur. Hij nam de brug van zijn neus tussen duim en

wijsvinger. Dora stond naakt voor het raam, haar rug naar hem gekeerd, kippenvel op haar dijen. Een smalle taille, brede heupen. Witte vlek boven haar bilnaad.

Dora reikt naar de roede boven het dakraam en schuift het gordijn verder open. Ik kijk tussen mijn wijsvinger en duim naar de smalle kier tussen haar bovenbenen. Mijn wenkbrauwen trekken samen, mijn lippen tuiten. Ze draait zich om. Lacht, alsof ze me betrapt op een verboden gebaar. Dora kent geen verboden.

'Zal ik iets vasthouden?' vraagt ze.

Ze houdt haar duim en wijsvinger in geleend gebaar vlak bij elkaar.

'Een bloem misschien, of een doosje?'

Haar grote ogen. Ze zit rechtop op vaders keukenstoel die met haar lijf op het doek komt, dan loopt ze langs me heen, houdt even mijn naakte onderarm vast. Het is niet mijn lijf, ze raakt een verpakking. Ik voel me ongemakkelijk zonder stropdas. Dora staat op haar tenen, ze rommelt met haar vingers door de kast. Ze pakt een boek.

Ik houd de ezel vast. In mijn hand een marterharenkwast. Op het palet de kleuren van aarde en van zonsopkomst. Een frisse middagwind waait door het raam dat op een kier staat. Mijn hand strijkt langs mijn dij.

Met haar lichaam in lichte draai vouwt ze de handdoek dubbel. De biezen van de zitting staan geribbeld in haar billen. Haar lichtbruine rug wordt naar onderen bleker met donkere groef. Onbeschaamd laat ze haar lijf zien. Ze gaat zitten, leunt voorover en rust met haar ellebogen op haar knieën. Dora houdt het boek voor zich uit. Roze nagels van de duimen steken af tegen de groen fluwelen rug van het boek. Op het omslag twee peren in geel en bruin, een halve peer valt van de rand. De stelen wijzen naar boven, gevat in groene bladeren. Er staat geen titel op het boek. Het is mijn eigen boek, ik schreef mijn tussentijds verhaal.

Dora heft haar hoofd en kijkt me vragend aan. Haar wenkbrauwen wijken halverwege haar ogen in wilde strengen naar boven. Het is alsof ze weet heeft van het geheim en niet weet of ze het mysterie mag onthullen. De tepels van haar strakke meisjesborsten steken dungekerfd naar buiten. Ik knik en als haar blik van haar handen naar het boek gaat, voel ik hoe mijn tanden over mijn onderlip schrapen.

Dora recht haar rug en slaat haar benen over elkaar. Achter het boek ligt een geheim, dat zich aarzelend ontplooit. Ze slaat het boek open en lacht. Ik schrik van haar klanken.

Ze ziet wat ik al wist. Het boek is leeg. Ik schreef mijn gedachten en mijn overwegingen bewaard door fruit en door fluweel. Na de winter verloren de woorden hun betekenis. Ik sneed ze weg met stanleymes en lijmde de rafelige bladranden aan elkaar. Het boek veranderde in een doosje. Het werd een bewaarplaats voor een pistool, voor een mes, voor een illegale radio, voor een veter, een touwtje, een plek voor een woordenloos wapen. Het werd een lege la, een doorgangshuis voor wat zich aandiende en even wilde blijven.

Ik nam met woorden – uit vulpeninkt gevloeid – afscheid van een wereld waar ik nooit deel van had uitgemaakt. Ik was een passant. De bladzijden in dat perenboek waren een tussenstation naar leegte die zich als ruimte aan mij opdringt. Horror vacui maakt me niet meer bang.

'Een mesheft en een zeenaald,' zegt ze.

'Wat leuk. De zeenaald laat zijn opperhuid los.'

Dora pakt het beestje uit het boek. Ik nam het mee van een strandwandeling en liet het rusten in het doosje.

Een glimlach kruipt over mijn gezicht. Ik ken dat gevoel van loslatende huid. Ik strijk van mijn nek naar mijn hals. Mijn adamsappel gaat op en neer als mijn vingers mijn stem aftasten.

'Breekbaar hoor.'

Ze legt de zeenaald terug. Even dreigt ze met het mesheft uit de zee.

'Steek ik tussen je ribben.'

Ze doet de deksel van het doosje dicht.

'Nee, dit is niks om mee te poseren, ik wil met lege handen op je doek.'

Het doosje legt ze op haar schoot. Ze vouwt haar vingers in elkaar en rekt haar handen tot ver achter haar hoofd. Haar oksels heeft ze niet geschoren.

Onder mijn bed staan twee Zweedse klompen met houten voetbed en bovenbeslag van leer. Het leer is met koperen kopspijkers aan het hout vastgemaakt. De klompen zijn ouder dan Dora. Ik droeg ze in de tropen. Ik draag ze als ik thuis ben en de heer – m'n jas en das – aan de kapstok heb gehangen. Ik draag ze ongepoetst. Klinknagels ontbreken, stukjes hout zijn verdwenen, in de zolen zitten diepe groeven. Zelden komen ze buiten.

Dora legt het doosje met mesheft en zeenaald terug in de kast. Ze kijkt me aan, neemt me op van hoofd tot voeten. Ik krijg het koud. Naakt ziet ze me. Zo zou een dochter naar haar vader kunnen kijken. Begeerte zonder lust.

Ik rek me uit op het matras. Karig ben ik in slip gekleed. Ik begeer geen extra kleding. Dora's lichaam zit in me. Ze maakt me warm. Ontwapenend laat ze me haar naaktheid zien, zonder vrees. Haar lichaam is me onbekend en toch vertrouwd. Ik zoek haar contouren. Hoe vermenigvuldig ik haar?

Dora lijkt niet mee te gaan in mijn mijmeringen. Ze speelt met haar handen, maakt het puntje van haar wijsvinger nat aan haar lippen en wrijft over de plek onder haar navel. Ik zoek kwasten en kleuren.

Haar voeten varen in mijn klompen.

'Ze zitten als gegoten. Ze zijn voor me gemaakt.'

Dora maakt danspasjes in de kamer. Dan weer neemt ze grote stappen. Haar stem springt over octaven.

Ik sluit ik mijn ogen, even. Ze liegt. Ik wil dat ze liegt.

Dora zit op de stoel. Haar voet met de enkel op haar knie. Ze kijkt naar de klomp die als de slinger van een uurwerk heen en weer gaat. Ik draai de ezel met het doek en geef Dora uitzicht op de spanten achter het linnen. Tussen duim en wijsvinger kijk ik naar mijn klomp, naar haar voet, haar been, haar buik, haar hals, haar hoofd. Ik meet lengte en breedte van haar lichaam, haar diepte. Ik ben haar maat. Zwijgend kleed ik haar in mijn hoofd en zoek vertaling in olieverf. Ik zie haar voor het eerst. Mijn hoofd is vol muziek. Glass, Satie.

Met een korte ruk trek ik een neushaar tevoorschijn. Mijn elleboog rust op het matras. De haar kleeft met wortelzak aan mijn duimnagel. Mijn wijsvinger buigt en spant wat zoëven nog in me vastzat. Veerkrachtig, pijnlijke verlossing uit een droom.

Ze hoeft niet te zien wat ik van haar vastleg. Ik hoef haar niet te vertellen wat ik van haar zie.

Ik wil me niet aan haar laten zien, nog niet. Nooit misschien. Nooit.

Toen ik hoorde dat mijn vader zich had verhangen, kreeg ik een ontzettende lachbui. Ik las de brief van mijn oudste zuster – ik schrijf dit namens je moeder – onder de hete tropenzon. Sierlijke vulpenlijnen.

Ik was ver weg. Ik hoefde de man die mij had verwekt niet van het touw los te snijden. Ik las de brief opnieuw en opnieuw. Het was een korte brief. Vader droeg een blauw pak toen het touw hem droeg. Hij had zijn rode stropdas om en aan zijn voeten zondagse schoenen, keurig gestrikte veters. Geen familiebericht in de krant. Verhanging; niets om trots op te zijn. Hoewel.

Mijn oudste zus had zijn broek gewassen en geperst. De dood geeft ook sluitspieren rust, de inhoud van een mens komt stinkend aan het licht als de lucht wordt afgeknepen. Vader was in zijn laatste pak in de kist gelegd. Wie wilde, mocht zijn vertrokken gelaat zien. Zijn sprakeloze tong was achter zijn lippen gelijmd. Voor een laatste lijkschouwing waren geen liefhebbers, haatdragers ontbraken. Ik was ver weg en hoefde niet te kiezen. Hij zou me niet missen en mijn zusters en mijn moeder redden zich ook wel zonder mij. Ik bleef waar ik was en ik lachte. Ik leerde de brief uit mijn hoofd – ook namens je moeder – en als ik in een neerslachtige bui was, citeerde ik de woorden van zus die als een gedicht in mijn hoofd zongen.

Een glimlach verschijnt op Dora's gezicht. Mijn lichaam verheugt zich in haar aanwezigheid en mijn plezier weerspiegelt in de vrouw op de keukenstoel. Ze heeft ook geen vader meer, haar vader is dood. Ze heeft het nooit over hem. Over vaders en moeders praten is voor middelbaren, niet voor jeugdigen. Als ze iets wil zeggen houd ik de kwast voor mijn lippen.

'Stil,' fluister ik langs het marterhaar.

Ik zet een eerste lijn op het doek, heel dun in okergeel.

De avond van diezelfde dag trof ik Philomela, de brief in mijn borstzak, nog steeds een warm en opgetogen gevoel van binnen. Ik hoorde mijn moeders' stem. Oh dood die waarheid zijt. Mij kon niets meer overkomen. Philomela was voor mij, die avond. Ik had haar eerder op de markt getroffen tussen fruit, kouseband en couscous. We hadden woordenloze blikken van verstandhouding gewisseld. Onze lichamen herkenden zich in elkaar en wilden die herkenning vastleggen.

Mijn ogen volgen de contouren van Dora. Ze houdt haar handen op haar schoot, haar vingers losjes in elkaar. Haar borsten wijzen opzij, de tepels een beetje naar boven gericht. Zo ken ik haar. Haar ene schouder raakt de leuning van de stoel, de ander zweeft in de ruimte. Tussen haar lippen glinstert spuug. In haar ogen weerspiegelt het raam achter me. Ik proef zilte.

Voor mijn vader was ik al dood, voor ik was geboren. Met mijn kleine voorganger blies ik, ik die nog niet ontvangen was, de laatste adem al uit. Het dode zoontje regeerde mijn vader. Hij wist het niet. Niemand die het hem kon duiden.

Mijn moeder niet. Ze wees hem af. Mijn oudste zus niet. Ze liet hem toe, uit kinderplicht. Zus wees hem af, later. Ze werd jaren ouder.

Philomela wilde me niet, niet zo snel. Mijn euforie werkte aanstekelijk.

Ze ontdooide, al vroor het nauwelijks. Ik liet de brief zien. Ik vertelde mijn eigen versie van wat in een voor haar vreemde taal te lezen stond. Geen woord over dood en lijden. Ik sprak van heerlijkheid en heerlijkheden. Ik was haar dichter en haar zanger, ik was haar nar. Ze gaf zich met lichte tegenzin over aan mijn zotheid. Zwijgend liet ze me in haar hemel. Ik stierf een kleine dood.

Op het doek geef ik nauwkeurig Dora's omtrek aan. Ik schets haar lijf met milde streken. Het resultaat van elke strijd hangt van de basis af, elke verfstreek is belangrijk, elk detail telt voor het nageslacht. Elk begin bepaalt het vervolg.

Dora kijkt licht naar boven, zoals mensen doen. Haar blik blijft haken aan de zoldering. Ze lijkt verder te kijken dan de balken en het beschot. Ze kijkt naar de hemel boven het dak. Haar vader in de hemel, mijn vader daar boven.

Mijn hand is vast, mijn lichaam zelfverzekerd. Mijn kwast kent geen twijfel. Ik blijf op aarde. Ik schilder wie ik zie. Ik kijk. Niemand loert mee over mijn schouder.

Ik reik opzij over het matras, ga op de tast de lamp voorbij. Mijn hand vindt de stapel foto's. Ik schuif een kussen onder mijn hoofd en doe mijn ogen dicht. De bovenste foto ken ik zonder te kijken. Ik leg hem onder op de stapel. Ik strek mijn handen en houd de volgende Dora binnen bereik. De foto is wazig, bewogen. Zo wil ik haar zien. Ze spiegelt mij.

Ik neem de volgende foto en volgende en volgende. Dora gaat tientallen malen voorbij.

Dora wil praten als ze voor me poseert. Mijn stem doet mee, herhaalt haar woorden, moedigt haar aan. Ik weet niet wie er namens mij spreekt. Ik voel de trilling van mijn stem in mijn keel. Mijn ogen zoeken en tasten. Ze kijken verder dan haar naakte huid. Mijn hand gaat zijn eigen weg met kwast en verf. Dora groeit op doek. Ik kijk mee naar haar geboorte. Ik kies een koninklijk portret. Dora kijkt me frontaal aan. Haar grote ogen laten mijn verbazing zien. Mijn lichaam gloeit; dit is wat mijn lijf nodig heeft.

Ik til mijn billen van het matras en schuif mijn slip van mijn lijf. Dora's wangen blozen; ik vergis me niet. Ik haal de foto dichterbij. Ze kan me zoenen als ze wil. Haar lippen op mijn mond. Philomela zoende me, voorzichtig, met haar volle lippen. Het rieten matje op het zand gaf niet mee. Die ene deken was genoeg. Ze vroeg naar mijn gedicht. Ik citeerde de woorden van zus – ook namens je moeder –. De brief bleef in het borstzakje van mijn hemd dat op de okeren aarde lag.

Mijn vader hield niet van rijmelarij. Ik weet niet waar hij van hield. Ik ken hem niet. Na de dood van zijn zoon was hij niet meer op de wereld, zelfs toen zijn lichaam nog at en dronk en poepte en plaste leefde mijn vader niet meer. Zijn dochters zoenden hem niet meer voor het slapengaan. Op de mond.

Philomela opende haar mond, liet mijn poëzie langs haar tanden glijden. Binnendringen om haar te veroveren, binnendringen om mezelf te verliezen. Alle openingen.

Philomela omsloot mijn geslacht, om nooit weer los te laten. Mijn lichaam kent haar greep, die herinnering is heden.

Ik poepte in het gras. Ik liet los wat in me was. Ik plaste en poepte tot ik leeg was. Ik huilde en ik lachte op de evenaar. Zonder stropdas zong ik de ballade van de gehangene. *Ave verum*, zong ik, mijn vader zong met me mee.

Mijn hoofd draait opzij. Mijn hand legt de foto's naast me op het matras. Ik voel Dora om mijn geslacht. De hemel kleurt roze om de roede. Ik schreeuw mijn naam, ik roep Dora, ik schreeuw mijn naam, ik roep Dora.

Mijn sluitspieren verzaken. Ik breng mijn offerande.

'Kleed je uit,' zegt Dora.

Het is geen vraag. Ze is de eisende partij.

'Ik wil je zien. Als je me schildert, wil ik je zien in al je naaktheid.'

Uit mijn hoofd had ik een gedicht voorgedragen. Dat kwam vanzelf. Het gedicht.

Ik schilderde haar mond en met titaanwit maakte ik op het doek een belletje spuug tussen haar lippen. Ik keek naar de zoldering, de balken, de donkere hoeken, de spijkers en de haken voor gereedschap. Ik schilderde de groeven, de groeve.

Mijn lid hangt slap. Ik steek de kwast met het uiteind in een rekje. De witte dot op het marterhaar wijst naar boven. Mijn handen gaan naar de sluiting van mijn hemd. Traag vinden ze de knoop, het knoopsgat. Onwillig laat de sluiting los. Een tweede en een derde knoop. Ik trek het hemd met opgestroopte mouwen onder de broeksboord vandaan, met het gebaar dat ik ken van de verhangene.

Dora's gezicht verliest het kinderlijke. Er zit een jonge vrouw op de stoel. Een vrouw. Even lijkt ze op mijn oudste zus. De handdoek hangt scheef over de zitting. De biezen zijn nog net te zien. Ik zoek de kralen van de rozenkrans.

Wees gegroet Maria
Gij zijt vol van genade

Mijn handen halen mijn shirt over mijn hoofd. Het katoen lijkt lood. Borstharen bedekken mijn huid. Mijn onderlichaam gloeit. Mijn benen trillen. Ik beef voor wat me te wachten staat. Mijn lichaam kiest, mijn hoofd verzaakt.

En de Vrucht van uw schoot.

Ik schilderde me naakt en kaal. Die naakten staan in dozen achter me. Soms zie ik portretten in olieverf naast de bol aan het plafond.

Dora pakt me uit. Haar ogen raken mijn stijve tepels. Ik voel haar lippen aan mijn roze draden. Mijn longen zuigen frisse lucht.

Onbeweeglijk kijkt Dora hoe mijn handen de gesp ontsluiten. Ik stap uit de klompen. De pijpen van de broek glijden naar beneden. Ik houd mij vast aan haar ogen. Beurtelings sta ik op één been. Ik val niet. Strak en harig steken mijn benen uit mijn witte slip. De boord knelt om mijn geslacht.

'Dood me Dora,' diep uit mijn keel, 'kill me!'

Het slaapkamerraam slaat dicht. De schaduw achter de lamp valt weg. Ik vloek.

Naakt sta ik naast de ezel. Mijn lichaam rilt. Mijn geslacht heeft zich half opgericht. De lucht is zwaar en rokerig. Dora zwijgt. Ze kijkt naar mijn ontblote lijf. Haar ogen tasten langs mijn voeten, mijn kuiten, knieën, mijn geslacht. Ze kruipen langs mijn buik en borst naar boven. Haar handen rusten op haar schoot. Ze legt haar enkel op haar knie en steunt haar elleboog op haar opgeheven been. Haar hoofd rust op haar hand. Haar ogen knijpen tot spleten. Naaktheid heeft geen woorden nodig. Ik schraap mijn keel. Haar blik is bij mijn hals en mond en zoekt een weg naar mijn ogen. De openingen.

Mijn hand draagt het palet. Loodwit, titanenwit. Mijn hoofd verdwijnt achter het doek. Mijn lid wijst naar Dora op vaders keukenstoel.

'Oh reinste der schepselen, oh moeder en maagd.'

Hakkelend zing ik woorden, die ik van mijn vader leerde, voor de vrouw op het doek die moeder en dochter wil zijn.

'Gij die in uw armen het Jezuskind draagt.'

En alsof Onze Lieveheer de draak met me steekt, beginnen kerkklokken te luiden. De avond valt. Het vlees is woord geworden.

Maar doodslaan deed zij niet. Mijn moeder liet mijn vader leven. Mijn oudste zus liet vader ademhalen tot hij zelf de strop aankneep. Hij koos de straf voor zijn daden. Ik kreeg een brief. Ik werd een kind dat zijn vader verhing. Ik lachte om mijn daad. Manmoedig. Rond de evenaar vertelde ik trots en blij aan ieder die het horen kon: 'Mijn vader heeft zich verhangen. In het schuurtje hing hij. Dozen kranten met gebeurtenissen van jaren gleden onder zijn voeten vandaan. Ik was zijn dode zoon. Ik heb het gedaan.'

'Aan een touw.'
'In het schuurtje.'
'Pissebedden, oorwormen.'

Ik declameerde voor zwarte doven.

'Hij hing aan de balken.'
'Het verleden tegemoet.'
'Ik heb mijn vader verhangen.'
'Het is mijn schuld, mijn schuld.'
'Mea maxima culpa.'

Ik draai de lamp een kwartslag. Licht verblindt de cijfers op de wekker. Licht maakt schaduwen in de la. De handgreep valt op de vloer. Ik duw. Het kastje valt van de blokpoten. Donkerverkleurd ligt slordig opgerold het touw op de slaapkamervloer, twee meter, iets langer misschien, tussen spaanplaat met fineer. De onderste lade.

'Het moest, hij kon het niet meer houden.'

Ik kleed mij aan met jas en das. Met forse halen verf ik titaanwit over de vrouw die mijn vrouw en dochter wilde zijn. Het canvas lichtgeribbeld, crèmewit met pukkeltjes.

In de schuur leg ik in de doos met oud papier het vaderlijke touw onder de krant van vandaag. Morgen komt de ophaaldienst voor overbodige herinneringen. Oud papier, de toekomst.

Ik woonde in Leeuwarden aan de Fogelsanghstate en ik probeerde mijn leven op orde te krijgen. De verliefdheid was nog niet over, maar de praatmedicijnen sloegen wel aan. Een van mijn therapeuten vroeg: "Schilder je ook?"

Mijn lichaam reageerde autonoom. Mijn coach had een snaar geraakt. Ik kreeg het warm – mijn lichaam warmde spontaan op van binnenuit. Een nieuwe vaardigheid, die misschien in talent kon verkeren was losgewoeld. Na het spreekuur fietste ik naar de kunstenaarsbenodigdhedenwinkel en kocht kwasten, olieverf, doeken en later ook een ezel. Een ezel als gezelschapsdier, in plaats van een stokpaard.

Lang geleden had ik ooit een tekencursus gevolgd, ik meen in Groningen. In houtskool mochten we een naakte vrouw schetsen in minder dan drie minuten, en later een naakt in acryl of vetkrijt. Ik tekende een wilde rode vlek en ik werd geprezen om mijn expressie, maar ik had nog geen talent ontdekt op schilderkundig terrein. Ik kwam op de RK-HBS niet verder dan de slaapkamer van Van Gogh namaken in kleurige inktlapjes.

En nu werd die ader opnieuw aangeraakt. Ik schilderde elke week wat in mijn geest voorbijkwam. Ik was het instrument, en net als met proza gingen ook mijn lichaam en geest met me aan de haal. Ik verbeeldde me dat ik de onderwerpen koos, net als bij de korte verhalen, maar in de uitvoering leek het eerder andersom. Mijn lichaam dirigeerde mijn hand en mijn oog. Ik was het instrument en niet de schepper.

Ongeremd, in blote kont, slipje, blote voeten, op klompen stond ik voor het doek. Zo had ik dat gelezen van echte kunstenaars. Liefst naakt, vooral als het zomer was. En tussen de bedrijven de muze voor inspiratie met een blijkbaar noodzakelijk of nog niet te vermijden terugslag in het oude verliefdheidssyndroom.

Ik schilderde naar foto's. Ik schilderde 'de kolonne van smerig Henderk', zoals de familie van mijn moeder werd aangeduid. De zigeuners, de outcasts, al bleek dat later sterk mee te vallen. De leden van de familie Mensen en van de voorouders van oma Nieters waren ondernemende mensen. Tot in Amerika.

Ik schilderde kutten en pikken, abstract, zonder voorbeeld uit m'n blote hoofd. Ik zeg het plat, het waren platte en vulgaire schilderingen op plankjes, board, triplex en op doek. Felle kleuren, uit onkunde en noodzaak. Ik wist nog niet hoe ik nat-in-nat kon schilderen in olieverf zonder er een knoeiboel van te maken. Ik leerde schilderen, ook nat-in-nat, maar het geknoei hield nog lange tijd de overhand.

Expressionisme, symbolisme, surrealisme, abstract en onderwerpen uit de cultuurbijlages van de NRC en bloempotten uit de woonkamer. Ik maakte portretten van iedereen die mijn pad kruiste. Ik schilderde mijn muze en ik vond het een prachtig schilderij, en jaren later keek ze van afstand langs me heen, niet eens door me heen. Mijn perceptie veranderde gedurende mijn genezingsproces.

Tientallen zelfportretten, eerst in spiegelbeeld. Ik had niet in de gaten dat de spiegel de linker- en de rechterkant van mijn hoofd van plek deed veranderen. Ik zag aan de zelfportretten hoe mijn uitdrukking veranderde, van zwaar gestoord en verward tot ingehouden en beschaafd, zelfs portretten met stropdas. De portrettenreeks gaf het tempo aan van mijn herstel van de kwaal die verliefdheid heet.

Na 100 schilderijen ontdekte ik dat de aders van mijn proza en mijn verfwerk – zoals ik dat eerbiedig noemde – heel dicht tegen elkaar schurkten. Ik maakte een schilderij en een week later schreef ik een verhaal dat naadloos aansloot bij het beeld. De andere kant van dezelfde medaille. Anderom gebeurde ook; eerst een verhaal, daarna het doek.

Met Martin bezocht ik *Het bonte palet*, een café in Den Bosch, achter de Sint Jan. We waren naar Den Bosch gegaan om onderweg de brug bij Zaltbommel te zien, en om de diverse bieren in Den Bosch niet langer te laten wachten. Kwajongens om dronken te worden en herinneringen op te halen over hoe de toekomst eruit zou gaan zien. Vrolijke drinkers waren we.

In *Het bonte palet* konden we elkaar nauwelijks verstaan door de eeuwige carnavalsmuziek en Oeteldonkse meezingers. De Bossenaren zagen dat we geen aboriginals waren. De muziek was luid genoeg om overheen te schreeuwen en Trappisten te bestellen en de andere Duvels achter de kathedraal met saters in de dakranden. We waren niet gekomen om te bidden en ook niet om te biechten.

Een vrouw van even jonger met een gulle mond komt tegenover me staan. Misschien rookte ze nog, dan zeker geen Belinda, maar ook geen Javaanse jongens en al helemaal geen Caballero, Lexinton of North State. Grote ogen, kort blond haar en oren met parels; vast niet. Korte zwartleren rok zonder riem, vuurrode kousen met netwerkenpatroon en een bonte blouse à la Mondriaan, of eerder kinderlijke kleurenvormen als de Cobra-schilders afscheidden. Ik weet het niet meer. Ze reikt mij een glas bier.

'Mooie keerl,' zegt ze tegen mij. Ik kijk haar aan, dat durfde ik wel in de rokerige schemering. Ik had al gedronken.

'Vind je het hier een beetje gezellig?'

Ik knik en neem een slok.

'En de muziek,' zegt ze.

Ik dein mijn hoofd op de maat heen en weer. Mijn maatgevoel is geweldig als ik gedronken heb.

'En vind je mij een mooie vrouw? Met haar bierhand trekt ze haar blouse een eindje open. Ik zie blanke huid met sproeten in de schemering en in de flikkerlichten van de draaiende spiegellamp aan het plafond.

Ze drinkt haar glas leeg en reikt het glas opzij. Martin weet wat hem te doen staat. Hij neemt het lege glas over.

'Wind ik je een beetje op?' vraag ze terwijl ze met haar vaginamond naar me toekomt.

'Ja,' zeg ik, met een intonatie alsof ik zegeltjes bij m'n boodschappen wil. En de kassabon. 'Ja.'

Ze grijpt me met haar vrije hand vol in m'n kruis.

'Ik geloof er niets van,' zegt ze. 'Ik voel hier niks. Niks geen stijve. Alles is dood.'

Ze draait zich half naar de bar en roept naar de barman.

'Een Blonde Greet voor deze knul, een blonde geern. Subite.'

Ik schilderde een tweeluik. Links ikzelf met de broek op m'n enkels en recht het spiegelbeeld met mijn muze. Handen in het kruis, ieder met zichzelf bezig. Het tweeluik hing boven de tweezits. Een buurvrouw kwam een pot appelmoes lenen. Ze kwam maar één keer een pot appelmoes lenen.

Grafzerken met fenix, groot werk met familie en surrealistishe taferelen, portretten, veel zelfportretten, bloemenvazen, erotiek, veel afstotelijk werk, potjes met kersen, sigaren, het Laatste Avondmaal als een Drentse koffietafel. Vader in de aardappelen en moeder in haar paarse pakje in de tuin. Het woeden der gehele wereld.

Adam en Eva. Adam groot geschapen en Eva met een missende rechterborst ter ere van de vrouw die in mijn aanwezigheid haar blouse optilde en me de visgraat liet zien die door de chirurg was aangebracht. De ware tiet mocht ik niet zien en ook niet aanraken. Ik voelde de vleesgraat van een roodbaars, van een zoetwatervis. En die andere minnares voor een maand schilderde ik met Van Gogh en zijn zwarte kraaien op de achtergrond. Eenmaal op het doek en uitgehard was de omgang voorbij.

Twee matrassen voor de symmetrie. Heer en Dame met naakte lijven en dode blikken. Ik vond op straat en in cafés mensen aan wie ik mijn verleden kon spiegelen, terwijl ik zocht naar een evenknie voor de toekomst.

In het jaar 2000 maakte ik een boek met al mijn schilderijen voorzien van spreuken van mijn steun en toeverlaat. Paul Valéry met zijn structuuruitspraken, met zijn paradigmaverschuivende wijsheden. *Domheid is niet mijn sterkste kant*. Ik zocht zicht op mijn domheden. Ze lagen voor het oprapen. Ik struikelde erover in herhaling.

Naakt op de sofa, naar Manet. Prinses op de bank. Ze kleedde zich uit zonder schroom, ik mocht alles zien, maar nog steeds had ik niet leren kijken. Ik zag verf toen het doek droogde. Ik zag *Het witte doek*. Ik schreef de novelle met de geschiedenis van haar komst en vertrek. Het boek is beter.

Bij mijn vertrek uit de Haadstêd nam ik alle schilderwerk mee, op een exemplaar na dat was verkocht. In mijn nieuwe huis was geen muur vrij voor mijn werk. Op een enkel doek na. Jaren bleven de werken opgeborgen onder het dakbeschot.

Rond 2009 was de tijd rijp. Ik haalde zelfportretten van zolder en nam ze mee naar onherbergzame en geheime oorden in de provincie. Filmcamera op een statief en de hoofdrol voor mij en mijn zelfportret. De teraardebestelling van de verloren jeugd. Ik was niet langer op zoek naar de verloren tijd, maar ik was vastbesloten de plek van bestemming vast te stellen voor wat geweest was. Onder de films monteerde ik Shostakovich, *Revolutionary Petrograd* met muziek van kanonnen en musketten. De oorlog was voorbij.

Op vier plaatsen van mijn geboortegrond groeien zinkviooltjes en andere planten die houden van zware metalen uit de olieverf.

Adam en Eva, grootgeschapen en met visgraat knipte ik uit het doek en ik rolde Adam en Eva in elkaar, bijeengehouden door postbode-elastiek.

Wat overbleef van mijn schilderschap, de geile, absurde, macabere werken, bracht ik naar het Grofvuil. Op een film is de teloorgang, de finale afrekening te zien. In *Anno Ludwig* beschrijf ik de afronding van die periode.

En nu ik dit noteer valt me op dat ook in die roman – *Anno Ludwig* – de dochter tevoorschijnkomt. Mijn dochter van een buitenaardse moeder. Ik zag fragmenten van het KRO-programma waar kinderen hun ouders zoeken in verre landen. – Nog nooit uit Afrika. – Ik word nooit zwetend wakker en zelden staat bezoek bij mij voor de deur, maar ik kijk niet graag naar dat programma, bang dat de bel gaat en mijn roman geen fictie blijkt te zijn. Ik huil bij elke hereniging. Ik kijk niet. Als het even kan, kijk ik niet. Wenen is niets voor mij.

Elk schilderij was een traptrede naar een hoger begrip. Ik liet een aantal dia's zien van mijn schilderijen tijdens een kunsttentoonstelling. 'Wil je dit nooit weer doen?!' was de reactie. 'Het is bagger, wij zijn geschokt.'

Kunst wist ik, even waren mijn schilderijen kunst die schuurt en schokt en beweging geeft aan wat in een traditie ligt vastgeklemd. Maar de commentatoren van mijn verfwerk hadden gelijk. Het is beter om door authentieke schoonheid wakker te worden gekust dan door een Bossche over de bol te worden geaaid.

Volgt slothoofdstuk van *Anno Ludwig*.

'Het is geen noodzaak,' zegt Gertrud, 'je hoeft je verleden niet helemaal weg te stoppen.' We zitten voor het computerscherm. Ik laat de diavoorstelling zien van mijn verfwerk, de dozen op zolder, de uitstalling tegen de achtermuur, het inladen in de auto, de achterklep omhoog bij de stort op Dwazziewegen. Ik laat de slordige hoop schilderijen zien in de container op de stort. Op de achtergrond speelt Schubert, de zachtmoedige piano, de ingehouden driften; impromptu's. Ik moest het laten zien. 'Je hebt afscheid genomen van je verleden, maar je hebt ook geen afscheid genomen. Was het moeilijk om je werk weg te gooien?' Ik schud mijn hoofd, het was niet moeilijk, gemakkelijk zelfs.

'Leven is heel gemakkelijk,' zeg ik, 'maar heel moeilijk om dat te ontdekken.' Ik citeer Valéry, of een andere wijsgeer. Belangrijke inzichten heb ik niet zelf bedacht, ik kreeg ze aangereikt. Ik vond ze op straat. 'Als ik wil kan ik de foto's van het schilderwerk weggooien,' zeg ik. Ik laat de aanwijzer over de foto's gaan en haal in het rolmenu *weggooien* tevoorschijn. 'Het hoeft niet,' zegt Gertrud. 'Misschien is het beter dat je ze bewaart, als je de foto's weggooit, blijven ze. Als je ze bewaart, raak je ze kwijt.' En alsof ze vindt dat ze niet helder genoeg is geweest. 'Je kunt je verleden ook omarmen.'

Ludwig is dood en begraven. Alle dagen is hij bij me. Ludwig was niet mijn kind, en Ludwig is mijn kind. Ik heb van een kind gehouden dat niet mijn bloed was. Ik heb gehouden van een vrouw die niet mijn vrouw was. De foto's laat ik digitaal binnen handbereik, de film draai ik in mijn hoofd.

'Voor vandaag is het genoeg,' zegt Gertrud. Ze houdt mijn schouder vast. Schuin staat ze achter me. Ze wacht tot ik de computer laat slapen. Ze wacht tot het scherm de nacht laat zien. Ze heeft geen haast. Ik volg Gertrud de trap af. Ik laat thee voor me zetten. Ik laat mij Maria-biscuits op een schaaltje serveren.

'Als je weet wat ik heb weggegooid, kun je wellicht bedenken wat ik heb bewaard.'

Ik schreef het in de bespreking in het *Dagblad*, maar die zin blijft me door mijn hoofd gaan. In herhaling komt terug wat ik in de krant van me heb weggeschreven. Misschien was het niet genoeg. Wat heb ik weggegooid om de hele dag met me mee te nemen? Gertrud staat met beide voeten op het parket, zwartleren rok met rode zoom, leren riem met zilveren gesp, jakje zonder knopen, rode blouse, zilveren hanger met zilveren ringen.

'We gaan naar Assen, naar Bemius,' zegt ze. 'Ik las je bespreking. Ik wil zien wat jij hebt gezien.' Als vanzelf gaat het raam in het portier open. Ik steek mijn hoofd naar binnen en lach tegen Gertrud. 'Ik ga mee,' zeg ik, 'als je het goed vindt.'

Gertrud rijdt, het vliegveld voorbij, de kleine rotonde, de afslag naar de

A28. Halverwege in het veld drie reeën, altijd op dezelfde plaats, de afslag Vries voorbij. We parkeren de auto op de Brink bij het museum, we lopen de Torenstraat uit. In galerie Bemius hangt en staat nog steeds het werk van Hannes van den Bree. Gertrud wil het zien. Achterin de galerie is er koffie. 'Het is uit de Senseo, maar dat is geen bezwaar, mag ik hopen,' zegt mevrouw Bemius met Duits accent. Het is geen bezwaar, thuis doen we dat ook zo. 'Senseo is prima,' zeg ik.

'Lieber Tee,' zegt Gertrud. Mevrouw Bemius beweegt haar hoofd open neer alsof ze ja wil zeggen. Liberté, vrijheid, daar gaat het om in de kunsten. Gertrud kent de galeriehoudster van haar werk als consulent voor de kunsten in Drenthe. 'Grüne Lieber Tee, als u heeft.'

Ik zit in de hoek onder de trap naar de eerste verdieping waar meer werk van Van den Bree is te zien. De hoek geeft me goede rugdekking. De winkelbel aan de deur, de krakende planken vloer met brede naden, de enige restanten van de kruidenierswinkel die vroeger in dit pand zat, kondigt volk aan. Een vrouw van middelbare leeftijd, beetje jonger misschien, op lange benen en hoge hakken komt met grote passen binnen. Donker haar en het gezicht met lippenstift en mascara van accenten voorzien, zilveren knopje in haar rechteroor. Vanaf de deur knikt ze ons toe. Ik knik terug. Ik voel een koude rilling over mijn rug en dan een warme stroom van mijn voeten, door mijn benen en mijn romp naar mijn hoofd. Ik drink de laatste slok uit de mok. Ik roer met het lepeltje de bruine rand aan de binnenkant. Alles doe ik om het déjà vu niet te zien. Ze loopt langs de schilderijen, drukt bij een enkele tegen de lijst om het doek recht te hangen. Met haar neus dicht op de verf, de pink over het doek, stof van de lijst. Hannes van den Bree uit Zeeland, uit Noord-Brabant.

'Hannes van den Bree, aangenaam.' Gertrud schudt de hand van de kunstenares. Ik veeg mijn hand droog aan mijn broek. 'Dit is de recensent van het *Dagblad van het Noorden*,' zegt mevrouw Bemius. 'Johannes de Mens.' 'Heel bijzonder De Mens hier te treffen.' Ik heb het gevoel dat ik een vuurrood hoofd heb. Ik knijp mijn ogen op spleten. Hannes geeft mij een krachtige hand. Ik krimp naast zo'n grote vrouw. 'Je hebt een krachtige handdruk,' zegt ze. 'Dat is niet goed voor charmeurs, heb ik net gelezen.' Hannes trekt haar mondhoeken naar buiten, haar bovenlip krult een beetje naar boven. Een vrouw met humor op haar tong, lijkt het. 'Maar daar zijn we hier niet voor. Charme is voor andere gelegenheden, niet voor kunst.' 'Mooie bespreking,' zegt ze in een moeite door. Zilveren kettinkje om haar hals met een hangertje, kunstig in elkaar gevlochten ringen, eigen werk misschien. 'U hebt er wel kijk op, als ik dat zo mag zeggen, al is het altijd gevaarlijk om een recensent te prijzen,' en na een korte rust, 'of af te vallen.'

'Een recensent heeft altijd gelijk,' zeg ik. Mijn mondhoeken gaan opzij.

Mijn lip krult. Hannes strijkt met haar hand haar donkere wenkbrauwen naar de buitenkant, alsof ze haar wilde haren wil temmen. Mevrouw Bemius maakt opnieuw koffie. Met melk, zonder suiker, gok ik.

'Met melk, halfvolle als je hebt, en geen suiker,' zegt Hannes. Hannes heeft een kunstboek voor mevrouw Bemius meegenomen.

'Als extra, om te laten merken dat ik blij ben met mijn expositie in je galerie.' Terwijl mevrouw Bemius het boek uitpakt zegt Hannes alsof ze voor een groot publiek spreekt: 'Voor een kunstenaar is het niet gemakkelijk om een expositie te krijgen. Als recensent weet u dat wel. Mijn moeder heeft een galerie in Eindhoven en mijn moeder en Hennie Bemius kennen elkaar, dat maakt het gemakkelijker voor mij.'

'Maar vooral omdat je goed werk maakt,' zegt Hennie Bemius, terwijl ze het pakpapier opvouwt en onder de trommel met bastognekoeken legt. Ze bladert door *Kunst in Niedersachsen*, een catalogus van galerie Schnoor uit Bremen. Ik zie Emil Nolde en Max Beckmann in het geblader voorbijkomen.

'Die schilders zou ik hier graag een keer hebben. De Duitse expressionisten, en de latere oorlogsschilders uit Schleswig Holstein. Misschien kan ik dat eens via Kamp Westerbork regelen. Ik zie het al voor me, schilderijen van jodenbarakken. Barakken met een schrijnend verhaal, met leven en dood binnen handbereik.'

'Het herinneringscentrum bedoel je,' zegt Hannes. Ze negeert de barakken.

'Dat bedoel ik. Dank je.' Hennie Bemius slaat het boek dicht en doet het gelijk weer open. 'Misschien wil je je naam in het boek zetten,' vraagt ze Hannes, 'dat is een mooie herinnering aan je expositie.' Hannes pakt een stoel en gaat naast me zitten, onder de trap, rugleuning tegen de muur. Ze slaat haar rechterbeen over haar linker. Lange benen in een broek die veel weg heeft van een pofbroek, brede elastieken band onder haar knieën, donkerpaarse kousen in paarse pumps.

'Dacht ik niet,' zegt ze. 'Ik schrijf niet graag in boeken die niet van mezelf zijn.' Dan legt ze haar hand op mijn onderarm. 'Dat had je goed gezien,' zegt ze. 'Dat van mijn inspiratie, bedoel ik. In de krant.'

Ik trek mijn arm niet weg. Haar aanraking voelt prettig. Ik kijk van naar Hannes naar Gertrud. Gertrud drinkt Grüne Tee en knikt. Het is of ik toestemming van mijn moeder krijg om te zeggen wat ik wil zeggen, maar voor ik het woord kan nemen zegt Hannes:

'Ik heb er geen enkel belang bij door de doden, de joden of de goden geïnspireerd te worden. Ik ben niet op zoek naar hogere machten. Ik laat mij inspireren door wat er niet is. De macht van de afwezigheid, dat is de macht die ik voel. Ik bedoel dat niet als onderdrukking. Ik bedoel het als bron van creativiteit. Gertrud pakt het boek over schilderkunst uit Niedersachsen. Het is een boek van tien jaar oud. Het staat bij ons in de boekenkast. Gertrud

heeft eraan meegewerkt. Ze schreef de inleiding. Walter zorgde voor het Hochdeutsch. Op bladzijde 6 staat haar naam: Gertrud Wencke. Op bladzijde 169 staat het schilderij met het dode kind. Op bladzijde 237 staat het schilderij met het landschap bij Meppen. Drie bladzijden verder de bruggetjes in Papenburg, het veen bij Oldenburg. Bladzijde 386 Jodenbarakken en Slavenbarakken in Emsland. Gertrud liet het me zien. De geschiedenis en de herinnering aan wat geweest was. Opschrijven en afbeelden om vrede te vinden. Dit had ze niet weggegooid. Dit had ze bewaard, om niet meer elke dag aan te raken.

'Je hebt er kijk op.' Hannes trekt mijn arm dichter naar haar lichaam. Ze is ruim een half hoofd groter dan ik, ook als ze haar schoenen uit heeft. 'Mag ik jou een exposé geven? Ik praat graag in goed gezelschap.' Gertrud knikt. Ze hoeft niet mee, ze heeft genoeg aan het boek. Ze heeft liberté. 'Dit is werk uit mijn beginperiode. Ik was op zoek naar leegte. Dat is gemakkelijk te zien. Er staat bijna niets op.' Het is het witte doek met grijze vegen van een lakenlandschap.

'Als je wilt kun je er witte wieven in zien, maar dat hoeft niet. Ik heb het in de Peel geschilderd, in Brabant. Daar is ook veen en heide, Erica, ja.' Ik ga dichterbij staan.

'Ja, ik weet wel dat er onder Erica ook een buurtschap met die naam is, de Peel, maar dat is het niet. Het witte doek kan ook een filmdoek zijn om je leven op te projecteren. Je kunt die film ook zelf maken. De vale vegen op het doek, de minne streken, kom je vanzelf tegen. Je kunt er ook een laken voor nemen. In tien schilderijen krijg ik de aanloop naar het echte werk te zien. Van klein naar groot en van groot naar klein.

'Hier, van deze witgrijze doeken, heb ik heel veel gemaakt,' zegt Hannes, 'dit was het begin van de ontdekkingstocht. Het meeste heb ik zonder wrok weggegooid. Niet elke *stepping stone* is de moeite van het bewaren waard.' Halverwege komt er meer kleur op de doeken.

'Ik was eind twintig, dat was mijn uitbundige tijd. Je weet hoe dat kan gaan. Ik ontdekte de mannen, laatbloeier als ik was. Wat dat aangaat lijk ik niet op mijn moeder.' Hannes heeft het niet over haar vader. Ik vraag niet. Moeder heeft op Minerva gestudeerd, maar de opleiding niet afgemaakt. Zonder diploma is ze aan een galerie begonnen.

'En aan mij,' zegt Hannes. Aan de andere muur van de galerie hangen duistere werken die zonlicht niet lijken te verdragen.

'Ze hebben wel wat van werk van Armando, duister, somber en vol oorlog. Ik heb ermee gestoeid, maar het kon me niet lang boeien.'

Hannes draait haar rug naar de doeken, alsof ze het zwarte en grijze echt niet langer wil zien.

'Voor het overzicht is het heel belangrijk, om mijn ontwikkeling helder

weer te geven. Daar horen ook zaken bij waar ik niet langer trots op ben. Maar dat schreef je al. Je zette het in de krant.'

In het *Dagblad* had ik daar niets over geschreven. Hannes maakt haar eigen bespreking, ze is een echte kunstenaar. Ik luister.

'Boven, op de verdieping, hangt mijn belangrijkste werk.' Ze kijkt me aan. 'Daarom heet het *verdieping*.' Hannes loopt voor mij aan de trap op. Ik ken die pofbroek, ik ken die lange ranke benen, ik ken die billen. Ik ken die rug. 'Hier hangen een paar realistische werken, maar niet echt. Het is een abstractie van turfbulten. Dat heb ik van moeder, zij moest steeds hooimijten schilderen. Trouw aan haar onderwerp, heette dat. Ik wilde dat niet, maar ik wilde ook niet te ver van mijn oorsprong.' Ik krijg een droge mond en tegelijk voel ik zweet in mijn oksels. Ik houd mijn jasje aan. De vlekken in mijn hemd hoeft ze niet te zien. 'Drie jaar geleden heb ik dit schilderij gemaakt. Ik vind dit schilderij het beste tot nu toe. Je schreef dat ook in je bespreking. Grappig hè?' Ik schreef over leegte en ruimte en over wat er niet zichtbaar aan de muren van de galerie hing. Ik schreef over de achtergronden van het bestaan, over filosofie, over de zin en onzin van een dood kind, over nut en nutteloosheid van kanker in een lichaam, over de waarde van een lijk voor de wetenschap en over winst en verlies van overspel en zaad verspillen op rotsige grond. Ik schreef over verbazing en teleurstelling, over een hoer die non werd en een non die het vleselijke leerde omarmen. Ik schreef over de prijs van het roomse geloof en over de poedelprijs voor de jager die de Jood bij Exloo door z'n kop schoot. Ik liet zien hoe met een muisklik een kind uit Zambia in de prullenbak van een computer een einde vond: *delete*. Ik schreef over de armslag van de literatuur met onvolledige beschrijvingen van de ontwikkeling van de mens en de veel ruimere armslag van schilderkunst en muziek.

'*Goede morgen*, heet dit schilderij.' 'Leuke naam,' zeg ik. Het lijkt of Hannes in brand vliegt. 'Noem nooit een schilderij of een ander kunstwerk leuk.' Met haar beide handen duwt ze haar wenkbrauwen tevergeefs naar de zijkant van haar hoofd. 'Zelfs een boek mag je niet leuk noemen.' Ik wil haar zoenen, op haar mond en ik wil mijn handen op haar heupen leggen. Op mijn tenen staan, dat wil ik voor haar.

'Leuk is versleten. Een leuke rok, een leuke blouse, een leuke vent, een leuk boek. Het zou me wat.' Ze ziet dat ik lach.

'Of heb je mij bij de bok?' Dan zegt ze: 'Dit schilderij is vol een leeg tegelijk. Het is een land met bomen en struiken. Het zou Afrika kunnen zijn, maar net zo goed een woestijn in China of een bos op Taiwan. Rood, bruin, groen en geel met veel oker. Alle kleuren zitten erin. Het is een doorwrocht schilderij. Ik heb alle tubes die ik had op een rij gelegd en ze allemaal gebruikt. Als je alles gebruikt, blijft er niets over.' Hannes pakt mijn arm vast.

'Begrijp je dat?' Ik knik. 'En om van dat totale niks toch weer het totale alles te maken, heb ik dat veegje verf toegevoegd.' Hannes wijst op een oranje vlam op wat een bergketen of en vulkaan kan zijn. 'Van dichtbij is het verf, van veraf kan het meer zijn, alles zijn. Ik hoop dat de verf voor jou geen verf meer is.' Ik knik. Ik voel dat ze niet op mijn woorden zit te wachten. 'Zo, ik heb genoeg gezegd. Mooi dat je naar me luisterde. Nu weet ik nog beter wat ik al wist. En wat ik beter weet, dat ga ik je niet uitleggen.' Ze draait naar me toe, pakt mijn hoofd tussen haar handen en zoent me vol op mijn mond. 'Kunst is van iedereen. Kunst is particulier.' Voor ik antwoorden kan, zie ik het donkerblonde hoofd de trap afgaan. Ik leg mijn wijsvinger op mijn lippen om haar aanraking vast te houden. Ik tel de treden. Priemgetal.

'Koop het gerust,' zegt Gertrud. Ik kom net terug van de brievenbus. Het boek van Salinger is onderweg naar Normal. Mike Nocella moet het hebben, beter; ik moest het kwijt.

'Als het werk je bevalt, koop het dan gerust. Je hebt het geld ervoor, en ook als je het geld niet had.' Kunst is zoveel meer dan een saldo op de bank. Ik weet het. Het is niet het geld dat mij tegenhoudt om kunst te kopen.

Verdwaasd stond ik bovenaan de trap. Achter mij *Goede morgen* van Hannes van den Bree, voor mij de witte trap naar de begane grond. Op een bloementafeltje een geverfde vogel. De veren steken alle kanten op. De klei is beschilderd en vette plekken laten zien dat de vogel vaak is aangeraakt. Ik pak de vogel van het tafeltje, strijk over zijn rug en zet het beeldje terug. Kennis van zaken remt mij. Ik hoef het bordje aan de muur niet te lezen. Zonder titel, niet te koop.

Ik weet niet hoe lang ik daar heb gestaan, bovenaan de trap. Ik stond er tot Gertrud mijn naam noemde.

'Johannes, Johannes wo bist du bleven?' Gertrud wist waar ik was. Ze vroeg niet of ik nog leefde als ik buiten zicht was. Dat deden we nooit. Die woorden waren verboden Anno Ludwig. 'Ik leef nog,' zei ik. Hannes was weg toen ik op de begane grond kwam.

We wandelen door de Braak, de heuvel op, de heuvel af. Ludwig is overal. Hij was mijn kind en hij was niet mijn kind.

Boven de bank hangt op de witte plek een nieuw schilderij, een slag groter dan het doek met Ludwig en Duncan. Er zijn geen schaduwen meer op de muur. Alle herinneringen vallen weg achter de lijst. Ze zijn er nog, onzichtbaar achter het doek. Hannes is overal. Bij de nota zit een visitekaartje: Jo van den Bree *verbeeldingskunstenaar* uit de Peel. De smalle poort naar het doolhof in de Braak nodigt ons uit.

'Kom mee,' zeg ik. 'We gaan op zoek naar ons kind.' Ik voel een arm die me strakker vasthoudt.

'Naar het kind in ons.'

VIII

En na het verloren kind dat nooit je bezit is geweest, vind je het spoor naar je bestemming. Voorzover er al een bestemming is in een mensenleven.

In *Wisseling van de wacht*, je Drentse streekroman, schets je het leven van je vader en moeder in een boerengemeenschap. Iedere generatie stapt in dezelfde valkuilen en ontsnapt niet aan het milieu. Je nam jaren afscheid van je familie om de valkuilen van traditie te vermijden en nieuwe horizonten te verkennen. De route bleek weerbarstig.

Rond het jaar 2000 had je genoeg (spuugzat) van het gedoe. Je vroeg Meta voor een gezamenlijk vervolg. Jij vroeg.

Je leven veranderde geleidelijk in wat het zou worden. Het contact met je familie werd aarzelend hersteld, tijdig genoeg om moeder te laten sterven.

Tijdens de kerkdienst memoreer je haar leven. In *In Paradissum* laat haar zelf aan het woord.

Volgt: Mijn toespraak tijdens de kerkdienst bij de uitvaart van moeder. 26 juni 2007 en daarna de novelle waarmee ik de Streektaalprijs van het *Dagblad van het Noorden* veroverde (2009).

Daor bij de deure naor de pastorie was oenze plek. Ik mien bank nummer 7, onder de statie. Jezus valt onder het kruus. In de körte baankies, smaangs achter mekaar, met oens allen. Va was jaoren buulman. Hij haalde het collectegeld op met een fluwelen zakkie an een lange stok. Dat leek mij wel wat, veur later. Het is der niet van kommen.
Zingen in de kerke, dat leek mij ok wel wat. Een puber met de baord in de keel. Mien zusters, hier veurin de kerke, vunden dat niet goed: ofbraande heide. Pastoor, dat leek mij ok wel wat, maor op het cruciale moment kwam de pastoor niet opdagen om mij op te leiden tot misdinaor. Die iene vergeten ofspraok maakte dat ik een aander weg insleug. Zo giet dat in het leven.
Mien bruur Willy weur wel misdinaor. Maor gien pastoor. Hij trouwde Regina. De kerke hef een grote rol speuld in oens gezin. Wij woonden sund 1950 tegenover de kerke, naost smid Bernt. Met de windbuks van mien va kun ik vanuut de tuun de kerk wel schieten. Ik miende dat ik heurde hoe de hagel op de leistienen tikte. De kreien vleugen van de toren, dat kun ik zien en heuren. Now weet ik dat de kerke te wied vot was om te raken.

Daar bij de deur naar de pastorie was onze plek. Ik meen bank nummer 7. Onder de statie: Jezus valt onder het kruus. De korte bankjes, soms achter elkaar met z'n allen. Vader was jaren buulman in de kerk. Hij haalde het collectegeld op met een zakje aan een lange stok. Dat leek me wel wat, voor later. Het is er niet van gekomen. Zingen in de kerk, dat leek me ook wel wat. Een puber met de baard in de keel. Mijn zusters, hier op de voorste rij vonden dat niet goed. Ik had een stem als afgebrande heide. Pastoor, dat leek me ook wel wat, maar op het cruciale moment kwam de pastoor niet opdagen om me op te leiden tot misdienaar. Die ene vergeten afspraak maakte dat ik een andere weg insloeg. Zo gaat dat in het leven. Onbenulligheden bepalen het levenspad. Mijn broer Willy op de voorste bank werd wel misdienaar. Maar geen pastoor. Hij trouwde Regina.

De kerk heeft een grote rol gespeeld in het leven van ons gezin. We woonden vanaf 1950 tegenover de kerk, naast smid Bernt. Met een windbuks kon ik vanuit de tuin de kerk wel schieten. Ik meende dat ik de hagel op de leistenen hoorde tikken. De kraaien vlogen van de toren, dat kon ik zien en horen. Nu weet ik dat de kerk te ver was om te raken.
Familie, vrienden en bekenden. Ik heet u namens de familie van harte welkom op deze uitvaartdienst van Ankie, van tante Ankie, van vrouw Stout. We nemen vandaag afscheid van haar stoffelijk lichaam. Haar geest zal bij menigeen nog lang voortleven. Moeder werd op 8 februari 1919 geboren in Barger-Oosterveld als middelste van dertien kinderen. Ze was de eerste die aan de Meerdijk het levenslicht zag op de boerderij van Geert Mensen en Anna Nieters, pappe en moeke. Toen de oudste trouwde liep de jongste nog in de luiers. Al droegen kinderen in die tijd niet steeds luiers.

Moeder ging naar de lagere school. De laatste klas deed ze twee keer, niet omdat ze dom was, maar omdat het handig was. Net als zus Linkie en veel anderen in die tijd. Bij elk kind kocht opa Mensen er een koe bij. Werk bij vader thuis zodat kinderen niet buiten de deur hoefden te werken. Opa Mensen had zelf als knecht gewerkt en hij had daar minne ervaringen mee, dat wilde hij zijn kroost besparen.

Na de schooltijd werd moeder melkboer in Emmen tot Herman Stout haar in de oorlog, 14 april 1943, trouwde. Ze startten aan de Ericasestraat waar nu de snelweg naar Duitsland het land doorkruist. Lenie, Annie en Greet zijn daar geboren. Voor zeven duizend gulden en wat subsidie bouwden vader en moeder het huis aan de Kerkweg, schuin tegenover deze kerk. Daar kwamen Gerard, Willy en Sientje ter wereld, en een broertje dat bij de geboorte het leven liet. Het werd buiten de gewijde aarde begraven. De kerk heeft dat – de tijden veranderen – later goedgemaakt. Als we terugkijken kost het grote moeite om te begrijpen waarom we toen de dingen deden die we deden. Als we terugkijken stellen we vragen die er toen niet bovenkwamen. Met de wijsheid van vandaag overheerst eerst verontwaardiging en boosheid over wat er allemaal is gebeurd. Begrip komt later, of komt niet. Zo gaat dat in een mensenleven. Zo ging dat ook in het leven van Ankie Mensen.

De kinder gruiden op en gungen het huus uut veur va en moe der arg in hadden. De tied giet aal rapper aj aolder wordt. Zo heb ie ze en zo bin ie ze kwiet.
De kinderen groeiden op en verlieten het huis voor vader en moeder er erg in hadden. De tijd verstrijkt steeds sneller als je ouder wordt. Zo heb je ze en zo ben je ze kwijt. Opvoeden is de kunst der kunsten, zei pastoor Van Kesteren in deze kerk. Dat is niet steeds gemakkelijk. Ik citeer graag Dirk die met een kwinkslag zei: 'De eerste moet je weggooien, met het eerste kind oefen je het opvoeden.'

Ook zo'n uitspraak kan gemakkelijk in verkeerde aarde vallen. Op rotsige bodem, en geen wortel schieten. Lenie is de oudste dochter in het gezin, en ook zij heeft geleerd hoe met gevolgen van opvoeding om te gaan. Zo hebben zij en Dirk een leerschool gemaakt voor Eline, Hester en Els met hun partners. Een grote rijkdom, als je kinderen kunt laten zien dat het leven een leerschool is. 'Het leven heeft me leren leven,' zoals Annie het zegt. Annie startte na de dood van Chris met John, ze kreeg er naast Gerben en Inge twee volwassen kinderen bij: Niels en Milika. En met Meta kwamen Han en Anna mee.

Opvoeden is niet gemakkelijk. Er is een beroemde foto van moeder achter het huis. Ze staat fors en stevig op het grasveld naast het kippenhok. Een hand gestrekt met een vaatdoek. De foto zegt: 'Ruum die rotzooi op.' De foto is te klein om haar oogopslag en haar wenkbrauwen te kunnen zien. Iedereen die moeder heeft meegemaakt kent die doordringende en sturende blik.

Onontkoombaar.
Moeder vertelde dat ze een dorpsgenoot uit Erica op het kerkplein ontmoette. Ze kwam met hem in gesprek. Hij bekende: 'Vrouw Stout, ik gao altied om 9 uur naor de kerke, en niet om half 11, want ik bin bange joe tegen te kommen. Ie kieken zo grèl.'

Het viel mee. Bij nadere kennismaking blijkt moeder, die nu naast ons is opgebaard, mee te vallen. De kinderen kennen die dwingende en sturende blik. Ze hebben met moeite geleerd om zich daaraan te onttrekken. Moeder heeft de ogen gesloten, dat maakt het makkelijker om de Grelle blik te ontwijken. De kinderen, en ook neven en nichten, kleinkinderen en achterkleinkinderen kennen die sturende en dwingende blik als ze in de spiegel kijken.
Vandaag is de wisseling van de wacht.

Het losmaken van de ouders was niet gemakkelijk, maar toch lukte dat, zoals in de bijbel staat. Onze lieveheer zal onenigheid zaaien tussen ouders en kinderen. Dat is heel goed, zo kunnen de kinderen zich op de buitenwereld richten en een eigen weg leren verkennen. Onmin met de ouders kan het gemakkelijker maken om zich over te geven aan een partner.

Het is de kunst der kunsten om sommige aangeleerde ervaringen niet door te zetten in een nieuw gezin. Wie om zich heen kijkt ziet hoe moeilijk dat is. Wie om zich heen kijkt ziet hoe boeiend dat kan zijn. Wat ons ergert in onze ouders, daar zijn we zelf veelal ruim van voorzien. Dat kan onthutsend zijn.
Die verwijdering tussen ouders en kinderen horen we straks in de parabel van de verloren zoon. En dat geldt evenzeer voor verloren dochters. Ook bij ons in de familie geldt dat het gemeste kalf wordt geslacht en dat er feest wordt gevierd vanwege de vereniging van wat ooit gescheiden was.
Moeder heeft veel zorgen gekend en ook veel zorg verleend. Jan Vennedunker woonde naast de kerk. Moeder ging op bezoek bij de eigenzinnige en dominante man. Moeder zorgde ook voor Annemiek Kaiser, ernstig zieke dochter van Rolf Kaiser achter op Erica waar vader zes bunder land had met aardappelen. Moeder zorgde en bemoeide zich met de wereld, ook als dat niet altijd nuttig was.

Het dominante en sturende van moeder was ook bekend bij de paus, koningin Fabiola, Den Uyl, Lubbers, Balkenende bij diverse wereldleiders. Moeder schreef brieven met haar onvrede en haar oplossingen. Ze kon oprecht boos zijn. Ik verzamelde de exotische postzegels uit Rome en Brussel. Misschien ontbreken ze in de verzameling van John, die naast Annie zit.

Communiceren over gevoel ging de familie niet gemakkelijk af. Woorden als: ik houd van jou en wat doe je dat goed kwamen niet in de woordenschat voor.

En als ik de liefde niet had horen we van Prediker. Zonder liefde is het leven hard en kil. Vader en moeder hadden liefde, maar ze spraken in tongen, zoals de apostelen bij Pinksteren. Zoals de mensen bij de bouw van toren van Babel. We begrepen elkaar niet meer. En waar onbegrip bovenkomt verharden de verhoudingen. Zo leert een ieder boosheid en verdriet kennen, en verzoening. Al is die verzoening niet voor eenieder weggelegd, of komt ze op de valreep van het leven. Of te laat en ook dat hoort zo.

In augustus 1984 overleed vader. Moeder raakte in een roes. Ze ging naar haar zus Liede in Australië. – Waar Willy en Regina's dochter Jeannet (van Frank) nu is. Dochter Rianne (terug uit Canada) en Frans zijn hier bij ons –. Na moeders terugkeer was het huis verkocht aan neef Wim van der Kolk. Moeder woonde in Emmen in de flat aan het Kerkpad tegenover de dierentuin. Langzaam hervond ze haar evenwicht. Later kocht ze het huis aan de Sterrenkamp naast de dierentuin.

In haar nieuwe leven zonder Herman maakte ze kennis met Van Gelder. Van Gelder liet haar een kant van de wereld zien die ze niet kende. Kunst en cultuur, musea, recreatie en ritjes door het hele land. Eten bij Van der Valk, voor het eerst buiten de deur in een restaurant koffiedrinken, pas 20 jaar geleden. Moeder leerde de kunsten van Greet beter begrijpen. Ze leerde om waardeoordelen achterwege te laten, al kostte haar dat steeds moeite. De kinderen weten zelf hoeveel moeite dat kost.

Moeder volgde de universiteit van het leven. Ze was leergierig. Astronoom had ze willen worden, de sterrenhemel wilde ze begrijpen. Sientje en Kees wilde ze begrijpen, Bregje, Wunian en Karlijn. Een mensenleven is soms te kort en het leven kent beperkingen. De laatste jaren wandelde moeder veelvuldig door Emmen. Greet Vinke, Leid van Luut, Jantje Ziengs en anderen van wie de naam me op dit moment niet te binnen schiet, vergezelden haar op haar pad. De banden met haar zussen Linkie, Greet, Dorie, Mait werden aangehaald. Aggie verongelukte een paar jaar geleden. Moeder ging met tante Linkie en met Lenie nogmaals naar Liede in Australië. Liede overleed eerder dit jaar. De ruzie van 50 jaar geleden over de verdeling van de erfenis van Geert Mensen en Anna Nieters was langzaam verdampt.
De gezondheid van moeder ging langzaam achteruit. Wie haar als vrouw van veertig heeft gekend; stevig postuur: volslank heet dat, kent haar nu niet terug. De gezondheid ging achteruit en vaak citeerde ze huisarts Huisman: 'Dat verdomde ouder worden.'

Elly Fischer, een paar huizen verder aan de Sterrenkamp hielp moeder jarenlang. Tot vorige week bracht ze de krant voor moeder. De buren Familie Sandman hield een wakend oog op moeder gericht. Dat is de naoberplicht die ze

met overgave vervulden. Troost vond moeder in haar geloof, in de kerk. Geert en Annie Kocks en anderen namen haar mee naar Emmerschans, Barger-Oosterveld, de Pauluskerk, de Rietlanden, Erica. Pastoors gaven moeder troost. Pater Noordermeer gaf haar het H. Oliesel. Dokter Van Vlokhoven was vriend en vijand tegelijk. De laatste tijd nam Iekje de huishoudelijke taken op zich. Ook Iekje kreeg te maken met een sterke en eigenzinnige vrouw. Karaktervast en sturen tot in de kleine dingen.

'Na een week of zes dacht ik: ik ga weg,' zei Iekje, maar Iekje bleef. Ze leerde ook de filosofische kant van moeder kennen. Het kritische luisterende oor van moeder. Ze leerde levenswijsheden van moeder waarderen. Niet iedereen heeft geleerd om van moeder te houden. Ankie Mensen was een ingewikkelde vrouw met een gebruiksaanwijzing. Veel van haar kinderen, kleinkinderen achterkleinkinderen, veel van haar zusters, broers, neven en nichten zijn Mensen met een gebruiksaanwijzing. Het is niet eenieder gegeven die gebruiksaanwijzing te leren kennen, ook niet van zichzelf.

De laatste jaren werd moeder geplaagd door lichamelijke ongemakken. Ook 'mien kop wul niet meer.' hoorde je als je er naar vroeg. Moeder wilde naar vader, moeder wilde naar de hemel. Moeder verlangde naar Pappe en Moeke. Dat waren de gespreksonderwerpen met Mait, Dorie, Linkie, Greet, dat waren de gespreksonderwerpen met Greet Vinke en ook met andere vriendinnen die haar zijn voorgegaan.

Moeder wilde naar de hemel achter de sterren. Niet iedereen kon zich daar gemakkelijk bij neerleggen en accepteren dat haar aardse bestaan ten einde was. Ook dat verdient respect en begrip.

De laatste week van moeder was een feest op aarde. Ze werd omringd door kinderen, familie en vriendinnen. Ze kreeg de zegen van Dorie en Chris met water uit Lourdes. Greet, die het laatste jaar meerdere malen per week moeder begeleidde, was als een moeder, Greet was in deze laatste week als een Engel, een ware dochter van Engelina Mensen.

Moeder is dood. We nemen vandaag afscheid. Moeder gewassen en voor de reis klaargemaakt door Eline, Lenie, Greet en Annie. Moeder leeft, ze blijft in onze herinnering, ook als we dat niet zouden willen. Moeder blijft dwingend en sturend aanwezig. Moeders betrokkenheid bij kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen, bij haar dierbaren blijft op aarde achter.
Moeders voorbeeld blijft in ons collectieve geheugen hangen. Moeder is bij vader in de hemel. Moeder is waar ze wil zijn. Sinds de langste dag wacht ze in de hemel op de jongste dag.
Moeder is op plek van bestemming.

In Paradisum

In Paradisum
deducant te Angeli:
in tuo adventu suscipiant
te Martyres, et perducant te
in civitatem sanctam Jerusalem.

Chorus Angelorum
te suscipiat,
et cum Lazaro quondam paupere
aeternam habeas requiem

In ‘t Paradies

Dat Engelties met joe metvliegen
hen het paradies.
Dat de strieders en lieders
joe bij de deure van de hemel opwacht, en
joe metneemt hen
de heilige stad Jeruzalem.

Dat het koor van Engelties joe zingend
in de muut komp, en dat ie
as Lazarus, de armeloes van vrogger
de ieuwige rust vinden meugt.

De eerste dag

In het begun was het woord en het woord was bij God en het woord was God. Ik stao an het begun. Beter: ik bin op weg hen het ende. Ik lig op bère. Ik gao dood.
Alles liekt pais en vree, maor in de kop van mij is het een rommeltie. Bij toeren is het leeg en duuster. De giest zweeft alle kaanten op. Ik heb verlaangst naor helderheid. Ok al lig ik in de slaopkamer met de gerdienen dichte, ik heb nocht an een glief locht, zodat ik wete dat het dag weden kan. Locht heb ik van neud om op mien leven terugge te kieken.
Ik lig op bère. Ienpersoons, al meer as twintig jaor lig ik alle nachten op een ienpersoonsbère. Zolange bin ik al weduwe. Zowat 24 jaor leden is Henderk doodgaon. Ik was der niet bij. Hij lag dood in de slaopkamer in het tweepersoonsbère. Ik zat in de tuun in de appelhof. Zo begunde mien ienzaomheid.
Ik begun met de eerste dag van de zeuven die veur mij ligt. Vandage vertel ik over mien tied as weduwe van Henderk.
Ik hope de zeuven dagen te haolen om mien verhaol kwiet te kunnen. De huusdokter gef mij een weke, zeker niet veul meer, bijkaans wat körter.
'Engeltie,' zee Huusman, 'Engeltie. De hemel is nog nooit zo dichtebij west.'
De dokter lachte der wat bij. Zien fiene stemme ken ik uut duzenden. As ik hum in de hemel treffe, huuft hij de mond maor lös doen en ik wete bescheid.
'Een weke onderweegs is mij genogt, meer as zat,' zee ik.
In de hemel huuf ik Huusman niet vanneis zien. Hij is van de aander kerke.
'Ie bint baos,' zee e.
'Niet meer eten en niet meer drinken, dan komp Oenze Lieve Heer vanzölf.'
En dat met een zangerige toon, tegen het zeverige an.
Ik weet niet wat ik daor van dèenken mut. Een huusdokter die grappies maakt over een starfgeval.
Dat bin ik veur die man. Een starfgeval in statu nascendi.
Huusman kent mij en hij kent mij niet. De leste jaoren huufde ik mij niet meer veur hum uut te trekken. As e de kaans kreeg, dan zee e deur de tillefoon wat e zeggen wol. Anstellerij vund e, en dan netties zegd. Hij had mij niks meer in de reken. Om hum huufde ik niet op de wereld blieven, maor hij wol mij ok niet gaon laoten. De deus met pillen kreeg ik niet. Het spuitie kreeg ik niet. Ok niet as particulier. Niks heb ie an dokters aj ze van neud hebt.
Ik lig op bère. Ik gao dood. Dat stiet mij an. Ik bin 88 en mien levent is klaor. Het is volbracht, dat zul ik zeggen wullen, maor zo wied is het nog niet.
Oenze Lieve Heer an het kruus zee het oens helder veur: 'Het is volbracht,' en toen was e dood.
Ik mut nog een weke wachten. Ik mut mien kruus geduldig draogen. Ik heb het an tied, maor eigenlijks ok niet. Ik bin der an toe.

Ik begun met het leste diel van mien leven. Wat pas gebeurd is, dat raak ik het rapste kwiet. As ik het nog zeggen wul, dan mut dat geliek. Het geheugen lat mij in de steek. Het is ien van de weinige zaken die mij in de steek lat; het geheugen. Mien karakter blef, mien geheugen zat vot. En de kinder, die laot mij ok in de steek. Nog evies en ik laot elk achter mij.
Het was ende augustus. Het leup tegen Bommen Berend. Kermis in stad. Ienmaol was ik der west, met Henderk. Ienmaol was genogt. Spookhuus en dreimeulen, schiettent, euliebollen. Genogt. Mien zeun kwam op visite. Jotse had een snipperdag. Op visite bij va en moe. Dat gebeurde niet vake. Mij niet vake genogt, veur Henderk maakte het niet uut. Henderk leut de kinder waor ze waren.
Ik niet. Ik ken mien bedil.
Jotse, de viefde vrucht van mien schoot. De derde die in leven bleef. Der waren twee die dood gungen nao de geboorte van Rita. Der waren twee die dood gungen veur de geboorte van Corrie. Ik weet dat nog. Ik weet dat beter as die aander die nog leeft.
Jotse. Jotse, der zit gien vrouwluvlees an. Dat is niet zien schuld, hij kan der niks veur, maor sneu vind ik het wel. Hij zöt der schier uut. Schier veur een trouwfoto. Het is der niet van kommen. Henderk kun der ok niet goed over, die had het ok liever aans zien. We hebt het der vake over had. Het huulp niks.
Ik zat onder de appelboom. Een red delicious. Mooie rooie appel, Amerikaans, hiel aans as de Notaris, de zoere Lunterse Pippeling en de Bramley wiederop. Ik was an de tweede kop koffie toe.
Jotse had een plaantie in de haand. Een blauwe hortensia in de blui.
'Moi,' zee e. Ik knikte.
'Het is te hiete veur een bos bloemen, die gaot now rap dood.'
Jotse zette het potplaantie op de tuuntaofel. Hij gaf mij gien haand. Hij smokte mij niet. Dat doet we niet. Ik schunk koffie uut de thermoskanne. Jotse nam een krakeling der bij.
Ik weet de praot niet meer.
Jotse vreug naor Henderk.
Henderk lag boven. Henderk lag in het tweepersoonbère. Henderk lag op het neie matras en de neie hoeslakens die ik een weke eerder kocht had. Henderk lag in het neie nachtgoed. Alles was nei. Asof ik het weten had.
Henderk lag dood in het neie nachtgoed.
Wat der gebeurde? Daor weet ik niks meer van. De kinder hebt mij zegd wat der gebeurd is, wat ik daon heb, wat ik zegd heb. Ze hebt mij zegd van traonen, die der niet waren. Ze hebt mij zegd dat ze spiet hadden van alles wat ze tegen mij zegd hebt, die dagen tussen dood en groeve. Ik wete der niks meer van. In het receptieboek leze ik wel der west bint an de groeve. Ik weet alles uut de tweede haand, ok al was ik der zölf bij.
Ik bleef niet. Rita, Corrie, Jotse en Gertrud, de kinder, vunden het beter dat ik hen mien zuster in Australië gung. Vot van alles.

Maor gedachten kun ie niet makkelijk verzetten, daor weet ik alles van. De gedachten bleven op Erica, het vlees, mien vlees, leup deur Sydney, Brisbane, Waga Waga en Berrigan. Ik leup in toezel tussen de schaopen. Het was winter an de onderkaant van de wereld. Ik zag Alida die ik krapan kende. Mien zuster was vieftien aolder as ik. De aoldste van oenze familie. Ze was tachtig in die tied toen ik bij heur was. Ik was in Australië, maor ik was ok op Erica. In Berrigan heurde ik niks van de kinder. Dat was beter veur moe: hielendal vot van alles en elk. Dat vunden de kinder.
Henderk was dood, ik was van de wereld.
Ik vuulde mij dood, maor nog niet begraven. Schaopen zag ik, en kangeroes. Knienen zag ik, en koeien. Alles kun kalm an, *down under*, theedrinken, zwemmen, kuiern. Ik huufde niet over Henderk praoten. Alida was al jaoren allent. Heur Geert was al dood en begraven. Alida sprak met Geert. Ze had de hemeltillefoon. Ze belde elke aovend.
'Geert luustert naor mij,' zee Alida.
'Hij zeg wat ik doen mut as ik niet weet wat ik doen mut.'
Ik keek heur bijkaans vrömd an.
'Ie huuft mij niet geleuven,' zee ze.
'Aj an lu om joe hen een vraog stelt, dan is het zeldzaom dat ie antwoord kriegt. Ie kunt beter een dooie vraogen, aj wiezer worden wult.'
Ik had gien tillefoonnummer van Henderk. Gieniend die mij belde in Berrigan.
Weeromme uut Australië lag der geel zaand op het graf. De stien was besteld. De stien mus nog uut India kommen. Graniet. Glad graniet veur de ieuwigheid. Het huus was verkocht. Elk had zien diel. Ik kreeg de helfte van het geld om een nei huus te kopen. Ik kwam in Emmen te laande. Schier uutzicht op de Markt en de dierentuun. Het duurde twee jaor veur ik wus dat ik niet meer op Erica woonde.
Naost mij in Emmen woonde Van Essen. Aaron van Essen, en de vrouw. De vrouw was ziek. Essina gung dood. Ik keek naor heur omme. Ik streek heur de zieden hempties en de zieden slippies, ik streek heur de dreugdoeken en de buusdoeken. Dat kun ik goed.
Essina lag in bère in de kaomer. Ze lag stillechies dood te gaon. Dat duurde twee jaor. Ik weet wel hoe dat giet. Ik was der vaker as iens bij. Niks vrömds an; starven.

Bij toeren heur ik de tillefoon in de woonkamer. De kinder hebt de tillefoon uut de slaopkamer vothaold. Ik huuf niet meer bellen en ik word niet meer beld. In de slaop heur ik de tillefoon. Ik neme op. Het is Aaron. Aaron van Essen belt. Hij is al in de hemel. Hij zeg dat e een plek veur mij vrij haoldt. Ik leg de hoorn op de hake. Ik huuf niet naost hum zitten. Ik gao hen Pappe en Moeke. Bijkaans tref ik Henderk.
Gedurig belt der iene. As ik wakker word zit ien van de kinder naost mij met

een nat waslappie om mij het zwiet van het veurheufd te strieken. Ik lach dan wat. Ze weet niet wat mij gaangs haoldt. Ik zeg ze niks. Ze praot tegen mij as tegen een klein kind. Ik laot dat zo. Ik kan niet aans.

Essina was de tweede vrouw van Aaron. De eerste van Aaron was votlopen. Volk op leeftied maakt wat met. Ze vergeet de onmin en onthaoldt de schiere dingen. Dat is oens geluk.
Ik had een schier leven met Henderk. Alles was der schier an. Hij was mien eerste en ienige liefde, al gebruukten wij dat woord niet in de tied dat we verkering kregen. Liefde is laoter uutvunden.
'God is liefde,' zee Niëntemann.
Hij kun het weten, hij was pastoor. As God liefde is, dan is liefde te groot veur mèensen, dacht ik. Ik zee dat niet hardop. Dat was niet gewoon om dingen hardop te zeggen. Dat heb ik pas laoter leerd. Elke maol as ik wat zee, kwam der onmin van. Vrömd.
Van Essen had neie lakens kocht, neie slopen en een nei nachthemd. Nao twee jaor was het matras deurlegen.
Een weke later weur Essina niet weer wakker.
'As ik der niet meer bin,' zee ze vlak veur heur tied der op zat.
'As ik der niet meer bin, kiek ie dan een beetie omme, naor Aaron?'
Ik knikte, maor dat vun Essina niet genogt.
'Ik zal naor hum ommekieken,' zee ik.
Ik huuld Essina de haand stief vaste.
An een starfbère kuj alles beloven, daor huuf ie joe niet an haolden. Dat wus ik.
Allent van bange lu kun ie beloftes ofdwingen an het starfbère.
'Der is nog nooit iene weerom kommen,' zee Henderk. 'Der is gieniene die joe uut het graf kan regeren.'
Het duurde een jaor, toen belde ik an bij Van Essen. Hij was bliede dat ik kwam. Hij huufde niet meer over Essina praoten. Het was niet de eerste maol dat e in de steek laoten was. Elke volgende maol maakt het makkelijker om de draod vanneis op te pakken.
Ik zee Van Essen. Ik zee niet van Aaron. Ik wol ofstaand. Van Essen was een vitale kerel met vitaal verlaangst. Ik had gien verlaangst, wat dat angiet.
Van Essen was een halfjeud. Dat had hum de oorlog deurhulpen. Zien moe was een hiele jeudin west.
Van Essen was riek worden; in de oorlog met zwarte handel en nao de oorlog met handel in zwienevlees.
We gungen op stap, dichtebij met de wagen, wieder vot met vrij reizen. Van Essen reed mij naor musea, waor ik nog nooit west was, hij reed mij naor restaurants waor ik nog nooit eten had. Hij leut mij de wereld zien. Tegen de aovend hen Van der Valk in Assen of Spier of bij Nei Amsterdam. Van Essen at biefstuk en suddervleis. Van Essen nam zalm, , snoek, garnalen, Nijlbaors,

forel, mossels, oesters, kreeft. Van Essen at gien zwienevlees.
Ik nam karbonade, gehaktbal, een uutsmieter, in het begun. Ik nam wat ik zölf koken kun.

Ik vuul een nat waslappie op mien veurheufd. Ik doe de ogen lös. Dat is Rita. Ik lach naor heur. Met een wattenstokkie maakt ze mij de lippen nat. Dat stiet mij an. Ik heb al een paar dagen gien eten en drinken had, maor dörst vule ik niet. Ik heb gien nocht an eten. Gien karbonade, gien sudderlappie met rooie kool, gien vis. Gien kip met appelmoes.

Van Essen wol niks van mij. Ik wol niks van hum. We reden deur de laandschap. We keken naor schilderijen en bielden, naor kuunsten.
We gungen met vrij reizen hen Den Haag, Oss, Utrecht, Eindhoven, Apeldoorn, 's Hertogenbosch, Ede, Leeuwarden, Breda, Scheveningen, Almelo, Hengelo, Enschede, Arnhem, Assen, Lisse, Dordrecht, Harderwiek.
Hij nam mij met naor plekken waor ik nog nooit west was. Hij wol vot, alle dagen. Ik had het gevuul dat ik thuus kwam, een beetie van de wereld weur.
Ien kind had e, Van Essen, ien dochter. Niet van Essina, maor van zien eerste vrouw die votlopen was. Van de Poolse bruid die votlopen was. Hij zee het nao drie jaor. Lange aanloop had e van neud had om te zeggen wat hum bezwaorde.
Ik zee niks. Ik was nooit in Polen west, ik sprak gien Pools. Ik kende enkel een Pool uut de oorlog, van nao de oorlog. Kowalak was een Polak. Bogdan Kowalak lig op de Wolfsbargen an de Weerdingerstraot. Nooit bin ik daor west. Veurig jaor, ienmaol.
We aten vanneis bij Van der Valk in Assen. Zalm en riest en vette jus. Jonge slao met een toef mayonaise der op.
'Mien eerste vrouw heette van Ola,' zee e. 'Poolse was ze.'
Van Essen vreug de ober een glas witte wien. Dat deud e nooit. As we rieden gungen, dan drunk e nooit.
'Goeie Riesling,' zee e. 'Zute.'
Ik kende gien Riesling. Bij Pappe en Moeke kregen we nooit wien en laoter ok niet. Ik verdrage draank niet. Ien glaasie advocaot en de vlammen slaot bij mij uut de wangen. Henderk kende ok gien Riesling en gien Gewürtztraminer.
Henderk kende jonge jenever en laoter aolde jenever met suker.
Genogt. We hadden het goed met mekaar, Henderk en ik.

Ik heur de tillefoon. Ik neem op. Ik heur stennen an de aander kaant.
Het is Henderk. Ik weet het zeker.
Ik zeg: 'Bin ie het? Henderk?'
Ik heur allent stennen. Dan lig de hoorn vanneis op de hake.

De dochter van Van Essen wol niet deugen. Zo jong as ze was. Dertien, veer-

tien, net op de middelbaore schoel. Katrina kun goed leren, maor op schoel was der niks te leren veur knappe kinder. Dat is now nog zo. Katrina was bij kwaojongen die niet deugden. Katrina deud wat Van Essen niet wol dat ze deud.

Rita, Corrie, Jotse, Gertrud. Ze bint goed te laande kommen. Ze doet waor ze goed in bint. Dat stiet mij an. Altied bint we daor groots op west; Henderk en ik. Dat zee ik niet tegen Van Essen. Hij vreug daor nooit naor.
Ik huufde niet praoten over Rita, dat ze conrector van een schoel worden was, dat ze scheiden is, dat ze drie kinder allent groot bracht hef, dat ze het allemaol knap veur mekaar hef in Jeruzalem in Emmermeer, daor huufde ik het niet over hebben. Van Essen was drok met Ola, met Katrien, met veertig jaor leden. Essina leek vergeten. Wat wieder vot is, dat is dichterbij aj aolder bint.
'Vanzölf,' zee e bij Van der Valk, nao het tweede glas wien. 'Vanzölf, Essina wus dit ok allemaol. Ie bint de tweede die het wet.'
Nao de zalm wus ik van de Poolse vrouw die e achter Ter Apel in het kloosterbos bezwangerd had. Ik wus van Ola die van het moetje een trouwerij maakt had. Ik wus van de handel in zwienevlees en van zwart geld in Duutslaand.
Van Essen en Ola hadden een paar jaor in Weiteveen woond. Wied vot van de beschaoving. Een paor jaor in Zuudwolde, een jaor in Gieten, een jaor in Diever. Vieftien jaor in Roowold. Katrien blef het ienige kind. Bij toeren dacht ik: an Van Essen zit gien vrouwluvleis.
Ik dacht: Katrien, kind bij vergissing.
Corrie kwam nao Rita. Ien kind vunden we maor niks, Henderk en ik. En Rita was zun aordig poppie. Veur kinder is het beter as ze met meer bint, vunden wij en Niëntemann. Net nao de oorlog.
Corrie hef drie kinder en een man. Corrie hef Sjoerd. Sjoerd hef een schiere bane, altied an de reize. Amerika, Rusland, Azië, Mexico. Ik weet niet wat e daor döt. Het is mij wel iens zegd, maor ik bin het kwiet. Corrie is een bult allent. Ik weet wel wat dat is, allent weden. Vertel mij niks.

Katrien van Essen raakte niet zwanger bij vergissing. Ze kreeg gien kinder.
'Ze wus wat ze doen mus,' zee Van Essen.
Hij sloekte de wien vot.
'Ze wus wat ze doen mus om gien kinder te kriegen.'
Het bord was zowat leeg. Het vellegie van de vis lag op de raand van het bord. In het servettie zaten dikke vette vegen. Dat had e aans nooit.
'Het stun mij niet an, maor ik had der gien stuur over.'
Katrien stun in de mini-advertenties van de kraant met de name Esmeralda.
' Es-smeer-al-da.'
Zo rekte Van Essen de name van zien dochter uut.
' Essmeeralda.'
Het klunk Grunnings, zo zee e de name van zien kind.

Ik mus een beetie lachen. Van Essen ok.
Leed dat aold wordt, dat veraandert langzaom in wat ie al wussen.
Aj aolder wordt gaot de scharpe kaanten der of. Net of ongemak van vrogger niet meer met joe te maken hef, net of een aander en niet joezölf dat ongemak kend hef.
Hardop lachen, dat deuden we vanzölf niet bij Van der Valk. Hardop lachen, dat heb ik nooit leerd. Van Essen wus ok niet hoe dat mus. Zeldzaom as ie mèensen op leeftied lachen heurt.
De aoldste kinder lacht ok niet hardop. Ze gniest.
Gertrud is aans. Gertrud lacht gedurig.
'Aj nargens last van hebt, dan kun ie lachen,' zeg ze.
Gertrud stiet in een banketbakkerij achter de teunbaank. Ze is eigenaor van De Vergulde Krakeling. Ok goed terechte kommen nao omzwarvings over de wereld. Ze hef de koekwinkel kocht, anbetaling vanzölf, van heur kindsportie van de erfenis. Jotse hef zien geld ok in die winkel steuken. Hij was het geld nog niet van neud.
Bruur en zuster helpt mekaar, zo doet we dat bij oens in de familie. Dat zeg ik niet tegen Van Essen. Hij vrag der niet naor.
Ik vraog de ober om zwarte koffie, tweemaol. Ik drink miestentieds thee as ik met Van Essen an de reize bin, maor ik heb now geern koffie. Dat helpt bijkaans ok tegen de draank.
Henderk drunk veul koffie op het lest.
'Met gebak?' vrag de ober.
Ik kiek Van Essen an.
'Met gebak,' zeg e.
'Twee appelpunties geern, met slagroom.' We gniest.

Ik heb de ogen dichte. Ik heur bewegings om het bère. Ik blief in halfslaop. Gertrud hef pizza's van de Italiaon haald. Ik roek de oregano. Mij mankeert veul, maor de neuze döt het nog.
'Niet bij moe in de slaopkamer opeten,' zeg Gertrud.
Moe heurt en roekt het eten. De kinder weet niet dat ik eten en drinken veurbij bin. Ik bin op pad hen Pappe en Moeke. Ik bin onderweegs hen Henderk. Dat weet ze wel.

Van Essen had zegd wat e niet zeggen wol. Dat was niet goed. Bijkaans is het beter veur een schier levent om aolde geheimen niet wieder te vertellen. De schilderijen van Van Gogh – veul gele varve –, van Matisse, van Koekkoek, van Von Dülmen Krumpelmann, van Rembrandt, van Constance, van Wolkers. Ze leken verdwenen. Nao elk museum gung het niet langer over kunst en cultuur. Van Essen preut over Ola, over Katrien die zuch Esmeralda nuumde, over zwart geld, zwienevlees, jeuden, Polen en over Essina die al op plek van bestemming was.

De koffie met appelpunties bleven, zunder slagroom.

Van Essen bracht mij de gratis treinkaorties, de strippenkaort die nog niet vol was. Hij bracht mij een envelop die ik niet lösmaken much.
Van Essen smokte mij op beide wangen.
Dat had e nog nooit daon. De vlammen sleugen mij uut.
Drie dagen laoter kreeg ik de kaort van Katrien. De familie zul zuch der met redden.

Ik huuf niks zeggen. Gertrud en Corrie zet mij rechtop. Ik vuul een warm washaandtie over de rugge. Ik word wast en dreugd en ik krieg een schoon nachthemd an. Een zieden hemd. Veurige maond veur half geld kocht bij Rademaker in de Heufdstraot. Ik koop daor aans nooit, Rademaker is fien en haoldt enkelt veur het gewin van roomsen, maor het model, de kleur en de pries stunden mij an.

Ik miste Van Essen vanzölf. Van hum had ik kunst leren kieken en begriepen. Van Essen had mij het verschil leerd tussen God, Oenze Vader, Jahweh, Boeddha en Mohammed, van hum had ik leerd hoe ik buten de deure eten kun. Henderk was daor nooit an toe kommen.
Ik gung vanneis naor Alida in Australië. Het was daor zomer, hier was het winter. De botten deuden mij zeer, de kop deud mij zeer. Ik kreeg last waor ik gien last van hebben wol. Huusman kwam en Huusman gung. Niëntemann kwam en Niëntemann gung.
De kinder hadden de eigen bezigheden.
Ik keek uut het raam en ik dacht an Henderk en hoe mooi de jaoren met hum west waren. Oens huwelijk was in de hemel sleuten, dat was wisse. Meer as 40 jaor bij mekaar. As liefde niet zun groot woord was, dan zul ik dat woord gebruken.
Veur dokters en pastoors bint aolde mèensen aolde mèensen, daor is niet veul eer an te behalen. De begrafenisveriening op Erica hef niet veur niks de name: De Laatste Eer. Dokters bint veur jonge vrouwlu, veur kleine kinder. Geboortes die doet ze om liefsten, dokters.
Van Essen wus hoe het mus, hen de hemel gaon. Vanillevla met een pakkie zwaore tabak. In ienmaol opeten, dat was niet lukt, zee e. Arger as de hel, zee e. Hij had pillen spaard.
De dokter wul mij de pillen niet geven.Waardeloze kerel.

Ik heur ze wel, ok al dèenkt ze bijkaans van niet. Huusman komp as het neudig is, zegt ze. Huusman hef beld. Hij komp niet. As het tied is komp e met morfine, met de god van de ieuwige slaop. Morpheus, ik zag het schilderij met Van Essen. Waor was het ok al weer? Den Haag?
Ik heur hoe Jotse de deure van de slaopkamer dichte döt. Hij prebeert het

veurzichtig, maor juust omdat hij het kalm an döt, giet het met een klap. Ik laot niks marken. Ik ken mien kinder met de ogen dichte.
Een nat wattenstaafie over de lippen, dat zul mij anstaon. Drinken huuf ik niet.

Een maond was Van Essen dood en begraven. Ik kreeg een kaort van Katrien. Daank veur de belangstelling. Dat was het. Ik was vanneis allent. Ik weet wat dat is, allent weden.
Ik kwam op de markt te vallen, vlak veur de viskraom van Jan Ellermann. Een kwaojong stak mij een stok tussen de bienen. Gieniend geleufde mij. Ik weet het zeker, het was een minne streek. Ik brak een heup. De dokters geleufden mij niet. Ze maakten foto's, maor ze zagen niks. Ik mus hen huus. Kalm an doen, maor ik wus het zeker: De heup in stukken. Nao een week vanneis foto's. Moe zeurt, zeden de kinder, maor ik had geliek. Iezern penne in de botten en een half jaor met een kruk van het witgelekruus.
Dat van die jonge met die stok; gieniend die me geleufde.
Ik kreeg een wandelstok en de fietse bleef in de schure. Seresta kreeg ik. Tegen de anstellerij.
Ik heb een harde kop. Ik weet het. Ik doe daor niet mal over. Die harde kop heb ik kregen. Ik heb mezölf niet maakt, al doet de kinder vaker as iens asof ik mijzölf zo maakt heb. Ze komt der nog wel achter.

Het gedien van de slaopkaomer blef dichte. An het plafond braandt een laamp. Meer as 40 Watt is het niet. Naost mij an het bère zit mien zuster uut 't Compas. Ze haoldt mij de haand vaste en ze vertelt van de kinder die het goed doet en dat het schier weer is buten en dat de eerpel bluit en dat der een boerderij ofbraand is op Barnflair. Het bint dingen die ik weten wul.
Ik heb nog een krappe week veur de dokter met de morfine komp, as het neudig is. Bijkaans bin ik eerder vot. Huusman zal mal te kieken staon as ik vertrökken bin.

De zusters en bruurs die in de buurt woont en nog leeft, komt gedurig. Ienmaol in 't jaor, en Fenna komp elke weke. We kunt goed met mekaar. Dat hef altied zo west. Der was wel iens wat, maor dat mag gien naam hebben.
We komt uut hetzölfde nöst. Maor we kent mekaar niet zo goed. We waren met dertien kinder. De jongste kwam toen de aoldste het huus uuttrouwde.
Het is nargens goed veur om mekaar goed te kennen, daor komp geregeld onmin van. Onmin hebt we niet had. Ik kan met een schone lei bij Petrus ankloppen. Ik heb gieniend tekört daon, niet meer as wat pekelzondes. Dat zee Niëntemann: pekelzondes. Ik wus niet wat dat waren. Ik biechtte alles wat ik biechten mus. Alles. Bi'j mal!

De tweede dag

'Zo heb ie ze en zo bin ie ze kwiet,' zee ik. Het was goed zo.
De kinder bint het huus uut. Engeltie en Henderk in huus, de kinder het huus uut. De aolden as schippers op een bootie op zee, en de kinder as vogels in de lucht. Wij op het water beneden en de kinder in de wolken boven oens. Elk in beweging, maor de kinder nog het miest. Van de vrogge mörgen tot diepe in de nacht en tot de mörgen toe. Ik las die vergelieking in een dichtbundel in de bibliotheek.
De kapitein en de stuurman weer met z'n beidend. Het was mij niet geliek dudelijk wie de kapitein was in oens huwelijkse bootie. Het was mij niet dudelijk hoe het onderhaold van het schip verwaarloosd was intied de kinder as matrozen an boord waren.
We reden weerom in de volkswagen. Gertrud zat in de trein op weg hen het zuden. We hadden de jongste in Nei Amsterdam op de trein zet. Bij Coevern zul ze now krapan weden. Dalen veurbij in de tweede klasse met een enkele reis in de buutse. Nog een minuut of tiene en dan is ze de provincie uut.
Henderk zee niks. Achter het stuur zeg e nooit wat. Hij hef gien praot over zuch. Henderk zweg geern. Hij zweg mij te veul, maor as ik met hum praoten wul dan giet e vot.
'Zo heb ie ze en zo bin ie ze kwiet,' zee ik vanneis veur ik der arg in had.
Ik zee het bijkaans meer tegen mezölf as tegen hum.
'Dat had ie al zegd.'
Hij minderde vaort. Een trekker met volle heuiwagen schommelde veur oens an. Ik keek naor het heui. Bovenop de wagen lagen een jongen en een maagie in het heui. Elk een spiere grös in de mond. De jongen met een pette op. Het maagie het haor lös.
'Bijkaans hebt we ze nooit had. De kinder.'
Ik heurde Henderk net boven de motor uut.
Hij schakelde in de tweede versnelling. Gien drokte om de heuiwagen veurbij te gaon.
Ik zee niks. Wat mus ik zeggen? Kinder die we nooit had hebt? Wat was dat veur praot?
'Bij de eerste, oens Rita, miende ik dat het mien kind was, oens kind. Dat was vanzölf ok zo.'
Henderk keek bezied. Ik vuulde dat, maor ik keek rechtuut naor de jongen en het wichtie op het heui. Ik duurde Henderk niet goed ankieken, benauwd dat e met praoten ophaolden zul. Bijkaans benauwd dat ik niet heuren wol wat ik al wus.
Rita hef een goeie kop. Huushaoldschoel, mulo, hbs, universiteit. Een omweg om te kommen waor heur plek was. Henderk had landbouwwinterschoel

daon. Ik was steken blieven nao de legere schoel. Wat wussen wij van de wereld? Rita wus van de wereld. Ze wol vot van de naodagen van de oorlog. Vot van de KVP en de fienen. Vot van de kleine wereld op de raand van zaand en veen.
'Wij hebt Rita maakt, we wussen hoe dat mus. Het gung vanzölf.'
Henderk lachte der niet bij. Vrijen was een eernsachtige zaak in die tied. Ik kun het niet helpen dat het eernsachtig was. Ik wus van niks toen we trouwden. Ik kwam van de boerderij en ik wus van niks.
Het gung niet vanzölf, dat vrijen, maor dat zee ik niet. Ik trök mij in het duuster uut, in de krappe slaopkamer onder de pannen met stro tussen de balken. In het duuster heurde ik moezen over de hanebalken rennen. Ik heurde Henderk de trap opkommen.
Nakend, op hempie nao en witte onderboks nao, lag ik in het bère dat ik van Pappe en Moeke metkregen had. Frisse lakens, ik had het warm. Ik had het benauwd en ik keek uut naor wat kommen zul, verlaangst en benauwdigheid tegelieks. Ik deud de ogen dichte en wachtte op wat kommen zul. Die eerste nacht met oens beidend.

'Stel joe an,' zee ik tegen Rita.
Ze zat in de vierde klasse van de ulo.
'Ie hen de hbs, ie hen de universiteit.'
Rita gaf gien aosem. Ze keek mij an met zwarte ogen as uut een dubbelloops geweer.
Het was het leste wat we zeden. Het was de leste praot over schoel. Rita weur Henderks kind. Ik had het beste met heur veur. Ik was heur kwiet.
Slierten heui bleven in de bomen langs de weg hangen. De jonge hung stoer over de raand van het heui. Het maagie pakte hum bij de riem om de boks. Ze zul hum niet vallen laoten.
Het was oorlog toen we trouwden. Der was gien receptie, der was gien feest. Ik kreeg een blauwe hortensia in een oranje pot. Dat was alles, en een golden trouwring, ruild bij de vetjeude tegen een half zwien.
Ik leerde rap. Henderk had gien hemd an, gien onderboks toen e naost mij kwam.
'Bij de tweede,' zee Henderk, 'bij Corrie, wus ik dat het een aander kind was. Ze leek niet op mij, ze leek niet op joe, ze had niks van Rita. Corrie was aans.'
Ik zag hoe Henderk in de achteruutkiekspiegel keek. Het was asof e in het verleden kieken wol. De oorlog, de naodagen van de oorlog. De nachten in het veld. De nachten achter de eerpeldobbe. De bevrijding deur de Canadezen, de Fraansen en de Polen.
Het was begun april. Het was schier weer. We haalden de eerpel uut de koele om ze te poten. Late dat jaor, we waren late. Henderk was nog in toezel van wat de oorlog metbracht had.
'De dagen nao de bevalling van Corrie raakte ik in de warre,' heur ik Henderk zeggen.

'Ik heb joe niet zegd dat ik in toezel was. Ie hebt het bijkaans niet metkregen. Ik zag dat Corrie een wichtie was. Wat der wieder was kreeg ik niet met. Corrie was gien gewoon wichtie.'
Links reden auto's oens veurbij in raozende vaort. Henderk leek gien drokte te maken. Achter het stuur, achter de heuiwagen was e an de praot kommen. En dan, nao een tied zwiegen, die een jaor leek te duren, met Gertrud an de reize hen het zuden was het nöst leeg, veur altied leeg, heur ik Henderk zeggen.
'Oenze kinder bint oenze kinder niet meer.'
Ik zweeg. Ik heurde de klaanken van de motor. De kevergeluden. Pruttelende geluden van elke klap in de cilinders. Dat was het, dat had Jotse mij uutlegd. De derde in de riege wus alles van motoren, van zoegers en cilinders en van bougies. En dat was een bult.
'Rita, Corrie, Jotse, Getrud, ze bint oenze kinder niet meer.'
Henderk zeg het asof e der lange over naodacht hef en zeker is van wat e in de kop hef.
Ik had dat eerder heurd. Het zat wied vot. Ik wol het niet weten, ok dertig jaor later wol ik het niet weten.
Ik vuulde me straf in de börst en in het lief. Naost Henderk verstiefde ik in de wagen. Ik wol dat e de heuiwagen veurbijrieden zul. Hij deud dat niet.
'Ze gaot heur eigen gang. Ze leeft heur eigen levent. Ik kiek der naor en ik bemui mij der wieder niet meer met. Het is goed zo as het is.'
Zo ken ik Henderk. As e een besluut neumen hef, dan lig dat vaste. Dan krieg ik der met muite beweging in. Kort veur de kop en kort veur de kont. Wat rood is blef rood, al is het nog zo blauw of gries. Of bin ik het zölf?

Ik slao de ogen op. Het schemert in de kaomer. Gertrud haoldt mij de haand vaste. Ik heur hoe ik kreun en diepe zuchte. De börst döt mij zeer. De börst döt mij al jaoren zeer. Gien dokter die der naor kieken wul. Gertrud giet staon, ze lat mij de haand niet lös. Met een wattenstokkie maakt ze mij de lippen nat. Drinken krieg ik niet. Eten krieg ik niet. Honger heb ik niet. De eerste dag wel, maor now niet meer.

'Eet en drinkt, dit is mijn lichaam, dit is mijn bloed.'
Dat was Niëntemann. Elke zundag in de kerke. Ik begreep het niet. Het klunk nei en onbekend, maor ok vertrouwd as stil verlangen.
Het was een mantra om te verdoven.
Alles begriepen maakt niet gelukkig en alles eten maakt dik. Ik ete niks meer. Ik heur mij bloed in de kop soezen; zachties.

Nao de autorit van Nei Amsterdam hen Erica, die jaoren duurde, drunken we zwiegend koffie in de appelhof. De Bremley stun in blui. De was wapperde an de lien. Kippen scharrelden in de tuun. De eerpel staken de jonge loten de grond uut.

We zwegen. Ik weet niet wat ik verkeerd zegd heb in die tied. Henderk gung hen het wark, Henderk gung hen het bouwlaand dat e Achter op Erica had. Henderk gung hen zien moeke te praoten.
Henderk gung zien moeke vertellen van Gertrud die in het vliegtuug hen Colombia zat. Gertrud die Spaans leerd had en vrouwlu in het oerwoud wol leren leven.
'Kunt ze dat dan nog niet,' had ik vraogd?
Het was de verkeerde vraog op de verkeerde tied. Van Gertrud huufde ik gien vraogen meer stellen.
'Ik wul allent maor het beste veur joe.'
Het was te late. Ien woord, ien zin kan verkeerd weden. Ik was daor merakel in: verkeerde woorden.
Ik wus dat ik hen Niëntemann mus. Ik mus de pastoor zeggen wat ik verkeerd zegd had. Ik mus zeggen dat ik wat aans zegd had, as wat Gertrud heurd had.
Vanzölf: ik weet wat het beste is veur mien kinder. Ik heb genogt van het levent zien om te weten wat ie niet doen mut. Ik heb het beste met de kinder veur. As het woord niet te groot weden zul, dan zul ik mien gevuul veur de kinder liefde numen, maor gieniend van de kinder, Henderk ok niet, Pappe en Moeke ok niet, gieniend gebruukt dat woord.
Niëntemann zeg: 'God is liefde.'
Maor daor heb ik niet zoveul an.
Wat het beste veur heur was, dat wus Gertrud zölf wel. Ze kwam netties ofscheid nemen. Dat was de opvoeding die ze metkregen had en daor was ze dankbaor veur. Veur de nette opvoeding.
Over en jaor of wat kwam ze wel weer, bijkaans.

Jotse komp op een harfstdag. Hij speult toniel. Hij daanst in Amsterdam bij het Nationaal Ballet. Hij was ienmaol op tillevisie.
Wij zagen hum niet.
'Moi,' zeg Jotse.
'Dag Jotse, mooi dat ie laangs komp. We hebt joe lang niet zien.'
Jotse antwoordt niet.
'Hoe lange blief ie?'
Het is de verkeerde vraog.
'Dit is Bennie.'
Bennie is lang en slank. Bennie hef een legergrune broek an met een lochtbrune riem om de middel. Bennie hef het haor zwart varfd. Een leren jassie hef e an, as de Engelse piloten, met grauwe schaopenkrage.
'Moi Bennie.'
We drinkt thee. Ik doe der koekies bij. We praot over het weer en de dagen die aal körter wordt.
Bennie hef een bosschop in Emmen. Hij riedt op en neer met de volkswagen. Bennie nemp Henderk met hen Achter op Erica. Henderk mut naor de vruchten

op het laand. Hij komp dommiet met Bennie weerom. Veur het warm eten is e der weer, zeg e.
'Ik snap het wel, maor ik begriep het niet,' zeg ik as ik allent met Jotse in de kamer zit.
Jotse lacht mij integen.
'Ik begriep joe wel, maor ik snap joe niet,' zeg e.
Hij gef mij weerom wat e niet hebben wol.
'Ik had joe wiezer dacht.'
Jotse zweg. Hij kek mij an en blef van het derde koppie thee of.
Ik vuul hoe oorlog in de locht hangt.
Ik wul dit niet, maor ik weet gien aander weg.
Ik zwiege.
'Ie kunt ok zeggen: wat een schiere man heb ie tröffen. Ie kunt ok zeggen veul gelok met joen beidend. Ie kunt van alles zeggen. Ie zegt niks.'
Ik kiek in het theekoppie dat ik met beide haanden vasthaold. Der dref een krummel van het koekie in. Ik gebruuk gien suker meer in de thee. Ik bin een kwart van mien gewicht kwietraokt in de leste jaoren.
Wat mij mankeert, dat weet ik niet. Onder in de buuk rommelt het en döt het. Het kan de blinde darm weden, het kan de baarmoeder weden, het kunt de nieren, de lever, de gal weden. Der is wat mis met mij, maor gien dokter die der naor kieken wul.
'Ie stelt oe an,' zeg Henderk.
As ik mij uuttrek haoldt Henderd onderboks en hemd an.
Huusman vindt dat ik mij van alles verbield. Hij zeg dat niet, daor is e dokter veur, om dat niet te zeggen. Ik leze het hum van het gezicht.

'Dag mammie,' zeg Gertrud. Ik drei het heufd, dat kan ik nog. Met Jotse nemp ze mij onder de arms vaste en tilt ze mij omhoog tegen het kussen an de kop van het bère.
'Dag poppie van mij.'
Ik doe de ogen dichte. Uut de varte heur ik vanneis: 'Dag poppie van mij.'
Ik lache zachties. Ik weet niet of het mij op het gezicht te zien is. Ze frosselt met mien breekbaor lief om mij rechtop in de kussens te kriegen.
'Kiek iens wel der is.'
Ik doe de ogen lös. Fenna zit naost het bère en an de aander kaant zit Thea.
'We hebt joe niks metneumen,' zegt mien zusters.
'Ie hebt alles al.'
Thea pakt mij de haand. Ze hef warme haanden.
'We komt met joe bidden.'
We bidt. Wat zal ik mij nog verzetten?

Ik wul Jotse zeggen van het geleuf, van Oenze Lieve Heer, van man en vrouw, van de trap op, het locht uut, de kleren uut. Ik wul Jotse zeggen van oorlog, van

Wöhlmannegies en van Pappe en Moeke. Ik wul Jotse alles zeggen van Bogdan Kowalak die op de Wolfsbargen in het zaand lig.
Ik heur een auto het pad oprieden. Bennie komp weerom uut Emmen. Herderk komp weerom van Achter op Erica.
Jotse smokt Bennie op de mond, dan kek e mij an met grelle ogen.
'Ik bin joen kind niet meer,' zeg Jotse.

De derde dag

Het laand was anmaakt. Wiederop waren de wieken en de sloten. Achter Klazienaveen en Zwartemeer het veen en de turf. Het water leup vot deur de Verlengde Hoogeveense Vaort, deur het Stieltieskanaol, deur het Oranjekanaol, deur Ruten A en Hunze. Laand uut het veen. Turf uut veen. Water uut veen.
Op Erica gruun grös, appelbomen, proemen, peren, kersen. De akker was ploegd. De grond klaor veur tarwe, boekweit, gerst, rogge. Met een juten eerpelzak om de scholders leup ik achter de gaotenklopper an. Ik mikte de eerpel in de koelen. Met de rechtervoete trapte ik het gat dichte. Het was de tied van zaaien. Zo was het.
Het was oorlog, dag en nacht.
Pappe en Moeke woonden tien kilometer wiederop. In de winter, as der gien blad an de bomen zat, miende ik dat ik het aolderlijk huus in Barger-Oosterveld zien kun vanof de Ericasestraot. Dat kun niet vanzölf, maor ik miende dat het zo was.
Van het huus an de Angelsloërdiek wus ik niet meer hoe het leven west was. Van de ien op de aander dag was ik gien kind meer. Ik was gien Engeltie meer. Lu op Erica zeden Vrouw Volken tegen mij.
Koken kende ik niet. Ik leerde rap koken en bakken en braden. Ik leerde wortels eten, en boerenkool. Ik leerde tomaten eten. Laandwark kende ik niet, maor ik leerde rap. Ik was niet te min om de haanden uut de mouwen te steken.
'Van hard warken is nog nooit iene doodgaon,' zee Pappe.
Ik zag Pappe niet aans as an taofel bij het gebed. Bidden, dat kun e merakel. Pappe geleufde in God. Moeke geleufde in God. Henderk geleufde in God. Ik geleufde in God.

De wichter zit om het bère. Ze drinkt thee. Ze praot zachties. Ze dèenkt bijkaans dat ik slaop en niks heur. Jotse is hen Ten Napel veur gevulde koeken en aander gebak. Het liekt of ze wat te vieren hebt. Dat is ok zo. Ik bin der met een dag of wat niet meer. Het huus komp an de koop. Ze kriegt een arfenis, niet veul, maor der blef wat over van de baankrekening. Wat dat angiet heb ik niet veur niks leefd. Alles wat ik nog heb is veur de kinder en de kleinkinder.

De kinder geleuft niet in God. Jotse was de eerste die het hardop zee. Hij wol niet met hen de kerke veur God. Hij gung met veur de cultuur. Ik wus niet wat dat was; cultuur. Hij gung met veur de traditie, niet om wat der vanof de preekstoel zegd weur deur Niëntemann.
Jotse gung veur de roomse pracht, veur de beelden, de keerzen, de kazuifels, het Gregoriaans.
Jotse gung veur de misdienaors in zwartwitte jurkies op de kneien veur het

altaar. Misdienaors die diepe veurover beugen as ze met het wierookvattie zweiden.
Jotse was mal van fraters en paters, van kanunniken en dekens, bisschoppen. Jotse gung veur de keerzen, de wierook en het theater.
Misdienaor weur e, maor gien pastoor.
Ik geleufde in God en ik geleufde in Henderk. Ik wus van niks.
Ik woonde bij Pappe en Moeke op de boerderij. We waren met dertien kinder. Wat we niet wussen, dat kunden we niet wieder vertellen. Legere school had ik had. De hoogste klasse twee maol. Dat was het.
Nao schoel ventte ik met kidde en karre melk en botter in Emmen. Alle dagen de deuren bij langs.
Wat wus ik?
Ik wus niet veule.
Henderk was mien ienege verkering, aander heb ik niet had. Bij Van Dijk in Klazienaveen op de daansaovend is het begund. Accordeon, mondörgel en gitaar.
Liedties van Lou Bandy, Louise zit niet op je nagels te bijten, en Marlene Dietrich, Ich bin von Kopf bis Fuß auf Liebe eingestellt, en van de Ramblers. As de Duutsers niet in de buurt waren. Liedties van Willy Alberti en Cor Steyn.

De kinder doet wat ze niet laoten kunt. God noch gebod. Rita is bij de man vot. Ze hef gedurig een aander. Now zit ze naost mij an't bère. Ze huuft niet te kommen, maor ik stuur heur niet meer vot.
Corrie, drie kinder, maor nog aal niet trouwd met Sjoerd.
Jotse, Jotse van de verkeerde kaant. Jotse kun het met Van Essen vinden. Ik begriep dat wel.
Gertrud, Gertrud naokommertie.
Ze gung wied vot om dichtebij te kommen.

Nao de trouwerij op de fietse hen Erica. De bloempot met de hortensia in de karrebies. Achter mekaar over het zaandpad.
Henderk achter mij an. Ik veurop. Ik was bliede en zenuwachtig tegelieks. Henderk had ienmaol recht veur me staon, stief tegen mij an. Ienmaol. Ik wus niet wat mij in de muut kwam.
Ik had Fenna vraogd hoe as dat gung: trouwd weden. Fenna was een jaor eerder trouwd.
'Maak je nargens drok over,' zee Fenna.
'Alles giet vanzölf.'
Dat was mij niet genogt.
'Ie gaot hen boven. Ie doet het locht uut. Ie trekt joe uut. Ie wacht tot Henderk bij joe komp.' Meer wol ze der niet van zeggen.
Zo gung het. Ik gung hen boven. Ik deud het locht uut. Ik trök mij uut. Henderk kwam bij mij liggen. Ik deud de ogen dichte.

Het was zowat midden in de oorlog toen Rita in het kinderbère lag. Een mooi poppie. Alle dagen de moeke van Henderk te bakern. Henderk op het laand an het wark. Eerpel, rogge, tarwe, gerst, boekweit, bieten.
Alles gung goed. Alles, op de boer an de aander kaant van het zaandpad nao. Wöhlmann was een Reichsduutser. Hij mus hen Duutslaand. Hij wol niet, maor hij kun niet weigern. Reichsduutser was e.
Henderk zörgde veur Vrouw Wöhlmann, Henderk zörgde veur het heui, veur de koeien, veur wat een man doen mut op een boerderij. Wöhlmann kreeg steun van de bezetter.
As Wöhlmann met verlof kwam was e groots op de Duutsers. Sieg heil en heil Hitler.
Henderk gung niet meer naor de aander kaant van het zaandpad. Frau Wöhlmann förderte dat Henderk heur te helpen kwam. Frau Wöhlmann förderte naoberplicht.
Henderk bleef vot. Henderk sleup in het veld achter de eerpeldobben. Ik gung allent naor boven. Ik deud het locht uut. Ik trök mij uut. Ik gung in bère liggen. Allent, met Rita in het kinderbère naost mij.
Zes week duurde dat, toen kwam Henderk weer bij mij.
Henderk was benauwd. Ik zee hum dat e stark weden mus.
'Ik schiet ze dood,' zee e.
De Wöhlmannegies, miende hij.
Ik zee niks. Ik wus wat dat betiekende veur hum, veur mij, veur Rita.
We gungen naor boven. We deuden het locht uut.
Twee kinder verleur ik. Nog veur ze geboren waren. Misse, zo heette dat. Engeltie hef een misse had.
'De oorlog,' zee Huusman, 'dat komp van de oorlog.'
'Wij begriept de bedoelings van God niet,' zee Niëntemann.
'Niks om drokte over te maken,' zee Moeke.
'Overkomp elk.'
Henderk zweeg.
De Engelsen en Amerikanen sprungen bij Arnhem.
De Canadezen, de Fransen en de Polen kwamen.
Ik kun wel schrouwen

Een week nao de oorlog. Henderk met het geweer in de aanslag. Bewaker bij de BS.
Wöhlmann was benauwd, opsleuten in de legere schoel met aander lu die het laand verraoden hadden. Henderk was benauwd dat e schieten zul.
'Doe het niet,' zee ik. 'Gao vot bij de BS.'
Henderk gung hen zien moe te praoten. Rita was met hum met hen opoe.
Ik lag op de rugge tegen wat van de eerpeldobbe overbleven was. De jonge eerpel keken de grond al uut. Ik schoffelde het onkruud vot. Ik rustte uut in het aolde warme stro. Twee snee roggestoet met botter en lauwe koffie uut een

fles. Schoft. Blouse lös, de bovenste knoopies. De rok tot boven de kneien. De zun warmde mij.
Bogdan in legergrune boks. Bogdan in leren jasse met bontkrage. Bogdan zunder geweer. Bogdan met zwart haor en een volle mond, körte stoppels. Hij lachte mij integen. Hij trök de dolk uut de foudraal naost de leerze en stak het mes traog in het lösse zaand.
Bogdan kwam naost mij liggen tegen de dobbe. Ik trök de rokzeum hen onder de kneien.
Bogdan legde de rokzeum weeromme. Bogdan nam een roggestoet met botter. De baret lag hum naost het kruus.
Met blanke sabel sneed e mij de stoet deur de midden.

Corrie zing een kerkliedtie. Ik heur heur stem uut de varte. Ze geleuft niet in God. Ze geleuft in liefde, zee ze. Ik zee dat God hetzölfde is as liefde. Corrie gnees wat.
'Gef niks mam,' zee Corrie. 'As we maor zingen kunt.'
Immaculata, zingt Corrie. Sterre der Zee, zingt Corrie. Tantum ergo, zingt Corrie.
Het bloed soest me zachties deur de aoders, asof het bloed langzaomer stromen giet in de leste dagen veur de overstap hen de hemel. Het bloed soest met het liedtie met. Zunder woorden zing ik met Corrie met. Zo slaop ik makkelijk in, dat giet vanzölf. Het is asof Moeke met mij metzingt.

Henderk kwam late in huus. Zunder geweer. We gungen hen boven. Henderk deud het locht uut. We trökken oens uut.
Henderk wol niet langer tegen de Wöhlmannegies ankieken. We verhuusden. Wöhlmann was nao een half jaor Dedemsvaort hen huus stuurd. Dikke boer, alles veur mekaar, geld van over de grub. In de kerke op de eerste riege in het midden. Niks had e leerd an het Ostfront. We kunden der niks van zeggen. Op koninginnedag had elk de vlag uut. Wij hadden gien vlag.
Ik biechtte bij Niëntemann. Dat ik hum doodschieten wol, dat het mij speet dat Henderk de Reichsduutser niet hen de aander hemel hölpen had. Dat Wöhlmann de vlagge uut had. Dat Wöhlmann op de eerste riege in de kerke knielde.
'Het is niks,' zee Niëntemann.
'In het locht van de ieuwigheid is het niks.'
Ik begreep hum niet.
'Het bint alledaagse pekelzondes in het aanzien van Oenze Lieve Heer.'
Niëntemann zat stille achter het gaas in de biechtstoel. Ik wus niet wat pekelzondes waren.
'Verbeeld joe niet dat Oenze Lieve Heer hum de hiele dag gaangs haoldt met alle onbenulligheden van het volk. Elk döt wat e doen mut, en dat het joe bij toeren tegenvalt wat ie doet of juust niet doet, dat heurt bij het bestaon.'
En nao een stilte waor ik de kerkklokke slaon heurde.

'Alles is deur God geven. Wij hebt op eerde gien aander keuze dan te aanvaarden wat oens geven is.'
De viefde slag van de klokke.
'En hoe is het met Corrie?' vreug Niëntemann.
Ik was verrast en in toezel.
'Goed heur,' zee ik. 'Goed heur.'
'Bid drie onzevaders en drie weesgegroeties en alles waj daon hebt en waor ie last van hebt, dat is joe vergeven in de naam van Oenze Lieve Heer.'
Ik gung in de bienen. Veur ik het biechthokkie uutstapte heurde ik Niëntemann zeggen: 'En maak je niet drok over wat aander lu doet. Ie kent die aander lu niet. Leer eerst joezölf kennen.'

'Moe, weet ie nog?'
Ik heur oenze Jotse. Hij zit stief naost mij an 't bère. Hij vertelt van Franse woordties leren en de rivieren van Europa. Ik huulp hum met huuswark. Hij zat op de ulo in Klazienaveen. Stoere leerder. Ik kende gien Engels, ik kende gien Frans, een beetie Duuts. Ik las de Hollandse woordties en Jotse zee het in het Engels en Frans nao, in het Duuts.
Ik knik. Ik kan zowat niet meer praoten. De tonge lig mij dik in de mond, zo vuult het. Ik doe de ogen lös en ik kiek hum an. Ik zie niet alles scharp meer. Jotse met de zwaore wenkbrauwen leunt op mij an. Ien haand hef mij de haand vaste, de aander vuul ik op de scholder. Herinnerings, ik heb ze.

Jotse schreiend in huus. Der was niks gebeurd. Een pater van de ulo had de haand op de knei van Jotse legd. Hoger as de knei. Ik huuf het niet zeggen. Henderk wol der wark van maken.
Ik zeg: 'Doe het niet.'
Henderk deud het niet. Nao de derde klasse gung Jotse hen Emmen, daor was ok een ulo.
Tussen de middag drunk Jotse thee bij Pappe en Moeke an de Angelsloërdiek. Jotse vertelde van Rita en Corrie en van Henderk. Jotse vertelde van zien moe op Erica. Kinder praot.
Pappe gung dood. Iniens. Het hart en de longen, ze huulden der met op. De boerderij kwam an de koop. Moeke kocht de boerderij en het geld was vot. Elk kreeg zien portie. Der waren bruurs en zusters die meer kregen, dat dachten we. Dat dachten de aander die niet genogt kregen. We wussen het niet, maor hoe vaker as we het dachten, hoe meer het waorheid weur. Niet elk kreeg waor e recht op had.
'Het is niks,' zee Niëntemann. 'In het locht van de ieuwigheid is het niks.'
Jotse gung niet langer hen de Angelsloërdiek. Henderk gung niet langer hen de Angelsloërdiek. Ik gung niet langer hen de Angelsloërdiek. Ik much wel van Henderk, maor ik gung niet.
Op de straot tussen Emmerschans en Weerdinge is Bogdan Kowalak de boch-

te uutvleugen. Bogdan Kowalak was rooms. Niëntemann zörgde veur de sacramenten der stervenden. Het locht is uut veur Bogdan Kowalak. Bogdan Kowalak in in de hemel. Ik gao naor Niëntemann. Ik weet wat e zeggen zal, maor ik wul het nog ienmaol heuren.
Negen maond nao de dood van Pappe weur Gertrud geboren. Ik had al afscheid van Gertrud neumen veur ze geboren was. Dat zee ik niet. Ok niet tegen Niëntemann.
Pappe was dood. De erfenis was verdield. Moeke kwam niet op kraomvisite.

Ik heur Huusman naost mien bère. Hij vuult mij de pols. Hij zeg wat tegen mij. Ik heur hum wel, maor ik verstao hum niet.
'Ie bint al mooi op weg,' zeg Huusman. Ik knik. Ik lach.
Ik zeg: 'Ik gao naor Pappe en Moeke.'
Huusman verstaot mij niet. Getrud vertaold mien gemompel. Getrud begrep wat ik zegd heb. Gertrud is mien stem. Ik bin an de reize, zoas Getrud an de reize was in Zuud Amerika. Gertrud heb ik om liefsten. Elk kind is mij evenveul weerd.
'Ja, naor Pappe en Moeke,' herhaolt Huusman.
Hij lacht der bij. Makkelijk praoten hef de dokter. Ik krieg gien pillen. Ik krieg gien spuitie.

Getrud zit in de derde klasse van de hbs. Ze komp in huus. Ik heb thee klaor.
'Ik bin bij opoe west,' zeg ze.
Ik kiek Gertrud an. Jonge meid. Frisse kop, zo was ik vrogger ok, dat mien ik. Gertrud met een witte blouse met een spencer der over. Gertrud met donkere ogen en donkerblond haor. Gertrud met een schier gezicht. Gertrud die alles hef wat jongens de kop mal maken kan. Getrud die alles hef waor ik mij zörgen over maken kan. Jongens.
'Bij Moeke?' vraog ik.
'Ja, bij opoe. Bij joen Moeke.'
Gertrud had twee uur vrij nao Frans en scheikunde. Moeke woonde op een kwartier van de hbs. Ze was een uur votbleven bij godsdienst.
'Ik kreeg thee en een krakeling. Ie liekt op opoe. Opoe was hiel aordig.'

Moeke is hiel aordig. Ik wul het Gertrud zeggen, maor praoten valt me stoer. Ik bin locht in het heufd. Zo mooi hef de wereld der nog niet uutzien. Gertrud zingt Immaculata en Sterre der Zee. Ik heur de hoge stemme. Gertrud kan zingen. Ze zingt mij hen de hemel. Pappe en Moeke, ik kom bij joe.

Het duurde een maond. Een maond nao Gertrud gung ik hen Moeke. Het was twintig jaor leden dat ik op de Angelsloërdiek was.
Moeke in het zwart. Een zwart schoet met grieze bollegies der op. Gries haor bij mekaar in een knoet.

Ik geef heur de haand.
'Moi Engeltie.'
'Dag Moeke.'
'Wuj thee?'
We drunken thee.

Moeke ik weet het nog. Ik kwam bij joe. Ik vertöl van de blauwe hortensia, van het locht in de slaopkamer, van de oorlog, van Henderk achter in het veld. Ik vertöl niet van Bogdan Kowalak. Ik vertöl van kinder die van manlu haoldt. Ik zee van kinder die niet meer op visite komt. Ik zee van Henderk die naor zien moeke te praoten gung en van Frau Wöhlmann.
Moeke, ik zee alles wat ik tegen joe zeggen wol. Ik wol van joe heuren wat ik doen mus. Ik wol van joe heuren wat het beste was veur mij.
Ie schönken thee. Ie gaven mij een koekie. Ie zaten rechtop in de stoel. Moeke ie keken naor de foto van Pappe op het dressoir. Ik wachtte tot ie mij het pad wiezen zulden. Ik wachtte.
Moeke ie zwegen.
Moeke keek mij an met grote ogen en strakke blik.
'Ie bint mien kind niet meer.'

De vierde dag

Het was ende augustus. Twee jaor oorlog. Overdag volle zun, boeren op het laand met verbraande koppen onder het stof. Zaoterdagaovend daansen in Klazienaveen. In Café Van Dijk bij de Dordtse brugge over de Verlengde Hoogeveensche Vaort was feest in de grote zaol. Twee grote gloeilaampen an het plafond om de vloer te verlichten, de ramen verduusterd. Buten de melkweg, de steerns om de weg te wiezen. Merakel. Oorlog was het, de klokke rond. Ik was 22, de klokke rond.
Op de fietse van Barger-Oosterveld hen Klazienaveen. Het was volle maon. Zunder locht op de fietse kunden we het pad hen huus vinden, ok in de vrogge morgen, maor dat much niet. Nao 11 uur was het Sperrtied.
Wat wus ik van oorlog? Niks. Alle dagen gung ik met kidde en wagen op pad. Pappe had mij een melkrit in Emmen geven. Pappe zörgde goed veur oens. Alle kinder an het wark. Hij was zölf vrog wees worden en van de ien naor de aander stuurd. Een eigen huus had e niet niet had. Pappe stak gedurig de voeten bij vrömden onder taofel. Dat zul zien kinder niet gebeuren, daor zul e veur zörgen.
Pappe en Moeke hadden een boerderij an de Angelsloërdiek tussen Emmen en Barger-Oosterveld. Zwienen, kalver, koeien, kippen en bouwlaand. Bij het Oeverse bossie schraol gröslaand. Ik gung der te melken. De koeien kregen mond-en-klauwzeer. Ik melkte wieder, de koeien weuren vanzölf weer beter.
'Arge dingen gaot veurbij,' zee Pappe. 'Geduld komp joe te pas.'
De melk gung hen Noord Barge hen de melkfabriek. Ik was veertien. Pappe kocht een kidde en een boerenwagen. Elk dag gung ik hen Noord Barge om de brug te zien. Ik haalde melk, botter, karnemelk en gortepad. Ik deud mien rondte in Emmen achter het spoor.
De Meulnkamp, Dennenlaan, Aolde Roswinkelerweg, Parklaan, Burgemeester Tijmesstraot. Het dure volk.
Ik kende de klaanten. In de winter kun ik binnenkommen en warm worden. Ik kreeg thee en een koekie.
Van de vaste klaanten wus ik wat ze van neud hadden. Ik huufde niet meer vraogen. Kind was ik.

Ik weet niet hoe late het is. In de slaopkamer braandt gedurig een kinderlaampie. De babyfoon stiet op het nachtkastie. Rita slap in de woonkaomer op de driezitsbaank. Ze komp as ze mij zuchten heurt. Ik kan niet meer praoten, een beetie nog. De kinder verstaot mij niet meer as ik wat zeg.

Ik kreeg het pas nao een week in de gaten. As ik met de melkrit klaor was en hen huus reed met kidde en karre, leup op de Schansstraot gedurig een jonge

vent richting het Oosterseveld. Ik reed hum veurbij. Ik knikte allent. De derde maol vreug e of e een stukkie metrieden much. Dat much.
'Stelt niks veur,' zee Pastoor Niëntemann.
'Dat heurt der bij. Die jongen wet niet beter. Hoe heette hij ok weer?'
Ik nuumde de naam.
'Die wet niet beter,' herhaolde Niëntemann.
Op het stille stuk tussen Emmerschans en Barger-Oosterveld had de jong de boks lösknupt. Ik keek bezied en ik zag wat ik niet zien had. Ik zag wat ik niet zien huufde.
Van schrik klapte ik met de teugels. De kidde zette de gaang der in. De jonge sleug achterover en kwam met een harde klap tegen de melkbusse. De leste melk speut hum over de kleren. Ik trök de teugels strak. De kidde bleef staon. De jongen, ik nuum zien naam niet, knupte de boks dichte en leut hum van de karre vallen. Ik keek niet omme. Gieniend zee wat. De kidde leup wieder.
'Ie hebt niks verkeerds daon,' zee Niëntemann. 'Die jongen wol verkering met joe, maor hij wus niet hoe e dat anpakken mus.'
Ik huufde gien onzevader en gien weesgegroeties bidden veur straf, maor het much ok wel gewoon om dankbaorheid zien te laoten an Oenze Lieve Heer.
Ik bleef op een duustere plek in de kerkbaanken zitten. Ik had het warm kregen van mien biecht. Ik kun het niet helpen, maor onder het bidden zag ik de jongen naost mij op de karre. Ik zag vanneis wat ik niet zien huufde.
Onder het beeld van de heilige Gerardus Majella bad ik nog een maol twee paternosters en ien weesgegroet. Ik wus niet waor ik dankbaor veur weden mus.

Rita zit naost mij. Ze leest een boek. Het is de biebel niet, daor is het boek te dun veur. Het zal wel veur het wark weden. Rita hef het mooi veur mekaar met het wark. Ze is baos over een schoel. Tweede baos. Een man is de eerste baos op schoel.
Rita is bij de man vot. Ze hef het niet zegd, maor het is heur eigen bedil. Rita hef een harde kop. Ze liekt op Henderk. Rita kan zwiegen. Ze zeg niet wat ze niet zeggen wul. Henderk had dat ok, in het begun. Het duurt hiel lang veur ze zeg wat ze zeggen wul. Drie kinder hef ze. Ik heb foto's van de kleinkinder in de vensterbaank en naost de tillevisie. Ik zie ze niet. Ze komt niet. Ik bin de boze oma. Ik bin de oma die verkeerde dingen zeg.
Ik lig hier en ik wachtte.
Ik bin een aordige aolde opoe met een mild karakter, maor dat hebt de kinder te late ontdekt. Dat is zo. Ik weet het zeker. Oenze Lieve Heer: ik kom der an. Pappe en Moeke, ik bin zo in huus.

Het was het begun. Die melkrit. Een half jaor laoter weur ik deur een Duutse wagen anreden. Ik was met Fenna hen de Markt hen Emmen west. We waren op de fietse. Op de Angelsloërdiek bin ik raakt. Ik wus daor niks meer van. An de kaant van de weg lag ik in grös en kwam ik weer bij. Een soldaot beug over

mij hen. Hij had het oor bij mien mond, asof e weten wol of ik nog aosemde. Ik aosemde. Ik aosemde en ik vuulde een haand stief over mien börsten glieden.
'Liegen bleiben, liegen bleiben. Liegen bleiben gnädige Frau.'
'Kneed die vrouw,' verstun ik. Ik bleef liggen.
Ik deud de ogen dichte. Het was de eerste maol dat een aander mij an de börsten vuulde. Een Duutser vuulde, dwars deur mien hemd, an mien stramme tepels. Alles in mij wol staon gaon, maor het was asof aander krachten mij liggen leuten.
Op de laadbak weur ik hen huus bracht. Ik bleef twee dagen op bère, toen gung ik vanneis met de kidde op pad.
De melkrit weur gedurig aans. Ik zag meer as de vaste klaanten en de melkfabriek. Ik wus niet wat er met mij an de haand was. Ik zag jongens. Ik motte melk as ik een pan volschepte.
'Ie hebt niks verkeerds daon,' zee Niëntemann.
'Mooi dat ie mij dit verteld, maor ie huuft gien penitentie te bidden.
'Ie begunt vrouw te worden. Dat een Duutse soldaot joe daor met helpt, dat is de Veurzienigheid. Oorlog is niet allent misdaod en straf. Oorlog is ok het gewone leven.'
Onder de heilige Gerardus Majella bad ik drie maol een tientje van de rozenkraans.
De kinder van Rita zit om het bère. Ik wul zeggen dat ik bliede bin dat ik ze zien kan. Ik bin niet blind, maor ik kan allent nog murmeln. De kleinkinder bint Hollaands, ze verstaot mien praot niet. Ik spreke een aander taol.
'Ik bin een aordige oma en ik haold van joe.' zeg ik. Pappe en Moeke bint mien getuge.
'Oma zeg dat ze blij is dat jullie er zijn,' vertaolt Rita.
De aoldste van Rita leunt over mij hen en smokt mij op de wang.
'Dag oma.'
Ik krieg het warm. Ik vuul hoe de ogen mij groter wordt.
'Oma gaat binnenkort dood,' zeg Rita.
Ik lache. Ik gao naor Pappe en Moeke, ik gao hen Henderk.
Ik wies naor het nachtkastie. Rita wet wat ik zeggen wul.
Het muit mij, maor het mut. Rita is bij de man vot. De kleinkinder kunt daor niks an doen.
De jongen kek naor het horlozie van zien opa die al op mij te wachten zit. Golden klokkie met inscriptie. De beide wichter bint bliede met bloedkralen. Ik heb der niks meer an. Ik gao hen de hemel. De kleinkinder bint der bliede met. Om beurten valt ze mij om de hals. Ik vuul traonen op het nachthemd vallen. Elk schreit, en ik lache. Ik leve nog, maor niet lange meer.

Het was kwart over negen. Henderk kwam bij mij staon.
Hij wol verkering met mij, zee e, maor hij wus niet hoe e begunnen mus.
'Ie kiekt altied merakel kwaod,' zee e, 'maor van dichtebij valt mij dat met.'

Henderk kun niet daansen.
Ik ok niet.
Met z'n beidend kunden we daansen.

De viefde dag

Op de boerderij hadden we alles wat we van neud hadden. Zwienen, kippen, kalver, een peerd en een kidde, dat is een klein peerd, veur de melkkar. Om het huus leupen kalkoenen en gaanzen. Wieder vogels die we niet wollen, maor die op het voer ofkwamen. Mussen, spreeuwen, merels, vinken, doeven, roodbörsties. Vogels die ik niet van naam kende. De stier bij de koeien, de bere bij de zwienen, de hane bij de kippen, de ram bij de eui. Wiederop was het Oranjekanaol met snoeken, karpers, braosems, voorntjes en aander vissen. Het leven gung vanzölf van de vrogge mörgen tot de late aovend. Merakel was dat.
Met twee zusters sleup ik in hetzölfde bère. Op de deel tussen de brandmuur en koeien. Op stro, met triep om de strozak. Onder het stro leupen de moezen. In de koestal heurden we de ratten bij de zwienen. De resties voer vraten ze uut de geut. Bij toeren weur der een rat te pakken neumen deur een zwien. Dat heurden we in bère. We wussen niet aans.
Met dertien bruurs en zusters waren we toen ik twaalf was. De aoldste zuster was het huus uut, trouwd. Marchien woonde een kilometer wiederop op een boerderij.
Veur een fles jonge jenever had hij heur metneumen. De boer was keurd en het was goed west. Pappe en Moeke zeden der niks van. Elk kun zölf uutzuken met wel e trouwen wol. Dat zeden ze. Ik was twaalf en ik begreep der niet veul van. Ik wus niet wat trouwen was, ik wus niet wat het was om met een nei gezin te begunnen. Ik wus niet veul.
'Ie mut met een vrömde in bère,' zee Pappe, 'ik heb geluk. Ik kan met Moeke slaopen.'
Ik gung veur de tweede maol hen de leste klasse. Niet dat ik dom was, dat was ik niet, maor omdat ik kind was, dat was ik. Ik was een kind en nog niet aold genogt om te dienen, of om alle dagen op het laand te warken.
Juffrouw Zuurmann zörgde veur mij. Ik had klompen met gaten der in. Ik kreeg een paor klompen. Pappe en Moeke vunden het niet goed, dat vuulde ik wel, maor ze zeden niks. Ik kreeg neie klompen, tweedehaands.

Henderk kocht enkelt nei spul. Hij wol niks wat deur aander gebruukt was. Ik kreeg schoenen, jurken, broeken, sokken, ondergoed, ik kreeg jassen, en nooit was het tweedehaands. Ik kreeg niet vake nei spul, maor altied nei spul.
'Ie bint mien koningin,' zee Henderk.
Henderk was niet mien koning. Ik had een harde kop. Ik wus wat ik wol. Hij hef niet aaid een makkelijk leven met mij had.
Dommiet bin ik bij hum. Bijkaans mut ik hum vertellen wat mij gebeurd is, bijkaans. Ik weet niet hoe as dat in de hemel giet.

Op de deel was een bult geloop. Het was vrog. Pappe stun met een störmlanteern bij de koeien. Katoen was de ok.
De buurman had een touw vaste en trök veurzichtig. De koe beulde. De pooties van het kalf kwamen hen buten. Fenna en ik stunden met de rugge tegen het hok met heui leund. Pappe stak de blote arm bij de koe hen binnen. Bloed en water gleden hen buten. De kerels reupen tegen mekaar. De kop van het kalf kwam tussen de veurpoten teveurschien. Toen gung het vanzölf. Ze streken het kalf met heui dreuge. Het duurde even, toen kwam het kalf in de bienen.
De kerels drunken een borrel. Ik hurkte boven de grub, gung hen de slaopkamer en trök mij an. Ik was betied op schoel.

Het is zowat zo wied. Elk is der. De kinder, de zusters die nog leeft. De buren bint der niet. De buren haoldt niet van dood en doodgaon. Het maakt mij niet uut. Ik vuul mij merakel. Niëntemann hef het pottie lösdreid. Heilige eulie veur de leste reize. Zalve veur de ziel.
De kinder zingt Immaculata en Sterre der Zee. Rita maakt mij de lippen nat. Ik heb gien dörst meer. Ik heb gien honger meer. Niëntemann leg de haand mij op het veurheufd. Ik heb de ogen lös. Alles wul ik metmaken, ok het leste stuk. Ik blief wakker. Ik heur de gebeden. Ik kan niet meer praoten, maor in mien kop gaot de woorden en de zinnen met mij op de loop. Stof bin ik, nog evies dan bin ik vanneis stof. Zwiet stiet mij op de rugge. Dommiet krieg ik een schoon hemd, as het nog neudig is.

De zesde dag

'Van wie is de wereld?' vreug ik mien Pappe.
Ik was krapan acht jaor. Ik kwam tot verstaand.
'De wereld is van de volken,' zee mien Pappe.
Dat zeden aander lu tegen oens.
'Ie bint de iene van Geert Volken.'
Ik vund dat hiel biezunder. Ik heet van Engeltie, Engeltie Volken. Ik was van de wereld, de wereld was van mij. De hemel was van mij en ik was ok van de hemel. Engeltie uut de hemel. Hiel goed vund ik dat. De hiele wereld was van mij, van oens, en ok van mij. Dag en nacht, alle jaoren. Ik weur der bliede van. Een geschenk van God, had de pastoor zegd. Ik was een geschenk van God. In het Frans was dat Dieudonnée, in het Pools was dat Bogdan.
Ik was de zeuvende in de riege en nao mij bint der al drie aander kinder. Ik bin acht jaor.
We bint met tien kinder. Ik zie an de dikke buuk van Moeke dat der nog een kind komp. Kinder komt niet deur de ooievaar, niet uut de boerenkool. Kinder komt uut de buuk van Moeke. Hoe ze daor komt en gruit, dat weet ik niet. Ik vreug der naor. Ik kreeg gien antwoord.
Pappe gung hen achter, hen de deel, de zwienhokken. De bere van Katoen, twee huzen wiederop, weur het erf opsleept. Der was gegier en geknor op de boerderij. Ik zag hoe de bere een zwien op de rugge kreup. Ik zag een lange rose spiraal. Ik zag van alles wat ik niet begreep.
Een week eerder had ik zien hoe een stier een koe besteeg. Ik wus wat een hengst met een merrie deud. Dat wus ik.
'Die stier wul zien of het grös wiederop gruner is,' had Pappe zegd.
Ik was een kind en weur niet wiezer.

'Wees vruchtbaar en wordt talrijk; bevolk de aarde en onderwerp haar; heers over de vissen van de zee, over de vogels van de lucht, en over al het gedierte dat over de grond kruipt.'
Niëntemann keek oens om beurten an.
We lagen op de kneien naost mekaar, Henderk en ik. Ik had een mantelpakkie an. Het was oorlog. Het was gien tied van witte jurken.
Ik wus wat een maagd was. Henderk wus wat een maagd was. Met z'n beidend gungen we hen het altaar van Maria. Wij hadden niet zondigd veur we ja tegen mekaar zeden.

Zesde klasse legere schoel. Ik leerde de provincies van Nederland. Ok die waren van oenze volken. De rivieren en de kanaolen. De gemiente Emmen, ok van oens. Ik was niet wieder van huus west as de markt in Emmen.

Op zaoterdag in mei huulpen we met in het heui. We gungen hen het grös-slaand bij het Oeverse Bossie. Schraole grond, genogt veur ien snee heui. Met Jan, mien bruurtie onder mij, boven op de wagen. Pappe op de bok en de teugels in haanden.
Pappe bleef bij huus. De tweede voer heui was veur Harm, mien aoldste bruur. Elk huulp met de wagen vol te maken. De buren gungen op de fietse hen huus. Ik lag met Jan boven op de wagen. Uutzicht op het Oeverse bossie. We kauwden op een spier grös. Stille was het, en warm. We keken over de raand naor beneden.
Achter de wagen lag mien aoldste bruur. Harm met de boks op de kneien. Blote kont met zwart haor. Jan en ik keken mekaar an. Haand veur de mond. Onder Harm lag Marie Katoen met blote bienen wieduut, klompen an. Ze huuld Harm stief om de hals. Ze had de ogen dichte, de blonde lokken in het heui.
Ze lagen niet stille, en toen lagen ze wel stille.
Jan kreup naor de raand van het heui. Ik pakte Jan bij de riem van de boks en trök hum naor achter, naor het midden van de heuiwagen. Het duurde. We zeden niks. We wussen niet wat we zien hadden.
'Vort peerd, vort peerd.'
De wagen schudde en schommelde. Pas toen duurden we te lachen.

Naost het bère lacht ze niet. Het giet der now om toe. Ik vuul dat de krachten uut mij votzakt. De kop döt het nog, maor dat ik een lief heb, dat vuul ik niet meer. Ik kan de bienen niet meer bewegen. De arms ligt mij op de buuk. Met de ogen dreien, dat kan ik nog.
Ik heur de fiene stemme van Huusman. Huusman komp met de spuite. Ik krieg morfine now het niet meer neudig is. Ik gao ok vanzölf wel. Die dokters komt aj ze niet neudig hebt en aj ze neudig hebt, komt ze te late.

De zeuvende dag

Ik bin in de hemel. Ik rust uut van 88 jaor daor beneden. Zo is alles na een lang leven bij mekaar kommen. Op eerde en in de hemel. Alles is klaor, en het is zowat tied om achterover te leunen.
Ik tröf Henderk. Hij leek niet te weten dat ik kommen zul. Haand in haand leup e met een vrouw die ik niet kende. Bijkaans was het Frau Wöhlmann. Het maakte mij niet uut. Dat is het grote veurdiel van de hemel. Het maakt niks uut wat lu doe.
Der bint allent engels.
'Engeltie, Engeltie,' zee Petrus, schier dat ie der bint.
Ik was nog wat in toezel. Kwam bijkaans van de morfine die Huusman mij inspeut toen het niet meer huufde.
Aaron van Essen was der ok. Het maakt niet uut hoe ie an het ende komt liekt het. Vanillevla met proemtabak, met veul pillen, of op de gewone wieze, het risseltaot is hetzölfde. Elk komp in de hemel die e hum dreumd hef. Van Essen nam mij apart.
'Ik heb joe bijkaans schrikken laoten toen ik joe de treinkaorties veur vrij reizen bracht en de strippenkaort. Ik kun het niet laoten. Mien dochter Katrien had der toch niks an had. Ze had de aolder der nog niet veur.'
Ik zweeg. Wat kun ik aans?
'Het is hier net een boeddhistisch klooster,' zeg Van Essen. 'Ik kan dat gerust hardop zeggen, hier in de hemel. Gieniend die daor anstoot an nemp.'
Ik was met Van Essen op een boerderij in Friesland waor de deel volpakt was met parafernalia uut Tibet. De hiele schuur stun vol met Boeddha's, bellen, klokken, klankschalen en wat al niet.
Meer wus ik niet van Boeddha.
'Boeddhisten maakt heur nargens drok over,' zeg Van Essen. 'Het is asof ze al iens in de hemel west bint. Ze weet dat de mèens der niet toe döt op eerde. Boeddhisten laot gods water over gods akker stromen, en deur rivieren. Ok al zwemt ze nooit tweemaol in dezölfde rivier. De boeddhisten mien ik.'
Bijkaans keek ik asof ik niet begreep wat e zee.
'Elk zit hier bij mekaar. Moslims, atheïsten, agnosten, fienen, roomsen, animisten, mormonen, jeuden en halfjeuden. Hiel aans as daor beneden. En toch hetzölfde.'
Van Essen wees naor het raom met uutzicht op eerde.

Ik zie hoe ik dood in het ienpersoonsbère lig. De wichter hebt mij uutkleed. Ik zie der schier uut. Ik heb een glad vel zunder vlekkies of pukkelties. An het voetenende van het bère stiet Jotse. Hij döt niet met an. Ik zie hoe e mij bekek. Nakend bin ik. Hielendal. Het is veur het eerst dat hij mij nakend zöt. Veur het

eerst dat e zöt waor hij uutkreupen is en an het leven is begund.
Mien dooie lief is nog warm en plooibaor. Ik krieg een schoon zieden broekie an en een hempie. De pantie, de strakke zwarte rok. De zieden blouse van Rademaker met lange mouwen. De haanden heb ze volden vlak onder de börsten. Wat een verschil. Die börsten bint merakel groter west. De Duutse soldaot hef dat weten. Bogdan hef dat weten, aander hebt dat weten.
Onder mij schoeft ze de koelplaot. Ik vuul der niks van. Ik kiek enkelt deur het glas van de hemel naor beneden.

Hoe as ik as kind was, dat wul ik weten. Dat kunt Pappe en Moeke mij zeggen. Ze bint hier ok argens in de hemel. Ik zie ze niet zo gauw. Dan is der nog iene die het weten kan. Ik vuul een tik op de scholder en ik kiek omme.
'Ie waren op zuuk naor mij?'
God nog an toe. Hij stiet achter mij.
'Het is asof ie gedachten lezen kunt,' zeg ik.
We lacht beide hardop. Dat had ik nog niet eerder daon.
'Heb ie het an tied?' vraog ik.
We lacht beidend vanneis. God en ik. Wiederop zie ik Pappe en Moeke die metlacht, en Henderk. Aaron van Essen zit an de koffie met een appelpuntie. Niëntemann dreit hum rap omme asof e nargens van wet. Ik wus niet dat hij hier ok al was.
'Ik bin altied en overal,' zeg God.
'Der is niks dat Ik niet zie, der is niks dat Ik niet weet.'
Ik knik. Niëntemann had toch geliek, giet mij deur de kop.
'Ie hebt een vraog veur Mij. Dat is niet zo vrömd. Alle lu die doodgaot en hier komt, die hebt nog een paor vraogen. Dat verbaost Mij niks.'
God gniest. Hij wet alles.
Ik huuf Hum niks meer vraogen. Ik kiek God an. Hij begunt te vertellen.
'Kiek Engeltie. Ik heb de wereld in zeuven dagen maakt. En elke dag zee Ik dat het goed was. De zesde dag maakte Ik de mèensen. Dat was een krappe planning. Ik had der beter eerder met begunnen kund. Maor dat is achterof. Op eerde zegt lu: Achterof kiek ie een koe in de kont. Maor hier in de hemel: achterof, dat bestiet niet veur Mij.'
God kek bezied uut het raam, asof e moet kieken om te weten hoe de wereld dreit. God as mèens.
'Dertien kinder is een bult. Veur joen Pappe en Moeke, – Ik nuum ze ok met heufdletters, – waren dat precies genogt. As Ik het wat mal zeg: as ze der onderweegs ien kwietraoken zulden, dan bleven der beneden nog genogt over.'
'Engeltie, ie waren de middelste van de dertien. Bruurs en zusters had ie boven en onder joe. Dat heb Ik daon om joe vrog te weten laoten wat ienzaamheid is. In zu'n grote klub heur ie bijkaans bij gieniend. Elk is drok om een plek te vinden en het is zeldzaom as ien oog hef veur een aander. Joen Pappe had een drok levent. Boerenwark en handel in zwienen om de kop boven het maaiveld

uut te kriegen. Moeke had het drok met wassen, koken en het vee te vreten geven.
Ie scheuten der bij in. Dat hef joen karakter verstarkt. Ik heb joe bij de geboorte flink wat verstaand metgeven. Ik heb joe flink wat koppigheid en eigenzinnigheid metgeven. Ie hebt dat gebruukt, daor bin ie 88 met worden.'
God wacht evies.
'Ik wus wel dat ie dat haalden zulden.'
Hij gniest vanneis.
'En…' zeg ik.
'Wacht maor,' zeg God. 'Ik weet al wat ie vraogen wult.'
'Ik heb bij de schepping de mèens as leste maakt. De mèens is geliek slim ingewikkeld uutvallen, al moej de moleculaire fylogenetica van de hazelworm (Anguis fragilis) ok niet onderschatten, of de lilleke pathogene eigenschappen van de *Campylobacter jejuni*.'
God wacht evies. Hij wet dat die moeilijke woorden tied van neud hebt om in de harsens te laanden.
'De eerste jaoren van de mèens laot Ik miestentieds in onschuld veurbijgaon. Het kinderlief ontdekt de wereld en ontdekt zuchzölf. Der bint in de loop van de tied merakel wat kinder doodgaon an ziektes as pest, cholera en kinkhoest, en an de bof niet te vergeten. Die virussen en bacteries die dat doet, die zit ok knap in mekaar. Het is niet goed veur kleine kinder om dat allemaol te weten. Het verstaand komp daorumme laoter.'
'En…' zeg ik.
'Ik weet al wat ie zeggen wult,' zeg God, 'maor gao je gang Engeltie. Ok in de hemel praot lu over de bekende weg, over waorheid en het leven. We mut de ieuwigheid op een beetie prettige wieze deurbrengen. Prettig betiekent ok: de aander uutpraoten laoten.'
'En,' vraog ik, 'as lu tot verstaand kompt, kunt ze dan aal meer verdraogen?'
'Klopt,' zeg God.
'En wie het niet verdraogen kan, die kan bij Mij kommen. Ik haal hum of heur naor de hemel of lu klopt zölf an de deure. Ie kent dat wel van het tegeltie op het huusie; De mens lijdt het meest door het lijden dat hij vreest. Zo heeft hij meer te lijden dan God te dragen geeft.'
'Aaron van Essen was het zat,' zeg God.
Ik zie hoe Van Essen achter zien tweede appelpuntie zit en knikt. Koffie met slagroom hef e.
Ik moet iniens weer dèenken an die brief van Van Essen die ik nooit lösmaakt heb.
'Ik had Aaron van Essen veur joe nog geern een poosie langer op eerde laoten, maor Van Essen wol niet langer. Ok God komp dan in tweestried te staon. Dilemma's bint niet allent veur levende zielen.'
Ik heb een beetie met God te doen, maor dat huuft niet. Hij wet wat mij deur de kop speult.

Uut een ooghoek zie ik hoe Rita, Corrie, Jotse en Gertrud mij oppakt en in de kiste legt. Ik weeg zowat niks meer. Het is de hemel die mij trekt. Mien harde kop op het zachte kussen. Jotse stek de envelop van Van Essen, ik heb de brief nooit lösmaakt, naost de bekleding van de kiste. Licht eiken kiste, net as de eethoek in de kamer. Ok fineer.

'Die envelop, die brief,' zeg God, 'maor goed dat ie die niet lösmaakt hebt. Het was een kortingskaort veur een weekend in Van der Valk in Zoetermeer. Niks veur joe allent. Een mèens op de rand van de dood döt malle dingen. Aaron had dag en uur al vaststeld, in overleg met mij vanzölf.'
'As kind leup ie in een rokkie, net as joen jongere bruurties, zunder onderboks.'
God pakt de draod hiel makkelijk weer op.
'Dat was makkelijk bij plassen en poepen in de grub achter de koeien. Luiers waren der nog niet in die tied, en as ze der waren had ie een huushaoldelijke hulp van neud veur de bewassing. Dat kun ik joen volk in die tied nao de eerste wereldoorlog niet andoen. Ik had het drok genogt om al de miljoenen zielen uut Vlaanderen een plek te geven. Mosterdgas bij Ieperen, dat was nei. In de hemel zaten we met de naosleep van de Grote Oorlog. En ik wus wat der nog an zat te kommen.'
Het weur mij dudelijk: God leut zien mèenselijk gezicht zien.
Asof e mien gedachten raoden had.
'Ik gaf joe een koppig karakter met. Standvastig en vasthaoldend. Dat ie daor laoter eigenzinnigheid en eigenwiezigheid van maakt hebt, dat spiet me benaom veur joe. Ie waren bij vlagen niet vatbaor veur argumenten van aander. Joen gevuul veur verhaoldings kwam onder druk te staon. Vanzölf ik had wat krachtiger en redelijker mèensen om joe hen borduren kund, maor dat is me der deurscheuten.'
God kek naor het plafond met steerns en maon. Hij zeg het asof het Hum spiet.
'Spiet is een zinloze emotie,' zeg God. 'Op eerde net zo goed as in de hemel.'
Hij wet al mien gedachten, dat is dudelijk.
'Om joe met de beide voeten op eerde te kriegen heb ik eerst die Duutse soldaot bij je langs stuurd. Ie wussen krapan dat ie een lief hadden. Dat gnädige Frau hef wel hulpen.'
God zucht een maol.
'En Bogdan was veur de balans. Een geallieerde soldaot, rooms, om joe het hiele leven een geheim met te geven. Nooit heb ie zeker weten of Corrie van Bogdan was of van Henderk.'
God vergist hum, ik wus het wel. Een moeder hef daor gevuul veur. Een moeder wet van wie het kind is dat ze in de wereld kommen lat.
God zöt dat ik met Hum van miening verschil. Hij wacht evies en dan zeg E met scharpe stemme: 'Verbeeld joe niet dat Oenze Lieve Heer Hum de hiele dag gaangs haoldt met alle onbenulligheden van de mèensen. Elk döt wat e doen mut, en dat het joe bij toeren tegenvalt wat ie doet of juust niet doet, dat heurt bij het bestaon.'

Ik sloek een maol. Sloeken, dat wul weer sund ik dood bin.
'Joen koppigheid kwam net in de tied naor boven dat Joop den Uyl en Bas de Gaay Fortmann mienden de dienst uut te maken, en vergeet niet de blote vrouw op de PSP-affiches. De wereld stun op de kop nao de dood van Zegering Hadders. Ik mus de paus gedurig influustern om hum op koers te haolden. Dat ie gedurig brieven schreven naor de paus maakte het der niet beter op. Ok de onmin met Henderk heurde der bij. Dan komp jonge en aolde jenever van pas, net as koffie. Op het moment zölf is dat merakel vervelend, maor zo as ik die Duutser zeggen leut: Was mich nicht tötet macht mich stärker.'

En intied God Friedrich Wilhelm Nietzsche citeert zie ik hoe de kiste uut de slaopkaomer dragen wordt. Het kan krap. Eerst met het kop-ende van de kiste naor de keuken en dan met de voeten as eerste de butendeur uut. De kreien hebt het vaker daon. Het giet op rollegies. In de keuken stiet een kan vol koffie. Daor zörgde ik altied veur, genogt van de snelfiltermaling in huus.
De kinder liekt euforisch, om dat woord te gebruken. Ze bint bliede dat ik het huus uut bin. Der is nog net gien gebak. Bennie stiet met Sjoerd te praoten. De ex van Rita is der ok. Gertrud hef een paar vriendinnen metneumen en het personiel uut de banketwinkel. Het liekt hiel wat daor beneden. De kleinkinder kiekt naor een Bambi-film op tillevisie.

'De ziel van de mèens,' zeg God, 'de ziel van de mèens zit in de overgave an wat op het pad komp. De mèens dèenkt dat e baos is over de wereld. Dat is niet veur niks. Ik heb hum in de biebel opschrieven laoten dat e over de dieren en de plaanten heersen zal. Wat votvallen is in Genesis, is de regel dat de mèens de natuur enkel kan beheersen deur te gehoorzamen. Dat komp paartie lu niet zo goed uut. Het kwam joe ok niet uut Engeltie, ok al had ie de biebel niet op de plaank staon.'

De wagen met mien stoffelijk overschot redt langzaom de straot uut. In de eerste volgwagen zit Jotse en Gertrud. Dan komp Corrie met Sjoerd en kinder en daorachter Rita met kinder.
De ex van Rita hef een wagen veur hum allent. Mien zusters en bruurs, die nog beneden bint, riedt daor weer achter.
Jan bij Zusse Katoen op de achterbaank, beidend wied in de ningtig, de aoldste zeun achter het stuur. As ik niet al in de hemel weden zul, dan zul ik zeggen dat het mij wat tegenvalt, de lengte van de stoet.
We riedt over het Oosterse Veld, daor bin ik geboren. Daor leup ik zunder onderboks in het weilaand om de koeien naor huus te jagen. De Angelsloërdiek, de Duutse soldaot met de gnädige greep in de haanden. Hij is hier ok. Goeie en foute Duutsers bint hier ok. Wöhlmann is der.
Bogdan is hier al een hiele tied. Ik blief hum nog wat uut de wege. De kinderonschuld plag mij nog wat.

'Het is niks,' zeg God.
'In het locht van de ieuwigheid is het niks.'

De kerkdienst duurt me te lange. Ik heb alles al heurd wat der zegd worden mus. Jotse haoldt een toespraak, de kleinkinder zingt een lied, het kleinkind met mien naam les een gedicht veur op riem. Ik wachte op In paradisum, dat past het mieste now. Ik bin in het paradijs. Ik wone in de goddelijke tunen waor water onderlangs stroomt.

'Het is niks,' zeg God.
'In het locht van de ieuwigheid is het niks.'

Had ik evies de andacht der niet bij, is In paradisum al veurbij. Lu loopt te grappen en te grollen achter de kist met mien liek. Het kerkebos is schier bijwarkt. De paden verhard, de stroeken bijknipt. Hiel mooi.
Merakel vake bin ik der west hen het graf van Henderk. Nog evies en ik lig boven hum.
De begraofplaats is uutbreid. De kinder die niet doopt bint, die hebt een plaquette kregen en eerherstel op eerde. In een muur staot potties en vazen met as.

'Het is niks,' zeg God.
'In het locht van de ieuwigheid is het niks.'

Niëntemann haoldt een toespraok. Hij zeg dat hij mij an de eerde weerom gef. Dat het eerdse bestaon veurbij is. Dan gooit elk een haand zaand derover.

'Het is niks,' zeg God.
'In het locht van de ieuwigheid is het niks.'

In het begun was het woord en het woord was bij God en het woord was God.
Ik stund an het begun. Ik bin op het ende.
Ik wul het leste woord. Kop der veur.

'Het is niks,' zeg God.
'In het locht van de ieuwigheid is het niks.'

In Paradisum

In Paradisum
deducant te Angeli:
in tuo adventu suscipiant
te Martyres, et perducant te
in civitatem sanctam Jerusalem.

Chorus Angelorum
te suscipiat,
et cum Lazaro quondam paupere
aeternam habeas requiem

In Paradisum

Dat de engelen u mogen leiden
naar het paradijs.
Dat bij uw aankomst
de martelaren u mogen ontvangen
en mogen geleiden naar
de heilige stad Jeruzalem.

Dat het koor van de engelen
u mag ontvangen en dat u met Lazarus,
de arme van weleer
de eeuwige rust mag vinden.

Veur de niet-roomsen: *In paradisum* wordt zungen as het liek de kerke uutdragen wordt op pad hen de leste plek van bestemming. Paartie lu kiekt der naor uut. Het is een hiel schier lied.

Er is veel te vertellen over inhoud en structuur van *In paradisum*, en over reacties.

Moeder wilde dood. Het was geen opwelling maar een dierbare wens. In de laatste jaren van haar leven verpakte ze de boodschap vriendelijker met "Ik wil naar vader". Ze noemde haar echtgenoot nooit Herman. Als zijn naam viel was het Herman Stout. Ik heb haar voorbeeld gevolgd, zie mijn kort verhaal *De steunzolen van mien va*.

Ik was rozen aan het snoeien op de bijbelse wijze. "Ruk uit wat u ergernis geeft.' En tussen die doornen schoot me de novelle *In paradisum* te binnen.

De katholieke kerk heb ik omgevormd tot een instituut met een hoge culturele waarde. Ik luister graag naar Gregoriaanse muziek. Enkele gezangen ken ik uit m'n hoofd. Zingen gaat me minder goed af, maar niemand die zich aan mijn gezang stoort. Ik zing als niemand me hoort. Ik heb een paar woorden kerklatijn overgehouden aan de Latijnse diensten. Mochten mijn nabestaanden waarde hechten aan mijn liefhebberijen en die tijdens de crematie of asverstrooiing willen memoreren, dan mogen ze aan de oever van de Drentse A of op de Peesterheide tijdens de strooiplechtigheid gezamenlijk het *In paradisum* aanheffen. Elk ander lied is ook goed en zwijgend van de natuur genieten is ook prima. Ik regeer niet over mijn leven na de dood. Regeren over leven voor de dood geeft me vaak al volle handen.

Onder de rozenpergola zag ik het scheppingverhaal. Ik hoorde de openingszinnen. De aarde was woest een ledig, er was chaos. Ik varieerde op die uitspraak op de eerste dag. Elke volgende dag begint met een variant op scheiding van lucht, water, aarde, schepping van planten en dieren, schepping van de mens. De zevende dag is de rustdag en heb ik moeder in de hemel het hoogste woord laten nemen, naast God.

Moeder heeft niet met een Poolse soldaat de liefde bedreven, althans, daar heb ik geen aanwijzingen voor. Ze maakte wel ruzie met vrouw Wöhlmann. De inmiddels overleden dochter van Wöhlmann schreef me een brief en wilde herdruk verhinderen. Haar moeder was onterecht als een heuler met de vijand neergezet. Juist het tegendeel was waar. Mijn moeder was fout geweest in de oorlog. Haar (Duitse) vader was vier jaar ondergedoken. Kleine boer met een groot gezin. Niet op de eerste rij in de kerk vanwege de dure bankenpacht.

Dat wij geleden hebben in de oorlog mag duidelijk zijn en alles veroorzaakt door dat "mens". Waar ik ook verbaasd over ben is dat ik nergens heb gelezen dat dat"mens" spijt had van haar daden. Of heeft dat "mens"hier nooit over nagedacht? Zal wel niet.
Tot overmaat van ramp woonde dat "mens" de laatste jaren ook nog in Emmen en dezelfde kerk.Wat heb ik dikwijls de neiging gehad om haar om ver te rijden. Zo diep zitten de haat gevoelens. Dat "mens"leeft niet meer dat ze mag rusten maar niet in vrede wat mij betreft.

Naar aanleiding van hetgeen ik uit de doeken heb gedaan hoop ik dat hetgeen waar ik om vraag gehoor aan wordt gegeven.

Ik gaf haar antwoord.

De kinderen haatten hun moeder, de kleinkinderen haatten hun oma, de buren haatten hun buurvrouw, en waren tientallen mensen die Ankie Mensen hebben vervloekt en gehaat. Er zijn weinigen geweest die van mijn moeder hebben gehouden, een verdwaald kleinkind misschien – dat nog niet beter wist – en een enkele zus of vreemdeling die voorbijkwam. Of mijn vader van mijn moeder heeft gehouden, ik weet het niet. Ik ben er vertrouwd mee dat veel mensen mijn moeder hebben gehaat en haar wilden doden. Ik ben ermee vertrouwd dat ze in herhaling zelf heeft geprobeerd het leven vroegtijdig te verlaten.

Mijn moeder heb ik ervaren als een eigenzinnig, koppig en bij vlagen onredelijk mens. Ik kan niet zeggen dat ik overloop van trots op mijn moeder. Dat is geen geheim. Tijdens haar uitvaartdienst heb ik dat hardop gezegd in de kerk in Erica.

Ik kan niet zeggen dat ik overloop van trots op de dorpsgemeenschap Erica zoals ik die heb ervaren. Ik ben van 1950 en ik ben groot geworden met kinnsinne en oordelen over iedereen die anders was, en dat niet alleen aan de keukentafel. Ik kreeg uit alle hoeken; kerk, school en van wie al niet, dat er maar één groep was die deugde, en dat waren de katholieken in de enige echte en waarachtige kerk. De anderen waren heidenen en verdoemd. U kent wellicht als geen ander deze benepen dorpse cultuur die iedereen in een vakje plaatste. Het heeft enige tijd geduurd voor ik, en mijn broer en zussen, dat in de gaten kregen. Na zoveel misleiding is het moeilijk om niet iedereen – kerk, pastoor, dokter, leraren, politiek, familie – te gaan haten. Dat heb ik ook allemaal gedaan.

Dat heb ik gedaan totdat ik ontdekte dat ik mijn ouders, mijn leermeesters en mijn milieu keurig herhaalde. Ik had leren haten, en niet leren beminnen. Ik had leren kwetsen en niet leren troosten. Toen ik dat ontdekte ben ik gestopt om mijn moeder te haten, dat werkte namelijk niet en het hield de oorlog tussen haar en de rest van de wereld in stand. Dat duurde vijf jaar, net zolang als die andere oorlog, voordat we elkaar weer spraken. En ik was niet de enige met deze 'oplossing'. Moeder en ik hebben nooit vrede getekend, we hebben elkaar geaccepteerd en gedoogd.

Mijn moeder heeft diverse rechtzaken gevoerd, brieven aan de ombudsman, de koningin, de paus en aan politici. De rijdende rechter heeft ze uitgenodigd, die is niet gekomen. Ze heeft de erfenis – alles wat ze had gespaard – uitgegeven aan haar eigen gelijk. Wij – de kinderen – stonden erbij en keken ernaar. Iedereen heeft recht op zijn eigen aardigheden en onaardigheden, daarvoor zijn we bevrijd. Ik heb geprobeerd moeder te weerhouden; niets hielp. Ik kijk nu met een glimlach en met mededogen terug; ze kon niet anders. Ze had

zichzelf niet gemaakt, en als ze dat wel had gekund, was het maar de vraag of er een beter mens uit tevoorschijn was gekomen.

Ik ben schrijver, ook ik heb mezelf niet gemaakt. Het blijkt dat ik schrijver ben. *In paradisum* is ongeveer mijn tiende boek. Ik heb mijn jeugdherinneringen gebruikt.

Het boek heb ik geschreven vanuit het perspectief van Engeltie (die dus geen Engel is, eerder een zwarte duivel zoals haar bijnaam luidde, dat ontdekt de lezer hopelijk) Volken (= die dus geen Mensen is, maar een afspiegeling van diverse volkeren die elkaar meer haten dan beminnen).

In paradisum is haar waarheid. Natuurlijk ik heb het opgeschreven, maar het blijft de waarheid van Engeltie Volken. De schrijver hoeft het niet met zijn romanfiguren eens te zijn.

De zevende dag speelt in de hemel, er is nooit iemand teruggekomen om te vertellen hoe het daar is. De schrijver laat god aan het woord, als niet-schrijver heb ik zo mijn (andere) gedachten over god.

Aantallen, namen, geaardheid van de kinderen kloppen niet met de werkelijke aantallen, ze beschrijven wel universele zaken als echtscheiding, kerkverlating, homofilie, bedrog, onbenul en andere zaken die het gedrag van mensen kenmerken.

Bogdan is geen familie van Bogdan uit Eindhoven, zoals een lezer dacht. Bogdan betekent in het Pools: door God gegeven. Voor zover ik weet heeft moeder nooit een andere man gekend dan mijn vader. Ik heb Bogdan bedacht om te laten zien dat ook haar vroomheid een dunne schil is. God zelf zorgt ervoor dat mensen die denken gelijk te hebben en menen principieel te zijn ook kwetsbaar zijn en dingen doen die ze achteraf gezien niet verder willen vertellen. Ik schets de huichelachtigheid van deze mens, als afspiegeling van alle mensen.

U geeft zelf uitgebreid aan dat de feiten niet kloppen met beschrijvingen in *In paradisum*. Ik heb nooit een geschiedenis van Erica willen schrijven. Ik zou ruzie krijgen met iedereen, aangezien iedereen een eigen waarheid heeft.

Spijt is een zinloze emotie laat ik god zeggen in de Zevende dag. Dat is niet voor niets. Moeder deed wat ze heeft gedaan, zei wat ze heeft gezegd en was niet te temmen. Ik heb geleerd om er met verbazing naar te kijken, en toen ik dat ging doen groeide mijn verbazing over de hele wereld steeds meer. Ik ben geen god, ik ben baas over niemand, en gelukkig is ook niemand baas over mij.

In paradisum beschrijft de beleving van mijn moeder. Ik hoef het daar niet mee eens te zijn, u hoeft het daar niet mee eens te zijn. Het was haar waarheid. Een lezer zou kunnen denken/zeggen: wat een gefrustreerd, dom, benepen, gestoord mens. Prima.

In paradisum geeft een heel klein deel van de tijd weer van 1920-2000. Gebrekkige communicatie, haatzaaien door de diverse religies: fienen, roomsen, protestanten, door de scholen: weg met de socialisten, niet naar de VARA luisteren, kaalscheren die NSB-ers, enzovoort. Niet naar elkaar luisteren, geen vragen stellen, maar direct eisen formuleren en op de strepen staan. Zo ben ik groot geworden, en als ik de krant lees dan zie ik dat die invalshoek enkel toeneemt. Ik kan dat betreuren – en dat doe ik ook – maar ik ben niet in staat daar een jota aan te veranderen.

U beschrijft de hel die u hebt meegemaakt, mede door toedoen van mijn moeder. U hoeft haar niet meer omver te rijden, ze is op plek van bestemming. Ik ben haar zoon, ik kijk naar mijn karakter en ik probeer te achterhalen wat ik van mijn ouders heb meegekregen als erfenis en ik kijk hoe ik kan voorkomen om in dezelfde valkuil te stappen als waar ik moeder in herhaling in heb zien stappen. Mijn jeugd, en daar ben ik niet uniek in, is een leerschool geweest. Ik had geen keuze wat school aanging. Ik voel mij niet verantwoordelijk voor het – deels barokke – gedrag van mijn moeder.

Ik ben u dankbaar voor uw brief. Uw brief laat mij zien dat ik het beeld van mijn moeder opnieuw bij kan stellen. Ik meende dat ik haar een beetje kende, maar dat blijkt opnieuw een vergissing te zijn.

Ik kan passages schrappen of namen veranderen. Dat heeft geen effect. Het boek is bijna uitverkocht. Ik kan een volgend boek schrijven over de slachtoffers van mijn moeder. Ik ken u niet, ik ken uw familie niet. Ik zeg niets over uw familie. Ik zeg iets over mijn moeder en wat ze met mij heeft gedaan door haar opvoeding en haar verhalen.

Ik kan de verontwaardiging die ik in uw brief meen te lezen wellicht niet wegnemen. Ik heb geprobeerd om in *In paradisum* aan te geven dat mensen kunnen lijden onder het leven en dat sommige mensen naar de dood verlangen om te kunnen stoppen met hun worsteling in dit tranendal. Als u het nieuws volgt hebt u wellicht gemerkt dat meer oude mensen met deze worsteling bezig zijn. Dat is wat ik heb willen verwoorden, naast alle leed dat mensen die niet met elkaar spreken en niet naar elkaar luisteren elkaar elke dag opnieuw aandoen.

Mocht u behoefte hebben aan een gesprek, dan kunt u mij dat laten weten. Ik kom graag om te praten.

Nogmaals hartelijk dank voor uw brief,

Ik heb geleerd een ander altijd gelijk te geven als die ander daarom vraagt. De ander gelijk geven is een goed begin om tot een gesprek te komen.

Ik trof de briefschrijfster een paar weken later tijdens een literaire bijeenkomst. We hebben kort met elkaar gesproken. Er was geen kou.

IX

Rome ken ik niet. Ik ben er eenmaal geweest onderweg naar Lusaka. Het vliegtuig maakte een tussenstop en ontsnapte juist aan mist en staking. Ik kon mijn reis naar mijn donker Afrika voortzetten.

Voetreis naar Rome. Wie doet het niet? Duizenden lopen naar de Heilige stad, naar de Sint Pieter. Niet om de paus te zien, niet om een rondgang om de lokale zwarte steen al-Hajar-ul-Aswad op de Ka'aba (Sint-Pietersplein) te maken. Misschien als afsluiting van een pelgrimage. Na vijftien jaar zocht ik op internet of mijn toenmalige muze nog in leven was. Ze leefde, maar haar man was dood, na een voettocht naar Rome.

Een voetreis naar Rome, in navolging van Bertus Aafjes, is een gedicht voor wie zijn ziel wil redden, voor wie zijn ziel uit de handen van de duivel wil houden. De omgekeerde route leek me meer voor de hand te liggen. Van Rome naar huis. Op weg naar de plek van bestemming. Wie van Rome naar huis gaat weet wat hem of haar te wachten staat. Het leven is geleefd en voor wie in een hogere macht gelooft, volgt de afrekening bij de thuiskomst. Wie de goden achter zich laat bij vertrek uit Vaticaanstad (natuurlijk een metafoor) ziet zijn of haar verworvenheden en nalatigheden onder ogen. Hoe dichter bij huis, hoe helderder het licht aan het eind van de tunnel.

In *Van Rome naar huis* weet de wandelaar wie thuis op hem wacht. Onderweg wordt hij herinnerd aan gelukzaligheden en aan wreedheden. Wie mijn novelle leest herkent misschien Ricardo Klement. Toets de naam en ontdek op internet de ware aard. Zo zijn er meer aanknopingspunten om terug te blikken op de eigen levensloop. Houd je nog van je kinderen, of ben je ze door je gedrag kwijtgeraakt? Hebben je nazaten al afscheid van je genomen voor de dood bent? Hoe heb je de bijbelse verwijdering voor elkaar gekregen?

Is het gelukt om de huwelijkse opdracht uit Prediker te volbrengen?

Genietsje hjoed fan it libben mei de frou dysto leaf hast.

Ik gebruikte de tekst van zijn dodenkaart in mijn verhaal, zo geeft ik mijn partner een plek in de geschiedenis. Wie sterft zal eeuwig leven in de literatuur. Ook als niemand mijn verhalen leest, blijven de letters en vooral de zinnen bewaard.

In al mijn verhalen gebruik ik wie ik ontmoet en wat op dat moment in het nieuws een rol speelt. Mijn spel is verbanden te ontdekken tussen schijnbaar onsamenhangende delen. Niet iedere lezer ontdekt mijn associaties, dat is ook niet nodig. Mijn werk is geen puzzel – geen cryptogram –, het verhaal kan een kapstok zijn om de gedachten te verzetten, en wie zijn gedachten verzet komt op een andere plek terecht, met andere uitzichten.

Keizer

Over liefde zul je mij niet horen. Niets heb ik met de grootste van de drie. Ook met de andere, geloof en hoop, kan ik niet uit de voeten. Dat is niet altijd zo geweest, maar het verleden is verleden tijd.

Ik begin mijn reis op Allerzielen, dat is begin november en tegen de Pasen ben ik misschien weer thuis. Ik ben op weg van Rome naar Huis. Huis schrijf ik met een hoofdletter. Het is het Huis van mijn vader, ik ben er geboren. Ik woon in het Huis van mijn vader. Ook dat is niet altijd zo geweest.

Ik draag geen last op mijn schouders in deze stad van Romulus en Remus. Van alles ben ik bevrijd. Niemand die mij bedreigt, de mens is mij niet langer een wolf. Wat mij hinderde heb ik uitgerukt en verwijderd. Om het met de bijbel te zeggen:

" Toen ik een kind was, dacht en deed ik als een kind, maar nu ik wolwassen ben..."

Het onderscheid tussen kind en volwassen leg ik niet uit. Je weet dat wel. Mensen hebben vaak aan een half woord genoeg, ook aan een halve zin. Dat komt goed uit. Ik ben geen prater.

Rome is gebouwd op zeven heuvels. Het pad door Rome is niet veel anders dan de zevenheuvelenroute van de vierdaagse. Een dag stevig doorstappen en je hebt volbracht waar je tegen opzag. Ouder worden lijkt op de passage van zeven heuvels en dalen. Met de leeftijd neemt de hoogte van de heuvels af, meestal. Soms val je in het diepe, dan heb je pech. Ik weet waar ik over spreek.

Op de Capitolijnse heuvel groet ik keizer Marcus Aurelius op zijn bronzen paard.

'Ave,' zeg ik.

"Ave," zegt de keizer.

"Waartoe het hele stuk naar huis lopen als je ook te paard kunt reizen?" lijkt hij mij te vragen.

Ik weet niet wat te zeggen, opnieuw ben ik een kind.

"Jongetje, wat kom jij onderweg te weten wat je nu nog niet weet?"

En of het nog niet genoeg is.

"Je weet allang wat je te wachten staat, als je een beetje flinker was geweest, dan had je wat gebeurd is eerder en krachtiger onder ogen gezien."

Het paard hinnikt, als wil het me troosten.

"Geeft niets vent, je moet het pad afleggen dat voor je ligt. Ik doe niet anders, ook ik laat me door de keizer sturen. Geniet ervan en wanhoop niet. De ene dag ben je paard, de andere dag ben je keizer."

Ik schud mijn hoofd als ik het plein achter me laat.

"Wie zichzelf niet de baas kan, trekt altijd aan het kortste eind." Roept Marcus Aurelius uit de verte.

"Als je dat maar weet,' hinnikt het paard.

Toen ik een kind was, liet ik mij van mijn stuk brengen door dergelijk opmerkingen, maar nu weet ik beter. Marcus Aurelius is allang dood, en het paard ook. En bovendien, – hoe graag ze dat ook zouden willen –, paarden kunnen niet spreken. Er zijn weinig dieren dommer dan paarden.

Alles wat ik op mijn pad aantref, is er gewoon. Het bestaan heeft geen speciale betekenis. Mijn wereld krijgt betekenis als ik er een betekenis aan geef. Ga maar na. Ik stel een vraag: "Wat is het eerste dat je zag, voelde, opmerkte toen je voor het eerst op Schiermonnikoog van de boot stapte?"

Het antwoord hangt van jezelf af. De ene heeft het over de blauwe lucht, de ander over de frisse wind, of de regen, weer een ander begint over de mensen op de pier, of over de wachtenden die naar de vaste wal gaan. De geur van de zee en van dennenbomen of van dode vis in de winkel of op het strand. Niet iedereen ruikt die lucht. Vogelaars horen meeuwen krijsen, ze missen de spotvogels en de vinken. Mannen zien vooral vrouwen op hoge hakken "Hoe kunnen ze daar in vredesnaam op lopen, op het strand," of ze kijken naar vrouwen in te weinig kleding. Mannen zien herdershonden en pitbulls aan de lijn, en koeien en schapen als ze op de wal een boerderij bestieren. Kinderen zien niets, ze zijn druk met elkaar, met losse veters, of ze jengelen om vaders en moeders heen, die geen tijd voor hun kroost hebben. Elk ziet wat hem of haar past. Dat is in Rome niet anders. Ik zie wat ik zie, ook als andere mensen andere dingen zien en ruiken. Ik heb alleen met mezelf te maken, ook als ik geen bredere blik wil hebben. Ik ben die ander niet. Geertje ben ik niet. Johannes ben ik.

Aan het begin van mijn voettocht naar Huis liep ik langs alles wat een mens in Rome gezien moet hebben. De Sint Pieter en verder langs het Colosseum, langs het Pantheon, langs de Santa Maria Maggiore, de basiliek van San Clemente, die ook, langs de brede lanen en door smalle straten met opstoppingen, verkeerslichten, benzinedampen en claxonconcerten.

Een voettocht is een meditatie, is het leven op een rij zetten, is nadenken over wat goed is gegaan en nadenken over wat verkeerd heeft uitgepakt. Mensen hebben dat nodig. Ze lopen van huis naar Santiago de Compostella en naar Lourdes langs uitgestippelde paden, of ze beginnen aan meer dan 2000 kilometer naar Rome, langs routes met bed-and-breakfast en met hotelletjes met kruisbeelden aan de muren van de slaapkamers. Kerk, kapitaal en consumeren, dat is ook religie. Een vol hoofd, een volle rugzak en op pad naar het zuiden om de ballast kwijt te raken. Wie alles bewaart, houdt een zolder met weinig ruimte over. De bovenkamer raakt vol met kindertijden andere ondeugden. Misschien helpt een voettocht niet om het het hoofd te bevrijden van alles wat er spookt. Op reis neem je alles mee wat je bij elkaar hebt geleefd, dat is niet anders. Ik hoef niets kwijt te raken. Alles ben ik kwijt. Ik loop van Rome naar het Huis van mijn vader. Niets laat ik achter mij.

Rome is een grote stad met veel stank, veel mensen en veel lawaai. Ik houd

niet van gedoe, maar ik moest ergens beginnen. Ik maakte van de Tiber de Styx. Ik stak de dodenrivier over om in de hemel te komen. De voettocht is mijn reisgeld.

Ik laat me door een taxi buiten de stad afzetten. Pet op tegen de zon en een hemd met lange mouwen, een dunne katoenen broek. Ik hoef geen gebruinde huid, ik hoef niet mooier te zijn dan ik ben. Een dunne jas met diepe zakken voor flesjes water en wat eterij. Een credit card in een zakje op mijn borst, meer heb ik niet nodig. Ik ken de plaatsen uit mijn hoofd. Pitigliano, Siena, Firenze, Bologna, dat is de goede richting, en verder vraag ik de weg als ik die wil weten. Zonder kaart kwam ik overal in mijn leven, ook waar ik niet wilde zijn.

Met een kaart weet je zeker dat je op de verkeerde plekken komt. Waar een mens niet wil zijn, gaat hij vanzelf weer weg, al kan dat soms jaren duren. Soms een leven.

Op de tast

Ik was in de catacomben en ik verdeed mijn tijd met de schedels en de knoken. De heiligen zijn ondergronds als relikwieën achtergelaten, ingemetseld in een muur, als willen ze door hun dood het leven tegenhouden. De verkleurde schedels leken waarschuwingen om niet uit de pas te lopen en ze waren herinneringen aan spannende tijden toen het leven nog gevaarlijk was. In vitrines zag ik plukje haar en uitgedroogde huid, het leken wel mummies, van vrouwen en mannen die hun leven gaven voor het geloof. Uit overtuiging lieten ze zich slachtofferen, net als hun beulen uit overtuiging de halzen van de christenhonden doorsneden of ze hun hoofden insloegen bij gebrek aan pistolen en geweren. Goedendag. Uit overtuigingen komt niet steeds veel goeds tevoorschijn.

De koele tochtige luchtstroom had mummies gemaakt van de veroordeelden. Hoop op een beter leven na de dood. Zonder lichaam niet naar de heerlijkheid van de hemel, zonder lichaam geen opstanding op de langste dag. Zo gebeurt het.

Wij dichten de mensen, die in de gladde hoofden met diepe oogkassen hebben gewoond van alles toe, we belasten de arme sloebers met wat we niet weten, maar met wat we toch zeker menen te weten. “Rust zacht,” zeggen we, en de doden trekken zich er niets van aan.

Wij belasten onze voorouders met gedachten en verlangens die ons plagen, zo hebben wij zelf minder te verduren. Als dit en als dat, als ik dit had gedaan, als ik dat had nagelaten.

Ik heb geen verwachtingen van een beter bestaan na de dood, ook niet vóór de dood. Het enige dat ik weet is dat ik op een zanderig pad op een heuvel loop, uitzicht op vaalwitte boerderijen in de verte, of op wat eens boerderijen waren, met vijgenbomen, cipressen en olijven. Uitzicht op rotsig ruig land waar de mens de laatste duizend jaar overal met de vingers heeft aangezeten. Dat is onze aard: we kunnen nergens afblijven. Zonder na te denken prutsen we ons door het bestaan.

Ik voel een droge wind in mijn rug, niet teveel, ook niet te weinig. Voldoende om het niet heel warm te krijgen en voldoende om steeds water te moeten drinken. De zon staat schuin achter me. Ik wandel naar het noorden. De goede kant op.

In Huis wacht mijn vrouw op me. Meer dan 44 jaar zijn we getrouwd geweest. We waren er vroeg bij. Geertje was er vroeg bij, zij was 23 en ik was er vroeg bij, net 25. Ik had mijn diploma en ik kon aan het werk. Trouwen hoorde erbij, het moest van vader en moeder en van de kerk. Het moest voor het huis.

We moesten niet trouwen, niet om de kinderen, die kwamen later dan negen maanden na de bruiloft. Ongelogen, wij hadden nog nooit met elkaar geslapen voor we trouwden. Pas na het woord voor het altaar kwam de daad. Kom

daar nog maar eens om. Verdomme. Niet dat ik er minder van ben geworden. Geertje en ik hadden wat om naar uit te kijken, na de trouwerij. Het was voor haar net zo spannend als voor mij, zei ze. En ik geloofde dat. De lakens direct de volgende dag bij de was, zo deden we dat. We kenden een traditioneel begin. Veel stelde het niet voor; de daad na het woord.

"De domste boer kan het," hoorde ik mijn vader zeggen.

Die nacht was ik op gelijke hoogte met de domste boer, en de andere nachten.

Ik ben drie uur onderweg, dat is eerst genoeg. Ik zoek een plek in de schaduw, een plek in een café.

'Pane en latte,' zeg ik.

De vrouw weet wat ik bedoel. Brood en melk, wat wil een mens nog meer?

'Siësta,' zeg ik, en 'insalata.'

Ze is van mijn leeftijd, schat ik, ook boven de zestig. Zwarte kleding tegen de hitte en tegen de kou. Het ronde gezicht van vrouw Holle, haar huid als oud leer met diepe groeven en rimpels. Er was een tijd dat ze mooi was, dat is ze gebleven, mooi. Ze heeft de schoonheid van de ouderdom. Mijn besef van schoonheid is met mijn jaren meegegroeid. Oudere mensen vind ik mooier dan tieners, twintigers en dertigers. Mijn overtuigingen en inzichten zijn veranderd en toch gelijk gebleven: uit noodzaak.

In de patio wijst ze mij een ligbank. Een houten bank met rood fluwelen stof en een hoofdkussen met gouden stiksels om de rand en kwastjes op de hoekpunten. In het hofje lopen twee pauwen, een vrouwtje bruin en rustig, het mannetje paradeert met de staart in een waaier. Ik hoef dat niet meer.

Roodoranje ronde dakpannen om en om als nonnen en paters boven de galerij. De ene dekt de andere, zo hoort het ook. Dat is trouw.

Waar vind je dat nog, trouw? Overal.

Mama Italia zet een karaf met water en ijsklonten op de stenen vloer en een glas met een dikke rand er naast.

'Ritirata. Toaletta,' zegt ze.

Ze wijst naar de hoek van het pleintje. Ze kent de gasten. Ze spreekt haar eigen Esperanto.

Ik trek mijn schoenen uit en vlei mij op de buitensofa. Benen gestrekt, hoofd in het kussen, handen gevouwen op mijn buik, een Romeins staatsman gelijk.

Zo ligt Geertje op mij te wachten, ik weet het. Ik ken haar van jongs af aan. Ze was mijn buurmeisje. Ik ken Geertje sinds ik tot de jaren van verstand kwam, en dat was vroeg. Een jaar of zes. Ik weet alles nog uit die tijd, en wat ik niet meer weet, dat ben ik vergeten.

Mijn voeten gloeien. Ik trek mijn schoenen uit. Op kousenvoeten steek ik het pleintje over. Ik laat mijn water lopen, en dan laat ik ook water over mijn kale schedel stromen en over mijn polsen. Ik wrijf het stof uit mijn ogen. Ik stroom een andere wereld binnen. De kilometers in stof en zon lossen op en glijden van mij af. Ik draag geen enkele last onder deze Romeinse pannen.

Naast mijn sofa vind ik een salade met olijven en tomaten, en schapenkaas. De waardin weet wat een mens nodig heeft. Olijven kende ik enkel uit de kerk, de Hof van Olijven. Ik kende de vruchten van die boom niet. Niemand in ons dorp kende olijven. Ik moest ze leren eten, later. Net als al die andere dingen die ik leren moest om geen kind te blijven.

'Niets voor jou,' zei Geertje.

Ze dacht dat ze me kende, mijn smaak, maar ze had het mis. We waren vijf jaar getrouwd. Ik hield ontzettend veel van olijven, na die eerste kern met tegenzin. Eten moet je leren, net als het leven. Na tegenzin komt de lust. Boeren aten geen olijven. Ik at olijven, en Geertje at olijven.

Als ik na ruim een uur wakker word, staat er een karaf chianti naast mij op een bijzettafeltje, een glas zonder steel, een plankje met kaas en een kartelmes. Verder nog een bakje met pepertjes en olijven in olie. Mama Italia weet wat een man nodig heeft. Een handdoekje naast een waskom. De zon zakt en de lucht kleurt hoog aan de hemel donkerblauw als op ansichtkaarten met oranje van spaarzame sluierwolken. Om mij heen komt een blauwe waas over de muren van de patio. Dit is geen tijd om foto's te maken. Echte kleuren veranderen in false colors. In de avond verandert er veel in een mens.

Ik eet wat mij is opgediend, daar doe ik niet moeilijk over, dat is niet altijd zo geweest, maar de jaren hebben me geleerd dat te doen wat op mijn pad komt. Vaker dan eens liet ik me zonder na te denken door het leven verrassen.

Als ik aan mijn tweede glas chianti begin, komt ze bij me zitten. Omslagdoek om haar schouders, rok tot aan haar schoenen, het zwarte haar – met grijzen – kunstig in elkaar gevlochten. Ze heeft haar gezicht netjes opgemaakt met poeder en ogenschaduw, een zachtroze tint om haar lippen. Ik ben vanavond haar enige gast. Mama zoekt gezelschap, lijkt het.

In de schemer laat ze mij foto's zien van haar kinderen in Amerika. Elk heeft het naar zijn zin. Iedereen heeft succes, iedereen is geslaagd in het leven. Zo is het verleden vastgelegd in kleur. Kinderen, schoonzoons, schoondochters, kleinkinderen, achterkleinkinderen en een enkele man. Dure auto's, mooie schoenen, trouwpakken, doopjurken, diploma's. De wereld is een groot feest.

Ik glimlach, ik wijs, ik brabbel in mijn beste Esperanto.

We delen het restant uit de karaf.

'Dormire,' zeg ik.

Ik wijs naar de deur van mijn vertrek.

'Si, si, prego,' zegt ze.

'Prego.'

De foto's verdwijnen in de doos.

Mama slaat een kruis en murmelt onverstaanbaar het gebed voor de nacht. Onze lieve heer, el papa, zorgt voor mij.

Ik laat het licht uit. De duisternis heeft geen geheimen voor mij. Op de tast zoek ik mijn plek in het te grote bed. Ik droom de wereld.

Casa

Het landschap trekt aan mij voorbij. Heuvels, boerderijen, bomen op een rij en achter witte muren. Witte huizen bij elkaar in los verband. Ik zie de paarse lavendel en de zonnebloemen, de heuvels van Toscane. Ik zie het landschap van mijn kindertijd. Het is eind november en alle bonte kleuren zijn verdwenen, wat rest is bruin, lichtbruin, geel en oker. Ik zie de heide in bloei en gele brem. Ik zie zwartbonte koeien en Schotse Hooglanders aan de Drentse Aa en op de Peesterheide. Ik zie wat er niet is, maar ik zie wat ik in mij heb, alle dagen van mijn nietig leven.

In de voorkamer van de boerderij hingen drie schilderijen. Boven de deur, met de onderkant van de lijst tegen het kozijn, het portret van opa en oma van vaders kant in donkerbruin. Elke keer dat de deur met een klap dichtviel, klepperde het schilderij een beetje heen en weer, net of het naar beneden zou vallen en de geschiedenis van oma en opa zou afsluiten. Het gebeurde nooit, maar elke keer was ik erop verdacht.

'Opa wilde naar Amerika emigreren. Hij is tot Rotterdam gekomen, toen hij die grote boot zag is hij omgekeerd.'

Opa wilde ontsnappen aan zijn afkomst, een nieuw begin maken met zijn bestaan, maar de drang naar huis te gaan was groter geweest. De wortels zaten te diep in het zand en het veen, hij kon niet loskomen van zijn geboortegrond.

Mijn vader moest het vaak zeggen.

'Anders was je een Amerikaan geweest. Dan trouwde je niet met Geertje, maar met een Amerikaanse, die net zo goed een Italiaanse kon zijn, of een Ierse.'

Vader zei het alsof het hem speet. Misschien bedoelde hij dat hij dan zelf met een ander getrouwd zou zijn, niet met mijn moeder. Maar waar en wanneer dan ook; mijn vader zou altijd met mijn moeder getrouwd zijn. Dat waren de spelregels in die tijd. En dat van Geertje, dat begreep ik niet. Ik was een jaar of acht en ik wist niets van trouw.

Ik wist nog niet dat het kleine schilderij in olieverf van een huisje in Toscane een cadeau was geweest van de buren na de bruiloft van vader en moeder. Tweedehands, maar meer rijkdom was er niet in die tijd. Als de wereld te groot was om te bereizen, dan moest de wereld maar naar hen komen, en als het niet anders kon, dan maar met een schilderij.

Het derde lijstje, geen schilderij, was de trouwfoto van vader en moeder. Sepiakleuren. Jaren dertig. Mijn moeder droeg geen witte jurk, vader stond strak rechtop met een hoed in de hand.

Zonder voorbereiding en zonder plan ben ik aan deze voettocht begonnen. Ik las geen Voettocht naar Rome, ik keek niet op internet naar belevenissen van anderen. Ik wilde het niet weten. Ik las niets van Cees Nooteboom. Ik hoef

niet te weten wat andere mensen hebben gedaan, en wat ze hebben gedacht en niet hebben gedacht terwijl ze onderweg waren naar verlossing van de verloren tijd. Ik houd niet van verhalen over pijnlijke voeten, over dorst en diarree. Vertel mij niets van berovingen, bedrog, geweld, van moord en van doodslag. Ik maak deze wandeling zonder te klagen en zonder te emmeren over pensions en eten dat anders smaakt dan bij Geertje. Ik heb niets bij me en niets kan mij worden afgepakt, en als ik het laatste wat ik heb alsnog kwijtraak, zul je mij er niet over horen. Ik heb niets te verliezen, misschien ook niets te winnen. Geertje loopt me mij mee, alle dagen.

Ik loop onderlangs een heuvel in de middagzon. Af en toe in de schaduw van een boom. Zonder dat ik het in de gaten had, liep er ineens een vrouw van in de dertig naast me. Ze was een kop kleiner dan ik, dat kan gemakkelijk, ik ben groot uitgevallen.

'Buongiorno,' zegt ze.

'Buongiorno.'

Pane, latte, insalata liggen me voor op de tong, net als dormire en pensionata. Veel woorden ken ik niet. Dat is ook niet nodig.

Ik zet mijn voeten naast elkaar, kijk in twee donkerbruine ogen en buig naar voren.

'Mehri,' zegt ze.

'Johan,' zeg ik.

'Giovanni.'

'Mehri,' zegt ze.

'Giovanni.'

We buigen naar elkaar.

Bij gebrek aan kennis van het Italiaans zeg ik in mijn eigen taal wat ik kwijt wil, en dat is niet veel. Misschien spreekt ze Duits, Engels of Frans, maar dat wil ik niet weten. Ik ben graag alleen, ook als ik onderweg ben en met niemand contact heb.

'Ik ben op reis,' zeg ik en ik wijs met mijn rechterhand naar het dorp in de verte.

'Madonna dei Fornelli,' zegt ze.

Het moet een mooie plaats zijn, ze praat aan een stuk door.

Ik knik en glimlach. We wandelen samen op.

'Grazie,' zegt ze.

Ik gaf haar een cherrytomaatje. Ik heb nog vijf tomaatjes in mijn zak, en een plastic zakje met olijven. Mehri bijt het tomaatje middendoor, sap en zaad lekken over haar lippen. Met de rug van haar hand wrijft ze haar mond schoon.

'Lekker?' vraag ik.

Ze knikt. Ze lacht en wrijft opnieuw haar hand langs haar lippen. Ik steek mijn vrucht in mijn mond en bijt tussen mijn kiezen zaad en sap uit het strakke vel.

Anna is net zo oud, ze is even groot. Anna heeft blauwe ogen, de ogen van

Geertje, maar vooral haar eigen ogen. Anna redt zich, net als de andere kinderen. Iedereen kan zich redden, en wie zich niet kan redden, die houdt er vanzelf mee op. Met het leven. Ik kan daar niets aan veranderen, niet terwijl ik met Mehri in Toscane het pad naar Madonna dei Fornelli loop. Anders ook niet.

'Het spijt me voor jou,' zei ik tegen Anna.

Ze was net 25 en ze moest nog afstuderen.

'Ik kan niets voor je doen. Ik ben je vader en ik kan je raad geven, maar ik weet dat raad van een vader niets voorstelt. Een kind, en jij bent mijn vlees en bloed, moet raad aan een vreemde vragen.'

Opmerkingen over filosofen en dat die antwoorden geven, liet ik achterwege. Ik had bijgeleerd. Pas drie keer was ik naar de cursus *Denkers door de tijd* van de volksuniversiteit geweest, maar dat wist ik al. Zwijgen is het beste.

Ik had Anna tienduizend gulden aangeboden om haar werk op te zeggen en de filosofie af te maken. Ze wilde het geld niet, – "Filosofie is nooit af," zei ze – maar later wilde ze het kapitaal weer wel als voorschot op de erfenis. Ze wilde haar werk niet opgeven. Anna wilde alles tegelijkertijd; werk, studie, verkering, reizen, een kleine auto en haar ouders tevreden stellen. In die volgorde. Mijn dochter, kind van mij.

Ze was de tijd van "haar ouders gelukkiger maken" voorbij. Dat deed me goed, al had ik, – meende ik, maar ik kon me vergissen,– geen deel had gehad in haar afscheid van haar verwekkers.

Geertje en ik waren gelukkig met elkaar. Maar we wisten dat het woord gelukkig net zoveel betekende als het woord leuk. We wisten niet meer wat het betekende. Een leuk en gelukkig huwelijk hadden we, met drie kinderen. Anna, Ellen en Jan. Jan die verdomme gewoon Jan moest heten en geen Giovanni.

Anna wilde het geld en de goede raad, daarin verschilde ze van mij. Ik wilde geen raad van mijn vader, maar ik was een man, misschien maakte dat verschil. Misschien had ik te snel verondersteld dat mijn kinderen niet naar me wilden luisteren.

'Je hoeft de rol van je vader niet te herhalen,' zei Geertje.

Geertje had gelijk, maar net als mijn vader had ik moeite met het gelijk van een ander.

We, – Geertje en ik, – streden er niet langer over. Gelijk krijgen was steeds minder belangrijk. We waren de onmin voorbij, Geertje en ik, bijna.

Mehri nodigt me uit in haar casa. Ze weet hoe ze bedevaartgangers in haar pension onder dak moet krijgen.

Naam

Als de naam van het pension me niet aanstaat, loop ik verder. Ik wil niet eten en slapen in een herberg met namen als *Ressurectione* of *Calvari*. Ik lees elk woord dat ik onderweg tegenkom, ook als ik dat niet wil. Ik ben wat dat betreft geen baas over wat ik zie en in mij opneem. Misschien geldt dat voor meer zaken, misschien.

Meer dan een maand ben ik op pad, het is december. Niemand weet waar ik ben, dat wil ik zo en dat laat ik zo. Ik bel niet, ik schrijf niet, ik mail niet. De kinderen, Geertje, niemand hoeft te weten waar ik ben. Dat ik mijn plek ken, dat is genoeg. Voor het gemak stuur ik mezelf af en toe een ansichtkaart, dan weet ik later waar ik was, ook al is dat volslagen onbelangrijk. Weten waar je was is zinloos, weten waar je bent, daar gaat het om. De plek van bestemming hoef je niet te weten, die weet je al.

Ik heb een linnen schoudertasje van de bank meegenomen, kreeg ik gratis bij opname van euro's. Vertrouwde plek voor mij, de bank. Ik maak onderweg reclame voor het kapitalisme, dat geeft niets, ik ben met geld vertrouwd. Melk en boter en een tijdschrift over archeologie in Toscane met bladzijden over vazen van Etrusken draag ik om mijn schouder. Ik kocht een lichtbruine leren jas met schapenvacht aan de binnenkant. De dunne zomerjas liet ik bij Mehri achter. De jas was haar veel te ruim, maar ze weigerde niets van mij.

Drie dagen en drie nachten sliep ik in haar casa, dat was voldoende. Ik rustte uit voor de reis naar de Po-vlakte en de bergen. Ze gaf mij een wandelstok, een houten met een mooie krul aan het handvat.

'Contro cani,' zei ze.

Ik had haar verteld van de honden die mijn bloed wilden drinken.

Ik begreep haar niet.

'Cane, cane, cani.'

'Lupo, lupo, lupi.' Ik heb voordeel van mijn kerklatijn.

Ik heb het niet op honden. Er zijn veel zaken waar ik het niet op heb. Waar ik het niet op heb, ga ik met een boog omheen. Geertje deed dat ook.Wat we niet wilden dat deden we niet, wat onvermijdelijk op ons pad kwam, daar gingen we voortvarend op af. Geertje eerst, ik volgde.

Mehri had geen fantasie, elke morgen hetzelfde ontbijt. Pane, latte, vijf soorten confiture, parmaham, kaas en olijven met knoflook.

'Lekker,' zei ik.

'Lekker,' zei Mehri de volgende dag.

De fles chianti was nog halfvol.

Ik wandelde met haar door Madonna dei Fornelli, twee dagen.

Ze liet me alle kerken zien, de fresco's en de graftombes en de Etruskische vazen met sierlijke mannen en vrouwen tussen druivenranken.

'Leuk stadje,' zei ik.

'Leuk man,' zei ze toen ze mij de hand schudde op de derde dag. Ze hield mijn hand te lang vast. Ze sloeg haar armen om me heen en drukte haar lijf tegen het mijne. Mehri zoende mij meer dan ik begeerde. Alsof ze dagen niet had gezoend, jaren misschien.

Ik voelde mij op slag een oude man die het lijfelijke achter zich had gelaten, maar herinnerd werd aan oude driften. Ik trok Mehri strak tegen mijn nieuwe jas en legde een hand op haar zwarte haar, de andere hand op haar rondingen.

'Leuk signoretta,' zei ik.

Ik ben de beroerdste niet.

Ik begreep niet wat een vurige Italiaanse moest met een oude Drent. Ik zie er goed uit, mij mankeert niets aan het lijf. Ik ben de zestig ver voorbij, lang niet versleten, maar toch. Het is alsof een dochter met haar vader op de loop wil. Ik moet er niet aan denken.

Ellen zat op het vwo. Knappe meid, net als Anna. Vrouwen zijn op veel terreinen beter dan jongens. Ik was trots op de meiden, en ook op Jan. Jan geloofde mij verdomme niet als ik dat zei, maar dat maakte mij niet uit. Dat hoorde bij de puberteit. Zo moest het zijn.

Jan ging voor het eerst naar de HAVO. Hij zou daar niet slagen, HAVO was voor hem te oog gegrepen, MAVO zou zijn deel zijn. Gelukkig, hij deed wat hij kon.

Ik had met Jan te doen. Voor jongens is het moeilijker een plek te veroveren dan voor meiden, zo zie ik dat, misschien is dat niet wetenschappelijk bewezen, maar dat maakt mij niet uit. Statistiek en wetenschap, daar heb je niets aan, weinig, als het om individuen gaat. Jan lijkt op mij. Hij had een lui oog, en dat had ik ook, hij liep een half jaar als zeerover rond, tegen zijn zin. Ik weet hoe het is als een kind een gebrek heeft, hoe klein ook. Ik weet als geen ander van onmacht en tekort.

Onze Jan trekt zich in gezelschap terug. Hij is het liefst alleen en hij blijft het liefst bezig met waar hij mee doende is. Ik heb hem graag, heel graag.

Eerst dacht ik dat Geertje in de overgang kwam, maar dat leek me wat vroeg. Ik vroeg haar.

'Dacht ik niet,' zei ze, 'ik ben nog heel regelmatig. Dat weet je heel goed.'

Ik droeg al jaren geen horloge meer, maar ik wist heel goed hoe laat het was, elke maand. Ik wist op de dag wanneer Geertje tussen twee stonden was. Dat was het niet.

Ik dacht dat het de kinderen waren, allemaal naar de middelbare school, geen gedoe meer met ouderraad en met kinderfeestjes.

Het was het niet.

'Je Geertje vrijt buiten de deur. Ik zeg het maar zoals het is.'

Lammert. Lammert vertelde mij wat er aan de hand was. Lammert, paardenfokker drie huizen verderop.

'Vraag zelf maar aan Geertje wie de gelukkige is.'

En wellicht om mij te jennen.

'Ik ben het niet.'

Ik was een man met hoorntjes en ik had er geen weet van. Iedereen wist het, ook in dit opzicht was ik heel traditioneel een kind van mijn tijd.

Het is rond drie uur in de middag. Ik aarzel of ik nog tien kilometer verder zal wandelen, of dat ik op zoek zal gaan naar onderdak. Als ik de aarzeling in mezelf bespeur weet ik het antwoord meestal. De fijne regen helpt me. *Casa di mama*, daar moet ik niet zijn. Verderop in de straat een bordje met *Zimmer* achter het glas. Ik maak mijn keuze.

Werk

Ik kijk achterom en ik zie het pad dat ik in Rome begon. Ik zie het werk dat ik veertig jaar heb verricht. Ik zeg niet dat goed was. Het was ook niet verkeerd. De bank en ik zijn er rijker door geworden, of de maatschappij ook van mijn werklust heeft geprofiteerd, weet ik niet. Op mijn leeftijd speelt die vraag niet meer voor mij. Er zijn nog weinig zaken die me hinderen. Enkele.

'Het schijt altijd op dikke bulten,' zei mijn vader.

'Waar geld is, wil geld zijn,' zei hij, en 'als je dan ook op die plek bent, krijg je er misschien wat van mee.'

Ik kreeg er wat van mee. De bank betaalde niet verkeerd. Ik kreeg een hypotheek tegen een mooie rente en een mooie dertiende maand en toen ik vragen ging stellen over de beloning van de raad van toezicht kreeg ik twintigduizend gulden op mijn rekening. Het was geen vergissing van de bank. Het was een bonus voor het gewone werk. De avond van de bijschrijving vroeg ik Geertje.

Geertje deed het met Henk Smit.

Ik stortte het geld niet terug, en een jaar later kreeg ik opnieuw een bonus. Vijftienduizend.

Geertje deed het nog steeds met Henk Smit.

Ik nam de boot over het Gardameer van Peschiera naar Riva. Ik had het stuk ook kunnen lopen, maar zo vlak na Sinterklaas had ik wel een cadeautje verdiend, meende ik. Heel glad water en onderhoudende muziek tussen wit besneeuwde bergen. Klassieke muziek zelfs, en waar tref je Mahler nog in de publieke ruimtes? Passende muziek. Lieder eines fahrenden Gesellen.

Die zwei blauen Augen von meinem Schatz,
die haben mich in die weite Welt geschickt.

Ik wilde het niet horen.

Aan de overkant stapte ik als laatste van de boot. Voor mij liep een Italiaan met drie paarden aan een leidsel. De paarden waren onrustig zoals paarden kunnen zijn als ze na stil staan weer kunnen bewegen.

Paarden, zag ik, paarden die hun water lieten lopen. Paarden die met dampende vijgen hun angst op de kade achterlieten. Dat zag ik toen ik van de boot stapte.

Henk Smit is grafisch vormgever, zo noemt hij zichzelf. In de telefoongids staat gewoon: drukker, en dat was hij. Geertje had hem in de sportschool getroffen

en later regelmatig in de bibliotheek waar Geertje eerst boeken uitleende en innam en later hoofd van de dependance werd, met twee parttime krachten en zeven vrijwilligers onder zich.

Het geld en het overspel hadden niets met elkaar te maken, niet anders dan dat ik van beide verward raakte en vergat vragen te stellen. Ik stelde geen vragen omdat ik de antwoorden al wist, of uit angst. In beide affaires voelde ik me onmachtig, ik werd heftig geraakt door mijn tekort. Ik kocht een nieuwe auto, in de andere reed Geertje naar de bibliotheek, en naar Henk Smit.

Na een half jaar vertelde ik Anna, Ellen en Jan wat er aan de hand was. Ik vertelde ze niets nieuws.

'Het is een gezonde ziekte,' zei Anna.

Ze had de leeftijd om verliefd te worden en dat was ze ook. Net als Geertje was ze niet voor rede vatbaar.

'Ik ga filosofie studeren, volgend jaar,' zei ze.

'Dat moet je vooral doen.' Ik was de botheid in eigen persoon.

'Sneu voor jou,' zei Ellen.

Ellen wist niet of ze hetero was of lesbisch. Dat had met de lessen op school te maken. Een maand later wist ze het. Ze was gewoon.

Jan zei niets. Hij was er het minst aan toe met twee oudere zussen en hij was de lieveling van moeder. Hij was het domste kind en door Geertje behandeld als mammespoppie. Geertje speelde haar rol met overgave. Mammespoppies waren haar lust en haar leven.

'Onze Jan,' het viel mij nog mee dat ze had afgeleerd om "Onze Janneman" te zeggen.

'Onze Jan mag niet het slachtoffer worden van mijn gedoe.'

Ze bedoelde haar vrije relatie met Henk Smit, die wat haar aanging niet meer inhield dan zijn hand vasthouden en nu en dan een zoen bij de achterdeur van de bibliotheek of in de machinekamer van de drukkerij. Bij wijze van spreken.

Ik wilde het graag geloven. Ik geloofde het in mijn onmacht. Tussen twee perioden vreeën Geertje en ik plichtmatig, omdat we van elkaar hielden, maar ook dat nam af.

De bonus was in het derde jaar gezakt tot tienduizend gulden, maar Henk Smit was sterk in waarde gestegen.

Voor de kinderen wilde ik bij Geertje blijven, en voor de bank. De bonus hoefde ik niet, maar ik stortte het geld niet terug. Ik wou Geertje terug, maar die kans nam zienderogen af.

'Een paard kun je ook niet sturen,' zei Lammert.

'Niet met geweld.'

Ik zag Geertje niet als een paard, en zeker niet als een onwillige merrie, maar het was de moeite van het proberen waard.

'Je moet meedoen. Dezelfde wapens gebruiken.'

Ik fronste mijn wenkbrauwen.

'If you can't beat them, join them.'

Koekoek

In der Schweiz hoor ik om de andere stap een koekoek. Het zijn de klokken in mijn hoofd. Het zijn de rammelende eieren in andermans nest.

Het was de schuld van Geertje dat ik met Lia Bronkhorst op stap ging. De eerste keer op de achterbank van de Mercedes was een overwinning. Het was een overwinning omdat ik mij niet druk maakte over de leren bekleding en het was een stille wraak, een genoegdoening. Ik deed het met tegenzin, maar het moest. En zo bleef het met Lia. Vrijen met Lia Bronkhorst was vervangende wraak en het was goed zo.

De Po-vlakte is in de winter op z'n mooist. Niet dat ik de andere seizoenen in Italië heb gezien. Quattro stagioni ken ik van de pizzi en van Vivaldi. Ik ben geen cultuurbarbaar. Ik heb heel veel gezien, vooral in boeken. Ik lees graag en ik kijk graag naar een film, maar lezen staat op de eerste plaats. En de volksuniversiteit. Dat komt door Henk Smit, door Geertje en door Anna en Ellen. Onze Jan heeft mij niet aan het lezen gekregen. Onze Jan, Janneman in mijn beleving, leest niet. Hij heeft de MAVO afgemaakt, en daar is het ook mee gezegd. Mijn zoon, verdomme, misschien heb ik meer met mijn zoon dan met Geertje en de meiden.

Ik maakte mij zorgen over onze Jan, niet dat hij kind zou zijn van gescheiden ouders, want daar zorgden Geertje en ik wel voor. Dat hadden we afgesproken. Vrijen buiten de deur, echte vriendschap en handen vasthouden noemden we dat, vooruit dan maar, – we wisten van elkaar dat we het met die ander deden, – vrijen buiten de deur; akkoord, maar wel bij elkaar blijven. En zo deden we dat.

Onze Jan zou in een harmonieus gezin opgroeien, ook toen zijn zusters al het huis uit waren en ons al vijf keer hadden gezegd bij elkaar weg te gaan.

Ellen woonde op kamers. Kunstacademie, het zou ook niet zo zijn. Zo'n goed verstand en dan achter de cultuur aan.

'Frans,' zei ik, 'Frans lijkt me wel wat voor jou.'

Ze trok haar hoofd scheef, Ellen, scheef net als haar moeder dat ook zo goed kon. Ellen zei niets.

Jaren later.

'Frans lijkt mij wel wat.'

Ze had het over haar verkering. Het was mijn beurt om mijn hoofd scheef te houden. Zo ben ik ook wel weer. Met Frans is het niets geworden, dat stond mij aan, maar toen was Ellen allang niet meer geïnteresseerd in wat mij aanstond. Haar vader was haar een vreemde. De afstand tussen haar en mij werd steeds groter. Ver weg is ze, te ver van mij vandaan. Ik ken mijn tekort. Kind bleef ik, waar Ellen een volwassene zocht, een volwassene dichtbij.

Met Lia Bronkhorst ging ik naar de film, dat maakte de communicatie gemakkelijker. Ik belde vanaf de bank naar Geertje.

'Ja, hallo, met mij.'
'Ben jij het.'
'Ja, dat zeg ik toch.'
Geertje wist allang hoe laat het was, maar ik zei wat ik moest zeggen.
'Ik eet vanavond niet thuis.'
'Oh.'
'Ik ga naar Bergman.'
'Je gaat naar de film.'
'Zo is het.'
'Alleen?'
Ze wist het al lang. Ze vroeg het niet omdat ze graag mee wilde. Dat wou ze niet.
'Met Lia Bronkhorst.'
'Nou, veel plezier met elkaar.'

Dat was Geertjes manier. Voor mij was het Geertjes toestemming om met Lia Bronkhorst naar de film te gaan. Deze dialoog kwam eenmaal in de drie weken voorbij. De enige variatie was dat Ingmar Bergman werd ingeruild voor Roman Polanski, Lars von Trier, Federico Felline, Alex van Warmerdam en al die anderen die ik gebruikte om na de film op de achterbank van de Mercedes wraak te nemen op Henk Smit, en op Geertje, maar vooral op Henk Smit, de drukker.

Zwitserland ligt niet helemaal op de route van Rome naar Huis. Het is een zijspoor. Ik koosde route langs de oostkant van de Alpen. Ik had ook door Frankrijk kunnen lopen, maar mijn neus wees de andere kant op. Tijdens de kerstdagen wilde ik niet buiten lopen en niet in Oostenrijk rondhangen in sneeuw en bij après-ski.

Van Sankt Anton am Arlberg nam ik de bus naar Graubünden. In de bus las ik over de gletsjermummie Ötzi die vijfeneenhalf duizend jaar in sneeuw en in koude gelegen had en door de bergwind was uitgedroogd. Waar de rug van naam veranderde en achter de knieën had de mummie tatoeages, iedereen kon verzinnen wat die tekens te zeggen hadden.

De Gaststätte in Chur heeft geen kerstdiner en geen kerstboom. Het echtpaar Langweiler houdt niet van drukte. Ze bestieren de Gaststätte voor de aardigheid, voor tijdverdrijf. Ze rentenieren en in de vrije tijd, en andere tijd kennen ze niet, spreken ze Retro-Romaans. Zo blijven ze onder eigen volk. Ze vinden het fabelhaft dat ze een taal spreken die bijna niemand begrijpt, dat vertellen ze op de derde kerstdag voor de derde keer.

Ik snijd mijn hertenbiefstuk in dunne plakjes en luister naar de Langweilers en de koekoeksklokken in de Stube. Na de vanillepudding en de koffie trek ik mij terug op mijn kamer. Ik kan kiezen uit Mann ohne Eigenschaften van Robert Musil, de Toverberg van Thomas Mann, of de bijbel die ook op het nachtkastje ligt.

Musil heb ik al gelezen. Nog steeds jammer dat het boek geen einde kent. Ik maak een begin met de Toverberg. De Toverberg speelt zich af in de bergen. Het gaat over mensen in een sanatorium. Ziek zijn en beter worden. Een ander soort voettocht, lijkt het.

Het licht van het bedlampje is te zwak. Ik leg het boek naast me op het tweede kussen en kijk naar het plafond. Geelgrauw is het boven mij en met behangplint langs de zolder: dat zie je niet zo vaak.

Geertje wacht op mij. Ik weet het zeker. Ik leg mijn handen op mijn buik. Bellen doe ik niet en email stuur ik ook niet. Alles op zijn tijd. Zonder last en ruggespraak vertrok ik uit Rome en loop ik naar huis. Het Huis van mijn Vader. Ik hoef niet te bellen. Geertje is bij mij.

Het Huis was van mijn vader en moeder, maar *Het Huis van mijn Vader* klinkt mooier. Vader wilde het niet, maar moeder was er helemaal voor. Ik had ze aangeboden het ouderlijk huis te laten verbouwen. De boerderij kon een woonboerderij worden met alle gemakken die een mens dienstbaar zijn. En het geld was geen probleem. De bank en ik waren rijk. Lia Bronkhorst kostte mij een paar centen, de films en de rest. Een illegale liefde kost geld en misschien meer dan de wettige echtgenote, maar ik kon een hypotheek regelen zonder veel moeite en zonder veel rente. De man van Lia Bronkhorst regelde de aktes en de vergunningen, zo hielden we elkaar aan de praat. Ook een advocaat heeft niet zomaar een andere vrouw als de eerste er vandoor gaat, en bovendien hadden de kinderen van Lia Bronkhorst ook recht op een evenwichtig familieleven. We waren volwassenen onder elkaar.

Na het eerste lustrum van mijn Geertje en Henk Smit, – ik was in vertraging aan mijn tweede jaar van stille omgang met Lia Bronkhorst bezig, – was de verbouwing klaar. Het was een heel mooi huis geworden, vloerverwarming, jacuzzi en baanderdeuren met dubbel glas voor het uitzicht op de zonsondergang.

Misschien hadden we iets verkeerds gedaan. Vader en moeder hoorden van Lia Bronkhorst en Henk Smit en van de bonus van de bank. Het nieuwe huis paste niet. Binnen een half jaar hielden ze ermee op. De groeve achter de beukenhaag.

Geertje verhuisde met mij naar mijn ouderlijk huis. Het was een mooi moment om met de-buiten-de-deur-verkering te stoppen, leek ons. Vooral ook omdat Jan het huis uit ging – met enkele omwegen was hij verdomme in het leger terecht gekomen – en omdat de drukkerij van Henk Smit in zwaar economisch vaarwater was beland. De bank, mijn bank, wilde alle geld van de drukker zien. En daarbij meldde zich bij Geertje de overgang. Binnen een maand woonden we op de oude stee. Ik hing het schilderij van opa en oma boven de kamerdeur. De lijst met trouwfoto van vader en moeder durfde ik opnieuw in de slaapkamer te zetten, net als het Italiaanse landschap met lavendel en zonnebloemen.

In Chur koop ik een rugzakje. Als ik bij de Langweilers afreken geef ik een dikke fooi. In mijn rugzakje heb ik de Toverberg en bladzijden uit de bijbel. Het dunne papier met

1 Kor. 13 heb ik er voorzichtig uitgescheurd. Wie na mij komt, die ontdekt wat ik heb uitgespookt.

Kaart

Ik vraag een kaart van het gebied. Dat gaat gemakkelijk. “Ich spreche ein bisschen Deutsch.” Ik spreek een mondvol van de Poepentaal. Ik spreek een woord van over de grup. “Ich spreche ein bisschen Deutsch.” was een van mijn eerste zinnen in het Duits. Die vreemde taal maakte zo’n indruk dat die eerste zin is blijven hangen en steeds op de voorgrond treedt. Het is als met meer herinneringen en ook met wat ik niet meer weet.

Onbenulligheden lijken het, net als die pot met geraniums op de bank. Het was een pot met muurbloembloemen. Ik was een kind en ik wist niet wat een muurbloem was, ik was naar alles nieuwsgierig, ik was nog niet in de puberteit. Voor anderen zijn het wellicht onbenulligheden, voor mij zijn het reuzenstappen. Die eerste Duitse zin, en geraniums.

Ik dacht dat een andere taal niets anders was dan de letters van een woord omwisselen voor andere letters. Het woord lepel veranderde in madam als de l een m werd, de e een a en de p een d. Maar madam betekende geen lepel, daar zat het probleem. Het wilde niet, dat was mij helder, alleen in kindergeheimschrift kun je een taal spreken door letters te verwisselen. Net als overspel, alleen geschikt voor kinderen. Volwassenen moeten er niet aan beginnen.

Ik ben terug op mijn voetpad. Bijna veertig kilometer heb ik met de bus overgeslagen. De diepste sneeuw ligt achter me. Roomser dan de paus hoef ik niet te zijn, ik hoef niet elke stap in mijn leven te verantwoorden, nog niet. Glühwein in Gasthof Rössle in Thüringen. Twee dagen op Winterreise en dan oud op nieuw voorbij laten gaan in een ander hotel.

In dit land is Hitler geboren. Ik raak die man niet kwijt. Ik ben geen fan van deze man. Maar het is niet niks om de wereld op de kop te zetten en miljoenen mensen de dood in te jagen voor het de juiste tijd is om te sterven. Al weet ik dat niet zo zeker, net zo min als ik andere zaken zeker weet. Waar je dood moet, daar moet je levend heen

Zweineschnitzel mit Kartoffeln und Sauerkraut, heel andere kost dan pasta met olijven, pepers en pomodori.

Als wij zijn voorbestemd om te sterven, en dat is zeker het geval, dan is het zinloos angstige gedachten te hebben over het tijdstip en de manier. Der Art und Weise zijn ondergeschikt. En wat er ook gebeurt; iemand moet het doen.

Er is een president in Oostenrijk, iemand moet het zijn. Geertje had een minnaar. Henk Smit was de gelukkige. Ik moest compensatie, Lia Bronkhorst ging met mij naar de film, wij speelden scènes uit een huwelijk van Bergman en scènes uit films van andere regisseurs. Ellen zei het al: verliefdheid is een besmettelijke ziekte, met nadruk op ziekte en besmettelijk. Het verstand slaat op hol.

Bij Hitler sloeg het verstand ook op hol, eenmaal begonnen, wist hij niet

van ophouden. Vaak denk ik dat het beter is om nergens aan te beginnen, de afloop verrast je iedere keer weer. Ik ben in Rome begonnen en ik ben bijna op de helft op weg naar het Huis van mijn Vader. Grüβ Gott.

Geertje en ik kregen ons verstand terug. Henk Smit ging failliet en bleef bij zijn vrouw. Lia Brinkhorst werd

opnieuw zwanger, dat kon nog net, en had haar handen vol aan het kind met de hazenlip. Ik stuurde een kaartje met een blauw strikje en een rompertje voor het ventje. Ik kreeg een bedankkaart van Lia en Geurt Bronkhorst. De postzegel was op de kop in de bovenhoek geplakt. Ik wist genoeg.

Geertje ruilde van baan met het hoofd van de bibliotheek in Sleen en ik ruilde de Mercedes voor een Volvo. Het leven ging gewoon verder. Anna en Ellen kwamen vaker op bezoek en Jan was klaar voor uitzending naar een land in oorlog.

'Ik ben blij dat we het weer dik voor elkaar hebben,' zei Geertje, 'wij met z'n beidend.'

'Met z'n beidend,' zei ik.

Meer hadden we niet nodig voor een leuk en gelukkig huwelijk. De maandstonden waren voorbij en op mijn verjaardag kreeg ik een horloge, een gouden klokje. Van de bank.

De Bauernschnitzel ligt zwaar op mijn maag. Te vet en te veel, vooral met pudding na. Ik kan wel twee dagen lopen op deze brandstof, in de sneeuw als het moet.

In een Hutladen pas ik petten, mutsen en hoeden, met en zonder veren van fazanten en andere vogels. Ik heb niets tegen een kaal hoofd, ik voel geen schaamte voor een glimmende schedel, niets van dat alles. Ik schaam mij nergens voor. Zonder bezwaar stap ik een sauna binnen. Naakt. Iedereen mag mij zien, ik heb niets te verbergen, maar ik geef enkel antwoord als mensen mij een vraag stellen. Zelf zwijg ik am liebsten.

Ik kan slecht tegen kilheid.

Hoop

'Van liefde moet ik niets hebben,' hoor ik me zeggen.

En voor ik er weet van heb, klinkt tussen de bomen:

'Over hoop hoor je me niet.'

Ik loop in het Schwartzwald. Een nauw bospad in de sneeuw. Naast mij loopt een Duitser in Lederhose, lange kniekousen met blote knieën. Het vriest nauwelijks, en in het windstille bos is het niet koud. In het rugzakje heb ik hete thee met teveel suiker. Meegekregen uit het pension.

'Reden sie nicht von Liebe,' zegt de Duitser.

Hij pakt de jagershoed in zijn haand, groen vilt met een veer er op en een gouden gesp. Misschien is hij lid van de schutterij.

'Wer von Liebe redet ist nah zu den Haβ. Haβ und Liebe sind Zwielinge.'

Hij strijkt zijn haar naar achteren. Er hangen druppen aan zijn snor. Kop en kont zijn ook een tweeling. Verstand en gevoel liggen ook naast elkaar.

Ik hoor de kraaksneeuw onder mijn zolen. Misschien komt de temperatuur boven nul.

Ik ging niet meer naar de film. Met Lia Bronkhorst had ik alle films voorbij zien komen. Film en Mercedes waren ook een tweeling, de achterbank van de Mercedes en vlekken op het kunstleer. Alles was besmet. De nieuwe Volvo reed prima en met Geertje ging ik naar musea en galerieën. We reden samen naar de boekenmarkt in Deventer en in Dordrecht. We gingen naar de boekenmarkt in Groningen en Roden. Ik kocht oude atlassen – ik leek de weg kwijt – en de Russische bibliotheek, eerste drukken als het kon; Tolstoi, Toergenev, Tsjechov. Ik las bijna niets meer, het ging mij om de heb en om het verzamelen. Het ging mij om mijn Geertje, het ging mij om Lia Bronkhorst te vergeten.

Hoe meer ik mij inspande om de Mercedes en de film te vergeten, hoe vaker ik de diesel hoorde en het snorren van de projector. Alle scènes kwamen in herhaling voorbij, op tijdstippen dat ik er niet op verdacht was, op tijdstippen dat ik er niet op te wachten zat. Ik zat er nooit op te wachten, maar Lia Bronkhorst was er altijd. Verdomme.

'Und wenn ich von Haβ rede?' vroeg ik.

'Dann reden Sie von Liebe.'

Met een lang geraas gleed sneeuw van de sparren. Het leek alsof de ene boom de andere aantikte. Tot aan de bocht van het pad, misschien honderd meter, lag een bult stuifsneeuw onder de bomenrand als een grens tussen ons en het bos.

'Schön nicht?'

De jager veegde de druppen van zijn snor. Leren handschoenen.

Ik stuurde een verjaardagskaartje naar het kind met de hazenlip. Een week later kreeg ik het retour, op de bank in een dichte envelop met vertrouwelijk op de buitenkant. Ik kende het handschrift van Lia Bronkhorst, ik maakte de envelop niet open. Een week later – Geertje was een paar dagen naar de kinderen in Amsterdam – maakte ik de envelop open.

'Vielleicht,' zegt de Duitser, 'vielleicht kennen Sie James Joyce.'

Ik ken James Joyce. Ik las Ulysses tweemaal achter elkaar op de bank. Lia Bronkhorst was net uit mijn gezichtsveld verdwenen. Ik had alle tijd om over te werken. Ik las 24 uur in Dublin, het kostte mij een dikke week. Ik begreep niet alles wat Joyce wilde zeggen, en nog steeds weet ik niet wat hij allemaal heeft gezegd, en wat er allemaal is voorgevallen.

De persiflage op de kruisdood, de timmerman op de berg van Calvarie die de spot dreef met Jezus aan het kruis. Life of Brian van Monty Python, maar dan een halve eeuw eerder.

'Sei vorsicht...'

Ik hoor in mijn eigen taal wat de Duitser kwijt wil.

'Wees voorzichtig als je het grote woord liefde gebruikt, het maakt je ongelukkig, zo maar.'

Ik had die woorden in Ulysses gemarkeerd en de hoek van de bladzijde omgevouwen. Dit was de essentie, net als al die andere zinnen op die andere bladzijden verderop.

Op het randje van de Nijntjekaart stond met fijnschrijver in haar handschrift, Lia's hand: 'Je wordt bedankt.'

Joyce schreef niet over Haβ, of ik heb dat niet gelezen, Joyce schreef niet dat je voorzichtig moet zijn met het grote woord Haβ.

'Wo Menschen sich begegnen...'

De jager hoeft niets te zeggen. Als ik een ander mens ontmoet kom ik vooral mezelf tegen. In Ulysses zag ik de eenzame Stephen Daedelus, liep ik met Mr. Bloom mee die vooral orgaanvlees lekker vond. Ik zag de gluurder op het strand, ik was de hoerenloper, de bordeelbezoeker. Ik liet me verrassen door Molly, die in het laatste hoofdstuk aan een stuk door zonder punten en komma's de geneugten en het onbenul van seks liet zien. "Ach waarom denk je dat Onze-Lieve-Heer op zijn schellinkje van zijn schouwburg zich druk zit te maken over al die mensen die hun pik of vagijn achterna lopen en over het onbenul van het vrijen net of god niet wat beters heeft te doen."

Op elke bladzijde markeerde ik in geel de beschrijvingen van geneugten van Molly Bloom met minnaars die ze had gekend. Ik las Lia's woorden op elke bladzijde. Het was mijn boek, het was ons boek. Mijn kinderboek.

Alleen volwassenen roepen zichzelf elke dag ter verantwoording.

"Wat heb ik nu weer uitgevreten, wat heb ik nu weer gedaan? Was ik baas over

mijn handelingen, of kon ik niet anders dan mijn neus, of een ander lichaamsdeel, achterna lopen?" hoor ik de jager zeggen.

De man naast mij zwijgt in alle talen.

In de verte zie ik de eerste straatlantaarn. Ergens in dat Städlein vind ik onderdak.

"Vielleicht."

"Ik heb mezelf vervloekt en ik heb van mezelf gehouden, samen zijn we ouder geworden."

De jager brengt zijn hand tot de rand van zijn hoed. Hij slaat rechtsaf.

'Ich bedanke mich.'

Last

Ik draag geen last met me mee. Licht en lucht omringen me. Ik loop langs de Neckar op weg naar de Rijn. Het water stroomt met me mee. Het leven gaat vanzelf als ik me eraan overgeef. Ik houd van Geertje. Ook nadat ik een jaar later een verjaardagskaartje stuurde naar de moeder van het jongetje met de hazenlip.

Ik kreeg Nijntje retour in een envelop van Mr. J. G. Bronkhorst & Partners, advocaten en procureurs. Gelukkig was ik thuis. Geertje was bij de kinderen in Amsterdam. Ik nam de brief mee naar de bank. Ik wachtte twee weken tot Geertje terug was en ik wachtte nog een week tot ze naar Jan was, die zich verdomme klaarmaakte voor uitzending naar een ander land in oorlog.

"Je wordt ontzettend bedankt," stond op de rand.

En twee kruisjes achter Lia's woorden.

Rechts van mij lange rijen druiven aan gaas vastgemaakt en onder mij binnenvaartschepen die traag de Neckar opstomen of veel sneller stroomafwaarts varen. Het is een soort onrechtvaardigheid. Volbeladen stroomopwaarts en met een leeg ruim richting zee. Ik voel de riemen van de rugzak op mijn schouders. Ik wou niets meenemen, maar gedurig raak ik meer beladen.

De avond dat Geertje terugkwam van de kinderen kon ik niet wachten. Ik wou haar vrijen. De ansicht van Nijntje in de binnenzak van mijn jasje aan de kapstok in de hal, met de deuren naar de slaapkamer dicht, maar ik moest Geertje vrijen. Lia Bronkhorst met het kind met de hazenlip.

Geertje gedoogde mij. Ik voelde haar onbegrip, maar ze vroeg niets.

In Heidelberg koop ik vier gelijke ansichten. Unter dem Lindenbaum. Het is een kaart van niks, maar ik wou vier identieke.

Anna, Ellen, Jan en een voor mezelf.

Ieder is me dierbaar, de kinderen, maar ik schrijf niet hetzelfde naar ieder. Anna is filosoof en ze is de baas van Ariadne. Een tijdschrift over breien en naaien. Filosoof was geen enkel bezwaar voor dat werk. Creativiteit is immers een goede manier om het leven vorm te geven.

'Het hele leven is insteken, doorhalen, omslaan en af laten gaan,' zei Anna.

Ze moest erom lachen.

'Het hele leven is breien, en meestal laat je onderweg wel een steek vallen, dat vooral maakt het leven boeiend, verrassend en aangenaam. Altijd op zoek naar het nieuwe patroon dat zich ongezocht telkens weer meldt. Breien is routine en kijken. Breien is je gevoel volgen, meer dan naaien.'

Wat kon ik anders doen dan haar te prijzen om haar inzichten. Ik had afgeleerd sikkeneurige opmerkingen te maken en de zwarte kant op te zoeken. Alles wat me op mijn pad komt is meegenomen. Een glas heeft ruimte, als het leeg is, of het is halfvol.

Ik begon uit Wraak aan het avontuur met Lia Bronkhorst, de wettige echtgenote van Mr. J. G. Bronkhorst van de Partners.

Wraak op Henk Smit, en wraak op Geertje. Het was geen liefde die mij in de armen van Lia Bronkhorst dreef. En van haar? Ik weet het niet. Ik vroeg niet of ze van mij hield, dat soort vragen stelde ik niet en Lia Bronkhorst stelde ook geen vragen. We keken naar de film op het witte doek, we keken naar onze eigen film, zonder dat we daar weet van hadden. En we sloten onze ontmoetingen af met dessert op de achterbank, niet omdat het smakelijk was, al was het dat bij vlagen, maar omdat het zo hoorde.

En na het tweede kaartje retour in de advocatenenvelop wist ik het zeker. Water stroomt de berg op, en water stroomt de berg af. Water stroomt het gemakkelijkst naar beneden. Ik liet het stromen.

Ik was van Lia Bronkhorst gaan houden, nu ze er niet meer was en ik mijn dure eed had gezworen om bij Geertje te blijven, en mijn Geertje en mij in het hier en het nu gelukkig te maken. Dat was mijn plan. Het plan van een volwassene.

"Ik heb het ontzettend naar mijn zin," schrijf ik Anna.

"Ik loop nu in het zuiden van Duitsland en ik ben ruim over de helft. Wat ik achter mij heb gelaten ben ik kwijt, wat mij op mijn pad tegemoet komt...." lacht mij toe, wilde ik schrijven Ik laat de puntjes staan. Ik schrijf in grote letters Grüβe en liefs en dan je vader.

Ik voel zweet in mijn oksels, ik weet niet wat me gebeurt. Ik weet het wel, maar ik zeg het niet.

Ik steek de ansicht uit Heidelberg in de Toverberg en ik berg de ansichten op, versturen komt een andere keer. In de Spar koop ik een grote zak cashewnoten en een fles cola, dat deed ik nog nooit, die cola.

'Gleich um die Ecke,' zegt de caissière.

Ik vroeg een billig Pension.

Er is een tweepersoonskamer met douche en wc, en televisie.

Om acht uur word ik wakker met de kleren nog aan. Ik veeg met een natte doek zweet en stof van mijn gezicht. Bij Unter dem Lindenbaum is er Bauernschnitzel für Nacht und Nebel.

Eikenboom

Riccardo Klement noem ik mij. Niemand hoeft mijn naam te kennen. Op elke plek verander ik mijn naam. Misschien wil ik niet zijn wie ik ben. Misschien herken ik mij in al die anderen die mijn pad kruisen. De Rijn is breder dan de Neckar en er is meer scheepvaart. Ik loop langs drukke wegen, maar het verkeer stoort me niet. Het geraas drukt het lawaai in mijn hoofd naar de achtergrond.

Op het terras van Rheinsicht zit ik onder een infraroodlamp, een gaslicht om warm te blijven in de buitenlucht. Ik blader door de FAZ en door Bild. Ik hoef het wereldnieuws niet te weten. Ik zie de foto's, maar ik kan er niets van navertellen als ik de kranten terugleg op de leestafel.

Twee koffie met Apfelstrudel. Lopen kost veel energie. Ik kan de hele dag gebak eten als ik wil, maar meestal houd ik het bij Brot und Käse. In de rugzak heb ik alle benodigdheden voor de lunch. Zelden dat ik een restaurant binnenga voor een middagmaal. Ik ben een pelgrim en een pelgrim moet lijden.

'Klement,' zeg ik als ik de hand van de Vlaming schud.

De vijftiger zat een tafel verderop. Rugzak tegen de rand van de tafel, een Vlaams vlaggetje tegen de zijkant. Wandelschoenen.

'Zwaerdenaar, Louis Zwaerdenaar uit Brugge.'

Onze rugzakken spraken met elkaar, wij konden enkel volgen.

'Goedemiddag. Ik ben op weg naar Rome,' zegt Zwaerdenaar.

'Dat is een hele onderneming,' probeer ik in mijn beste Vlaams.

'Welaan, als ge er de tijd voor neemt, komt alles gereed.'

Zwaerdenaar zingt. De wind waait door de eikenboom zonder blad.

Ik zeg niet dat ik uit Rome kom en op weg ben naar het Huis van mijn Vader. Dat gaat niemand iets aan.

'Welaan, U wilt wellicht vernemen waarom ik deze tocht onderneem.'

Ik hoef het niet te weten, maar aan de oever van de Rijn spoelt het water alles weg wat ik niet in mijn hoofd wil. Ik knik en dat is genoeg voor Zwaerdenaar, en voor mij. Ik strijk zachtjes over mijn gladde schedel en ik laat mijn duim en wijsvinger kort bij mijn neuswortel rusten.

'Welaan. Ik heb na een doorleefd bestaan besloten om mij van mijn zonden te bevrijden, mijn occupaties die mijn hoofd troebleren te wissen, als U wilt.'

Ik knik, dat hopeloze wissen van de tijd die altijd blijft, is vooral voor bedevaartgangers die van Huis naar Rome wandelen met een volle rugzak. Van Rome naar Huis is vruchtbaarder, bedoel ik. Het geheim van het leven krijgen we nooit te pakken, en wissen, ook dat kunnen we vergeten, daarbij helpt een voettocht naar Rome ook niet. We kunnen op zoek gaan naar het mysterie van ons gedrag, maar we zijn nooit tevreden met de antwoorden die we vinden. Ik zeg niets over waan en wijsheid, ik kijk wel uit.

Het verleden wegpoetsen is hopeloos, opwrijven om het te laten glimmen, om je erin te spiegelen, is het hoogst bereikbare.

'Welaan. Ik heb gemerkt dat ik mijn hoofd bevrijd van mijn gespuis als ik vertel wat mij ten deel is gevallen in mijn bestaan. Ik vertel het U graag. U hoeft mijn belevingen niet mee te nemen. Als ik U mijn wederwaardigheden vertel, ben ik ervan ontlast.'

De ober brengt twee glazen Moezel. De ober kijkt vreemd als ik bitterballen bestel. Dat doet hij niet, bitterballen. Bij goede wijn serveert hij geen frituur. Ze hebben hun Stolz, de Duitsers. Olijven is prima, en schapenkaas.

'Welaan. Ge weet dat de Vlamingen in de laatste oorlog niet allemaal aan de kant van België stonden. Er zijn er veel die met de bezetter meededen. Wij Vlamingen zijn een volk van Blut und Boden. Ach laat ik voor mezelf spreken en mijn landgenoten niet beplakken met mijn historie.'

Louis Zwaerdenaar uit Brugge, stad van borduurwerk en kantklossen, van een Grote Markt met terrassen en oude gevels en drommen mensen, krijgt geen kleur meer als hij zijn verhaal vertelt. Hij is al een paar weken onderweg en hij heeft in herhaling zijn ziel laten zien aan wie op zijn pad kwam. Ik voel dat zijn waarheid bijna is verdampt. Het oorlogsverleden van een volk met het voordeel van de Spätgeburt lost gemakkelijk op in economische vooruitgang en in zoete witte wijn.

'Mijn vader was in de Congo,' zegt Zwaerdenaar.

'Wat hij daar heeft opgenomen, heb ik hem niet kunnen ontlokken. Ik heb enkel gemerkt dat mijn vader verward raakte bij ontmoetingen met de zwarte.'

Zwaerdenaar neemt een slok.'

'Goede wijn,' zeg hij.

Hij gaat gemakkelijk van de koloniale tijd naar de proeverij van Moezel- en Rijnwijn.

'Welaan. Maar de Duitsers hebben ook een zwart verleden. Ik wil U er niet mee belasten, maar ik begrijp niet hoe iemand in koelen bloede kan moorden.'

Ik proef een olijf. Ik laat de olijf langzaam tussen mijn lippen glijden. Vettig, een beetje wrang, een smaak waar ik geen woorden voor heb.

Ik wil Zwaerdenaar vertellen dat Eichmann, om maar eens iemand te noemen, opgehangen is voor zijn moordpartijen en dat de beschaving vooruitgang heeft geboekt en dat de nieuwe generaties niets moeten hebben van fascisme en onderdrukking. Er is geen Hitlerjugend meer en als mensen al verward raken, dan is het bij massale en onbenullige gebeurtenissen als sport en popmuziek. Het heeft geen zin dat te zeggen tegen iemand die op weg is naar Rome, die de misschien grootste dictatuur ter wereld met een bezoek gaat vereren.

'Wannsee is niet zo ver van hier. De afstand is gelijkelijk van hier naar Brugge en naar Wannsee, vanaf hier, ongeveer.'

Concentratiekampen, Jodenvervolging, gaskamers, wir-haben-es-nicht-gewußt, Vlaams Blok, NSB, Arbeitseinsatz, Landbouw en Maatschappij, Landstorm, Anton Mussert, Adolf Eichmann, Benito Mussolini; ik zit er niet op te wachten.

Zwaerdenaar moet nog heel veel kwijt voor hij in Rome is. De Alpen moet hij nog over. Wannsee is veel verder dan Brugge, maar misschien is Wannsee voor Zwaerdenaar dichtbij. Geertje is ver weg, en tegelijk ook heel nabij. Dat bestaat ook.

'Hebt u ook kinderen, een familie?' vraag ik.

'Welaan,' zeg Zwaerdenaar.

'Welaan. Dit is pijnlijk voor mij.'

Ik knik. Zwaerdenaar krijgt water in zijn ogen en neemt twee blokjes kaas met gember en ananas. De olijven en pepertjes laat hij liggen.

'Welaan,' zegt hij met uitzicht op een binnenvaartschip dat naar Schaffhausen ploegt.

'Welaan, mijn vrouw is een maand geleden gestorven.'

Luxemburg

"Ik heb het ontzettend naar mijn zin," schrijf ik Ellen.

"Ik loop nu in het zuiden van Luxemburg en als ik op mijn tenen ga staan kan ik het Huis van mijn Vader bijna zien."

Het is de ansicht uit Heidelberg, Unter dem Lindenbaum met Duitse postzegel erop, gouden posthoorn.

"En als ik weer thuis ben heb ik alles volbracht wat ik van plan was te doen."

Ik kan alles op de ansicht schrijven. Ik heb geen goede postzegels en ik kom niet weer in Duitsland. Wat ik Ellen wil zeggen, dat zeg ik haar als ik haar zie. We zien elkaar zelden. En bovendien, met een kaart van een stadsgezicht hoef ik bij haar niet aan te komen. Dat vindt ze een belediging voor haar opleidingsniveau. Enkel kunst mag bij haar op de mat achter de voordeur vallen. Ze wil de plebs opvoeden en vormen, opstoten in de vaart der volkeren. Ze is drukdoende een synthese te maken tussen cultuur en commercie. Dat is een mooie manier om te zeggen dat er niets mis is met veel geld verdienen aan domme mensen. Op de bank deed ik niet anders. Ik zeg er niets van.

Het is februari en met de vroege Pasen ben ik mooi op tijd terug. In de bomen zie ik al jong blad en knoppen tevoorschijn komen. De groei in de natuur hier maakt een groot verschil met de groei en bloei bij ons. Hoe zuidelijker, hoe warmer. Ik begin stal te ruiken, maar ik loop er niet sneller door. Ik heb de tijd aan mezelf.

En toen de hazenlip, als ik het zo zeggen mag, – ik was boos en ik had verlangen –, toen het kind drie jaar werd stuurde ik opnieuw een kaart, opnieuw van Nijntje, maar van een andere kleur. Ik nam mezelf te grazen. Ik wachtte een week, ik wachtte twee weken, ik wachtte een maand. Geertje wou met me vrijen, maar ik wou niet. Ik kon het niet en dat deed me het meeste pijn. Niets hielp. Geen Molly Bloom, en ook de Nijntjekaarten met: "Je wordt ontzettend bedankt." En de kruisjes, zorgden niet voor opwinding. Het was *over and out* leek het. Teleurstelling had de plaats ingenomen van mijn dromen. Met Lia Bronkhorst, met Lia zou het niets meer worden, ook geen vriendschap zonder autorit.

'Houd je nog wel van mij?' vroeg Geertje.

We hadden afgesproken geen geheimen meer te hebben en alles te zeggen. De tijd van dubbele agenda's was voorbij, vonden wij; mijn Geertje en ik.

'Ik ga wel naar de huisarts,' zei ik.

Mijn Geertje had al in de gaten dat ik geen antwoord gaf.

'Houd je nog wel van mij?'

Ik moest liegen of de waarheid zeggen.

'Wat ik ook zeg, je gelooft me niet,' zei ik.

'Misschien zit jouw ongemak tussen je oren,' zei mijn Geertje.

Ze wees naar mijn kruis en bewoog haar hand langzaam naar haar oor.

Ik schudde mijn hoofd. Wat ze tegen me zei, speelde haar zelf parten. Het lijfelijke, het fysieke was bij haar gemakkelijk te camoufleren.

Daar was ze vrouw voor en vrouwen kunnen sowieso gemakkelijker geheimen bewaren. Een mannenlijf spreekt altijd de waarheid.

'Ik houd van jou op mijn manier,' zei ik, 'en als dat niet jouw manier is, houd dan van mij op jouw manier.'

'Tem me dan, als je kan, je kan me toch niet krijgen.'

'Jaap Fischer, niet?'

Geertje kende het liedje.

We lachten beiden, dat was lang geleden.

In Echternach is het carnaval. Tot in de kerken zijn de mensen uitgelaten. Ik ruik bier, wijn en zure adem. Herr Jesu bringt Freude, staat op een spandoek aan een kerk. Ik moet het nog zien.

Mijn onderdak is naast de Sankt Willibrord Kirche. Ik neem de gok. Het is jaren geleden dat ik een kerk van binnen zag. Ik zoek een plek achterin.

Mijn aders verruimen zich, de vlammen slaan uit mijn lichaam. Mijn verstand wil er niets van weten, maar mijn lichaam heeft een eigen programma. Ik raak van slag. Ik wil vluchten en verdwijnen, maar mijn benen weigeren mij naar buiten te brengen. Jesu is voor onze verlossing aan het kruis gestorven. Alle kinderen kunnen bij hem komen. Hij wast onze zonden weg met zijn bloed. Jesu had de last niet opgezocht, de last was hem op het pad gekomen, en hij kon niet anders dan uitvoeren wat God de Vader voor hem had bedacht.

We draaiden de liedjes van Jaap Fischer. Geertje zong uit volle borst en toen de naald bijna bij het gat was, zong ook ik.

"Ik zoek de rust van een kist, van een lange houten kist."

We hadden gezegd wat we hadden verzwegen. Onze verlangens.

'Ik had wel gelijk,' zei Geertje, 'het zat bij jou tussen je oren.'

De volgende ochtend nodigde ze opnieuw.

'Hoor je nog wel eens wat van die advocatenvrouw?' vroeg ze voor ze naar de douche ging.

Offensief

Net buiten Eupen was het raak. De Mechelse herder vloog mij naar mijn benen. Ik was net te laat om met mijn rugzak te slaan. De hond schraapte met zijn tanden diep door mijn vlees. Een dikke streep bloed kleurde eerst mijn been en later mijn sok.

Als er ongemak is, is er altijd hulp nabij. Katrien stapte van haar fiets met tassen vol post.

De stok van mama Italia was ik al weken geleden kwijtgeraakt. Ik vertelde Katrien van honden die mijn bloed wilden drinken.

'Darf ich mal sehen?'

Ze was een van de Duitse Belgen. Postbode in Eupen en omstreken, in uniform.

'Darf ich mal sehen?'

Ik had mijn broekspijp al omhooggetrokken. Ik wilde mijn zakdoek om mijn been binden, maar dat vond ze niet goed. Zelfs lichaamseigen bacteriën zijn gevaarlijk voor open wonden.

Schoon verband had ik niet. Ik pakte mijn rugzak uit. Niets wat het bloeden kon tegengaan.

Uit de Toverberg staken dunne velletjes van 1 Korinten 13.

'Ach ja, die Bibel, das ist schon gut.'

Ik kreeg Gods liefde bij mijn sok ingestoken tegen de afdrukken van de herder. Met postbode-elastiek zette ze de bijbelbladzijden vast tegen mijn onderbeen. Ze tuitte haar lippen alsof ze een kind en pleister had geplakt.

Straks naar de huisarts om een spuit tegen rabiës te halen, hoor ik haar zeggen. Het bloeden en mijn ergste schrik waren voorbij. Ze likte haar lippen.

Ik wou het niet over mijn bloed en mijn pijn hebben. Ik kwam immers uit Rome, verdomme. Ik ben op weg naar het Huis van mijn Vader.

We zaten naast elkaar op een arduinen bank. Koud aan het kruis. Ik vroeg naar het Ardennenoffensief en waar ik een Denkmal kon vinden, en hoeveel doden en hoe het was gegaan in de sneeuw en mist. Hoe erger de verhalen van een ander, hoe minder ik mijn pijn zou voelen, dat dacht ik.

Katrien vertelde wat ze op school en van haar vader en moeder had gehoord. De Duitsers wisten dat ze de oorlog gingen verliezen. Ze wilden het niet weten en in de Ardennen gooiden ze alles in de strijd wat ze nog hadden. Liever dood dan overwonnen dan in leven en verslagen. Wat een kind niet kan krijgen, dat moet stuk.

Het was misschien al langer gaande. Mijn Geertje en Henk Smit. Geertje vroeg naar Lia, ze durfde de naam niet hardop uit te spreken, leek het. "De advocatenvrouw," alsof er meer dan één was.

'Lia Bronkhorst,' zei ik, 'Lia,' maar toen was mijn Geertje al met de lakens bij de wasmachine.

Misschien kwam mijn impotentie mijn Geertje heel goed van pas. Misschien had ik, met mijn focus op de Nijntje die niet terug kwam, niets gemerkt van de late bloei tussen Henk Smit en mijn Geertje.

Ik had mijn best gedaan, maar ik hield niet meer van mijn Geertje. Ik wilde wel, maar ik kon niet.

'Liebeskummer lohnt sich nicht,' zegt Katrien.

Ze weet er alles van. Ze is de Hermus van bankafschriften en van brieven en kaartjes van mensen die het spoor bijster zijn. Zonder de post open te maken, weet ze wat in de stad speelt.

'Als er een pijler wegvalt, zakt het hele gebouw in elkaar,' zegt ze.

Ze zwaait haar blonde haar naar achteren.

'Maar je weet nooit welke kant het gebouw valt en je kunt ook niet voorspellen wat uit de Trümmer tevoorschijn komt.'

Ze loopt met me mee tot een café aan de rand van Eupen. Het valt mij mee. Ik heb weinig last van mijn been.

'Meine Arbeit wacht,' zegt de postbode.

'Ich liebe meine Arbeit,' zegt ze.

Dat is het beste; van je werk houden. En als je niet meer van je werk houdt, zoek dan zonder Liebeskummer ander werk, of doe tegen betaling wat niet je liefhebberij is.

Een aardige vrouw.

Katrien steekt haar hand op en groet een laatste maal. Bij haar fiets laat ze een pakje uit haar handen glijden. Ze bukt haar rug bloot. Net boven haar broekriem zie ik een tatoeage. Een hakenkruis in spiegelbeeld op haar blanke vel.

Ze draait zich nog eenmaal naar me om. Met een kushandje zegt ze:

'Arbeit macht frei. Tsjuus.'

Mastreechter staar

Minder dan veertig dagen tot Pasen resten als ik over de brug naar het centrum van Maastricht loop. Over ruim een week kan ik zonder al te veel inspanning in mijn eigen bed slapen, naast mijn Geertje. De drang om veel kilometers af te leggen neemt af. Ik zoek een plek op het Vrijthof, het is begin maart. Platanen beginnen uit te lopen. Een mild jaar wacht ons, wacht mij, lijkt het.

Katrien met de swastika op haar rug. Spiegelbeeld, symbool van Indiase culturen, niet van gisteren, een symbool van eeuwen. En als ze zich voor de spiegel omdraait, ziet ze het Nazi-kruis boven haar billen. Kan ik zo'n vrouw vrijen? Van achteren? Ik stel mezelf de vraag op het Vrijthof en ik zoek een antwoord.

Mijn Geertje wilde weten of ik nieuws had gehoord van Lia Bronkhorst. Mijn Geertje was eerlijk en onbetrouwbaar tegelijkertijd. Een paar dagen later werd me duidelijk dat ze van Henk Smit wilde vertellen. De bank, mijn bank, was er met het faillissement van de drukker goed uitgesprongen. Ik had mijn geld gekregen, na de fiscus vanzelf. Henk Smit was verhuisd naar het zuiden en daar opnieuw begonnen. Zijn bankroet was goed voor Geertje en voor mij, zolang het duurde.

Henk Smit was terug op het zand en het leek erop dat mijn Geertje nog losse rafelrandjes met haar minnaar had. De minnaar van mijn vrouw werkte als bedrijfleider in een fietsenwinkel. De eerste fiets die hij verkocht, elektrisch, was voor mijn Geertje. Ik hoorde dat achteraf, te lang achteraf. Ik stond erbij en ik keek ernaar.

Ik mocht weg van de bank, een jaarsalaris erbij, en ik hoefde niet meer te solliciteren. Geld ging via internet van de een naar de ander, daar kwam geen directeur meer aan te pas. Ik had nog twee man personeel en de helft van het gebouw werd aan kunstenaars verhuurd. Armoede op de bank.

Na vier maanden onderweg wil ik mijn eigen taal horen. Ik knik naar een vrouw van mijn leeftijd aan een tafeltje verderop. Ze knikt vriendelijk terug. Ik knik nog een keer. Ze komt naar me toe en ze schuift aan.

'Ik kom uit Rome,' zeg ik.

'Lopend, de hele afstand heb ik lopend afgelegd.'

Ze knikt.

'Zonder last stak ik de Tiber over en nu ik dichter bij huis kom, lijkt mijn weg steeds zwaarder te worden. Heel bijzonder in dit vlakke land.'

Ze zwijgt, kijkt mij strak aan.

'Met Pasen ben ik weer thuis,' zeg ik.

Ik wacht op een vraag. Voor mijn doen heb ik al veel gezegd.

'U spreekt mijn taal niet,' zegt ze met hoge stem.

Terwijl ze dat zegt loopt ze van mij weg.

'Limburgers, wij Limburgers hebben niet zoveel met Drenten,' zegt ze van twee tafeltjes verder.

Ik ben verbijsterd. En al die Drenten die in de mijnen de kolen naar boven haalden? denk ik.

'Mastreechters hebben niets met mensen uit het Noorden, ook niet met Westerlingen, Oosterburen en Zuiderlingen trouwens. Wie onze taal niet spreekt, houden we het liefst uit onze buurt.'

Ze had zich al omgedraaid, deze boodschap moest ze kwijt. Ze discrimineerde niet, ze maakte onderscheid.

Andere mensen, ze zijn me steeds minder vertrouwd.

Uit de Toverberg pak ik Grüße aus Heidelberg. Voor onze Jan.

"Ik ben bijna in het Huis van mijn Vader," schrijf ik.

Ik kan alles schrijven. Ik weet dat ik de kaart niet op de post zal doen. Onze Jan komt terug uit den vreemde. Voor de derde keer. Overal heeft hij gevochten, elke keer zonder te winnen.

Na de tweede keer bracht hij een Browning voor me mee. Oorlogsbuit, de revolvers en pistolen lagen voor het oprapen. Niet dat ik er iets mee moest, maar het was een mooie herinnering aan zijn avonturen in Afrika. Hij gaf mij het wapen als teken van liefde, zonder dat hij dat woord gebruikte. Dat woord had Geertje hem nooit geleerd. Ik had hem dat woord nooit geleerd.

'Negers,' had Jan gezegd.

'Schieten in het donker. Dat valt niet mee.' Hij deed mij voor hoe hij mikte.

'Maar ik kan het. Als ze lachen.'

Onze Jan, die komt er wel. Verdomme. De kinderen redden zich.

Ik had het al gezien, maar niets gezegd. Geertje schoof drie dagen na de gebeurtenis de bijzonder grote zwartomrande advertentie over tafel. J.G. Bronkhorst, van Mr. J. G. Bronkhorst & Partners, advocaten en procureurs, stond een laatste maal in de krant. Als eerste in de lijst Lia Bronkhorst – Van Straaten en Joris, Solveig en Jan. Jan met de hazenlip, Jan met de hazenlip die de kaartjes van Nijntje terug stuurde, op de laatste na.

Geertje zei niets.

'Ik wil nog wel een kop koffie,' zei ik. 'En ook nog wel een stroopwafel.'

Lia Bronkhorst.

Wat ik drie jaar met tegenzin had gedaan om Henk Smit te pesten, de stille wraak, was in een kinderlijk verlangen veranderd. Het had er alles van dat de besmettelijke ziekte had toegeslagen.

Geertje bracht mij koffie. Zwart zonder suiker. Ik zweeg en ik zweeg nogmaals.

'Henk Smit heeft de fietsenwinkel overgenomen,' zei Geertje.

'Hij is nu eigen baas.'

Ik wachtte tevergeefs op de stroopwafel.

Midvasten

Geertje maakte er geen geheim meer van. Henk Smit bediende haar opnieuw. Ik hoefde niet meer bij haar te slapen.

'Ik ga nooit bij je vandaan,' zei Geertje.

Haar blauwe ogen logen niet.

'Ik houd van jou op mijn manier.'

Dag en nacht droeg ik mijn horloge.

De bank had mij uitgekocht. Ik was een man zonder status, met een goed pensioen en een bonus op een aparte rekening. Volvo op de oprit.

Geertje kreeg een koninklijke onderscheiding. Orde Oranje Nassau, voor verdiensten in de bibliotheek, de omgang met vrijwilligers, de lezers. Geertje was een samenbindende factor voor de gemeenschap geweest, een hartelijke en empathische vrouw met liefde voor iedereen. De burgemeester kon het mooi zeggen.

Anna, Ellen en Jan waren erbij. Volwassen kinderen. Ze waren vriendelijk en beleefd. Ze deden wat ze moesten doen op een prijsuitreiking voor moeder. Of ik er nog een beetje van genoot en hoe het verder met me ging, en of ik er nog zin aan had. Ik zei dat ik door de provincie reed, op een gewone fiets met versnellingen, dat moeder andere zaken aan haar hoofd had. Dat ik misschien naar Rome zou lopen, als dat te pas kwam. Ik zei dat ik plannen had, dat ik daar verder niets over kon zeggen. Ook als afgeschreven directeur van de bank had ik zwijgplicht, iedereen begreep dat. Ik was al drie jaar geen directeur meer. Niemand had mij nodig.

Op mijn verjaardag krijg ik soms een kaartje, af en toe belt een kind.

"Kijk maar op internet, bezoek onze webpagina, daar staat alles."

Ik hoor niets meer van mijn kroost. Niets.

Het water in de Waal klimt al mooi naar de hogere kades van Nijmegen. De sneeuw in der Schweiz en de Verenigde Duitslanden, de Moezel uit de Elzas, elk levert water om mij schoon te spoelen. Aan de overkant komt de Betuwe in bloei.

Ik had geen haast om in het Huis van mijn Vader aan te komen en keek in het museum naar archeologie en oude vazen van Noviomagus. Iedereen ging met de tijd mee. Oude en nieuwe kunst bij elkaar in halfduistere zalen met knipperlichten. Het heden en verleden aan elkaar geknoopt met films en muziek. Mooi geprobeerd, dacht ik, om het heden en het verleden met elkaar in harmonie te brengen. Ik wilde zeggen dat het niet was gelukt. Ik wilde zeggen dat het mij niet was gelukt, maar ik trof niemand om het te vertellen.

Voor het laatste stuk van mijn voettocht heb ik mijn rugzak niet meer nodig.

Op de bank, mijn bank, haal ik een linnen tas met reclame erop. De Toverberg en wat er over is van

1 Korinten 13 neem ik mee. De rugzak laat ik achter in de bagagerekken van De Valkhof.

De zevenheuvelenroute loop ik in een dag, maar ik maak mijn dagmarsen voortdurend korter. Mijn Geertje wacht mij op.

Ze wacht op mij. Ik bel niet. Ik kom onverwacht.

De vastentijd na carnaval. Memento mori, gedenk oh mens dat gij stof zijt en tot stof zult wederkeren.

Ik heb stof van maanden tussen mijn oren en in mijn schoenen.

Bronkhorst ligt vijf kilometer naar het westen. Op mijn knieën wil ik naar Lia. Rome ligt ver achter mij, en alles tussen Rome en Bronkhorst heb ik aangeraakt. Het kasteel is allang uit Bronkhorst verdwenen en ik ben geen ridder meer te paard. Ik heb een zoon met een lui oog dat niet meer lui is, maar dat heel goed kan mikken. Jan is een scherpschutter. Mijn Jan heeft geen hazenlip, dan had ik het wel geweten. Ik ben levend stof.

Ik laat Bronkhorst liggen. Ik wil niets meer weten van Bronkhorst. Alles.

Ik verlaat de Achterhoek. Blind voel ik mij door het verleden en blind door wat niet uit mijn handen is gekomen, blind van zinloos kinderlijk verlangen loop ik zonder bepakking tot ik een kerkdeur open zie staan.

Ik heb geluk. Klein geluk. In Geesteren staat de kerkdeur van de Sint Pancratius open. Ik hoor het orgel. Buxtehude. Ik hoor gezang. Een nieuwe tijd, met midvasten een kinderkoor in de kerk, dat is bijzonder. Ik hoor paarden hinniken. Ik loop verder. Nog een hanentree tot het Huis van mijn Vader.

Goede Vrijdag

Over liefde zul je mij niet horen. Ik zal niet zeggen: 'Het is volbracht.'

Ik ging de grens over en ik kom terug op de plek van bestemming. Erica mon amour. Ach kon in dit dorp een atoom splijten. En graag miljarden atomen tegelijk.

Bij bakker Ahlers koop ik luxebrood, niet dat ik dat nodig heb. Traditie speelt mij parten. Elke zaterdag harde bolletjes, koffiebroodjes en croissants voor mijn Geertje en voor mij.

Op een maanloze nacht ben ik er vandoor gegaan. Niemand heeft mij uitgezwaaid toen ik de duistere heide achter me liet. Liefde en leed reisden met me mee.

Het is nog te vroeg om naar huis te gaan.

Ik sta in het voorgeborchte van de kerk Maria Onbevlekt Ontvangen met de rug naar de Kerklaan. Op Goede Vrijdag is er geen H. Mis, later op de avond is er een wake. De deuren zijn niet op slot. Ik kijk in de Sint Pieter waar mijn leven begon met de doop in de Naam van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest. Hier kreeg ik koud water over een kaal kopje. Schreien kon ik, heb ik van horen zeggen. Het is twee uur geweest.

'Vader waarom hebt U mij deze last te dragen gegeven?'

Ik loop de Kerkweg af. In de paardenbak van Lammert draven drie merries achter elkaar. Zonder leidsman weten ze de weg. Als op bevel blijven ze staan. Het voorste paard steekt het hoofd omhoog, trekt de bovenlip op en laat haar tanden zien, dan klinkt driemaal gehinnik. Misschien kennen ze mijn naam.

'Geertje deed het met Henk Smit,' hinniken de paarden.
Ze lachen me uit.

'De kinderen vonden je een sukkel.'
Ze lachen me uit.

'Waar is Geertje gebleven?' hinniken de paarden.
'Wij zien haar niet,' schrapen ze met hun hoeven in het zand.
Ze lachen me uit.

'En heb je antwoorden gevonden tussen Rome en de paardenbak? Zeg het ons.'

De merries zetten het op een draf. Ze staan stil waar ze begonnen.

Ik loop de laatste honderd meter van Rome naar het Huis van mijn Vader.

Vitrage voor de ramen, gordijnen op een kier. De klokken hebben het licht aangezet en gedoofd met een vaste regelmaat. Ik ben op tijd terug om het gras te maaien, het kleurt al groener dan het was. Het eerste blad aan de lindeboom.

Vannacht zal ik heel goed slapen. Over een paar maanden valt de lindebloesem als sneeuw naar beneden.

In dit dorp gaat niemand een huis binnen na aankloppen.

'Goed volk,' is het entreebewijs.

Onder de bloempot met de kapotgevroren geranium ligt de sleutel van de voordeur.

'Goed volk,' zeg ik.

Een enkele brief op de deurmat. Een pakje.

Ik had de post in bewaring achter laten houden.

Ik zet de baanderdeuren met dubbel glas wijd open; de koude avondzon zakt achter de berkenbosjes. De kamerdeur slaat dicht. Achter mij valt het dubbelportret op de vloer. Ik kijk niet om en loop de trap op naar onze slaapkamer, de slaapkamer van Geertje, de slaapkamer van mijn Geertje en van mij, lang geleden. Ik doe de ramen en de deur dicht.

Homo homini lupus est.

Ze ligt er nog net zo bij, languit op mijn helft in het tweepersoonsbed, haar benen heeft ze gestrekt. Koud en droog. Haar vel is donker verkleurd en lijkt op leer met rimpels en groeven. Geertje houdt haar handen op haar buik, vingers in elkaar gevouwen. Ze was een mooie vrouw, verdomme, dat is ze gebleven. Ik zet de ventilator uit. Het is alsof en lange zucht zijn einde vindt.

Te voet van Rome naar Huis. Het paard rook stal vanaf de eerste stap.

Op het nachtkastje staat de krantenfoto in een lijst. Henk Smit directeur van de fietsenwinkel. Geertje staat achter hem met haar nieuwe elektrische fiets. Door de bank genomen, door de bank betaald.

'Vader waarom hebt U mij deze last te dragen gegeven?'

Geertje is mij voorgegaan. Ze hoefde niet ver weg om dichterbij te komen. Nooit heeft ze mij verlaten.

De dikke envelop brandt in mijn handen. Heeft misschien maanden op de deurmat gelegen. Mr. J. G. Bronkhorst & Partners, advocaten en procureurs. Vertrouwelijk. Zonder frankering.

Nijntjes droom. Nijntje huilt. De brief van Nijntje.

Ik hoor het oudste paard hinniken.

'Houd je vast aan filosofie, meer is er niet. Ga ervan houden dat er enkel vragen zijn. Antwoorden zijn illusies. Houd je vast aan het niet-weten. Kinderboekjes zijn daar heel geschikt voor. Ook voor volwassenen.'

Ik schuif de gordijnen naar elkaar. In het halfduister leg ik de envelop met boekjes onder het hoofdkussen. Mijn Nijntje. Ik hoor het tweede paard uit de verte.

'No man can be the ruler of another man's heart. Je wilde het niet weten. Kind met hanglip.'

De kaart met de kruisjes.

"Je wordt ontzettend bedankt."
Ik leg mij neer naast mijn vrouw. De Styx is ze overgestoken. Ik was de veerman. Ik heb het graag gedaan. Met overgave. Ik ben de minste niet.

'Schande, schaam je. Je durfde niet onder ogen te zien dat je nooit kon vasthouden aan wat nooit je bezit is geweest. Nooit ben je baas over een ander, ook niet in de dood.'

Ik zie hoe Janneman zijn tanden blootlacht in het donker.

'Je hebt gedaan wat je niet kon laten. Je bleef een kind. Maak je kinderlijke werk af, word eindelijk volwassen, verdomme, voor je vrijheid. Lafaard die je bent. Wie het langst leeft, kijkt de dood het langst in de ogen.'

In de tweede la van het nachtkastje, achter de bijbel zonder
1 Korinten ligt het souvenir van Janneman uit donker Afrika. Er is een die van me houdt.

Ik lach mijn tanden bloot.

Alles, ach, alles komt goed.
Alles! Alles! Lief en leed.
En de wereld en de droom.

Terugblik op *Plek van bestemming*.
Ik werd geïnspireerd door het gedicht *Greyness is all* van Louis McNeice.
In herhaling. Ook in de novelle *Donkerrood* (*Wanda*) houd ik met dit gedicht bezig. Niemand kent zijn bestemming, of zoals J. Bernlef dicht:
Niemand ziet iets aankomen / dat is ons geluk.
Ik liep de route op google earth. De voetreis eindigt op Erica.

De volgende novelle schreef ik in de maanden voorafgaand aan mijn vervroegde pensionering in 2012. De novelle gaf ik aanvankelijk de titel *Grijs*, naar het gedicht. Later veranderderde ik de titel in *Wending*. Na de novelle een korte toelichting.

Greyness is All

If black were really black not grey
It might provide some depth to pray
Against and we could hope that white
Would reach a corresponding height.

But, as it is, we melt and droop
Within the confines of our coop;
The mind stays grey, obtuse, inert,
And grey the feathers in the dirt.

If only some black demon would
Infuse our small grey souls we could
At least attempt to break the wire
That bounds the Gadarene hens' desire.

But, as it is, we needs must wait
Not for some demon but some fate
Contrived by men and never known
Until the final switch is thrown

To black out all the worlds of men
and demons too but even then
Whether that black will not prove grey
No one may wait around to say.

An de reize

Op 25 maart vond er een belangwekkende gebeurtenis plaats. Ik geef geen jaartal, dat doet er nu nog niet toe. Ook de belangwekkende en achteraf gezien wezenlijke gebeurtenis laat ik voorlopig achterwege. Ik zwijg over het voorval, niet omdat ik de spanning op wil voeren, maar omdat het, zoveel jaar na dato, steeds minder belangwekkend en essentieel is geworden. De toekomst, ook die van mij, ligt dichterbij dan die dag in maart in dat belangwekkende jaar.

Ook de plaats van handeling vermeld ik niet. Het voorval had overal en nergens kunnen gebeuren, onder elk denkbaar gesternte. Sterker nog: het voltrok zich overal en ook op sommige plaatsen niet.

Enige tijd geleden was ik onderweg. *An de reize*, zoals dat in mijn moerstaal heet. *An de reize* is niet slechts op reis. *An de reize* is onderweg met alles erop en eraan, zonder bagage, met enkel boterhammen onopvallend in plastic in een binnenzak.

Ik houd van fijnvolkoren zonder boter, met jongbelegen kaas. Zelden koop ik een belegd broodje in een eetgelegenheid. Ik mijd luxe aangeklede broodjes met exotische namen en met exotisch beleg.

Het beleg is meestal prima, maar het deeg is te vaak deeg gebleven. Het deeg is geen brood geworden, net zoals het woord niet altijd vlees wordt.

Het was een doordeweekse dag. Ik was op weg voor mijn werkgever. Dat brengt voordelen met zich mee. Bijna alle onkosten kan ik declareren, als ik bonnetjes overleg. Bonnetjes die als pdf-bestand te zijner tijd op het web terechtkomen zodat iedereen die dat wil weten, kan zien waar ik die betreffende dag ben geweest. Iedereen mag weten waar ik ben, maar ik gun mijn werkgever en de meeglurende wereldbevolking niet het genoegen van bevrediging van ongeremd voyeurisme. Bij vlagen ben ik een ijdeltuit, dat ook.

Zolang ik het kan, betaal ik zelf mijn onkosten, op de trein- en buskaarten na. Mijn reis laat ik betalen.

Het was een gure dag, wind uit het noordoosten en een grijs wolkendek. Winter was het niet, maar ook geen lente.

Van elke *An de reize* maak ik een avontuur, dat is mijn kwaliteit en hoort tot mijn mogelijkheden. Tot ieders mogelijkheden, maar niet iedereen neemt die. Ik tref mensen die arrivée zijn, voor de plek van bestemming in zicht is.

Ik slijt mijn dagen niet graag in gelijkvormigheid.

De eerste etappe vanaf mijn woonplaats was gratis. De extra bus voor kleumende passagiers die niet voor de fiets hadden gekozen, bleek een touringcar met video, toilet en internet, met bergruimte voor koffers en ski's, maar zonder GPS om de kosten van de reis te verhalen. Alle passagiers reisden op kosten van de zaak. De tweede etappe ging met een luxe bus zonder video, maar met

uitzicht op kale bomen waardoor het bos langs de snelweg goed te zien was, de reis ging langs drassige en later langs drogere akkers met stoppels van afgesneden maïs. Een enkele agrariër had een rooimachine op het land achtergelaten. Een enkele; de meeste boeren blinken uit in zorgvuldigheid als het om de natuur der dingen gaat. Niet iedereen ziet en waardeert dat.

Ik heb een zwak voor boeren, vooral voor de kleine met gemengd bedrijf die nauwelijks een bestaan hebben en aangewezen zijn op, wat ik oneerbiedig 'prutswerk' noem met bed-and-breakfast in een verbouwde schuur of op de deel van de honderd- en meerjarige stulp. Rietgedekt voor de nostalgie, maar alleen lonend met luxebadkamer voor gasten en gegarandeerd digitaal contact met het thuisfront en de rest van de wereld.

De mens wil niet zijn waar hij is, en als hij op die ongewenste plek is, zoekt hij opnieuw naar die ene plek waar hij vandaan komt. Ik zeg dat niet met cynisme of sarcasme, daar zul je me niet op betrappen. Ik ben niet anders dan anderen, al lijkt dat soms wel het geval. Soms zeg ik eenvoudige zaken op een ingewikkelde manier, dat is voor de nuances en de complexiteit van het bestaan. Take it or leave it.

In het gewone ben ik net zo bijzonder als de vrouw aan de overkant van het gangpad in de bus. Ze leest de gratis ochtendkrant. Af en toe keek ze naar het grijze landschap, de kleurige vilten sjaal nog strak om de kraag van de jas. Eigen werk, dat kon je zo zien. Ik zag het. Wellicht zou ze de volgende halte uitstappen en nam ze niet de moeite om los te knopen wat toch weer vast moest. De wind sneed hard langs de bus en in de krant stond de gevoelstemperatuur in rood vermeld. Ze stapte gelijk met me uit bij de eindhalte, maar koos een andere route. Onze wegen kruisten elkaar niet, ze liepen parallel en vervolgens uiteen. Dat komt vaker voor.

Ik nam de trein, hedendaags model, maar het interieur van de pendeltrein was door de lokalen grondig aangepast aan vroeger tijden. Graffity als rotstekeningen op de tussenwanden en met glasmes in buitenlandse talen verwensingen en oproepen tot expliciet seksueel gedrag. Het onderscheid tussen verwensing en voortplanting was me niet steeds helder. Ook in deze trein moest vermeld blijven dat allah groot was en dat god de christenen zou moeten verdoemen. Afgekort tot *jhw* en *jhd*, dat wel, jihad zonder klinkers. Prima.

Gelukkig ben ik niet opgevoed met smetvrees. Ik ben niet bang om vuile handen te maken en te krijgen. Zonder wroeging loop ik uit de tuin mijn huis binnen. De aarde neem ik in bezit, zoals ook de aarde later bezit van mij neemt.

Ik houd van schoonheid, maar die pracht is niet hetzelfde als netheid. Alles kleeft alles aan en geen modderspat of geur ga ik uit de weg.

De halfvolle patatzak met donkervergeelde saus vormde een stilleven op de linoleumvloer van de coupé. Geurloos, het was bitter koud. Te koud om te ruiken. Het leek de eerste rit van deze ochtendtrein. Wat een genot als de wereld er niet uitziet als gedacht.

Kinderen waren op weg naar een verre school. Niet omdat er geen school

dichtbij was, maar omdat de verre school een andere kleur heeft en een nestwarmte die alleen geldt voor het eigen milieu. Eigenheid is het hoogste goed en dat moet vooral zo blijven. Gelijk hebben ze. Ik laat me ook niet veranderen, niet door de voorste, de achterste of de naaste zeloot. Zeloot rijmt op idioot.

Het verval van het krimpgebied aan de rand van onze wereld werd me per kilometer duidelijker. Ik zag silo's van voorheen graanopslag en vervallen loodsen van voorheen aardappelsorteerinrichtingen. Ik zag rietgedekte nieuwbouw en paardenbakken langs het spoor. Jongens, met helmen op, vanwege de kou hun hoofd en oren bedekt, diepvoorovergebogen over het stuur van hun brommers. Geen schijn van kans tegen de optrekkende trein. Techniek won andermaal van passie.

Het was rond half tien op mijn uitstapperron, en elders ook. Ik had geen haast, waarom zou ik haast hebben? Ook in de tijd van mijn baas, mijn eigen tijd, heb ik nooit haast.

Ik haalde mijn fototoestel tevoorschijn en lummelde rond op het perron. Ik meende dat ik wachtenden op de retourtrein moest laten wennen aan mijn camera, net als slachtvee met uitzicht op de lange messen van de slagers, of als kiezers die kunnen wennen aan politici voor er beloften de ether ingeslingerd worden. Iedereen op het perron kon positie kiezen om buiten beeld te blijven, maar welke positie was nog onzeker. Hoe dan ook; ik zou ze meenemen naar mijn volgende bestemming, ook zonder foto. Mijn hoofd is groot en biedt veel ruimte.

Een vrouw van middelbare leeftijd zocht haar telefoon – *für Elise* – in haar handtas. Ze keek kort naar het scherm en stopte de telefoon weer weg. Een Chinese man naderde van de rand van het perron, haalde twee sigaretten uit een pakje en bood de dame naast me een sigaret aan. "Laten we samen genieten", leek hij te zeggen. Ze bedankte beleefd. Hij glimlachte, leek niet beledigd. Gewoontegebaar van het thuisfront.

De Chinees liet het cellofaan van het pakje op het perron vallen. Niet per ongeluk; zo had hij dat geleerd. Laat achter wat je niet wilt, neem geen onnodige ballast mee. Maar wat je achteloos wegdoet, blijft je achtervolgen, dacht ik. Angst hield me tegen om die opmerking te maken. Het was angst in mijn hoofd, niet in mijn lijf. Mijn lichaam boog zich in de vrieskou, pakte het cellofaan van de tegels en deponeerde het in de afvalbak.

'Sorry, sorry.'

Mijn kennis van Mandarijnchinees was uitgebreid. Waarschijnlijk heb ik op dat moment geglimlacht, maar zeker weten doe ik dat niet. Ik zie mezelf niet vaak van de buitenkant. Mijn binnenkant speelt me parten. Veel meer dan mijn uiterlijk lijk ik geobsedeerd door mijn innerlijke beelden.

Voor de retourtrein het verkilde station binnenreed, maakte ik een snelle foto van de Chinees en van de dame, die verscholen achter het raam van de wachtruimte haar positie had bepaald. Buiten beeld nam ik haar mee.

Ik liep het station uit, de binnenstad in.

Het paard leek onaangedaan door de kou. Oogkleppen op en een deken over de rug. Op de bok zat een koetsier in lang zwart. Een doodgravershoed en zwarte handschoenen zonder vingertoppen.

Nee, het toeristenseizoen was nog niet begonnen. Aan weerszijden van de bok twee lantaarns met brandende kaarsen. Ik mocht mee. Hij zou enkel zijn rondje rijden om het paard beweging te geven. Ik nam plaats in de koets. De koetsier stond erop om de deur voor me open te houden en te sluiten. Adel verplicht, zei hij. Ik wist niet wie de adel was op dat moment.

In de koets was het koud, maar minder koud dan buiten in de wind. We reden de buitenste ring van de stad. Een deels dichtgevroren stadsgracht met eenden die samen een wak openhielden. Ieder wist wat te doen om samen te kunnen overleven.

'Hier is de Willibrorduskerk,' zei de koetsier.

Hij had een raampje aan de voorkant op een kier geschoven.

'Als U wilt bidden of een kaars wilt branden, zegt U het maar. Ik heb de hele dag.' Hij schoof zijn zwarte sjaal tot vlak onder zijn blauwe vriesneus, orgaan dat hem de weg wees, als het paard hem niet langer de route zou wijzen.

Ik had ook de hele dag voor mij, een dag deels voor mijn werkgever en in belangrijke mate voor mezelf. Ik had een korte afspraak voor een intens overleg. Ik had dat telefonisch kunnen afhandelen of via videoconferencing, maar ik hecht aan gesprek onder vier ogen, zonder tussenkomst van elektronica.

De hoofddeur van de kerk was vergrendeld, de zijdeur gaf toegang tot een kapel, toegewijd aan de Heilige Maagd met haar kind. De waxinelichtjes waren gedoofd. Ik haalde voor twee zilverlingen een handvol lichtjes uit de verkoopdoos. Nergens lucifers te vinden.

'Laat mij mijn gouden ketting terugvinden,' stond in het journaal naast het altaar. 'Oh Maria help mij.'

Ik dacht dat de Heilige Antonius voor verloren voorwerpen de meest aangewezene was, maar voorspraak van de Moeder Gods leek mij niet verkeerd. Het boek stond vol met verhalen over kwalen en ongemakken in slordig en netter schrift. Een enkeling schreef dat zij zo fijn had gewinkeld in deze boeiende stad. Loof de Heer voor grote leesbare prijslabels in confectiezaken. In de Xenos was het net als thuis, heel vertrouwd. Ik liet de droefenis en de blijdschap over zondaars die het juiste pad hadden teruggevonden achter me. In het voorportaal snoot ik mijn neus. De koetsier stond naast de koets en hield de deur open.

'Pas op voor de gladde treeplank,' zei hij. En voor hij de kier van de deur sloot: 'Ik bid hier ook, als er niemand is. Hebt U Willibrordus gezien?'

Ik knikte. Ik had de Heilige Willibrordus gezien, vanuit de hoogte wakend over de gleufkist voor donaties tot instandhouding van de gewijde leegte.

'Ik ben naar hem genoemd.' De naamgenoot van Willibrordus haalde zijn neus op met diepe teugen.

Zijn verhaal was, wat dit aangaat, ook mijn verhaal. Ook ik ben naar een heilige genoemd, en naar mijn vader die een deel van zijn tijd in zonde heeft geleefd.

Gerardus Majella kon op meerdere plaatsen tegelijk zijn, dat kon mijn vader ook. Bij moeder thuis en bij die andere vrouw. De beschermheilige van de kleermakers, portiers en zwangere vrouwen bleef volgens overleveringen bij zijn leest en verdroeg beledigingen en vernederingen. Als hij door de kleermaker werd geslagen, glimlachte het jongetje dat als levensdoel had: heilige worden. Daar zaten de grote verschillen tussen mijn vader en zijn heilige, maar dat wist ik nog niet toen ik in Barger-Oosterveld de jaarlijkse processie meeliep. De helderziendheid en de vaardigheid gedachten te lezen van de heilige uit Muro Locano zijn niet mijn deel geworden.

De koetsier hoefde het paard niet aan te moedigen. In trage pas reden we door vrijwel lege hoofdstraten en zijstraten. Het paard hield stil bij de synagoge.

'Hier zijn geen Joden meer,' zei de koetsier door het raampje. 'U weet wel waarom.' Hij grijnsde.

Ik wist en ik weet waardoor, het waarom houdt me al jaren niet meer bezig. Ik weet niet waarom de dingen gebeuren. Ik weet niet waarom Joden, zigeuners, homoseksuelen en andersdenkenden zijn vermoord. Ze zijn vermoord door de hand van uitvoerenden, door de hand van horigen en gehoorzamen. Ze zijn vermoord door de hand van de naaste die voor of achter zijn medemens staat. Ik denk wel eens aan die doden en aan de slachtoffers van oorlog, geweld en natuurrampen. Ik denk wel eens aan hongerdoden, maar niet vaak.

Ik mijd vier mei, en vijf mei ook. Niet omdat ik niet gedenken wil. Ik denk voortdurend, ook als ik niet begeer te denken, gaat mijn geest zijns weegs.

In mijn werktijd denk ik aan mijn taken, die los staan van mijn behoeften. Steeds meer. Ik begin dat onderscheid helder te krijgen, het onderscheid tussen mijn werk en mijn werkelijke behoeften dringt zich aan me op. Het is alsof mijn geest ontwaakt, na al die jaren. Een vegetatieve toestand is niet alleen voorbehouden aan coma-patiënten. Ook bij wakenden is een groot deel van de geest in diepe slaap. Ik denk aan wat voorbij is. Wat komen gaat, meldt zich. Ik voel het.

Bij de protestantse kerk hield het paard opnieuw halt.

'Reformatie en contra-reformatie en dan nu PKN, U kent dat vast wel.' De koetsier blies over zijn gehandschoende handen, stak zijn duim kort tussen zijn lippen. Hij wachtte niet op mijn knik en schoof het raampje weer dicht.

Ik ken dat wel.

We hadden de lokale bezienswaardigheden voldoende aangeraakt. Het paard sloeg rechtsaf en nam ons mee in haar gang. Het raampje schoof opnieuw open.

'U kunt daar koffiedrinken,' zei de koetsier. Hij wees naar het kasteel dat door de horeca was ingenomen.

'Later,' zei ik, 'dank u. Ik heb een afspraak aan de Bezemweg.'

Zonder te antwoorden schoof de koetsier het raampje weer dicht en trok aan de teugel. Hij haalde het paard uit het ritme en tien minuten later werd ik uitgeleide gedaan in het licht van dampende vijgen.

Kasteel Coevorden

Als je het echt allemaal wil horen, dan wil je waarschijnlijk eerst weten waar ik geboren ben en het hele relaas over mijn jeugd en mijn opvoeding. Ik zou kunnen vertellen van mijn tijd op de lagere school, – voor het gemak sla ik de kleuterschool over – en verder gaan met mijn jaren op de RK-HBS. Waarom zou ik?

Het is een groot misverstand dat het verleden een rechtvaardiging is voor gedrag in het heden. Die stelling zou ik wel voor mijn rekening willen nemen. Ik doe dat ook, maar omdat niemand mij ernaar vraagt, houd ik deze wijsheid voor mezelf. Op mijn werk luister ik ritueel naar de verhalen van collega's, niet omdat ik de verhalen boeiend vind, dat vind ik meestal niet, maar omdat het een gewoonte is geworden om naar de historie van wie dan ook te luisteren. Luisteren hoort bij mijn professie.

Meestal zwijg ik. Ik maak kanttekeningen tijdens gesprekken en vergaderingen als ik me niet in kan houden. Gelukkig laat ik meestal achterwege wat uit mijn kindertijd in mijn heden is achtergebleven. Een beroep op ervaring lijkt snel een zwaktebod. Meer dan kracht van argumenten ontneemt een beroep op ervaring de ander de mogelijkheid om zelf mogelijkheden en beperkingen te ontdekken. Zinsnedes als: "Dat zou ik niet doen", of "Wees wijzer", zul je me niet snel horen zeggen. Het woord "vroeger" krijg ik niet meer over mijn lippen. Veel zinnen en woorden zijn overbodig omdat ze niet effectief zijn om de ander te bereiken en ook niet geschikt om jezelf in te verliezen. Een jonge hond wil nog wel eens leren luisteren, de oude garde kiest het eigen pad. Dat doe ik ook. Ik investeer in jeugd, daar zie ik nog mijn bekeringsdrift, maar ook dat wordt langzaam minder. Soms lijkt het alsof ik steeds jonger word en terugga naar mijn oorsprong. Ik wil dat niet, maar het is de vraag of ik daar baas over ben.

Wat ik heb overgehouden uit de jaren achter me, heb ik grotendeels weggedaan. Ik koester gedachten en citaten als ze met opruimen te maken hebben. "Niets te verliezen en nooit weer bang." en "Als je weet wat ik heb bewaard, weet dan wat ik heb weggegooid." Zo speel ik met quotes en aforismen van anderen en van mezelf.

In de lift praat ik af en toe met Krisztinia. Haar achternaam met veel medeklinkers staat in goud gestikt op haar uniformblouse. Telkens denk ik aan het Przewalski paard als ik haar vaders naam op haar boezem zie. Ze heeft donkere krullen en kan gemakkelijk wegduiken achter haar gordijnhaar. Krisztinia is een vrouw van weinig woorden, maar ze lijkt te weten dat ik aan weinig woorden voldoende heb. Het is een stil verbond tussen haar en mij. Ik weet niet of ze die tocht naar de twaalfde en hoogste verdieping, of laat in de avond op weg naar de begane grond, ook als geestelijke vereniging ervaart.

Ik betrap mezelf erop dat ik mijn pas inhoud als ik haar met haar schoonmaakkar van het andere einde van de gang zie komen. Samen met haar in de

lift, mijn lichaam weet wat ik nodig heb als ik mijn pas vertraag zonder dat ik er weet van heb.

Krisztinia kent de toiletten, de koffie-, chocolade- en soepautomaten. Ze weet op welk kantoren borden en ander serviesgoed opgestapeld worden van collega's die uit het restaurant etenswaren mee naar boven nemen en de vaat laten staan. Ze weet welke papierrollen het snelst zijn verbruikt. Ongewild heeft ze de mensen leren kennen aan wat ze achterlaten en verbruiken. Ik hoor haar er niet over. Ik vraag niets.

Basaal ben ik niet geïnteresseerd in mijn collegae. Dat is geen schande, een waardeoordeel past niet in menselijke verhoudingen. Het ene is niet beter dan het andere. In mijn beroep is desinteresse een minder gewenste levenhouding, maar ik weet er een weg in te bewandelen.

Krisztinia heeft drie kinderen. Academisch geschoold. Alledrie. Een accountant, een intercedent en een bioloog.

'Ze zijn goed terechtgekomen,' zegt ze.

Ik knik. Ze slaat haar ogen neer. Het is haar credo. Een paar keer per jaar. Het is haar manier om haar trots te laten zien. Die academische titels zijn vooral haar verdienste. Zij zorgde voor pecunia en voor steun.

'En zonder vader.'

Die *slip of the tongue* was eenmalig, alsof ze zich had vergist. De lift stopte ongevraagd op de zevende verdieping. Ze reed de kar naar buiten en glimlachte. Buiten stond een collega met de postkar te wachten voor haar gang naar boven. De postbezorgster stapte niet in, maar wachtte op de retour. De deur sloot en de afdaling naar de begane grond leek een eeuwigheid te duren. Ik zette de tijd stil. Ik koester onbedoelde onthullingen van een ander.

Míjn kroost deed alles op eigen kracht. Ik niet.

Ik heb van plagiaat mijn levensstijl gemaakt. Alles leer ik van een ander, en wat ik aan mezelf toevoeg gebruik ik naar eigen goeddunken.

In mijn boekenkast vond ik een dik schrift met een rood kaft. Mijn naam in blokletters op het etiket, voorbode van een barok en langzamerhand onleesbaar handschrift. Op het etiket staat niet in welke klas ik het schrift heb gemaakt. Het is vaderlandse geschiedenis in vogelvlucht volgens een van de oneindig mogelijke lijnen van het verleden naar nu. Honderden plakplaatjes in zwartwit met bijschriften van eigen hand.

'Wat stelt geschiedenisonderwijs tegenwoordig nog voor!' hoor ik van een van de vele deskundigen die ik op mijn paden ontmoet. Zo'n impliciet oordeel kom ik op veel terreinen tegen, amper gefundeerd, maar de retoriek klinkt overal bovenuit.

'Dat is altijd zo geweest,' zegt mijn vrouw, als ik tijdens het toetje of de koffie na de avondmaaltijd dergelijke opmerkingen ter sprake breng. 'Ik weet niet anders dan dat leken de beste artsen zijn.'

Ik ken haar uitspraken. We zijn elkaar vertrouwd en we zeggen tegen elkaar wat we al van elkaar weten.

'Iedereen heeft een geschiedenis en op dat terrein is iedereen zijn eigen professor. Jij ook.' Meta kent me, zo wil ik dat.

Ik leg mijn hand kort op haar knie. De handoplegging is een taal tussen ons twee.

Een grafheuvel en een hunebed op de eerste bladzijde van mijn geschiedenisschrift. "Steentijd IJzertijd Bronstijd", schreef ik. "Dierenresten; mammoeth, neushoorn, rendier, reuzenhert, beer. Mensenresten, hunebedden in Drenthe. Koepelgraven op de Veluwe. Later komen Kelten en Germanen".

In latere tijden een opeenvolging van katholieke coryfeeën, politici, admiralen, missionarissen, paters, bisschoppen, kardinalen, schrijvers, dichters en aan het slot van het schrift de erfprinses die voorbestemd is het land te leiden als de politici het spoor bijster raken. Onze steun en toeverlaat, ze deugt, ook al is ze niet rooms.

Bij de Goejanverwellesluis vindt een dramatische ontmoeting plaats, een ommekeer in de geschiedenis, zoals elke mijlpaal een richting aangeeft. Z.H. Paus Pius IX (1847 – 1878) "Kondigde in 1854 Onbevlekte Ontvangenis van Maria af. 1870 Kerkelijke staat werd hem afgepakt".

Op het binnenkaft drie plakplaatjes van Uitgeverij Brakkenstein uit Nijmegen met op 10 mei 1940 een aanval op een slagschip, de WAPENSTILSTAND WAGENINGEN op 6-5-1945 en als laatste plaatje nummer 28 met TITUS BRANDSMA (1881 – 1942). "Oorlog met Duitsland", schreef ik in de marge.

De oorlog was na bladzijde tachtig voorbij. Even later begon mijn geschiedenis.

Na de bespreking stond de koetsier in de Bezemstraat te wachten. De wind was gaan liggen, maar het was nog ijzig koud. Ik had hem niets gevraagd. Opoffering en beleefdheid komen nog steeds voor. Ik had naar het station willen wandelen, maar zonder moeite liet ik me overhalen om mee naar het kasteel te rijden. Een hoge zaal. Een openhaard en waar wellicht ooit de troon van de landgraaf had gestaan een nostalgische toog van donker beuken. Spiegels achter de hoog opgetaste drankvoorraad. Een novice kreeg uitleg over de kassa, het pinapparaat en registratie van klanten. Alle kennis: alleen voor eigen gebruik.

Mijn koetsier knikte en maakte een korte krulbeweging met zijn hand. 'Cappucino is heel goed hier. Akkoord?'

Een autochtoon, opgevoed zonder lidwoorden. Vaak heb ik niet meer dan enkele zinnen nodig om de oorsprong te achterhalen, in die illusie blijf ik wonen, zoals ik mijn hele bovenkamer naar mijn genoegen heb ingericht, en blijvend op zoek ben naar boeiende stoffering van mijn hersenen.

Ik gaf me over en keek naar de ridderzaal met glas-in-lood-ramen. Uitzicht op flatgebouwen in de verte, en toch waande ik me in de Middeleeuwen.

Op een leisteen lagen gesorteerde koekjes uit de regio. Turfjes, hunebedjes, dûmkes, koek, bonbons, noga. Ella Fitzgerald van boven, waar ik citers en een clavecimbel had verwacht.

'Ik heb al een paar dagen geen mens gesproken,' zei de koetsier. 'U kent dat vast wel.'

Ik knikte.

'Enkel mijn paard.'

Ik knipperde een maal langzaam met mijn ogen.

'Ik dacht, laat ik een praatje met U maken. U lijkt me wel geschikt.'

Ik stak het lepeltje in het schuim van de cappucino. Weinig chocoladepoeder. Veel te weinig. De novice zocht vanachter de toog oogcontact. Ik knikte en schonk haar vergiffenis voor de matige chocolade. Alle begin is moeizaam. Elk kop koffie is een nieuwe start. Er ligt een wereld op haar te wachten, ook buiten de muren van dit kasteel.

'Ik ging vroeger biechten in Willibrordus. Nu niet meer. Ik heb het gevoel dat Poolse kapelaan me niet verstaat, en als ik mijn zonden wil vertellen, wil ik op z'n minst gevoel hebben dat ik niet tegen een Chinees praat.' De koetsier kneep zijn ogen op spleten.

'God is geen Chinees.' Hij legde zijn onderarmen op tafel. 'Misschien kent U dat ook.'

Ik knikte. God is geen Chinees en god is ook geen Drent. God is geen allochtoon. Als god bestaat is god alleen zichzelf, een autochtoon, en dat is genoeg.

Het meisje-in-de-leer kwam langs om te vragen of alle naar wens was. Alles was naar wens. Het was warm, schemerig, behaaglijk en de koekjes van eigen bodem smaakten verrukkelijk. Ja, nog twee cappucino, straks. Meer chocoladepoeder kon ook.

'Mijn zoon heeft gestudeerd,' zei de koetsier en vervolgde zonder pauze, 'ik heb ook gestudeerd.'

Ik zag dat onder de figuurtjes in het gebrandschilderde raam namen waren vermeld. Ik kon de namen niet lezen. Een leesbril heb ik niet.

'Ik heb ook doorgestudeerd, maar ik weet niet of ik er wijzer van ben geworden,' zei de koetsier. Hij noemde zijn naam. Ik kende zijn naam al. Ik mocht hem bij zijn voornaam aanspreken, ik mocht hem tutoyeren net als de heilige in de kapel. Ik knikte en trok mijn wenkbrauwen langzaam omhoog. Deze biecht hoefde ik niet onderbreken.

'Economie. Hij ook, mijn zoon, maar later heeft hij zijn vak vaarwel gezegd. Zijn moeder was toen al vertrokken.'

Ik streek met duim en wijsvinger langs mijn kin. De cappucino werd gebracht. Ik dacht aan Krisztinia en aan die anderen met ook zo'n geschiedenis. Ik dacht aan mijn vader en mijn moeder en aan hun kind. Uit m'n ooghoek keek ik de serveerster na. Platte zolen, zwarte kousen, donkerblauwe rok, witte blouse met hesje en een kleurig sjaaltje met losse knoop. Ook zo'n dochter.

De laatste trein uit deze negorij zou voorlopig nog niet vertrekken. Ik had alle tijd. Buiten schemerde de namiddag.

'Organist. Mijn zoon is organist geworden. Hij speelt hier in de kerk, op zondag het Winkelsorgel. Matig orgel, maar hij speelt goed.'

Bij het altaar lag een folder met inhoud van de cd. *Aus tiefer Not schrei ich zu dir*. Een korte kreet van 2 minuten en 13 seconden. Frans Kotter (ca. 1485 – 1541). De componist stond niet tussen de rode kaft van mijn geschiedenisschrift vermeld.

'Hij speelt goed, maar ik kom niet meer in kerk. Weet U.'

Ik keek voorzichtig, maar wel zichtbaar op mijn horloge. Niet dat ik weg wilde, ik had geen haast, maar omdat ik wilde weten wat de koetsier verborgen hield.

'Willie is mijn zoon niet, al heeft hij wel mijn naam. En naam van de kerk.'

Ik wachtte beleefd.

'Moeder de Heilige kerk,' maakte hij zijn zin af. 'Toen mijn vrouw zei dat ze zwanger was, wist ik dat het niet van mij was. Ik was niet dom, weet U.' De koetsier, Willie, niet dom, ging staan en knoopte zijn zwarte jas dicht. 'Ik had al twee kinderen bij Elisabeth, twee van mij. Ja, wat doe je dan?' Hij knoopte de bovenste knoop weer los.

'Ik reken wel af,' zei hij. 'Een kind dat je kind niet is.'

De biecht was voorbij. Hij had zijn geheim voor de honderdste keer toevertrouwd aan een reiziger die de droefheid en de blijdschap mee kon nemen naar elders. Naar de hel of naar de hemel. Een opvolger van Z.H. Paus Pius IX had het vagevuur inmiddels afgeschaft. Niet voor alles wat een mens meemaakt is een geschikte plek te vinden.

De koetsier schudde mijn hand en vertelde dat het genoegen geheel aan zijn kant was. Ik liet dat zo. Ik houd ervan het genoegen daar te laten waar het zich het meeste thuisvoelt.

'Mag ik je iets vragen?

Ik had de vraag gesteld voor ik er weet van had. Had ik er weet van gehad, dan had ik het contact achterwege gelaten. De draaideur van het kantoor achter me staat weer stil. Bijna alle collega's zijn al vertrokken, een enkele heeft avonddienst. *Je*, zei ik en niet *U*. Ik wilde niet op gelijke hoogte met de jongere collega.

'Ik zie dat je rookt binnen de zone waar dat niet is toegestaan. Althans waar het verzoek geldt. En?'

Er was niet veel moed voor nodig om de confrontatie aan te gaan. Mijn leeftijd helpt me mee, zolang het duurt. Nog een paar jaar dan laat ik dit soort aanmaning, want dat was het, – aanmaning en verwijt – achterwege. Mijn stoutmoedigheid hangt van mijn leeftijd af. Ik ben geen negentien meer en ook nog geen negentig. Sommige vragen durf ik te stellen, andere vragen laat ik achterwege.

De vragen en antwoorden over roken en roken op verboden en toegestane plekken hadden een te hoog gehalte onbenulligheid om ze hier nogmaals te laten horen. Domheid past welllicht het beste bij deze overbodige conversatie die ik graag had vermeden.

'Je bent een loser,' zei ik voor ik doorliep.

De ultieme benoeming van mijn eigen gedrag. Waar rook is, daar is ook vuur. Ik glimlachte voor ik in de bus naar huis stapte. Dat had ik ontdekt: waar rook is, daar is hartstocht.

Greyness is all

"Zijn serenades uit de mode? Klopt in de moderne man niet meer het hart van een minstreel? En is de vrouw van 1956 niet langer ontvankelijk voor romantiek en hartveroverende attenties?"

Ik lees de achterflaptekst van een doos in boekvorm. In het pseudo-boek uit mijn kindertijd zitten twee stukken zeep met seringengeur om lichaamsgeur en boze gedachten weg te wissen. Duizenden tweedehands boeken in tientallen kramen voorzover mijn oog reikt. Ik loop langzaam van de ene naar de andere kraam. Oogcontact met handelaren en hobbyïsten maak ik niet. De boekenliefhebbers negeer ik. Ik zoek geen aanspraak. Ik zoek geen boek. Ik kijk graag naar stapels boeken die ik niet meer ga lezen. Proza is grotendeels achterhaald, vind ik, feiten en wetenschap lees ik graag, fictie heb ik voldoende in mijn hoofd. Thuis heb ik een kast met een tiental boeken, dat is wat over is gebleven na een ruim leven met de neus tussen de bladzijden. Opruimen ging vanzelf. Opeens was ik er klaar mee, de hedendaagse literatuur.

Meta knikte instemmend. Zoals ze meestal instemmend knikt als ik iets zeg. Ze knikt en glimlacht en meestal lees ik haar gezicht als instemming en als toestemming om verder te spreken. Ik deel niet alle gedachten met haar, niet veel, alleen de nieuwe en die zijn spaarzaam, merk ik. Steeds spaarzamer, al vergis ik me misschien. Wat ik met haar uitwissel zijn variaties op wat twee levens zorgvuldig op elkaar hebben afgestemd. Tot in detail.

We hadden samen niet veel woorden nodig. Meta had de verandering al aan zien komen. Ik kocht elke week een boek, steeds vaker niet meer om te lezen, maar om het praatje met de boekhandelaar en omdat ik me jaren geleden had voorgenomen elke week een boek te kopen. Het was een verslaving, net als roken en drinken een verslaving kan worden, of welk ander gedrag dan ook. Prettige en schadelijke verslavingen, houvast in tradities. Een onschuldig gewoontegebaar, meer niet.

'Ik geloof dat ik nu boeken genoeg heb,' zei ik.

'Te veel misschien,' las ze mijn gedachten.

Als ik thuis ben, houd ik mijn zinnen kort. Met een paar woorden kan ik zeggen wat me bezighoudt.

'Misschien moet ik grote schoonmaak houden.'

Meta glimlachte en liet het vervolg aan me over. Ze wist wat komen ging. Ik wist het ook en kon hardop zeggen wat ik kwijt wilde.

'Misschien moeten de boeken, die ik niet meer ga lezen, de deur uit. Ooit moet dat gebeuren.'

'Zeker.' Ze kent mijn doortastendheid en gedrevenheid.

Misschien leef ik nog dertig jaar, die mogelijkheid bestaat. Mij mankeert niet zoveel, pijntje hier, pijntje daar; daar is het wel en wee mee gezegd. In die

dertig virtuele jaren wil ik mijn dagen nuttig besteden, vooral als straks de betrekking met mijn werkgever een einde vindt.

Ik doe nuttig en prettig werk, houd ik mezelf voor. Mijn afdelingshoofd zegt dat ik een gewaardeerde kracht ben, en juist door die mededeling heeft Jooske mijn twijfel aangezet. Ik kreeg een bonus, mijn argwaan groeide. Ik kwam in een hoek waar ik niet wilde zijn. Lof maakt me ongemakkelijk, vroeger was dat niet zo.

In toenemende mate verlang ik naar kleurloosheid, naar grijs. Ondanks mezelf. Apart. Zo voelde ik me, apart. Maar misschien heeft Jooske enkel benoemd wat al in mij groeide. Ik raak over datum. Het is gemakkelijk haar de schuld te geven van mijn leeftijd.

'Ik laat je zien wat ik de deur uitdoe,' zei ik.

'Ik houd van jou,' zei Meta.

Ze zegt het vaak. Ze zegt vaak dat ze van me houdt, en alles wat ik wegdoe wil ze zien. Een loflied zou ze waarderen, maar mijn stem laat me de laatste jaren in de steek. Ik ben geen zanger, nooit geweest, maar een lied is aan me besteed, vooral klassiek. *Jesu meine Freude*, die liederen. *Komm heiliger Geist*, op het orgel.

'Ik zeg heel vaak dat ik van je houd. Eenmaal is misschien ook wel genoeg.' Ik ken haar betoog en ik laat haar woorden over me heenkomen. Haar stem en haar zinnen doen me goed.

'Je luistert zo slecht, daarom zeg ik het zo vaak.' En als mijn vrouw de smaak van haar verhaal te pakken heeft, volgt een beschrijving van mijn communicatieve vaardigheden. 'Je luistert niet goed. Je luistert selectief. Je geeft antwoord op vragen die je verwacht, niet op vragen die gesteld worden. Valt me vaak op.'

Ik protesteer niet, daar ben ik lang geleden mee gestopt. Protesteren hielp niet. Ze luisterde niet naar mijn uitleg die ze als verdediging, als nutteloze verdediging, wegzette.

'Dat is altijd zo geweest,' zei ze.

Ik gaf haar gelijk. Verdedigen van eigen opvattingen is zinloos, na je vijftigste. En helemaal na je zestigste.

'Je kent de vraag al voor je de hele vraag hebt gehoord. Je buigt elke vraag naar het verhaal dat in je hoofd rondspookt.'

'Je kent me wel een beetje,' zeg ik en leg mijn hand op haar schouder. Lichtjes raak ik haar aan, niet om haar naar beneden te duwen, eerder om haar te verheffen. Zo doen paragnosten en handopleggers dat ook. De aanraking tilt de geest op. Ik zie graag dat ze een beetje zweeft.

Als ik de baas van de wereld zou zijn, zou ik een andere wereld maken. Niet dat die wereld er beter en prettiger uit zou gaan zien. Minder geweld en meer liefde; jongensdromen die voort blijven woekeren. Mijn pretenties op dat gebied zijn gekrompen, maar de aandriften zijn gebleven.

'Je hebt overal een mening over,' zegt Meta, 'maar ik hoor je zo weinig de laatste tijd.'

'De wereld is grijs en mistig,' zeg ik. Ik wijs naar buiten. 'Zullen we een wandeling maken om door mist en nevel heen te kijken? Ook goed voor de spieren.'

Greyness is All. Het loopt niet goed af in dat gedicht. Tussen de regels van Louis McNeice valt de bom en de aarde wordt ontvolkt. Niemand meer om dat roemloze einde van de mensheid na te vertellen zegt hij aan het slot.

To black out all the worlds of men
and demons too but even then
Whether that black will not prove grey
No one may wait around to say.

De dichter straalt geen droefenis uit. Het is een constatering, een feit.

'De kieviten zijn terug.' Ik kijk naar de ondergelopen graslanden. Een tiental vogels zet de afdaling in.

'Een leeuwerik,' zegt Meta.

Ik hoor geen leeuwerik. Ik hoor geen zang van kleine vogels met hoge tonen. Een deel van mijn natuur ben ik kwijt geraakt.

'Voorjaar, gelukkig.'

We staan op een brug over een brede kreek. Op een landtong rusten eenden. Woerden in de kleuren uit mijn biologieboek van de HBS. Een witte ring om de hals. Ik tekende de eenden met de kop los van het lijf om de witte ring weer te geven. Ik was verbaasd dat mijn tekening de werkelijkheid niet weergaf. Wit papier was ander wit dan de witte band om een woerdennek. Ik had een ontdekking gedaan. Uitvinder was ik, in de tweede klas.

Plots haasten de eenden zich half vliegend en half rennend naar het midden van de kreek.

'Ik dacht het al,' zegt ze. 'Daar.'

Schuin achter ons vliegt een roofvogel.

'De talingen hadden de jager al opgemerkt.' Meta knikt naar mij.

Ik schroef de telelens uit. Vanavond kan ik de dief in iPhoto groot in het vizier krijgen. Mijn eenden blijven bij elkaar, ongewis wie het slachtoffer wordt bij een duikvlucht van de slechtvalk.

De rerum natura

Elke wetenschappelijke waarheid gaat door drie stadia. Eerst zeggen mensen dat het in strijd is met de Bijbel. Vervolgens zeggen ze dat het al eerder ontdekt was. Uiteindelijk zeggen ze dat ze er altijd al in geloofden.

Ik kijk naar buiten. De lucht is grijs. In de verte schijnt de zon. Als ik straks op mijn werkplek ben kan ik na afloop een wandeling in de zon maken en deze uitspraak van Louis Agassiz in me laten doordringen. Mooi gezegd, maar waardoor duurt het zolang voor ik me dergelijke waarheden eigen maak? Ik scheur het stukje uit de krant en laat het papiertje in mijn binnenzak glijden. Morgen zeg ik dat ik dit altijd al zo heb gedacht, vandaag nog niet.

Meta zegt dat overtuigingen aangaande het leven komen en gaan door de aard van de dingen. We hebben het vaak over de zin van het bestaan, niet dat we aan het nut twijfelen. Sinds we bij elkaar zijn en elkaar verhalen vertellen weten we het belang van het *zijn*, van ons samenzijn. We hebben Shakespeare niet meer nodig.

'Het ligt in de aard,' zei ze. 'Van de dingen.'

Ze gebruikt dezelfde woorden telkens in bijna dezelfde volgorde, nog niet met vaste tussenpozen, maar dat komt ongetwijfeld. Ik betrap mezelf ook op die ingesleten herhaling. Misschien is het de leeftijd, ook zo'n onbestemd begrip en een weinig nauwkeurige beschrijving van mijn *condition humaine*.

'De aard van de dingen, de natuur van de dingen. Wat bedoel je?' zei ik.

'Zoals het leven zich voltrekt.' De toonhoogte van haar stem steeg.

Ik wachtte.

'Helder?' vraagt ze.

'Ja, helder,' zei ik, 'maar een dooddoener zolang we de aard van de dingen niet kennen.'

Ik schilde aardappelen en Meta sneed de broccoli. Ik zette de borden op tafel, bestek erbij. Zij maakte toetjes in kommetjes. Met fruit. Het avondmaal, ons avondmaal, ons ritueel.

Als we bezig zijn met dagelijkse zaken verliezen we gemakkelijk de draad van het gesprek. De gefragmenteerde gedachtenwisseling tijdens het koken is veelal een voorbode voor een herhaling van het gesprek als we in bed liggen en de slaap niet te pakken kunnen krijgen. Filosoferen wil pas als het hoofd leeg is en als de geest niet wordt afgeleid door trivialiteiten.

Eten. Meta is met eten bezig als we eten, ik wil nog wel eens wegdromen naar politiek, geschiedenis, economie, filosofie; de toestand in de wereld. Zij niet, zij proeft en ruikt de broccoli, de ui, de saus, de salade, het zuur en de bitterheid boven het zoet, of omgekeerd.

Vaker dan eens vallen we in slaap voor we halverwege de plot zijn. Te vaak belt 's avonds laat mijn neef die alleen woont en aanspraak mist. Ik luister

naar hem als het nodig is. Ik bel hem nooit. Ik luister met aandacht naar zijn verleden dat deels ook mijn verleden is. Een beetje andere kleur, dat wel, maar zijn huis is ook mijn huis. En in verval lijken ruïnes steeds meer op elkaar. Als ik naar hem luister raak ik de draad van ons echtelijk tafelgesprek kwijt. Meta slaapt vaak voor ik ben uitgeluisterd. In mijn dromen pik ik die draad tussen haar en mij weer op.

Sinds een paar jaar werk ik in de buitendienst. Ik bezoek klanten, die cliënten heten, en ik probeer mijn boodschappen, die deels ook de bestellingen van de zaak zijn, af te leveren. Het gaat om adviezen, een soort counselling. Op mijn visitekaartje staat *executive counsellor*, dat heb ik niet zelf bedacht.

Ik kijk en probeer zo netjes mogelijk te zeggen wat ik waarneem in de werksituatie van de cliënt, dat is de natuurwetenschapper in me. Ik heb een bèta-profiel, gemengd met een bête-profiel. Het beest in de mens zie ik ook, en niet met tegenzin.

Ik geloof in natuurwetenschappen, dat is wel eens anders geweest. Ik geloofde vooral in de mens, in gevoel, in emoties met een verdovende intensiteit. Die overgave aan de mens was in strijd met de leer van de enige waarachtige en ondeelbare kerk. In de tijd van mijn vader en moeder was dat zo. Ook op dit terrein lijk ik aanbeland op het laatste stadium van de uitspraak van Agassiz. Deze filosoof, bioloog en geoloog en ontdekker van de ijstijden, leefde van 1807 tot 1873. Op onderdelen was hij het oneens met de evolutietheorie van Darwin, en mocht Agassiz alsnog gelijk krijgen met zijn polygenisme, dan zal blijken dat iedereen dat altijd al had gedacht. Nee, hoe kom je erbij dat we van Adam en Eva afstammen, of van één soort apen in Afrika?

Als er destijds pensioen was geweest, had Agassiz een jaar kunnen profiteren van betaalde ouderdom. Ik ben jonger. Ik profiteer van de buitendienst. En na mijn laatste salarisstrook volg ik filosofen in dagelijks nadenken, dat is mijn plan voor de nabije toekomst. Ik heb al een begin gemaakt met filosoferen, lang geleden. Mijn toekomst is altijd dichtbij.

Mijn consult viel in goede aarde. Ontspannen blik, beetje betraande maar heldere ogen, een stevige handdruk bij het afscheid. Mijn raad kwam als geroepen, leek het. Het was niet moeilijk de vinger op de zere plek te leggen. Zelf nadenken en de eigen koers varen is niet voor elke beginner weggelegd. Mijn recept is niet zo ingewikkeld, de dosering komt wel nauw. Te veel advies zet een rem op ontwikkelingen en te weinig sturing leidt tot vertraging. Hoe meer reflectie op het eigen functioneren, hoe meer verwarring op de loer ligt. Je kunt door spiegeling en reflectie – dat is bijna hetzelfde – gemakkelijk alle geloof in jezelf kwijtraken, en in anderen en god. Dat laatste is niet zo'n ramp. Dat is zelfs een voordeel als je ouder wordt.

'Ik wist niet dat ik deed wat u hebt gezien,' zei de beginner.

'Kijken,' zei ik, 'dat is mijn werk.' Mijn wenkbrauwen fronsen licht als ik dat

zeg, dat gebeurt elke keer. Ik weet dat. Ik zag het op de video. De inspectie wil weten dat de zaak kwaliteit levert. Een paar keer per jaar leg ik mijn werk vast voor de contrôleurs. Ik doe dat met genoegen. Ik lever mijn werkgever wat hij wil, daar word ik voor betaald. Zo heb ik mijzelf langzaam wat beter leren kennen, vooral mijn mimiek en mijn houding zijn me door de films vertrouwd geworden. Dat was het genoegen van mijn werk; mezelf verhelderen en de wereld aan me toevoegen.

'Maar nu ben je zelf de expert met zicht op je handelen,' zei ik.

Zo staat het in de boeken. Zo leerde ik dat op de cursus. Wat een cliënt ook over me zegt, een zin later, twee zinnen maximaal, werp ik ze weer op zichzelf terug. Alles wat de ander zegt is zijn of haar verworvenheid. Mijn bijdrage aan voortgang van de ander is verwaarloosbaar, in theorie. En ook in praktijk.

Het lijkt een kunstje om gesprekken te voeren met deze regeltjes in het achterhoofd, en het is ook een kunstje, maar ik noem het liever een methode. Het is een methode omdat ik met een ernstig gezicht kan vertellen hoe de wereld eruitziet en het is een methode omdat het werkt. Het zelfvertrouwen van de cliënt groeit en zet daarmee een zichzelf versterkende ontwikkeling in gang.

Ik ben een spiegel van andermans ziel. En in die spiegel ontwaar ik mijn eigen contouren.

Twee uur observatie en feedback was ruim voldoende. Wat ik meer zeg dan in die tijd mogelijk is, vloeit weg als het water van een schone lei. De middag gebruik ik om het stadje te verkennen.

In het Bonefatiuspark in Dokkum staan voor de kapel veertien statiën van de kruisweg. Terracotta taferelen in muurtjes van kloostermoppen, meldt de infozuil. Ik lette niet op en begon ergens in het midden. Jezus was al een maal onder het kruis gevallen zonder dat ik daar een beeld van kreeg. Ik was bij de zevende statie. *Veronica droogt het aanschijn van Jezus af*. Achter me ging het hek van het parkje open. Een Duitser, ik hoorde het aan zijn stem en aan zijn taal, legde uit dat dit een Katholische Kirche moest zijn.

'Guck mal.'

Op het Denkmal was te lezen hoe zijn grootvader, en leeftijdgenoten van zijn grootouders, ook in dit stadje hun sporen hadden achtergelaten. In zwart metaal en meer dan levensgroot waakte Titus Brandsma uit mijn geschiedenisschrift over de krokussen. Bij de eerste statie *Jezus wordt ter dood veroordeeld* poepte een hond. De vrouw keek met haar gewoonteblik naar de hemel, terwijl de hond op de hurken zat. Een kraai groette. Een lach kon er niet af. Schijt aan de hemel, dacht ik.

Statie elf, J*ezus wordt aan het kruis genageld*, ook hier was ze al eens geweest, en de hond.

'Tessa, kom, kom, kom. Tess!'

De poedel kwam.

Misschien verbeeldde ik het me, maar het stemlawaai was plotseling voorbij.

Toen ik omkeek zag ik hoe de toeristen uit het oosten het verleden heel snel achter zich hadden gelaten. Uit deze bron kwam geen drinkwater meer. Geschichten lagen te vers achter mijn kant van het hek. Guten Tag.

'Het is allejezus altijd binnen vijf minuten raak. Die verdomde oorlog.'

Mijn buurvrouw neemt geen blad voor de mond als ze met me praat. We spreken elkaar over de schutting die naar het eind van de tuinen overgaat in een buxushaagje. Een paar keer in de week treffen we elkaar, soms ook weken niet.

Wiesje rookt in de tuin naast het afdakje met openhaardhout en naast de grijze container waar ze peuken in laat verdwijnen. Ik tref haar als ik oudpapier wegbreng of weckflessen of vazen uit het schuurtje haal. Ooit bouw ik achter in de tuin een tuinhuisje om me in terug te trekken om ongestoord na te kunnen denken, dan nodig ik haar uit voor een gesprek langer dan de duur van een of twee sigaretten. Ze heeft iets wat mijn vrouw niet heeft, maar ik weet nog niet wat. Heel nieuwsgierig ben ik niet.

Wiesje heeft te weinig om haar elke dag om me heen te willen. Ik heb geen klagen, ik ben tevreden met wat mij toevalt. Zeer tevreden.

'Dat is de leeftijd,' zegt Meta. Ze kan het weten, ze is even oud als ik ben.

'Ouder zijn gaat gemakkelijker als je minder wilt en minder eist,' zegt ze. Ik hoor filosofen in haar doorklinken.

'Jij wilt nog teveel,' zegt ze. 'Jij hebt nog niet genoeg aan jezelf.'

'Daarom heb ik jou,' antwoord ik, 'ben ik bij jou,' corrigeer ik mezelf volgens afspraak. Ik lieg niet.

Wiesje heeft een stevig postuur, middenmaten in alles, behalve in haar temperament. Ze is ruim twintig jaar jonger. Flamboyant met rode krullen en een spits gezicht. Geen sproeten en ze heeft een lichte teint. Rode laklaarzen als ze van haar werk komt en wandelschoenen als ze thuis is.

'Ik heb moeilijke voeten,' zei ze, 'en ook een karakter dat daar op lijkt. Moeilijk.'

Wiesje rookt, net als haar broer, maar die leeft niet meer.

'Hij is aan mijn kwaal gestorven,' zei ze, 'nu ik nog.' Ze stak een verse sigaret aan. 'Daarom rook ik. Ik weet dat het niet goed voor me is. Maar ik rook omdat het me goed doet.'

Ze grijnsde erbij. Blijkbaar kende ze mijn aversie en wilde ze dat niet als gespreksonderwerp boven de markt laten hangen.

Ik maak geen opmerkingen over haar sigaret en dat roken slecht is, of een hinderlijke gewoonte. Dat weet ze wel. Haar man vindt het niet goed dat ze in huis rookt, om hem en de kinderen. Roken in de tuin vindt hij ook niet goed. Honderdduizend dingen dragen een waardeoordeel, tevergeefs.

'Maar ik ben onafhankelijk en ik laat me niet overal de wet voorschrijven,' zei ze.

Wiesje heeft communicatiewetenschappen gestudeerd en Japans.

'Maborosi no hikari,' begroet ze me telkens als we elkaar in de tuin treffen. Ze wil niet zeggen wat het betekent. Ik laat dat zo. Het is beter sommige dingen niet te weten.

'Als je niet weet wat je wilt, dan doe je maar wat,' was Wiesjes rechtvaardiging voor haar studiekeuze. Alsof het nodig is elk besluit te onderbouwen. Ze interviewt excentrieke personen voor de radio en kletst braderieën en festivals aan elkaar.

'Dat is wat het volk wil,' zei ze, 'maar niemand van de leiding heeft het volk iets gevraagd en uit het volk belt niemand naar de studio.' Ze heeft het niet zo op haar doelgroepen.

'De oorlog komt binnen vijf minuten ter sprake. Met wie ik ook praat. Ik praat met veel van de straat.' Ze inhaleerde diep. 'En van de richel,' blies ze de rook langs me heen.

De as tikte ze in mijn tuin.

'En er is bijna niemand meer die die jaren heeft meegemaakt. En toch gaat het altijd over oorlog.'

'Vrede komt, ook als oorlog niet voorbijgaat,' zei ik.

Wiesje hoorde niet wat ik zei.

Als ze in de uitzending is – ik luister af en toe om het praatje over de schutting makkelijker te maken – is ze beschaafd en ingehouden. Geen onvertogen woord gaat de ether in.

'Ja kom nou, wie oorlog wil, krijgt oorlog. De lieverd.'

Ze drukte de peuk uit en liet de deksel van de container los.

Dat *lieverd* meende ze. Het zijn zíjn kinderen, niet de hare. Over haar broer praat ze niet. Thuis is oorlog taboe.

Vrije wil

"Mijn oprechte excuses voor het onbewust meenemen van het boek en nu is het weer terug. Succes met alles en vriendelijke groet", gevolgd door haar naam, die er nu niet toe doet.

Een dubbelgevouwen ansichtkaart lag in het boek dat in een luxe kussenenvelop retour was gestuurd. Ze had iedereen kunnen zijn, maar juist door haar beleefdheid was ze niet iedereen.

Ik had haar het boek laten zien, bladzijden onder mijn duim door laten glijden. Ik had mijn wijsvinger natgemaakt aan de binnenkant van mijn onderlip. De collega van een verre vestiging wilde weten hoe ik mijn werk deed. Ik liet haar mijn boek zien.

'Niet dat ik je wil kopiëren,' zei ze. 'Dat is mijn stijl niet. Nadoen.'

Ik had het koekje dat ze me aanbood opgegeten en zinnige dingen gezegd over de inhoud van mijn boek. Dat het boek zeer geschikt was voor de doelgroep en dat er veel treffende passages te vinden waren.

Ik gaf haar het *Handboekje voor luisteraars*, een nette uitgave van mijn aantekeningen als *executive counsellor* door de jaren heen. De zaak bundelde mijn aantekeningen als attentie bij mijn vijfentwintigjarig dienstverband en als relatiegeschenk voor klanten. Dat jubileum ligt ver achter me. Ik heb nog één beduimeld exemplaar van mijn verzamelde vaardigheden.

Ik dronk koffie, zij dronk thee. Ze legde het boek in de rokvouw tussen haar bovenbenen en sloeg het bij het leeslint open.

'Je moet de zaag slijpen voor je een boom gaat zagen,' had ze gezegd. Zo stond het geschreven. De Bijbel was er niets bij.

Met mijn wenkbrauwen had ik een vervolg uitgelokt.

'Niet zeggen dat er nog veel bomen staan die ook om moeten, maar eerst de zaag scherpen.'

Ik luisterde professioneel, dat wil zeggen met een half oor en alert op de laatste delen van de zin, routinematig herhaalde ik sleutelwoorden en verdoezelde dat het boek van eigen hand me niet meer interesseerde. Ik had het speelveld al verlaten en ik schrok van mezelf. Ik was niet waar ik dacht te zijn. Ze nam het boekje mee. Per ongeluk.

Die ochtend werd ik wakker door het koffiezetapparaat. Ik was op kousenvoeten en nog in bedkledij, alert om niet te vergeten een kopje onder de uitloop te zetten voor ik op de serveerknop zou drukken. Het moest een keer mis gaan. Steeds vaker haalde ik de hulpverlener voor de ouderwordende mens in mijn hoofd naar voren. "Denk aan het kopje. Denk aan je huissleutel. Vergeet niet te plassen."

Meta lag nog in bed, ze sliep de slaap van een vrouw die weet dat haar man

elk moment de deur uitgaat om aan zijn arbeidzaam leven te beginnen en 's avonds met een klein verhaal weer thuis komt. Zo gaat dat al jaren.

De slaapkamer is beneden en voorbereid op wat onze lichamen in petto hebben voor de jaren die komen. We leven beganegronds om jong te blijven en om niet dagelijks herinnerd te worden aan wat voorbij is.

"Denk aan alles waar je tot nu toe niet aan hoefde te denken." Dat was de stem in mijn hoofd van mijn wakkere begeleider.

Ik was bang automatismen te verliezen. Eerst de linker sok, dan de rechter sok, dan de pantalon, dan de schoenen. Eerst het ontbijtbord, dan water heet maken voor thee, dan de boter en het beleg, het mes. In mijn hoofd repeteerde ik de volgorde. Dan de wekker aan in de slaapkamer om haar langzaam wakker te maken.

Helder, bijna kleurloos water stroomde in mijn mok. Ik had de koffiepad niet vervangen. Het kopje stond op de juiste plek. Alles klopte, maar niet helemaal.

Ik hoorde geen geluid uit de slaapkamer. Ik was niet betrapt op mijn jaren. Niet door haar.

Jooske leunde tegen het aanrecht van de kleine pantry. Ze wachtte op de mededeling van de koffieautomaat: product uitnemen.

Zou ik het afdelingshoofd zeggen dat ik met werken wilde stoppen? Nee, niet met werken, maar met het arbeidzaam leven in loondienst.

'Een openhaard brengt veel verstrooiing en contemplatie,' zei ik. 'Maar een openhaard is bepaald onprettig als je astmatisch bent. Gezelligheid kent een prijs. Soms bestaat die prijs uit fijn stof.' Ik kon het niet laten.

Haar kinderen waren astmatisch en zij ook, maar dan van traplopen en van haastig de werkzaamheden uitvoeren, te veel activiteiten om op te noemen en te veel om zorgvuldig af te ronden, om tot een goed einde te brengen voor de klok vijf uur zou slaan. Elke dag weer.

'Een goed rookkanaal lost veel op, en de afzuigkap niet aan als de openhaard brandt,' zoog ik.

Ik begon mezelf te haten, maar ik had het spel zo vaak gespeeld dat het me moeite kostte het te stoppen. In de loop van de jaren ben ik gewend geraakt aan voorzichtig sarcasme, op het randje en soms over de rand. Ik wil dit niet, maar er is geen houden aan als ik eenmaal de drempel ben gepasseerd. Langzaam leer ik de grens van mijn vrije wil kennen.

Spitten

"Leid ons langs het rechtgebaande pad, het pad van degenen die Gij Uw weldaden schenkt over wie geen toorn is en die niet dwalen."

Ik spit in de volkstuin. Ik ben niet verdwaald. *Jhw* en *jhd* wijzen me de weg. De paden zijn smal, maar recht en zonder onkruid. Af en toe kom ik op het landje een bevroren en halfverrotte dahliaknol tegen. Het loof is uitgedroogd, geel en bros. Ik kan de droge stengels gemakkelijk in de aarde kwijt. De aarde is los, het gaat me gemakkelijk af de grond bouwrijp te maken voor aardappelen, uien, kool, sla en wat me verder voorhanden komt. Dit is mijn toekomst; maak de aarde vruchtbaar en laat de seizoenen het werk doen. De leliën van het veld werken niet en de vogels in de lucht zaaien en maaien niet. Toch zijn ze mooi klaar met hun bestaan.

Een enkele hommel vindt een vroege bloem. Zonder insecten, microben, vogels, zonder wind, aarde, vuur en water waren we niet hier, en ook niet elders. Dat zou geen ramp zijn, dat zou tot de feiten behoren. De wreedheden van de natuur zouden er niet minder om zijn.

Terwijl ik mijn hoofd leeg laat lopen in de grond, een enkele worm doormidden spit en een andere worm of duizenpoot toevlucht zie zoeken, komen gedachten naar boven die in de dagelijkse haast een bedolven leven leiden.

Verveling is de beste bron van intellectuele oprispingen. Alles van waarde ligt stil te wachten tot het aandacht krijgt, maar al die bronnen doen niet hun best om hun waarde te tonen.

'Hoe was de vakantie op Schier?' vraag ik.

De verhuurder van de volkstuin staat achter me. Ik had hem niet gehoord. Een korte kuch verraadde de tuinder in ruste die voor afleiding zijn perceel in stukjes had geknipt en tegen een minimale vergoeding verhuurt aan hobbytuinders. Hij verhuurt zijn land en koopt gezelschap.

'Ach.' Hij lijkt niets te willen zeggen. Ik steek de schop diep in de grond en ik houd mijn voet op het ijzer. Natuurlijk wil hij vertellen.

'Minder dan ik had gewild,' en om het misschien niet te zwart te laten lijken laat hij erop volgen, 'beter dan ik had gehoopt.' Hij wacht even en zegt dan: 'De hond dementeert.'

Ik ken Pluto die zijn vaste gang voor zijn baas al maanden niet meer waarmaakt. Een bastaard met een Duitse Herder als moeder en een onbekende vader. Een milde en scherpe hond op leeftijd. Een wrak. Een hondenleven.

'We konden niet samen wandelen of fietsen,' zegt hij. Hij doelt op zijn vrouw die telkens tien minuten na hem de tuin verkent, als ze wil weten waar hij blijft en of hij nog ademhaalt. De hond. Hij.

'Gelukkig is hij nog zindelijk. Pluto. Anders,' hij aarzelt, 'anders was het wel heel lastig met de versmering.'

Anders. Anders. Hij laat discussie over euthanasie achterwege. Een hond heeft geen wilsbeschikking, een hond is overgeleverd aan mededogen van zijn eigenaar. Een zachte dood kost een paar tientjes, afhankelijk van de marktwerking.

'De lijdensweg,' begin ik. 'Het lijden van Pluto kan u behoorlijk in de weg zitten,' maak ik mijn zin af.

'Wat u zegt.' Zijn vrouw komt over het tuinpad. 'En Parkinson,' zegt hij. 'Parkinson en dementie.'

'Ja,' zeg ik. 'Ja.'

Ik trek de schop uit de grond en schuif met mijn schoen de kleffe aarde van het blad.

'Tijd om naar huis te gaan,' zeg ik. 'De vrouw wacht.'

'Ja,' herhaalt hij, 'de vrouw wacht.'

'En de hond.' Het ontsnapt me voor ik er erg in heb.

'En de hond.'

Goed fout

'Hallo met Vera? In godsnaam, Walter. Ik schrik me te pletter. Besef je wel hoe laat het is? Wat scheelt er – jij bleef toch slapen op kantoor?' Gerben leest de eerste alinea hardop voor. 'Ik versta er niets van, er is te veel lawaai bij jou, en je lijkt nog dronken ook. Waar in godsnaam zit je? Wat? Zeg dat nog eens! Wat!'

Gerben klapt het boekenweekgeschenk dicht en kijkt me over zijn bril met halve glazen indringend aan. De boekwinkel is leeg, op twee na. Hij en ik.

'Ik hield wel van Tom Lanoye,' zegt hij, 'maar of ik dit boek begrijp?' Hij zet een stap dichter naar me toe.

Ik houd er niet van als een ander in mijn persoonlijke zone komt, mijn intieme zone heeft een grote diameter waarin ik graag leegte houd, op mijn persoonlijke zone ben ik zuinig. Kom me niet te na.

'In een goed boek, voor mij, staat het hele verhaal in de eerste alinea. Het eerste hoofdstuk, als je wilt, maar dat vind ik hier niet terug. Jammer.'

Ik was tegen de afspraak met mezelf de boekwinkel binnengestapt. Ik zou geen boeken meer kopen, alleen nog lenen in de bibliotheek, waar ik lid van zou worden. Binnenkort. Spoedig. Ik was er nog niet toe gekomen. Blijkbaar wilde ik mijn patroon nog niet doorbreken en was de tijd nog niet rijp voor een ander ritme.

'Ik heb nog een goed boek voor je.' Gerben pakte *Tonio* van de winkeltafel. A.F.Th. van der Heijden. De dood van een kind, de dood van een zoon.

'Je kent hem wel. A. F. Th.' Gerben kent mijn boeken.

'Ik zat vorige week in de trein. Ik kwam uit Bussum. Van mijn zoon. Hij werkt bij de radio. Tegenover me zat een meisje, jonge vrouw, je kent dat wel. Ik kijk. Wij zijn de jongsten niet meer.' De boekhandelaar trekt me in zijn complot. Hij wil dat ik zijn gedrag overneem en normaal vind wat hij doet.

'Een jonge vrouw las met rode konen *Tonio*,' ging hij verder met zijn avontuur. 'Ze had het boek bijna uit. Tranen, nog net niet. Op het perron aan het einde van haar reis sprak ik haar aan. Dat is het voorrecht van een boekhandelaar. Aanspreken.' Hij lachte en sloeg zijn *Tonio* van de winkeltafel open aan het einde. 'Niet dat ik het boek zelf heb gelezen, maar ik kon een goed gesprek met haar voeren over literatuur. Recensies bijhouden, je weet dat wel.'

Ik wist dat wel. Alles wat ik weet heb ik van een ander geleerd, weinig komt uit mijn eigen koker, al dacht ik daar vroeger anders over.

'Ik miste mijn aansluiting naar huis.' Hij maakte een kort gebaar met zijn hand alsof hij een deel van zijn leven weg wilde gooien. 'Ach ik liet mijn aansluiting voor wat die was. Er komt altijd een volgende trein. Behalve als er blad op de rails ligt.'

Hij legde de roman terug. Het was nog lang geen herfst. Vallende bladen

lagen overal in boekwinkels. Lezers lieten boeken en tijdschriften massaal in de steek.

'Een goed boek.'

Een goed boek. Ik had hem eerder gevraagd naar goede boeken. Gerben las bijna niet meer, geen boeken, enkel de besprekingen in de Volkskrant, Trouw en NRC Handelsblad. Zo wist hij meer dan de gemiddelde klant en kon hij met de hoogopgeleide klanten in gesprek gaan. Wat hij van de ene klant als commentaar op het boek hoorde, vertelde hij aan de volgende alsof het zijn eigen ervaringen waren. Daarin zijn we gelijk. Ervaringen en anekdotes op mijn werk vertel ik verder alsof ik het voorval zelf heb meegemaakt. Zonder schroom leen ik levens van anderen. Dat is de leeftijd. "Je kunt het niet zo gek verzinnen, of ik heb het meegemaakt." Ik hoor mijn vader.

Non-fictie en dan vooral de nasleep van de Tweede Wereldoorlog, daar ging Gerbens hart naar uit. Die voorliefde was begonnen met *De donkere kamer van Damocles*, van W.F. Hermans, fictie, maar wel over de oorlog. Om Hermans was hij Nederlands gaan studeren, maar na de M.O-akte was hij afgehaakt, weggegleden in een antiquariaat en later in een tweedehands boekwinkel voor ramsj. Door omstandigheden. Twintig jaar geleden, – zolang al weer, – had hij De Kroon overgenomen.

De Kroon is een diepe pijpenla aan de rand van het centrum. Niet de meest drukke plek, maar na de aanleg van de parkeergarage lag de winkel plots aan de looproute en was de klandizie op peil gebleven.

'Ik was te vroeg in Bussum,' zei Gerben, 'bij mijn zoon.'

Zijn rechterhand gleed in zijn jaszak. 'Ik moest een paar uur doodslaan. Wat een dorp! Niets te beleven. Doods.'

'Ben je de hoerenbuurt ingegaan?' antwoordde ik. De woorden waren me ontsnapt voor ik er erg in had. Zonder nadenken en vooral zonder contrôle over mijn woorden had ik mezelf verraden, alsof ik alles al had meegemaakt.

'Kom ik nooit meer,' zei Gerben.

Hij kende die uitdrukking: naar de hoeren gaan. Plattelandstaal van de jaren zestig, om te stangen en te testen. Wie een rood hoofd kreeg of aggressief werd had zich blootgegeven.

'Sinds de politie opnieuw razzia's houdt en hoerenlopers aan de schandpaal nagelt, laat ik het wel uit mijn hoofd. Heb ik nog een boek over.'

Ik had een gevoelige snaar geraakt. Ik wist het. Het was mijn stille opzet geweest om zijn gespannen snaar te raken, of was het mijn eigen snaar?

Gerben zette een paar passen naar het rek maatschappij en politiek, maar waaide met een armgebaar zijn bedoeling weg. Nee, vandaag geen exposé over het veranderde politieke klimaat, de afrekencultuur, het niet langer gestolde wantrouwen, maar de opkomst van oliedunne achterdocht die overal binnendringt. Hij draaide zich naar me toe.

'En jij, kom jij er nog wel eens?'

Ik glimlachte.

Gerben wist alles van razzia's. Zijn vader had er in de oorlog aan meegedaan. Van harte. De oorlog was bij hem thuis nooit een gespreksonderwerp geweest. Vader, moeder, twee oudere zussen en een jongere broer die tijdens een schaatstocht was verdronken.

Dat zwijgen over de oorlog was de overeenkomst tussen vervolgers en vervolgden. Beide groepen zwegen het liefst over wat was voorgevallen. De daders om niet herinnerd te worden aan gedrag dat jaren later werd afgekeurd en waaraan velen medeplichtig waren door mee te doen of door actief weg te kijken. De slachtoffers zwegen om niet de pijn van de vernedering te voelen en niet te hoeven zien dat de mens een beest is gebleven na jaren van vergeefse evolutie en veronderstelde verlichting.

Zijn vader was goed fout geweest, en Gerben had daar een paar jaar onder geleden. Hij was een teruggetrokken kind geweest met oprispingen van vernielzucht. Stiekem ventielen verwijderen in het fietsenhok en jasbeschermers breken. Klein spul met een grote impact in zijn kindergeest.

'Tot de godsdienstlessen op de HBS,' had hij verteld. 'Daar werd me duidelijk dat ieder alleen verantwoording schuldig is aan God en aan niemand anders. En dat de finale afrekening in de hemel komt. Dat geloofde ik, tot bij geschiedenis de Verlichting werd behandeld. Je ziet. Ik heb veel opgestoken op de HBS,' had hij gezegd met zijn grijnslach als onderstreping. "Wie je bent en wat je doet wordt voor een belangrijk deel bepaald door de plek van je wieg." Gerben had het me vaak voorgehouden. Ik aarzelde nog. Niet alles wat hij vertelde maakte ik deel van mezelf.

Dankzij de teruglopende verkoop en de rustige uren in de winkel hadden we de laatste jaren tijd genoeg om uit te wisselen wat we thuis niet kwijt wilden, of wat aan het thuisfront al voldoende was uitgekauwd.

'Eenderde vertel ik thuis, eenderde vertel ik in de winkel – buitenshuis – en eenderde van wat me bezighoudt verzwijg ik,' had hij gezegd.

Gerbens vader was niet zo fout geweest dat hij persoonlijk oorlogsdoden op zijn geweten had, maar fout genoeg om op afstand moordenaar te zijn. De totale deceptie was voor Gerben in het derde jaar van zijn studie Nederlands gekomen. Hij had net zijn M.O. akte behaald.

'Ik had net verkering,' zei hij. 'Gelijk de eerste nacht. Die tijdelijke vlam heeft me de ogen geopend. Na de seks,' had hij gezegd zonder een spier te vertrekken. 'Ik had met haar mijn fotoalbum bekeken, deed ik eerder nooit. Ik hield niet van intimiteit op dat gebied.' Pas toen lachtte hij.

'"Je lijkt niet op je vader," had Ria gezegd. Ria heette ze, net als die jonge vrouw bij Hermans. Eerste hoofdstuk. "Helemaal niet. Je lijkt helemaal niet op je vader." Ik kreeg het warm en daarna ontzettend koud. Ineens wist ik wat ik altijd al had geweten. Zij zei het. Ria zei wat iedereen al bleek te weten.'

Zijn moeder had open kaart gespeeld. Ze had gelijk toegegeven dat de kans zeer groot was dat zijn vader zijn verwekker niet was. De kans was 100%. De restanten van zijn ware vader lagen in een pot in een urnenmuur.

'Ik mocht de naam weten. Ze wilde het me wel vertellen. Daar heb ik een jaar mee gewacht, ik wilde het eerst niet weten. Gerenommeerd notaris, waar mijn moeder jaren schoonde.'

Veel later had ze Gerben verteld waarom ze gedaan had wat haar was overkomen.

'Je wilt de details niet weten,' had Gerben tegen mij gezegd. 'Ik weet ze, ik wilde ze niet weten, maar moeder wilde details vertellen. De slaapkamer. De lakens. Alles.'

Zijn moeder had de oorlog twee keer meegemaakt. Een keer als echtgenote van een foute Nederlander tijdens de Tweede Wereldoorlog en daarna als echtgenote van een foute Nederlander na de Tweede Wereldoorlog. De notaris was haar stille wraak. Zij had hem bij haar binnengelaten. Hoeveel gemakkelijker waren daarna aktes en hypotheken gepasseerd.

'Maar,' had Gerben gezegd, 'voor mij was het een opluchting. Had ik toch nog het voordeel van Spätgeburt en was ik in alle opzichten een goede Nederlander.'

'Ik heb Lanoye een tweede keer gelezen' zei Gerben. – Er was een halve week voorbijgegaan. – 'De tweede keer zag ik de perspectiefwisseling aan het eind van het boek. De almachtige verteller sluipt voorzichtig binnen. Dat kan ik wel waarderen, maar over het geheel: te barokke taal, wel mooi, maar overdreven mooi. Hij overtuigt me niet. Zingt niet rond.' Hij legde het boekje terug op de stapel naast de kassa.

'Trouwens, heb jij dat voorval met die MIG nog op je netvlies? Ik weet er niets meer van.' Uit de zak van zijn jasje haalde hij een pakje sigaretten tevoorschijn. 'Pas jij op de winkel. Ik moet één in brand steken.' Hij wachtte mijn antwoord niet af.

Ik keek naar de aanbiedingen met 20% en 30% korting, maar ik vond geen geschikte titel. Ik keek bij pasverschenen en bij de toptwintig. Ik vond geen titel.

'Hier heb je Lanoye,' zei Gerben toen hij terugkwam. Hij stak me het boekenweekgeschenk toe. 'Dat andere boek koop je volgende week maar, kun je nadenken over een titel. *Tonio* hoeft niet.'

Intimiteit

"In maart waren ze met de boot uit Indië aangekomen, ze waren de sluizen van IJmuiden nauwelijks gepasseerd of er viel een lichte sneeuw uit de grijze hemel. 'Kinderen, kom naar buiten,' had moeder geroepen, 'het sneeuwt.'

Met tegenzin waren ze naar het dek gekomen, want sneeuw, wisten ze van school in Bandung, is zout en prikt in de ogen."

De schrijver signeert. Veel te snel was ik opnieuw in de boekwinkel beland. Ik wilde geen boeken meer kopen, maar mijn verslaving speelde me blijkbaar nog parten. Zoals een visser gaat vissen en een jager gaat jagen, zo zag ik me in de boekwinkel langs de tafels en rekken schuifelen: op zoek naar een prooi, maar ook zonder vangst zou ik deze keer tevreden huiswaarts keren.

Het was een week na de boekenweek, maar daar lag het niet aan dat er een bijna serene rust in de winkel heerste. Gerben was naar achteren gelopen, misschien om te roken, misschien om niet pijnlijk herinnerd te worden aan de langzame teloorgang van zijn handel. Een lokaal beroemd auteur zat achter een brede tafel en achter twee stapels van zijn nieuwste boek. Op de tafel stonden vlaggetjes van de uitgever, een bordje met: korting 10% en de belofte van een gesigneerd exemplaar, met of zonder opdracht.

Ik bleef aan de korte kant van de tafel staan en bladerde door het boek. Pagina 100 zou ik moeten lezen om een oordeel te vormen zonder de hele tekst te lezen, maar het boekje telde niet meer dan 76 pagina's in een groot letterype en een brede interlinie met brede witranden. Een dun boekje over een oude liefde, de gordel van smaragd voor beginners, of voor familie. Misschien voor scholieren, als ze nog een boek voor hun lijst moesten lezen. Dat was afgeschaft, de verplichte leeslijst, meen ik te weten. Functioneel alfabeet leek genoeg te zijn voor een HAVO-diploma met recht op toegang tot het HBO. Meer was niet nodig.

'Ik schreef over wat ik me van mijn opa herinner,' zei de auteur. De schrijver had donker haar, een lichte huidskleur en donkere ogen. 'Ik ben een kwart Indo,' vervolgde hij, 'geen hele en ook geen halve. Javaans bloed, maar ook Egyptisch en Hollands bloed. Van alles wat.'

Ik knikte en legde het boek met de voorkant op de tafel. Op de achterkant was een klein portret van de schrijver afgedrukt. Mijn wijsvinger gleed over de regels van de flaptekst. Zonder leesbril kon ik niet lezen wat over auteur en inhoud werd onthuld.

'Rustig,' zei ik. Ik keek de winkel rond.

'Heel rustig. Zo heb ik het nog niet meegemaakt.' De schrijver nam van de thee. 'Nog niets verkocht. Hier.'

'Schrijft u al lang?' Ik stelde de vraag en ik kende het antwoord. Ik vroeg wat ik niet wilde weten en wat ik wilde weten, vroeg ik niet.

'Lang genoeg. Lang genoeg.' Ik zweeg. Spandoek spandoek, associeerde ik. Dat beetje Bahasa ken ik nog van de HBS.

'Mensen denken dat ik niet schrijven kan, omdat ik Indisch bloed in me heb. Zeg nou zelf. Hoeveel grote schrijvers komen uit de tropen? Ik ben niet in de tropen geboren. Ik ben er nooit geweest, maar toch. Mensen denken dat een halfbloed niet kan schrijven. Mensen denken ook dat negers geen viool kunnen spelen. Mensen deugen niet. Ik ben geen halfbloed.'

In de spiegel naast de schappen met fictie zie ik dat ik licht voorover leun. Duim en wijsvinger van elke hand met de toppen op de rand van de signeertafel. Ik knik mezelf toe en glimlach.

'Hebt u er bezwaar tegen dat ik een stoel bijschuif?'

Ik wacht niet op antwoord en pak een plastic tuinstoel uit de rij. Publiek om voor te lezen komt waarschijnlijk niet meer. Nog drie kwartier tot sluitingstijd.

'Gaat u zitten. Gaat u zitten. Natuurlijk.'

Ik hoef niet te bellen dat ik later thuiskom. Meta weet dat ik thuiskom, altijd.

De schrijver is kleiner dan ik had geschat. Nu ik naast hem zit, zie ik hoe tenger hij is. De ogen diep in de kassen. Droevig, maar een droefheid die verdekt is opgesteld. Ik hoef niet alles van deze man te weten. Wortels in tenminste drie landen, onduidelijkheid over afkomst in het kwadraat. Wat een lust moet dat zijn, niet weten wie je bent, zodat je alle tijd en energie kunt steken in verheldering van je afkomst. Nooit meer slachtoffer van leegloop.

Geboren en getogen op een plek van enkele vierkante kilometers op het Friese platteland met uitstapjes naar een vlek verderop, en altijd terug naar vader en moeder, naar opa en oma, naar pake en beppe. De eigen aard grijnst uit elke muur, komt achter elke boom vandaan, elke voetstap kent zijn begin en einde op het eigen erf.

Mijn blik glijdt langs de ruggen van de novelles op de bovenste plank. Negentien, tel ik.

'Hoe begint u eigenlijk? Hebt u een plan, een schema?'

Hij legt de signeerpen, een Parker uit een speciaalzaak, voor zich neer en draait naar me toe.

'Mijnheer,' zegt hij, 'mijnheer. Ik begin en na verloop van tijd stop ik. Als het goed is gegaan, is het boek klaar.' Zijn ogen glanzen, ik meen een kleine beweging van zijn wenkbrauwen te zien. 'Dit is de korte uitleg mijnheer.' Zijn ogen draaien naar boven en komen weer terug. Hij wacht, ik ontkom niet aan de vraag.

'En de langere versie?'

'Mijnheer, de langere versie dat is de novelle, de langere versie dat is de roman.' Hij lijkt niet van plan zijn geheim te vertellen.

'Mijnheer, bent u getrouwd? Mijnheer?'

Ik knik, maar de schrijver lijkt mijn bevestiging niet nodig te hebben.

'Mijn boeken zijn vooral voor vrouwen. Mannen vinden er te weinig aanknooppunten. Mannen zijn op zoek naar geweld en seks. U misschien niet

mijnheer, maar anderen wel. Ik schrijf niet over seks. Seks vind ik niet intiem genoeg. Ik houd van intimiteit.'

In de spiegel zie ik de winkeldeur open en dichtgaan. Een vrouw van begin dertig, schat ik, laat de deur achter zich dichtglijden.

'U kunt uw vrouw met mijn boek verrassen,' zegt hij.

De handelaar in de schrijver lijkt ontwaakt. Mijn lichaam heeft blijkbaar al toestemming gegeven voor de aankoop.

'Ik zet een mooie opdracht voor uw vrouw in mijn boek. Hoe heet uw vrouw. Mijnheer? Mijnheer.'

Ik wil het niet, maar ik noem haar naam. De enkele vraag over zijn passie en mijn beroepsmatig zwijgen heeft het slot van zijn stembanden gehaald. Ik voel me beslopen en in een hinderlaag gelokt. Ik krijg een droge keel.

'U heeft vast een lieve vrouw. Ik voel het.'

Ik heb een beminnelijke vrouw, maar ik wil niet dat een ander dat voelt. Ik wil niet dat een onbekende dat voelt, en ook niet dat een bekende voelt hoe mijn verhoudingen met de anderen liggen.

Ik zie hoe hij naar de vrouw bij de reisgidsen kijkt. Ze wisselen een blik van verstandhouding. Dan schrijft hij voorin een opdracht op de titelpagina en klapt het boekje dicht.

'Alstublieft.' Hij volgde mijn blik. 'Zij is niet mijn vrouw. Ze is mijn agent, mijn literair agente. Mijnheer.' Hij ziet hoe ik mijn lippen span en mijn hoofd zachtjes schud. 'Echt mijnheer. Ik doe het niet met haar. Echt mijnheer.'

Zijn vrijpostigheid kent geen grenzen meer.

'Ik zag u denken, mijnheer. Ik zag u denken.'

Ik heb het niet op helderzienden en gedachtenlezers. Weerloos ben ik in gezelschap van domheid.

'Maar misschien zou ik het wel willen. Misschien. Als ik van vrouwen houden zou.'

Ik sta op, neem het boekje mee naar achteren. Ik had Gerben niet horen binnenkomen.

'Op rekening,' zeg ik. Gerbens leren jasje ruikt naar Javaanse jongens. 'Ik ben te laat. Ik ga naar huis. Ik ga naar de vrouw.'

Ik ben niet laat, nooit meer te laat sinds ik geen tijd meer ken, maar ik wil niet langer in deze winkel zijn. Niet langer dan nodig is.

In het halfduister haal ik de novelle uit mijn jaszak. Zonder te lezen wat in het boek is bijgeschreven scheur ik de pagina uit het boek. Ik houd niet van boodschappen, niet aan mijn adres, aan niemand, ook niet aan mijn vrouw. De novelle glijdt opnieuw in mijn jaszak. Weggooien kan nog, ik wil weten wat de schrijver in me heeft aangeraakt.

Ningtien

"Negentien jaar ben ik. Het is veertig jaar voor Anno Ludwig. Ik ben de middelbare school voorbij en toe aan vaste verkering. Ik heb een stevig lijf, stoer is het woord dat van toepassing is, maar ik gebruik dat woord niet. Ik ben zuinig met woorden. Bij vlagen ben ik onhandig, slungelig staat in de boeken, maar dan gaat het over tieners aan het begin van de puberteit."

Boeiend begin van een dik boek. Voor later.

Ik vergat een vergadering over een belangrijke koers van de zaak. Lijnen voor de 21ste eeuw werden uitgezet. Het was mijn vrije dag, maar ik werd geacht wel aanwezig te zijn. Ik zag in de mail een vraag van Jooske voorbijkomen. Ik had haar mail niet geopend, wel wetend wat ik kon verwachten. Inleidingen in de ochtend. Parallelgroepen en praatsessies in de middag. Geen rapportage op een flipover, geen powerpoint als afsluiting. Wel een lunch op kosten van de zaak, maar dat is niet nieuw, dat hebben we alle dagen.

'Jullie zullen het niet slechter hebben dan politici in Den Haag.' Dat was tijdens de nieuwjaarstoespraak. De directeur generaal houdt van grote woorden. Gelukkig houdt hij zich de rest van het jaar gedeisd. Werknemers zijn meestal beter af met bescheiden leiders. Wie hard en veel roept, heeft minder tijd om te luisteren. Maar ik weet niet of dat jaloezie van mij is.

'De secundaire arbeidsvoorwaarden zijn beter dan de kwaliteit van de kroketten en frikadellen.' Standaardgrapje van een junior collega. Er zijn geen frikadellen in het bedrijfsrestaurant. Er is een ruim assortiment van verse salades en verantwoorde voeding, op de broodjes na, die zijn zolang ik bij deze baas en zijn wettelijke voorgangers werk, niet van kwaliteit veranderd. Ik neem mijn lunch mee van huis, vooral omdat mijn ruggensteun en toeverlaat de lunch klaarmaakt als ik het zelf niet doe. Mijn thuisfront is mijn basis.

De forsytia staat in volle bloei, het is eind maart. De gele vlekken in het landschap en in tuinen zijn er elk jaar, maar het is net alsof ik ze voor het eerst zie. Overal zie ik zaken, waar ik eerder geen acht op sloeg. De wereld verandert, terwijl ik steeds dacht dat alles hetzelfde bleef.

Aan de rand van de volkstuin vormen de struiken een lichtgevende haag. Ik groef de aarde om, Meta pootte de aardappelen. Ik kruide het tuinafval naar de composthoop, Meta zaaide spinazie en sla. Merels zongen en zwanen klapwiekten boven ons. De wind was fris, de regen bleef uit. De blinde tuinbuurman – hij ziet vast en zeker een streepje licht – harkte de kluiten fijn en zaaide op de tast wortelen, sla, spinazie.

'Ligt er weer mooi bij,' zei hij. Ik weet niet of hij een grapje maakte of dat hij zijn taal aanpaste aan zijn toehoorders. Blinden spreken eenzelfde taal als zienden, lijkt het. Misschien is de beleving anders. Ik vroeg hem niet naar zijn beleving, veel zaken hoef ik niet meer te weten.

De volkstuin is een legaal argument om buiten te zijn en met anderen praatjes te maken over dagelijkse dingen. De blinde praat nooit over zijn gezichtsonvermogen. Ik kaart het niet aan. Elke kwaal op leeftijd wordt een gewoonte waar geen aandacht meer voor nodig is, geen aandacht van anderen. Gedoseerde aandacht is genoeg, in eigen huis. Mijn behoefte aan kennis van medische dossiers van lotgenoten is minimaal. Mij mankeert niets aan wat wezenlijk voor mij is. Al het feitelijke lichamelijke functioneren is bijzaak.

Het valt me op dat ik de krant veel sneller wegleg dan een jaar geleden. Niet dat er minder nieuws is, als ik de wereld mag geloven, gebeurt er juist veel meer op aarde dat onze belangstelling verdient, maar voor mij neemt blijkbaar het belang van gebeurtenissen af.

'Zeg maar een abonnement op,' zei Meta. 'Je wordt ouder. Huis-aan-huisbladen zijn genoeg,' en glimlachend laat ze erop volgen. 'En gratis.'

Ik lees drie kranten, niet om ze te vergelijken, maar voor afleiding en verstrooiing, en om de wereld aan mezelf toe te voegen.

'Ik kan de krant niet missen, geen dag,' antwoordde ik over de boterham met honing. Ik negeer verwijzingen naar de portemonnee.

'Weet ik. Dat is altijd zo geweest.' Ze kent mijn verslavingen.

Ik had in de namiddag een afspraak in een naburige stad en hoefde pas laat het huis uit. De kranten lagen al bij het oudpapier. Mijn zitvlees leek met verlof.

'Wat ben je druk,' zei ze. Ze ziet alles.

Ik schreef een ansicht naar het vakblad en zegde mijn abonnement op met ingang van het volgende kalenderjaar. Het was alsof ik na ons gesprek een daad moest stellen. Ik liep er speciaal voor op en neer naar de brievenbus, en wachtte niet tot ik voor mijn baas aan de slag ging en diezelfde brievenbus zou passeren. De dadendrang was te groot om te wachten. Ik moest een periode afsluiten, leek het. Opnieuw gehoorzaamde ik mijn lichaam, dat me steeds meer de weg wijst en besluiten voor me lijkt te nemen.

Ik zag hoe de boer van de overkant met tractor en eg het grasland bewerkte. De nesten van weidevogels die keurig door natuurvrienden waren beschermd, werden op slag vernietigd. Aan alles komt een voortijdig einde. "Niemand ziet iets aankomen", dichtte Bernlef. "Bus in het ravijn gestort. Aan het andere oor de mededeling dat men aan tafel gaat."

'Ik denk vaak dat ik binnenkort, morgen, vandaag, straks, ook wel dood kan zijn.'

Ik zag geen droefenis of pijn op haar gezicht. Haar mededeling kwam niet onverwacht. We praten veel over het einde dat steeds dichterbijkomt, en dan gaat het niet over het einde van ons werkzaam bestaan. Ook na de loondienst gaat het werk verder, dat hangt minder af van salaris dan van scheppingsdrang.

'Oh,' antwoordde ik. Ik probeer zuinig te zijn met mijn woorden, alsof er voor mijn spraak een maximum is, net zoals er een maximum is aan het aantal kilo's rijst, aardappelen, pasta, groente, fruit en melk dat een mens kan omzet-

ten. Ik koester, in voorbijgaande opwelling, soms de illusie dat ik langer leef als ik zuinig ben met woorden. Kindervreugde, noem ik die gedachten, uit een meetbare en beheersbare wereld.

'Adem je nog?' Ik fluister heel zacht, onhoorbaar bijna en luister naar haar in het donker. Ik hoor mijn ademhaling. 'Slaap je al?' Ook een vraag zonder bevestigend antwoord.

In mijn droom kwam ik haar tegen, we wandelden hand in hand, namen een lift, bakten een ei, verdwaalden, maar ze heette anders toen ik wakker werd. Ze heette naar vroeger, waar ik niet naar terug wil, ook niet in mijn dromen. Ik was geen baas over mijn droom.

'Dat heb ik ook, steeds vaker.' Ik vertelde haar mijn droom, met die andere naam. We hebben geen geheimen voor elkaar en wat we weten van de dag en de nacht, vertellen we als het zich aandient. Mijn dromen vertel ik vóór ik de kranten opensla. Na het wereldnieuws in de ochtend is alles van de nacht opgelost in verleden tijd.

'Misschien kun je je dromen opschrijven, ook je dagdromen,' zei ze. 'In een droom kun je overal tegelijk zijn, net als in een boek.'

'Je ziet wel een schrijver in me?' Een vraag naar de bekende weg. We weten de vragen en de antwoorden. Dat is de winst van de jaren.

'Ach,' zei ik, 'mijn roman zal niet veel meer zijn dan een verzameling anekdotes. Daar zit niemand op te wachten.'

Ik zag de tengere kwartbloed in de winkel van Gerben achter de tafel met onverkochte stapels. Ik ben geen neger en geen Jood, ik ben geen mooie vrouw met een aantrekkelijk lichaam en een aantrekkelijk hoofd. Mijn ouders waren niet fout in de oorlog. Mijn vader was geen heilige, mijn moeder deed haar best. Geen uitgever kan me in de markt zetten. Mij mankeert niets, ik hoef geen gemis uit te venten.

'Niemand wacht op jou,' zei Meta en onderbrak de woordenvloed in mijn hoofd. Ze kneep haar ogen bijna dicht. Ik zag nog net haar pupillen. Ze tuitte haar lippen, leunde lichtjes naar me toe.

'Niemand wacht op jouw anekdotes, iedereen heeft zijn eigen short stories.' Ze glimlachte, schoof de leverpastei naar me over de tafel. Leverpastei met grote brokken en stukken geelbruine gelatine aan de rand. Kleur, consistentie en smaak vloeken met elkaar. Ik hoefde niet te antwoorden.

'Het hele bestaan is een aaneenschakeling van anekdotes, daar hoef je niet voor weg te lopen.' Ze nam een slok van de thee.

Ik dacht aan de flarden oorlogsherinnering van mijn buurman. Vijftien jaar ouder is hij, kind in Haags Bezuidenhout met voor altijd tussen zijn oren de jankende tonen van de Vergeltungswaffe op weg naar Londen en de razende vlammen van huizen in brand. Anekdotes uit Den Haag. Hoe Spitfires van de RAF naast de vliegende bommen manouvreerden en met de vleugeltip de V1 uit balans wipten. Honderd maal moest hij dat kwijt, en nog was het niet genoeg.

Hij kent nog de namen van de kruideniers, de automerken en de Märklin-spoortjes op zolder. Oma dood in de stoel voor het raam en het tapijt van Joodse straatgenoten bij zijn vader en moeder onder het vloerkleed in bewaring. Nooit teruggevraagd. Niemand kwam het halen. De razzia's en de goede Duitser die niet in de kast onder de trap keek, hij heeft ze alle dagen bij zich.

'Alle anekdotes en cliché's mag je opschrijven om ze te vergeten, je mag ze ook fotograferen om ze te onthouden,' ze wachtte, 'en om ze te vergeten.'

Meta kent mijn passie. Foto's maken van wat ik niet wil onthouden en juist daardoor in mijn geheugen opberg.

Jooske droeg een zwarte jurk tot onder de knieën met wilde witte geometrische figuren. Nieuw, maar misschien was de jurk me vorige keren ontgaan.

'Flitsend,' zei ik. Ik wist geen ander woord. Ik wilde wat zeggen, omdat ze zweeg. Wat zwijgen betreft is ze sterker dan ik. Ik schik me in haar betovering.

Elk woord over kleding en kledingstijl, over parfum, crème, lotions, oogschaduw, lippenstift klinkt uit mijn mond als een leugen, op z'n minst geforceerd. Ik heb de woordenschat over uiterlijkheden aangeleerd, maar ik heb er nooit voeling mee gekregen. De buitenkant is maar de verpakking. De kleren van de keizer, ook als de keizer een vrouw is, laten me overschillig. Ik houd van intimiteit.

'Flitsend,' zei ik opnieuw na haar onbestemde glimlach. Had ik mijn hand overspeeld? Jooske bleef zwijgen.

'Ik weet geen beter woord,' zei ik. Ik voelde me kleiner worden.

'Laat me je helpen.' Ik liet me helpen. Ooit moet dat beginnen. Er komt een tijd om me over te geven aan anderen die meer kunnen dan ik, aan anderen die andere vaardigheden beheersen. Sluipenderwijs.

Jooske is twintig jaar jonger, meer nog misschien. Ik volg haar bevelen, maar tot nu toe alleen als ik mijn opdrachten vooraf zelf heb vormgegeven. Ik vraag toestemming voor wat ik al heb uitgedacht, dat is een tweede natuur die me zelden in de steek laat.

'Misschien is verwarrend een beter woord,' zei ze. Ze trok de stof van haar jurk een eindje van haar lijf. Ik zag geen naden van haar lingerie, en dat was goed. Bij haar wil ik die naden niet zien.

'Het is een patroon met psychedelische effecten. Als je lang naar me kijkt, naar de bewegende patronen, kun je verward raken.' Ze bewoog haar heupen heen en weer. Haar bovenlichaam volgde. Ze volgde mijn blik. 'Je hebt je colbert uitgetrokken, zie ik.' Ze legde haar hand op mijn hemdsmouw. 'Nieuw?'

Het was vanzelf gegaan. Na jaren bleef mijn jasje uit. Ik had het zelf nog niet opgemerkt. Ik trok mijn arm niet terug toen ze me aanraakte. Ook dat was nieuw. Ik voelde me verder krimpen, maar het stoorde me niet.

Zwart

"...Dagenlang zwierf hij rond op zijn vlot, zonder drinken. Hij stierf van de dorst want het water van de oceaan was zout. Hij haatte het water dat hij niet drinken kon. Maar toen de bliksem in zijn vlot sloeg en het vlot in brand vloog, schepte hij dat gehate water met zijn handen op, om te proberen de brand te blussen!"

Ik lees *De donkere kamer van Damocles* opnieuw, maar ik word afgeleid door vrachtverkeer achter ons huis.

Op de kruising van de straat, tweehonderd meter naar rechts van ons huis, begint over een uur de jaarlijkse kermis. Dorpsbelangen en de stichting die het naoorlogse café beheert, hebben de handen ineengeslagen en een oude folklore nieuw leven ingeblazen. Peize is op 14 april 1945 door Canadezen, Fransen en enkele Polen bevrijd. Op de begraafplaats ligt geen enkele herinnering aan die veldslag.

Na de oorlog begon elk jaar in april een kermis om de bevrijding te herdenken, tot er na jaren sleet op kwam. Duitsers waren allang vergeten, tenzij een fiets was gestolen.

Dertig jaar was het stil in de straat tijdens pasen. Op paaszaterdag was er enkel het gebruikelijke verkeer naar de supermarkt en op zondag eierzoeken voor de kinderen in het naburige Bosplan. Stilte in het dorp tot het paasvuur op maandagavond in het weiland van de 'foute' boer. Het geheugen is prima.

Het heden is sinds een paar jaar weer veranderd in het verleden. Op goede vrijdag begint de kermis, een draaimolen, suikerspin, bulldozers, ballentent en een touwtjestrekkraam voor kinderen. Polen mogen weer meedoen als bouwvakker en schilder. Duitsers bouwen luxe huizen en zwart geld wordt grijs als het contant van eigenaar wisselt. De ruilhandel maakt euro's overbodig. Wiesje boekt met man en kinderen jaarlijks met pasen een hotel aan zee. Ze wilde het feest van eigen volk niet meemaken.

'Joods-christelijke traditie,' zeg ik tegen mijn vriend die langs komt voor een belangrijke bespreking. Rommert leunt achterover en haalt een dikke envelop uit zijn rugzak.

'Zwart,' zegt hij, 'zwart.' Ik zet de koffie voor hem neer. Zwart, dat wist ik al. Er zijn geen koekjes, een boterham kan hij krijgen, maar die bied ik al niet meer aan. Hij eet het liefste thuis. We kennen elkaar een beetje. Hij laat zich niet verleiden tot een exposé over Joden, Christenen, Islamieten of welk bijgeloof dan ook. Het is nog te vroeg. Eerst komen dringender zaken. De vaardigheden uit zijn vorig leven wil hij niet direct ten toon spreiden.

Rommert redigeert poëziebundels voor een bevriende uitgever. Het zijn uitgaven in kleine oplage. Voor liefhebbers, maar vooral voor vrienden en familie.

Hij weet heel goed zijn kritiek te verwoorden, maar voor de 'gezelligheid' – hij weet hoezeer ik dat woord haat –, voor de 'gezelligheid' laat hij me bundels lezen om erover te praten. Niet langs een rechte lijn, en ook niet steeds diepgaand over de inhoud van de gedichten. Poëzie is een manier om niet in vroeger te belanden. We laten het verleden rusten.

'Ieder zijn meug,' zegt hij als het over poëzie gaat. Rommert houdt van *light verse*, maar de uitgever voor wie hij deze vriendendienst uitvoert, vindt dat genre te oppervlakkig. '"Past niet in ons fonds," wat een dooddoener om te zeggen dat je het niks vindt,' zegt hij. 'Variant op: hond zoekt stok.'

De boosheid is oprecht, maar heeft geen diepe wortels meer. Poëzie is liefhebberij geworden, niet langer een houvast in roerige levensfasen. Rommert heeft de hermetische dichtkunst vaarwel gezegd, en mij op dat pad naar helderheid meegenomen. Ook ik hoef geen gedichten meer met gebruiksaanwijzing in Chinees of in Swahili. Noem dood en leven bij de naam, en verrotting, en achteruitgang, net als lentebloei en parende eenden.

'Na het begin van mijn pensioen heb ik vier jaar gefietst,' zegt hij als ik hem vraag naar de overgang van werk naar ijdel leven. 'Oordopjes in en naar muziek luisteren, of naar een gesproken boek, helpt niet om het hoofd te bevrijden van de loonslavernij. Fietsen!'

Alsof het niet helder is en alsof hij het niet eerder heeft verteld. 'Fietsen!'

De eerste dag na zijn afscheid had hij zijn oud-collega's gebeld om te vertellen waar hij was – Blokzijl – en te vertellen hoe de wind waaide – in mijn rug, dus niet vóór –.

Hij speelde het taalspel en vlocht met de associaties waar hij zijn beroep van had gemaakt. Hij had de levensroute niet verlaten, hooguit een eindje verlegd om opnieuw op een onbekende plek uit te komen.

'Ergens in het land ligt een taalgrens waarboven *de wind vóór* de betekenis heeft van tegenwind en een grens waaronder de betekenis verandert in: wind in de rug; dus mee.'

Taal daar hadden we elkaar op gevonden. Taal, meer nog dan praten.

'Structuur, een paar vaste afspraken in de week, meer is niet nodig voor een regelmatig leven. Hetzelfde als een baan, de structuur, maar dan minder.'

Ik wacht.

'Of denk je erover om te stoppen?'

Ik had het in herhaling aangekondigd, mijn vraag over de overgang, maar de vraag was tot nu toe niet geland, leek het.

'Randvoorwaarden,' zei ik, 'ik weet niet wat ik nodig heb voor een prettig bestaan.' Rommert schoof het lege koffiekopje naar me toe.

'Geld,' zegt hij, 'ik heb nooit naar mijn bankrekening gekeken. Dat hoefde ook niet. Luxe. Ik weet het. Net als poëzie.' Als ik naar het aanrecht loop, zegt hij: 'Mijn vrouw deed de financiën, nog steeds. Ik geef niet om geld. Het is er. Zo is het altijd geweest,' zegt hij. En alsof hij het pad gevonden heeft. 'Stoppen is geen kwestie van geld, dat hoef ik je niet te vertellen. Dat weet je zelf ook wel.'

Another road

"Elk publiek was het erover eens: deze man was een groot acteur. Het eerste publiek vond dat hij overtuigend hongerig kon kijken, het tweede dat de man zo oprecht droevig kon kijken, en het derde dat hij zo sereen verliefd kon kijken.

Deze ontdekking, het Kuleshov-effect, bracht een revolutie in de Sovjetfilmerij teweeg."

Het is een geliefd citaat van mij. Het effect beschrijft hoe publiek verschillende emoties toekent aan eenzelfde gezichtsuitdrukking. De context bepaalt de interpretatie. Ik gebruik het vaak om stemmingen aan te geven en de betrekkelijkheid van waarneming en beleving. Alles is overal aanwezig en hoe je het beleeft, hangt af van wat je je hersenen laat doen met de waarneming, of wat je hersenen met jou doen. Ik herken de beschrijving van het effect van de foto's die vaker dan eens niet meer lijken op wat ik onderweg zag. Natuurlijk, de ondergelopen velden, de pitrussen, de vogels, de bruine kleuren van veen en afgestorven blad, de heldere blauwen van de lucht bij zonsondergang, de grijzen; op het computerscherm zijn het aftreksels van wat ik zag, hoe ik ook schuif met knoppen contrast, scherpte, licht, donker en kleurverbetering. De veranderingen van de digitale foto's leveren nieuwe beelden, niet wat het was. Wat ik zie, is zelden wat het is.

'Als je voorover buigt, zie ik de veter tussen je bilnaad. Ik weet niet of je dat weet. Misschien?'

Ze kijkt me half brutaal, half vragend aan. De stagiaire draagt een rode blouse met een knoop teveel niet dicht. Haar korte rok boven zwarte kousen is van een onbestemde stof, katoen misschien, kunstvezel met rekbare stoffen. Als ze voorover buigt wordt haar rok transparant en laat een blauwrode string zien die tussen haar blanke billen verdwijnt naar waar het donkerder wordt. De rug is daar allang van naam veranderd.

'Oh.' Het blijft bij: 'Oh'. Ze schudt haar hoofd, dan strijkt haar hand haar haar tevergeefs achter haar oor. Lichtblauwe schilfers onder haar ogen en een vette appelkleur op haar lippen.

In haar stageplan staat haar leeftijd vermeld, misschien vind ik daar haar hobby's en weblinks naar haar pagina op Facebook met Twitteraccount. Negentien schat ik haar. Ik las het dossier nog niet.

Ze komt van het HBO, doet een studierichting in communicatie toegespitst op klanten. Dat was genoeg voor haar start in de grotemensenwereld. Zonder voorbereiding nam ik haar mee naar een klant, pardon, een cliënt.

Ik had niet om een begeleidend hemellichaam gevraagd. Ik ben het liefst een planeet zonder maan.

'Spoedgeval. Graag snelle en efficiënte actie.'

Jooske was helder. Geen overbodige vragen, liefst helemaal geen vragen, alleen een bevestiging dat ik deze jonge vrouw onder mijn hoede zou nemen. Ze hoefde mijn aarzelingen niet kennen. Ze hoefde niet te weten van afscheid van een beroepsmatig bestaan.

Ik raak niet snel van slag. Het onverwachte heeft zijn charme. Een kind onder mijn hoede, het is me vertrouwd.

Als ik bedrijfsmatig met jonge vrouwen praat, doe ik dat altijd in het zicht van anderen. Nooit alleen en onzichtbaar in een kamertje. Ik ben bij de tijd en dat houd ik graag zo. Alles wat ik heb meegemaakt, hoef ik niet in herhaling te bevestigen.

'Het is een verlengde stage. De eerste is afgekeurd, maar dat was niet terecht. Het lag aan de docent en aan de verkeerde afspraken. Maar ik ga graag met U mee. Ik houd niet van gezeur.' Toen ging haar telefoon met rapmuziek. Ze was zelfbewust, helder en vooral jong met haar filmische transparantie. 'Ik weet wel wat ik kan.' Ze drukte het bericht weg. 'Oh, sorry.'

Het was me duidelijk. Ze weet wat ze kan, maar ze weet nog niet wat ze niet beheerst. En dat deze ontluikende bloem niet van gezeur houdt, is mooi meegenomen. We hebben tenminste één karaktertrek gemeen.

'U zei niks,' zei ze na afloop van het consult.

De cliënt had geen bezwaar gehad tegen een extra oor. Iedereen moest immers het leven leren.

'Heel weinig,' herhaalde ze, alsof ik haar niet had gehoord. 'Inderdaad,' zei ik, 'zwijgen is een prima instrument.'

Van de zaak wandel ik naar de binnenstad. Mijn betere helft komt later thuis. Ze heeft een vergadering over de volkstuinen. Ik hoef daar niet bij te zijn. Als ik thuis kom staat de warme maaltijd klaar, ik hoef enkel op te warmen wat ze me heeft bereid.

Gerben begroet me alsof hij me jaren niet heeft gezien.

'Ik dacht al, waar blijf je. Je had wel dood kunnen zijn, en gecremeerd. Dat is gelukkig niet het geval.'

Er zijn geen klanten in de winkel. De stapel *bestseller van de maand* telt vijf exemplaren. Detective-roman. Gerben volgt mijn blik.

'Ik kan het niet helpen. Alles wordt verdetectived. Een gewone roman, neem Couperus of Vestdijk, vind je nauwelijks. Geweld, horror, suspense, dat loopt. Misschien een afspiegeling van de tijdgeest.' Hij heeft me gemist, dat is duidelijk.

'De hele wereld lijkt wel ADHD of PDD-NOS, een normaal mens dat een normaal boek leest, met enige aandacht en enige traagheid, waar vind je die nog?' Hij verwacht geen antwoord.'

Ik vertel van de stagiaire met de string.

'Hoort erbij,' zegt hij.

'Ze heeft vast de verkering uit.' Hij steekt van wal over zijn studententijd, het studentenhuis en de meiden van een etage hoger. Over misverstanden en misstanden. Over zijn verwarring en zijn 'doop' en onderdompeling in seks en rock and roll.

Een klant onderbreekt zijn monoloog. Hij gaat op zoek naar een boek over Harry Muskee en muziek in Drenthe.

Ik ken Gerbens inwijding in de literatuur die gebaseerd is op Jan Wolkers, Jan Cremer, Louis Paul Boon en Hugo Raes. En de blues van Cuby and the Blizzards met Appleknockers flophouse als psychedelisch muziekbehang. Another road.

'Hier heb ik iets bijzonders,' zegt Gerben als de klant met canvastas en boeken de winkel verlaat. 'Niche-boek. Streektaalboek van de Godfather van Drenthe. Goede bespreking. Jij bent toch een Drent, ja toch.' Hij haalt een vuistdikke pil uit de kast. Veel te veel Drents, hoezeer ik mijn moedertaal ook bemin.

'Goede opvolger van *Zen en de kunst van het motoronderhoud*. Pirsig.'

'Mijn bus komt eraan,' zeg ik. De halte is schuin tegenover de zaak.

'Dan loop ik met je mee, er is toch niemand.'

'Heb je *De Nederlandse maagd* nog?' vraag ik als we de straat oversteken. Ik wil mijn goede wil tonen, maar geen boek meer kopen. 'Van Marente de Moor.'

'Helaas, uitverkocht,' zegt Gerben. 'De goedkope en de gebonden editie. Ik heb ze niet meer.'

'Is het een goed boek?' vraag ik.

'Ik weet het niet,' zegt hij, 'maar bij de prijsuitreiking was ze onvoorbereid toch voorbereid op een toespraak. Dat heeft me voor haar ingenomen. En die term uit de schermsport. Eén zin en alles was gezegd. Prima vrouw.' Hij haalt zijn shag tevoorschijn. In de winkel rookt hij niet. Al jaren niet meer.

Aan het eind van de straat wacht de bus voor het verkeerslicht.

'Maar ik heb wel een ander goed boek. *Gries*, ik weet zo snel de auteur niet. Maar een goed boek.' De bus wacht nog voor rood. 'Blijf staan. Ik haal het.'

Ik wacht bij de halte. De voorzienigheid houdt de bus tegen. Met grote passen kruist Gerben andermaal de straat en steekt me in bruinpapieren zak het boek toe.

'Waar tref je dat nog,' zegt hij, 'een boekhandelaar die klanten naar de bus begeleidt.'

The human stain

"Rood van verontwaardiging sloeg Fanny de poort van de drukkerij achter zich dicht, wetend dat ze er nimmer terug zou keren!

Ze kwam van de direktiesecretaris om haar ontslag te krijgen, nadat hij haar op 'n brutale manier verantwoordelijk had gesteld voor de schade aan een plooimachine waarmee ze gewerkt had."

Als ik mijn verhaal van mijn werkzaam bestaan zou verdichten, dan niet op deze manier. Populaire taal uit Ivanov, flodderroman voor middelbareschoolmeisjes, als die meiden nog zouden lezen. Ik had het boekje tussen oud papier gevonden en geaarzeld om het weg te gooien. Het was de herkenning uit een verleden tijd. Valse nostalgie, want ook in mijn tienerjaren had ik nooit zo'n boekje gelezen.

'Als er nachtvorst komt, dek ik de planten af met bloempotten. Maar alleen als het er niet teveel zijn. Als er teveel zijn, laat ik de natuur zijn gang gaan. Of is het haar gang?' Jan wacht niet op antwoord. Hij stopte een maand geleden met zijn werk na minder dan veertig dienstjaren. De tuinman praat aan een stuk door alsof hij nooit iets heeft gezegd. Het weer, de tuin, flarden van het wereldnieuws, maar meer nog kleinigheden van de gemeenschap, passeren de revue. Als we aan het eind van de tuin zijn, uitzicht op de molen van het naburige dorp, tussen een opening in een houtwal in de verte, zegt hij: 'Het was niet zo moeilijk om te stoppen. Ik was er aan toe. Een enkele zin uit *The human stain* van Philip Roth kreeg ineens een andere lading. "They are out from under everything ever piled on top of them." Een baan brengt verplichtingen, legt beslag op tijd, energie en creativiteit. Altijd is er het spanningsveld met dat andere dat je ook onder handen hebt en met plannen die er ook nog zijn.'

Jan praat zonder dat de behoefte om me te overtuigen in zijn stem doorklinkt.

'Zonder een baan zet je de wissels meer zelf. Risico's op ontsporen of op dood spoor geraken zijn er altijd, maar de dienstregeling maak je steeds zelf.'

De wieken staan in de rouwstand, maar ik weet niet of dat hem triggerde om zijn verhaal te vertellen.

'Ik kom uit een zwak geslacht,' zegt hij, 'voor het ABP zijn wij goede klanten. Lang premie betalen en er kort van genieten.'

Hij bukt en trekt een paardebloem uit de grond. Het loof breekt af. De wortel blijft achter. 'Die vind ik over een paar weken wel terug. Hardnekkige plant.' Hij ruikt aan zijn vingers.

'De regering wil dat we langer werken, maar de regering vergist zich. Ze doen alsof iedereen voldoende energie in huis heeft om langer te blijven werken. Ze vergissen zich in Den Haag.' Hij vervolgt: 'Ik zeg niet dat ik te vaak de

dood dichtbij zag, maar ik ben wel ervaringsdeskundige.' Ook het laatste wil hij gezegd hebben. 'Ik laat me de kop niet gek maken. Ik stop voor ik dood ben.' En alsof het niet helder genoeg is: 'Ik heb mijn harnas op tijd uitgetrokken. Wisse.'

'De aardappelen zijn afgevroren,' zegt ze. Meta komt van de tuin. 'Allemaal zwarte stengeltjes. Jammer.'

'Zo gaat dat,' zeg ik.

'Jammer,' zegt ze.

'De dingen van de natuur,' zeg ik.

Wit

"Darwin erkende twee evolutionaire krachten die zorg droegen voor de overleving van de best aangepasten. Hij vond bestaansvoorwaarden belangrijker dan natuurlijke selectie. Maar wat die bestaansvoorwaarden precies zijn, dat weten we niet, daardoor weten we niet hoe kwetsbaar we zijn door alles om ons heen naar onze hand te zetten."

'Ik ben gestopt.'

Het klinkt alsof ik met roken ben gestopt, met fotograferen, met eten, met liefhebben, met leven, met sterven. Het is alsof ik een mededeling doe over het einde van een verslaving. En dat is ook zo.

'Gefeliciteerd,' zegt ze. Jooske zegt niet dat ze blij is dat ze me kwijt is. Misschien was ik, in de slordig achtergelaten vergaderzaal waar ik haar onder valse voorwendselen naartoe had gelokt, misschien was ik wel blij om haar over een paar maanden niet langer te ontmoeten. Haar jeugdigheid, haar passie en haar elan, ze zijn van mij en ik verdraag het niet eenzelfde bevlogenheid in anderen te zien.

In het begin wel, gedrevenheid stuwt me op, maar misschien voel ik me bedreigd door grote porties levenslust nu mijn lichaam, vaker dan ik wil, mijn grenzen zichtbaar maakt.

Ik wil de wereld nog hervormen, zoals ik wilde toen ik negentien was, negentien en een beetje ouder. Die *Sturm und Drang* is niet verdwenen, maar wordt overschaduwd door wetten die de afbraak bepalen van cellen hier en daar in het lichaam.

De dynamiek van mijn afdelingshoofd laat me zien wie ik ben, en wie ik vroeger was. Jooske heeft geen weet van mijn hersenspinsels, vermoed ik, ze schuift een tissue over de tafel.

'Neem er ook een,' zegt ze. Ik wil het niet, maar nu de kogel door de kerk is, loopt mijn emmer leeg. Ik laat haar de financiële afwikkeling zien. Alle salarisstroken en uitkeringen zijn op het web te vinden, er zijn geen onzekerheden na een werkzaam bestaan, geen andere onzekerheden dan er al waren. Ik wil niet over geld spreken, maar ik spreek over geld. Ik wil niet over beleid spreken, ik spreek over beleid. Ik wil niet over de tijd na deze tijd spreken. Ik hoor hoe ik over mijn graf heen wil regeren. Voor haar ben ik dood na openbaarmaking van mijn besluit om te vertrekken, maar ik leef.

'Leve de koning.'

'En heb je jezelf nog op de rails?' vraagt ze. Ik schud m'n hoofd, en kijk haar blijkbaar vragend aan. Deze vragen wil ik niet.

'Het is niet niks,' zegt ze, 'stoppen na zoveel tijd.'

'Ik was er al even mee bezig,' zeg ik. Ik vouw de tissue op. Ongebruikt. 'Ik leefde er naar toe, maar inderdaad. Snel en kordaat besluit. Zo ken ik mezelf een beetje.'

Zo ken ik mezelf.

In de lift lijkt het alsof ik gewichtloos ben en niet naar beneden ga. Ik voel m'n ogen dikker worden. Voor het eerst groet ik de portier niet als ik naar buiten ga. Ik keer niet om.

'Geld, geld, wat moet je met geld als er zoveel van is,' had de administrateur gezegd. 'Je maakt plaats voor jonge mensen. Ook zij verdienen een kans.'

Ik zoek troost in de boekwinkel.

'Heb je het boek al uit?' vraagt Gerben. 'Ik heb nog een goed boek voor je.'

Ik knik.

'Van die Drent. Moest lezen.'

Grijs

'Heb je een beetje geslapen?' vraagt ze.
Ik ben helder wakker. Door de kier van het gordijn zie ik mistig ochtendlicht. De slaapkamer is gericht op het oosten. De bomen komen in het blad, maar dat is van afstand nog niet goed te zien in het grijs dat alom aanwezig is.

'Kunnen we het krieken van de dag meemaken.' Het was een vaste uitdrukking van me, tot de running gag van origineel veranderde in flauw, maar toen kon ik er nauwelijks mee stoppen. Opeens was het pseudo-grapje voorbij en kon de zon zonder commentaar de dag beginnen. De haan van de boer aan de overkant bleef zijn opdracht trouw, ik hoefde mijn ontwaakrol niet langer te spelen.

'Heb je een beetje geslapen?'

'Ja, een beetje,' zeg ik norser dan ik wil. Het lijkt of ik nog geen baas over mijn stem ben.

'Heb je gedroomd?' Als ze niet had gevraagd, was ik de droom kwijt geweest.

'Ja,' zeg ik. 'Ja.'

'En?'

'Ja.'

Een merel scheert langs het raam. Grote snelheid en toch nooit een aanvaring tussen struiken, bomen, schuurtje en huis. Perfecte landing op de rand van de dakgoot. Ik zag bij stil weer op een vroege ochtend blad naar beneden vallen. Oud blad en modder, takjes. De merel haalde de goot leeg, bouwde een nest in de klimop. Opnieuw op de verkeerde plek. Nog niet één jaar overleefde het nageslacht op die plek, als het al tot uitgebroede eieren kwam. De eksters en Vlaamse gaaien hadden geduld. De open plek was gemakkelijk bereikbaar. Elk jaar opnieuw; start op de verkeerde plek in de klimop en daarna een nieuwe poging in de klimroos.

Vogels zijn vasthoudend, het maakt niet uit, een nest meer of minder. Kort geschreeuw als hun jongen worden geroofd en daarna beginnen ze opnieuw. Niemand weet of dat een glorievolle nieuwe start is. Het is een nieuw begin. De natuur geeft niet om vrolijkheid.

'Nou,' zegt ze bitser dan ik gewend ben. 'Kop erbij. Wat is er met je?'

'Ik droomde dat de advertentie met de vacature, die ik maak met mijn pensioen, al in de krant stond. Een dag na mijn aankondiging.'

'Nou.' De vriendelijkheid overheerst weer in haar golvende stem. Meta heeft me op het spoor. Zo doe ik dat ook bij mijn advieswerk. Zo deed ik dat ook, gaat door mijn hoofd, nee, zo doe ik dat ook nog bij de laatste gesprekken. Een woord van één lettergreep zingend de ruimte geven en dan afwachten. Nou?

'Ik zag maar één regel. "Consultant gevraagd." Meer niet. Meer informatie op

het web. Ik keek niet op het web.' Mijn visitekaartjes met *executive consultant* had ik al weggegooid.

'En?' Ze houdt me vast.

'In mijn droom huilde ik. Koud weg en direct al afgeschreven.'

'Zal ik koffie voor je halen?' Ze wil me troosten, lijkt het. 'Had je iets anders verwacht?'

Ik ben degene die koffie en thee maakt en ontbijt op bed verzorgt. Dat is mijn rol.

'We zijn nog niet met pensioen,' zeg ik. Ik stap uit bed. Deze zelfgekozen taak laat ik me nog niet afnemen.

'En had je ook natte ogen toen je wakker werd?' Ik voel haar hand op mijn onderarm. Alle zones zijn bereikbaar.

Ik leg haar hand weg en zet mijn voeten op de vloer.

'Ik weet het niet,' zeg ik, terwijl ik de deur naar de woonkamer openschuif. 'Ik droomde dat ik wakker werd en een zakdoekje zocht, maar dat was ook in een droom. Onbetrouwbaar dus.'

Meta drukt de wekkerradio aan. Ik hoef niets meer te zeggen. Ze weet dat ik mijn droom aanvul met mijn fantasie.

Als ik terugkom met croissants, koffie en thee laat ze de radio zwijgen. Ik schik naast haar op het matras.

'Het heeft niet gevroren,' zeg ik.

'Mooi opkomend helder licht buiten. Bloesems in de pruimenboompjes en dikke knoppen in de appelboom. Ik maakte een paar foto's van de zon door de boomkruin en de bloesems.'

Ze knikt.

'Voor later,' zeg ik.

'Voor nu,' zegt ze.

'Was er nog nieuws?'

'Niets ongebruikelijks.'

'Mooi.'

'Oh, ja,' zegt ze. Ze warmt haar handen om het glas. 'We moeten 10 mei vrijhouden voor een begrafenis. Herman sterft op 5 mei.' Herman is haar collega. Hij is bijna tien jaar jonger.

'Euthanasie.' Ik maak geen vraag van dit feit. De aftakeling was al een jaar geleden ingezet. Onomkeerbaar.

'Hij kon een chemokuur krijgen, als hij per se wilde, maar dat was heel duur had de arts gezegd. Veertigduizend euro voor niet meer dan drie maanden levensverlenging.'

'Meer dan een jaarsalaris voor de conciërge, bruto. Hoeveel cyanide is een conciërge waard?' Ze negeert mijn banaliteit. 'En onprettig, al die chemicaliën in het lijf,' had de arts eraan toegevoegd. Kruimels van de croissant vallen naast het dienblad tussen laken en matras. 'Niets over kwaliteit van het bestaan. Net

alsof die heren niet doorgeleerd hebben voor mededogen en enkel hun hobby uitleven.'

Ik hoor lichte verontwaardiging. De heren leven hun hobby uit, net als ik mijn hobby heb uitgeleefd. De Märklintreintjes mogen naar zolder, of naar de kringloopwinkel.

'Maar hij heeft een goede huisarts.' Dan zegt ze: 'En toch, 5 mei lijkt mij een goede datum.'

Ik wil haar niet kwijt, niet op 5 mei, en ook niet op een andere datum.

'Herman laat zien dat hij midden in het leven staat en baas blijft over de eigen dood.'

'Hoe was die dichtregel ook al weer? Midden in het leven staan wij in de dood?'

'J.C. Bloem,' zeg ik.

'Dat bedenk je maar.'

Ik knik.

'Het was Bernlef. Ik ken mijn klassieken,' zeg ik. Meta lacht, nu weet ze wat ik weet.

'Beter om jezelf als vacature in de krant te zien dan als iemand die voor eeuwig met pensioen is.' Ze slaat haar arm om mijn schouder. Een halve kop koffie landt op het dienblad. De rand is net hoog genoeg.

Grieks drama

'Je pleegt verraad.' Ik had het kunnen voorspellen, maar zelden houd ik me met de toekomst bezig. In de woonkamer staat op een tafeltje tussen snuisterijen een glazen bol met vlammend blauwe golven door het hart. Het is kunst. Op halfbewolkte dagen zie ik in de bol de tuin weerkaatst in de contouren van het raam. Geen camera obscura, maar het lijkt er wel wat op. De kunst in de kamer is geen glazen bol om de toekomst te voorspellen. Het is een glazen bol om de vertekende buitenwereld weer te geven. Deze twee werkelijkheden zijn me voldoende.

Edgar. Trouwe collega uit een onbetrouwbaar nest en opgeklommen tot tweede consultant. De laatste stap naar *prominent executive counsellor* is nog te hoog voor hem. Beter zo. Hij zou slachtoffer kunnen worden van het Peterprincipe. Maar die laatste fatale stap komt ongetwijfeld, ik heb de organisatie van binnen en van buiten meegemaakt. Ook bij *ons* – ik proef het bezittelijk voornaamwoord halfzoet halfbitter – gaat de natuur zijn gang.

Het onvermijdelijke gebeurt terwijl niemand ingrijpt of zelfs maar een poging doet het lot te ontlopen. Ook ons bedrijf, dát bedrijf, zal in de toekomst blijven kraken en steunen door juiste en door niet-genomen besluiten. Ik doe niet meer mee. Straks spreek ik over *zij* en over *hen* en *hun* zonder mezelf erbij te rekenen. Ik maak me geen illusies, die overgang van deelnemer naar buitenstaander kan een paar maanden duren, net als weduwen en weduwnaren over *ons* en *wij* blijven spreken terwijl het lijk allang in de schoot van moeder aarde is opgenomen.

We zijn consultants, we weten het beter voor anderen, terwijl we met enige regelmaat in de valkuilen stappen die we anderen wijzen. Het is de macht der gewoonte. Het is de verradelijke schooljuffrouw die ons, mij, hen, hun een traditie eigen heeft gemaakt zonder dat we, ik, zij, jullie er weet van hadden.

Verraad, een zwaar woord om eigen onmacht en gevoel te verbergen. Ik kom dat vaker tegen tijdens mijn gesprekken. Grote woorden en ook een groot hart dat amechtig in een benauwde veste klopt. De onmacht om emoties te tonen.

"Feel free, express yourself."

Soms zeg ik het in het Engels of in een moeilijke Nederlandse zin.

"De allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie."

Ik leen veel uit kunsten en wetenschappen. Weinig weet ik van mezelf. Zoals Michel de Montaigne zei: "Wat weet ik?"

Edgar heeft een familieverhaal. Trauma heet dat tegenwoordig. Vader een neger, moeder een Friezin, halfzusje op zesjarige leeftijd door een motor aangereden met fataal gevolg. Edgar is heel lichtgetint, hij had net zo goed een Brabander kunnen zijn, een nazaat van een Hugenoot, maar hij meldt zichzelf als neger of als mulat. Dat heeft hij nodig om iemand te zijn.

Hij heeft zichzelf gemaakt, net als al die anderen, net als iedereen. De identiteit grijpt zich vast in het hele wezen binnen de randvoorwaarden van familie, school, kerk en vrienden, binnen de randvoorwaarden van de baan. Na verloop van tijd wordt iedereen gevangene van zijn of haar omgeving, totdat een extern keerpunt zich voordoet. Tot de pijn begint.

Tijdens mijn werk ben ik soms dat keerpunt, als mijn advies wordt gevraagd. Ik luister, herhaal, vat samen en spiegel het verhaal dat naar adem snakt. "Mijn vrouw houdt niet meer van me." – Hoe belangrijk is dat voor je? – "Mijn kinderen studeren niet, ze gaan achter vreselijke muziek aan." – Hoe belangrijk is dat voor je? – "Ik heb onhandige collega's." – Hoe belangrijk is dat voor je? – "Ik geloof niet meer in God." – Hoe belangrijk is dat voor je? – "Mijn kinderen willen me niet meer. Mijn vader leeft twee levens."

Na verloop van tijd wordt helder dat een keuze onvermijdelijk is. Blijven of vertrekken. En ieder die een keuze maakt om de niche te verlaten is een verrader, ook al volgen felicitaties bij het aangekondigde vertrek. Beleefdheid is een masker om een dag prettig te houden.

Verraad aan de zaak, verraad aan collega's, verraad aan klanten. De mededeling kwam via de mail. Mijn eerste opwelling ging voorbij, daarna volgden meer mails. Ik keek naar de felicitaties. Ze waren voor mij, niet langer voor ons. Mijn mededeling van mijn vertrek maakte me los, en in mijn hoofd deed het snijden nauwelijks pijn, tegen alle verwachting in. Maar misschien krijgt de dichteres gelijk met haar pijn van het afgesneden zijn. Ik worstelde vooral met het knoopje aan de manchet van de mouw. Ik kreeg de knoop niet door het knoopsgat.

'Zal ik je helpen?' vroeg Meta. Ik stak mijn arm uit.

'Graag,' zei ik. 'Ik laat me graag helpen nu ik anderen niet meer van dienst hoef te zijn.'

'Jij neemt wel heel snel afscheid.'

'Wees niet bang. Ik blijf.'

Horizon

'Is er nog nieuws? Ik heb de hele week al geen nieuws gehoord.' B.b.h.h. schiet door mijn hoofd. We hebben bezigheden binnen en buiten ons huis die ons bovenmate in beslag nemen. Wat er in de wereld gebeurt, houden we nauwelijks bij.

'Niets bijzonders,' zeg ik. De kranten lees ik van voor naar achter en van boven naar beneden, maar ik weet niets te vertellen van de afgelopen week.

'Het heeft vannacht niet gevroren,' zeg ik. Ik trek de gordijnen open. Er schijnt een waterige zon. Op de tuintafel liggen dikke druppels. Ik verbeeld me dat ik aan de vorm en de lichtweerkaatsing van de druppels kan zien wat de buitentemperatuur is. Water heeft de hoogste dichtheid bij vier graden boven nul. De viscositeit van de vloeistof neemt toe met dalende temperatuur. Net of de druppels strakker in hun vel staan als het koud is.

Op blote voeten loop ik naar buiten. Ik haal de zwarte plastic vuilniszakken van de citrusboompjes. We tarten het klimaat met deze boompjes en we nemen een voorschot op de opwarming van de aarde. Ook dat maken we nog mee, net als de reeks van gebeurtenissen die achter ons ligt, een reeks die deel uitmaakt van wie we zijn. Geworden zijn.

'Waarom ben je eigenlijk gestopt?'

Mijn schoondochter windt er geen doekjes om. Ze is rechtstreeks zoals ik dat van haar ken. We hadden aan de ontbijttafel een discussie over erfelijkheid en milieu. Waar herken je je ouders in je eigen gedrag, en wat heb je van je tientallen leermeesters opgestoken? Het is een eindeloze gedachtenwisseling zonder heldere uitkomst. Dat is maar goed ook, een definitief antwoord op levensvragen is de dood. Wie alle antwoorden meent te weten is al gestorven. Betweters hebben niemand meer nodig. Ze begeven zich enkel tussen anderen als ze verzekerd zijn van applaus, al heeft de echte betweter geen applaus meer nodig, die heeft genoeg aan zichzelf.

Ze loopt rechts van me, dat heb ik graag. Ik loop op straat graag aan de linkerkant van mijn gesprekspartner, vooral bij vrouwen. Dat heb ik aangeleerd met het fietsen, naar de HBS. Toen al. Links lopen en toch de zwakkere beschermen tegen achteropkomend en tegemoetkomend verkeer. Bij een onverhoedse aanrijding leg ik het loodje. Dat is de bedoeling. De vrouw wordt gespaard voor het nageslacht. Vaders zijn er genoeg.

'Hoor je die wulp,' probeer ik. 'Of is het een kluut?' Ze draait haar hoofd en glimlacht.

'Weet je ook waarom je bent gestopt?' Ik wacht tot de fietser voorbij is. Zwart snel pak, vijftien versnellingen, aluminium frame, donkerblauwe valhelm en bidons met water dat transpiratievocht wordt. Wind voor en wind tegen.

Wind mee. Even later is de fietser een stip aan de horizon, om te volgen tot over de taalgrens.

Ze zwijgt. Ze stelt de vraag niet opnieuw. Er is geen ontsnapping mogelijk. Ik kan vrijuit spreken. Meta bereidt de middagmaaltijd. Dat doet ze graag zonder pottenkijkers als de kinderen thuis zijn. Eten is van haar en ook van mij. Van de familie.

'Ik kan over geld beginnen,' zeg ik, 'en als iemand mij in het voorbijgaan naar de reden vraagt, dan ken ik de bedragen voor en na het pensioen uit mijn hoofd. Ik speel met tientjes meer of minder in de maand. Ik verreken reiskosten, trein, bus, diesel. En terwijl ik dat zeg, hoor ik mezelf praten.'

'Lakenvelders,' zegt ze. 'Bruine en zwarte lakenvelders.' Ze geeft me adempauze. Ik weet dat ik niet over vee mag praten. Elk zijspoor sluit ze af. Ze wil het gesprek niet zwaarmoedig maken, maar ze wil wel van de hoed en de rand weten. Ik ken haar, maar niet zo goed. Een beetje.

Van de kinderen weet ik enkel wat ze me vertellen. Ik ondervraag niet. Ik kijk en luister. De nieuwe partners zijn onbekenden die zich ongemerkt prijsgeven. Langzaam in hun tempo. Door de kinderen laat ik me verrassen, alsof ze vreemden voor me blijven. Mijn rol is afwachter.

'Ik denk aan servet en tafellaken als ik die koeien zie,' zeg ik. De lakenvelders kijken met ons mee.

'Ik heb ontdekt dat iedereen voortdurend tussen servet en tafellaken opereert. De leeftijd maakt niet uit. Daar heb ik wel een filosofie over. Die filosofie is nog niet af.' Een koe zakt door de voorpoten en laat haar achterlijf in het prille gras glijden.

'Wat af is, is niet gemaakt.'

Ik krijg koek van eigen deeg. Ze kent haar filosofen, en de mijne. Fijn dat ze ook Valéry leest.

'Tijdens een consult stel ik steeds dezelfde vragen, een paar maar. Niet in de eerste vijf minuten, maar meestal wel binnen het kwartier. "Waar ben je goed in? Wat zijn je kwaliteiten? Waarvoor zou ik jou in dienst moeten nemen? Waar kan ik niet omheen?"'

Ze blijft staan. Lange ranke vrouw. Helder blauwe ogen met een beetje groen. Donkerblond haar, ijle wenkbrauwen. Ze lijkt niet op mijn jeugdliefde, maar er is iets in haar blik dat me naar mijn kindertijd stuurt. Haar mond misschien.

'Dat is mij nog nooit gevraagd,' zegt ze. 'Moeilijke vragen.' Ze laat de vragen aan zich voorbijgaan. Het is nu niet het moment om haar te ondervragen. Antwoorden komen als ze aanstaande zijn.

'Het zijn moeilijke vragen,' herhaal ik haar antwoord. 'Ik heb gemerkt dat ik die vragen telkens aan mezelf stel. Ik gebruik mijn klant als spiegel van mijn eigen ziel.' Zware woorden hoor ik me gebruiken. Ik weet niet wat een ziel is, ik weet niet wat een geest is. Spiritualiteit heeft geen la in mijn hoofd. 'Wat

ik telkens doe is die spiegel opwrijven om een beter beeld te krijgen. Van die ander, maar ook van mezelf. Vooral van mezelf.'

'Zie je dat de weidepaaltjes weggehaald zijn. Het lijkt nu veel ruimer. Echt natuurgebied.' Het was me nog niet opgevallen. Ze kijkt met een andere blik naar de wereld.

'Precies wat ik probeer,' zeg ik. 'Ik probeer de grenspalen te verzetten, of weg te halen, zodat iedereen – en natuurlijk bedoel ik vooral mezelf – ruimte te geven. Eigen talenten ontdekken, daar gaat het om. En dat gaat het best als er geen belemmeringen zijn.'

Twee hazen spelen in het veld. Ze storen zich niet aan wandelaars. Ik vertel van de laatste maanden en het binnensluipen van cynisme en sarcasme. Dat ik alles al tien maal voorbij heb zien komen. Mijn maag draait achter mijn te strak aangesnoerde broekriem. Ik hoor mezelf praten en ik begin een hekel aan mezelf te krijgen.

'Het lijkt erop dat je elke hoop op verbetering bent kwijtgeraakt,' zegt ze. Ik schop naar een kiezelsteen. Mijn schoen schraapt langs het wegdek. Het steentje blijft liggen. 'Of niet?'

'Of niet,' zeg ik. De bewolking breekt en bij vlagen wandelen we in de zon. In de verte oefent een lesvliegtuig capriolen. Als ik niet kijk, hoor ik aan het motorgeluid het stijgen, dalen en draaien. Dichterbij zweeft een kiekendief boven de graslanden. 'Nee, dat is het niet,' zeg ik, 'ik merk dat het werk – ik hoor dat ik niet over *mijn* werk spreek – weinig meer aan me toevoegt. Ik ga niet meer rijker naar huis dan ik in de ochtend vertrok. Je zou kunnen zeggen – ik merk dat ik niet zeg: *ik* zou kunnen zeggen – dat ik klanten en collega's niet langer toelaat in mijn territorium. In die zin plaats ik juist weidepaaltjes.' De kiekendief zweeft naar ons toe.

'Achter je, misschien plaats je grenspaaltjes achter je,' zegt ze. 'Misschien haal je grenspaaltjes aan de voorkant weg om ze achter je weer in de grond te heien.' Het is nog vroeg in het voorjaar. Een kiekendief vindt nog geen kuikens om te stelen. Het bestaan van die roofvogel hangt af van de dood van een ander, Net als in de grotemensenwereld.

'Ook,' zeg ik, 'ook.'

'Jammer dat ik de verrekijker niet heb meegenomen,' zegt ze. 'Maar je camera?'

De camera heeft een groothoeklens. Ik kan de verte een beetje dichterbij halen, maar niet veel.

'Laat me eens kijken, wil je?' Ik geef haar de camera en sta schuin achter haar als ze de kiekendief volgt. Hoge hakken. Zo is ze een paar centimeter langer dan ik. Ze steekt boven me uit. Ik hoor de spiegel omklappen en weer en weer. Mijn hand rust op haar schouder.

'Ik heb hem,' zegt ze, 'er is vast een goede bij, een scherpe.' Ze geeft me de camera. 'Straks kunnen we veren tellen op het computerscherm.'

'Fijn,' zeg ik. 'Ik maak graag foto's van vogels, vooral in hun vlucht naar voren.'

Naar voren, denk ik, ik kan naar voren gaan als ik niet om blijf kijken. Het is goed om achter me een hek te plaatsen. Zo zei ik het tegen de klanten met een zwart verleden.

"Neem witkalk en schilder wit wat zwart lijkt. Misschien zie je na de eerste keer nog tinten donkergrijs, laat de verf drogen en schilder opnieuw met witkalk of met latex. Donkergrijs wordt lichtgrijs en misschien wordt je verleden wit. Tegen witte wolken valt een witte kleur in het niet." Soms landde de vergelijking niet. "Je mag je geschiedenis ook blauw verven, maar liever niet zwart. Zwart absorbeert alle licht. Zwart wordt warm, heet in directe zonlicht, met zwart wentel je je in je verleden en heb je geen oog voor de toekomst."

'Het is niet om het geld, het gaat niet om de klanten en de collega's, het gaat niet om de zaak of mijn voormalige baas.'

We staan op de hardhouten brug en houden beide als bij afspraak de leuning met beide handen vast. In de verte ligt de stad in helder zonlicht. Nog even en ook hier zijn de wolken verdwenen.

'Ik hoef het er verder niet meer over te hebben. Het is klaar. En wat dat "het" precies is, dat komt in de komende jaren wel bovendrijven. Ik hoef dat niet te weten. Nu nog niet.' Ze pakt de camera die aan de riem voor mijn borst hangt. Niet vaak komt ze zo dichtbij.

'Niet bewegen,' fluistert ze. Twee wilde eenden vechten uit hartstocht, of is het dierlijke lust, met elkaar. De woerd wil het bruine vrouwtje bestijgen. Zij aarzelt, zwemt zigzaggend weg, bang kopje onder te gaan als de woerd met losse kop haar bestijgt.

Ik hoor de camera. Eén keer.

Als we de brug aflopen en op het smalle betonpad naast elkaar lopen, haakt ze in. Bij de stuw in de kreek blijft ze staan. Helder water met een bruine oertint schuimt over de rand.

'Mag ik je een geheim vertellen?' vraagt ze. Ze schuift haar handen tussen mijn borstkast en mijn bovenarmen. 'Mag ik je van een ommekeer in ons leven vertellen?' Ze wacht mijn antwoord niet af.

'Je wordt opa.'

Heart of the matter

Mijn vader was al dood toen hij voor de eerste keer opa werd. Ik kon hem niet vragen naar zijn beleving. Ik wist ook niet of hij opa wilde worden. Of hij opa wilde zijn? Ik vroeg hem niet. Opa was niet zijn zaak. Kind zijn en kinderen krijgen was mijn zaak, maar dat wist ik toen nog niet.

'Je wil alles onder contrôle houden,' had hij gezegd. 'Hoe heet dat in moderne taal?' Hij wist het wel, maar hij gunde mij het woord.

'Control freak,' zei ik. Ik kon niet anders. Met die korte gedachtenwisseling liet hij me voelen dat de appel niet ver van de stam valt. Hij dwong me, op onderhuidse manier waar ik later mijn specialiteit van zou maken, om toe te geven dat ik een kind van hem was. Ik had geen vader willen hebben, toen ik tiener was. Laat staan dat ik zelf vader zou zijn.

Ik vond het vreselijk om een vader te hebben, een moeder was nog tot daar aan toe. Er moest een gat zijn om uit te kruipen en de wereld binnen te gaan, maar een vader, nee, die was overbodig. Vader zijn leek me vreselijk, maar dat durfde ik niet hardop zeggen. Niet tegen mijn vader, niet tegen de rest van de mensheid. Als het vaderschap ter sprake kwam zei ik dat ik me ongeschikt achtte om kroost op te voeden. Mijn genen zouden niets aan de wereld toevoegen, er waren al genen genoeg. Een tiener was ik, begin twintig en heilig van plan geen zoon of dochter in de wereld te zetten. Mijn verstand was mijn beste kameraad en voorzag me van elk argument dat ik nodig had. Domheid was niet mijn sterkste kant. En aan het eind van mijn loopbaan, waar ik afscheid neem van mannen en vrouwen, vaak tientallen jaren jonger, mannen en vrouwen van wie ik vader had kunnen zijn, krijg ik te horen dat ik opa word. Grootvader, overgeleverd aan wat ik had uitgebannen. Mijn nakomelingen componeren mijn slotakkoord. Ik kan me enkel schikken.

'Je hoeft alleen maar blij te zijn,' zegt Meta.
We zijn weer met z'n twee.
'Was je een beetje blij? Deed je blij?'
Ze reikt me tissues.
'Ik wist het wel.'

Drentse krent

De Drentse krent staat vol in bloei. Kleine bruine bladeren, tegen het rood. Duizend witte bloesems. De bloei duurt twee weken, dan is de pracht voorbij. Ik weet dat van vorige jaren. De natuur trekt zich niets aan van veranderingen in mijn hoofd en in mijn lichaam. Elke dag maak ik foto's, om te onthouden wat ik niet meer vergeten kan.

Op de tuinbank staat een doos met notulen, rapporten, verslagen. Kostbare gedachten van voorbije jaren. Ik haal een kuip uit de schuur en keer de doos met kostbaarheden om. Met de gieter vul ik de kuip tot de rand. Mijn loopbaan verandert in papier maché.

'Wegdoen,' zei ze, 'doe maar weg. Er is niemand die wil weten wat je gedaan en gedacht hebt.' Meta zag me aarzelen. Ik stond met een margarinedoos voor mijn archiefkast op mijn studeerkamer. "Wie wat bewaart, heeft wat," was de gedachte die in mijn hoofd vocht met "Begin met verse koekjes op een schone lei."

Ze weet dat ik een stimulans nodig heb om tot ontruiming over te gaan. Activeringsenergie heet dat volgens collega's met een opleiding in de natuurwetenschappen, een term die andere wetenschappen en overtuigingen zonder meer kunnen overnemen. Een schop in de kont, zou mijn vader hebben gezegd. Ik mijd die formulering. Een aanzet om de natuurlijke behoudzucht en de traditie te overwinnen. Een mens is niet ingesteld op verandering, het liefst wil de homo sapiëns dat alles bij het oude blijft, al zijn er uitzonderingen. Maar uitzonderingen zijn in de minderheid. Uitzonderingen zijn in strijd met de Bijbel, en met de Koran, dat weet iedereen. Ik had behoefte aan een rechtvaardiging om weg te doen wat ik – als ik er langer bij stil zou staan – nooit weer zou gebruiken.

'Wat achter je ligt, voegt niets meer aan je toe,' had Meta gezegd. 'Je hebt je baan en ook je verleden voldoende uitgekauwd, je kunt gerust vooruitkijken.' Ik wist wat komen ging en ik verheugde me op haar volgende zinnen. Ze kwamen. Het kon niet anders. De woorden hadden het pad geplaveid.

Het is een zaak die me hogelijk verbaast; het tempo van vragen en antwoorden. Een ander is nog niet uitgesproken – een kwaal van me, die ik onder contrôle lijk te krijgen – of ik heb al een antwoord klaar. Gesprekken zouden in mijn beleving veel trager moeten verlopen. Begroeten, luisteren, laten bezinken, kauwen en nadenken. En pas na ampele overweging een antwoord. Maar zo gaat het niet. Het is alsof het hele boek van de gedachtenwisselingen en gesprekken al is geschreven en ik – en Meta – het enkel hoeven voor te lezen. En door het tempo lijkt het alsof we onze zinnen zelf bedenken. Ook hier lijkt het lichaam – het mannetje van de radio – het leven te regelen.

'Als je de ballast hebt weggezet, krijg je tijd voor een nieuwe werkelijkheid.'

En na een korte pauze, alsof ze wilde dat haar woorden in me doordrongen: 'Van je collega's zit niemand op jouw inzichten te wachten. Niet op jouw oorspronkelijke inzichten en ook niet op jouw verworven inzichten. Let maar op; als je weg bent, is je archiefkast op de zaak binnen een dag leeg, zijn de laden van je bureau leeg, zijn je bestanden gewist. Al na een paar weken is je aanwezigheid weggepoetst, alsof je er nooit bent geweest. Zo hoort het ook. Je baan is niet bedoeld om je eeuwigheidswaarde te geven.' Ze draaide om de kern heen. 'Voor zover eeuwigheidswaarde al van belang is.'

Ze voerde de spanning op. Ik hoorde wat ze zei, maar ik was al verder met mijn gedachten, alsof ik een hoofdstuk over wilde slaan. Ik betrapte me erop dat ik niet luisterde naar wat ze zei, maar dat ik luisterde naar wat ze ging zeggen. Ik wachtte op haar verlossende woord. Haar geheim dat me zou bevrijden van wat achter me ligt.

Ze kwam achter me staan. Ik liet de doos met papieren los en hield me aan de rand van mijn werkbank vast. De schuur opruimen, dat zou ik nu gaan doen. Ik draaide me niet om.

'Opa,' zei ze. 'Opa.' Ik voelde haar stevige handen in mijn nek. 'Opa. Opa, dat is je voorland.' De spieren in mijn nek ontspanden. 'Die kleine wereld van je kleinkind is jouw wereld. Als je je genen door wilt geven, tot expressie wilt brengen, dan kun je dat doen door heel klein te beginnen.' Ik voelde hoe ik zuchtte, traag. 'En goed opletten, want een kind heeft een hoog tempo, in het begin. Voor je het weet ontsnapt het aan je invloedssfeer en sta je opnieuw alleen in de wereld.' Ik voelde rust over me heen komen.

'Het woord is vlees geworden,' zeg ik. 'Dat is altijd zo geweest.' Warme handen heeft ze.

'En dan mag je alleen maar toekijken en zwijgen. Het leven gaat zijn eigen gang. Je mag alleen maar kijken en verbazen. Het beste is om je te verbazen. Ook het gemakkelijkst, en het moeilijkste. Tegelijk.'

Alles kon ik weggooien op het moment dat ze haar armen om mijn borstkas liet glijden. Blijkbaar zei ze wat ik wilde horen, wat al in mijn boek geschreven stond. Zij sloeg de bladzijden om. Ze las voor uit mijn verhaal. Alsof ze het altijd al wist. Godfather. Godmother.

'Een nieuw hoofdstuk,' zei ze. 'Een geheim nieuw hoofdstuk.'

Hoofdprijs

"Volgens de joods-christelijke mythologie vloog op 25 maart een duif bij een vrouw op schoot. Waar die gebeurtenis plaatsvond is onbekend en hoe die duif de maagd bezwangerde is ook onbekend. De uitdrukking vogelen voor de geslachtsdaad is aan die gebeurtenis op 25 maart ontleend. De wereldgeschiedenis is door deze gebeurtenis ingrijpend veranderd."

Ik lees het begin van mijn toespraak voor. Ik wil tijdens de receptie nog eenmaal mijn verhaal vertellen. Ik wil nog eenmaal terugblikken om daarna het boek te sluiten om niet alleen aan een nieuw hoofdstuk maar aan een nieuw boek te beginnen. De afspraken met het restaurant zijn gemaakt. De uitnodigingen liggen klaar om op de post te gaan. Ik mocht zeggen hoe mijn afscheid eruit zou zien, maar wel graag volgens de regels.

'Heel belangrijk,' had mijn Jooske gezegd. 'Het is heel wezenlijk dat je op een goede manier afscheid neemt.' Ik had geknikt. Ik voelde me opgenomen in de stroom van het onvermijdelijke en bij vlagen noodzakelijke. Het was een ritueel dat volvoerd moest worden.

'Essentieel,' had ze gezegd, 'en belangwekkend. Ik ben benieuwd wat je ervan maakt.'

Er was toen nog geen plaats en tijd afgesproken. Niet dat het een geheime bijeenkomst zou worden, maar de administratie was er nog niet aan toegekomen. Het budget was vastgesteld; borrel en hapjes ten laste van het materieel krediet. Heel transparant. Het afscheid van mijn vorige leven, van mijn werkzaam leven, was niet aan tijd en plaats gebonden, het had overal en altijd al plaatsgevonden. Als ik terugkijk was dat proces al bij het begin van mijn baan in gang gezet, eerder al.

'Het hele leven is afscheid nemen,' had Meta op onze trouwdag gezegd. Ik had het niet willen horen. De rit met de koets van huis naar stadhuis. De verkleumde bruidsmeisjes en bruidsjonkertjes. De rit naar het kasteel voor de receptie, het feest, de toespraken, het clavecimbel en de harp. Het was òns feest en het was het feest van de familie. We hadden het feest achterwege kunnen laten, we deden het niet. We vierden de dienst zoals de dienst gevierd moest worden.

'Dat is het mooie van het leven. Ook het leven met jou. Vooral met jou. Afscheid nemen en elke dag opnieuw beginnen.' Op voorhand schold ze me al mijn zonden kwijt. Ook mijn erfzonden.

De Drentse krent is de witte bloesems kwijtgeraakt. De krenten kunnen groeien en in het najaar het strijdtoneel worden voor merels die hun voedselbank bewaken. De essen, eiken, berken kleuren lichtgroen. Het blad laat niemand in de steek. Half mei is de wereld groen.

'Mooi verhaal,' zegt ze als ik de eerste alinea heb voorgedragen, 'maar waarom heb jij dat nog nodig? Die mythologie en dat vogelen. Heb je de ijdeltuit weer even toegelaten?' Meta zet me met de voeten op de koude grond. Ik had het kunnen weten. Mijn ogen draaien kort naar boven. Teken van nadenken staat in de boeken; de oogopslag naar boven. Linksboven liggen de vragen en rechtsboven in het gezichtsveld de antwoorden. Ik kijk naar mijn handen die op het *Handboekje voor luisteraars* op mijn knieën rusten.

'Je hebt gelijk,' zeg ik. De pen valt op de vloer. 'Je hebt gelijk.' Ik zeg het zonder boosheid. Ik voel lichte schaamte. Waarvoor had ik op de valreep die anekdote nog nodig om mijn gelijk en mijn gram te halen. De puber in me is groot geworden en groot gebleven. Ik weet het, maar die kennis van mijn eigenheid hing achter een gordijn van volwassenheid. De zinnen van mijn inleiding waren woorden zonder dat de vrije geest erin was geslopen. Kale woorden zonder betekenis. Woorden die wellicht lekker bekten maar een onaangename smaak achter zouden laten. Woorden om affectiehonger te stillen.

'Het is verdriet,' zegt ze.

'Ik dacht dat het superioriteitsgevoel was, of boosheid of agressie, of dankbaarheid.'

'Verdriet,' herhaalt ze. Ze schuift het gordijn in mijn voorhoofd opzij. 'Het hoort bij de natuur der dingen.'

'En...'

'En bij de dingen van de natuur,' is ze me voor.

Ik zie de veertien statiën van de kruisweg. Ik weet niet bij welke halte ik ben aangeland. Nee, ik sterf nog niet aan het kruis, ik stijg nog niet glorievol op naar de hemel. Ik hoor een fluittoon in mijn hoofd.

Ze staat op. Ik hoor hoe ze water voor thee in de snelkoker doet en de koffiezetter aanzet. Dat is een onderscheid tussen haar en mij. Een van de weinige verschillen, een van de vele verschillen. Thee en koffie. Ik hoor het ruisen van opwarmend water. Ze zet een kandelaar met zeven kaarsen op de tafel met de glazen bol. Ik voel hoe ze glimlacht als ze terug naar het aanrecht gaat voor lucifers. Heel klein zie ik haar in de bol.

'Hongerig, droevig, verliefd,' zegt ze, 'je kunt het aan de buitenkant niet goed zien. En dat geldt ook voor je eigen gevoelens, soms weet je niet wat je voelt.' Ik blijf zuinig op mijn woorden. Heel lang wil ik bij haar zijn.

'Je weet het zelf ook wel,' zegt ze, 'maar af en toe is het goed om wat je al weet van een ander te horen.' Ze steekt de eerste kaarsen aan.

'Het is zaak dat je zorgvuldig met de gebeurtenissen omgaat, ook al weet je dat niet iedereen dat ziet en waardeert.' Ik hoor een tweede lucifer langs het strijkvlak gaan. Ik heb een zwak voor haar, zwakte juist op die plekken waar ik sterk wil zijn.

'Je ruilt je ene rijkdom, de baan en alles wat daarmee samenhangt, in voor een andere rijkdom. Je pensioen. Op het eerste gezicht lijkt er veel te veranderen, en dat voelt misschien ook zo. Je hoeft niet meer vroeg op te staan, je

kunt bij me in bed blijven liggen en naar vroege vogels luisteren. De stress, die wordt minder.'

Ik kijk niet om. Ik weet dat zeven kaarsen branden. Het duurt even voor de vlammen de smaak te pakken hebben en voldoende stearine is gesmolten voor een goede voeding.

'Je denkt dat je anekdote grappig is, en dat is ze ook, voor wie het verhaal voor de eerste keer hoort. Maar de anekdote is niet grappig.' Ze zegt wat ik al wist, maar niet onder woorden had gebracht. 'Je wilt nog steeds je gram halen. Je verpakt je verdriet over het verlies van je speelveld in milde boosheid, in verholen agressie. Maar het blijft verdriet en het blijft boosheid en verontwaardiging.' Ze staat met de rug naar me toe en kijkt naar de vogels die met wormen en muggen heen en weer vliegen. Koolmezen, pimpelmezen, staartmezen, mussen, roodborstjes, roodborsttapuit.

'Zeuren is een vorm van verdriet,' zegt ze. Roodborstflapuit, gaat door mijn hoofd. Opnieuw de valkuil van de puber. Ik hoor hoe ze naar de keuken loopt en water in de theepot schenkt. Ik houd mijn ogen dicht. Ik zie en hoor alles. De senseo kreunt. Ik hoor de koelkastdeur. Melk in mijn koffie. Het is alsof ik overal tegelijk ben.

'Wees maar blij met je verdriet.' Zonder dat ik iets zeg lijkt het alsof ik mijn zonden beken. Ze kent al mijn geheimen van mijn rozenkrans, de droevige net zo goed als de glorievolle.

'Verdriet en angst,' zegt ze zonder stemverheffing. Zachtjes spreekt ze. Haar stem lijkt uit de verte te komen, maar ze staat achter me. Op tafel mijn koffie en haar thee. Haar handen rusten op mijn schouders. Ze tilt me op.

'Ik ken je wel een beetje. Je bent een open boek, een ridderroman met een slap kaft, en ik lees je graag. Je bent een krachtige man, maar tegelijk ben je bang om te verliezen wat je toch al niet hebt. Weet je nog die uitdrukking van die Ier uit Belfast, lang geleden? De Protestanten vochten nog met de Katholieken. Er was enkel gewapende vrede. Je hebt het me zelf verteld. "No man can be the ruler of another man's heart."' Ik weet het nog. Ze kneedt mijn nek en schouders.

'Je kunt over niemand baas zijn,' geeft ze de vertaling. 'Dat heb je me zelf verteld.' De fluittoon in mijn hoofd zakt weg. Ik hoor een merel hemelschreiend schreeuwen. "Ridder", denk ik. "Ridder uit Spanje".

'Misschien raak je alles kwijt, je boeken, je computer, je huis. Misschien raak je mij kwijt als een duivel de knop omdraait en alles zwart wordt om je heen.'

Ik weet dat mijn koffie koud wordt, maar ik doe geen poging om de afkoeling te stoppen.

'Je wilt niet meer zijn waar je was, en je weet nog niet waar je naartoe gaat. De dolende en zoekende mens in jou is groot,' zegt ze. 'Wees niet bang. Ik ben bij je in de buurt, ook als ik niet bij je ben.' Haar handen liggen stil. 'Het hele leven. Jouw hele leven, mijn leven, het zijn momentopnames. Je hoeft nergens bang voor te zijn.' Haar handen gaan verder waar ze waren gebleven.

'Dat is altijd zo geweest.' Zo ken ik haar. 'Angst is een slechte raadgever,' zegt ze. 'Verdriet is een hoofdprijs.' Kort voel ik haar lippen op mijn hoofd. 'Je wordt opa,' zegt ze.

'En jij oma.'

'Zo is het,' zegt ze.

'Een halte,' zeg ik.

'Een tussenstop,' zegt ze.

'Een statie,' zeg ik.

'We zijn onderweg,' zeg ze.

'An de reize.'

Ik schreef deze novelle tussen 5 februari en 5 mei 2012 met uitzicht op het einde van mijn loopbaan als lerarenopleider. Af en toe leende ik inzichten en belevenissen van wie mijn paden kruisten, zoals laatste stagebezoeken in Coevorden en Dokkum. Dit verhaal vertelt over mij, niet over de deelnemers op mijn pad. De werkelijkheid is niet wat je meent te zien.

Ik liet me inspireren door *Greyness is All* van Louis McNeice en door de *Geheimen van de rozenkrans*, de blijde, de droevige en ook de glorievolle geheimen.

An de Reize is de titel van mijn Drentse verzamelbundel met korte verhalen. *The human stain* is van Philip Roth. *Heart of the matter* is van Graham Greene. Ik citeer ook uit het proefschrift van Remko Kuipers over het oerdieet en onverzadigde vetzuren in navelstrengen. De Drentse krent staat in de tuin. Sophie Timmer kwam met een cameraploeg van RTV-Drenthe voor Cassata.

Enkele hoofdstukken beginnen met een citaat van een boek dat op dat moment voorbijkwam. Ik heb de titels niet genoteerd. Ik meen de *Donkere kamer van Damokles* van W. F. Hermans, een boek over films maken, een opschrift van een 'boek' met daarin zeepblokjes (Ik kreeg de 'Ivanov'-roman van Sientje). De toenmalige verkoper van de boekwinkel in de hogeschool speelt een (bij)rol. Hij is inmiddels overleden. Jooske was (en is) het hoofd van exacte vakken. Ik bewaar prettige herinneringen aan haar.

Bij mijn afscheid gaf ik het boek aan oud-collega's. De voornaamste vraag die ik kreeg naar aanleiding van de novelle: Ben je al opa? (Ja. Sinds 22 juni 2014 van Nine Ola.)

Er volgden geen vragen over mijn onderwijsfilosofie, maar dat hoort ook zo. Wie vertrekt is vertrokken.

Schatplichtig ben ik aan velen.

X

Mocht ik ooit via het boeddhistische wormgat in een ander heelal en in andere gedaante terugkomen, dan het liefst als hond. Het liefst als een actieve Drentse patrijs.

Ik ben bang voor honden, en niet een beetje ook. De diagnose luidt: PTTS.

Ik ken de aanleiding voor deze novelle niet meer. Alles wat ik aan boosheid en verontwaardiging in me heb, over opvoeding, seks, religie, en vooral over instandgehouden domheid komt in deze monologue intérieur naar voren. De hond is mijn alter ego. Ik vertel mezelf hoe ik tegen het leven aankijk.

De situering aan de Verlengde Heerendijk is niet toevallig. Mijn vader had daar zeseneenhalve hectare (bunder) land. Hij verbouwde een halve hectare poters (pootaardappelen). We (de kinderen) konden een grijpstuiver verdienen door aardappels te krabben. Maar er was geen keuze om niet mee te gaan.

Ik haatte de gang naar het land, niet vanwege het werk en de gezelligheid van 'schoft' en lichamelijke inspanning, maar vanwege een hond die me opwachtte. Iedere keer weer. Ook de alternatieve route via de Veenschapswijk was voor mij niet veilig. Boer Platzer hield zijn hond ook niet op z'n erf. (Trouwens: daar bij Platzer liet mijn vader me bij 'zwemles' voor de grap kopje onder gaan in de wijk. Ik vertrouwde hem daarna niet weer.)

Ik gebruik mijn zusters als kapstok in dit verhaal en mijn vader krijgt een beroerde rol. Dat is de vrijheid van de schrijver, om zijn werkelijkheid te maken. Ik heb die vrijheid in ruime mate gebruikt. Er zijn geen overeenkomsten.

De hoerenboot schijnt wel in de Veenschapswijk gelegen te hebben, dichtbij het geboortehuis van de zanger uit Erica.

Van de aardappelen aan de Verlengde Heerendijk maakte ik mijn eerste smalfilm (dubbel-8). Moeder in badpak roodverbrand achter het aardappelloof. Vader op de pootmachine, achter de trekker van Hanenberg.

De beelden zijn te zien via het Drents Archief in Assen. Er zouden nog veel films volgen. Diverse (Drentse) verhalen heb ik 'verfilmd'. Dat wil zeggen: beelden met een (mijn) *voice over* die het verhaal voordraagt. Ook hier geldt: Het boek is beter. *Apport, Kasper apport* heb ik – voor wie luisteren wil – ook op audio beschikbaar. Ik luister graag naar mezelf. Zo leer ik veel. Langzaam dringt tot me door wat ik te vertellen heb.

De hond in mij.

1.

'Ik heb drie vrouwen vermoord. Ik zeg het maar gelijk. Iedereen had het kunnen weten. Ik heb daar nooit geheimzinnig over gedaan. Of familie, vrienden, vijanden of justitie dom zijn en niet uit hun doppen kijken, laat ik in het midden. Wat de ene keer dom is, is de andere keer juist razend knap. Dat geldt voor moord, dat geldt voor doodslag en overspel. Een oorlog maakt van een moordenaar een held en als de oorlog voorbij is – oorlog is nooit voorbij – is de moordenaar een moordenaar. Wie ongestraft buiten de pot pist, krijgt schouderkloppen. Behalve de vrouw in kwestie; die is een hoer. En hoer is geen aanbeveling, ook niet als ze prostituée of call girl op haar visitekaartje heeft staan.

Ik heb niet geslagen om drie vrouwen op één dag naar de andere wereld te helpen. Laat dat vanaf het begin helder zijn. Ik houd niet van slaan. Ik ben niet uit op schouderkloppen of op een lofzang. Ik ben geen hoerenloper. U zult me niet over mijn seksuele vaardigheden horen. Sommige zaken houd ik geheim, andere vertel ik zonder omhaal, maar het liefst houd ik mijn mond. Zwijgen is beter voor mij en niet alleen voor mij, maar ik kom weinig tegen dat mensen op tijd hun mond houden. De lucht is vergiftigd met kletspraat en onbenulligheden.

Voor ik uitweid over de toedracht van mijn krijgsverrichtingen zal ik mezelf bekend maken. Ik zie u niet, ik heb u nooit ontmoet, maar ik ken u wel. We komen uit eenzelfde gat.

Voor het gemak praat ik met Kasper. Kasper is mijn hond. Kasper is een Drentse patrijs. Dat vind ik het mooie aan mijn hond. Een patrijs die een hond is, net als een haas een deel is van een varken.

Ik ben Achter op Erica geboren. Van die grond in de zuidoosthoek komen meer moordenaars vandaan. De jongste broer van mijn vader was slager. Hij hanteerde de zaag en het mes. Ik weet dat uit verhalen. Ik heb zijn hakmes; gekregen van mijn vader. Mijn gedrag heb ik niet van een vreemde. Melchior is nooit gepakt voor zijn moorden. Varkens en koeien sneed hij legaal de strot door – op verzoek – maar ook voor de moord op de vrouw in de boot in de Veenschapswijk is hij nooit veroordeeld. Melchior was dood voor ik de jaren des onderscheids had bereikt. De broer van mijn vader leeft voort in zijn daden, niet in wat hij ooit heeft verteld. Mijn oom was – naar verluidt – een zwijgzaam type. Zwijgzaamheid is eigen aan slagers, vermoed ik.

Kasper blaft bijna nooit. Hij gromt ook niet. Ik houd niet van blaffen en grommen. Kasper ook niet. Kasper kan praten en dat is een voordeel voor een jachthond. En luisteren. 'Of niet Kasper?'

Ik wandel met Kasper langs de Heerendijk. Elke dag strekken we de benen in dit onschuldig landschap. De straat kan ook de Verlengde Heerendijk zijn,

ik weet niet waar de verlenging begint. Dit was tot voor kort een weg over zand, langs veen en deels door veen. Heer komt niet van een meneer, meneren woonden hier niet, maar van heer in de betekenis van heerschaar, van leger. Spaanse, Franse en stadhouderlijke troepen liepen en reden over deze dijk naar Ter Apel en verder, en terug naar Frankrijk en verder.

Rechts ligt Parc Sandur met een grote plas en luxe vakantiewoningen voor wie het breed kan laten hangen. Ik wandel soms met Kasper door het Parc, maar meestal verkies ik de vlakte rond Erica, voorzover een vlakte mogelijk is aan het eind van de Hondsrug. De Veenschapswijk is deels gedempt en tot een brede sloot teruggebracht, maar misschien is dat vertekening van mijn kinderjaren. Alles wat toen groot was, blijkt klein te zijn. Andersom komt ook voor; het kleine van vroeger groeit uit tot buitenproportionele belangrijkheid. Hoe vaker een kinderverhaal op tafel komt, hoe zwaarder het weegt. Tot het verdampt.

Daar, bij die boerderij lag de boot met de hoer van Melchior. De slager sneed haar de keel door, net als nu nog met varkens gebeurt. De vrouw van lichte en wilde zeden is zonder hoofd, en zonder kleren op een ladder van de boot gedragen. *Zwien op ledder*, denk ik dan, maar dat doet haar onrecht. Natuurlijk was ze gekleed, maar voor de anekdote zeg ik dat ze naakt was. Gelukkig hoef ik die anekdote nooit meer te vertellen. Uit nostalgie vertel ik het verhaal soms aan Kasper, maar de hond luistert dan niet meer. Hij gromt een beetje om me te laten weten dat het wel genoeg is geweest. Meer dan een oprisping is haar geweldadige dood niet in deze buurtschap. Achter op Erica zegt precies wat het is. Een naakte hoer op een ladder, met de kop tussen de bloederige dijen. Kop, geen hoofd. De mensen hier hebben een kop op de schouders. Soms vertel ik erbij dat de hoer van de ladder in het water van de Veenschapswijk gleed, maar ook dat is niet waar. Niet dat ik geen respect voor de doden heb, maar ik kan respect enkel laten zien in wreedheid. 'Was sich liebt, das neckt sich,' zeggen de buren aan de overkant van de grub. Liebe. En dan een graad erger, wreder. Liefde als martelwerktuig.

Het is de hoogste tijd dat een zanger een ballade schrijft over die moord in de boot in de Veenschapswijk. Moorden zijn van alle tijden, ik weet daar alles van. Drie vrouwen. Ik heb drie vrouwen vermoord.

Links van me, een beetje naar het oosten, zie ik de kerktoren van Erica boven de bomen uitsteken. Ik ben te ver weg om de stand van de haan op de toren te kunnen zien. 'Of niet Kasper?'

"Wat zeg je?"

Ik vergat dat ik zwijgend dacht en niet hardop mijn gedachten over de akkers liet stromen. Kasper kan wel luisteren en praten, maar gedachten lezen gaat hem nog niet zo goed af.

'Dat ik te ver weg ben om de kijkrichting van de haan op de toren van de kerk van Maria Onbevlekt Ontvangen te kunnen zien.'

Soms praat ik met zeurderige stemverheffing, dat zeurderig monotone en

uitgerekt spreken heb ik van mijn oudste zuster geïmiteerd. Ik zeg niet: dat heb ik van mijn oudste zuster geleerd. Ik zeg: 'dat heb ik van mijn oudste zuster geïmiteerd.' Ik had mijn verstand er nog niet bij toen ik kind was. Kind was ik. Ik deed na wat me werd voorgedaan. Soms is dat nuttig, soms is dat onhandig, soms is dat stom. Nadoen. Het is bijna onmogelijk om af te leren wat je als kind hebt aangeleerd, ook de stomme zaken beklijven.

"Maar ik zie de haan wel. De haan wijst met de kop naar het westen, en de staart naar het oosten," gromt Kasper. De hond wrijft me subtiel in dat hij beter kan zien dan ik. Hij heeft beide voorpoten gestrekt naar voren staan, zijn kont naar achteren, de staart recht, maar hij blaft niet. Kasper blaft tegen vreemden, als het nodig is en tegen negers en invaliden. Als we met z'n tweeën zijn, blaft Kasper niet. Sinds ik hem heb leren praten, blaft de hond niet. Omdat Kasper kan praten hoeft hij niet te blaffen. In dat opzicht is de hond net een mens. Een hond heeft een groot onderscheidingsvermogen. Onderschat dat niet. Kasper ruikt alles. Ook wat ik niet ruik. Kasper vertelt me wat hij ruikt.

Op het terrein van Parc Sandur heb ik leren aardappelkrabben. Dat is lang geleden. Het Parc was nog een akker. Ik dacht in die tijd nog niet vaak aan moord en doodslag, dat is later pas gekomen. Na de verhalen van oom Melchior is het zaad van doodslag bij me ontkiemd. Ik leerde dat ook doodslag een manier is om onvrede weg te nemen. Moord als daad van rechtvaardigheid, doodslag als de natuurlijke loop der dingen, al kon ik dat toen nog niet zo formuleren. Als ik een woord over moord had gerept, had mijn vader me acuut in de wijk verzopen. Zo'n vader had ik. Oog om oog, tand om tand. Die man – God hebbe zijn aftands lijf en zijn zwarte ziel – was bijbelvast en dan vooral wat het Oude Testament aanging. Iedereen naar de Filistijnen. 'Alle honden naar de Filistijnen. Wat jij Kasper?'

"Wat heb je nou weer aan je hoofd?"

Kasper spreekt nooit van kop. Hij kent dat woord niet. Hij kent alleen woorden die ik hem heb geleerd. Als hij in de buurt is, spreek ik soms andere taal om niet alles prijs te geven. Zo doen ouders met dubbele agenda's, dat soms in aanwezigheid van kinderen, ook van hun eigen kinderen, alsof kinderen achterlijk zijn.

"Af," zegt Kasper, "af."

Maar mijn gedachten gaan gewoon verder. Ik laat me niet stoppen, ook niet door Kasper. Soms wil ik dat mijn gedachten stoppen, maar mijn gedachten luisteren niet naar me, ook niet naar Kasper.

Mijn oudere zusters lagen op de knieën voor me op dat aardappelveld. De rijen versprongen. Elk kind in een eigen rij krabbend op zoek naar aardappelen in de aarde. Ik keek ze in de kont, mijn zusters. Ze waren krachtiger, steviger en sneller dan ik. Eeuwig kwam ik achteraan als hekkensluiter, als traag bruurtie. Niet alleen met de mond was ik traag, maar ook met de handen. En met aardappelkrabben. Alles konden ze beter dan hun jongere broertje – klein bruurtie, zeiden ze, alsof bruurtie niet genoeg was – en dat wreven ze me in.

Op het aardappelland, daar is het begonnen, als het al niet in me zat vanaf de bevruchting. De lusten, ook de moordlust, maar dat laatste moest ik nog ontdekken. Ik had voorzaat Melchior na kunnen doen, maar langzaam begon ik een afkeer te krijgen van imiteren. Ik was een snotaap, maar geen aap. Mijn zusters hadden me niks in de reken.

'Tssssss,' zeg ik tegen Kasper. Hij kijkt verlangend naar de bewegende benen van een fietser. De vrouw kijkt angstig naar Kasper. Ze is bang dat de hond haar zal pakken, maar dat doet Kasper niet. Ze lacht naar me, zo bang is ze. Met Kasper bij me ruik ik haar angstzweet. Heel goed dat ze zuinig is op haar onderdanen. Ze heeft mooie benen, niet te dikke kuiten. Precies goed. Ik heb daar zicht op. In hondentaal – een tersluiks handgebaar dat niet tersluiks is – vraag ik Kasper naast me te komen lopen. Anderen hoeven niet te weten dat mijn Drentse patrijs kan praten. Voor de hond hoeft ze niet bang te zijn. Ik ben veel veel veel gevaarlijker als ik mijn zelfcontrôle verlies.

Kasper laat zijn lange natte tong rechts tussen zijn tanden hangen. Ik heb hem gevraagd of hij rechtsdragend is, maar na die vraag keek hij me hoofdschuddend en meewarig aan, alsof hij zeggen wou: "Heb jij dat nog nodig om die vraag te stellen?" Ik ga de hond niks uitleggen wat hij niet snapt. Kasper hoeft niet te weten waar ik de hele dag aan denk. Mijn hond hoeft niet te weten waaraan ik denk als een vrouw met blote benen en handige kuiten voorbijfietst.

Drie vrouwen naar het Walhalla. Ik denk dat het genoeg is – daarvoor was ik op aarde – maar zeker weten doe ik dat niet. Drie is een eenheid. Als de kans zich voordoet en ik de noodzaak boven voel komen, sta ik voor mezelf in. Ik doe wat gedaan moet worden, daar ben ik niet kinderachtig in. Ik ken mijn missie, bij vlagen.

Misschien word ik gepakt. Misschien word ik gepakt voor het zover komt.

2.

De eerste vrouw die mij in haar lichaam toeliet, om mij te krijgen, heeft het geweten. In haar leven. Ze liet me toe in haar leven. Niet voor háár overgave – de vrouwen die zelf klaar wilden komen en zich niet om mij bekommerden, die vrouwen tel ik niet mee – maar om mij in te palmen. Ik noem geen namen, niet van vrouwen die mij geraakt hebben. Ik heb afgeleerd namen te noemen. By the way. Ik heet Louïs, met een dubbele punt op de i. Dat praat gemakkelijker. Kasper noemt me ook Louïs, al vindt hij die dubbele punt op de i een vorm van pathologische aanstellerij, ziekelijke aandachttrekkerij, ontkenning van de eigenheid. De hond vindt dat ik met de naam op mijn geboortebewijs moet leven en kunstjes achterwege moet laten. Misschien heeft Kasper gelijk, maar van mij zal hij dat niet krijgen, dat gelijk. Ik ben de baas over de hond.

Maar ik sla een stuk over. Dat overkomt me vaker. Ik weet dan niet meer wat in een jaar, in een week, op een dag is voorgevallen. Net alsof er een deel van mijn geheugen is uitgeschakeld. Ook de daden weet ik niet meer. Rond de vrouwen – die nu dood zijn; twee in stilte begraven en één in stilte gecremeerd – weet ik mijn daden nog wel, en anders herinnert Kasper me wel aan de namiddag en avond rond die voorvallen. Gemakkelijk te onthouden, drie maal bijna dezelfde handelingen. Het mes. Bijna. Bijna dezelfde handelingen.

Na mijn HBS-tijd, zo oud ben ik al, maakte ik de kunstacademie af. Beter gezegd; ik voltooide de kunstacademie, ik vertrok met een diploma. Specialisatie olieverf en klassiek naturalisme. De titel van mijn afstudeerproject weet ik niet meer. Niet van belang. Afmaken kwam later, maar ook niet zo veel later. Erkend kunstenaar, terwijl het leven nog moest beginnen; ongelofelijk.

Ik schilderde in de eerste jaren met een voorliefde voor de pasteltinten van de blije kunstenaars uit Frankrijk. Ik noem geen namen, dat zou een valse schijn van geleerdheid en eruditie kunnen oproepen. Een beetje lezer kent zijn of haar klassieken en kan zelf de namen bedenken van milde schilders.

In de loop van de jaren aan de kunstacademie verschoof mijn voorkeur naar het wrede en bloederige. Ik had Kasper nog niet en als ik in die tijd een hond had genomen, was het een pitbull-puppy of een herder-puppy geworden.

Na de kunstacademie lummelde ik een paar jaar slagen in de rondte. Ik bracht de tijd door in café's en in duistere kroegen. Waar ik van leefde, weet ik niet meer. Waarschijnlijk van mijn lichaam dat ik in bruikleen gaf aan elke vrouw die daar behoefte aan had. Aan elke man misschien, maar dat weet ik niet meer, of dat wil ik niet meer weten. Geen verschil. Ik weet heel precies wat ik wil onthouden. Ik weet heel precies waar ik trots op ben en ik weet als de beste wat ik haat.

Mary nam me mee naar Australië. Mary wilde mij, dat zei ze. Ze had niemand en ze wilde mij. Ze had geen familie en ze had geen land. Alles was ze

kwijt. Mary wilde mij, zei ze, en ze wilde dat ik haar geloofde. Ze had niets, op haar lichaam na en restanten van een schadevergoeding wegens aangedaan leed door een ouderling. Die restanten waren genoeg om een camper te kopen en door de woestijn te rijden. Ik vond dat ze geboft had met haar jeugd en haar opvoeding, maar daar dacht ze zelf anders over. Natuurlijk had ze niet geboft met die wekelijkse gebeurtenissen, maar wat schiet je ermee op om gedane zaken als goed of fout, als vervelend of prettig te duiden. Niets. Alles wat bestaat, dat is, daar doe ik niet moeilijk over. Ik besta en straks, later, besta ik niet. Er is geen verschil.

Maar ook aan de andere kant van de wereld, met de voeten naar boven, bleven de wetten van Mozes haar parten spelen. Alles was verboden – niet één keer, wel tien keer – en tegelijktijd werd elke wet chronisch overtreden. We leefden in zonde. Mary en ik. Ik veranderde mijn naam in Louïs. Maria heette al jaren niet meer zo.

Imitatio Christi. Mary imiteerde, ze kon niet meer bijleren, leek het. Mary keek af, ze deed wat ik haar voordeed. Ook in de liefde, die geen naam kreeg in de woestijn. En wat minstens zo vervelend was; ze kon niks meer afleren. Bij de minste of geringste onenigheid, bij het miniemste meningsverschil, greep ze me in mijn kruis, alsof dat een recept was om conflicten te smoren. Nou, niet bij mij. Wat ik in haar zag, weet ik niet meer. Ik kan enkel terugkijken in verbazing en dat is niet hetzelfde als omzien in verwondering. Ik weet zeker dat Kasper me antwoord op die vraag – wat zag je in Maria? – kan geven, maar ik wil geen antwoord horen.

We reden een kangeroe aan, een kangeroe die ze vasthoudend kan-goeroe noemde. Kan-goeroe, wat je ziet is niet wat je ziet en wat je hoort is niet wat je hoort. Ze protesteerde met kan-goeroe tegen wie ze gemaakt was; beeld en gelijkenis van de ouderling die haar vader en echtgenoot was. Was geweest. Mary, protestante verbastering van Maria, wilde een kind van me, omdat ze een kind wilde. Maar ik had me al laten knippen. Ze wist niets van me.

We stopten in de woestijn. De temperatuur lag ruim boven de lichaamstemperatuur van de kangeroe met kangeroetje in de buidel en boven de warmte van Mary en van mij. Ik heette Louïs; een halve dag. In de zinderende hitte met golvende draden in de verhitte lucht boven asfalt en woestijnzand gebruikte ik voor het eerst het slagersmes. In het neerdalende laterietstof was het de eerste keer dat ik in haar aanwezigheid mijn slagersmes gebruikte. Ik houd niet van een lijdend dier. ‘Of niet Kasper?’

Wat daarna gebeurde is geschiedenis.

3.

Mijn ouders woonden Achter op Erica. Daar was in die jaren aan de Verlengde Heerendijk een a-sociale buurt, maar niemand noemde dat zo. Het onderscheid tussen sociaal en a-sociaal was Achter op Erica niet te zien. De kijkrichting en de gezichtshoek bepalen het beeld, dat is nu nog zo. Achter op Erica stond iedereen met de rug naar de beschaving. Wij woonden ook aan de Ericasestraat. Het gezin van mijn vader en moeder. Dat was voor de zandafgraving en voor de verbetering van de weg waarover bij mijn weten nooit een legerkaravaan is getrokken. In het veen en in het moeras had niemand iets te zoeken. Het Bourtanger Moor was nog verschoond van jenever en achterdocht. Nog verstoken van al die kwalen waaraan het veen zo rijk zou blijken.

Mijn vader leefde van de steun, de steun van mijn moeder inbegrepen. Ik weet nog steeds niet waarmee ze inkomen hebben verworven.

"Je wilt het ook niet weten."

Ik negeer de hond.

"Je wilt het ook niet weten." Kasper kwispelt met zijn staart. "Ik val je niet aan, ik blaf niet en ik bijt niet. Ik vraag je om onder ogen te zien waar je blind voor was."

Ik beweeg mijn onderbeen naar de hond. Ik zeg niets. Kasper zoekt z'n mand op en kijkt me aan. Ik haat die blik. Kasper begrijpt me. Hij legt zijn hoofd op z'n voorpoten en gaat slapen. Hij doet in elk geval alsof. Brave hond. Kasper houdt me scherp als ik dreig af te zakken naar het moeras van wat achter me ligt.

Mijn vader kreeg inkomen door de aardappels en wat hij verder deed, weet ik niet meer. Wil ik niet meer weten. Nog steeds niet. Geen geld door hard te werken en ook niet door rustigaan arbeid te verrichten. Mijn moeder deed geen loonarbeid. Ze kreeg nooit in geld betaald voor waar ze goed in was. Ik weet niet waar ze goed in was.

"Broodbakken, huis schoon houden, jenever halen, schoft maken," zegt Kasper. "Je weet het wel. Wat je ontbreekt is de moed om kwaliteiten van anderen op een rij te zetten. Je zeurt het liefst over wat niet goed gaat."

'Heb ik zo aangeleerd,' zeg ik. Ik voel dat ik me verdedig tegen wat me is overkomen.

"Kindtie." Kasper zegt het zonder leedvermaak. Ik heb de hond het leedvermaak nooit laten zien. Kasper weet niet wat leedvermaak is. Een hond kent geen leedvermaak, dat is een belangrijk verschil tussen het karakter van een hond en een mens, met mij.

Met enige regelmaat kwamen hulpverleners van de gemeente om te praten en koffie te drinken. Sommige van die mannen en vrouwen namen zelf hun koffie en thee mee. En een kopje. Net alsof we niet schoon waren. Ik kan het zeggen: we hadden schone kopjes en schone schoteltjes. Ik was er getuige van.

4.

Kasper vraagt waarom ik steeds zelf aan het woord ben. Niet dat de hond mij lange en indringende verhalen wil vertellen. Dat niet. Kasper vertelt mij weinig nieuws. Ik weet wel wat in mijn hond ronddoolt.

"Waarom laat je die vrouwen niet aan het woord?"

Kasper bedoelt de vrouwen die ik de hals heb doorgesneden. Ik weet wel waarom ik die vrouwen niet aan het woord laat. Ik heb genoeg aan mijn eigen verhaal. Ik houd niet van kletskousen en met doorgesneden strot is het lastig spreken. En verder, wat is er boeiend aan het verhaal van een dode, of aan de verhalen van drie dode vrouwen?

Toen Melchior dood was heeft mijn vader nog geprobeerd om de slacht van varkens en koeien zelf te doen, maar mijn vader kon niet tegen bloed. Dat zei hij. 'Ik kan niet tegen bloed,' zei mijn vader. Mijn moeder kon wel tegen bloed. 'Dat is vrouwen eigen,' zei ze. 'Vrouwlu kunt wel tegen bloed. Ze moet wel,' zei mijn moeder.

Kasper kan ook tegen bloed. Bloed jaagt hem op. Bloed raakt aan zijn natuur, daar is hij jachthond voor.

"Ik ken je verhaal wel. Het verhaal van de drie vrouwen in je leven. Drie zussen, drie vrouwen, meer dan al die andere vrouwen die je leven hebben gekleurd. Louïs. Je eigen versie van je verhaal heb je me al meerdere malen verteld. Soms zo vaak dat ik niet meer in staat was een aangeschoten eend uit het water te halen. Wie teveel in zijn hoofd zit, komt niet tot daden. Laat de dames aan het woord, zou ik zeggen. Kun je hun versie van de gebeurtenissen horen. Luister eens naar die vrouwen." Kasper kijkt me aan alsof ik aangeschoten wild ben, alsof ik een waterrat ben met een poot in de klem. Maar ik ben niet bang voor mijn hond.

Als ik mijn neus naar de hemel keer zegt Kasper: "Ook al heb je ze de hals afgesneden en zelfs de hoofden van de romp gehakt met je slagersmes, dan nog kun je ze aan het woord laten." Kasper hijgt en kwijlt. "Met een gerust hart kun je de vrouwen aan het woord laten." Hij blaft zachtjes om te laten horen dat hij ook en vooral hond is. Een hond met een jachtinstinct. Kasper jaagt op mij. Op mijn geest.

"Ik leg het aan je voor. Jij Louïs, of jij hoe-je-ook-wilt-heten, geef die vrouwen een stem en een verhaal, of ik neem je rol over." Zijn tong steekt schokkerig naar buiten. "Als ik je therapeut was, zou ik zeggen dat ik liever heb dat je zelf je verhaal vertelt." Kasper jankt heel kort. Ik ben dit van hem gewend. De Drentse patrijs probeert me voor zijn hondenkar te spannen. En dat is precies wat ik haat aan mijn vader, ja precies dat, en aan mijn moeder, en aan mijn drie zusters met de persoonlijk door mij doorgesneden halzen.

Ik geef Kasper gelijk, als ik tot daden kom, zit ik niet in mijn hoofd. Mijn

lichaam gaat autonoom zijn gang. De dagelijkse ronde met de hond over Verlengde Heerendijk, Ericasestraat, Havenstraat, Veenschapswijk. De ene keer gaan we met de klok mee, de andere keer gaan we in tegen de looprichting van de grote en kleine wijzer. Het ritme van aardappelrooien heb ik meegenomen naar de wandelingen over mijn geboortegrond.

Mijn oudste zuster lag vooraan in de aardappelrij. Dikke kont, net als mijn moeder en mijn oma. Vóór de lessen erfelijkheid bij biologie wist ik al dat dikke konten erfelijk zijn. In elk geval in de vrouwelijke lijn. In Afrika geldt een dikke reet als wenselijk, opwindend en geilmakend. In deze uithoek aan de grens met Duitsland kijken mensen op een andere manier naar lijven dan in Afrika, maar de blik op een dikke kont – op een vet lief lig ie beter op as op een pak spiekers – is vrijwel gelijk. Een dikke kont zit meestal aan brede heupen, en brede heupen betekenen een breed bekken en een breed bekken betekent een brede opening. En een brede opening is een goede manier om aan de dagelijkse sleur te ontsnappen.

Mary in Australië wilde een kind van me. We bedreven de liefde in de camper onder het razen van de air conditioning. Buiten was het te heet om te leven. De liefde. Wat je liefde wilt noemen, noem het liefde voor mijn part. Ze wilde het kangeroejong meenemen uit de buidel van de stervende moeder. Het jong was verdwaasd door de klap van de aanrijding. Mary nam het jong mee in de camper terwijl ik me om de moeder bekommerde. Twintig mijl verder liet ik het jong los in de woestijn. Mary wilde het jong houden, ze greep me in mijn kruis. Mary bleef bij het jong. Nee, dorst zou ze nooit meer kennen, netzomin als boosheid, verlangen en heimwee. En ook over al die andere gevoelens hoefde ze zich geen zorgen meer te maken.

Ik deed navraag bij het volgende pompstation. Ik hoorde wat ik al wist. Jonge kangeroes overleven niet buiten de buidel van hun moeder, als ze nog jong zijn. Die kennis hoefde ik niet meer te delen.

Kasper vindt het wel genoeg gepraat over aardappelkrabben en dikke konten. Ik ook, maar ik móet zeggen dat een dikke kont en volle dijen en brede heupen en breed bekken ook voorbodes zijn van een kut van enige afmetingen. Ik zeg kut, terwijl ik geboortekanaal bedoel. Ik wil het niet zeggen, maar ik zeg het. Kut. Kasper is zijn stem kwijt. Hij jankt zachtjes. Kasper jankt niet van afkeuring, maar uit medelijden. En als ik ergens een hekel aan heb, dan is het – naast die andere dingen waar hele volksstammen in zwelgen – aan medelijden.

Ze had een dikke kont, mijn oudste zuster. Haar kut heb ik nooit aandachtig bekeken. Mijn oudste zus had een mooi middenstuk. Met haar benen over elkaar geslagen had ze zo in de Playboy kunnen staan, bloot. Prammen, tepels, straffe titten. Mijn jongste zus was meer voor de Penthouse of voor het Slagersvakblad.

Ik weet niet wat mijn oudste zus – mijn zusmoeder – over me zou zeggen. Ik

heb haar nooit gevraagd. Ik weet niet wat mijn zussen van me vonden. Ik was te jong voor alles waar ze zich mee bezighielden, dachten ze. En ik had rood haar. En ik had geen dikke kont. Ze dachten dat ik nog nooit een kut had gezien. Ik had wel een kut gezien. Zeker weten. Ze vroegen me niets. Ze vroegen moeder of ze me in de tobbe mochten doen, maar dat wilde ik niet. Gemene smoezen. "Blokkie ziepe kwiet," zeiden ze. "Blokkie ziepe kwiet in de tobbe" en me overal knijpen, onder en boven water. "Indianenkneepie", zeiden ze. "Ha, de ziepe. Nee, toch niet." Ze waren allemaal gelijk, mijn zussen. Ik was mans genoeg – kind als ik was – om zelf in de tobbe te gaan. Gelukkig kwam er later een douche met een deur ervoor.

"Je bent geen nieuwsgierig type," zegt Kasper. Ik had hem niets gevraagd, maar hij antwoordt ook op vragen die ik niet stel.

"Je bent lang kind, onschuldig kind gebleven, zou je oudste zuster zeggen," zegt Kasper. "Maar ze had het bij het verkeerde eind. Je was een voorlijk kind, een voorlijk kind met een beperking."

Ik schud mijn hoofd. Als iedereen gestoord is, valt dat niet op, als er één individue een bepaald soort gedrag vertoont, dan is dat een storing. Die ene persoon is gek, en al die anderen – die naast andere erge dingen, blokjes zeep zoek maken in de tobbe van kleine kinderen – die zijn normaal. Kasper is van me afhankelijk. Als ik geen eenden, fazanten, hazen of konijnen schiet, kan hij niet rennen. Dan mist hij de geur van vers bloed. Kasper is mijn gelijke, maar ook mijn slaaf. Ik laat me niet door hem voor de gek houden. Door niemand laat ik me voor de gek houden. Ik ben niet dom, maar ik was ook niet zo slim als ik als peuter, kleuter en puber nodig had.

"Je was een kind, maar je wist niet wat bij een kind hoorde en je wist niet wat bij een grote hoorde." Kasper verklaart de wereld.

Als ik over het veld tuur en niet op zijn woorden inga, zegt Kasper met een ondertoon van een bange hond: "Je oudste zusmoeder wist het onderscheid niet tussen moeder – tot ze zelf moeder wilde zijn – en zus. Ze was ook een kind, maar een kindmoeder, zoals vaker voorkomt bij de oudste van de eerste leg."

5.

‘Ik speel een rol in een slechte detective, of niet Kasper? Vergis ik me?’ Ik wil dat ik me vergis.

“Waarom noem je mij bij mijn naam? Altijd als je mijn naam noemt, zegt mijn hondenverstand me dat je onwaarheid spreekt en graag een positief antwoord wilt. Alsof je een minderwaardigheidscomplex wilt compenseren. Misschien ben je nog niet zo rolvast als je zou willen zijn. Heb je nog niet genoeg doden op je geweten? Kijk je uit naar een volgende moord?” Kasper laat zijn verdere vragen achterwege. Kasper wil dat ik gelijk antwoord, maar dat doe ik niet. Ik laat een pauze vallen, zodat Kasper zijn hondenhersens kan scherpen en mij kan analyseren.

Kasper zou een goede politiehond zijn, maar dat is de Drentse patrijs niet. Als Kasper een Duitse herder was geweest, was ik allang gepakt voor wat ik op mijn kerfstok heb. In dit lang vergeten Drenthe, in dit pas onlangs ontdekte land is meer verboden, en meer toegestaan, dan god heeft gewild. Domheid en onverschilligheid hebben dit land gevormd, en de bewoners. Ze weten niet bij wie ze horen, niet anders dan bij het sompig veen dat is verdwenen, maar de sompigheid is gebleven.

“Ik ken je wel een beetje, Louïs, als je iets negatiefs van jezelf zegt, wil je dat ik je optil. Bij deze. Je speelt een hoofdrol, matig vormgegeven, in een thriller. Geen detective.”

Ik hoor Kasper en ik luister.

“In een thriller zijn de lijken al boven tafel en is de dader bekend. Maar komt de dader voor het gerecht? En vooral: hoe heeft het zover kunnen komen? Dat is de vraag. Een prangende vraag.”

Als Kasper kon knipogen, zou hij nu knipogen of op zijn minst zijn rechteroog vernauwen. Kasper kan niet knipogen. Hij kan grote ogen opzetten als een kind.

“Je hebt op een dag je drie zusters vermoord en in stukken gesneden. Je hebt de lijken verdonkeremaand. De lijken en de dader zijn jou bekend. Je zusters zijn er niet meer, en jij, jij Louïs staat aan de wieg van hun verdwijning.”

‘Dank Kasper. Ik denk dat jij de enige hond bent die me kan pakken. Je bent de enige hond in de hele wereld die me begrijpt. Of ben ik nu sentimenteel en pathetisch?’

Ik voel hoe Kasper met zijn natte neus mijn broekspijp naar boven schuift en met zijn natte neus over mijn onbehaard been glijdt.

“Je geeft zelf het antwoord. Mietje.”

6.

Na mijn avontuur *down under* keerde ik – zonder dat ik er erg in had – terug naar mijn roots. Achter op Erica vond ik mijn Ayers Rock. In de Veenschapswijk lag de 'Verwachting' – nog steeds – alsof het zo moest zijn. Het schip was te koop, en aan het bord te zien was de hoerenboot al een tijdje op de markt. Groot onderhoud is nodig, zei de eigenaar die alleen zwart geld wilde zien. 'Ik doe tien percent van de vraogpries of.' Ik heb niet zoveel met kortingen. De beginwaarde staat zelden vast. Het is wat een gek ervoor geeft. Alle handel lijkt op kunsthandel. De waarde ligt in de beleving, meer in de beleving dan in het nut. Het hele leven is zinloos en nutteloos, alleen de beleving telt. Ik gaf tien procent minder voor de boot dan de gek ervoor zou geven. De boot was voor mij onbetaalbaar, maar dat hoefde ik niemand te vertellen, ook Kasper niet.

Het herstel van het binnenvaartschip, waarin ooit turf en aardappelen waren vervoerd, was voor mij ook bezigheidstherapie. Als ik aan het klussen was, stond mijn denkwerk in een lagere versnelling. Die traagheid maakte het mogelijk dat ik langzaam op mijn leven en dan vooral op mijn handelingen terug kon kijken, en op mijn belevingen. Vooral op mijn belevingen. De traagheid voorkwam in het begin ondoordachte handelingen. Ik had geen tijd om ondeugd te verzinnen en uit te voeren terwijl ik aan de boot werkte.

Gelukkig was de naam op de boeg geschilderd en niet in metalen letters opgelegd. De boot was geen grafzerk met koperbeslag. De boot was een ijzeren bak met halfvergane houten luiken, een stoffig en roestig laadruim, een houtbetimmerde roef en kleine kajuit in het vooronder. In de stuurhut stak het roer dicht tegen het raam. In jaren was de koers nooit verlegd, niet zolang ik deel van dit land en dit water uitmaak. In het ruim lag een aftandse buitenboordmotor, een lange aandrijfstang met schroef die aan bakboord of stuurboord in het water kon hangen. De aandrijving was overbodig. Niemand wilde deze schuit verplaatsen. Het binnenvaartschip lag op plek van bestemming. Nu ik nog, dacht ik. Nu ik nog.

Ik veranderde 'Verwachting' in 'Volharding'. Eerst aan de kant van het schelpenpad langs de Veenschapswijk, jaren later aan de akkerkant aan de overkant van de wijk. De hobbyboer kende me als schipper van 'Verwachting', fietsers en wandelaars zagen 'Volharding'. Stoere kerel, wit vel, rood haar, geen baard, geen ankers op de schouders getatoueerd, geen verminkingen, geen zichtbare littekens. Brave ziel met akertje en bezem en geschrobde gangboorden. Wimpeltje in de mast, geen vlag. Waslijn van mast naar de roef. Geen ondergoed en lakens aan de lijn, daar had niemand iets mee te maken. Ook geen bloembakken met geraniums op de nieuwgeteerde luiken. Iedereen wist wie ik was, niemand kende me.

De boer was blij met de nieuwe schipper. Zijn perceel steeg in waarde. Een

opgeknapte platbodem, fotogeniek in het lege land en een teken van vooruitgang. Maar zo heette mijn boot niet. Mijn boot heette niet langer 'Verwachting', maar 'Volharding'. Volharding heeft met vooruitgang niets te maken.

De boer sprak mij aan na de jaarlijkse nachtmis met kerst, de enige traditie die ik in stand houd. Ik hecht niet aan het verleden, wat achter me ligt, poets ik het liefst weg.

Het leek alsof de boer zíjn herinneringen aan de boot pas kwijt kon raken met een reguliere man aan boord van een gemetamorfoseerde hoerenboot. Een paar keer kwam de boer een praatje maken. Hij riep over het smalle water tussen zijn land en mijn boot. Ik luisterde, en heel mijn lichaam schreeuwde: houd je bek. Ik sprak hem niet weer bij mijn schip. Kerstmis, na de nachtdienst was vaak genoeg.

Ik schilderde een rode band over de volle lengte van het zwart geteerd schip. Ik raakte de herinnering aan Mary kwijt. Op één gebeurtenis na. Net na het vrijen, de laatste keer – ik stak nog in haar – de ochtend voor we de kangeroe vol in de flank raakten, scheet ze het bed in de camper vol. Dat was een unicum, volgens haar. Ik wilde haar geloven.

Drie vrouwen. Drie vrouwen en dan tel ik Maria niet mee.

7.

Na hun scheiding woonden vader en moeder, laat ik ze zo maar noemen, aan de Meerweg 9 en 11 in Emmen. Ze hadden nooit iets met elkaar gehad en wat ze hadden gehad waren ze kwijt. Het ouderlijk huis ging tegen de vlakte om plaats te maken voor een snelweg zonder op- en afrit. Ontsnappen uit Achter op Erica was niet mogelijk, leek het. Vader en moeder waren te dom om samen te wonen en te stom om op eigen benen te staan. Wekelijks kregen ze thuishulp, maar wel verschillende. Een jonge meid – die ook niet tegen bloed kon – voor vader en een oudere vrouw voor moeder om het huishouden te regelen en moeders lijf te poetsen.

Vader en moeder woonden in appartementen in een flat met een trapopgang met treden als van versleten granieten aanrechtblad. Voor de nostalgie. Uitgesleten door duizenden voetstappen naar boven en vooral weer naar beneden. Het pad was verkend. Het pad was bekend. Mijn vader was na de scheiding nog niet gestopt met roken, dat deed hij toen moeder zelfmoord had gepleegd door de gaskaan open te zetten met uitzicht op een brandende kaars in de vensterbank. Vast en zeker een bedevaartkaars uit Lourdes met Maria Onbevlekt Ontvangen op de kloosterwas, tweedehands uit de kringloopwinkel. By the way; mijn middelste zus – die het langste thuis bleef wonen – noemde mijn moeder hoer en zo was ik de son of a bitch. So what. – Op het journaal zag ik hoe de hele inventaris uit het appartement was weggeblazen. Moeder in één klap van de wereld. En het appartement aan de Meerweg was veranderd in een echte doorzonwoning. Vader moest ook verhuizen, niet alleen de muren van zijn woning waren ontzet. Ik heb het wrakkige mannetje in zicht van de haven een paar maal opgezocht in zijn achterafhuisje aan de rand van Emmen met uitzicht op Emmererfscheidenveen. Ik zal Kasper nog eens vragen waarom ik bij die oude kerel, die nooit man is geworden, op bezoek ging. Misschien vanuit een vals verantwoordelijkheidsgevoel, misschien om hem te pesten, misschien om mijn wortels te leren kennen. Oom Melchior was wel zijn broer. Melchior aan wie ik het slagersmes had te danken, en meer. Misschien hadden vader en Melchior gelijke trekken. Misschien leek ik meer op hem en zijn broer dan ik zou willen. Ik heb mijn ouders niet uitgezocht. Ik ben geboren in het nest waarin ik geboren ben. Zo simpel liggen de feiten.

Overal rook vader gas. De hele dag rook hij moeder. Vader zou een goede politiehond zijn, maar alleen voor gas. Hij durfde geen sigaret meer op te steken. Ik rook niet, maar als ik bij vader op bezoek kwam, stak ik sigaren in de brand. Bij die man werd ik misselijk en ik rookte om er zeker van te zijn dat ik kotsmisselijk zou vertrekken. Een zelfkastijding die ik met de paplepel heb binnengekregen. Elk ongemak vervangen door een nog groter ongemak. Groot doen, en als het niet meer kon; braken in eenzaamheid.

Lijkenlucht, zei ik tegen hem. Het is geen gas dat je ruikt. Je ruikt lijken. Dat kon niet, zei hij, hij had nog nooit een lijk gezien. En wat je niet kon zien, dat kon je niet ruiken. En een scheet, zei ik? En een scheet? Ik moest de grap uitleggen.

Ik deed de afwas en in schone kopjes schonk ik thee en jenever. Domheid is een verworvenheid en daar hoef ik niemand op af te rekenen, ook niet de man die zich mijn vader noemde. Hij had een kaal hoofd, ik had een dikke bos rood touwhaar. Ik zou wel kaal worden voor hij dood zou gaan, meende de man in de stoel achter de vrouwentongen. In zijn nieuw huisje stond niets van zijn opgeblazen vrouw. Geen enkel aandenken. Maar alles was van haar gaslucht doordrongen. Moeder was er niet meer, maar als rook van slechte sigaren zat ze in elk kledingstuk; wol en leer en in katoen. In alles godverdomme. Wat was ik blij dat ze in stukjes was gereten door eigen toedoen.

Ik kreeg Kasper van de hobbyboer aan de Veenschapswijk. Kasper is onbetaalbaar. Een hond is geen slaaf. Een hond is een mens, tenminste als de hond kan praten. Kasper kan praten. Kasper kan ruiken. Kasper weet waar kadavers liggen. Kasper weet van mij wat ik nog ontken.

8.

'Je bent in staat me te vermoorden,' zei mijn oudste zus. 'Je bent mesjogge. Dat geloof ik. Ik weet het niet alleen, maar ik geloof het ook. Vast en zeker.'

Ik was het niet van plan, maar de dikke kont bracht me wel op een idee. Misschien had ik dat idee al veel langer. Misschien doolde in de krochten van mijn onbewustzijn het verlangen om voor eens en voor altijd af te rekenen met wat me door haar – zusmoeder – was aangedaan. Met haar opmerking, recht uit haar hart, als ze een hart zou hebben, nodigde ze me uit om haar hoofd van haar romp te scheiden. Minachting en kleinering, ach hoe zal ik het zeggen. Nu klein bier, maar in de kinderziel emmers vitriool. Ze voerde me gastenzeepjes die ze uit haar schoonmaakhuis had meegejat. 'Lekker koekie, eet op. Eet op. Of wuj klappen?' Het schuim op mijn kindermond, mijn kindermond die ze benoemde in zinnen als: 'Veeg je bek af', alsof mijn mond mijn kont was. 'Smak niet, vreet met je bek dicht.' Pas toen ik dertien werd, tiener, pas toen hield ze in. Ik sloeg en ik schold als het nodig was. Ik leerde woorden die ik niet meer kwijt kan raken, ook niet als ik wil. Ik wil godverdomme. Alle dagen. Wat ging ik graag naar school.

De eerste vraag die ze me stelde toen we elkaar weer zagen na mijn oponthoud in Australië: 'Waor is de wc?' Nou toen zakte mij de broek af. 'Of heb ie gien wc op joen schip?' Skip klonk in mijn hoofd. Ze was weer 'thuis' en ze probeerde mij met die opmerking ook weer 'thuis' te laten komen. Kinderloos, niet gecorrigeerd door de nieuwe generatie, maar blijven steken in het veen dat voor haar nog niet was afgegraven. Getrouwd met een man uit eenzelfde veenput, dezelfde vertrouwde baggel.

Kasper stond strak tegen mijn broekspijp, tegen mijn been. Hij zweeg, maar ik voelde hoe hij zachtjes gromde en op mijn bevel wachtte. En tegelijkertijd remde Kasper me af om tot actie over te gaan. Het was alsof hij tegen me fluisterde: "De kool is de shit niet waard", of zoiets. In gespannen situaties formuleert Kasper soms onzorgvuldig en onbegrijpelijk. Maar ik snap mijn hond. En dat is wat telt. Kasper is eenkennig en dat houd ik graag zo. Ik wil niet dat iemand anders met mijn hond praat.

Buiten in de berm, aan de rand van de vaart stond een groen hokje met een open hartje in de groene deur. De deur zat in het slot. Ik wilde niet dat willekeurige voorbijgangers mijn domein zouden gebruiken. Verderop was een bosje waar iedereen naar hartelust kon piesen en poepen, en dat gebeurde ook. En al die andere dingen die zich tussen mensen voordoen, ook die speelden zich in het bosje af. Mannen met vrouwen, mannen met mannen. Alles open en bloot, niet uit hartstocht, dat weet ik zeker, maar uit geilheid. Ik loop met een boog om die andere wereld heen. Bij die bosjes houd ik Kasper aangelijnd.

In het ruim had ik een chemische wc neergezet, zonder waterspoeling. Alleen

te gebruiken in geval van nood, in de winter en laat in de nacht. Maar ik gebruikte die chemie niet. Mijn lichaam is regelmatig en ik weet wat ik verteer en wat blijft steken. Ik ben niet bang. Midden in de nacht en ook bij ontij loop ik het weiland in en als ik moet, schijt ik in het gras tussen koeienvlaaien. De natuurlijke loop van de dingen, dat houdt me gaande. Ik ben een beest tussen de dieren, daardoor kan ik met Kasper praten, met mijn hond, met mijn Drentse patrijs.

Dat chemisch toilet was voor het geval een passende vrouw bij me op bezoek zou komen, een vrouw met wie.... Maar ik wist zeker dat ze niet zou komen, niet op deze hoerenboot in vermomming van woonschuit voor een dertiger met kunstzinnige ambities. Ach wat, ambities. Ambitie, het woord is onbekend in dit land, een neologisme zonder betekenis.

"Geloof" – zo noemde ik mijn oudste zus – had ontdekt dat ik terug was uit Australië. Ze kwam me vertellen dat ze getrouwd was, en dat haar man een week na de trouwdag – op een maandag, gratis in het echt verbonden bij de burgelijke stand – zich tegen een boom dood had gereden. Dalerpeel. Weer naar het gemeentehuis voor aangifte. Ik weet niet waarvoor ik dat moest weten, maar ze wilde me haar leed vertellen. Ze had niemand om het tegen te vertellen. Niemand, zodat ik als enige overbleef. Ik wilde vragen of ze wel een advertentie in de krant had gezet met zijn overlijden, dan wist iedereen er immers van, althans kon iedereen er weet van hebben, ook al die mensen die het niet wilden weten. En zo'n ongeluk had vast het nieuws gehaald. Maar ik zweeg.

Ik had de woonkajuit opgeknapt en de buitenkant geschilderd. Naast de slaapkamer in het achterschip was een wastafel met enkel koud stromend water. Op het dek had ik een watertank laten plaatsen. Elke twee week kwam de boer met de tank om mijn voorraad bij te vullen. Meestal zorgde ik ervoor dat ik met Kasper onderweg was als hij kwam. Aan de Veenschapswijk was geen stromend gas en geen leidingwater tot aan de boot. Alle leidingen gingen richting Parc Sandur. Alles stroomde in de richting van beschaving.

'In het ruim kun je kakken,' had ik gezegd.

Ze was binnen een paar minuten terug als wilde "Geloof" bewijzen dat haar stront nog te kostbaar was om bij me achter te laten.

9.

"Geloof, Hoop en Liefde", zo noemde ik mijn drie zussen. De jongste zus, de Liefde, was de langste, dat kwam mooi uit. Ik noemde mijn zussen nooit bij hun naam. Ik wilde niet dat ze met hun naam een identiteit kregen.

"Maar had je niet in de gaten," zegt Kasper, "had je echt niet in de gaten dat je je zusters juist een eigen karakter gaf door ze Geloof, Hoop en Liefde te noemen?"

'Hoezo,' vraag ik. Ik doe me graag wat dommer voor dan ik ben. 'Hoezo?'

"Ik ken je wel een beetje," zegt Kasper. "Je bent een intelligente, zwijgzame en moorddadige man. Je draagt niet alleen het lot van de wereld, dat verbeeld je je in elk geval, maar vooral je eigen lot. Al twijfel ik over dat laatste, over je eigen lot. Misschien draag je niets, lucht, misschien draag je wind en zwelg je in die wind, die storm."

Ik zwijg als Kasper uit zijn mand komt en met de neus de schuifdeur opent. Hij wil het veld in en ik ga graag mee. De buitenlucht klaart de mist op die in mijn hoofd het zicht belemmert. Wandelen maakt mijn kop leeg. Zo gaat dat, en toch voel ik elke keer een drempel om naar buiten te gaan. Ik trek mijn hoge schoenen aan en laat mijn schipperstrui over mijn hoofd glijden. In mijn broekzak voel ik een hondenbrok voor onderweg, en het mes.

In het westen trekken grijze wolken voorbij. Misschien komt er regen, maar vaker dan eens blijven de wolken steken, alsof ze niet over de uitloper van de Hondsrug kunnen, terwijl het hoogteverschil met Nieuw-Amsterdam minimaal is. Onweer trekt ook vaak onderlangs over de Peel en Schoonebeek. Natuur kiest de weg van de minste weerstand. En dat zonder wrok en zonder schuldgevoel of leedvermaak.

10.

De keel doorsnijden was de tweede keer gemakkelijker. Oefening baart kunst en ik merkte dat de opwinding die ik bij de oudste had gevoeld – "Ik geloof dat je me kunt vermoorden." 'Je brengt me op een idee.' – veel minder was. Niet dat ik het gewoon vond, dat niet, maar eigenlijk was het niets bijzonders in het licht van waar ik doorheen was gegaan. De geloofzus, de moederzus lag nog na te bloeden. Ik had Geloof in het vloerkleed gerold en in het ruim gelegd. Voor de schildersezel was plek genoeg. Bloedvlekken zijn lastig te verwijderen van een houten vloer, had ik gelezen. En ook uit katoen en uit wol, uit vloerbedekking. Ik had krap een half uur om me op te knappen en schone kleding aan te doen. Kasper hield de wacht.

De tweede keer ging als de eerste keer. Ik kwam uit het keukentje achterin het schip. Hoopzus stond naast het roer door het raam van de roef naar de akker te staren. Het raam was opengeschoven, anders had ze me in de ruit weerspiegeld kunnen zien. De vaalrode plooigordijntjes zaten strak tussen twee koperen roedes. Origineel, nog uit de tijd van het peeskamertje, de roedes. Hoop droeg een dunne blouse en een lichte broek van dun katoen. Blote voeten, haar schoenen knelden, had ze gezegd, maar de schoenen waren chiquer dan doorlopers. Gelakte teennagels, zachtrose. Wijde halsketting van zilver met een kruisje eraan. Niet dat ze nog gelovig was, maar het was een statement.

'Vreemde lucht, vreemde lucht hangt in de kamer,' had ze gezegd. 'Bestrijdingsmiddelen,' had ik geantwoord. 'Tegen ratten. Misschien ruik je de hond.' Hoop bleef in de stuurhut terwijl ik naar mijn woonkamer afdaalde om het slagersmes te halen. Ik rook het bloed van Geloof in het ruim. Kasper, Kasper, Kasper!

Mijn linkerarm pakte Hoop in één greep onder haar borsten vast en voor ze een vraag kon stellen haalde ik uit met mijn rechterarm. Meer hoefde niet.

Ik keek naar buiten terwijl warm bloed over mijn handen gutste. Ik liet het mes vallen. Ik zette mijn voeten uit elkaar en leunde met mijn billen tegen het roer dat meedraaide alsof het de koers wilde verleggen. Hoop schokte. Ze kotste uit de hals. Ik hield haar rug strak tegen mijn borst geklemd. Ik wilde dat ze met me meekeek over voorheen het aardappelland. In het weiland stond de Belg met de kont naar me toe. Zuidwestenwind. Gecoupeerde staart, alle vouwen en alle plooien glimmend naar me toegekeerd. Ik keek enkel naar geplooid vlees. Ik voelde mijn maag draaien. Het hoofd van Hoop knikte opzij. Mooi hoofd, heel mooi hoofd. Ze hield haar ogen open, maar ik streelde ze dicht nu ze niets meer kon zien. Donkerrood gulpte bloed in korte stoten. Ik voelde haar pis weglopen. Een paardenkut, een paardenkont, een warm lijk in mijn armen. Hoop in mijn armen, warm en zwaar. Ik liet haar op de vloer van de kajuit zakken. Buiten achter de schuifdeur hoorde ik Kasper zacht janken.

'Ja, jongen,' zeg ik. Ik raapte het slagershakmes op en nam haar hoofd mee naar het vooronder.

'Ja, jongen,' herhaalde ik, 'wat zou moeder hiervan zeggen? Op deze boot. Op deze plek.'

11.

'Schoonheid geeft troost en ik had troost nodig,' zeg ik. 'Ik wilde ultieme kunst maken. Een kunstwerk, een schilderij dat de wereld zou veranderen. Mijn wereld in elk geval. Ik wist wat aan de wereld mankeerde,' zeg ik.

"Zoals elke puber weet wat er aan de wereld mankeert," zegt Kasper. Kasper probeert de wijsneus uit te hangen. Hij snuift met zijn zwarte natte kegel in de rondte alsof er een geur van bederf of van een aangeschoten prooi in de lucht hangt. Ik laat de wereld aan Kasper over. De wereld is te groot voor me.

'Ik wist wel – als elke puber met hersens – wat er aan de wereld mankeerde, maar ik had geen benul van de mankementen van mijn eigen wereld,' zeg ik. 'Maar ik wist wel dat er veel niet deugde.'

"Zwelg je in zelfmedelijden?" vraagt Kasper. "Van mij mag je."

Ik heb dakluiken weggehaald en ik sta achter de schildersezel. Het doek is nog onaangeraakt. Ik kijk naar de lucht waar grote witgrijze wolken voorbijdrijven. Af en toe hoor ik fietsers over het schelpenpad. Uit de verte klinken de kerkklokken van Maria Onbevlekt Ontvangen. Er is iemand gestorven en onderweg naar het graf.

'Nee,' zeg ik, 'ik zwelg niet. Ik constateer. Ik houd van feiten.'

"Je houdt van feiten, laat me niet lachen, alsof emoties ook feiten zijn." Kasper weet niet beter, denk ik. Emoties zijn wel degelijk feiten, maar ik wil niet in een semantische en vruchteloze discussie terechtkomen. Ik kies voor mijn route en laat de hond volgen. Af en toe mag Kasper een belendende sloot of houtwal besnuffelen, maar ik wil dat de hond mijn spoor volgt.

'Feit is,' zeg ik, 'feit is dat ik op de kunstacademie schoonheid heb leren kennen. Ik heb geleerd dat kunst een samenspel is van wat al bestaat, en de onverwachte combinatie van wat al bestaat levert toegevoegde waarde. Kunst met schoonheid is de zoektocht naar een passend en harmonieus samengaan. En dat samenspel mag best wringen in de geest.' Graag zelfs, gaat door mijn hoofd. Graag voel ik de worsteling, de knopen en hindernissen, maar ik houd mijn mond. 'In de geest,' herhaal ik. 'In de geest.'

"En in de maag. In de onderbuik." Kasper kijkt me aan alsof hij een koekje van me wil. Ik geef Kasper geen koekjes. Vlees kan hij krijgen, of een hondenbrok.

'Ook wreedheid kan mooi zijn,' zeg ik. 'Ook wreedheid kan schoonheid in zich dragen.' In de krant sla ik foto's van zelfmoordaanslagen over, oorlogstaferelen, overstromingen, aardbevingen, lynchpartijen, executies, bloed op straat en verminkte lijken blader ik snel weg, maar ik weet dat ze bestaan. Ik weet dat de afbeeldingen niet weggaan, ook als ik wegkijk blijven vlees en vocht, lichaam en bloed. En na gewenning in mijn hoofd sla ik de krant weer open en ga ik met mijn hand en met mijn wijsvinger over de vleeswonden en door

de bloedresten. De wreedheid windt me niet op. Ik raak niet verhit door de lijken en de massacres. Ik word geraakt door een gevoel van schoonheid in het wrede. Dit is het leven. C'est la vie, en dan in het Latijn. Quod vita, nooit hoorde ik dat in de kerk. Ik heb de wereld niet wreed gemaakt. De wreedheid was er vanaf de schepping van het Aardse Paradijs.

"Wat wil je verbergen?" vraagt Kasper. "Je praat in wollige taal, je praat met beschuit in je mond. Je denkt en je zwijgt. Houd daarmee op."

Ik pak een canvas van een meter in het vierkant en zet het doek op de ezel. Ik draai me half naar Kasper.

'Beveel me niet,' zeg ik. 'Beveel me niet.'

Wie denkt de hond wel dat hij is? Ik trek in olieverf een rode streep schuin over het doek van linksonder naar rechtsboven. Kasper springt op de dekenkist. De dekenkist is juist groot genoeg voor de hond. Een beeldhouwer zou een mooi standbeeld van hem kunnen maken, zo op deze sokkel in het laadruim. Kasper kijkt fier met me mee. Ik weet niet of een hond van schoonheid houdt.

"En is dit schoonheid?" vraagt Kasper. "Is die rode diagonaal op een wit doek, is dat schoonheid? Vind je je troost in verf?"

'Zit,' zeg ik. 'Wacht.'

Ik haal een bak water voor Kasper en ik neem koffie mee uit het kombuis.

Ik zet mijn kop naast Kasper op de dekenkist en pak een schoon doek. Opnieuw trek ik een rode streep, nu vertikaal en op een derde doek verf ik van rechtsonder naar linksboven.

"Een drieluik," gromt Kasper. "Dat heb je knap gedaan, maar wat stelt het voor?"

12.

En de Liefde vroeg me: 'Waarom pleeg je geen zelfmoord?' Mijn jongste zus had drie kinderen. Dat was geen vergissing had ze gezegd. Ze wilde goedmaken wat Geloof en Hoop hadden laten liggen. Ze sprak niet over mij en uit niets bleek dat ze me vergeten was te noemen. 'Ik was bang dat ik niet van mijn kinderen zou kunnen houden. Het voorbeeld van vader en moeder was niet uitnodigend. Maar,' had Liefde erop laten volgen, 'maar ze waren te dom om te snappen waar ze mee bezig waren. Domheid is geen reden voor medelijden, maar ook geen reden voor afschuw of verwijten.'

Ik wilde de rest van haar verhaal niet horen. Ik hoorde mijn eigen geteut uit haar gat. Wat ze zei, leek een aanzet van een bekering en ontsnapping uit het asociale milieu van onbehouwen vader en moeder, van hoererij, kindergebruik en trekken van de steun. Ik wilde niet van haar ontsnapping horen. Hoe meer ik van Liefde zou weten, hoe moeilijker ik mijn voornemen tot uitvoering kon brengen. Ik kende geen Geloof, geen Hoop en ook de Liefde kende ik niet, en dat wilde ik graag zo houden. Ik wilde mijn houvast niet kwijt.

"Misschien had je de goede bijnaam voor je jongste zus gekozen," zegt Kasper. "Een verstandige intuïtieve keuze, of niet?"

Ik negeer zijn opmerking. Ik houd er niet van als een hond slimmer is dan een mens. Ik wil niet dat Kasper me overtroeft.

"En Louïs, waarom heb je die naam gekozen. Waarom luister je niet naar je eigen naam?"

Kasper krijgt praatjes.

Halverwege de HBS las ik oorlogsboeken en detectives, *Kirst fabriek van officieren*, OSS 117 – precieze titels weet ik het niet meer – om aan de dagelijkse oorlog te ontsnappen. De spion moest zijn trouw aan de bevelhebber bewijzen. Met zijn Duitse herder wandelde hij door een park in Berlijn. De spion gooide een stok: 'Apport', en toen de hond de stok terugbracht en het hoofd oprichtte, schoot de spion zijn trouwe viervoeter door de kop.

"Op jezelf vertrouwen, ook als je alleen bent," zegt Kasper.

'Befehl ist Befehl.'

"Je wilt het niet snappen," zegt Kasper, 'nog niet."

13.

Ik droom en in mijn droom vertel ik mijn droom. Godverdomme. Ik fiets over het rulle zandpad langs de Verlengde Heerendijk. Ik ben een kind met korte beentjes en een korte broek. In mijn karabies aan het stuur bungelen zakken stoet, flessen koffie aangelengd met melk ingepakt in *Ons Noorden* tegen de spaken. Schoft voor vader en zussen op het aardappelland. Bij het derde roodbakstenen huis leunen twee jongens tegen de voormuur. Sigaretten in de brand, bier in flesjes. 'Hé, rooie, wat moet ie hier?' Mijn kinderstuur zwabbert van de karabies en van de angst. 'Hé rooie.' en dan tegen de asbakkenhond: 'Pak hum, pak hum.'

Kasper wrijft zijn natte neus tegen mijn gezicht. Ik schrik wakker.

"Of droomde je," vraagt Kasper. "Ik merkte het aan je onrustig lijf. Heb je iemand de keel afgesneden soms?" Zijn tong hangt ver uit zijn bek. Het is warm in het vooronder. "Baadde je in het bloed van je zusters?"

14.

Vijfhonderd meter verder lagen de middelste en jongste zus tegen de bult aardappels die deels met stro was afgedekt. Hoop en Liefde, maar die namen had ik ze nog niet gegeven. Ze hadden schoft, pauze om bij te komen van aardappelkrabbben en zeulen met korven. Vanavond zou vader zand over het stro scheppen om de aardappels tegen de wintervorst te beschermen. Ik was nog te klein en nog niet sterk genoeg om mee te spitten. Vergeten aardappelen mocht ik zoeken, achtergelaten door de aardappelkrabbers in hun haast om het eind van de rij te halen. Ik mocht het niet, ik moest. Elke aardappel telde. De biezen korf was mij al zwaar genoeg. Te zwaar.

'Waor is va?' vroeg ik. Ik wilde hem vertellen van de hond en de schrammen op mijn been. De middelste zus lachte met een valse grijns. Oude broek droeg ze, met zand aan de knieën, blote rug om bruin bij te kleuren in een loshangend hemd zonder mouwen. Ze was nauwelijks aan borsten toe, die zouden nog komen, dat had ik aan haar oudere zus al gezien. Net als haar jongste zus had ze zwarte vegen van zand en zweet op haar gezicht. Ze trok de rubberen dopjes – die haar nagels beschermden tegen zand, steentjes en dunne aardappelvelletjes met een voorliefde voor een plek onder de nagels – van haar vingers. Ze knikte haar hoofd met een korte ruk schuin naar achteren. 'As ik joe was, gung ik niet kieken.' Ze grijnsde en gooide een aardappel naar me. Een rotte van vorig jaar.

Ik gooide de karabies met de schoft met kort gebaar tegen het stro en liep naar achteren. Ik was nog grèl in mijn hoofd, in de kop. In de wal van de zijwiek zag ik vader en zus. Ik zag de blote reet van mijn vader en de kut van mijn zus, al wist ik toen nog niet wat dat was. Ik kende het woord, maar ik wist niet wat erbij hoorde. Toen, die namiddag op het aardappelland werd me veel duidelijk van de anatomie van een mens, van een man en een vrouw. Van een stier en een koe. Wat ik zag was niet anders dan twee honden, met als enige verschil dat mijn Geloof op haar rug in de wiekswal lag.

Ik liep terug naar de aardappeldobbe waar Hoop en Liefde een begin hadden gemaakt met de stoet met gebakken ei en met de koffie uit de fles in *Ons Noorden*. 'As ie groot bint, dan mag ie ok,' zei Hoop. 'Kom iens hier.' Ze stak haar hand naar me uit. Haar vingers tot een kommetje gekruld. Ik bleef staan. Ik wilde huilen, maar ik huilde niet. Ik wilde janken, maar ik jankte niet. Honden janken.

15.

Ik zit op een smalle plank buitenboord van de 'Volharding'. Mijn voeten raken bijna het stilstaand water waar schrijvertjes onophoudelijk in geheimschrift hun verhaal vertellen. Met beugels heb ik de plank aan het gangboord vastgehaakt. Rondom het schip verf ik een donkerrode band op het zwarte teer. Bij de gaten voor de ankerketting schilder ik een slagershakmes. Ik hoef geen voorbeeld. Uit mijn hoofd schilder ik het mes met breed zilveren ijzer, een ophanggat en een rondhouten handvat. Kasper ligt op een luik; rafelige zwartgeteerde planken en lekker warm in de avondzon. Stilleven met Drentse patrijs. Hij houdt de omgeving in de gaten. Elke voorbijganger volgt hij van begin tot eind, maar blaffen doet hij niet als ik in de buurt. Ik ben altijd in de buurt.

"Vertel mij eens over de liefde," zegt Kasper. "Ik wil je wel eens over Liefde horen."

Ik doop de kwast in de verf en maak een scherpe overgang tussen het zwart van de schuit en het zilveren hakmes.

"Liefde," herhaalt Kasper, "Liefde."

Ik rol de kwast aan de binnenkant van de rand en laat overtollige verf in de pot glijden. Ik pak een kleinere kwast. Het rood glinstert en ik zie hoe de draden in de natte stroperige verf dichttrekken.

"Liefde."

Ik leg het kwastje dwars over de verfpot.

Als ik zeg dat ik liefde niet heb gekend, lieg ik. Ik hoor hoe ik me onder een antwoord probeer uit te draaien. Kasper kijkt me aan en jankt zachtjes. Hij zwaait kalm en bedaard met zijn staart. Hij veegt de dekplanken met zijn grauwe haren. Mijn koffiebeker glijdt van de dekplank en blijft rinkelend in het gangboord steken. Geen plons.

'Liefde kostte me de meeste moeite,' zeg ik. 'Liefde de hals door te snijden ging me moeilijker af dan Geloof en Hoop.'

"Je jongste zus," zegt Kasper.

'M'n jongste stiefzus,' zeg ik.

"Je jongste zus," herhaalt Kasper.

Ik weet niet hoe vaak ik dit spel nog met Kasper moet spelen. Liefde was mijn stiefzus. Ze had een andere vader en een andere moeder.

Liefde vertelde me wat ik moest doen en hoe ik me moest gedragen. 'Trek je laarzen uit bij de achterdeur. Veeg je voeten, jas ophangen.' Dat waren heldere opdrachten, en er was weinig op aan te merken, al was het een varkenskot gelijk in het achterhuis en een Augiasstal in de keuken, met schone theekopjes; daar zorgde ik voor.

'Peuter niet in je neus, krab niet aan je reet. Boer niet, smak niet. Doe je rioolpijp dicht.' Liefde was dat. En ze meende wat ze zei – Liefde was het – niet

omdat ze het zelf had bedacht – had ze het zelf maar bedacht, dan had ik haar misschien gespaard – maar omdat ze het aangeleerd had gekregen van vader en moeder en de andere volksstammen aan de Heerendijk en alles wat in het verlengde van de Heerendijk lag.

"Allergisch, ben je," zegt Kasper. "Ik weet het wel, maar ik wil het nog heel vaak uit je mond horen. Nee, je zult me geen banale woorden horen zeggen. Ik heb Liefde niet gekend, alleen in het voorbijgaan, en ik heb niets van haar geleerd. En," gromt hij zachtjes alsof ik het niet mag horen, "Liefde hoef ik niet te imiteren, Liefde is er om zelf aan te leren."

Kasper weet van trouw, maar ik wantrouw elke hond die over Liefde spreekt. Ook Kasper. Kasper hoeft van mij niet over Liefde te spreken.

"Liefde gaat voorbij. Grote en kleine liefde," zegt Kasper.

Ik wil de hond niet meer horen.

Liefde belde me op de ochtend van de dag die ik had uitgekozen. De vrijdag voor pasen. Ach, wat maakt het uit welke dag het was. Het was elke dag vrijdag voor pasen.

'Ik kom bij je langs,' zei Liefde. Ze vroeg niet of ze mocht komen. Ze vroeg niet of ze welkom was. Ik protesteerde, maar ze luisterde niet. Haar plan was helder. Ze zou komen. Blijkbaar was haar komst onvermijdelijk volgens haar programma. Ik verzette me niet langer. Niets en niemand zou me in de weg staan. Ook Liefde niet.

"De pré-historie," zegt Kasper. "De steentijd en de trechterbekers." Zijn tong schokt naar buiten en terug in zijn mond. Honden-adem stinkt, vind ik, hondenadem stinkt en het maakt niet uit wat de hond eet, maar ik ben gewend aan zijn lucht en ik ruik de bedorven lucht van Kasper niet meer, als hij tegen me praat. Ik ben vertrouwd met slechte adem.

'Als jij je verhaal wilt vertellen, ga je gang Kasper.'

"Dat hunebedden vrouwen zijn. Dat hunebedden kinderen kunnen baren. Dat vrouwen voor vrede zorgden voor de tijd dat de man besloot om op jacht te gaan in dit destijds goddeloze land aan het eind van smeltend landijs." Kasper snuift. Hij kent mijn gevoelige plekken.

'Laat haar gedrevenheid buiten deze zaak,' zeg ik. 'Liefde overwon altijd alles aan de Ericasestraat, de Havenstraat, de Veenschapswijk en de Heerendijk,' zeg ik, 'maar Liefde luisterde niet naar wat mij bewoog. En,' zeg ik, 'daarin verschilde ze niet van Geloof en Hoop, en van Vader en Moeder.'

De glans van de verf verdwijnt langzaam. Ook in de avondlucht droogt de verf snel en strak. Ook de rode kleur en ook het zilver van het hakmes vormen een glad en ondoordringbaar schild. Achter me hoor ik de snoek die zijn vaste ritme heeft en het water in beweging zet.

"Je had haar niet gespaard," zegt Kasper. "Nooit. Je had Liefde nooit gespaard."

Ik doop de kwast weer in de zilververf. Wat zal ik toevoegen, nu de hond aan me trekt.

'Liefde,' zeg ik.

Ik sla over wat ik zeggen wil.

'Geloof en Hoop had ik na het derde uur de adem afgesneden. Er zat niets anders op dan...'

"Drieëenheid."

'Je vraagt naar de bekende weg. Je drijft me in een hoek waar ik niet wil zijn Kasper.'

"En toch..." zegt Kasper. "En toch. En toch."

16.

De pastoor kwam niet weer aan de Ericasestraat voor thee en ook niet voor sigaren. Hij kwam voor Geloof, Hoop en Liefde. De herder zocht zondaars om te bekeren. Ik biechtte dat ik voor hoerenjong werd uitgemaakt. Ik biechtte de zonden van Geloof, Hoop en Liefde.

'Bezit je ziel in lijdzaamheid,' zei de pastoor. 'Wees blij met je vader en moeder, met je stiefvader en je stiefmoeder. Toch fijn dat ze jou in hun gezin hebben opgenomen na de dood van je moeder.' De pastoor sloeg een kruis. Ik kon dat niet zien in de donkere biechtstoel, maar ik wist het door zijn zwijgen. 'Dank God dat je niet in een weeshuis terecht bent gekomen, maar dat je op je bloedeigen geboortegrond kon blijven.'

Het was me duidelijk. Ik kon alleen vergeving vinden voor mijn eigen zonden, het hielp niet de minne streken van Geloof, Hoop en Liefde aan de pastoor toe te vertrouwen. Penitentie kreeg ik niet. Ik hoefde voor straf geen gebeden te zeggen. Met de zegen van de pastoor kon ik terug naar de martelkamer aan de Ericasestraat.

17.

'En de derde. De Liefde,' zeg ik tegen Kasper. We kijken naar de drie doeken met rode streken. Ik heb ze in het ruim naast elkaar gehangen. Ik weet niet of ze in de goede volgorde hangen. Ik weet niet of ik de doeken nog moet draaien. Misschien een kwartslag, misschien meer. Ik wacht tot de rode strepen, nog niet droog en nog lang niet uitgehard mij antwoord geven.

"Ik ken je verhaal al," zegt Kasper. "Ik hoef het niet opnieuw te horen." De Drentse patrijs draait mij de rug toe. Hij wil naar buiten. En als hij tegen de deur duwt hoor ik hem snuiven. "Je wilt het toch weer vertellen. Dat kan ook als we langs de wijk lopen. Ik kan in een sloot springen of achter een vogel aanrennen als je verhaal me teveel wordt. En pissen vanzelf."

Pissen, zegt Kasper en hij zegt niet; zeiken. Zeiken heb ik hem niet geleerd. Dat hoeft hij ook niet af te leren.

18.

Ik was twaalf. Ik zou naar de HBS. Eigenlijk kon dat niet. Ik was wel slim, maar mijn milieu was niet slim. Domme vader, domme moeder. Domme zussen, de een wat dommer dan de andere. Domme zussen met mooie lijven. Samen. Het hoofd van de jongste, het middenstuk van de oudste en het onderstel en de armen van de middelste. Zoals mijn vader zei als er een dikke vrouw voorbijliep. 'Ze – hij bedoelde Onzelieveheer en handlangers – ze zijn vergeten om er twee mooie vrouwen van te maken.' Moeder was aan de 'grap' gewend. Het had niets met haar te maken. Moeder bestond niet.

Ik was twaalf, en met een nieuwe schooltas en een tweedehands fiets zonder versnellingen reed ik mijn toekomst tegemoet. Ik was een hoerenjong met rood haar en mijn vader was slager en moordenaar die na zijn daad de hand aan zichzelf had geslagen. Mijn vader was vergeten mij mee te nemen. De klootzak.

19.

De pastoor kwam opnieuw langs om uit te leggen dat ik geen hoerenjong was. De man had oprecht met me te doen, en met mijn zusters Geloof, Hoop en Liefde. Ik had opnieuw gebiecht dat ik een hoerenjong was. Het zat me hoog. De pastoor – in lange zwarte doorknoopjurk – had geen theekopje meegenomen. Hij kreeg een sigaar en een schoon kopje. Een jonge zonder suiker. Vader en moeder spraken de taal van Lucas Bols. Wie met ze wilde praten moest hun taal spreken. De pastoor wilde geen koekje. Ik kreeg zijn koekje. Hij streek me over mijn rechte rode krullen. Maar het voelde als strelen en aaien. Ik kende dat niet. Ik wilde dat niet. De pastoor kwam voor het zielenheil van vader en moeder, voor het heil van mijn zusters en voor mijn ziel en zaligheid. Ik wist niet wat dat was; zaligheid en ook van ziel had ik nog geen vastomlijnd benul.

'Onzelieveheer, onze Vader in de hemel heeft alle schepselen even lief,' beweerde de pastoor. Ik had juist mijn twijfel aan alles wat ik zag en hoorde toegelaten. 'Immers er staat geschreven: "Geloof, Hoop en Liefde en de grootste van deze drie is de Liefde."' Het klonk goed, maar ik had geen idee van de betekenis.

Mijn oudste zus knikte en alsof ze in het gevlij wilde komen herhaalde ze de woorden van de herder. "Gelóóf," kakelde ze, "Gelóóf, hóóp en liefde."

De pastoor bewoog zijn hand in haar richting, maar Gelóóf zat te ver weg om aan te raken. Mijn jongste zus legde haar hand op mijn bloot bovenbeen – ik droeg een korte broek – en sneerde "Liefde" terwijl ze kneep. Ik wilde dat ze haar hand thuishield, maar wat kon ik doen?

'Joen zeun is gien hoerenjong,' zei de pastoor. Het biechtgeheim gold enkel in de beslotenheid van het biechthokje.

'Elk kind is een kind van God.'

'Dus God is geen hoerenloper', brandde op mijn tong. Maar ik zweeg.

En iedereen gaapte in de rookdoorwalmde woonkamer met vaalgeblokt en gerafeld plastieken zeil op de keukentafel naar de pastoor. Of ik niet te jong was om alles te weten, en of ik wel oud genoeg was om na de droevige geheimen ook de glorievolle geheimen van het aardse leven te leren kennen? Of ik de appel van kennis van goed en kwaad mocht smaken? En dat ik zaterdagmiddag na de biecht altijd bij de pastoor mocht komen om opheldering te krijgen en troost te halen. En ik hoefde niet meer mee te zingen zolang ik de baard in de keel had. 'Een rooie baord,' beet Hoop me toe. Ze lachte en ze was niet de enige die lachte.

20.

Oom Melchior had rood haar. De mevrouw op de boot had geen rood haar, ze had blauwe ogen en zwart haar, maar dat was geverfd geweest, net als haar lippen. De mevrouw op de boot was nep geweest en een vrouw van lichte zeden. Ik wist niet wat zeden waren en hoe je die kon wegen, maar dat deed niet terzake.

De mevrouw van lichte zeden met geverfd haar en geverfde lippen met veel herenbezoek was mijn moeder en mijn oom Melchior was mijn vader. En mijn vader was mijn oom.

De mevrouw van lichte zeden met geverfd haar en geverfde lippen met veel herenbezoek en oom Melchior die mijn vader was, kwamen niet meer in de kerk, ze kwamen niet meer biechten. De mevrouw van lichte zeden met geverfd haar en geverfde lippen met veel herenbezoek die mijn moeder was en oom Melchior die mijn vader was, hoorden bij de verloren schapen. Ze hadden de kudde verlaten. Niemand kon ze helpen. Mijn moeder hielp mannen van het zand en uit het veen. Oom Melchior, die mijn vader was, hielp boeren met hun varkens, koeien, paarden en soms met een ooi of een ram.

Oom Melchior, die mijn vader was, wilde trouwen met de mevrouw van lichte zeden met geverfd haar en geverfde lippen met veel herenbezoek. De slager-oom wilde trouwen met de vrouw van lichte zeden met geverfd haar, geverfde lippen en veel herenbezoek omdat er een slagerskind op komst was met wit vel en rood haar. De vrouw van lichte zeden met geverfd haar, geverfde lippen en geregeld herenbezoek wilde niet met de slager trouwen en het mocht niet. Het was me niet helder wat eerst kwam. Mocht ze niet en wilde ze niet? Of wilde ze niet met oom Melchior, die mijn vader was, trouwen? Ik kwam als gierende big met wit vel en rossig haar op de 'Verwachting' de wereld binnen uit de gulle opening van de vrouw van lichte zeden met geverfd haar, geverfde lippen en een tijdje geen herenbezoek.

De pastoor had na mijn geboorte elke week eten en kleding op de boot gebracht en de huishoudster van de pastoor was langs geweest om, zoals mijn vader die niet mijn vader was, zei: 'Het varkentje te wassen.' Melchior, die mijn vader was en niet mijn oom. Melchior die slager was. Melchior met het slagersmes met een ophangoog en met een houten handvat, was niet welkom op de 'Verwachting'. Melchior met rood haar, die mijn vader was, kwam niet weer bij de vrouw van lichte zeden met geverfd haar en geverfde lippen. Na een half jaar was het herenbezoek weer als vanouds, met dit verschil dat oom Melchior, die mijn vader was, niet welkom was. Mijn vader kwam niet weer bij de vrouw van lichte zeden met veel herenbezoek als ik in een kinderledikant de borstvoeding verteerde en, zoals mijn vader, die mijn oom was, later zei: 'An de titten lebberde, het zog verteerde en de luier volscheet.' Mijn oom, die mijn vader

was, kwam niet weer op de 'Verwachting' waar niemand op hem wachtte of naar hem uitkeek. Ik was te jong om uit te kijken. Mijn verlangen ging niet verder dan de moederborst, een moederborst die ik – dat wist ik niet – deelde met mannen die ook verlangden naar een stramme tepel, en naar meer waar ik geen weet van had. Mijn vader sneed varkens de strot door, slachtte koeien, vergreep zich aan een kreupel veulen of een overjarige Belg. Mijn vader was een waardevolle werkkracht in de maatschappij aan de rand van het veen. En op een goede vrijdag stapte mijn vader aan boord van de 'Verwachting'. Het kan ook een andere dag zijn geweest.

21.

Ùs Mem is gemaakt naar beeld en gelijkenis van zeker drie koeien. Van de ene de kop, van de ander de uier, van een ander de kont. Misschien van weer een ander de schoften en de horens. Heel klassiek. De *Venus van Milo*, de *vrouw van Willendorf*. Constructen om een ideaal te verwezenlijken. Maar dat wist ik pas na de HBS. De maakbaarheid van de mens leerde ik op de kunstacademie. Als hoerenjong hoefde ik geen vak te leren, ik kon kunstenaar worden omdat niemand zich druk maakte over de lotgevallen van de hoerenwees. Moeder, die niet mijn moeder was, had zich naar een andere wereld geblazen. Vader, die niet mijn vader was, bewoonde zijn achterste hersenhelft. Geloof en Hoop geloofden en hoopten, en dat had niets meer met mij te maken. Liefde zette drie kinderen op de wereld en toen ik de derde maal op kraamvisite kwam, greep Liefde me vol in mijn kruis. 'En jij,' zei ze, 'en jij. Jij bent toch niet verkeerd?'

De 'Verwachting' was toen al onbewoond. Niemand wilde in de boot wonen, alsof de geschiedenis van de boot enig verschil maakte. Wie niet weet wat er is gebeurd, heeft geen hinder van wat er is voorgevallen. Kennis en wetenschap bederven een mensenleven.

"Dat is precies wat in het eerste bijbelboek staat." Kasper ruikt zijn kans.

"Adam en Eva verdreven uit de Hof van Eden. Dat is niets anders dan kennis nemen van goed en kwaad. De appel is symbool voor de kennis." Kasper gaat op vier poten staan. Hij zit niet langer op zijn kont met de staart opzij. "Ja," gromt hij, "ik preek. Dat heb ik van jou geleerd." Hij hijgt, blijkbaar krijgt hij het warm nu hij zijn gelijk meent te kunnen halen. "Hoe meer je weet, hoe meer hinder je van die kennis kunt krijgen."

Alles weten maakt niet gelukkig, probeer ik zonder teveel cynisme te zeggen, maar mijn strot zit dicht.

22.

Mijn zussen, die mijn zussen niet waren, woonden niet meer bij vader en moeder die mijn vader en moeder niet waren. Mijn moeder was niet mijn moeder. Mijn vader, die niet mijn vader was, maar mijn vader wilde zijn, en mijn moeder die te dom was om mijn moeder te willen zijn, verhuisden naar de Meerweg. Ik bracht mijn dagen door op Maria's matras en de nachten in Nieuwstad. Ik was de rotte appel onder de boom uit het aardse paradijs. Jonathan, geboren uit JHW. Ik was niet die ik kon zijn, maar dat had ik nog niet ontdekt.

23.

Ik bond Kasper aan een lijn. Dat doe ik nooit. Ik heb mijn hond goed onder contrôle, maar in het ruim tussen schilderijen, buitenboordmotor, dekenkist, chemische pot, teer, olieverf, kwasten en ongeregeld gereedschap was hij niet te houden.

Drie lijken.

Ik kon Kasper die namiddag niet verstaan, alsof hij zijn stem kwijt was geraakt. Kasper jankte. Hij leek te zeggen dat hij geen deelgenoot wilde zijn van wat er stond te gebeuren, maar ik negeerde mijn hond.

Ik kleedde Geloof, Hoop en Liefde uit. De naaktheid van mijn zusters, die mijn zusters niet waren, wond me niet op. Bleke slappe lichamen met bloed besmeurd, veel bloed. Bloed op de planken, bloed op het vloerkleed, bloed op mijn schoenen, bloed op mijn broekspijpen. Ik had bloed aan mijn handen, veel bloed. Ik dacht aan mijn vader, mijn vader met rood haar. Mijn vader met rood haar die niet bang was voor bloed.

"Het deed je niets," zou Kasper later zeggen. "Wat me het meest verbaasde, verwonderde, was dat hun lichamen, hun lijken, stoffelijke overschotten, je niet beroerden. Ik kon niet zien dat je geraakt was."

Kasper had gelijk. Ik was niet geraakt. Ik had gedaan wat in mijn programma was vastgelegd, vanaf het begin. En waarom zou ik geraakt worden door de dingen die gewoon moesten gebeuren? Ik deed wat ik moest doen, zoals – om een banale vergelijking te maken – een treinmachinist zich zonder opwinding aan de dienstregeling houdt. Pas als de machinist van het schema afwijkt ontstaat er beroering. Ik had Achter op Erica al lang genoeg naast de rails gelopen.

Het hoofd en de armen en benen van Liefde, de romp van Geloof en het onderstel uit het Slagersvakblad. Ze pasten niet. De lange Liefde had een dunne hals en de romp van Geloof... Wat had ik verwacht?

"Je hoeft de details niet te vermelden," zei Kasper. "Ik was erbij, ook al heb ik af en toe mijn ogen dichtgedaan. Ik hoefde de aanloop niet te zien. Ik had een vermoeden van je plan."

'Het resultaat telde,' zei ik.

"Je zegt het," zei Kasper. "Het resultaat telde."

'Van drie vrouwen één,' zei ik. 'Één.'

Kasper keek hoe ik een nieuw lijf in elkaar gefabriekt had. Geloof, Hoop en Liefde, maar in een andere volgorde.

"Je maakte geen foto," zei Kasper. "Ik zag je geen schetsen maken."

'Nee,' zei ik. 'Nee, dat was niet nodig. Ik had het beeld van troost en schoonheid al een eeuwigheid in mijn hoofd.'

24.

Melchior vermoordde de hoer. Melchior vermoordde mijn moeder. In de 'Verwachting' – die nu 'Volharding' heet – op mijn boot die rijp is voor de sloop, scheidde hij haar hoofd van haar romp. Ik zal dat niet meer meemaken; de onttakeling. Ik ga weg voor iemand mij zoekt. Mijn vader kwam niet voor het gerecht. Hij is nooit veroordeeld voor de slachting van de moeder van zijn kind. Mijn vader sneed zichzelf de strot door toen de hermandad van weerszijden naar het schip onderweg was, vanaf de Verlengde Heerendijk en vanaf de kant van Erica langs de Veenschapswijk. Mijn vader, die mijn vader niet is, identificeerde zijn broer. 'Melchior', meer hoefde hij niet te zeggen. In de verwarring stak mijn oom, die niet mijn vader was, het slagershakmes in zijn overall.

'Je was bij ons in huis,' had mijn oom, die niet mijn vader was, gezegd. 'Je zusjes speelden met hun bruurtie. Die wilden heel graag een bruurtie. Je kon niet terug naar de boot. Je bleef bij ons. We hebben je graag opgenomen, ons bruurtie.' Het woord Liefde kreeg hij niet uit zijn strot, net als moeder die niet mijn moeder was, maar wel herenbezoek kende. Alleen de pastoor sprak – in sigarenrook en met een jonge zonder suiker – van Geloof, Hoop en de grootste van de Drie.

25.

Ik wandel met Kasper langs de Verlengde Heerendijk. Wat vroeger een zandpad was voor heerscharen is nu met klinkers bestraat. Als ik mijn hoofd naar links draai, zie ik de kerktoren van Maria Onbevlekt Ontvangen. Ik kan de haan op de spits niet zien, maar ik weet dat de haan naar het westen wijst. De brede staart wijst naar het oosten. Ik voel een straffe wind in mijn gezicht. De lucht van doodgespoten aardappelen komt me tegemoet. Bij westenwind kan ik beierende klokken niet horen. De kerk is te ver weg, of is het omgekeerd? Ben ik te ver afgedreven?

"Wat ben je zwijgzaam," zegt Kasper. "Is er iets?"

Ik zak half door mijn knieën en ik aai, ik streel de Drentse patrijs over zijn kop. Een hondenkop blijft een hondenkop, zoals een paardenhoofd een paardenhoofd blijft. De roestbruine vlekken van zijn vacht worden steeds valer. De hond verliest zijn haren, ook de grijze.

Als we bijna bij de plek zijn waar in vroeger tijden een draaibrug over de Veenschapswijk lag en waar nu een duiker water doorgang geeft, kan ik de naam van de boot lezen. In rood lees ik 'Verwachting' waar 'Volharding' staat. Ik zie de rode band om de boot en het zilveren slagershakmes bij het ankergat. De Belg met zwarte sokken komt traag naar schrikdraad. Het paard kent me, zoals ook de schrijvertjes, de snoek, de eenden en de spreeuwen me kennen, en de boerenzwaluwen boven het water. Ik ken de lisdoddes, het eendenkroos, het helmgras, het fluitekruid, de kikkers en de wormen, de mestkevers, de mieren. Ik ken het schelpenpad en het geknister dat me groet als fietsers voorbijrijden.

'Moi.'

Kasper steekt zijn natte zwarte neus omhoog en kijkt me aan. Hij laten draaiende benen met rust.

'Moi.'

Kasper rent vooruit en blijft op de loopplank staan. Ik wacht op het schelpenpad.

"Wat ben je zwijgzaam," zegt Kasper. "Is er iets?"

Ik maak een handgebaar in hondentaal en loop de boot voorbij.

Ik hoef niet te vertellen dat we nog een ronde doen. De dag is nog lang, de avond is nog lang niet gekomen.

"Wat ben je zwijgzaam," zegt Kasper. "Is er iets?"

In mijn broekzak voel ik het gewicht van het mes. Mijn pink past in het ophanggat. Ik beweeg mijn hoofd in een korte knik. Kasper komt naast me lopen. Ik pak een stok uit de berm. Kasper weet alles.

Niemand Achter op Erica weet dat mijn hond kan praten. Niemand weet wat

dit hoerenjong van zijn leven heeft gemaakt. Niemand kent het spoorboekje van de son of a bitch. De Drentse patrijs weet alles. Kasper is de enige die me kan verraden.

Geloof, Hoop en Liefde naar het Walhalla. Ik denk dat het genoeg is – daarvoor was ik op aarde – maar zeker weten doe ik dat niet. Drie is een eenheid. Als de kans zich voordoet en ik de noodzaak boven voel komen, sta ik voor mezelf in. Ik doe wat gedaan moet worden, daar ben ik niet kinderachtig in. Ik ken mijn missie, bij vlagen.

Misschien word ik gepakt. Misschien word ik gepakt voor het zover komt.

Ik slinger de stok ver in de Veenschapswijk. Kasper neemt een duik en komt boven met de stok dwars in z'n bek.

'Apport, Kasper, apport, apport.'

Ik weet wat me te doen staat.

20 augustus – 7 september 2013

Overeenkomst met bestaande of overleden personen berust op toeval.
Dit is fictie in een vertrouwde omgeving.

XI

Natuurwetenschappen kent dezelfde voorletter als nieuwsgierigheid. Een prettige samenloop. Ik ben mijn loopbaan begonnen als leraar science in Kalabo in Western Province. Die barokke geschiedenis heb ik uitgebreid opgeschreven. Wat ik in Zambia en daarna leerde, was inzicht in menselijke verhoudingen, en ook in onmenselijke gedragingen.

Ik martelde aan de oever van de Luanginga een zeeboe om het jonge dier te dwingen een ploeg te trekken. Uiteraard mislukte die poging, net als alle andere pogingen om een ander mijn wil op te leggen. Ik laat me niets vertellen.

'Wat wil je worden?' vroeg vader.

'Uitvinder,' zei ik.

Het was zaak uit te vinden wat er nog niet was. Maar ik wist nog niet wat er niet was. Een jongen op de lagere school beweerde dat hij iets onzichtbaars in z'n broekzak had. 'Laat zien,' zei ik.

In de tuin vond ik het skelet van een varken, en zo deed ik meer ontdekkingen. Na de HBS kwam ik op de universiteit terecht; scheikunde met bijvak Russisch. Daarna volgde de universiteit van het leven.

Scheikunde en taal, ik zocht parallellen in molecuulbouw, zinsbouw, reacties en grammatica. Ik schreef het boek *Leven na de dood, lotgevallen van het lijk*. (Enkele pagina's volgen.) Ik schreef over didactiek – hoe leg ik uit wat er is uit te leggen? –. In het vakblad voor leraren in de natuurwetenschappen (eerst *NVON-Maandblad*, later *NVOX*) schreef ik over het vak en liet ik honderden boekbesprekingen afdrukken. Ik kreeg in 2013 de oeuvreprijs.
In mijn vertaling van *Seks in een tijd van technologische reproductie* noteerde ik de volgende biografie. Die van Djerassi staat op pagina 766.

Gerard Stout (25 maart 1950, Erica) is een Drents-Nederlands organisch chemicus en schrijver. Hij is vooral bekend door zijn bijdragen aan didactiek voor exacte vakken en voor zijn handreikingen om de natuurlijke en huiselijke omgeving in lessen te integreren. Ook schreef hij uitbundig over menselijke interacties en prettiger omgangsvormen in en buiten de school. Over deze en andere onderwerpen schreef hij meer dan 500 publicaties. Stout is met pensioen en geeft met zijn eenmans-uitgeverij *Ter Verpoozing* een podium aan lokaal talent tot ver over de grenzen van zijn geboortegrond.

Stout is ook auteur van tientallen boeken in de Drentse streektaal en van tientallen novelles en romans in het Nederlands met regelmatige uitstapjes naar de chemie. Hij verkent de grenzen van de menselijke identiteit in het licht van mondiale ontwikkelingen.

Stout schreef met *Ningtien* zijn geromantiseerde biografie in het Drents. Hij vertaalde dit opus magnum in het Nederlands onder de titel *Anno Ludwig* (2013).

Leven na de dood

beschouwingen over lotgevallen van het lijk

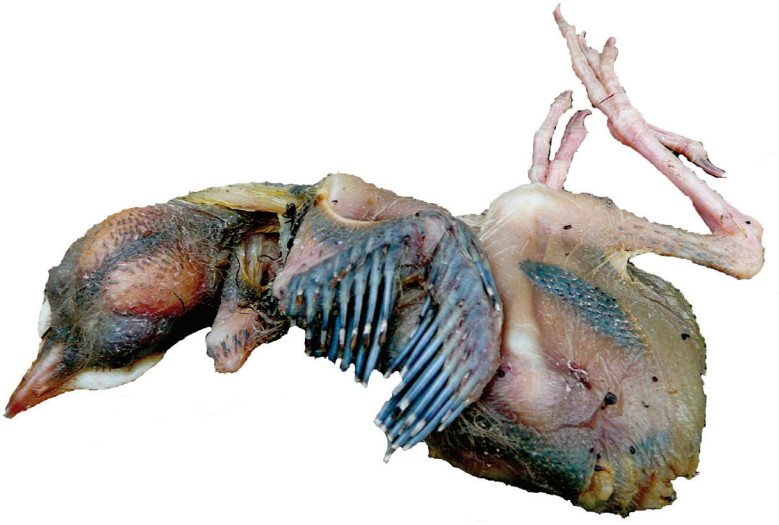
Het leven duurt maar even

'En als je de dood niet kent, kun je eigenlijk niet leven. Want dood dat zul je altijd zijn. Het leven duurt maar even.' Deze liedtekst van cabaretiers Freek de Jonge en Bram Vermeulen uit de jaren zestig van de vorige eeuw is nog lang niet dood. Maar dood is er altijd. Wat weten we eigenlijk van de dood, en vooral van het leven na de dood?

Het leven is ondoorgrondelijk, enkel met hulpmiddelen als religie, werk, hobby's, de liefde bedrijven en oorlog voeren is het leven leefbaar. Verveling lijkt het begin van de dood. Alles wat je niet gebruikt, hersenen en lichaam, sterft. Maar wat gebeurt er met het stoffelijk overschot?

De dood is een keerpunt in ieders leven. De geest verlaat in fracties van seconden het stoffelijk lichaam, of in jaren als dementie toeslaat. Spieren veranderen in vlees, microben en maden nemen bezit van het lijk dat niet langer lichaam is.

Wat gebeurt er rond de fascinerende overgang waar we op de een of andere manier naar uitkijken? De een kijkt naar de eeuwige toekomst met angst en afschuw, de ander met onverschilligheid, met verlangen of met vreugde. Hoe kijkt een chemicus en literator naar culturele, filosofische, historische, fysische, biologische, chemische en humoristische aspecten van het leven voor, tijdens en na de dood? Enkele voorlopige antwoorden in deze natuurfilosofische wandeling op het pad naar de horizon. Uiteraard met een knipoog en vooral voor wie van het leven houdt.



Jongere tijden

In Genesis 2: 17 staat de eerste vermaning aan de mensen in het aardse paradijs.

'Maar van de boom van de kennis van goed en kwaad mag je niet eten, want op de dag dat je daarvan eet zul je sterven.'

Wie van de appel eet, wie zich laat verleiden vruchten van de boom van kennis van goed en kwaad te nuttigen, ontvangt als bijkomend geschenk bewustwording van de eindigheid van het bestaan. Kennis van goed en kwaad is een goddelijk voorrecht. Verbanning uit het eeuwige (kinder)leven volgt voor wie met onderzoekende geest het leven tegemoet treedt. De verdrijving uit het paradijs van het onbenul is een van de grootste verworvenheden van de mens. De beloning is gebruik van verstand, al laat dat gebruik van de rede volgens sommigen soms nog te wensen over. Hartstocht doet ook mee. En de kwaal die verliefdheid heet.

In het eerste bijbelboek staat het onderscheid aangegeven tussen mensen en dieren. Voor zover wij weten kennen dieren geen besef van leven en dood, laat staan dat vogels, eendagsvliegen, pissebedden, muizen, vissen, katten of nachtvlinders dromen van een hiernamaals.

Wie met verstand is begiftigd, zegt Genesis, die realiseert zich vroeger of later dat het leven eindig is. Een baby weet van geen dood, een baby heeft het eeuwige leven, pas wanneer een kind vragen gaat stellen, piept de poort naar hemelse bewustwording en besef van de dood op een kier.





Eeuwige rust

'En geef hem de eeuwige rust, en het eeuwige licht verlichtte hem.' Deze formulering uit christelijke traditie spreekt de hoop uit dat de overledene niet terug zal komen om op aarde rond te spoken, deze formulering is ook een oproep om de doden met rust te laten.

Niet ieder voelt zich geroepen om deze woorden na te volgen. Het is niet vanzelfsprekend doden met rust te laten. Ook dat is niet van vandaag. Er is lange tijd angst onder de achterblijvers dat de doden terugkomen om levenden te halen. Driemaal met het lijk een rondje om de kerk is niet altijd voldoende om de dode op een dwaalspoor te brengen.

184 *Wat betekent de dood voor een christen?*
4 Voor een christen betekent de dood de overgang naar een beter leven.
„Voor mij is leven Christus en sterven winst. Ik verlang er naar te vertrekken en bij Christus te zijn". Fil. 1 : 21 en 23.

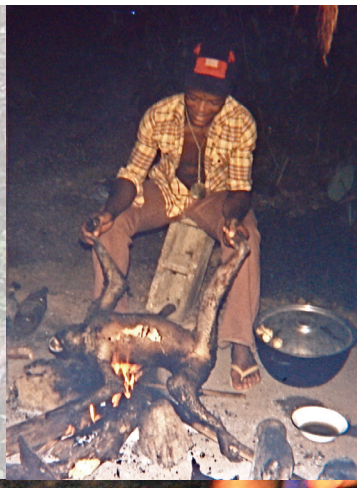
Eenmaal begraven zijn ook doden niet steeds veilig voor hun nabestaanden. Al direct na de bijzetting beroven arbeiders - die de piramides en sarcofagen bouwden - de farao's in het oude Egypte. De sarcofaag - het woord betekent: vleeseter - is geen veilige plek. Honderdduizenden mummies zijn uit hun laatste rustplaats verwijderd. Niet alleen vanwege de geschenken die ze mee kregen, maar ook om vermalen te worden tot medicijn tegen buikpijn en huiduitslag.

Als in de 19e eeuw gepleit wordt voor een zorgvuldiger behandeling van mummies zijn al honderdduizenden beroofd, verhandeld, tot poeder vermalen en als brandstof opgestookt in stoomlocomotieven. Niet alleen geconserveerde lijken zijn gewild. Ook pasgestorvenen zijn jarenlang populair roofgoed, vooral bij artsen en kunstenaars.

3

Zwijnaap

De mens heeft lang geaarzeld om het eigen lichaam te ontleden. Religie en traditie staan onderzoek naar de binnenkant van het lichaam in de weg. Hoe kan het lichaam ooit op de *Dag des Oordeels* terugkomen, als het vege lijf op een onderzoektafel aan stukken is gesneden? De Romeinse onderzoeker Aelius Galenus (129 - ca. 200-219) ontleedt daarom omstreeks 200 na Christus apen en varkens. Hij neemt aan dat een mens er aan de binnenkant ongeveer net zo uitziet als deze huisdieren. De aantekeningen van Galenus (Galen) zijn lang richtlijn bij het latere snijwerk in ter dood gebrachte misdadigers. Als de waarnemingen van de 'chirurgen' niet kloppen met de beschrijvingen in Galenus's boeken, denken geneesheren met een abnormaal lichaam van doen te hebben. Het varken is een maat voor de mens.
Wij zijn apen.





Carl Djerassi zette mij op het spoor van *De grote verzoening*. Bij de samenstelling van deze onthulling heb ik mij laten leiden door derde biografie van Carl Djerassi (*Der Schattensammler*). Hij citeert veelvuldig uit eigen werk en verbindt zijn verhalen met zijn barokke levensgeschiedenis. Het ontbreekt hem niet aan humor, en ook niet aan een vleug zelfmedelijden die hij probeert te verbergen. Op zijn leeftijd (91) is eenzaamheid de grootste kwaal.

Ik vertaalde zijn tweespraak *Seks in een tijd van technologische reproductie*. Dilemma's tussen wetenschap en ethiek. Mag alles wat kan? Djerassi schrijft science in fictie, en dat is iets anders dan science fictie. Ik schreef een variant op de dilemma's die de uitvinder van 'de pil' in zijn tweespraak aankaart.

Locatie en tijd: Huiskamer. Op keukenstoelen twee rouwkransen. Op tafel veel (rouw)kaarten, steunbetuigingen. Sfeer van recente sterfgevallen.
Fenna staat naast tafel en ordent condoleancekaarten. Huisarts komt binnen. Ongeval twee dagen eerder.

Personages: Huisarts en Fenna, moeder van verongelukte dochter en verongelukte schoonzoon. Weduwe.

Arts: Goedendag. Nogmaals gecondoleerd (*schudt hand*). Gaat het mevrouw?
Fenna: U mag Fenna zeggen.
Arts (*timide*): Gaat het?
Fenna (*fel*): Kunt U geen andere vraag bedenken? (*Wijst naar de kransen en de kaarten op tafel.*) Mijn dochter en mijn aanstaande schoonzoon beide dood.
Arts: Zwarte zaterdag.
Fenna: Het was vorige week vrijdag. Dood, beide dood. Frontale botsing. U weet dat wel.
Arts: Niet thuis opgebaard. (*Wijst de kamer rond*).
Fenna: Nee. (*Pauzeert.*) In de koelcel, in het mortuarium.
Arts: Draagt elkanders lasten.
Fenna: Ik draag mijn eigen last. Na de dood van mijn man draag ik mijn eigen last.
Arts: Drie jaar alweer.
Fenna: Drieëneenhalf.
Arts: Spijtig.
Fenna (*fel*): U komt niet verder dan spijtig.
Arts: Gecondoleerd. Ik wil U graag tot steun zijn, maar ook een arts is onmachtig in de dood.
Fenna (*fel*): Niet meer. (*Pauzeert.*) Ik neem uw steun graag aan.
Arts (*onthutst*): Niet meer? Niet meer onmachtig in de dood?
Fenna (*kordaat*): Mijn dochter heeft ruim twintig eicellen in de vriezer. Cryogene opslag voor later.

Arts (*mompelt)*: Cryopreservatie. (*Luider.*) Ze wilde kinderen?
Fenna: Later, na haar loopbaan. Met een hormoonkuur heeft ze haar eicellen laten springen, om op haar veertigste zelf te gebruiken. Jonge eicellen zijn beter dan oude.
Arts: Implantatie?
Fenna: Implantatie van eigen eicellen, na bevruchting uiteraard.
Arts: En wat gebeurt er met die eicellen in de vriezer?
Fenna (*glimlacht*): Ontdooien. Ik word oma.
Arts: Oma?
Fenna (*zelfverzekerd*): Oma van het kind van mijn dode dochter. Haar eicel voor mijn kleinkind.
Arts (*aarzelend*): Draagmoeder, en wie is de draagmoeder?
Fenna (*zelfverzekerd, natuurlijk*): Ik ben de draagmoeder.
Arts (*verbaasd*): U?
Fenna (*kordaat*): Ik.
Arts (*herneemt zich, serieus*): En de vader? Wie levert de zaadcel? Het sperma?
Fenna (*kordaat*): Mijn schoonzoon.
Arts (*verbaasd, schudt hoofd*): Uw schoonzoon? (*Pauze.*) Met alle respect. Hij is dood.
Fenna (*hoofd naar achteren*): En?
Arts (*aarzelend*): Uw dode schoonzoon-
Fenna (*krachtig*): Hij ligt in de koeling. Een arts kan met een naald een zaadcel uit zijn teelbal halen.
Arts (*aarzelend*): Dat kan. Maar-
Fenna (*licht aanvallend*): U wilde me steunen. (*Pauze.*) Of heb ik U niet goed verstaan?
Arts (*hand langs kin, peinzend*): Draagmoeder van het kind van uw overleden dochter en overleden schoonzoon-
Fenna (*helder*): Dat hebt u goed begrepen. Dus-
Arts (*gebaart*): U bent dan moeder van uw eigen kleinkind.
Fenna (*licht driftig*): Waar wacht U op?
Arts (*knikt enkele malen hoofd*): U wilt dat ik uit het lijk, uit de teelbal van uw overleden schoonzoon. In het mortuarium-
Fenna (*knikt hoofd krachtig*): U zorgt voor in-vitro-fertilisatie. U zorgt voor een spermatozo uit mijn overleden schoonzoon.
Arts (*aarzelend*): En als-
Fenna (*krachtig*): U zou me helpen, zei u. Steunen waar U kon- (*Draait zich om.*)
Arts (*aarzelend*): Maar-
Fenna (*vanaf zijkant*): U hebt nog drie dagen de tijd. Ik reken op U.

Carl Djerassi (29 oktober 1923, Wenen) is een Oostenrijks-Amerikaans en Bulgaars chemicus, schrijver en toneelschrijver. Hij is vooral bekend voor zijn bijdrage aan de ontwikkeling van anti-conceptie pillen en door het gebruik van fysische methoden in organische chemie en bij de opheldering van de structuur van natuurproducten, vooral van steroïden. Over deze onderwerpen schreef hij meer dan 1000 publicaties. Djerassi is emeritus hoogleraar scheikunde aan de universiteit van Stanford. Hij houdt jaarlijks tientallen lezingen en voordrachten over de hele wereld.

Van *ICSI, Sex in an era of technological reproduction* bestaan inmiddels tientallen vertalingen.

Djerassi is ook auteur van diverse romans en toneelstukken met veel science in zijn fictie. Zijn werk is talloze malen vertaald en wordt over hele wereld opgevoerd. Hij verkent de grenzen tussen gangbare ethiek en wetenschappelijke ontwikkelingen.

Djerassi schreef drie autobiografieën. De meest recente is *Der Schattensammler* (2014). De Engelse vertaling verschijnt najaar 2014.

www.djerassi.com
www.djerassi.edu

Coaching was me niet op het lijf geschreven. Hoe zou ik kunnen voeden en opvoeden met mijn – achteraf – gebrekkige opvoeding met een keur aan frustraties en complexen? Door te luisteren, maar vooral door de cursus Intervisie en vooral door de parallelle ontworsteling aan de crisis als gevolg van de psychische ziekte die ik verliefdheid noem.

Langzaam, heel langzaam ontwikkelde ik antennes voor knelpunten in het leven van aanstaande leraren, en niet alleen bij dat menselijke kapitaal van de samenleving. Ik leerde van de vrouwen die me in hun huis en slaapkamer lokten. Ik leerde van Montaigne, van andere opvoeders.

Michel de Montaigne maakte zichzelf tot studie-object, met als motto: Wat weet ik? Hij richtte zijn leven in om zichzelf te ontdekken en te ontplooien. Ik heb die levenshouding overgenomen. Ieder die ik ontmoet stel ik in dienst van mijn talenten. Ik gebruik alles en iedereen om mezelf te leren kennen.

Studenten, collega's, en wie verder mijn pad kruiste viel (en val) ik lastig met vragen. Hoe leer jij jezelf kennen? Hoe gebruik jij je lichaam en geest om op een prettige manier de dagen te vullen? Hoe leerbaar ben je? Wie ben je?

In *Peer Gynt* komt een fragment voor waarin Peer vraagt: 'Hvem er du? Wie ben jij?' En het alter ego antwoordt: 'Ik ben mezelf. Kun jij dat ook van jezelf zeggen?'

Dat antwoord is niet toereikend. Peer ontdekt zichzelf door zijn relatie met Anitra en met Solveig. Indringende en confronterende muziek en tekst.

Ik verwerkte opgedane inzichten in praktische handleidingen. Ik gaf collega's (studenten sprak ik aan met collega) gedragstips: Briefje in de sok (beha), tel je complimenten... als ondersteuning bij gedragsveranderingen.

Internationale studenten maakten een versie van *Vaste Verkering* in het Engels en in hun eigen taal. *A real trick down the sock*.

Op de volgende pagina's fragmenten uit *Kan niet ligt op het kerkhof,* uit *Vaste verkering* en *A real trick down the sock.*

De macht van de afwezigheid

Nurture or nature. Is het opvoeding of voeding. Komen eigenschappen uit chromosomen of komen karaktertrekken door aangeleerd gedrag? Die vraag is sinds Darwin, en wellicht daarvoor ook, al honderd maal gesteld. Een antwoord is niet eenvoudig voorhanden. Dat is ook niet nodig.
Discussie over de invloed van voeding of opvoeding voor rechtvaardiging van gewenst en ongewenst gedrag levert evenveel op als schuld geven aan vader en moeder, aan familieleden, aan leraren en leraressen. Die toegeschreven, -nog niet afgeschreven,- schuld ligt bij een ander. Dat is ver weg. Die wijze van benaderen is terug te vinden in *ver*wijten. Kijk naar jezelf!



Verandering is niet eenvoudig. Dat is al waarneembaar bij kleine kinderen. Telkens willen kleuters hetzelfde verhaal horen tijdens het voorlezen. Geen woord, geen zin mag worden overgeslagen. Muziek uit de top tien hoort op het puberrepertoire. Voor vader en moeder dag in

dag uit dezelfde herrie. Ouders luisteren naar verzoekprogramma's voor klassieke muziek en laten zich iedere keer weer met dezelfde stukken van dezelfde componisten verstrooien. Elke ochtend eerst de linker sok aan, dan de rechter. De tandenborstel in de borstelhand.
Met moeite hijst een puber-in-zijn-nadagen zich in andere kledij. Afscheid nemen van gescheurde of oversized broeken valt niet mee. Wat voor uiterlijkheden geldt is ook in karaktertrekken terug te vinden. Het één lijkt een treffende afspiegeling van het ander. De verscheurde en de verwarde periode laat zijn uiterlijke sporen na. Een te grote broek voor wie graag volwassen wil zijn, maar nog niet aan de grootsheid kan reiken. Een verscheurde geest in een gescheurde broek.
Is bij kleding en gedrag in de tienerjaren de groepsmores leidraad, in de nadagen van puberteit en adolescentie komen als rechtvaardiging van gedrag karaktertrekken van ouders naar voren.
'Mijn vader is ook zo koppig.'
'Mijn moeder heeft cynisch taalgebruik, mijn zusje ook.'
Niet alleen de student ontleent zijn rechtvaardiging voor zijn gedrag aan autoriteit of genetische oorsprong van ouders.'Ik ben nu eenmaal zo. Ik heb dat altijd al gedaan, dat is mijn temperament.'
De schuldvraag over ongewenst gedrag is onvruchtbaar voor vandaag en vooral voor morgen. De schuldvraag is interessant voor verslaafden aan het verleden. De schuldvraag met verwijzing naar de verleden kindertijd is interessant als aandachttrekker onder gelijkgestemden. De schuldvraag is interessant als een aangelijnde hond, een verlengstuk van een mens die aan zichzelf niet genoeg heeft en zijn aandacht richt op wat zich buiten hem bevindt. Samen mopperen en klagen over de genoten opvoeding levert veel bevrediging van affectiehonger.
"Kijk eens naar mijn hond. Hij kan blaffen en spelen. Mijn hond is aanhankelijk. Hij geeft me veel liefde."
De aangelijnde vriend blaft en bijt, de eigenaar blijft buiten schot.
"Hij doet niets."
Nee, de hond doet niets.
"Maar weet uw hond dat ook?"
Er is een tijd voor koestering van een schuldvraag uit het verleden. Het is een kunst die tijd te beperken. *Nurture or nature* is nauwelijks interessant als het om eigen gedrag gaat.

De schuldvraag en de onschuldvraag spelen in een andere vorm een onverwachte rol in het onderwijs. Cynische en ironische reacties uit de kindertijd zijn geïncorporeerd en maken deel uit van het basisgereedschap van student en docent. Ook dit gedragsrepertoire is van ijzer , het trekt zodra de omstandigheden dat toelaten, of oproepen.
'Zo, jij hebt de opgaven niet gemaakt.'
Aldus sprak het kind met de strenge toon van zijn vader. Het kind, inmiddels stagiaire of docent, merkt niets vreemds in zijn stem, niets vreemds in zijn taal, niets vreemds in zijn benadering. Zijn woorden klinken oud en vertrouwd.
Oud en vertrouwd; dat geldt niet voor de reactie van de aangesproken leerling. Die zegt namelijk niets -of geeft een grote mond-, want die student of leerling is zo'n benadering niet gewend; hij kreeg een andere opvoeding en weet bij deze nieuwe indrukken niet beter dan te zwijgen en af te wachten.
Zwijgen en terugtrekken hoort tot het gedragsrepertoire van wie zich voelt aangevallen. Vluchten of vechten, ook die verdedigingsmanieren zijn eeuwenoud. Een aangelijnde hond bijt gemakkelijk van zich af, de man aan het andere eind van de riem waant zich veilig.
Niet elk gedrag is effectief in een leslokaal. Ander gedrag dan het aangeleerde gedrag is soms handiger.
Inzicht in het eigen handelen levert nuttig gereedschap voor vrijwillige gedragsverandering. In een zin als; 'ik doe altijd zo' is het woord *altijd* een handvat. *Altijd* bestaat niet, enkel in de taal bestaat dat woord. Altijd hoort niet in een tijd waarin verandering traditie wordt. *Altijd* is een nevelwoord dat versluiert, *altijd* zet de traditie vast. Vervang *altijd* door *tot nu toe* en er komt ruimte.
De taal is één van de invalshoeken voor gedragsverandering. Vervang een woord door een geschikter woord en de omgeving verandert mee.
Een andere manier voor gedragsverandering is: opzij zetten van vader en moeder en van al die anderen die in de kinderjaren via paplepel, zakgeld, complimenten en bedreigingen in de kinderziel zijn binnengedrongen. Uitwerpen van opvoeders die hun taak hebben gehad en als onweerstaanbare volwassenen hun stempel op en in de kinderziel hebben achtergelaten. Niet omdat het kind dat stempel en die inhoud koos en wilde, maar doordat het kind geen verweer had tegen opvoedkundige missers.

Voeding, veiligheid en warmte werd deels 'gekocht' tegen een prijs die later als te hoog wordt ervaren en een kiem van schuldgevoel en wrok in zich draagt. In de kindertijd was er geen verweer –en dat hoort zo- tegen dominant aanwezige ouders. Ook dat kinderslachtofferschap in al zijn gradaties maakt deel uit van de opvoeding en groei naar zelfstandigheid. Wat het kroost net niet doodt, zorgt voor kracht.

De vraag: 'Van wie heb je dat geleerd?' is niet zo interessant. De bron van kennis en vaardigheden is vermeldenswaard voor wie details wil opzoeken en zich wil verdiepen in de achtergrond van de aangever van levenswijsheden. Elk vindt zo zijn eigen leermeesters en idolen.

Van alles wat je doet, heb je de basisgereedschappen van een ander geleerd. Taal van vader en moeder, fietsen van een oom, zwemmen van een badjuffrouw, vissen van een campinggast. Schaatsen heb je niet geleerd. Je wilde niet, het paste niet.
Blokfluitspelen werd geen succes. Sommige zaken passen, andere niet. Dezelfde eettafel, dezelfde vader en moeder, dezelfde aandacht en toch verschillende broers en zusters. Spruitjes eet je nooit weer. Je broer eet elke dag spruitjes. Wat een boeiende verschillen, geen familieband die mensen uniform kan maken.

In de opvoeding pasten een aantal zaken niet, je hebt ze wel meegekregen. Een aantal is vastgelegd in de *Tien geboden*. *Eer uw vader en uw moeder* is er een van. Dat viel niet mee. Je had met vader willen fietsen, maar vader was te druk bezig me zijn werk, met zijn sores, met moeder, met broertje, zusje. Vader kon je die fietstocht niet bieden. Helaas; *eer uw vader en uw moeder. Houd van ze.*
Wat een onzin.
Houden van is geen plicht. Houden van is een voorrecht, een gunst, een ongedwongen gevoel. Houden van is een onmogelijke verplichting, net als: 'Doe eens spontaan.'
Niet elk kind kan die onmogelijkheid benoemen, niet elk kind kan zich er tegen verweren. Niet elk kind kan zich zonder schuldgevoel aan die onmogelijke verplichting onttrekken. Wie die strijd na een woelige pubertijd heeft gewonnen mag zich volwassener noemen.

Traditie, cultuur, gewoonte, mores in de familie. Gij zult niet stelen. Gij zult met twee woorden spreken. Gij zult naar de verjaardag van oma en opa. Gij zult niet vrijen voor het huwelijk. Gij zult…

Het aantal verplichtingen is zo groot dat onderscheid naar de bron van de verplichting niet helder meer is. Bijbel en Koran scoren hoog in moraliserende voorschriften. Veel dagelijkse verplichtingen zijn aangeleerd en veranderd in mechanisch gedrag, ze vormen een onderdeel van een onbenoemde cultuur: zo hoort het nu eenmaal.
Veel van die verplichtingen zijn handig en nuttig. Na het eten afwassen is plezierig, ook al is dat door gewoonte van het ouderlijk huis ontstaan. Cynische reacties blijven vervelend, ook al is die gewoonte ingesleten. Schreeuwen bij ordeverstoring in de klas,- van vader geleerd tijdens het avondeten,- is wel een deel van het gedragsrepertoire, en een deel dat paraat is zodra het vuur heet wordt, maar minder effectief in een klassensituatie.
Vroeger of veel later komt dat inzicht: schreeuwen helpt niet. Veel leerlingen kennen het schreeuwgedrag van collega's een deur verder, ze kennen het van ouders thuis. Ze zijn immuun voor geschreeuw en verwijten. Het inzicht dat schreeuwen niet helpt is onvoldoende om een effectievere reactie te geven. Dat inzicht is wel nodig om op zoek te kunnen gaan naar ander en handiger gedrag.

Vader en moeder gaan mee in de les. Ze nemen plaats op de schouder van de stagiaire en docent. Ze kietelen in de binnenzak van de jas. Zaten ze maar in de banken, dan kon je ze weg sturen.

Het is niet de student die zijn *eigen* gedrag tentoonspreidt, het is niet de docent die zijn *eigen* gedrag laat zien. Student en docent laten aangeleerd gedrag de regie bepalen. Vader, moeder, dominee, leraar basisschool, lerares voortgezet onderwijs deden dat voor. Een gekopieerde reactie is het resultaat. Eigenheid ontbreekt.
Gij zult niet doodslaan, zegt het zesde gebod. Doodslaan kent –ook in de school- vooral veel praktische bezwaren. Er zijn eenvoudiger rituelen uit te voeren. Er zijn eenvoudiger middelen dan moord om de niet meer passende kopie van gedrag van opvoeders kwijt te raken.

Opvoeders die een belangrijke (mis)vormende rol hebben gespeeld laten zich, in tegenstelling tot beminnelijke ouders, niet gemakkelijk buiten zetten. Niet omdat de student of leraar dat niet zou willen, maar door gebrek aan inzicht, door gebrek aan bewustwording en door gebrek aan alternatieven. De band tussen mishandelde kinderen en

mishandelende ouders is moeilijker los te maken dan de band tussen liefhebbende ouders en gerespecteerde kinderen.
Wie onbewust is van zijn gedrag ervaart wel fricties in de omgang met anderen, maar heeft geen zicht op de oorzaak. Wie eenmaal bewust is van zijn deelgedrag, kan, als dat wenselijk is, daar bewust verandering in aanbrengen. Dat gaat niet vanzelf.
Zodra spanning oploopt komen vader, moeder, ik-doe-dat-altijd-zo- om de hoek kijken. Naast stress is ook dronkenschap een prima middel om de onderdrukte gedragseigenschappen in beeld te krijgen, vooral als een ander in nuchtere staat toekijkt. Die ander kan een videocamera in de hoek van de kamer zijn, of een partner in het (echtelijke) bed die met jou de treurigheid van na het vrijen onder ogen durft te zien. Remmen los en de eigen aard komt naar boven.

Karaktertrekken zijn enigszins kneedbaar. De scherpe kanten gaan -op je dringend verzoek- naar de achtergrond. Wie wil, kan onhandig gedrag langzaam veranderen of in de parkeerstand zetten. Wie wil stoppen met roken en telkens een sigaret opsteekt als er koffie wordt geschonken, kan op thee overschakelen. Wie treurig wordt na twee glazen wijn kan op frisdrank overstappen, of café's mijden. Wie chagrijnig wordt na zes aaneensluitende lesuren kan de roostermaker informeren en alternatieven aandragen. Wie van slag raakt door familiebezoek, kan een abonnement op de schouwburg nemen. Wie zijn gedrag laat bepalen door de voormalige opvoeders kan leren ze buiten het leslokaal te houden. Een eenvoudig ritueel kan daar bij helpen.

Vader zit op mijn schouder als ik de klas instap. Hij keurt me kritisch. Ik heb zijn blik niet nodig, maar ik merk hoe ik krijtstof van mijn mouw klop. Een nette vader had ik, smetteloze man. De leerlingen zijn binnen. Ik wandel nog eenmaal naar de deur, zet die op een kier, fluister zacht; tabé vader.
Ik doe de deur dicht. Zo, die kieskeurige man heb ik buitengezet. Ik hang mijn jasje over de stoelleuning en rol de mouwen van mijn hemd omhoog. In de binnenzak van mijn colbert speelt zich een dialoog af tussen vader en moeder.
'Die jongen toch, met opgestroopte mouwen in de les,' zegt moeder.
'Geen kijk,' bromt vader, 'dat jasje over de leuning.'
Ze zijn ver weg, niet in mijn buurt. Ik laat ze praten.

Ich liebe dich, was gehts dich an!

Johann Wolfgang von Goethe (1749 - 1832) beroemd Duits literator en vermeend deskundige op het terrein van kleuren heeft het mooi verwoord.
Houden van is een privé-aangelegenheid. De beminde heeft daar niets mee te maken. Het onderwerp van je liefde hoeft geen toestemming te geven en ook geen afkeuring te melden. De geliefde is de geliefde. Wie van een postzegelverzameling houdt, of van ouderwetse of moderne schilderijen, vraagt ook geen toestemming om de hartstocht uit te leven.
Omgekeerd geldt dat ook. Als een ander mij haat, heeft dat niets met mij te maken. De haatgevoelens zijn van degene die haat. Ik kan glimlachen om zoveel verspilling van energie.
Voor liefde en haat geldt: Heel bijzonder dat je van me houdt, heel bijzonder dat je me haat. Wil je iets van me? Wil je dat ik je help je gevoelens van liefde te versterken, wil je dat ik je help je gevoelens van haat te verminderen? Of omgekeerd?



Als je gevoelens van een ander bij die ander laat en geen deel van jezelf maakt, heb je een rustiger bestaan. Je kunt je energie en tijd besteden aan je eigen ratio en je eigen gevoelens.
Spinoza (1632 - 1677) schreef: Ik heb met mijn verstand mijn hartstocht leren overwinnen door mijn verstand tot hartstocht te maken.



Verheug je als je met je verstand je gevoelens kunt bespelen, en laat je niet door je gevoelens op sleeptouw nemen.
Vrij vertaald: als een kind of leerling boos tegen te doet, hoef je niet nijdig en boos te reageren - hoewel dat heel prettig kan zijn -. Met je verstand kun je kalm en bedaard reageren, die ingehouden reactie geeft weer een lekker gevoel.



Light Of Illusion

Tetsuaki Miyachi

Japanese people bow when they greet a person who is a superior or an elder, in order to show respect. By bowing and lowering one's head, you show that you are inferior to the person who is being greeted. The proper way to bow in Japan is to first stand up straight. Your heels must not touch each other, but they must not be spread too wide, and your hands are relaxed hanging at your sides. Then slowly lower the upper part of your body. While you are bowing, your face is also down, so you will not see the person you are greeting.

Women greet in a slightly different way. If you are a woman, you have to put your hands not at your sides, but in front of your stomach, almost like you're covering your stomach. It is often practiced by people in business occasion such as a shop attendant, a waiter, or a business person at a meeting. Bowing is not only done when people greet but it's also practiced when a person makes an apology or gives thanks. In such cases, people will bow lower than they do during a greeting.

All Japanese people are taught how to bow at school. When students greet teachers they have to bow, and when they enter the office of teachers they also have to bow. However, at school, it is not only the students but also the teachers that should bow. By bowing, teachers should show the respect they have for their students. Respect between people helps in building trust and cooperation among them, which is essential for a pleasant work environment in the classroom. It can be said that bowing could be the easiest way to make students feel comfortable and willing to learn.



‘Gerard! Ik ben er nog! Wat fijn.’

Meta roept uit de slaapkamer. Ze is er nog en ik ben er ook nog. Het genoegen is wederzijds. Niet dat we bang zijn om er niet meer te zijn, maar af en toe is het prettig elkaar te bevestigen.

Ik leg de laatste hand aan dit boek *De grote verzoening*.

Eerste pinksterdag, nog geen maand geleden, maakte ik een begin met deze *onthulling van een schrijver*. De toekenning van de *Grote Culturele Prijs van Drenthe* was de vonk in dit kruitvat. Natuurlijk, ik was van plan om over twee jaar dit boek te presenteren in de gebruikelijke korte terugblik bij de volgende uitreiking. Maar mezelf kennende, wist ik dat ik die deadline niet zou halen. Mijn huisarts zei – en dit is de laatste keer dat ik dit grapje maak – dat ik m’n tijd tien jaar vooruit was. Hij doelde op de polyneuropathie (Web: PNP) die mij lichamelijk ongemak bezorgt en een grote inspiratiebron blijkt te zijn voor verhalen en romans. Ik koketteer graag met mijn voorlijke inzichten, als uitdaging voor mijn omstanders om met me in discussie te gaan en me scherp te houden.

De grote verzoening ligt er om aan de slag te kunnen met een nieuwe roman.

De grote verzoening. Mooie titel. In het begin sprak ik van *De grote vertroosting*, maar die titel liet ik varen. Meta vond de ondertitel *Biografie van een schrijver* ongepast. Ook het verhaal van moeder staat in dit boek – zij het niet helemaal. Het slotdeel van haar verhaal heb ik weggelaten om de persoonlijkse sferen van mijn familie niet te ver binnen te dringen. De herhaling van zetten, geromantiseerd in *Wisseling van de wacht*, blijkt ook in jongere generaties onverkort op te treden. Wie weet zit er een schrijver tussen om het vervolg te boekstaven.

In dit boek kijk ik in proza terug op mijn schrijversleven. Veel heb ik weggelaten, niet omdat het geheim zou moeten blijven, maar omdat het project eindeloos zou voortduren.

Ik begon mijn eerste optreden in de openbare ruimte in *het Binnenhof*, de schoolkrant van de HBS. Ik schreef in de loop van die jaren zo’n twintig bijdragen over diverse onderwerpen. Nederland en de NAVO. De koude oorlog. De auto van juffrouw Tax. Een anonieme ingezonden brief waarin ik beweerde dat spelers voor de toneeluitvoering op een ondemocratische manier aan hun rol kwamen. Waarom geen algemene oproep in plaats van vriendjespolitiek? Het gestencilde blaadje was koud uitgedeeld of mijn naam hing op het prikbord – naast de foto van paus Pius XII. Dit is de schuldige, de zeurpiet.

Ik kreeg een kleine rol en zong op de jaarlijkse uitvoering ‘Daar waren twee koningskinderen’. Het einde van mijn zangcarrière. In de knop gebroken.

In *de Kleine klok*, orgaan van de parochie Maria Onbevlekt Ontvangen op Erica, schreef ik twaalf artikelen van mijn geloof. Hypocrisie, dubbele moraal, kinnesinne en strijd tussen diverse religies en de rol van de kerk en van de beminde

gelovigen. In die jaren predikte de pastoor elke zondag: "Laat ons bidden opdat gemengde verkeringen mogen worden voorkomen, of ten goede geleid." Bedoeld werd uiteraard dat de gereformeerde, de protestant of de heiden – moslims waren nog onbekend – rooms zou worden.

Mijn inbreng werd geplaatst, niet nadat de redacteur in opdracht van onzelieveheer alle angels had verwijderd. Er bleef een braaf stukje over. *I was not amused*, maar wat kon ik doen? Niemand nam me serieus, en dat zou lang zo blijven.

Dat gebrek aan erkenning zou lang zo blijven, maar het hinderde me steeds minder. Dat was de winst. Het was pure winst dat ik mijn vertrouwen in de mensheid verloor, en nu weet ik dat dat zo hoort. En omdat vertrouwen in de mensheid overbodig is, is het geen ballast meer.

Op de subfaculteit scheikunde bestond het orgaan *Kwik*, mooie naam voor een scheikunde-periodiek. (Hg). Misschien heb ik bijdragen geleverd, ik weet het niet meer. Nadat ik was afgestudeerd kwamen mijn rondzendbrieven uit Zambia integraal onder de ogen van de scheikundestudenten.

Ik herinner me dat ik ooit een brief heb gestuurd naar de subfaculteit met als strekking: Lees alle vakliteratuur heel goed, maak nieuwe combinaties van die kennis en er is meer te weten en te ontdekken zonder experimenten uit te voeren. Die brief ligt misschien nog in een archief. Wat ik bedoelde heette dertig jaar later internet. Ik mocht mijn voorstel toelichten, maar ik raakte verward. Schrijven ging me ook toen al beter af dan spreken.

De periodes in Afrika hebben me ingrijpend hervormd. Ze hebben me uit mijn opgelegde levensovertuiging getild. De ervaringen haalden me uit het veen, maar ondanks die cultuurschok bleef (veel) modder aan mijn voeten kleven. Mijn verontwaardiging en boosheid over mijn smerige voeten bleef.

Het keerpunt in de jaren negentig was de wat toen heette: buitenechtelijke verhouding. Ik houd meer van overspel, vanwege het spel-element. Diezelfde dag nog biechtte ik mijn nieuwe ontmoeting op. Ik heb en had geen geheimen, al verberg ik ware gebeurtenissen soms tussen de regels in mijn proza.
Ik schreef haar, mijn muze, drie jaar – of was het langer? – elke dag een brief om te laten weten hoe euforisch ik was. Nu zou ik zeggen – hoe verward ik was door de verliefdheid.

Ze bracht de brieven in twee dozen terug. Andere keuzes. Ik liet de epistels met een bloemenkoerier weer bij haar bezorgen, inclusief een groot boeket rozen, een fles spiritus en lucifers. Wat ik kwijt wil, hoef ik niet terug.

Aan de Fogelsanghstate hervond ik door schilderwerk en proza mijn wortels terug. Ik stuurde mezelf ansichten van Edward Hopper met bemoedigende teksten. Elke dag een opwekkende boodschap bij de post.

Ik hoorde hoe een buurmeisje van een jaar of negen met een brief terug kwam bij haar moeder. Ze had de brief naar de brievenbus gebracht, maar ze wist niet wat de aanduiding boven de gleuf *overige bestemmingen* betekende. Aandoenlijk zat ik te huilen. Plek van bestemming.

Uit mijn verzameling geschriften komen constantes bovendrijven. Gedreven, heftig, bij vlagen ongenuanceerd en overijverig. Ik doe voor ik nadenk, of: het nadenken loopt een fractie achter bij mijn dadendrang. Als een actie zich in me heeft vastgezet, krijg ik die driften nauwelijks of niet onder contrôle. Dit boek is daar een goed voorbeeld van. Ik ken geen rem. Ik kan de rem niet vinden.

Mijn oplossing is vermijdingsgedrag. Ik blijf weg van gelegenheden waar ik het risico loop om aangeraakt te worden en tot actie over te gaan. Ik hoor niet meer bij een kerkgenootschap – ik zou elke zondag preken –, ik hoor niet meer bij een politieke partij –, ik zou nota's en moties laten stromen –. Ik vermijd uitgevers – ik zou ze dagelijks bellen; wanneer komt mijn boek? –

Anderen kunnen soms moeilijk met me samenwerken. Ik ga snel, te snel.

Ik was en ben een conflictvermijder. Ik houd niet van ruzie en onmin. Je zult me niet horen tieren. Ik schreeuw nooit. Soms in een droom. Heftig en zachtmoedig, zo noemt Meta dat. Het staat op veel van mijn boekomslagen.

Ik schreeuw niet, maar bij vlagen heb ik een scherpe pen. Als er niemand in de buurt is, durf ik veel. Als er niemand in de buurt is, ben ik niet te houden en stuur ik ingezonden brieven die later gelukkig niet geplaatst worden. Ik heb gezegd wat ik kwijt wilde. Mijn wraak, immer met een glimlach, staat in mijn proza.

De omgang met vrouwen en met seks is een hoofdstuk apart. *De grote verzoening* is daar een bewijs van. Ik heb, ondanks mijn moeder en vier zusters, niet geleerd om op een beschaafde en effectieve manier met meisjes om te gaan. Ik bleef ze uit de buurt. En later, toen ik ze niet meer heftig vermeed, liet ik me leiden door hún driften.

Ik kneed mijn waarheid en mijn werkelijkheid. Andere mannen vertellen hoe ze vrouwen veroverden. Ik ken dat niet. Ik werd in mijn naïviteit veroverd. De verhalen, novelles, de romans – vooral in *Anno Ludwig* – laten zien wat voor onbenul ik was op dat terrein van wederzijdse aantrekking. Onbenul. Ja, onbenul.

Ik was niet echt verbaasd als ik verhalen hoorde over incest, verkrachting, amputatie van borst of andere ledematen. Ik verbaasde me nergens over. Alles vond ik normaal. En misschien was ik ook daar mijn tijd vooruit. Vrouwen die spontaan voor me uit de kleren gingen, terwijl ik uitkeek naar een goed gesprek. Want zeg nou zelf, als er een keuze is tussen seks en een goed gesprek, waar zou je voor kiezen?

Ik kies voor verdieping en groei. Net als ik niet na kan vertellen hoe lekker

en speciaal het kerstdiner van 2003, 2004, 2005, 2006 of 2007 was, kan ik ook niet vertellen hoe lekker en speciaal...

De grote verzoening. Ik heb dit boek deze titel meegegeven als een tussenstand in mijn bestaan. Ik heb me verzoend met het leven zoals het zich aan mij heeft voorgedaan en zoals het zich dagelijks aan me voordoet.

Die verzoening met opvoeding, religie, scholing, loopbaan, ontdekking van eigen talenten, van onhebbelijkheden en eigenaardigheden is ook tot stand gekomen door literatuur. Door de boeken die ik las en in sterkere mate door de dagboeken, brieven, ingezonden stukken, recensies, korte verhalen, enkele gedichten, novelles en romans die ik schreef. En de boeken over didactiek, coaching, over leven na de dood met de diverse dia-praatjes over lotgevallen van het lijk. Bedanken van de ander gaat me moeizaam af. (Na Sartre).

Mijn leven begon zaterdag 25 maart 1950 op de kokosmat voor de turfkachel aan wat toen Kerkweg 79 was. Het nummer is inmiddels gewijzigd (115), en ook de eiken aan de ene kant van de straat zijn weggehaald – tijdens aanleg van het riool omgewaaid.

Mijn geschiedenis was al eerder begonnen. Eeuwen geleden in Duitsland als Staudt, Staut en van moeders kant als Nieters en Mensen. Mijn eigenheden komen van ver. Ik kan enkel de generatie van mijn ouders overzien uit enige eigen ervaring. Van grootouders weet ik heel weinig, van verder terug nog minder. Als, als, als, als ik in een milieu met piano, viool, cello – en met Paul Klee aan de muur als Carl Djerassi – was opgegroeid. Als, als, als... Ik had het tot hoogleraar geschopt. Ja, en dan? Ik had, ik had, ik had....

De pastoor vergat op een zaterdagmiddag een afspraak om mij als misdienaar in te wijden. Ik ben nooit teruggekeerd voor een herkansing. Ook dat is geluk.

Ik ben die ik geworden ben. Op deze plek in dit heelal. Daar heb ik me mee verzoend. Wat blijft is een goede opa te zijn voor mijn kleinkind, een goede opa te zijn voor de streektaal, voor de standaardtaal, een goede opa te zijn voor mijn buren, een goede opa te zijn voor mijn lezers. Een goede echtgenoot lukt aardig.

Ik zorg goed voor mezelf en als ik goed voor anderen zorg, krijg ik af en toe terug van wat ik uitdeel. Dat lijkt egoïstisch en rationeel, en dat is het ook.

"De rede kan de hartstocht overwinnen, doordat zij zelf tot hartstocht wordt." Baruch Spinoza. Mijn hartstocht is mijn rede, mijn verstand. Ik laat mij zien. Niets heb ik te verbergen. Grotere vrijheid ken ik niet.

'Meta! Ik ben er nog. Wat fijn! Meta. Jij bent er nog. Wat fijn!'

Peize 2 juli 2014

Bibliografie

Godslastering, Over gevoeligheden (documenten, 1986)
Fogelsanghstate (ansichten, 1995)
Moeder aarde (novelle, 1997)
Vertaling in veelvoud (novelle, 1998)
Herinnering in zilverzout (roman, 1998)
Weer en klimaat (1996)
(Vertaling boek van Paul J. Crutzen)
Zambia, mu si ali fo (Afrikaanse herinneringen, 1999)
Het witte doek (novelle, 2000)
Toeristenstad (verhalen, 2000)
Het bont palet (schilderwerk, 2000)
Bon dia dushi (roman, 2001)
Kan niet ligt op het kerkhof (coaching, 2005)
Leven na de dood (wetenschap, 2005)
Wrak vee (verhalen, 2005)
Parus major (fotoboek, 2006)
Passer domesticus (fotoboek, 2006)
Talpa talpa (fotoboek, 2006)
Plek van bestemming (novelle, 2010)
Vaste verkering (relatietips, 2010)
Visrokerij (perspectiefwisselingen, 2010)
Anno Ludwig (roman, geromantiseerde biografie, 2010)
Wending / Grijs (novelle, 2012)
Kienhout / Skazki (verhalen, 2012)
Ik was op een begrafenis (novelle, 2013)
Apport Kasper, apport (thriller, 2013)
Dialoog met Willem Haandrikman (schrijfinstructie, 2013)
Drents eigen kost (fotokookboek, 2013)
Aan de slag (didactiek, 2013)
Veenmoord (detective, 2013)
Onlanden (verhalen, 2013)
Waarom moet ik dit lezen? (schrijfinstructie, 2014)
Wat af is, is niet gemaakt (redactie, 2014)
(60 jaar Drents Schildersgenootschap)
Otingerzand (roman, 2014)
Donkerrood (novelle, 1992-2014)
Seks in een tijd van technologische reproductie (2014)
(Vertaling van toneelstuk van Carl Djerassi)
De verering van Maria (theaterdialoog, 2014)
Van blauwzwart naar lichtbruin (theaterdialoog, 2014)

VERZAMELD WERK

I. De grote verzoening (onthulling van een schrijver, 2014)
II. Bon dia dushi, Anno Ludwig, Otingerzand (romans, 2014)
III. Binnen zonder kloppen (verhalen, 2014)
IV. & V. Drents Werk (al het Drents werk, 2014)

Drentse bibliografie

Varning, svag is (novelle, 1991)
Gehaktdag (Jans Pol: schetsjes met Martin Koster, 1992)
Zwak Ies (novelle, Het Drentse Boek, 1992)
Eroetiek (Roet, winter 1992)
De Minnebrief (roman, 1993/2013)
Matglaozen Dreum (roman, Het Drentse Boek, 1994)
Wanda (roman, Het Drentse Boek, 1995)
Liek in 't veen (Roet, winter 1996)
Wisseling van de wacht (streekroman, 1998/2005)
Kwartetten (vierloek, 2001)
An de reize (verhalen, Het Drentse Boek, 2004)
Mien verzuuk (Drèentse essays, 2005)
Heavy metal (verhalen, 2006)
De leesclub (roman, 2008)
In paradisum (novelle, 2009)
Plek van bestemming (novelle, 2010)
Ningtien (roman, Het Drentse Boek, 2011)
Weense wals (ZKV, 2012)
Frank bakt een ei (kinderverhalen, 2013)
Op zien Drents (Eroetiek, 2013)

Ter Verpoozing

Jan Borkent, *Onderwijsonderzoek in Ethiopië* (verkenning, 2013)
Rouke Broersma, *Pieter Pieper* (kinderboek, 2010)
Rouke Broersma, *Met Bunner groet*
(essays over Drentse literatuur, 2011)
Rouke Broersma, *Leve de Meester*
(onderwijsessays, 2013)
Rouke Broersma, *Westland, de Ambonezen over u*
(Verzamelde Vertellingen deel 1, 2012)
Rouke Broersma, *Westland in de Weerribben*
(Verzamelde Vertellingen deel 2, 2014)
Jan B. F.N. Engberts, *Verandering als constante* (filosofie, 2013)
Meta Geerts, *Dahlia's* (handleiding, 2013)
Meta Geerts, *Viltwerk* (handleiding 2013)
Theo de Jong, *Zoveel gepasseerd* (gedichten, 2013)
Martin G. Koster, *Gien mèens te zien* (gedichten, 2013)
Johns Maswabi, *The man who married a hen* (Zambiaanse mythes, 2013)
Tetsuaki Miyachi, *A real trick down the sock* (education, 2012)
Mike Nocella, *Terra incognita* (Education in Chemistry in NL, 2012)
Marloes Otten e.a. *De Kunst van Verhalen* (verhalen via GKV, 2014)
Ton Peters, *Vanwege het getal* (gedichten, 2013)
M.J. van Raalte, *Een jaar in het leven* (roman, 2014)
Chrétien Schouteten, *De scheikundige* (toneel over Fritz Haber, 2013)
Machiel Sol, *Een droom* (gedichten, statements, liedteksten, 2014)
Fred Visser, *Zondagse wandelingen* (herinneringen, 2012)
John B. Vorenkamp, *Geen bericht terug* (gedichten, 2012)
John B. Vorenkamp, *Spel* (recensies, 2013)

Vrijwel al deze boeken zijn online te bestellen bij www.iwemabestseller.nl en vermeerbestseller.nl

Inhoud

I	Proloog	7
II	Kindertijd	19
	Puberteit	35
	Het leven van moeder	49
III	Sluiskade 9	107
	Cameroun	117
IV	Zambia mu si ali fo	149
V	Boumben – Douala – Nairobi – Hellas	287
	Boumben – Douala	290
	Nairobi	319
	Naar Hellas	329
VI	Svag Is	335
	Godslastering	344
	Donkerrood, Wanda, Matglaozen Dreum, Bon dia dushi	356
VII	Wederopbouw	381
	Van het concert des levens	385
	Wrak vee	388
	Toeristenstad – Theresiënstadt	405
	Beperkt houdbaar	427
	Herinnering in zilverzout	440
	Het witte doek	521
	Het bonte palet	548
VIII	In paradisum	561
IX	Plek van bestemming	613
	Wending	653
X	Apport, Kasper apport	715
XI	Natuurwetenschappen & Coaching	759
XII	Epiloog	778
	Bibliografie	782


PROUD
to be
STOUT